

ISTVÁNOVITS ESZTER

**A RÉTKÖZ  
HONFOGLALÁS ÉS ÁRPÁD-KORI  
EMLÉKANYAGA**









M. TUD. AKADEMIA KONVÉNYÁRA  
 HONFoglalás és Árpád-kori lelőhelyek a Rétközben  
 Szabolcs vármegye 1782-1785. évi katonai  
 felmérési térképén feltüntetve  
 Jelmagyarázat

24/10	a lelőhely katalógusban jelzett száma		középréteghez tartozó temető
	település a régészeti leletek alapján		köznépi temető
	okleveles adatokból azonosítható település		társadalmi réteghez nem kötött temető
	templomos hely		templom körüli temető
	földvár		valószínűleg temető
?	a lelőhely lokalizálása nem történt meg		egyéb lelőhelyek (kincs, szórvány)
			a Rétköz peremén futó út



15293

Istvánovits Eszter

A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga

11111111



252353

038880

Istvánovits Eszter

# A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga

MTAK



0 00002 09859 3



039889

263739

Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2.  
Sorozatszerkesztő: Almássy Katalin – Istvánovits Eszter  
ISSN 1417-9075

Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4.  
Sorozatszerkesztő: Kovács László – Révész László  
ISSN 1219-79-71

130675

ISBN 963-7220-48-8

Rajzok: Bánó Attila, Benke Zsolt, F. Bodnár Katalin, Dienes Ö. István, Istvánovits Eszter

Fotók: Boros György, Istvánovits Eszter

Német fordítás / Übersetzung: Gotlind B. Thurmann

Borítóterv, tördelés: Pristyák Erika

Munkatársak: Hüse Lajos, Marcsik Antónia, Németh Péter,  
Révész László, Szathmáry László, Vörös István

MAGYAR  
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA  
KÖNYVTÁRA

Nyíregyháza, 2003  
A kötet a nyíregyházi Jósza András Múzeum,  
a Magyar Nemzeti Múzeum  
és a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete közös kiadványa.

Készült az OTKA T 032547 programja,  
valamint az OKTK B.1931/VIII/02 programja  
és Kapusi József anyagi támogatásával.

© Istvánovits Eszter és szerzőtársai

Felelős kiadó: a nyíregyházi Jósza András Múzeum igazgatója

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA  
Könyvtári jelzés: 6.11.6. 20.03. sz.

## Tartalom

Bevezető **9**

A katalógusról **10**

Az összegyűjtött adatok **11**

### Katalógus

1. Ajak **13**
2. Beszterec **17**
3. Buj **30**
4. Demecser **35**
5. Dombrád **41**
6. Döge **46**
7. Fényeslitke **50**
8. Gávavencsellő, Gáva **53**
9. Gávavencsellő, Vencsellő **62**
10. Gégény **64**
11. Ibrány **67**
12. Kék **121**
13. Kékcse **125**
14. Kemece **127**
15. Kisvárdá **134**
16. Komoró **139**
17. Kótaj **140**
18. Nagyhalász **145**
19. Nyírbogdány **151**
20. Paszab **158**
21. Pátroha **170**
22. Rétközberencs **175**
23. Szabolcsveresmart (társszerző: Révész László) **180**
24. Tiszabercel **185**
25. Tiszabездéd (társszerző: Révész László) **207**
26. Tiszakanyár **222**
27. Tiszarád **223**
28. Tiszatelek **225**
29. Tuzsér **234**
30. Vasmegyer **240**

A Rétköz	245
Avarok vagy szlávok? Néhány szó a honfoglalás előtti Rétközről	249
Települések. A honfoglalás és Árpád-kori településhálózat kialakulása a Rétközben	255
Települések a régészeti leletek alapján	255
Edénytípusok	255
Orsók	260
Települések az írott források adatai alapján	261
Települések a földrajzi nevek etimológiája alapján	264
Víznevek a Rétközben	268
Összefoglalás	271
Honfoglalás és Árpád-kori temetők és kincsleletek a Rétközben	273
Leletek	274
A. Ékszerek, a viselet részei	274
Hajkarikák	274
Fülbevalók	287
Hajfonatkorongok, melldísz(?)	288
Torquesek	290
Gyöngyök	292
Csüngők	295
Gombok és csörgők	299
Gyűrűk	301
Karperecek és bokaperecek	308
Veretek	315
Csatok	322
Tarsolyok és tartalmuk (csiholók, kovák, fenőkövek)	324
Kések	328
Tűtartók	330
B. Mellékletek	331
Fegyverek	331
1. Íjak, nyilak, tegezsek	333
2. Balták, szekercék, fokosok, bárdok	338
3. Lándzsák, pikák	340
4. Szablyák	340
5. Kardok	341
6. Buzogányok	343
Lovak, lószerszámok	345
1. Lószerszám-veretek	347
2. Zablákat	347
3. Kengyelek	348
4. Hevedercsatok	351
5. Nyergek	351
6. Sarkantyúk	351
Ételmellékletek	353
1. Sírkerámia	353
2. Húsadomány a sírokban	355

Állatmaradványok 357  
Egyéb használati tárgyak 358  
Pénzek 359  
Kövek 360  
Ólomtárgyak 361  
Szemfedők 361  
Ezüstcsésze 362  
Egyéb tárgyak 362  
Figurális bronzlap 362  
Ami hiányzik a rétközi leletek közül 362

A rétközi temetőkről 363

Gáva–Vásártér 363

Ibrány–Esbó-halom 365

Függelék:

Szathmáry László: Az Ibrány–Esbó-halom X–XI. századi temetőjének csontvázleletein végzett vizsgálatok eredményeinek összefoglalása 385

Marcsik Antónia: Ibrány–Esbó-halom X–XI. századi humán csontvázanyagának paleopatológiai jellegzetességei 392

Hüse Lajos: Ibrány–Esbó-halom X–XI. századi népességének paleodemográfiai profilja 400

Vörös István: Az Ibrány–Esbó-halmi X–XI. századi temető állatmaradványai 413

T. Knotik Márta: Az Ibrány–Esbó-halmi X–XI. századi temető textiltöredékeinek vizsgálata 418

Kék–Telek-dűlő 423

Nagyhalász–Kiszombor-hegy 423

Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 425

Tiszabercel–Ráctemető 426

Tiszabercel–Újsor 429

Tiszabezdéd–Harangláb-dűlő 431

Révész László: A bezdédi honfoglalás kori temető.

Egy régészeti fikció nyomában 432

Tuzsér–Boszorkány-hegy 441

A temetők általános értékelése 442

Egyházak, templomok 450

Földvárak 453

Még néhány szó az Árpád-kori Rétközükről... 455

Irodalom és rövidítések 459

Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz 485

Mutató 493

Táblák 501



*Ezt a kötetet Jóna András,  
a honfoglalás kor jeles kutatója,  
a nyíregyházi múzeumban elődöm és példaképem  
emlékének szenteltem.*

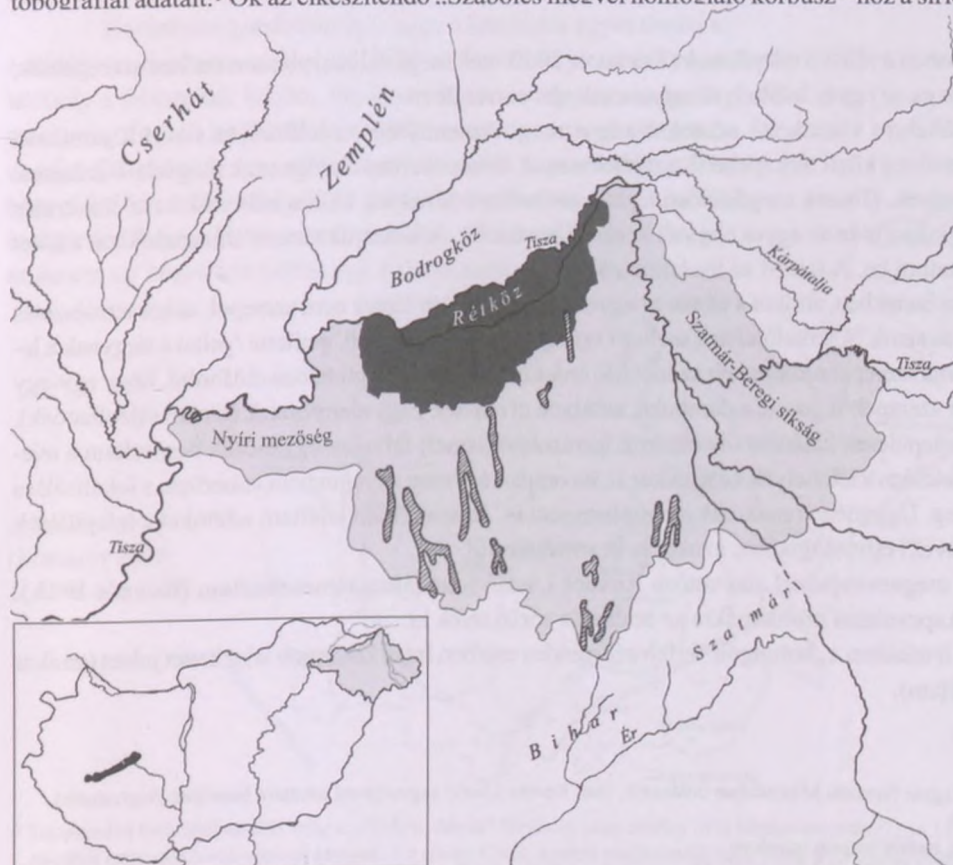
## Bevezető

A jelen kötet a Rétköz honfoglalás és Árpád-kori leletanyagát adja közre.

Amikor rászántam magam a kataszter összeállítására, természetesen megpróbáltam figyelembe venni a korszakkal foglalkozó szakemberek eddig megjelent hasonló témájú köteteit, elsősorban a Kárpát-medence X–XII. századi leleteit közlő korpusz-sorozatot (KISS 1983., RÉVÉSZ 1996., KISS 2000A.). Nem követtem azonban ezek rendszerét, ti. hogy a rendelkezésünkre álló forrásbázisból kiemelem a „korai” temetkezéseket, mivel úgy gondolom, hogy a korszak igazi áttekintését csak a lehető legteljesebben összeállított gyűjtés segítheti elő. Beleértendő ebbe a települések leletanyaga, a templomokra vonatkozó adatok, az írott anyagban felbukkanó információk, sőt az egykori települések nevének etimológiája is. Mivel pedig egy ilyenfajta anyaggyűjtés esetén a kronológiai meghatározás problémái fokozottan jelentkeznek, csak úgy tudtam megoldani a lelőhelyek repertóriumának összeállítását, ha minden olyan adatot igyekeztem figyelembe venni, amellyel kapcsolatban fölmerülhet a honfoglalás korára, illetve az Árpád-korra történő keltezés. Ezekre a problémákra az értékelésben részletesebben kitérek.

A kataszterben az egyes Árpád-kori településekre vonatkozó adatok Németh Pétertől származnak (vö. MEZŐ–NÉMETH 1972., illetve ennek korrigált kiadása: NÉMETH 1997.), aki a már megjelent adatok egy részét volt szíves újabb kutatási eredményeivel kiegészíteni.

A leletkataszter elkészítésekor felhasználtam Dienes István és Németh Péter anyaggyűjtését és topográfiai adatait.<sup>1</sup> Ők az elkészítendő „Szabolcs megyei honfooglaló korpusz”-hoz a sírleleteket gyűjtötték,



*A Rétköz  
(FRISNYÁK 1995.  
1. kép alapján)*

<sup>1</sup> Utóbbihoz lásd DIENES 1996. A lelőhelyeket Dienes István és Németh Péter 1:25000 léptékű katonai térképlapokon jelölte.

E térképlap-sorozathoz Vörös István segítségével jutottam hozzá a Magyar Nemzeti Múzeumban, amiért köszönettel tartozom neki.

s rajzoltatták Dienes Ö. Istvánnal, illetve a kerámiát Bánó Attilával.<sup>2</sup> A hiányzó rajzokat<sup>3</sup> Benke Zsolt grafikus készítette el, s ugyancsak ő volt segítségemre a Dienes Ö. István által hiányosan hagyott táblák befejezésében, illetve e rajzok metszetekkel, oldalnézeti rajzokkal való kiegészítésében. A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött leleteket (elsősorban Tiszabezdéd–Harangláb és Szabolcsveresmart–Szelérd-domb tárgyai) F. Bodnár Katalin rajzolta.

Munkámban nélkülözhetetlen segítséget nyújtott Révész László, aki a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött rétközi leletek leírását, értékelését és rajzoltatását végezte. A kötetet is ő volt szíves megjelenése előtt átnézni. Kovács Lászlóval elsősorban a numizmatikai anyagról konzultáltunk. Munkámban sok hasznos tanácsot kaptam rajtuk kívül Makkay Jánostól. Mindhármuk baráti segítségét köszönöm.

A kerámiával kapcsolatban Wolf Mária adott hasznos eligazítást az irodalomban. Az avar kori problémákkal Lőrinczy Gáborhoz fordulhattam segítségért.

Az antropológiai anyag feldolgozását Szathmáry László koordinálta, aki egyúttal Marcsik Antóniával és Hüse Lajossal társszerzőm is e kötetben. Az archaeozoológiai anyag meghatározását Vörös István végezte – ugyancsak társszerzője a kötetnek.

Köszönettel tartozom Melis Katalinnak, aki 1962 és 1964 között a Rétközben végzett terepbejárásából készítette el szakdolgozatát a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen, s az e munkája során összegyűjtött leleteket és adatokat rendelkezésemre bocsátotta. A nyíregyházi Jósza András Múzeum munkatársai közül Almássy Katalin a lelőhelyek azonosításában, Szinyéri Péterné a tárgyak restaurálásával, Simonné Asztalos Henrietta adattáros a térképek elkészítésében, Mester Andrea gyűjteménykezelő a leletanyag összegyűjtésében és azonosításában, valamint a tárgyak mérésében volt segítségemre. Mindnyájuknak köszönöm munkám támogatását. Részt vett a szerkesztésben és a korrektori munkát Kulcsár Valéria végezte el. A kötet végén található összehajtogatott rétközi térképet a II. József-féle I. katonai felmérés (SZABOLCS 1996.) alapján Pristyák Erika készítette.<sup>4</sup>

## A katalógusról

A katalógusban a rétközi települések (KORMÁNY 2000.-nek megfelelően) abc sorrendben szerepelnek, ezen belül beszámozva az egyes lelőhelyek ugyancsak abc sorrendben.

Elől a lelőhelyre vonatkozó adatokat adom meg. Amennyiben a lelőhelyet sikerült pontosan meghatároznom, a szöveg közti térképeken<sup>5</sup> ezt jeleztem. A térképeken a katalógusnak megfelelő számmal szerepelnek a lelőhelyek. (Ennek megfelelően az azonosítatlan lelőhelyek száma hiányzik.) Az előkerülés körülményeinek taglalása után az egyes tárgyak leírása következik. A hozzájuk tartozó illusztrációkat a kötet végén táblákon mutatom be. A leírást az irodalom zárja.

Azokban az esetekben, amikor a táblán az egyes tárgyak mellett lépték nem szerepel, akkor természetes méretben készültek a rajzok. A temetőleletek melletti szám első tagja a sírszám, mellette / jellel a tárgynak a leírásban szereplő száma szerepel a könnyebb azonosítás érdekében (ennek megfelelően előfordul, hogy egy-egy alszám a táblán nem szerepel, ti. azoké a daraboké, amelyek elvesztek vagy elenyésztek és nem rajzolhatóak).

Az egyes települések határába olvadt, írott forrásokból ismert falvakat ugyancsak besoroltam a település nevének megfelelően a lelőhelyek közé akkor is, ha onnan régészeti anyagot nem ismerünk, s lokalizálása még nem történt meg. Ugyanez vonatkozik a templomokra is. Amennyiben találtam adatokat e települések (illetve a lelőhelynevek) etimológiájára, azokat is itt soroltam föl.

A tárgyak megnevezésénél alapvetően Kovács László munkájára támaszkodtam (KOVÁCS 1993.). A terminológiával kapcsolatos problémákra az értékelés során térek ki.

A kerámia leírásában a „korongolt” kifejezés minden esetben lassú korongon készítettet jelent (amikor nem, azt külön jelöltem).

<sup>2</sup> Az eredeti rajzok a Magyar Nemzeti Múzeumban találhatóak, ahol Révész László segítségével jutottam hozzájuk. Segítségéért fogadja köszönetemet.

<sup>3</sup> A kerámia kivételével, melyet magam rajzoltam.

<sup>4</sup> A térkép eredetijét a bécsi Hadilevéltárban őrzik. Magyarországi másolatuk felhasználása felett a Hadtörténeti Térképészeti Intézet rendelkezik (SZABOLCS 1996. 6.). A közléshez való hozzájárulásukat köszönöm.

<sup>5</sup> A katonai térképeket a Kartográfiai Vállalat készítette 1970-es felmérései alapján 1:25000 léptékben. 1:2 kicsinyítésben használtam őket.

## Az összegyűjtött adatok

A 30 rétközi település által lefedett területről kataszteremben összesen 320 hellyel kapcsolatban soroltam föl adatokat. Közülük 58 többé-kevésbé biztos temetkezőhely, ahonnan legalább 597–602 sírról van említésünk.

A régészeti módszerrel (ásatás, terepbejárás) azonosítható települések száma 146. A forrásokból 81 településre vonatkozóan ismerünk adatokat. A kutatás helyzetére jellemző, hogy ez utóbbiak közül mindössze 7 olyan helyet említhetünk, amelynek esetében az okleveles adatokból ismert települések pontos lokalizálása régészeti módszerekkel megtörtént (Demecser–Borsova, Kék–Fancsal, Kemece–Gégény, Nyírbogdány–Hene, Paszab–Bénye, Tiszarád–Ivánka, Vasmegeyer–Apáti), illetve említhetjük még a ma is létező települések közül azt a 11 esetet, ahol a belterületről kerültek elő leletek, s ilyen alapon alighanem az Árpád-kori előzményük e lelőhelyekre lokalizálható (Ajak, Buj, Döge, Fényeslitke, Gávavencsellő–Vencsellő, Ibrány, Kemece, Kisvárd, Kótaj, Paszab, Tiszabercel).

A katalógusban 29 egyházas helyet említek. A templomok többségének egyértelmű építési ideje nem eldöntött. Gyakran későbbi (XIV., sőt XV. századi) forrásokból következtethetünk rájuk. Ugyanakkor nem zárhatjuk ki korábbi létüket. Ezek az esetek a jövőben behatóbb egyéni vizsgálatra szorulnak.

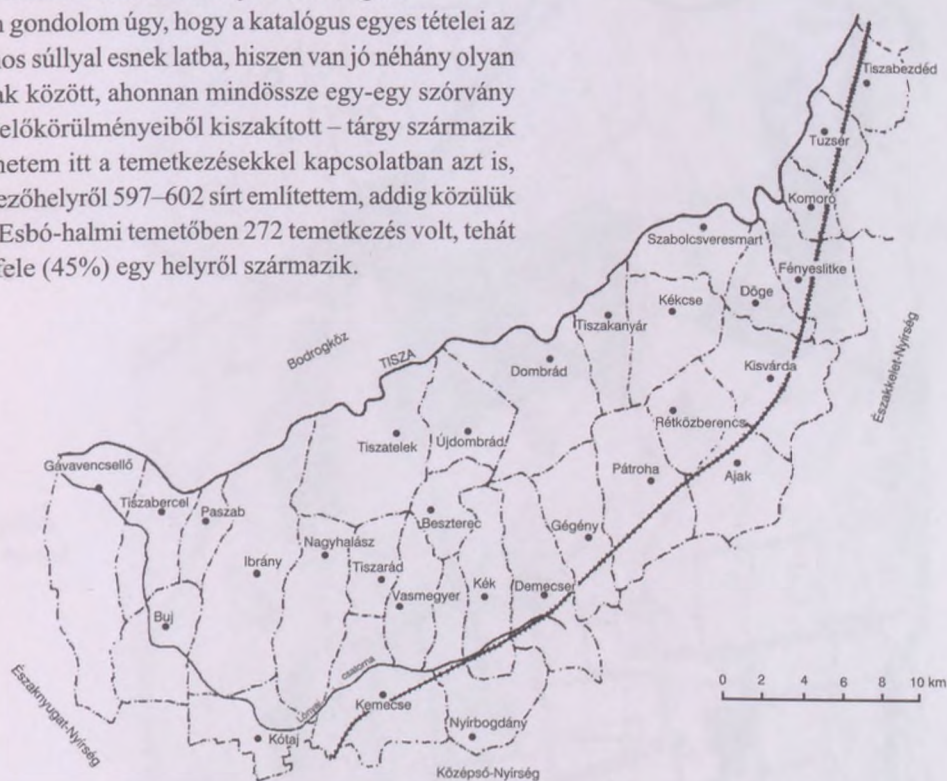
A katalógusban szerepel 3 „kincslelet”. Közülük a legkorábbi (X. század) a Gégény–Monok-dombi együttes. III. Béla érmei kelteznek a Pátroha–Butorka lelőhelyről származót. Nem egyértelmű, hogy valóban „kincslelet” volt-e a harmadik, nevezetesen a Tiszabercelen, a belterületen (a Bessenyei-szülőháznál) talált 13 hajkarika.

A területről összegyűjtött adatok között három földvár<sup>6</sup> vonatkozót említhetünk (Beszterec, Demecser, Tuzsér – ez utóbbi bizonytalan). Itt kell megemlítenem azt a hipotézist is, hogy esetleg Kisvárdán, a vár alatt ugyancsak lehetett földvár (NÉMETH 1993. 142.).

Végül 19 esetben mindössze szórványként előkerült tárgyról tudunk (sarkantyú, buzogány, gyűrű, edény stb.), ezek pontosabb lelőköri körülménye nem világos.<sup>7</sup>

Korántsem gondolom úgy, hogy a katalógus egyes tételei az értékelés során azonos súllyal esnek latba, hiszen van jó néhány olyan lelőhely a felsoroltak között, ahonnan mindössze egy-egy szórvány cserép vagy más – lelőköri körülményeiből kiszakított – tárgy származik csupán. De kiemelhetem itt a temetkezésekkel kapcsolatban azt is, hogy míg 58 temetkezőhelyről 597–602 sírt említettem, addig közülük az egyetlen Ibrány–Esbó-halmi temetőben 272 temetkezés volt, tehát az összes sír közel fele (45%) egy helyről származik.

A Rétköz  
(KORMÁNY 2000.  
1. ábra alapján)



<sup>6</sup> Tiszabездé határából említik még a „Földvár-tanyát” fölvetve, hogy esetleg itt is lehetett erődítés (TÓTH 1974. 54.). A néven kívül azonban erre vonatkozó adatom nincsen. Az adatra Czető András tiszabездédi tanár hívta föl a figyelmemet.

<sup>7</sup> Ha a tételes felsorolás számait összeadjuk, természetesen 320-nál – az összes lelőhely számánál – nagyobb értéket kapunk. Ez azért van, mert egy-egy lelőhely több kategóriához is tartozik (pl. Beszterec–Földvár, ahol a földvár mellett előkerült az ásatás során a templom alapozása, a templom körüli temető és a település maradványa is).





## 1. Ajak (1. kép)

A megye legrégebb településeinek egyike. Neve bizonytalan eredetű. Vannak, akik személynévből eredeztetik, melyben a régi magyar *aj* 'nyílás, bevágás, köz' származékát vagy a török *ajaq* 'láb' szót gyanítják (MEZŐ-NÉMETH 1972. 27. irodalommal, KISS 1988. I. 62.). A borsovai várspánság területén feküdt.

É. n. [1270–72] > 322: *p. Ayac, in C-u Schaboch* (ZICHY I, 215); é. n. [1290]: *t. St-i fi Lewka Oyk voc.* (WENZEL IX, 559–60; BÁNFFY I, 23); 1293 k.: *t. Awyk* (ZICHY I, 82); 1299: *p. Owyk...p seu t.* = (ZICHY I, 96); 1315: *t-e Ayk minoris...nob-um de Duge* (ZICHY I, 150); *p. seu t. Kysayak* (ZICHY I, 151); 1324: *p. Ayak, in C-u de Zabolch...p. Ayak Cumanorum ho-um sine herede decendencium* (ZICHY I, 261–4, 267); 1328: *p. Minor Ayak* (ZICHY I, 308–309); 1332–5/Pp. Reg.: *Jo. sac. S. Elyzabeth ... Ben. [sac.] de Ayak, [sac.] = de Ayac, Ayak, =* (VAT. I/1, 247, 328, 331, 349, 365); 1337/425: *p. Owyk* (ZICHY VIII, 224–7).

A falu 1290-ben tűnik fel, mint a magtalanul elhalt Leuka fia István birtoka, amelyet IV. László király (a Balogsemjén nb-i) Mihály fiainak, Istvánnak és Pálnak adományozott. Ám sohasem került a birtokukba, mert a falu eme részét az örökös dőgei nemesek 1315-ben a (Gutkeled nb-i) Várdai Aladár fiaival elcserélték. Ezt – a Kisasszonyoknak nevezett – részt 1328-ban Várdai Aladár fia Pelbárt és László fia János 20, cseh garasokban számított M-ért Magyar Pál gimesi várnagynak eladták. IV. Béla és V. István királyok adományából kunok is birtokoltak itt, akiknek leszármazottai (*Jac., Jo. et Bese fi Petri Comani fi Baliar et Biter f. Thescench*, ez utóbbi nevét a kisvárdai Bitteri-dűlő őrzi) itteni részüket 1322-ben Magyar Pálnak eladták. A Várdaiak 1293-ban Ajaknak a kunok kezén lévő részét is szeretnék volna megszerezni, ennek azonban a kunok részéről Nyárhidi (Nyitra m.) Keldecs (*Keldeech de Narhyd*) ellentmondott. Hat évvel később Aladár fia a falu birtokukban lévő felét Szinnai (Zemplén m.) Csépán fiainak engedték át. A borsovai esperességben fekvő, Szent Erzsébet (vö. 1494: *ad eccl-m Sante Elizabet in Ayak fundata* – SOLYMOSSI 222.)

### 1. kép

Ajak határába eső lelőhelyek

- 1: Belterület,
- 2: Berzecz,
- 3: Bús-kert,
- 4: Fehértó,
- 5: Homokhordó,
- 6: Hosszaki-dűlő,
- 7: Ige,
- 8: Katolikus temető,
- 9: Ördög-hegy,
- 10: Református templom,
- 12: Anarcs-Czóbel-birtok



tiszteletére emelt egyházának János nevű papja 1332-ben 3, az 1334. évi I. részlet fejében 3, a II. részlet fejében 6, az 1335. évi I. részlet fejében pedig 5 garas pápai tizedet fizetett. 1355-ben egy része bizonyára Kisajak–Pederajak néven (*p. Pederayuk in C-u de Zabouch exist. ZICHY XII, 28*) az idevaló Péter fia Péter és fia János birtoka volt – Magyar Pál mester másik, szintén Ajaknak nevezett birtoka szomszédságában –, akik itt lakó rokonaikat, István fia Miklóst és annak Bereck fiát e birtok elidegenítésétől tiltották.

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 20.

### 1. Belterület

#### a.

A volt 4-es út mellett, Csepke Csaba palackozott áruk boltja előtt Kovács István gépkocsivezető gyűjtött egy Árpád-kori cserepet 1993-ban:

1. Szürkésdrapp, homokos anyagú, korongolt, kopott kihajló *perem*. P: kb. 16 cm (JAM 93.140.1.) (1. tábla 1.).

#### b.

A katolikus templomtól vissza, a 4-es út felé mintegy 200 m-re 1993-ban gázvezeték árkában cserepeket találtak (JAM 93.139.1–4.):

1. Fekete, homokos anyagú, korongolt, vékony falú fazék kissé tagolt *pereme*. P: 15,4 cm (1. tábla 5.).  
2. Fekete külső felületű, téglaszines fehér törésű, homokkal soványított, korongolt, vékony falú edény *oldaltöredéke*.

3. Fehér, kissé homokos anyagú, korongolt kis *oldaltöredék*, külső felületén korongolási nyomokkal.  
4. Fehér, homokos anyagú, korongolt kis *oldaltöredék*, külső felületén sekélyen bekarcolt, sűrű, körbefutó vonalazással (2. tábla 5.).

### 2. Berzec<sup>8</sup>

A dülő neve talán szláv eredetű, ‘nyíres’ jelentésű (vö. Kiss 1988. I. 205. Berzence).

A község ÉNy-i határában, a rétközberencsi és ajaki határ találkozásánál húzóódó, hajdan lápos területből kiemelkedő, É–D-i lapos és széles homokháton Melis Katalin 1962-es terepbejárása során (1. lelőhely) több korszakhoz tartozó leleteket gyűjtött, köztük egy Árpád-kori töredéket is:

1. Kívül szürkés téglaszínű, szürke törésű, homokkal soványított, korongolt, vékony falú *oldaltöredék* sekélyen benyomott, vízszintes vonalköteggel (JAM 97.242.12.).

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1962B. 1., JAM Adattár 2001.125.

### 3. Bús-kert

Almássy Katalinnal végzett terepbejárásunk során 2001-ben a község DK-i határában, a gyulaházi határszélen (Kiss 1961. 14.), a Dögös-árokba ásott csatorna kanyarjától 500 m-re egy É–D-i magas homokdomb-soron, illetve a vele szomszédos barna erdőtalajos részen találtunk egy-egy Árpád-kori cserepet, illetve egy obszidiánt (JAM 2001.83.2–3.):

1. Drapposszürke, homokos anyagú, korongolt kis edény tagolt, kihajló *peremtöredéke*. P: 11,2 cm (1. tábla 3.).

2. Drapposszürke, homokos anyagú, korongolt kis edény vékony falú *oldaltöredéke*.

*Irodalom:* JAM Adattár 2001.125.

### 4. Fehértó

A község déli határrészén, az egykori debreceni országút alatt, a nyírtassi úttól nyugatra terül el a Fehértó, mely az ajaki határ legnagyobb (200 holdnál több) tava volt (Kiss 1961. 16.). A DNy-i sarkánál benyúló homokos földnyelven<sup>9</sup> a terepbejárási napló (12. lelőhely) alapján Melis Katalin 1962-ben rézkori és középkori cserepeket talált. A Jósza András Múzeumba került anyagban (JAM 97.253.1–2.) azonban már csak az őskori darabok voltak.

*Irodalom:* MELIS 1962B. 1.

### 5. Homokhordó

A vasútvonaltól északra fekvő domb szélfüttá oldalában a terepbejárási napló (9. lelőhely) szerint Melis Katalin 1962-ben őskori és Árpád-kori cserepeket gyűjtött. Az 1969–70-es felmérésű katonai térképen a

<sup>8</sup> Kiss 1961. 14. szerint Berdec a dülő neve, a katonai térképen is így szerepel.

<sup>9</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

rétközberencsi út mellett, a vasúttól 400 méterre jelöltek homokbányát. Talán ez lehetett a lelőhely. A Jósa András Múzeumba mindössze két obszidiánszilánk és egy jellegtelen őskori cserép került csak be (JAM 97.250.1–3.).

*Irodalom:* MELIS 1962B. 1.

## 6. Hosszaki-dűlő

A községtől DNy-ra, a 4-es út és az Ajaki (XIII/b) csatorna között, hajdani lápos, ingoványos területből szigetként kiemelkedő É–D-i homokdombok húzódnak. Keleti oldalukon a Cukás kaszáló és a Kenderföldek a lecsapolás előtt állandóan vizes területek voltak (KISS 1961. 18.).

Kovács István törvénytudós elnök említi, hogy korábban obszidiánt, ember- és lócsontokat, bronz- és vastárgyakat találtak itt, a többi között egy kardot is (KOVÁCS 1896. 1., KISS 1961. 18.).<sup>10</sup>

Melis Katalin 1962-es, a záhonyi műút melletti terepbejárásából (7. lelőhely) különböző korú leletek kerültek a múzeumba az akkoriban szőlővel betelepített lelőhelyről (JAM 97.248.12–15.):

1. Kívül-belül téglaszínű, kívül fekete foltos, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt kisebb *bögre* kihajló peremű töredéke. Vállán három vízszintes sorban fogaskerék-dísz fut körbe. P: 8,6 cm (1. tábla 2.).

2. Kívül-belül szürkés téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*, melyen vízszintes sorban fogaskerék-dísz fut körbe (2. tábla. 1.).

3. Kívül-belül szürkés téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*, melyen vízszintes sorban fogaskerék-dísz fut körbe (2. tábla. 2.).

4. Kívül-belül sárga, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék*, melyen három vízszintes sorban fogaskerék-dísz fut körbe (2. tábla 3.).

5. Fekete, barna foltos, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*, melyen három vízszintes sorban fogaskerék-dísz fut körbe.

6. Kívül drapposzürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két sekélyen bekarcolt párhuzamos, vízszintes körbefutó vonallal (2. tábla 4.).

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1962B. 1.

2001-ben Almássy Katalinnal mentünk ki a lelőhelyre. A szőlő nagy része elvadult, de helyenként még művelik, illetve gyümölcsöst telepítettek. A terület eléggé elgazosodott. Ennek ellenére obszidiánt és kevés bronz- és Árpád-kori cserepet mi is találtunk.

7. Köztük volt két Árpád-kori téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, kopott kis *oldaltöredék* (2001.80.6.).

*Irodalom:* JAM Adattár 2001.125.

## 7. Ige

A részben Ajak, részben Kisvárdá határába olvadt [vö. MEZŐ–NÉMETH 1972. 27., SzSzBmL T. 21. (1867); T. 216. (1848/886)] középkori település a Berencs – Várda – ajaki hármastól közelében<sup>11</sup> fekszik (KISS 1961. 18.).

Neve pusztá személynévből keletkezett, amely a régi török *ügä* méltóságnév átvétele lehetett, s megvan Álmos apja *Ügek* nevében. Ez utóbbi Pais Dezső szerint származhat a régi magyar *ügy-egy* 'szent' szóból, de a helynévnek is lehetett *Igye* hangzása (MEZŐ–NÉMETH 1972. irodalommal).

1290: *Igey* (F. V/3, 489); 1324: *ad m-s p-nis Lad-i f-i Ilapur et Nic-i f-i Ige voc....p. Ige* (ZICHY I. 266–7).

A település 1290-ben tűnik fel, amikor IV. László király Miklós eme birtokát is (a Balogsemjén nb-i) Mihály fiainak adományozta. 1324-ben mint Csanád fia Miklós és Ilapur (Jalapár) fia László birtoka Ajakkal és Várdával egyaránt határos. A (Kis-)Várdáról (Rétköz-)Berencsre vezető út mellett feküdt (1354: ZICHY II, 573).

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 97.

## 8. Katolikus temető

A temető nyugati oldalán, egy szélfúttá dombon Melis Katalin 1962-ben terepbejárása (10. lelőhely) során a bronzkoriak mellett egy Árpád-kori cserepet talált:

1. Világos téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, kihajló *fazékperem*. P: 11,2 cm (JAM 97.251.6.) (1. tábla 4.).

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1962B. 1.

<sup>10</sup> Ugyanitt 1939-ben egy bronzkori arany karperec is napvilágot látott (ALISP. JEL. 1940. 74.).

<sup>11</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

## 9. Ördög-hegy

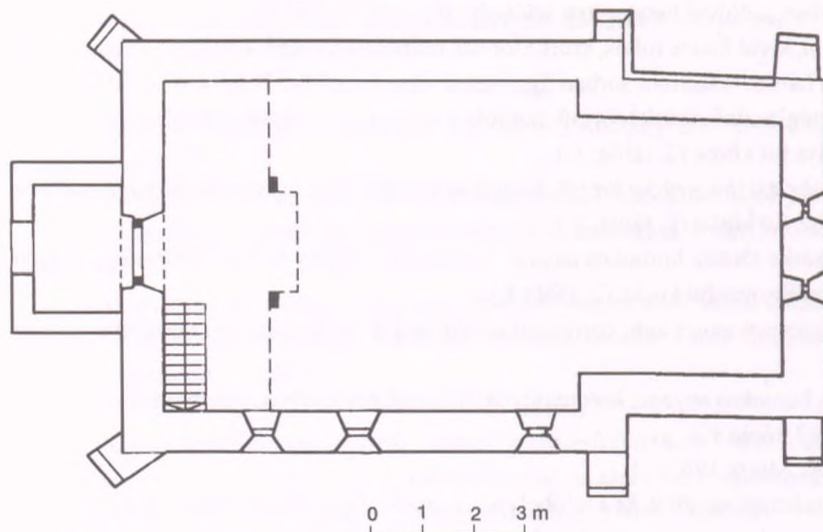
A község déli határrészén, az Ördög-hegy előtt haladó dűlőút és a község határát jelző sövény sor által bezárt lapos, szélfúttá homokdombon<sup>12</sup> a terepbejárás napló szerint (13. lelőhely) sok obszidián és neolit cserép mellett Melis Katalin 1962-ben Árpád-kori cserépeket is talált. A Jósza András Múzeumba került anyagban (JAM 97.254.1–12.) azonban már csak az őskori darabok voltak.

Irodalom: MELIS 1962B. 1.

## 10. Református templom

Építési idejét a XIII–XIV. századra teszik, első említése 1332–35-ből származik, e szerint Szent Miklós tiszteletére emelték (VAT. 247., 331., 349., 365.) (2. kép).

Irodalom: SzSzMT I. 250. 108. kép., SZATMÁRINÉ 2000. 14.



2. kép  
Ajak, református  
templom alaprajza  
(SzSzMT I. 250.  
108. kép alapján)

## 11. Közelebbről nem meghatározott helyről

1872-ben Somogyi Rezső ajándékaént került múzeumba egy Árpád-kori töredék.

1. Kívül-belül szürke felületű, fekete törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, vastag falú fazék vágott alja *fenékbélyeg* töredékével. F: 8,9 cm (JAM 64.519.1.) (2. tábla 6.).

## 12. Anarcs–Czóbel birtok – ma Ajak–Sinai- vagy Gólya-hegy

Az Anarcsról Ajakra vezető földúttól északra eső magas dombnak az útra néző oldalában honfoglalás kori temető volt az ún. Hintós és Kishegy nevű határrészén, melyet az ajakiak ma Sinai- vagy Gólya-hegy néven ismernek. Ajak község 1945-ben kapta meg ezt a területet Anarcsból. (Zárójelben meg kell jegyezni, hogy Ajak a Rétköz peremén fekszik, s valójában Ny-i határrésze már a nyíri platón terül el.)

Rómer Flóris 1870-ben Szabolcs megyébe látogatott, s ekkor tekintette meg Czóbel Albert anarcsi földbirtokos gyűjteményét. Ekkor ajándékozott honfoglalás kori leleteket a gyűjteményből Czóbel Albertné Vay Eveline a Magyar Nemzeti Múzeumnak (99.1870.2–4b.). A leleteket egy szélhordta homokdombon gyűjtötték.

1. Palmetta díszes ezüst *csattest*. A szíjhoz 3 nittel erősítették. H: 3,3 cm, Sz: 1,8 cm (3. tábla 5.).
2. Szív alakú aranyozott ezüst, levélcsokkal díszített *övveret*. H: 1,9 cm, Sz: 1,4 cm (3. tábla 2.).
3. Ovális aranyozott ezüst, levélcsokkal díszített *övveret*. H: 1,6 cm, Sz: 2 cm (3. tábla 3.).
4. Dienes István 1961-ben arra a következtetésre jutott, hogy ugyanerről a lelőhelyről származik egy öntött, félhold alakú *ezüstcsüngő* is, melyet alighanem ugyancsak Rómer Flórisnak ajándékoztak, s így került a Nemzeti Múzeumba (89.1870.2.). A csüngő alsó feléhez ötágú csillagidom csatlakozik. Karikája letörött. H: 2,1 cm, Sz: 2,5 cm (3. tábla 4.). HAMPEL 1905. II. 509. valóban említ egy félhold alakú (itt bronz)csüngőt. A tárgy azóta elveszett, a rajz a publikációs fotó, illetve Dienes Ö. István rajza alapján készült. A fülbevalót korábban szlávnak tartották, ma már egyértelműen elismert a típus bizánci eredete. Az anarcsi darabot Mesterházy Károly a IX. század végére – X. század elejére keltezte (MESTERHÁZY 1990. 101., 102., 6. ábra 1. – a további irodalommal).

<sup>12</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

5. Tartozott a leletekhez egy „*bronzkapocs beakasztó tagja*”, mely azóta elkallódott.

6. Ugyancsak elkallódott egy „*rovátkos bronztöredék*”.

Anarcsból NyÉNy-ra, egy fenyőerdőske közelében rigolírozáskor három (vagy egy, vagy két – ez nem dönthető el ma már az ellentmondó információk alapján) feldúlt temetkezés leleteit gyűjtötték össze 1899-ben, melyek a nyíregyházi múzeumba kerültek. Jósa András úgy vélte, hogy a lelőhely azonos a fenti tárgyakéval, s ez alapján temetőt sejtett e helyen, mely akkor Czóbel Imre birtoka volt.

1. A női csontváz bal vállán vékony ezüstlemezből préselt aranyozott, palmetta díszes *hajfonatkorong*. Felül három, oldalt és alul egy-egy felerősítő nitt helye látszik. A megtaláláskor még három nitt megvolt, amelyek azonban azóta elvesztek. Á: 6,8 cm (JAM 64.891.1., régi V. 53.) (3. tábla 1., 3. kép).

2–3. Egy „pár kis női lábra illő”, kis méretű, kerek *vaskengyel*. Mindkettő törött. H: 12,5 cm, Sz: 10,2 cm, S: 70,4 g, illetve 57,93 g (JAM 63.1170.1. és 64.450.1. régi V. 54–55.) (3. tábla 6–7.).

4. „Pecsenyesütő *vasnyárs*”, Jósa András feljegyzése szerint a koronggal azonos sírból (rég. V. 56.) (3. tábla 8.). A tárgy nincs meg. Hossza 66 cm volt. A honfoglalás korból hasonló leletet nem ismerünk.

Dienes István és Németh Péter a lelőhelyet azonosította 1971-ben.



### 3. kép

Anarcs–Czóbel birtok  
aranyozott ezüst  
hajfonatkorong  
elő- és hátlapja

(Belánszky–Demkó Péter felvétele)

*Irodalom:* RÓMER 1870. 225., HAMPEL 1900. 586–587., HAMPEL 1902. 297–298., HAMPEL 1904. 108–109., 121., HAMPEL 1905. II. 509., 622–623., III. 351: 1–3., HAMPEL 1907. 101., JÓSA 1914. 178., FETTICH 1937. 83. LXVII., JÓSA 1958. 151–153., DIENES 1961. 166–171., ŐSEINKET... 1996. (Fodor István) 127–128. – a korábbi irodalommal, DIENES 1996. 292.

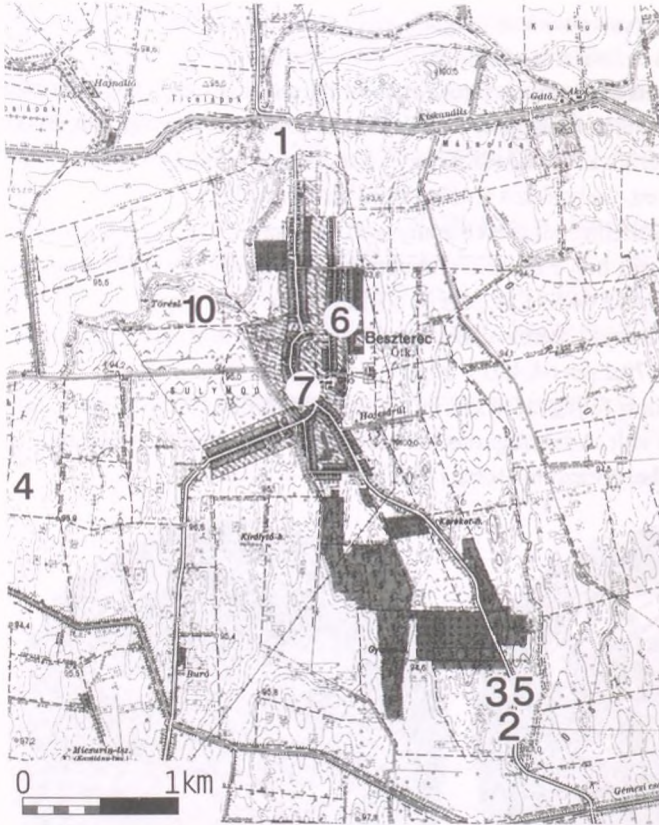
## 2. Beszterec (4. kép)

Neve szláv eredetű, tövében a szláv *bystrú* ‘gyors, tiszta, átlátszó’ melléknév rejlik. Folyónévből vált helységnévvé (MEZŐ–NÉMETH 1972. 35. irodalommal, KISS 1988. I. 208.).

É. n. [1289]: *p. Pauli et fr-um suorum f-rum Cosme Byztruch... iuxta Ticiam in C-u de Zobouch* (WENZEL IX, 560); é. n. [1290–1300]: *mon. de Biztirch iure patronatus ad Ben-m. Pet-m et Paulum f-os Lukus inveniremus pertinere* (H. VII, 315); 1332–5/Pp. Reg.: *Nic. sac. OOSS. de Bestrec..., Nic. [sac.] de Beztherc = Benstech* (VAT. I/1, 247, 329, 331).

A falu 1289-ben tűnik fel, amikor IV. László király az ellene fellázadt (Hontpázmány nb-i) Kozma fiaitól, Páltól és testvéreitől elvette és (a Balogsemjén nb-i) Ubul fia Mihálynak és fiainak adományozta más birtokokkal együtt. Egy 1290–1300 közötti vizsgálat szerint a Megváltó tiszteletére emelt (1342: *ad mon. sub honore S. Salvatoris constructum Beztruchmonostora voc.* A. IV, 261) besztereci monostor kegyúri jogon a Hontpázmány nb-i Bánki Lökös fiait, Benedeket, Péter és Pált illette meg, akiket be is iktattak a birtokukba. A borsovai esperességben fekvő falu Mindenszentek tiszteletére szentelt templomának Miklós nevű papja 1332-ben ismeretlen összegű, 1333-ban 4, az 1334. évi 1. részlet fejében 2 garas pápai tizedet fizetett.

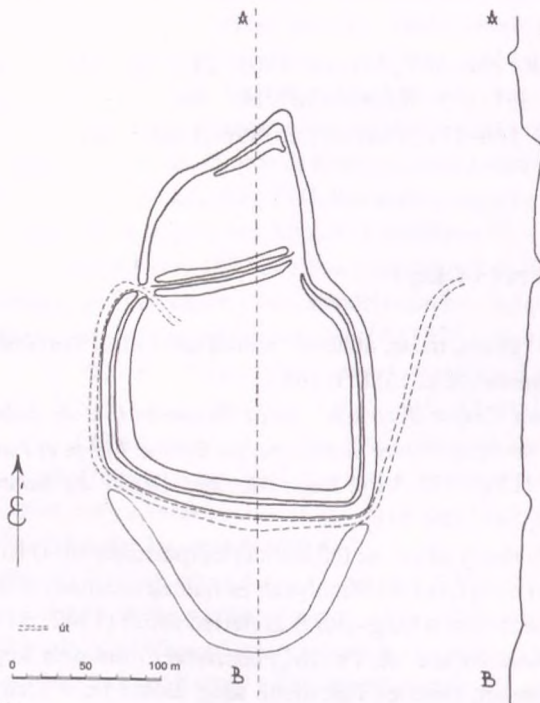
*Irodalom:* NÉMETH 1997. 40–41.



4. kép

Beszterec határába eső lelőhelyek

1: Földvár (Vársziget), 2: Gyalap-tanya, 3: Gyalap-tanyától északra, 4: Jára, 5: Királytói-dűlő, 6: Porvod, 7: Református templom, 10: Sulymos



5. kép

A besztereci földvár eredeti formája Nováki Gyula vázlatán (NÉMETH 1968. 8. kép alapján)

### 1. Földvár (Vársziget)

A falu ÉNy-i határában kb. 0,5 km-re, a Tice, a Járat és a Papere folyók közötti 3–4 kat.h. területű, a környezetéből mintegy 5–8 m-re kiemelkedő dombhat található. Ez a Vársziget, melyen földvár állt a mai Belfő csatorna mellett (Kiss 1961. 24., 33.). Az ovális vár déli, alsó harmada volt az elővár, míg egy kb. 100 m hosszú, 1–1,5 m magas sánccal a felső részt belső várrá alakították. 1963-ban a Beszterec–Tiszatelek út építése alkalmával megbolygatták a földvár északkeleti sarkát. A helyszínen Kovalovszki Júlia járt ekkor. Ettől kezdve a mintegy 100x100 méteres vár északi része folyamatosan pusztult: a környékbeliek homokot termeltek ki itt. Eredeti formáját Nováki Gyula vázlatja őrizte meg (5. kép – NÉMETH 1968. 8. kép).

*Irodalom:* JÓSA é.n. 396., JÓSA 1978. 3–4., NÉMETH 1968. 93.

1. Jósa András eredeti feljegyzése szerint a vár területéről került gyűjteményébe „téglasírból” egy *ezüstcsat*. Szíjszorítólemeze kerek, 3 nittel erősítették az övhöz, a csatfej ugyancsak kerek, a szíjszorítóval kis nyakkal egybeöntött. A szíjszorító és a fej közötti „nyak” két oldalán egy-egy kis bütyök ugrik ki. A csathoz egy ezüst lyukvédő(?) tartozik. Szíjszorítója valamivel kisebb, mint a csaté, de ez is három nittel volt felerősítve. A szíjszorítóhoz kis „nyelv” csatlakozik, melynek vége lyukas. A csat H: 4,5 cm, Á: 2,4 cm, a lyukvédő H: 2,8 cm, Á: 1,7 cm, S: 9 g (JAM 56.9.1.) (4. tábla 2.). Kora kérdéses.

2. Valószínűleg ugyancsak a várból származik Horváth József ajándéka: egy háromlábú domborított bronz *gvertyatartó*, mely egykor valószínűleg ezüstözött volt. Állatlábakat utánozó lábakon áll, tuskéje töredékes. Gömbszelet alakú testét poncolással díszítették. Á: 6,5–6,9 cm, M: 5,8 cm (JAM 64.81.1., régi IV. 41.) (4. tábla 3., 6. kép).

*Irodalom:* ALISP. JEL. 1899. II. 124., JÓSA é.n. 396., NÉMETH 1986. 125–126., ŐSEINKET.... 1996. (Fodor István) 135.

3. Az 1901-ben Asztalos Áron telkén (későbbi Kossuth u. 44.) 1 m mélységben előkerült aranyozott bronz *szenteltvíztartó* edényt Oláh Géza ötvöstől vásárolta meg Jós András, s adta tovább a Magyar Nemzeti Múzeumnak (MNM 1903.15.) (7. kép). A lelőhelyet 1968-ban Németh Péter az akkori ház mögötti magas dombon azonosította, ott, ahol gazdasági épületek álltak. A bizánci ötvöstárgyat a X. század végére – XI. század elejére keltezte a legújabb kutatás (KISS 1996. – a párhuzamokkal és a korábbi teljes irodalommal).

*Irodalom:* HAMPEL 1903. 436–438., FETTICH 1959., DIENES 1961. 182., NÉMETH 1986., ŐSEINKET... 1996. (Fodor István) 135., KISS 1996.

4. A földvár legmagasabb pontján, Jósának a tárgy mellett elhelyezett feljegyzése szerint „csaknem nyom nélkül elpusztult templom sok kis kryptájának egyikében”, dr. Horváth József birtokán az 1890-es év táján talált deformálódott *vassar-kanttyú*. Rövid nyakon ülő forgó kis taraja töredékes. Szárvége letörött. H: 11,1 cm, S: 55,68 g (JAM 63.437.1., régi V. 754.) (5. tábla 2.). Analógiái alapján (KALMÁR 1971. 360.) XIII–XIV. századi.

*Irodalom:* ALISP. JEL. 1912. 98.

5. A földvár területén Pálóczi Horváth András és Jerem Erzsébet terepbejárás során 1964-ben Árpád-kori cserepeket gyűjtött (JAM 64.946.1–5.):

– Kívül téglaszínű, sötétszürke törésű, nagyon picit homokos anyagú, korongolt, kihajló *fazékperem*. P: 18,2 cm (6. tábla 1.).

– Kívül fekete, drapp foltos, belül drapp, homokos anyagú, korongolt kis edény kihajló *pereme*. P: 9,2 cm (6. tábla 3.).

– Kívül-belül drapp, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt fazék kihajló *pereme*. P: 15,2 cm (6. tábla 4.).

– Pizkosszürke, kissé homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú nyaktöredék, a *perem* letöredezett (6. tábla 2.).

– Szürke, belül drapp foltos, töredezett, kopott, korongolt, kihajló *perem* (6. tábla 5.).

– Világosszürke, szemcsés, korongolt kisebb edény vágott *alja*.

– Kívül drapposszürke, fekete foltos, belül barna felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 9,1 cm.



6. kép  
Bronz gyertyatartó Beszterecről, a földvárból  
(Boros György felvétele)



7. kép  
Szenteltvíztartó edény Beszterecről, a földvárból



- Négy téglaszínű külsejű, sötétszürke törésű, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék*.
- Kívül-belül téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú *oldaltöredék*.
- Két fekete, korongolt, homokos anyagú, vékony falú *oldaltöredék*.
- Két szürke, kevésbé homokos anyagú, puha, korongolt, vékony falú *oldaltöredék*.
- Három fekete, szürke foltos, egészen picit homokos anyagú, korongolt, puhább *oldaltöredék*.
- Az előzőekhez hasonló, kissé szélesedő *oldaltöredék* kisebb edény alj feletti részéből.
- Kívül sötét-, belül világosszürke, homokos anyagú, korongolt kicsi edény *oldaltöredéke* az alj indításával.
- Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sekélyen bekarcolt vízszintes körbefutó vonallal.
- Fekete, egészen picit homokos anyagú, korongolt, kopott, vastagabb falú, nagyobb *oldaltöredék* sekélyen benyomott, vízszintesen körbefutó vonallal.
- Kívül-belül fehéres árnyalatú, téglaszínű törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két körbefutó karcolt vízszintes vonallal.
- Két szürkésfekete, picit homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sekélyen benyomott vízszintesen körbefutó vonallal. Az egyik belül téglaszínű foltos.
- Kívül téglaszínű, szürke törésű, enyhén homokos anyagú, korongolt íves *nyaktöredék* korongolási csikkokkal.
- Piszkosfehér, egészen enyhén homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* körbefutó karcolt vízszintes vonallal.
- Kívül-belül drapp, kívül fekete foltos, fekete törésű, picit homokos anyagú, korongolt vastagabb *oldaltöredék*.
- Középszürke, homokos anyagú, korongolt, kicsi edény vékony falú kis *oldala* sekélyen benyomott vízszintesen körbefutó vonallal.
- 7 db szürke, korongolt, többé-kevésbé homokos anyagú *oldaltöredék* körbefutó, sekélyen karcolt, vízszintes vonallal/vonalakkal.
- Barnásszürke, kissé szemcsés, korongolt, kopott *oldaltöredék* befésült hullámköteggel díszítve.
- 7 db téglaszínűre égett, szabálytalan alakú, nehéz *paticsrög*.



Az ásatást (lásd lejjebb!) megelőzően kerültek a nyír-egyházi múzeumba közelebről nem megnevezett részről az alábbi leletek:

6. Dr. Horváth József ajándéka 1899-ben egy szürke, fekete foltos, gyorskorongon készített, picit homokos, de igen finom anyagú, kihajló peremű, vágott aljú *bögre*, melynek vállát két körbefutó besimított hullámvonal díszíti. Oldalán talán fül indítása. P: 8,5 cm, M: 10,4 cm, F: 4,8 cm (JAM 64.843.1., régi V. 347.) (5. tábla 1., 8. kép).

**8. kép**  
*Agyagedény Beszterecről, a földvárból*  
(Boros György felvétele)

7. Szürkés téglaszínű külső-belső felületű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt *fazékoldal*, melyen vízszintes sorban fogaskerek-dísz fut körbe (JAM 65.406.1.).

8. Szürke, kissé homokos anyagú, korongolt íves *nyaktöredék* 3 sekélyen behúzott körbefutó hullámvonallal díszítve (JAM 65.406.2.).

9. Kívül szürke, fekete foltos, belül sárgás, kissé homokos anyagú, korongolt íves *hastöredék* sekélyen benyomott körbefutó vonal alatt körbefutó vízszintes hullámvonallal díszítve (JAM 65.406.2.).

10. Egy kívül-belül téglaszínű, fekete foltos, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, nagyobb, vékony falú fazék erősen kihajló perem- és négy *oldaltöredéke*. Az egyik oldaltöredéken sekélyen, sűrűn benyomott vízszintesen körbefutó vonalak látszanak (JAM 64.780.1.) (4. tábla 1.).

11. *Vassarkantyú*. Szárvégei laposra kalapáltak és átlukasztottak. A kettős tüskéből a taraj kiesett. H: 13,4 cm, S: 65,40 g (JAM 63.399.1., régi V. 512.) (5. tábla 3.). Az analógiák alapján (KALMÁR 1971. 360.) XIII–XIV. századi.

*Irodalom:* NÉMETH 1968. 93.

1968-ban Németh Péter a megbolygatott részen végzett kisebb ásátást: egy 25x2 méteres kutatóárokkal átvágta a sáncot. A vár északi – bolygatott és megásott – negyede volt a legkiemelkedőbb rész (9. kép). A feltárás során megállapította, hogy a vár egy vízjárta területen álló homokszigetre épült. A legelső megtelepedés a bronzkorból mutatható ki (60 cm-es kultúrréteg), majd a császárkorban telepedtek itt meg újra (50 cm-es kultúrréteg). Erre a két településrétegre emelték a sáncot az ásató véleménye szerint a X–XI. század fordulóján. A keletkezés alapjául egy XI. századi sarkantyú szolgált (7. tábla 3.), amelyet a sánc lábánál találtak.<sup>13</sup> A vár pusztulása a XII. század végére vagy a tatárjárás idejére tehető. A monostort felújították, s egy évszázadig még állt az épület.

A sáncátvágástól délre egy templom nyugati bejáratát tárta föl Németh P. a bejárat falhoz csatlakozó toronypár alapjaival. A feltárt épületmaradványt azonosította az ásató a XII–XIII. század fordulóján, a Megváltó tiszteletére emelt monostor épületével, mely a tatárjáráskor elpusztult. Első feltűnésekor a Hontpázmány nemzetség kezén volt, de kérdés, hogy ez eredetileg is így volt-e.

A megtalált toronypár alapja téglával kevert, döngölt agyag volt (10–11. kép). Előkerültek mázas téglá töredékek is. A templom többi része már elpusztult. Korábbi épületnek nyoma így nem került elő, bár a monostor felszereléséhez tatózó gyertyatartó és szenteltvíztartó a bizánci misszió idejéből származó egyház meglétére utal, mely talán szláv nyelvű környezetben tevékenykedett (NÉMETH 2000. 8.).

A templom eredetileg háromhajós lehetett, a nyugati toronypáros, kiugró homlokzatú épület a jáki nemzetségi templommal rokon vonásokat árult el (12. kép).

A déli torony aljában előkerült az alapítók kirabolt páros, családi sírja. A templom körüli temetőből a DNy-i torony közelében 4 sírt (az egyik téglá keretelésű, kirabolt), az egykori szentély közelében pedig ugyancsak 4 sírt tártak föl.



9. kép  
Beszterec, a földvár kitermelt része  
(Németh Péter felvétele 1969)

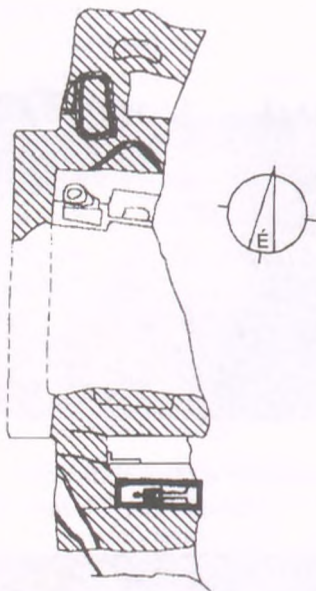


10. kép  
Beszterec, a monostor bejáratának alapozása  
dél felől fotózva (Németh Péter felvétele 1969)



11. kép  
Beszterec, a monostor bejáratának alapozása  
dél felől fotózva (Németh Péter felvétele 1969)

<sup>13</sup> A sarkantyú datálásával – lásd katalógus 12. szám! – kapcsolatban azonban meg kell jegyezni, hogy ezt a típust KALMÁR 1971. 360. a XII–XIII. századra keltezi. A kronológiai problémákat részletesen ld. a sarkantyúnál.



**12. kép**

*Beszterecmonostora alaprajza:  
Németh Péter ásatása 1968  
(NÉMETH 1997. 41. alapján)*

**8. sír**<sup>14</sup>: Ny–K-i tájolású. M: 60 cm, H: 80 cm. 8–10 év körüli gyerek bolygatott csontváza.<sup>15</sup> *Melléklet: 1.* A bal könyök táján, a váznál magasabban – XI–XII. század fordulójára keltezhető – bordázott végű, vékony drótból hajlított, ezüst S végű *hajkarika*. Á: 1,5x1,9 cm, S: 0,57 g (JAM 70.2.86.) (7. tábla 1.).

**9. sír**: A további sírok, illetve sirmaradványok közül közvetlenül a sánc belső, fekete lápi földdel vastagon rakott rétege előtt feküdt egy felnőtt egyén. Melléklete nem volt.

**10. sír**: Felnőtt nő. Bal karja kinyújtva a test mellett, a jobb behajlítva feküdt. Csvh: 140 cm, M: 86 cm. Melléklete nem volt.

**11. sír**: Páros temetkezés a 12. sírral. A halott fejét téglaborítás védte, a sír végét téglasor zárta le. A hosszanti oldalakon a koporsó nyoma jól látszott. Jobb karja a medencére, a bal a jobb vállra hajlítva feküdt. Csvh: 155 cm, M: 180 cm. Melléklete nem volt.

**12. sír**: 10–12 éves gyerek. Karja nyújtva. A koporsó nyoma jól látszott. Csvh: 133 cm. M: 180 cm. Melléklete nem volt.

**13. sír**: A 12. sírtől északra bolygatott temetkezés. Valószínűleg az előző két sír bolygatta meg.

**14. sír**: Ny–K-i tájolású férfi váza. Csvh: 145 cm, M: 110 cm. Karja nyújtva a test mellett. Melléklete nem volt.

**15. sír**: ÉNy–DK-i tájolású 10–12 éves gyerek. Valószínűleg csípőficamos. Csvh: 126 cm, M: 90 cm. Melléklete nem volt.

Az ásatásból származó leletek az alábbiak:

12. Az ásatás során a belső sánc északi felében találtak egy *vassarkantyút*. Tüskéje hosszúkás gúla alakú, mely egy kis „galléron” ül, a szár vége kampósra visszakovácsolt a felerősítősíj számára. Szára íves, fele letörött. H: 13,5 cm, S: 33,26 g (JAM 70.2.85.) (7. tábla 3.). Az analógiák alapján (KALMÁR 1971. 360.) XII–XIII. századi.

13. Az ásatás során az I. kutatóárok déli végén, égett rétegből származó leletek az alábbiak (JAM 70.2.23–25.):

– Fekete, kívül-belül szürkés téglaszínű foltos, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló peremű *fazék* töredéke, vállán egymás alatt három vízszintesen körbefutó, sekélyen bekarcolt, szabálytalan hullámvonallal díszítették. P: 12,5 cm (8. tábla 1.). (Egyik töredéke a 11. sír betöltéséből került elő.)

– Szürkésfehér, kívül-belül fekete foltos, kissé szemcsés anyagú, korongolt, tagolt, kihajló *perem*. P: 14 cm (8. tábla 2.).

– Fekete, kívül téglaszínű foltos, szürke törésű, kissé homokos anyagú, tagolt, kihajló *perem*. P: 18 cm (9. tábla 2.).

– 10 db zöldesre és hólyagosra égett *vassalak*.

14. Az ásatás során az I. kutatóárok északi végéből származó leletek az alábbiak (JAM 70.2.26–32.):

– Téglaszínű külső felületű, belül fekete, homokos anyagú, korongolt, kihajló, kissé tagolt *perem*. P: 14,5 cm (8. tábla 3.).

– Fekete, homokos anyagú, korongolt, kihajló, profilált *perem*, a vállon két körbefutó vízszintes, bekarcolt vonallal. P: 12,8 cm (9. tábla 5.).

– Világos téglaszínű, belül fekete koromfoltos, homokos anyagú, korongolt, enyhén tagolt, kihajló *perem*. P: 18,2 cm (9. tábla 3.).

– Fehér, szemcsés, korongolt, igen vékony falú, kihajló, kissé tagolt *perem*. P: 13,5 cm (9. tábla 6.).

– Kívül szürke, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, kihajló, tagolt *perem*. P: 16,3 cm (9. tábla 1.).

– Fekete, homokos anyagú, korongolt, kihajló, kissé tagolt *fazékperem*. P: 19,2 cm (9. tábla 4.).

– Kívül szürkésfekete, belül vastagon kormos, homokos anyagú, korongolt, kihajló, tagolt *perem*. P: 16 cm (10. tábla 7.).

– Szürke, kissé szemcsés, korongolt, kihajló, kissé tagolt *perem*. P: 16,8 cm (10. tábla 1.).

<sup>14</sup> A dokumentációból nem derül ki, hogy az 1–7. számú sírok hol és hogyan kerültek elő.

<sup>15</sup> Az antropológiai anyag a Jósa András Múzeum gyűjteményében 78.12.1–78.14.2. leltári számon található.

- Kívül szürkés téglaszínű, belül fekete kormos, homokos anyagú, korongolt, kihajló, tagolt *perem*. P: 19,4 cm (10. tábla 3.).
  - Szürke, kissé homokos anyagú, korongolt kisebb fazék kihajló *pereme*. P: 11,9 cm (10. tábla 6.).
  - Fehér külső-belső felületű, fekete törésű, szemcsés, korongolt, vékony falú fazék tagolt, kihajló *pereme*. P: 19,8 cm (10. tábla 4.).
  - Fekete, homokos anyagú, korongolt, kihajló, tagolt *perem*. P: 19 cm (10. tábla 2.).
  - Fekete, homokos anyagú, korongolt, kihajló, tagolt *perem*. P: 19,7 cm (10. tábla 5.).
  - Fekete, belül szürke foltos, homokos anyagú, korongolt, kisebb edény kihajló *pereme*. P: 17 cm (11. tábla 1.).
  - Drappos téglaszínű, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló nagyobb *fazékperem*. P: 21,4 cm (11. tábla 5.).
  - Fekete, homokos anyagú, korongolt, egy bordával és két horonnyal tagolt, egyenes *korsóperem*. A bordán sekélyen ferdén bevagdalt dísz fut körbe. P: 10,4 cm (11. tábla 6.).
  - 3 db kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* vízszintesen körbefutó, bekarcolt vonalakkal díszítve.
  - Piszkosfehér, kívül-belül fekete foltos, szemcsés, korongolt, vékony falú *oldaltöredék* sekélyen benyomott körbefutó vízszintes vonalakkal.
  - Szürke, kívül téglaszínű foltos, szemcsés, korongolt *válltöredék* két bekarcolt, vízszintesen körbefutó vonallal.
  - Fekete, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* három bekarcolt, vízszintesen körbefutó vonallal.
  - Szürke-fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, kicsit vastagabb falú *oldaltöredék* két bekarcolt, vízszintesen körbefutó vonallal.
  - Fekete, szemcsés, korongolt íves *válltöredék* három sekélyen benyomott, vízszintesen körbefutó vonallal.
  - Szürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt *válltöredék* egy szabálytalanul bekarcolt, vízszintesen körbefutó vonallal.
  - Szürke, homokos anyagú, korongolt, kicsit vastagabb *oldaltöredék* két bekarcolt, vízszintesen körbefutó kissé hullámos vonallal.
  - Szürke, belül téglaszínű felületű, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két sekélyen benyomott, egymás mellett futó vízszintes vonallal.
  - Kívül-belül barnásdrapp, szürke foltos, szürke törésű, szemcsés, korongolt, kissé íves *oldaltöredék* egy bekarcolt, vízszintesen körbefutó vonallal.
  - Fekete, homokos anyagú, korongolt kisebb edény kissé ívesen kihajló *nyaka*, a vállon egy bekarcolt, vízszintesen körbefutó vonallal.
  - Szürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, kissé íves *oldaltöredék* egy mélyen bekarcolt, vízszintesen körbefutó vonallal és felette ferde bekarcolt vonalak indításával.
  - Szürke, kívül fekete foltos, belül drapp, szemcsés, korongolt, két sekély horonnyal tagolt *nyaktöredék*.
  - Piszkosfehér, kissé homokos anyagú nagyobb korongolt edény váll- és *nyaktöredéke* két bekarcolt, vízszintesen körbefutó vonallal.
  - Téglaszínű, fekete foltos külső felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt íves *oldaltöredék* két bekarcolt, vízszintesen körbefutó vonallal.
  - Szürke, belső felületén barnás téglaszínű, szemcsés, korongolt *oldaltöredék*, két sorban vízszintesen körbefutó fogaskerék-minta díszíti.
  - Fekete, homokos anyagú, korongolt kisebb bögre kihajló *pereme*, nyakán bekarcolt, vízszintes körbefutó hullámvonallal díszítették, a vállát pedig sűrűn bekarcolt vonalakkal. P: kb. 19 cm (11. tábla 3.).
  - Kívül szürke, belül téglaszínű, kissé homokos anyagú, korongolt kisebb edény íves *nyaktöredéke* két körbefutó, bekarcolt vízszintes hullámvonallal.
  - Téglaszínű külső felületű, fekete törésű, kissé szemcsés, korongolt *válltöredék* egy sekélyen benyomott, körbefutó, vízszintes vonallal.
  - Szürke külső felületű, belül téglaszínű, szemcsés, korongolt, vékony falú, nagyobb *fazék* vágott aljtöredéke. A belső felületen az eldolgozás nyomai – durva ujjlenyomatok – látszanak. F: 12,3 cm.
  - Barnás téglaszínű külső-belső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 11,9 cm.
15. Az ásatás során az I. kutatóárokban *téglák* kerültek elő meg nem nevezett helyről. Köztük Sz: 16,5 cm, V. 5,5 cm; Sz: 14,5 cm, V. 5,5 cm; Sz: 15,5 cm, V. 6 cm; Sz: 16 cm, V. 4,5 cm stb. Jelenleg egy darab van meg (JAM 70.2.33.).
- Ugyanilyen bejegyzéssel szerepel egy fehér *mészködaráb*, egyik oldalán íves faragásnyomokkal (JAM 70.2.34.).

16. Az ásatás során a DNy-i torony feletti törmelékből került elő kerámia (JAM 70.2.35–39.):
- Szürke, kívül fekete foltos, belül a peremén körben fekete kormos, kissé szemcsés, korongolt, vékony falú, nagyobb fazék kihajló, tagolt *pereme*. P: 19,8 cm (11. tábla 4.).
  - Szürkésfekete, belül szürke foltos, kissé szemcsés, korongolt, kihajló *fazékperem*. P: 17,6 cm (11. tábla 2.).
  - Kívül fekete, belül sárgásfehér felületű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt fazék tagolt, kihajló *peremének* három töredéke. P: 24 cm (12. tábla 2.).
  - Fekete, kívül drapp foltos, szemcsés, korongolt, profilált, kihajló *perem*. P: 17,4 cm (12. tábla 1.).
  - Fekete, homokos anyagú, korongolt, kihajló, kissé tagolt, vékonyabb *perem*. P: 13,2 cm (12. tábla 3.).
  - Kívül szürke, világosabb foltos, belül fekete kormos, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló, picit tagolt *fazékperem*. P: 14 cm (12. tábla 4.).
  - Kívül téglaszínű, belül fekete, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló, belül kissé tagolt *perem*. P: 15,7 cm (12. tábla 6.).
  - Drapposzürke, kívül fekete foltos, homokos anyagú, korongolt kisebb edény kihajló *pereme*. P: 13,8 cm (12. tábla 5.).
  - Fekete, kissé homokos anyagú, vékony falú, kisebb edény íves *váll*a, sűrűn, mélyen bekarcolt vízszintesen körbefutó vonalakkal és az íves nyak indításával.
  - Kívül fekete, belül fehér, kissé homokos anyagú, korongolt egyenes *oldaltöredék* három bekarcolt, vízszintesen körbefutó vonallal.
  - Kívül fekete, belül szürkés téglaszínű, szemcsés, korongolt, vékony falú fazék íves *váll*a, két egymástól távolabb fekvő, körbefutó, vízszintes bekarcolt vonallal.
  - Fekete, téglaszínű foltos, homokos anyagú, korongolt, egyenes *oldaltöredék* három körbefutó, bekarcolt vízszintes vonallal.
  - Kívül fekete, belül téglaszínű, szemcsés, korongolt, vékony falú íves *válltöredék* két bekarcolt, körbefutó vízszintes vonal alatt bekarcolt vízszintes hullámvonallal.
  - Fekete, homokos anyagú, korongolt íves *válltöredék* két bekarcolt, vízszintesen körbefutó vonal között körbefutó vízszintes, karcolt hullámvonallal díszítve.
  - Kívül barnásszürke, szürke törésű, szemcsés, korongolt *aljtöredék* a felmenő fal nélkül.
  - Szürke külső felületű, belül téglaszínű, homokos anyagú, korongolt fazék vágott *alja*. F: 14,2 cm.
  - Kisebb *vakolatdarab*.
17. Az ásatáskor a belső sáncból 0–60 cm mélységből kerámia került elő (JAM 70.2.45–51.):
- Kívül téglaszínű, belül szürke, fekete foltos, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt fazék letöredezett, kihajló *pereme*. P: 16 cm (13. tábla 1.).
  - Fekete, belül drapp foltos, homokos anyagú, korongolt kisebb edény kihajló *pereme*. A peremen belül sekélyen benyomott, körbefutó, szabálytalan hullámvonal díszíti. P: 15,4 cm (13. tábla 4.).
  - Pizkosfehér, kívül-belül fekete foltos, kissé szemcsés, korongolt nagyobb fazék kihajló *pereme*. P: 22 cm (13. tábla 3.).
  - Fekete, homokos anyagú, korongolt kisebb edény kihajló *pereme*. P: 15 cm (13. tábla 6.).
  - Pizkosfehér, kívül szürke foltos, picit homokos anyagú, korongolt fazék kihajló, kissé tagolt *pereme*. P: 18,1 cm (13. tábla 2.).
  - Kívül-belül pizkosdrapp, kívül kormos, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló *fazékperem*, a vállon sekélyen benyomott körbefutó vonallal. P: 14,6 cm (13. tábla 5.).
  - Fehér, szemcsés, korongolt fazék bordával tagolt, kihajló *pereme*. P: 20,2 cm (14. tábla 1.).
  - Szürkésfekete, picit szemcsés anyagú, korongolt, bordázott *perem*. P: 12,8 cm (14. tábla 5.).
  - Kívül szürkésdrapp, szürkésfekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldal* az alj feletti részből, rajta két vízszintes sorban körbefutó fogaskerék-dísz.
  - Kívül fekete, drapp foltos, belül téglaszínű, szürkésfekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vékony falú kis edény *oldaltöredéke*, rajta vízszintes sorban körbefutó fogaskerék-dísz.
  - Kívül fekete-téglaszínű foltos, szürke törésű, picit homokos anyagú, korongolt, vékony falú kis edény íves *oldaltöredéke*, rajta vízszintes sorban körbefutó fogaskerék-dísz.
  - Téglaszínű külső felületű, szürke törésű, homokos-szemcsés anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék* két sekélyen benyomott körbefutó vonallal.

– Fekete, belül drapp foltos, homokos anyagú, korongolt, íves *oldaltöredék* három körbefutó, vízszintes karcolt vonallal.

– Kívül piszkosdrapp, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, vékony falú edény kissé íves *oldaltöredéke*, ferdén szabálytalanul bevagdalt vonásokból kialakított körbefutó díszítősor alatt sekélyen benyomott vízszintes vonallal.

– Kívül-belül drapp felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény *válla* mélyen bemetszett, körbefutó cikcakk-vonallal és alatta bekarcolt, vízszintes vonallal.

– Fekete, alján téglaszínű foltos, belül ugyancsak téglaszínű, érdes tapintású, szemcsés, korongolt, vágott *alj*. F: 9,6 cm.

– Téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kopott, érdes tapintású nagyobb fazék enyhén profilált *alja*. F: 9,8 cm.

18. Az ásatás során a belső sáncból 60–160 cm mélységből<sup>16</sup> került elő kerámia (JAM 70.2.57–61.):

– Kívül fekete foltos, szürke, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, kihajló, elvékonyodó peremű *fazék* töredéke a vállán befésült, vízszintes hullámvonal-köteggel. P: 20,2 cm (14. tábla 2.).

– Kívül szürke, belül a peremen fekete sávós drapp, homokos anyagú, korongolt, kihajló *fazékperem*. P: 22,1 cm (14. tábla 3.).

– Fekete, egészen picit homokkal soványított, korongolt kisebb edény kihajló, kissé tagolt *pereme*. P: 9,6 cm (14. tábla 4.).

– Kívül-belül drapp, szürke foltos, kissé szemcsés, korongolt, vastagabb falú *nyaktöredék*, négy vízszintes sorban durvább fogaskerek-dísz fut körbe.

– Fekete, drapp foltos, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* három függőleges(?), sekélyen befésült, szabálytalan hullámvonal-köteggel díszítve.

– Kívül sárgásdrapp, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*, sekélyen befésült, vízszintesen körbefutó hullámvonal-köteggel, s valószínűleg egy másik ilyen köteg indításával.

– Szürke, belül drapp felületű, fekete foltos, homokos anyagú edény *oldaltöredéke* a vágott alj indításával. F: 12,3 cm.

– Ugyanonnan ovális fejű, négyszögletes metszetű *vasszög* került elő, melynek vége ívesen behajlik. H: 5,1 cm (JAM 70.2.84.) (7. tábla 5.).

19. Az ásatás során a 8. sír környékén találtak kerámiát (JAM 70.2.65–67.):

– Két szürke és egy fekete, kissé homokos anyagú, korongolt, vékonyabb *oldaltöredék* sűrűn bekarcolt, vízszintesen körbefutó vonalazással díszítve.

– Piszkosszürke, kissé homokos anyagú, korongolt, vékony falú, kopott *oldaltöredék* sekélyen bekarcolt, körbefutó cikcakk-vonallal.

– Kívül szürkés téglaszínű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két körbefutó fogaskerek-dísz sorral.

– Ugyanott egy íves *bronzöntvény*-darab is volt. H: 2,5 cm (JAM 70.2.87.) (7. tábla 2.).

20. A 9. sír felett a sáncból került elő egy másodlagosan égett, barna, zöld mázas *tégla* töredéke (JAM 70.2.68.).

21. Az ásatás során a 11. sír betöltéséből került elő kerámia (JAM 70.2.69–70.):

– Szürke, kívül fekete foltos, kissé homokos anyagú, korongolt kihajló *perem*. P: 14 cm (14. tábla 6.).

– Fekete, belül téglaszínű, kissé homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú, kissé íves *oldaltöredék* befésült, vízszintes hullámvonal-köteggel.

22. Az ásatás során közelebről nem meghatározott helyről előkerült kerámia az alábbi (JAM 70.2.76–82.):

– Kívül-belül sárgásdrapp, szürke törésű, picit homokos anyagú, korongolt kihajló *perem*. P: 10,4 cm (15. tábla 3.).

– Piszkos téglaszínű, fekete foltos, kissé szemcsés anyagú, korongolt, kissé tagolt, kihajló *perem*. P: 19,6 cm (15. tábla 2.).

– Szürke, kívül fekete koromfoltos, belül a peremen körben fekete kormos, picit homokos anyagú, korongolt fazék kihajló *pereme*. P: 15,5 cm (15. tábla 1.).

– Piszkosszürke, belül a peremen egy csíkban körben fekete kormos, kissé homokos anyagú kisebb fazék kihajló *pereme*. P: 14,2 cm (15. tábla 4.).

<sup>16</sup> A sánc ásatásánál 175–220 cm mélységből származó állatsontok a Jósa András Múzeum gyűjteményében 77.16.1–17. leltári számon találhatóak.

- Szürkésfekete, belül drapp foltos, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 14,7 cm (15. tábla 5.).
- Fekete, drapp foltos, kissé szemcsés, korong nélkül készített(?), durvább kivitelű kisebb edény kissé kihajló *pereme*. P: nem kiszakasztható (15. tábla 6.).
- Kívül-belül sárga, sötétszürke törésű, kissé szemcsés, korongolt nagyobb fazék tagolt, kihajló *pereme*. P: 22,1 cm (16. tábla 4.).
- Kívül fekete, belül barnás téglaszínű, szemcsés, korongolt, tagolt, kihajló *perem*. P: 21,2 cm (16. tábla 3.).
- Szürkésfekete, belül sárga foltos, kissé szemcsés, korongolt kis edény kihajló, tagolt, letöredezett *pereme*. P: 15,8 cm (16. tábla 5.).
- Fekete, téglaszínű foltos, szemcsés, korongolt, vastag falú fazék kihajló *pereme*, íves vállán szabálytalanul vízszintesen bekarcolt hullámvonalak metszik egymást. P: 17,3 cm (16. tábla 1.).
- Valószínűleg az előző edény egy *válltöredéke*.
- Fekete, téglaszínű foltos, szemcsés, korongolt fazék *oldaltöredéke* vízszintesen, sekélyen benyomott két körbefutó vonallal és felette szabálytalan hullámvonalak indításával.
- Kívül-belül téglaszínű, szürke foltos, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *bográcsperem*. P: 18 cm (16. tábla 2.).
- Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, íves *oldaltöredék* sűrűn, vízszintesen bekarcolt vonalakkal.
- Kívül-belül sárgásfehér, kívül fekete foltos, enyhén szemcsés, korongolt, vékony falú *oldaltöredék* két sekélyen benyomott, vízszintesen körbefutó vonallal díszítve.
- Szürkés téglaszínű, erősen homokos anyagú, korongolt *válltöredék* íves nyak indításával, rajta sekélyen benyomott körbefutó szabálytalan vonaldíszsel.
- Szürke, kívül fekete felületű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sűrűn bekarcolt vízszintes vonalazással díszítve.
- Piszkosfehér, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két sekélyen benyomott, vízszintesen körbefutó vonallal.
- Téglaszínű, fekete foltos, kissé homokos anyagú, korongolt edény szűk *nyakának* íves töredéke, három sorban kör alakú benyomódásokból kialakított, vízszintesen körbefutó díszítő sorral.
- Fekete, kívül kis helyen drapp foltos, kissé homokos anyagú, korongolt, íves *oldaltöredék* mélyen bemetszett széles cikcakk-vonal alatt négy vízszintesen, kissé szabálytalanul körbefutó, karcolt vonallal.
- Kívül-belül téglaszínű, fekete törésű, kissé homokos anyagú *válltöredék*, ívesen induló nyakkal. A vállat befésült hullámköteg-vonal díszíti, felette egy sekélyen karcolt körbefutó vonal látszik.

23. A bejáratí szelvény földjéből két ovális fejű, vastag *vasszeg* került elő. Az egyik metszete kör alakú, a másiké négyszögletes. H: 5,3, ill. 5,7 cm (JAM 70.2.83.) (7. tábla 4., 6.).

*Irodalom:* JAM Adattár 85. 20., 85.22., 90.23., 98.1., 2002.4., Németh Péter: Beszterec. *RégFüz* I. 22. 1969. 55–56., Péter Németh: Beszterec–Vársziget. *ArchÉrt* 97. 1970. 315., NÉMETH 1968. 93., NÉMETH 1975. 11., NÉMETH 1986., NÉMETH 2000. 8.

## 2. Gyalap-tanya

A név eredete tisztázatlan. Amennyiben a Gyalpár névvel áll kapcsolatban, az kun személynévből keletkezett (KISS 1988. I. 538., 539.).

A község határának délkeleti sarkában, a Királytótól keletre, annak közelében fekszik a Gyalap-hegy (KISS 1961. 27.), melynek keleti oldalánál, Pethő Sándor kéki földbirtokos tanyájának (azelőtt Bertóti-féle tanya) bejáratát építve, a déli oldalán emelkedő domb oldalában 1928-ban kiforgattak egy Ny–K-i tájolású, mintegy 50 cm mély – talán lovas (?) – sírt. Ebben maturus férfivázra<sup>17</sup> akadtak. Leleteit Pethő Sándor volt kéki földbirtokos vitte be a múzeumba. A bordákon zöld rozsdafolt utalt arra, hogy nem minden tárgy került múzeumba (KISS 1938.). Kiss Lajos múzeumigazgatónak nem állt módjában komolyabb ásatást végezni a lelőhelytől északra álló dohánypajta, illetve a lelőhelytől délre, a dombon emelkedő cselédlakás miatt.

A lelőhelyet Dienes István és Makkay János azonosította 1958-ban. A Beszterecről Kék felé vezető út mellett, a besztereci szőlőket elhagyva, az út jobb oldalán, a falu közepétől 2600 m-re kezdődő magas dombon volt a lelőhely. A kilométerköveket később kicserélték. 1971-ben a 6 km 150 m-nél volt a domb. A tanya a domb északi részén állt: itt, a bejárat igazításánál került elő a sír, vagyis közvetlenül az út mellett feküdt. *Mellékletek:*

<sup>17</sup> Természettudományi Múzeum Embertani Tár Itsz. 10.947. ÉRY 1977.

1–2. Két nyitott arany *hajkarika* a koponya két oldalán (17. tábla 2.). Az egyik 8,4 g, 2,3x2,6 cm, vastagsága 0,3 cm, a másik 8,8 g, 2,3x2,5 cm, vastagsága 0,3 cm (Aranyleltár 93–94. = JAM 61.191.1.).

3. A váz bal oldalán kétélű egyenes, keleti típusú *vaskard* (18. tábla 1.). Markolatgombja hármass osztású, ezüstlemezzel lehetett borítva. A markolatot ezüstszalakkal tekerceslték be. Ellenzője egyenes, a *koptató* bronzból öntötték, növényi díszes (13. kép). Egyik oldala sérült. H: 12,2 cm, Sz: 5 cm, V: 2,4 cm. A kard a koptatóval 99 cm körül lehetett, de a fegyver töredékes, a meglévő rész S: 951,71 g, illetve 86,08 g (JAM 64.1210.1–64.1211.1.).

4. A kard alatt kör keresztmetszetű, 3 helyen elvékonyodó zárt *bronzkarika*. Á: 2,6–2,7 cm, S: 4,24 g (JAM 63.1035.1.) (17. tábla 1.).

5. A kard végénél deltoid alakú *nyílhegyek* agyonkopott, töredékes állapotban. PAULSEN 1933. XII. táblán csupán kettő szerepel, a meglévő töredékek alapján 5 db rekonstruálható. H: 7 cm (viszonylag épebb), 5,9 cm, 6,3 cm (nyéltüskéje letört), 4,4 cm (nyéltüskéje letört), 4,6 cm, összsúlyuk 61,74 g (JAM 63.1036.1.–63.1037.1.) (17. tábla 3–4.).

6. A jobb váll mellett *csikószabla*. Elveszett. PAULSEN 1933. XII. tábla 7. alapján – a rajz is erről készült! – H: kb. 23 cm, a karikák Á: 6,9 cm (19. tábla 3.).

7–8. A sabla felett egy pár trapéz alakú, gombos szárú *kengyel*. Az egyik törött a talpalójánál. M: 18,4 cm, Sz: 13 cm, S: 205,14 g, illetve 86,43 g. Tausírozott volt: a törött példány fülénél ezüstlemez maradványai látszanak az egyik oldalon (JAM 63.1197.1.) (19. tábla 1–2.).

9. A jobb térd magasságában, 15–20 cm-re tőle 11 apró *bronzszeg*. Közülük jelenleg 7 db van meg. Á: 0,55 cm, H: 1 cm, S: 0,25 g, azaz összsúlyuk 2,17 g (JAM 63.1034.1.) (17. tábla 3.).

10. A publikáció nem említi, de a leltári szám (JAM 67.106.1.) és egy rajz alapján ide tartozik egy hosszú egyélű *vaskés*. H: 20,6 cm, S: 18,55 g (18. tábla 2.).

A Gyalapnál már 1927-ben a törvényhatósági út építéskor is került elő 2 sír, állítólag lókoponyával. Az ekkor talált XI–XII. századi nyugati típusú kétélű kardot Mezei Balázs kéki főbíró adta be a múzeumnak. Mezei Pethőék szomszédja volt, így valószínűleg a lelőhely azonos. A kard markolatgombja hiányzik, ellenzője babapiskóta alakú, a penge közepén a széles vércsatorna csak nehezen kivehető. Kettétört. Jelenlegi H: 86,5 cm, a penge Sz: 5,1 cm, az ellenző H: 10 cm, S: 105,41 g (JAM 66.46.1.) (7. tábla 7.).

A kisebb hitelesítés során Kiss Lajos nem talált újabb sírt (JAM Adattár 85.20.).

*Irodalom:* ALISP. JEL. 1927. II. 188., JAM Adattár 85.20., 2002.35., ALISP. JEL. 1928. II. 211–214., PAULSEN 1933. 35., 39. XII. tábla, KISS 1938., FETTICH 1959. 52., DIENES 1961. 180–182., FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962. 85. lh. 24., BAKAY 1967. 113–116., Abb. 3A., NÉMETH 1975. 5. kép, KOVÁCS 1995. 156. (a kardokra vonatkozó további irodalommal), DIENES 1996. 298. Kat. 15., ŐSEINKET.... 1996. (Fodor István) 135., ARANYAK 1997. 103–106.

### 3. Gyalap-tanyától északra

A tanyával kb. egy irányban, a tőle északra fekvő homokdombon Melis Katalin terepbejárás során (77. lelőhely) regisztrált Árpád-kori lelőhelyet 1962-ben (JAM 97.318.3–4.):

1. Kívül-belül téglaszínű, fekete törésű, homokkal soványított, korongolt íves *oldaltöredék* vízszintesen körbefutó, bekarcolt hullámvonallal.

2. Kívül téglaszínű, szürke törésű, homokkal soványított kisebb edény vágott, kopott *alja*.

*Irodalom:* MELIS 1962A.



13. kép  
Kardkoptató  
Beszterec–Gyalaptanyáról  
(a szerző felvétele)



#### 4. Jára

1396: *p. Jaran voc. habitatoribus destitutam in C-u Zabouch exist.* (BÁNFFY I, 446).

A lakóitól elhagyott település 1396-ban tűnik fel, amikor Losonci László fiai: Zsigmond, Dénes és László, valamint Losonci János, Miklós és György és másik László tiltakoztak az ellen, hogy az elhunyt Csécsi vagy Cégényi (...*de Chech*, ...*de Cegen*) Miklós fia Domonkos eme birtokát – ami az ő örökségük – Kemecei Egyed deáknak elzálogosítsák. 1454-ben már prédium, ekkor a Bezdédi család volt a birtokosa (CSÁNKI 1890/1913. I. 531. ).

Neve a Tisza mellékága Dombrád–Nagyhalász közti szakaszának, a Járat folyónak nevével van összefüggésben, így annak partja mellett, talán Beszterec határában kereshető. Az 1981-es katonai 1:10000 léptékű térkép jelöl egy Járat és tőle északra egy Járat-ér-part nevű részt a belterületől keletre.<sup>18</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 100.

#### 5. Királytói-dűlő

A vasmegyeri határba is átnyúló tavat már a XIV. században említik (KISS 1961. 29.). A község DNY-i sarkánál, a kéki országút 10. kilométerköve táján egy dűlőt vezet keresztül a szérűskertbe. Az út nyugati oldalán, egy hajdani mocsárból kiemelkedő homokdombon<sup>19</sup> Melis Katalin 1962-ben terepbejárása során (89. lelőhely) cserepeket gyűjtött (JAM 97.330.1–7.). Nem kizárt, hogy e leletek az Árpád-kort megelőző időszakból származnak.

1. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokkal soványított, korongolt, kissé kihajló *perem*. P: 12,8 cm (20. tábla 3.).

2. Kívül téglaszínű felületű, fekete törésű, kissé szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék* egészen sekélyen benyomott, vízszintesen körbefutó vonalakkal.

3. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, erősen szemcsés, érdes, korongolt, kicsit vastagabb falú edény *oldaltöredéke*.

4. Drapp külső, szürke belső felületű, kissé szemcsés, korongolt, íves *oldaltöredék*, teljes felületén vízszintesen körbefutó, sűrű karcolt vonalazással.

5. Fekete külső felületű, belül drapposzürke, homokkal soványított, két vízszintesen bekarcolt vonallal, illetve felettük egy vízszintesen körbefutó, bekarcolt hullámvonallal díszített korongolt, íves *hastöredék*.

6. Szürkésfekete külső felületű, belül drapp, homokkal soványított, korongolt *oldaltöredék*, alig láthatóvá kopott két sorban körbefutó, beszúrt díszítéssel.

7. Kívül téglaszínű, belül fekete, homokkal soványított *oldaltöredék* sűrűn bekarcolt vízszintes vonalazással.

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1964A. 2.

#### 6. Porvod

A községtől északkeletre keresendő középkori település Beszterec határába olvadt (KISS 1961. 31.: *Parvad*). Neve puszta személynévből keletkezett, az alapjául szolgáló személynév szláv eredetű (vö. KISS 1988. II. 338. Pervátpuszta).

É. n. [1067 k.]/267: *pr. Proud* (WENZEL I, 26); 1325: *t. Poruod ~ Poroud in C-u de Zobouch* (A. II, 175); 1342: *Poruod* (KÁLLAY 1943. I, 636., 655. reg.).

A település 1067 körül merül fel, amikor (az Aba nb-i) Péter ispán minden tartozékával a százdi (Borsod m.) apátságna adományozta. Ismeretlen időben a Balogsemjén nb-iek kezére került, akik e föld felét az 1325. évi nagy osztáskor Egyed fiainak: Iván és Simon mestereknek juttatták, míg másik felét Mihály fiainak, Mihálynak és Lászlónak és István fia Jánosnak. Utoljára az 1342. évi új birtokosztáskor említik. Ugyanitt található a fenti birtokosztások alkalmával szereplő mocsár ~ halastó is (1325: *stagnum Bulue*; 1342: =, 1366: *pisc. Belwe* KÁLLAY 1943. II. 1588. reg.; 1427: *stagnum = inter p-nes Beztrech, Omegyer et Kyraltawa adiacenti* ÓMOLV. 288). I. KISS 1961. 26: *Bőve tó*.

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 158–159.

#### 7. Református templom

Bár csak a XIV. században említik először Beszterec Mindenszentek tiszteletére szentelt templomát (lásd előbb!), Kiss Lajos mégis a megye egyik legrégebbi templomát sejtette benne (14. kép). A kis Árpád-kori templomra épült a mai épület a középkori alapok felhasználásával. 1940-ben Kiss Lajos az épületben

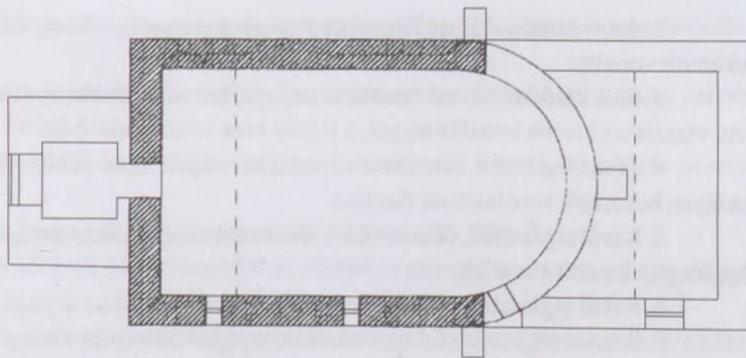
<sup>18</sup> A térképen a Járat nevű részt jelöltem be, de a lelőhely lokalizáció nagyon bizonytalan.

<sup>19</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

#### 14. kép

A besztereci templom  
alaprajza:

Kiss Lajos felmérése 1940  
(NÉMETH 1997. 41. alapján)



ásatást folytatott, melynek során megállapította, hogy szentelye telkoríves zárodású volt és az IV kezdeten északról és délről egy-egy háromlépcsős támpillér állt. Román stílusban épült. Eredetileg 10,5x5,8 m volt az alapja, a fal vastagsága 65 cm.

A templom körüli temető egyik sírjából került napfényre 1935-ben egy aranyozott ezüstgyűrű, melyet Csont Gusztáv adott át a múzeumnak. A tárgyat nem sikerült azonosítanom.

Irodalom: JAM Adattár 94.5., SzSZMT II. 431., ALISP. JEL. 1935. I. 73., ALISP. JEL. 1940. 79–80., ALISP. JEL. 1942–43. 82–83.

#### 8. Rétalja

A község északi határában nagyjából kerek szikes terület közepe táján egy völgyyszerű mélyedés húzódik. Valaha a Tisza ártere idáig ért. A magasabb, homokos felszínű határrész körül több vízmeder maradványa figyelhető meg. A szigetszerű kiemelkedés nyugati oldalán enyhén emelkedő lankás domboldalon<sup>20</sup> őskori cserepek között egy Árpád-kori töredéket gyűjtött Melis Katalin (74. lelőhely) 1962-ben terepbejárás során (JAM 97.315.3.):

1. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sekélyen karcolt vonallal.

A völgyyszerű mélyedés nyugati oldalán, az enyhén emelkedő lankás domboldalon ugyanakkor talált (75. lelőhely) Melis Katalin a többi között egy további Árpád-kori töredéket (JAM 97.316.8.):

2. Kívül barnás téglaszínű, fekete törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, erősen kihajló *fazékperem*. P: 15,6 cm (20. tábla 2.).

Irodalom: MELIS 1962A.

#### 9. Rétalja, Szérűskert

A szérűskert déli lejtőjén<sup>21</sup> Melis Katalin 1962-es terepbejárása során (76. lelőhely) Árpád-kori cserepeket gyűjtött (JAM 97.317.9–13.):

1. Kívül-belül piszkos téglaszínű, szürke törésű, homokkal soványított, korongolt, vékony falú kis edény erősen kihajló *nyakának* töredéke.

2. Kívül fekete, belül szürkés téglaszínű, kissé homokos anyagú, korongolt, vékony falú, kihajló peremű *fazéktöredék*. P: 14,8 cm (20. tábla 4.).

3. Kívül szürkésfekete, téglaszínű foltos, belső felületén téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*, sűrűn bekarcolt vízszintes vonalazással.

4. Fekete, barna foltos, homokos anyagú, korongolt, vastagodó *oldaltöredék* az alj feletti részről.

5. Kívül-belül téglaszínű, fekete törésű, homokkal soványított, korongolt, vágott, kopott *alj*. F: 13,5 cm (20. tábla 5.).

Irodalom: MELIS 1962A.

#### 10. Sulymos

Melis Katalin terepbejárási naplója szerint a község ÉNy-i sarkánál fekvő lelőhely. A templomtól dűlőút vezet a község nyugati határában lévő legelőn keresztül a csatorna mellett. Ettől északra nádas ér fut, majd egy kiemelkedő domb. A térkép alapján ezt a részt Sulymosnak hívják. Északra a második dombháton Melis Katalin terepbejárása során (90. lelőhely) 1962-ben gyűjtött cserepeket (JAM 97.331.1–6.):

1. Szürkésfekete, kissé homokos anyagú, korongolt, egészen vékony falú *oldaltöredék*, sűrűn, sekélyen bekarcolt vonalazással díszítve.

<sup>20</sup> A lelőhely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.

<sup>21</sup> A lelőhely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.

2. Szürkésfekete, kissé homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék* két párhuzamos, íves bekarcolt vonallal.

3. Szürkésfekete, kissé homokos anyagú, korongolt, vékony falú, íves *oldaltöredék*, sekélyen bekarcolt, vízszintes kisebb vonalköteggel, s felette íves vonalnyalábbal.

4. Drapposszürke, homokos anyagú, korongolt, igen vékony falú kis edény *oldaltöredéke*, sűrűn, sekélyen bekarcolt vonalazással díszítve.

5. Kívül téglaszínű, belül szürke, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vastagabb *oldaltöredék* függőleges, karcolt vonallal.

6. Kívül téglaszínű, fekete törésű, korongolt, homokos anyagú, kopott, vágott *aljtöredék*.

7. Szürke, téglaszínű foltos, homokos anyagú, korongolt, vastagodó *oldaltöredék* az alj feletti részből.

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1964A. 2.

### Vársziget

Lásd Földvár!

### 11. Közelebbről nem meghatározott helyről

#### a.

A Nemzeti Múzeumba került Beszterec határából 1903-ban egy öntött, nagyjából ötszögletű arany *övvéret* gazdag levélmintával, hátlapján 3 szegeccsel. 2,1x2,3 cm, 7,3 g (MNM 1903.63.) (20. tábla 1.).

*Irodalom:* HAMPEL 1903. 430., HAMPEL 1905. I. 721. Fig. 2149, HAMPEL 1907. 104., DIENES 1961. 182., FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962. 86. lh. 24., DIENES 1986. 46. kép, DIENES 1996. 298. Kat. 15b., ŐSEINKET... 1996. (Mesterházy Károly) 71.

#### b.

Közelebbről meg nem nevezett helyről honfoglalás kori *cserépedényt* említ Jósa András.

*Irodalom:* JÓSA 1914. 172.

#### c.

Kulcsár István besztereci lakos a telkén talált 2 db IV. István *rézpénzt* ajándékozott a múzeumnak.

*Irodalom:* ALISP. JEL. 1930. I. 44., ALISP. JEL. 1930. II. 147.

### 3. Buj (15. kép)

Neve puszta személynévből keletkezett, az alapjául szolgáló személynév eredete bizonytalan, esetleg török eredetű, amennyiben a *bog* 'parancsnok, úr, vezér' és az *ul* 'fiú' összetételként levezethető (MEZŐ-NÉMETH 1972. 36. irodalommal, KISS 1988. I. 263–264.).

1327/355: *p. Buly* (ANJOU-OKLT. XI, 614. reg.); 1329: ...*de Bul* (KÁLLAY 1943. I, 333. reg.); 1333/355: *p. Buul* (JÉKEY 2); 1355: *p. Bul...in C-u de Zabouch* (A. VI, 302).

A falu 1327-ben tűnik fel, amikor (János fia) Miklós fia Demeter – (György fia) Simon fia Pál veje, aki buji részbirtokához házasságakor apósa révén jutott – birtokának a felét Hilba fia Benedek fia (Olasz) Jánosnak – a későbbi boldogkői (Abaúj m.) várnagynak – átadta. 1333-ban Simon fia Pál, Olasz János és Miklós fia Demeter úgy egyeztek meg, hogy Pál itteni részeit is leányának, Annusnak és férjének, a fenti Demeternek és utódaiknak örökre átadja. Úgy látszik, utódaik nem voltak, mert 1355-ben I. Lajos király az örökös nélkül elhalt Buji Benedek fia (Olasz) János birtokát Bátori Bereck fia János fia Lászlónak adományozta. A falu másik felében birtokos buji Kilián fia Kilián Buj felét – mely őt leány-negyed címén illette – *Iche* fia Miklós fiainak, Miklósnak és Mihálynak a jelenlétében és hozzájárulásával 1329-ben leányának, *Magnith*-nak ajándékozta.

Bár első említése csak 1327-re keltezhető, a birtoklási viszonyokból, részben pedig a határába beolvadt, foglalkozást jelző (Solymár, Szántótelek, Kovácsi) helynevekből ítélve azokkal együtt várispánsági birtok lehetett. A XIV. században birtokos Buji család köznemesi állapota is ezt a feltevést erősíti meg.

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 49–50., SzSzMT I. 312.

#### 1. Belterület, Bem u.

A belterületről, a Bem utcából – mely a református templom közelében, a Polgármesteri Hivatal mögött, egy magas dombháton húzódik – 1988-ban a felszínen gyűjtött cserepek származnak (JAM 88.102.3–9.):

1. Drapposszürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt edény két kihajló *peremtöredéke*. P: 16,6 cm (21. tábla 1.).
2. Kívül-belül barnás téglaszínű, sötétszürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. Átmérője nem szerkeszthető ki (21. tábla 5.).
3. Szürkésfekete, téglaszínű külső-belső felületű, homokos anyagú, korongolt kihajló *perem*. P: 12,6 cm (21. tábla 9.).
4. Szürke, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 16,5 cm (21. tábla 2.).
5. Kívül-belül drapposszürke felületű, kívül fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 13 cm (21. tábla 10.).
6. Fekete, homokos anyagú, korongolt fazék íves *nyaka* és *válla*, melyen sekély, szabálytalan, benyomott, vízszintesen körbefutó vonalon hullámvonal díszíti.
7. Világos téglaszínű külső felületű, sötétszürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* körbefutó, vízszintesen befesült hullámköteggel (21. tábla 8.).
8. Világos téglaszínű külső felületű, szürke törésű, kissé szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék* körbefutó, vízszintes fogaskerék-díszsel (21. tábla 6.).
9. Fekete, belül piszkosfehér foltos, erősen szemcsés, korongolt, egészen vékony falú kis edény *oldaltöredéke* két sekély, vízszintesen körbefutó fogaskerék-díszsel (21. tábla 7.).
10. Kívül barnásszürke, fekete törésű, erősen szemcsés, korongolt *oldaltöredék* sekélyen benyomott három körbefutó, vízszintes vonallal.
11. Drapposfehér külső felületű, szürke törésű, kissé szemcsés, korongolt *oldaltöredék* két sekélyen bekarcolt, vízszintesen körbefutó vonallal díszítve (21. tábla 3.).

**15. kép**  
 Buj határába eső  
 lelőhelyek  
 1: Belterület, Bem u.,  
 2: Belterület,  
 Gönczy László kertje,  
 3: Belterület,  
 4: Bistey udvar,  
 5: Gyeptelek, Paptag,  
 6: Kisterebe,  
 8: Nemesi-dűlő,  
 10: Perked,  
 11: Pósa-dűlő,  
 12: Szántó(telek)



12. Fekete, belső felületén szürke, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* négy vízszintesen körbefutó karcolt vonallal (21. tábla 4.).

13. Pizskosfekete, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két köteg bekarcolt, körbefutó vonallal díszítve.

14. Szürke, kívül fekete foltos, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két bekarcolt, körbefutó vonallal díszítve.

15. Szürke, belül világos téglaszínű, kissé szemcsés, korongolt, enyhén íves *oldaltöredék* két bekarcolt, vízszintes vonalköteggel díszítve.

16. Fekete, belül szürke felületű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sűrűn és mélyen bekarcolt, vízszintes körbefutó vonalazással.

17. Szürke, belső felületén fekete, kissé homokos anyagú, korongolt kisebb edény vágott, kopott *alja*. F: 7,2 cm.

*Irodalom:* JAM Adattár 2002.89.

## 2. Belterület, Gönczy László kertje

Gönczy László ajándékozott 1902-ben a múzeumnak egy, a kertjében talált fejes *bronzgyűrűt*, melyet egy ujjpercen talált, de a váz többi része nem került elő. A gyűrű megkopott fején csillagszerű bemélyedések látszanak. Á: 2,4 cm, S: 7,82 g (JAM 63.429.1., régi V. 709.). Kora kérdéses (22. tábla 1.).

A helyszín azonosításakor 2002-ben kiderült, hogy a Bem utca végén lakott a Gönczy család egyik tagja, aki csak nemrég halt meg. A Bem utcai lelőhely és ez lehet azonos.

*Irodalom:* JAM Adattár 2002.89.

## 3. Belterület

Jósa András eredeti feljegyzése szerint az alábbi Árpád-kori cserepek László Adolf körorvostól 1914. július 7-én kerültek be.<sup>22</sup> A lelőhelyről közelebbit nem tudunk, de nem zárható ki, hogy az előbbi közeléből származnak.

1. Fekete, szürke foltos, homokos anyagú, korongolt, kissé tagolt, egyenes peremű, vastag falú *edény töredéke*. A vállán és a derekán sekélyen bekarcolt hullámvonal fut körbe. P: 15,3 cm (JAM 64.799.2., régi III. 918–919.) (23. tábla 1.).

2. Kívül drapposszürke, fekete törésű, homokos anyagú, nagyobb korongolt *edény* vastag falú, kihajló peremű *töredéke* a vállán befésült hullámvonal-köteggel. P: 20,9 cm (JAM 64.799.6., régi III. 890–900. között) (23. tábla 2.).

## 4. Bistey udvar

2002-ben megpróbáltuk azonosítani a lelőhelyet, mely a polgármestertől kapott információ alapján a Polgármesteri Hivataltól Kótaj irányában a főutcán volt, azaz nem messze a református templomtól. Ez alapján nem zárható ki, hogy a lelőhely azonos az 1–2. számú lelőhellyel.

Öntött fejes *bronzgyűrű*. László Adolf körorvos ajándéka 1903. április 1-én. A kerek fej tagoltan illeszkedik a karikához, rajta íves négyszögben szabálytalan vésett rozetta díszíti. Á: 2 cm, S: 6,08 g (JAM 64.522.1., régi V. 708.) (22. tábla 2.).

*Irodalom:* JAM Adattár 2002.89.

## 5. Gyeptelek, Paptag

A lelőhely az *RégFüz*-ben Buj–Táncsics tsz-ként szerepel (*RégFüz* I. 19. 1966. 43–44.).

Bujtól nyugatra, az ún. Paptagban, az Új Élet tsz. „Folyó-menti táblájában” működő kertészetében, közvetlenül a Lónyai-csatornától keletre eső É–D-i domb közepe táján, inkább a keleti lejtőn 1965 márciusában a melegágyhoz való földhordáskor egy Ny–K-i tájolású, kurgánba beásott sírt találták 75 cm mélyen. A leletet Géczi István jelentette be. A helybeliek szerint a pajtától délre 20 m-re feküdt a sír, a melegágyak tőle délre 5 m-re álltak. Innentől dél felé a dombot már lehordták. A találók a váz felsőtestét szétdobálták csak a lábat hagyták in situ, a leleteknek csak egy részét vitték be a múzeumba. A sírból összesen 146 db tárgy került elő. A leletmentést Csallány Dezső és Gombás András végezte, a láb felőli részt ők bontották ki.

A kertészet felszámolása után 1981-ben Németh Péter hitelesítő ásatást folytatott. Újabb sír azonban nem került elő. Az összegyűjtött csontok alapján megállapította, hogy egy 3–6 (minimum 2 férfi és 1 nő, maximum 3 férfi, 2 nő és 1 meghatározatlan nemű felnőtt) tagú kiscsalád temetkezési helye volt itt a X. században.

<sup>22</sup> A 64.799.3–5., 7–8. számon vele együtt késő középkori cserepeket leltároztak. Régi leltári számuk talán III. 890–900., de a leltárkönyvbe ezen a számon Jósa András a Nemes-dűlőt jegyezte be lelőhelyként, a cserepekre ragasztott cédulán viszont Belterület megnevezés szerepel.

67–76 év közötti nő<sup>23</sup> sírja (SZATHMÁRY–GUBA 1999. 460.). *Mellékletek* (JAM 66.49.1–9., Aranyleltár 116.):

1. Aranyozott bronzhuzalból készített egyszerű, nyitott *hajkarika*. Á: 2,4 cm, S: 2,37 g (24. tábla 2.).

2–12. 11 db rombusz alakú vékony, préselt, lemezes arany *ruhadísz*. Szélükön a felvarrásra utaló apró lyukak látszanak. 2,92–3,05x1,55 cm nagyságúak (25. tábla).

13. 1 db ugyanilyen technikájú nyolclevelű *aranyrozetta*. Peremén ugyancsak látszanak a felvarráskor keletkezett lyukak. 2,65 cm átmérőjű (24. tábla 1.). A rombuszok és a rozetta együttes súlya 0,45 g.

14–16. 3 db aranyozott öntött ezüst kettőscsüngős *kaftánveret* (az egyik két darabban). Hátlapjukon 4–4 nitt látható. Az egyik veret töredékes. H: 8 cm, összsúlyuk 24,2 g (24. tábla 3.).

17–146. 126 db kerek, háromszögű és hosszúkás aranyozott ezüst *csizmaveret* (24. tábla 4., 26. tábla).

3 db hosszúkás, horgony alakú *veret* a csizma korcáról. H: 3,7 cm (26. tábla 3.).

46 db félgömbös kisebb *veret* a csizmaszárról. Á: 1,2 cm (26. tábla 1.).

8 db korong alakú nagyobb *veret* a csizmafej közepéről. Á: 2 cm (24. tábla 4.).

69 db háromszög alakú *csizmaveret* a csizmafej pereméről és torkának elülső oldaláról. 1,6x1,3 cm (24. tábla 4.).

*Irodalom*: JAM Adattár 2002.6., Csallány Dezső–Gombás András: Buj–Táncsics Mihály MTSz. *RégFüz* I. 19. 1966. 43–44., Dezső Csallány – András Gombás: Buj, LPG „Táncsics Mihály”. *ArchÉrt* 93. 1966. 298., CSALLÁNY 1970. 294–299., Németh Péter: Buj–Paptag. *RégFüz* I. 35. 1982. 66., NÉMETH 1996A. 8., ARANYAK 1997. 106–110., ÖSEINKET.... 1996. (Fodor István) 142–143., DIENES 1996. 299–300. Kat. 19.

### 6. Kisterebe / Kisterebélyes

A határrész neve Terebe, de Melis Katalin terepbejárási naplójában Terebélyesként szerepel. Kiss Lajos megjegyzi, hogy tévesen a térképen Terebélyként jelölték (Kiss 1961. 45.). A Hermina-tanyáról Balsára vezető vasút nyugati oldalán, az utolsó házak mögött húzódó magas, homokos parton<sup>24</sup> 1963-ban Melis Katalin terepbejárása során regisztrálta itt az Árpád-kori lelőhelyet. A terepbejárási naplóban 158. lelőhelyként jegyezte be, a tárgyak mellett talált cédulán – és ez alapján a leltárkönyvben is – 174. lelőhelyként szerepel (JAM 97.398.8–14.):

1. Kívül drapp, szürke törésű, egészen picit homokos anyagú, korongolt, agyonkopott *oldaltöredék*.

A korszakhoz tartozása kérdéses, lehet, hogy korábbi darab.

2. Piszkosszürke, korongolt, picit homokos anyagú, kihajló *perem*. P: 18,2 cm (22. tábla 5.).

3. Szürke, korongolt, picit homokos anyagú, szendvicses törésű kihajló peremű nagyobb *edény töredéke*. P: kb. 20 cm (22. tábla 6.).

4. Szürkés téglaszínű, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* négy bekarcolt, vízszintesen körbefutó, szabálytalan vonallal, az egyik vonalon sekély ujjbenyomkodásokkal (22. tábla 7.).

5. Sötétszürke, homokos anyagú, korongolt, vékonyabb falú *oldaltöredék* három benyomott, körbefutó, vízszintes horonnyal (22. tábla 9.).

6. Szürke, téglaszínű foltos, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* 4x2 sekélyen bekarcolt, körbefutó, vízszintes vonallal.

7. Szürkés téglaszínű külső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sekélyen befésült, vízszintesen körbefutó vonalköteggel (22. tábla 8.).

*Irodalom*: MELIS 1962A., MELIS 1964B. 3.

### 7. Kovácsitelek

A falu határába olvadt településen neve alapján feltehetőleg fejedelmi szolgáltatónépek laktak (MEZŐ–NÉMETH 1972. 37.).

1333/335: *Kovathytelek* (JÉKEY 2).

A település 1333-ban tűnik fel, amikor buji György Simon fia Pál a Perkedhez tartozó telekhelyet leányának, Annusnak és férjének Miklós fia Demeternek más birtokkal együtt örökre átadta. Buj határába olvadt. A tagosítási iratokban még szerepel Kovácssziget néven, neve azonban azóta feledésbe merült (Kiss 1961. 42.). Lokalizálnom nem sikerült.<sup>25</sup>

*Irodalom*: NÉMETH 1997. 113–114.

<sup>23</sup> A váz a JAM-ban található 78.13.1. leltári számon.

<sup>24</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt. Vö. még Paszab–Kisterebélyes!

<sup>25</sup> Így a térképen sem szerepel.

## 8. Nemesi-dűlő

A helybeliek információi alapján a lelőhely a falu dél–délkeleti határában keresendő, a Lónyai-csatorna közelében. A lelőhely azonosítására tett kísérletkor azonban cserepeket nem találtunk.<sup>26</sup> 1910. május 19-én László Adolf körorvos cserepeket ajándékozott innen a múzeumnak. Többsége őskori, de van közte Árpád-kori is (JAM 64.799.1., régi III. 918–919.).

1. Fekete, picit homokos anyagú, korongolt, kihajló peremű kisebb edény elvékonyodó *peremtöredéke* a vállán mély és széles, körbefutó, karcolt hullámvonal alatt egy-két sekélyen benyomott, körbefutó vonal díszíti. P: 13,8 cm (23. tábla 5.).

2. Fekete, picit szemcsés anyagú, korongolt, kihajló peremű kisebb edény elvékonyodó *peremtöredéke*, a vállán mély és széles, körbefutó karcolt hullámvonal alatt sűrűn, sekélyen benyomott körbefutó vonalazás díszíti. P: 17,3 cm (23. tábla 3.).

3. Fekete, picit homokos anyagú, korongolt, kihajló peremű kisebb edény *peremtöredéke*, a vállán két körbefutó, bekarcolt vonallal díszítve. P: 12,3 cm (23. tábla 4.).

4. Szürkésfekete, kissé homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú edény *oldaltöredéke* az alsó harmadból, rajta három bekarcolt, egymás mellett futó, vízszintes vonal.

*Irodalom:* JAM Adattár 2002.89.

## 9. Nimir (Nemél)

Nevét értelmezték *Nemél*-ként is, mely ebben az esetben pusztá személynévként keletkezett: tulajdonosa óvónevet viselt volna (MEZŐ–NÉMETH 1972. 54. irodalommal).

1325: *t. Nemel*, in *C-u de Zobouch* (A. II, 175); 1329: *p. Nymir* (KÁLLAY 1943. I, 328. reg.).

A település 1325-ben tűnik fel a Balogsemjén nb-iek nagy osztozása alkalmával, amikor e föld Egyed fiainak, Ivánnak és Simonnak jutott. 1329-ben Iván mester tiltakozott, hogy e birtokának nagyobb részét a Péc nb-i Lukács mester saját ibrányi földjéhez csatolta egy határjárás alkalmával. A Balogsemjének 1342. évi osztozásakor e birtokot (*p. Nemyr* KÁLLAY 1943. I, 636. reg.) oszthatlanul hagyták. 1584-ben Szentpétertelekével azonosnak vették (*pr. Nimir alias Szentpéterteleke* LO PROTH. 31., nro. 41), így Buj határába olvadt. Lokalizálom nem sikerült.<sup>27</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 142.

## 10. Perked

Neve a régi magyar – tisztázatlan eredetű – talán a *Ber~Per* vagy a *Perek* személynév -d kicsinyítő képzős származékából alakult ki (MEZŐ–NÉMETH 1972. 32. irodalommal, KISS 1988. 335.).

1333/355: *Perked* (JÉKEY 2); 1337: *p-nes Bodun et Agyuz ho-um vidl. heredum solacio destitutorum... Solumus, Oltarusperkkedfew et Zantotelwk voc. in c-u de Zobouch exist.* (A. III, 400–1).

A település 1333-ban tűnik fel, amikor buji György fia Simon fia Pál a perkedei *Kovathytelek*-et leányának, Annusnak és férjének, Miklós fia Demeternek átadta más birtokokkal együtt. 1337-ben I. Károly király a magban szakadt Bodon és Agyuz birtokait, többek között Oltárosperkedfőt udvari apródjainak, (Solymosi) Bata fia Jakabnak és Jánosnak adományozta. E névből ítélve egyházas hely lehetett, de csak abban az esetben, ha nem az *alterius* félreolvasásáról van szó! (Vö. 1340: *t. Perkefew* KÁLLAY 1943. I, 585. reg.)

A Buj határába olvadt középkori településre utal a határban ma is ismert *Perked-tanya*. Ma egy ház és egy kisebb farm van a területen, mely a Lónyai-csatorna és a Buji-szifoncsatorna déli szögletében, a falutól nyugatra fekszik. Az egykori falu valahol itt keresendő.<sup>28</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 153., JAM Adattár 2002.89.

## 11. Pósa-dűlő

A község határának ÉK-i sarkában, közvetlenül a paszabi határnál, hajdani vizes, gyékényes terület partján magas, homokos földhátan<sup>29</sup> Melis Katalin terepbejárása során regisztrálta a lelőhelyet (196. lelőhely), ahonnan neolitik és kora vaskori cserepeket gyűjtött. Köztük mindössze egyetlen darab tartozik az általam tárgyalt korszakhoz (JAM 97.420.4.):

1. Szürke külső felületű, belül világos téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

*Irodalom:* MELIS 1962A.

<sup>26</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

<sup>27</sup> Így a térképen sem szerepel.

<sup>28</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

<sup>29</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

## 12. Szántó(telek)

Neve földművelésre kötelezett szolgáltatónépre utal (MEZŐ–NÉMETH 1972. 37., KISS 1988. II. 523.). 1337: *p. Zantotelwk voc., in C-u de Zobouch exist.* (A. III, 401).

A település 1337-ben tűnik fel, amikor I. Károly király a magban szakadt Bodony és Agyuz birtokait (Solymosi) Bata fia Jakabnak és Jánosnak, udvari apródjainak adományozta. 1342-ben határa Gávával (*t. Samptowteluk* OL. Dl. 62.183), máshol Rakamazsal és Timárral érintkezett (1354: *t. Zanthoteluk* A. VI, 158), de ekkor már a Bátori-rokonság osztozott rajta. Buj határába olvadt (HNT. 1967, 174: *Szántó-halomtanya*), valószínűleg a határ délnyugati részén keresendő (KISS 1961. 44.).<sup>30</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 172.

## 13. Közelebről nem meghatározott helyről

a.

Gönczy László ajándéka 1902. december 2-án egy fejes *bronzgyűrű*. A lekerekített sarkú téglalap alakú fejen három nyilas pajzs van S.M. betűkkel. Aszimmetrikus, 2,6x2,7 cm, S: 11,98 g (JAM 64.796.1., régi V. 721.) (22. tábla 3.). Valószínűleg középkori.

*Irodalom:* JÓSA 1968. 58.

b.

Dr. László Adolf orvos ajándéka 1908. VIII. 28-án egy ismeretlen korú, körselet metszetű zárt *bronzgyűrű*. Á: 2,6 cm, S: 3,89 g (JAM 63.390.1.) (22. tábla 4.).

## 4. Demecser (16. kép)

A Borsovai várispánsághoz tartozó, a Rétköz és a Nyírség vonalán, a homokhát peremén fekvő falu neve puszta személynévből keletkezett. Az alapjául szolgáló személynév talán szláv eredetű, 'kilencedszedő' jelentéssel (MEZŐ–NÉMETH 1972. 40–41. irodalommal, KISS 1988. I. 362., 369.).

1268/365: *t. Deuecher* (WENZEL VIII, 199); é. n. [1268]/333: *t. seu p. Kemen deuecher, eccl. in p-ne Kemen deuecher sub honore B. Georgi mr-is* (ZICHY I, 415); 1323/333: *t. Dewecher* (ANJOU-OKLT. VII, 639. reg.); 1327: *p.* = (ANJOU-OKLT. XI, 160. és 223. reg.); 1333: *p.* = *patronatu eccl. B. Georgy mr-is in facie eiusdem p-nis fundate et constructe* (ZICHY I, 413); 1332–5/PP. REG.: Lad. [sac.] *de Necher, de Necher, de Necher, de Deuecher* (VAT. I/1, 329, 349, 365); 1335: *4 partem cuiusdam p-nis Deuecher voc. in C-u de Zabouch exist.* (A. III, 234); 1361/410: *p. Deuecher* (OL Dl. 5091).

A falu 1268-ban a szomszédos Kék határjárása során Karászi Sándor bán birtoka volt. Fia, Miklós részbirtokát – tolvajok befogadásáért – 1327-ben Druget Fülöp nádornak iktatták. 1323-ban ismét Kék határjárása során említik, tíz évvel később Sándor bán másik fia László Kékkel együtt 400 M-ért Magyar Pál mesternek eladta. Hasonlóképpen járt el 1335-ben a Tolcsva nb-i Langeus unokája is anyja, Karászi N. leánynegyede fejében megkapott Demecser negyedével. 1333-ban a Bökény nb-i Fülöp egy Tabon (Somogy m.) kiadott oklevélben az itteni birtokára költöző jobbágyoknak szabadságot adott (GYÖRFFY 1987. II. 353. ez azonban – úgy tűnik – félreértés). 1361-ben Cudar Péter és testvérei ezt a birtokot is megszerezték csere, illetve vétel útján Magyar Pál feleségétől, Margit asszonytól. A borsovai esperességben fekvő, Szent György tiszteletére alapított, kőből épült (1333) egyházának László nevű papja 1333-ban 4, az 1334. évi II. részlet fejében 4+5, az 1335. évi I. részlet fejében pedig 5 garas pápai tizedet fizetett.

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 61–62.

## 1. Báboly

Melis Katalin terepbejárása során regisztrálta a lelőhelyet (122. lelőhely) a vasútállomástól keletre, az első őrházzal szemben, a csatorna keleti partján lévő homokos földháton<sup>31</sup> (JAM 97.363.11.).

1. Kívül sárgásszürke felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék*.  
*Irodalom:* MELIS 1962A.

<sup>30</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

<sup>31</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.



## 2. Borzovapuszta, Dinnyés-hegy

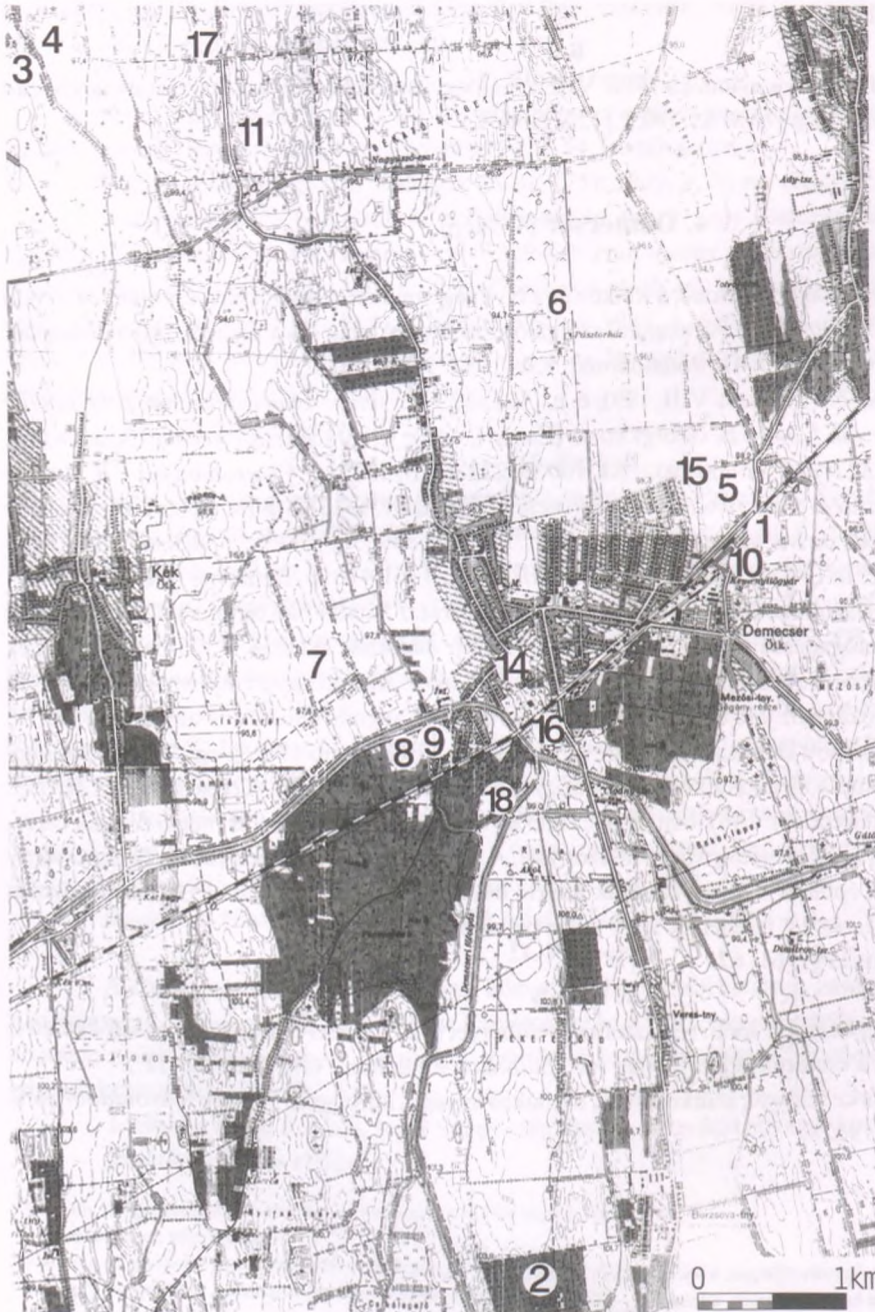
A Borsova név eredete vitatott. Az egyik vélemény szerint a magyar *bors* főnévvel etimológiailag azonos régi magyar *Borsu* személynévből alakulhatott ki szláv birtokjelző melléknévi képzővel, tulajdonképpeni értelme ennek megfelelően 'Bors birtoka, Borsé' (MEZŐ-NÉMETH 1972. 41. irodalommal, KISS 1988. I. 243.).

1409: *t. Borsowa* (Zs. II/2, 6892. reg.).

A település 1409-ben tűnik fel mint az ónodi (Borsod m.) Cudarok Demecser nevű birtokának a tartozéka, amelyet Ramocsaháza felől akartak meghatározni. Az ekkor Juhával szomszédosnak mondott földet később birtoknak nevezik (1415: *p. Borsuua*, in *Zaboch* SZENDREI 1890. 78., 1416: *p. Borsuus* ZICHY VI, 395). 1416-ban Borsova (*Borswa*) – Gégény és Berkesz határa egy ponton érintkezett egymással (Zs. V, 1891. reg.). Demecser határába olvadt (HNT. 1973. 254.).

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 48.

A községtől délre, a székelyi út nyugati oldalára esik a Borzsova-tanya (KISS 1961. 53.), ettől DNy-ra volt ifj. Elek László birtoka, az Elek-kastélytól DNy-ra mintegy 1 km-re, ahol 1900-ban rigolírozáskor három



16. kép  
Demecser határába  
eső leelőhelyek
- 1: Báboly,
  - 2: Borzovapuszta,  
Dinnyés-hegy,
  - 3: Földvár,
  - 4: Földvár közeléből,
  - 5: Grófi tag,
  - 6: Ida-tanyától északra,
  - 7: Kéki határ,
  - 8: Kéki kövesút mentén,
  - 9: Kéki kövesút  
2,8 kilométere,
  - 10: Keményitőgyár,
  - 11: Kunyhók,
  - 14: Református  
templom,
  - 15: Szérűskert,
  - 16: Temető mellett
  - 17: Vár-tanya,
  - 18: Vasútállomástól  
délnyugatra

különböző korszak leleteire akadtak. Köztük 75 cm mélyen sírokat vettek észre. Később itt volt a Kossuth tsz majorja. A majortól közvetlenül nyugatra eső É–D-i dombon lehetnek a sírok, ahol egykor Elekék szőlője volt 36 kat. holdon. Szőlőpartnak is nevezték e részt. Egy filagória állt itt hajdanán. A felszíni nyomok alapján (Dienes István és Németh Péter 1971-es terepbejárása) a neolitikumtól a szarmata korig lakott volt a domb. A legtöbb cserép bronzkori és kora vaskori.

Jósa András az alábbi leleteket gyűjtötte össze két, egymástól mintegy száz lépésre fekvő sírból:

1. Egyenes keresztvasú, enyhén íves *szablya*. Eredeti H: 81,5 cm, Sz: 3 cm, fokéle 23 cm. A keresztvas ma már nincs meg, de a szablya valószínűleg azonosítható a JAM 64.1209.1. leltári számon szereplő, ismeretlen lelőhelyű darabbal (rég. V. 366.). Jelenlegi H: 81,4 cm, Sz: 2,6 cm. A nyélnyújtványon egy helyen szegecs hely látszik (27. tábla 1–2.<sup>32</sup>).

2. Egyenes keresztvasú, enyhén íves *szablya*. Eredeti H: 76,4 cm, Sz: 3,4 cm, fokéle 29,5 cm. Az ellenző alatti részen törött. Jelenlegi H: 70,2 cm, a nyéltüske a találás óta letörött. Sz: 2,8 cm. Az ellenző H: 8,7 cm, végei töröttek (JAM 66.38.1. rég. V. 367.) (27. tábla 3.).

3. Megnyúlt pengéjű baltás *szeke*. H: 16 cm, penge Sz: 7,5 cm, köpűjének Á: 2,3x2,7 cm, S: 127,7 g (JAM 64.282.1.) (27. tábla 6.).

4. Ovális metszetű, hegyesdű végű bronz *huzalkarperec* töredéke. H: 6,4 cm, S: 10,29 g (JAM 62.291.3., rég. I. 1853.) (27. tábla 5.).

5. A fül alatt tagolt, körte alakú, öntött bronz *fülesgomb*. H: 1,8 cm, Á: 0,9 cm, S: 3,77 g (JAM 62.291.1., rég. I. 1854.) (27. tábla 4.).

6. Ugyaninnen említenek két „hasonló korú” *edényt*, melyeket nem sikerült azonosítanom.

Kérdéses, hogy magányos temetkezésekről van-e szó vagy nagyobb temetőrészlet két sírja volt.

*Irodalom:* ALISP. JEL. 1900. I. 31., JÓSA 1958. 156., 158–160., 180., HAMPEL 1902. 298–299., HAMPEL 1905. II. 629–630., III. 418. (tévesen Abauj vármegyéként), HAMPEL 1907. 112., 9. tábla, JÓSA 1914. 172., 179., FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962. 217. lh. 31., JÓSA 1978. 47., 221., KOVÁCS 1989A. 170., DIENES 1996. 293. Kat. 12.

### 3. Földvár (Tündérvár vagy Leányvár)

A községtől 5,5 km-re ÉÉNy felé, a Nagytó DNy-i szögletén helyezkedik el egy É–D-i hajdani homokszigeten a vár kerek, 5–6 m magasán kiemelkedő kúpja. Belső mérete kb. 40 (É–D) x 26 (Ny–K) m,<sup>33</sup> a nyugati oldala meredek, a keleti lankásabb. Északi és déli végén sánc-árok szegélyezi. Keleti oldala 2 m magas és egy 1/2 m magas párkány emelkedik itt. Körülötte hatalmas mocsár húzódott. Ezen a helyen a kora bronzkorban és a késő bronzkor – kora vaskor idején is megtelepedtek a leletek alapján. Maga az Árpád-kori vár a XII–XIII. században épülhetett, s csak rövid ideig volt használatban a kis számú összegyűjtött cserépből ítélve. A XX. században a földvár belsejét erősen megbolygatták, sáncait erögépekkel megbontották, s szántóföldi művelés alá fogták.

Az okleveles anyagban a földvár említése előfordul. A Kékkel és Demecserrel szomszédos Lakteleket 1325-ben I. Károly király a Perényieknek adta, mégpedig *cum loco castris cuiusdam ac piscinis quarundam* (A. II. 224.).

*Irodalom:* FÉNYES 1851. 251., JÓSA 1958. 77–79., JÓSA é.n. 396–397., KISS 1961. 64., NÉMETH 1988. 91.

A vár tetején lévő magassági ponttól északra 10–12 m-re homokbányát nyitottak. 1975-ben Dajka János, a demecseri Kossuth tsz elnöke jelentette a múzeumban, hogy a homokbánya nyitásával csontvázakat pusztítottak el. A helyszínre Szathmáry László antropológus ment ki. A helybeliek elbeszélése szerint a sírok 2–3 m mélyen feküdtek. Szathmáry a magassági ponttól 30–35 m-re É–ÉK-re a bánya falában habarcsos téglás falra figyelt föl. Felette egy cserepet talált. A munkások téglával bélelt „alagutat” emlegettek, de ennek nyoma nem volt. A leletek kora kérdéses, valószínűleg inkább újkoriak vagy középkoriak lehettek.

*Irodalom:* JAM Adattár 85.21.

1991-ben terepbejáráskor a területen bronzkori cserepekkel együtt találtam egy szürkésfekete külső-belső felületű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredéket*. Árpád-kori vagy középkori (JAM 92.61.3.).

### 4. Földvár közeléből

A földvár közelében szántásból előkerült leletgyűjtést id. Elek Dezső ajándékozta a múzeumnak 1909-ben. Egykor mocsaras részen került elő 20–25 cm mélyen.<sup>34</sup>

<sup>32</sup> A 27. tábla 1. az eredeti publikációs rajz, a 27. tábla 2. a JAM-ban talált darab.

<sup>33</sup> Fényes Elek szerint „1000 holdnyi” (FÉNYES 1851. 251.).

<sup>34</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

1. *Szekerce* kovácsolt vasból. Hosszú nyakú, keskeny köpűjű, enyhén ívelt élű, szakállas pengével. H: 18,2 cm, a penge Sz: 11,1 cm, a nyéllyuk 2,7x5 cm, S: 457,73 g. Foka négyszögletes (JAM 65.426.1., régi V. 491.) (28. tábla 1.).

2. *Szekerce* kovácsolt vasból. Vastag hosszú köpűjű, vékony szakállas pengével. H: 21,4, Sz: 11,8 cm, a nyéllyuk 2,7x4,9 cm, S: 860,43 g. Foka téglalap alakú. Pengéjét hegyben végződő három karéjban áttörték (JAM 65.426.2., régi V. 492.) (28. tábla 3.).

3. *Vaskard* egyenes kétélű pengével. Töredékes. Teljes H: 100,4 cm. A penge H: 77,6 cm, Sz: 4,9 cm. Töredékes keresztvasa csónak alakú, H: 9 cm. Markolata lapos, a gomb felé keskenyedik. Négyszögletes markolatgombja 4,1x5,6 cm, S: 988,32 g, egyik oldalon egy, a másikon két aklaszeg dudorával (JAM 66.4.1., régi V. 490.) (28. tábla 2.).

*Irodalom:* ALISP. JEL. 1909. 84., ALISP. JEL. 1910. 83., NÉMETH 1988. 85–94.

4. Ugyancsak a földvár közelében, a Szőnye-parton<sup>35</sup> tőzeg égésekor egy összeégett *sodronyínget* találtak, melyet 1910-ben jegyeztek be a leltárba, s melyet Elek Emiltől kapott meg a múzeum. 11 mm-es átmérőjű szemekből fűzték (JAM 68.258.1., régi V. 611). Igen rossz állapotú, csak szétesett maradványait őrzi a múzeum.

*Irodalom:* NÉMETH 1988. 87–88.<sup>36</sup>

A leletek a XIII. századra keltezhetők párhuzamaik alapján, s olyan nomád harcos fegyvereinek tekinthetők, aki a Demecser környékén élő kun közösség tagja lehetett (NÉMETH 1988. 85–94.).

### 5. Grófi tag

A község keleti határában, a nyírbogdányi kövesút, a mellette lévő csatorna és a záhonyi vasút által határolt háromszögben lévő magas, kiemelkedő homokdomb a Grófi tag. A Gégény–Demecser műútra északraól egy dűlőút vezet. Ezen út mellett egy lapos dombháton<sup>37</sup> Melis Katalin terepbejárása során (107. lelőhely) 1962-ben regisztrálta a lelőhelyet (JAM 97.348.17.):

1. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt, igen vékony falú kis edény kopott *oldaltöredéke* két bekarcolt vízszintes vonallal.

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1964A. 4.

### 6. Ida-tanyától északra

A községhez legközelebb eső északi tanya, a Vári úttól keletre az Ida-tanya (KISS 1961. 56.), mely egy alig kiemelkedő földhátra épült. Ennek a földhátnak az északi sarkán Melis Katalin terepbejárása során (63. lelőhely) 1962-ben regisztrálta a lelőhelyet (JAM 97.304.7.):

1. Pizskos téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, vékony falú íves *oldaltöredék*, befésült, vízszintesen körbefutó vonalköteg alatt ugyanolyan hullámvonalköteg díszíti.

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1964A. 5.

### 7. Kéki határ

Melis Katalin terepbejárása során regisztrálta a lelőhelyet<sup>38</sup> (120. lelőhely) (JAM 97.361.9–11.), melynek azonosítása nem történt meg:

1. Fehér, belső felületén szürke foltos, kissé homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék*.

2. Pizskos barnásszürke külső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt vágott *alj*. F: 10,7 cm.

3. Szürke, belső felületén téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 8,5 cm.

*Irodalom:* MELIS 1962A.

### 8. Kéki kövesút mentén

Melis Katalin terepbejárása során regisztrálta a lelőhelyet (110. lelőhely) a Kékre vezető kövesút keleti oldalán, a község utolsó háza melletti második dombon (JAM 97.351.7–8.):

1. Fekete, homokos anyagú, korongolt, tagolt, kihajló *perem*. P: 10,4 cm (29. tábla 2.).

2. Kívül téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

*Irodalom:* MELIS 1962A.

<sup>35</sup> Míg Jósa András feljegyzése szerint „a földvár közeléből” származik (NÉMETH 1988. 87.), addig Kiss Lajos a Szőnye-partnál jelöli meg a lelőhelyét, s tudni véli, hogy Szabó József találta 1897-ben (KISS 1961. 63.). Amennyiben a Szőnye-part a valódi lelőhely, akkor a gégyényi határ mellett találták, a földvártól jóval keletebbre. Németh Péter szerint valószínűleg Jósa András adata a hiteles (NÉMETH 1988. 87–88.).

<sup>36</sup> Kiss Lajos adatát (KISS 1961. 63–64.) a páncélingre és a többi leletre vonatkozóan Németh Péter cáfolja.

<sup>37</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

<sup>38</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

### 9. Kéki kövesút 2,8 kilométere

Melis Katalin 1962-es terepbejárása során regisztrálta a lelőhelyet (111. lelőhely) a kéki kövesút keleti oldalán, a község utolsó házánál, kb. a 2,8 km-nél, a ház északi oldalán az első dombon (JAM 97.352.12–20.):

1. Sötétszürke, homokos anyagú, korongolt, íves *nyaktöredék* körbefutó fésült hullámvonal-köteggel.
2. Sötétszürke, homokos anyagú, korongolt kisebb edény kopott, vékony falú *válttöredéke* íves nyak indításával.
3. Szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* vízszintesen körbefutó fogaskerék-dísszel.
4. Sötétszürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
5. Kívül barnásszürke, sötétszürke törésű, homokos anyagú, korongolt kisebb edény vékony falú *oldaltöredéke* teljes külső felületén sűrűn karcolt, vízszintes vonalazással.
6. Kívül-belül sárgás, téglaszínű felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*, teljes külső felületén sűrűn karcolt, vízszintes vonalazással.
7. Kívül világos téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, főleg belső felületén kopott *oldaltöredék*.
8. Kívül-belül világos téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt fazék vágott *alja*. F: 12,8 cm.
9. Kívül drapposszürke, belül téglaszínű felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, vágott *fazékalj*. F: 10 cm.

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1964A. 5.

### 10. Keményítőgyár

Melis Katalin terepbejárása során regisztrálta a lelőhelyet a vasúttól délre, a keményítőgyártól keletre, az út menti egyenes homokbuckán (JAM 97.346.5–8.):

1. Drapposfehér, kicsit homokos anyagú, korongolt, kihajló, tagolt *perem*. P: 19,6 cm (29. tábla 1.).
2. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt kisebb *oldaltöredék* befésült vízszintes vonalköteggel. Belseje egyenetlen.
3. Szürke, kívül sárga foltos, homokos anyagú, korongolt, kopott kisebb *oldaltöredék* két vízszintes sorban fogaskerék-dísszel.
4. Kívül piszkos téglaszínű, agyonkopott, szürkésfekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

*Irodalom:* MELIS 1962A.

### 11. Kunyhók

A kéki kövesút 5–6. kilométerénél az út jobb oldalán magas, a hajdani lápból kiemelkedő sziget van, melyen valaha halászkunyhó állt (KISS 1961. 59.). A dombcsoport közepén ovális egyenetlen sík terület húzódik.<sup>39</sup> Itt talált a többi mellett középkori cserepeket is Melis Katalin 1962-ben terepbejárás során (57. lelőhely) (JAM 97.298.9–11.). A cserepek kormeghatározása bizonytalan.

1. Fekete, belül barnás téglaszínű, szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült vonalköteggel.
2. Szürkésfekete, szemcsés anyagú, korongolt, enyhén íves *válttöredék*.
3. Fekete, kívül drapposszürke foltos, kissé szemcsés anyagú, korongolt(?) íves *oldaltöredék*.

*Irodalom:* MELIS 1964A. 5.

### 12. Lakföldre, Laktelek

Nevében a *-telek* utótagot a várhoz tartozó település pusztulása után fűzték az előtaghoz, (MEZŐ-NÉMETH 1972. 41. irodalommal).

1316/353: *p. Lakteluk...p. Lakteluke, in C-u de Zabolch* (BÁNYFY I, 187–188); 1325/332: *p. Loktelek cum loco castris...ac piscinis... in C-u de Zabolch* (A. II, 224); 1329: *p. Lokfelde* (KÁLLAY 1943. I, 329. reg.).

A település 1316-ban tűnik fel, amikor I. Károly király a Gutkeled nb-i Lotárd hűtlen fiaitól, Jakabtól, Páltól és Jánostól elkobozta, s a Balogsemjén nb-i Egyed fiainak, Simon és Iván mestereknek adományozta. 1325-ben I. Károly király Perényi Miklósnak adta a hozzátartozó várhellyel és halastavakkal együtt [az előbbi azonos lehet a demecseri Várszigettel (vö. KISS 1961. 64.)], akinek mégsem került a birtokába. Ugyanis 1329-ben Kállói Iván mester tiltakozott, hogy (a Hontpázmány nb-i) Szalók fia Mihály (a Battyáni család őse) Kék határjárásakor hozzá akarta csatolni az ő Lokföldre birtokát. – Demecser határában kereshető (HNT. 1902, 170: Vár-tanya), valószínűleg az északi részen.<sup>40</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 119.

<sup>39</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

<sup>40</sup> A lelőhely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.

### 13. Mácsiszeg, Mácsikszeg

Nevét egykori birtokosáról nyerte. A név első elemének olvasata bizonytalan, de vagy a *Machyk*, vagy a *Manchyk* személynévből származtatható (MEZŐ-NÉMETH 1972. 41. irodalommal).

1333: *Nic. f. Petri de Malchikzeg...sua alia p.* = (A. III, 19–20); *Nic. f. Petri nob. de Manchugzyg...p. Machuzyg ~ Manchugzig* (A. III., 26); 1333/406: t. *Mathygyg* (Zs. II/1, 5872. reg.); 1339 > 487: p. *Machygyg ~ Machykezgh* (ANJOU-OKLT. XXIII, 395. reg.).

A település idevaló nemes, Péter fia Miklós nevében tűnik fel 1333-ban, aki Kércs ill. Mácsiszeg birtokát (a Balogsemjén nb-i) Nagysemjénieknek zálogba adta. 1335-ben a gégényi *Choboldor* fia Mihály fia Péter tiltja az ugyancsak gégényi *Mykus* fia Dénest az őket közösen illető – a Nagybersény halastó mellett, Szabolcs megyében fekvő (*p. seu t. Manchynzege voc. F. VIII/7; 279*) – föld felének elidegenítésétől. 1415-ben az ónodi (Borsod m.) Cudarok birtoka (*p. Machiczeg... in Zaboch SZENDREI 1890. 78.*). 1339-ben egyezés jött létre állyasi (Zemplén m.) Fülöp fia, Fülöp mester és a gégényi nemesek: *Mykus* fia Dénes ispán, fiai: János és Dezső, *Mykes* fia Péter fia Marót, Jakab fia István, Mihály fiai Péter és Lőrinc között. Mácsikszeg birtokot és Nagybersény halastavat átörökítették Fülöp mesternek, ahogy ezt már a nádor előtt megtették. Fülöp viszont a bírói úton ráharamlott gégényi részeket adta vissza, ezen felül Bersény halászóhely *Szőnyének* nevezett részét, a *Tanya* nevű halászhelyet és *Indya* erdő felét. Az egykori település Demecser határába olvadt (vö. KISS 1961. 50.: Mácsiszeg, 60.: Mátyiszeg).<sup>41</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 127., SzSzMT I. 382.

### 14. Református templom

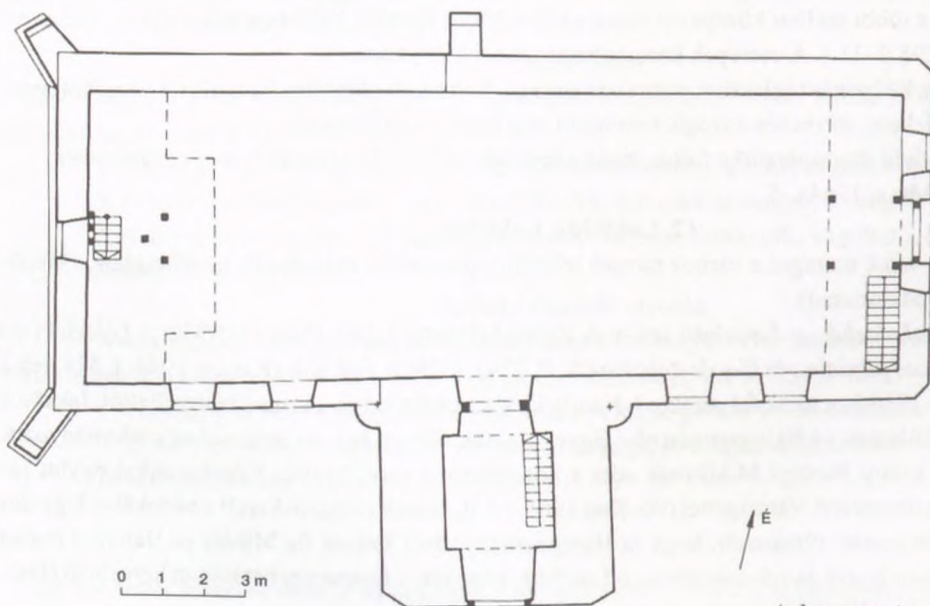
A Szent György vértanú tiszteletére szentelt templom első említése 1333-ból keltezhető (lásd előbb!). Téglából épített teremtemplom (17. kép).

*Irodalom:* SzSzMT I. 383., 292. kép, SZATMÁRINÉ 2000. 19.

### 15. Szérűskert

A község keleti határában, a Grófi tagtól nyugatra található a szérűskert. A hajdani lápból kiemelkedő hosszú, lapos, homokos földhátan egy tanya építkezését kezdték meg 1962-ben. Az épülettől délre, a földhát északi végén<sup>42</sup> bronzkori és kora vaskori cserepekkel együtt Melis Katalin középkoriakat is talált (109. lelőhely) a terepbejárás dokumentáció szerint. A Jósa András Múzeumba került leletanyagban (JAM 97.350.1–13.) azonban a lelőhelyről csak őskori darabok voltak.

*Irodalom:* MELIS 1964A. 5.



17. kép  
A demecseri ref. templom alaprajza  
(SzSzMT I. 384. 292. kép alapján)

<sup>41</sup> A lelőhely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.

<sup>42</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

## 16. Temető mellett

Melis Katalin terepbejárása során regisztrálta a lelőhelyet (116. lelőhely) a keleti határban, a temető mellett, a vasútvonaltól délre eső dűlőút nyugati oldalán, a sertéssteleptől északra eső homokdombon (JAM 97.357.8.):

1. Téglaszínú, homokos-szemcsés anyagú, korongolt edény *alja* felmenő fal nélkül.

*Irodalom:* MELIS 1962A.

## Vársziget

Lásd Földvár!

## 17. Vár-tanya

A település ÉNy-i határban, a Várdombtól délre, az egykori Vár-tanya helyére pajták és aklok épültek. A II. katonai felmérésen jól látszik a Nagy, a Berseny, a Pap és a Béke tó közé beékelődő É-D-i magaspart, melynek déli végén jelzik a Várhegy-tanyát is.<sup>43</sup> Ezekről északra, a magasfeszültség alatt lévő legmagasabb domb nyugati lankáján Melis Katalin terepbejárás során regisztrált egy lelőhelyet (58. lelőhely) (JAM 97.299.12–13.):

1. Kívül-belül sárgásdrapp, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
2. Világosszürke, homokos anyagú, korongolt, vékony falú kis edény *oldaltöredéke*.

*Irodalom:* MELIS 1962A.

## 18. Vasútállomástól délnyugatra

A Gyűjtő-csatorna és az abba beletorkolló csatorna által körülhatárolt terület magas homokos, meredek falú dombok sora. Ma is szigetszerűen emelkedik a környező ingoványos terület fölé. Legdélibb részén<sup>44</sup> az 1960-as évek elején fatelepítés folyt. A terepbejárás dokumentáció szerint Melis Katalin itt (117. lelőhely) gyűjtött őskori és Árpád-kori cserépeket. A Jósza András Múzeumba került leletek között azonban (JAM 97.358.1–5.) csak őskori darabok vannak.

*Irodalom:* MELIS 1964A. 5.

## 19. Közelebről nem meghatározott helyről

Elek Dezső ajándékként került a múzeumba 1913-ban egy rövid, vízszintes nyakon forgó taréjos *vassarkantyú*. Szárvége gyűrűs kiképzésű, íves. H: 12,8 cm, S: 56,11 g (JAM 64.593.1.) (30. tábla 2.). Analógiái alapján (KALMÁR 1971. 360.) XIII–XIV. századi.

*Irodalom:* ALISP. JEL. 1913. 65.

## 5. Dombrád (18. kép)

Pusztá személynévből keletkezett, a név szláv eredetű – alapszava: tölgy (MEZŐ–NÉMETH 1972. 42. irodalommal, KISS 1988. I. 383.).

É. n. [1067 k.]/267: *pr. Damarad* (W. I, 24): é. n. [1289]: *p. Damarad, iuxta Tyciam in C-u de Zobouch* (WENZEL IX, 560); 1291: *p. Domorad* (H. VII, 216); 1332–5/PP. REG.: [sac.] *de Damarad, de Damorad, de Domorad* (VAT. I/1, 349, 365); 1335: *p. Damara ad (!) voc. in Zabolch C-u exist.* (LÓNYAY 92).

A megye egyik bizonyíthatóan legrégebb települése: egy 1067 táján kelt, de csak átiratban fennmaradt oklevélben tűnik fel, amikor (az Aba nb-i) Péter ispán itteni birtokát is a százdi (Borsod m.) apátságnak adományozta. 1289-ben IV. László király az ellene fellázadt (Hontpázmány nb-i) Kozma fiaitól, Páltól és testvéreitől elvette és (a Balogsemjén nb-i) Ubul fia Mihálynak és fiainak adományozta. Ám sohasem került a kezükre, mert 1291-ben Pál leánytestvérének második férjét, *Berenthe*-i (Borsod m.) Nána fia (Küke) Jakabot mondták birtokosának. 1335-ben az utóbbi leszármazottai, a Lónyaiak nem fogadták el a birtokkal kapcsolatban a választott bíróság döntését, s inkább a kikötött bírság megfizetését vállalták. A borsovai esperességben fekvő egyházának papja az 1334. évi I–II. részlet és az 1335. évi I. részlet fejében pápai tizedet fizetett.

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 64.

<sup>43</sup> A lelőhely pontos lokalizálása nem történt meg, helye a térképen hozzávetőleges. Annál is inkább, mert az 1933-as térképlap a Vár-tanyát Beszterectől keletre jelzi.

<sup>44</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

## 1. Borzastető

A vasútállomástól légvonalban DNy-ra 2,5 km-re, a Dombrádról Gégénybe és Újdombrádra vezető utak által közrezárt terület közepén, a Nádas-dűlőbeli Borzastető déli végétől keletre, Orosz József (Kossuth u. 2.) keskeny parcellájának közepén az 1950-es évek elején ún. harmadik germán állatstílusban megfogalmazott díszű, normann kardkoptató került elő (MNM 62.22.a.). A lelet Petróczy József, illetve Mozsolics Amália közvetítésével került a Nemzeti Múzeumba. 1958-ban Dienes István és Makkay János a lelőhelyet megásta, azonban honfoglalás kori leleteket nem találtak. A kardkoptató a lapályos részen másodlagos helyen kerülhetett elő.

Állatalakos-szalagfonatos díszű bronz *kardkoptató*. 'H': 7,2 cm, Sz: 5,3 cm (30. tábla 1.).

*Irodalom:* DIENES 1961. 179., FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962. 242. lh. 32., DIENES 1974. 46., 14. kép, BAKAY 1967. 124., Taf. VII: 1., KOVÁCS 1995. 161. (további irodalommal), DIENES 1996. 306. Kat. 26., FODOR 2001. 23.

## 2. Égető-hegy

A község keleti határában, a tiszakanyári műút déli oldalán fekszik az Égető-hegy. Ágoston József (Esze u. 19.) ajándékaént 1964-ben neolit és Árpád-kori leletek kerültek innen a múzeumba. Az Árpád-kori cserepek az alábbiak (JAM 65.256.2–10.):

1. Téglaszínű, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt edény agyonkopott, vágott *alja*. F: 9,8 cm.
2. Szürke, kívül drapp foltos, belsejében szürkés téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 11 cm.

## 18. kép

*Dombrád határába eső lelőhelyek*

- 1: Borzastető, 2: Égető-hegy, 3: Erzsébet utcai homokbánya, 4: Kacsavár,  
5: Mogyorós, 6: Ontelek, 7: Templom, 8: Zsóce



3. Drapposszürke, kívül fekete foltos, homokos anyagú, vékony falú, korongolt edény vágott *alja*. F: 9,2 cm.

4. Kívül drapposszürke, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 9,5 cm.

5. Kívül szürke, belül drappos téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, vékony falú, vágott *alj*. F: 12,8 cm.

6. Drapposszürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt nagyobb edény vékony falú, kissé torzult *oldaltöredéke* két íves karcolt vonallal díszítve.

7. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, egészen kicsit homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* viszonylag sűrű, körbefutó karcolásokkal az egész felületén.

8. Szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült, körbefutó, mély vonalköteggel.

9. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, kopott, korongolt *oldaltöredék* két sekély, alig látszó, karcolt, körbefutó vonallal.

Ugyaninnen, az Égető-hegy legdélibb nyúlványáról, a hajdani mocsárból kiemelkedő, kerek homokdomb tetejéről Melis Katalin terepbejárásából (70. lelőhely) további leletek – köztük egy Árpád-kori cserép (JAM 97.311.3.) – kerültek a múzeumba:

10. Kívül drapp, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt kis *oldaltöredék*.

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1964A. 1., JAM Adattár 2002.90.

### 3. Erzsébet utcai homokbánya

Az Erzsébet utcából névtelen dűlőút vezetett a Tisza gátja felé. Az út bal oldalán szőlő volt, a jobb oldalon kb. 15 holdas homokdomb emelkedett ki a környező vizes területből. E domb nyugati oldalán nyitottak bányát. Petróczy József 1957-től kezdve figyelte a munkát. 1959-ig szerinte 7 nagy tűzhely pusztult itt el Árpád-kori cserepekkel. Ezek a helyszínrre kiszállók, s kisebb próbaátást végző Csallány Dezső szerint a bánya keleti felében mintegy 1 m mélyen voltak. Az 1958-ig Petróczy József által talált cserepeket Csallány Dezső vitte be a múzeumba. Talán azonosak az alábbiakkal:

1. Piszkoszürkés téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, vékony falú nagyobb *fazék* kihajló, enyhén tagolt peremű töredéke, a vállon ferde bevagdosásokból kialakított díszítősor alatt két körbefutó, karcolt hullámvonal díszíti. P: 16,4 cm (JAM 62.257.3.) (31. tábla 1.).

2. Szürke, fekete foltos, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló peremű *fazék* töredéke, vállán körbefutó karcolt hullámköteg alatt 2x2 körbefutó szélesebb bekarcolt vonal díszíti. P: 17,3 cm (JAM 65.326.1.) (31. tábla 2.).

Csallány Dezső további kerámiát gyűjtött a lelőhelyen (JAM 63.197.1–4.):

3–6. Téglaszínű, helyenként szürke törésű, homokos anyagú, korongolt négy *oldaltöredék*.

7. Ugyanolyan *oldaltöredék* három sekélyen körbefutó karcolt vonallal díszítve.

8–9. Külső felületén téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt két *oldaltöredék* egy-egy bekarcolt vonallal.

10. Fekete foltos szürke, homokos anyagú, korongolt kisebb *fazék* kihajló peremű töredéke a vállon két, mélyen bekarcolt körbefutó cikcakk-vonallal díszítve. Peremén belül is sekély körbefutó karcolt hullámvonallal díszítették. P: 10,6 cm (31. tábla 4.)

11. Szürke-drapp foltos, szemcsés, korongolt, kihajló, letöredezett *perem*. P: kb. 16,5 cm.

12. Szürke, homokos anyagú, korongolt *fazék* íves *nyaktöredéke*, a váll és a nyak találkozásánál ferde beszúráásokból képzett díszítősor, alatta körbefutó, karcolt hullámvonal díszíti (31. tábla 3.).

13–14. Szürke, téglaszínű foltos, homokos anyagú, korongolt két *oldaltöredék*, két, illetve három bekarcolt vízszintesen körbefutó vonallal.

15. Kívül drappos téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, kissé vastagabb falú, korongolt nagyobb edény íves *váll*a, négy mélyen bekarcolt, körbefutó hullámvonal alatt két szabálytalan, széles, karcolt vonal, majd ismét két hullámvonal díszíti.

16. Téglaszínű külső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* három mélyen bekarcolt, vízszintesen körbefutó vonallal.

17. Kívül-belül szürkés téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két sekélyen bekarcolt, körbefutó vonallal díszítve.

18. Szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* három széles, bekarcolt, körbefutó vonaldíszsel.

19. Fekete, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* 2+1 bekarcolt, körbefutó vonallal.



20. Szürke, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két befésült, vízszintes vonalköteggel díszítve.

21. Kívül-belül téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 7,5 cm.

22. Kívül-belül drapp, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 7,8 cm.

23. Szürke, belső felületén drapposszürke, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 9,4 cm.

24. Szürke, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 9,6 cm.

*Irodalom*: JAM Adattár 92.49., 2002.90., 2002.168., Csallány Dezső: Dombrád. *RégFüz* I. 11. 1959. 17.

Az Erzsébet utcai homokbánya feltehetőleg azonos a Paptava-domb homokbányájával. A miskolci Herman Ottó Múzeum értesítette a nyíregyházi múzeumot 1962-ben, hogy Ágoston József (Dombrád, Esze Tamás u. 19.) bejelentése szerint a „Paptava-dombon” homokbányászásakor cserepeket találtak. Az Ágoston beszolgáltatta, Komáromy József miskolci múzeumigazgató által középkorinak meghatározott cserepeket átküldték a Jósza András Múzeumnak. A Paptava a község ÉK-i sarka felett, a Bánhomoka és a régi temető dombja közti 12 hold nagyságú, tiszta vizű tó. A Paptó környéke nevű rész – a tó keleti oldalán fekvő homokos magaslat – lehet a lelőhely (Kiss 1961. 81.). A leleteket nem találtam.

*Irodalom*: JAM Adattár 92.49.

#### 4. Kacsavár

A határ déli részén, a gége nyi határ szomszédságában fekszik egy sziget, melyet körülfolyt a Járát (Kiss 1961. 78.).

1. Petróczy József ajándéka volt 1956-ban egy barna-szürke foltos, korongolt, befésült vonalköteg alatt hullámvonal-köteggel díszített *fazék* alsó fele, az alján fenékbélyeggel. F: 7,4 cm. ‘M’: 11,2 cm (JAM 64.1218.1.) (29. tábla 3.).

A lelőhelyet 2002-ben Almássy Katalinnal megpróbáltuk lokalizálni. A Gége ny és Dombrád közé eső területen egy magaslaton valóban találtunk – bronzkoriak mellett – Árpád-kori cserepeket (JAM 2002.19.10–16.):

2. Fekete, homokos anyagú, korongolt, vékony falú, kopott *oldaltöredék*.

3. Fekete, kívül fehér foltos, erősen szemcsés anyagú, korongolt, egyenes *oldaltöredék*.

4. Kívül-belül drappos téglaszínű, fekete törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, enyhén profilált, kopott *aljtöredék*. Fenékmérete nem szerkeszthető ki.

5. Kívül barnásdrapp, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, kopott *aljtöredék*. Fenékmérete nem szerkeszthető ki.

6. Barnásfekete, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült hullámvonal-köteggel díszítve.

7. Szürke, belül fehér felületű, erősen homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

8. Barnásfekete, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

*Irodalom*: JAM Adattár 92.47., 2002.90.

#### 5. Mogyorós

Az onteleki határban, a község DK-i részén, hajdani lápból egymással párhuzamosan kiemelkedő különböző nagyságú szigetek közül két kiemelkedő rész a Kis és Nagy Mogyorós. A Nagy Mogyorós szélfújta oldalán – ahol akácos volt – Melis Katalin terepbejárása során (64. lelőhely) bronzkori cserepek között talált egy Árpád-kori töredéket (JAM 97.305.3.):

1. Kívül drapp, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

*Irodalom*: MELIS 1962A., MELIS 1964A. 1., JAM Adattár 2002.90.

#### 6. Ontelek

A név előtagja a török *on* (tíz) szó, ami a korai időkben lakott helyet jelentett, neve XI–XII. századi lakottságra utal (MEZŐ–NÉMETH 1972. 42. irodalommal, SzSzMT I. 389.).

1312 > 367: *prope fl. Tyza...p. Vnghtelex in C-u de Zabolch* (ANJOU-OKLT. III, 419. reg.); 1323 > 355/57: *p. Ontheluke ~ Onthelueky* (ANJOU-OKLT. VII, 17. reg.); 1381: *in v. Ungthelex* (ZICHY IV, 208), 1404: *p. Vngthelex ~ Vngtheleke* (Zs. II/1, 2945. reg.).

A település 1312-ben tűnik fel, amikor I. Károly király a hűtlenektől elkobzott birtokot (a Hontpázmány nb-i) Albert fia *Cybak* mesternek és testvéreinek adományozta. 1321-ben [Újfalui (Abaúj m.)] Lampert fia Mihály, füzéri várnagy kérte I. Károly királytól, aki abban 1323-ban megerősítette. Mihály leszármazottainak kezén volt még 1364-ben is. 1381-ben a falut [ismét a Hontpázmány nembeli] Battyáni

(Zemplén m.) Péter fia János kezén találjuk, akinek idevaló jobbágyát, Pál fia Jánost Várdai Domonkos a várdai vásáron famulusaival megverette. 1404-ben Zsigmond király megparancsolta, hogy Pányi (Abatúj m.) Demeter fiát Ferencet és fiait Jánost, Demetert és Györgyöt új adomány címén iktassák be e birtokba is, amely (a Hontpázmány nb-i) Battyáni (Zemplén m.) János fia György hűtlensége miatt háramlott a király kezére. 1505-ben is a Pányiaké volt (*Ungtelek BARTFAI*, 1229. reg.). 1889-ben egyesült Dombráddal (KISS 1961. 292–293.).

*Irodalom*: NÉMETH 1997. 146.

### Paptava-domb homokbányaja

Lásd Erzsébet utcai homokbánya!

#### 7. Templom

Középkori temploma a településen kívül, a Rét által körülzárt szigeten, a mai Templom-dombon állt, ahol ma a felszínen téglatörmelék látszik. Kiss Lajos szerint a község északi részén volt e hely, melyet gyűjtése idején már Temető-dombként ismertek a helybeliek. A templomot égerfa cölöpökre és gerendákra alapozták. 1925-ben lebontották (SzSzMT I. 390.).

*Irodalom*: JAM Adattár 92.51., KISS 1961. 84.

#### 8. Zsóce

Tiszatelek és Dombrád határát jelzi a Beszterecről Tiszatelekre vezető kövesút. A kövesút és a vasútvonal találkozásánál, a vasúttól délre, a kövesúttól keletre, a hajdani mocsárból kiemelkedő homokdombon 1962-ben Melis Katalin terepbejárása során (73. lelőhely) talált cserepeket, közte Árpád-korit is (JAM 97.314.10.):

1. Fekete, homokos anyagú, korongolt fazék kihajló *pereme*. P: 18,4 cm (32. tábla 1.).

*Irodalom*: MELIS 1962A., MELIS 1964A. 1.

Valószínűleg azonos azzal a lelőhellyel (Bereczki Sándor földje), ahol Almássy Katalin járt 1993-ban Csizi Imre leletbejelentése nyomán. A lelőhely Tiszatelektől DK-re fekszik, már a dombrádi határban, a besztereci úttól nem messze húzódó, mintegy 100–150 m hosszú É–D-i domb mindkét oldalán. A nyugati oldalon inkább csak a lejtő felső részén, míg a keleti oldalon majdnem a lejtő legaljáig talált bronz- és Árpád-kori cserepeket (JAM 93.128.17., 27–37., 93.129.6–7.).

2. Kívül barnás téglaszínű, fekete foltos, belül fekete kormos, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*. Kora kérdéses.

3. Szürkésbarna, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, kihajló peremű *fazék* töredéke, vállán három körbefutó, karcolt hullámvonal dísszel. P: 24 cm (32. tábla 4.).

4. Téglaszínű, fekete foltos, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt kihajló *fazékperem*, a vállon befésült hullámköteggel díszítve. P: kb. 17 cm (32. tábla 2.).

5. Fekete, homokos anyagú, korongolt kihajló *fazékperem*, a vállon befésült körbefutó vonalköteggel. P: 16,2 cm (32. tábla 3.).

6. Világos téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, bordával tagolt, kihajló *perem*. P: 10,4 cm (32. tábla 5.).

7. Fekete, barnásszürke foltos, homokos anyagú, korongolt edények 4 db *oldaltöredéke*. Közülük három befésült vízszintes vonalköteggel díszítve, a negyediken befésült, hullámköteg indítása látszik.

8. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék* befésült hullámköteggel.

9. Fekete, szürke foltos, belül drapp felületű, homokos anyagú, korongolt nagyobb fazék vékony falú, egyenes *oldaltöredéke*, négy körbefutó karcolt, szélesebb vonallal díszítve.

10. Kívül-belül barnás téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

11. Kívül szürke foltos téglaszínű, belül fekete felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* az alj feletti részből.

12. Fekete, szemcsés, korongolt(?), kopott *oldaltöredék*.

13. Sötétszürke, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 9,8 cm.

14. Barnásszürke, fekete foltos külső felületű, fekete törésű, korongolt, homokos-csillámos anyagú 3 db *oldaltöredék*. Az egyikben befésült vízszintes vonalköteg, a másikon ugyanolyan hullámköteg látszik.

15. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt 2 db *oldaltöredék*. Az egyikben kopott, befésült vonalköteg látszik.

*Irodalom*: JAM Adattár 95.19., 2001.7.

## 6. Döge (19. kép)

Neve puszta személynévből keletkezett. Az alapjául szolgáló – feltehetőleg német eredetű – személynév a régi magyar Deg személynévből képződött, annak kicsinyített, becézett alakja. (MEZŐ-NÉMETH 1972. 42. irodalommal, KISS 1988. I. 387.) (Korábban felmerült, hogy a magyar dög szóból –e kicsinyítő képzővel alkotott óvó, elhárító tartalmú helynév – MEZŐ-NÉMETH 1972. 42.)

É. n. [1272–90]: *iuxta uiam in qua itur de Jeke in Diogam, t. Iseph* (ZICHY I, 69–70); 1284 k.: *p. Kysduge* (ZICHY I, 61); 1300: *Job f. Isep de duge* (H. VII, 289); 1315: *Itemerio f-o Isio, Dom-o f-o Chemeu, Egydio f-o Yob et Luka fr-e suo, Jo. f-o Petri et Jac-o fr-e eiusdem et Paulo f-o Laur-y nob-bus de Duge* (H. I. 150–1).

A falu egy 1272–90 közötti oklevélben tűnik fel, amikor a Jékéről Dögére vezető utat, s az itt birtokos Izsép földjét említik. A kettéosztott falu Kisdöge nevű részét (a Gutkeled nb-i) Keled (az Anarcsi és Kenézi család őse) fia Péter és István ispánok 1284 körül a rokon Várdai Aladárral elcserélték. Aladár fiai, Pelbárt és László 1315-ben a másik részt birtokló dögei nemeseknek, Izsép fia Itemernek, Csemő fia Domonkosnak, Jób fia Egyednek és Luka nevű testvérének, Péter fia Jánosnak és Jakab testvérének és Lőrinc fia Pálnak adták mogyorósi birtokukat, cserében ezeknek Kisajak földjéért. Az utóbbiak közül Izsép fia Jób 1300-ban peres ügyben kiküldött. Jakab öt fiát 1359-ben mint a szabolcsi vár jobbágyait említik, akiket I. Lajos király felmentett kötelezettségük alól (ZICHY III. 156). A többiek várjobbágyok maradtak (1364: OL DI. 24.910, ZSOLDOS 1994. 93. 57. jegyzet), akik az 1378-as megyeri perben is szerepeltek.

Középkori templomának megmaradt részét 1905-ben mérték föl (20. kép, NÉMETH 1997. 66.).

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 66.



19. kép  
Döge határába  
eső lelőhelyek  
1: Belterület,  
2: Kertek köze  
vagy Kertekalja,  
3: Kishegy,  
5: Mezőőr  
tanyája,  
6: Nozdroviczky  
Kázmér beltelke,  
7: Öszöd,  
9b: Ferenczy-kastély

## 1. Belterület

Az emeletes iskola kerítésének építésekor 1960 körül Tenkey Tibor egy csillag alakú bronz *buzogányfejet* talált, melyet 1964-ben ajándékozott a kisvárdai Rétközi Múzeumnak (64.54.1.). M: 4,2 cm, Á: 5,5 cm (33. tábla 1.). A darab a Kovács-féle IV. típusba tartozik, s ennek megfelelően a XII–XIII. századra, esetleg a XIV. század első felére kell kelteznünk (KOVÁCS 1971. 176.).

## 2. Kertek köze vagy Kertek alja

A Kertek köze a község északi részén az Intelek folytatása, a temető északi részén, keletről a Csatka határolja. Árvízkor szigetszerűen emelkedett ki (KISS 1961. 92.). Ezen a részen házhelyeket osztottak. 1932-ben XI. századi köznépi temető rész 7 sírjára akadtak itt (4 vázat a dombos részen épített út bevágásakor, 3 vázat később a domb alján) 11 db tárggyal. Nozdroviczky Ilona 1934-ben az itt talált leleteket átadta a múzeumban Kiss Lajosnak Elmondása alapján több Szent László érmet került innen birtokába, melyek közül Kiss Lajos szerzett meg egyet. Egy bronz hajkarikát Tutkovics András adott át a múzeumnak. Az alábbi leleteket gyűjtötték össze (JAM 64.488.1–4., régi 277–285.1934.):

1. Téglalap metszetű bronzpántból hajlított *gyűrű* két töredéke. Á: 1,8 cm, S: 0,41 g (34. tábla 1.).  
2–4. 3 db vékony huzalból hajlított, kicsi S végű ezüst *hajkarika*. Á: 1,2 cm, 1,3 cm és 1,3 cm, S: 0,44 g, 0,47 g és 0,45 g (34. tábla 2–4.).

5–8. 4 db vékony huzalból hajlított, kicsi S végű ezüst *hajkarika* töredékei. Á: 1,7 cm, 1,5 cm, 1,5 cm és 1,4 cm, összsúlya 2,01 g (34. tábla 6–9).

9. I. László *ezüstdénárja*. CNH E.34, H 26., U 16.23, S: 0,61 g (34. tábla 5.).<sup>45</sup>

10–11. További két *hajkarikáról* nem tudok közelebbit.

*Irodalom*: JAM Adattár 92.77., ALISP. JEL. 1934. II. 82., DIENES 1961. 192–193., DIENES 1996. 304. 24c.

## 3. Kishegy

A lelőhelyet a Rákóczi tsz gyümölcsöse körüli kerítés oszlopainak leásásakor, 1963-ban találták 60–70 cm mélyen. Az esetet Maklár Béla dögei pedagógus jelentette Makay László kisvárdai múzeumigazgatónak, aki értesítette a megyei múzeumigazgatóságot. A feltehetőleg X–XI. századi köznépi temető a határ DK-i részén található, a kisvárdai határ mellett (KISS 1961. 92.). A Kisvárdai–záhonyi út 326.700 méterénél kell jobbra betérni a dögei tsz akkori málnásába, mely később almáskert lett. A domb északi végén, s inkább a keleti lejtőn húzódott a lelőhely a Kisvárdai és Fényeslitke közötti Hármassúti elágazástól kb. 1500 m-re.

A leletek bejelentése után elsőként Makay László ment ki a helyszínre, aki megállapította, hogy a megtalált sírt feldúlták. A leletek a kisvárdai Rétközi Múzeumba kerültek (64.55.1–3.<sup>46</sup>):

1–2. A csontok között két kör keresztmetszetű nyitott bronz *huzalkarperec*. Á: 6,7 cm, illetve 6,8 cm (33. tábla 3–4.).

3. Az agrónomus egy szőlőfürttel és két pár gyöngykoszorúval díszített, ún. volhíniai vagy tokaji típusú ezüst *fülbevalót* adott a múzeumnak. H: 3,7 cm (33. tábla 2.).

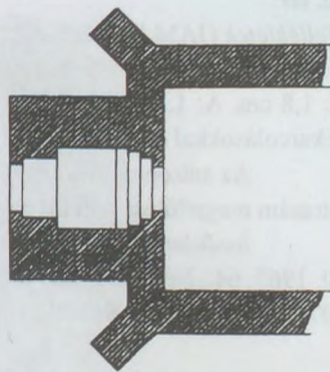
1966–67-ben Németh Péter három – általa X. század végének meghatározott – sírt tárt fel a lelőhelyen:

1. **sír**: 4–5 éves gyerek (SZATHMÁRY–GUBA 1999. 460.).
2. **sír**: 27–32 év körüli nő (SZATHMÁRY–GUBA 1999. 460.).
3. **sír**: 40–80 év közötti nő (SZATHMÁRY–GUBA 1999. 460.).

1980-ban ismét Németh Péter ásott a Kishegyen. Ekkor került elő az 5–12. sír két sorban.

### 9. sír:

*Mellékletek* (JAM 83.4.1.1–2.): 1. Három szálból sodrott, hurkos-kampós végű bronz *karperec* (34. tábla 10.). Á: 6,9–8,2 cm, S: 9,57 g. 2. Kör keresztmetszetű, vékony bronzdrótból hajlított nyitott *hajkarika*. Á: 3,2–3,5 cm, S: 1,43 g (34. tábla 11.).



20. kép  
Döge templomának  
megmaradt része: 1905  
(NÉMETH 1997. 66. alapján)

<sup>45</sup> Kiss Lajos egy levele alapján néhány további érmet Borbély Sándor kisvárdai főjegyző tulajdonába került.

<sup>46</sup> E leletek elkallódtak, de Dienes Ö. István rajzáról ismerjük őket.

#### 10. sír:

*Mellékletek* (JAM 83.4.2.1–3.): 1. Vékony bronzhuzalból hajlított nyitott *hajkarika* igen rossz állapotban. Á: 3 cm, S: 0,53 g (34. tábla 12.). 2. A fül alatt enyhén tagolt, két öntött fél részből összeállított bronz *fülesgomb*. H: 1,8 cm, Á: 1,1 cm, S: 1,52 g (34. tábla 13.). 3. Gomba alakú öntött bronz *fülesgomb*, a fejen sugaras bekarcolásokkal díszítették. H: 1,2 cm, Á: 0,9 cm, S: 2,44 g (34. tábla 14.).

Az antropológiai anyag mindössze négy temetkezés csontvázeleteit tartalmazza. Az egyik sírban (sírszám megjelölése nélkül) egy 3–4 év körüli gyerek váza volt (SZATHMÁRY–GUBA 1999. 460.).

*Irodalom:* JAM Adattár 2002.5., NÉMETH 1966. 84–86., Németh Péter: Döge–Kishegy. *RégFüz.* I. 20. 1967. 64., Németh Péter: Döge–Kishegy. *RégFüz.* I. 34. 1981. 61., Németh Péter: Döge. *RégFüz.* I. 24. 1971. 59., NÉMETH 1996A. 9., DIENES 1996. 304. 24d.

#### 4. Medvés

A határ DNy-i részén, a községi legelő DNy-i végében fekvő terület ÉNy-i részén áll a 20 m magas, 6–8 holdnyi Medvés-hegy.<sup>47</sup> Pesthy helységnévtára szerint „Nozdroviczky György tagosított birtokán nagy rétség között van a Medvés-hegy. Körülötte az oldalában a tatárjárás idején mindenütt földházak valának, hol az érintett akkori lakosok laktak, mit az bőven igazol, hogy 1864 ápr. 22-én egy földből kerülőházat ásatott a birtokos, hol régi ásások és tűzhelyek világosan feltaláltak.” (Kiss 1961. 93.).

#### 5. Mezőőr tanyája

A kékcsei szőlők előtti réten, a mezőőr tanyájával kb. egy irányban (kelet felé) egy homokos dombháton<sup>48</sup> Melis Katalin 1962-ben terepbejárás során (36. lelőhely) talált településre utaló cserepeket (JAM 97.276.4–13.).

1. Kívül-belül téglaszínű felületű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú edény *nyaktöredéke* szabálytalanul bekarcolt két vízszintes vonallal. Kopott.

2. Pizskosszürke, egészen kissé homokos anyagú, korongolt, íves *oldaltöredék* két körbefutó, bekarcolt, vízszintes vonal alatt sekélyen karcolt, vízszintes, körbefutó hullámköteg díszíti.

3. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék* befésült hullámvonal-köteggel, alatta fésült vízszintes vonalköteggel.

4. Külső felületén fekete foltos, pizskosdrapp, fekete törésű, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* egész felületén körbefutó, sekélyen karcolt vonalazással díszítve.

5. Külső felületén téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék* három bekarcolt vízszintes vonallal.

6. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* egész felületén sűrű, sekély, vízszintesen karcolt vonalakkal.

7. Külső felületén téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, kopott két díszítetlen *oldaltöredék*.

8. Szürkésfekete, kissé homokos anyagú, korongolt, íves, díszítetlen *oldaltöredék*.

9. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

10. Téglaszínű, kívül-belül fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, kopott, íves *oldaltöredék* sekélyen karcolt, körbefutó vonallal.

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1962B. 2.

#### 6. Nozdroviczky Kázmér beltelke

Jósa András feljegyzése szerint 1906-ban Nozdroviczky Kázmér beltelkén, a dombra épült kastélynál egy edény került elő. A tárgyat Nozdroviczky György ajándékozta a múzeumnak. A kastély később tanácsháza lett (Kossuth u. 114.).

1. Szürkésfekete, egészen picit homokos anyagból készített, korongolt, de igen gyenge kivitelű kis *edény*. Pereme enyhén kihajló, mélyen ülő hasú. Oldalát két szabálytalan, kopott, karcolt, körbefutó hullámvonal díszíti. P: 7–7,2 cm, M: 7–7,1 cm, F: 6 cm (JAM 65.58.1., régi V. 320.) (34. tábla 15., 21. kép 1.).

*Irodalom:* DIENES 1961a. 193., DIENES 1996. 303. 24a., 333. Kat. 54.

<sup>47</sup> A lelőhely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.

<sup>48</sup> A hely megjelölése a térképen hozzátétőleges, a leírás alapján történt.

## 21. kép

Edények Dögéről

1: Nozdroviczky Kázmér beltelke,  
2–3: közelebről nem meghatározott helyről  
(Boros György felvételei)



1



2



3

## 7. Öszöd

A határ északkeleti részén, a fényeslitkei oldalon kb. 45 kat.h. terület. Neve puszta személynévből keletkezett, melyben a név az *ősz* köznév *-d* képzővel ellátott alakját rejti. A névadás korai. A személynévet a hajszín alapján adhatták (MEZŐ-NÉMETH 1972. 42. irodalommal).

1278: *p. Beel Eusud* (ZICHY I, 60–61); é. n. [1284–90]: *t...c-tis Petri et St-i f-rum Cleti Euzed in C-u de Zabolch* (ZICHY I, 71–72); é. n. [1284]: *p. And-e f-i Jo-is Evzed* (ZICHY I, 72); 1295: *t. Heuzud, in C-u de Zabolch iuxta Ticiam exist...t. Lad-i f-i Aladarii, similiter Heuzud* (F. VI/I, 379); 1302: *t. seu p. Ewzud in C-u de Zabouch iuxta fl. Tyzza* (ZICHY I, 107); 1329: *Jo. f. Thenkus de Ewzud commetaneus eiusdem Weresmorth* (ZICHY I, 327); 1336: *p. Budun... que esset in commetaneitate p-nis Ewzud* (ZICHY I, 489).

A település 1278-ban tűnik fel. Eredetileg az örökös nélküli (Gutkeled nb-i) János fia András birtoka volt, amelynek a tulajdonjogáért a rokon Várdaiak és a Kenéziek pereskedtek. 1295-ben már Keled fia Péter (a Kenézi család) birtoka, ugyanakkor Várdai Aladár fia hasonlóképp Öszödnek nevezett földjét is említik. A Kenéziek itteni részüket 1302-ben szőlőért és belsőségért elcserélték egy sárospataki (Zemplén m.) polgárral, aki 1329-ben Veresmart szomszédjaként Veresmart ügyében tanúskodik. 1336-ban a Tisza parti falu Bodonnal közös határu. 1356-ban szintén két részből állt; az, amelyet Anarcsi László 36 ft-ért Várdai Jánosnak elzálogosított (*p. Ewsud voc. in C-u de Zabolch exist.* ZICHY III, 21), nyugatról a Tisza melletti másik Öszöd, délről Döge és keletről Litke határolja.<sup>49</sup> Döge határába olvadt [SzSzBmL T. 99. (1847)].

Irodalom: NÉMETH 1997. 148.

<sup>49</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

## 8. Unytelek

Nevében az *Uny* előtag a török eredetű *On* személynév változata lehet (MEZŐ-NÉMETH 1972. 42. irodalommal).

1381: *locus Vnytelek* (ZICHY IV, 184).

A telekhely 1381-ben Döge határjárása során tűnik fel.<sup>50</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 199.

## 9. Közelebbről nem meghatározott helyről

a.

Nozdroviczky Ilona ajándéka (JAM 64.523.1–2.):

1–2. Nagyobb bronz S végű *hajkarika*-pár. Á: 2,2–2,7 cm és 2,5 cm, S: 1,68 g és 1,27 g (34. tábla 17–18.).

3. Viszonylag vastag drótból hajlított, bordázott S végű ezüst *hajkarika*. A leltárkönyvben egy pár szerepel, de csak egy van meg. Á: 2,2 cm, S: 2,67 g (34. tábla 16.).

*Irodalom:* FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962. 245. lh. 32.

b.

Özv. Ferenczy Emilné szül. báró Vay Hedvig ajándékaként 1904-ben kerültek edények a nyíregyházi múzeum gyűjteményébe. Jósa András leltárkönyvi bejegyzése szerint a leletkörülmények ismeretlenek. Dienes István feltételezte, hogy a Ferenczyek birtokáról kell származniuk. (Valójában ezt Jósa András le is írta másutt: JÓSA 1968. 135.) Németh Péter talált egy feljegyzést, amely szerint az egyik edényt 1880-ban találták. Dienesben felmerült, hogy talán akkor épült a Ferenczyek belterületi kastélya, de az ötletnek nem járt utána. Ebben az esetben lehet, hogy ott találták, s a lelőhely azonos lenne a Nozdroviczky beltelekkel, hisz a két kastély egymás közelében volt. A kastélyt 1971-ben elbontották, helyére kultúrház épült (Virág u. 3.).

1. Fekete, szemcsés, korongolt, 3 befésült, vízszintesen körbefutó vonalköteggel díszített kisebb *fazék*. P: 10,5 cm, M: 11 cm, F: 5,4 cm (JAM 64.1220.1., régi V. 319.) (35. tábla 2., 21. kép 2.).

2. Szürke, fekete foltos, korongolt, kihajló peremű *fazék*. A peremen, a vállon és két helyen a testen befésült hullámköteg fut körbe. P: 9,2 cm, M: 12,5 cm, F: 6 cm (JAM 64.1221.1., régi V. 362.) (35. tábla 1., 21. kép 3.).

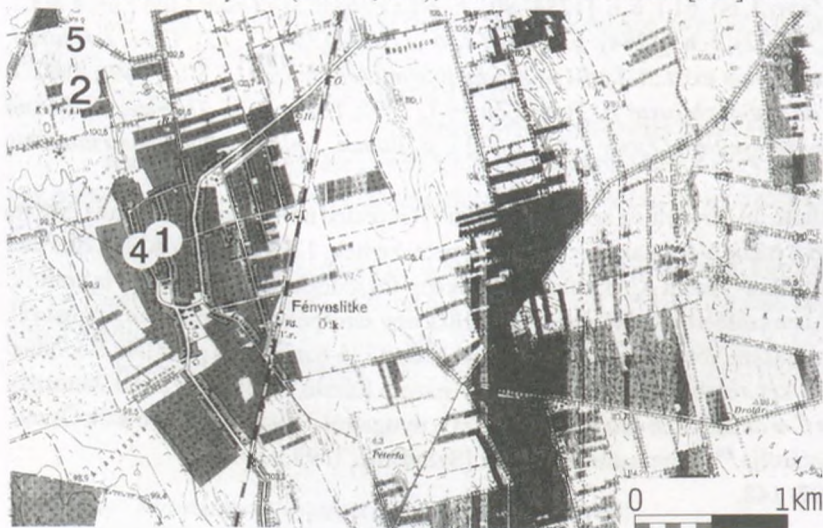
3. Jósa András a két edény mellett említ egy honfoglalás kori *vasbaltát* is erről a lelőhelyről, mely ugyanakkor került volna múzeumba ajándékként. A tárgyat azonban nem sikerült azonosítanom.

*Irodalom:* JÓSA 1968. 135., JÓSA 1914. 172., DIENES 1961. 193., DIENES 1996. 303–304. Kat. 24b., 334. Kat. 55., KVASSAY 1982. 48–49. VI. tábla 4.

## 7. Fényeslitke (22. kép)

Neve összetétel. Első tagja valószínűleg a fényes szó megrövidülése révén keletkezett, a második tag feltehetően személynév (MEZŐ-NÉMETH 1972. 45. irodalommal).

1212/339: *Oiethe* [': Liethe] (H. VIII, 14); é. n. [1272–90]: *in Lekem* (ZICHY I, 69); 1317: *Mych. parlis sac. de Lythke* (ZICHY I, 154); 1332–5/PP. REG.: *And. [sac.] de Luhke, de Litka* (VAT. II, 329, 349).



22. kép  
Fényeslitke határába  
eső lelőhelyek  
1: Belterület, Petőfi u. 22–24.,  
2: Körtvélyes(telek),  
4: Református templom,  
5: Szög (Zut)

<sup>50</sup> A lelőhely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.

A falu 1212-ben tűnik fel a Zsurkot övező települések felsorolásában. 1272–90 között Várdáról idevezető utat említenek (töredezett rész az oklevélben). 1317-ben Mihály nevű papja volt végrendeleti tanú. A borsovai esperességben fekvő Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt (1380: *ad honorem matris V. gloriose* ZICHY XII, 43) egyházának András nevű papja 1333-ban 4, az 1334. évi II. részlet fejében 3 garas pápai tizedet fizetett. Bodon határosa volt (1374: ZICHY III, 535–6).

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 124.

### 1. Belterület, Petőfi u. 22–24.

A Petőfi utcából – a református templommal szemben álló portáról – 1962. november 15-én került a múzeumba egy csatornaásáskor talált együttes, benne kora vaskori és késő középkori anyagok társaságában néhány Árpád-kori cserép (JAM 63.471.3.,8.). Közlebbi leletkörülményeiről nem tudunk semmit.<sup>51</sup>

1. Kívül-belül téglaszínű, fekete törésű, enyhén homokos anyagú, korongolt fazék kihajló, letöredezett *pereme*. Nyakán sűrű, sekély karcolás látszik, a vállán ferde körömbenyomkodásokból kialakított díszítősor fut körbe. P: 17,2 cm (36. tábla 1.).

2. Fekete, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 10 cm (36. tábla 2.).

### 2. Körtvélyes(telek)

A helynév a régi magyar *körtvély* ‘körte’ főnév származéka (KISS 1988. I. 798.).

1339: *cum...Curthuelustheluk voc. loco sessionali* (ZICHY I, 565); 1349: *t. Kurthuvelles ~ Kerthweles ~ Kurthweles...intra limites p-nis Zenthmarton et in C-u Zabouch* (BÁNYFI I, 159).

1339-ben tűnik fel, mint Komoróhoz tartozó telekhely. 1349-ben a Tomaj nb-i Dénes fia Tamás az ő Szentmárton birtokához tartozónak vallotta.

Fényeslitke határában kereshető (Szabolcs vm. 1910-ben: Körtvélyes). Valószínűleg azonos a Kiss Lajosnál szereplő Kertvélyesszöggel, mely a határ nyugati részén fekszik, bár ő a területen fekvő nagy körtefákkal hozta összefüggésbe a nevet (KISS 1961. 105.).<sup>52</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 115.

### 23. kép

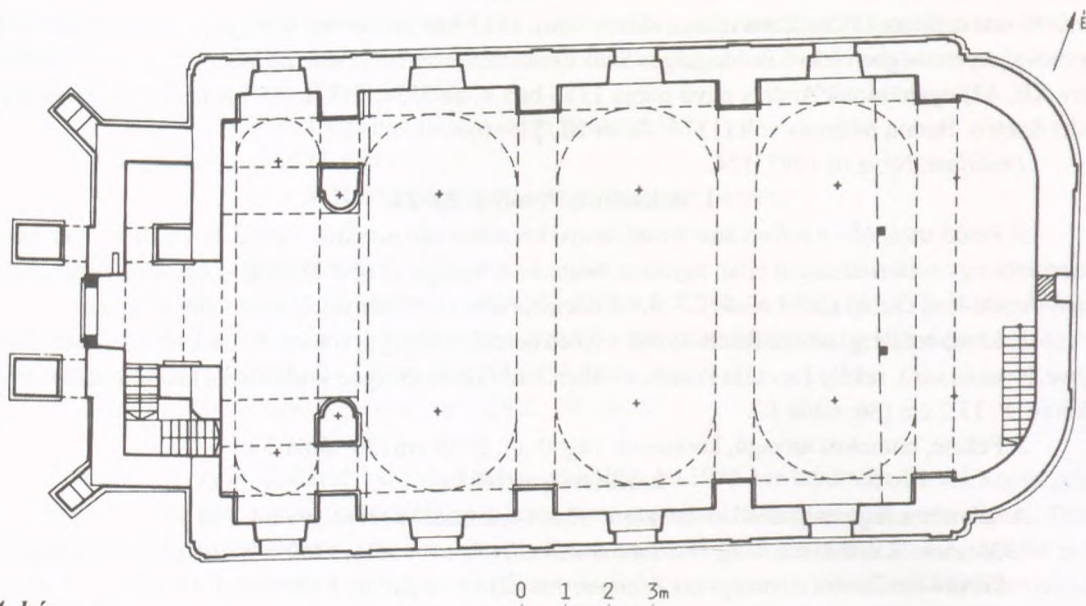
*A fényeslitkei templom  
román tornya  
(a szerző felvétele)*



<sup>51</sup> Egy feljegyzés szerint a JAM 7/1962 előjegyzési szám erre a lelőhelyre vonatkozik. Az „előjegyzési számot” azonban nem tudtam azonosítani.

<sup>52</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.





#### 24. kép

A fényeslitkei református templom alaprajza  
(SzSzMt I. 404. 313. kép alapján)

### 3. Pó

Neve puszta személynévből alakult. Az alapjául szolgáló személynév a latin Paulus-szal tartozik össze (vö. Kiss 1988. I. 726. Kétpó).

1220/550: *iob-nes Sebastini de Pou, scil. Mich-em et Kepam, f-os Nic-i* (VR. 18. §, 253).

A település az idevaló Sebestyén nevében tűnik fel, akinek jobbágyait, Miklós fiait, Mihályt és Kepát rablással vádolta Barla fia Ivánka. 1485-ben (*Kyspo* CSÁNKI 1890/1913. I, 518) Maráz és Körtvélyes között sorolják fel.

Fényeslitke határába olvadt, s valószínűleg azon a részen keresendő, ahol Kiss Lajos a Pó-szigetet említi, azaz a község nyugati széle és a rétság közt. 1796-ban térképen Poó szigetként szerepel, 1827-ben egy iratban Porszigetként jelölték (Kiss 1961. 107.).<sup>53</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 155.

### 4. Református templom

A Boldogságos Szűz tiszteletére emelt egykori román templomra kevés adatunk van (lásd feljebb!). 1831-ben lebontották a hajót és a szentélyt; nagyobbat, szélesebbet építettek, de a román kori torony a nyugati homlokzat előtt ma is áll (23–24. kép).

*Irodalom:* SzSzMt I. 403., SZATMÁRINÉ 2000. 20.

### 5. Szög (Zut)

Neve vagy a magyar *szeg* ~ *szög* 'sarok, szöglet, zug' szóból származik, vagy a *Zot* formában adathozható puszta személynévből keletkezett (vö. Kiss 1988. II. 594. Szögliget, MEZŐ–NÉMETH 1972. 45. irodalommal).

1327: *Mych. f. Andree de Zuchy* (ANJOU-OKLT. XI, 1. reg.); 1345: *Mych. de Zyuth ho. noster* (ZICHY II, 150); *Paul. f. Andree de Zwty ho. noster* (ZICHY II, 160); 1346: = *de Zuti* (ZICHY II, 208); 1347: *Mich. f. Andree de Zugy* (BÁNYFY I, 154); 1421: *p. Zut* (OL DI 50286).

A változatos névalakú település 1327-ben tűnik fel az idevaló András fia Mihály nevében, aki később Pál testvérel együtt mint királyi ember szerepel különböző birtokügyekben. 1396-ban a Jékeiek lemondtak Zug birtokról, amelyet mint leánynegyedét Jékéből hasítottak ki (ZICHY V, 326). 1421-ben Zsigmond király e Szabolcs megyei birtokot új adomány címén Zuti Ábrahám fia Péter fia Sebestyén érdemeiért neki, testvéreinek Jánosnak, Jakabnak, Lászlónak és rokonaiknak, Csékei (Zemplén m.) Simon fia Péternek adta.

<sup>53</sup> A lelőhely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.

Fényeslitke határába olvadt. A falutól északnyugatra, a rétben – Kiss Lajos szerint a Körtvélyestől keletre – keresendő (KISS 1961. 108.). 2002-ben a dűlőt megpróbáltam lokalizálni. Széles Károlyné (Kossuth u. 86. szám alatti lakos) információja szerint Komoró felé, a MOL olajtartályai mögötti részen van a Szög, ahol a fiának új nyárfatelepítése is van. E szerint viszont a térképen Körtvélyesnek nevezett résztől északra fekszik.<sup>54</sup>  
 Irodalom: NÉMETH 1997. 185.

### 6. Közelebbről nem meghatározott helyről

*Vassarkantyú*. Szára kissé íves. Rövid nyakon ülő korongból induló hosszú, négyszög metszetű tüskéje szögben lefelé áll. H: 12,2 cm, M: 2 cm, S: 33,71 g (JAM 64.613.1.) (36. tábla 3.). XII–XIII. századi az analógiák alapján (KALMÁR 1971. 359.).

## 8. Gávavencsellő, Gáva (25. kép)

Gáva nevének eredete kétes. Vagy a *káva* ~ népnyelvi *gáva* 'ásott kút nyílását körülvevő kerítés' jelentésű köznévi előzményre vezethető vissza, vagy személynévből származik (MEZŐ–NÉMETH 1972. 46–47. irodalommal, KISS 1988. I. 504.).

1245: *t-m Goa, que fuit iob-num castris eiusdem* [Szabolcz] vidl. *Mich-is et Morout, quibus sine herede defunctis ad manus nostras dicta t. extitit devolata...in C-u de Szabolch* (WENZEL VII, 188); 1280: *p.* = (REG. ARP. II/3, 3083–4. reg.); 1298: *in congregacione nostra, quam habimus et celebravimus prope v-m Gowa* (ZICHY I, 89); 1304: *in congregacione...prope Gawa* (ZICHY I, 110); 1314/466: *p.* = (REG. SLOV. I, 1208. reg.); 1322: *Nic. pleb. de Gawa* (KÁLLAY 1943. I, 154. reg.); é.n. [1322]: *p. Gawa* (ANJOU-OKLT. VI, 620. reg.); 1323: *Dat. in v.* = (ZICHY I, 235); *in congregacione nostra generali, in v. =, ... Dat. in v.* = (A. II, 61); 1330: *Paul. f. Nic-i de = ab eandem v. sua* = (A. II, 487); 1332–5/PP. REG.: *Mich. [sac.] de Kana, de Gawa, de Gana* (VAT. I/1, 329, 343, 359).

### 25. kép

Gávavencsellő, Gáva határába eső lelőhelyek

- 1: Domb-sziget, 2: Endrédtelek,
- 4: Fränkelpart, 5: Kató-halom,
- 6: Református templom,
- 7: Szincse-domb, 8: Szug,
- 9: Várhomoka, 10: Vásártér,
- 11: Vasúti híd



<sup>54</sup> A hely megjelölése ennek megfelelően a térképen hozzávetőleges.

A megye egyik legrégebb települése, valószínűleg az I. István által alapított szabolcsi várspánság birtoka. 1245-ben tűnik fel, amikor IV. Béla király az örökös nélkül elhalt várjobbágyok, Mihály és Marót földjét a Gutkeled nb-i István bánnak adományozta. [Marót nevét a *Marótzúg* őrizte meg (MO. FNT. SZSZM, 37)]. 1280-ban már fia, Pál volt a birtokosa. A falu másik részét, mely két kun vitéz birtoka volt, azok halála után mint pusztát 1296-ban III. Endre adományából Olivér fia István comes, szatmári ispán szerezte meg (GYÁRFÁS 1870–1875. III. 461.). A Szabolcs megyei nemesi közgyűlések egyik állandó színhelye, ahol okleveleket is kelteztek (1298, 1304, 1323). 1314-ben Pál bán fiai birtokaikon megosztottak, ekkor a falu egyenlő arányban Istváné (a Márki család) és Vidé (a Ráskai család őse) lett. 1322-ben Pál bán fiai Miklós (a Butkai cs. őse), István (a Márki cs. őse) és Vid (a Ráskai cs. őse) mesterek e birtokukon is megosztottak. Mivel Gáva és Börvely (Szatmár m.) értékesebb a két Szatmár megyei Varsánynál, István és Vid 40 M-et érő ökröt adott Miklósnak. Miklós nevű plébánosát 1322-ben említik. Pál bán unokája (apja a Butykai család őse), Pál lakóhelye volt 1330-ban, aki (a Balogsemjén nb-i) Orosi Simon kocsiját ekkor kifosztotta. Mihály nevű papja az 1334. évi I. részlet fejében 5, a II. és az 1335. évi I. részlet fejében pedig 6–6 garas pápai tizedet fizetett. Valamennyi része megmaradhatott a várjobbágyokból nemesekké lett birtoklói kezén, mert 1380-ban már egy Gávai nevű család is bírt belőle (ANJOU-OKLT. II. 487.). Ezen időtájt 1/3 részét a Gut-Keled nemzetségből származó és a Nagykálló melletti Butka-birtokról elnevezett Butkai, vagy más néven Varsányi család birtokolta (TT 1889. 540). Tőlük 1348-ban a király elvette és Csaholyi Jánosnak adományozta (Zs. I. 552.).

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 78., SzSzMT I. 412.

### 1. Domb-sziget

A Domb-sziget a település ÉK-i határába eső Pusztafalutól keletre keresendő. Egy 3 kat. holdnyi kiemelkedés a rét között (KISS 1961. 114.). Kalicz Nándor 1956 januári gyűjtéseként leltározta az alábbiakat (JAM 65.332.1–4.):

1. Szürke, szemcsés, korongolt, kopott *oldaltöredék* sűrű fogaskerék-dísz sorral.
2. Szürke, szemcsés, korongolt, kopott *oldaltöredék*, három sorban fogaskerék-dísszel.
3. Sárgásszürke külső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék*, három sorban fogaskerék-dísszel.

4. Drapposfehér *kovaszilánk*.

2001-ben a környéken járva a lelőhely azonosítása nem sikerült: a területen legelő van.<sup>55</sup>

*Irodalom:* JAM Adattár 2001.130.

### 2. Endrédtelek

Nevét egykori tulajdonosáról nyerte. Az *Endréd* személynév az *Endre* kicsinyítő képzős származéka (MEZŐ–NÉMETH 1972. 47.).

1413: *p. Endredthelek* (Zs. IV, 1148. reg.).

Neve 1413-ban merült fel három királyi ekealjra becsült vitás földterületként, melyet Szabolcs, Balsa, Vencsellő, Gáva, Szántótelek és Rakamaz birtokok között osztottak fel. A felsorolt települések határainak az összeszőgelésénél kereshető. Ma a tímári határrész neve Pusztta (MO. FNT. SZSZM. 51.). Amennyiben ez utóbbival azonosítható, Gávától ÉK-re, a Domb-sziget és a Várhomoka közötti részen keresendő.<sup>56</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 71.

### 3. Farkas Lajosné udvara

Baráth Imre ref. lelkésztől kapott a múzeum ajándékba 1902. október 17-én egy fazekat, mely 1 m mélységben került elő (JAM 64.811.1., régi IV. 89).<sup>57</sup>

1. Szürkés téglaszínű, egészen kicsit homokos anyagú, korongolt, vékony falú, kihajlító peremű *fazék* oldalán sűrű sorokban fogaskerék-dísszel. Alja egyenetlen. P: 12,4 cm, M: 12,9 cm, F: 8–8,2 cm (37. tábla 5., 28. kép 2.).

### 4. Fränkelpart

1954-ben közelebről nem meghatározott körülmények között került elő az alábbi anyag (JAM 65.342.1–5.). Valószínűleg az Árpád-kornál későbbre keltezhető lelőhely. A II. katonai felmérésen a Szincse-

<sup>55</sup> A hely megjelölése ennek megfelelően a térképen hozzátvetőleges.

<sup>56</sup> A hely megjelölése ennek megfelelően a térképen hozzátvetőleges.

<sup>57</sup> A lelőhely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.

halomtól kissé DNy-ra két helyen jelöltek Fränkel-tanyát, az egyiket az általam közölt térképen látható Borsostanyának a helyén, a másikat a közeli Dózsa-telepnél. A térképre az utóbbinál jelöltem be. Ezen a tájon keresendő a lelőhely.

1. Fekete, szürke foltos, enyhén homokos anyagú, korongolt kisebb edény kevésbé bemélyedő *alja*. F: 5,9 cm.

2. Fekete, enyhén homokos anyagú, korongolt, fedőhornyos *tál* töredéke. P: 14 cm (39. tábla 2.).

3. Kívül-belül barnás téglaszínű, fekete foltos, fekete törésű, enyhén homokos anyagú, korongolt *fedő* töredezett fogójú töredéke. Á: 4,2 cm (39. tábla 4.).

4. Kívül-belül piszkos téglaszínű, szürke törésű, enyhén homokos anyagú, korongolt, vékony falú edény ívesen kihajló *nyaka*.

5. Sötétszürke, korongolt edény simított, tagolt *szalagfülének* töredéke (39. tábla 3.).

### 5. Kató-halom

A község keleti határában, a tiszaberceli határ közelében mára már erősen szétdőlt kurgán a Kató-halom. Jósa András idején még 7 m magas volt, de addigra már a tulajdonos 3 méternyit elhordatott belőle (KISS 1961. 115.). Felszínén terepbejárás naplója szerint Melis Katalin talált 1963-ban „szláv és kora Árpád-kori” cserépeket. A lelőhelyet 189. lelőhelyként jelölte. Talán azonos a Jósa András Múzeumba 206. lelőhely<sup>58</sup> megnevezéssel bekerült anyaggal (JAM 97.430.2–9.):

1. Kívül-belül téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, fedőhornyos *perem*. P: 13,9 cm (36. tábla 4.).

2. Szürkés téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült hullámvonal-köteg indításával.

3. Kívül téglaszínű, szürkésfekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sekély horonnyal és alatta kopott, alig látszó, befésült hullámvonal-köteggel díszítve.

4. Szürke, homokos anyagú, korongolt két kis vékony *oldaltöredék* befésült hullámvonal-köteggel díszítve.

5. Szürke, belül téglaszínű felületű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült vonalköteggel díszítve.

6. Szürke, homokos anyagú, korongolt, vastagabb *oldaltöredék* befésült hullámvonal-köteg alatt befésült vonalköteggel díszítve.

7. Barnásfekete, homokos anyagú, korongolt, vastagabb *oldaltöredék* az alj feletti részről.

8. Belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kissé homorú *alj*. F: 10,6 cm.

*Irodalom:* MELIS 1964B. 4.

### 6. Református templom

Korábbi egyházát valószínűleg 1746-ban bontották el, s köveiből épült helyén az új templom.

*Irodalom:* SzSzMT I. 414.

### 7. Szincse-domb

A Gáva, Buj és Bercel határában lévő lelőhely egy Gávától messze DDK-re fekvő magas homokhalom (KISS 1961. 118.). A Szincse-dombtól NyÉNy-ra fekszik a Czomba-tanya. 1930-ban a földtulajdonos Czomba Pál fia, Czomba Gyula női lovas sirt talált. A vázat érintetlenül hagyta, s értesítette a múzeumot. A leletmentést Kiss Lajos végezte. Két napos további ásatása során újabb honfoglalás kori leletet nem talált.

A váz 1 m mélyen feküdt, Ny–K-i tájolású. A váz hossza 175 cm volt. A *lókoponya* az emberi koponya bal oldalától 50 cm-re északra feküdt, nyugati tájolásban az állán; mögötte(?) a két mellső lábvég (VÖRÖS 2001. 571.). *Mellékletek:*

1–2. A publikáció szerint a koponyánál egy-egy öntött tojásdad ezüst *fülbevaló*, alsó ívén egy pár gyöngykoszorúval díszített példányok. Valószínűleg azonos a JAM 63.653.1. számon ismeretlen lelőhelyüként leltározott egy pár gyöngykoszorúval díszített, letört csüngőjű ezüst fülbevalóval.<sup>59</sup> A párja elveszett. H: 3 cm, Sz: 2,2 cm, S: 2,84 g (37. tábla 1.).

3–12. A nyakon 10 *gyöngy*, közte 2 nagyobb borostyán. Elveszett, illetve nem azonosítható.

13. *Bronzgomb*. Valószínűleg azonos a JAM 63.652.1. számon ismeretlen lelőhelyüként leltározott, sugaras bekarcolásokkal díszített fejű, öntött bronzgombbal. H: 1,2 cm, S: 1,85 g (37. tábla 2.).

<sup>58</sup> A leletek mellett talált cédulán lelőhely megnevezése nem volt. Az azonosítás alapja a terepbejárás naplója és a Jósa András Múzeumba került anyag számozásában mutatkozó rendszer. A lelőhely azonban ennek megfelelően eléggé bizonytalan.

<sup>59</sup> A JAM-ban a leltárkönyvben a lelőhely neve nem szerepel. A leletek egy részét sikerült azonosítanunk, egy részének az azonosítására csak azon az alapon került sor, hogy a biztosan Gáva–Szincse-dombi leletek mellett leltározták. A további tárgyak vagy elvesztek, vagy nem sikerült azonosítanom.

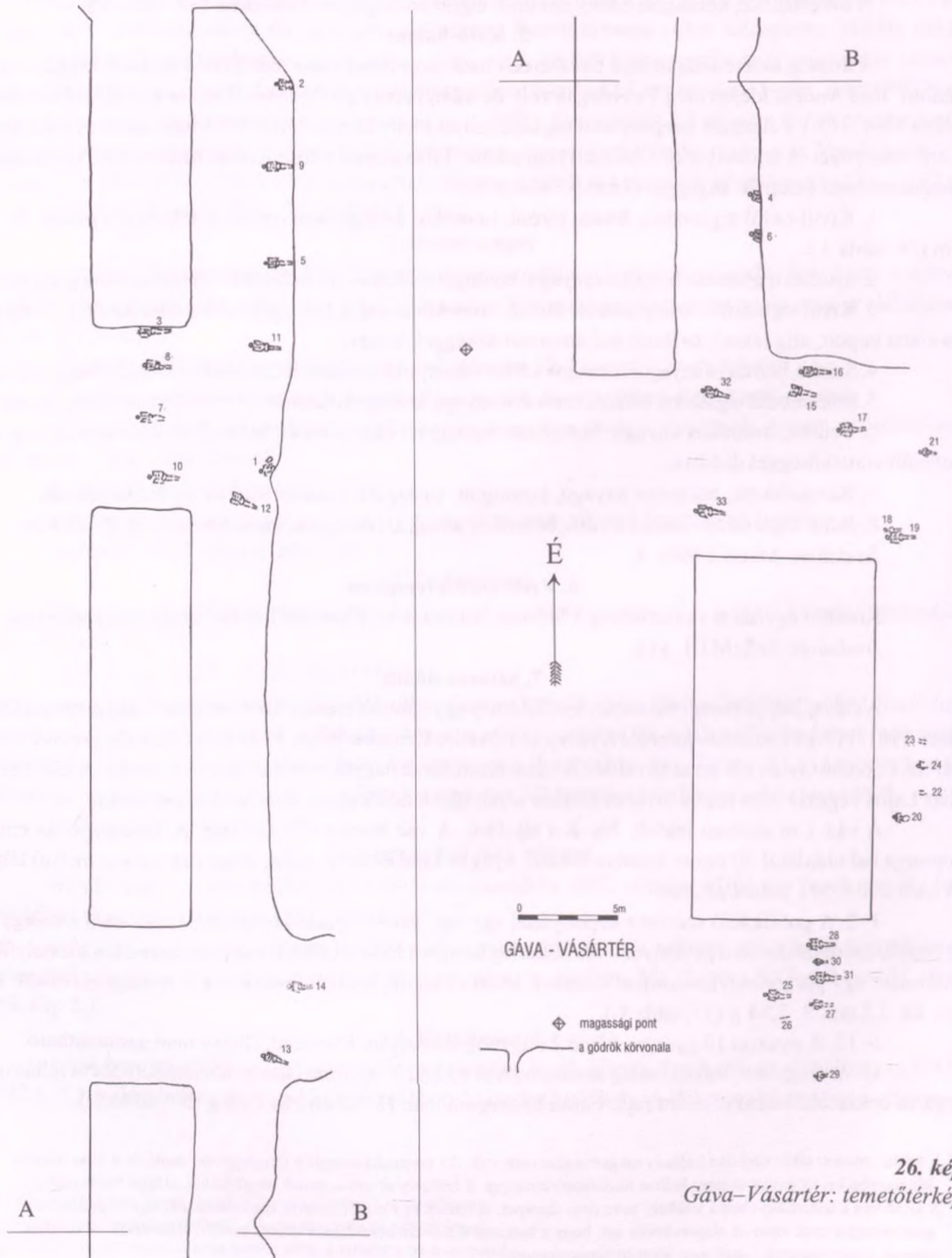
14. A bal vállon háromélű szkíta bronz *nyilhegy* – a Czomba-tanya melletti szkíta temetőből származhat. Elveszett, illetve nem azonosítható.

15. A jobb alkaron két szálból sodrott *karperec*. Valószínűleg azonos a JAM 63.650.1. számon ismeretlen lelőhelyüként leltározott, visszatekert végű bronz karpereccel. Á: 7,6 cm, S: 19,18 g (37. tábla 4.).

18. Talán *törhöz* tartozó vastöredékek a láb közt. Valószínűleg azonos a JAM 63.660.1. számon ismeretlen lelőhelyüként leltározott vaslemez-töredékkel, mely 4,3x2,2 cm, S: 2,98 g (37. tábla 3.).

19–79. A bokánál *lábbeli* veretei:

– 53 db (Kiss Lajos első közlésében – ALISP. JEL. 1930. 140. – csak 46 db szerepel) korong alakú, közepén bemélyített és aranyozott ezüstveret. Hátoldalán 2–2 felerősítő nittel. Á: 1,2 cm (JAM 63.649.1.) (38. tábla 2.).



26. kép  
Gáva-Vásártér: temetőterkép

– 7 db nagyobb, stilizált madárfej alakú, aranyozott öntött ezüstveret, hátoldalán 3–3 felerősítő nittel. 2,3x2,3 cm (JAM 63.651.1.) (38. tábla 3.).

– Ugyanitt néhány vékony aranyozott ezüstlemez, mely rombusz alakú tárgyat borított. Elveszett, illetve nem azonosítható.

80. Az ember lábfeje előtt (keletre) egy *zabla*. Elveszett, illetve nem azonosítható.

82–83. Ugyanott egy *kengyelpár*. Elveszett, illetve nem azonosítható.

*Irodalom:* ALISP. JEL. 1930. 139–140., FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962. 328. lh., 37., KOVÁCS 1995. 164., DIENES 1996. 301. 21a., VÖRÖS 2001. 571., ÖSEINKET.... 1996. (Fodor István) 143–144., JAM Adattár 2001.130.<sup>60</sup>

### 8. Szug

A falu északi sarkában, a régi Tisza árterében fekvő homokos, ma már lakott dombsor a Szug (Kiss 1961. 118.). A legészakibb, töltés melletti dombtól (melyen tanya állt) nyugatra az első, hosszúkás, nagy, lankás dombon a terepbejárás jegyzőkönyv szerint Melis Katalin 1963-ban őskori cserepek mellett középkoriakat is gyűjtött. A napló szerint ez a 176. lelőhely, a Jósa András Múzeumba 195. számmal került be az anyag. A leletek közt mindössze egyetlen korszakunkhoz tartozó töredék van (JAM 97.419.12.):

1. Szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*, melyet befésült, vízszintesen körbefutó vonalköteggel díszítettek.

*Irodalom:* MELIS 1964B. 4., JAM Adattár 2001.130.

### 9. Várhomoka

Pusztafalutól délre lapos, alig kiemelkedő hosszú földhátan Melis Katalin 1963-ban kora Árpád-kori cserepeket talált. A terepbejárás napló szerint ez a 172. lelőhely. A Jósa András Múzeumba valószínűleg 189. lelőhely megnevezéssel került el (JAM 97.413.5–9.):

1. Szürke, homokos anyagú, korongolt *válltöredék* íves nyak indításával. A vállán kopott, talán beszurkált díszítés van.

2. Kívül szürke, belül szürkés téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vastag falú edény íves *váll*a kopott, bekarcolt vonal alatt karcolt hullámvonallal.

3. Kívül piszkos téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* bekarcolt vonalköteggel.

4. Kívül-belül szürkés téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *aljtöredék*. Alja egyenetlen.

5. Szürke, helyenként téglaszínű foltos, kissé homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 14,8 cm.

*Irodalom:* MELIS 1964B. 4.

### 10. Vásártér

A község déli szélén egy É–D-i irányú keskeny hosszú homokvonulaton 1953-ban silógödör ásásakor találtak vázakat, s ettől kezdve folyamatosan pusztult a temető. 1956-ban Kalicz Nándor értesült erről, s leletmentés során a vásártéren létesített sportpálya nyugati oldala és a Rakovszky u. 2. sz. telek közé eső területtől délre 33 sírt tárt fel (26. kép). A környékbeliektől kapott ekkor a korábban előkerült leletek közül néhány bronz övveretet, szíjvéget és egy kengyelt. A találók lócsontokat, edényeket, kengyeleket, karpereceket, „tenyérszerű nagyságú zöld, díszített érmét” emlegettek. A 33 feltárt sír Ny–K-i tájolású, közte 10 gyerek volt a déli részen. A két legtávolabbi sír közti távolság 110 m. A temetkezések 20–70 cm mélyen voltak, többségük 30 cm mélyen feküdt. X–XI. századi köznapi temető részlete (JAM 2002.107.1–2002.127.1.).

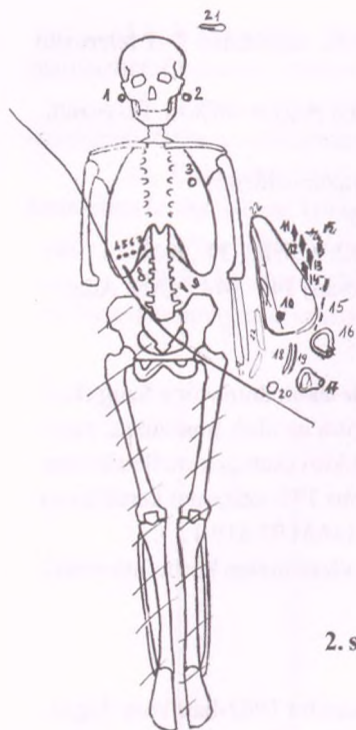
**1. sír** (40–41. tábla, 27. kép): 52 cm mélyen, Ny–K-i (kissé DNy-ra eltérő) tájolású, bolygatott, 76–80 éves férfi váza, mely a medencétől a koponyatetőig 88 cm. Innen lefelé a homokbányászással megsemmisítették. Koponyája kissé jobbra billent, állkapcsa kissé leesett. A koponyán jóval a halála előtti szimbolikus trepanáció látszott (NEMESKÉRI–ÉRY–KRALOVÁNSZKY–HARSÁNYI 1961. 52.). A jobb könyöke mellett kívül egy *lókoponya* feküdt orrával nyugatra. Balra oldalt és mögötte az egyik mellső *lábvég*.

*Mellékletek:* 1–2. A férfi tarkójának két oldalán egy-egy nyitott *bronzkarika*. 2,3x2,1 cm. Elvesztek.<sup>61</sup>

3. A bal mellkas felső szélénél kör keresztmetszetű zárt *bronzkarika*, Á: 2,2 cm. Elveszett. 4–7. A jobb mellkas alsó szélénél négy bronz *övveret* egymás mellett. Levél alakú bronz öntvények, hátlapjukon 3–3

<sup>60</sup> Kiss Lajos az évi beszámolójában jelentést tett a leletekről. A kéziratot azonban a JAM Adattárában nem találtam.

<sup>61</sup> Az elveszett tárgyak rajza NEMESKÉRI–ÉRY–KRALOVÁNSZKY–HARSÁNYI 1961. alapján készült.



27. kép

Gáva-Vásártér 1. sír

szegeccsel. 1,9x1,7 cm. Elvesztek. 8. Alattuk igen rossz megtartású *kés*. Elveszett. 9. A bal medence felső szélénél két végén kampós, lapos metszetű, egyenes *csiholó* töredékei. Eredeti hossza 10,7 cm. Töredékes. 10. A lókoponyán líra alakú *bronzcsat* vékony pecekkel. 2,4x1,9 cm. Elveszett. 11–14. A lókoponya orránál 4 db deltoid alakú, rövid vágóélű vas *nyílhegy*. 6x1,7 cm, 6,2x1,4 cm, 3,9x1,5 cm, 4,7x1,3 cm, S: 7,23 g, 3,2 g, 4,46 g, 6,06 g. 15–16. Ugyanott tegezveretek és a bal kézfej külső oldalán a *tegez* vaskarikája, melynek Á: 4,3 cm. 17–18. A lókoponya tarkója mellett körte alakú *kengyelpár*. Az egyiknek a talpalója sérült, fülén látszik az összedolgozás helye. M: 14,6 cm, Á: 13,5 cm. A másinak a talpalója hiányos. M: 13,5 cm, Á: 13,5 cm, S: 132,63 g, illetve 67,24 g (JAM 67.209.1.). 19–20. A lókoponya mellett a jobb csukló irányában *íjmarkolatot* borító 2 db csontlemez. 12,7x2,7 cm, ill. 12,8x2,6 cm, S: 15,6 g. 21. A koponyától nyugatra *disznócsontok*. Elvesztek. 22–24. 2 db. – a 4–7. tételhez hasonló – *övertet* és egy három nittel felerősíthető, öntött bronz (4x1,7 cm) szíjvéget a helybeliek megtalálták az elhordott homokban, s átadták Kalicz Nándornak. Elvesztek.

**2. sír:** 62 cm mély sírgödörben bolygatott, 56–60 éves férfi váza Ny–K-i (kissé ÉNy felé) tájolással. Bal karja nyújtva, a jobb enyhén behajlítva. Feje kissé jobbra billent, az állkapocs lecsúszott. A homokhordáskor a bal medencét és a lábakat levágták. Melléklete nem volt.

**3. sír (42. tábla):** 25 cm mélyen, állkapocstól lefelé 160 cm hosszú, bolygatott, 48–52 éves férfi váza. Tájolása pontosan Ny–K. Bal karja nyújtva, a jobb enyhén behajlítva.

*Melléklet:* 1. Bal medencéjében BELA DUX feliratú *érem* (1046–1060), CNH 15, S: 0,77 g.

**4. sír (42. tábla):** 28 cm mélyen bolygatott, 23–x éves férfi Ny–K-i (kissé ÉNy felé) tájolású váza. A mellkastól felfelé maradt in situ. A koponyát elérte a szántás.

*Melléklet:* 1. A jobb felkar külső oldalán középtájon D alakú *vascsat*. 3,2x2,3 cm, S: 5,8 g.

**5. sír (42. tábla):** 50 cm mélyen 150 cm hosszú, 41–45 éves nő váza. Pontosán Ny–K-i tájolású. Bal karja nyújtva, a jobb enyhén behajlítva.

*Mellékletek:* 1–2. Vállánál egy-egy kis nyitott bronz *hajkarika*. Az egyik töredékes. 1,8x1,5 cm, ill. 1,7 cm, S: 0,55 g. 3–4. Az alkar közepén egy-egy hegyesedő végű nyitott bronz *karperec*. Á: 6,3 cm, illetve 7 cm, S: 16,3 g és 12,21 g.

**6. sír:** 52 cm mélyen 50 év körüli férfi váza. Ny–K-i (kissé ÉNy felé) tájolású. Koponyája teljesen balra billent, könyöktől lefelé a homokhordók megbolygatták. Melléklete nem volt.

**7. sír (42. tábla):** 20 cm mélyen eke által bolygatott, 150 cm hosszú, 52–56 éves férfi váza. Ny–K-i (kissé ÉNy felé) tájolású. A jobb kar a test mellett nyújtva, a bal hiányzott.

*Melléklet:* 1. Jobb kezén csavarást utánozó öntött *bronzgyűrű*. Külső oldala erősen kopott. Á: 2,4 cm, S: 2,26 g.

**8. sír:** 32 cm mélyen 160 cm hosszú, 30–34 éves férfi váza. Ny–K-i (kissé ÉNy-ra) tájolású. A koponya teljesen jobbra billent, az eke megsértette. Jobb kezén zöld rozsdafolt, de melléklet nem került elő.

**9. sír (42. tábla):** 45 cm mélyen 153 cm hosszú, 66–70 éves nő váza. Pontosán Ny–K-i tájolású. Feje kissé balra billent. A koponyán jóval a halála előtti szimbolikus trepanáció látszott (NEMESKÉRI–ÉRY–KRALOVÁNSZKY–HARSÁNYI 1961. 52.). A kar nyújtva a test mellett.

*Mellékletek:* 1. A jobb halántékon lapos, félköríves metszetű bronzpántból hajlított, nyitott *hajkarika*. Á: 1 cm, S: 0,33 g. 2. A bal halántékon kör keresztmetszetű, eredetileg talán zárt *vaskarika* (hajkarika?). 3. A jobb alkarja közepén ovális metszetű, sodrott vas *karperec* töredéke. H: 7,4 cm, S: 5,81 g. 4. Bal alkarja közepén kör keresztmetszetű, hegyesedő végű bronz *huzalkarperec*. 6,7x6,1 cm, S: 13,17 g.

**10. sír:** 39 cm mélyen 150 cm hosszú 50–54 éves férfi bolygatott váza. Pontosán Ny–K-i tájolású. Koponyáját a szántás elmozdította. A karok a test mellett nyújtva.

*Melléklet:* 1. A bal medencénél *pérez* töredékei. I. András (1046–1061) ezüstverete. CNH 11–12. Elveszett.

**11. sír (42. tábla):** 33 cm mélyen 157 cm hosszú 50–54 éves férfi váza. Ny–K-i (kissé ÉNy-ra eltérő) tájolású. A koponya jobbra billent, az állkapocs leesett. Két karja derékszögben a medencére hajlítva került elő.

*Mellékletek:* 1. A jobb halánték alatt vékony, kör keresztmetszetű bronzhuzalból hajlított nyitott *hajkarika*. Á: 2,1 cm, S: 0,3 g. 2. A bal könyök belső oldalán igen rossz állapotú, töredékes *vaskés*. H: 9,5 cm, Sz: 1,1 cm, S: 4,74 g.  
**12. sír (42. tábla):** 27 cm mély, a koponya nélkül 130 cm hosszú, 50–54 éves nő sírja. Pontosan NyÉNy–KDK-i tájolású. A koponyát elszántották. Jobb karja nyújtva, a bal enyhén behajlítva.

*Mellékletek:* 1. A nyaktól balra kör keresztmetszetű, nyitott bronz *hajkarika*. Á: 1,9 cm, S: 1,1 g. 2. A jobb mellen középtájon vékony, kör keresztmetszetű bronzhuzalból hajlított *hajkarika*. H: 0,9 cm.

**13. sír (43. tábla):** 36 cm mélyen 145 cm hosszú, 16–17 éves férfi bolygatott váza. NyÉNy–KDK-i tájolású. Homlokát az eke levágta. Jobb karja nyújtva, a bal enyhén behajlítva.

*Mellékletek:* 1. A jobb karja alatt egyélű, vékony pengéjű *vaskés*, hegyével a fej irányában. H: 13 cm, a penge 8,8 cm. Sz: 1,2 cm, S: 6,38 g. 2. A bal medence alatt lant alakú *csiholó*. 7x3 cm, S: 8,9 cm. 3. Ugyanott áttetsző világosbarna *pattinték* vaskorrózióval az egyik oldalán. 2,4x1,6 cm, S: 5,23 g.

**14. sír:** 63–67 (?) éves férfi teljesen feldúlt sírja. Melléklete nem volt.

**15. sír:** 37 cm mélyen 143 cm hosszú, 56–60 éves nő bolygatott váza. Tájolása Ny–K-i (kissé ÉNy felé). A karja a mellen egymásra hajlítva került elő. Koponyáját kiszántották. Melléklete nem volt.

**16. sír (43. tábla):** 50 cm mélyen 162 cm hosszú, 15–16 éves férfi váza. Ny–K-i tájolású. A koponya teljesen jobbra billent. A jobb kar kissé, a bal derékszögben behajlítva.

*Melléklet:* 1. A jobb comb felső része mellett rossz megtartású, egyélű, egyenes *vaskés*. H: 9,5 cm, Sz: 1,1 cm, S: 5,29 g.

**17. sír (43. tábla):** 66 cm mélyen 157 cm hosszú 63–67 éves férfi váza. Pontosan Ny–K-i tájolású. Az állkapcsa leesett.

*Mellékletek:* 1. A jobb könyök belső oldalán rövid, egyenes, egyélű *vaskés*. H: 8,1 cm, Sz: 1,6 cm, S: 11,15 g. 2. A bal mell alsó szélén íves, két végén nittelt *tarsolyakasztó* fül bronzlemezből. H: 2,7 cm, M: 1,2 cm, S: 1,01 g. 3. A bal medence felső szélén hosszában kettévágott vascső bőr- vagy famaradványokkal. *Tarsoly* merevítője. H: 8,1 cm, Á: 1,2 cm. 4–5. Ugyanott két vörös *tűzkő*. 2,8x1,4, illetve 2,2x1,2 cm, együttes súlyuk 11,19 g. 6. Ugyanott lant alakú *csiholó*. 8,2x3 cm, S: 14,5 g.



## 28. kép

Gáva

1: Vásártér 18. sír edénye,

2: Farkas Lajosné udvarán talált fazék

(Boross György felvételei)

**18. sír (44. tábla):** 65 cm mélyen 0,6–0,7 éves gyerek bolygatott váza. Válltól a térdig 41 cm. Jobb karja hiányzott, a bal nyújtva. A 19. sír beásásával dúlták szét.

*Mellékletek:* 1–2. A koponyatöredékek közt két kör keresztmetszetű, egyszerű, nyitott bronz *hajkarika*. Á: 2,2 cm, ill. 2,3x2,1 cm, S: 0,32 g. Az egyikén textillenymat volt (NEMESKÉRI–ÉRY–KRALOVÁNSZKY–HARSÁNYI 1961.25.), de ezt a restaurálás mára már eltüntette. 3–5. Valószínűleg nyakon viselt 3 szem gömbölyű, zöldszerű *pasztyagöngy* fehéren irizáló, egymást keresztező hullámvonal betéttel. Á: 1,2 cm, 1,2 cm, ill. 1,5 cm. S: 9,23 g. 6. A fejtetőtől nyugatra kis drapposszürke, korongolt, homokos anyagú, kihajló peremű *fazék* (28. kép 1.). Alján körben kereszt alakú fenékbélyeg. Pereme letöredezett. Vállán kopott, sűrűn karcolt, vízszintes vonalazás. P: 8,6 cm, M: 8,5 cm, F: 6,1 cm (JAM 64.925.1.).

**19. sír (43. tábla):** 65 cm mélyen 156 cm hosszú, 54–58 éves nő váza. Ny–K-i tájolású. A koponya balra billent. A kar nyújtva. A 18. gyereksír fölött.



*Mellékletek:* 1–2. A halántékon egy-egy kör keresztmetszetű, vékony bronzhuzalból hajlított, S végű *hajkarika*. 1,8x1,4 cm, ill. 1,8x1,5 cm, S: 0,26 g és 0,3 g.

**20. sír:** 30 cm mélyen bolygatott, 70 cm hosszú, 6 éves gyerek váza. Tájolása Ny–K (kissé ÉNy felé). Koponyáját elszántották. Lába enyhe „békapózban”. Melléklete nem volt.

**21. sír (43. tábla):** 38 cm mélyen 74 cm hosszú, 6 éves gyerek váza. NyÉNy–KÉK-i tájolású. A karok enyhén behajlítva feküdtek. Feje balra billent, kissé sérült.

*Mellékletek:* 1–2. A halántékon egy-egy kör metszetű, vékony ezüsthuzalból hajlított egyszerű, nyitott *hajkarika*. 1,2x1,2 cm, ill. 1,4x1,3 cm, S: 0,35 g és 0,38 g.

**22. sír:** 56 cm mély, Ny–K-i tájolású, 0,6 éves gyerek váza, amelyből csak néhány csont maradt meg. Melléklete nem volt.

**23. sír:** 60 cm mély, Ny–K-i tájolású. A 0,6 éves gyerek vázából csak néhány csont maradt meg.

**24. sír (43. tábla):** 46 cm mély, 58 cm hosszú, 0,2 éves gyerek váza. NyÉNy–KDK-i tájolású.

*Mellékletek:* 1–4. A nyakon 4 szem *üveggyöngy*: 1 zöldsészürke hengeres, 2 fehér hengeres, majd ismét 1 zöldsészürke hengeres darab.

**25. sír:** 35 cm mélyen 155 cm hosszú 23–27 éves férfi bolygatatlan váza. Pontosan Ny–K-i tájolású. Koponyája kissé balra billent. Karja nyújtva. Térde összeért. Bal oldala kissé mélyebben, mint a jobb. Melléklete nem volt.

**26. sír:** 35 cm mélyen Ny–K-i tájolású, 0,6 éves gyerek néhány csontmaradványa. Melléklete nem volt.

**27. sír (44. tábla):** 43 cm mélyen 122 cm hosszú, 7,5 éves gyerek bolygatatlan sírja. Pontosan Ny–K-i tájolású. A koponya jobbra billent, állkapcsa leesett.

*Mellékletek:* 1. A bal halántéknál szőlőfürttel és egy pár gyöngykoszorúval díszített, öntött bronz *fülbevaló*. 3,3x1,9 cm, S: 1,96 g. 2. A szeméremcsontnál *tojáshéj* darabjai. Némelyik töredék barna (talán festés nyoma?).

**28. sír (44. tábla, 29. kép):** 77 cm mélyen 160 cm hosszú, 15–16 éves nő bolygatott váza. Pontosan Ny–K-i tájolású. A koponya balra billent. A csontok többsége eltört.



**29. kép**

Gáva-Vásártér 28. sír

*Mellékletek:* 1. A koponya belsejében lemezgömböcskés gömbsorcsüngös ezüst *fülbevaló* a karikán aranyozás nyomaival. H: 7,5 cm (eredetileg 8,7 cm volt), S: 2,38 g. 2–5. 4 db rombusz alakú, préselt, aranyozott *ezüstpityke* a mell közepén vízszintesen egymás mellett. Ma már szétomlottak. Kb. 2x1,2 cm-esek voltak, látszott rajtuk a felvarrás helye. 6. A jobb felkar alsó végén kikerekedő végű széles bronz *lemezkarperec*. 6,1x5,5 cm, S: 19,44 g. 7–11. A gerinctől jobbra függőleges sorban különböző nagyságú 5 db *bronzgomb*: felül egy kereszt alakban bevágott gömb alakú bronzcsörgő, mely 2,6x1,9 cm, S: 3,64 g; alatta 2 db két félből összerakott fülesgomb, melyek 1,7x1,2 cm-esek, S: 2,41 g és 2,48 g; alatta gomba alakú öntött fülesgomb, feje sekély sugaras karcolásokkal tagolt, 1,1x0,9 cm, S: 2,01 g; alul gomba alakú öntött fülesgomb, mely 1,4x0,9 cm volt, füle azóta megsérült, S: 1,3 g.

**29. sír (45. tábla):** 30 cm mélyen 70 cm hosszú, 1,5 éves gyerek váza. Tájolása pontosan Ny–K-i.

*Mellékletek:* 1. A koponya alatt kör metszetű egyszerű, nyitott bronz *hajkarika* töredékei. 1,9 cm. Elvesztek. 2–4. A nyakon 3 szem gömbölyű, fekete alapon egymást metsző fehér hullámvonal betéttel és piros pöttybetétekkel díszített *pasztagyöngy*. Á: 1,2 cm, 1,4 cm, ill. 1,4 cm, S: 10,63 g.

**30. sír (45. tábla):** 53 cm mélyen 88 cm hosszú, 4,5–5 éves gyerek váza. Pontosan Ny–K-i tájolású. Feje balra billent.

*Mellékletek:* 1. A jobb válltól nyugatra pici kék üveg *gyöngyszem* (ikergyöngy töredéke). Á: 0,4 cm, S: 0,54 g. 2. A jobb vállnál világosszürke, korongolt, kissé homokos anyagú, enyhén tagolt, kihajló *fazékperem*. 3. Ugyanott kettős kék üveg *ikergyöngyszem*. H: 1 cm.

**31. sír:** 58 cm mélyen 150 cm hosszú, 25–29 éves nő váza. Pontosan Ny–K-i tájolású. Jobb karját a medencére hajlítva találták, a bal könyökben elfordult.

*Melléklet:* 1. A mellen egy *csont*. Elveszett.

**32. sír (46. tábla):** 52 cm mélyen 177 cm hosszú, 28–32 éves férfi váza. NyÉNy–KDK-i tájolású. Jobb karja nyújtva, a bal kissé behajlítva került elő.

*Mellékletek:* 1. A mell közepén egy két nites, kerek aranyozott közepű, kopott *ezüstpityke*. Á: 1,25 cm, S: 0,67 g. 2. A bal medence alatt lant alakú *csiholó*. H: 6,4 cm, S: 8,64 g. 3. Ugyanott szürkésbarna *tűzkő*. 2,7x2 cm, S: 4,88 g. 4. A bal medence mellett kívül igen rossz megtartású, rövid vágóélű, deltoid alakú *nyílhegy*. 7,1x2 cm. 5. Hasáb alakú, keskenyedő végű *vastárgy* a comb közt: valószínűleg *véső* töredéke. 6x2,7x1,2 cm S: 91,65 g. 6. A bal térd külső oldalán kiszélesedő végű *vasvéső*. H: 24,5 cm. Sz: 1,6 cm. Elveszett. 7. Ugyanott *tegezvasalások* az akasztófüles oldalmerevítő pálcával és egy akasztófüllettel. S: kb. 34,61 g. 8. A bal térd mellett kívül igen rossz megtartású, rövid vágóélű, deltoid alakú *nyílhegy*. Töredékes. 5,7x2,1 cm, S: 10,25 g. 9. Keskeny pengéjű, egyenes, egyélű *vaskés* a bal lábfej külső oldalánál, hegyével a fej irányában. H: 11,3 cm, Sz: 1 cm, S: 9,82 g.

**33. sír (45. tábla):** 55 cm mélyen 156 cm hosszú, 23–25 éves nő váza. Ny–K-i (kis eltéréssel ÉNy-ra) tájolású. A koponya balra billent. Jobb karja a mellkasra hajlítva, a bal enyhén behajlítva a combon feküdt.

*Mellékletek:* 1. A fejtől nyugatra *ezüstitlanc* domborított, aranyozott közepű, levél alakú *csüngővel*. S: 2,26 g. 2. A jobb vállnál *vaskés* töredékei. Elveszett. 3. Ugyanott a fenti *ezüstitlanc* töredéke.

**Szórvány (44. tábla):** Rövid vágóélű, deltoid alakú vas *nyílhegy*. H: 9,5 cm, Sz: 2,5 cm, S: 10,81 g.

*Irodalom:* JAM Adattár 87.20., 2002.202., KALICZ 1957A., Kalicz Nándor: Gáva–Vásártér. *RégFüz* I. 10. 1958. 41., Nándor Kalicz: Gáva–Marktplatz. *ArchÉrt* 85: 2. 1958. 207., NEMESKÉRI–ÉRY–KRALOVÁNSZKY–HARSÁNYI 1961., FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962. 329. lh., 37., KVASSAY 1982. 57. VIII. tábla 2., DIENES 1996. 302. 21c., NÉMETH 1996A. 8., ÖSEINKET.... 1996. (Fodor István) 143–144., VÖRÖS 2001. 571.

### 11. Vasúti híd

A hídnál 1929-ben a Mikeczcsalád által talált leletet Baráth Imre ref. lelkész ajándékozta a múzeumnak. A lelőhely a hídtól DNy-ra eshetett, mivel a Lónyai-csatornától északra és keletre mindenhol mély fekvésű ártéri rész húzódik.

1. Egy négyzet alakú, közepén dudoros, kéttagú, csüngős *ezüst (ún. kaftán) veret* felső része. A közeplős dudortól a sarkok felé hosszúkás szív alakú levelek ágaznak szét. Hátoldalán négy letört felerősítő-tag. 2,7 cm, S: 5,55 g (39. tábla 1.) (JAM 63.692.1.).

*Irodalom:* ALISP. JEL. 1929. 151., FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962. 330. lh. 37., DIENES 1996. 301. Kat. 21b., ill. 361, Kat. 74., ÖSEINKET.... 1996. (Fodor István) 143.

### 12. Közelebről nem meghatározott helyről

A lelőhelyre vonatkozó közelebbi információ nélkül Melis Katalin terepbejárásából 1962-ből leltároztak cserepeket (JAM 63.499.1–3.):

1. Fekete, kissé homokos anyagú, korongolt nagyobb fazék kihajló *pereme* és *oldaltöredékei*, a vállán két befésült, vízszintes vonalköteg között két befésült, vízszintes hullámköteggel díszítették. P: 25,2 cm (47. tábla 2.).

2. Kívül szürke–fekete–tégla színű foltos, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, enyhén kihajló peremű *fazék* töredéke, vállán és nyakán három duplavonalas, sekélyen karcolt hullámvonallal díszítették. P: 16,6 cm (47. tábla 1.).

3. Fekete, tégla színű foltos, homokos anyagú, korongolt *fedőgomb*. Á: 5,4 cm (47. tábla 3.).

Ugyanígy leltározták a JAM 64.426.1–427.1. számú cserepeket:

4. Pizkosfehér, kissé homokos anyagú, korongolt, erősen kihajló *fazékperem*. P: 18,2 cm (47. tábla 5.).

5. Szürkésfekete, fehér foltos, homokos anyagú, korongolt, vékony falú fazék profilált, kihajló *pereme*. P: 12,1 cm (47. tábla 7.).

6. Szürke, belső felületén fehér, homokos anyagú, korongolt, vágott *aljtöredék*. F: 7 cm.

7. Kívül fekete, belül szürkésfehér, homokos anyagú, korongolt, vékony falú 4 db *oldaltöredék*, közülük kettőn sekélyen benyomott, körbefutó, vízszintes vonal látszik.

8. Drapp, fekete foltos külső felületű, szürkésfekete törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló *fazékperem*. P: 16,3 cm (47. tábla 4.).

9. Szürke–fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 15,9 cm (47. tábla 6.).

10. Sötétszürke, homokos anyagú, korongolt íves *nyaktöredék*.

11. 4 db fekete, homokos anyagú, korongolt kisebb *oldaltöredék*.

12. 4 db barnásszürke, homokos anyagú, korongolt kisebb *oldaltöredék*.

## 9. Gávavencsellő, Vencsellő (30. kép)

Vencsellő neve puszta személynévből keletkezett. A személynév vagy a Koppányt legyőző csatában részt vevő német lovagnak – Vencellinusnak – a nevéből, vagy a szláv \*Veceslav névből származtatható (MEZŐ–NÉMETH 1972. 136. irodalommal, KISS 1988. I. 504–505.).

É. n. [1067 k.]/267: *t-m Wensellew ad 7 aratra cum 5 pisc-is et 6 mansionibus libertinorum: quarum pisc-rum nomina hec sunt: Wensellew towa, Proluca, Homuser, Tehna, Ebes* (WENZEL I, 25); 1293: *t-m Castri nostri de Zabocho Wenchelleu voc...vacuum et habitatoribus penitus destitutum, in vicinitate p-nis ipsorum Zabocho voc.* (H. VI, 398); 1321: *p-nis sue scil. de Solumus et de Wenchello* (ZICHY I, 202).

A falu 1067 körül tűnik fel, amikor (az Aba nb-i) Péter ispán e 7 ekényi birtokát – melyhez 5 név szerint felsorolt halastó és 6 háznép szabados tartozott – atyafiaira hagyta. Ismeretlen időben a királyra szállt vissza, ugyanis 1293-ban III. András király a Szabolcs melletti lakatlan szabolcsi várföldet (a Szentemágócs nb-i) Belus ispánnak, Frigyes mesternek és rokonaiknak adományozta. 1321-ben már Komorói Tamás birtokának mondják, amelyet balsai és szabolcsi népek pusztítottak. Fia, Jakab 1348-ban szabolcsi alispán lett (KÁLLAY 1943. I, 955. reg.). 1370-ben Szent György tiszteletére szentelt fakápolnáját említik (ENTZ 1987. 319.).

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 201–202.

### 1. Belterület

A Vasvári P. u. 12. szám alatt, Szavicskó János telkén gyümölcsfa ültetése közben egy bronzlapot találtak 1953-ban. Vele együtt más lelet nem került elő, de a szomszédos telken, mely Benke Ilona tulajdona (Vasvári P. u. 10.), cserépedényekre bukkantak. Ez utóbbiakról további hírem nincsen. A bronzlap Szabó János tanító útján került múzeumba. Szabó György budapesti muzeológus végezte a helyszínelést.

2001-ben Almássy Katalinnal jártunk ki a lelőhelyen. Ez a rész a középkori faluhoz tartozhatott. A közelben lévő görög katolikus templomot régi templomként emlegetik, fekvése alapján (környezetéből magasan kiemelkedő dombon) a középkori templom helyére építhették.

1. Öntött, áttört, vékony *bronzlap* ezüstözés nyomaival (31. kép). 7,8x5,2 cm. Két sorban alakos kompozíció látható rajta. Jobb oldali felső részén forrasztás nyoma látszik. Hátlapja sima (JAM 64.492.1.).

A görög katolikus környezet alapján Csallány Dezsőben felmerült, hogy a körükben gyakori fogadalmi vagy búcsúajándék lenne a tárgy. Ezt az elképzelést azonban az egyházi szakértők cáfolták. Végül Csallány Dezső XI–XIV. századi ékszerládika veretének határozta meg. Nem zárható ki, hogy hamisítvány. A kérdés behatóbb vizsgálatot igényelne.

*Irodalom:* JAM Adattár 90.17., 2002.198., CSALLÁNY 1956., JAM Adattár 2001.130.



30. kép  
Gávavencsellő, Vencsellő  
határába eső lelőhelyek  
1: Belterület,  
2: Jánostelke,  
3: Kastélykert,  
5: Szárazerdő,  
6: Vasútállomástól délre,  
7: Vasútállomással  
szemben

## 2. Jánostelke

Nevét egykori birtokosáról kapta (MEZŐ-NÉMETH 1972. 120.). 1416: *pr. Janustheleke* (BESSENYEI 136).

A telekhely 1416-ban tűnik fel, amikor Zsigmond király új adomány címén Berceli Jakab fiait birtokaikban megerősítette. Nevét a Bogátradvány nb-i Izsépi (Zemplén m.) István fia Jánosról (1335–1349) kapta.

Talán a gávavencsellői határban található János-tó (MO. FNT. SzSZM. 37) őrizte meg nevét. Kiss Lajos alapján Jánostava ma a tiszaberceli határban van, az Okolicsányi-tanya mellett, a Nagysóstó északi oldalán.<sup>62</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 99.



31. kép

Figurális bronzlap Vencsellő belterületéről  
(a szerző felvétele)

## 3. Kastélykert

A tiszai ártér partján, a kert legészakibb nyúlványán, közvetlenül a község házai alatt Melis Katalin a terepbejárás naplója alapján 1963-ban elsősorban bronzkori cserepeket gyűjtött. A lelőhelyet a naplóban 186. számmal regisztrálta. A Jósa András Múzeumba került anyag valószínűleg 203. lelőhely<sup>63</sup> megjelöléssel szerepel, s benne két Árpád-kori cserép található (JAM 97.427.21–22.):

1. Kívül sárga foltos, szürke, homokos anyagú, korongolt kisebb edény kihajló, kopott *pereme*. A perem átmérője nem szerkeszthető ki.

2. Kívül drapp, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék*.

*Irodalom:* MELIS 1964B. 4.

## 4. Solymos(telek)

Neve a régi magyar *solymos* 'solymász' foglalkozásnévből származik. Solymászok településére utal (MEZŐ-NÉMETH 1972. 136. irodalommal, KISS 1988. II. 482.).

É.n. [1298]: k.: *t. Solumus* (ZICHY I, 110); 1321: *p. Solomus* (ZICHY I, 202); 1327: *p. Solmus voc.*; in *C-u de Zabolch exist.* (ZICHY I, 303); 1337: *p. = voc.*, in *C-u de Zobouch exist.* (A. III, 401). 1338: *p. Soliumus in C-u de Zabolch* (ZICHY III, 434).

A település 1304 körül tűnik fel mint Komorói Lóránt fia Sándor birtoka, amelyet (a Szentemágócs nb-i) Belus ispán, Feldrik és testvérei elfoglaltak. 1321-ben Komorói Lóránt fia Tamás tiltakozott, hogy e birtokát és Vencsellőt szabolcsi és balsai népek pusztítják. Hat évvel később ugyanő szintén emiatt kérte Fülöp nádor oltalmát és pártfogását. Ekkor [Újfalui (Abaúj m.)] Mihály füzéri (Abaúj m.) várnagy szerviense volt. 1337-ben I. Károly király mint a magban szakadt Bodony és Agyuz birtokát Bata fia Jakabnak és Jánosnak, udvari apródjainak adományozta, akik ezentúl e birtokról nevezik magukat Solymosinak. Azonban Tamás tilalmazta Jakabot e birtok használatától, amelyet 1338-ban is megismételt. Balsa és Vencsellő között feküdt (1344: *p. Solumus voc. in C-u de Zabolch inter p-nes Bolsa et Vencello exist.* A. IV, 449). 1355-ben már pusztá (1355/357: *t. Solyumusteluk* A. VI, 328).

A korábbi vélekedéssel ellentétben nem Vencsellő, hanem Balsa határában kereshető (vö. Balsa XVIII. századi térképén: Solymostó).<sup>64</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997.

## 5. Szárazerdő

A község ÉK-i részén, a Tisza által körülölelt helyen hajdanán nagy tó volt, melyet a lecsapolás után kaszálónak használtak. A Lónyai-csatorna átvágja ezt a részt és itt ömlik a Tiszába. A csatorna a községből

<sup>62</sup> A hely megjelölése ennek megfelelően a térképen hozzátétőleges. A tiszaberceli térképlapon (112. kép) X-szel jelöltem a feltételezhető helyet.

<sup>63</sup> A leletek mellett talált cédulán lelőhely megnevezése nem volt. Az azonosítás alapja a terepbejárás naplója és a Jósa András Múzeumba került anyag számozásában mutatkozó rendszer. A lelőhely azonban ennek megfelelően eléggé bizonytalan.

<sup>64</sup> A lelőhely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.

kiérve két nagy dombot vág át, melyeknek ma már csak maradványa van meg. Ezekon a dombokon gyűjtött 1963-ban Melis Katalin terepbejárás során őskori és Árpád-kori cserepeket. A terepbejárás naplóba 184. lelőhelyként jegyezte be. Ezen a számon azonban a Jósa András Múzeumba került anyagban egészen más lelőhelyű darabok szerepelnek. Talán a leltározott 201. lelőhellyel<sup>65</sup> azonosítható (JAM 97.425.28–30.):

1. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *perem*. P: 14,8 cm (36. tábla 3.).
2. Szürkés téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék* befesült vonalköteggel.
3. Szürke, szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék* karcolt vonallal.

*Irodalom:* MELIS 1964B. 4.

#### 6. Vasútállomástól délre

A vasútállomás mögött kezdődik a nagy tiszai ártér. Peremén körben homokos magaslatok húzódnak. Az egyik dombot csaknem teljesen elhordták már akkorra, amikor maradványain Melis Katalin 1963-ban őskori cserepeket gyűjtött. Terepbejárás naplója szerint ez a 174. lelőhely, azonban a Jósa András Múzeumba került anyagban a 191. lelőhely volt. A leletek között egy Árpád-kori cserepet is leltározunk (JAM 97.415.8.):

1. Fekete, kívül téglaszínű foltos, szemcsés anyagú, korongolt, vastag felmenő falú *aljtöredék*.

*Irodalom:* MELIS 1964B. 4.

#### 7. Vasútállomással szemben

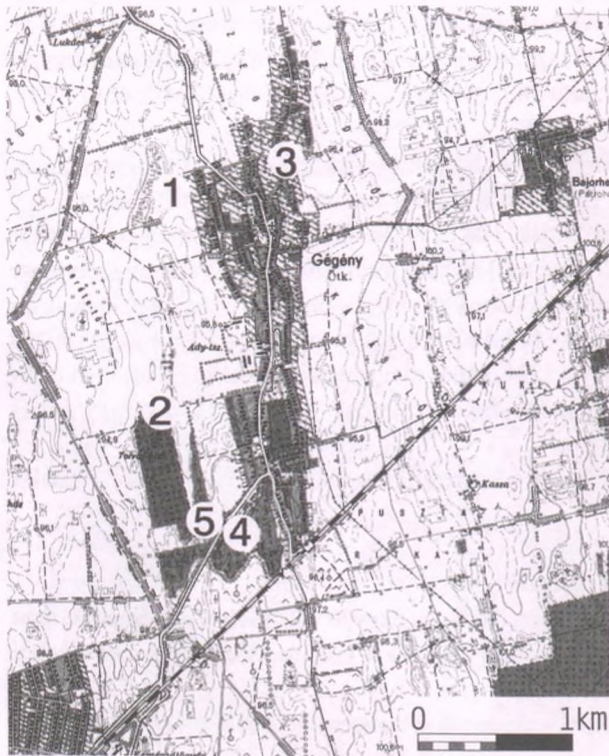
Homokos parton Melis Katalin 1963-ban bronzkori cserepeket gyűjtött. Terepbejárás naplója szerint ez a 188. lelőhely, azonban a Jósa András Múzeumba került anyagban a 205. lelőhely volt a megjelölése. A leletek között egy Árpád-kori cserepet is leltározunk (JAM 97.429.17.):

1. Drapposzürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* az alj indításával.

*Irodalom:* MELIS 1964B. 4.

### 10. Gégény (32. kép)

Neve bizonytalan eredetű. Lehet, hogy tövében az a \*Gégény személynév rejlik, amelyre ugyan adat nincs, de amelyből talán a Gige helynév keletkezett. Ez a *gége* köznév -ny kicsinyítő képzős származéka lenne (MEZŐ–NÉMETH 1972. 48. irodalommal, KISS 1988. I. 506.).



1282 > 306 > 366 > 406: *Mykus f-i Moog, Jo. f-i Nic.-i et Boch ac fr-um suorum f-rum Hercheg de Gegen, qui ex iob.-bus castris...de Zabouch traxissent originem...cum t-is...Belgegen et Kygegen* (REG. ARP. II/2–3, 3170. reg.); 1312: *v. t. Belgegen* (ANJOU-OKLT. III, 292. reg.); 1323/406: *Gegen exterior et interior* (Zs. II/1, 4872. reg.); 1323/488: *...de Gegen* (ANJOU-OKLT. VII, 464. reg.); 1326/406: *p. Belgegen* (Zs. II/1, 4872. reg.). 1329 > 434: *p. Belsewgegen* (ANJOU-OKLT. XXIII, 228–9. reg.-ák között). 1339: *p. Gegen* (ANJOU-OKLT. XXIII, 395. reg.).

32. kép  
Gégény határába eső lelőhelyek  
1: Inge-domb,  
2: Monok-domb,  
3: Református templom,  
4: Vasútállomás,  
5: Vasúti őrház

<sup>65</sup> A leletek mellett talált cédulán lelőhely megnevezése nem volt. Az azonosítás alapja a terepbejárás napló és a Jósa András Múzeumba került anyag számozásában mutatkozó rendszer. A lelőhely azonban ennek megfelelően eléggé bizonytalan.

A falu 1282-ben tűnik fel, amikor IV. László király több idevaló embert a szabolcsi várjobbágyságból kiemelt belgégényi és külgégényi földjeikkel együtt. 1312-ben Belgégényi János fia János, illetve Jakab fiai István, Miklós és Pál a falut megosztották a rajta lévő Szent Kereszt egyház közös kegyuraságával. 1323-ban bizonyítják, hogy Chabaldor fia Mihály fia Lőrinc mindkét Gégényben birtokos és része Belgégényben Mykus fia Dénes birtokától elhatárolt. Ugyanekkor Gégényi Jakab fia István Maráz ügyében eskütárs volt. 1325-ben említik Gégényi János fia: Jakab özvegyét [Őri] Pud fia Pál fia Sunk leányát, *Floria*-t, aki a Szatmár megyei Őr és Pátyod birtokokon bírt leánynegyedét vejének, Őri Pál mesternek adta rokonság címén és a már megkapott 10 M-ért (ANJOU-OKLT. IX, 285. reg.). 1326-ban Péter fia Marót és Mykus fia Dénes Herceg leányának és nővérének az őket illető leánynegyed fejében Belgégény negyedét átadták. 1329-ben Mihály fiai Marót, Dénes, István, Péter és Lőrinc Góg fiának Péternek, János fiainak, Leustáknak és Péternek, valamint Sebestyén fiának, Istvánnak Góg özvegye Hercegliliom leánynegyedének kielégítéseként belsőgégényben lévő részeit is. 1339-ben egyezség jött létre Tállyai Fülöp fia Fülöp mester és a gégényi nemesek: *Mykus* fia: Dénes ispán, fiai János és Dezső, *Mykes* fia Péter fia Marót, Jakab fia István, Mihály fiai: Péter és Lőrinc között. Mácsikszeg birtokot és Nagybersény halastavat átörökítették Fülöp mesternek, ahogy ezt már a nádor előtt megtették. Fülöp viszont a bírói úton ráharamlott gégényi részeket adta vissza, ezen felül Bersény halászhely *Szönyének* nevezett részét, a *Tanya* nevű halászhelyet és az *Indya* erdő felét. 1346-ban az Egyházas-gégényiek és a Dobokaiak perében egy 1237. évi nádori oklevélre hivatkoztak (OL DL. 41010). Egyházas-gégénynek (1400: *p. Eghazasgegen, eccl-m S. Crucis in eadem p-ne constructam* Zs. II/1, 574. reg.) is hívták. 1355-ben Egyházasgégényt Pátroha, Bajul és Dombbrád felől meghatárolták (LO METALES SZABOLCS nro. 28).

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 35–36.

### 1. Inge-domb

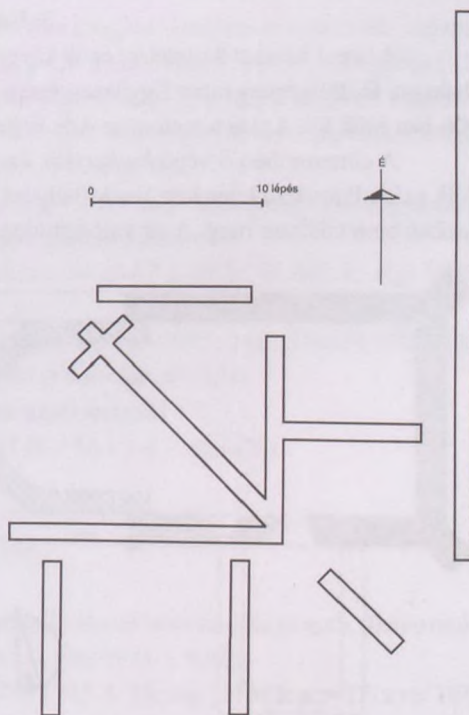
A községtől ÉNy-ra, közvetlenül a település szélén kiemelkedő homokdombon (KISS 1961. 125.) a helybeliek elbeszélése szerint a XIX–XX. század fordulóján többször találtak leleteket, melyek azonban nem kerültek múzeumba.<sup>66</sup>

*Irodalom:* JÓSA 1904. 175., JÓSA 1968. 120., DIENES 1961. 185., ŐSEINKET.... 1996. (Fodor István) 144.

### 2. Monok-domb

A falutól DNy-ra (Jósánál tévesen DK-re – JÓSA 1904. 175.), a demecseri vasútállomás felé, mintegy 1 km-re, a Demecserre vezető út jobb oldalán néhány méternyire kiemelkedő, kb. 100 holdnyi homokos területen ürgeöntés közben Vas János gazdaember 1,5 m mélyen emberi csontok nélkül talált leleteket egy halomban 1903-ban. A leletek előbb Bálint Andrásához kerültek, aki továbbadta őket. Jósa András Schiller Gyula nyíregyházi ékszerész közvetítésével szerezte meg a tárgyakat, majd kisebb ásatást folytatott a helyszínen (33. kép<sup>67</sup>) Mezőssy Gusztáv földbirtokossal és Vas Mihály ref. lelkeséssel, de további leletekre nem akadtak.

A csésze környékén emberi csontok nem voltak, kincsletnek viszont túlságosan „szegény”. László Gyula ezen körülmények alapján párhuzamba állította a tárgye gyűttest az Ural-vidéken megfigyelhető szokással, ahol a lakott településtől távol lévő szent ligetekben gyakran elrejtettek iráni vagy bizánci ezüstpénzeket, csészéket. A gégényi csésze belsejébe karcolt vonalak is lehetnek véleménye szerint az Ural-vidékéről ismert sámánisztikus bekarcolt jelek párhuzamai. Ez alapján László Gyula áldozóhelyre gyanakodott Gégény határában (LÁSZLÓ 1942. 160.).



33. kép  
A Gégény–Monok-domb területén  
1907-ben végzett eredménytelen  
ásatás alaprajza.  
(Jósa András vázlatára alapján  
készítette Németh Péter)

<sup>66</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

<sup>67</sup> A Jósa-féle skiccen a lelőhely megnevezése Szérús-hegyként szerepel

A leletegyüttest legutóbb Fodor István a csésze alapján – melyet véleménye szerint ritkasága miatt az első generáció idejére kell datálnunk – a X. század első harmadára keltezte (ŐSEINKET.... 1996. 144.).

A lelőhely azonosítása nem egyértelmű. A helybeliek szerint a Gégényhez közelebb eső domb volt a Monok-domb, a távolabbi a Fornád-hegy. Jósától megtudjuk, hogy a csésze lelőhelyétől 1000 lépésre délre, Pelsőczy János földjén találtak egy sírt. Dienes István és Németh Péter 1971-ben beszélt a csészet 12 éves korában megtaláló Vas Jánossal, aki a lelőhelyet a Monok-dombtól mintegy 800 m-nyire ÉÉNy-ra jelölte meg, a szőlővel telepített Monok-dombtól északra eső gyümölcsös ÉK-i vége táján. Ezen a részen Dienes és Németh kora bronzkori és Árpád-kori cserepeket talált. Dienes valószínűnek tartja a Vas János megjelölt helyet (DIENES 1996. 294–295. Kat. 13b.).

1. Lapos ezüstcsésze. Belsejében alig kivehető, vékony vonalas karcolás látszik. Á: 10,8 cm, M: 3 cm (JAM 64.889.1., régi V. 42.) (48. tábla 1.).

2–8. Benne 7 db aranyozott, hátlapjukon 2–2 hurkos ezüst *kantárveret*. Á: 2,6 cm (JAM 63.604.1., régi V. 46–52.) (48. tábla 3–9.). Közülük az egyik rontott példány (48. tábla 9.).

9–11. 3 dbaranyozott közepű, tojás alakú préselt lemezes ezüst *szügyelőveret*. 7,8x7 cm (JAM 64.1212.1., régi V. 43–45.) (49. tábla).

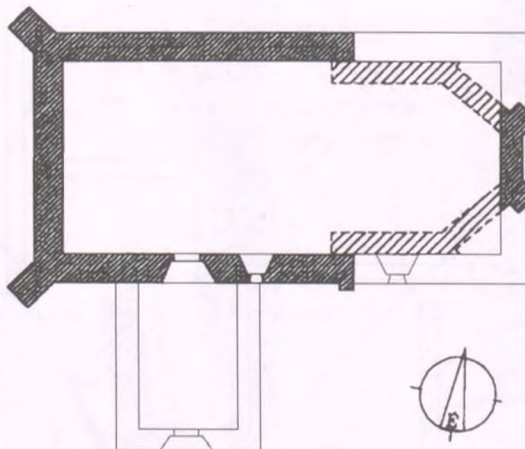
Jósa András Mezőssy Gyula földbirtokossal és Vas Mihály református lelkésszel egy 40x3 méteres „főárokka” és több mellékárokka 2 m mélységig átkutatta a környéket, s „a csésze lelőhelyétől mintegy öt lépésnyire, ugyancsak másfél méter mélységben egy modern kinézésű, de ős patinával borított magános ezüst (valójában bronz) *gyűrű*” talált egy „lencse mekkoraságú és alakú üveggel”, melynek S: 2,14 g (JAM 63.603.1.) (48. tábla 2.), valamint 2 m mélységig „durva apró cseréptöredékeket” és köveket. A gyűrű Á: 2–2,5 cm. Megfigyeltek egy hamus réteget is egy 30–40 cm átmérőjű foltban, azaz valószínűleg település maradványaira akadtak.

*Irodalom:* JÓSA 1904., HAMPEL 1904. 137., valamint 128., 194–195. kép, ALISP. JEL. 1907. 31., HAMPEL 1907. 115–116., 1. tábla, JÓSA 1968. 119–128., FETTICH 1937. 84., DIENES 1961. 183–184., FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962. 331. lh. 37., DIENES 1996. 294–295. Kat. 13b., ŐSEINKET.... 1996. (Fodor István) 144–145.

### 3. Református templom

A Szent Kereszt tiszteletére épült kőegyház a falu északkeleti határában állt, az ún. Templom-hegy nevű őshalmon. Ez Belgégény (azaz Egyházasgégény) temploma. A templomot 1900-ban lebontották (34. kép), az új 1906-ban épült föl. A régi templom az Ady Endre u. 51. szám alatt volt (özv. Fazekas Józsefné háza helyén).

A cinteremben S végű *hajkarikát*, *karperecet* találtak, valamint Árpád-kor utánra keltezhető (XV–XVII. század) további leleteket. Vas Mihály ref. lelkész ajándékként kerültek múzeumba a tárgyak, melyeket azonban nem találtam meg. A sír valószínűleg a templom körüli temetőhöz tartozott.



*Irodalom:* JÓSA 1968. 124., DIENES 1961. 185., FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962. 333. lh. 37., SzSzMT I. 420., DIENES 1996. 294. Kat. 13a., ŐSEINKET.... 1996. (Fodor István) 144.

34. kép  
Belgégény falu templomának alaprajza  
Gerecse Péter felmérése 1900  
(NÉMETH 1997. 36. alapján)

### 4. Vasútállomás

A vasútállomás mellett, Vass Józsefné Gyüre Eulália szőlőjében találtak 1932-ben egy sírt. A lelőhely a községtől délre, a Monok-dombbal szemközti részen fekszik, a Demecserbe vezető út bal oldalán. A lelőhely a domb nyugati hajlatában feküdt. Később a szőlőnek ez a része Ősz Ambrus tulajdonába ment át. A leleteket<sup>68</sup> 1934-ben küldték be a múzeumba.

<sup>68</sup> Az állkapcsón lévő zöld rozsdafolt alapján nem minden lelet kerülhetett be.

1. Téglalap metszetű vaskarikából és ugyanolyan szájvasból kialakított, nagykarikás *csikózabla*. H: 30,7 cm, a karikák Á: 7,6 cm, a szájvas H: 18,3 cm, S: 314,55 g (JAM 64.1222.1., régi 4.1934.) (50. tábla 1.).

2–3. Egy pár trapéz alakú *kengyel*. H: 17,5 cm, Sz: 11,7 cm, illetve H: 17,3 cm, Sz: 11,5 cm, S: 180,08 g és 201,06 g (JAM 64.1223.1., régi 2–3.1934.) (50. tábla 2–3.).

4. Nyugati típusú kétélű *kard* háromkaréjos markolatgombbal. A penge közepét széles, sekély vérsatorna tagolja. A penge egy helyen „meggyűrődött”. H: 94,4 cm, ellenzője egyenes, 11,7 cm hosszú, markolat-tüskéje a gomb felé kissé keskenyedik, 9,2 cm, a gomb 6,6x5,2 cm, a penge Sz: 4,5 cm (JAM 64.1125.1., régi 1.1934.) (50. tábla 6.).

5. Lekerekített sarkú téglalap alakú *hevedercsat* (JAM régi 5.1934.) (50. tábla 4.). Elvesztett. A Dienes Ö. István-féle rajzon még szerepel. Kb. 5,5x3,5 cm.

6. Az állkapcsen zöld rozsdanyomok látszottak: maga a tárgy azonban, mely elszínezte, nem került elő.

A Dienes Ö. István-féle táblán szerepel még egy kard markolatgomb (50. tábla 5.), amelyről azonban semmi közelebbit nem tudok.

*Irodalom:* ALISP. JEL. 1934. I. 33., ALISP. JEL. 1934. 75., FETTICH 1938. 508. XII. t. 6–10., FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962. 332. lh. 37., BAKAY 1967. 125–126., Abb. 11:1., KOVÁCS 1995. (a kardra vonatkozó további irodalommal), DIENES 1996. 296. Kat. 13c., ŐSEINKET... 1996. (Fodor István) 144.

### 5. Vasúti őrház

A Monok-dombtól mindössze 100 lépésre, Pelsőczy János földjén, a falu DDK-i határában, a Gégény-demecseri úttól K-re fekvő vasúti őrházról ÉNy-ra, azaz Kisvárdra felé az első vasúti őrház közelében magányos lovas sírt találtak 1905-ben. A Pelsőczy-birtokot a vasút kettészelte, de csak a nyugati fele – a Szerűs-hegy – ért le a vasúti őrházig, így valószínűleg valahol itt bukkant elő a sír. Jósa András szerint az őrházról 100 lépésnyire feküdt, de Németh Péter talált egy feljegyzést, amely szerint csak 40 lépésnyire. 1907-ben Mezőssy Gusztáv és Vas Mihály társaságában Jósa András kisebb ásást végzett, de további leleteket nem találtak. A tárgyak<sup>69</sup> Teremi Sándortól kerültek a múzeumba:

1–2. Kerek vagy körte alakú *kengyelpár*. Az egyiknek a füle hiányos, a másiknak csak a fele van meg. H: 14,6 cm, Sz: 11,2 cm, illetve H: 11,5 cm, S: 33,07 g és 78,20 g (66.136.1., régi V. 34–35.) (51. tábla 1–2.).

3. *Csikózabla* szájvasának egyik fele (JAM 63.600.1., régi V. 36.). Elvesztett. Megvan viszont az oldalpalcája. H: 12,2 cm, S: 43,83 g (JAM 63.597.1., régi V. 37.) (51. tábla 3.), valamint kerek átmetszetű oldalkarikája. Á: 4,5 cm, S: 18,7 g (JAM 63.599.1., régi V. 39.) (51. tábla 4.).

6. Jósa András első feljegyzésében szerepel még „egy levélalakú jellegzetes honfoglalás kori *nyílhegynek* töredéke” (JAM régi V. 40.), melynek sorsáról nem tudunk közelebbit.

7. Kikerekedő végű bronz *pántkarperec*. Á: 6,1–6,5 cm, S: 22,67 g (JAM 64.486.5., régi V. 41.) (51. tábla 5.).

*Irodalom:* JAM Adattár 97.13., JÓSA 1914. 179. VI. kép, LÁSZLÓ 1942. 160., DIENES 1961. 184–185., DIENES 1996. 294–296. Kat. 13b., 13d., ŐSEINKET... 1996. (Fodor István) 144.

### 6. Közelebbről nem meghatározott helyről

20 cm hosszú *fokosbalta*. Éle 3,3 cm, S: 244 g (JAM 66.142.1.) (51. tábla 6.).

## 11. Ibrány (35. kép)

Neve pusztán személynévből keletkezett. Az alapjául szolgáló személynév forrása az arab, illetve mohamedán *Ibrāhīm* ‘Ábrahám’. (MEZŐ–NÉMETH 1972. 54. irodalommal, KISS 1988. I. 620.)

1310/408: *Bors de Ibraam*,... *Ibran* (A. I, 198; KÁLLAY 1943. I, 58. reg.); 1322: *p.* = (FOLTIN 1883. 145.). Egy hamis, 1322-re keltezett oklevél szerint *Egyhazasibron*; é.n. [1322]/XVII. sz.: *p. Ibran* (ANJOU-OKLT. VI, 916. reg.), 1322: *vidl Egyhazos Ibran in C-u de Zabolch prope Titiam* (F. VIII/2, 324–6); 1324: *p. Ibran de C-u Zabolch* (ANJOU-OKLT. VIII, 528., 535. reg.); 1332–5/PP. REG.: *Val. sac. S. Georgii de Hibout... Val. [sac.] de Cybran*, = *de Ibran*, [sac.] *de Ibron*, *de Ibran*, *de Ibrang* (VAT. I/1. 246, 327, 329, 343, 359).

<sup>69</sup> A fül táján és az állkapcsen lévő zöld rozsdafolt alapján nem minden lelet kerülhetett be. Az állkapcsen lévő rozsdafolt alapján Fodor István szemfedőlemeze gyanakodott (ŐSEINKET... 1996. 144.). Jósa András szerint a koponya brachicephal.



A falu 1310-ben az idevaló János fia Bors és testvéreinek, Ambrusnak a fia Lőrinc nevében tűnik fel. 1322-ben a település Halász és Belsőhalász határjárásakor annak szomszédja. Mint örökös nélkül elhalt nemesek Tisza menti, egyházas birtokát I. Károly király a Péc nb-i Lukácsnak és Gergelynek adományozta, akik Bors özvegyének hitbér és jegyajándék fejében 35 M-t fizettek. Szent György tiszteletére szentelt egyházának Bálint nevű papja 1332-ben ismeretlen, 1333-ban 8, az 1334. évi I. részlet fejében 5, a II. részlet fejében 4, az 1335. évi I. részlet fejében (ahol a települést kétszer is szerepeltetik) pedig 4 garas pápai tizedet fizetett.

*Irodalom: NÉMETH 1997. 96.*



**35. kép**  
Ibrány határába  
eső lelőhelyek

- 1: Belterület,
- Általános iskola,
- 2: Belterület,
- északi oldal,
- 3: Bodzás-dűlő,
- 4: Csur,
- 5: Esbó-halom,
- 6: Espán tava,
- a Falutava partja
- 7: Espán-tava,
- 8: Esztár,
- 9: Fekete-halom,
- 10: Homok,
- 11: Hosszú-dűlő,
- 13: Macskás-tag,
- 15: Nagymacskás,
- 16: Nagy-tanya–  
Dudás-dűlő,
- 18: Nagy-tanya–  
Temető tábla,
- 21: Rákóczi tsz,
- 22: Református templom,
- 23: Szacs(telek),
- 25: Szőlőhomoka 1.,
- 26: Szőlőhomoka 2.,
- 27: Szőlőhomoka 3.

## Apáti

Az SzSzMT I. 435. szerint Ibrány határába olvadt település. Lásd Vas megye – Apáti!

### 1. Belterület, Általános iskola

1983-ban a falu központjában lévő általános iskolánál alapozás közben 50 cm mélyen egy sír került elő. Nagy Ferenc tanár gyűjtötte össze a leleteket, de a sírról közelebbi információt nem sikerült szereznie. A tárgyak az Ibrányi Helytörténeti Gyűjteménybe kerültek (NAGY 2000. 22.).

1. Vékonyodó végű, kör metszetű *bronzgyűrű*. Á: 2,2–2,3 cm (116. tábla 1.).
2. Az előbbinél kissé vastagabb, vékonyodó végű, kör metszetű *bronzgyűrű*. Á: 2,3–2,4 cm (116. tábla 2.).
3. Szögletes metszetű nyitott *bronzkarika*. Á: 2,2 cm (116. tábla 3.).

### 2. Belterület, északi oldal

A község északi határában, a dombrádi műút és az egykori Lenin utca kereszteződésénél, a délkeleti szögletben magas, kerek homokdomb emelkedik a hajdani láp peremén. Melis Katalin terepbejárása során 1963-ban neolit és honfoglalás kori cserepeket gyűjtött itt a terepbejárás napló szerint (159. lelőhely). A leltárkönyvben ez az anyag 175. lelőhely megnevezéssel szerepel. A korszakunkhoz tartozó anyag az alábbi (JAM 97.399.10–11.):

1. Szürkésfekete, kívül téglaszínű foltos, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 10,8 cm (116. tábla 4.).
2. Téglaszínű külső felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült, sekély vonalköteggel.

*Irodalom:* MELIS 1964B. 3.

### 3. Bodzás-dűlő

A községtől DNy-ra 2,5 km-re, hajdan mocsár által körülölelt területen (KISS 1961. 139.) több kisebb, kerek sziget emelkedik ki. Ezek közül egy ÉNy–DK-i keskeny, magas, hosszúkás dombon<sup>70</sup> Melis Katalin terepbejárás során cserepeket gyűjtött. A terepbejárás naplóban 202. lelőhelyként jegyezte be, a tárgyak mellett talált cédulán – és ez alapján a leltárkönyvben is – 200. lelőhelyként szerepel (JAM 97.424.15–17.):

1. Kívül barnásszürke, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék*.
  2. Szürke, belül téglaszínű, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* az alsó harmadból.
  3. Sárgásszürke, kissé homokos anyagú korongolt, vágott *alj*. F: 7,3 cm.
- Ugyanitt a nyugati oldalon Melis Katalin 218. számú lelőhelye is telepre utal (JAM 97.443.6–10.):
4. Piszkos téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék* egy sekély, karcolt vonallal.
  5. Fekete, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* körbefutó karcolt, vonallal.
  6. Piszkos téglaszínű, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* három mélyen bemetszett vízszintesen körbefutó vonallal.
  7. Téglaszínű, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sűrűn karcolt, sekély vonaldisszel.
  8. Szürkésfekete, kissé homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék*.

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1964C. 1.

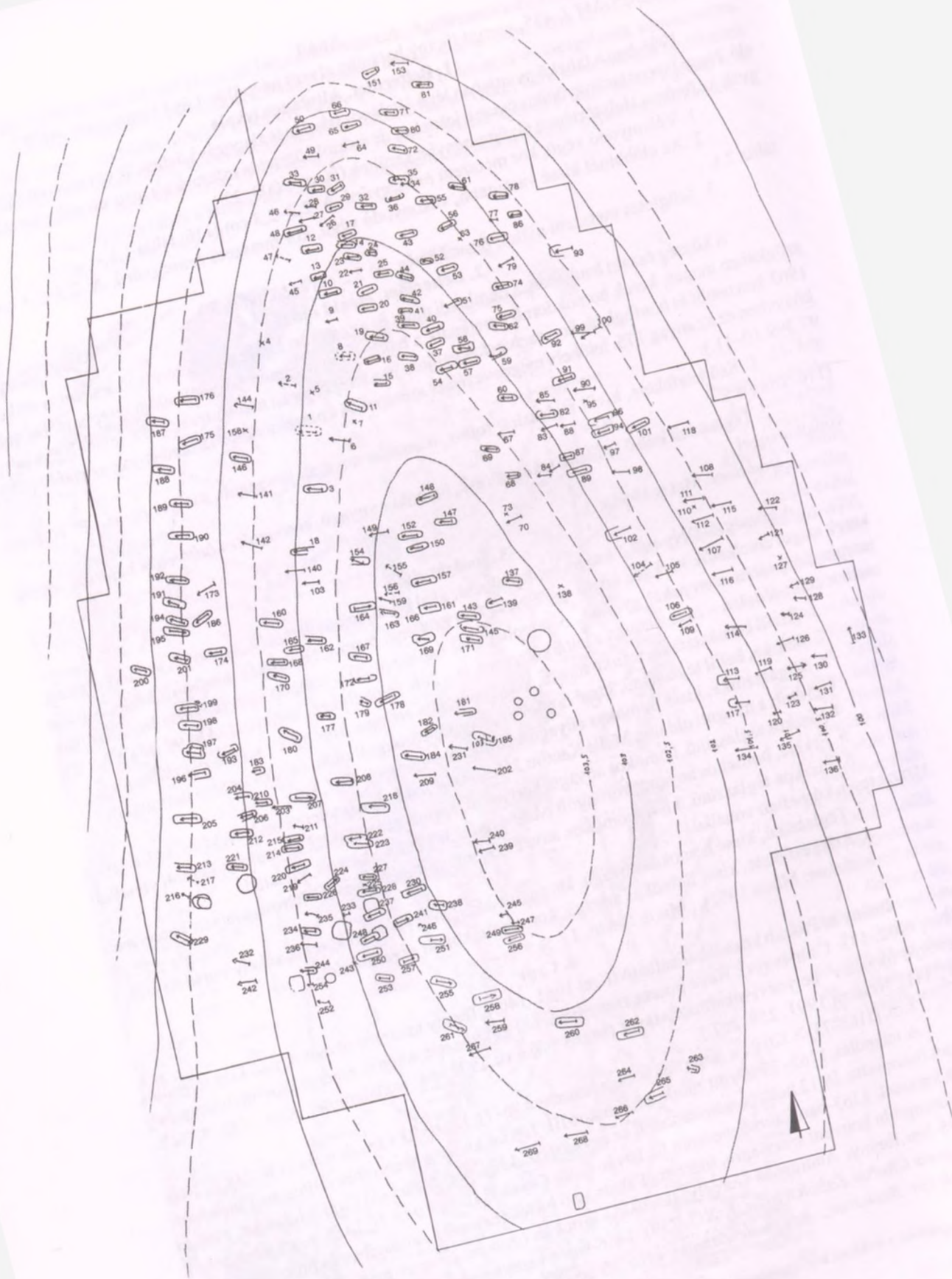
### 4. Csur

Ibrány és Paszab közé lokalizálható (KISS 1961. 140.), Ibrány határába olvadt Árpád-kori település (HNT. 1902. 173: Csúr-tanya). Neve puszta személynévből keletkezett, a török eredetű *cur* 'méltóságnév', 'besenyő törzsnév' helynévi alkalmazásaként (MEZŐ–NÉMETH 1972. 54. irodalommal, KISS 1988. I. 347–348., 341., NÉMETH 1991. 259–261.).

É. n. [1163–73] > 520 k.: v. *Suur* (SIMON: Supplementum 96–7); 1221/550: *Cuta de v. Sur* (VR. 218. §, 266).

A település 1163–73 között tűnik fel, amikor III. István király a szentjobbji (Bihar m.) monostor birtokait összeíratta. Itt 12 halászcsalád tartozott az egyházhhoz. 1221-ben az idevaló *Cuta* falubelijét, *Finturt* vádolta lopással. 1363-ban Csúri Sebestyén fia István (... *de Chuur* KÁLLAY 1943. II, 1485. reg.) panaszt tett, hogy a szentjobbji konvent szerviense, Márk fia Fábián az ő birtokára rontva sertéseiben és holmijaiban kárt tett. 1435-ben Ibrányi András és Gergelyt iktatták e birtokba (*in p-ne Chur et pisc. Zard voc. intra m-s eiusdem p-nis Chur in Zabolch exist. F. X/7, 739*). 1486-ban a kettéosztott település egyik, már puszta felét Belcsúrnak (*pr. Beelchwr... in C-u de Zaholch exist. ZICHY XI, 418*) hívták. 1408-ban (*pr. Chwr Zs. II/2,*

<sup>70</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.



36. kép  
Ibrány-Esbó-halom: temetőterkép

6194. reg.) Eszárallal és Bujjal volt szomszédos. Talán idevonható az az adat, amely Szent László tiszteletére szentelt templomát említi (1428: *St-i Lad-i rect. par. eccl. S. Ladislai de Süri, Agr. d. LUKCSICS I. 1055. reg.*).

A paszabi oldalon ma is létezik Csúr (lásd még Paszab–Csúr!).<sup>71</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 57–58.)

## 5. Esbó-halom

1984 októberében terepbejárás során (JAM Adattár 87.33.) megállapítottuk, hogy az Esbó-halom nevű homokdombon az eke több helyen emberi csontokat forgatott ki. Nagy Ferenc tanár az általános iskola történelem szakköröseivel még ugyanebben az évben 2 sírt kiásott (1–2. sír). A szükségessé vált leletmentést 1985 és 1990 között végeztük el.<sup>72</sup> Ennek során sikerült a teljes X–XI. századi köznépi temetőt feltárnunk (274 egyén) (36. kép).

A lelőhely Ibrány és Kótaj között egy valamikori vízmeder nyugati partján fekvő, kb. 3,5 méter magas, ovális homokdomb. A hozzá tartozó település az Espán-tava lelőhelyen sejthető (lásd ott!).

A temetődomb eróziós kopása a sírok mélysége alapján nagy mértékű lehetett, s elsősorban a keleti oldalt érinthette, amerre a domb lejtése erősebb is. Kiszántott csontokat elsősorban ezen az oldalon találtunk. A sárga homokos talajban a csontok megtartása rendkívül gyenge volt, a foltok gyakran nagyon rosszul, néha egyáltalán nem látszottak. Sokszor csak a csontok szintjén sikerült a sír (koporsó?) foltját megfigyelnünk. A temető leletanyaga, valamint az antropológiai anyag a Jósa András Múzeumba került (a régészeti leletek 95.211.1–95.479.5., az állatcsontok 94.1.1–42., az antropológiai anyag 99.1.1–287. számon).

**1. sír (52. tábla):** Helyét a 40 cm mélyen összedobált csontok alapján pontosan meg tudtuk határozni. Az ibrányi történelem szakkörösök ásták ki tanáruk irányításával. Elbeszélésük alapján Ny–K-i tájolású, hanyatt fekvő, nyújtott testhelyzetű<sup>73</sup> vázat találtak. A szántás valószínűleg megbolygatta. 40–60 év közötti férfi.<sup>74</sup>

*Melléklet:* 1. Csontnyelű, egyélű *vaseszköz* a hegye felé ívesen szélesedő pengével. H: 18,1 cm. A nyelv: 11,1 cm. Két vasnittel erősítették a pengéhez. 2. A sírtól nyugatra egy sötétszürke *kovaszilánkot* találtunk. 2,5x1,9x0,9 cm. 3. Ugyanott egy kicsi sötétszürke *kődarab* is volt. 3,8x1,8x0,9 cm.

**2. sír:** A sírnek csak hozzávetőleges helyét tudtuk jelölni a térképen, mivel ezt az ásatás megkezdése előtt a történelem szakkörösök kiszedték. Elbeszélésük alapján kb. 40 cm mélyen Ny–K-i vázat találtak. A szántás valószínűleg megbolygatta. 47–56 év közötti férfi. Melléklete nem volt.

**3. sír (52. tábla):** Ny–K 294–114° tájolású. 44–52 év közötti férfi váza 40 cm mélyen egy 225x60–72 cm nagyságú sírgödörben. A csontok rossz megtartásúak. Keze szorosan a test mellett, a combon. Koponyáját és bal karját a szántással bolygatták meg.

*Melléklet:* 1. A bal comb felső végénél kívül csontnyelű, egyélű *vaseszköz* hegyével lefelé a testtel párhuzamosan. Helyzete alapján az övről lóghatott le. H: 16,7 cm volt a sírban. Csontnyele 9,6 cm hosszú, két vasnittel erősítették a pengéhez. S: 9,31 g.

**4. sír:** 40–80 év közötti férfi szétszántott csontjait találtuk meg. Melléklete nem volt.

**5. sír:** Egy 30–60 év közötti férfi és egy 7–10 év körüli gyerek rókajáráttal és szántással bolygatott csontjaira bukkantunk. Melléklete nem volt.

**6. sír (52. tábla):** Ny–K 292–112° tájolású, 40–80 év közötti férfi váza. Foltot nem sikerült megfigyelnünk. A koponya a bal oldalára billent, a kar szorosan a test mellett. A lábat rókajárat bolygatta meg, a medence is 20–25 cm-nyit lesüllyedt. Melléklete nem volt.

1. A sír környéken két kis *obszidiánszilánkot* találtunk. 1x1,9 cm, ill. 2x1,1 cm.

**7. sír (52. tábla):** 40 cm mélyen, egy alig kivehető folton belül két gyerekcsontot (0–1 éves) találtunk másodlagos helyzetben.

*Mellékletek:* 1. Egymásra hajlított végű bronz *pántgyűrű*. Á: 2 cm, Sz: 5 mm. 2. Kör keresztmetszetű, hegyesedő végű bronz *huzalkarperec* egymásra hajlított véggel. Á: 4,3–4,5 cm, S: 7,97 g.

**8. sír (53. tábla):** Ny–K 285–105° tájolású, 9–12 éves gyerek váza a mai felszín alatt 40 cm-re. A sír foltja bizonytalan, kb. 150x60 cm. A gyerek koponyája a jobb oldalára billent, kezét a medencére hajlították.

*Melléklet:* 1. A bal térd külső oldalán keskeny pengéjű, egyélű, egyenes *vaskés* hegyével lefelé. H: 14 cm körül volt, S: 8,1 g.

<sup>71</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

<sup>72</sup> Az ásatáson részt vett Iván László és Brezina Zoltán, a Jósa András Múzeum rajzolója, illetve fotósa.

<sup>73</sup> A továbbiakban a váz helyzetét csak abban az esetben írom le, ha nem hanyatt fekvő, nyújtott.

<sup>74</sup> Az antropológiai anyag meghatározását Szathmáry László és munkacsoportja végezte.

- 9. sír:** Ny–K 270–90° körüli tájolású, szétszántott, 4–6 éves gyerek váza. In situ a koponya egy része, valamint a bal felkar- és a bal lábszárcsont. Melléklete nem volt.
- 10. sír (53. tábla):** Ny–K 274–94° tájolású, 44–53 év körüli nő sírja. Láb felé szűkülő sírfoltja 185x45–60 cm. A mellkas, a jobb alkar és a medence hiányzott. A koponya hátrabillett. Melléklete nem volt.
- 11. sír (53. tábla):** Ny–K 294–114° tájolású, 30–60 év közötti nő váza. Halványan látszó foltja 168x70 cm. A kezét a medencén egymáson keresztbe fektették. Mellkasa csak nyomokban maradt meg. Koponyája hátrabillett. Melléklete nem volt.
- 12. sír (53. tábla):** Ny–K 266–86° tájolású, nehezen kivehető, 215x80 cm-es sírgödörben Ny–K 270–90° tájolású, 64–73 év közötti nő váza. Bal lábánál csecsemő (0–1 éves) váza, amelynek csak koponyájából maradtak meg kisebb töredékek.<sup>75</sup> A nő mellkasát és alkarját szétszántották, koponyáját is megsértette az eke. Melléklete nem volt.
- 13. sír (53. tábla):** Ny–K 266–86° tájolású, 135x55 cm-es, halványan látszó sírgödörben 268–88° tájolású, 4–5 éves gyerek váza.

*Mellékletek:* 1–2. A csecsnýúlványnál egy-egy szélesre kalapált, kisebb S végű ezüst *hajkarika*. A jobb oldali 1,3, a bal oldali 1,6 cm átmérőjű, S: 1,67 g és 1,88 g.

- 14. sír (53. tábla):** Ny–K 278–98° tájolású, 61–70 év közötti férfi váza rosszul látszó, 200x75 cm-es gödörben. Keze párhuzamosan feküdt a testtel.

*Melléklet:* 1. A jobb felkar külső oldalánál középtájon *obszidiánszilánk*.<sup>76</sup> 1x1,5 cm.

- 15. sír (54. tábla):** Ny–K 280–100° tájolású, 30–60 év közötti férfi váza.<sup>77</sup> Kb. 180x45 cm-es sírgödörnek a Ny-i végén egy kb. 80x80 cm-es sötétebb betöltésű beásást figyeltünk meg. A koponya töredékei ebből a beásásból kerültek elő. A halott kezét a medencére helyezték. A váz és a sír alja közt 3 cm vastag földréteg volt. Melléklete nem volt.



- 16. sír (54. tábla):** Ny–K 262–82° tájolású, 6–8 éves gyerek váza, a lába felé kissé keskenyedő, 100x35–40 cm-es, alig látszó gödörben. A csigolyák a mellkas közepe táján hiányoztak (esetleg rabolt?). A kar a test mellett kinyújtva feküdt. Melléklete nem volt.

- 17. sír (54. tábla, 37. kép):** Ny–K 266–86° tájolású, 65–74 év közötti férfi váza egy 200x70 cm-es sírgödörben. Bal mellkasa hiányos, bal alkarja elcsúszott. Lába békapózban szétterpesztve. A váz és a sír alja közt 2–3 cm vastag földréteget találtunk. Melléklete nem volt.

Nem zárható ki, hogy a temetőhöz tartozik a 17. sír közelében jelentkezett két objektum. Szabályos kör alakúak, kb. 40 cm mélyek, sötét betöltésűek. Bennük lelet nem volt.

- 18. sír (54. tábla):** Ny–K 280–100° tájolású, 2–4 éves gyerek váza egy 30 cm széles sírgödörben.<sup>78</sup> Jobb karját derékszögben a mellkasra hajlították, a bal hiányzott. Melléklete nem volt.

**37. kép**  
Ibrány–Esbó-halom 17. sír  
(a szerző felvétele)

<sup>75</sup> A folt annyira gyengén látszott, hogy nem lehetett eldönteni az asszony és a gyerek eltemetésének kronológiai viszonyát.

A gyerek egy hozzávetőleg 45 cm széles gödörben feküdt.

<sup>76</sup> A temető területén gyakran találtunk kőszilánkokat. Ezek rendszerint egy-egy sír felett kerültek elő. Nagy valószínűséggel a sírföldből származnak, csak a foltok jelentkezési szintje mélyebben volt. Így pl. a II. szelvényben (1., 3., 5. és 6. sír) két obszidiánszilánkot gyűjtöttünk.

<sup>77</sup> Az ásatás során nőnek határoztuk meg a vázat.

<sup>78</sup> A sírgödör csak a váz szintjén látszott, ezért fordulhatott elő, hogy ásóval megbolygattuk a lábát.

**19. sír (54. tábla):** Ny–K 282–102° tájolású, 34–43 év közötti férfi váza viszonylag jól látszó, 190x50 cm-es gödörben. Karja szorosan a test mellett, kézfeje a medencén. Koponyája hátrabillent. A váz helyzete koporsóra utal. A csontok igen jó megtartásúak.<sup>79</sup> Melléklete nem volt.

**20. sír (54. tábla):** Ny–K 274–94° tájolású, 30–60 éves férfi váza az eddigieknél mélyebb, 185x60 cm-es sírgödörben, melynek a jelentkezésétől 40 cm-re találtuk meg az alját. A férfi koponyája a bal oldalára billent, keze a test mellett feküdt. Mellkasa és medencéje hiányzott, a betöltésben több apró csontot és egy cserepet találtunk, valószínűleg kirabolták.

*Mellékletek:* 1. A koponya felett, a sír jelentkezésétől 15 cm mélyen 10,2 cm hosszú, keskeny pengéjű, egyélű *vaskés*. Pengéje 6,8 cm hosszú, S: 3,87 g. 2. A jobb váll felett 5–6 cm-re *nyilhegy*. Kb. 8 cm hosszú lehetett, rombusz alakú, tüskés. S: 9,97 g. 3. A sír betöltésében barnás téglaszínű külső felületű, fekete törésű, kissé homokos anyagú őskori edény kopott *oldaltöredéke*.

**21. sír (55. tábla, 38. kép):** Ny–K 266–86° tájolású, 63–75 éves férfi váza az eddigieknél mélyebb, 175x55 cm-es sírgödörben. Koponyája a jobb oldalára billent, bal kezét a medencére hajlították. A mellkas középső része hiányzott. Jobb lábfeje szokatlan pózban került elő, mintha eltört volna. Melléklete nem volt.

**22. sír (55. tábla, 39. kép 1.):** Ny–K 272–92° tájolású, 7 év körüli gyerek váza. Foltja nem látszott. A koponya a bal oldalára billent, kezét a medencére helyezték.

*Melléklet:* 1. A jobb comb felső végénél kívül kör metszetű, igen vékony bronzhuzalból hajlított, egymásra hajló végű *gyűrű*. Á: 1,6 cm.

**23. sír (55. tábla, 39. kép 2.):** Ny–K 278–98° tájolású, 42–47 éves nő<sup>80</sup> váza 180x55 cm-es nehezen kivehető sírgödörben. A koponya balra előrebillent, a kar szorosan a test mellett. Melléklete nem volt.

**24. sír:** Ny–K 272–92° tájolású, 105x45 cm-es nehezen megfigyelhető sírgödörben 2 gyerekbordát és kevés csontlenyomatot találtunk (0 éves). Melléklete nem volt.

**25. sír (55–56. tábla, 40. kép):** Ny–K 270–90° tájolású, 4 év körüli gyerek 180x65 cm-es bizonytalanul látszó sírgödörben. A váz nagyon rossz megtartású, a csontokból többnyire a lenyomatuk maradt.

*Mellékletek:* 1. A koponya alatt S végű bronz *hajkarika*. Á: 1,9 cm, S: 1,99 g. 2. Ettől kissé lejjebb balra 2,5 cm-nyire egy másik bronz S végű *hajkarika*. Á: 1,7 cm, S: 1,78 g. 3. A mellkas felső része helyén három szálból font, 13,1 cm átmérőjű, hurkos-kampós záródású *bronztorques*, rátett 2,4 cm átmérőjű, egyik oldalán elvékonyodó, másik oldalán rovátkolással díszített bronzkarikával, amelyen szétporlott trapéz alakú vascsőingő lógott (40. kép).

### 38. kép

*Ibrány–Esbó-halom 21. sír  
(a szerző felvételei)*



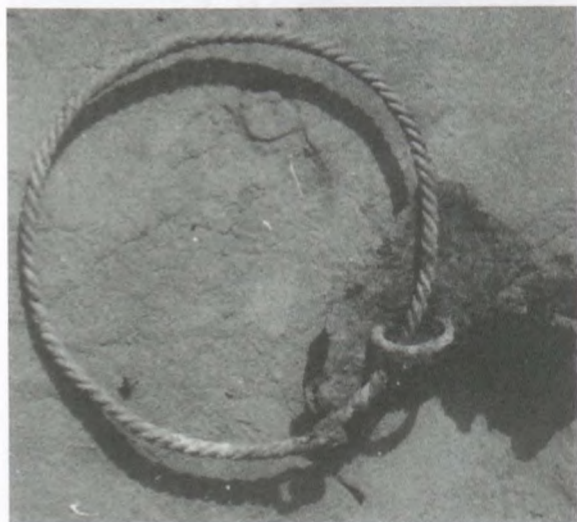
<sup>79</sup> Ellentétben az eddigiekkel. A temető legtöbb sírjára egyébként a nagyon rossz csontmegtartás jellemző.

<sup>80</sup> Az ásatáson férfinak határoztuk meg.



39. kép

Ibrány-Esbó-halom 1: 22. sír; 2: 23. sír  
(a szerző felvételei)



40. kép

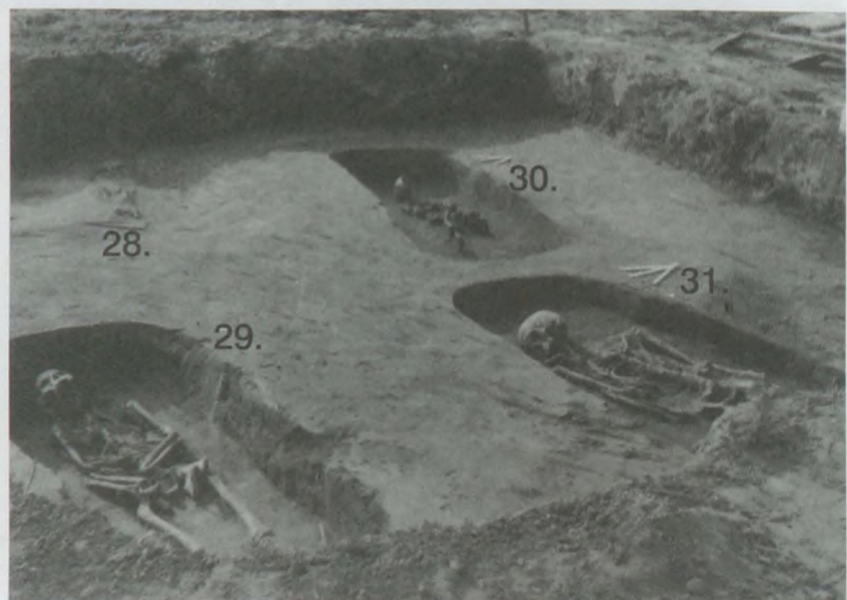
Ibrány-Esbó-halom 25. sír: nyakperce  
(a szerző felvétele)

4–6. A torquestől jobbra egymás alatt három S végű *hajkarika*: két bronz (1,8 cm és 1,6 cm átmérőjű, S: 2,29 g, 1,71 g), valamint egy ezüst (1,5 cm átmérőjű, S: 1,7 g). 7. Felszedéskor a nyak és kar táján 13 db apró sárga *pasztagyöngy* és egy füllel ellátott kerek *bronzcsüngő* került elő, melynek Á: 1,1 cm. 8. A jobb alkar helyén négyszög metszetű bronzhuzalból készített *karperec*. Egyik végét négyszögletűre kalapálták, másik vége letört. A karperec külső két oldalát és a stilizált „kígyófejet” sűrűn beütött pont-kör motívummal díszítették. Á: 8,1 cm. 9. A jobb medence helyén egy szem 1,3 cm átmérőjű kék *üvegyöngy*. 10. Nagyjából a jobb térd vonalában kívül egymásra hajlított végű, bronzpántból készített *gyűrű*, melynek felületét a karperechez hasonlóan beütött pont-körökkel díszítették. Á: 1,8 cm. 11. A bal medence külső oldalánál *ezüst(?)lemezke*, amelyben talán valami betét lehetett. 1,1x1,4 cm. Szétomlott. 12. A sír betöltésében kisebb *obszidiánpenge* töredéke. 1x1,9 cm.

26. sír (55. tábla): Ny–K 244–64° tájolású, 41–58 év közti nő váza 30–35 cm-rel a mai felszín alatt. Sírfoltot nem sikerült megfigyelni. A vázat részben szétszántották. In situ feküdt a koponya, a felkar és a comb. Melléklete nem volt.

- 27. sír (56. tábla):** Ny–K 264–84° tájolású, 23–40 éves nő váza a mai felszín alatt 50–60 cm-re. A vázat szétszántották, in situ csak a lábszára feküdt.
- Mellékletek:* 1–2. A koponya helyén egy pár bronz S végű *hajkarika*. Á: 1,4 és 1,7 cm, S: 0,79 g és 1,19 g. 3. A medence helyén<sup>81</sup> hegyesedő végű, kerek metszetű huzalból hajlított *bronzgyűrű*. Á: 2 cm, S: 2,22 g.
- 28. sír (56. tábla, 41. kép):** Ny–K 284–104° tájolású, 3–4 éves gyerek váza a mai felszín alatt 30–40 cm-re. Sírgödörnek elszíneződését nem sikerült megfigyelni. A koponyát és a mellkast a szántás bolygatta.
- Melléklet:* 1. A koponya jobb oldalán zöld elszíneződés látszott a csonton, ami arra utal, hogy valószínűleg *hajkarikája* lehetett, melyet azonban nem találtunk meg.
- 29. sír (56. tábla, 41–42. kép):** Ny–K 264–84° tájolású, 42–46 éves férfi váza a mai felszín alatt 50–60 cm-re jól megfigyelhető, 170x70 cm-es sírgödörben. Kezét a medencére hajlították.
- Melléklet:* 1. Felszedéskor a jobb könyök alatt 2x3 cm-es *vaslemezkét* találtunk. S: 4,54 g.
- 30. sír (57. tábla, 41. kép):** Ny–K 278–98° tájolású, 3–6 éves gyerek váza a mai felszín alatt 30–40 cm-re, halványan rajzolódó 145x60 cm-es gödörben. A sírt a szántás erősen bolygatta, az alkart kiszántották. Melléklete nem volt.
- 31. sír (57. tábla, 41. kép):** Ny–K 258–78° tájolású, 31–36 éves férfi váza a mai felszín alatt 50–60 cm-re, nehezen kirajzolódó 195x75 cm-es gödörben. Koponyája a jobb oldalára billent, bal karját a medencére hajlították. A váz a sírgödör keleti végében feküdt, a koponya és a sír vége közt így 30 cm-nyi terület maradt. Melléklete nem volt. 1. A sír környékén szórvány *obszidiánrögöt* találtunk. 3,4x2,1x1,9 cm.
- 32. sír (57. tábla):** Ny–K 270–90° tájolású, 62–71 éves nő váza bizonytalanul látszó, 195x60 cm-es sírgödörben. Koponyája a bal oldalára billent, jobb kezét a medencére helyezték.
- Melléklet:* 1. A koponya alatt, a mandibula bal szárán bordázott S végű, 2,4 cm átmérőjű ezüst *hajkarika*. S: 2,03 g.
- 33. sír (57. tábla):** Ny–K 278–98° tájolású, 37–46 éves nő váza nem túl jól látszó, 210x70 cm-es gödörben. Koponyája a jobb oldalára billent, keze a test mellett feküdt, bal kézfeje a combra helyezve. Koponyája és mellkasa hiányos. Melléklete nem volt.
- 34. sír (57. tábla):** Ny–K 282–102° tájolású, 4 év körüli gyerek szétszántott váza megfigyelhető sírgödör nélkül. Talán a jobb oldalán feküdt. Melléklete nem volt.
- 35. sír (57. tábla, 43. kép):** Ny–K 280–100° tájolású, 31–36 év körüli, enyhén mongolid vonású nő váza jól kirajzolódó 215x90 cm-es gödörben, amelynek az alja 40 cm-rel a 34. sír szintje alatt volt. Karja szorosan a test mellett, kezét a combra helyezték. A csontok helyzete koporsóra utal. Mellkasának közepe hiányzott.
- Mellékletek:* 1. A bal kéz gyűrűsujján 1,9 cm átmérőjű, ovális metszetű, egymásra hajlított végű *bronzgyűrű*. S: 1,16 g. 2. A sír betöltésében fehér *kovaszilánk*. 3x0,9x0,7 cm.
- 36. sír (58. tábla):** Ny–K 266–86° tájolású, 25–34 év körüli férfias nő váza alig kivehető, 195 cm hosszú gödörben. Bal karját a medencére helyezték. Mellkasát gyökerek pusztították el. Melléklete nem volt.

**41. kép**  
Ibrány–Esbó-halom  
temetőrészlet  
(28–31. sír)  
(a szerző felvétele)



<sup>81</sup> A gyűrű helyzete alapján alighanem a medencére helyezhették a kezét.





42. kép  
Ibrány–Esbó-halom 29. sír  
(a szerző felvételei)

37. sír (58. tábla, 44. kép): Ny–K 266–86° tájolású, 44–53 éves férfi váza nagyon gyengén látszó, 195x65 cm-es gödörben. Kezét a medencén összekulcsolták.

Melléklet: 1. A sír betöltésében *obszidiánszilánk*. 2,2x1,6x0,7 cm.

38. sír (58. tábla): Ny–K 280–100° tájolású, 31–40 év közötti férfi váza 80–90 cm mélyen, halványan rajzolódó 240x70 cm-es sírgödörben. A jelentkezéskor a folt úgy tűnt, mint két egymásba ástott téglalap. A bontáskor a betöltésben különbséget nem tudtunk megfigyelni. A nyugati végén talán későbbi beásás lehet. Erre utal a koponya és a sír vége közötti 50 cm-es sáv is. A halott kezét a medencére helyezték. Mellkasa bolygatottnak tűnt.

Melléklet: 1. A bal alkar külső oldalán 6–6,5 cm hosszú *vastárgy* farostokkal az egyik végén. S: 4,62 g. Valószínűleg rombusz alakú, háromélű nyílhegy volt hosszú tuskével.

A bal lábnál közvetlenül a sír mellett 45x50 cm-es, szabályos kis téglalap alakú folt jelentkezett. A gödör a jelentkezési szinttől mérve 50 cm mély, alja lejjebb volt, mint a sírgödöré. Betöltése erősen faszenes.



43. kép  
Ibrány–Esbó-halom 35. sír részlete  
(a szerző felvétele)

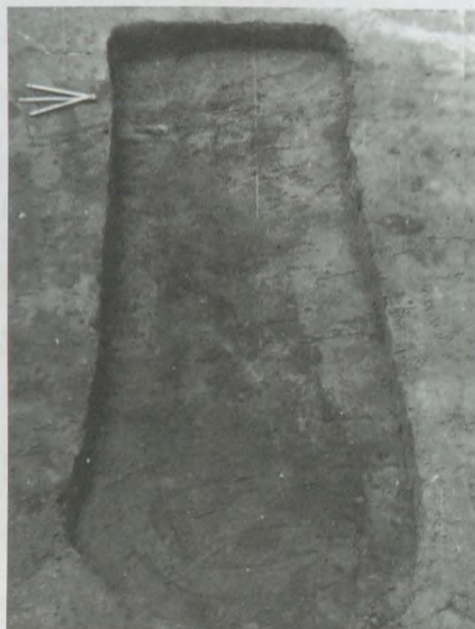


44. kép  
Ibrány-Esbó-halom 37. sír  
(a szerző felvételei)

**39. sír (58. tábla):** Ny-K 283–103° tájolású, 195x70 cm-es sírgödörben Ny-K 286–106° tájolású, 59–68 éves férfi váza. A koponya szintjén horoláskor rendkívül halvány foltot figyeltünk meg, mely szorosan határolta a vázat. Nem kizárt, hogy textilbe vagy bőrbbe csavarták, esetleg koporsó maradványa volt. Karja szorosan a test mellett.

*Melléklet:* 1. A bal comb közepénél kívül 11,5 cm hosszú, egyélű, egyenes hátú *vaskés*. S: 9,95 g.

**40. sír (58. tábla, 45. kép):** Ny-K 268–88° tájolású, 225x70 cm-es fekete betöltésű, jól kirajzolódó sírgödörben Ny-K 264–84° tájolású, 23–40 év közti nő váza. A gödrön belül egy 200x45 cm-es, 2–3 cm vastag fából készített, íves oldalú koporsó elszíneződését figyeltük meg. A nő jobb kezét a medencére hajlították. A talajviszonyok a pontos megfigyelést nem tették lehetővé, de valószínűleg a sír a déli oldalán padmalyos volt.



45. kép  
Ibrány-Esbó-halom  
40. sír  
(a szerző felvételei)



46. kép  
Ibrány–Esbó-halom 53. sír  
(a szerző felvételei)

*Mellékletek:* 1–2. A koponya két oldalán egy-egy S végű bronz *hajkarika*. A jobb oldali *hajkarika* S vége letört. Á: 1,4 cm. A bal oldali ép. Á: 1,4 cm. S: 0,41 g és 0,61 g. 3. A jobb csuklón kör metszetű bronzhuzalból hajlított, hegyesedő végű *karperec*. Á: 5,3x6,5 cm, S: 11,98 g.

**41. sír (59. tábla):** Ny–K 284–104° tájolású, 2–3 éves gyerek váza egy igen halvány, 85 cm hosszú sírgödörben. Csak a koponya maradt meg. A sírtól nyugatra állatjártatban egy tejfog került elő, mely valószínűleg ehhez a sírhoz tartozott.

*Melléklet:* 1. Ugyanebben az állatjártatban *vastöredéket* találtunk, mely elporlott.

A sír keleti végétől 10 cm-re szabályos kerek folt jelentkezett. Betöltése laza, fekete volt. Benne állatsontok apró töredékei, égett agyagrögök és kisebb faszéndarabkák kerültek elő. Mélysége a jelentkezéstől 45 cm.

**42. sír (59. tábla):** Ny–K 292–112° tájolású, 25–30 éves nő(?) váza 190x45 cm-es sírgödörben.<sup>82</sup> Kezét behajlították, a jobb kézfej a medence alatt, a bal a medence felett feküdt.

*Mellékletek:* 1. A bal csecsnyúlványnál nyitott, kör keresztmetszetű bronzhuzalból hajlított, egyszerű, nyitott *hajkarika*. Á: 2,4x2,8 cm, S: 1,15 g. 2. A jobb oldalon a koponyaalapon zöld elszíneződést figyeltünk meg, de a másik *hajkarika* nem került elő. 3. A bal kéz középső vagy gyűrűs ujján egymásra hajlított végű bronz *pántgyűrű*. Á: 2 cm, S: 0,51 g. 4. A sír betöltésében két kis *cserép*. Barna külső felületű, fekete törésű, homokos anyagú őskori oldaltöredékek.

**43. sír (59. tábla):** Ny–K 272–92° tájolású, 23–40 éves nő(?)<sup>83</sup> váza jól kirajzolódó 215x70 cm-es, az eddigiéknél mélyebb sírgödörben. Koponyája a bal oldalra billent. Kezét a medencére hajlították. A csontok rendkívül rossz állapotúak.

*Melléklet:* 1. A jobb kéz gyűrűs vagy középső ujján kör keresztmetszetű, vastag bronzhuzalból hajlított hegyesedő végű *gyűrű*. Á: 2,6 cm, S: 4,01 g. 2. A sír betöltésében kisebb fehér *kovapenge* töredéke. 2,6x1,1 cm.

A 43. sírtől délre 140 cm átmérőjű, a jelentkezési szinttől 40 cm mély, északra fokozatosan mélyülő gödör. Benne lelet nem volt.

<sup>82</sup>A megfigyelt folt annyira keskeny, hogy nem zárhatjuk ki: nem a sír gödre, hanem koporsó foltja.

<sup>83</sup>Az ásatáson férfinak határoztuk meg.

**44. sír (59. tábla):** Ny–K 292–112° tájolású, 44–53 éves férfi váza jól kirajzolódó 193x50–55 cm-es sírgödörben. A sír alja a jelentkezési szinthez képest 50 cm mélyen volt (jóval mélyebben, mint a környező sírok esetében). A halott kezét a medencére hajlították.

*Melléklet:* 1. A bal könyök mellett, kívül 1,1 cm széles, egyélű töredékes *vaskés*. S: 3,93 g. 2. A sír betöltésében *obszidiánszilánk*. 2,4x1,4x1 cm.

**45. sír:** Ny–K kb. 260–80° tájolású, 23–40 év körüli nő lehetett az a teljesen kiszántott váz, amelynek csak jobb lábszára és bal lábfeje maradt meg in situ. Melléklete nem volt.

**46. sír (59. tábla):** Ny–K 294–114° tájolású, 8 év körüli gyerek váza. A sír feltja nem látszott. A gyerek bal kezét a medencére hajlították. Jobb kezét és a felsőtestet elszántották. Az eke a koponyát és a mellkast is megbolygatta. Melléklete nem volt.

**47. sír (59. tábla):** Valószínűleg Ny–K 284–104° tájolású, 35–55 éves férfi teljesen szétszántott váza. Csak a lábszár maradt in situ. Melléklete nem volt.

**48. sír (60. tábla):** Ny–K 266–86° tájolású, 35–55 év közötti férfi váza halványan kirajzolódó 195x48 cm-es gödörben. Karja szorosan a test mellett. A felsőtestet és a bal alkart a szántás elmozdította. Melléklete nem volt.

**49. sír (60. tábla):** Ny–K 282–102° tájolású, 64–75 év közötti férfi váza megfigyelhető sírfolt nélkül. Karja szorosan a test mellett. A bal alkart ásóval mozdítottuk el. Melléklete nem volt.

**50. sír (60. tábla):** Ny–K 263–83° tájolású, 44–53 éves nő(?) váza 70 cm mélyen egy jól látható, 197x60 cm-es gödörben. A koponyája bal oldalára billent, karja kissé széttárva. Mellkasa hiányzott. Melléklete nem volt. 1. A sír környékén egy kis *obszidiánszilánkot* találtunk. 1,4x0,9 cm. 2. Ugyanott akadunk két Árpád-kori *cserépre* is. Az egyik fekete, kissé homokos anyagú, korongolt, enyhén íves nyaktöredék vállán karcolt hullámvonal indításával. A másik kívül-belül drapp felületű, szürkésfekete törésű, homokos anyagú, korongolt, kopott oldaltöredék.

**50/b. sír:** 70 cm mélyen nyeléskor 6–7 éves gyerek foga, egy kisebb csontja, valamint egy felnőtt egyén patellája került elő. Nagy valószínűséggel szétszántott kettős sír maradványai, amelynek csak a helyét tudtuk rögzíteni. Melléklete nem volt.

**51. sír (60. tábla):** Ny–K 255–75° tájolású, 35–55 év körüli férfi váza. Koponyáján hármasszerű jelképes trepanáció nyoma látszik. A 80 cm széles sírgödör feltját csak a láb felőli végén lehetett látni. Kezét a combra helyezték. Mellkasát állatjártatok bolygatták. Melléklete nem volt.

**52. sír (61. tábla):** Ny–K 268–88° tájolású, 1–2 év körüli gyerek váza egy nehezen megfigyelhető, 70 cm mély, 80 cm hosszú sírgödörben. Csak a koponya és két kis csonttöredék maradt meg. Melléklete nem volt.

**53. sír (61. tábla, 46. kép):** Ny–K 266–86° tájolású, 63–72 éves férfi váza jól kirajzolódó, 210x65 cm-es, a jelentkezéstől 30 cm mély sírgödörben. Jobb karja szorosan a test mellett, kézfejét a combra helyezték, bal kezét a medencére hajlították. Jobb lába kissé behajlítva. A váz helyzete koporsóra enged következtetni. Koponyája trepanált. A sebészeti beavatkozás gyógyult. Melléklete nem volt. 1. A sír betöltésében szürke *kovaszilánk*. 1,9x1,5x0,8 cm.

**A. pont:** Az 53. sírtől keletre a sírok jelentkezési szintjén csonkolt marhakoponyát találtunk. A szarvakat és az arcrészt lehasították.<sup>84</sup>

**54. sír (61. tábla):** Ny–K 268–88° tájolású, 55–69 éves férfi váza 215x60 cm-es sírgödörben. Karja szorosan a test mellett. Mellkasa hiányos. Melléklete nem volt.

**55. sír (61. tábla, 47. kép):** Ny–K 270–90° tájolású, 45–66 éves férfi váza 205x90 cm-es sírgödörben. A váz a feltűnően széles gödör északi oldala mellett feküdt. A gödör mérete és a váz helyzete alapján nincs kizárva, hogy a sír padmalyos volt. Koponyája a bal oldalára billent. Jobb karja behajlítva, mintegy „csípőre téve”, a bal a medencére helyezték. Mellkasa hiányzik. Lába kissé jobbra elhajlott. Melléklete nem volt.

**56. sír (61. tábla):** Ny–K 258–78° tájolású, 37–46 éves férfi váza 210x60 cm-es sírgödörben. Igen rossz megtartású, csak a jobb oldalára billent koponya, a felkar és a láb volt meg. Melléklete nem volt.

**57. sír (61. tábla):** Ny–K 270–90° tájolású, 10–11 éves gyerek váza halványan látszó, 248x80 cm-es sírgödörben. A koponya, a felkar és a láb maradt meg.

*Melléklet:* 1. A sírföldben félgömbös, belül üreges *ólomdarab*.<sup>85</sup> Á: 1,4 cm, S: 3,98 g.

<sup>84</sup> Vörös István meghatározása.

<sup>85</sup> Kiss-Varga Miklós (Atomagkutató Intézet, Debrecen) elemzése alapján 100% ólom (JAM Adattár 98.12.).



**58. sír (62. tábla):** Ny–K 270–90° tájolású, 49–54 éves nő váza 185x70 cm-es, nehezen kivehető sírgödörben. Koponyája előrebillent. Karja szorosan a test mellett, keze a medence szélén.

*Mellékletek:* 1. A bal koponyaalapon kicsi, vastag ezüst S végű *hajkarika*. Á: 1,4 cm, S: 1,9 g. 2. A váz felett, azaz a sír betöltésében sötétszürke *kovaszilánk*. 2,3x1,1 cm.

**59. sír (62. tábla):** Ny–K 280–100° tájolású, 25–34 éves nő váza. Sírgödörnek csak a déli szélét sikerült megfigyelnünk. Koponyája a bal oldalára billent. A váz kissé ívesen feküdt. Karja szorosan a test mellé zárva. Jobb keze a combon. Lába egymáson keresztben. Melléklete nem volt.

47. kép

*Ibrány–Esbó-halom 55. sír  
(a szerző felvétele)*



48. kép

*Ibrány–Esbó-halom 60. sír  
(a szerző felvétele)*

**60. sír (62. tábla, 48. kép):** Ny–K 274–94° tájolású, 16–18 éves egyén robusztus váza. Neme bizonytalan. 210x55–75 cm-es nehezen kivehető sírgödörben feküdt. Koponyája a bal oldalára billent, a felsőtest hanyatt, a medencétől lefelé balra elfordulva fekvő, kissé felhúzott lábú váz. A kezét a medencén összekulcsolták. A láb vége 40 cm-re a sír keleti végétől. Melléklete nem volt.

**61. sír (62. tábla):** Ny–K 292–112° tájolású, 16–17 év körüli, talán nő(?) csontváza 190x55 cm-es, nehezen kivehető gödörben. Koponyája kissé előrebillent. Karját a mellén összefonták. Melléklete nem volt.

A 61. sírtól ÉK-re egy csomóban *állatcsontok* kerültek elő (juh?).

**62. sír (62. tábla):** Ny–K 286–106° tájolású, 52–61 év közötti nő váza<sup>86</sup> 175x70 cm-es, nehezen rajzolódó sírgödörben. Koponyája a jobb oldalára billent, jobb kezét a melle közepére helyezték, a bal a test mellett volt kinyújtva. Melléklete nem volt. 1. A sír betöltésében egy fekete *kovaszilánkot* találtunk. 1,5x1,2 cm.

**63. sír:** A sírt újkori beásás pusztította el, a 8 év kölüi gyereknek csak a koponyája maradt meg. Melléklete nem volt.

**64. sír (62. tábla, 49. kép):** Ny–K 265–85° tájolású, 55–60 év közötti férfi váza. A sírgödört a fekete humuszos rétegben nem sikerült megfigyelnünk. A koponya a jobb oldalára billent, jobb keze a test mellett kinyújtva feküdt, a bal a medencére helyezték. Jobb lába enyhén behajlítva. Melléklete nem volt.

**65. sír (63. tábla):** Ny–K 268–88° tájolású, 23–40 év körüli nő váza a fekete humuszos talajban nehezen kivehető, 175x65 cm-es sírgödörben. A nagyon rossz megtartású váz koponyája a bal oldalára billent. Mellékasa csak lenyomatokban maradt meg. Kezét a medencére fektették.

*Melléklet:* 1. A váz felszedése után S végű ezüst *hajkarika* került elő. Á: 2,1 cm, S: 1,94 g.

<sup>86</sup> Az ásatáson férfinak határoztuk meg.

**66. sír (63. tábla):** Ny–K 270–90° tájolású, 31–40 év körüli férfi jól kirajzolódó, 180x64 cm-es sírgödörben. Karja szorosan a test mellett. Melléklete nem volt.

**67. sír (63. tábla, 50. kép):** Ny–K 272–92° tájolású, 47–56 éves férfi váza megfigyelhető sírgödör nélkül. Kezét az álla alatt összekulcsolták. Melléklete nem volt.

**68. sír (63. tábla):** Ny–K 272–92° tájolású, 31–40 éves nő váza 50 cm széles, 165 cm-nél hosszabb, nagyon halványan jelentkező sírgödörben. Koponyája a bal oldalára billent. Bal karja szorosan a test mellett, a jobb alkart és a mellkast kiszántották. Igen alacsony egyén volt, a sírban mért vázhossza mindössze 134 cm. Melléklete nem volt. 1. A betöltésben nagyobb *obszidiánrög*. 3,7 x 3,1 x 0,9 cm.

**69. sír (63. tábla):** Ny–K 286–106° tájolású, 66–75 év közti férfi váza 200x50 cm-es sírgödörben. Koponyáját szétszántották. Karja szorosan a test mellett. A váz helyzete koporsóra enged következtetni. Melléklete nem volt.

**70. sír (64. tábla, 51. kép):** Ny–K 260–80° tájolású, 30–60 éves nő váza megfigyelhető sírgödör nélkül a mai felszín alatt 50 cm-re. Felsőtestét és bal alkarját szétszántották. Jobb karja kissé behajlítva. Bal lába behajlítva, térdével a jobbon keresztben feküdt.

*Mellékletek:* 1. Tarkóján vékony, kör keresztmetszetű bronzhuzalból hajlított, nyitott *hajkarika*. Á: 2,3 cm. 2. Jobb alkarján könyöke alatt ovális keresztmetszetű bronzhuzalból hajlított, hegyesedő végű *karperec*. Á: 6,5 cm, S: 14,43 g.

**71. sír (64. tábla):** Ny–K 282–102° tájolású, 65–74 éves férfi váza 75 cm mély, 190x70 cm-es, eléggé jól látszó sírgödörben. Koponyája előrebillent. Karja kissé a medence alá csúsztatva került elő.

*Melléklet:* 1. Jobb mellkasán rossz megtartású *ezüstpénz*, valószínűleg Stephanus rex veret.



49. kép

Ibrány–Esbó-halom 64. sír (a szerző felvétele)

#### 50. kép

Ibrány–Esbó-halom 67. sír  
(a szerző felvételei)





**72. sír (64. tábla):** Ny–K 288–108° tájolású, 64–73 éves nő váza 75 cm mély, 183x58 cm-es, jól körülhatárolható sírgödörben. Koponyája a bal oldalára billent. Jobb kezét a bal combra helyezték keresztben. Bal alkarja és mellkasa hiányzik.

*Melléklet:* 1. A jobb csecsnyúlványon S végű ezüst hajkarika. Á: 1,6 cm, S: 0,3 g.

**73. sír (65. tábla):** 40–60 év körüli nő teljesen kiszántott váza a mai felszín alatt 50 cm-re.

*Melléklet:* 1. A csontok mellett a barázdában vastag bronzhuzalból hajlított nyitott gyűrű. Á: 2,9 cm, S: 5,65 g.

### 51. kép

Ibrány–Esbó-halom 70. sír  
(a szerző felvétele)

**74. sír (65. tábla):** Ny–K 267–87° tájolású, 50–70 év körüli nő váza 60 cm mély, 30–45 cm széles, rosszul kirajzolódó sírgödörben. Koponyája a bal oldalára billent. Bal karja szorosan a test mellett. A jobb alkart és a mellkast kiszántották.

*Mellékletek:* 1–2. A koponya két oldalán egy-egy rossz állapotú, igen vékony bronzdrótból hajlított S végű hajkarika. A jobb oldalinak az S vége letörött. Á: 1,6 cm, ill. 1,5 cm, együttes súlyuk 0,5 g.

A 74–75. sír környékén fekete *obszidiánszilánkot* találtunk. 2x1,7 cm.

**75. sír (65. tábla):** Ny–K 272–92° tájolású, 67–76 éves férfi váza 60 cm mély, 48 cm széles, halványan rajzolódó gödörben. Koponyája a bal oldalára billent, deréktól felfelé a test kissé észak felé „elhajlott”. A kar nyújtva a test mellett. A gerincoszlop alsó harmada hiányzott. Melléklete nem volt.

**76. sír (65. tábla):** Ny–K 270–90° tájolású, 65 cm mély, 194x70 cm-es sír. A 23–40 éves férfi vázából csak a koponya töredéke és a láb töredékei maradtak meg.

*Melléklet:* 1. A sírföldben sötétszürke kis *kovapenge* töredéke került elő. 1,6x0,9 cm.

A 76. sír északi oldalának láb felőli része mellett kerek gödröt bontottunk ki, melynek alja a sírral egy szinten volt. Benne leletet nem találtunk



**77. sír (65. tábla):** Ny–K 278–98° tájolású, 4 év körüli gyerek váza. A sírgödört nem sikerült megfigyelnünk. A koponya, pár borda és a jobb comb feküdt in situ. Melléklete nem volt.

### 52. kép

Ibrány–Esbó-halom 79. sír részlete: a gyűrűk a bal kézen  
(a szerző felvétele)

**78. sír (65. tábla):** Ny–K 282–102° tájolású, 62–71 éves nő váza 172x63 cm-es, nehezen rajzolódó sírgödörben. Karja a test mellett nyújtva. Mellkasának középső része hiányzott. Melléklete nem volt. 1–2. A sír környékén két őskori (bronzkori?) *cserepet* találtunk. Az egyik barna külső felületű, fekete törésű, kissé homokos anyagú oldaltöredék. A másik drapposszürke, elsimított felületű kisebb edény vágott alja. F: 5,7 cm.

**79. sír (66. tábla, 52. kép):** Ny–K 250–70° tájolású, 64–75 éves nő sírja. Koponyáján jelképes trepanáció nyoma látszik. Foltját nem sikerült megfigyelnünk. M: 45 cm. Kezét a medencére egymás mellé fektették.

*Mellékletek:* 1. A bal csecsnyúlvány közelében S végű bronz *hajkarika*. Á: 1,5 cm, S: 0,22 g. 2–3. A bal kéz gyűrűsujján egy három szálból fonott és egy kör keresztmetszetű, hegyesedő végű *bronzgyűrű*. Mindkettő 2,1 cm átmérőjű. Az előbbi S: 0,22 g, az utóbbié 1,18 g.

**80. sír (66. tábla):** Ny–K 282–102° tájolású, 13–14 éves egyén váza halványan rajzolódó 95 cm mély, 175x55 cm-es sírgödörben. Koponyáját, bal karját és felsőtestét rókalyuk bolygatta. Jobb karja szorosan a test mellett feküdt nyújtva. Melléklete nem volt.

**81. sír (66. tábla):** Ny–K 268–88° tájolású, 40–80 éves férfi váza 95 cm mélyen, 175x50 cm-es halványan látszó sírgödörben. Koponyája előrebillent. Karja kinyújtva a test mellett. Jobb mellkasa hiányzott. Melléklete nem volt.

**82. sír (66. tábla):** Ny–K 278–88° tájolású, 10 év körüli gyerek váza 30 cm mélyen, 145 cm hosszú gödörben. Koponyája a bal oldalára billent. Mellkasát és kezét állatjártatok bolygatták. Melléklete nem volt.

**83. sír (66. tábla):** Ny–K 263–83° tájolású, 13–14 éves gyerek váza 30 cm mélyen, megfigyelhető sírgödör nélkül. Az eke erősen megbolygatta. In situ a bal felkar, a jobb mellkas, a medence és a comb. Melléklete nem volt.

**84. sír (66. tábla, 53. kép):** Ny–K 272–92° tájolású, 27–33 éves nő váza 45 cm mélyen, megfigyelhető sírgödör nélkül. Karja szorosan a test mellett kinyújtva feküdt. Koponyáját és mellkasát a szántás bolygatta.

*Melléklet:* 1. A koponya alatt S végű bronz *hajkarika*. Á: 2,2 cm, S: 0,56 g. 2. A sírföldben egy kívül szürke, fekete koromfoltos, belül drapposzürke, enyhén homokos anyagú, korongolt, kissé tagolt, kihajló *fazékperemet* találtunk. A vállán sűrű, mély, körbefutó hornyolások díszítik. A fedőhorony körben koromfoltos. P: kb. 24 cm. 3. Ugyanott volt egy szürke, korongolt, kívül sötétszürke felületű császárkori edény *oldaltöredéke* is.



### 53. kép

Ibrány–Esbó-halom 84. sír (a szerző felvétele)

**84. sír/b (53. kép):** Az előbbi váz lábszárától balra NyDNy–KÉK 244–64° tájolású, 7–8 éves gyerek váza ugyancsak megfigyelhető folt nélkül, ugyanazon a szinten, mint a 84. sír, vagyis 45 cm mélyen. A koponya és a jobb kar összedobálva. A lábszárakat kiszántották. Melléklete nem volt.

**85. sír (66. tábla):** Ny–K 280–100° tájolású, 53–62 éves nő váza 50 cm mélyen, megfigyelhető folt nélkül. Részben a szántás, részben állatjártatok erősen bolygatták. In situ feküdt a koponya, a bal felkar és a bal láb.

*Mellékletek:* 1. A mellen felszedéskor felvarráshoz átlukasztott, a hátlapon felülvert Salamon *pénc* (CNH 20, H15, U9.). S: 0,03 g. 2. Kb. a mellkas alsó szélé helyén hat szálból font *ezüstgyűrű*. Á: 2,1 cm. 3. A sír betöltésében barnásszürke *kovadarab*. 3,7x1,6x1,1 cm.

**86. sír (67. tábla):** Ny–K 272–92° tájolású, 7 év körüli gyerek váza 75 cm mélyen bizonytalanul rajzolódó 130x65 cm-es sírgödörben. Alkarja és medencéje hiányzott, állatjártatok bolygatták. Melléklete nem volt.

**87. sír (67. tábla):** Ny–K 274–94° tájolású, 14–17 év körüli egyén váza 50 cm mélyen, rosszul látszó 160x50 cm-es gödörben. A váz a sírgödör déli szélénél feküdt. Koponyája előrebillent. A felsőtest összepreselődve, karja szorosan a test mellett kinyújtva került elő. A váz helyzete koporsóra enged következtetni. Melléklete nem volt.

**88. sír (67. tábla):** Ny–K 270–90° tájolású, 14–16 éves gyerek váza 30 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Erősen szétszántott sír, in situ feküdtek a koponyatöredékek, a bal felkar, a bal láb és a jobb lábszár. Melléklete nem volt.



- 89. sír (67. tábla):** Ny–K 268–88° tájolású, 25–34 éves nő váza 60 cm mélyen, jól kivethető 217x70 cm-es sírgödörben. Koponyája a bal oldalára billent. Bal kezét a medencére hajlították, a jobbat állatjártatok bolygatták.  
*Melléklet:* 1. A koponya alatt bordázott ezüst S végű *hajkarika*. Á: 1,4 cm, S: 1,2 g.
- 90. sír (67. tábla):** Ny–K 274–94° tájolású, 61–67 éves férfi váza 60 cm mélyen. Foltját nem sikerült megfigyelnünk. Koponyája a bal oldalára billent. Karja szorosan a test mellett kinyújtva feküdt. Mellkasa és medencéje hiányzott. Melléklete nem volt.
- 91. sír (67. tábla):** Ny–K 262–82° tájolású, 23–60 év közötti férfi váza 60–70 cm mély, halványan látszó, 230x60 cm-es sírgödörben. Karja szorosan a test mellett kinyújtva feküdt. Az alkar táját állatjártat bolygatta. Felsőteste hiányzott. Rabolt. Melléklete nem volt.
- 92. sír (67. tábla):** Ny–K 256–76° tájolású, 64–73 éves nő váza 70 cm mélyen, jól kirajzolódó 230x78 cm-es sírgödörben. Koponyája hátrabillent, karja szorosan a test mellett kinyújtva feküdt, kissé a medence alá csúszott. Mellkasát állatjártatok bolygatták.  
*Melléklet:* 1. A koponya bal oldalán hátul bronz S végű *hajkarika*. Á: 2,4 cm, S: 1,6 g.
- 93. sír (68. tábla):** Ny–K 266–86° tájolású, 65–74 éves férfi váza 70 cm mély, csak a koponya felőli végén látszó sírgödörben. Karja kinyújtva a test mellett, mellkasát és medencéjét gyökerek tették tönkre. Melléklete nem volt.



- 94. sír (68. tábla, 54. kép):** Ny–K 260–80° tájolású, 30–36 éves, mongoloid jellegű férfi váza 60 cm mélyen, eléggé jól kirajzolódó, 230x60 cm-es sírgödörben. Jobb karja szorosan a test mellett, jobb kézfejét a medencére helyezték. A bal felkar keresztben feküdt a derék táján, az alkar a testtel párhuzamosan, a kéz a combon.

*Melléklet:* 1. A jobb könyök alatt Salamon ezüst-dénárja (CNH 20, H15, U9).

- 95. sír:** 40 cm mélyen csecsemő (0–1 éves) koponyájának töredékei. Melléklete nem volt.
- 96. sír (68. tábla):** Ny–K 268–88° tájolású, 40–80 éves férfi váza 60 cm mélyen, halványan látszó, 255x60 cm-es sírgödörben. Koponyája a jobb oldalára billent, jobb keze a medencén feküdt. Mellkasát és bal alkarját gyökerek tették tönkre. Melléklete nem volt.

#### 54. kép

Ibrány–Esbó-halom 94. sír (a szerző felvétele)

- 97. sír (68. tábla):** Ny–K 256–76° tájolású, 5–6 év körüli gyerek váza 50 cm mélyen, megfigyelhető sírgödör nélkül. Koponyája a jobb oldalára billent. Bal keze a medencén feküdt, jobb lába behajlítva. A jobb alkart kiszántották. Melléklete nem volt.
- 98. sír (68. tábla):** Ny–K 270–90° tájolású, 51–60 éves nő váza 50 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Felsőtestét és karját állatjártatok bolygatták.  
*Mellékletek:* 1–2. A koponya alatt két oldalon egy-egy S végű ezüst *hajkarika*. Á: 1,6, illetve 1,7 cm, S: 2,45 g, illetve 2,78 g.
- 99. sír (69. tábla):** Ny–K 274–94° tájolású, 49–55 éves nő váza 50 cm mélyen, a fekete humuszos talajban, megfigyelhető sírfolt nélkül. Koponyája a bal oldalára billent. Karja kissé szétárva. Mellkasát állatjártatok bolygatták.  
*Melléklet:* 1. A bal csecsnylvány alatt S végű bronz *hajkarika*. Á: 2,3 cm, S: 0,34 g.  
 A 99. és a 100. sír közötti részen 4 db középkori cserepet találtunk.

- 100. sír (69. tábla):** NyDny–KÉK 248–68° tájolású, 56–61 éves nő váza 60 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül a 99. sír alatt. A 99. sír vázának jobb lába a 100. sír medencéje felett feküdt 10 cm-rel. A váz a láb irányában erősen lejtősen feküdt. Koponyája a jobb oldalára billent. Alkarja hiányzott. Jobb combja törött. Melléklete nem volt.
- 101. sír (69. tábla):** Ny–K 256–76° tájolású, 63–68 éves férfi váza 70 cm mélyen, bizonytalanul rajzolódó, 215x65 cm-es sírgödörben. Koponyája a jobb oldalára billent, karja szorosan a test mellett feküdt, jobb kezét a medencére helyezték, a bal a medence alá csúsztatták. Melléklete nem volt.
- 102. sír (69. tábla):** Ny–K 256–76° tájolású, 19–20 éves egyén váza 30 cm mélyen, csak a nyugati végén kivehető sírfolttal. Neme bizonytalan. Ezen a részen 70 cm volt a gödör szélessége. Koponyája a jobb oldalára billent, szántással megbolygatták. Karja a test mellett kinyújtva feküdt. Melléklete nem volt.
- 103. sír (69. tábla):** Ny–K 280–100° tájolású, 3–5 éves gyerek váza 35 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Szétszántották a sírt. In situ csak a lábszár és a jobb comb töredéke. Melléklete nem volt.
- 104. sír (69. tábla):** Ny–K 250–70° tájolású, 35–55 éves férfi váza 30 cm mélyen szétszántva. In situ csak a bal medencelapát, a bal comb és a lábszár. Melléklete nem volt.
- 105. sír (69. tábla):** Ny–K 262–82° tájolású, szétszántott, 13–16 éves gyerek vázának maradványai 50 cm mélyen. In situ a lába. Melléklete nem volt.
- 106. sír (70. tábla):** Ny–K 266–86° tájolású, 30–60 éves nő váza 45 cm mélyen, viszonylag jól kirajzolódó 205x62 cm-es sírgödörben. Koponyája a bal oldalára billent. Kezét a bal medence külső szélén összekulcsolták. Lába jobbra kissé felhúzva feküdt.
- Mellékletek:* 1. Bal halántéka táján ezüst S végű *hajkarika*. Á: 2,4 cm, S: 2,8 g. 2. A jobb kézfejnél *Stephanus rex dénár* (CNH 1, H1, U1). S: 0,3 g.
- A 106. sírtól nyugatra a felszín alatt 40 cm-re, megfigyelhető folt nélkül fiatal *róka*<sup>87</sup> csontjai kerültek elő.
- 107. sír (70. tábla):** Ny–K 260–80° tájolású, 30–60 éves férfi váza 55 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Koponyája a bal oldalára billent. Karja kinyújtva a test mellett feküdt, jobb keze a medence alatt. A váz helyzete koporsóra enged következtetni. Melléklete nem volt. 1. A sír betöltésében feketésbarna külső-belső felületű, fekete törésű, samottal soványított, durvább kivitelű, kézzel formált *oldaltöredéket* találtunk.
- 108. sír (70. tábla):** Ny–K 272–92° tájolású, 60–65 éves nő váza 80 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Koponyája a bal oldalára billent. Felsőteste megsüllyedt és balra kicsavarodva találtuk meg, lába jobbra kissé felhúzva.
- Mellékletek:* 1. A koponya felett 10–15 cm-rel S végű bronz *hajkarika*. Á: 1,7 cm, S: 1,08 g. 2–4. A koponya bal oldalán három S végű bronz *hajkarika*, kettő együtt, a harmadik kissé lejjebb az öreglyuk irányában. Á: 1,5 cm, 1,4 cm és 1,3 cm.
- A 108. sír környékén három bronzkori, egy császárkori és két, a temetővel egykorú cserepet találtunk.
- 109. sír (70. tábla):** Ny–K 260–80° tájolású, 31–40 éves nő szétszántott váza 30 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Koponyatöredékei és az egyik combcsont feküdt in situ. Melléklete nem volt.
- 110. sír:** 60 cm mélyen 1 éves körüli gyerek kiszántott csontjait találtuk meg megfigyelhető sírfolt nélkül. Melléklete nem volt.
- 111. sír (70. tábla):** Ny–K 270–90° tájolású, 30–36 éves férfi váza 100 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Koponyája a jobb oldalára előrebillent. Karja a test mellett kinyújtva feküdt. Melléklete nem volt.
- 112. sír (71. tábla):** Ny–K 266–86° tájolású, 65–74 éves férfi váza 95 cm mélyen, megfigyelhető folt nélkül. Koponyája – melyen két jelképes trepanáció helye látszik – a bal oldalára billent, karja a test mellett kinyújtva feküdt. Melléklete nem volt.
- 113. sír (71. tábla):** Ny–K 278–98° tájolású, 64–73 éves férfi váza 30 cm mélyen. A sírgödör foltját csak a fej felőli oldalon sikerült megfigyelni. Itt 70 cm széles. Koponyája a bal oldalára billent, karja szorosan a test mellett kinyújtva feküdt. A váz helyzete koporsóra enged következtetni. Melléklete nem volt.
- 114. sír (71. tábla):** Ny–K 280–100° tájolású, 10–16 éves egyén váza 70 cm mélyen, megfigyelhető folt nélkül. Nemének meghatározása kérdéses. Koponyája előrebillent, felsőteste jobbra enyhén elfordult. Jobb karja és bal lába kissé behajlítva feküdt, a bal kar és jobb láb kinyújtva. Melléklete nem volt.

<sup>87</sup> Vörös István meghatározása.

- 115. sír (71. tábla):** Ny–K 270–90° tájolású, 11 éves egyén váza.<sup>88</sup> Nemének meghatározása kérdéses. 80 cm mélyen került elő, megfigyelhető sírgödör nélkül. Koponyája a jobb oldalára billent. Jobb karját kitérve, bal kezét a medence alatt találtuk meg. Lábát állatjártat bolygatta. Melléklete nem volt.
- 116. sír (71. tábla):** Ny–K 266–86° tájolású, 48–57 éves mongoloid nő váza 80 cm mélyen, megfigyelhető folt nélkül. Karja a test mellett kinyújtva feküdt. Mellkasát állatjártatok bolygatták.
- Mellékletek:* 1. Álla alatt vékony drótból hajlított S végű bronz *hajkarika*. Á: 1,4 cm, S: 0,53 g. 2. A sír feletti részben ásóval kidobott földben másik, hasonló S végű bronz *hajkarika*. Á: 1,8 cm, S: 0,6 g.
- 117. sír (71. tábla):** Ny–K 276–96° tájolású, 44–53 éves nő váza 30 cm mélyen.<sup>89</sup> A sírgödör foltját csak a koponya felé eső részen sikerült megfigyelnünk. Itt 58 cm széles. A felsőtestet állatjártatok és a szántás bolygatta.
- Mellékletek:* 1. Mellette állatjártatban kis *obszidiánpattinték*. 1,4x1,2 cm. 2. Az előbbi mellett ezüst S végű *hajkarika*. Á: 1,8 cm, S: 0,59 g. A 117. sírtól nyugatra *róka* csontjaira akadunk.<sup>90</sup>
- 118. sír (72. tábla):** Ny–K 267–87° tájolású, 40–45 éves nő váza 110 cm mélyen, megfigyelhető sírgödör nélkül.<sup>91</sup> Jobb karját a test mellé nyújtva, a balt a medencén keresztbe fektették.
- Melléklet:* 1. A jobb halántékon vastag drótból hajlított S végű ezüst *hajkarika*. Á: 1,3 cm, S: 2,72 g.
- 119. sír (72. tábla):** Ny–K 264–84° tájolású, 25–34 éves férfi váza 80 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Koponyája a bal oldalára billent. A váz enyhén ívesen feküdt – az 59. sírhoz hasonlóan – kissé a bal oldalára fordulva. Jobb alkarját a megtaláláskor mozdítottuk el ásóval. Melléklete nem volt.
- 120. sír (72. tábla):** Ny–K 272–92° tájolású, 6 év körüli gyerek váza 70 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Koponyája a jobb oldalára billent, bal felkarja elmozdult, a jobb kinyújtva feküdt, bal lába behajlítva, térde a jobb láb felett. Enyhén a bal oldalán zsugorított helyzetű. Melléklete nem volt. A 120. és 132. sírtől D-re szörvány *kova-* és *obszidiánszilánkot* találtunk.
- 121. sír (72. tábla):** Ny–K 258–78° tájolású, 4 éves gyerek szétszántott váza 70 cm mélyen, megfigyelhető sírgödör nélkül. In situ maradt meg a koponya, a mellkas és a jobb comb. Melléklete nem volt.
- 122. sír (72. tábla):** Ny–K 278–98° tájolású, 25–34 éves nő váza 130 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Kezét a medencére helyezték. Mellkasát és jobb lábszárát állatjártat bolygatta. Jobb comb-csontja 1 cm-rel vastagabb, mint a bal.



55. kép  
Ibrány–Esbó-halom 125. sír  
(a szerző felvételei)



<sup>88</sup> Az antropológiai meghatározáskor a váz mellett egy 4 éves gyerek néhány tejfogát találták.

<sup>89</sup> Az antropológiai meghatározáskor a váz mellett egy 1–2 éves gyerek néhány tejfogát találták.

<sup>90</sup> Vörös István meghatározása.

<sup>91</sup> Az antropológiai meghatározáskor a váz mellett egy 4 éves gyerek tejfogait találták.

*Mellékletek:* 1. A koponyától jobbra 20–25 cm-re vékony drótból hajlított, S végű ezüst *hajkarika*. Á: 1,4 cm, S: 0,25 g. Vége törött. 2. Jobb könyöke alatt valószínűleg a Zemplénből származó *andezitdarab*. Három lapja sima, de nem lecsiszolódástól, mivel az eredeti andezitoszlop kérges felülete látszik.<sup>92</sup> 8,2x7,3x5,1 cm.

**123. sír (72. tábla):** Ny–K 258–78° tájolású, 4 éves gyermek váza 60 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül.

In situ a jobb oldalára billent koponya és a hosszúcsontok néhány töredéke. Melléklete nem volt.

**124. sír (72. tábla):** Ny–K 272–92° tájolású, 4 éves gyermek váza 90 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül.

A kiszántott vázból a bal oldalára billent koponya, a felkarcsontok és a bal láb maradt in situ.

Melléklete nem volt.

**125. sír (72. tábla, 55. kép):** K–Ny 88–268° – fordított! – tájolású, 62–71 éves nő váza 60 cm mélyen,

megfigyelhető sírfolt nélkül. Koponyája jobbra billent. Kezét a medence felett összekulcsolták.

Lába enyhén szétterpesztve feküdt.

*Melléklet:* 1. A sír betöltésében kisebb *obszidiánpattinték*. H: 3 cm.

**126. sír (73. tábla):** Ny–K 258–78° tájolású, 40–60 éves nő váza 90 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt

nélkül. Koponyája balra előrebillent. Karja a test mellett kinyújtva feküdt. A sír betöltésében őskori

(bronzkor) *cserepet* találtunk.<sup>93</sup>

*Melléklet:* 1. A jobb halántéktól 20 cm-nyire igen vékony bronzhuzalból hajlított S *hajkarika*. Á: 1,3 cm, S: 0,2 g.

**127. sír:** 95 cm mélyen 1–3 éves gyermek koponyája került elő. Melléklete nem volt.<sup>94</sup>

**128. sír (73. tábla):** Ny–K 274–94° tájolású, 7–8 éves gyermek váza 105 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt

nélkül. Koponyája a jobb oldalára billent. Karja szétárva feküdt. Bal alkarja és mellkasa hiányzott,

állatjárat bolygatta.

*Mellékletek:* 1–2. A halánték két oldalán egy-egy S végű bronz *hajkarika*. Á: 1,7 és 2,1 cm, S: 0,94–0,94 g.

**129. sír (73. tábla):** Ny–K 262–82° tájolású, 3–4 éves gyermek váza 95 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt

nélkül. Rossz megtartású, csak a koponya és a láb maradt meg. Melléklete nem volt.

**130. sír (73. tábla):** Ny–K 280–100° tájolású, 63–75 éves férfi váza 120 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt

nélkül. Koponyája a bal oldalára billent. Jobb keze a medence szélén feküdt, a bal szorosan a test

mellét kinyújtva. Melléklete nem volt.

**131. sír (73. tábla):** Ny–K 266–86° tájolású, 25–34 éves férfi váza 110 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt

nélkül. Állatjáratok és gyökerek bolygatták. Felsőteste hiányos, illetve a csontok elmozdultak.

Melléklete nem volt.

### 56. kép

Ibrány–Esbó-halom

133. sír

(a szerző felvételei)



<sup>92</sup> Szabó László egyetemista meghatározása.

<sup>93</sup> Ezen a környéken több helyen került elő szórványként egy-egy őskori cserep, illetve pattinték.

<sup>94</sup> A 127–132. sír szelvényétől keletre 160 cm mélyen 3 obszidiánszilánkot, 3 bronzkori és egy, a temetővel egykorú cserepet gyűjtöttünk.

**132. sír (73. tábla):** Ny–K 275–95° tájolású, 30–36 éves férfi váza. 110 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Koponyája előrebillent. Jobb keze a medence szélén feküdt, a bal alkar – csonkja alapján – a test mellett kinyújtva. Mellkasa és alkarja hiányos. Melléklete nem volt.

**133. sír (73. tábla, 56. kép):** É–D 356–176° tájolású, 23–40 éves nő váza 130 cm mélyen, megfigyelhető sírgödör nélkül. Koponyája a bal oldalára billent. Jobb karját a mellkas közepére, a balt a vállhoz hajlították. Bal lába kissé behajlítva feküdt.

*Mellékletek:* 1. Jobb halántékán nagyobb S végű bronz *hajkarika*. Á: 2,8 cm, S: 0,88 g. 2. Az állkapocs bal oldalán hasonló, de igen rossz állapotú S végű bronz *hajkarika*. Á: 2,8 cm, S: 1,97 g. 3. A jobb kézen beszürkált pontokból álló ferde vonalakkal díszített, sokszögűre hajlított nyitott bronz *pántgyűrű*. Á: 1,8 cm, S: 0,36 g. 4. A koponya jobb oldalán a hajkarika felett zöld elszíneződés, talán egy másik *hajkarikát* mozdított el egy állatjárat. 5. A sír betöltésében egy bronzkori *peremtöredéket* találtunk.<sup>95</sup>

**134. sír (74. tábla):** Ny–K 276–96° tájolású, 36–45 éves férfi váza 40 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Koponyája előrebillent, karja a test mellett kinyújtva. Melléklete nem volt.<sup>96</sup>

**135. sír (74. tábla):** Ny–K 258–78° tájolású, 59–68 éves férfi váza 80 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Bal karja a test mellett kinyújtva. A mellkast és a jobb kart állatjáratok bolygatták meg. Melléklete nem volt.

**136. sír (74. tábla):** Ny–K 274–94° tájolású, 51–55 éves férfi váza 110 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Koponyája a bal oldalára billent. Jobb kezét a medencére helyezték, a bal kinyújtva a test mellett. Melléklete nem volt.<sup>97</sup>

**137. sír (74. tábla):** Ny–K 282–102° tájolású gödörben, kissé ferdén, Ny–K 288–108°-ra, 30–60 éves férfi váza 30 cm mélyen, bizonytalan 200x70 cm-es sírgödörben. A csontok alatti fára utaló elszíneződés alapján koporsóban temették el. A váz felső testét és jobb combját kiszántották. A koponyán sérülés nyoma, melyet elkezdtek műteni, de a sebészi trepanációt nem fejezték be. A sérülés gyógyult.

*Mellékletek:* 1. A sír betöltésében *obszidiánszilánk*. 2. A bal combon keresztben 9 cm hosszú, szélesedő végű *vascsipesz* végén akasztókarikával. A csipeszen textillenymatok látszottak. 3. A bal térd külső oldalán 12,5 cm hosszú *vaskés* hegyével lefelé. S: 13,48 g. 4. A kiszántott, keresztbe fordított jobb combcsont töredék alatt apró *vasmaradványok*.

A 137–138. sír környékén egy *obszidiánpenge* és egy kis *kerámia*töredék került elő.

**138. sír (74. tábla):** Kiszántott váz, melynek koponyatöredékei egy halomban feküdtek. 10–16 éves egyén. Mindössze a sír hozzátétőleges helyét tudtuk megállapítani a többi sírhoz képest. Melléklete nem volt. 1. A sír környékén apró *obszidiánszilánkot* találtunk.

**139. sír (75. tábla):** Ny–K 267–87° tájolású, 38–56 éves férfi szétszántott váza 50 cm mélyen, 60 cm széles, csak a koponya táján megfigyelhető sírgödörben. In situ a jobbra billent koponya és a jobb felkar feküdt.

*Mellékletek:* A szétszántott csontok között, kb. a mellkas táján vastöredékeket találtunk, köztük volt: 1. Egy rombusz alakú *nyílhegy*. H: 7,7 cm, S: 5,8 g. 2. Tegez vasalásához tartozó 1,5 cm széles *pántok*. Közöttük az egyiket két szegeccsel ütötték át. 3. Kör keresztmetszetű *vaskarika* – valószínűleg a tegezhez tartozott. Á: 3,5 cm, S: 5,41 g. 4. A sír környékén két *kovát* találtunk. 5. Ugyanott volt három a temetővel egykorú *cserép* is. 6. A kifordított combcsont végénél *teknősbéka* páncélját találtuk. Bár más csontjai a teknősnak nem voltak, a sírhoz tartozása kérdéses, mivel a szántás erősen bolygatta.

**140. sír (76. tábla):** Ny–K 284–104° tájolású, 14–17 éves egyén váza. Neme nem határozható meg. 20 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Koponyáját szétszántották, jobb karja a test mellett nyújtva feküdt, a balt a medencére hajlították.

*Mellékletek:* 1. Bal oldalon a koponya helyén nyitott bronz *hajkarika*. Á: 2 cm, S: 0,59 g. 2. A nyakon három szálból font *bronztorques*. Á: 14,3 cm, S: 22,5 g. 3. A bal kezén nyitott bronz *pántgyűrű*. Á: 2,2 cm, S: 1,32 g.

**141. sír (76. tábla):** Ny–K 292–112° tájolású, 31–36 éves férfi váza 25 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Koponyáját és bal alkarját kiszántották, jobb kezét a medencén találtuk meg.

*Mellékletek:* 1. A bal comb felett 10,6 cm hosszú, egyenes, egyélű *vaskés*. S: 5,41 g. 2. Ugyanott lant alakú, 7,3 cm hosszú *csiholó*. S: 6,56 g. 3–4. A sír környékéről került elő egy 2x1,6x1,2 cm-es *obszidiánszilánk*, valamint egy 2x1 cm-es *kovaszilánk*.

<sup>95</sup> A sír környékéről két további bronzkori cserép származik.

<sup>96</sup> A 134. és 230. sír közti üres sávban egy kisebb kova magkövet és két bronzkori cserépet találtunk.

<sup>97</sup> A környékén bronzkori és császárkori cserépeket, valamint 2 obszidiánszilánkot találtunk.

**142. sír (77. tábla):** Ny–K 294–114° tájolású, 40–60 éves férfi szétszántott váza. In situ a lábát találtuk, a jobb medence töredékeit, a keresztcsontot, valamint néhány csigolyát.

*Mellékletek:* 1. A jobb comb közepe táján, belül 6,7 cm hosszú, lant alakú *csiholó* (egy töredéke a combizületnél került elő). S: 9,45 g. 2. Ugyanott 1,7x2,7 cm-es fehér *kovaszilánk*. 3–4. Ugyanott két nyitott *bronzkarika* a csiholó két oldalán. Á: 2,2 cm, S: 0,97 g, illetve 0,93 g. A tárgyak helyzete tarsolyra utal. 5. A sírföldben apró *cserépdarab*.

**143. sír (77. tábla):** Ny–K 287–107° tájolású, 40–80 éves női(?) váz 35 cm mélyen 173x45 cm-es, halványan rajzolódó sírgödörben. A jelentkezésétől a sírgödör mindössze 10 cm mély. A szántás a vázat erősen megbolygatta.

*Mellékletek:* 1. 1x1,4 cm-es *kovaszilánk* a koponyacsontok közül. 2. Vékony ezüst *hajkarika* töredéke a koponyacsontok közül. Á: 1,7 cm, S: 0,24 g. Mellette zöld rozsdával átitatott gyerek(?)fog. 3. Kör keresztmetszetű, kissé elvékonyodó végű bronz *huzalkarperec* a bal medencelapáton.<sup>98</sup> Á: 6,8 cm, S: 11,21 g. Rajta egy helyen textilmaradvány.

**144. sír (77. tábla):** Ny–K 288–108° tájolású, 40–60 éves férfi szétszántott váza 25 cm mélyen. In situ csupán a lábszár maradt meg.

*Melléklet:* 1. Egyélű, egyenes *vaskés* a sír fölötti szántásból. H: 9,6 cm, S: 12,6 cm.

**145. sír (78. tábla, 57. kép):** Ny–K 292–112° tájolású, 9–10 éves leány váza 45–50 cm mélyen, halványan kirajzolódó 200x65 cm körüli sírgödörben. A szántással megbolygatott sír feltja a felszíntől 35 cm mélyen jelentkezett. A vázat egy állatjárat a jobb alkartól a koponya irányában megbolygatta.

*Mellékletek:* 1. Jobb alkarján – melyet az állatjárat a koponya fölé mozdított el – hegyesedő végű bronz *karperec*. Á: 6,6 cm, S: 14,16 g. 2. 3 sötétkék üveg *ikergyöngy* a mandibula jobb szára mellől. S: 1,54 g. 3–10. 8 darab kéttagú, csüngős *bronzveret* a nyak körül. H: 4,4 cm. 11. Egy ugyanilyen *veretnek* a felső tagja. Á: 1,4 cm. 12–16. 5 db kerek *bronzveret* ugyancsak a nyak táján. Á: 1,4–1,5 cm. 17. A jobb kézen egymásra hajlított végű *bronzgyűrűt* viselt, melyet a mellkas táján az állatjáratban találtunk meg. Á: 2,2 cm, S: 1,59 g. 18. Aranyozott füles *bronzgomb* fele a bal könyök külső oldalánál. Á: 1,1 cm, S: 0,92 g. 19. Egymásra hajlított végű *bronzgyűrű* a bal kézről, a bal combcsont belső oldala mellől. Á: 1,8 cm, S: 0,36 g. 20. A bal bokánál *vaskés*(?) nyéltüske töredéke falenyomattal. 21. 1,2x2 cm-es *kovaszilánk* a sír feletti rétegből.

**146. sír (77. tábla):** Ny–K 290–110° tájolású, 23–40 éves nő váza 13 cm mélyen, halványan jelentkező, 210x70 cm-es sírgödörben. A szántással erősen bolygatott csontváz a gödör nyugati végében feküdt, így a láb és a sír vége között 30 cm távolság maradt.

*Melléklet:* 1. Egymásra hajlított végű bronz *hajkarika* a koponyacsontok között. Á: 2 cm, S: 0,39 g.

57. kép

Ibrány–Esbó-halom 145. sír: ingnyakveretek (a szerző felvétele)



<sup>98</sup> Ez alapján bal keze a medencén lehetett.

**147. sír (79. tábla):** Ny–K 284–104° tájolású, 48–57 éves, robosztus alkatú férfi váza 80 cm mélyen, jól kirajzolódó 185x60 cm-es sírgödörben. A halvány lenyomatok alapján feltehetően koporsós temetkezés volt. A férfi kezét a medencére helyezték. A koponyát, a mellkast és a bal alkart állatjárat bolygatta. A koponyán sérülés vagy gyógyult jelképes trepanáció nyoma látszik.

*Mellékletek:* 1. Egyenes, egyélű vaskés hegyével a láb felé a bal medence külső oldala mellett. H: 11,5 cm, S: 9,85 g. 2. Hasáb alakú, 6x2,1x1,7 cm-es *fenőkő* homokkőből a vaskés mellett. 3. 14,7 cm hosszú vas *fokosbalta* keresztben a jobb combcsont közepén. S: 120,15 g.

**148. sír (77. tábla):** Ny–K 266–86° tájolású, 145x55 cm-es sírgödörben Ny–K 286–106° tájolású, 1–2 éves gyerek váza 75 cm mélyen. A váz a gödör ÉNy-i részén feküdt. Koponyája a jobb oldalára billent. A vázat állatjáratok bolygatták.

*Melléklet:* 1. Kör keresztmetszetű *vaskarperec* 2,4 cm hosszú töredéke a jobb alkar helyén. S: 0,98 g.

**149. sír (79. tábla):** Ny–K 276–96° tájolású, 21–25 éves férfi erősen szétszántott váza 35 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Melléklete nem volt.

**150. sír (79. tábla):** Ny–K 280–100° tájolású, halványan rajzolódó, 160x60 cm-es sírgödörben Ny–K 294–114° tájolású, 5 év körüli gyermek váza 55 cm mélyen. A sírgödörben 110x40 cm-es koporsó lenyomatát figyeltük meg. A gyerek jobb karja kinyújtva feküdt, a bal alkart állatjárat bolygatta.

*Mellékletek:* 1. *Tojáshéj* darabjai a koponya jobb oldala mellől. A tojásról csak annyit sikerült megállapítania Vörös Istvánnak, hogy az nem házi tyúké. 2. Kerek *bronzveret* a bal kulcsfontnál. Hátoldalán hurokfül a felerősítésre. Á: 1,1 cm, S: 0,45 g.

**151. sír (80. tábla):** Ny–K 258–78° tájolású, 17–18 éves egyén váza. Nemét nem lehet meghatározni a csontok alapján. A mellékletek alapján nő. 90 cm mélyen, jól látszó, 195x70 cm-es sírgödörben. A csontokat állatjáratok bolygatták meg, azonban a koponya és mellkas esetében a rablás sem zárható ki teljesen.

*Mellékletek:* 1. 2,1 cm átmérőjű, rombusz metszetű bronzdrótból hajlított S végű *hajkarika* a koponya helyén, a bal oldalon. S: 0,93 g. 2. Szögletes metszetű, nyitott bronz *hajkarika* a koponya jobb oldala mellett. Á: 1 cm, S: 0,46 g. 3–6. Kissé lejjebb egymáshoz tapadva egy 1,6 cm átmérőjű bronz, alatta egy 1,4 cm átmérőjű ezüst, ez alatt egy 1,4 cm átmérőjű bronz S végű és legalul egy egymásra hajló végű, 1 cm átmérőjű bronz *hajkarika*. A legutolsó téglalap átmetszetű, a többi kör keresztmetszetű. (S: 0,57 g, 0,38 g, 0,37 g, 0,51 g.) 7. Mellettek egy bronz S végű *hajkarika* 1,7 cm-es töredéke, S: 0,38 g. 8. A sír betöltésében 1x1,1 cm-es *obszidiánszilánk*, egyik oldalán kéreggel.

**152. sír (80–81. tábla, 58. kép):** Ny–K 268–88° tájolású, 65–69 éves nő váza 35 cm mélyen, halványan jelentkező, 210x60 cm-es sírgödörben. Koponyája a bal oldalára fordult. A nyakszirt jobb oldalán zöld patinanyom látszik.



**58. kép**  
*Ibrány–Esbó-halom 152. sír*  
(a szerző felvételei)



*Mellékletek:* 1. A koponyától jobbra kör keresztmetszetű, 7,7 cm hosszú *vasár*, egyik végén famaradványokkal. 2. 4,7 cm hosszú bronzlemezről hajlított, kissé tölcseres cső az állkapocs alól. Benne vasmaradványok. *Tűtartó* lehetett a belerozdásodott vastúvel. Á: 0,9–1 cm. 3. A tűtartó belsejében citromsárga hengeres *üvegyöngy*. H: 0,3 cm, S: 0,49 g. A restauráláskor ugyancsak a tűtartó végében találtak egy szem fekete, lapított gömb alakú *pasztagyöngyöt*. Á: 0,6 cm. 4. A tűtartó mellett sárga, gömbölyű, 0,6 cm átmérőjű *üvegyöngy*. 5. 6,3 cm átmérőjű, hegyesedő végű bronz *karperec* a jobb karcsonton. S: 17,01 g. 6. 1,9 cm átmérőjű nyitott bronz *pántgyűrű* a bal kézről. S: 1,05 g. 7. A csontváz fölött kb. 10 cm-rel vas *ásópapucsot* találtunk a sír betöltésében. Sz: 12 cm.

**153. sír (82. tábla):** Ny–K 286–106° tájolású, 6–7 éves gyerek váza 65 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Állatjáratok erősen bolygatták. A csontok felszedése után, a váz alatt végig egy kb. 5 cm vastag sötét elszíneződést figyeltünk meg (talán a koporsó alja?). Melléklete nem volt.

**154. sír (82. tábla):** Ny–K 282–102° tájolású, nehezen rajzolódó, 185x55 cm-es sírgödörben, 70 cm mélyen, Ny–K 292–112° tájolású, 20–25 éves férfi váza. Koponyája a bal oldalára billent, rajta gyógyult seb vagy jelképes trepanáció nyoma látszik. Karja a test mellett nyújtva feküdt. Mellkasát állatjárat bolygatta meg.

*Mellékletek:* 1. 1,6 cm átmérőjű, nyitott ezüst *hajkarika* a koponya alól. S: 0,9 g. 2. 0,9x1,3 cm-es *vastöredék* a medence környékéről, a sír betöltéséből.

**155. sír (82. tábla):** Teljesen szétszántott sír maradványa 40 cm mélyen. Csupán a lábszár maradt meg in situ. Ez alapján Ny–K 306–126° tájolású lehetett. Talán 40–60 éves férfi.<sup>99</sup>

*Melléklet:* 1. 2,1 cm átmérőjű, egymásra hajlított végű bronz *pántgyűrű* a bolygatott csontok közül.

**156. sír (82. tábla):** Ny–K 278–98° tájolású, 3–4 éves gyerek váza 40 cm mélyen. Teljesen szétszántották, csak a combcsontok maradtak eredeti helyzetükben.

*Melléklet:* 1. 2,7x1,2 cm-es *obszidiánpenge* a sír betöltésében.

**157. sír (82. tábla):** Ny–K 270–90° tájolású, 11–13 éves egyén váza 65 cm mélyen, nehezen rajzolódó, 175x70 cm-es sírgödörben. Mellkasát egy állatjárat erősen megbolygatta. Jobb kezét a mellére helyezték, a balt a has tájékára fektették.

*Mellékletek:* 1. 4,8 cm hosszú *vasár* a jobb könyök táján. S: 1,55 g. 2. 1,1x2,4 cm-es limnokvarcit *penge* a jobb combcsont külső oldala mellől. Ugyanitt 1,7x2,1 cm-es puha *homokkő*. 3. 2,3x1,4x1,1 cm-es *obszidián-darab* a sír betöltéséből.<sup>100</sup>

**158. sír (82. tábla):** Szétszántott sír maradványként egy koponya került csak elő. 10–20 év körüli egyén maradványa.

*Mellékletek:* 1–5. Különböző méretű vas *koporsókapcsok*, illetve töredékeik a koponya környékéről a szántásból. Kettő U alakú: H: 6,8 cm, illetve 4,8 cm, Sz: 1,1 cm, illetve 0,7 cm. Három töredékes, az egyik oldalán kampósan meghajlított. H: 7,8 cm, 5,8 cm, 3,2 cm, Sz: 0,8–1 cm, S: 18,03 g. 6. A sír környékéről *fenőkő* puha *homokkő*ből. (A sírhoz tartozás nem egyértelmű.)

**159. sír (83. tábla):** Ny–K 294–114° tájolású, 5 év körüli gyerek váza 40 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Medencéje környékét szántás bolygatta meg. Melléklete nem volt. 1. A sír környékén egy *obszidián magkő* került elő. 2. Ugyanott találtunk egy kisebb *cserepet* is.

**160. sír (83. tábla):** Ny–K 286–106° tájolású, 30–60 éves férfi szétszántott váza 38 cm mélyen, bizonytalanul látszó, 240x55 cm-es sírgödörben. In situ a koponya töredéke, a jobb alkar és a láb.<sup>101</sup>

*Melléklet:* 1. 1x1,1 cm-es *vaslemezke* a sír betöltéséből. S: 0,25 g. 2. 1,2x2,9 cm-es *kovapenge* a sír betöltéséből.

**161. sír (83. tábla):** Ny–K 278–98° tájolású, 10 éves gyermek állatjárat bolygatott váza 70 cm mélyen, halványan látszó, 185x70 cm-es sírgödörben. Koponyája a jobb oldalára billent. Alkarja hiányzott.

*Mellékletek:* 1. A koponya alól bronz *hajkarika* két töredéke. Á: kb. 1,8 cm, S: 0,06 g. 2. A jobb combcsont külső oldala mellől egyik végén behajlított, egyélű *vasalás*. H: 9,1 cm. 3. Mellette kívül levél alakú 4,7x2,1 cm-es *vaslemez*: valószínűleg rombusz alakú nyílhegy. S: 7,06 g. 4. U alakú *vaskapocs* az előbbi mellett kívül. 5,6x4,2 cm. 5. Egy másik hasonló *vasalás* a jobb boka vonalában 15–20 cm-re a lábtól. 6,2x3,8cm. 6. A lábtól délre 1,1x1,5 cm-es *obszidiánszilánk*.

<sup>99</sup> A sír mellett a szántásból összeszedett csontok között egy 5 év körüli gyerek (lehet, hogy a 156. sírhoz tartozik?) és egy felnőttnő maradványai voltak.

<sup>100</sup> A 255–257. sírtől délre a szelvényben több kovát és két bronzkori cserepet találtunk.

<sup>101</sup> A megfigyelt folt annyira keskeny, hogy nem zárhatjuk ki: nem a sír gödre, hanem koporsó foltja.



7–8. A sír környékén nagy részén kéreggel borított obszidián *magkövet* és egy kívül-belül barna felületű, fekete törésű, kissé homokos anyagú, korongolt(?), sekélyen befésült vonalköteggel díszített, kopott *cserepet* találtunk.

**162. sír (84. tábla):** Ny–K 285–105° tájolású, 39–48 éves nő váza 65 cm mélyen, jól kirajzolódó, 210x75 cm-es sírgödörben. A jobb comb külső oldalánál jól konzerválódott, egyik oldalán eldolgzott nagyobb fadarabot (10 cm) gyűjtöttünk, mely valószínűleg a koporsó maradványa. A váz koponyája szétporladt. Kezét derékszögben behajlítva a hasára tették. Melléklete nem volt.

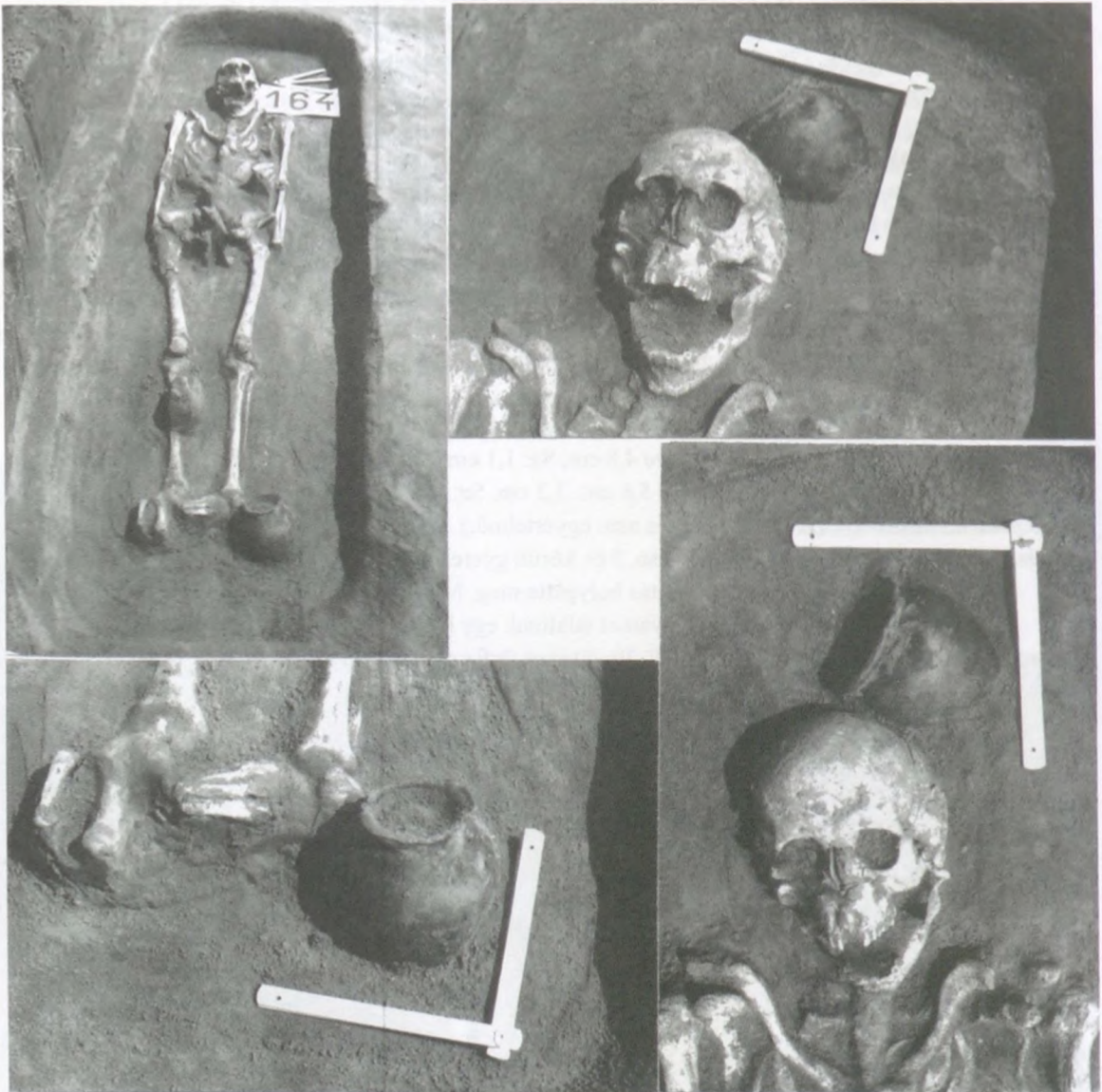
1. A sír környékén három *obszidiánszilánkot* találtunk.

**163. sír (84. tábla):** Ny–K 282–102° tájolású, 39–48 éves nő váza 50 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Koponyáját és felsőtestét a szántás erősen megbolygatta. Karja a test mellett kinyújtva feküdt. *Melléklet:* 1. Nagy méretű, korongolt *fazék* három karcolt díszű töredéke a jobb alkar és a test között. Ugyanennek az edénynek egy darabja a váztól kissé távolabb balra került elő.

**164. sír (84. tábla, 59–60. kép 2–3.):** K–Ny 95–275° – fordított! – tájolású, 45–49 éves férfi váza 70 cm mélyen, jól kirajzolódó, 225x65 cm-es gödörben. Karja szorosan a test mellett.

59. kép

Ibrány–Esbó-halom 164. sír (a szerző felvételei)



*Mellékletek:* 1. Szürkésfekete, homokkal soványított, korongolt, benyomott vízszintes vonalakkal díszített, fenékbélyeges *fazék* a koponya mögött. P: 8,8 cm, M: 11,2 cm, F: 5,5 cm. 2. Barnásszürke, fekete foltos, korongolt, homokkal soványított anyagú *fazék* a bal lábfej külső oldala mellől. P: 8,7 cm, M: 13,1 cm, F: 7,2 cm.

A 164–166. sírtól délre *obszidiánszilánkot* találtunk.

**165. sír (85. tábla, 60. kép 1.):** Ny–K 275–95° tájolású, 30–60 éves nő váza 60 cm mélyen, halványan rajzolódó, 180x60 cm-es gödörben. Mellkasából nem maradt meg szinte semmi.

*Mellékletek:* 1. A koponya felett a sírföldben 1,2x1,5 cm-es *kovaszilánk*. 2. A jobb mellkas fölött fekete, korongolt, homokos soványítású, deformálódott, összeroppant kis *fazék*<sup>102</sup> bekarcolt csigavonallal díszítve. P: 8,8 cm, M: 12 cm, F: 6,5 cm.

A sír környékén fehér *kovaszilánkot* és egy kívül drapposszürke felületű, fekete törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltörédeket* találtunk.

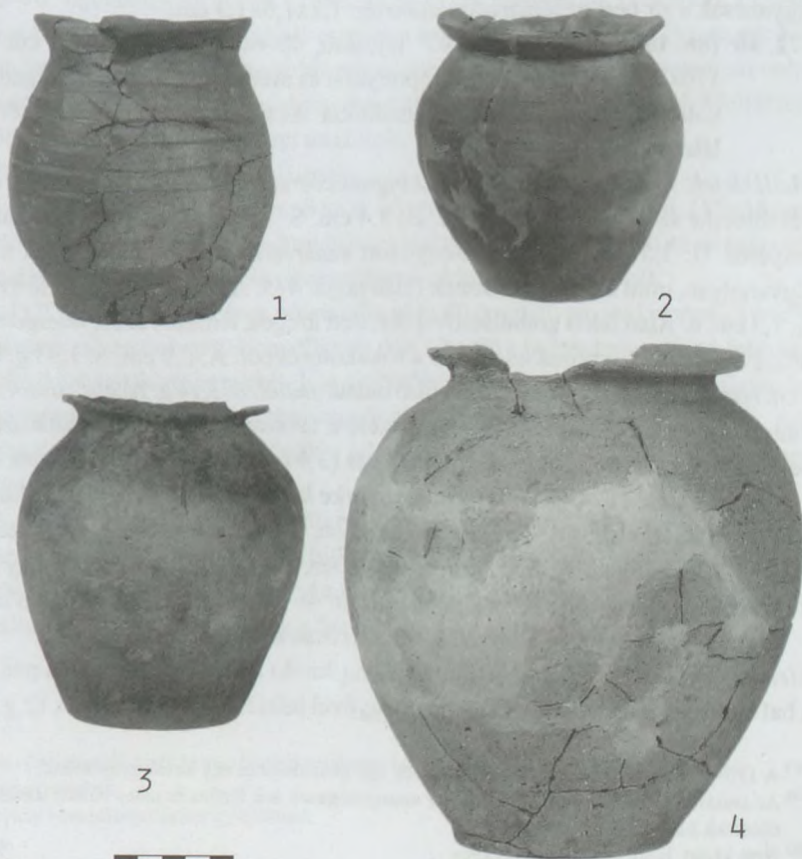
**166. sír:** 7–10 éves gyermek teljesen szétszántott vázscsontjainak maradványa 40 cm mélyen. Melléklete nem volt.

**167. sír (85. tábla):** Ny–K 292–112° tájolású, 10–13 éves gyermek váza 55 cm mélyen, jól rajzolódó, 150x50 cm-es sírgödörben. Koponyája a bal oldalára billent, mellkasát állatjáratok bolygatták meg. Kezét az ujjpercek alapján a medencére helyezték.

*Melléklet:* 1. A sírtól északra nyeséskor egyszerű, nyitott bronz *hajkarikát* találtunk. Á: 1,3 cm, S: 0,36 g. 2. A sír környékén 3 *kovaszilánkot*, egy *kovapengét* és egy kisebb őskori *cserepet* találtunk.

**168. sír (85. tábla):** Ny–K 280–100° tájolású sírgödörben 288–108° tájolású, 48–57 éves nő váza 55 cm mélyen. A gödör foltja bizonytalanul látszott, 185x50 cm-es. A koponya a jobb oldalára billent, mellkasát állatjárat bolygatta meg. Jobb kezét a medencén találtuk meg, a balt a jobb könyökre helyezték. Bal lába kissé behajlítva.

*Mellékletek:* 1. Két félből álló füles *bronzgomb* a bal kulcscsonton. H: 1,7 cm, S: 1,31 g. 2. Két félből álló füles *bronzgomb* az állkapocs jobb szára alól. H: 1,7 cm, S: 1,57 g. 3. Téglaszínű külső-belső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, 3,7x4,3 cm-es kopott *cseréptörédek* a sírföldben.



**60. kép**

*Ibrány–Esbó-halom: edények*

1: 165. sír;

2–3: 164. sír;

4: 251. sír

(Boros György felvételei)

<sup>102</sup> Valószínűleg a koporsóra helyezték.



**169. sír (85. tábla, 61. kép):** Ny–K 290–110° tájolású, 26–32 éves nő váza 95 cm mélyen, bizonytalanul rajzolódó, 185x70 cm-es sírgödörben. Koponyája a bal oldalára billent. Mellkasának bal oldalán ráásás(?) nyoma, benne egy borda és a bal alkar.

*Melléklet:* 1. Szőlőfürttel és egy pár gyöngykoszorúval díszített, belül hullámos ívű ezüst *fülbevaló* a jobb lapockán. H: 4,2 cm, S: 3,87 g. 2. A sírtól délre kis obszidián *magkövet* és két bronzkori *cserepet* találtunk.

**61. kép**

*Ibrány–Esbó-halom 169. sír: fülbevaló (a szerző felvétele)*

**170. sír (85. tábla):** Ny–K 290–110° tájolású, 46–52 éves férfi váza 65 cm mélyen, rosszul rajzolódó, 220x65 cm-es gödörben. A sírgödörn belül megfigyelhető volt egy 170x35 cm-es koporsó elszíneződése. A koporsó a sír fej felőli része felé elcsúszott. A férfi koponyája a bal oldalára billent. Karját a hasán összefonták. Melléklete nem volt. 1–2. A sírtól keletre egy *obszidiánszilánkot* és három *kovát* találtunk.<sup>103</sup>

**171. sír (86. tábla):** Ny–K 292–112° tájolású, 38–56 éves nő váza<sup>104</sup> 60 cm mélyen, jól látszó, 220x65 cm-es gödörben. Karja a test mellett kinyújtva feküdt.

*Mellékletek:* 1. A jobb csecsnyúlvány mellől omlékony anyagú, nyitott bronz *hajkarika*. Á: 2,7 cm, S: 0,88 g. 2. Bronz *hajkarika* – az előző párja, de annál jobb állapotú – a koponya bal odala mellől. Á: 2,6 cm, S: 0,79 g. 3. A jobb kulcsont és az állkapocs között 7,5 cm hosszú, nyéltüskés késszerű, egyélű *vaseszköz*. S: 5,97 g. 4. Kisméretű egymásra hajló végű *bronzkarika* a bal könyök belső oldalán. Á: 0,8 cm, S: 0,47 g. 5. A bal könyök belső oldala mellől *vastöredékek* (talán vaskapocs?). S: 4,57 g. 6. 11,8 cm hosszú tüskés *vastárgy* (nyílhegy formájú, de nyílhegynek valószínűleg túl nagy, s ennek ellene szól a halott neme is) a jobb könyök belső oldala mellől. S: 18,89 g. 7. A bal kar feletti részen a sír betöltésében 1,9x2,6 cm-es *kovaszilánk*. 8. Ugyancsak a sír betöltésében *obszidiánrög*. 1,8x1,6x1,3 cm.

**172. sír (86. tábla):** Ny–K 277–97° tájolású, 40–60 éves nő váza 65 cm mélyen, halványan rajzolódó, 170x55 cm-es gödörben. Koponyáját és mellkasát rókajarat bolygatta meg. Jobb karja a test mellett volt nyújtva, a balt a róka elmozdította. Az ugyancsak elmozdított két kulcsonton zöld rozsdanyom látszott.

*Mellékletek:* 1. Kéttágú csüngős ezüst *ingnyakveret* a jobb váll fölül. Korong alakú felső tagjának hátoldalán két fülecske szolgált a felerősítésre. H: 3,4 cm, S: 1,38 g. 2. Az előzőhöz hasonló csüngős *veret* a koponya helyéről. H: 3,5 cm. 3. Kerek aranyozott *ezüstveret* két felerősítő füllel a jobb felkar fölül. Á: 1,3 cm. Ugyanolyan, mint a csüngős veretek felső tagja. 4–5. Az előzőhöz hasonló két kerek *veret* a rókakotorékból. Á: 1,3 cm. 6. Alsó felén granulációval díszített üreges, lemezes ezüst *fülesgomb* a rókakotorékból. H: 1,8 cm, S: 2,29 g. 7. Nyitott bronz *hajkarika* a rókakotorékból. Á: 2,7 cm, S: 1,93 g. 8. Egyenes hátú, egyélű *vaskés* 5 cm hosszú töredéke a jobb lábszár külső oldala mellől. S: 3,14 g. Alatta 2 mm vastag fekete elszíneződést figyeltünk meg egy kb. 8x8 cm-es foltban; széle a lábszár belső oldalán határozott, lekerekített.<sup>105</sup> 9–10. A sír betöltéséből származik egy *obszidiánpenge* (3,4 cm), egy *obszidiánszilánk* (1,8x0,9 cm) és egy bronzkori *kerámatöredék*. 11. A sírtól keletre két szürke *kovaszilánkot* és egy bronzkori *cserepet* találtunk.

**173. sír (86. tábla):** Ny–K 256–76° tájolású, 34–43 éves férfi erősen szétszántott váza 35 cm mélyen. Melléklete nem volt. A sír betöltésében, illetve attól északra egy-egy *obszidiánszilánkot* találtunk.<sup>106</sup>

**174. sír (87. tábla):** Ny–K 276–96° tájolású, 48–52 éves férfi váza 55 cm mélyen, halványan kirajzolódó, 205x60 cm-es gödörben. Keze szorosan a test mellett.

*Mellékletek:* 1. Kis egyszerű, nyitott ezüst *hajkarika* a koponya bal oldala mellett. Á: 1 cm, S: 0,4 g. 2. *Vaskés* a bal combcsont külső oldala mellett, hegyével lefelé. H: 10,2 cm, S: 8,12 g.

<sup>103</sup> A 170. és 171. sír közt bronzkori cserepeket, egy obszidiánt és egy kovát gyűjtöttünk.

<sup>104</sup> Az ásatáson férfinak határoztuk meg. Az antropológusok sok férfias és nőies vonást mutattak ki rajta. Végül inkább nőiesnek határozták meg.

<sup>105</sup> Nem kizárt, hogy tarsoly maradványa.

<sup>106</sup> A 173–176. sír környéken egy bronzkori cserepet is találtunk.

- 175. sír (87. tábla):** Ny–K 270–90° tájolású, 35–55 éves férfi váza 42 cm mélyen, halványan kirajzolódó, 110x60 cm-es gödörben. Koponyáját és mellkasát a szántás bolygatta. Jobb karját kinyújtva a test mellé, a balt a medencére helyezték. Melléklete nem volt.
- 176. sír (87. tábla):** Ny–K 274–94° tájolású, 32–50 éves férfi váza 50 cm mélyen, halványan rajzolódó, 225x60 cm-es gödörben. Jobb kezét a bal könyök tájára, a bal kezét a medencére helyezték. Melléklete nem volt.<sup>107</sup>
- 177. sír (87. tábla):** Ny–K 280–100° tájolású, 7–9 éves gyerek állatjáratok által bolygatott váza 40 cm mélyen, halványan rajzolódó, 135x45 cm-es gödörben. Bal kezét a mellére helyezték, a jobb alkarja elenyészett. Melléklete nem volt.<sup>108</sup>
- A 177. sírtól délre sötét betöltésű, 90x60 cm-es alapterületű gödröt bontottunk ki, mely a felszín alatt 40 cm-re jelentkezett. Innen mért mélysége 20 cm. Lelet nem volt benne.
- 178. sír (87. tábla):** Ny–K 256–76° tájolású, 16–18 éves egyén<sup>109</sup> váza 60 cm mélyen, 185x50 cm-es gödörben. Koponyája a jobb oldalára billent. Kezét a medencére helyezték.
- Mellékletek:* 1. 0,9x1,2 cm-es *kovaszilánk* a bal combcsont mellett. 2. A sír betöltésében 0,7x1 cm-es *obszidiánszilánk*.
- 179. sír (87. tábla):** Ny–K 294–114° tájolású 2 év körüli gyerek váza 50 cm mélyen, nehezen kirajzolódó, 100x50 cm-es gödörben. Állatjáratok erősen bolygatták. Melléklete nem volt.
- 180. sír (88. tábla):** Ny–K 300–120° tájolású, 34–43 éves férfi váza 65 cm mélyen, halványan rajzolódó, 215x65 cm-es gödörben. A néhány helyen megfigyelhető elszíneződések koporsó meglétére utalnak.
- Mellékletek:* 1. 2,5 cm átmérőjű egyszerű, nyitott bronz *hajkarika* a koponya jobb oldala mögött. S: 0,9 g. 2. *Fenőkö* puha homokkőből a jobb combcsont belső oldalánál. 4,5x1,9x1,6 cm. 3. Ismeretlen rendeltetésű *vastárgy* (csiholó?) töredékei a fenőkö alatt. S: 11,41 g.
- 181. sír (88. tábla):** Ny–K 278–98° tájolású, női(?)<sup>110</sup> váz 85 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Felsőtestéből csupán a jobb karcsontok maradtak meg. Jobb kezét a mellére helyezték.
- Melléklet:* 1. A jobb alkaron 7,2 cm átmérőjű, hegyesedő végű bronz *karperec*. S: 17,08 g. 2. A sír környékén egy nagyobb neolitik *cserepet*, hat *obszidián-*, illetve *kovaszilánkot* és két homokos anyagú, korongolt *cserepet* találtunk.
- 182. sír (88. tábla):** Ny–K 260–80° tájolású, 4 év körüli gyerek váza 75 cm mélyen, jól rajzolódó, 125x45 cm-es gödörben. Az igen rossz megtartású vázból csupán a koponya néhány töredéke és pár fog maradt meg. A sír alján valószínűleg a koporsó foltja rajzolódott halványan. Melléklete nem volt.
- 183. sír:** 4–10 év közötti egyén apró csontmaradványai alapján meghatározott sír halvány folttal. Melléklete nem volt. 1. A sír betöltésében két őskori *cserepet* találtunk.
- A 182–183. sírtól keletre egy *kutya-* és egy *halcsontot* találtunk.
- 184. sír (88. tábla):** Ny–K 284–104° tájolású, 54–59 éves nő váza 60 cm mélyen, alig kivehető, 185x55 cm-es gödörben. Állatjáratok bolygatták. Jobb karja kinyújtva a test mellett feküdt, a balt az állatjáratok elmozdították. Koponyáján jelképes trepanáció nyoma látszik. Melléklete nem volt.
- 185. sír (88. tábla):** Ny–K 297–117° tájolású, 52–56 éves nő *gracilis* váza 40 cm mélyen, jól kivehető, 195x70 cm-es gödörben. Állatjáratok erősen bolygatták a mellkasát. Bal alkarját a hasára helyezték. A jobb kéz kinyújtva a test mellett feküdt. Melléklete nem volt. 1. A sír betöltésében egy őskori *cserepet* találtunk. A 185. sírtól keletre egymás közelében négy szabályos kör alakú elszíneződést figyeltünk meg. Kb. 60 cm átmérőjűek, aljuk felé szűkültek, mélységük a jelentkezéstől 30 cm. Közülük az egyikben egy *hal-* és egy *juhcsigolyát* találtunk.
- 186. sír (89. tábla):** Ny–K 246–66° tájolású, 23–40 év körüli nő váza 25 cm mélyen, halványan rajzolódó, 195x60 cm-es gödörben. Koponyája a jobb oldalára billent. Jobb karja kinyújtva feküdt a test mellett, bal kezét a combra tették. Igen rossz megtartású váz. Melléklete nem volt. 1. A sír közelében kis *obszidiánszilánkot* találtunk. 2. A sírtól északra kis őskori *cserepre* akadunk.

<sup>107</sup> A 176–181. sír körüli szórványként több *obszidián-* és *kovaszilánkot*, valamint bronzkori és homokos anyagú, korongolt *cserepeket* gyűjtöttünk nagyobb mennyiségben.

<sup>108</sup> A 177–179. sír szelvényében szórvány *obszidiánszilánkot* gyűjtöttünk.

<sup>109</sup> Az ásatáson nőnek határoztuk meg.

<sup>110</sup> Az ásatáson meghatározott nem, az antropológiai meghatározáskor csontokat nem találtak.

**187. sír (89. tábla):** Ny–K 284–104° tájolású, 40–80 éves nő váza 50 cm mélyen, nehezen kivehető, 180x60 cm-es gödörben. Koponyája a bal oldalára fordult. A rossz megtartású csontváz jobb alkarja a mellkason feküdt, a bal keze a medencén volt. Bal felkarján összeforrított törés nyoma látszik. Melléklete nem volt.

**188. sír (89. tábla):** Ny–K 282–102° tájolású, 36–45 éves nő váza 85 cm mélyen, jól kirajzolódó, 200x70 cm-es gödörben. 35 cm széles koporsó nyugati végét sikerült megfigyelnünk. A rossz megtartású váz bal kezét a medencén fekvő találtuk meg, jobb alkarja hiányzott.

*Mellékletek:* 1. Nyitott vékony bronz *hajkarika* a koponya jobb oldala alól. Á: 2,7 cm, S: 0,61 g. 2. Lapos ovális metszetű, nyitott, segyszerű ezüst *hajkarika* a koponya bal oldala alól. Á: 2,5 cm, S: 1,15 g. 3. Füles, tömör *bronzgomb* az állkapocs elöl. Alján kopott, sekély sugaras karcolás látszik. H: 1,7 cm, S: 5,26 g. 4. A sírtól nyugatra két kis *obszidiánszilánkot* és három – rézkori? – *cserepet* találtunk.<sup>111</sup>

**189. sír (89. tábla):** Ny–K 290–110° tájolású, 30–60 éves férfi váza 45 cm mélyen, 195x70 cm-es gödörben. Koponyája a bal oldalára fordult. Kezét a medencére fektették.

*Mellékletek:* 1. Nyitott bronz *hajkarika* a koponya jobb oldala mellől. Á: 1,5 cm, S: 0,57 g. 2. Egyélű, egyenes hátú *vaskés* nyelével lefelé, függőleges (valószínűleg másodlagos) helyzetben a jobb combcsont belső oldalánál. H: 7,8 cm, S: 4,11 g. (Töredékei a medencénél kerültek elő.)

**190. sír (90. tábla):** Ny–K 280–100° tájolású, 41–50 éves férfi váza 75 cm mélyen, 250x65 cm-es gödörben. Karja szorosan a test mellett kinyújtva, a bal kézfejet azonban a comb közt találtuk meg.

*Mellékletek:* 1. Rombusz alakú tüskés vas *nyílhegy* hegyével lefelé, a jobb alkar külső oldala mellett, a sír aljától 25 cm-rel magasabban. H: 7,5 cm, S: 9,18 g. 2. Egyenes hátú, egyélű *vaskés* a jobb combcsont külső oldala mellett. H: 9,8 cm, S: 5,22 g. 3. 7,5 cm hosszú, lant alakú *vascsiholó* a szeméremcsont előtt. 4. A csiholóhoz rozsdásodva találtunk két *kovát*. 2,3x4 cm, illetve 21x1,9x1,2 cm. 5. S alakú *vaskapocs* töredéke a koponya fölül. H: 5,7 cm.

**191. sír (91. tábla):** Ny–K 290–110° tájolású, 30–60 éves férfi váza 35 cm mélyen, igen halványan rajzolódó, 205x65 cm-es gödörben. Koponyáját és felsőtestét kiszántották. Karja kinyújtva, szorosan a test mellett feküdt.

*Mellékletek:* 1. Bronz *karperec* a láb környékéről, a nyesésből. Egyik vége hegyesedő, a másik letört. Másodlagosan kisebbre (gyerekméret) hajlították. Á: 4,2 cm, S: 9,25 g. 2. *Kova* a sír betöltéséből. 3. A sírtól délre két *kovaszilánkot* és egy rézkori *cserepet* találtunk.

**192. sír (89. tábla):** Ny–K 283–103° tájolású, 23–40 éves férfi(?) váza 90 cm mélyen, 240x60 cm-es gödörben. Benne 205x45 cm-es koporsó lenyomatát sikerült megfigyelnünk 10 cm magasán. A rossz megtartású váz mellkasa hiányzik, állatjáratok bolygatták. A jobb kezét a medencén találtuk meg, a bal kinyújtva a test mellett.

*Mellékletek:* 1. 10,7 cm hosszú, egyélű, egyenes hátú *vaskés* a jobb lábszár külső oldala mellől. S: 5,35 g. 2. *Vastöredék* (vaskapocs?) a bal felkar magasságában, a sír széle mellett. H: 2,8 cm. 3. *Vaskapocs* töredéke a sír betöltéséből. H: 3,5 cm, S: 12,05 g.

**193. sír (91. tábla, 62. kép):** Ny–K 265–85° tájolású, 5 év körüli gyermek váza 30 cm mélyen, halványan rajzolódó, 150x50 cm-es gödörben. A váz alatt megfigyelt elszíneződés alapján koporsóban feküdt.

*Mellékletek:* 1. Egy szem lapított gömb alakú fehér *pasztyagöngy* a koponya jobb oldala mellől. Á: 0,9 cm, S: 1,6 g. 2. A koponya mosásakor a csontok között ugyanilyen *pasztyagöngyöt* találtunk. Á: 0,8 cm.



**62. kép**

Ibrány–Esbó-halom 193. sír

1: avar övveret 2: ingnyakveret (a szerző felvételei)

3. Ugyanott egy fél öntött füles *bronzgomb*. H: 1,6 cm, S: 1,02 g. 4. Indás öntött kéttágú bronz avar *övveret* felső tagja a gyöngy mellől. H: 2,1 cm, S: 5,72 g. 5. Két helyen átlukasztott szív alakú, palmattás, kopott *bronzveret* a jobb mellkas fölül. Hátoldalán két felerősítő nitt látszik. H: 1,6 cm, S: 1,03 g. 6. *Vaskarika* a koponya alól. Á: 1,8 cm, S: 1,93 g. 7. Állatjáratban egy szem sokszögű kék *üveggyöngy*. H: 0,9 cm. 8. A sírtól északra kis *obszidiánszilánkot* találtunk.

<sup>111</sup> A 188–191. sírok szelvényéből további két obszidiánszilánk származik.

**194. sír (91. tábla, 63. kép):** Ny–K 300–120° tájolású, 40–49 éves nő váza 60 cm mélyen, halványan rajzolódó 180x50 cm-es gödörben. A koponya a jobb oldalára billent, rajta jelképes trepanáció látszik. A halott jobb kezét a felkarra, a bal a mellre hajlították.

*Mellékletek:* 1. Nyitott, hegyesedő végű bronz *huzalkarperec* a jobb könyök táján. Á: 6,2 cm, S: 13,43 g. 2. Hurkos-kampós záródású, négy szálból sodrott bronz *karperec* a bal könyök táján. Á: 7,5 cm, S: 0,59 g. 3. Nyitott bronz *hajkarika* a koponya jobb oldala alól. Á: 2,7 cm. 4. Nyitott bronz *hajkarika* a koponya bal oldala alól. Á: 2,2 cm, S: 1,06 g. 5. *Vaskapocs* a sír környékéről ásonyomból.<sup>112</sup> H: 4,8 cm, S: 2,87 g. 6. A 194. sír szelvényéből 7 db *kova*, illetve *obszidiánszilánk* került elő.



### 63. kép

Ibrány–Esbó-halom 194. sír  
(a szerző felvétele)

### 64. kép

Ibrány–Esbó-halom 195. sír  
(a szerző felvétele)

**195. sír (92. tábla, 64. kép):** K–Ny 110–290° – fordított! – tájolású, 23–40 éves nő váza 75 cm mélyen, halványan rajzolódó, 190x55 cm-es gödörben. Koponyája a jobb oldalára billent. Jobb kezét a felkaron, a bal a keresztcsontra fektetve találtuk meg. Jobb lába enyhén behajlítva feküdt.

*Mellékletek:* 1. Három vékony szálból sodort *bronztorques* az arcon. Á: 20,5 cm, S: 10,55 g. 2. Ezüst egyszerű, nyitott *hajkarika* a koponya alól. Á: 2,2 cm, S: 1,1 g. 3. A bal boka vonalában a sírfal mellett ovális *kavics*. H: 2,8 cm. 4. A 195. sír szelvényében kis *obszidiánszilánkot* és egy őskori *cserepet* találtunk.



**196. sír (92. tábla):** Ny–K 272–92° tájolású, 16–20 év körüli egyén váza 65 cm mélyen, 50 cm széles gödörben. Nemét nem lehet meghatározni. A sír gödrét csak a láb felőli végén lehetett megfigyelni. A csontváz a combcsonttól felfele vagy elenyészett vagy – és ez a valószínűbb – kirabolták.

*Melléklet:* 1. Hegyesedő végű bronz *karperec* a bal alkaron. Á: 6,2 cm, S: 12,78 g.

**197. sír (93. tábla):** Kettős sír. Ny–K 282–102° tájolású, 200x70 cm-es, jól kirajzolódó folttal jelentkezett 50 cm mélyen. 20 cm-rel lejjebb koporsó foltját figyeltük meg. A sír mélysége a mai felszíntől 80 cm. A koporsó a gödör északi felében került elő.

**197/a. sír (93–96. tábla, 65–68. kép):** 16–18 éves lány igen rossz megtartású váza. Kezét a medencére helyezve találtuk.

<sup>112</sup> Vagy a 191. vagy a 194. vagy a 195. sírhez tartozhat.

*Mellékletek:* 1. A koponyától balra nyitott ezüst *hajkarika*. Á: 2,6 cm, S: 1,6 g. 2. Három vékony bronzszáלבól sodort hurkos-kampós záródású *torques* a nyakon. Á: 16,6–17 cm, S: 12,16 g. 3. Ugyancsak a nyakon 66 darabból álló *gyöngysor*, melyet rózsafüzérszerűen fűztek fel. 4 elporlott, 1 zöld gömbölyű üveg, 23 ép és 1 törött fekete alapon fehér pettyes, korong alakú paszta, 5 fehér, 5 irizáló, 12 fekete díszítetlen, korong alakú paszta, 2 fekete alapon fehér rátett hullámvonallal díszített, korong alakú paszta, 1 átlátszó kék, lapított gömb formájú üveg, 2 fehér irizáló gömbölyű üveg, 1 fehér alapon rátett fekete pettyes, korong alakú paszta, 2 bordó alapon fehér pettyes ugyanilyen, 1 zöld korong alakú üveg, 1 kis bordó, gömbölyű paszta, 1 fekete

**65. kép**

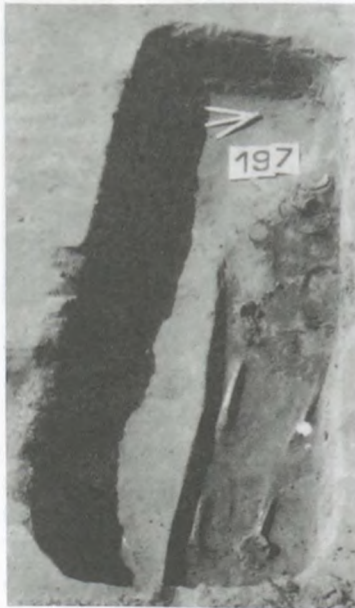
*Ibrány-Esbó-halom 197a. sír (a szerző felvételei)*



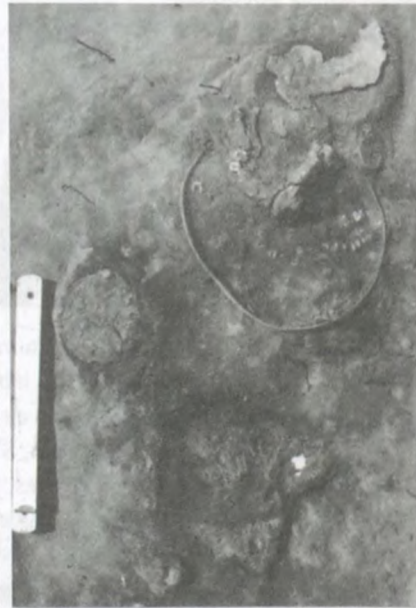
1



2



3



4



5



### 66. kép

Ibrány–Esbó-halom 197a. sír:  
aranyozott ezüst hajfonatkorong  
(a szerző felvétele)

alapon rátett fehér pettyes, piros hullámvonalas, korong alakú paszta, 1 barna csepp alakú paszta, 1 fekete alapon fehér hullám és piros rátett pettyes, korong alakú paszta, 1 fehér alapon barna petty és hullámvonal rátétes, korong alakú paszta, 1 barnássárga alapon zöld rátett hullámmal díszített, korong alakú paszta. S: 25,98 g. 4. A gyöngy nyaklánc végén gyökerénél átfűrt rókafog<sup>113</sup> csüngő. S: 0,76 g. 5. Egyenlő szárú ólomkereszt a nyaklánc végén. Szétomlott, csak az ásatási rajz és fotó alapján rekonstruálható a forma. 4,3x4,3 cm, S: 49,16 g(?). 6. Két félből álló, üreges, öntött füles bronzgomb a kereszt szára fölött. H: 1,8 cm. 7. Domborított aranyozott ezüstkorong részben a kereszt és a gyöngysor fölött a bal oldalon, előlapjával lefelé. Rajta poncolt, növényi ornamentikába oldott griff.<sup>114</sup> Á: 7,3 cm, S: 4,58 g. A griff befelé nézett. A korong hátoldalát körbevágott 0,5 mm vastag bőrkorong borította. A bőr és a lemez között fent egy, alul három elszegett szélű selyemszalag maradványai látszottak.<sup>115</sup> 8. Két félből álló füles bronzgomb a korong külső oldala mellett. H: 1,8 cm, S: 2,05 g. 9. Aranyozott ezüst, tulipán alakú csüngős kaftándíszveret felső tagja a hajkarika előtt, a torques alatt. Füllel felfelé került elő. A hátoldalán a négy felerősítő nittet elkalapálták. Csüngőként használhatták másodlagosan. H: 3,7 cm. 10. A jobb váll helyén, előlapjával felfelé a domborított aranyozott ezüstkorong párja. Igen rossz állapotú. A griff szembefordult a másik korongon lévővel. 11. Vaseszköz a korongtól lefelé, nyéltüskével – melyen farostok konzerválódtak – a váll irányában. H: 10 cm, S: 5,46 g. 12. Ezüstlemezből kivágott, aranyozott felületű, négy szív alakú csüngő. H: 4,6–4,8 cm. A mellkas felett kerültek elő, mögöttük kör alakú sötét elszíneződés látszott. 13. Körte alakú bronzcsörgő a szív alakú csüngők előtt. H: 2,2 cm. 14. Fél bronzgomb a csörgő előtt. S: 3,96 g. 15. Egy bronzgomb az előző előtt, melyet két üreges félből öntöttek. H: 1,8 cm. 16. Fél bronzgomb az előző előtt. S: 1,06 g. 17. Fél bronzgomb az előző előtt. S: 2,01 g. 18. Lemezes ezüst karperec szilvamacskára domborított aranyozott véggel a jobb alkaron. A végét egy-egy lyukkal ütötték át, melyek az összekötéstől megkoptak. Á: 6,8 cm, S: 20,51 g.<sup>116</sup> 19. Bronz huzalkarperec a jobb alkaron a lemezkarperec mellett. Á: 6,8 cm, S: 19,47 g. Rajta textilmaradványok. 20–21. Két bronz huzalkarperec a bal alkaron. Á: 7,5 cm, ill. 8 cm, S: 20,91 g, 21,71 g. 22. Hegyessedő végű, nyitott bronz bokaperec a jobb lábszáron. Á: 6,7 cm, S: 12,5 g. 23. Hegyessedő végű, nyitott bronz bokaperec a bal lábszáron. Á: 7,7 cm, S: 17,66 g.

**197/b. sír (93. és 97. tábla, 69. kép):** Az előzőtől balra, azzal közös koporsóban fekvő, 16–18 éves nő.

Mivel a kettős sír jelentkezésekor a foltot egyértelműen csak a 197/a. rész felett tudtuk megfigyelni, mindenképpen arra kell gondolnunk, hogy a sírgödör északi oldalába padmalyt vágtak, és a közös koporsó fele ez alatt volt.

<sup>113</sup> A meghatározást Vörös Istvánnak (Magyar Nemzeti Múzeum) köszönöm.

<sup>114</sup> Restaurálásához ld. SZINYÉRI 1993.

<sup>115</sup> A meghatározásban Tésikné Knotik Márta (Móra Ferenc Múzeum, Szeged) volt segítségemre.

<sup>116</sup> Kiss-Varga Miklós (Atommagkutató Intézet, Debrecen) elemzése alapján Cu=26,2%, Ag=71,0%, Au: 1,13%, Pb: 1,6% (JAM Adattár 98.12.).





67. kép

Ibrány–Esbó-halom 197a. sír:  
kaftánveret másodlagosan  
csüngőnek használt fele  
(a szerző felvétele)



68. kép

Ibrány–Esbó-halom 197a. sír:  
aranyozott ezüstlemezek  
(a szerző felvétele)



69. kép  
Ibrány–Esbó-halom  
197b. sír  
(a szerző felvételei)

Mellékletek: 1. Felvarráshoz két helyen átlukasztott, rombusz alakúra kivágott *dirhemtöredék* a koponya jobb oldalánál. X. századi – nagy valószínűséggel annak első feléből származó<sup>117</sup> – veret durva utánzata. 1x1,1 cm, S: 0,28 g. 2. Közelében állatjáratban teljesen szétesett *bronzveret*. 3. Nyitott bronz *hajkarika* a koponya bal oldala mellől. Á: 2,2 cm, S: 0,88 g. 4–5. Bronz *huzalkarperecek* a jobb alkaron. Á: 7 cm, ill. 7,1 cm, S: 18,4 g, 16,43 g. 6. Bronz *huzalkarperec* a bal alkar helyén. Á: 7,1 cm, S: 16,41 g. 7–10. A jobb kézen négy gyűrű. a. Nyitott ezüst *pántgyűrű*. Á: 2 cm, S: 2,36 g. b. Téglalap keresztmetszetű nyitott bronz *pántgyűrű*.

<sup>117</sup> A veretet fotó alapján Kovács László közvetítésével Alekszej Vlagyimirovics Fomin (Moszkva, Állami Történelmi Múzeum, Numizmatikai Részleg) határozta meg. Mindkettőjük segítségét köszönöm.

Á: 2,1 cm, S: 1,51 g. c. Háromszög keresztmetszetű, nyitott bronz *pántgyűrű*. Á: 2,4 cm, S: 2,83 g. Végei egymásra hajlanak. d. Ovális metszetű nyitott bronz *pántgyűrű*. Á: 2,1 cm, S: 1,6 g. 11–13. A bal kézen három további gyűrű. a. Téglalap metszetű, egymásra hajló végű bronz *pántgyűrű*. Á: 1,8 cm, S: 1,09 g. b. Háromszög metszetű, egymásra hajló végű bronz *pántgyűrű*. Á: 2,3 cm, S: 2,78 g. c. Vastagabb téglalap metszetű, egymásra hajló végű bronz *pántgyűrű*. Á: 1,7 cm, S: 0,89 g. 14. Bronzhuval *bokaperec* a jobb lábszáron. Á: 8,7 cm, S: 18,13 g. 15. Ugyanolyan bronz *bokaperec* a bal lábszáron. Á: 7,9 cm, S: 12,3 g. 16. A sír környékén két *obszidiánszilánkot* és egy őskori *cserepet* gyűjtöttünk.

**198. sír (92. tábla):** Ny–K 286–106° tájolású, 23–60 év körüli férfi váza 75 cm mélyen, halványan jelentkező, keskeny, 180x50 cm-es gödörben. A felsőtest teljesen hiányzott (rabolt?).

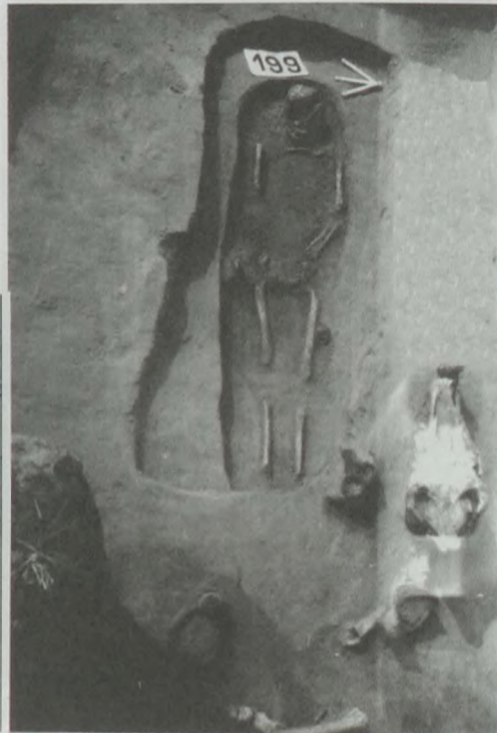
*Mellékletek:* 1. Háromszög metszetű *vaseszköz* a jobb combcsont külső oldala mellett. Talán vaskés. H: 6,8 cm, S: 5,68 g. 2. *Vaseszköz* (valószínűleg kés) a bal combcsont külső oldala mellett. H: 9,2 cm, S: 8,73 g.

**199. sír (98–99. tábla, 70. kép):** Ny–K 278–98° tájolású, 23–40 éves férfi rossz megtartású váza 180 cm mélyen, 200x65 cm-es gödörben. A sírban egy 180x45 cm-es koporsó nyomát sikerült dokumentálnunk. A váz mellkasa elporlott, keze a medence legszélén került elő. A férfi bal lábszára mellett, az emberi csontok szintje felett 30 cm-rel, megfigyelhető gödörfolt nélkül egy nyúzott lóbőrös temetkezés került elő. Vörös István meghatározása szerint nyári időszakban elpusztult, alacsony testalkatú, 5 1/4–5 1/3 éves mén. A lókoponya orral nyugatra feküdt. A mellső végtagok a koponya alatt feküdtek, a jobb hátsó láb a koponya mellett, attól DK-re, kb. DK–ÉNy-i irányban, a bal hátsó láb a másiktól távolabb, a sír legkeletibb részén volt.

*Mellékletek:* 1. Nyitott ezüst *hajkarika* a koponya jobb oldala mellől. Á: 2,2 cm, S: 1,59 g. 2. Az előzőhöz hasonló ezüst *hajkarika* a koponya bal oldala mellől. Á: 2,6 cm. 3. Hasonló ezüst *hajkarika* töredéke az előző fölött. H: 1,4 cm, S: 0,02 g. 4. Bronz *szíjelosztó* karika a jobb combcsont belső oldala mellől. Á: 2,9 cm, S: 4,05 g. 5. Nyéltámaszos *vasbalta* a jobb combcsont külső oldala mellől, élével a sír alja felé. H: 11,8 cm, S: 122,62 g. 6. Kör keresztmetszetű *vastöredék* famaradvánnyal a balta előtt. Nyéltüske darabja lehet. H: 1,9 cm, S: 4,22 g. 7. *Csiholó* és *kova* a bal combcsont külső oldala mellett. A csiholó szétomlott. A világosbarna kova 2,1x2,3x1,2 cm. 8. Nagyméretű karikás *vaszabla* a lókoponya bal oldala mellett. H: 28,5 cm, a karikák Á: 6,2 cm, illetve 6,6–6,7 cm, a száruk hossza 9,6 cm, illetve 9,7 cm. S: 189,14 g. 9. Lapos fülű, íves talpalójú, körte alakú *vaskengyel* a lókoponya mögöl. H: 16,9 cm, S: 165,35 g. 10. Nagyméretű, szögletes, vas *hevedercsat* a kengyel füle mellől. 5,7x6,3 cm, S: 38,31 g. 11. Az előzőhöz hasonló *kengyel* 50 cm-re délre a párjától. S: 124,58 g. 12. A sír betöltésében 2,5 cm hosszú *obszidiánszilánk*.

### 70. kép

Ibrány–Esbó-halom 199. sír  
(a szerző felvételei)



**200. sír (100. tábla):** Ny–K 287–107° tájolású nő váza<sup>118</sup> 70 cm mélyen, 180x70 cm-es gödörben, melyben egy 160x40 cm-es koporsó elszíneződését figyeltük meg. Koponyája a jobb oldalára billent, keze a medencére fektetve került elő.

*Mellékletek:* 1. Nyitott bronz *hajkarika* a koponya jobb oldala mellől. Á: 2 cm, S: 0,7 g. 2. 1,9 cm átmérőjű, hornyolással díszített, nyitott bronz *pántgyűrű* a bal kézen. S: 1,05 g. 3. Díszítetlen, nyitott bronz *pántgyűrű* a bal kézen. Á: 1,8 cm, S: 1,56 g.

**201. sír (100. tábla):** Ny–K 304–124° tájolású, 8 év körüli gyerek 116 cm hosszú váza 35 cm mélyen, halványan rajzolódó, 170x40 cm-es gödörben. A váz körül sűrű, kemény betöltést figyeltünk meg. Ez valószínűleg a koporsó elszíneződése, de az sem zárható ki, hogy bőrből vagy textilből csavarták a testet. A koponya a jobb oldalára billent. A kéz a test mellett kinyújtva feküdt.

*Melléklet:* 1. Nyitott, egyszerű ezüst *hajkarika* a koponya bal oldala mellől. Á: 2 cm, S: 1,15 g.

**202. sír (100. tábla):** Ny–K 292–112° tájolású, 44–53 éves nő váza 25 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Jobb oldalra billent koponyáját kiszántották. Bal kezét a mellkasra hajlították, a jobb kinyújtva feküdt a test mellett. Melléklete nem volt. 1. Jobb könyöke alatt egy drapposzsűrke, 1,4x1,4 cm-es *követ* találtunk. 2. Ugyanott egy kisebb barnásszűrke, homokos anyagú, korongolt edény *oldaltörredékét* gyűjtöttük össze. 3. A sírtól nyugatra 4–5 m-re négy *obszidiánrög*re akadunk.

**203. sír (100. tábla):** Ny–K 274–94° tájolású, 52–61 éves férfi váza 60 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Koponyája a jobb oldalára billent. Mellkasát állatjártatok bolygatták. Karja a test mellett kinyújtva feküdt. Melléklete nem volt. 1. A jobb térd belső oldalánál fekete, 2x2,5x1 cm *kovaszilánkot* találtunk. 2. A láb táján egy korongolt *fazék* néhány összeálló, omlékony töredéke hevert. 3. A sírtól DNy-ra drapp felületű, sötétszűrke törésű, homokos anyagú, korongolt edény *aljtörredékére* akadunk.

**204. sír (100. tábla):** Ny–K 272–92° tájolású, 2–3 év körüli gyerek váza 50 cm mélyen, rendkívül bizonytalanul rajzolódó sírfolttal. A rossz megtartású váznak csak néhány csontja maradt meg.

*Mellékletek:* 1. Két szálból sodort *vastorques*. Eredetileg 10,4 cm hosszú volt. S: 0,79 g. 2. Átlyukasztott, agyonkopott római – valószínűleg III. századi – *bronzpénc* a koponya bal oldala mellől. A torquesre lehetett fűzve. S: 4,78 g. 3. 0,9 cm hosszú, egyik végén kampós bronz *huzaldarabka* a csontok közül. S: 0,05 g.

#### 71. kép

Ibrány–Esbó-halom 206. sír (a szerző felvételei)



<sup>118</sup> Az ásatáson meghatározott nem. Jelenleg egy 7–8 éves gyerek koponyamaradványai vannak ezen a számon, amelyek azonban alighanem a 201. sírből kerültek elő.

**205. sír (100. tábla):** Ny–K 284–104° tájolású, 59–68 éves férfi váza 76 cm mélyen, jól kirajzolódó, 230x60 cm-es gödörben. A sír alja felett 6 cm-rel 200x48 cm-es koporsó elszíneződését sikerült megfigyelnünk. A koponya a jobb oldalára billent. Bal keze a jobb medencére fektetve került elő, a jobb kinyújtva a test mellett. Melléklete nem volt. 1. A sír betöltésében, a váz felett két drapp *kovaszilánkot* találtunk. 2,5x3,2x1,6 cm, illetve 0,9x2,7x0,5 cm.

**206. sír (101–102. tábla, 71–72. kép):** Ny–K 268–88° tájolású, 6–8 év körüli gyerek váza 60 cm mélyen, 140 cm-nél hosszabb, 55 cm széles sírgödörben. Jobb kezét a medencére hajlítva, a bal a test mellett kinyújtva találtuk meg. Az állkapocs jobb külső oldalán foltokban piros elszíneződést figyeltünk meg. A bal felkar közepe táján a csont alatt bőrlenymomat látszott.

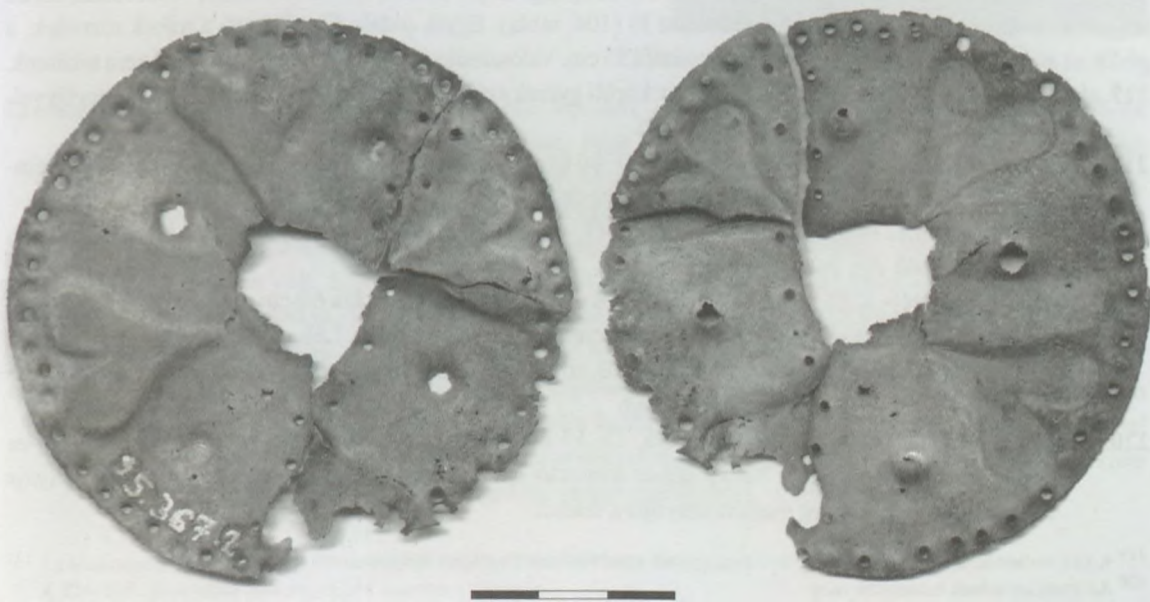
*Mellékletek:* 1. Egyszerű, nyitott ezüst *hajkarika* a koponya bal oldala mellől. Á: 1,6 cm, S: 0,19 g. 2. Domborított szív motívummal díszített bronz *hajfonatkorong* fele a koponya bal oldala mellett. Peremét körben másodlagosan felvarráshoz átlukasztgatták. Á: 8,3 cm, S: 7,96 g. 3. Ugyanennek a *korongnak* a töredéke az alsó csigolyák fölött. S: 7,76 g. 4. Aranyozott kerek *bronzlemez* a hajfonatkorong töredéke alatt. Á: 2,1 cm. Egyik oldalán 3 koncentrikus karcolt körbefutó vonal látszik. A lemezke sűrűn átlukasztgatott, letört szélénél nagyobb átlukasztások széle látszik. Rendeltetése kérdéses. 5. Geometrikus díszű, töredékes bronz *hajfonatkorong* a bal könyök alatt. Á: 7,8 cm. 6. Aranyozott ezüst csüngős *ingnyakveret* szív alakú alsó tagja a bal mellkas alól. H: 2,4 cm, S: 1,11 g. 7. 4,3 cm hosszú sodrott *vastorques*(?) töredéke az állkapocs alatt, a csigolyák között. S: 0,77 g. 8. Bronz *lemezkarperec* a jobb könyöknél. Egymásra hajlított végét szétkalapálták (stilizált kígyófej?). Á: 7 cm. 9. Hegyesedő végű bronz *huzalkarperec* a bal könyöknél, a korong fölött. Á: 7,5 cm. 10. A sír betöltésében miniatűr fekete *kovaszilánk*. 0,5x1,1 cm.

**207. sír (103. tábla):** K–Ny 110–290° – fordított! – tájolású, 61–70 éves férfi váza 80 cm mélyen, 230x65 cm-es gödörben. Keze a test mellett. Mellkasa hiányos, nincs kizárva, hogy bolygatott. Melléklete nem volt. 1. A sírföldben egy fekete, 1,5x1,6 cm-es *kovaszilánkot* találtunk.

**208. sír (103. tábla):** Ny–K 280–100° tájolású, 40–60 éves férfi váza 100 cm mélyen, 210x70 cm-es gödörben. Koponyája hátrabukott. Karját derékszögben behajlítva találtuk, kezét a hasára fektették.

*Mellékletek:* 1. Háromszög alakú *vascsiholó* a jobb medencelapáton. 4x4 cm-es, S: 5,33 g. 2. A csiholó közelében kis sárga *kovaszilánk*. 1x1,2 cm. 3. A gödör sarkában a jobb lábnál szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt edény miniatűr *oldaltöredéke*. 4. A 208–209. sírtól délre egy *obszidiánszilánk* és több őskori *cserép* került elő.

72. kép  
Ibrány–Esbó-halom 206. sír  
bronz hajfonatkorong elő- és hátlapja  
(a szerző felvétele)



- 209. sír (103. tábla):** Ny–K 290–110° tájolású, 19–28 éves férfi váza 60 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Bal karját derékszögben behajlították, kezét a gyomor tájékra fektették. A jobb alkar hiányzik.  
*Melléklet:* 1. *Vaskés* töredéke a bal medencelapát alól. H: 5,3 cm. 2. A sír betöltésében egy bronzkori *cserepet*, a környékén pedig egy *kovát* és több bronzkori *cserepet* találtunk.
- 210. sír (103. tábla):** Ny–K 272–92° tájolású, 16–18 év körüli egyén váza 60 cm mélyen, 160 cm-nél hosszabb, 70 cm széles sírgödörben, melyben 135 cm-nél hosszabb, 45 cm széles koporsó elszíneződését lehetett dokumentálni. Koponyáját állatjáratok bolygatták. Jobb mellkasa hiányos. Nemét meghatározni nem lehet. Bal karja a test mellett kinyújtva feküdt.  
*Melléklet:* 1. Állatjáratban találtunk egy nyitott, egyszerű bronz *hajkarikát*. Á: 2,9 cm, S: 2,05 g. 2. A sír betöltésében kis *obszidiánpengére* akadunk. 1,9x0,9 cm.
- 211. sír (103. tábla):** Ny–K 282–102° tájolású, 2–11 év közti gyerek hiányosan megmaradt váza.  
*Mellékletek:* 1. A bal kar helyén kb. 1,2 cm átmérőjű, kerek *veret* lenyomata. Porrá omlott. 2. A jobb kar helyén *kovaszilánk*. 1x1,9 cm.
- 212. sír (104. tábla):** Ny–K 281–101° tájolású, 34–43 éves nő váza 55 cm mélyen, 195x60 cm-es gödörben. Koponyája előre bukott. Kezét a mell közepére fektették. Jobb lába kissé behajlítva került elő.<sup>119</sup>  
*Mellékletek:* 1. Nyitott bronz *pántgyűrű* a bal kézcsonton. Á: 2,1 cm, S: 0,91 g. 2. Nyitott bronz *huzalgyűrű* a bal alkar mellett. Á: 2,3 cm, S: 0,7 g.
- 213. sír (104. tábla):** Ny–K 286–106° tájolású, 14–17 éves egyén váza 115 cm mélyen, 200x50 cm-es megfigyelhető folton belül, mely mérete alapján esetleg a koporsó foltja. Koponyája kissé jobbra billent. Nemét nem lehet meghatározni. Bal kezét a vállhoz, a jobbat a mellre hajlították. Melléklete nem volt.
- 214. sír (104. tábla):** Ny–K 272–92° tájolású, 12 év körüli egyén váza 80 cm mélyen, 170x40 cm-es gödörben. A felsőtest környékén 30 cm széles koporsó lenyomatát sikerült dokumentálnunk. Koponyája előrebillent. Alkarja hiányzott a helyéről, az egyiket a comb közt találtuk meg (a kézfej valamennyi csontja antropológiai rendben volt).  
*Mellékletek:* 1. Két fekete *kovaszilánk* a sír betöltéséből. 1x2x2,3 cm, illetve 0,9x1,9x2,8 cm. 2. 2,8 cm hosszú, kissé íves *vaspánt* töredéke a sír földjéből. S: 2,92 g. 3. Ugyancsak a sírföldben fekete, belső felületén drapp, homokos anyagú, korongolt edény *válttöredéke*, íves nyakának indításánál sekély karcolt vonalakkal.
- 215. sír (104. tábla):** Ny–K 274–94° tájolású, 56–60 éves férfi váza 45 cm mélyen, 230x70 cm-es gödörben. A sírgödörön belül egy 180x60 cm-es koporsó foltját figyeltük meg. Koponyája jobbra kissé előrebillent. A bal mellkast talán rablással(?) bolygatták. Jobb kezét a mellkas közepére, a balt a medencére helyezve találtuk. Melléklete nem volt.
- 216. sír (104. tábla):** Ny–K 300–120° körüli tájolású, 5–6 éves gyerek szétszántott váza 40 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Melléklete nem volt. 1. A 216–217. sír környékén két *obszidiánszilánk*, két bronzkori és egy császarkori szórvány *cserep* került elő.  
**A 216. sírtől keletre**, a felszíntől 90 cm mélységben jól elváló, fekete betöltésű, lekerekített sarkú négyszög alaprajzú objektum foltja rajzolódott ki (104. tábla). Egyik oldala függőleges, a másik meredek, a gödör az alja felé szűkül. Mélysége a jelentkezéstől 55 cm. Valószínűleg cölöplyuk. Benne anyagot nem találtunk.
- 217. sír:** Ny–K 310–130° körüli tájolású, 7–8 év körüli gyerek szétszántott váza sekély mélységben, megfigyelhető sírfolt nélkül. Melléklete nem volt.
- 218. sír (105. tábla):** Ny–K 284–104° tájolású, 40–80 éves gracilis férfi(?) váza 95 cm mélyen, 215x65 cm-es gödörben. Rabláskor a váz felsőtestét megbolygatták.  
*Melléklet:* 1. Öntött füles *bronzgomb* egy állatjáratból. Á: 1,5 cm. 2. A sír betöltésében egy *obszidiánszilánk*. 1,5x1,7 cm. 3. Ugyanott egy őskori *cserep*.
- 219. sír (105. tábla):** Ny–K 253–73° tájolású, 4 éves gyerek szétszántott váza 60 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Koponyája a bal oldalra billent. Felsőteste hiányzik. Lába kissé felhúzva, bal oldalra eldőlvé. Melléklete nem volt. 1. A 219–220. sírtől keletre *obszidián-* és *kovaszilánkokat* és nagyobb mennyiségű bronzkori *cserepet* találtunk.
- 220. sír (105. tábla):** Ny–K 266–86° tájolású, 15–17 éves egyén<sup>120</sup> váza 90 cm mélyen, 210x60 cm-es gödörben, melyben egy 170x45 cm-es koporsó lenyomatát sikerült megfigyelnünk. Koponyája előrebillent. Karja a test mellett kinyújtva feküdt.

<sup>119</sup> A váz mellett az antropológusok egy 8–9 éves gyerek csontvázának töredékeit találták.

<sup>120</sup> Az ásatáson nőnek határoztuk meg.

**Melléklet:** 1. Nyitott, egyszerű ezüst *hajkarika* a koponya bal oldala mellett. Á: 2,5 cm, S: 1,58 g. 2–3. A sírtól keletre három szilánkot (*kova* és *obszián*), valamint bronzkori *cserepeket* találtunk.

**221. sír (105. tábla):** Ny–K 278–98° tájolású, 40–80 éves nő váza 78 cm mélyen, 190x65 cm-es gödörben. A sírgödörön belül egy 170x40 cm-es koporsó lenyomatát sikerült megfigyelni. A váz mellkasát valószínűleg kirabolták.

**Melléklet:** 1. Pizkosszürke, korongolt, közepén mélyen hornyolt *orsógomb* a koponya jobb oldala mellett. M: 1,9 cm, Á: 2,7 cm. 2. A sír betöltésében, a váz alatt bronzkori *cserepet* találtunk; ugyancsak bronzkori *cserepeket* gyűjtöttünk a sírtól délre.

A 221. sírtól délre jól kirajzolódó, szabályos henger alakú gödröt bontottunk ki. 80 cm mélyen jelentkezett, innen mérve 60 cm mély volt. Á: 160 cm. Benne két apró *cserép* került elő.

**222. sír (106. tábla):** Ny–K 272–92° tájolású, 10 éves gyerek váza 77 cm mélyen, 200x60 cm-es gödörben. A nagyméretű sírgödörben egy 115x40 cm-es elszíneződést – koporsó vagy bőr? maradványait – figyeltünk meg. A koponya jobbra előrebillent. Jobb keze a vállra fektetve került elő, a bal alkar hiányzott. Melléklete nem volt. 1. A sírtól DK-re 2 m-re egy csomóban bronzkori *cserepeket* találtunk.

**223. sír (106. tábla, 73. kép):** Ny–K 278–98° tájolású, 3 év körüli gyerek váza 82 cm mélyen, 195x60 cm-es gödörben, mely érintkezik délről a 22. sír gödörével. Valószínűleg páros sír. A nagyméretű sírban a váz körül bizonytalanul jelentkező foltot figyeltünk meg. Talán koporsó maradványa. A koponya a jobb oldalára billent. A mellkas jobb felét állatjárat bolygatta. Bal karja kinyújtva feküdt, a jobb hiányzott. Jobb lábát térdben felhúzták, keresztbe fektették a balon. Melléklete nem volt. 1. A felkarcsont magasságában, a sír szélén, jobb oldalon egy kívül-belül drapp, fekete foltos, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, befésült hullámköteg felett fésült vonalköteggel díszített edény *oldaltöredékét* találtuk.



### 73. kép

Ibrány–Esbó-halom 223. sír  
(a szerző felvétele)

**224. sír (106. tábla, 74. kép):** ÉK–DNy(!) 62–242° tájolású, 125x40 cm-es gödörben, 110 cm mélyen 10–14 éves gyerek agykoponya csontját találtuk, rajta két jól kivehető szabályos kerek lyukkal. Az antropológusok a csontok között egy felnőtt egyén csípőcsontjának a töredékét is meghatározták. Az emberi koponya alatt egy hosszában kettévágott fiatal *macska*<sup>121</sup> maradványa került elő a koponya nélkül, a bal oldalán fekvő. A macska csontjai közt egy *szarvasmarha* ágyékcsigolyája feküdt. Melléklete nem volt. 1. A sír környékén és betöltésében bronzkori *cserepek* voltak.

**225. sír:** D–É 200–20° tájolású, de nagyon bizonytalanul látszó csontlenyomatok 60 cm mélyen. A csecsemő (0–1 év) vázából csak szilánkok kerültek elő. Melléklete nem volt.<sup>122</sup>

**226. sír (106. tábla):** Ny–K 284–104° tájolású, állatjáratokkal bolygatott, 10–14 éves gyerek váza 95 cm mélyen, 150x60 cm-es gödörben. Koponyája balra kissé előrebillent. Jobb karja kinyújtva, a bal alkar hiányzott. Bordáin a bontás közben piros elszíneződés látszott, mely a napon kifakult. Melléklete nem volt. 1. A sírföldben két kis bronzkori és egy császárkori *cserepet* találtunk.

<sup>121</sup> Az állatcsontok meghatározása tévesen jelent meg nyestként in Vörös 1997. 64.

<sup>122</sup> A 224–229. sírok táján több bronzkori cserepet gyűjtöttünk.



74. kép  
Ibrány-Esbó-halom 224. sír  
(a szerző felvételei)

- 227. sír (106. tábla):** Ny–K 284–104° tájolású, 2 év körüli gyerek váza 105 cm mélyen, 110x35 cm-es gödörben. Koponyája a jobb oldalára billent. Csontjainak többsége elporlott. Melléklete nem volt.
- 228. sír (106. tábla):** Ny–K 268–88° tájolású, 0–1 éves gyerek váza 85 cm mélyen, 160x40 cm-es gödörben. Csontjai teljesen elporlottak. Melléklete nem volt. 1. A sírföldből egy bronzkori *cserép* származik.
- 229. sír (107. tábla):** Ny–K 299–119° tájolású, 55–64 éves nő váza 90 cm mélyen, 190x50 cm-es gödörben. Koponyája a jobb oldalára billent. Keze a medencén összekulcsolva feküdt. Melléklete nem volt. 1. A jobb láb táján a sír betöltésében bronzkori *cserepet* találtunk.
- 230. sír (107. tábla):** Ny–K 258–78° tájolású, erős izomzatú, 34–38 éves férfi váza<sup>123</sup> 115 cm mélyen, 220x60 cm-es gödörben. Koponyája a bal oldalára billent. Jobb karját derékszögben behajlították, kezét a gyomor tájékára fektették. Bal karja kinyújtva a test mellett feküdt. A váz körüli elszíneződés talán bőrbe tekerésre utal.

*Mellékletek:* 1. Nyitott, ezüst *hajkarika* a koponya bal oldala alatt. Á: 2,3 cm, S: 1,14 g. 2. Nyitott, masszív, ezüst *hajkarika* az állkapocs alól. Á: 2,7 cm, S: 4,69 g. 3. Szétomlott lant alakú *vascsiholó* a bal alkar belső oldala mellől. H: kb. 8 cm lehetett, S: 10,51 g. 4. Fehér *kovaszilánk* a csiholó mellett. 2,2x1,9 cm, S: 2,82 g. 5. A tarsolyhoz tartozó zárt bronz *függesztőkarika* a bal könyök belső oldalánál. Két helyen erősen kopott. Á: 2,6 cm, 3,48 g. 6. A jobb boka vonalában a sírfal mellett *állatfog*. 7. A sírföldben *állatcsontot* és *cserepet*, a sírtól keletre további bronzkori anyagot találtunk, valamint egy apró, homokos anyagú, korongolt *cserepet*.

- 231. sír (107. tábla):** Ny–K 283–103° tájolású, állatjáratokkal erősen bolygatott, 17–23 éves egyén váza 70 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Neme nem határozható meg. Koponyája a bal oldalára billent. Jobb karja kinyújtva a test mellett feküdt, a bal alkar hiányzott.

*Mellékletek:* 1. Széles nyitott bronz *pántgyűrű* a jobb kézről. Sekélyen benyomott hálómintával díszítették. Á: 2,5 cm, S: 2,04 g. 2. Hornyolt bronz *pántgyűrű* a jobb kézről. Á: 2,1 cm. 3. Öntött, tömör füles *bronzgomb* egy állatjáratból. H: 1,5 cm, S: 2,32 g. 4. A sírtól délre két *obszidiánrögöt* és egy *kovaszilánkot*, valamint bronzkori és császárkori *cserepeket* találtunk.

- 232. sír (107. tábla):** Ny–K 290–110° tájolású, 59–68 éves férfi állatjáratokkal erősen bolygatott váza 50 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Jobb oldalára billent koponyáját szétszántották. Karja a test mellett kinyújtva feküdt. Melléklete nem volt. 1. A sír környékén *kovaszilánkot* és *-pengét*, egy *marhafogat*, valamint bronzkori *cserepeket* gyűjtöttünk.

- 233. sír (107. tábla):** Ny–K 262–82° tájolású, 0 éves csecsemő hiányos váza 70 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Melléklete nem volt. 1. A láb végénél bronzkori *cserepet*, a sír környékén pedig két *obszidiánszilánkot* gyűjtöttünk.

<sup>123</sup> Mellette mosáskor egy 0–1 éves csecsemő apró töredékcsonthai kerültek még elő.

**234. sír (107. tábla):** Ny–K 288–108° tájolású gödörben Ny–K 282–102° tájolású, 52–61 éves nő váza 80 cm mélyen, 245x60 cm-es gödörben. Koponyája balra előrebíllent. Kezét a medencén összekulcsolva találtuk meg. Melléklete nem volt. 1. A jobb comb külső oldalánál bronzkori *cserepet* találtunk.

**235. sír (108. tábla, 75. kép):** Ny–K 290–110° tájolású, 52–61 éves nő váza 65 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. A rossz megtartású váz jobb oldalán, enyhén zsugorított helyzetben feküdt. Melléklete nem volt.



#### 75. kép

Ibrány–Esbó-halom 235. sír  
(a szerző felvétele)

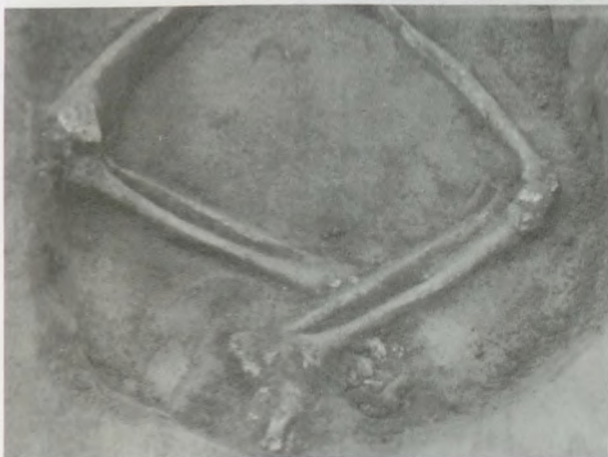
**236. sír (108. tábla):** Ny–K 287–107° tájolású, 64–68 éves férfi váza 120 cm mélyen, 200x65 cm-es gödörben. Igen közel – mindössze 20 cm-re – helyezkedett el a 234. sírhoz. Koponyája a jobb oldalára billent. Kezét a medencére fektetve találtuk meg. Melléklete nem volt. 1. A sír betöltésében egy bronzkori *cserepet* találtunk.

**237. sír (108. tábla):** Ny–K 268–88° tájolású, 64–73 éves nő váza 105 cm mélyen, 200x55 cm-es gödörben. Koponyája előrebíllent. Jobb karja kinyújtva a test mellett feküdt, a bal kissé behajlítva a medencén. *Melléklet:* 1. Az áll alatt drapp *kovaszilánkot* találtunk. 2,1x2,8 cm.

**238. sír (108. tábla, 76. kép):** Ny–K 286–106° tájolású, 44–53 éves nő váza 105 cm mélyen, 170x60 cm-es gödörben. Jobb karját derékszögben behajlították, kezét a gyomor tájékára fektették. A bal alkar hiányzott. Lába „béka pózban” széttárva. Melléklete nem volt. 1. A sír környékén bronzkori *cserepeket* találtunk, valamint egy sötétszürke, korongolt, karcolt vonalakkal díszített, korszakunkhoz tartozó töredéket.

#### 76. kép

Ibrány–Esbó-halom 238. sír  
(a szerző felvétele)





- 239. sír (108. tábla):** Ny–K 268–88° tájolású, 31–40 éves nő váza 60 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Koponyája kissé a jobb oldalára billent. Kezét a gerincoszlopra fektetve találtuk.  
*Mellékletek:* 1. Kör metszetű, zárt bronzgyűrű egy állatjártából. Á: 2,6 cm, S: 4,59 g. 2. A bal váll mellett 20 cm-re kis obszidiánszilánk. 1,3x1,1 cm.
- 240. sír (108. tábla):** Ny–K 278–98° tájolású, 62–71 éves nő állatjártokkal erősen bolygatott váza 50 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Jobb karja kinyújtva a test mellett került elő, a bal alkar hiányzott. Melléklete nem volt.
- 241. sír (108. tábla):** K–Ny 88–268° – fordított! – tájolású, 4 éves gyerek váza 100 cm mélyen, 170x65 cm-es gödörben. 160x45 cm-es koporsó lenyomatát figyeltük meg a gödör északi szélénél. A csontok nagy része elporlott.  
*Mellékletek:* 1. Egyélű, egyenes hátú vaskés töredéke a medence környékéről. H: 7,6 cm, S: 8,95 g. 2. Obszidiánszilánk a kés közeléből. 1,7x1,6x0,9 cm. 3. A sírföldben – bronzkori és szarmata cserép mellett – egy fekete felületű, barna törésű, homokos anyagú, korongolt edény enyhén kihajló peremének apró töredéke került elő.
- 242. sír (109. tábla):** Ny–K 277–97° tájolású, 48–57 éves nő váza 80 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Jobb kezét a mell közepére, a bal a has tájékára fektették. Melléklete nem volt. 1. A sírtól nyugatra és délnyugatra több bronzkori cserepet, kovát és obszidiánt gyűjtöttünk.
- 243. sír:** 0–6 éves gyerek elporladt koponyájának maradványa nyomokban, 80 cm mélyen. Melléklete nem volt.
- 244. sír (109. tábla):** Ny–K 284–104° tájolású, 55–59 éves férfi váza 105 cm mélyen. Sírgödört csak a láb felőli végen tudtuk megfigyelni, itt 50 cm széles. Rossz megtartású hiányos váz. Jobb kezét a medencére helyezve találtuk meg, a bal kinyújtva a test mellett.  
*Melléklet:* 1. Egyenes hátú, keskeny pengéjű, egyélű vaskés a bal alkar mellett. H: 12,5 cm, S: 8,82 g. 2. A sír környékén bronzkori cserepeket találtunk.
- 245. sír (109. tábla):** Ny–K 270–90° tájolású, 5–6 éves gyerek váza 60 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Karja a test mellett kinyújtva került elő, lába kissé felhúzva a jobb oldalán. Melléklete nem volt. 1. A 245–246. sír környékén bronzkori cserepeket találtunk.
- 246. sír:** 0–3 éves gyerek koponyájának töredékei 70 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Melléklete nem volt.
- 247. sír (109. tábla):** Ny–K 276–96° tájolású, 0–1 éves gyerek hiányos váza 70 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Melléklete nem volt. 1. A csontok közt egy korongolt, szemcsés, bekarcolt sűrű vonalazással díszített cserepet találtunk. 2. Ugyanott volt egy ló lábcsont (dext. ph. I. ant.).<sup>124</sup> 3. A sír környékén egy obszidiánszilánkot és egy barnásfekete, homokos anyagú, korongolt, felületén sűrűn, sekélyen benyomott vonalazással díszített cserepet találtunk.
- 248. sír (109. tábla, 77. kép):** Ny–K 260–80° tájolású, 62–71 éves férfi váza 135 cm mélyen, 210x60 cm-es gödörben. Koponyája balra előrebillent. Kezét derékszögben behajlították, a has tájékára fektették.



77. kép  
 Ibrány–Esbó-halom 248. sír  
 (a szerző felvételei)

<sup>124</sup> Vörös István meghatározása.

*Mellékletek:* 1. Barna, fekete foltos, homokkal soványított, korongolt edény fenéktöredéke a koponyától DNy-ra, a sír alja felett 20 cm-re. F: 8,6 cm. Valószínűleg törve helyezték a sírba. 2. Szabálytalan alakú, egyik oldalán simára kopott nagyobb *riolitdarab* a jobb váll vonalában a sír széle mellett. 9,7x6,3x4,3 cm.

**249. sír (109. tábla):** Ny–K 275–95° tájolású, 65–75 éves férfi váza 90 cm mélyen, halványan rajzolódó, 210x50 cm-es gödörben. Koponyája – melyen talán jelképes trepanáció nyoma látszik – a jobb oldalára billent. Karja nyújtva a test mellett. Melléklete nem volt. 1. A sír közelében, attól ÉNy-ra egy szabálytalan alakú *követ* találtunk. 9,1x6,4x4 cm. A sírhoz tartozása erősen kérdéses. 2. A sír közvetlen környékén egy kívül barna, belül fekete, kormos, homokos anyagú, kopott *oldaltöredék* két sekélyen karcolt vonallal. 3. A sír környékén barna foltos, fekete, csillámos, homokos, korongolt, vastag falú edény *váltötöredéke* két befésült cikcakk-köteggel díszítve, az íves nyak indításával. 4. A jobb lábnál, illetve a sír tágabb környékén bronzkori *cserepeket*, egy *terra sigillata* töredéket és egy *lófogat* találtunk.

**250. sír (110. tábla):** Ny–K 270–90° tájolású, 61–70 éves férfi váza 145 cm mélyen, 255x75 cm-es gödörben. A sírgödörön belül egy 215x45 cm-es koporsó alakját sikerült megfigyelnünk. Koponyája a jobb oldalára billent. Karja a test mellett nyújtva feküdt. Melléklete nem volt. 1. A koponya mögött bronzkori *cserép* volt.

**251. sír (110. tábla, 60. kép 4.):** K–Ny 100–280° – fordított! – tájolású, 23–40 éves nő váza 145 cm mélyen, 235x65 cm-es gödörben. A sírgödörön belül 215x50 cm-es koporsót sikerült kibontanunk. A koponya hátrabukva, öreglyukkal felfelé került elő. Karja a test mellett nyújtva feküdt.

*Mellékletek:* 1. Nyitott, egyszerű bronz *hajkarika* töredéke a jobb váll fölött. Á: 2,5 cm, S: 0,35 g. 2. Egyszerű, nyitott bronz *hajkarika* a koponya bal oldala alól. Á: 2,5 cm, S: 0,73 g. 3. Egyenes hátú, egyélű *vaskés* a combcsont belső oldala mellett, élével kifelé, hegygel lefelé. H: 11,3 cm, S: 7,24 g. 4. *Kova* a bal combcsont külső oldala mellett. 1,4x1,8 cm. 5. Világosbarna, homokkal soványított, korongolt *fazék* a sír láb felőli végénél a felszíntől 60 cm mélyen (vagyis a sír alja felett 85 cm-rel). Pereme kihajlik. Vállán a befésült hullámvonal-köteg alatt az egész testet fésült vízszintes vonalkötegek díszítik. P: 12,8 cm, M: 20,3 cm, F: 8,9 cm. Az edény alján svasztika alakú fenékbélyeg látszik. 6. A sír környékén bronzkori *cserepeket* találtunk.

**252. sír (111. tábla, 78. kép):** Ny–K 300–120° tájolású, 31–35 éves nő váza 90 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Koponyája a jobb oldalára billent. Bal oldalán zsugorított helyzetű váz. Karját derékszögben behajlítva a mellén összefonták.

*Mellékletek:* 1. Nyitott vékony bronz *hajkarika* a koponya jobb oldala alól. Á: 2,1 cm, S: 0,37 g. 2. Az előző mellett egy még vékonyabb bronz *hajkarika* töredéke. Á: kb. 2 cm, S: 0,03 g. 3. Nyitott bronz *hajkarika* a koponya bal oldala mellett. Á: 2,2 cm, S: 0,45 g. 4. A sír környékén bronzkori *cserepeket*, *kovát* és *obszidiánt* gyűjtöttünk.



**78. kép**

Ibrány–Esbó-halom 252. sír  
(a szerző felvételei)



A sírtól nyugatra 8–13 méterre (112. tábla) egy szürkésfekete, külső felületén sárga foltos, homokos anyagú, jó kivitelű, korongolt, kihajló peremű, vágott aljú edény töredékeit találtuk, vállán sekélyen benyomott sűrű vonalazással díszítve. P: 14 cm, M: kb. 16 cm, F: 10,1 cm.

253. sír (111. tábla): Ny–K 278–98° tájolású, 185x55 cm-es gödörben, Ny–K 285–105° tájolású, 31–35 éves nő váza 120 cm mélyen. Koponyája kissé hátrabilent. Karját derékszögben behajlították, kezét a gerincoszlopon fekvő találtuk meg.

Melléklet: 1. Karcolt ötágú csillaggal díszített fejes bronzgyűrű egy állatjártatból. A csillag hátterét beütögetett pontokkal díszítették. Á: 2 cm, S: 2,88 g.

A sírtól délre (112. tábla) téglaszínű felületű, kívül-belül koromfoltos, fekete törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló peremű fazék kb. 2/3 részét találtuk meg. Vállán három körbefutó, fésült hullámvonal-köteggel díszítették, ez alatt két fésült, vízszintes vonalköteg húzódik. P: 13,6 cm.

A környéken kova- és obszidiánszilánkokat és bronzkori cserepeket gyűjtöttünk.

254. sír (111. tábla): 4 év körüli gyerek koponyája és egy hosszúcsontja 85 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül.

Melléklet: 1. Egyszerű, nyitott ezüst hajkarika a koponya alól. Á: 1,4 cm, S: 0,47 g.

255. sír (111–112. tábla, 79. kép): K–Ny 114–294° – fordított! – tájolású, 35–55 éves nő váza 135 cm mélyen, 225x70 cm-es gödörben. A sírgödörön belül 170x40 cm-es koporsót sikerült dokumentálnunk. Állatjártatok és gyökerek bolygatták.



79. kép  
Ibrány–Esbó-halom 255. sír: fülbevalópár  
(a szerző felvétele)

Mellékletek: 1. Egy hatszög alapú hasábos és négy sokszögű karneol-, egy sokszögű kék üveg-, egy lapított gömb alakú piros üveg, egy gömbölyű kis sárga paszta- (összsúlyuk: 12,1 g) és egy poncolt, illetve granulált díszű ezüstgyöngyből (S: 2,3 g) álló nyaklánc. 2. Szőlőfürttel és két pár gyöngykoszorúval díszített, ún. volhíniai vagy tokaji típusú ezüst fülbevaló a koponya alól. Deformálódott. H: 6,1 cm. 3. Az előzőhöz hasonló ezüst fülbevaló egy állatjártatból. H: 4,5 cm. 4. Zárt bronz pántgyűrű a jobb kézről. Apró poncolásokból kialakított, két párhuzamos, végigfutó cikkcakk-sor díszíti. Á: 2,1 cm, S: 2,97 g. 5. Nyitott bronz pántgyűrű a gerincoszlop alól. Eredetileg a bal kézen lehetett. Mélyen bemetszett hálómintával díszítették. Á: 2,5 cm, S: 0,78 g. 6. Hegyesedő végű bronz huzalkarperec a bal alkarról. Á: 7,4 cm. 7. Világosbarna, koromfoltos, homokkal soványított, korongolt, kihajló peremű fazék a jobb bokacsont felett, a koporsón belül. Alatta kis faszén-maradvány. A fazék vállán és hasán sűrűn benyomott vízszintes vonalakkal díszített. P: 8,8 cm, M: 14,7 cm, F: 6,6 cm. 8. Szórvány hegyesedő végű bronz karperec a sír környékéről. Á: 7,3 cm, S: 17,84 g. 9. Piszkosfehér kovapattinték a sír környékéről. 1,8x2,8 cm.

256. sír (113. tábla): Ny–K 268–88° tájolású, 19–28 éves férfi váza 105 cm mélyen, 200x55 cm-es gödörben. Koponyája a bal oldalára billent. Kezét a gyomor tájékára fektették, egymáson keresztben. Melléklete nem volt. A sír környékén talált leletek: 1. Kívül szürkésfekete, fekete törésű, belül kormos, homokos anyagú, korongolt edény két oldaltöredéke három bekarcolt, vízszintes vonallal díszítve. 2. Fekete, belül drappos felületű, homokos anyagú, korongolt edény két oldaltöredéke bekarcolt hullámvonal dísszel. 3. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt edény oldaltöredéke. 4. Két obszidián- és egy kovaszilánk, egy bronzkori cserep és egy lófog.

A 256. sírtól keletre 5–10 méterre (112. tábla): 5. Kívül barnásfekete felületű, belül drapp, fekete törésű, apró kavicsos anyagú, korongolt kis bögre kihajló pereme, a vállon sekélyen benyomott, sűrű

vonalazás felett két bekarcolt cikcakk-vonal fut körbe. Pereme belül körben koromcsíkos. P: 11,8 cm. 6. Kívül-belül téglaszínű felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vékony falú edény kihajló *pereme*. P: 12,8 cm.

**257. sír (113. tábla):** K–Ny 86–266° – fordított! – tájolású, 5 év körüli gyerek váza 115 cm mélyen, 135x60 cm-es gödörben. Koponyája a bal oldalára billent. Jobb karja kinyújtva a test mellett feküdt, a bal alkar hiányzott.

*Mellékletek:* 1. Nyitott, egyszerű, bronz *hajkarika* a koponya jobb oldala mellett. Á: 1,3 cm, S: 0,22 g. 2. Két szálból sodrott, hurkos-kampós bronz *karperec* a bal lábszár külső oldala mellől. Á: 5,8 cm, S: 7,15 g. 3. Nyitott, kis méretű bronz *karperec* a sír földjéből. Á: 3,7 cm.

**258. sír (113. tábla):** K–Ny 90–270° – fordított! – tájolású, 35–39 éves férfi váza 160 cm mélyen, 255x110 cm-es gödörben. A férfi leprás volt.<sup>125</sup> A fej felőli oldalon barna egyenes vonal rajzolódott ki a gödrön belül: nagy valószínűséggel a koporsó maradványa. A koponya a bal oldalára billent. Karja a test mellett nyújtva feküdt.

*Mellékletek:* 1. A bal alkar belső oldala mellett 17,7 cm hosszú, négyszögletes metszetű *vastárgy*. Rendeltetése kérdéses. S: 38,16 g. 2–3. Egy hosszabb tuskés, kisebb tollú, valamint egy rövidebb tuskés, nagyobb fejű rombusz alakú vas *nyílhegy* a jobb alkar belső oldala mellett. H: 8,6 és 9,4 cm, S: 18,88 g és 14,34 g. 4. A jobb kézfejen szétomlott *vastárgy* famaradvánnyal. 5. A sír betöltésében sárgásszürke *kovaszilánk*. 1,1x1,3 cm.

A 258. sírtól keletre 10 méterre egy faszenes foltot vettünk észre, melyben téglaszínű, kissé homokos anyagú, korongolt, íves *oldaltöredéket* találtunk. A töredéket karcolt hullámvonal és egy sekélyen benyomott vízszintes vonal díszít. A környéken bronzkori *cserepek* is voltak.

**259. sír (114. tábla):** Ny–K 272–92° tájolású, 35–55 éves férfi váza 40 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Jobb karja a test mellett kissé behajlítva feküdt, bal kezét a mellkasra hajlították. Melléklete nem volt. 1. A sír földjében fekete, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredéket* találtunk. 2. Ugyanott volt egy *obszidiánszilánk*. 2,1x1,5 cm. 3. A sír közvetlen környékén egy barnásfekete, homokos anyagú, korongolt, vágott *aljtöredéket* gyűjtöttünk. F: 9,2 cm. 4. Ugyanott egy drapposszürke, homokos anyagú, korongolt, vágott *aljtöredék*.

**260. sír (114. tábla):** Ny–K 272–92° tájolású, 47–51 éves férfi váza 90 cm mélyen, 220x65 cm-es gödörben. A váz alatt szervesanyag – talán a koporsó? – maradványai. Karja kinyújtva a test mellett. Melléklete nem volt.

**261. sír (114. tábla):** K–Ny 124–304° – fordított! – tájolású, 48–57 éves férfi váza 90 cm mélyen, 205x70 cm-es gödörben. Karja a test mellett.

*Mellékletek:* 1. *Vaskés* a bal alkar belső oldala mellett. Kb. 7,4 cm, S: 3,67 g. 2. Zárt *vaskarika* a bal medencelapát széle mellett. Á: 3,1 cm, S: 5,68 g. 3. *Vascsiholó* 5 cm-es töredéke a bal combcsont külső oldala mellett. S: 6,83 g. 4. A sír környékén barnásfekete külső felületű, fekete törésű, homokos anyagú, kissé kihajló *perem*. P: 15,4 cm. 5. Ugyancsak a sír környékén bronzkori *cserepet*, *obszidián-* és *kovaszilánkot* találtunk.

**262. sír (114. tábla):** Ny–K 275–95° tájolású, 52–61 éves férfi váza 75 cm mélyen, 235x70 cm-es gödörben. Bal felkarja és mellkasa hiányzott. Karja kissé behajlítva, kezét a medencére fektetve találtuk meg.

*Mellékletek:* 1. 11,9 cm hosszú *vaskés* a keresztben medence fölött. S: 11,6 g. 2–3. Lára alakú, 7,6 cm hosszú *vascsiholó* (S: 20,85 g) és egy 2,6x1,9 cm-es *kovaszilánk* (S: 9,63 g) a bal combcsont alatt. 4. Rombusz alakú, tuskés vas *nyílhegy* a bal boka külső oldala mellett. H: 5,7 cm, S: 11,52 g. 5. A sír környékén barnás téglaszínű külső felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* három karcolt cikcakk-vonallal díszítve. 6. Ugyanott kívül fekete, téglaszínű törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*. 7. A sír környékén bronzkori és császárkori *cserepeket* találtunk. A betöltésében egy bronzkori *cserép* volt.

**263. sír (115. tábla):** A halványan rajzolódó sírfolt alapján Ny–K 290–110° körüli tájolású, újkori beásással megbolygatott sírban 41–45 éves férfi vázcsontjai összedobálva egy halomba. Melléklete nem volt. 1. A sír betöltésében kívül drapp, fekete foltos, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt edény kopott *oldaltöredéke*. 2. Ugyanott kis sárgásfehér *kovaszilánk*. 1,4x1,2 cm. 3. A sír betöltésében egy bronzkori *cserép* is volt.

**264. sír (115. tábla):** Ny–K 270–90° tájolású, 60–80 éves nő váza 55 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Koponyája a jobb oldalára billent. Alkarja hiányzott.

<sup>125</sup> Marcsik Antónia meghatározása.

*Mellékletek:* 1. Két korong alakú irizáló *pasztagyöngy* az állkapocs alól. S: 0,62 g. 2. Egyszerű nyitott bronz *hajkarika* a sír betöltésből. Á: 2,2 cm, S: 0,95 g. 3. *Juhcsont* (jobb oldali humerus)<sup>126</sup> a bal térd külső oldala mellől. **265. sír (115. tábla):** Ny–K 267–87° tájolású, 25–34 éves nő váza 55 cm mélyen 160 cm-nél hosszabb, 50 cm széles gödörben. Karja a test mellett nyújtva feküdt. Lábszárát elszántották.

*Melléklet:* 1. Hegyesedő végű karperec töredékéből hajlított bronz *hajkarika* a bal mellkasról. Á: 1,7 cm, S: 2,42 g.

**266. sír (115. tábla):** Ny–K 274–94° tájolású, 30–60 éves férfi váza, megfigyelhető sírfolt nélkül, 60 cm mélyen. Karja a test mellett kinyújtva. Bal lába kissé behajlítva került elő. Melléklete nem volt. 1. A sír környékén *obszidiánrögöt* találtunk. 3x2,7 cm.

**267. sír (115. tábla):** Ny–K 272–92° tájolású, 25–34 éves férfi váza, megfigyelhető sírfolt nélkül. Lába és koponyája kissé feljebb (40–50 cm mélyen), medencéje lejjebb (80 cm mélyen) került elő. Koponyája a jobb oldalára kissé hátrabillent. Karja a test mellett nyújtva feküdt.

*Melléklet:* 1. Ezüst *hajkarika* töredéke a bal kulcscsont mellől. Á: 2 cm, S: 0,44 g. 2. A sír környékén bronzkori *cserepeket, obszidián- és kovaszilánkot* találtunk.

**268. sír (115. tábla):** Ny–K 272–92° tájolású, 25–34 éves nő váza 30 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Jobb karja hiányzott, a bal kissé behajlítva a test mellett feküdt. Melléklete nem volt. 1. A sír betöltésben 1x1,4 cm-es *kovaszilánk*. 2. Ugyancsak a betöltésben barna külsejű, fekete belsejű apró *cserep*.

**269. sír (115. tábla):** Ny–K 266–86° tájolású, rossz megtartású, 37–46 éves nő vázának maradványai 30 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül. Koponyája kissé jobbra billent. Karja kinyújtva feküdt a test mellett.

*Melléklet:* 1. Egyszerű, nyitott bronz *hajkarika* az állkapocs alól. Á: 2 cm, S: 0,81 g.

*Irodalom:* JAM Adattár 87.33., 2002.226., Istvánovits Eszter: Ibrány–Esbó halom. *RégFüz* I. 39. 1986. 65., Istvánovits Eszter: Ibrány, Esbó halom. *RégFüz* I. 40. 1987. 72., Istvánovits Eszter: Ibrány, Esbó halom. *RégFüz* I. 42. 1991. 61., Istvánovits Eszter: Ibrány, Esbó halom. *RégFüz* I. 43. 1991. 46., Istvánovits Eszter: Ibrány, Esbó halom. *RégFüz* I. 44. 1992. 65., ISTVÁNOVITS 1996A., ISTVÁNOVITS 1996B., ISTVÁNOVITS 1997.

## 6. Espán tava, a Falutava partja

A település DK-i részén, a Falutava partján (Kiss 1961. 141.), az Esbó-halomtól északra mintegy 500–600 méterre található az Espán tava, melynek neve 1317-től adatolható (*t. Zoch. in C-u Zabocho...cum stagno Spanthoua vocato* – A. I, 429). Ezen a részen a szántásban<sup>127</sup> Nagy Ferenc temetőre utaló szórvány leletet talált:<sup>128</sup>

1. Egy ezüst kéttagú csüngős *veretnek* a palmettás díszű alsó fele. A darab az Ibrányi Helytörténeti Gyűjteményben van 84.4.1. leltári számon. 1,7x1,9 cm (117. tábla 1.). 2. Ugyaninnen került Nagy Ferenc gyűjtéséből az Ibrányi Helytörténeti Gyűjteménybe egy villás *nyílcsúcs* is. H: 4 cm (117. tábla 2.).

## 7. Espán tava

Az Esbó-halomtól északra, az előző lelőhelytől délre településre utaló nyomokról tudunk. Elképzelhető, hogy itt volt az Esbó-halmi temetőt használók faluja. Nem zárható ki, hogy e település lakóinak (esetleg egy másik?) temetőjére utalnak az előző lelőhely leletei. Terepbejárás során Lőrinczy Gáborral és Nagy Ferencsel 1984-ben gyűjtöttünk itt cserepeket (JAM 86.17.2–4.):

1. Kívül fekete, belül szürke, erősen szemcsés anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék* befésült hullámköteggel.

2. Kívül-belül téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

3. Kívül barnásszürke, belül fekete felületű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* bekarcolt 2x3 körbefutó vonallal.

4. Szürke, drapp foltos, homokos anyagú, korongolt *válltöredék* egy sor fogaskerékdísszel.

*Irodalom:* JAM Adattár 87.32–33.

Ugyanitt terepbejárás során gyűjtött cserepek az alábbiak (JAM 87.93.1–4.):

3. Téglaszínű, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt bogrács vízszintes *peremtöredéke*. P: 23,1 cm (117. tábla 12.).

4. Téglaszínű, kívül koromfoltos, enyhén homokos anyagú, korongolt *válltöredék* befésült hullámköteggel (117. tábla 4.).

<sup>126</sup> Vörös István meghatározása.

<sup>127</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

<sup>128</sup> A leletekre vonatkozó adatokat Nagy Ferencnek köszönöm.

5. Fekete, belül szürke, szemcsés, korongolt *oldaltöredék* három keskenyebb, vízszintesen fésült vonalköteggel.

6. Szürke, picit homokos anyagú, korongolt, vágott *aljtöredék*, a fenéken sekélyen bemélyedő koncentrikus körökkel. F: 8,4 cm.

Az előző helyen további terepbejárás során császárkori töredékek mellett az alábbi cserepeket gyűjtöttük (JAM 91.5.8–23.):

7. Szürke, korongolt, homokos anyagú, vékony falú kisebb edény kihajló *pereme*, vállán sekélyen karcolt, körbefutó vonallal. P: 10,1 cm (116. tábla 8.).

8. Szürke, kissé szemcsés, korongolt kihajló *perem*. P: 13,7 cm (117. tábla 9.).

9. Szürke, belül drapp felületű, peremén körben koromcsíkos, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 14,1 cm (116. tábla 9.).

10. Drapposzürke, kissé homokos anyagú, korongolt, viszonylag gyenge kivitelű, vízszintes peremű *tál* töredéke. Peremátmérője nem szerkeszthető ki. A vízszintes peremen felülről sekélyen bekarcolt hullámvonal fut körbe (116. tábla 5.).

11. Kívül drapp felületű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 12,3 cm (117. tábla 8.).

12. Drapposzürke, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló *peremtöredék*. P: 16,1 cm (117. tábla 11.).

13. Szürke, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló *peremtöredék*. P: 14,2 cm (117. tábla 10.).

14. Drapposzürke, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló, tagolt *peremtöredék*. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (117. tábla 3.).

15. Szürke, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló *peremtöredék*. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (117. tábla 6.).

16. Szürke, kissé homokos anyagú, korongolt, íves *nyaktöredék*.

17. Piszkosfehér, szemcsés, korongolt, kopott *peremtöredék*. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (117. tábla 5.).

18. Kívül fekete felületű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült hullámvonal-köteggel (116. tábla 6.).

19. Fekete, szemcsés, korongolt *váltöredék*, bekarcolt vonal alatt bekarcolt vízszintes hullámvonallal díszítve (116. tábla 7.).

20. Szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* egy sorban fogaskerék-dísszel (117. tábla 7.).

21. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* három sorban fogaskerék-dísszel.

22. Szürke, belső felületén téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *aljtöredék*. Fenékátmérője nem szerkeszthető ki.

23. Téglaszínű, szemcsés, korongolt, külső felületén letöredezett *alj*.

24. Szürke, belső felületén sárgás téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *alj*. F: 15,4 cm.

25–31. 7 db szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* bekarcolt körbefutó vonalakkal díszítve.

32. Kívül piszkosfehér, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, enyhén íves *oldaltöredék* bekarcolt vonallal díszítve.

33–36. 4 db szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*, egyiknél az *alj* indításával.

*Irodalom*: JAM Adattár 87.33.

## 8. Esztár

A buji határban egy régi település állt. Neve valószínűleg a személynévként is használt szláv *\*star* ‘öreg, régi, ó’ melléknévből keletkezett. Más feltételezés szerint az ugyancsak szláv *ösztorű* ‘ágasfa, töltés, gát’ szóból származtatható (MEZŐ–NÉMETH 1972. 54. irodalommal, KISS 1988. I. 433.).

\*1219/550: *Zemect de v. Vraka* [‘: Ztarka ~ Starka] (VR. 12. §, 237); 1322/324: *Antonio de Staar* (F. VIII/2, 325); 1333/355: *Ztar* (JÉKEY 2).

A település 1219-ben tűnik fel, amikor az idevaló *Zemecet* a becsi Zugna lopással vádolta. 1322-ben Sztári Antal részt vett Ibrány határjárásában. 1333-ban buji György fia Simon fia Pál e részbirtokát is leányának Annusnak, és férjének, Miklós fia Demeternek örökre átadta. 1408-ban Csurral szomszédosnak mondják (p. *Ezthar* Zs. II/2, 6194. reg.), 1414-ben Szentpétertelekével (p. *Izthar* Zs. IV. 2352. reg.), 1421-ben Bujjal

(p. *Ezthar ...a parte p-nis Bul LO METALES SZABOLCS* nro. 10) volt részben közös határa. 1584-ben Belcsúrral azonosnak veszik (pr. *Esztharka alias BelChur voc. in C-u de Szabolcs exist. LO PROTH. 31, nro. 41*). (Vö. KISS 1961. 141.: *Esztárkapusztá*.)<sup>129</sup>

*Irodalom*: NÉMETH 1997. 73.

### 9. Fekete-halom-dűlő

A község DNy-i oldalán 5–6 km-re emelkedő, 13 m magas mesterséges halom a Fekete-halom (KISS 1961. 142.). Tőle keletre egy homokos rész indul. A Nádas-dűlőtől elválasztó dűlőút mellett<sup>130</sup> 1963-ban Melis Katalin terepbejárásán gyűjtött bronz- és császárkori cserepeket, illetve köztük egy valószínűleg Árpád-kori töredéket is. A terepbejárási naplóban 207. lelőhelyként jegyezte be, a tárgyak mellett talált cédulán – és ez alapján a leltárkönyvben is – 223. lelőhelyként szerepel (JAM 97.448.9.):

1. Pizkosszürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült vonalköteg indításával.

*Irodalom*: MELIS 1962A., MELIS 1964C. 2.

### Gyalapár /Jalapár

A falutól ötfélfél kilométerre északra fekszik a Gyalapár-tanya, melynek korábbi neve térképi adat szerint Jalapár volt. A nevet Vitéz Mikesy Sándor összefüggésbe hozta egy XIII. század második felében Szabolcs megyében élt kun eredetű férfi nevével. 1310: *Ilopus* (ZICHY I, 126.), 1321 körül: *Ilapor* (A. I, 602), 1324: *Ilapus* (ZICHY I, 266), 1324/1325: *Ilapor* (ZICHY VIII, 220, 223), (vö. MIKESY 1943.).

### 10. Homok

Az 1920-as években id. Gégény M. emlékezete szerint Vasas J. földjén rigolírozás közben *lovas sírokat* találtak kengyelekkel, kardokkal stb. együtt. Talán azonos a Kiss Lajosnál szereplő Homok-dűlővel, mely a községtől keletre található (KISS 1961. 144.). A térképen is a Nagyhalász felőli részen szerepel a Homok-dűlő. A helybeliek szerint ugyancsak Nagyhalász felől jövet Ibrány első házai állnak a Homok szélén.<sup>131</sup>

*Irodalom*: DIENES 1964., VÖRÖS 2001. 573.

A Homokos nevű határrész (mely valószínűleg azonos a Homokkal) nyugati részén, egy homoksziget déli nyúlványán 1963-ban Melis Katalin terepbejárás során császárkori és őskori cserepek között egy Árpád-korit is gyűjtött. A terepbejárási napló szerint ez a 141. lelőhely volt, azonban az anyag mellett a leltározáskor talált cédulán 156. lelőhelyként szerepelt (JAM 97.381.24.):

1. Szürkésfekete, téglaszínű foltos, homokos anyagú, korongolt, enyhén íves *válttöredék* sekélyen benyomott vonalakkal díszítve.

*Irodalom*: MELIS 1962A., MELIS 1964B. 1.

### 11. Hosszú-dűlő

A Tisza irányába vezető út jobb oldalán, a Nagyerdő-tanya után, a Rákóczi tsz almásának területén fekvő Hosszú-dűlőben a gyümölcsös telepítése előtt (valószínűleg 1978-ban) a homokdombokat elegyengették. Az a domb, amelyen a magassági pont állt, részben – mintegy 10 méteres körben – megmaradt. Ennek partfalában vettek észre az ott szüretelő diákok emberi csontokat. A múzeum figyelmét Háda Ferenc (Ibrány, Szegfű u. 26.) hívta fel erre 1986-ban. Kurucz Katalinnal kisebb leletmentést végeztünk ekkor. Emberi csontmaradványok az egész domb körül hevertek, többségük a nyugati oldalon. Ugyanott két váz lábrészét sikerült in situ kibontanunk a mai felszíntől 40–50 cm mélyen.

1. **sír**: Ny–K 266–86° tájolású, hanyatt fekvő váz. Melléklete nem volt.

2. **sír**: Ny–K 254–84° tájolású, hanyatt fekvő váz. Melléklete nem volt.

A temető korát megállapítani egyértelműen nem lehetett, de valószínűleg Árpád-kori volt.

A gyümölcsös területén őskori leletek mellett egy Árpád-kori oldaltöredék került elő (JAM 87.64.2.):

1. Drappos téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

*Irodalom*: JAM Adattár 87.3.

### 12. Kéthegy-dűlő

A település kótaji határában, az ún. Sac-part környékén magas, hajdani lápból kiemelkedő homokdombok találhatóak, melyeken dűlőút haladt át. A hajdani sziget északi dombján Melis Katalin terepbejárásán (197. lelőhely) bronzkori cserepeket gyűjtött, de volt köztük egy talán Árpád-korinak meghatározható töredék is (JAM 97.421.17.):

<sup>129</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

<sup>130</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

<sup>131</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

1. Szürke, belül piszkosdrapp, kissé homokos anyagú, korongolt, agyonkopott, vágott *aljtöredék*.  
A Kéthegy-dűlő Kettős-dombján ugyanakkor szintén elsősorban bronzkori cserepeket talált (198. lelőhely).  
köztük egy későbbi – valószínűleg az Árpád-kort megelőző időszakra datálható – töredéket (JAM 97.422.6.):

2. Téglaszínű, szemcsés anyagú, korongolt, igen erősen kopott *oldaltöredék*.

*Irodalom:* MELIS 1962A.

### 13. Macskás-tag

Talán azonos a Kiss Lajosnál szereplő Macskás-láppal, mely a határ nyugati részén található (Kiss 1961. 147.). A katonai térkép is a belterületől nyugatra jelöl egy Macskás nevű részt.<sup>132</sup> Melis Katalin terepbejárásán (176. lelőhely) őskori cserepeket gyűjtött, köztük volt egy Árpád-kori is (JAM 97.400.3.):

1. Szürke, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 17,8 cm (118. tábla 3.).

*Irodalom:* MELIS 1962A.

### 14. Nádas-tábla

A Nagy-tanya házai mögött fekszik a Nádas-tábla, mely egy K–Ny-i homokos, a mocsárból hajdan kiemelkedő domb. Nyugati lejtőjén<sup>133</sup> Melis Katalin terepbejárása során cserepeket gyűjtött. A terepbejárási naplóban 209. lelőhelyként jegyezte be, a tárgyak mellett talált cédulán – és ez alapján a leltárkönyvben is – 225. lelőhelyként szerepel (JAM 97.450.4–10.):

1. Szürkés téglaszínű, kissé homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. Fenékmérete nem szerkeszthető ki.

2. Sárgásszürke külső felületű, szürke törésű, szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

3. Szürkés téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

4. Drapposszürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

5. Kívül szürkés téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

6. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék*.

7. Szürke, homokos anyagú, korongolt, agyonkopott, vágott *alj*. Fenékmérete nem szerkeszthető ki.

8. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. Alja nem szerkeszthető ki.

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1964C. 2.

### 15. Nagymacskás

A község északnyugati határában, az egykori lápból kiemelkedő, több magas homokdombból álló sziget a Nagymacskás. A dombon dűlőutak keresztezték egymást. Ettől nyugatra, a lankás részen<sup>134</sup> Melis Katalin terepbejárásán 1963-ban őskori cserepek mellett két Árpád-kori töredéket gyűjtött. A terepbejárási naplóban 166. lelőhelyként jegyezte be, a tárgyak mellett talált cédulán – és ez alapján a leltárkönyvben is – 182. lelőhelyként szerepelnek (JAM 97.406.13.):

1–2. Fekete, téglaszínű foltos, homokos anyagú, korongolt, vékony falú edény kopott, kissé íves két *oldaltöredéke* sűrűn karcolt, körbefutó vonalakkal díszítve.

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1964B. 3.

### 16. Nagy-tanya–Dudás-dűlő

A Fekete-halom-dűlő homokos partja DK-re belenyúlik a mocsárba.<sup>135</sup> A DK-i lejtőn őskori cserepek mellett (208. lelőhely) Melis Katalin 1963-ban terepbejárásakor Árpád-kori cserepet is talált (JAM 97.432.16.):

1. Kívül drapposszürke, belül sárgás téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* karcolt vízszintes vonal alatt karcolt hullámvonallal.

*Irodalom:* MELIS 1962A.

### 17. Nagy-tanya–Nagy-tanyasi tag

A Nagy-tanyasi tag nevű határrész (nem tudom, azonos-e a Nagy-tanyával) ÉNy-i részén<sup>136</sup> Melis Katalin terepbejárásán (164. lelőhely) többnyire őskori cserepek között egy Árpád-korit is gyűjtött (JAM 97.388.9.):

1. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

Ugyanitt, a DNy-i részen (165. lelőhely) további cserepek voltak (JAM 97.389.9.):

2. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék*.

*Irodalom:* MELIS 1962A.

<sup>132</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

<sup>133</sup> A lelőhely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.

<sup>134</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

<sup>135</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

<sup>136</sup> A lelőhely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.



## 18. Nagy-tanya–Temető-tábla

A községtől DDNy-ra eső Nagy-tanyán, a vasútállomástól DK-re, az ún. Temető-tábla – ahol valóban XVIII–XIX. századi temető és temetőkápolna állt – déli végét bontották meg 1950-ben, a kisvasút 17,9 kilométer-köve táján.<sup>137</sup> 1957-ben ennek megfelelően már másodlagos helyzetben találta a XI. századi edényt és a *lókoponyát* Csallány Dezső. Az újabb temetkezések is bolygatták a korai sírokat.



1. Fekete–szürke–téglaszínű foltos, homokos anyagú, korongolt kisebb *fazék* kihajló peremmel, a vállán kopott, körbefutó, karcolt hullámvonallal. Az alján X alakban áthúzott kör alakú fenékbélyeg látható. P: 13 cm, M: 15 cm, F: 7,9 cm (JAM 64.844.1.) (118. tábla 1., 80. kép).

*Irodalom:* Csallány Dezső: Ibrány–Nagy-tanya. *RégFüz* 10. 1958. 56., Dezső Csallány: Ibrány–Nagy-tanya. *ArchÉrt* 85: 2. 1958. 211., FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962. 424. lh., 42., DIENES 1996. 299. Kat. 18., VÖRÖS 2001. 573.

### 80. kép

Ibrány–Nagy-tanya–Temető-tábla: edény  
(Boros György felvétele)

Ugyanitt Csallány Dezső leletmentése során 1957 szeptemberében cserepek kerültek felszínre, őskori és császárkori kerámiával együtt (JAM 64.419.1–2.). A lelőhelyet „Nagy-tanya–Kisvasút mellett” névvel jegyezték be.

1. Kívül-belül drappos téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, nagyobb *fazék* kihajló *pereme*. P: 19,4 cm (118. tábla 5.).

2. Pizkosfehér, koromfoltos, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 17,5 cm (118. tábla 4.).

3. Fekete külső felületű, szürke törésű, belső felületén téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *váltörödékek* két bekarcolt, vízszintes vonallal.

4. Pizkosfehér, homokos anyagú, korongolt kisebb *oldaltörödékek*.

5. Fekete külső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltörödékek* bekarcolt ívekkel díszítve.

6. Szürke, fekete foltos, belül pizkosfehér, homokos anyagú, korongolt, vastagabb *oldaltörödékek*.

7. Barnásfekete, szemcsés, korongolt, vékony falú *edény* kissé íves *oldala* sekélyen karcolt vonallal.

8. Kívül-belül rózsaszínes fehér, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltörödékek* sekélyen bekarcolt hullámvonallal díszítve.

9. Kívül-belül sárgás téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 9,4 cm.

10. Szürke, szemcsés, korongolt, vágott *alj*. F: 10,6 cm.

11. Téglaszínű, szemcsés, korongolt nagyobb edény enyhén íves *oldaltörödéke* három befésült vonalköteggel.

A Nagy-tanya házainak nyugati oldalán viszonylag meredek falú homokdomb nyugati, kissé lankás lejtőjén Melis Katalin 1963-as terepbejárásakor gyűjtött cserepeket. A terepbejárási naplóban 210. lelőhelyként jegyezte be, a tárgyak mellett talált cédulán – és ez alapján a leltárkönyvben is – 226. lelőhelyként szerepelnek (JAM 97.451.1–2(?), 7–11.):

1. Szürkés téglaszínű, szemcsés, korongolt *oldaltörödékek*. Talán avar kori(?). Felületén eldolgozási nyomok.

2. Téglaszínű, kissé homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltörödékek*. Kora kérdéses.

3. Szürke, téglaszínű foltos, kissé homokos anyagú, korongolt kis edény vékony falú *oldaltörödéke* karcolt vonallal.

<sup>137</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

4. Szürke, kissé homokos, korongolt *oldaltöredék* kisebb korongolási csíkkal.
5. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* három sekélyen karcolt vonallal.
6. Szürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt fazék *oldaltöredéke* sekélyen benyomott hullámvonallal.

7. Kívül téglaszínű, agyagmázás(?), szürke törésű, szemcsés, korongolt, enyhén íves *nyaktöredék*.  
*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1964C. 2.

### 19. Nagy-tanya–Vasúti-tábla

Melis Katalin terepbejáráson (221. lelőhely) cserepet gyűjtött a Nagy-tanya melletti Vasúti-tábla nyugati felében<sup>138</sup> (JAM 97.446.5., 7.):

1. Szürkés téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* karcolt, vékony vonallal.
2. Világosszürke, erősen homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék*.

Ugyancsak Melis Katalin a Nagy-tanya melletti Vasúti-tábla keleti felében 1963-as terepbejárása során gyűjtött cserepeket. Koruk bizonytalan, de talán Árpád-koriak (97.447.1–4.):

3. Kívül szürke, belül barnás téglaszínű, homokos anyagú, vastagabb falú, kopott *oldaltöredék*.
4. Kívül sárga, szürke foltos, belül piszkos téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült, sekély vonalköteggel.
5. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
6. Kívül szürkés téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kopott kis *oldaltöredék*.  
*Irodalom:* MELIS 1962A.

### 20. Orszeg

A település déli oldalán nagy rét húzódik, mely hajdan láp volt.<sup>139</sup> Déli partján homokos magaslat nyúlik be a legelőbe. Talán azonos az Országos Széchenyi Könyvtár kataszteri felmérési kéziratában előforduló Ortszeggel (Kiss 1961. 149.). Ezen a részen Melis Katalin 1963-ban terepbejárás során császárkori és Árpád-kori cserepeket talált. A terepbejárás naplójában 204. lelőhelyként jegyezte be, a tárgyak mellett talált cédulán – és ez alapján a leltárkönyvben is – 220. lelőhelyként szerepel (JAM 97.445.7–19.):

1. Sötétszürke, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*, a peremen belül koromcsíkkal. A vállát mélyen bemetszett hullámköteggel díszítették. P: 14,8 cm (118. tábla 2.).

2. Fekete, homokos anyagú, korongolt fazék erősen ívelő *váltöredéke* a nyak indításával. A felületen sekélyen benyomott vonalakkal díszítették.

3. Kívül piszkos téglaszínű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* karcolt, vízszintes, sűrű vonalazással.

4. Szürke, kissé szemcsés, korongolt, vékony falú, kopott *oldaltöredék* karcolt vonallal díszítve.

5. Szürke, kissé szemcsés, korongolt, agyonkopott, vastagabb *oldaltöredék*.

6. Szürkés téglaszínű, kissé homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék* karcolt vonal felett két, alatta egy sor fogaskerék-dísszel.

7. Szürke, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* három mélyen bekarcolt vonallal.

8. Barnás téglaszínű külső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt 2 db *oldaltöredék*.

9. Barnás téglaszínű külső felületű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

10. Piszkosdrapp, homokos anyagú, korongolt kisebb edény vékony falú, enyhén íves *hastöredéke* sekélyen benyomott vonallal díszítve.

11. Szürke, kissé homokos anyagú, korongolt, kopott, vágott *alj*. Fenékmérője nem szerkeszthető ki.

12. Világosszürke, homokos, korongolt, vágott *alj*. F: 9,2 cm.

13. Szürkés téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, kopott, vágott *aljtöredék*. Fenékmérője nem szerkeszthető ki.

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1964C. 1.

### 21. Rákóczi tsz

1977-ben Nagy Ferenc ibrányi tanár jelentette be, hogy az Ibrány–rakamazi úttól északra leágazó bekötő út mellett, az elágazástól 3,4 km-re, a bekötő úttól pedig nyugatra 500 m-re rigolírozáskor az eke

<sup>138</sup> A lelőhely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.

<sup>139</sup> A lelőhely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.

leleteket vetett a felszínre. Kurucz Katalin és Németh Péter a helyszíni szemle során gyűjtött össze tárgyakat a területen. A leletmentést Kurucz Katalin végezte el. A talaj mélyen megbolygatott, kultúrréteg nem maradt. Az V–VI. táblában Árpád-kori cserepeket talált.<sup>140</sup>

**IV. gödör** (JAM 87.26.24–27.):

1. Sötétszürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, íves *oldaltöredék*, a vállon három mély, párhuzamos horonnyal.
2. Szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* három karcolt, vízszintes vonallal díszítve.
3. Sötétszürke, homokos anyagú, korongolt, kissé íves *oldaltöredék*.
4. Sötétszürke, világosszürke törésű, homokos anyagú, korongolt, vastag falú edény vágott *alja*. F: 9,8 cm.

**VI. gödör** (JAM 87.28.1.):

5. Fekete, homokos anyagú, korongolt kisebb edény íves *váll*a enyhén tagoltan elváló nyak indításával.

**Szórvány** (JAM 87.34.23–24.):

6. Téglaszínű, belül fekete foltos, szemcsés, korongolt edény kihajló *pereme*, vállán sűrűn karcolt, körbefutó vonalazás. P: 13,8 cm (119. tábla 1.).
7. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt, kívül letöredezett *oldaltöredék* halványan látszó fogaskerek-dísszel.

*Irodalom:* JAM Adattár 85.50.

**22. Református templom** (81–82. kép)

Az első templom az Árpád-korban épült (lásd feljebb!) és valószínűleg azonos a pápai tizedjegyzékben említett Szent György templommal (SzSzMT I. 436–437.). Egyenes záródású szentélyéhez téglából épített, téglalap alaprajzú hajó csatlakozott. A későbbi átépítések ellenére megmaradt a hajó déli és északi fala a falkoronáig. Déli falán román kori ablak látszik. Lukács Zsuzsa 1983-as műemléki kutatása során előkerültek a déli kapu részletei, délen és északon a fűrészfogas főpárkány és a templombelsőben a faszervezetű nyugati karzat gerendafészekai.

*Irodalom:* JAM Adattár 85.28., ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 1986. 162–163., LUKÁCS 1993., SZATMÁRINÉ 2000. 22.

**23. Szacs(telek), (Szócs)**

Neve személynévből keletkezett (MEZŐ–NÉMETH 1972. 55. irodalommal, vö. KISS 1988. II. 511. Szacsúr). 1317: *t. Zoch. in C-u Zabocho...cum stagno Spanthoua vocato* (A. I, 429); 1318–22 között: *locus Zoochtelek* (FOLTIN 1883. 145.); 1322: *vidl...p. Zoth. in C-u de Zabolch. prope Titiam...p. Zoch* (F. VIII/2, 324–6); 1327: *p. Zooch in C-u de Zabouch,... 1 pisc. Zoochfertey* (A. II, 278–9).

1317-ben I. Károly király e szabolcsi vár földet (a Balogsemjén nb-i) Egyed fiainak, Simonnak és Ivánnak adományozta a hozzátartozó *Ispántava* mocsárral együtt. 1318–22 között mint telekhely Halász határjárásában tűnik fel. Korábban, szintén I. Károly adományából a Péc nb-i Lukács és Gergely is birtokosa lett, a Tiszához közeli birtokot ugyanis 1322-ben az ő kezükön találjuk. A két nemzetség közötti egyezkedés 1327-ben



**81. kép**  
*Ibrány–Református templom*  
déli fala  
(a szerző felvétele)

<sup>140</sup> Az V–VI. tábla ásatása során előkerül állatsontok a JAM-ban 77.7.1–22. leltári számon találhatóak, de ezek nagy valószínűséggel bronzkoriak.

történt meg. Ekkor Szacs az Ibrányiak, Szacsfertő halászhely pedig a Kállóiak birtoka lett. Ibrány határára olvadt, amit jól jelez a belterületől délre máig megtalálható Nagysac, Kissac és Sacpart nevű határrész.<sup>141</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 170., MIKESY 1950. 91.

#### 24. Szentpéter(teleke)

A település határára olvadt falu nevét egykori templomának védőszentjéről nyerte (MEZŐ–NÉMETH 1972. 37. irodalommal).

1364: *p. Scenthpeter...in C-u de Zabouch exist* (KÁLLAY 1943. 1548. reg., LO AA. 1364. nro. 19).

A település 1364-ben tűnik fel, amikor Semjéni László fiai Ubul és László Mikolai János fia Tamásnak édesanyja, Nábrádi (Szatmár m.) János felesége – aki Ibrányi Ambrus fia Lőrinc Margit nevű leánya – hitbérét és hozományát Szentpéter, Sima és Bagos birtokokból átadták. 1414-ben már prédiium (Zs. IV, 2094. reg.), egyházát Szent Péter tiszteletére emelték (1417: *...ante eccl-m S. Petri ibidem fundatam* F. X/5, 835–9). A XV. század második felében a települést Namény néven is illetik [1462: *pr. Namen, al.nom. Zenthpetertheleke, in C-u de Zabolch* (ZICHY X, 237)]. Ez azonban Nimir téves olvasata! Ekkor szomszédai között Esztárt, Bujt és Csurt sorolják fel. 1411-ben Esztár felől határolták meg (*p. Zentpeterföde* LO METALES SZABOLCS nro. 25). L. még Nimir alatt! Ibrány határára olvadt (PESTY 1864. 237.: *Sz. péter halma*).<sup>142</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997.

#### 25. Szőlőhomoka 1.

A határ K-i részén a Sebesdek felett, a Szálka-dombtól keletre 35 holdas fekete homok (KISS 1961. 152.).<sup>143</sup> Ezen a részen több ízben kerültek elő korszakunkhoz tartozó leletek.

1979-ben terepbejárásakor közelebbről meg nem határozott részen őskori és császárkori anyaggal együtt gyűjtött kerámia az alábbi (JAM 80.69.1–77.1.):

1. Kívül-belül barnás téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú, egyenes *oldaltöredék* befésült vonalköteggel.

2. Fekete, csillámos-homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült vonalköteg felett befésült hullámvonal-köteggel díszítve.

3. Fekete, csillámos-homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* három befésült hullámvonal-köteggel díszítve.

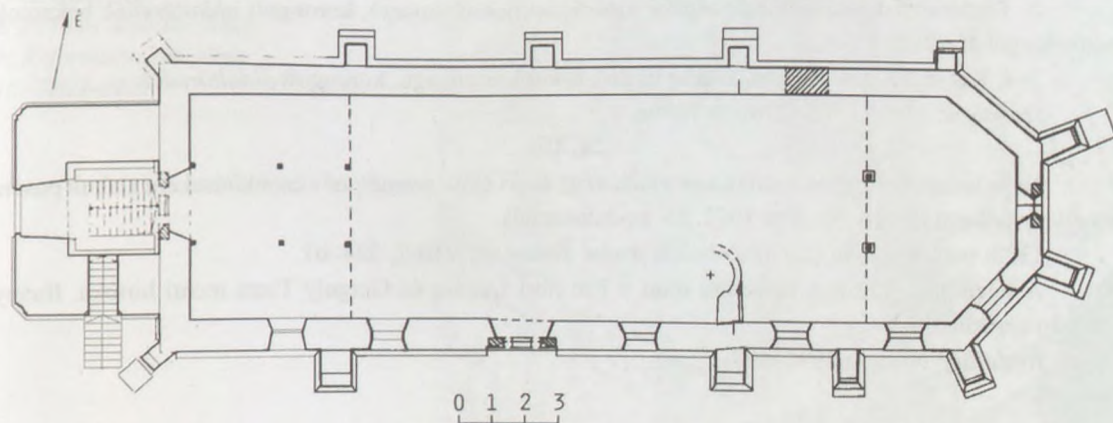
4. Kívül szürke felületű, belül drapp, kissé szemcsés anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék* befésült hullámvonal-köteggel díszítve.

5. Kívül szürkésfehér, téglaszínű foltos, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült hullámvonal-köteggel.

6. Kívül-belül világosszürke, sötétszürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék* befésült vonalköteggel.

#### 82. kép

*Ibrány–Református templom alaprajza*  
(SzSzMT I. 437. alapján)



<sup>141</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

<sup>142</sup> A hely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.

<sup>143</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

7. Fekete, téglaszínű foltos, belül téglaszínű fehér, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, kihajló, tagolt peremű, fedőhornyos *fazéktöredék*. P: 13,8 cm (119. tábla 5.).

8. Fekete, belső felületén drapp, homokos anyagú, korongolt, vízszintesen kihajló peremű, vastag falú *edénytöredék*. P: 28,4 cm (119. tábla 3.)

9. Kívül-belül drapp, sötét törésű, homokos anyagú, korongolt edény vízszintesen kihajló *pereme*, vállán befésült hullámvonal-köteggel. A peremátmérő nem szerkeszthető ki.

10. Kívül téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék* befésült vonalköteg maradványával.

11. Kívül téglaszínű, fekete foltos, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* bekarcolt körbefutó vonallal.

12. Kívül-belül téglaszínű, fekete foltos, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *válttöredék*, a nyaki részen sekélyen benyomott vonalazás, mely alatt a vállon befésült, széles hullámvonalakkal díszítették.

13. Kívül téglaszínű, belül sötét téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vastagabb *oldaltöredék*, mélyen metszett vízszintes két vonal alatt bekarcolt hullámvonal díszíti.

#### 26. Szőlőhomoka 2.

Közvetlenül a Gyűjtőcsatorna partján, a híd mellett lapos, kerek homokdombon a terepbejárási napló alapján Melis Katalin 1963-ban őskori és középkori cserepeket gyűjtött (135. lelőhely). A Jósa András Múzeumban beletárolt anyagban a leletek mellett talált cédula alapján a 150. és 151. lelőhely anyaga származik a Szőlőhomokáról, a terepbejárási naplóban más lelőhely szerepel ezen a számon. Ez alapján valószínűleg a fent leírt lelőhely anyaga lehet a 150. lelőhelyként bejegyzett (JAM 97.375.52–53.):

1. Piszkos téglaszínű, kívül kormos, homokos anyagú, korongolt, kissé kihajló *perem*. P: 15,2 cm (119. tábla 6.).

2. Barnásfekete, homokos-szemcsés, korongolt, kihajló peremű *fazék* töredéke a vállán karcolt vonal alatt bekarcolt hullámvonallal. P: 12,3 cm (119. tábla 4).

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1964B. 1.

#### 27. Szőlőhomoka 3.

A nagyhalászi határnál, a Gyűjtőcsatorna északi oldalán, hajdan lápból kiemelkedő nagy homoksziget található. A csatorna másik oldalán itt a Ságvári utca volt.<sup>144</sup> A csatorna északi partján egymás mögött két kerek domb magasodik az egykori láp peremén, előttük alig kiemelkedő lankás rész húzódik. A második, nagyobb lankás domb egész felszínén mélyszántás után 1963-ban Melis Katalin terepbejárás során őskori cserepek mellett „szláv jellegű” anyagot gyűjtött (134. lelőhely). A Jósa András Múzeumban beletárolt anyagban a leletek mellett talált cédula alapján a 150. és 151. lelőhely anyaga származik a Szőlőhomokáról, a terepbejárási naplóban más lelőhely szerepel ezen a számon. Valószínűleg a fent leírt lelőhely anyaga lehet a 151. lelőhelyként bejegyzett (JAM 97.376.5–7.):

1. Sötét, téglaszínű foltos, homokos anyagú, korongolt, kihajló, vastagabb *perem*, a perem alatt karcolással tagolt. P: 17,1 cm (119. tábla 2.).

2. Téglaszínű külső felületű, sötét törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* bekarcolt vonalköteggel díszítve.

3–4. Két téglaszínű külsejű, sötét törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1964B. 1.

#### 28. Ub

Neve ismeretlen eredetű, talán az e vidéken gyakori *Ubul* személynév csonkításaként alakult pusztaszemélynévadással (MEZŐ-NÉMETH 1972. 55. irodalommal).

1322: *vidl. p. Vb, in C-u de Zabolch, prope Titiam* (F. VIII/2, 324–6).

A település 1322-ben tűnik fel, mint a Pécs nb-i Lukács és Gergely Tisza menti birtoka. Ibrány határában kereshető.<sup>145</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 197.

<sup>144</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

<sup>145</sup> A hely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.

## 12. Kék (83. kép)

Neve a magyar kék színnéből keletkezett, de ismerünk Kék személynevet is (MEZŐ-NÉMETH 1972. 60. irodalommal, KISS 1988. I. 705.).

1268/365: *t. Kaak...iob-um Castri de Bursua, tamen est ipsa t. in provincia de Zabouch* (WENZEL VIII, 199); 1315: *...de Keyk* (ANJOU-OKLT. IV, 31. reg.); 1323/333: *p. ~ t. Keek* (ANJOU-OKLT VII, 639. reg.); 1333: *in p-ne vero Keek in honore Corporis X lignee eccl-rum* (ZICHY I, 415).

Az 1268-ban feltűnő falu földjét a borsovai vár jobbágyaival (bár az Szabolcs megyében fekszik) V. István ifjabb király Sándor szőrényi bánnak adományozta. 1315-ben az idevaló *Jakobcha* végrendeleti tanú. 1323-ban I. Károly király meghagyására (a Hontpáztmány nb-i Szalók fia) Mihály mestert (a Battyáni család őseit) beiktatták eme vásárolt birtokába. Sándor bán unokája Karászi László 1333-ban Demecserrel együtt 400 M-ért eladta Magyar Pál mesternek. Ekkor a Krisztus teste tiszteletére szentelt, fából épült egyházát is említik, egyúttal Henével határosnak mondják.

Irodalom: NÉMETH 1997. 105.

### 1. Babot 1.

A Demecser felé eső határrészen, a község K-i határában (KISS 1961. 181.) több lapos, homokos földhát húzódik [lásd még Fancsal(fenyére)!]. Melis Katalin terepbejárása során 1962-ben az Állami Gazdaság tanyaépületétől északra egy lapos, alig kiemelkedő dombháton – melynek északi végén dűlőút vezetett a faluba – rézkori, császárkori és Árpád-kori cserepeket gyűjtött. A demecseri határt jelző lapos földhát volt a lelőhely keleti szegélye<sup>146</sup> (112. lelőhely). Korszakunkhoz két töredék tartozik (JAM 97.353.12–13.):

1. Fekete, szemcsés anyagú, korongolt, vastagabb falú *oldaltöredék*.
2. Drapposzürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sekélyen fésült hullámvonal-köteggel.

Irodalom: MELIS 1964A. 3.

### 83. kép

Kék határába eső lelőhelyek

- 1: Babot 1.,
- 2: Babot 2.,
- 3: Babot, Gyűjtőcsatorna partja,
- 4: Fancsal(fenyére),
- 5: Gyalap-útja,
- 6: Kövesszeg-hegy,
- 7: Kriston-tag,
- 8: Poros-(Szöllősi)-hegy,
- 9: Református templom,
- 10: Telek-dűlő



<sup>146</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

## 2. Babot 2.

A demecseri határt jelző sövényesortól nyugatra, hajdani lápból alig kiemelkedő lapos dombhát keleti szegélyén<sup>147</sup> egy hosszú sávban Melis Katalin rézkori, császárkori és középkori cserepeket gyűjtött 1962-es terepbejárása során (115. lelőhely) (JAM 97.356.7–9.):

1. Kívül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
2. Kívül fekete felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
3. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény vágott *aljtöredéke*. F: kb.

10,2 cm.

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1964A. 3.

## 3. Babot, Gyűjtőcsatorna partja

A község DK-i sarkában, a csatorna partján, az északi oldalon fekvő kis kerek dombon<sup>148</sup> Melis Katalin őskori és középkori cserepeket gyűjtött 1962-es terepbejárása során (114. lelőhely) (JAM 97.355.2–3.):

1. Kívül-belül drapposzürke, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
2. Kívül-belül drapposzürke, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény enyhén profilált, homorú *alja*.

*Irodalom:* MELIS 1964A. 3.

## 4. Fancsal(fenyére)

Nevének Fancsal része puszta személynévből keletkezett. Az alapjául szolgáló személynév etimológiája tisztázatlan. A második tag a magyar *fenyér* 'vizes-füves földterület'. (KISS 1988. I. 440–441., 467.)

\*É. n.: [1067 k.]/267: *pr. Fonsol Fenerie, quod voc. Bubach* [': *pr. Fonsol fenerie quod voc. Bubath*] (WENZEL I, 24–25., GYÖRFFY 1992. 184.).

A település a százdi (Borsod m.) apátság 1067 körüli, de 1267-ben átírt alapítólevelében merül fel. A két ízben említett prédiúmról, illetve földről megtudjuk, hogy a fenyérnek nevezett műveletlen részét, amely a *Bubath* nevet is viseli, Géza (Magnus) herceg adta (az Aba nb-i) Péter ispánnak, aki azt továbbadta a monostornak a Nagykereki erdővel együtt. Fancsal másik felét – ahol a szabadosok 12 háznépe élt – Péter ispán *Magna* nevű leánya férje, Hete kapta. Felmerül a lehetősége, hogy a kéki határ Demecser felé eső részén keressük. (Vö. KISS 1961. 181.: Babot, Babotgödre, Babotláp, Baboti út.) Talán azonos a Babot nevű részen (1–2. lelőhely) talált lelőhelyek valamelyikével.<sup>149</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 74.

## 5. Gyalap útja

A besztereci határ felé eső Királytó keleti részén, a Gyalap-dombon keresztülfutó út a Gyalap útja (KISS 1961. 185.). Több ízben kerültek elő itt leletek. A lelőhely ma valószínűleg a besztereci határba esik.<sup>150</sup>

1. Árkolás közben Nyárády István földbirtokos *sarkantyút* talált. Közelebbit nem tudok róla, valószínűleg elkallódott.

*Irodalom:* ALISP. JEL. 1928. II. 215., JAM Adattár 97.18.

2. Ezen a részen fekszik a Tűszeg-dűlő, ahol IV. Béla rész „*szükségpénze*” került elő. Elveszett.

*Irodalom:* ALISP. JEL. 1941. 1941. I. 46., ALISP. JEL. 1941. 84., NYÁRÁDY 1941. 58.

## 6. Kövesszeg-hegy

A falu nyugati határában, hajdani lápból meredeken kiemelkedő, magas domb felszínén bronzkori és kora vaskori leletek mellett egy valószínűleg a korszakunkhoz tartozó cserepet gyűjtött 1962-ben terepbejárása során Melis Katalin (100. lelőhely) (JAM 97.341.13.):

1. Kívül-belül téglaszínű felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kissé íves *oldaltöredék*.

*Irodalom:* MELIS 1964A. 3.

## 7. Kriston-tag

A községtől ÉNy-ra, a besztereci műútból dűlőút vezet egy tsz tanyára, a szérűskertbe. E dűlőút északi oldalán, hajdani lápból kiemelkedő dombon<sup>151</sup> kora vaskori cserepek mellett Melis Katalin terepbejárása során (97. lelőhely) 1962-ben gyűjtött középkori cserepeket (JAM 97.338.25–32.):

<sup>147</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

<sup>148</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

<sup>149</sup> A térképen ennek megfelelően szerepel.

<sup>150</sup> Mivel azonban ez nem egyértelmű, hozzávetőleges helyét a kéki térképlapon jelöltem meg.

<sup>151</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

1. Szürke, homokos anyagú, korongolt, erősen kihajló *perem*. P: 20,1 cm (121. tábla 1.).
  2. Szürke, drapp foltos, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két befésült, vízszintes vonalköteggel.
  3. Szürkés téglaszínű, belül fekete felületű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
  4. Kívül szürkés téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
  5. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény 4 db *oldaltöredéke*.
  6. Szürke, homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék*.
  7. Szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sűrűn és mélyen karcolt, körbefutó vonalakkal (121. tábla 2.).
  8. Külső felületén szürkés téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* az alj feletti részből.
  9. Szürkésfehér, homokos anyagú, korongolt, *aljtöredék*. F: 9,8 cm.
- Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1964A. 2–3.

### 8. Poros-(Szöllösi-)hegy

A Poros-hegy a határ nyugati részén, a Telek-dűlőtől NyÉNy-ra fekszik, a Gátkúti-csatorna keleti oldala mellett. Szélhordta homokdomb (KISS 1961. 192.). Németh Péter – ásatási naplója alapján a Telek-dűlői ásatás idején – 1967-ben terepbejárásakor talált a felszínen honfoglaló temetőre utaló leleteket a jellegtelen őskori cserepek mellett, melyek összefüggnek a szomszédos Kövesszeg-hegyen látszó hamus-szenes foltokkal, ahol bronzkori cserepek voltak. A leírás alapján nagyon valószínűnek tartom, hogy a Poros-hegyi lelőhely azonos a – talán tévesen – Nyírbogdány–Kövesszeg-hegy néven idézett lelőhellyel (lásd ott!).

1. *Fülesgomb* (121. tábla 4.).<sup>152</sup>
2. Három nittes kerek *veret* (lószer számról?) (121. tábla 3.).
3. D alakú vas *csatkarika* (121. tábla 5.).
4. Kívül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* (JAM 88.119.4.).
5. Kívül drapposzürke, belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* (JAM 88.119.5.).

*Irodalom:* JAM Adattár 98.1., Németh Péter: Kék–Poroshegy. *RégFüz* I. 21. 1968. 66., DIENES 1996. 299. Kat. 16b.

### 9. Református templom

Az 1333-as adat (lásd feljebb!) arra utal, hogy kő-, illetve téglalapon álló fatemplom lehetett itt.  
*Irodalom:* SzSzMT I. 467.

### 10. Telek-dűlő

A község NyÉNy-i határában burgonyaprizmázás közben melléklet nélküli sírokat találtak 1966-ban. A lelőhelyet a kocsma udvarán át lehetett megközelíteni 1971-ben. A vízállásos horpadást ív alakban ölelő homokos magaslat ÉNy-i részén sekély mélységben találták a temetkezéseket. A megbolygatott sírok egy részét – négyet – Csallány Dezső kibontotta 1966-ban. A sírok egymástól 275 cm-re sorosan húzódtak. Az ásató csak női sírokat tárt fel ezen a részen. A bejelentők szerint „szájban plecsnit” is találtak. A feltárt sírok ÉNy–DK-i tájolásúak, 40–60 cm mélyek voltak.

A községi tanács összegyűjtötte és átadta a múzeumnak a szórványként előkerült leleteket. Említenek ezek kísérelésében egy csillogó fémtárgyat, amit a korrózió nem támadott meg, valamint az alábbi – azóta elkallódott – leleteket: 1. Bronz *karperec*.

2–5. S végű *hajkarikák*.

6–7. Két *érem*, az egyik elporladt, a másik kettétört Salamon ezüstdénár (CNH 19), melyet szájban találtak.

8. Kés vagy *borotva*.

9. Egy *gyöngyszem*.

10–11. Két *gyűrű*.

A Csallány Dezső által feltárt sírok (JAM 68.298.1–18.):

**A. sír (120. tábla):** ÉNy–DK-i tájolású női váz. M: 60 cm, Csvh: 176 cm.

*Mellékletek:* 1–2. A halántékon egy-egy bordázott S végű ezüst *hajkarika*. Á: 1,9–2 cm, S: 0,91 g és 0,84 g.

**B. sír (120. tábla):** ÉNy–DK-i tájolású női váz. M: 60 cm. Csvh: 155 cm.

*Melléklet:* 1. A koponya bal oldalán S végű bronz *hajkarika*. 1,5x1,9 cm, S: 1,43 g.

<sup>152</sup> A rajzokat Dienes Ö. István készítette, a tárgyak azóta elvesztek.



C. sír: 60 cm mélyen női váz maradványai. Melléklete nem volt.

D. sír: A munkások által kiszedett női váz. Melléklete nem volt.

Irodalom: JAM Adattár 92.3., Csallány Dezső: Kék–Telek dűlő. *RégFüz* I. 20. 1965. 66.,

1967-ben Németh Péter végzett itt további ásatást, melynek során 11 temetkezést tárt föl (84. kép):

1. sír (120. tábla): A IV. szelvényben 40 cm mélyen jelentkezett. Rossz megtartású.

Melléklet: 1. A medence és a forgó találkozásánál I. András ezüstverete CNH 12. Elveszett, a rajzot Dienes Ö. István készítette 1968-ban.

2. sír (120. tábla): Az 1. sír mellett egy gyerek nyom nélkül felszívódott váza.

Melléklet: 1. S végű ezüst hajkarika. Á: 2,1 cm, S: 1,58 g.

3. sír: Az I. szelvényben a 20 cm mélyen fekvő váz lábszárát hagyta meg az eke. Az 1–2. sírral egy sorban volt. M: 60 cm. Melléklete nem volt.

4. sír: A IV. szelvényben nagyrészt elenyészett váz. Melléklete nem volt.

5. sír: Ugyancsak a IV. szelvényben rossz megtartású váz. Melléklete nem volt.

6. sír: A koponyát a prizmaárokkal találták meg. Melléklete nem volt.

7. sír (120. tábla):

Melléklet: 1. Salamon ezüstveretének fele. CNH 19, H15, U9, S: 0,18 g.<sup>153</sup>

8. sír (120. tábla):

Mellékletek: 1. Nagyobb S végű ezüst hajkarika. 2,5x2,7 cm, S: 3,75 g. 2. A váz felszedésekor a medencén került elő egy ezüstpénz negyede. Elveszett, a rajzot Dienes Ö. István készítette 1968-ban.

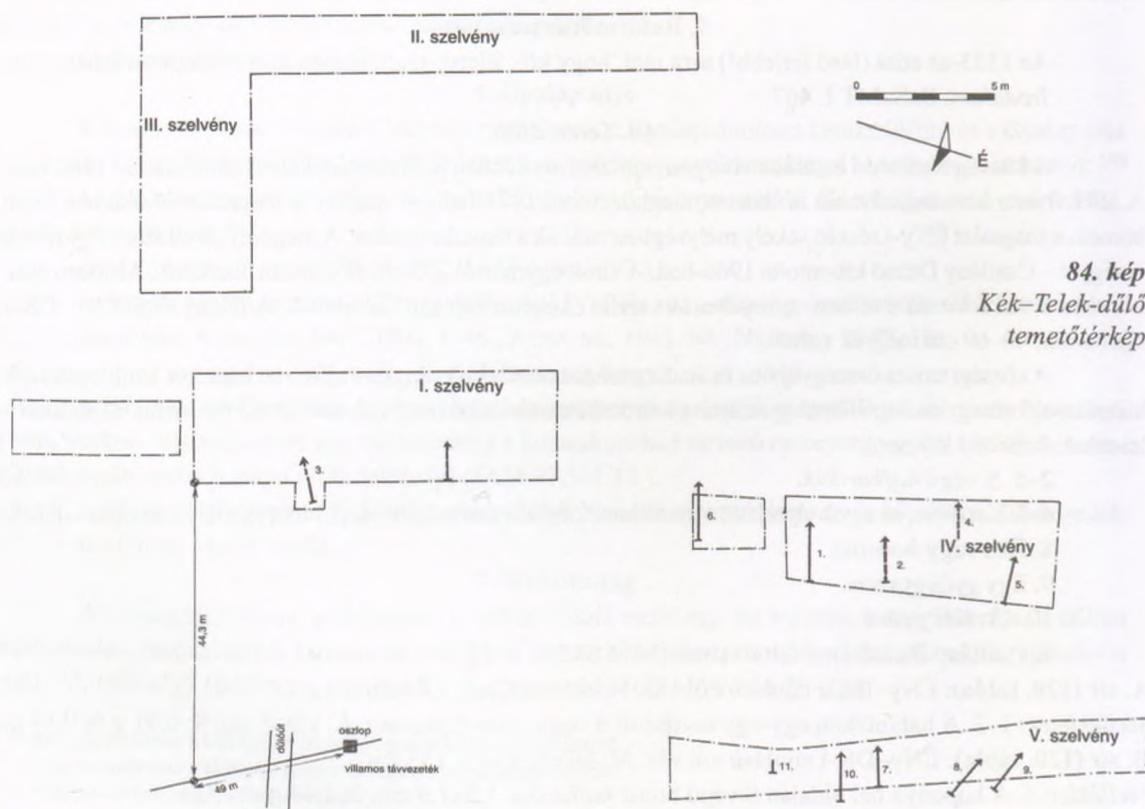
9. sír: Melléklete nem volt.

10. sír (120. tábla):

Mellékletek: 1. S végű ezüst hajkarika. 1,7x2 cm, S: 1,44 g. 2. Salamon ezüstveret CNH 22, H17, U10, S: 0,37 g.

11. sír: Melléklete nem volt.

Szórvány (120. tábla): 1. Nagy méretű, bordázott S végű ezüst hajkarika. 2,3x2,6 cm, S: 3,45 g. 2. Spiráldróttal becsavart huzalú bronzkarika. 1,8x2 cm. 3. Hegyesedő végű nyitott bronzkarika. Á: 2,2 cm, S: 2,41 g. 4. Egy



84. kép  
Kék–Telek-dűlő  
temetőterkép

<sup>153</sup>Az érme meghatározását Ulrich Attilának köszönöm.

fekete fóliás *pasztagyöngy*. H: 1 cm, S: 0,52 g. 5. Nagy méretű, bordázott S végű ezüst *hajkarika* törött véggel. 2,6x2,8 cm, S: 4,98 g. 6. Kisebb bordázott S végű ezüst *hajkarika*. 2x2,4 cm, S: 0,59 g. 7. Négyyszög metszetű, nyitott *bronzkarperec*. Á: 7,1–7,3 cm, S: 25,66 g. 8. Salamon *ezüstveret* CNH 20., H14, U8, S: 0,50 g. 9. Nittelt nyelű, egyélű *vaskés*. H: 13 cm, S: 7,9 g.

A helybeli iskolaigazgató szerint a Telek-dűlői templom tájékán III. Béla *pérez* került elő még az ásás megkezdése (1967) előtt.

1971-ben Dienes István a lelőhely térképezése során ott járva, Zsupin Imre (Kék, Lenin u.) iskolástól egy felszínen gyűjtött *gyűrűt* kapott. Jelenlegi őrzési helye kérdéses.

*Irodalom*: MNM Ad I. 11/1967., JAM Adattár 92.3., 98.1., Csallány Dezső: Kék–Telek-dűlő. *RégFüz* I. 20. 1967. 66., Németh Péter: Kék–Telekdűlő. *RégFüz* I. 21. 1968. 65., DIENES 1996. 298. Kat. 16a., illetve 361. Kat. 73., NÉMETH 1996A. 9.

A Kincsesvármí-tanyától délre több, egykori mocsárból kiemelkedő homokdombon Melis Katalin terepbejárása során (98. lelőhely) 1962-ben gyűjtött cserépeket. Leírása szerint ezen a homokdombon K–Ny-i irányú faszor volt és körülötte legelő (JAM 97.339.6–8.):

1. Szürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
2. Szürke, kissé homokos anyagú, korongolt kisebb edény *oldaltöredéke*.
3. Szürke, belül drapp felületű, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 7,5 cm.

*Irodalom*: MELIS 1962A., MELIS 1964A. 3.

### 11. Közelebbről nem meghatározott helyről

Melis Katalin terepbejárása során (114. lelőhely) gyűjtött cserépeket a község DK-i sarkától DK-re, a Gyűjtőcsatorna északi partján fekvő kerek dombon, a sertésteleptől DNY-ra, az erdős részen (JAM 97.355.2–3.):

1. Kívül-belül drapposzürke, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
2. Szürke, homokos anyagú, korongolt, alul kissé homorú *alj*. Töredezett, a fenékátmérő nem szerkeszthető ki.

*Irodalom*: MELIS 1962A.

### 13. Kékcse (85. kép)

Neve bizonytalan, lehet, hogy személynévi eredetű (MEZŐ–NÉMETH 1972. 60.), esetleg a *kék* színnév -cse kicsinyítő képzős származékából keletkezett, talán személynévi használaton keresztül (MEZŐ–NÉMETH 1972. 60. irodalommal, KISS 1988. I. 705.).

1329: *p. Kekche* (ZICHY I, 321, 330); 1337/425: *p.* = (ZICHY VIII, 224–7).

#### 85. kép

*Kékcse határába eső lelőhelyek*

- 1: Alföldi-hegy-dűlő,
  - 2: Alföldi-hegy-dűlő, északkelet,
  - 3: Határ-hegy,
  - 4: Hoggard-dűlő,
  - 6: Szöveteni-csatorna,
  - X: Tölgyes-szeg
- (lásd a katalógusban Rétközberencs–Tölgyesnél!)



A falu 1329-ben tűnik fel, amikor a Gutkeled nb-i Bacscai (Zemplén m.) Miklós a rokon Várdai Pelbárttal szemben a Gyalmastó tulajdonjogáért pert indított. Gyalmastó Miklós szerint az ő kékcsei, Pelbárt szerint az ő veresmarti határához tartozott. 1337-ben Pátrohával, Berencsel és Várdával volt határos.

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 105.

### 1. Alföldi-hegy-dűlő

A községtől délre, magas homokos részen (KISS 1961.198.) Melis Katalin 1962-es terepbejárása során (51. lelőhely) a tőzegkitermelő gödör keleti oldalán lévő homokdombon rézkori cserepek mellett gyűjtött Árpád-kori darabokat is (JAM 97.292.8–9.):

1. Kívül-belül drappos téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *válttöredék* korongolási csikokkal (121. tábla 7.)

2. Kívül-belül drapp, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. Fenekének átmérője nem szerkeszthető ki.

2002 februárjában Almássy Katalinnal megpróbáltuk a lelőhely pontos lokalizálását. A tábla déli részén – ezt most Nagy-szegnek hívják – sikerült azonosítanunk Melis Katalin lelőhelyét.

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1962B. 3., JAM Adattár 2002.20.

### 2. Alföldi-hegy-dűlő, északkelet

2002-ben az előző lelőhely azonosítási kísérlete során az Alföldi-hegy-dűlő ÉK-i sarkánál, a megásott, de szárazon álló csatornamedertől délre húzódó, nagyjából É–D-i dombháton gyűjtöttünk neolitikus és Árpád-kori cserepeket. Az Árpád-koriak (JAM 2002.14.4–10.) az alábbiak:

1. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt kisebb edény kihajló *pereme*. P: 11,6 cm (121. tábla 6.).

2. Kívül-belül sárga, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény vágott *alja*. A fenékátmérő nem szerkeszthető ki.

3. Kívül-belül drapp, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

4. Kívül-belül szürkésdrapp, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két bekarcolt vonallal.

5. Kívül-belül szürkés téglaszínű, feketésszürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két sekélyen bekarcolt vonallal.

6. Drapp, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt kisebb *válttöredék* bekarcolt hullámvonal alatt karcolt vonallal.

7. Szürkésfekete, belül szürke, kissé homokos anyagú, korongolt, vastagabb *oldaltöredék*.

*Irodalom:* JAM Adattár 2002.20.

### 3. Határ-hegy

A határ keleti részén fekvő, északról a veresmarti határral érintkező területen (KISS 1961. 200.) Melis Katalin terepbejárása során (50. lelőhely) nagyobb mennyiségű obszidián és neolitikus cserép mellett egy Árpád-kori cserepet gyűjtött (JAM 97.291.15.). A Polgármesteri Hivatalban 2002-ben kapott információk alapján a Határhegy a víztározó partján fekszik.<sup>154</sup>

1. Drapposszürke külső felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vékonyabb falú *oldaltöredék*.

*Irodalom:* MELIS 1962A.

### 4. Hoggard-dűlő

A Kékcse–Rétközberencs határt jelző csatornától északra, egy É–D-i dombvonulaton<sup>155</sup> 1962-ben Melis Katalin terepbejárás során (52. lelőhely) Árpád-kori cserepeket gyűjtött (JAM 97.293.1–5.):

1. Kívül-belül sárgásszürke felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény íves *nyaka* karcolt hullámvonallal díszítve. A perem letöredezett.

2. Kívül-belül drapposszürke, szürkésfekete törésű, homokos anyagú, korongolt, kissé íves *válttöredék* két befésült hullámvonal-köteggel.

3. Fekete, kívül barnás foltos, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

4. Fekete, kívül sárga foltos, homokos anyagú, korongolt, vékony falú, íves *oldaltöredék*.

5. Kívül téglaszínű, szürke foltos, belül szürkés téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*, a felmenő falon mély véletlen bemetszéssel az égetés előtt. Fenékátmérője nem szerkeszthető ki.

*Irodalom:* MELIS 1962B. 3.

<sup>154</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

<sup>155</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás, illetve a Polgármesteri Hivatal 2002-es információi alapján történt. Eszerint a helyrajzi szám 059.

### 5. A Rétközberencsi határt jelző csatornánál

Melis Katalin 1962-es terepbejárása során a Kékcse–Rétközberencs határt jelző csatornától északra, É–D-i dombvonulaton<sup>156</sup> (52. lelőhely) gyűjtött cserepeket (JAM 97.293.1–5.):

1. Drapposzürke, homokos anyagú, korongolt, íves *nyaktöredék*. A perem letöredezett, a vállon bekarcolt hullámvonal fut körbe (121. tábla 8.).

2. Drapp foltos szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült két hullámvonal-köteggel (121. tábla 9.).

3. Kívül drapp, fekete törésű, homokos, kissé szemcsés anyagú, korongolt, kicsit vastagabb, kopott *oldaltöredék*.

4. Kívül szürke, fekete törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, vékony falú, enyhén íves *oldaltöredék*.

5. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. Felülete töredezett. Fenékmérete nem szerkeszthető ki.

*Irodalom:* MELIS 1962A.

### 6. Szöveteni csatorna

A falu belterületének ÉK-i peremén található homokos területen, a falut északról határoló Szöveteni (XVI.) csatorna két partján, É–D-i homokos gerincen Jakab Attila egyetemi hallgató talált Árpád-kori cserepet (JAM 2001.61.3.):

1–3. 3 db téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék*.

*Irodalom:* JAM Adattár 2001.22.

## 14. Kemece (86. kép)

Neve puszta személynévből keletkezett. Az alapjául szolgáló személynév a régi magyar *Keme* névből képződhetett, melynek előzménye talán az ótörök *kemā ~ kemi* 'csónak, hajó' (MEZŐ–NÉMETH 1972. 61. irodalommal, KISS 1988. I. 710.).

1222/550: *Forkos de v Kemese* (VR. 204. §, 280); é. n. [1290]: *t. Farkasii, Kemeche nom.* (WENZEL IX, 559–60; BÁNFFY I, 23); 1323/437: *p. Kemeche* (ANJOU-OKLT. VII, 179); 1332–5/PP. REG.: *Pet. sac. S.R. Stephani...*, *Pet. [sac.] de Kemecl*, = *Kemeche, de =, de =* (VAT. I/1, 246, 327, 330, 343, 359). 1339: *mg. Egid. de Kemeche* (A. III, 537).

### 86. kép

*Kemece határába eső lelőhelyek*

- 1: *Bec(teleke)*,
- 2: *Belterület*,
- 3: *Gégény (Külsőgégény)*,
- 4: *Homokbánya*,
- 5: *Kállai főfolyás mellett*,
- 6: *Pápaházi-dűlő*,
- 7: *Pincés-hegy*,
- 8: *Református templom*,
- 9: *Sarvay-tag, Ignác-szőlő*,
- 10: *Sarvay-tag, Leskó-tanya*,
- 11: *Varjas-dűlő*



<sup>156</sup> A lelőhely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.

A falu 1222-ben tűnik fel az idevaló Farkas nevében, akit lopással vádoltak. 1290-ben az örökös nélkül elhunyt Farkas földjét IV. László király (a Balogsemjén nb-i) Mihály fiainak adományozta, akiket sohasem iktattak e birtokukba. 1323-ban Egyed mester birtoka volt, és Külsőgégény északi részével volt határos. Szent István király tiszteletére szentelt egyházának Péter nevű papja 1332-ben és 1333-ban 6-6, az 1334. évi I. részlet fejében 2 garast fizetett, a II. részlet és az 1335. évi I. részlet fejében pápai tizedet nem fizetett. 1339-ben egy 10 évvel korábbi, Kemecei Egyed menyegzője után történt gyilkosságról hallunk. 1342-ben az idevaló Demeter fia Mihály (*Mich. f. Dem-i de Kemeche* A. IV, 230) Csanálos (Bihar m.) perében volt eskütárs.

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 106.

### 1. Bec(teleke)

Neve talán puszta személynévből keletkezett, előzménye a török \*Bäcä személynév, amely a besenyő népnév eredetijével tarthat össze (vö. KISS 1988. 180. Becse).

1219/550: *Zugna de v. Fecie* [\*: Becie] (VR. 12. §, 237); 1424: *pr. Becseteleke* (LO AA. nro. 86); 1452: *pr. Bech* (LO AA. nro. 24).

A település 1219-ben tűnik fel, amikor az idevaló *Zugna* lopással vádolta az esztári *Zemec*-et. 1424-ben Középsőmegyeri Adorján és fiai azzal vádolták a Kemeceieket, hogy e prédiomot elfoglalták. 1452-ben is per folyt a két család, a Megyeriek és Kemeceiek között a terület hovatartozásáról. 1551-ben (*pr. Beczteleke* LO METALES SZABOLCS nro. 4) Kemece, Pazony, Tura és Mága prédiom közt fekvőnek mondják.

A település Kemece határába olvadt. Ennek bizonyítéka a Becalja, Becrétje elnevezés a határ délnyugati részén (KISS 1961. 160.). A hozzávetőleges helyet Kozma Sándor tanító információja alapján jelöltem meg a térképen.

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 34–35.

### 2. Belterület

A főszolgabírói hivatal telkéről<sup>157</sup> Okolicsányi Dezső főszolgabíró ajándékozott 1909-ben egy *bronzgyűrűt*, melynek fejét csillaggal és félhóddal díszítették. Á: 1,8 cm, S: 3,27 g (JAM 63.345.1., régi V. 703.) (121. tábla 11.).

### 3. Gégény (Külsőgégény)

Nevéhez és a rá vonatkozó forrásokhoz vö. Gégény település!

1282 > 306/406: *t. Kygegen* (REG. ARP. II/2–3, 3170. reg.); 1323/406: *interiori...Gegen* (ANJOU-OKLT. VII, 13. reg.); 1323 > 437: *p. Kylsewgegnen ~ Kylsewgegen* (ANJOU-OKLT. 179. reg.); 1332–5/PP. REG.: *Lad sac. S. Martini ~ de...* (VAT. I/1, 247).

A település 1282-ben tűnik fel, amikor IV. László király több idevaló embert – akik egyébként Belgégényben is birtokosok – a szabolcsi várjobbágyaságból kiemelt földjeikkel együtt. 1323-ban *Choboldor ~ Chubuldor* fia Mihály fia Lőrinc mindkét Gégényben birtokos, továbbá külsőgégényi birtokrésze rokona, Míkus fia Dénes részétől elhatárolt. Ugyanekkor Lőrinc birtoka – amely a Szent Márton egyház közelében állt – Kemeceével határos. A borsovai esperességben fekvő, Szent Márton tiszteletére szentelt egyházának László nevű papja 1332-ben ismeretlen összegű pápai tizedet fizetett. A település 1406-ban még fennállt (*p. Kygegen...cca. cimiterium eccl-e lapidee in honorem S. Martini ibidem constructe* Zs. II/1, 4872. reg.). Kemece határába olvadt (vö. KISS 1961. 164.: Gégény, Gégény-hegyoldal).

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 117.

Lippai András (Nyíregyháza, Törzs u. 96.) jelentette be a múzeumban, hogy Péntek Ferenc (Kemece, Rózsa F. u. 25.) egy templomos helyre bukkant. A helyszínelést 1999 októberében végeztem el. A település déli részén, a Nyírturáról Kemeceére vezető út nyugati oldalán, a kemecei Szőlő-hegytől DK-re, a Kállai-főfolyás közelében É–D-i, egykori vízmederrel övezett homokdombon a szétszántott emberi csontok, téglatormelék és kövek alapján templomot és az azt körülvevő temetőt szántanak el. Valószínűleg azonos a Külsőgégény nevű falu templomával, melynek első említése 1282-ből származik, s 1406-ban még állt.

*Irodalom:* JAM Adattár 99.40.

### 4. Homokbánya

Az út menti homokbányában – amely Kozma Sándor tanító információja szerint ma sportpálya – Deme József taligás 1929-ben honfoglalás kori *kengyelt* és emberi csontokat talált. A lelet sorsáról továbbiakat nem tudok.

*Irodalom:* ALISP. JEL. 1929. 153.

<sup>157</sup> A lelőhely azonosítását Kozma Sándor tanító úrnak köszönöm.

## 5. Kállai-főfolyás mellett

A külsőgégényi templomdombtól keletre, Kemecsetől 3,3 km-re délre, a Kállai (VII.sz.) főfolyás és az út között gyűjtöttünk 2002-ben Almássy Katalinnal terepbejárás során Árpád-kori és kevés őskori cserepet. A lelőhely főleg azon az alacsonyabb homokterazon fekszik, amelyet keletről és nyugatról is homokdombok határolnak (az úttól kb. 200–250 m-re) (JAM 2002.26.3–29.):

1. Barnásszürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt *bográcsperem*. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (122. tábla 5.).
  2. Szürkés téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *bográcsperem*. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (122. tábla 3.).
  3. Téglaszínű külső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, duzzadt *perem*. P: 14,6 cm (122. tábla 9.).
  4. Szürke, homokos anyagú, korongolt vékony falú edény kihajló *pereme*. P: 11,6 cm (122. tábla 6.).
  5. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt edény kihajló, kissé tagolt *pereme*. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (122. tábla 4.).
  6. Szürke, homokos anyagú, korongolt kisebb edény *pereme*. P: 13,3 cm (122. tábla 7.).
  7. Kívül-belül világos sárgás téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény íves *nyaktöredéke* fogaskerek-dísszel (122. tábla 1.).
  8. Szürke, belső felületén sárga, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. P: 12,8 cm (122. tábla 8.).
  9. Szürke, homokos anyagú, korongolt edény kihajló, kissé tagolt *pereme*. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (122. tábla 2.).
  10. Téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló, tagolt *pereme*. Peremátmérője nem szerkeszthető ki.
  - 11–12. 2 db szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* szabálytalan sűrű, karcolt, vonalazással.
  13. Világos téglaszínű, szürke foltos, kissé homokos anyagú, korongolt edény íves *oldala* karcolt vonallal.
  14. Szürkésfehér, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* vékony, sekély, karcolt vonallal.
  15. Világos téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
  16. Kívül téglaszínű felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* három sekélyen karcolt, párhuzamos vonallal.
  17. Kívül téglaszínű felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* szabálytalan sekélyen karcolt, vízszintes vonakkal.
  18. Szürke, picit szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék* sűrűn karcolt vonalakkal díszítve.
  19. Kívül-belül világos téglaszínű felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt nagyobb edény kihajló, enyhén tagolt *pereme*. P: 15,6 cm.
  - 20–22. Szürke, homokos anyagú, korongolt edények 3 db *oldaltöredéke* bekarcolt vonallal.
  23. Szürke, homokos-szemcsés anyagú, korongolt nagyobb edény vékony falú *oldaltöredéke*.
  24. Kívül fekete felületű, szürke törésű, kissé szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
  25. Világosdrapp, homokos anyagú, korongolt kis *oldaltöredék* sekélyen karcolt vonallal.
  - 26–29. Szürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredékek*.
  30. Szürke, homokos anyagú, korongolt edény *peremes aljtöredéke*. Fenékátmérője nem szerkeszthető ki.
  31. Világosszürke, kissé szemcsés anyagú, korongolt edény agyonkopott *aljtöredéke*. Fenékátmérője nem szerkeszthető ki.
  32. Kívül-belül téglaszínű felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény vágott *aljtöredéke*. F: 11,5 cm.
  33. Piszkos téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, vágott *aljtöredék*. Fenékátmérője nem szerkeszthető ki.
- Ugyanakkor a keleti – magasabb – dombsornak csak a legdélebbi tagján voltak cserepek. Talán ez lehetett maga Külsőgégény falu (JAM 2002.27.1–8.):
34. Kívül fekete felületű, belsejében világosszürke, homokos anyagú, korongolt, vékony falú edény kis íves *válltöredéke* karcolt vonal alatt két függőleges, karcolt vonallal.

35–38. Szürke, fekete, téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredékek* sűrűn bekarcolt vonalazással díszítve.

39. Drapposszürke, homokos anyagú, korongolt, vastag falú edény *oldaltöredéke* befésült vonalköteggel.

40. Piszkosfekete, kissé homokos anyagú, korongolt, agyonkopott *oldaltöredék*.

41. Kívül-belül drapposszürke felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sekélyen bekarcolt, erősen megkopott hullámvonal-köteggel.

42. Szürke, homokos anyagú, korongolt kisebb íves *nyaktöredék*.

43. Kívül barna, belül téglaszínű felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék*.

44. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, vágott *alj*. F: 10,1 cm.

*Irodalom*: JAM Adattár 2002.96.

## 6. Pápaházi-dűlő

A Pápaházi-dűlőben 1930-ban gyűjtöttek cserepeket, melyeket a Szivárgó-csatorna ásásakor, a terület legmélyebb részén találtak. Almássy Katalin lelőhelyek azonosítására ment ki Kemecsére 1992-ben. A szivárgótól északra, a 103,6 m tengerszint feletti magasságú halom környékén talált cserepeket (JAM 93.5.1–9.):

1. Drapposszürke, homokos-szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült vonalköteg alatt befésült hullámvonal-köteg indításával.

2. Szürke, homokos-szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

3. Szürke, belül drapp felületű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

4. Fekete, belül drapposszürke, homokos anyagú, korongolt, letöredezett külső felületű *oldaltöredék*.

5. Kívül-belül barnásszürke, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 12,1 cm.

6. Kívül-belül barnásszürke, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 19,4 cm (121. tábla 15.).

7. Fehér, kívül szürke foltos, kissé szemcsés anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék*.

8. Fekete, belül szürke felületű, szemcsés, korongolt *oldaltöredék* befésült vonalköteggel díszítve.

9. Szürke, belül fekete felületű, szemcsés, korongolt *oldaltöredék* befésült hullámvonal-köteggel díszítve.

10. Kívül szürke, téglaszínű foltos, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, kopott kis *oldaltöredék*.

11. Kívül szürke felületű, fekete törésű, homokos-szemcsés anyagú, korongolt edény vastagabb falú *válltöredéke* befésült vonalköteggel.

*Irodalom*: JAM Adattár 93.27.

## 7. Pincés-hegy

A községtől délre, a Dobos László-, illetve régebbi nevén Megyery-féle tanya mellett fekvő homokdombon templomra utaló téglá- és kődarabok környékén nagy mennyiségű emberi csontot fordítottak ki gyümölcsös telepítésekor 1935-ben. A múzeumot a főjegyző levélben értesítette erről. Az azonban nem ismert, hogy Kiss Lajos kiment-e a helyszínre. A lelőhely Kozma Sándor tanító információja alapján az 5. lelőhely környékére lokalizálható (alighanem ugyanarról a helyről van szó), s valószínűleg azonosítható Gégény faluval.

*Irodalom*: JAM Adattár 2002.37.

## 8. Református templom

A régi templomot (az adatokat lásd feljebb!) valószínűleg a XIX. század elején bontották le és köveinek felhasználásával építettek új épületet.

*Irodalom*: SzSzMT I. 470.

## 9. Sarvay-tag, Ignác István szőlője

Jósa András 1905-ben 15 avar temetkezést tárt föl Sarvay János törvényszéki bírósági határába eső szőlőbirtokán. Lőrinczy Gábor 1986-ban kísérletet tett a lelőhely azonosító ásására.<sup>158</sup> A Sarvay-tag a település déli határában található, ahol az 1980-as években a község szőlőskertje feküdt. A mezőgazdasági művelés miatt csak az avar sírok feltételezett helyétől 300 méternyire nyílt lehetőség az ásásra. Itt egy őskori gödör felére, valamint egy Árpád-kori telep részletére (egy ház felére és két külső kemence) akadtak. Az Árpád-kori anyag az alábbi.

<sup>158</sup> Az ásatási anyag közlésének lehetőségét és a dokumentációhoz való hozzáférést Lőrinczy Gábornak köszönöm.

**Nyugati szelvény (JAM 87.71.1–15.):**

1. Barnásszürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, kihajló *fazékperem* a vállon szabálytalan, sekélyen karcolt, körbefutó vonaldísszel. P: 14,7 cm (123. tábla 8.).
2. Drapposzürke, koromfoltos, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*, az íves nyakon sekélyen karcolt hullámvonallal, a vállon körbefutó karcolt vonallal díszítették. P: 13,9 cm (123. tábla 1.).
3. Fekete, belül drapp felületű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme* a vállon befésült hullámvonal-köteg indításával. P: kb. 13,5 cm (123. tábla 9.).
4. Szürkésfekete, kissé szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék* mélyen karcolt, körbefutó, sűrű vonalazással (123. tábla 2.).
5. Szürke külső felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* mélyen karcolt, körbefutó sűrű vonalazással.
6. Fekete, kissé szemcsés anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék* mélyen befésült, vízszintes hullámvonal-köteg alatt sekélyen bekarcolt sűrű vonalazással díszítve.
7. Fekete, kormos, kissé szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék* sekélyen karcolt, körbefutó, sűrű vonalazással, illetve karcolt hullámvonal indításával (123. tábla 6.).
8. Fekete, kormos, kissé szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék* sekélyen karcolt, körbefutó, sűrű vonalazással.
9. Drapposzürke, homokos anyagú, korongolt kisebb edény íves kis *oldaltöredéke* mélyen metszett, sűrű hullámvonalas körbefutó díszítéssel (123. tábla 3.).
10. Fekete, homokos anyagú, korongolt edény kisebb *oldaltöredéke* bekarcolt vékony hullámvonal alatt két sorban fogaskerék-dísszel (123. tábla 7.).
11. Barnásszürke külső felületű, belül fekete kormos, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* négy sorban fogaskerék-dísszel (123. tábla 5.).
12. Téglaszínű külső felületű, belül fekete kormos, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* három sorban egymás közelében fogaskerék-dísszel.
13. Kívül szürke, belül drapp felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült hullámvonal-köteggel díszítve (123. tábla 4.).
14. Kívül barnás téglaszínű felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény vastagabb *oldaltöredéke* az alj feletti részről.
15. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 10,4 cm.

**Keleti szelvény (JAM 87.72.1–21.):**

16. Drapposzürke, homokos anyagú, korongolt *fazék* kihajló *pereme* a vállon befésült, mély hullámvonal-köteg dísszel. P: kb. 16,2 cm (124. tábla 4.).
17. Kívül-belül drapposzürke, szürkésfekete törésű, homokos anyagú, korongolt edény két kihajló *peremtöredéke*, a vállon mélyen, durván metszett több sor hullámvonal díszíti. P: 15,3 cm (124. tábla 1.).
18. Fekete, belül téglaszínű felületű, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 18,6 cm (124. tábla 3.).
19. Barnásszürke külső felületű, fekete foltos, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt nagyobb edény *oldaltöredéke* sűrű, sekély, vízszintesen karcolt vonalazással (124. tábla 7.).
20. Kívül-belül téglaszínű, kívül fekete foltos, fekete törésű, szemcsés, korongolt, vastag falú, íves *oldaltöredék* sűrű, sekély, vízszintesen karcolt vonalazással.
21. Szürkésfekete, szemcsés anyagú, korongolt, egyenes *oldaltöredék* három mélyen karcolt, körbefutó vonallal.
22. Kívül barnásszürke felületű, szürkésfekete törésű, homokos anyagú, korongolt kisebb *oldaltöredék* 2+1 mélyen karcolt vízszintes vonallal.
23. Fekete, szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék* sekély korongolási nyomokkal a felületén.
24. Szürkésfekete, belső felületén téglaszínű, homokos, kissé szemcsés anyagú, korongolt kis *oldaltöredék* befésült vonalköteggel.
25. Kívül-belül sárgás téglaszínű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, erősen megkopott, vastagabb *oldaltöredék* befésült vonalköteggel.
26. Szürkésfekete, belső felületén barna, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sűrűn karcolt, vízszintes vonalazással.



27. Kívül-belül drapposzürke, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* 2+2+1 bekarcolt vonallal díszítve.
28. Fekete, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* bekarcolt vonalköteggel.
29. Kívül fekete kormos, belső felületén drapp, fekete törésű, erősen szemcsés anyagú, korongolt *válttöredék* befésült hullámvonal-köteg alatt fésült vonalköteggel díszítve (124. tábla 6.).
30. Fekete, belül szürke felületű, szemcsés anyagú, korongolt kisebb edény vékony falú, íves *oldaltöredéke* két befésült hullámvonal-köteggel díszítve (124. tábla 2.).
31. Szürke, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 9,6 cm.
32. Szürke, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 10,2 cm.
33. Drapposzürke, homokos anyagú, korongolt, enyhén homorú *alj*. F: 10 cm.
34. Szürke, fekete koromfoltos, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. A felmenő falon bekarcolt vízszintes, körbefutó vonal díszíti. F: 16,7 cm.
35. Fekete, téglaszínű foltos, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 9,2 cm.
36. Szürke, korongolt, nyomott gömb alakú *orsógomb* fele. Á: 2,6 cm, M: 1,4 cm. A korszakhoz tartozása kérdéses (124. tábla 5.).
37. Fehér *kőpattinték*. 2,9x3,5 cm. A korszakhoz tartozása kérdéses (124. tábla 8.).
- Szelvények** (JAM 87.73.1–23.):
38. Kívül-belül drapposbarna, kívül fekete foltos, fekete törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló *fazékkerem*, a vállon körbefutó karcolt vonal felett bekarcolt hullámvonallal díszítették. P: 17,1 cm (125. tábla 4.).
39. Szürkés téglaszínű, kissé homokos anyagú, korongolt kihajló *perem*, három sorban fogaskerék-díszsel, mely fölött az íves nyakat sekélyen bekarcolt hullámvonal díszíti. P: 17,2 cm (125. tábla 6.).
40. Fekete, kissé homokos-szemcsés anyagú, korongolt kisebb bögre kihajló *pereme*. P: 13,2 cm (125. tábla 1.).
41. Szürke, kissé szemcsés-homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. P: 15,9 cm (125. tábla 2.).
42. Fekete, homokos anyagú, korongolt kisebb edény kihajló *pereme*. P: 10,5 cm (125. tábla 8.).
43. Kívül-belül szürkés téglaszínű, fekete törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék* befésült hullámvonal-köteggel díszítve (125. tábla 7.).
44. Drapposbarna, belül szürke felületű, erősen szemcsés, korongolt nagyobb edény vágott *alja*. F: 13,5 cm.
45. Fekete, barna foltos, belül szürke felületű, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. A fenék átmérője nem szerkeszthető ki.
46. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kissé homorú *aljtöredék*. F: 10,6 cm.
47. Fekete, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült hullámvonal-köteggel.
48. Fekete, homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú *oldaltöredék* három kopott, fésült vonalköteggel (125. tábla 10.).
49. Fekete, téglaszínű foltos, szemcsés, korongolt *oldaltöredék* két kötegben karcolt sűrű vonalazással.
50. Fekete, belső felületén szürke, szemcsés, korongolt *oldaltöredék* két kötegben sűrűn karcolt vonalakkal.
51. Drapposzürke, homokos, kissé szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék* sűrű, sekélyen karcolt vonalazással.
52. Szürke, homokos anyagú, korongolt, kissé íves *oldaltöredék* két köteg befésült vonaldíszsel.
53. Kívül-belül piszkos téglaszínű, szürke törésű, szemcsés, korongolt *oldaltöredék* sűrű, karcolt, vízszintes vonalazással.
54. Szürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, íves *oldaltöredék* öt sorban fogaskerék-díszsel.
55. Szürkésfekete, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, íves *oldaltöredék* hat sorban fogaskerék-díszsel (125. tábla 11.).
56. Kívül-belül szürkés téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két sorban fogaskerék-díszsel (125. tábla 3.).
57. Kívül-belül drapposzürke, fekete foltos, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két sorban fogaskerék-díszsel (125. tábla 9.).
58. Kívül-belül drapposzürke, fekete foltos, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két sorban fogaskerék-díszsel (125. tábla 5.).

59. Szürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*, öt szabálytalan sorban fogaskerék-dísszel.

60. Egy maréknyi apró *vassalak*.

**I. ház:** A szelvénybe a félig földbemélyített ház kb. 3x1 m-es részlete esett bele. A nyeses szintjétől mérve 25 cm mély. A rövid oldalon egy 50 cm mély cölöplyuk látszott. A benne előkerült anyag az alábbi (JAM 87.74.1–14.):

61. Kívül drapposzürke, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*, vállán sekély korongolási csíkokkal. P: 15,9 cm (126. tábla 2.).

62. Barnásszürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt fazék kihajló *pereme*, vállán és oldalán sekélyen karcolt, körbefutó vonalakkal. P: 13,3 cm (126. tábla 1.).

63. Drapposzürke, belül szürke foltos, homokos anyagú, korongolt kisebb edény 2 db kihajló *peremtöredéke*, vállán sekélyen karcolt hullámvonallal díszítették. P: 9,8 cm (126. tábla 5.).

64. Kívül-belül barnásszürke, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt edény 2 db kihajló *peremtöredéke*. P: 16,6 cm (126. tábla 3.).

65. Fekete, belső felületén barnásfekete, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

66. Kívül szürkésbarna felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

67. Fekete, homokos anyagú, korongolt nagyobb edény vékony falú *oldaltöredéke*.

68. Fekete, homokos anyagú, korongolt nagyobb edény vékony falú *oldaltöredéke*.

69. Fekete, kívül barna foltos, homokos anyagú, korongolt nagyobb edény vékony falú *oldaltöredéke*, a vállon sekélyen benyomott, körbefutó vonalakkal.

70. Kívül drapp felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

71. Kívül-belül drapp felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sűrűn, sekélyen karcolt vonalakkal díszítve.

72. Drappos téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

73. Fekete, kissé homokos anyagú, korongolt, nagyobb, vastagabb falú edény vágott *alja*. F: 8,1 cm.

74. 10 darab nagyobb, égett foltos *kő*.

**I. szelvény** (JAM 87.75.14–23.):

74. Kívül-belül drapp, fekete foltos, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt fazék kihajló *pereme*, gömbölyű vállán két karcolt vonal fut körbe. P: 18,2 cm (126. tábla 4.).

75. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, vastagabb *oldaltöredék* befésült hullámvonal-köteggel.

76. Kívül barnás téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, vékony falú, korongolt *oldaltöredék*.

77. Fekete, belső felületén szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sűrű karcolt vonalazással.

78. Fekete, homokos anyagú, korongolt nagyobb edény vágott *alja*. F: 10,3 cm.

79. Szürke, homokos anyagú, korongolt nagyobb edény vágott *alja*. F: 9,8 cm.

80. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt edény vágott *alja*. F: 8,8 cm.

81. Drapposzürke külső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény vágott *alja*. F: 8,5 cm.

82. Fekete, téglaszínű foltos, belül téglaszínű, homokos anyagú, korongolt edény vágott *alja*. F: 11,4 cm.

**Szórvány** (JAM 87.76.3–4.):

83. Fekete, barna foltos külső felületű, belül szürke, homokos anyagú, korongolt nagyobb edény íves *oldaltöredéke* sűrűn, sekélyen karcolt vonalakkal díszítve.

84. Fekete, barna foltos, homokos anyagú, korongolt nagyobb edény *oldaltöredéke*.

*Irodalom:* JAM Adattár 2002.199., Lőrinczy Gábor: Kemece. *RégFüz* I. 40. 1987. 16.

### 10. Sarvay-tag, Leskó-tanya

Kozma Sándor helybeli tanító 1987-ben Lőrinczy Gábor kérésére nézett utána újra a Sarvay-tagi avar lelőhelynek a község szőlőskertjében (lásd előző lelőhely!). Alacsony dombháton cserepeket és csontokat gyűjtött (JAM 88.110.2–3.):

1. Világoszürke, homokos anyagú, korongolt *válltöredék* íves nyak indításával, a vállon befésült hullámköteggel (127. tábla 4.).

2. Fekete, alul szürke foltos, homokos anyagú, korongolt edény vágott *alja*. F: 5,8 cm.

Lőrinczy Gábor 1987-es ásatása során előkerült anyag:

**I. szelvény** (JAM 87.175.29–38.):

3. Téglaszínű, samottos, korong nélkül készített sütőharang(?) egyenes vastag *peremtöredéke*. P: 21,6 cm (127. tábla 1.).

4. Kívül fekete felületű, drapp törésű, homokos-szemcsés anyagú, korongolt, kihajló, vastagabb falú *peremtöredék*, a vállon bekarcolt hullámvonallal. P: 19,7 cm (127. tábla 2.).

5. Drapposzürke, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 11,2 cm (127. tábla 3.).

6. Kívül fekete, belül drapp, a peremen belül koromcsíkos, homokos anyagú, kihajló peremű edény íves *nyaktöredéke*.

7. Szürke-fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 7,8 cm.

8. Fekete külső felületű, szürke törésű, homokos-szemcsés anyagú, korongolt edény három *oldaltöredéke*, közülük kettőn halvány befésült vonalköteg látszik (127. tábla 5.).

9. Szürkésfehér külső felületű, belül barnásszürke, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült vonalköteg alatt fésült hullámvonal-köteggel (127. tábla 6.).

10. Szürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, *oldaltöredék* befésült vízszintes vonalköteggel (127. tábla 7.).

11. Szürke, kívül-belül fekete foltos, homokos anyagú, vastagabb falú *oldaltöredék*.

12. Fekete, homokos anyagú, korongolt bikónikus *orsógomb* öt bekarcolt, körbefutó vonallal. Á: 3 cm, M: 2,5 cm (127. tábla 8.).

*Irodalom*: JAM Adattár 89.5.

### 11. Varjas-dűlő

A határ DNY-i részén homokos, dombos területen (KISS 1961. 173.), a Csorba-tanyától DK-re kerültek elő leletek (JAM 89.5.2–6.):

1. Kívül-belül sárgás téglaszínű, szürke foltos, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *válttöredék* két mélyen karcolt cikcakk-vonallal és az íves nyak indításával.

2. Barnásszürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült hullámvonal-köteggel díszítve.

3. Barnásszürke külső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* fésült vonalköteggel.

4. Drapposzürke, homokos anyagú, korongolt, gömbölyű *orsógomb*. A korszakhoz tartozása kérdéses. M: 2,3 cm, Á: 3,2 cm (121. tábla 16.).

5. Nagyobb méretű fekete paszta *ikergyöngy* töredéke. H: 1,5 cm (121. tábla 12.).

### 12. Közelebről nem meghatározott helyről

#### a.

Okolicsányi Dezső ajándéka egy öntött *bronzgyűrű*, ovális fején bemélyített kereszt. A fej alatti rész 2-2 sorban rovátkolt. Á: 2,2 cm, S: 7,48 g (JAM 63.452.1., régi V. 704.) (121. tábla 10.).

#### b.

Közelebbi információ nélkül leltároztak Kemecseről cserepeket (JAM 87.78.1–4.):

1. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt, kihajló, kissé tagolt *perem*. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (121. tábla 13.).

2. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt, kihajló, kissé tagolt *perem*. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (121. tábla 14.).

3. Drapposzürke, homokos anyagú, korongolt, vágott kisebb *aljtöredék*. F: 9,8 cm.

4. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék* egy sorban fogaskerék-dísszel.

### 15. Kisvárd (87. kép)

Neve magyar alkotású helynév. A vár közszó 3. személyű birtokos személyraggal ellátott *Várada* alakjából keletkezett a két nyílt szótagos hangtörvény érvényesülésével. 'Udvarhely, kisebb erősség, kis vár' az értelme (MEZŐ–NÉMETH 1972. 63–64. irodalommal, KISS 1988. I. 760.).

Chron. saec. XIV. 1085-re: *Fecit autem rex construi ibidem eccl-m ad honorem Dei omnipotentis, ob memoriam victorie, quam ibi adiutorio Dei obtinuerunt* (SRH. I, 409); 1271/284/323: c. *Aladarius de Varad* [': Aladario de Warad] [(F. V/1, 156; *Archivum* 13 (1994) 198]; é. n. [1272–90]: *prope viam in qua itur de Pop in Waradam... Warda* (ZICHY I, 69–70); 1288 k.: *Aladarius f. Mich-is de v. Warda* (ZICHY I, 66); 1293 k.: *Jo. sac. de Warada* (ZICHY I, 82); 1299: *Lad. f. Aladary de Warada*

(ZICHY I, 90); *Lad-o et Prewarth f-is Aladarii de Warada, ...f-is Aladary de Warad* (ZICHY I, 91–2); 1329: *St. presb. de Varada, vicea-diac.* (GYÖRFFY 1987. 535.); 1332–5/PP. REG.: *St. sac. S P. de Varada, St. de viceadiac. de =, = de Boriwa, de Barada, de Warada* (VAT. I/1, 247, 329, 331, 349, 365).

1085-ben I. László király Várda környékén győzte le a Kutesk vezetésével Ung és Borsova megyéig eljutott „kunokat”, „azután ugyanott templomot is építtetett a mindenható Isten tiszteletére és a győzelem emlékére, mert ezt Isten segítségének tulajdonította” (Geréb L. fordítása). Szent László emlékét kápolna és utca tartotta fenn a középkorban (1453: *ad vicum seu plateam sancti Ladislai regis, al. nom. Kápolna ucza voc., in oppido Warda predicto exist.* ZICHY IX, 346). 1271-ben (a Gutkeled nb-i) Aladár ispán az egri egyház ügyében tanúskodott. 1272–90 között a Papról ide vezető utat említik. 1288 körül Aladár apjáról, Mihályról hallunk. A falu ismételten az idevaló Várdaiak nevében szerepel, akik Márk és Surány (Bereg m.) birtokáért perlekedtek (1299). János nevű papja 1293 körül a Várdaiak megbízottja. István nevű papja borsovai alesperes (1329). Ugyanő mint a várdai Szent Péter egyház papja és borsovai alesperes 1332-ben 12, 1333-ban 10, az 1334. évi I. részlet fejében 6, a II. részlet fejében 12, az 1335. évi I. részlet fejében 20 garas pápai tizedet fizetett.

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 200–201.

### 1. Belterület

A IV. sz. iskola (Ságvári E. u.) két derítőjének kiásott földjéből Bíró János ny. szaktanító és Makay László múzeumigazgató gyűjtött össze őskori és Árpád-kori cserepeket. Az Árpád-koriak a következők (Kisvárdá 64.60.5–8.):

1. Szürke, sárga foltos, homokos anyagú, korongolt, vékony falú fazék kihajló *pereme*, vállán mélyen bemetszett hullámvonal alatt két karcolt vonal fut. P: 16,1 cm (128. tábla 1.).

2. Szürkésbarna, kormos, korongolt kihajló *perem*. A nyakán körömbenyomásokból kialakított díszsor alatt három karcolt, vízszintes vonal fut. Elveszett.

3. Világos téglaszínű, kívül és a peremen belül körben sávban kormos, homokos anyagú, korongolt, kihajló *fazékperem*. A vállát ferde fésűbenyomkodásokból kialakított díszítősor alatt egymást keresztező, sekélyen bekarcolt hullámvonalak díszítik. P: 19 cm (128. tábla 2.).

87. kép  
Kisvárdá határába  
eső lelőhelyek  
1: Belterület,  
2: Csabamező,  
4: Gyár u.,  
5: Kalanicsa,  
6: Római kato-  
likus templom,  
7: TV-torony 1.,  
8: TV-torony 2.,  
9: Vár



4. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két karcolt vonallal, belsejében az eldolgozás nyomaival.

Ugyanott a meszesgödör – az U alakú épület által közrezárt térség közepén – kidobott földjében Bíró János talált egy ekepapucsot (Kisvárdai 64.60.10.):

5. Hosszúkás pajs alakú kovácsoltvas *ekepapucs*. H: 22,3 cm, Sz: 12,1 cm (128. tábla 1.). Kora kérdéses.

Az iskola jobb oldali (ÉK-i) henger alakú szikkasztójából ugyancsak Bíró János szedett össze egy-két cserepet, közte egy Árpád-korit is (Kisvárdai 64.60.12.):

6. Szürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú *oldaltöredék* két karcolt vonallal. Belsejében jól látszanak a korongolás nyomai.

## 2. Csabamező

1852-ben Vécsey Miklós küldött a Nemzeti Múzeumnak leleteket „Csaba-mezőről”. Ez a megye területéről múzeumba került legkorábbi honfoglaló leletgyűjtés.

Nem zárható ki, hogy azonos a lelőhely a Csoba szöcskéje nevű dűlővel, melyet Németh Péter a megyei levéltár T.216. jelzetű, Blahunka József 1848-ban készített térképének 1866-os másolatán talált Kisvárdai ÉNy-i határában, a Kisvárdai–Kécsce úttól északra. Másik lehetőség, hogy a Nagy-mezővel azonos (Kisvárdától keletre, a papi oldalon), vagy a Kis-mező déli része (ÉK-re, Döge felé), vagy a Kis-mező északi része (északra, Döge felé).

1. *Fokosbalta* H: 19,2 cm (MNM 22.1852.23.) (129. tábla 1.).

2. Körte alakú *kengyel* (129. tábla 2.). Elveszett, ezért korábbi rajzát közlöm újra.

3. XII–XIII. századi gombos *vassarkantyú* (129. tábla 3.). Elveszett, ezért korábbi rajzát közlöm újra.

*Irodalom*: NAGY 1913. 271.,<sup>159</sup> JÓSA 1914. 179–180., VII. kép, DIENES 1961. 175–176., FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1972. 548. lh. 48., KOVÁCS 1986. 15. kép, KOVÁCS 1995. 11. kép 3., DIENES 1996. 293. Kat. 9b., illetve 333. Kat. 53., illetve 343. Kat. 62.

## 3. Dögei határ

Kisvárdai és Döge határán egy minden oldalról láppal körülölelt homokdomb emelkedik,<sup>160</sup> melyen 1962-ben Melis Katalin terepbejárás során (34. lelőhely) őskori cserepekkel együtt gyűjtötte az alábbiakat (JAM 97.274.14–26.):

1. Drapposzürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, kihajló, tagolt *perem*. P: 21,9 cm (130. tábla 5.).

2. Fehér, szürke foltos, szemcsés anyagú, korongolt edény tagolt, kissé kihajló *pereme*. P: 18 cm (130. tábla 2.).

3. Szürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, kihajló, tagolt *perem*, a vállon karcolt hullámvonal indításával. P: 15,3 cm (130. tábla 9.).

4. Szürke, drapp foltos, szemcsés anyagú, korongolt, kihajló, tagolt *perem*. P: 16,9 cm (130. tábla 4.).

5. Világoszürke, homokos anyagú, korongolt, kihajló, tagolt *perem*. P: 15 cm (130. tábla 7.).

6. Drapposzürke, téglaszínű foltos, homokos anyagú, korongolt fazék kihajló, tagolt *pereme*, vállán sekélyen karcolt körbefutó hullámvonallal. P: 18,2 cm (130. tábla 3.).

7. Szürke felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló, tagolt *pereme*. P: 13,5 cm (130. tábla 10.).

8. Szürke felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló, tagolt *pereme*. P: 12,4 cm (130. tábla 8.).

9. Szürke felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló, tagolt *pereme*. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (130. tábla 6.).

10. Szürke, fehér foltos, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két körbefutó karcolt vonallal.

11. Kívül-belül drapp felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két bekarcolt hullámvonallal díszítve.

12. Szürke, piszkosfehér foltos, szemcsés anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék*, sekélyen benyomott, körbefutó vonallal.

13. Szürke, piszkosfehér foltos, szemcsés anyagú, korongolt nagyobb *oldaltöredék*.

*Irodalom*: MELIS 1962A., MELIS 1962B. 2.

<sup>159</sup> Csupsán érdekességként említem, hogy a nyíregyházi múzeum példányában Jósa András ide bejegyezte, hogy „Ezen leletről nincs tudomásom.”

<sup>160</sup>A lelőhely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.

#### 4. Gyár u.

Makay László 60-as évekbeli gyűjtéséből származik egy kétélű kard, melyet a XI. századra vagy a XII. század elejére kell kelteznünk (KOVÁCS 1995. 167.). A lelőhely a régi temető melletti 112,3 m magaslat tájára lokalizálható, a Gyár u. 13. sz. házzal szemközti területre, illetve azzal egyvonalban a nyugatra eső – elhordott – domb gerincére.

1. Kétélű kard. A penge közepét széles vércsatorna tagolja. A penge fele hiányzik. H: 53 cm, Sz: 4,8 cm, az ellenző H: 15,9 cm, a markolatgomb 8x3,5x2,2 cm (Kisvárdai 67.4.1.) (131. tábla 1.).

*Irodalom:* NÉMETH 1972. 208., NÉMETH 1975. 7., KOVÁCS 1995. 167., 11. kép 3., DIENES 1996. 292. Kat. 9.

#### 5. Kalancsa

A név szláv eredetű (vö. Kiss 1988. I. 671.).

A Kisvárdai–Tiszakanyár út 50. km követől Kisvárdai felé, a tanyával szemben egy kiemelkedő dombháton Melis Katalin 1962-ben terepbejárás során (37. lelőhely) őskori cserepek mellett néhány Árpád-korit is gyűjtött. Ő a lelőhelyet Döge megjelöléssel regisztrálta, valójában a hely a kisvárdai határhoz tartozik. Lokalizálásakor 2002-ben azonban a rajta lévő bozótosban leleteket nem találtunk. A cse-repek az alábbiak (JAM 97.277.7–8.):

1. Szürke, homokos anyagú, kopott, korongolt kis *oldaltöredék*, két sorban fogaskerék-dísszel.

2. Kívül-belül piszkos téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1962B. 2., JAM Adattár 2002.20.

#### 6. Római katolikus templom

A templom első említése 1293-ból származik (lásd előbb!). A jelenlegi – Péter és Pál tiszteletére szentelt – templom a XV. században épült, miután a Várdaiak lebontatták a korábbi épületet. A korábbi épület helyén a gótikus szentély áll (88. kép).

*Irodalom:* SzSzMT II. 22–25., SZATMÁRINÉ 2000. 24., korai templomáról NÉMETH 1983., NÉMETH 2000. 8.

#### 7. TV-torony 1.

A Kisvárdai–tiszakanyári út mellett felépült TV-toronytól északra, vele egy vonalban a második dombról, egy gyümölcsös melletti szántóföldről<sup>161</sup> gyűjtött neolitikus cserepek mellett középkoriakat Melis Katalin 1962-es terepbejárása során (32. lelőhely) (JAM 97.272.6., 22–23.):

1. Kívül sárgásszürke, belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, vékonyabb *oldaltöredék* sekélyen karcolt, kopott hullámvonallal.

2. 2 db kívül-belül sárgásszürke, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

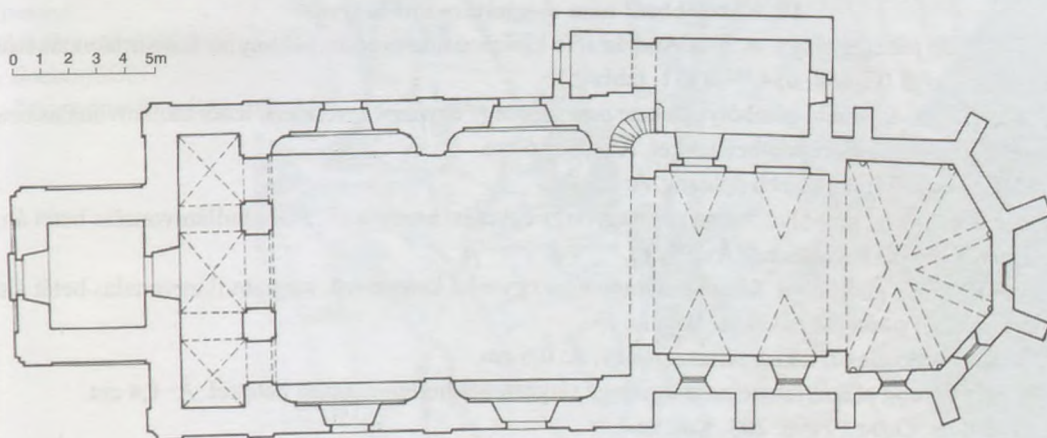
3. Kívül-belül sárgásszürke, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény *oldaltöredéke* az alj indításával.

Ugyanitt a 97.272.14. számon egy kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, samottos, kívül eldolgzott felületű, korong nélkül készített *oldaltöredéket* leltároztak, mely valószínűleg késő népvándorlás kori.

*Irodalom:* MELIS 1962B. 2.

#### 88. kép

A kisvárdai római katolikus templom alaprajza  
(SzSzMT II. 23. 8. kép alapján)



<sup>161</sup> A lelőhely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

## 8. TV-torony 2.

Az előző lelőhely dombjával párhuzamosan egy másik dombvonulat található.<sup>162</sup> A rajta keresztben futó úton túl egy lapos dombhát nyúlik el. Itt gyűjtött a terepbejárás napló alapján Árpád-kori vagy népvándorlás kori cserepeket Melis Katalin 1962-ben (33. lelőhely). A leletek inkább az Árpád-kort megelőző időszakra keltezhetőek (JAM 97.273.1–11.):

1. Kisebb *obszidiánpenge* töredéke. 1,5x1,2 cm.
2. Téglaszínű, kissé homokos anyagú, egy-egy nagyobb samottszemcsével soványított, korong nélkül készített edény kihajló *pereme*. P: 8,6 cm (130. tábla 1.).
3. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, fehér szemcsékkel erősen soványított, korong nélkül készített edény vagy edények 6 kopott *oldaltöredéke*.
4. Kívül téglaszínű, szürkésfekete törésű, homokos anyagú, kevés samottal soványított, korong nélkül készített edény kopott *oldaltöredéke*.
5. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, kopott, korong nélkül készített *oldaltöredék*.
6. Fehér engobe-szerű bevonatos, kívül téglaszínű felületű, fekete törésű, kissé samottos anyagú, korong nélkül készített *oldaltöredék*.
7. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú kopott, korong nélkül készített *oldaltöredék*.
8. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, kézzel formált edény *aljttöredéke* a felmenő fal nélkül.
9. Kívül-belül téglaszínű, belül fekete foltos, szürke törésű, igen vastag falú, fehér szemcsékkel soványított, korong nélkül készített edény *aljttöredéke* a felmenő fal nélkül.
10. Szürke, téglaszínű foltos, homokos anyagú, korongolt edény íves *oldaltöredéke*.
11. Kívül szürkésfekete, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

*Irodalom:* MELIS 1962B. 2.

## 9. Vár

A település ÉNy-i részén álló XV–XVII. századi vár (SzSzMT II. 17–21.) műemléki feltárása során nem került elő a X. század végi ispáni székhelyre utaló lelet, bár nagyon valószínű, hogy a korai várat mégis itt kell keresnünk. A XI. század közepén a Gutkeled nemzetség várdai ága kezére került a vár.

Makay László múzeumvezetőnek 1972-ben a vár DNy-i tornyában folyó építési munkák során a belső oldal mellett, 70 cm mélyen talált kétélű *kardot* adtak át. Ez a tárgy nem sírból származik, így az egykori földvár X–XI. századi használatára utal:

1. A leltárkönyvi bejegyzés alapján „Kétélű egyenes *kard*, gombja hiányzik, csonka markolatjában bele-törötten maradt egy szegecs is. – Csak vas része maradt. Nagyon elrozsdált volt, megmentése csak hosszadalmas kezeléssel volt megoldható.” A kardot a raktárban nem találtam (Kisvárdai 76.1.1.).

*Irodalom:* NÉMETH 1975. 7., 22. jegyzet.

## Weinberger-telek

A kisvárdai előljáróság 1914-ben az épület alapozásakor beomlott pincében talált egy épebb és egy töredékes kantát (középkoriak) és ugyanekkor egy 430 darabos éremkincset ajándékozott a múzeumnak. Az ezüstérmeket – tévesen – XIII. századi lengyel vereteknek határozták meg. Valójában XVII. századiak.

*Irodalom:* ALISP. JEL. 1914. 131., JAM Adattár 2002.46.

## 10. Közelebről nem meghatározott helyről

1–9. 9 db *pasztagyöngy*. A Jósa András-féle kísérőcédula szerint „többnyire Kisvárdai vidékéről” (JAM 63.606.1., régi III. 588–634.<sup>163</sup>) (131. tábla 2.):

a–c. Három nagyobb, gömbölyű, fekete *pasztagyöngy* egymást keresztező fehér hullámvonalas betét által képzett térben millefiori pontbetétekkel. Á: 1,5–1,6 cm.

d. Egy ugyanolyan kisebb példány. Á: 1,1 cm.

e–f. Két kicsi, gömbölyű, barna *pasztagyöngy* egymást keresztező, fehér hullámvonalas betét által képzett térben fehér pontbetétekkel. Á: 0,7 cm.

g. Egy kicsi, gömbölyű, fekete *pasztagyöngy* egymást keresztező, sárga hullámvonalas betét által képzett térben fehér pontbetétekkel. Á: 0,8 cm.

h. Kis hordó alakú, fekete *pasztagyöngy*. Á: 0,6 cm.

i. Egy korong alakú, fekete *pasztagyöngy* sárgásfehér hullámvonalas betéttel. Á: 1,4 cm.

*Irodalom:* DIENES 1996. 293. Kat. 9c.

<sup>162</sup> A lelőhely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

<sup>163</sup> Az eredeti Jósa András-féle leltárkönyvben 47 szem gyöngy szerepel.

## 16. Komoró (89. kép)

Neve szláv eredetű. Tövében a személynévként is használt \*komarú 'szúnyog' szó rejlik (MEZŐ-NÉMETH 1972. 65. irodalommal, KISS 1988. I. 774.).

1212/339: *Zamata* [‘: Kamara] (H. VIII, 14); é. n. [1296]: *t. Komorou* (H. VII, 310); REG. ARP. II/4, 4071. reg.); 1308: *Alex. f. Rolandi de Komuro* (ZICHY I, 116); é. n. [1308 k.]: v. *Chomorán* (ZICHY I, 119); 1311: *centum quinquaginta boues et sexcenta pecora in v. Alex-i f-i Rolandi, Comoru* (ZICHY I, 131); é. n. [1311 k.]: v. *Komora* (ZICHY I, 136); 1313: v. *Komorou~Komoro* (ZICHY I, 139–40); 1323: ...*de Komoroud* (ANJOU-OKLT. VII, 459. reg.); 1327: *p. Komorou voc. in C-u de Zabolch exist.* (ZICHY I, 303).

A falu 1212-ben tűnik fel a Zsurkot övező települések felsorolásában. 1296-ban birtokosa Roland fia Sándor volt, aki később a megyei közéletben játszott szerepet, 1323-ban eskütárs. 1311-ben Csicséri (Ung m.) Jób és fiai 150 marhát és 600 disznót hajtott el innen, egyéb galádságot is elkövetve. Ugyancsak 1311 körül beregi nemesek is szerepeltek Komoró pusztítói között. 1313-ban Várdai Aladár fia László itteni hatalmaskodását részletezik, ekkor Sándor testvérét, Tamást karddal megsebesítették. Sándor 1327-ben [Újfalui (Abaúj m.)] Mihály füzéri (Abaúj m.) várnagy szerviense, akinek birtokait – így Komorót is – Fülöp nádor oltalmába és pártfogásába vette. Papját [*N. (sac.) de Komoro* ZICHY XI, 511] 1489-ben említik.

Irodalom: NÉMETH 1997. 113.

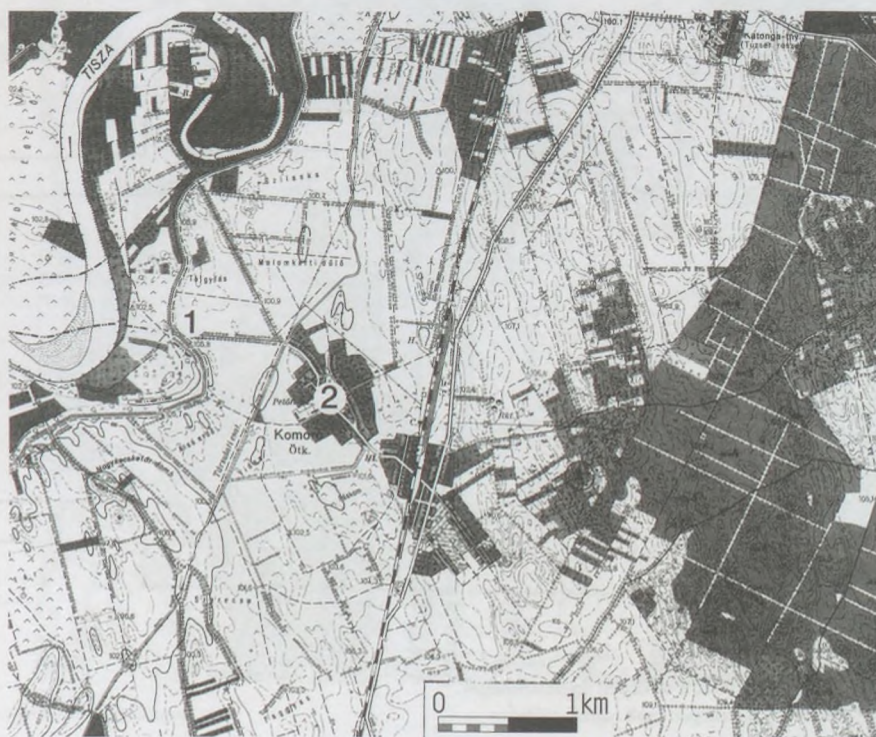
### 1. Bodon(földe)

Neve puszta személynévből alakult. Az alapjául szolgáló személynév valószínűleg török eredetű, vö. ótörök *bodun* 'lakosság, alattvalók, nép' (MEZŐ-NÉMETH 1972. 65–66. irodalommal, KISS 1988. I. 224.).

1270: *t. Budunfelde...* in *C-u de Zabolch* (W. XII, 13); é. n. [1296]: *2 particularis t-rum quarum 1 Kysbodun ~ Kyubodun nom. et alia que iuxta Thyzam...t. Belbodun* (H. VII, 310; REG. ARP. II/4, 4071. reg.); 1323: v. *Bodun* (A. II, 77); 1327: *p. Bodon voc. in C-u de Zabolch exist* (ZICHY I, 303); 1336: *p. Eghazabodun* (ZICHY I, 487).

A település 1270-ben tűnik fel, amikor V. István király Tuzserral együtt a Básztyéli (Fejér m.) Ranoldnak adományozta. 1296-ban megegyezés jött létre Csicséri (Zemplén m.) Jób mester és Komorói Lóránd fiai, Sándor és János között Kü(l)bodon és egy Tisza melletti vitás föld ügyében. Ez utóbbira esküt kellett tenniük, hogy az Jób Belbodon vagy Sándor Komoró földjéhez tartozik-e? Per tárgya volt még később is (1323), 1327-ben Komorói Tamás – [Újfalusi (Abaúj m.)] Mihály füzéri (Abaúj m.) várnagy szerviense – Fülöp nádor segítségét kérte e birtokának pusztítói ellen. 1336-ban mint egyházas helyet említik, melynek

89. kép  
Komoró  
határába eső lelőhelyek  
1: Bodon(földe)  
2: Református templom





temploma Szent Mihály arkangyal tiszteletére volt szentelve (1343: *p. Bodun in C-u Zabouch, patronatu eccl-e B. Michaelis archangelii in eadem fundate* A. IV, 336). Litkével volt határos (1374: ZICHY III, 535–536).

Komoró határába olvadt, s Komoró nyugati határában keresendő az azóta is élő Bodon nevű határrés alapján (KISS 1961. 225.).<sup>164</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 44.

## 2. Református templom

A középkori templom helyére épült a ma is álló református templom (90. kép).

*Irodalom:* SzSzMT II. 398.

## 17. Kótaj (91. kép)

A település két fontos út kereszteződésében feküdt. Eredeti neve Keresztút volt. Mind a Keresztút, mind a Kótaj név magyar eredetű. Utóbbi a 'kótog' hangutánzó név származéka (MEZŐ–NÉMETH 1972. 66.).

1383: *And. f. Pauli de Kereztoth* (ZICHY IV, 246).

A falu 1383-ban az idevaló Pál fia András nevében tűnik fel, aki Nagydöge ügyében tanúskodott. Egyházas hely volt, plébánosa 1417-ben peres ügyben megbízott (ADATOK AZ EGRI... I, 159).

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 108.

### 1. Bajzati határ

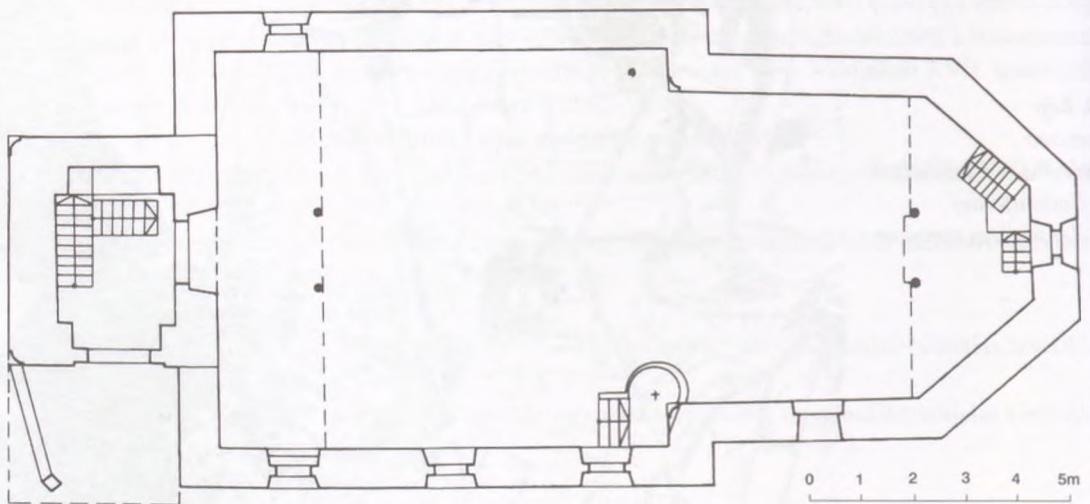
A községtől nyugatra 1,5 km-re fekvő Csonka-hegytől tovább nyugatra fekvő részen van a Bajzati vagy Bajzati határ (KISS 1961. 235.). A Kíssóstó nyugati partján húzódó K–Ny-i földhától nyugatra fekvő szélesebb földhát nyugati peremén, a szérúskertben Melis Katalin 1963-as terepbejárása során nagy területen gyűjtött cserepeket.<sup>165</sup> A terepbejárási naplóban 222. lelőhelyként jegyezte be, a tárgyak mellett talált cédulán – és ez alapján a leltárkönyvben is – 238. lelőhelyként szerepel (JAM 97.463.9., 16–19.):

1. Pizkosszürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült vonalköteggel.
2. Kívül téglaszínű felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
3. Szürkés téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, kopott, vastagabb *oldaltöredék*.
4. Fekete, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
5. Fekete, belső felületén téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1964C. 3.

### 90. kép

*A komorói ref. templom alaprajza (SzSzMT II. 398. 490. kép alapján)*



<sup>164</sup>A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

<sup>165</sup>A lelőhely a térképen csak hozzávetőleges.

## 2. Balfi part

A község keleti határában, az Ég-halom helyén épült üzemtől keletre nagy, K–Ny-i irányú, a hajdani mocsárból magasan kiemelkedő homokos part húzódik.<sup>166</sup> Északi oldalán Melis Katalin terepbejárása során 1963-ban leleteket gyűjtött. A terepbejárás naplójában 227. lelőhelyként jegyezte be, a tárgyak mellett talált cédulán – és ez alapján a leltárkönyvben is – 243. lelőhelyként szerepel (JAM 97.468.2–13.):

1. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *bográcsperem*. P: 31,1 cm (131. tábla 5.).
2. Szürke, homokos anyagú, apró, jellegtelen *peremtöredék*.
3. Kívül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény kopott, íves *nyaktöredéke*.
4. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, kopott *oldaltöredék* három sor fogaskerék-dísszel.
5. Szürke, homokos anyagú, kopott *oldaltöredék* három sor fogaskerék-dísszel.
6. Kívül barnás téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, kopott *oldaltöredék* mélyen karcolt körbefutó vonallal.
7. Szürke, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* bekarcolt, körbefutó vonallal.
8. Kívül drapp felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
9. Szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült vonalköteggel.
10. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
11. Szürke, homokos-szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék* az alj feletti részről.

Irodalom: MELIS 1962A., MELIS 1964C. 3.

## Bánomvár

Lásd Belterület, Ibrányi Zsigmondné kertje, illetve Várrét lelőhelyeket!

### 91. kép

Kótaj határába  
első lelőhelyek

- 1: Bajzati határ,
- 2: Balfi part,
- 3: Belterület,
- Ibrányiné kertje,
- 5: Kertekalja,
- 6: Kisvasút mellett,
- 7: Nagysóstó,
- 8: Református templom,
- 9: Szőlő,
- 10: Teleki László birtoka,
- 11: Várrét



<sup>166</sup>A lelőhely megjelölése a térképen hozzávetőleges.



92. kép  
Kótaj–Belterület,  
Ibrányiné kertje: edény  
(Boros György felvétele)

### 3. Belterület, Ibrányi Zsigmondné kertje

Özv. Ibrányi Zsigmondné Vekerle Mária háza kertjében talált, s ajándékozott a múzeumnak 1900. február 23-án egy edényt. Ugyanakkor az ALISP. JEL. 1900. I. 32. szerint a darab a Bánomvár területéről került elő (JAM 64.806.1., régi V. 360.). Drapposfehér, homokos anyagú, korongolt, kihajló, fedőhornyos peremű fazék, felületén korongolási nyomokkal. Alja kissé egyenetlen. P: 11,7 cm, M: 18,2 cm, F: 7,3 cm (131. tábla 3., 92. kép).

Irodalom: ALISP. JEL. 1900. I. 32.

### 4. Bige-sziget

Melis Katalin terepbejárása során (265. lelőhely) 1963-ban talált itt két cserepet.<sup>167</sup> Megjegyzendő, hogy későbbi, középkori cserepek is voltak ezen a helyen. Az alábbi két cserép kora is kérdéses (JAM 97.469.3., 10.):

1. Szürke, belül téglaszínű felületű, szemcsés, korongolt, vékony falú kisebb edény *oldaltöredéke* egy sor fogaskerék-dísszel.
2. Szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

Irodalom: MELIS 1962A.

### 5. Kertekalja

Melis Katalin terepbejárása során (231. lelőhely) gyűjtött talán Árpád-koriként meghatározható cserepeket (JAM 97.456.4–7.).<sup>168</sup>

1. Fekete, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*, kívül három sekély horonnyal tagolt, belül a korongolás nyomával.
  2. Drapp, szürke foltos, szemcsés, korongolt *oldaltöredék* két párhuzamos bekarcolt vonallal.
  3. Drapposszürke, kissé homokos anyagú, elsimított felületű, korongolt *oldaltöredék* fésült vonalköteggel díszítve.
  4. Drapposszürke, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* 2-2 bekarcolt párhuzamos vonallal.
- Irodalom: MELIS 1962A.

### 6. Kisvasút mellett

A kisvasút mellett, Kakuk János telkéről<sup>169</sup> cserepek származnak, melyek Mosonyi József útján 1953. április 9-én kerültek múzeumba (JAM 64.506.2.):

1. Világosszürke, homokos anyagú, korongolt, durvább kivitelű *oldaltöredék* 4 bekarcolt, vízszintes vonallal.
2. Fekete külső felületű, drapposszürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

### 7. Nagysóstó

A Nagysóstó hajdan láp vagy tó lehetett. Magas homokdombok szegélyezték. A déli parton, a Kissóstótól elválasztó sövény sor és a dűlőt nyugati oldalánál lévő dombtól keletre egy lapos földhát húzódik, melyen Melis Katalin 1963-as terepbejárása során a napló szerint „szláv kerámia töredékeit” találta. A naplóba 225. számú lelőhelyként jegyezte be, a Jósa András Múzeumba bekerült anyag melletti cédulán 241. lelőhely szerepel, az anyag pedig alighanem valóban a honfoglalást megelőző időszakból származik (JAM 97.466.6–18.):

1. Kívül-belül szürkés téglaszínű felületű, szürke törésű, egészen kicsit szemcsés anyagú, korongolt *perem*. P: 13 cm (131. tábla 4.).
2. Kívül-belül szürkés téglaszínű felületű, fekete foltos, szürke törésű, egészen kicsit szemcsés anyagú, korongolt, nagyobb edény vastag falú *oldaltöredéke* sekélyen befésült vonalkötegek közt befésült hullámvonal-köteggel.
3. Négy szürkés téglaszínű felületű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült hullámvonal-köteggel díszítve.

<sup>167</sup> A lelőhely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.

<sup>168</sup> A lelőhely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

<sup>169</sup> A lelőhely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

4. Szürke, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* karcolt vonallal.
5. Kívül téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült vonalköteggel és egy másik vonalköteg indításával.
6. Szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* kopott, befésült vonalköteggel.
7. Kívül-belül piszkos téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*
8. Piszkos téglaszínű külső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt kisebb, kopott 3 db *oldaltöredék*.
9. Fekete, homokos anyagú, kicsit vastagabb falú, korongolt *oldaltöredék*.
10. Fekete, kissé homokos anyagú, kicsit vastagabb falú, korongolt *oldaltöredék*.
11. Drapposzürke külső felületű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült sekély hullámvonal-köteggel.
12. Kívül-belül világos téglaszínű, szürke törésű, kissé samottos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék*.
13. Kívül-belül világos téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* bekarcolt hullámvonallal.

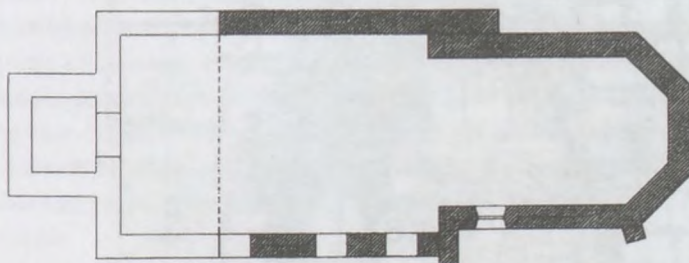
*Irodalom:* MELIS 1964c. 3.

### 8. Református templom

Bár a település középkori templomáról források nem szólnak, az 1964-es felújításkor a lelkész feljegyzései alapján középkori elemek kerültek elő: a szentély keleti oldalán keskeny, félköríves ablak, a dél-keleti falon keskeny ajtó, a hajó déli oldalán félköríves ablak és egy félköríves kapu. A templom alaprajza gótikus (93. kép). A megtalált részleteket visszafalazták.

*Irodalom:* SZATMÁRINÉ 2000. 26.

93. kép  
Keresztút (ma Kótaj)  
templomának alaprajza  
(NÉMETH 1997. 108. alapján)



### 9. Szőlő

Az egykor Kótaj déli határához tartozó Kótaji szőlők 1922-ben egy rendelet alapján elszakadtak Kótajtól, s Nyírszőlős néven nagyközséggé alakultak (KISS 1961. 238.).<sup>170</sup> Lámfalussy görög katolikus lelkész földjén, a parókia beltelkén talált *bronzbuzogányt* ajándékozott dr. Konthy Gyula orvos 1903. május 8-án a múzeumnak. Gyűrű alakú alapon négy nagyobb gúla ül. E tuskék alatt és felett, a gyűrű alsó és felső szélén közébeékelve 4-4 kisebb gúla látszik. Á: 6,7 cm, M: 4,9 cm, S: 416,48 g (JAM 64.610.1., régi II. 42.) (132. tábla 2.). A darab a Kovács-féle IV. típusba tartozik, s ennek megfelelően a XII–XIII. századra, esetleg a XIV. század első felére kell kelteznünk (KOVÁCS 1971. 176.).

### 10. Teleki László birtoka

Ma Nyírszőlős része: az egykor Kótaj déli határához tartozó szőlőskert önálló településsé fejlődött, melyet ma Nyírszőlősnek hívnak. Dienes Istvánnak és Németh Péternek a lelőhely azonosítására tett kísérlete nem járt sikerrel.<sup>171</sup>

1902-ben szőlő alá forgatáskor került elő egy avar (kengyelpár, lándzsa és zabla: CSALLÁNY 1958. 41.) leletegyüttes. A korai avar hamvasztásos temetkezés anyagával (JAM 64.1157–1162.1.) együtt került múzeumba egy honfoglalás kori kengyelpár (JAM 66.134.1., régi V. 3–4.).

A két korszak leleteit sokáig – tévesen – egy együttesként kezelték, egyetlen lovas temetkezés mellékleteinek vélték.

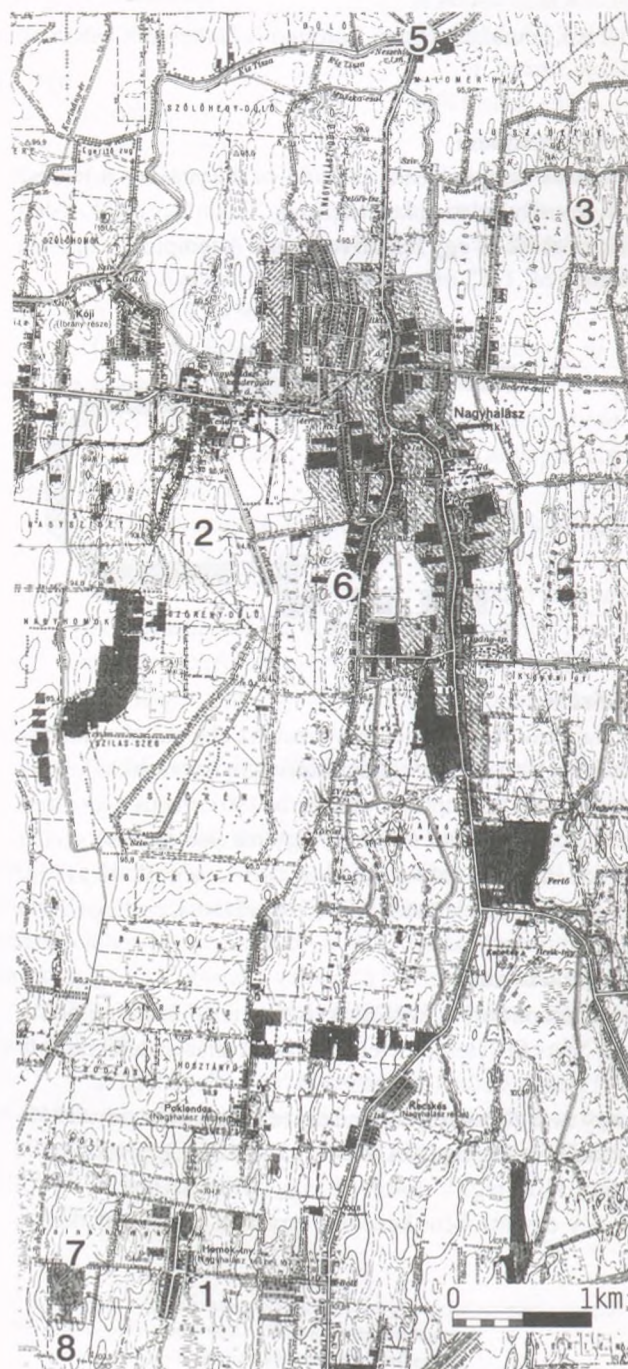
<sup>170</sup> A lelőhely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

<sup>171</sup> A lelőhely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

1. Nagyobb körte alakú *kengyel*. H: 17,7 cm, Sz: 13,3 cm, S: 173,56 g (132. tábla 4.).
  2. Kerek *kengyel*, melynek talpalója hiányos. H: 14,5 cm, Sz: 13,1 cm, S: 78,66 g (132. tábla 3.).
- Irodalom:* ALISP. JEL. 1899. II. 124–125., HAMPPEL 1902. 299–300., HAMPPEL 1905. II. 649–650., III. 428., HAMPPEL 1907. 121–122., 18. tábla, FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962. 596. lh. 50., DIENES 1996. 299. Kat. 17.

### 11. Várrét

Északon, az ibrányi határszélen, a Bánomvár keleti oldalán lévő területről<sup>172</sup> (KISS 1961. 240.) Tóth Miklós földbirtokos ajándékként 1911. április 27-én került múzeumba egy XII–XIII. századi (KALMÁR 1971. 60.) kétélű *vaskard*. 20–25 cm mélyen emberi csontok társaságában találták. Markolatgombja fordított csónak alakú, 7,9x4 cm. Markolatnyújtványa kissé keskenyedő, rövid H: 9,4 cm. Ellenzője hosszú, kissé lefelé ívelő H: 19,5 cm. A penge közepén sekély vércsatorna fut. Hegye letört. H: 83,5 cm, Sz: 4,4 cm, S: 606,43 g (JAM 66.3.1., régi V. 747.) (132. tábla 1.).<sup>173</sup>



### 12. Közelebről nem meghatározott helyről

Jósa András 1899-ben említ két hon-foglalás kori *kengyelt* és egy *zablát*, melyeket Dobránszky úr ajándékozott a múzeumnak. A tárgyak nyomára nem akadtam.

*Irodalom:* JÓSA 1958.140.

94. kép  
Nagyhálsz határába eső lelőhelyek
- 1: Homok-tanya,
  - 2: Kendergyárral szemben,
  - 3: Kiszombor-hegy / Zombor-hegy,
  - 4: Mága,
  - 5: Nesze kocsmá,
  - 6: Pusztatemplom,
  - 7: Tolna,
  - 8: Várrétje

<sup>172</sup> A lelőhely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

<sup>173</sup> Hozzá hasonló kardot Mátészalkán, a Kraszna árkában találtak szántáskor 1962-ben (Kisvárdai 64.53.1.).

## 18. Nagyhalász (94. kép)

Neve a halász foglalkozásnévből származik. A szabolcsi vár halász-népei lakták (MEZŐ-NÉMETH 1972. 77.). 1280/416/425: *p. Halasz voc. in C-u de Zabolcs const.* (F. V/3, 52; AZT XIX (1913) 106); +1283/XIV. sz.: *p. Halaz, in C-u de Zabolch* (WENZEL XII, 383); 1318–22 között: *vidl. I p-m Halaz, et aliam interiorem Halaz nom., in C-u de Zabolcz prope Tytiam exist.,...p-nes Halaz et Interior Halaz voc., in qua quidem Halaz est mon. constructe in honorem V. Gloriosae cum tributo* (FOLTIN 1883. 141–143.); 1332–5/PP. REG.: *Mich. sac. B.V. de Alast, Mich. [sac.] de Holaz, = Halaz, de =, de Alaz* (VAT. I/1, 246, 327, 330, 343, 359).

A falu 1280-ban tűnik fel,<sup>174</sup> amikor (a Rátót nb-i) Mátyás és Rátót, Roland bán fia többek között ezt a birtokukat is cserébe adták a (Baksa nb-i) Baksa ispánnak és testvéreinek. Egy 1283-ra hamisított oklevél szerint a Rátót nb-iek perlekedtek a birtokáért. A megegyezés szerint Halászt Rorandus bán fia Mátyás kapta. 1318–22 között két Halászt emlegetnek, a későbbi Monostoroshalászt és Belhalászt (1339: *Monusturushalaz...Belhalaz* KÁLLAY 1943. I, 559. reg.), egyiket a Szűz Mária tiszteletére szentelt monostorral, mely birtokok hajdan az (Aba nb-i) Omodé-fiaké voltak, most pedig I. Károly király a Péc nb-i Gergely fia Lukács mesternek adományozta szolgálataiért, tiszai vámjával együtt. 1319-ben Semjénből Napkoron át idevezető útról szólnak. Papját, Mikót 1328-ban említik. A Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt egyháznak (amely azonos a monostorral) Mihály nevű papja 1332-ben 16, 1333-ban 20, az 1334. évi I. részlet fejében 8, a II. részlet fejében 9, az 1335. évi I. részlet fejében pedig 10 garas pápai tizedet fizetett. A középkori templom alapfalait 1981-ben feltárták (Lőrinczy Gábor: Nagyhalász–Pusztatemplom. *RégFüz* I. 35. 1982. 123.).

*Irodalom:* NÉMETH 1987., NÉMETH 1997. 88–89.

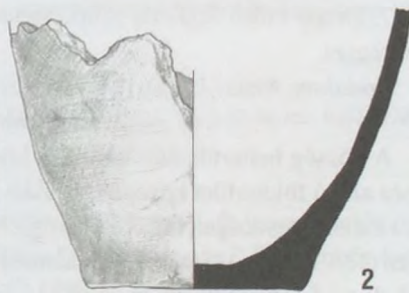
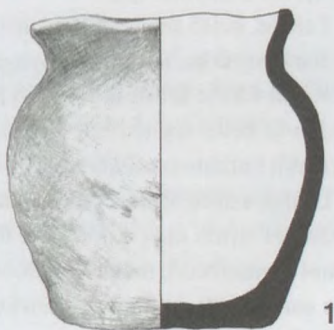
### 1. Homok-tanya

A falutól távol DDK-re fekvő lelőhely (KISS 1961. 260.). A Gencsy Albert-féle (később Jármly-féle) birtokról kerültek itt elő a leletek. Ezt a birtoktestet keletről a műút határolta, délről a Lónyai-csatorna, Ny-ról a Nagyréten átfolyó csatorna, É-ről pedig a Poklondos-tanyáig tartó fásor. A leletek a múzeumba Jeney Szabó Árpád ajándékként kerültek 1898-ban, akinek Jósa Andrásához címzett 1907. november 14-i leveléből értesülünk arról, hogy a szántáskor „bögréket, bronz és vaseszközöket” lehetett ott találni embercsontok között. A lelőhelyet Dienes Istvánnak és Németh Péternek csak hozzávetőleg sikerült lokalizálnia (lásd a térképen!). Jósa András az alábbi honfoglalás kori leleteket említi innen (JÓSA 1914. 174. IV. kép):

1–2. Két *edény*. Ezek azonban avar koriak (JAM 64.842.1., régi V. 316. és JAM 63.982.1., régi V. 315.) (95. kép).<sup>175</sup>

3. Trapéz alakú *kengyel*. Szára négy-szög metszetű. Füle letörött. M: 13,2 cm, S: 105,71 g (JAM 63.1167.1., régi V. 6.) (133. tábla 6.).

4. Trapéz alakú, deformálódott, törött *kengyel*. M: 13,5 cm, S: 71,38 g (JAM 66.137.1., régi V. 5.) (133. tábla 7.).



### 95. kép

Nagyhalász–Homok-tanya avar edények  
(Benke Zsolt rajza)

<sup>174</sup> A SzSzMT II. 95.-ben említett 1245. évi adat Németh Péter újabb kutatásai alapján a Szabolcs melletti Halászra vonatkozik (NÉMETH 1997. 88.).

<sup>175</sup> Magyarázatra szorul azonban az a probléma, hogy a lelőhelyről e két edényen kívül avar kori lelet nem került elő.

5. *Fokosbalta* kerek nyéllyukkal. Foka négyszögletes metszetű, 1,2x1,3 cm. H: 14 cm, S: 119,24 g (JAM 64.702.1., régi V. 31.) (133. tábla 3.).

6. *Fokosbalta* kerek nyéllyukkal. Foka négyszögletes metszetű. H: 17,4 cm, S: 261,08 g (JAM 64.1186.1., régi V. 32.) (133. tábla 2.).

7. Három szárnyú tüskés vas *nyílhegy*. Elveszett. Jósa András rajza alapján valószínűleg nem honfoglalás kori.

8. Liliom alakú *bronzveret* három akasztószeggel. 1,6x2 cm, S: 1,82 g (JAM 63.1059.1., régi V. 278.) (133. tábla 4.).

Ugyancsak a Homok-tanyáról Jeney Szabó Árpád ajándékként került a múzeumba 1914. október 26-án:

9. Fűzfalevél alakú vas *lándzsahegy*. Pengéje rombusz metszetű. H: 32,9 cm. Sz: 2,8 cm. Köpűjének Á: 1,9 cm. Elveszett. Dienes Ö. István 1969-es rajzáról ismerem (JAM 64.269.1., régi V. 1320.) (133. tábla 8.).

10. Nyélvédős *bárd* kerek nyéllyukkal. H: 13,7 cm, Sz: 7,6 cm, a nyéllyuk Á: 2,2 cm, S: 218,11 g (JAM 63.325.1., régi V. 1319.) (133. tábla 1.).

11. Németh Péter feljegyzése szerint 1967-ben Homok-tanya belterületén egy III. Béla *rézpénz* került elő, mely homokhordáskor látott napvilágot. Petró József bejelentő ugyanakkor állati vázra is emlékezett.

12. Közlebről meg nem határozott helyről említ Jósa András (ALISP. JEL. 1907. 72.) egy Jeney Szabó Árpád ajándékként bekerült „*avarkori vassbárd*”-ot. A lelet azonosíthatatlan, talán a fenti fegyverek egyike.

*Irodalom:* JÓSA 1899. 69., JÓSA 1958. 87., 93., HAMPEL 1900. 659–660., HAMPEL 1905. II. 555., JÓSA 1914. 174., IV. kép, ALISP. JEL. 1914. 131., FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962. 700. lh. 55., KVASSAY 1982. 111., DIENES 1996. 314. Kat. 34a., JAM Adattár 97.45.

## 2. Kendergyárral szemben

A kendergyári állomással szemben félkörívben húzódó dombokból álló sziget emelkedett ki a hajdani lápból.<sup>176</sup> Melis Katalin terepbejárása során (128. lelőhely) 1962-ben itt gyűjtött leleteket. A József Attila utcát és a Rákóczi utcát összekötő dűlőt által kettévágott, lapos dombhátról elsősorban neolit és császárkori anyag került elő, közte egy Árpád-kori darab is volt (JAM 97.369.4.):

1. Téglaszínű külső felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt kisebb *aljtöredék*. Fenék-átmérője nem szerkeszthető ki.

Az előző lelőhelytől északra, ÉNy–DK-i irányban három lapos kis homokos kiemelkedés van. Ezeken őskori és középkori cserepeket gyűjtött Melis Katalin a terepbejárás során (129. lelőhely). A középkoriak a következők (JAM 97.370.1–5.):

2. Fekete, belső felületén téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

3. Barnásszürke, homokos anyagú, letöredezett felületű, korongolt *oldaltöredék*.

4. Kívül fekete foltos téglaszínű felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

5. Kívül-belül téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék* sekélyen befésült hullámvonal-köteggel.

6. Drapp, szürke foltos, erősen szemcsés-kavicsos anyagú, korongolt edény vágott *alja*. F: 11,2 cm.

A József Attila utca dűlőütként folytatódik a község határában. Az utca utolsó háza mögött nagy, hajdani lápból kiemelkedő, magasabb homokdombot vág át. Melis Katalin a domb egész felületén gyűjtött terepbejárás során (130. lelőhely) bronzkori, vaskori és középkori cserepeket. Az utóbbiak a következők (JAM 97.371.3–4.):

7. Drapp külső felületű, szürkésfekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült hullámköteggel.

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1964A. 3.

## 3. Kiszombor-hegy / Zombor-hegy<sup>177</sup>

A község belterületétől ÉK-re, a Malom-ér déli oldalán nagyobb köznépi temető helyezkedett el egy trapéz alakú földterület közepén. A dűlőt nyugatról a Béti-dűlő (= Osztási tábla), délről a Felső legelő, keletről a Zsindelyes-sziget, északról pedig a Malom-ér határolja. Maga a Zombor-hegy magas kiemelkedés a területen (136. tábla A.). Északi szélét homokbányászással teljesen elpusztították. 1988-ban Kovács Lászlóval végzett helyszíni szemlének idején az 1972-es ásatás szelvényei jól látszottak.

<sup>176</sup> A lelőhely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

<sup>177</sup> A lelőhely és a leletek leírása KOVÁCS 1989A. alapján készült.

1908-ban Kállay András nagyhalászi földbirtokos értesítette Jósa Andrást, hogy Hideg János gazda szántója tőzegtalajának javításához a (Kis)Zombor-hegyről hordatta a homokot. 1908-ban mintegy 13 vagy 15 sírt forgattak ki (KOVÁCS 1989A. 165. korábbi irodalommal). Jósa András hetekkel később ment ki és megállapította, hogy a magaslaton – különösen az északi részen – régebben is pusztultak el sírok. A feldúlt 15 sírből egy edény (B. sír), néhány vaskés és egy vascsákány (A. sír) került elő.

Ifj. Kállay András és Hideg János vezetésével áprilisban a bolygatott terület környékét 24x24 lépésnyi részen feltárták: északon 7, délen 5 sír került elő. A sírok száma ezzel 27-re emelkedett. A 12 sír négy É–D-i, egymástól 3–5–3 m-re futó sorban helyezkedett el. A sírok egymástól 2–2 m-re voltak. 3 sírban kutya vázát találtak. A Jósa András által leírt temetkezések Ny–K-i tájolásúak. Az eltemetettek karját többségében nyújtva, a test mellett figyelték meg, illetve egy esetben ölbe hajlítva, egy másik esetben pedig a jobb kezét a mellre, a balt az ölbe helyezték.

Szeptemberben az ásatást folytatták, s újabb 12 temetkezésre akadtak.

Ennek megfelelően 1908-ban összesen 39 sírről értesülünk. Néhány koponya a TM Embertani Tárába került, a sírszámok azonban azonosíthatatlanok.

Jósa András csak a mellékletes sírokat számozta folyamatosan, s azokat sem az előkerülés sorrendjében.

**A. (Hideg János által feldúlt, Jósa András-féle 1.) sír (134. tábla):**

*Melléklet:* 1. Baltás *szeke*. Egykor trapéz alakú pengéjének éle és szélei kitöredeztek. Keskeny baltája nem élezett, tompa végű. A két rész tengelye tompaszöget zár be. A pengén lévő lyuk a rozsdától keletkezett. H: 15,6 cm, a penge Sz: 5,3 cm, köpű Á: 2,1x2,5 cm, S: 113,89 g (JAM 64.1185.1., régi V. 285.).

**B. (Hideg János által feldúlt, Jósa András-féle 2.) sír (134. tábla):**

*Melléklet:* 1. A találók által szétörtöt sötétszürke, homokkal soványított, simított felületű, korongolt, négy vonalbekarcolással díszített *fazék* alsó része. M: 6,5 cm, F: 5,9 cm (JAM 63.1068.1., régi V. 293.).

**C–O. (Hideg János által feldúlt sírok, 13–15.) sír (134. tábla):** Bennük mindössze néhány *vaskés* volt, melyek azóta elvesztek. Jósa András a sírokat nem számozta.

Az 1908. április 5-én feltárt temetkezések:

**1. (Jósa András-féle 3.) sír (134. tábla):**

*Mellékletek:* 1. A koponya „szája” mellett kis *csupor*. Szürkés téglaszínű, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, kihajló peremű. Vállán két szabálytalan, körbefutó, karcolt hullámvonal díszíti. Ez alatt szabálytalan, karcolt körbefutó vonalak. Alján X alakú fenékbélyeg. P: 7,8 cm, M: 13,3 cm, F: 6,3 cm (JAM 64.1219.1., régi V. 283.). 2. Közvetlenül az edény mellett „jobb kéz felől” *kutya* csontváza feküdt.

**2. (Jósa András-féle 4. és 13.) sír (134. tábla):** „Atléta” termetű férfi váza.

*Mellékletek:* 1. Az egyik alkaron pödrött végű ezüst *pántkarperec*. Á: 7,5 cm, Sz: 1 cm, S: 7,15 g (63.1052.1. régi V. 305.). 2. Kétszer hornyolt karikájú, négygömbös fejű, ovális kék üvegbetétes *ezüstgyűrű*. Feje letöredezett. Á: 2,3 cm, az üvegbetét 1,3x1,5 cm, S: kb. 5,55 g (JAM 63.1065.1–63.1066.1., régi V. 296.).

**3. (Jósa András-féle 5.) sír (135. tábla):** 8–10 vagy 10–12 éves gyermek váza.

*Mellékletek:* 1. A nyaknál 5 db sárga *pasztagyöngy* fehér hullámvonalas betéttel és vörös szemmel. Elvesztek. A rajzot Dienes Ö. István készítette 1969-ben (JAM 63.1057.1. régi V. 287–291.). 2. A jobb vállon (vagy a bal kulcscsont alatt) poncolt körökkel díszített, levél alakú bronz *lemezc süngő*. H: 3,2 cm, Sz: 2 cm, S: 2,63 g (JAM 63.1053.1. régi V. 286.).

**4. (Jósa András-féle 8.) sír (135. tábla):**

*Melléklet:* 1. Egyélű *vaskés* töredéke. H: 8,7 cm. Elveszett, a rajzot Dienes Ö. István készítette 1969-ben (JAM 63.1064.1., régi V. 284.).

**5. (Jósa András-féle 10.) sír (135. tábla):**

*Melléklet:* 1. A koponya „bal füle” mellett kerek átmetszetű huzalból hajlított nyitott bronz *hajkarika*. Á: 1,85x2 cm, S: 0,59 g (JAM 63.1049.1. régi V. 304.).

**6. (Jósa András-féle 11.) sír (135. tábla):** Valószínűleg nő.

*Mellékletek:* 1–3. „Nadrágszárának alsó végét szegélyező bőrszalagra aklázott 3 db lencse mekkoraságú és alakú pityke. Több is lehetett, mert a lábközépcsont zöld rozsdával volt bevonva.” Félgömbös fejű bronz *csizmaveretek* alul egy-egy nittel. Á: 0,6 cm, S: 1,21 g (JAM 63.1058.1., régi V. 301–303.).

**7. sír (135. tábla):**

*Melléklet:* 1. Fehéresszürke *kovakő* szilánk, egyik oldalán vasrozsdával. H: 4,2 cm (JAM 63.1054.1., régi V. 314.).



**8. sír (135. tábla):**

*Melléklet:* 1. Fehéresszürke kovaszilánk. H: 3 cm (JAM 63.1055.1., régi V. 294.).

**9. sír:**

*Melléklet:* A koponya mellett *kutyacsontváz*. Nem egyértelmű, hogy a jobb vagy a bal oldalon.

**10. sír:**

*Melléklet:* A koponya mellett *kutyacsontváz*. Nem egyértelmű, hogy a jobb vagy a bal oldalon.

**11–12. sír:** Mellékletük nem volt.

Az 1908. szeptember 4-én feltárt temetkezések:

**13. (Jósa András-féle 6.) sír (135. tábla):**

*Melléklet:* 1. A medencében egyélű, egyenes *vaskés* töredéke. H: 10,1 cm, S: 17,24 g (JAM 63.1050.1., régi V. 306.).

**14. (Jósa András-féle 7.) sír (135. tábla):**

*Melléklet:* 1. Rövid, domború élű, deltoid alakú *nyílhegy*. H: 5 cm, Sz: 2,1 cm, S: 5,66 g (JAM 63.1051.1., régi V. 307.).

**15. (Jósa András-féle 9.) sír (135. tábla):** Idős férfi váza. A csontváz hossza 182 cm.

*Mellékletek:* 1–2. Két fekete *pasztagyöngy* fehér hullámvonallal és ezen belül piros szem betéttel. 1,2x1,5 cm, illetve 1,2x0,95 cm, S: 7,77 g (JAM 63.1048.1., régi V. 310–311.).

**16. (Jósa András-féle 12.) sír (135. tábla):**

*Mellékletek:* 1. Lant alakú *csiholó* rározsdásodott nagyobb kovával. Elveszett. A rajzot Dienes Ö. István készítette 1969-ben (JAM 63.1067.1., régi V. 313.).

**17. sír (135. tábla):**

*Melléklet:* 1. Fehéresszürke kovaszilánk. H: 2,1 cm (JAM 63.1056.1., régi V. 296.).

**18. sír (135. tábla):**

*Melléklet:* 1. Fehéresszürke *kovapenge* töredéke. H: 2,6 cm, Sz: 2 cm (JAM 63.1060.1., régi V. 308.).

**19. sír (135. tábla):**

*Melléklet:* 1. Kerek átmetszetű bronzhuzal *hajkarika*. Végeit egyenesre vágták. Á: 1,9–2,2 cm, S: 0,85 g (JAM 63.1061.1.).

**20–24. sír(?):** Mellékletük nem volt.

Jósa András egykori lelőhelyének hitelesítésére és az ott kibányászott csontok leletmentésére ment ki 1972-ben Kovács László. Az ásatás a bányában meghagyott földnyelven (1–4. sír), illetve a bánya délnyugati–déli szélén (5–6. sír) folyt. Ekkor kerülhetett elő egy szórvány orsógomb (136. tábla). A leletek az MNM-be kerültek (73.19–20.A.), a csontvázak pedig a TM Embertani Tárába.

**1. sír (136. tábla):** Férfi maradványai. M: 5–15 cm, H: 138 cm, tájolása 95°. Közvetlenül a bolygatott felszín alatt feküdt. Koponyáját és felsőtestét a homokkitermelés megsemmisítette. Melléklete nem volt.

**2. sír (136. tábla):** Felnőtt egyén visszatemetett váza. M: 5 cm, H: 26 cm, tájolása 88°. A bal felkar és a mellkas csontjai, a jobb felkar töredéke és a csigolyatöredékek egy csomóban feküdtek. Melléklete nem volt.

**3. sír:** Felnőtt egyén váza egy csomóba dobálva. M: 20–25 cm.

**4. sír:** Gyerek csontváza egy csomóba dobálva. M: 20–25 cm.

**5. sír (136. tábla):** Férfi váza. M: 55 cm, H: 162 cm, tájolása 92°. Koponyája előrebillent, állkapcsát állatjárat mozdította el. A koponya bal halántékán nagy lyuk látszott. Mellkasa oldalról összenyomódott. Karja a test mellett feküdt. Valószínűleg lepelbe csavarva temették el.

*Melléklet:* 1. A jobb mellkasban tüskéjével a koponya felé rombusz alakú(?) *nyílcsúcs* feküdt. Darabokra tört.

**6. sír (136. tábla):** Nő csontváza. M: 115 cm, H: 159 cm, tájolása 100°. Állkapcsa leesett, koponyája balra előrebillent, arcrésze a megtaláláskor sérült meg. A jobb kart derékszögben, a balt hegyesszögben hajlították be. A jobb kézfej a bal könyök mellé, a bal kézfej az áll elé került. Melléklete nem volt.

A nagyhalászi köznépi temetőből összességében tehát 45 sír előkerüléséről van tudomásunk. Közülük 20 sírban volt lelet. A baltás szekerce, pödrött végű karperec, négygömbös fejű gyűrű alapján Kovács László meggyőzően keltezte a X. századra, nyitva hagyva a temető végső használatának időpontjára vonatkozó kérdést (KOVÁCS 1989A. 173.).

*Irodalom:* ALISP. JEL. 1908. I. 25–26., ALISP. JEL. 1908. 78., Jósa 1978. 37–46., 87–88., 90–93., 220–221., 245., 260., JÓSA 1914. 181–183., FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962. 701. lh. 55., Kovács László: Nagyhalász–Zomborhegy. *RégFüz* I. 26. 1973. 74., László Kovács: Nagyhalász–Zomborhegy. *ArchÉrt* 100. 1973. 270., László Kovács: Nagyhalász–Zomborhegy. *MittArchInst* 5. 1974–1975. 219., KVASSAY 1982. 111–112. XII. tábla 1., KOVÁCS 1989A., DIENES 1996. 315. Kat. 34b.

#### 4. Mága

1310/436: p. *Maga in C-u de Zabouch* (A. I, 208).

A település 1310-ben tűnik fel, amikor a Zoárd nb-i János fia Miklós Felináncs (Abaúj m.) felét rokonának, Lőrinc fia Apród Istvánnak adta cserébe Mágáért, valamint 20 M-ért. 1551-ben (pr. *Maaga* LO METALES SZABOLCS nro. 4) Bectelekkal szomszédos.

A Nagyhalász határába olvadt település nevét őrzik a Mága-halom, Mága-szeg, Mága-tanya elnevezések a településtől délre, a Homok-tanyától kissé délkeletre. A nyíregyházi útnak a Lónyai-csatornát átívelő hídját Mága-hídnak nevezik (KISS 1961. 266.).<sup>178</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 128.

#### 5. Nesze kocsmá

Északkeleten, a Tisza melletti Szálvetés nevű részen ered a Kis-Tisza, melynek egy része határfolyó Halász és Dombbrád között (KISS 1961. 263.). A Bördölő mellécsatorna Kis-Tiszába ömlésénél 1897-ben szívalakú bronz övveretet találtak, melyet Újhelyi Elemér ajándékozott a múzeumnak. A Bördölő-csatorna a Nesze-hídnál, a Dombbrádra vezető út mellett, azzal párhuzamosan folyik. A helybeliek szerint a Nesze kocsmá a Hermína-tanya-dombbrádi kisvasút megállójának a helyén állt, azaz a lelőhely Nagyhalásztól északra keresendő.

1. Kagylóhéj alakú, közepén megtört félkörökkel díszített, 3 aklaszeges bronzveret. H: 3,3 cm, Sz: 2,2 cm (JAM 63.1062.1., régi V. 277.) (137. tábla 1.).

*Irodalom:* JÓSA 1899. 69., FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962. 702. lh. 55., DIENES 1996. 315. Kat. 34c.

A leltárkönyvi lelőhely-bejegyzés bizonytalan. Talán a Kis-Tiszánál került elő, de JÓSA András nem említi:

2. Körte alakú öntött bronzcsörgő. Füle töve tagolt. Kissé deformálódott. H: 2,1 cm, Á: 1,4–1,7 cm (JAM 63.1063.1.) (137. tábla 2.).

#### 6. Pusztatemplom

A falu templomát a XIV. században említik. Az egyház anyakönyve szerint „A falun kívül volt egy igen régi kőtemplom fal... utoljára bírták a reformátusok, s minthogy bajos volt oda járni Isten tiszteletére, conversatioja is sokba került, odahagyták és úgy építették a falu közepén fából.” (SzSzMT II. 96.)

Valószínűleg azonos a település DNy-i határában 1981–82-ben Lőrinczy Gábor által megásott, Árpád-kori településre épült templom maradványaival, mely a XVII. század első felében még állt (KISS 1961. 270.). Az ásatonak több építési periódust sikerült elkülönítenie. A feltárás során a középkori templom alatt Árpád-kori cserepek is kerültek elő a templom környékén. Az ásítás eredményei publikálatlanok.

*Irodalom:* JAM Adattár 92.10., 2002.70., Lőrinczy Gábor: Nagyhalász–Pusztatemplom. *RégFüz* I. 35. 1982. 123., Lőrinczy Gábor: Nagyhalász–Pusztatemplom. *RégFüz* I. 36. 1983. 108., ISTVÁNOVITS-LŐRINCZY 1986. 165.

#### Telek-tanya

Lásd Tiszatelek!

#### 7. Tolna

A név eredete bizonytalan, esetleg egy latin *telonum* ‘vám’ *Telona* többes számú alakjából keletkezett. Ez azért lehetséges, mert fekvése alapján – közel Keresztúthoz (ma Kótaj) – lehetett vámszedő hely (MEZŐ-NÉMETH 1972. 77. irodalommal).

1221/550: *Ela de v. Tholna* (VR. 215. §, 265).

A település 1221-ben az idevaló Ela nevében tűnik fel, aki egy Tam falubeli embert lopással vádolt. A települést később nem említik.

A Nagyhalász határába olvadt település nevét őrzik a Tolnahomoka, Tolnahomoka-hegy és Tolnahomoka-lápja nevű határrész a településtől DNy-ra, Ibrány felől (KISS 1961. 275.).<sup>179</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 194.

#### 8. Várrétje

A Bánomvár-dűlőtől délre, Gencsy A. egykori Homok-tanyája közelében<sup>180</sup> szántáskor került elő egy kétélű kard félköríves markolatvégével. Pengéje törött, 80 cm hosszú, melyből a markolat 16,5 cm. Bakay Kornél adata szerint a JAM-ban található, bár ő maga is hivatkozik arra, hogy az adat bizonytalan. A darabról azonban közelebbi információ nem nincsen. Létét Kovács László bizonytalan adatként kezeli. Talán azonos a Kótaj-Várrét nevű hellyel.

*Irodalom:* BAKAY 1965. 11. Nr. 40., BAKAY 1967. 129., Abb. 11: 2., KOVÁCS 1995. 169.

<sup>178</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

<sup>179</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

<sup>180</sup> A lelőhely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

## Zombor-hegy

Lásd Kiszombor-hegy!

### 10. Közelebről nem meghatározott helyről

a.

Kállay András ajándéka 1903. február 8-án egy fejes *bronzgyűrű*. Ovális fejét vésett négyszirmú virággal díszítették, a fej a karikától tagoltan válik el. 2,7x2,4 cm, S: 9,76 g (JAM 63.330.1., régi V. 717.) (137. tábla 4.).

b.

Jeney Szabó Árpád ajándéka:

1. Egy kisebb méretű gombos *vassarkantyú* töredéke. Mindkét szár vége letörött. Tüskéje hengeres tagon lévő korongra ültetett kisebb gúla. H: 7,4 cm, S: 15,25 g (JAM 63.402.1., régi V. 461.) (137. tábla 5.). Analógiák alapján (KALMÁR 1971. 360. KOVÁCS 1986. 266.) XII–XIII. századi.

2. Egy nagyobb gombos *vassarkantyú* töredéke. Mindkét szára letörött. Tüskéje hengeres tagon ülő kúpos gomb. H: 2,3 cm, S: 22,83 g (JAM 63.331.1., régi V. 455.) (137. tábla 6.). Az analógiák alapján (KALMÁR 1971. 360., KOVÁCS 1986. 266.) XII–XIII. századi.



96. kép  
Nyirbogdány  
határába eső  
lelőhelyek  
1: Bodortelek(e),  
2: Darvas,  
3: Gecsetelke,  
4: Hene,  
Szentegyházi-dűlő,  
5: Körtvélyes(telek),  
7: Szalánczy-  
Nagy-tanya,  
8: Szolnok,  
9: Telek,

c.

Kállay András ajándéka:

Egy nagyobb méretű, gombos *vassarkantyú*. Tüskéje hengeres tagon lévő korongra ültetett kisebb gúla. H: 14,1 cm, Sz: 9,2 cm, S: 55,04 g (JAM 63.417.1., régi V. 507.) (137. tábla 3.). Az analógiák alapján (KALMÁR 1971. 360., KOVÁCS 1986. 266.) XII–XIII. századi.

d.

Kállay András ajándéka egy barnásszürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* három befésült, vízszintes vonalköteggel (JAM 64.516.1., régi I. 1740.) (137. tábla 7.).

e.

1871-ben talált „szijveret” került a JAM-ba. Közelebbi információm nincsen róla.

*Irodalom:* FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962. 703. lh. 55.

## 19. Nyírbogdány (96. kép)

A név pusztá személynévből ered. Az alapjául szolgáló személynév – a *Bogdán* – szláv eredetű, jelentése ‘Isten ajándéka’ (MEZŐ–NÉMETH 1972. 82–83. irodalommal, KISS 1988. II. 255.).

1219/550: *t. Bogdan* (VR. I. §, 232); 1220/550. *Chepanus de v.* = (VR. 28. §, 258); 1324: *v. Bogdanteluke ~ Bogydantelke* (KÁLLAY 1943. I, 208–9. reg.); 1335: *Oliverius nob. de Bagdan et Pet. f. Jo-is de eadem* (ZICHY I, 455).

A falu a szomszédos Hene határjárása során 1219-ben tűnik fel mint annak szomszédja. 1220-ban az idevaló Csépán vádolta Pétert négy ló erőszakos elvitele és lopás miatt. A faluról a közelében 1316-ban elkövetett lóelkötés, majd egy nyolc évvel később, 1324-ben letett eskü révén értesülünk ismét. 1335-ben az idevaló nemeseket, Olivért és János fia Pétert a nagyteleki határ jogtalan használata miatt marasztalták el. 1347-ben határa egy része Sényővel és Téttel (A. V, 48), 1353-ban Apátival és Henével (BÁNYFY I, 194) érintkezett. A borsovai határispánság területi-politikai egységébe tartozott. A tatárjárás után került át Szabolcs megyébe.

*Irodalom:* NÉMETH 1969. 13., NÉMETH 1997. 45–46.

### 1. Bodortelek(e)

Neve a magyar *Bodor* szóból származhat, bár felmerül annak lehetősége, hogy a *Bodor* személynév egykori tulajdonosának volt a neve (MEZŐ–NÉMETH 1972. 50. irodalommal, KISS 1988. 224.).

1408: *p. Bodortelek* (LO AA. nro. 16); 1423: *pr. Bodorteleke* (LO AA. nro. 46).

A telekhely 1408-ban tűnik fel, amikor Kállói Lökös fia Miklós és fiai vizsgálatot kértek Gégényi Benedek ellen e birtokukat is érintő oklevelek kiszolgáltatásáért. 1423-ban a fenti Kállóiak, valamint Piricsei (Szatmár m.) István és Butykai Gergely panasza szerint Kállói Szaniszló fia János használta a telekhely határain belüli rétet, lekaszálta s a szénát elhordta.

Nyírbogdány határába olvadt település, melynek nevét vagy a határ délnyugati részén fekvő Bodor-hegy és Bodorszőlő vagy a keleti-délkeleti oldalon lévő Bodorkút-laposa dűlőnév őrzi (KISS 1961. 280.).<sup>181</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 44–45.

### 2. Darvas

Tanicsár Miklós nyírbogdányi polgármester 1995-ben a múzeumot értesítette, hogy frissen telepített akácosában, a településtől nyugatra, a Darvas nevű határrészen nagyobb mennyiségű cserép került felszínre. Almássy Katalinnal végzett helyszínelésünk során megállapítottuk, hogy a vízzel körülvett magaslaton a bronzkori, VIII–IX. századi és Árpád-kori település maradványait az eke erősen megbolygatta. A lelőhely felnyúlik a Verebet-hegy oldalára is. Tőle 1400–1500 méternyire nyugatra fekszik a Kemece–Pápaháza-dűlő nevű lelőhely.

A leletmentést Almássy Katalin végezte<sup>182</sup> a polgármester támogatásával 1995 szeptemberében. A feltárt objektumok igen sekélyek voltak – nagy részüket már elszántották. Közülük egy volt Árpád-kori.

<sup>181</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

<sup>182</sup> Köszönöm Almássy Katalinnak, hogy anyagát felhasználhattam.

A terepbejárás során talált Árpád-kori anyag (JAM 98.106.71–84.):

1. Kívül-belül téglaszínű, kívül erősen fekete foltos, fekete törésű, homokos, kissé szemcsés anyagú, korongolt edény kívülről tagolt *pereme*, íves vállán két befésült vonalköteggel díszítve. P: 15,7 cm (137. tábla 9.).
2. Drapposzürke, homokos anyagú, korongolt *perem*. P: 15,2 cm (137. tábla 10.).
3. Drapposzürke, homokos anyagú, korongolt, kihajló, letöredezett *perem*, kívül-belül karcolt hullámköteggel díszítve. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (137. tábla 8.).
4. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *válttöredék* íves nyak indításával.
5. Szürke, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék*.
6. Kívül szürkés téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt kisebb *oldaltöredék* két befésült vonalköteggel díszítve.
7. Kívül-belül drapposzürke, szürke törésű, szemcsés anyagú, korongolt, kissé íves *oldaltöredék* befésült hullámvonal-köteggel díszítve.
8. Drapp, kissé szemcsés, korongolt *oldaltöredék* sekély horonnyal.
9. Szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két karcolt vonallal.
10. Kívül barnásszürke, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vékony falú kis edény enyhén íves *oldala* sűrűn benyomott, vízszintes vonalazással.
11. Drapposzürke, homokos anyagú, korongolt, vékony falú kis *edény* oldala két karcolt vonallal.
- 12–13. 2 db szürkés téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
- 14–16. Három drapposzürke, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék*.
17. Kívül-belül téglaszínű, szürkésfekete törésű, szemcsés anyagú, korongolt, kissé vastagabb falú edény vágott *alja*. F: 8,6 cm.

18. Kívül-belül drapposzürke, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, letöredezett, vágott *alj*. Fenékátmérője nem szerkeszthető ki.

19–20. 2 db téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, kopott, jellegtelen *oldaltöredék* (JAM 97.67.23.).

21. Fehér, szemcsés anyagú, korongolt, igen vékony falú kis *oldaltöredék* (JAM 97.68.19.).

Az ásás során mind az objektumokból, mind a szelvényekből előkerült egy-két, korszakunkhoz tartozó cserép. Ezek általában nagyobb mennyiségű bronzkori lelet társaságában voltak. Egy részük valószínűleg még a honfoglalás kor előtti időszakra keltezhető. Az egykori települést az erózió nagymértékben elpusztította.

**1. objektum:** Néhány késő bronzkori cserép mellett – melyek valószínűleg meghatározzák a gödör korát – volt az objektumban egy Árpád-kori is (JAM Iskolai gyűjtemények 96.1.4.):

22. Fekete, belül téglaszínű, letöredezett felületű, homokos anyagú, korongolt kis *oldaltöredék*. Sekélyen benyomott vonalköteg indítása látszik rajta.

**2/c. objektum:** Hamus, égett agyag- és földrögökkel kevert betöltésű Árpád-kori gödör. Á: 65 cm, M: 15 cm. Egy bronzkori cserép, egy nagyobb kavics és egy égett kisebb kődarab mellett az alábbi cserepek származnak az objektumból (JAM Iskolai gyűjtemények 96.5.1–2.):

23. Fekete, belül drapp, kissé szemcsés anyagú, korongolt, íves *oldaltöredék* befésült vonalköteg alatt befésült, sekély hullámvonal-köteggel díszítve. Belsejében függőleges eldolgozás nyoma látszik (138. tábla 5.).

24. Kívül-belül szürke, téglaszínű-szürke szendvicses törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült, vonalköteggel díszítve.

**7. objektum:** A nagyobb mennyiségű bronzkori cserép keltezi a gödröt, de e mellett volt benne két korszakunkhoz sorolható töredék is (JAM Iskolai gyűjtemények 96.10.9–10.):

25. Barnásszürke, szemcsés anyagú, korongolt edény egyenesre vágott *pereme*.

26. Barnásszürke, nagy szemcsés anyagú, korongolt *nyaktöredék*.

**I. szelvény 1. ásónyom:** Főként bronzkori cserepek társaságában kevés korszakunkhoz tartozó töredék került elő (JAM Iskolai gyűjtemények 96.11.30–33.):

27. Szürke, belül drapp felületű, homokos anyagú, korongolt kisebb, kopott *oldaltöredék*.

28. Sötétszürke, belső felületén barnás téglaszínű, kevés fehér kavicszemcsével soványított, korongolt *oldaltöredék* befésült hullámvonal-köteg alatt fésült vonalköteggel díszítve (138. tábla 3.).

29. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, agyonkopott *oldaltöredék*.

30. Kívül téglaszínű felületű, fekete törésű, erősen szemcsés anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék*.

**II. szelvény 1. ásonyom:** Bronzkori anyagot kísért egyetlen Árpád-kori cserép (JAM Iskolai gyűjtemények 96.12.15.):

31. Barnásszürke, homokos anyagú, korongolt, kihajló, kissé tagolt *perem*. P: 12,7 cm (138. tábla 2.).

**III. szelvény 1. ásonyom:** Többnyire bronzkori leletek mellett az alábbi korszakunkhoz tartozó cserepek kerültek elő (JAM Iskolai gyűjtemények 96.13. 30–32.):

32. Kívül-belül drapposbarna, fekete foltos, fekete törésű, nagyon kissé szemcsés anyagú, korongolt edény egyenes *válttöredéke*, befésült vonalköteg alatt befésült hullámvonal-köteggel díszítve (138. tábla 6.).

33. Drapposszürke, homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék*.

34. Barnásfekete, kissé kavicsos anyagú, korongolt, nagyobb edény kopott *oldaltöredéke*.

**III. szelvény 1. ásonyom:** Többségében bronzkori anyag került elő. Korszakunkhoz tartoznak az alábbiak (JAM Iskolai gyűjtemények 96.13.13., 21.):

35. Drapposbarna, kissé szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék* sekélyen bekarcolt kettős hullámvonal indításával.

36. Szürkésbarna, homokos anyagú, korongolt, kopott kisebb *oldaltöredék* befésült vonalköteggel.

**III. szelvény:** Több késő bronzkori cserép mellett előkerült leletek (JAM Iskolai gyűjtemények 96.14.15–19.):

37. Szürkésfekete, kívül téglaszínű foltos, egészen kissé szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

38. Fekete, kissé homokos anyagú, korongolt, igen vastag falú edény kihajló *pereme* bevagdalt ferde vonalakkal díszítve. P: 25,3 cm (138. tábla 1.).

39. Kívül piszkosbarna, belül sárgásdrapp felületű, sötétszürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült vonalköteggel díszítve (138. tábla 4.).

40. Kívül szürke, belül drapposszürke, sötétebb törésű, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült vonalköteg alatt befésült cikcakk-köteggel díszítették (138. tábla 7.).

41. Kívül-belül barna, fekete foltos, fekete törésű, kissé homokos anyagú, korongolt íves *oldaltöredék* befésült vonalköteggel.

**III–IV. szelvény:** Alapvetően késő bronzkori anyag mellett egy szem korszakunkhoz tartozó darab került elő (JAM Iskolai gyűjtemények 96.15.13.):

42. Fekete, szürke foltos, kissé homokos anyagú, korongolt kisebb *oldaltöredék* befésült hullámvonal-köteggel.

**V. szelvény szórvány:** Főként bronzkori anyag került elő, s csak kevés korszakunkhoz tartozó (JAM Iskolai gyűjtemények 96.16.19–22.):

43. Fekete, egészen kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült hullámvonal-köteggel.

44. Kívül szürke, fekete törésű, kissé homokos anyagú, korongolt apró *oldaltöredék* bekarcolt sűrű vonalazással díszítve. Belső felülete letöredezett.

45. Szürke, homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék*.

46. Kívül barnás téglaszínű felületű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék*.

**Szórvány** (JAM Iskolai gyűjtemények 96.17.28–30.):

47. Sötétszürke, homokos anyagú, korongolt, kihajló, kopott *perem*.

48. Drapp, kívül fekete foltos, homokos anyagú, korongolt edény kis *oldaltöredéke* sűrűn, sekélyen bekarcolt vonalakkal.

49. Világosszürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sekélyen befésült hullámvonal-köteg indításával.  
*Irodalom:* JAM Adattár 96.1.

### 3. Gecsetelke

Neve puszta személynévből keletkezett. Az alapjául szolgáló személynév talán a magyar Gergely név becéző változata (MEZŐ–NÉMETH 1972. 83. irodalommal, KISS 1988. I. 505.)

1362: *t. Gechetheluka* (KÁLLAY 1943. II, 1454. reg.).

A telekhely 1362-ben tűnik fel, amikor a Balogsemjén nb-i Lökös és [Tákosi? (Bereg m.)] Sándor fia László perlekedtek e Bogdány és Sényő között fekvő föld birtokáért.

Nyírbogdány határába olvadt, ahol mai napig él a Gecse-tava név a délnyugati határban (KISS 1961. 282.).<sup>183</sup>  
*Irodalom:* NÉMETH 1997. 78.

<sup>183</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

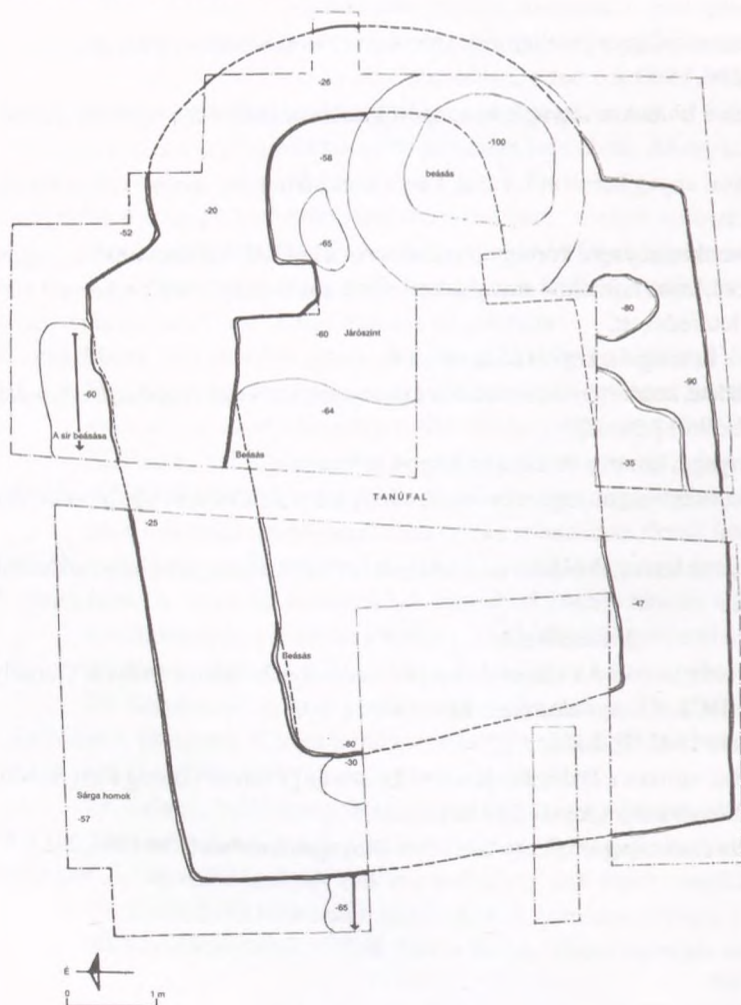
#### 4. Hene, Szentegyházi-dűlő

A név személynévi eredetű (MEZŐ-NÉMETH 1972. 83.).

1219/550: *locus. v. Henae...t. Hene* (VR. 1. §, 232–3); 1268/365: *t. Nic-i f-i Vr kund Hene* (WENZEL VIII, 199); 1313: *p. Hene* (BÁNYFY I, 40) 1316/353: = (BÁNYFY I, 187–8); 1323/333: *t. Hene* (ANJOU-OKLT. VII, 639. reg.); 1327: *p.* = (BÁNYFY I, 56–57); 1332–5/PP. REG.: *Mart. sac. S. N[ic-i] de...*, *Mart. [sac.] de Hene, = Chene* (VAT. I/1, 247, 329, 331).

A település 1219-ben tűnik fel, amikor a Tomaj nb-i Örkény és testvérei, valamint a minden bizonnyal Gutkeled nb-i Majád ispán osztozkodtak rajta. 1268-ban Örkény fia Miklósé volt és Kékkel határos. 1316-ban a Gutkeledék részét Lotárd hűtlen fiaitól, Jakabtól, Páltól és Jánostól I. Károly király elvette, s a Balogsemjén nb-i Egyed fiainak, Simon és Iván mestereknek adományozta (A. IV, 480). 1323-ban Kék határjárásakor mint Örkény (*Hwrkund*) fia Miklós földjét említették, ez azonban tévedés, mert négy évvel később (Sámod fia) Miklós fia Domonkos cigándi (Zemplén m.) nemes arról tett panaszt, hogy a királlyal szemben álló Barsa nb-i Tamás fia Beke elfogatta és henei birtokát elvette tőle. A valóság az, hogy Domonkos 1313-ban a megye szolgabírái előtt 40 M-ért zálogba adta, viszont utóbb arra hivatkozott, hogy Beke erőszakkal csikarta ki a birtok átengedését. A borsovai esperességben fekvő Szent Miklós tiszteletére szentelt egyházának Márton nevű papja 1332-ben 10, 1333 és az 1334. évi I. részlet fejében 3–3 garas pápai tizedet fizetett. 1353-ban határa Apátival és Bogdánnyal érintkezett (BÁNYFY I, 194).

Nyírbogdány határába olvadt, ahol a határ északkeleti részén keresendő. Fent nevezett egyháza a Hene-sziget északnyugati részén lévő dombon feküdt. Helyét ma Telek-dűlőnek hívják (SzSzMT II. 159.). A kékiek Szentegyháza-dombjaként ismerték a helyet. Az 1950-es években tulajdonosa Szalánczy (Hauer) Emil volt, aki Kiss Lajosnak elmesélte, hogy nagyapja 1906–1907 táján kiszedette a templom alapjait és felhasználta azt magtár építéséhez. Ugyanitt útépítéskor csontvázakat is találtak. A helyet Székely-tanyaként is ismerték (Kiss 1961. 283–284.).



97. kép  
A Nyírbogdány határában  
megásott  
Hene templomának  
alaprája  
(NÉMETH 1969.  
11. kép alapján)

1967-ben Németh Péter végzett ásatást a templom északi oldalán és apszisánál. A templom hajója szabálytalan téglalap alakú, 5,1x3,8 m. Szentélye a patkó és a félkörív közötti átmenet. A diadalív 60 cm széles, a szentélyből 1 méternyire ugrik ki. A szentély belső mérete 1,7x2,6 m. A hajó alapja 140 cm széles volt, a szentélyé 100–130 cm. A templomot agyaggal alapozták, fala habarcsba ágyazott téglá. Falait teljesen kiszedték, csupán a zöldessárga agyagalapozás maradványai rajzolták ki az alaprajzot (97. kép). Az északi oldalon egy sírt is találtak. A templom belsejében pedig több csontváz összedobált maradványaira akadtak. A melléklet nélküli vázak egyike – helyzete alapján – a templom építése utánra keltezhető.

Márton Ferenc helybeli iskolaigazgató információja szerint a templom területén III. Béla egy *ezüstveretét* találták, de a pénz azóta elkallódott.

A templom építését a feltáró a XI. század legvégére, a XI–XII. század fordulójára keltezte. Patrónusa Szent Miklós volt. 1349-ig a templom körüli temetőt – okleveles adat alapján – még használták. A települést lakói valószínűleg a XVI. század első felében hagyták el, s ekkor költöztek át a védettebb Bogdányba.

*Irodalom:* JAM Adattár 98.1., NÉMETH 1969. 14–16., NÉMETH 1997. 92–93.

Maga Hene falu a templomtól keletre és délre feküdt, ahol Németh Péter terepbejárás során cserepeket gyűjtött (JAM 87.197.2–20.):

1. Kívül-belül téglaszínű felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *fedő* gombjának töredéke (139. tábla 4.).
2. Kívül-belül téglaszínű felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *bogrács* peremtöredéke. P: 23,4 cm (139. tábla 3.).
3. Szürkés téglaszínű felületű, szürke törésű, homokos, fehér szemcsés anyagú, korongolt nagyobb fazék kihajló, kissé tagolt *pereme*. P: 23 cm (139. tábla 2.).
4. Szürke, szemcsés anyagú, korongolt fazék kihajló, kissé tagolt *pereme*. P: 17,8 cm (139. tábla 1.).
5. Szürkés téglaszínű felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény kisebb, enyhén tagolt *pereme*. P: 14,8 cm (139. tábla 7.).
6. Szürke, homokos anyagú, korongolt, ferdén, szélesen kihajló peremű *tál* töredéke. P: 13,7 cm (139. tábla 6.).
7. Kívül téglaszínű felületű, belül szürke, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt kihajló *perem*. P: 10,8 cm (139. tábla 5.).
8. Szürkésfekete, téglaszínű foltos, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 13,9 cm (140. tábla 5.).
9. Szürke, kívül-belül téglaszínű foltos, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 12,2 cm (140. tábla 4.).
10. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, kihajló, kívül kis bordával tagolt *perem*. P: 17,7 cm (140. tábla 1.).
11. Szürke, homokos anyagú, korongolt, kihajló, tagolt, fedőhornyos *perem*. P: 16,6 cm (140. tábla 2.).
12. Fekete, belül szürke foltos, kissé homokos anyagú, korongolt, erősen kihajló *perem*. P: 13,3 cm (140. tábla 3.).
13. Kívül-belül sárgás téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kihajló, tagolt *perem*. P: 14,5 cm (140. tábla 6.).
14. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, erősen tagolt, kihajló *perem*. P: 11,7 cm (141. tábla 2.).
15. Kívül-belül drapposszürke, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kihajló, kissé tagolt *perem*. P: 14,2 cm (141. tábla 5.).
16. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, tagolt, kihajló *perem*. P: 12,9 cm (141. tábla 4.).
17. Szürkésfekete, belül sárga foltos, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 10,9 cm (141. tábla 1.).
18. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, tagolt, kihajló *perem*. P: 14,6 cm (141. tábla 6.).
19. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos-szemcsés anyagú, korongolt, tagolt, kihajló *perem*. P: 20,1 cm (142. tábla 2.).
20. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kissé tagolt, kihajló *perem*. P: 12,4 cm (141. tábla 3.).
21. Kívül-belül téglaszínű, kívül fekete koromfoltos, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, bordával tagolt, kihajló *perem*. P: 17,8 cm (142. tábla 1.).



22. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, bordával tagolt, kihajló *perem*. P: 13,8 cm (142. tábla 3.).
23. Kívül-belül téglaszínű, kívül fekete koromfoltos, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, bordával tagolt, kihajló *perem*. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (142. tábla 4.).
24. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, bordával tagolt, kissé vastagabb falú, kihajló *perem*. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (142. tábla 5.).
25. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, bordával tagolt, kissé vastagabb falú, kihajló *perem*. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (142. tábla 6.).
26. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt *válttöredék* karcolt hullámvonallal díszítve.
27. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sűrűn karcolt sekély vonalazással.
28. Drapposzürke, kissé szemcsés anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék* két körbefutó vonallal.
29. Kívül-belül drapposzürke, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, kissé íves *oldaltöredék* három karcolt vonallal.
30. Szürkésfekete, drapp foltos külsejű, belül drapp, homokos anyagú, korongolt, íves *válttöredék* sűrűn elhelyezett négy horonnyal tagolva.
31. Pizkosszürke, kívül koromfoltos, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sűrűn karcolt vonalakkal.
32. Fekete külső felületű, belül drapp, fekete törésű, szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék* sűrűn karcolt, körbefutó vonalakkal díszítve.
- 33–34. 2 db pizkosfehér, enyhén homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*, az egyikén egy, a másikon két karcolt, körbefutó vonallal díszítve.
- 35–36. 2 db szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*, az egyikén egy, a másikon két sorban kopott körbefutó fogaskerék-díszszel.
37. Pizkosfekete, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* 2x2 bekarcolt körbefutó vonallal.
38. Fekete, alján és belsejében pizkos téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, kissé homorú *aljtöredék*, a felmenő falon egy sorban fogaskerék-dísz fut körbe. F: 9,6 cm.
39. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *bográcsperem*. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (142. tábla 7.).

*Irodalom:* KISS 1961. 283., 284., NÉMETH 1969. 14–17., NÉMETH 1988. 101–104.

### 5. Körtvélyes(telek)

A helynév a régi magyar *körtvély* 'körte' főnév származéka (KISS 1988. I. 798.).

1374: *Pet., Jac., Nic. et Jo. de Kurthwylestelek* (ZICHY III, 566).

A bogdányi és máriki nemesek között felsorolt Péter, Jakab, Miklós és János 1374-ben Bodon perében voltak tanúk. Ekkor Bogdány és Márk között említik.

Nyírbogdány határába olvadt, nevét a Körtélyes-tanya, Körtvélyes-sziget idézi Henepusztá északnyugati részén (KISS 1961. 286.).<sup>184</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 115.

### 6. Kövesszeg-hegy

1967-ben a Nyírbogdány–kék határ közelében széljárta területen a felszínen talált lószerszám *veret* és *fülesgomb* elpusztult honfoglalás kori temetőre utal (JAM leltározatlan). A leleteket a raktárban nem találtam. A leírás alapján nagyon valószínűnek tartom, hogy a lelőhely azonos a Kék–Poros-(Szöllősi-)hegy néven ismert lelőhellyel.<sup>185</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1969. 13.

### 7. Szalánczy-Nagy-tanya (Konyhahely)

A Henepusztá közepén elterülő Tömlőtő ÉK-i oldalán (KISS 1961. 289.) kerültek elő cserepek (JAM 87.206.3–4.). A II. katonai felmérésen a vízpart északi oldalán jól látszik a Szalánczy-tanya megjelölése.

1. Fehér, szürke foltos, szemcsés anyagú, korongolt, bordával tagolt *nyaktöredék*, a perem letöredezett.
2. Kívül-belül téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 12,5 cm.

<sup>184</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

<sup>185</sup> A lelőhelyet lásd a kék térképlapon (83. kép 8.).

## 8. Szolnok

A bogdányi határban – az ÉK-i oldalon, a kéki és demecseri határnál (KISS 1961. 289.) elpusztult falu helye. Lásd Telek!

Neve pusztá személynévből keletkezett. Az alapjául szolgáló személynév talán a magyar *szó* főnév származéka 'szószóló, követ'-féle jelentéssel (MEZŐ–NÉMETH 1972. 83. irodalommal, KISS 1988. II. 590.).

1221/550: *Rebeket et Bodolt v. Zunuchy* (VR. 302. §. 257); 1327: *p. Zolnuk* (ANJOU-OKLT. XI, 469., 472. reg.).

A település 1221-ben tűnik fel, amikor idevaló embereket lopással vádoltak. 1327-ben a birtokosai, Mihály fia Tamás és János fia Mihály e települést kettéosztották, keleti fele az előbbié lett, míg Mihály vállalta, hogy a falu közepén álló kápolnát saját birtokára helyezteti. Egyébként a falu határát közösen fogják birtokolni. Szolnoki Tamás 1342-ben Csanáros (Bihar m.) perében volt tanú (A. IV, 230). A falu 1359-ben Székellyel volt határos (KÁLLAY 1943. II, 1350. reg.).<sup>186</sup>

A XVII. század elején még virágzó hely, csak a század végén néptelenedett el.

*Irodalom:* RÓMER 1870b. 106. (Székely határában említi), NÉMETH 1969. 16., NÉMETH 1988. 105., NÉMETH 1997. 183–184.

## 9. Telek

A bogdányi határban elpusztult Szolnok falu helyére utal a Telek nevű részen<sup>187</sup> talált nagy mennyiségű cserép. Többsége késő középkori, de akad közötté néhány Árpád-kori darab is. Németh Péter terepbejárása során a templom helyét nem találta meg.

Az Árpád-kori és középkori cserepek az alábbiak (JAM 87.207.1–5.):

1. Fekete, homokos anyagú, korongolt, tagolt, kihajló *perem*. P: 14,4 cm (144. tábla 3.).
2. Szürke, homokos anyagú, korongolt, tagolt, kihajló *perem*. P: 15 cm (143. tábla 4.).
3. Fehér, szemcsés anyagú, korongolt, tagolt, kihajló *perem*. P: 13,5 cm (143. tábla 2.).
4. Fehér, szemcsés anyagú, korongolt, tagolt, kihajló *perem*. P: 13,4 cm (143. tábla 3.).
5. Fehér, szemcsés anyagú, korongolt, tagolt, kihajló *perem*. P: 15,2 cm (143. tábla 5.).
6. Fehér, szemcsés anyagú, korongolt, tagolt, kihajló *perem*. P: 17 cm (143. tábla 1.).
7. Fehér, szemcsés anyagú, korongolt, tagolt, kihajló *perem*. P: 15,4 cm (144. tábla 5.).
8. Fehér, koromfoltos, szemcsés anyagú, korongolt, fedőhornyos, kihajló *perem*. P: 14,4 cm (144. tábla 2.).
9. Szürkésfehér külső-belső felületű, szürke törésű, erősen szemcsés anyagú, korongolt *válltöredék* íves nyak indításával.

10. Téglaszínű, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló, tagolt *perem*. P: 14,5 cm (144. tábla 4.).

11. Téglaszínű külső-belső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kihajló, tagolt *perem*. P: 12,5 cm (144. tábla 1.).

12. Téglaszínű, kissé homokos anyagú, korongolt edény peremből induló, középen osztott *szalagfülének* töredéke. Valószínűleg Árpád-kor utáni.

*Irodalom:* NÉMETH 1969. 16., NÉMETH 1988. 105.

## 10. Közelebről nem meghatározott helyről

1942 végén Nyárády László kéki földbirtokos ajándéka egy közelebről meg nem nevezett lelőhelyű XII–XIII. századi egész és fél *sarkantyú* (JAM régi 102–103/1942.). A tárgyak azóta elkallódtak.

*Irodalom:* ALSIP. JEL. 1943. 81., NÉMETH 1969. 17.

<sup>186</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

<sup>187</sup> A lelőhely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

## 20. Paszab (98. kép)

Neve talán puszta személynévből keletkezett. Vö. régi magyar *Poscuba* személynév, mely szláv eredetű lehet, s tulajdonképpen 'egy Púsob nevű személy embereinek falva' jelentésű (KISS 1988. II. 322–323.).

1261/350: *p. Pazab* (ZICHY I, 11); 1281: *p. Pozub, ...p-nem Belpozob nom. iuxta Tyciam, ...t-m suam aquisitam Kyupozobteleke voc., que quondam Mych-is sine herede decedentis fuisse dicitur; prefate p-ni Belpozob commetaneam, ...t. Kyuopozobteluk* (ZICHY I, 55–56); 1284 k.: *Chama f. Petri de Pezob* (ZICHY I, 58).

A falu 1261-ben tűnik fel, amikor a Káta nb-iek osztozásakor többek között e birtokot is osztatlanul hagyták. Az 1281-ben történt birtokmegosztáskor már Bel- és Külpaszabot említenek, az utóbbiról megjegyezve, hogy ez az örökös nélkül elhalt Mihály birtoka volt, azaz kései szerzeménye a Káták itteni ágának. Az 1284 körül élt Péter fia Csoma rokonát, a Káta nb-i Gáborján fia Tamást képviselte peres ügyben. 1333-ban Buji György fia Simon fia Pál itteni részbirtokát leányának, Annusnak és férjének, Miklós fia Demeternek örökre átadta (JÉKEY 2). Külpaszabtelek(e) a mai *Paszabcsúc*s-sal lehet azonos, a községtől légvonalban mintegy 12–15 km-re, a gávavencsellői határban (MO. FNT. SZSZM. 37.) – Ma Paszab.

Irodalom: NÉMETH 1997. 150–151.

### 1. Belterület

a.

A tanácsháza és a vasút között 1958. május 20-án É–D-i sárga homokpart tetején, a nyugati lejtőn 70 cm mélyen gödör ásásakor talált leletegyüttes. A lelet és a rá vonatkozó adatok Turi Sándortól származnak:

1. Szájával lefelé szürke, fekete foltos, barnás törésfelületű, homokos anyagú, korongolt, kihajlító peremű kisebb *fazék* bekarcolt csigavonalas díszítéssel. P: 13,7 cm, M: 13,9 cm, F: 9,1 cm (JAM 64.846.6.) (145. tábla 1.).

2. Az edény belsejében, a felső részen talált vaspánt. H: 6,8 cm, Sz: 1,7 cm (JAM 64.846.7.) (145. tábla 2.).

b.

A község főutcájának keleti oldalán, Horváth Istvánné rakodókertjében (Az 1970-es években, amikor Dienes István azonosította a lelőhelyet, Tanácsköztársaság út 35.) – mely kelet felé lejtősödő domb – 1934-ben két ásónyom mélyen, a háztól kb. 40 m-re keletre emberi és ló-csontok közt találtak leleteket. Állítólag korábban is bukkantak itt edényekre, ezek azonban nem kerültek múzeumba, koruk is kérdéses.

1. *Fokosbalta*. H: 12,8 cm (146. tábla 1.).

2–3. Két vállba kovácsolt fülű, körte alakú *kengyel*. H: kb. 17 cm, Sz: kb. 13,5–14,5 cm (147. tábla 1., 4.).

4–5. Egy rombusz és egy véső alakú *nyílhegy*. H: 4,4 cm, illetve 6,8 cm (146. tábla 5–6.).

6–12. Nyolc *tegezvasalás* (147. tábla 2–3.).

13. Hegyesedő végű, kör metszetű ezüst *huzalkarperec*. Á: 7,3 cm (146. tábla 4.).

A leleteket Turi Sándor adta múzeumba. Kiss Lajos kiment a lelőhelyre, de csak egy csiholót és vascsatot talált, valamint a jobb alkarcsontot. Ezen zöld rozsdá látszott – talán itt volt a karperec.



### 98. kép

Paszab határába eső lelőhelyek

- 1: Belterület, 2: Bényepart,
- 3: Csúri határ 1., 4: Csúri határ 2.,
- 5: Hordozó-dűlő (Sánta L. kertje),
- 6: Kisterebélyes, 7: Öved-domb,
- 8: Paptag, 9: Péntekaranya,
- 11: Sűrűpart, 12: Terebes

14. Lant alakú *vascsiholó*. H: 7,3 cm (146. tábla 3.).

15. Nagy méretű, líra alakú *vascsat*. Kb. 6x5,5 cm (146. tábla 2.).

A lelőhelyről összesen 16 tárgyat leltározta be (JAM régi 28–42/1934.). A tárgyak elvesztek, a rajzot Kiss Lajos készítette, és az MNM-ben őrzött Dienes-hagyatékban Révész László fedezte föl és hívta rá föl a figyelmemet.

Dienes István a lelőhely azonosításakor a kert hátsó végében, a domb keleti lejtőjén kora Árpád-kori cserepeket gyűjtött.

*Irodalom*: ALISP. JEL.1934. 76., FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962. 804., DIENES 1996. 300. 20a., VÖRÖS 2001. 576.

c.

Az előző lelőhelytől északra, az utca másik – azaz nyugati oldalán –, a lelőhely azonosításakor, 1971-ben Tanácsköztársaság út 66. szám alatt, ahol 1971-ben Kiss János lakott, a háztól 40 m-re nyugatra 1899-ben rigolítottak. Ekkor csont-vázakat találtak. A leleteket a község házára adták be. A magasabb dombtól 1 m vastagon lehordták a földet a ház alapjának feltöltéséhez, majd amikor a szőlő kifagyott, 1954–56 táján újratelepítették. Ekkor is került elő egy koponya.

DIENES 1996. 300. 20b.

d.

Molnár László udvarán<sup>188</sup> talált leleteket ajándékozott Turi Sándor a múzeumnak 1955-ben (JAM 62.470.1–2.):

1. Téglaszínű, fekete foltos külső-belső felületű, fekete törésű, kissé homokos-szemcsés anyagú, korongolt, durva kivitelű *edény* kihajló peremmel és enyhén profilált fenékkal. Vállát két bekarcolt szabálytalan hullámvonallal és alatta karcolt vonallal díszítették. P: 14,1 cm, M: 13,8 cm, F: 6,4 cm (145. tábla 4.).

2. Téglaszínű, szürke foltos, homokos-szemcsés anyagú, korongolt fazék kihajló *peremtöredékei*, a vállán sűrű fogaskerék-dísszel. P: 24 cm (145. tábla 5.).

3. Szürke, kissé homokos anyagú, korongolt edény kihajló, elvékonyodó *pereme*, vállán korongolási csíkokkal. P: 16 cm (148. tábla 2.).

4. Szürkés téglaszínű, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt edény kihajló pereme. Íves vállát négy sorban mélyen bekarcolt vékony cikcakk-vonalakkal díszítették. P: 18,5 cm (148. tábla 4.).

5. Fekete, helyenként sárga foltos, szemcsés anyagú, vastag falú, korong nélkül készített (?) edény *pereme*. P: 15 cm (145. tábla 3.).

6. Szürkésfekete, belül téglaszínű foltos, peremén belül körben koromcsíkos, szemcsés anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*, a vállán bekarcolt hullámvonal alatt két karcolt vonallal díszítették. P: 15 cm (148. tábla 3.).

7. Szürkés téglaszínű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*, a vállán bekarcolt hullámvonal alatt két sekélyen karcolt vonallal díszítették. P: 11,9 cm (148. tábla 5.).

8. Barnás téglaszínű, szürke foltos, homokos anyagú, korongolt edény 9db *oldaltöredéke* és egy *alj-töredéke* körbefutó, ritkán elhelyezett fogaskerék-díszítéssel. F: 13 cm.

9. Szürkés téglaszínű, homokos anyagú, korongolt edény 2 db *oldaltöredéke* kicsit sűrűbben elhelyezett fogaskerék-díszítéssel.

10. Téglaszínű külső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény *oldaltöredéke* két kettős és egy hármas sorban elhelyezett fogaskerék-díszítéssel.

11. Szürke, homokos anyagú, korongolt edény *oldaltöredéke* három sorban fogaskerék-dísszel.

12. Szürke, téglaszínű foltos, homokos anyagú, korongolt edény 4 db kicsi *oldaltöredéke* fogaskerék-dísszel.

13. Drapposszürke, homokos anyagú, korongolt edény íves *oldaltöredéke* hét sorban, nem túl sűrű fogaskerék-dísszel.

14. Téglaszínű külső felületű, fekete törésű, szemcsés anyagú, korongolt edény *oldaltöredéke* öt sorban fogaskerék-dísszel.

15. Fekete, homokos anyagú, korongolt kisebb edény íves *válltöredéke* hat sorban fogaskerék-dísszel.

16. Világos téglaszínű, homokos-szemcsés anyagú, korongolt edény kissé íves *oldaltöredéke* hat, egymástól különböző távolságra lévő sorban fogaskerék-dísszel.

<sup>188</sup> A lelőhely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.

17. Téglaszínú, homokos anyagú, korongolt edény kopott, letöredezett *oldaltöredéke* két sorban fogaskerék-dísszel.

18. Kívül fekete, belül barna felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény íves *válla* bekarcolt, vízszintes hullámvonal alatt körbefutó karcolt vonallal.

19. Szürke, belül fekete felületű, kissé homokos anyagú, korongolt edény *válla* két bekarcolt hullámvonallal és az íves nyak indításával.

20. Kívül szürkés téglaszínű, kissé homokos anyagú, korongolt 4 db kisebb *oldaltöredék*.

21. Kívül-belül szürkés téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* bekarcolt mély hullámvonal indításával.

22. Fekete, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* bekarcolt hullámvonallal.

23. Szürke, homokos anyagú, korongolt két *oldaltöredék* egy-egy bekarcolt vonallal.

24. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék* halványan látszó fogaskerék-dísszel.

25. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt, kissé íves *oldaltöredék*, két bekarcolt vonal közt bekarcolt hullámvonallal díszítve.

26. Két szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

27. Szürke, homokos anyagú, korongolt edény *oldaltöredéke* mély, kettős bekarcolt vonallal.

28. Kívül-belül szürkés téglaszínű, fekete törésű, kissé homokos anyagú *töredék* a talp feletti részről.

29. Szürke, téglaszínű foltos, homokos anyagú, korongolt edény enyhén homorú *alja*. F: 7,9 cm.

30. Fekete, belül szürke felületű, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*, a felmenő falon fogaskerék-dísszel.

31. Szürke, téglaszínű foltos, homokos anyagú, korongolt, erősen megkopott *oldaltöredék* két sorban fogaskerék-dísszel, az alj indításával. Fenéktátmérője nem szerkeszthető ki.

32. Világos téglaszínű, szürke foltos, homokos-szemcsés anyagú, korongolt, kissé homorú *alj*. F: 9,3 cm.

33. Szürke, belül szürkés téglaszínű felületű, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 16 cm.

#### e.

A régi temetőből az itt elvezető út építésekor 1926. augusztus 29-én kerültek elő leletek. A régi temető a Kiss család telkétől (Belterület/3.) délre helyezkedett el, az 1970-es években Tanácsköztársaság út nyugati oldalán (84–86. szám) és attól délre.

1. Piszkos téglaszínű, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, szűkebb nyakú *fazék* íves, bordával tagolt nyakkal. A vállán ásásból származó sérülés nyoma. M: 14 cm (JAM 64.808.1.) (149. tábla 4.).

2. Szürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, kihajló peremű *bögre*. Vállán két szabálytalan bekarcolt hullámvonal fut körbe. P: 8 cm, M: 11,8 cm, F: 7 cm (JAM 64.808.2.) (149. tábla 1.)

3. Téglaszínű, fekete foltos, letöredezett, agyonkopott felületű *orsógomb* fele. Á: 3,5 cm. A korszakhoz tartozása kérdéses (JAM 64.808.3.) (149. tábla 6.).

Régi temető 1926. augusztus 9:

4. Téglaszínű, fekete koromfoltos, homokos anyagú, korongolt *fazék*, felső harmadában sűrűn és sekélyen benyomott spirálvonallal díszítették. Pereme kiegészített. P: 9,6 cm, M: 14,8 cm, F: 6,6 cm (JAM 64.846.1–5.) (149. tábla 2.).

*Irodalom:* DIENES 1996. 316. Kat. 35d.

## 2. Bényepart, Bénye(telke)

A név pusztaszemélynévből keletkezett. Az alapjául szolgáló személynév talán a *Bény* (a Benjamin töve) vagy a *Bő* helynév személynévi előzményével tartozik össze (MEZŐ–NÉMETH 1972. 101. irodalommal, KISS 1988. I. 195.).

1282: *t-e Byne*, in *C-u de Zabolch...Jo-e f-o Budulou de Byne*, *iob.-ne castri de Zabolch* (H. VII, 178); 1355/357: *t....Beynyeteleke nom.* (A. VI, 328).

A település neve 1282-ben merül fel, amikor az idevaló Badaló fia János szabolcsi várjobbágy e birtokát 34 M-ért (a Bárca nb-i) Perei (Abaúj m.) *Chomoz* fia Miklós megvette. 1355-ben már puszta volt. 1488-ban mint Egyházás-Bercel és Paszab között fekvő prédiomot említik (BESSENYEI 30). Paszab határába olvadt.<sup>189</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 38.

<sup>189</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

A községtől nyugatra, a református iskolától 1200 m-re, a берceli határban dombos, hepehupás, homokos területen (Kiss 1961. 302.) 1931 szeptemberében gyűjtött cserepeket leltároztak a múzeumban (JAM 64.597.1.). Ezek feltehetőleg Kiss Lajos 1931. évi ásatásából származnak. Ő egyébként 1933-ban ismét ástott e helyen, Szűcs János földjén, aki korábban egy tűzhelyre akadt itt. Kb. 1 m mélyen *ló- és disznócsontokat* találtak. Kiss Lajos megjegyzi, hogy „tűzhelyek elég sűrűn találhatók”.

1. Kívül szürkés téglaszínű, szürkésfekete törésű, homokos anyagú, korongolt fazék kihajló, enyhén tagolt *pereme*, a vállán sekély körömbenyomásokból képzett díszítősor alatt szabálytalan karcolt vonal. P: 16,5 cm (148. tábla 1.).

2. Kívül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* egy sor fogaskerék-dísszel.

3. Szürke, téglaszínű foltos, homokos-szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék* két sor fogaskerék-dísszel.

4. Szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* négy sor fogaskerék-dísszel.

5. Szürke, szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék* négy sor fogaskerék-dísszel.

6. Szürke, belül drapp felületű, kissé homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék* két sor fogaskerék-dísszel.

7. Szürke, kissé szemcsés anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék* két sor fogaskerék-dísszel.

8. Szürke, kissé homokos anyagú, korongolt, enyhén íves *oldaltöredék* sűrűn bekarcolt vonalak felett mélyen fésült hullámvonal-köteggel díszítve.

9. Szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*, két, illetve egy bekarcolt sekély vonal között karcolt kettős hullámvonal díszíti.

10. Fekete, szemcsés anyagú, korongolt, igen kopott *oldaltöredék* három sor alig látszó fogaskerék-dísszel.

11. Drapposzürke, homokos anyagú, korongolt edényoldalból faragott *orsókarika* fele. Á: 3,1 cm.

12. Szürke, homokos anyagú, korongolt *aljtöredék* a felmenő fal nélkül.

13. Szürke, homokos anyagú, korongolt *aljtöredék* rácsszerű fenékbélyeg indításával. F: 9,2 cm.

14. Szürkésfekete, erősen homokos anyagú, korongolt, vágott, kopott *aljtöredék*. F: 8,5 cm.

15. Egyik oldalán kéreggel borított, kisebb *obszidiánrög*.

Szintén 1931-ben gyűjtött cserepek (JAM 62.473.1., 62.474.1.,4.):

16. Pizkossárga, kívül fekete foltos, homokos anyagú, korongolt fazék kihajló *pereme*, a vállon három bekarcolt vonallal díszítették. P: 19,2 cm (150. tábla 4.).

17. Szürke, kívül fekete foltos, szemcsés anyagú, korongolt fazék kihajló *pereme*. P: 14,8 cm (150. tábla 1.).

18. Szürkésfekete, téglaszínű foltos, homokos-szemcsés anyagú, korongolt nagyobb fazék kihajló *pereme*, vállán sekélyen karcolt egymást keresztező két hullámvonallal díszítve. P: 19,2 cm (150. tábla 9.).

19. Téglaszínű, kívül fekete foltos, homokos anyagú, korongolt fazék kihajló *pereme*, vállán karcolt szabálytalan vonallal. P: 17,2 cm (150. tábla 10.).

20. Kívül fekete, belül téglaszínű, homokos anyagú, korongolt kihajló *fazékperem*, a vállán karcolt hullámvonallal díszítve. P: 17,6 cm (150. tábla 7.).

21. Kívül szürke, belül téglaszínű, a peremen belül körben kormos, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 19,5 cm (151. tábla 2.).

22. Szürke, fekete foltos, homokos-szemcsés anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*, a vállán három sorban fogaskerék-dísszel. P: 22,4 cm (151. tábla 3.).

23. Kívül-belül téglaszínű, fekete foltos, fekete törésű, homokos-szemcsés anyagú, korongolt, vastag falú edény kihajló *pereme*, a vállán karcolt hullámvonallal díszítve. P: 13,5 cm (151. tábla 7.).

24. Fekete, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*, íves vállán bekarcolt hullámvonallal díszítve. P: 15,9 cm (151. tábla 6.).

25. Téglaszínű, szürke foltos, homokos anyagú, korongolt fazék kihajló *pereme*, vállán ferdén bevágott vonalak díszítik. P: 16,2 cm (151. tábla 1.).

26. Kívül szürke, fekete foltos, belsejében pizkossárgás, homokos anyagú, kihajló peremű *fazék* három *töredéke* a vállán bekarcolt hullámvonallal. P: 20,4 cm (151. tábla 4.).

27. Téglaszínű, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, vízszintes peremű *bogrács* töredéke. P: 24,2 cm (151. tábla 5.).

28. Szürke felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt edény két *oldaltöredéke*, három befésült vonalköteg felett befésült hullámvonal-köteggel díszítve (150. tábla 3.).

29. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt edény enyhén íves *oldaltöredéke*, befésült vonalkötegek között befésült hullámvonal-köteggel díszítve (150. tábla 2.).
30. Kívül drappos téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült vonal- és hullámvonal-köteggel díszítve.
31. Kívül sárgászürke, sűrű törésű, fekete foltos, kissé szemcsés anyagú, korongolt edény két íves *válttöredéke* sekélyen befésült vonalköteg alatt hullámvonal-köteggel díszítve (150. tábla 5.).
32. Kívül sűrű, fekete foltos, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú *oldaltöredék*, két befésült vonalköteggel díszítve (150. tábla 6.).
33. Piszkosfehér, kissé szemcsés anyagú, érdes tapintású, korongolt edény íves *oldaltöredéke* két mélyen karcolt vonallal (150. tábla 8.).
34. Kívül-belül piszkosfehér, sűrű törésű, kissé szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék* egy sor fogaskerék-díszsel (150. tábla 11.).
35. Kívül fekete, sűrű törésű, homokos-szemcsés anyagú, korongolt edény íves *válla* bekarcolt hullámvonallal.
36. Kívül fekete, piszkosfehér törésű, kissé szemcsés, korongolt, durvább kivitelű, egyenes *oldaltöredék* egymást metsző karcolt két hullámvonallal díszítve.
37. Téglaszínű, sűrű foltos, erősen szemcsés anyagú, korongolt, vékony falú edény íves *válla*, bekarcolt hullámvonallal díszítve.
38. Téglaszínű, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt edény enyhén íves *válla* két sorban fogaskerék-díszsel.
39. Kívül-belül sárgásdrapp felületű, sűrű törésű, kissé homokos anyagú, korongolt kisebb edény vastag falú *válttöredéke* egymást keresztező négy hullámvonal alatt szabálytalan vonal bekarcolással és az íves nyak indításával.
40. Sűrű, kissé szemcsés anyagú, korongolt *válttöredék*, két sorban rövid bevagdálásokkal díszítve.
41. Kívül piszkos téglaszínű, sűrű foltos, belül sűrűsfekete, erősen szemcsés anyagú, korongolt, nagyobb, vékony falú fazék vágott *alja*. F: 13,8 cm.
42. Belül téglaszínű, kívül sűrű, homokos anyagú, korongolt nagyobb fazék vékony falú vágott *alja* kereszt alakú fenékbélyeggel, a felmenő fal nélkül.
43. Sűrűsfekete téglaszínű külső-belső felületű, sűrű törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló két *peremtöredéke*. P: 19 cm (152. tábla 11.).
44. Kívül-belül barnás téglaszínű, kívül fekete kormos, sűrű törésű, homokos anyagú, korongolt fazék kihajló *pereme*. P: 15,8 cm (152. tábla 9.).
45. Téglaszínű külső felületű, sűrű törésű, homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú *oldaltöredék* bekarcolt hullámvonal alatt két bekarcolt vízszintes vonallal (152. tábla 6.).
46. Sűrűsfekete, homokos anyagú, korongolt kisebb edény enyhén íves *válla*, korongolási nyomokkal az ívesen induló nyakon és bekarcolt hullámvonallal a vállon (152. tábla 7.).
47. 3 db sűrűsfekete, homokos anyagú, korongolt, enyhén íves *válttöredék* bekarcolt hullámvonal alatt sűrű, mély, karcolt vonalazással.
48. Kívül világos téglaszínű felületű, sűrű törésű, homokos anyagú, korongolt edény íves *oldaltöredéke* 3x2 bekarcolt vonallal.
49. Kívül-belül világos téglaszínű felületű, sűrű törésű, homokos anyagú, korongolt edény *oldaltöredéke* 3x2 bekarcolt vonallal.
50. Kívül-belül világos téglaszínű felületű, sűrű törésű, homokos anyagú, korongolt edény *oldaltöredéke* három bekarcolt vonallal.
51. Kívül világos téglaszínű, sűrű törésű, homokos anyagú, korongolt edény *oldaltöredéke* két bekarcolt vonallal.
52. Kívül sűrűsfekete téglaszínű felületű, sűrű törésű, homokos anyagú, korongolt edény *oldaltöredéke* mély és széles bekarcolt vonallal.
53. Kívül-belül sűrűsfekete téglaszínű felületű, sűrű törésű, homokos anyagú, korongolt két *oldaltöredék* 2-2 széles bekarcolt vonallal.
54. Kívül téglaszínű felületű, sűrű törésű, homokos anyagú, korongolt, vékony, falú két *oldaltöredék* sűrűn bekarcolt vonalakkal, illetve felette bekarcolt hullámvonallal.

55. Téglaszínú, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék* sűrűn bekarcolt vonalakkal (152. tábla 5.).
56. Kívül téglaszínú felületű, fekete foltos, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt 3 db *oldaltöredék* mélyen bekarcolt 3-3 db vonallal.
57. Kívül-belül téglaszínú felületű, fekete foltos, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt nagyobb edény vagy edények 4 db íves *oldaltöredéke* mélyen bekarcolt egymástól távolabb eső vonalakkal.
58. Kívül téglaszínú felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt 2 db *oldaltöredék* szabálytalanul bekarcolt kisebb vonalköteggel.
59. Barnás téglaszínú felületű, fekete foltos, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* egy, illetve három bekarcolt vonallal.
60. Kívül-belül világos téglaszínú, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két befésült vonalköteggel.
61. Szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két bekarcolt vonal felett hullámvonal indításával.
62. Szürke, belül fekete felületű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* mélyen bekarcolt vonallal.
63. Szürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, kissé íves *oldaltöredék*, négy sorban fogaskerék-dísszel (152. tábla 4.).
64. Szürke, belül téglaszínú felületű, homokos anyagú, korongolt, kissé íves *oldaltöredék* sűrűn bekarcolt vonalazással.
65. Szürke, homokos anyagú, 3 db korongolt *oldaltöredék* 2-2 bekarcolt vonallal.
66. Barnásszürke, fekete foltos, belül fekete felületű, homokos anyagú, korongolt, kissé íves *oldaltöredék* négy mélyen bekarcolt vonallal.
67. Barnásszürke, belül fekete felületű, homokos anyagú, korongolt, kissé íves *oldaltöredék* három befésült vonalköteggel.
68. Kívül-belül barnásszürke, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kissé íves *oldaltöredék* két befésült vonalköteggel.
69. Fekete, homokos anyagú, korongolt, íves *váltöredék* bekarcolt hullámvonal alatt karcolt vonallal (152. tábla 3.).
70. 4 db nagyobb szürkés téglaszínú, homokos anyagú, korongolt edény vágott *fenéktöredéke* felmenő fal nélkül.
71. Téglaszínú külső-belső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *alj* felmenő fal nélkül.
72. Kívül téglaszínú, szürke törésű, szemcsés anyagú, belül érdes felületű, korongolt *aljtöredék* felmenő fal nélkül.
73. Szürke, belül barnásszürke felületű, szemcsés anyagú, korongolt kicsi edény *alja* felmenő fal nélkül.
74. Szürke, homokos anyagú, korongolt nagyobb edényekhez tartozó 3 db *aljtöredék*. F: 10,2 cm, 13,2 cm, 10 cm.
75. Barnás téglaszínú, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt nagyobb edény kissé egyenetlen *alja*. Felmenő falán 2x2 bekarcolt vonal fut körbe. F: 11,9 cm.
76. Barnásszürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, egyenetlen felületű *alj*. F: 10,5 cm.
77. Szürkésfekete, felmenő falán feketés, homokos anyagú, korongolt, kissé homorú *alj*. F: 11,8 cm.
78. Drapposszürke külső-belső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *alj*, talán kör alakú fenékbélyeg indulásával. A felmenő falon karcolt vonaldísz látszik. F: 10,9 cm.
79. Szürke, belül fekete felületű, homokos anyagú, korongolt, kisebb edény egyenetlen *aljtöredéke*. F: 7,4 cm.
80. Kívül-belül barnásszürke, szürkésfekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. A felmenő falon két szabálytalan befésült vonalköteggel díszítették. F: 8,9 cm.
81. Szürke, homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék* három bekarcolt vonallal, az *alj* indításával. F: 12 cm.
82. Három szürke, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 11,2 cm, 11,5 cm, 10,8 cm.
83. Barnásszürke külső-belső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *aljtöredék*. F: 8,8 cm.
84. Drapposszürke felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *alj*. F: 10,6 cm.
85. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt, kissé homorú *aljtöredék*. F: 12 cm.
86. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*, az íves nyak és váll találkozásánál karcolt vonallal. P: 18,2 cm (152. tábla 13.).



87. Fekete, homokos anyagú, korongolt edény kihajló, kissé tagolt *pereme*. P: 17,3 cm (152. tábla 8.).
88. Szürkésfekete, a peremén belül koromcsíkos, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. P: 15,2 cm (152. tábla 1.).
89. Szürkésfekete, belül téglaszínű felületű, a peremén belül koromcsíkos, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. P: 16,4 cm (152. tábla 2.).
90. Kívül-belül téglaszínű, kívül fekete foltos, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (152. tábla 12.).
91. Fekete, homokos anyagú, korongolt, íves *váll* bekarcolt hullámvonal alatt 2 db bekarcolt vonallal, íves nyak indításával (152. tábla 10.).
92. Kívül-belül szürke felületű, sötétebb törésű, homokos anyagú, korongolt edény két *válltöredéke* íves nyak indításával és egy bekarcolt hullámvonallal.
93. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* három sekélyen karcolt vonallal.
94. Fekete, homokos anyagú, korongolt, nagyobb edény 2 db *oldaltöredéke*.
95. Fekete, homokos-szemcsés anyagú, korongolt edény 2 db *oldaltöredéke* bekarcolt hullámvonallal díszítve.
96. Fekete, homokos-szemcsés anyagú, korongolt, nagyobb edény 5 db *oldaltöredéke*.
97. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt, kisebb edény kissé íves *oldaltöredéke* bekarcolt hullámvonallal.
98. Drappos téglaszínű, homokos anyagú, korongolt vastagabb falú *oldaltöredék* bekarcolt hármasonalköteggel.
99. Drappos téglaszínű külső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt vastagabb falú edény két *oldaltöredéke* 2-2 befésült vonalköteggel.
100. Szürkésfekete, homokos-szemcsés anyagú, korongolt, nagyobb edény vágott *aljának* 3 db töredéke. F: 11,5 cm.
101. Fekete, homokos anyagú, korongolt edény vágott *alja*. F: 11,4 cm.
- Irodalom:* ALISP. JEL. 1933. 99.
- „Feltehetőleg Paszab” bejegyzéssel szerepelnek a leltárkönyvben az alábbi cserepek, melyek közül egy összejött a fenti – 33. szám alatt leírt – cseréppel, s így minden valószínűség szerint a Bényepartról kerültek be (JAM 62.472.1.):
1. A 33. szám alatt leírt piszkosfehér, kissé szemcsés anyagú, érdes tapintású, korongolt edény kihajló *pereme* és további *oldaltöredéke* három mélyen karcolt vonallal. P: 18,1 cm (149. tábla 5.).
  2. Szürkésfekete, belül téglaszínű foltos, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 12,6 cm (149. tábla 3.).
  3. Valószínűleg a 28. szám alatt leírt edény további 5 db töredéke, az egyik *peremmel*. P: 19,8 cm (149. tábla 7.).
  4. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú *oldaltöredék* két befésült hullámvonal-köteg között befésült vonalköteggel díszítve.
  5. Fekete, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két befésült vonalköteggel.
  6. Kívül fekete felületű, belül szürke, szemcsés anyagú, korongolt, kissé íves *válltöredék* két horonnyal. 1934. április 12-én két ásonyom mélyen Veres János talált földásáskor nagy mennyiségű kerámiát. Ebből Kiss Lajos 9 db jellegzetes cserepet hozott a múzeumba (JAM 64.537.1–4. esetleg régi I. 1209.):
1. Fekete, belül barna foltos, szemcsés anyagú, korongolt nagyobb *fazék* kihajló peremű töredéke vállán és oldalán bekarcolt csigavonallal. P: 19,6 cm (153. tábla 4.).
  2. Szürkés téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *edény* kihajló peremű három töredéke, a vállán négy sorban benyomkodott, ferde, rövid vonalakból képzett díszítés. P: 15,4 cm (153. tábla 2.).
  3. Szürkés téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, kihajló peremű edény két *peremtöredéke*, íves vállán három sorban körömbenyomások díszítik. P: 16,1 cm (153. tábla 1.). Talán ugyanennek az edénynek a vágott *alja*. F: 8,7 cm.
  4. Téglaszínű, szürke foltos, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*, a vállon befésült hullámköteg-vonal alatt két-két bekarcolt vonal díszíti. P: 16,3 cm (153. tábla 3.).
  5. Szürkés téglaszínű, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt edény vágott *alja*. A felmenő falat sűrűn karcolt vonalazás díszíti. F: 11,8 cm.
- Irodalom:* ALISP. JEL. 1934. 76.

A Bényepart keleti lejtőjén Melis Katalin terepbejárás során 1963-ban gyűjtött Árpád-kori cserepeket. A terepbejárás naplójában 156. lelőhelyként jegyezte be, a tárgyak mellett talált cédulán – és ez alapján a leltárkönyvben is – 172. lelőhelyként szerepelnek (JAM 97.396.3., 7., 10–15.):

1. Szürke, szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék*, sűrűn karcolt, mély vonalakkal díszítve.
2. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú *oldaltöredék*.
- 3–4. Szürke, homokos anyagú, korongolt 2 db *oldaltöredék* sűrűn karcolt mély vonalakkal díszítve.
5. Drapp, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két kötegben sűrűn karcolt vonalakkal díszítve.
6. Barnásszürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* 3x2 mélyen karcolt körbefutó vonallal.
- 7–8. Szürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt 2 db *oldaltöredék*. Az egyiket két bekarcolt párhuzamos, vízszintes vonallal.
9. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt edény vágott *alja*. F: 11,1 cm.
10. Drapposszürke, homokos anyagú, korongolt edény vágott *alja*. F: 11,5 cm.

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1964B. 2.

### 3. Csúri határ 1.

A község keleti határában, a dombrádi műúttól északra nagy homokos, magas sziget legdélibb, dűlőúttal kettévágott dombján Melis Katalin 1963-ban terepbejárásán őskori cserepek mellett talált egy Árpád-kori vagy avar kori darabot. (Csúrra vonatkozóan lásd még Ibrány–Csur!<sup>190</sup>) A terepbejárás naplójában 161. lelőhelyként jegyezte be, a tárgyak mellett talált cédulán – és ez alapján a leltárkönyvben is – 177. lelőhelyként szerepel (JAM 97.401.21.).

1. Drapposszürke, homokos-szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék* három bekarcolt vízszintes, körbefutó vonallal.

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1964B. 2.

### 4. Csúri határ 2.

A Nyíregyháza–dombrádi műút 20. kilométerénél, a műút északi oldalán húzódó magas, homokos sziget déli lejtőjén cserepek kerültek elő. Közülük 3 db valószínűleg késő népvándorlás kori. A terepbejárás napló szerinti 169. lelőhely, 185. lelőhelyként leltározva az anyag mellett talált cédula alapján (JAM 97.409.5–7.):

1–3. 3 db szürkésfekete, kissé szemcsés, korongolt, durvább kidolgozású *oldaltöredék*, az egyik az alj indításával.

*Irodalom:* MELIS 1964B. 3.

### 5. Hordozó-dűlő

A Kralovánszky-féle kataszterben honfoglalás kori temetőként szerepel a lelőhely. Paszab északi részén, a Belfő-csatorna mellett ugyan valóban van lelőhely és itt ásatás is folyt (KISS 1961. 305.), azonban honfoglalás kori temetőre utaló tárgy nem került elő. Németh Péter szerint tévesen valószínűleg kenézliői(?) tárgyakat leltároztak paszabi lelőhely megnevezéssel. A Hordozó-dűlő nyugati részén fekszik a zsidó temető.

*Irodalom:* DIENES 1996. 301. 20c.

A házhelyek kialakításakor folyamatosan találtak leleteket a Hordozó-dűlőben (ALISP. JEL. 1942. II. 73.). 1928-ban Turi Sándor ajándékként került a múzeumba néhány tárgy a Hordozó-dűlőből (JAM 64.569.1–2.):

1. Fekete, kissé homokos anyagú, korongolt, enyhén kihajló peremű, vastagabb falú *edény* pereme; vállán fésült hullámvonal-köteg alatt fésült vízszintes vonalköteg díszíti. P: 13,7 cm (154. tábla 2.).

2. Fehér, szabálytalan hasáb alakú *fenőkö* töredéke. H: 7 cm, Sz: 3,7, V: 3 cm.

„Második számú ásatás, 1936” (99–100. kép) megjelöléssel az alábbi leletek kerültek a múzeumba<sup>191</sup> (JAM 63.486.1–3., régi 113–116/1936.):

3. Pizkosszürke, belül téglaszínű foltos, homokos anyagú, korongolt fazék kihajló *pereme*, a vállán befésült hullámvonal-köteggel díszítették. P: 16,6 cm (154. tábla 4.).

4. Fekete, homokos anyagú, korongolt, vékony falú, kihajló *perem*, íves vállát egy kettős, kissé hullámvonalú, bekarcolt vonallal, ez alatt pedig karcolt hullámvonal-köteggel díszítették. P: 16,8 cm (154. tábla 5.).

5. Kívül szürkésfekete, belül barnásszürke, homokos anyagú, korongolt, kihajló peremű *fazék* töredéke, a vállán fésült hullámvonal-köteg alatt vonalköteggel díszítették. P: 16,8 cm (154. tábla 3.). Valószínűleg hozzá tartozó 2 db további oldaltöredék.

<sup>190</sup> A forrásokból ismert Csur falut talán a paszabi lelőhelyek valamelyikével lehet azonosítani.

<sup>191</sup> A leletek mellett talált cédula alapján az ásatás többi anyaga Turi Sándornál maradt.

6. Szürke, homokos anyagú, korongolt, kihajló perem, a vállán két szabálytalan karcolt hullámvonal-köteg metszi egymást. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (154. tábla 6.).

7. Barnásfekete, homokos anyagú, korongolt, vastag falú, egyenes oldaltöredék. Két befésült vízszintes vonalköteg között befésült hullámvonal-köteggel díszítették.

8. Fekete, barna foltos, homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú oldaltöredék. Befésült függőleges hullámvonal-kötegekből kialakított díszítősor alatt kettős karcolt vízszintes vonal díszíti, ez alatt ferde beszúrkálásokból képzett díszítősor, majd sűrűn karcolt vonalazás borítja.

9. Téglaszínű külső felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vastagabb oldaltöredék, sűrűn karcolt vízszintes vonalazások között befésült hullámvonal-köteggel díszítették.

10. Sötétszürke, homokos anyagú, korongolt, vékonyabb falú oldaltöredék bekarcolt vonalnyaláb alatt befésült hullámvonal-köteggel díszítve.

11. Fekete, téglaszínű foltos, homokos anyagú, korongolt válltöredék sűrűn karcolt vízszintes vonalazással díszítve.

12. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt oldaltöredék két, egymástól távoli bekarcolt vonalal díszítve.

13. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt oldaltöredék bekarcolt vonalakkal díszítve.

14. Szürkés téglaszínű, kissé homokos anyagú, korongolt, nagyobb, vékony falú edény vágott alja. F: 11,8 cm.

Irodalom: JAM Adattár 94.9., ALISP. JEL. 1936. 68.

1941-ben Benda Miklós házának építésekor őskori cserepek mellett állítólag „középkori fazék három darabja” is előkerült. A leletek sorsáról közelebbit nem tudok.

Irodalom: ALISP. JEL. 1941. 76.

Sánta Lajos az udvarán talált cserepeket ajándékozott a múzeumnak 1942. április 23-án (JAM 64.372.1., 64.373.1., 64.374.1.):

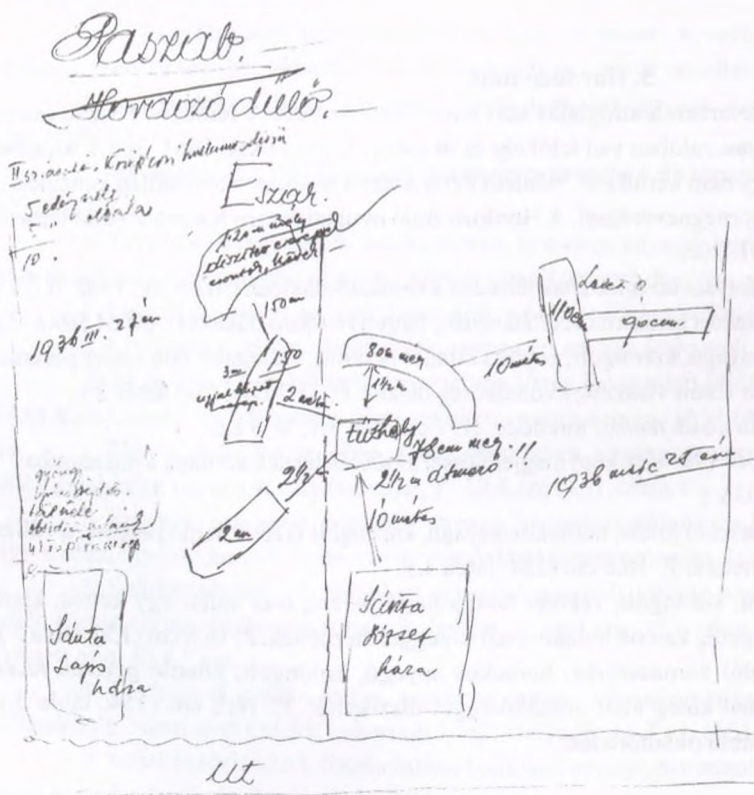
3. Szürke, erősen homokos anyagú, korongolt, vízszintesen kihajló bográcsperem. P: 18,5 cm (154. tábla 1.).

4. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt oldaltöredék sűrű, mélyen bekarcolt vonalazással díszítve.

5. Szürke, kissé homokos anyagú, korongolt, letöredezett, vágott alj. Fenékatmérése nem szerkeszthető ki.

6. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt, kissé íves oldaltöredék bekarcolt vonalal díszítve.

Valószínűleg bogrács töredéke.



7. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt válltöredék az íves nyak indításával. A vállon egy karcolt hullámvonal alatt két karcolt vonaldísz fut körbe.

8. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt oldaltöredék.

9. Drapp, homokos anyagú, korongolt oldaltöredék 3x2 bekarcolt vonaldísz között egy egy szabálytalan ferde bekarcolt vonalal.

10. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt válltöredék az íves nyak indításával, a vállon bekarcolt hármas hullámvonal-köteggel.

99. kép  
A Paszab-Hordozó-dűlői  
1936-os ásatásról  
készített vázlat

11. Szürke, szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék* két sorban fogaskerék-dísszel.

12. Szürke, belül drapp felületű, kissé homokos-szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék* egy sorban fogaskerék-dísszel.

### 6. Kisterebélyes

Paszab DK-i határában, a kisvasúttól északra több magas homokdombból álló egykori sziget található, melyet a térképen Kisterebe néven jegyeztek fel.<sup>192</sup> A Hermina-tanyára műút vezet, mellette csatorna fut. A műúthoz két párhuzamos dűlőt vezet K–Ny-i irányban. Ezekről északra fekszik a lelőhely, ahol az egykori sziget déli lejtőjén 1963-ban Melis Katalin terepbejárása során regisztrálta az Árpád-kori lelőhelyet. A terepbejárás naplójában 171. lelőhelyként jegyezte be. Valószínűleg azonos a leltárkönyvben 187. lelőhelyűként megjelölt anyaggal (JAM 97.411.5–6.):

1–2. Szürke, kissé homokos anyagú, korongolt(?), vékony falú, kopott két *oldaltöredék*, az egyikén bekarcolt vonallal.

3. Kívül szürkés téglaszínű, szürke törésű, kissé szemcsés anyagú, korongolt *válltöredék*, sekélyen befésült hullámvonal-köteggel díszítve.

4. Téglaszínű külső-belső felületű, szürke törésű, kicsit homokos anyagú, korongolt(?), vágott *alj. Irodalom:* MELIS 1964B. 3.

### 7. Öved-domb

Turi Sándor tanító tanítványai a település keleti részén, az ibrányi út mellett, a kisvasút közelében, az Akasztó-dombtól keletre (Kiss 1961. 308.) érmekeket találtak 1934-ben.<sup>193</sup> Közöttük volt Kálmán király egy *dénárja*. A tárgy sorsáról közelebbit nem tudok. Kiss Lajos megásta a lelőhelyet, de csak őskori cserepeket talált.

*Irodalom:* ALISP. JEL. 1934. 77.

### 8. Paptag

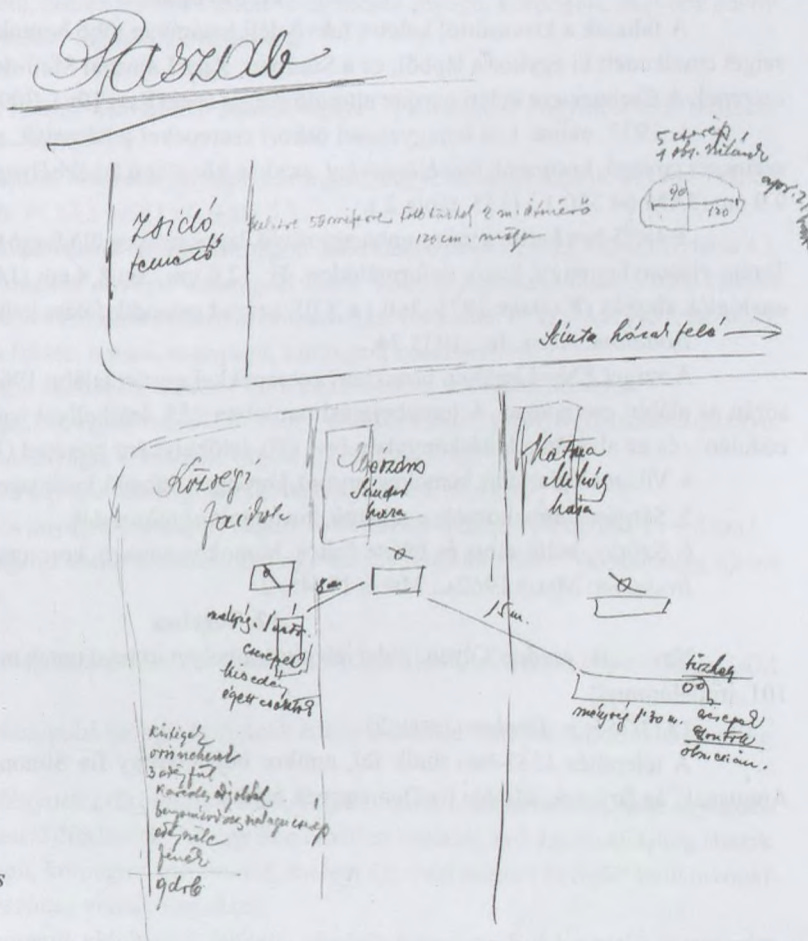
A falu déli végénél lévő partos részen (Kiss 1961. 309.), a csatorna és a Paptagot határoló dűlőt kereszteződésénél, a keleti oldalon, hajdani mocsárból kiemelkedő magas, kerek dombon<sup>194</sup> 1963-ban Melis Katalin terepbejárása során a többi között Árpád-kori cserepet talált. A terepbejárás naplójában 162. lelőhelyként jegyezte be, a tárgyak mellett talált cédulán – és ez alapján a leltárkönyvben is – 178. lelőhelyként szerepel (JAM 97.402.7.):

1. Drapposzürke, fekete foltos, kissé szemcsés anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*, a vállán két mélyen karcolt vonal díszíti. P: 17,8 cm (155. tábla 1.).

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1964B. 3.

### 100. kép

A Paszab–Hordozó-dűlői 1936-os ásatásról készített vázlat



<sup>192</sup> Vö. Buj–Kisterebe lelőhely!

<sup>193</sup> A lelőhely megjelölése a térképen hozzátétőleges.

<sup>194</sup> A lelőhely megjelölése a térképen hozzátétőleges.

## 9. Péntekaranya

A II. József-féle katonai felmérésen Pinta Karangya megjelöléssel szereplő rész. A Kisterebétől nyugatra fekvő dombos, barna homokos területen, melyet a kisvasút keresztülvág<sup>195</sup> (KISS 1961. 309.) kerámia került elő (JAM 67.230.1–5.):

1. Szürke, fekete foltos, kissé szemcsés, korongolt, durva kivitelű edény kihajló *pereme* a vállon szabálytalanul karcolt vonalakkal. P: 11,8 cm (155. tábla 5.).
2. Szürke, fekete foltos, kissé szemcsés, korongolt, durva kivitelű edény ívesen kihajló *nyaka* a vállán karcolt hullámvonal-köteggel (155. tábla 4.).
3. Szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sűrűn karcolt vonalazással díszítve.
4. Szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sűrűn karcolt vonalazással és felette bekarcolt hármás hullámvonallal díszítve.
5. Szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* karcolt körbefutó vonal felett ferde, félköríves bevagdosásokból képzett díszítősorral.
6. Drapposszürke külső felületű, fekete törésű homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*, egy sorban fogaskerék-díszsel.

## 10. Sánta N. kertje

Talán a Hordozó-dűlőben fekvő lelőhely?<sup>196</sup> 1934. október 15-én Turi Sándortól került múzeumba innen néhány jellegtelen cserép (JAM 64.541.4–5.)

1. Szürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt nagyobb edény vágott *alja*. F: 10,4 cm.
2. Szürke, homokos anyagú, korongolt, nagyobb edény vágott *alja*. Belsejében erős korongolási nyomok látszanak. A korszakhoz tartozása nem egyértelmű. F: 11,8 cm.

## 11. Sűrűpart

A falunak a kisvasúttól keletre fekvő déli határában több homokdombból és homokos hátból álló sziget emelkedett ki egykor a lápból, ez a Sűrűpart. Kiss Lajosnál Sűrű-domboként, a térképen Siri-partként szerepel. A Csenger-ere keleti partján elterülő partos rész (KISS 1961. 309.).<sup>197</sup>

1. 1937. május 1-ei bejegyzéssel őskori cserepeket leltároztak, s velük egy téglaszínű, homokos-szemcsés anyagú, korongolt *fenéktöredéket*, az alján kör alakú fenékbélyeggel, melyet küllőkkel tagoltak. F: 9,9 cm (JAM 64.380.1.) (155. tábla 2.).

2. 1935-ben került a múzeumba egy rövid, lapos nyakon ülő forgó taréjos, kora gótikus vassarkantyú. Taréja viszonylag nagy. Szára deformálódott. H: 12,6 cm, Sz: 8,4 cm (JAM 63.448.1.) (155. tábla 3.). Az analógiák alapján (KALMÁR 1971. 360.) a XIII. század második felére keltezhető.

*Irodalom:* ALISP. JEL. 1935.74.

A sziget ÉNy-i lejtőjén bronzkori cserepekkel együtt találta 1963-ban Melis Katalin terepbejárás során az alábbi cserepeket. A terepbejárási naplóban 155. lelőhellyel jegyezte be, a tárgyak mellett talált cédulán – és ez alapján a leltárkönyvben is – 170. lelőhelyként szerepel (JAM 97.394.10., 12–13.):

4. Világos téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, kihajló, kissé tagolt *perem*. P: 13,9 cm (156. tábla 4.).
5. Sárgásszürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
6. Szürke, belül sárga és fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, vágott *aljtöredék*. F: 10,4 cm.

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1964B. 2.

## 12. Terebes

Neve szláv eredetű. Olyan földet jelentett, amelyet irtással tettek művelhetővé (MEZŐ–NÉMETH 1972. 101. irodalommal).

1333/355: *p. Terebes* (JÉKEY 2).

A település 1333-ban tűnik fel, amikor buji György fia Simon fia Pál e birtokát is leányának, Annusnak, és férjének, Miklós fia Demeternek átadta.

<sup>195</sup> A lelőhely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

<sup>196</sup> A lelőhely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.

<sup>197</sup> A lelőhely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

A Paszab határába olvadt település nevét őrzi a Terebe (Nagy- és Kisterebe) határnév (Kiss 1961. 310). Melis Katalinnál valószínűleg helytelenül Kisterebélyesként szerepel a Kisterebe (lásd előbb: 6. lelőhely!). Ebben az esetben talán a terepbejárás helyére lokalizálható a település.<sup>198</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 191.

### 13. Közelebbről nem meghatározott helyről

#### a.

Kun Bertalan és Turi Sándor ref. tanítók közelebbről meg nem határozott helyről 1912-ben a múzeumnak ajándékoztak két Árpád-kori edényt, melyeket szőlőtalaj mélyítésekor találtak 1911-ben.

1. Világos téglaszínű, korongolt fazék. Nyakán három sorban körbefutó dísként körömbenyomások, ez alatt karcolt csigavonal díszít. P: 18,8 cm, M: 24 cm, F: 11,6 cm (JAM 64.1268.1., régi V. 750.) (156. tábla 1.).

2. Téglasszínű, alsó felén fekete kormos, homokos anyagú, korongolt *palack* kihajló peremmel és íves nyakán beszurkálásokból kialakított díszítősorral. P: 7,8 cm, M: 23,6 cm, F: 10,4 cm (JAM 64.846.8., régi V.751.) (156. tábla 2.).

*Irodalom:* ALISP. JEL. 1912. 98.

A leltárkönyvben a 64.751.1–3. számú cserepek is mint ugyanerről a lelőhelyről való darabok szerepelnek, s mint amelyeknek régi leltári száma V. 750. Valójában ezen a régi számon a fenti edényt jegyezte be és skiccelte le Jósa András. A cserepek összetartozása az előző edénnyel így kérdéses:

3. Fekete, kívül-belül téglaszínű foltos, kissé szemcsés anyagú, korongolt fazék vágott *alja*, a felmenő falon két bekarcolt vonallal díszítve. F: 14,2 cm.

4. Fekete, belül téglaszínű felületű, kissé szemcsés anyagú, korongolt edény kihajló *peremtöredéke*. A vállán sűrűn karcolt vonalak felett befésült hullámvonal-köteggel díszítették. P: 16,2 cm (156. tábla 3.).

5. Téglasszínű külső felületű, szürke törésű, homokos-szemcsés anyagú, korongolt, nagyobb edény *oldaltöredéke* 4x2, illetve 2x1 körbefutó fogaskerék-díszsorral.

#### b.

Az alábbi – Németh Péter szerint talán a XIII. század végére (?) keltezhető – együttes Kun Bertalan ajándéka 1912-ből (JAM 64.324.1–64.325.1.):

1. Szürkésfekete, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, nagyobb fazék kihajló *pereme*, vállán sűrűn karcolt vonalazással díszített. P: 23,5 cm (157. tábla 5.).

2. Szürkésfekete, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt fazék kihajló *pereme*. P: 23,9 cm (157. tábla 4.).

3. Piszkos téglaszínű, homokos anyagú, korongolt fazék kihajló *pereme*, vállán sűrűn karcolt vonalazással díszítve, mely fölött az íves nyakon bekarcolt hullámvonal fut körbe. P: 12,7 cm (157. tábla 3.).

4. Szürke, belső felületén fekete, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

5. Szürke, homokos anyagú, korongolt, vékony falú, kisebb edény kis *oldaltöredéke*.

6. Szürkés, homokos anyagú, korongolt, íves *oldaltöredék* sűrűn bekarcolt, sekély vonalazással díszítve.

7. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt vágott *aljtöredék*. F: 8,1 cm.

8. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt vágott *aljtöredék*. F: 9,6 cm.

9. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt vágott *aljtöredék* a felmenő fal nélkül. F: 9,4 cm.

10. A fenti cserepekkel együtt került a múzeumba egy szürke *fenőkötöredék*. Valószínűleg újkori kaszakó. H: 8,1 cm (157. tábla 1.).

#### c.

„Új kövesút” bejegyzéssel ugyancsak Kun Bertalan ajándékeként kerültek a múzeumba leletek (JAM 64.326.1–64.327.1.):

1. Téglasszínű, kissé homokos, puha anyagú, korongolt edény kihajló *peremének* 3 db kopott töredéke. P: 14,7 cm (152. tábla 15.).

2. Talán ugyanennek az edénynek 2 db *oldaltöredéke*. Téglasszínűek, kissé homokos, puha anyagúak, korongoltak, sűrű karcolt vonalazással díszítettek. Az egyikem emellett befésült, hullámvonal-köteg látszik.

3. Szürke, szemcsés anyagú, korongolt *válltöredék*, melyet egymást metsző befésült hullámvonal-kötegek alatt befésült mélyebb vízszintes vonalköteg díszít.

4. Szürkés téglaszínű, korongolt, eldolgozott felületű, gömbölyű *orsógomb*. A korszakhoz tartozása kérdéses. Á: 2,3 cm, M: 1,6 cm (152. tábla 14.).

<sup>198</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

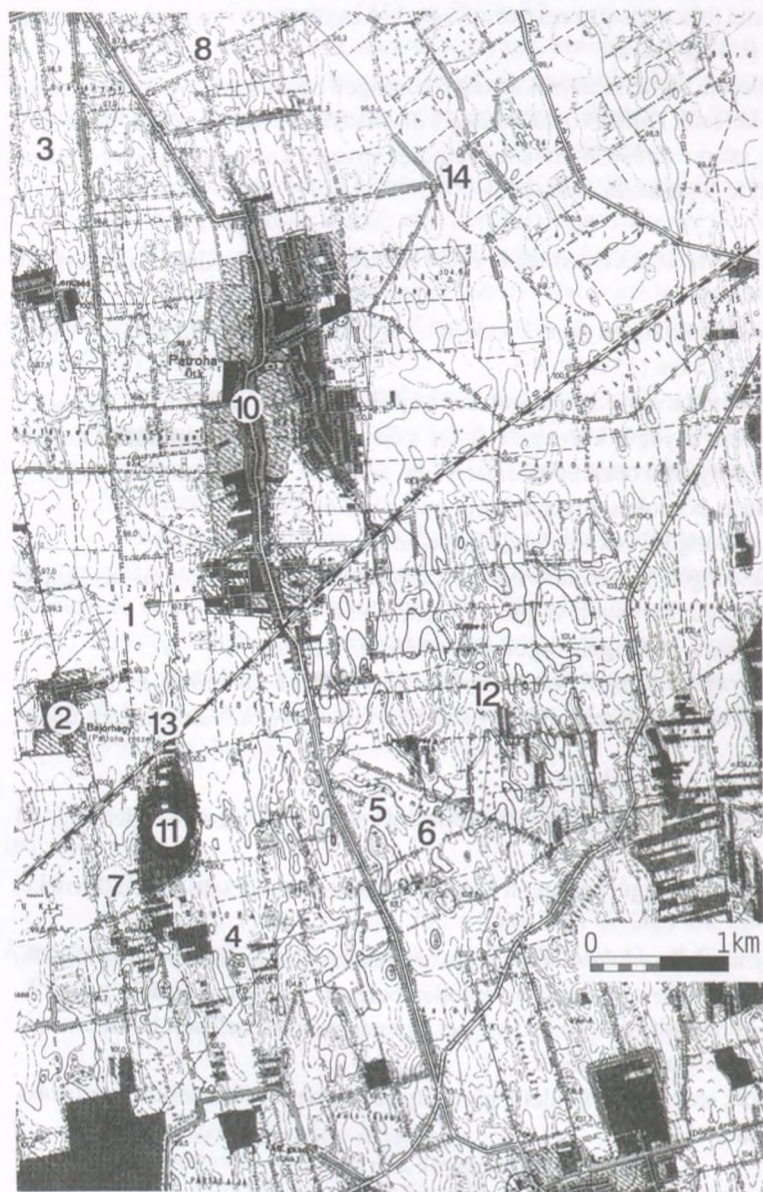
## 21. Pátroha (101. kép)

Nevének eredete vitatott. Talán puszta személynévből keletkezett. Az alapul szolgáló személynév szláv eredetű. A magyarba egy szláv *\*Patruchú*, *\*Patrochú* személynév kerülhetett át (MEZŐ-NÉMETH 1972. 102. irodalommal, Kiss 1988. II. 325–326.). Más vélemény szerint az Árpád-korban már közszóként elterjedt szláv eredetű, ‘őr’ jelentésű jövevényszóból (patruh keletkezett a település neve, mely már önmagában jelzi, hogy az országvédelemben szerepet játszó települések közé tartozott. Erre utal későbbi Örpátróh(a) megjelölése is. (PAIS 1943. 68–69.)

\*1232 > 360: *t-m Legyr, procuratoris pr-i de Beregh nomine Patroh* (DOMAHIDI SIPOS 1956. 384., GYÖRFFY 1987. 547.) é. n. [1270–72] > 322: *p. Patroh, in C-u Schaboch* (ZICHY I, 215); é. n. [1290]: *t-m Zwethun Patruh nuncupatum* (BÁNFFY I, 23); 1323: *p. = voc., in C-u de Zoboch exist. cum eccl. S. Martini in eadem constructa* (A. II, 73); 1324: *p. Eurpatruh. Ighazaspatruh, in C-u de Zabolch...item Ighazaspatruh in qua est eccl. in honore S. Martini* (ZICHY I, 263, 267); 1332–5/PP. REG.: *Jo. sac. S. Martini de..., Jo. [sac.] de Boatroch, = de Apatroht, de Patruch, Patruh* (VAT. II, 247, 329, 331, 349, 365).

A falu 1232-ben tűnik fel, mint Legyr adományba kapott földje, melyet II. András király visszavett és a beregi erdőuradalomhoz csatolt. GYÖRFFY 1987. 547. szerint Muzsaj (Bereg megye) környékén keresendő, de ott ilyen nevű településsel többet nem találkozunk. IV. Béla és V. István királyok adományából kunok is

birtokoltak itt, kiknek leszármazottai (I. Ajaknál) 1322-ben itteni részüket – Örpátróhát – Magyar Pál gimesi (Nyitra m.) várnagynak eladták, akit a határok megjárása mellett 1324-ben be is iktattak. A magtalanul elhalt Zwethan-nak (nevét a *Szöveten-tanya* örizte meg, HNT. 1973. 643.) itteni részét IV. László király (a Balogsemjén nb-i) Mihály fiainak adományozta (1290), a jogutódok azonban azok a barabási (Bereg m.) nemesek, akik egyházaspátróhai birtokukat 20



### 101. kép

Pátroha határába eső lelőhelyek

- 1: Bajor-hegy, Szilas-domb,
- 2: Bajul,
- 3: Butorka-dűlő, Borbély F. földje,
- 4: Doboka,
- 5: Kígyós-hegy,
- 6: Kígyós-hegytől keletre,
- 7: Kuklás-domb,
- 8: Malomér-dűlő,
- 10: Református templom,
- 11: Szőlőskert,
- 12: Temeháza,
- 13: Vasúti őrház,
- 14: Záhonyi út

M-ért szintén Magyar Pálnak, a király apródjának adták el. A borsovai esperességben fekvő, Szent Márton tiszteletére szentelt egyházának János nevű papja 1332-ben ismeretlen összegű, 1333-ban 3, az 1334. évi I. és II. részlet fejében 3-3 garast fizetett, az 1335. évi I. részletkor pápai tizedet nem fizetett.

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 151.

### 1. Bajor-hegy, Szilas-domb

A határ DNy-i részén (KISS 1961. 317.) lévő homokhordó helyen 1966-ban Nagy Lajos pátrohai ácsmester egy vaskardot talált két darabra törve egy koponya közelében. Átadta Bodnár Bálint önkéntes néprajzi gyűjtőnek, s így jutott Makay László kisvárdai múzeumvezető tudomására. A lelőhely a Bajor-hegy településtől ÉK-re, a Szilas-dombi részen működő homokbánya volt. Azóta a területet elegyengették, s itt épült föl a Zöldmező tsz 1. sz. telepe 1968-ban. A Pátroháról a Bajor-hegyre vezető út ma a homokbányától keletre vezet (a Dienes István által használt térképen még nyugatra jelölik).

A lelőhely talán összefüggésbe hozható Bajul elpusztult Árpád-kori településsel (lásd lejjebb!).

A kard kétélű, egyenes, a penge közepén vércsatornás. Kovács László szerint az X. típusúhoz (PETERSEN 1919.) tartozik. Markolatgombja lapos, félköríves. H: 92 cm, ebből a penge 79 cm. Sz: 5,3 cm. A keresztvas hossza 11,5 cm, szélessége 1 cm. A gomb 6x3,5 cm. Ma a penge hegy felőli fele hiányzik<sup>199</sup> (Kisvárdai 67.3.1.) (158. tábla 1.).

Keltezése bizonytalan, lehet, hogy a XI. század és a XII. század közepe közötti időszakból származik (KOVÁCS 1995. 172.).

*Irodalom:* JAM Adattár 87.41., NÉMETH 1972. 208., NÉMETH 1975. 7., KOVÁCS 1995. 172., 4. kép 1., DIENES 1996. 296. Kat. 14a.

### 2. Bajul

Neve puszta személynévi eredetű. A török *bog* 'parancsnok, úr, vezér' vagy a *baj* 'gazdag, gazda, hős, vezér' és az *-ul* 'fiú' szavak összetételéből alakult ki (MIKESY 1940A 326., MEZŐ-NÉMETH 1972. 103. irodalommal).

1324: *a p-ne f-rum Alex-i Booyul* (ZICHY I, 226); 1344/369/XV. sz.: *p. Byayul* (A. IV, 480).

A település 1324-ben tűnik fel Karászi Sándor fiainak a birtokaként Pátroha határjárása során. Ekkor Egyházaspátrohával, Köpetelkével és Dobokával szomszédosnak mondják. 1344-ben Magyar Pál végrendeletében a feleségére és leányára hagyott birtokai között említik. 1355-ben (*p. Bayul* LO METALES SZABOLCS nro. 28) mint Egyházaságégnnyel szomszédos birtokot Pátroha és Dombrád között sorolják fel.

Pátroha határában kereshető, nevének eltorzult alakját talán a Bajor-hegy őrizte meg, mely a település délnyugati határában fekszik a Bajor-hegy-tanya mellett.<sup>200</sup> Ugyanitt volt a Bajor-oldal és a Bajor-tava is (KISS 1961. 317.). Ennek megfelelően a középkori település ezen a részen keresendő, az előző lelőhelyen előkerült kard valószínűleg összefüggésbe hozható Bajul településsel.

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 29.

### 3. Butorka-dűlő, Borbély Ferenc földje

A határ ÉNy-i részén (KISS 1961. 318.), a dombrádi határ közelében 1931 novemberében Szirmai János pénzzel telt edényt szántott ki Borbély Ferenc földjének keleti részén, a 96,8 m-es magassági pont környékén. Az edény összetört, cserepei elkallódtak. Annyit tudunk róla, hogy „öble hullámvonalakkal volt díszítve” (ALISP. JEL. 1931. 103.). 7439 db III. Béla veret (1 kg 90 dkg) került elő (JAM Numizmatika 64.10.1–64.10.7584.<sup>201</sup>), valamint vele együtt további ékszerek (JAM 64.220.1–10.). Az eredeti közlés szerint az érme között volt II. Endre friesachi mintára vert és magyar veretű érme is. Ezeket ma már nem találtam.

A lelőhelyen a helyi előljáróság egy tagja és Szirmai János kisebb „ásatást” végzett, azonban a pár ottmaradt érmen kívül egyebet nem találtak.

1–2. 2 db ezüstdrótból font hálós alakú dísz, melyről 5–5 fonott láncon kis tölcéses csüngők lógnak le. A „hálós” mérete 4,6x3 cm, illetve 4,3x3 cm. A csüngőkkel együtt H: 7,5 cm, S: 18,08 g (159. tábla 9–10., 102. kép).

3. Lemezes karikájú, nagy kúpos fejű ezüstgyűrű. A kúpos fejet bekarcolt hálómintával díszítették. Ovális karneolbetétje kiesett. Á: 2,5 cm, M: 3 cm, S: 5,88 g, a karneolbetét 0,9x1,1 cm, S: 0,43 g (159. tábla 1.).

4. Kerek lemezes fejű ezüstgyűrű. A fejen bekarcolt kereszt alakú dísz, a kereszt végei egy-egy vonallal át vannak húzva. Á: 2–2,1 cm, S: 2,72 g (159. tábla 8., 160. tábla 2.).

<sup>199</sup> A rajzon Dienes Ö. István rajza alapján pótoltuk.

<sup>200</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

<sup>201</sup> Jelenleg 719 db van meg a múzeum gyűjteményében.



5. Kerek lemezes fejű *bronzgyűrű*. A fejen bekarcolt „pajzsban” stilizált „pálcaemberke” díszíti. Á: 2,1–2,2 cm, S: 2,07 g (159. tábla 7., 160. tábla 3.).

6. Kerek lemezes fejű *ezüstgyűrű*. A fejét bekarcolt geometrikus dísz borítja. Á: 2,3 cm, S: 3,31 g (159. tábla 6., 160. tábla 4.).

7. Kerek lemezes fejű *ezüstgyűrű*. A fejen bekarcolt vonalas griff felcsapott, kanyargós farokkal. Karikája töredékes. Á: 1,9 cm, S: 2,1 g (159. tábla 5., 160. tábla 5.).

8. Kör keresztmetszetű ezüsthuzalból hajlított, egymásra forrasztott végű *karika*. Á: 2,6–2,8 cm (159. tábla 3.).

9. Kör keresztmetszetű ezüsthuzalból hajlított, köpús záródású *karika*. A szétlapított vég külső felülete bekarcolt hálómintával díszített. Á: 6,6–7,7 cm, S: 9,97 g (159. tábla 2.).

10. Ugyanilyen *karika* hegyesedő végű töredéke. H: 5,4 cm, S: 2,17 g (159. tábla 4.).

11. A leletben még egy *gyűrű* lehetett, mely azóta elkallódott. Fejének rajzát Dienes Ö. István készítette el. Ez alapján két sziklán álló, fát rágó kecske volt rajta bekarcolva egy jobbában botot tartó, köpenyes pásztorral, aki balra fordul (160. tábla 1.). Antik gemmának tűnik. (Az eredeti publikáció valóban öt pecsétgyűrűt említ – ALISP. JEL. 1931. 103.)

III. Béla dénárjai. CNH I.263, Unger 108. 210 db van meg, eredetileg 2072 db-ot leltároztak.

III. Béla brakteátái. CNH I.272, Unger 107. 182 db van meg, eredetileg 1086 db-ot leltároztak.

III. Béla brakteátái. CNH I.278, Unger 105. 4 db.

III. Béla brakteátái. CNH I.279, Unger 101. 42 db van meg, eredetileg 3186 db volt.

BE-LA-REX brakteáták. CNH I. 280, Unger 103. 225 db van meg, eredetileg 1236 db volt.

III. Béla dénár. CNH Pótlás 20, Unger 112. 1 db volt, de nincs meg.

III. Béla dénárjai. CNH I.153. 3 db. A leltárkönyvben ilyen érem nem szerepel.

III. Béla dénárjai. CNH I.157. 2 db. A leltárkönyvben ilyen érem nem szerepel.

III. Béla dénárja. CNH I.151. 1 db. A leltárkönyvben ilyen érem nem szerepel.

III. Béla dénárjai. CNH I.137. 2 db. A leltárkönyvben ilyen érem nem szerepel.

III. Béla dénárjai. CNH I.129. 5 db. A leltárkönyvben ilyen érem nem szerepel.

III. Béla dénárja. CNH I.271. 1 db. A leltárkönyvben ilyen érem nem szerepel.

III. Béla dénárja. CNH I.117. 1 db. A leltárkönyvben ilyen érem nem szerepel.

III. Béla dénárjai. CNH I.123. 4 db. A leltárkönyvben ilyen érem nem szerepel.

III. Béla dénárjai. CNH I.275. 35 db. A leltárkönyvben ilyen érem nem szerepel.

III. Béla dénárjai. CNH I.111. 2 db. A leltárkönyvben ilyen érem nem szerepel.

Irodalom: ALISP. JEL. 1931. 103–104., DIENES 1996. 297. Kat. 14d.



102. kép  
Ezüstcsüngők  
a Pátroha–Butorka-dűlőben  
talált kincsből  
(a szerző felvétele)

#### 4. Doboka

Neve puszta személynévből keletkezett. Kérdés, hogy alapja a *Dub* magyar személynév vagy a *dub* 'tölgyfa' jelentésű szláv közszo (MELICH 1927., MEZŐ-NÉMETH 1972. 102. irodalommal, KISS 1988. I. 528.). 1290: *Dabaka* (F. V/3, 489); 1324: *p. Doboka*, in *C-u de Zabolch* (ZICHY I, 262–267); 1346: *p. Kupidubokahaza ~ Kupehazadoboka* (CSÁNKI 1890/1913. I, 513).

A település 1290-ben tűnik fel, amikor IV. László király Gembardus fia János birtokát (a Balogsemjén nb-i) Mihály fiainak adományozta. Ám sohasem jutott a birtokukba, mert 1324-ben I. Károly király Magyar Pál mesternek adományozta, ekkor határa Tassal, Péter birtokával, Köpetelkével, valamint Egyházaspátróhával és Bajullal érintkezett. Az 1346-ban feltűnő névalak előtagja szerepel az 1324. évi határjárásban résztvevő *Blas. f. Petri dicti Kupe* (ZICHY I, 264) nevében. 1415-ben Diósdobokának (*p. Gyosdoboka*, in *Zaboch* SZENDREI 1890. 78.) nevezték.

A határ déli részén emelkedő Kállai-hegy déli oldalát hívták a környékbeliek még nemrég Dobokának. Kiss Lajos szerint itt „Szántás közben téglák szoktak lenni”. Alighanem a Diósdoboka névre utal a közeli Diófacsere-dombja (KISS 1961. 318.).<sup>202</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 63.

#### 5. Kígyós-hegy

A község déli végéből induló Tassi út keleti oldalán szélhordásos homokdomb (KISS 1961. 321.) nyugati oldalán<sup>203</sup> terepbejárási naplója alapján (17. lelőhely) Melis Katalin 1962-ben bronzkori és kora vaskori cserepek mellett Árpád-kori anyagot talált. A Jósa András Múzeumban leltározott anyagban (JAM 97.258.1–22.) ma már csak őskori darabok vannak.

*Irodalom:* MELIS 1962B. 2.

#### 6. Kígyós-hegytől keletre

A község déli végéből induló Tassi út keleti oldalán, a Kígyós-hegytől keletre, a vasút felé tartó É–D-i szélhordásos homokdombon<sup>204</sup> (KISS 1961. 321.) Melis Katalin 1962-es terepbejárása során (16. lelőhely) talált bronzkori mellett Árpád-kori anyagot (JAM 97.257.15–18.):

1. Szürkésfekete külső felületű, drapposszürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
2. Szürke, belül drapp felületű, homokos anyagú, korongolt, kissé íves *oldaltöredék*.
3. Kívül-belül drapp felületű, szürke törésű, kissé homokos anyagú *oldaltöredék*.
4. Kívül sárga felületű, szürkésfekete törésű, homokos anyagú, korongolt, tagolt *perem*. P: 10,6 cm

(160. tábla 6.).

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1962B. 2.

#### 7. Kuklás-domb

A határ nyugati szélén (KISS 1961. 322.), a volt Mikó Albert-tanyán 1911-ben karpereces sírt szántottak ki, amelynek közelében „egy *lovas sír* is akadtak”. Utóbbinak a leleteit az MNM-be küldték el, ahol azóta elkallódtak.

A Bajor-hegytől délre egy dűlőút vezetett át egykor a Mikó-tanyán. A tanya a Kuklás-domb csúcsától ÉNy-ra feküdt, a dűlőúttól nyugatra istálló, keletre cselédlakások álltak, melyeket 1948-ban bontottak el. A dűlőúttól keletre emelkedő domb legmagasabb pontján szőlővel körbeölelt filagória állt. „A rigolározásnál előkerült bajonett (? – I.E.) csakis a tanyától K-re eső Kuklás-dombon kerülhetett elő.” (DIENES 1996. 297. Kat. 14c.) A magaslat déli vége teljes egészében be volt telepítve szőlővel, így a hozzá északról csatlakozó dombháton, a szőlő közvetlen közelében szánhatták ki 1911-ben a karpereces sírt. A leletet Mikó Endre gimnáziumi tanuló adta át osztálytársának, Dohnál Jenőnek, Jósa András unokájának.

A lelőhely a Bajul és Doboka falu közti részen található, a két település közül valószínűleg valamelyikkel összefügg, annak temetője lehetett.

1. Hegyesdő végű, kerek huzalból hajlított bronz *karperec*. Á: 6–6,5 cm, S: 13,61 g (JAM 64.155.1., régi II. 1991.) (158. tábla 3.)

2. Hegyesdő, de lekerekített végű, kerek huzalból hajlított bronz *karperec*. Á: 6,45–6,8 cm, S: 14,58 g (JAM 64.154.1., régi II. 1990.) (158. tábla 2.).

*Irodalom:* DIENES 1961. 192., DIENES 1996. 14c. 297., VÖRÖS 2001. 576.

<sup>202</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

<sup>203</sup> A lelőhely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

<sup>204</sup> A lelőhely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

## 8. Malomér-dűlő

A település északi határában Almássy Katalin egy Alexandroszveret lelőhelyét helyszínelte 1994 májusában. A hosszan elnyúló, lapos kiemelkedésen kora bronzkori cserepek mellett avar vagy Árpád-kori oldaltöredékeket gyűjtött (JAM 95.550.36.):

1–4. 4 db téglaszínű-szürke foltos, homokos anyagú, korongolt, kopott, jellegtelen apró oldaltöredék.  
Irodalom: JAM Adattár 95.21.

## 9. Murkacs (Miskolc)

A település régi nevének olvasata bizonytalan, lehet Munkács és Miskolc is (lásd még *Temeházánál!*) (MEZŐ–NÉMETH 1972. 102–103. irodalommal).

1324: *a p-ne* [f-rum] *Theme Mwkach voc...de p-ne f-rum Theme* [Mukach voc.] (ZICHY I, 265); 1342: *Mich. f. Nic-i de Mukaz* (A. IV 229); 1360: *Murkach al.nom. Themehaza* (KÁLLAY 1943. II, 1359. reg.).

A település 1324-ben tűnik fel Tass és Pátroha határjárása során. Birtokosai ekkor Teme (Tamás) fia Patkó, János, András, Miklós és Beke, a település pedig egy ponton Magyar Pál mester Tass és (Jákó nb-i) Csépan fia Kozma Bagda (Szatmár m.) birtokával volt határos. Ugyanekkor Magyar Pál Tass birtokai és Karászi Sándor bán fia Miklós és László ugyancsak Tass birtokai között is felsorolták. 1342-ben az 1324-ben említett Miklós fia Mihály Csanalos (Bihar m.) perében volt eskütárs. 1360-ban Temeházával mondják azonosnak, később Miskolcnak is nevezték (1416: *Themehaza al.nom. Miskouch* ZICHY VI, 395), de ez Murkacs félreírása lehet.

Pátroha határába olvadt.<sup>205</sup>

Irodalom: NÉMETH 1997. 135–136.

## 10. Református templom

Az 1323-ban említett Szent Márton tiszteletére szentelt egyház (lásd feljebb!) épületéről nincsenek információink. A helyén álló templomot 1808-ban kezdték építeni.

Irodalom: SzSzMT II. 259.

## 11. Szőlőskert

A határ DNy-i részéből (KISS 1961. 326.) 1904-ben Kiss Lajos körjegyző ajándékként kerültek a múzeumba a szőlőskert rigolórozása alkalmával talált leletek. A gazdák szőlőskertjeiből származhattak e tárgyak. A szőlő egy nagy táblában volt Pátrohától DDNy-ra, a feljebb tárgyalt Mikó-féle szőlőtől (Kuklásdomb) keletre. (A két lelőhely nem azonos.)

1. Vállba kovácsolt fülű, körte alakú *kengyel*. H: 16,3 cm, Sz: 12,7 cm, S: 132,98 g (JAM 64.98.1., régi V. 1.) (158. tábla 4.).

2. Az előző *kengyel* párjának töredékei. H: fül nélkül 13,6 cm, S: 96,68 g (JAM 63.481.1., régi V. 2.) (158. tábla 5.).

3. Nagy karikás *csikózabla*. A két karika nem egyforma, az egyik Á: 6 cm, a másiké 6,4 cm, a nagyobbik törött. A zabla H: 29,9 cm, a szájvas két felének H: 10,1 és 11,1 cm, összességében 19,1 cm (JAM 64.566.1. – az egyik karika, 64.787.1., régi V. 22.) (158. tábla 6.).

Irodalom: JÓSA 1914. 174., DIENES 1961. 192., JÓSA 1968. 137., DIENES 1996. 296–297. Kat. 14b.

## 12. Temeháza

Lásd még Murkacs (Miskolc)!

Nevét tulajdonosáról kapta puszta személynévadással. A *Teme* személynév ismeretlen eredetű (MEZŐ–NÉMETH 1972. 103. irodalommal).

1336: *Pathko de Themehaza ho. regius* (ZICHY I, 484); 1341: *Themezaza* (sic! KÁLLAY 1943. I, 606. reg.).

A település az idevaló királyi ember, Patkó (1337: *Pethkou* KÁLLAY 1943. I, 538. reg.) nevében, 1336-ban tűnik fel. Emlékét a nyírtassi határban a *Patkó rét* örizte meg (PESTY 1864. 291.). Névadójának fiait 1324-ben Pátroha és Tass határjárásakor említik. Patkó a későbbiekben is a megyei közélet aktív résztvevője (1342, 1344: KÁLLAY 1943. I, 632., 678. reg.). Murkaccsal is azonosnak vélték (1360: *Murkach al. nom. Thermhaza* KÁLLAY 1943. II, 1359. reg.); a XV. század elején még fennállott, akkor Miskolccal vették egynek (1416: *Themehaza al. nom. Miskouch* ZICHY VI, 395), de ez Murkacs félreírása lehet.

Pátroha határába olvadt. A Temeháza név Teme-dűlőként élt tovább a település keleti határában (KISS 1961. 327.). A II. katonai felmérésen Teme-hegy a neve.<sup>206</sup>

Irodalom: NÉMETH 1997. 190.

<sup>205</sup> A hely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.

<sup>206</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

### 13. Vasúti őrház

Melis Katalin terepbejárása során (123. lelőhely) talált leleteket a vasúti őrháznál, az állomásépülettől és a Bajor-tagtól nyugatra, közvetlenül a vasút mellett.<sup>207</sup> Az őskori cserepek társaságában gyűjtött egy Árpád-kori darabot is (JAM 97.364.4.):

1. Kívül-belül téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék*.  
*Irodalom:* MELIS 1962A.

### 14. Záhonyi út

Az Ajak-pátrohai határban, Ajak felé menve az országút bal oldalán, a 314–314,1 km között, a csatorna mellett<sup>208</sup> Melis Katalin 1962-ben terepbejárása (15. lelőhely) során bronzkori cserepek mellett Árpád-kori leleteket talált (JAM 97.256.7–8.):

1. Drapposszürke, homokos anyagú, korongolt, kihajlító, tagolt, fedőhomoyos *perem*. P: 13 cm (160. tábla 7.).
2. Szürke, homokos anyagú, korongolt, kissé tagolt, kihajlító *perem*. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (157. tábla 2.).

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1962B. 1–2.

## 22. Rétközberencs (103. kép)

Nevének nincs megnyugtató etimológiája. Talán pusztaszemélynévből keletkezett. Esetleg kapcsolatba hozható az ótörök *birinc* 'első' szóval (MEZŐ-NÉMETH 1972. 108. irodalommal, KISS 1988. I. 199.).

1289/345: *mg-o Corr-o f-o Egidii de Berenche* (BÁNFFY I, 127); 1324: *p. St-i f-i Opey Berench* (ZICHY I 266); 1329: *Lad. f. St-i. de* = (ZICHY I, 327); 1337/425: *p.* = (ZICHY VIII, 224–7).

A falu 1289-ben tűnik fel Egyed fia Konrád nevében. 1324-ben a Gutkeled nb-i Apaj fia István birtokaként Örpátroha és Ajak határosa. Ugyanő egy évvel később cserébe adta e birtokát a rokon (Anarcsi) István fiai Domonkos, János, László és Keled Szólátmonostora (Bihar m.) birtokának feléért (ECKHART 1911. 36.), 1329-ben fia, László Veresmart ügyében tanúskodott. 1337-ben Pátrohával, Kékcsevel, Várdával és Ajakkal volt határos.

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 39.



103. kép  
Rétközberencs  
határába eső lelőhelyek  
1: Berzec 1.,  
2: Berzec 2.,  
3: Liget,  
4: Parom-domb,  
5: Templom

<sup>207</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

<sup>208</sup> A lelőhely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

### 1. Berzec 1.

A dűlő neve talán szláv eredetű, 'nyíres' jelentésű (vö. Kiss 1988. I. 205. Berzence). Lásd még Ajak–Berzec!

A település déli határrészén egy K–Ny-i lapos, dűlőúttal kettévágott dombon<sup>209</sup> Melis Katalin terepbejárásából (25. lelőhely) 1962-ből származik leletanyag, közte egy Árpád-kori töredék (JAM 97.265.9.):

1. Szürke, drapp foltos, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. P: 17,6 cm (161. tábla 2.).  
*Irodalom*: MELIS 1962A., MELIS 1962B. 2.

### 2. Berzec 2.

Az előző lelőhelytől 1 km-re délre<sup>210</sup> terepbejárási naplója (24. lelőhely) alapján Melis Katalin 1962-ben Árpád-kori leleteket is gyűjtött. A Jósa András Múzeumba került együttesben (JAM 97.264.1–7.) azonban csak őskori darabok vannak.

*Irodalom*: MELIS 1962B. 2.

### 3. Liget

A Parom-domb közelében fekvő homokdomb vonulat a Liget. Kalicz Nándort Parom-dombi ásatása során 1957-ben tájékoztatták róla a környékeliek, hogy ott sok cserép található. Ki is ment a helyszínre, ahol a neolitikus cserepek mellett Árpád-koriakat is talált. Ezek további sorsáról nem tudok.

*Irodalom*: JAM Adattár 97.19.

Csallány Dezső 1959-es gyűjtéséből származó cserepek (JAM 64.798.1.):

1. Drapp, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* fésült vonalköteggel díszítve.

2. Drappos téglaszínű, homokos anyagú, korongolt vastagabb falú edény *oldaltöredéke* bekarcolt vonallal díszítve.

3. Kívül piszkossárga, szürke törésű, egészen kicsit homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*, két egymástól távol futó karcolt vonallal díszítve.

4. Szürke, drapp foltos külső felületű, belül téglaszínű, szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék*, szabálytalanul bekarcolt vonalakkal díszítve.

A szőlő előtti kettős dombhát csatorna felőli oldalán őskori cserepek mellett Melis Katalin terepbejárásából (31. lelőhely) 1962-ből származik Árpád-kori leletanyag (JAM 97.271.23–27.):

1. Kívül szürke, belül téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék* egy sorban fogaskerék-mintával.

2. Sárgás téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

3. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két sorban fogaskerék-díszítéssel. Kopott.

4. Szürke, belül drapp felületű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* három széles, bekarcolt vonallal.

5. Drapposzürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

A lelőhelyek azonosítására tett kísérletünk 2001-ben sikertelen volt.<sup>211</sup>

*Irodalom*: MELIS 1962A., MELIS 1962B. 2.

### 4. Parom-domb

A községtől ÉÉNy-ra eső homokbányában Kalicz Nándor 1957-ben újkőkori és bronzkori települést ásott honfoglalás kori sírra akadt. A belterületől kb. 500 méternyire, a községi legelő területén emelkedő, a kékcsei út által átvágott, kb. 5 m magas homokdomb a lelőhely, ahonnan 1940-ben egy 60 cm-es réteget lehordtak, s megkezdték a homokbányászatát. Ekkortól kezdve kerültek itt elő különböző korú leletek, elsősorban neolitikus, bronzkori, vaskori és kora népvándorlás kori kerámia, valamint a X. századi sírok. Miután az első temetkezés napvilágot látott, a leletmentésre 1957-ben Kalicz Nándor szállt ki. Az ásatás megkezdése előtt talált sír (1. sír) leletanyagát is ő szállította a Jósa András Múzeumba (Kalicz Nándor: Rétközberencs–Parom-domb. *RégFüz* 10. 1958. 42–43., KALICZ 1958.). A begyűjtött embertani anyagban a két férfi csontvázán kívül egy női csontváz részlete is volt (2/a. csontváz ÉRY 1977. 22.). Kalicz Nándor 1957-ben úgy gondolta, hogy az utolsó sírt (2. sír) sikerült megmentenie, s kb. 50 temetkezés pusztulhatott el.<sup>212</sup>

<sup>209</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

<sup>210</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

<sup>211</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

<sup>212</sup> A Kalicz Nándor ásatásából származó állatsontok a JAM-ban 68.193.13.1–5. leltári számon szerepelnek.

1959 szeptemberében Szerdi Gábor rétközberencsi tanító adott a múzeumnak egy tarsolylemez töredéket (161. tábla 1.). Ezt Galambos Ferenc, Rétközberencs, Dózsa-telepi lakos találta a homokbánya leomlott falában (3. sír). Csallány Dezső kiment a helyszínre, de ásatásra nem került sor, mert a mezeti munkák miatt nem volt munkás. A homokbánya ÉK-i partján mindössze egy koporsókapcsot talált, amely talán a tarsollyal azonos sírból származik. A tarsolylemez sír nem messze ÉNy-ra feküdt a Kalicz Nándor által feltárt két honfoglalás kori sírtól.

Kalicz Nándor és Dienes István 1961-ben megállapította, hogy az ásatás időpontjától eltelt két év során a honfoglalás kori temetkezések helyén tovább folyt a homokbányászás. Az 1961-es – öt napos – ásatás során nem találtak további sírt. Az ásatást abbahagyták (JAM Adattár 97.23.).

1972-ben a bányában egy férfisírt (4. sír) fordítottak ki. Makay László kisvárdai múzeumigazgató a partfalban még *ló lábszárcsontot* és *2 patát* figyelhetett meg (NÉMETH 1996A. 7.). Az ekkor behozott csontvázleletek három egyénre utalnak az antropológiai meghatározás alapján (SZATHMÁRY–GUBA 1999. 464–465.). E szerint volt egy 35–75 év közötti nő. Koponyáján jelképes trepanáció látszott. A második egy 30–60 év közötti nő. Végül a harmadik egy 23–40 év közötti férfi. Koponyáján ugyancsak jelképes trepanáció látszott. Az állatsontok a JAM-ba kerültek, ahol 77.3.1–20. leltári számon jegyezték be őket.

**1. sír (162–163. tábla):** Felnőtt férfi feldúlt sírja. A csontok és leletek alapján *lovas* temetkezés.

*Mellékletek:* 1. A keskeny végén állatfejes végű, szarvasagancsból faragott *tegezmerevítő* csontlemez. Az állatfej felőli végén alul, a másik végén az egész felületen pontkör poncolással díszített. Felül és alul 2-2 lyukkal áttörték. H: 22 cm, Sz: 4,9 cm (JAM 64.1214.1.). 2. Erősen kopott *juh asztragalosz*. 3x1,7x1,5 cm (JAM 64.1214.3.). 3–4. Berengár itáliai király (888–915) Milánóban (CNI V, 19: nr. 13) és Páviában (CNI IV, 472: nr. 3) vert 2 db *ezüstdénárja*. Mindkettőt átlyukasztották. Az előbbi kettétört (KOVÁCS 1989B. 56.). 5–6. Egy ép és egy törött kerek *kengyel*. H: 14,4 cm, Sz: 12,3 cm, S: 114,57 g és 41,86 g (JAM 68.299.1.). 7. Egyenes hátú, egyélű *vaskés*. H: 14,8 cm. Sz: 2,1 cm (JAM 67.117.6.). 8. Töredékes egyélű *szablya*. Jelenleg két töredéke van meg. Ezek összhossza 61,8 cm. Sz: 2,8 cm, S: 269,37 g (JAM 67.117.6.).

**2. sír (161., 163–167. tábla):** Ny–K-i tájolású, lovas férfi sír (164. tábla, 104. kép). M: 115 cm. Csvh: 164 cm. Feje kissé balra billent, az állkapocs lecsúszott. A koponyatetőt bezúzták, trepanálták, a seb beforrott egy mandula alakú nagy lyuk kivételével. Ezt ezüst lemezzel fedték be. A ló koponyája párhuzamosan feküdt a bal combcsonttal, annak külső oldalánál, orrával a férfi koponyája felé. A ló lába a férfi bal láb-szárával párhuzamosan, annak külső oldalán V, illetve X alakban volt elrendezve.<sup>213</sup> A sír leleteinek egy része máig leltározatlan a Jósa András Múzeumban, egy részük elveszett. Az azonosításban részben a dokumentáció volt segítségemre, részben Csallány Dezső táblatervei, melyeken körberajzolt néhány leletet.



#### 104. kép

Rétközberencs–Parom-domb 2. sír  
(Kalicz Nándor felvétele)

*Mellékletek:* 1. A koponyatetőt borító vékony *ezüstlemez*. Eredetileg 8,4x5,7 cm volt, a Csallány-féle rajz alapján azonosított, ma meglévő maradványa 2,9x2,7 cm. Rajta gyűrődések nyomai látszanak (JAM 64.1215.1.). 2–3. A halánték mellett egy-egy nyitott bronz *hajkarika*. Á: 3 cm, illetve 2,6–2,8 cm. Elvesztek.

<sup>213</sup>A Vörös István-féle 7. kép 6. sírpozíció egy variánsa lehet, ahol kissé keresztben van egymáson a 2-2 láb (VÖRÖS 2001.).

A rajz Csallány skicce alapján készült. 4–10., 85–87. 7 db bronz *fülesgomb* a mell közepén nagyjából párosával, illetve a leírás szerint további három ugyanilyen gomb a mell alsó szélének vonalában vízszintesen.<sup>214</sup> Valamennyi gomb öntött, közülük háromnak a feje közepén körben sekély horonnyal tagolt, sugár irányú bekarcolások díszítik. Egy gomb fejét mély, sugár irányú bevagdolásokkal díszítettek. Egynek a fejét kereszt alakban vágták be. Egy gomb feje rozettás karcolt díszű. Egynek a feje csúcsos és kétszer tagolt. Végül három gombnak sima gömbölyű feje van. H: 1,1–1,3 cm. 11. A jobb csuklón szélesedő végű ezüst *pánt-karperec*. A sírrajzon az alkar közepére rajzolták. Á: 7,5 cm, Sz: 0,7 cm. Elveszett. A rajz Csallány skicce alapján készült. 12. A koponya bal oldalán kívül *állatcsont*. H: 17,5 cm. Elveszett. A rajz Csallány skicce alapján készült. 13–34., 37–41., 53–84.<sup>215</sup> A medencén körben *veretes öv* maradványai (JAM 64.874.1–5.), melynek lecsüngő végét is a halott derekára tekinték:

a. Aranyozott, igen erősen kopott ezüst *szíjvég* palmettába oldott bika- vagy szarvasfejfel(?) díszítve. Töredékes. Hátoldalán három felerősítő szegecs látszik. 1,8x2,9 cm.

b. Szíjlemez, csuklós szerkezetű, aranyozott *ezüstcsat* palmetta dísszel. A szíjlemez hátoldalán három nitt látszik, 0,3 mm vastag övre szerelték. 4,5x2,2 cm.

c. Az öv lecsüngő részéről 23 db pajzs alakú, palmettás díszű aranyozott ezüst *övveret*. Hátoldalukon 3-3 felerősítő nitt látszik. 2,3x1,7 cm.

d. Az öv vízszintes részéről 28 db fordított pajzs alakú, tagolt szélű, aranyozott ezüst *övveret* 3-3 felerősítő nittel a hátoldalán. 2,3x1,7 cm.

e. Ugyancsak az öv vízszintes szakaszáról 8 db ovális, palmetta díszes, aranyozott ezüst *övveret* 3-3 felerősítő nittel a hátoldalán. 1,9x2,3 cm.

35–36., 42. Két levél alakú aranyozott *ezüstveret* a medencén, illetve egy ugyanolyan harmadik a bal alkar felső végének külső oldalánál. Hátoldalukon 2-2 nitt szolgált a felerősítésre. H: 1,7 cm (JAM leltározatlan).

43. A bal váll mellett kívül 79 cm hosszú, alul 13 cm széles, felül 10 cm széles *tegez vasalásai*. A tegez alja a ló orráig ért (töredékei: JAM leltározatlan). A tegezen 7 db *nyílhegy*, közte egynek a H: 8 cm. Elvesztek.

44–45. A tegez közepe vonalánál kívül, egymással párhuzamosan két *íjmerevítő csontlemez*. H: 14,5 és 15 cm. Sz: 2,4 és 2,5 cm. Elvesztek. A rajz Csallány skicce alapján készült. 46. A jobb kéznél egyélű *vaskés*

H: 8 cm, Sz: 1,6 cm volt. Jelenlegi H: 6,5 cm (JAM leltározatlan). 47. *Lókoponya* és *-csontok*.<sup>216</sup> 48–49. A lókoponyán, annak két oldalán egy-egy körte alakú *kengyel*. H: 14,5 cm, Sz: 11,5 cm, S: 83,06 g és 64,96 g (JAM 68.299.2.).

50. A ló keresztben fekvő mellső lábain karikás *csikózábla*. Agyonrestaurált, csak töredékei maradtak meg. Egyik szárának H: 8,6 cm. A másik szárának és a karikáknak csak töredéke maradt (JAM leltározatlan).

51. A bal kézen négygömbös fejű, világoszöld üvegbetétes *ezüstgyűrű*. Á: 2,2 cm (JAM 64.884.1.).

52. A jobb medence alatt lant alakú *csiholó*. Töredékes. H: 6,1 cm (JAM leltározatlan).

53. A leltározatlan tárgyak között volt 3 db *vastöredék*. Ezek funkcióját nem tudtam meghatározni. 54. Ugyancsak a leltározatlan tárgyak között volt egy enciánkék üveg *ikergyöngy* töredéke. A leletgyűjtéshez tartozása kérdéses.<sup>217</sup>

**3. sír (161. tábla 1.):** Az 1959-ben leomlott sír (lásd előbb!).

*Melléklet:* 1. Aranyozott bronzlemezből domborított *tarsolylemez* növényi díszítéssel. Töredékei maradtak meg (JAM 68.299.3.). S: 3,23 g. A találó szerint „henger alakú falemezen volt rajt”. A töredékek egyikén valóban látszik egy kis falenyomat.

**4. sír (161. tábla 3.):**

*Melléklet:* 1. Sárgásszürke, felületén szürkésfekete, korongolt, bikónikus *orsógomb*, bekarcolt 3-3 cikcakkvonallal díszítették. Á: 2,7 cm, M: 1,8 cm (JAM 64.798.2.).

Kalicz Nándor 1958-as ásatásából III/2–3. jelzéssel (a jelölés értelmét nem sikerült tisztáznom) kevés bronzkori anyag társaságában Árpád-kori cserepeket leltároztak (JAM 64.416.1–4.):

1. Téglaszínű, szürke és fekete foltos, homokos anyagú *bogrács* peremtöredékei. P: 23,1 cm. A leltározott 47 darab díszítetlen oldaltöredék többsége nyilvánvalóan ennek a bográcsnak a darabja (161. tábla 4.).

2. Drappossárga, homokos anyagú, korongolt edény íves *nyaka*, a váll indításánál mélyen karcolt hullámvonallal. Pereme letört.

<sup>214</sup> A 10 db gomb együtt van a múzeumban leltározatlanul.

<sup>215</sup> A Csallány-féle eredeti számozás szerint írtam le a leleteket, de itt valójában 2 db tárggyal több van, mint az ottani skicceken.

<sup>216</sup> A lócsontok JAM 64.574.1. leltári számon. A JAM-ban található ezen kívül Rétközberencs–Parom-domb lelőhely megnevezéssel még egy lókoponya (63.192.1–2. 63.193.1.).

<sup>217</sup> JAM 64.417.1. számon a 2. sírból egy császárkori edény peremét leltározták.

3. Drapposszürke, homokos anyagú, korongolt, vastagabb *oldaltöredék*.

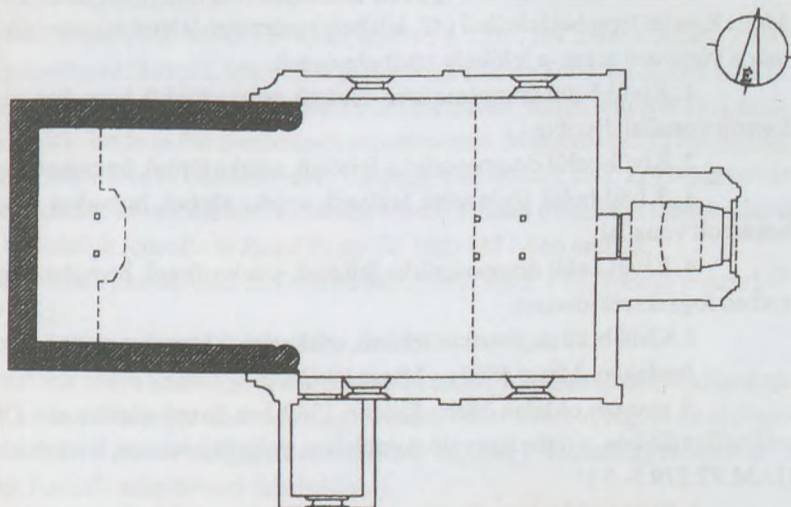
4. Kívül fekete felületű, belül téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, íves *oldaltöredék*.

*Irodalom:* JAM Adattár 97.19., 97.20., 97.22., 97.23., 2000.8., 2002.169., KALICZ Nándor: Rétközberencs–Paromdomb. *RégFüz* 10. 1958. 42–43., KALICZ 1958., Csallány Dezső: Rétközberencs–Paromdomb. *RégFüz* 13. 1960. 81–82., Dezső Csallány: Rétközberencs–Paromdomb *ArchÉrt* 87. 1960. 239., DIENES 1961. 172–175., FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962., ÉRY 1977., DIENES 1986. 54. kép, KOVÁCS 1989B. 56. XI., DIENES 1996. 293. Kat. 10., NÉMETH 1996A. 7., SZATHMÁRY–GUBA 1999., ÖSEINKET.... 1996. (Fodor István) 167–168., VÖRÖS 2001. 577.

### 5. Református templom

Régebbi templomáról keveset tudunk. A jelenlegi református templom alatt kimutathatók a középkori egyház maradványai (105. kép). Van olyan feltételezés, hogy a mai templom helyén fatemplom állt.

*Irodalom:* SzSzMT I. 252., NÉMETH 1997. 39.



#### 105. kép

A berencsi (Rétközberencs) középkori templom alaprajza

Lukácsy Gábor felmérése, 1984

(NÉMETH 1997.39. alapján)

### 6. Tölgyes

Ha a falunév olvasata helyes, akkor jellemző növényéről kapta nevét -s gyűjtőnév képzővel (MEZŐ–NÉMETH 1972. 108. irodalommal).

É. n. [1284–90]. *t. Andree f-i Janus sine herede decedentis...Chulges in C-u de Zabolch* (ZICHY I, 71–2); é. n. [1284]: *p. Andree f-i Jo-is Thulgus voc.* (ZICHY. I, 72).

A település 1284-ben (vö. ZICHY I, 55) tűnik fel, mint a magtalanul elhalt (Gutkeled nb-i) János fia András birtoka, amelyet a rokon Várdaiak és Kenéziek kaptak meg. Az elpusztult falut Kiss Lajos (KISS 1961. 130.) tévesen helyezte Gégény határába, ahol a Gutkeledék sohasem birtokoltak. Részben Rétközberencs, részben Szabolcsveresmart határába olvadt.

Kiss Lajos Kékcse északi oldalán és a szabolcsveresmarti határ déli részén tud Tölgyes-szeg nevű határrészről (KISS 1961. 202., 352.). Tögyesszög néven az 1970-es évek 1:25000-es katonai felmérésén is Szabolcsveresmart részeként szerepel, itt volt a Kossuth-tsz telepe. Nem zárható ki, hogy az elpusztult település ezen a részen keresendő. A helyet a kékcsei térképlapon (85. kép) X-szel jelöltem.

*Irodalom:* NÉMETH 1997.



## 23. Szabolcsveresmart (106. kép)

Neve a természeti földrajzi nevek csoportjába tartozik. *Veresmart* eredetileg a táj egy darabját jelentette. Az ismeretlen eredetű *mart* szó 'vízpart, emelkedő dombház' jelentésű (MEZŐ–NÉMETH 1972. 112. irodalommal). 1329: p. *Veresmoth* (ZICHY I, 321); 1329: p. *Weresmoth* (ZICHY I, 330); 1334: p. *Veresmarth in C-u de Zobovch* (ZICHY I, 421).

A falu 1329-ben tűnik fel, amikor (a Gutkeled nb-i) Bacsikai (Zemplén m.) Miklós a rokon Várdai Pelbárttal a *Gyalmastó* halászó hely tulajdonáért pert indított. A 25 M-re becsült halastó Miklós szerint az ő kékcesei, Pelbárt szerint az ő veresmarti birtokához tartozott. 1334-ben Pelbárt többek között e birtokának pusztítása ellen is tiltakozott. Fából épített templomát 1500-ban említik (OL. DI. 20.991).

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 202.

### 1. Fehérrét

A határ keleti oldalán egykori úszólápos rész a Fejérrét (Kiss 1961. 347.).<sup>218</sup> Ennek keleti oldalán Melis Katalin terepbejárásából (42. lelőhely) származó leleteket ismerünk (JAM 97.282.1–5.). A terület ma már a víztározó része, a lelőhely tehát elpusztult.

1. Kívül-belül drapposszürke felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* 3x2 karcolt vonallal díszítve.

2. Kívül-belül drapposszürke felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt két *oldaltöredék*.

3. Kívül-belül téglaszínű felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két bekarcolt vonallal.

4. Kívül-belül drapposszürke felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* egy sorban fogaskerék-díszsel.

5. Kívül-belül sárgásszürke felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* az alj indításával.

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1962B. 3.

A nyugati oldalon Melis Katalin 1962-ben terepbejárás során (39. lelőhely) a Tisza Gyöngye tsz csillagfűrt földjén, a rétbé benyúló dombháton gyűjtött leleteket, köztük korszakunkhoz tartozó darabokat is (JAM 97.279.5–7.):

1. Sárgásszürke, homokos anyagú, korongolt, kopott, kihajló *perem*. A perem átmérője nem szerkeszthető ki.

2. Szürke, belül téglaszínű felületű, homokos anyagú, korongolt kis edény vékony falú, íves *oldaltöredéke* bekarcolt hullámvonallal.

3. Szürke, homokos anyagú, korongolt, enyhén profilált *aljttöredék*. F: 12,3 cm.

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1962B. 3.



106. kép  
Szabolcsveresmart  
határába eső lelőhelyek  
1: Fehérrét,  
2: Petlend,  
3: Rozsály,  
4: Szelérd-domb,  
5: Tiszapart szakadásából

<sup>218</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

## 2. Petlend

Neve puszta személynév adással alakult ki, a személynév a *Betlen* név variánsa, a *-d* kicsinyítő képzővel megtoldva (MEZŐ–NÉMETH 1972. 32–33. irodalommal).

1381: *t. Petend ~ Pethlend* (ZICHY IV, 178, 201 ).

A telekhely 1381-ben Döge határjárása során tűnik fel. Ekkor a Rozsály közelében fekvő földet – amely Öszöddel, Kékcsével és Kanyárral is szomszédos volt – Dögétől elkülönítették.

Szabolcsveresmart nyugati határába olvadt a ma is meglévő Petlen név alapján, mely a Veres-rétből kiemelkedő 5–6 holdnyi terület (KISS 1961. 344.). A II. katonai felmérésen a Veres-rétet megjelölték. Petlend elhelyezkedése ez alapján valószínűsíthető.<sup>219</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 154.

## 3. Rozsály

Neve puszta személynévből keletkezett. Az alapjául szolgáló személynév talán szláv eredetű (MEZŐ–NÉMETH 1972. 109. irodalommal, KISS 1988. II. 427.).

É. n. [1290]: *t. St-i f-i Lewka Rwsal* (WENZEL IX, 559–60, BÀNFFY I, 23); 1291 után: *t. Rosal* (ZICHY XII, 4); 1293: *t. St-i f-i Leuka Rosal* (ZICHY I, 80); 1334: *p. Rosal, in C-u de Zobovch* (ZICHY I, 421).

A település 1290-ben tűnik fel, mint a magtalanul elhalt Leuka fia István földje, amelyet IV. László király (a Balogsemjén nb-i) Mihály fiainak, István és Pál mestereknek adományozott. Mégsem került a birtokukba, mert István rokonai, bizonyos dögei nemesek és (a Gutkeled nb-i) Várdaiak perlekedtek érte. 1293-ban István özvegyét és leányát elmarasztalták, Rozsály az utóbbi lett. 1334-ben Várdai Pelbárt tiltakozott többek között a birtokának is a pusztítása ellen. Kápolnáját (*capella in Rosal* ZICHY IV. 182) 1381-ben említik.

Szabolcsveresmart határába olvadt [SzSzBmLT 205. (1818/865); HNT. 1892. 174: *Rozsály puszta*].<sup>220</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 162.

## 4. Szelérd-domb<sup>221</sup>

Dögéről Szabolcsveresmart felé tartva Szabolcsveresmart alatt az úttól nyugatra eső domb a Szelérd-domb. Valószínűleg azonos a Kiss Lajosnál szereplő Szellért-heggyel (KISS 1961. 344.). A régi és az új dögei út találkozásánál fekszik a lelőhely. Helyzete alapján nem zárható ki, hogy összefüggésben állt a Szabolcsveresmart határába olvadt Rozsály településsel (lásd előbb!).

1956-ban egy sírt dúltak itt föl (1. sír) (Szabó György: Szabolcsveresmart. *RégFüz* 9. 1958. 40.).

1957-ben újabb sírok semmisültek meg (DIENES 1961. 186.).

1958-ban Dienes István Éri István, Makkay János és Szabó János társaságában kisebb ásatást folytatott, melynek során előkerült a 2–8. sír ifj. Kiss Károly és Háda Samu szőlőjében (107. kép). A csontok igen rossz megtartásúak voltak. A leletek az MNM-be kerültek (60.19a.–25a.).<sup>222</sup>

**1. sír:** Ifj. Kis Károly és Háda Samu szőlőjében rigolírozás során előkerült férfi váza szétdobálva. Az emberi csontokkal összekeveredve lócsontokat is találtak, azaz *lovas* sír volt.

*Melléklet:* 1. Kétélű *kard*, melyet a kisvárdai várásatás vezetőjének, Szabó Györgynek szolgáltattak be. Elveszett.

**2. sír (168. tábla):** Nő. Az ásatási dokumentációból hiányzik e sír leírása.<sup>223</sup>

*Mellékletek:* 1. A fej körül 42 db apró *gyöngy*. 2–3. A csuklón 1-1 hurkos-kampós záródású sodrott bronzhuzal *karperec*.

**3. sír (168. tábla, 108. kép):** Ny–K 282°–112° tájolású, rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű női (az ásatási dokumentáció szerint férfi) váz. A sír mélysége 40 cm, a csontváz hossza 158 cm.

*Mellékletek:* 1. Jobb szemöldökívén és szemgödrében vékony, korong alakú, préselt *rozetta*(?). Pártadisz(?) Töredékei vannak meg. 2–6. Az állcsúctól lefele, kissé balra 1 db, a mellcsontnak megfelelő helyen egymás mellett 2 db, a bal felkarcsont felső harmadánál belül 1 db, s a bal felkarcsont alsó végétől befelé 3 cm-re 1 db öntött tömör bronz *fülesgomb*. 7. A jobb alkarcsont közepe fölött 5 cm-re *vaskés*.

**4. sír (169. tábla, 109. kép):** Ny–K 290°–110° tájolású, háton fekvő, nyújtott helyzetű férfiváz. A sír mélysége 40 cm, a csontváz hossza 163 cm.

<sup>219</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

<sup>220</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

<sup>221</sup> A Szelérd dombi leletek leírását Révész László készítette.

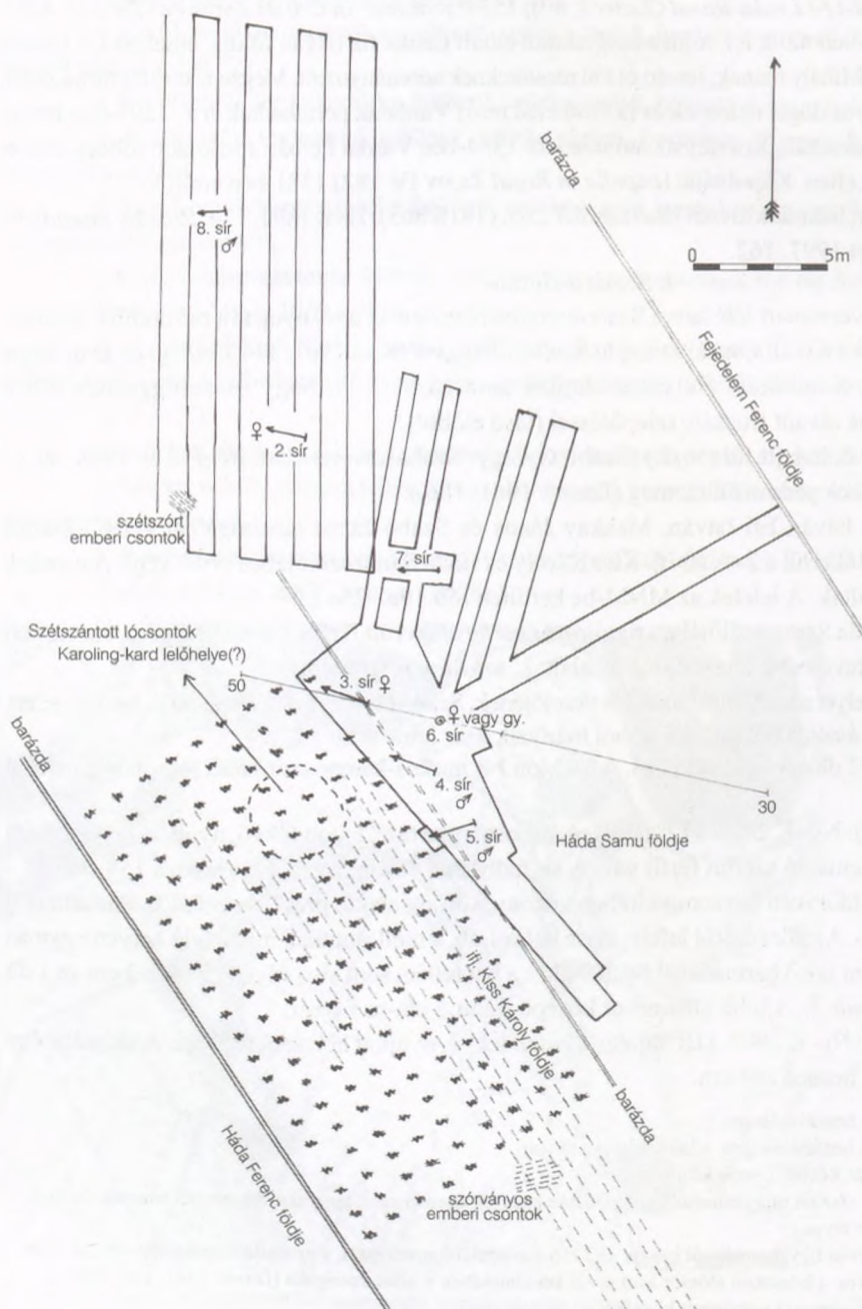
<sup>222</sup> Németh Péter szerint „Leletei viszont megsemmisültek: a vonaton hagyott, becsomagolt tárgyakat ismeretlen tettesek ellopták.” (NÉMETH 1996A. 8.) Ez az adat téves.

<sup>223</sup> A leletmentés során Dienes István figyelmen kívül hagyta az 1956-ban feldúlt temetkezést, s az általa megmentett sírokat 1-től 7-ig számozta. Néhány év múlva, a leletekről először írott rövid áttekintésében e hibát korigálta (DIENES 1961. 185–188.), s jelen esetben mi is az akkor alkalmazott szisztémát követjük.

*Mellékletek:* 1. Az állcsúcs és a bal váll között két félből öntött bronz *fülesgomb*. 2–4. 2 db lapos, hosszú vágóélű, és 1 db rövid vágóélű, deltoid alakú nyílhegy a jobb felkarcsont alsó végénél. 5. A medence közepén *vascsat* tövisének maradványa. 6–10. A bal combcsont felső végén *csiholóvas* 4 db kis *kovával*. 11. Ugyanott *vaskés*.

**5. sír (169–171. tábla, 110. kép):** Az igen rossz megtartású, Ny–K 250–70° tájolású, feltehetőleg férfi bolygatott vázából csak a koponya és néhány csontmorzsa maradt meg. A sír mélysége 55 cm volt.

*Mellékletek:* 1. A váz bal oldalán, a törzs mellett ívelt pengéjű, alsó harmadán kétélűre köszörült *vasszablya*. Csónak alakú keresztvasa gombokban végződik. Egyik függesztőfüle félkör alakú lemezes, a másik hurokszerűen meghajlított vaspálca volt. A markolatvég ovális átmetszetű, lekerekített végű vaslemezből készült. 2. A penge felső harmada mellett *csiholó*. 3. A csiholó mellett 1 db *kova*. 4–6. A szablya pengéjének középső harmada felett függőleges sorban 3 db *vaskarika*. Feltehetőleg a nyiltartó tegez függesztőkarikái voltak. 7. Az alsó karika mellett ovális *vascsat*. 8. A temetés során bizonyára a bal kar fölé fektették a vasveretes *tegezt*. A tegez fedelét mára már elpusztult vas- vagy csontlemez fedte. Vasalásának maradványai között vaspálcák, pánttöredékek maradtak meg. 9. A tegeznak jobb oldala mellett *vaskés* feküdt.



107. kép  
Szabolcsveresmart–  
Szelérd-domb:  
temetőterkép



**108. kép**

Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 3. sír  
(Dienes István felvétele)



**109. kép**

Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 4. sír  
(Dienes István felvétele)

**6. sír (171. tábla):** Újkori bolygatással feldúlt női vagy gyermekváz. Csak a koponyától jobbra eső kis felület volt érintetlen. A koponya töredékein kívül csupán a mellkas helyén került elő néhány csontszilánk.

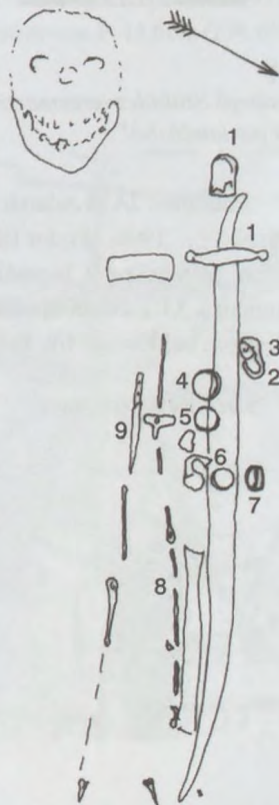
*Mellékletek:* 1. A koponya jobb oldalán kerek átmetszetű, nyitott ezüst *hajkarika*. 2. A sírföldben ugyanolyan *hajkarika* egy ráhúzott vasgyűrűvel. 3. Ugyanott kis korongos *nyakdísz*, a felakasztásra pödrött csövecske szolgált. Granulált díszű. Dienes István feltételezése szerint X. századi, s keleti szláv területről származik (DIENES 1961. 174., 187–188, NÉMETH 1975. 14–15.). 4. Ugyanott kampó alakúra hajlított *vastárgy*. 5. Ugyanott *vaskés*.

**7. sír:** Ny–K 265°–85° tájolású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású váz. Neme bizonytalan. Mélysége 45 cm. Újkori beásással bolygatva, a koponya helyén és a medence tájékán fogak kerültek elő, a lábcsontok teljesen elkorhadva a helyükön feküdtek. Melléklete nem volt.

**8. sír:** Ny–K 255°–75° tájolású, újkori bolygatással feldúlt, háton fekvő, nyújtott helyzetű férfiváz. Csak a medencétől lefele voltak meg a csontok, igen rossz állapotban. A sír mélysége 70 cm.

*Melléklet:* 1. A jobb combcsont forgója tájékán talált apró *csiholó-töredék*, mely a kiemeléskor elporladt.

1960-ban szőlőtelepítéskor újabb sírok semmisültek meg (DIENES 1961. 188.). Ekkor *hajkarikák* (5–6 db) kerültek elő, melyeket Éri Istvánnak adtak át, de ezek elkallódtak.



**110. kép**

Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 5. sír  
(a számok a katalógusnak megfelelően szerepelnek a rajzon)

A szőlőtelepítés során nagyrészt elpusztított temetőnek sem a kiterjedését, sem a pontosabb használati idejét nem lehet megállapítani. Bizonyosnak csupán annyi tűnik, hogy a megmentett sírok legalább két sorba rendeződtek. Mivel az egyes temetkezések között tetemes, olykor 6–8 méternyi távolság van, s az ásató több helyütt is megfigyelt szórványos ember- és lócsontokat, joggal gondolhatunk arra, hogy a lelőhely eredetileg több tucat sírt tartalmazott. A megmentett sírok csekély mélysége is arra utal, hogy számos temetkezés a mezőgazdasági munkáknak esett áldozatul. A leletanyag a X. századon belül pontosabb keltezésre nem alkalmas. Noha a tárgyak közül hiányoznak az egyértelműen a század második felére vagy a XI. századra datálható leletek, a – sajnos elveszett – kard arra utal, hogy a temetőt még az ezredforduló idején is használták.

*Irodalom:* Szabó György: Szabolcsveresmart. *RégFüz* 9. 1958. 40., Dienes István: Szabolcsveresmart–Szellérdomb. *RégFüz* 11. 1959. 54., DIENES 1961. 185–188., BAKAY 1967. 132., KOVÁCS 1995. 174. (a kardra vonatkozó további irodalommal), DIENES 1996. 305. Kat. 25a., NÉMETH 1996A. 8., VÖRÖS 2001. 578.

### 5. Tiszapart szakadásából

A leletgyűttes Angyalossy Pál kisvárdai szolgabíró ajándéka 1887. augusztus 18-án. A Tiszapart szakadásából 1885-ben került elő több olyan bronztárgy társaságában, amelyek a találóknál maradtak. Dienes István elképzelése szerint a falu északi szegélyén, a József A. u. északi oldalán, a mai Holt-Tisza meder déli partján lévő magasabb dombhát omlásakor bukkanhattak elő a X–XI. századi temetőből származó leletek (JAM 63.391.1–396.1.).



**111. kép**  
Baltacsüngő Szabolcsveresmartról,  
a tiszai partomlásból

1. Széles pengéjű, szekerce alakú *csüngő* rovátkolt díszítéssel. A penge két vége ívesen felfelé hajlik. Eredetileg tauszírozott volt (ma már nem látszik ennek a maradványa): ferde kis rovátkolások és egy kör díszíti. Kopott. H: 4 cm, Sz: 5,3 cm (JAM 63.391.1., régi III. 1289.) (172. tábla 5., 111. kép).

2. *Bronzcsat*, fején sugár alakú hornyó-latokban ezüst berakás volt. Pecke hiányzik, kopott. 2,5x2,7 cm (JAM 63.392.1., régi V. 695.) (172. tábla 1.).

3. *Bronzcsat* pecek nélkül. 2,8x2,15 cm (JAM 63.393.1., régi V. 696.) (172. tábla 4.). Elveszett.

4. Kerek átmetszetű nyitott *bronzgyűrű*. 2x2,15 cm (JAM 63.396.1., régi V. 698.) (172. tábla 2.). Elveszett.

5. Töredékes bronz *pántgyűrű* (JAM 63.395.1., régi V. 697.) (172. tábla 3.). Elveszett.

Jósa András szerint a fenti leletekhez tartozik Rézler György ajándéka: egy öntött fejes bronzgyűrű. Á: 2,3 cm. (JAM 63.394.1., régi V. 694.) Elveszett.

*Irodalom:* JAM Adattár Jósa-hagyaték (leltározatlan rajzos feljegyzés), 89.22., DIENES 1961. 188–189. ŐSEINKET.... 1996. (Fodor István) 172–174. – a korábbi irodalommal, DIENES 1996. 305–306. Kat. 25b.

A baltacsüngőt legutóbb Fodor István értékelte (ŐSEINKET.... 1996. 173., FODOR 2001. 25.). Párhuzamait a XI. századi orosz földi leletek között találta meg, ahol a határvidéken és a katonailag fontos településeken bukannak föl. Keleti szláv fegyveresek övére akasztott amulettek ezek.

### Tölgyes

Lásd Rétközberencs!

## 24. Tiszabercel (112. kép)

Neve törzsnévből, illetőleg népnévből keletkezett. Az arab források B. r̄sulā-nak mondják a volgai bolgár-törökök egyik törzsét. A magyarokhoz csatlakozott kabarok egyik települését sejtették benne (MEZŐ–NÉMETH 1972. 120. irodalommal, Kiss 1988. I. 196.)

1355e. > 370: p. *Berczel* (TT. 1900. 396.); 1335/818: p. = in *C-u de Zabolch iuxta fl-m Tycie* (BESSENYEI 121); 1336: p. = in *C-u. de Zabolch* (F. VIII/6. 136).

A falu 1335 előtt tűnik fel, amikor I. Károly király visszaítélte (a Bogátradvány nb-i) Izsépi (Zemplén m.) István unokájának, István fia Jánosnak. Ő és testvérei 1335-ben leánynegyed fejében nővérüknek, Sebének, Olaszi János boldogkői (Abaúj m.) vámagy feleségének e Tisza menti birtokot átadták. Másik birtokosa Edelenyi (Borsod m.) János 1336-ban hűsleges szolgálatáért és 30 kassai M-ért itteni részét a kőből épült egyház kegyuraságával együtt (BESSENYEI 28) *Gallicus* János mester boldogkői vámagynak örökre átíratta. Határát egy évvel később János ura, Druget Vilmos nádor megjáratta (F. VIII/6, 138). 1371-ben már nevében is viselte, hogy egyházas település (p. *Eghzasbercel* TT. 1900. 410.). Középkori templomát 1944-ben fel-robbantották, alapfalai a jelenlegi alatt húzódnak.

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 38.

### 1. Ajaktelek

Szerepel a forrásokban *Ajakastó*-ként is. Felmerült, hogy olyan tavat jelölt a név, melynek kifolyása volt (MEZŐ–NÉMETH 1972. 120. irodalommal, vö. Ajak település nevét is!).

1347/359: p. *Ayaktelek*, in *C-u Zabolch* (A. VII, 569); 1354: *Aiokteluk* ~ *Aiekteluc nuncupata* (A. VI, 161); 1355/359: t. *Ayak...inter p-nes Gawa et Berzel* (A. VII, 569).

A település 1347-ben tűnik föl, amikor I. Károly király az örökös nélkül elhunyt Chene fia Benedek birtokát a Gutkeled nb-i Bátori Bereck és Lökös fiainak adta, ami ellen a szintén Gutkeled nb-i Pál bán fia Vid (a Ráskai család őse) fia Lóránd tiltakozott. Az 1354. évi osztáskor fele Bereck fia Miklósé lett. 1359-ben a Gáva és Bercel között fekvő földet már a rokon Butykaikainak ítélték. Tiszabercel határában kereshető.<sup>224</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 20–21.

### 2. Állásrét

A település nyugati részén, a gávai határnál, a Kató-halom mellett hajdani lápból kiemelkedő kerek homokdombon<sup>225</sup> a többi között Árpád-kori leleteket gyűjtött 1963-ban terepbejáráskor Melis Katalin. A terep-bejárási napló szerint ez a 190. lelőhely, a Jósza András Múzeumba került anyagban talált cédulán 207. lelőhely szerepelt (JAM 97.431.3.):

1. Téglaszines szürke, egészen enyhén homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 14,6 cm (174. tábla 1.).

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1964B. 3.

### 112. kép

Tiszabercel határába eső lelőhelyek

- 2: Állásrét,
- 3: Belterület, Bessenyei szülőház,
- 4: Belterület, Sárga-part,
- 5: Diófa-lapos,
- 6: Kerítőpart,
- 7: Kétkis-hegy,
- 9: Mezőgazdasági Szakiskola,
- 10: Pálinkás-dűlő,
- 11: Ráctemető,
- 12: Református templom:
- 13: Rigó-domb (Kossuth u.),
- 15: Újsor,
- X: Jánostelke (ld. katalógus: Gávavencsellő–Vencsellő)



<sup>224</sup> A hely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.

<sup>225</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

### 3. Belterület, Bessenyei György szülőházának udvara

Jósa András feljegyzése szerint „azon háznak udvarán, melyben Bessenyei György született, 13 ép és 3 töredék, mely még használatban nem volt bronzhuzal fülbevaló”. Korocz József ref. lelkész ajándéka 1912. május 14-én. A ház a falu közepén áll, egy Ny–K-i utca északi oldalán (Bessenyei u. 4.). A leletegyüttes összsúlya 9,93 g. 1–13. 13 db kerek metszetű nyitott bronzhuzal *karika*. Á: 1,7–2,1 cm (JAM 64.191.1.) (172. tábla 6.).

*Irodalom:* DIENES 1996. 302., 332. Kat. 22a.

14. Bessenyei-kert néven leltározta – közelebbi információ nélkül – egy töredéket: kívül-belül sárgás foltos szürke, kissé homokos-szemcsés anyagú, korongolt edény kihajló *pereme* (JAM 64.596.1.). P: 19,2 cm (172. tábla 7.).

### 4. Belterület, Sárga-part

A belterület DK-i sarkán, egy a Csözsilip-csatornától északra fekvő magas háton kiszántott emberi csontok között Bölcs Leó *bronzpénzét* találták meg. A lelőhely kb. 400–500 m-re fekszik a Mezőgazdasági Szakiskola mögött (lásd lejjebb!). Az 1994-es terepbejárás során ezen a részen sok késő népvándorlás kori és talán Árpád-kori(?) cserepet lehetett látni, valamint szétszántott sírból származó bokacsontokat és koponyatöredéket. A területen Tóth Katalin végzett kisebb leletmentést, melynek során a többi között egy avar kori település maradványait tárta föl. Az ásatási anyagot Szalontay Csaba (Móra Ferenc Múzeum, Szeged) dolgozza föl.

*Irodalom:* JAM Adattár 95.20.

### 5. Diófa-lapos

A településtől ÉNy-ra másfél kilométerre fekvő lapos dombhát a Diófa-lapos, melyet északról a Tisza, keletről és délről a Holt-Tisza, nyugatról töltés határol, a tiszai védgát által kettévágott domb keleti fele (a nyugati rész az Oláh-zug). Két kiemelkedő része van, a délebbin – a községhez közelebb esőn –, a Holt-Tiszától közvetlenül ÉNy-ra fekvőn végzett ásatást Kiss Lajos 1935-ben. A 150–200 holdnyi terület déli végén található kúttól 51 méterre lévő alacsony kiemelkedésen kutatóárokot húzott két napig. Két Ny–K-i tájolású temetkezést sikerült feltárnia. A megkutatórtól északra kb. 1,5 km-re fekvő kiemelkedés a Ráctemető, ahol Kalicz Nándor ástott (lásd lejjebb!).

Dienes István és Németh Péter lelőhely azonosítása idején – 1971-ben – gépekkel dolgoztak a területen, s ekkor is bukkantak elő a gépészek szerint sírok, de ezek megmentésére nem került sor.

**I. sír (173. tábla):** M: 54 cm. Rossz megtartású, Ny–K-i tájolású csontváz. Csvh: 169 cm. A koponya északra nézett. A leletek a Jósa András Múzeumba kerültek (JAM 64.278.1.1–6.1., régi 166–174.1935.).

*Mellékletek:* 1. Bal fül táján nyitott ezüst *hajkarika*. Á: 2–2,1 cm, S: 1,01 g. 2. Jobb vállnál *kés*. Egy régi rajz alapján két darabra törött. Az egyik van meg. A meglévő töredék H: 1,9 cm (a rajzon ez szerepel alul; a felső rész a régi rajzról kiegészítés). 3. Ugyanott lant alakú *csiholó*, mely a régi rajza alapján 6,6 cm hosszú lehetett. Elveszett. A táblán a régi rajz szerepel. 4. Az acélon *kova*. Elveszett. A táblán a régi rajz szerepel. 5. A jobb alkar közepénél kis drapp *fenőkő*. H: 3,7 cm, Sz: 2,5 cm, V: 1 cm. 6–7. A lábszár közt két *kengyel*. A kisebb – kb. 14x12,5 cm – kerek darab a jobb térdnél, a nagyobb – kb. 15x13 cm –, körte alakú a bal lábfejnél (JAM 64.1.1.–1.2.). 8. A jobb lábszár mellett kívül közepén lekerekített sarkú téglalap alakú vas *hevedercsat*. 6,8x4,2 cm, S: 30,79 g. 9. A bal lábszár végénél, oldalt, a kengyel mellett *csikózabla*. Jelenleg két csikózabla van beletárolva Diófa-lapos I. sír megjelöléssel (JAM 64.278.1.1–2.1.). A régi táblarajzon a 64.278.1.1. számon szereplő egyik – törött – karika és a 64.278.2.1. számon leltározott szájvas tartozik a leletegyütteshez. H: 18,1 cm, a karika Á: 5,9 cm. A szájvas szimmetrikus, két 9,5 cm hosszú részből áll, egyik vége törött. (Ez van a táblán fölül.) Ugyanakkor mellette ismeretlen személy írásával egy cédula található, amely szerint nem ez a Diófa-laposi zabla. Mindezek alapján nem dönthető el, hogy a két zabla közül melyik tartozik össze a leletegyüttesel.

**II. sír:** Az előző sírtól délre 6 m-re feküdt. A váz lábát tompaszögben behajlították. A koponya délre nézett.

Melléklete nem volt.

*Irodalom:* ALISP. JEL. 1935. II. 69., KISS 1937. 244–245., KISS 1961. 358., FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962. 78., DIENES 1996. 316. Kat. 36c.

### 6. Kerítőpart

A határ nyugati szélén, Gáva felől magasabb terület az egykori láp peremén a Kerítőpart (KISS 1961. 360.).<sup>226</sup>

1. Közelebbi információ nélkül leltározta be innen egy szürke, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *peremét*. P: 14,4 cm (JAM 65.1.9.) (174. tábla 1.).

<sup>226</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

A homokháton Melis Katalin 1963-ban, terepbejárása során őskori és Árpád-kori cserepeket gyűjtött. A terepbejárás napló szerint ez a 192. lelőhely, a Jósa András Múzeumba került anyagban talált cédulán 193. lelőhelyként szerepel. Ebben az anyagban (JAM 97.417.1–11.) azonban csak őskori leletek voltak.

*Irodalom:* MELIS 1964B. 4.

### 7. Kétkis-hegy

A határ nyugati részében, a Kerítő alatti területen (Kiss 1961. 360.), hajdani mocsárból kiemelkedő két kisebb homokos part a Kétkis-hegy,<sup>227</sup> melyen Melis Katalin terepbejárása során (194. lelőhely) elsősorban bronz- és vaskori cserepeket gyűjtött. Volt közöttük egy Árpád-kori töredék is (JAM 97.418.5.):

1. Téglaszínú külső felületű, szürke törésű, szemcsés anyagú, korongolt kisebb *oldaltöredék* sekélyen karcolt vonallal.

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1964B. 4.

### 8. Kettős-halom

A községtől DNy-ra 2 km-re a Pálinkásdűlő szomszédságában fekvő két halmon<sup>228</sup> Kiss Lajos 1933-ban kisebb ásatást végzett. 14 helyen húzott 130 cm mély árkokat, s e munka során két Ny–K-i tájolású, melléklet nélküli vázra akadt. A sírok kora meghatározhatatlan, de tájolásuk alapján, s mivel kurgánba beásottak, felmerül a korszakunkhoz tartozásának lehetősége.

*Irodalom:* ALISP. JEL. 1933. II. 97.

### 9. Mezőgazdasági Szakiskola

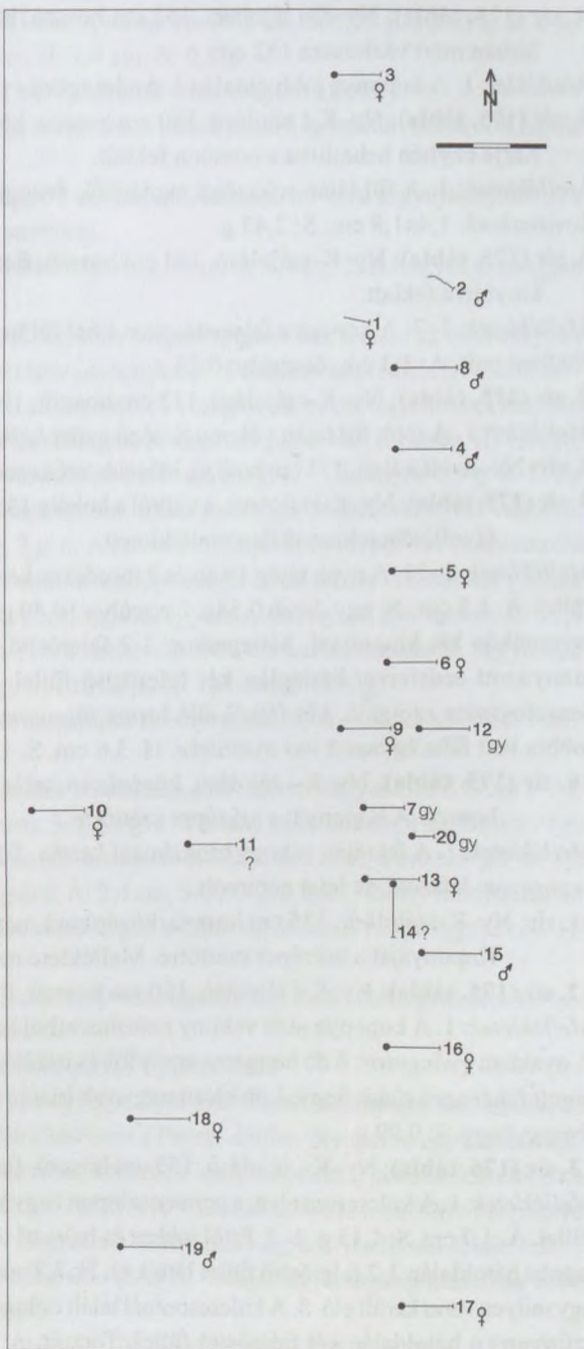
É–D-i homokvonulaton tereprendezéskor 1971-ben egy X. század végére – XI. század elejére keltezhető köznépi temető sírjaira bukkantak, amikor a patak és a dombvonulat közötti rész feltöltésére szkréperrel hordták a földet. A tanulók szerint kb. 12–14 sír pusztulhatott el ekkor. A korábbi években a domb nyugati oldalán nyitott homokbányában már ugyancsak semmisítettek meg sírokat.

A múzeumot Vasas Géza szakiskolai tanár értesítette. Németh Péter 20 temetkezést (egy teljes és két töredékes sírsor) tárt fel az elpusztított síroktól délre, a Szakiskola új épülettömbjétől keletre fekvő gyakorlókert bejáratától 200 m-re, a Zsaró patak partján húzódó, mintegy 250x40 m-es dombvonulaton (113. kép). A feltárás alapján a XI. századi temetkezések az északi oldalon lehettek, azaz a temető észak felé terjeszkedett. (Ez a tendencia Ibrány–Esbó-halom esetében is megfigyelhető volt, ahol a XI. századi sírok a temető északi és keleti felén kerültek elő.) A község területén ez a negyedik X–XI. századi temető.

A leletek a Jósa András Múzeumba kerültek (87.45.1.–87.59.7.).

### 113. kép

*Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola temetőtérkép*



<sup>227</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

<sup>228</sup> A lelőhely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.



- 1. sír (175. tábla):** Ny–K-i tájolású, a szkréper által bolygatott idősebb nő váza. A koponyát és a mellkas egy részét a gép megrongálta. Jobb karja a medencére hajlítva feküdt. A jobb láb rendellenesen görbe.  
*Melléklet:* 1. A jobb kézen vékony bronzhuzalból hajlított, hegyesedő végű *gyűrű*. Egyik vége törött. Á: 2 cm, S: 0,68 g.
- 2. sír (175. tábla):** Ny–K-i tájolású, a szkréper által szétműt, s korabeli bolygatásnak is áldozatul esett férfiváz.  
 A lábszár szétnyílván feküdt.  
*Melléklet:* 1. Az in situ maradt bal alkar mellett hosszú, egyenes, egyélű, középső nyélállású *vaskés*. Hegye letörött. H: 15,2 cm.
- 3. sír (175. tábla):** Ny–K-i tájolású, a szkréper által megrongált koponyájú fiatalabb nő jó megtartású váza.  
 Sírfoltja lekerekített sarkú, jól látszó. A kar nyújtva a test mellett feküdt.  
*Melléklet:* 1. A nyakcsigolyák jobb oldalán vastag huzalú, kisebb S végű ezüst *hajkarika*. Á: 1,5 cm, S: 2,01 g.
- 4. sír (175. tábla):** Ny–K-i tájolású, 152 cm hosszú, középkorú, erős csontozatú férfi váza nyújtott karral.  
 Sírban mért vázhossza 152 cm.  
*Melléklet:* 1. A koponya jobb oldalán I. András *pénze* (1046–1060): CNH 12. típus. S: 0,32 g.
- 5. sír (175. tábla):** Ny–K-i tájolású, 140 cm hosszú, középkorú női váz. A koponyát a szkréper tönkretette.  
 Karja enyhén behajlítva a combon feküdt.  
*Mellékletek:* 1. A fül táján sokszögű enciánkék *üvegyöngy*. Á: 1 cm, S: 1,11 g. 2. A koponya alatt fehér *kovaszilánk*. 1,4x1,8 cm, S: 2,43 g.
- 6. sír (175. tábla):** Ny–K-i tájolású, 144 cm hosszú, fiatal nő váza. A koponyát a szkréper tönkretette. Karja kinyújtva feküdt.  
*Mellékletek:* 1–2. A koponya felszedésekor a bal fül helyén vékony S végű ezüst *hajkarika*. Párja a fagyott földben volt. Á: 1,3 cm, összsúly: 0,73 g.
- 7. sír (175. tábla):** Ny–K-i tájolású, 113 cm hosszú, 10–12 év körüli leánygyermek váza. Karja nyújtva.  
*Melléklet:* 1. A jobb fül táján vékony S végű ezüst *hajkarika*. Vége letörött. Á: 1,2–1,5 cm, S: 0,52 g.
- 8. sír:** Ny–K-i tájolású, 175 cm hosszú, idősebb, erős csontozatú férfi váza nyújtott karral. Melléklete nem volt.
- 9. sír (175. tábla):** Ny–K-i tájolású, a válltól a bokáig 135 cm hosszú, idősebb nő váza nyújtott karral. Az ásató távollétében kiszedték a mellékleteit.  
*Mellékletek:* 1–21. A nyak táján 19 ép és 2 töredékes kerek aranyozott *ezüstveret*, hátlapján két-két felerősítő füllel. Á: 1,3 cm. S: egy darab 0,54g, összsúlya 10,49 g. 22–35. Ugyanott 14 db kerek aranyozott *ezüstveret* peremükön kis kiugrással, hátlapjukon 2-2 felerősítő füllel. Á: 1,1–1,3 cm. 36. Stilizált madárfej alakú aranyozott *ezüstveret* hátlapján két felerősítő füllel. 1,1x1,7 cm, S: 0,48 g. 37. Ugyanott az ingnyak összefogására szolgáló, két félből álló bronz *fülesgomb*. H: 1,7 cm, Á: 1 cm, S: 1,92 g. 38. A mellkason jobbra lent fába ágyazott *vas nyéltüske*. H: 3,6 cm, S: 1,9 g.
- 10. sír (175. tábla):** Ny–K-i tájolású, középkorú, talán nő váza nyújtott karral. A válltól a bokáig 125 cm hosszú. A koponyát a szkréper szétörte.  
*Mellékletek:* 1. A fej táján vékony bronzhuzal *karika*. Töredéke van meg. H: 2,1 cm, S: 0,29 g. 2. A bal karon *bronznyom* látszott, de lelet nem volt.
- 11. sír:** Ny–K-i tájolású, 135 cm hosszú, középkorú, nem meghatározható nemű egyén váza nyújtott karral.  
 Koponyáját a szkréper szétörte. Melléklete nem volt.
- 12. sír (175. tábla):** Ny–K-i tájolású, 130 cm hosszú, 8–10 év körüli leánygyermek váza nyújtott karral.  
*Mellékletek:* 1. A koponya alatt vékony ezüsthuzalból hajlított, kis S végű *hajkarika*. Á: 1,5 cm, S: 0,38 g. 2. A nyakban *gyöngysor*: 6 db hengeres aranyfóliás irizáló üveg-, 52 db apró gömbölyű kásagyöngy, 1 db kissé tagolt fehér apró rúdgyöngy, 1 db kicsit nagyobb irizáló ikergyöngy és 1 db kicsit nagyobb gömbölyű irizáló üvegyöngy. S: 9,99 g.
- 13. sír (176. tábla):** Ny–K-i tájolású, 153 cm hosszú, fiatal nő váza. Jobb karja a medencére hajlítva feküdt.  
*Mellékletek:* 1. A kulcsont alatt, a gerincoszlopon nagy kerek aranyozott *ezüstveret*, a hátoldalán két felerősítő füllel. Á: 1,7 cm, S: 1,15 g. 2–3. Ettől jobbra és balra e1-1 kéttágú csüngős aranyozott *ezüstveret*. A kör alakú tagot a hátoldalán 2-2 felerősítő füllel látták el. H: 3,7 cm, S: 2,03–2,03 g. 4–7. A mellkas felszedésekor négy ugyanilyen *veret* került elő. 8. A kulcsontnál talált csüngős veretek közül a bal oldali felett kis kerek aranyozott *ezüstveret* a hátoldalán két felerősítő füllel. Torzult. Á: 1,3 cm, S: 0,49 g. 9. A nyakcsigolyák közt jobbra kéttágú aranyozott ezüst csüngős *veret*. Felső tagja rombusz alakú, a hátoldalán két felerősítő füllel. Törött. H: 3,3 cm, S: 1,39 g. 10. A jobb alkaron két szálból sodrott bronz *karperec*. Mindkét vége hiányzik. Az egyik letört vég alatti részen a visszatekert drót látszik. Á: 6,9 cm, S: 18,21 g.

**14. sír:** A 13. sírra merőlegesen, É–D-i tájolású váz. A temetkezés a 13. sírnál későbbi. A válltól a bokáig 138 cm hosszú. Jobb alkarja a medencén feküdt. Melléklete nem volt.

**15. sír:** Ny–K-i tájolású, 170 cm hosszú, idősebb, erős csontozatú férfi váza. Jobb karja a medencében feküdt. Melléklete nem volt.

**16. sír (176. tábla):** Ny–K-i tájolású, idősebb nő váza nyújtott karral. Felsőteste elkorhad.

*Mellékletek:* 1–3. A nyakában eredetileg négy szem *gyöngy*. Jelenleg három van meg: egy sötétkék, egy fehér és egy fekete alapon fehér hullámvonallal és ponttal inkrusztált gömbölyű üvegyöngy. S: 2,26 g. 4. Ugyanott átfürt III. századi *bronzpéncz* (antoninianus). Hátlapján agyonkopott sugárkoronás fej jobbra néz. Á: 2 cm, S: 1,79 g. 5. A gerincoszlop táján rovátkolt fejű öntött bronz *fülesgomb*. Füle törött. H: 1,2 cm, S: 0,72 g. 6. A bal kéznél hosszúkás, a végén hegyesedő lemezes *bronzcsüngő*. H: 5,3 cm, S: 1,84 g. 7–8. A kezén 1-1 D metszetű *bronzgyűrű*. A bal kézen lévő törött. Á: 1,8–2,1 cm. A másik ép. Á: 2 cm, S: 0,75 g és 1,31 g. 9. A sír anyagával együtt leltározta egy *ezüstkarika*-töredéket. H: 1,4 cm, S: 0,5 g.

**17. sír (176. tábla):** Ny–K-i tájolású, 145 cm hosszú, középkorú nő váza nyújtott karral.

*Melléklet:* 1. A jobb kézen bronz *pántgyűrű*. Egyik vége szögletes, a másik kissé hegyesedő. Bekarcolt kettős cikcakk-vonallal díszítették. Á: 2–2,1 cm, S: 1,53 g.

**18. sír (176. tábla):** Ny–K-i tájolású, a válltól a bokáig 151 cm hosszú, idősebb nő váza kinyújtott jobb és a combra hajlított bal karral. Fejét a szkréper széttörte.

*Mellékletek:* 1. A fej táján vékony, zárt *bronzkarika*. Kettétört. Á: 2,1 cm, S: 0,48 g. 2. Az egyik jobb ujján *rozsa*, de tárgyat nem találtak.

**19. sír (177. tábla):** Ny–K-i tájolású, 163 cm hosszú, idősebb férfi váza nyújtott bal, a combra hajlított jobb karral. Foga nagyon kopott. Koponyáját a szkréper „megnyeste”. Mellkasa és medencéje elkorhad.

*Mellékletek:* 1–2. A medence fölött a csigolyákon bronz *fülesgomb*. A váz felszedésekor ugyanitt két hasonló lecsúszott *gomb*. S: 2,83 g. Valójában négy törött fülű fél fülesgomb, azaz két gomb volt a sírban. H: 1,5 cm, Á: 1 cm. 3. A bal combnyaknál kör keresztmetszetű *vaskarika*. Fele van meg. Á: 3,3 cm, S: 4,8 g. 4–5. Ez előtt, a lábhoz képest ferdén *nyílhegy*. A jobb comb alatt ferdén másik *nyílhegy*. Mindkettő rövid vágóélű, deltoid alakú volt. Töredékesek. H: 8,6 cm, S: 12,99 g, 7 g. 6. A bal térdtől feljebb, kívül kör keresztmetszetű *vaskarika*. Törött. Á: 3,8 cm, S: 6,71 g. 7. Felette a combon ferdén hengeres *vaspálca*. Töredékei vannak meg. 8. A jobb combnyak felett, a lábra merőlegesen hosszú, egyélű, egyenes, alsó nyélállású *vaskés*. H: 12,4 cm, S: 15,28 g. 9. Felszedésekor került elő a medencénél lévő *vaskarika* előtt kör keresztmetszetű, hegyesedő végű *vaspálca* farost-maradványokkal. Talán nyílhegy nyéltüskéje. H: 7,6 cm, S: 6,39 g.

**20. sír:** Ny–K-i tájolású, 1–2 éves gyerek sírja, melyet a szkréper szétnyomott. A váz hossza kb. 50–55 cm. Felszedhetetlen. Melléklete nem volt.

**Szórvány (177. tábla):** Az 1971-es leletbejelentéskor kerültek múzeumba a következő tárgyak (JAM 87.60.1–7.). 1. Vastag huzalú, S végű kisebb ezüst *hajkarika*. Á: 2 cm, S: 2,89 g. 2. Vékony ezüsthuzalból hajlított S végű *hajkarika*. Á: 1,8 cm, S: 0,46 g. 3–5. 3 db Salamon *veret*. Elvesztek. 6. Körte alakú füles *bronzcsörgő*. H: 2,8 cm, Á: 2 cm, S: 5,41 g. 7. Hegyesedő végű fonott *ezüstgyűrű*. Á: 2,4 cm, S: 3,53 g. 8. Igen vékony bronzhuzalból hajlított, nyitott *hajkarika*. Á: 3,1 cm, S: 0,56 g. 9. Kockásra vagdalt felületű, átlátszó zöld *üvegyöngy*. H: 0,9 cm, S: 1,1 g.

*Irodalom:* JAM Ad. 85.51, Németh Péter: Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola gyakorló kertje. *RégFüz* I. 25. 1972. 64., NÉMETH 1972., NÉMETH 1996A. 9.

### 10. Pálinkás-dűlő / Pálinkás-part / Paprét-dűlő

A határ DNy-i részén (Kiss 1961. 363.), kb. 5 km-nyire, a Gáva felé vezető úton nyugat felé indulva át kell menni a Lónyai-csatornán, majd az első dűlőúton délre bemenni a Paprét-dűlőbe. Nyugatról egy kiemelkedő domb látszik itt: a Pálinkás-part. Északról a Gáva–bujai kövesút, keletről a Lónyai-csatorna, kelet és délkelet közt a Paprét, délről a Darvaska, nyugatról a Pálinkás vette közre. Az itt lévő Pálinkás-kúttól keletre 300 m-re, illetve a dombtól keletre vezető dűlőúttól 40–50 m-re nyugatra fekszik a lelőhely, mely egykor Vas István földje volt.

Egy feltárt sírból említenek itt egy S végű *hajkarikát* (JAM). Valójában leltározva kizárólag kora vaskori leletek (JAM 68.221.1., 64.279.1.) vannak innen.

*Irodalom:* FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKI 1962. 1106. lh. 78., DIENES 1996. 317. Kat. 36e., ALISP. JEL. 1936. II. 68.

Közelebbi információ nélkül leltározta ugyancsak Pálinkás-dűlő megnevezéssel különböző korú edénytöredékeket, köztük egy Árpád-korit is (JAM 64.377.5.):

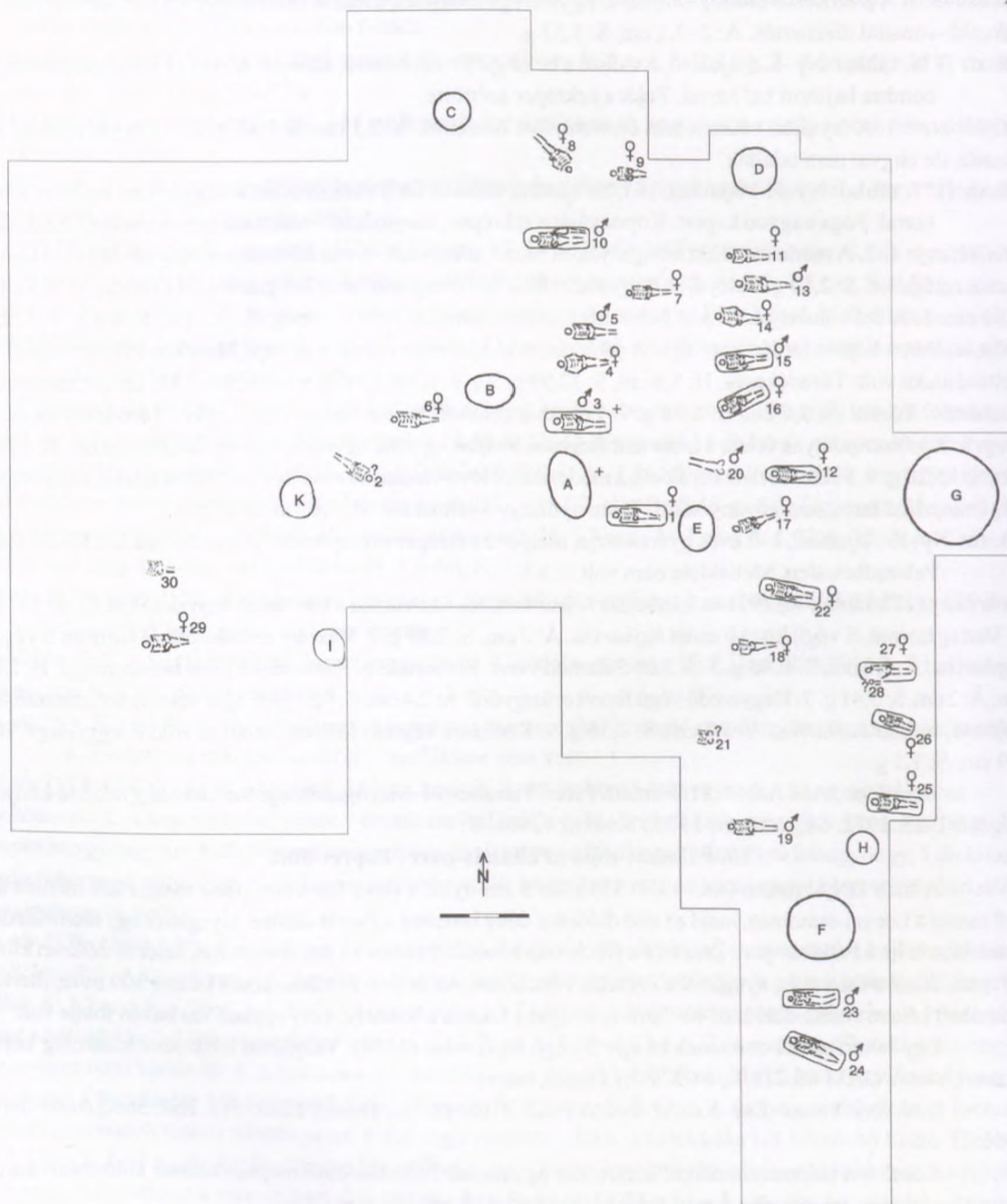
1. Drapposszürke, kissé homokos anyagú, korongolt íves *oldaltöredék*, az egész felületén sűrűn karcolt vonalazással, s felett ferde fésűbenyomkodásokból kialakított díszítősor indításával (174. tábla 8.).

### 11. Ráctemető

Az ÉNy-i határban, a községtől kb. 3 km-re, a Tisza árterében, a folyótól 80 m-re a Tódalja és a Hosszútó közt lévő kisebb halom a Ráctemető (KISS 1961. 364.), ahol Szene Balázs földjén Kalicz Nándor 1956–57-ben 30 síros temetőt tárt fel (114. kép). A domb maga 35 m átmérőjű és kb. 0,5 m magas. A X. századi temető sírjai a felszínhez igen közel kerültek elő, valószínűleg volt már kiszántott temetkezés is. Korábban őskori anyag került be a múzeumba a környékről. A Tisza csontvázat is mosott ki, mely esetleg tartozhatott a honfoglalás kori temetőhöz (ALISP JEL 1932. II. 84.).

A temetőterkép alapján a nagyobb kiterjedésű temető nyugati részét sikerült megmenteni.

114. kép  
Tiszabercel–Ráctemető temetőterkép



**1. sír (178. tábla):** Kissé lekerekített sarkú sírgödörben Ny–K-i tájolású női váz. M: 75 cm, H: 200 cm, Sz: 70 cm, Csvh: 156 cm. Feje kissé jobbra billent, karja nyújtva feküdt a test mellett.

**Mellékletek (JAM 65.278.1–3.):** 1. Jobb alkarján ovális metszetű, hegyesedő végű bronz *karperec*. Á: 6,3–6,6 cm, S: 14,9 g. 2. A medence közepén vékony bronzhuzalból hajlított *hajkarika* összeérő végekkel. Á: 2,2–2,4 cm, S: 1,27 g. 3. A bal medencelapáton *vastöredékek* – esetleg kés vagy rombusz alakú nyílhegy töredékei. Ez ma már 5 apró meghatározhatatlan töredék, S: 4,14 g.

**1. sír környéke<sup>229</sup>(178. tábla):** Valószínűleg feldúlt sírból származó leletek egy ürgejáratban (JAM 65.281.1–2.): 1–2. 2 db aranyozott ezüst csüngős *ingnyakdísz veret*. Felső tagjuk kerek, melyen egy-egy felerősítő fül van hátul felforrasztva, az alsó tag három-karéjos. H: 2,7 cm. Az egyik töredékes. S: 0,46+0,65+0,66 g. 3–5. Az előző darabokkal egy garnitúrához tartozó 3 db aranyozott ezüst kerek *ingnyakdísz veret*. Hátoldalukon egy-egy felerősítő fül. Á: 1,3 cm.

**2. sír:** Megfigyelhető folt nélkül fordított tájolású – fejjel KDK-re fekvő – váz. M: 65 cm, Csvh: 160 cm. A koponya kissé jobbra billent. Jobb karja a medencére hajlítva, a bal kinyújtva a test mellett feküdt. Melléklete nem volt.

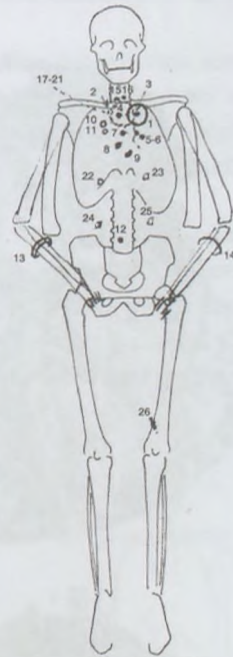
**3. sír:** Lekerekített sarkú sírgödörben férfiváz feküdt fejjel nyugatra. M: 70 cm, H: 214 cm, Sz: 68 cm, Csvh: 170 cm. A koponyát a jobb szem felett beverték. A jobb kar kinyújtva a test mellett, a bal kissé behajlítva a medencén feküdt.

**Melléklet:** 1. A jobb medencelapáton *vaskés*. Elveszett.

**3. sír mellett (JAM leltározatlan) (178. tábla):** Egy szórvány nagykarikás *csikózabla*, mely valószínűleg feldúlt sírhoz tartozott. H: 26,5 cm. A szájvasak H: 8,5 cm, 9,5 cm, a karikák Á: 6,8 cm, S: 98,81 g.

**4. sír (178–179. tábla):** 35–45 cm mélyen, 165 cm hosszú, Ny–K-i tájolású női váz megfigyelhető folt nélkül (115. kép). A koponya magasabban feküdt, mint a többi rész. Karját a medencére hajlították. Csallány Dezső szerint a „mellkorong” alatt a koporsó maradványa maradt meg, rajta keresztshálas durva vászon, felette csikóbőr réteg rövid szőrével felfelé. Ez utóbbin „fülbvalóserű és más mintázott fémtárgy nyomai látszanak”.

**Mellékletek (JAM 64.890.1., 65.276.1–7.):** 1. A mell közepén kissé oldalt dőlve növényi mintás, poncolt, aranyozott ezüst *hajfonatkorong* (116. kép).<sup>230</sup> Kettős lemezből készítették: a felső domborított aranyozott ezüstlemez, az alsó bronzlemez. Nittekkal úgy erősítették össze, hogy a felső és alsó végen egy 2 cm-es bőrszíjnak hagytak helyet. (A bőrszíz látszott is.) A bőrt 1-1 nagyobb nitt erősítette a koronghoz. Ilyen nagyobb nitt a jobb és a bal oldalon is van bőr nélkül. A szegecsken kívül 10 felvarrásra szolgáló „füzőnyílás” is van a peremen, de ezek némelyike csak a felső korongon látszik, az alsón nem. A korong megrongálódott és eltört. Durva megoldással – szegeccseléssel és drótozással – javították ki. Az ezüstlemezt 3 helyen szegecselték és hurkos dróttal kötötték meg. Hátoldalán bőr- és vászondarabok voltak az előkerüléskor. Á: 7,6 cm (JAM 64.890.1.). 2. A gerinc alatt díszített felületével lefelé a *hajfonatkorong* párja. Ennek közepén is javításra utaló szegecspár. Alatta csikóbőrszerű, csokoládébarna maradványok, melyek ma is megvannak. Erősebben kopott, mint a párja (JAM 64.890.1.). 3–14. Az ingnyakat díszítő csüngős aranyozott *ezüstveretek*. 5 db-nak a felső tagja fekvő rombusz alakú, közepükön kiemelkedő dudorral. Hátoldalukon 2-2 fül szolgált a felerősítésre. Alsó tagjuk szív alakú, melyet öt levéllel díszítettek. További 4 db rombusz alakú felső tag és 3 szív alakú alsó tag szerepel a leltárkönyvben.



**115. kép**  
*Tiszabercel–Ráctemető 4. sír*

<sup>229</sup>A térképen kereszttel jelölt hely az 1. sír mellett.

<sup>230</sup>A korong leírását CSALLÁNY 1959. alapján adom.

Előkerülési körülményeiről az alábbiakat tudjuk: a mellkorong alatt, a mell bal oldalán volt egy rombikus darab. H: 2,3 cm, a fülnél textilmaradványokkal. Egy hasonló veret szív alakú csüng-gövel, valamint vászondarabkával a korong jobb oldalán feküdt. 2 db ugyanilyet a bal mellen találtak. Egy rombikus ezüstveret mellettük a mell közepén helyezkedett el, hátoldalához textildarab tapadt. A mell közepén egy másik rombikus ezüstveret szív alakú csüng-gövel. A nyak alatt egy ugyanolyan példány vászonmaradványokkal. Ugyanott további 2 db rombikus veret és egy szív alakú csüng-gövel vászonmaradványokkal. Az előbbi közelében szív alakú csüng-gövel vászonmaradvánnyal. 15. A jobb mellkas felső szélénél préselt aranyozott *ezüstrozetta* a felvarráásra szolgáló lyukkal. Töredékes. Á: 3,4 cm. Elveszett, a rajz Dienes Ö. Istvántól maradt. 16. Mellette hasonló *rozettának* a töredéke vászonmaradvánnyal. Elveszett, a rajz Dienes Ö. Istvántól maradt. 17. A gerinc alsó végén, a bordák közt öntött bronz *fülesgomb*. H: 1,2 cm, S: 1,1 g. 18. A jobb alkaron pödrött végű bronz *pántkarperec*. Széle egyik oldalon sérült, egyik vége letörött. 7,4x5,4 cm, S: 9,83 g. 19. A bal alkaron hegyesedő végű bronz *huzalkarperec*. 6,6x7 cm, S: 22,11 g. 20. A nyakon egy kis aranyfóliás *üveggyöngy*, mely kettétört. Á: 0,6 cm. 21. A nyak alatt préselt aranyozott *ezüstrozetta*. Elveszett. 22–25. Négyszögű préselt *ezüstveretek*, illetve töredékeik vászondarabkákkal a mellkas alsó részén jobbról és balról. 3,2x3 cm. Elvesztek, a rajz Dienes Ö. Istvántól maradt. 26. A bal térd fölött vastöredékek, talán *csathoz* tartoztak. Elvesztek. 27. Meg nem jelölt helyről bronz *fülkarika* töredéke. Á: 1,5 cm. Elveszett, a rajz Dienes Ö. Istvántól maradt.



116. kép  
Tiszabercel–Ráctemető 4. sír: hajfonatkorongok (a szerző felvétele)

**5. sír (180. tábla):** 40 cm mélyen, megfigyelhető sírfolt nélkül Ny–K-i tájolású, 180 cm hosszú, állatjártakkal bolygatott férfiváz. Jobb karját nem figyelték meg, a bal nyújtva feküdt a test mellett.

*Mellékletek* (JAM 65.277.1–10.): 1. A jobb térd külső oldalán vas *tegezveretek*. S: 28,69 g. 2. Ugyanott ovális *vascsat*. H: 4,4 cm, Sz: 2,8 cm, S: 9,47 g. 3. Ugyanott kör keresztmetszetű vashuzalból készített, zárt *karika*. Á: 4,9 cm. 4. Ugyanott rövid vágóélű, deltoid alakú *nyílhegy*. H: 8 cm, S: 11,73 g. 5. A bal kézfej mellett lant alakú *csiholó*. Egyik vége letörött. H: 5,9 cm, S: 5,51 g. 6. Ugyanott a dokumentáció szerint egy *kova*. A leltározott anyagban két kovaszilánk található. Az egyik szürkésfehér, 2,1x1,3x0,7 cm. A másik sárgásszürke, 3,2x1,8x1 cm. 7. A sírból *bőrdarabokat* leltároztak.

**6. sír:** 34 cm mélyen, megfigyelhető folt nélkül 154 cm hosszú női váz. Jobb karja nyújtva feküdt, a bal a medencére hajlítva.

*Mellékletek:* 1. A jobb medence szélénél kis *vasgomb*. Elveszett. 2. A jobb medence alatt vékony hosszú *kés*. Elveszett.

**7. sír (180. tábla):** 45 cm mélyen, megfigyelhető folt nélküli, Ny–K-i tájolású, 147 cm hosszú női váz. A koponya jobbra billent. Bal karja nyújtva a test mellett, a jobb a medencére hajlítva.

*Mellékletek* (JAM 65.279.1–2.): 1. A jobb alkaron hegyesedő végű, kör keresztmetszetű bronz *karperec*. Á: 6–6,5 cm, S: 10,93 g. 2. Bal kezén két horonnyal tagolt, nyitott bronz *pántgyűrű*. Á: 2 cm, S: 2,28 g.

**8. sír (181. tábla):** 25 cm mélyen, megfigyelhető folt nélkül, fejjel DK-re 164 cm hosszú női(?) váz. Karja a medencére hajlítva feküdt. A koponyát a szántás összetörte.

*Melléklet* (JAM 64.836.1.): 1. A koponya magasságában, attól balra 30 cm-re szürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt kis *csupor* szájával lefelé. Pereme kihajló, vállán egy, illetve helyenként két sorban szabálytalan bekarcolt hullámvonal fut körbe. Az alsó harmadában késszerű szerszámmal való függőleges eldolgozás nyoma látható. Egyetlen alján kis kerek benyomódás látszik. Oldala egy helyen kiegészített. P: 9,5 cm, M: 11,8 cm, F: 5,6 cm.

**9. sír (181. tábla):** 20 cm mélyen, megfigyelhető folt nélküli, Ny–K-i tájolású, 110 cm hosszú gyerek váz. A koponya jobbra billent. Bal karja nyújtva a test mellett feküdt, a jobb a medencére hajlítva.

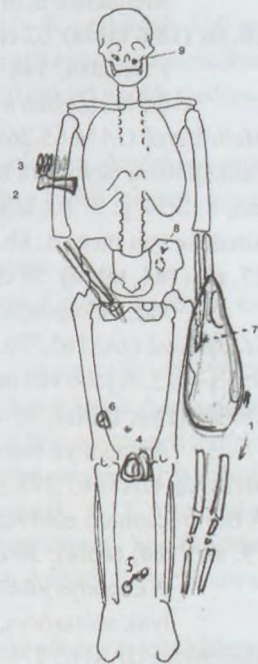
*Melléklet* (JAM 64.841.1.): 1. A fej mellett balra oldalra billent fekete, barna és szürke foltos, homokos anyagú, korongolt *tál*. Pereme befelé ferdén vágott, kívül kissé tagolt, talpa enyhén tagolt, alján X alakban áthúzott kör alakú fenékbélyeg látszik. Belsejében erős korongolási nyomok figyelhetők meg. Peremét az eke megsértette. P: 17,8 cm, M: 9,9 cm, F: 8,9 cm.

**10. sír (182–183. tábla):** 65 cm mélyen, 70x215 cm nagyságú, lekerékített sarkú sírgödörben, Ny–K-i tájolású, 175 cm hosszú férfiváz (117. kép). A koponya jobbra billent. Bal karja nyújtva a test mellett feküdt, a jobb a medencére hajlítva.

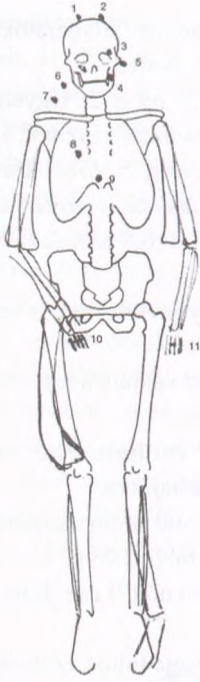
*Mellékletek* (JAM 67.259.1., 65.267.1–5., 65.275.1.): 1. A váz felett 25 cm-re, a bal oldalon a medencétől a bokáig *lókoponya* és *lábcsontok*. 2. Kis méretű *vasbalta* a jobb felkar közepén. H: 10,2 cm. 3–5. Mellette három töredékes – valószínűleg rombusz alakú – tüskés *nyílhegy* famaradványokkal a tüskéjén, hegytel nyugatra. H: 10,6 cm, 11,4 cm, 9,9 cm, S: 47,41 g. 6–7. A térd közt két töredékes, valószínűleg körte alakú *kengyel*. H: kb. 18,5 cm, S: 242,7 g. 8. A boka közt karikás *csikózábla*. H: 22,7 cm, a karikák Á: 5,6–5,7 cm, a szárak H: 7,3 cm, illetve 7,7 cm, S: 67,81 g. 9. A jobb comb alsó végén ovális vas *hevedercsat* volt. A fele van meg. 4,7x3,8 cm, S: 18,61 g. 10. Bal kezében *vaskés*. Három kisebb töredéke van meg. S: 13,08 g. 11. A medence alatt lant alakú *csiholó*. H: 5,3 cm, S: 8,2 g. 9. Fogsorán elporlott *ezüstlemezke*. Elveszett.

**11. sír:** 30 cm mélyen, megfigyelhető folt nélküli, Ny–K-i tájolású, 140 cm hosszú női váz. A koponya jobbra billent. Bal karja nyújtva feküdt a test mellett, a jobb a medencére hajlítva. Jobb lábszára kissé kifele állt.

*Melléklet:* 1. Bal arcán kis *vasdarab*. Elveszett.



117. kép  
Tiszabercel–Ráctemető 10. sír



118. kép

Tiszabercel-Ráctemető 12. sír

**12. sír (184. tábla):** 55 cm mélyen, 60x180 cm nagyságú, erősen lekerekített sarkú sírgödörben Ny–K-i tájolású, 144 cm hosszú, valószínűleg nyomorék nő váza (118. kép). A koponya torznak tűnt és a felkarhoz hasonlóan nagyon gyenge volt. A test alsó része igen erős, a jobb comb erősen meggömbült. Jobb karja a medencén, a bal a medence mellé hajlítva feküdt.

*Mellékletek* (JAM leltározatlan): 1–8. Aranyozott rossz ezüstpitykék, melyek valószínűleg pártá részei: a koponyát vették körül. Közülük 7 db igen rossz állapotú, csüngős ingnyakveret felső tagjára hasonlít: rozetta füffel, de a hátlaon nem látszik felerősítő fül.<sup>231</sup> A nyolcadik egy kerek veret egy felerősítő füffel. S: 1,97 g, 1,9 g, 1,64 g, 2,27 g, 1,64 g, 2,09 g, 1,4 g, 1,53 g. 9. A mellcsont alsó részén kis füles öntött bronzgomb. H: 1,4 cm, S: 1,44 g. 10. Jobb kezén nyitott bronz pántgyűrű. Á: 2–2,2 cm, S: 1,96 g. 11. A bal kezén szintén nyitott bronz pántgyűrű. Á: 1,9 cm, S: 1,34 g.

**13. sír (184. tábla):** 25 cm mélyen, megfigyelhető folt nélküli, Ny–K-i tájolású, 178 cm hosszú férfiváz. A koponya kicsit magasabban volt, mint a többi csont, s az eke megsértette. Jobb karja nyújtva feküdt a test mellett, a bal a medencére hajlítva találták.

*Mellékletek* (JAM 65.268.1–2.): 1. Jobb mellén rombusz alakú nyílhegy hegygel a koponya felé, 8 cm-rel a csontok felett. H: 8,3 cm, S: 9,6 g. 2. A jobb comb belső oldalán középtájon lant alakú csiholó. H: 6 cm, S: 7,62 g.

**14. sír (184. tábla):** 35 cm mélyen, megfigyelhető folt nélküli, Ny–K-i tájolású, 146 cm hosszú női váz.

A koponya összenyomódott és balra billent. Karja a medencére hajlítva.

*Mellékletek* (JAM 65.280.1–3.): 1. Bal kezén nyitott bronz pántgyűrű. Á: 2,2 cm. 2. Fejétől Ny-ra kis vastárgy. H: 2,3 cm, S: 0,73 g. 3. A koponya alatt lefelé szélesedő spirálcsőngős bronzkarika. Á: 2,2 cm.

**15. sír:** 70 cm mélyen 65x185 cm nagyságú, lekerekített sarkú gödörben Ny–K-i tájolású, 185 cm hosszú férfi váz. A koponya balra billent. Jobb karja nyújtva feküdt a test mellett, a bal a medencére hajlítva. Melléklete nem volt.

**16. sír (184. tábla):** 62 cm mélyen, 65x175 cm nagyságú, erősen lekerekített sarkú gödörben, NyD Ny–KÉK-i tájolású, 148 cm hosszú női váz. A koponya balra billent, állkapcsa lecsúszott. A jobb kar derékszögben a mellre, a bal a medencére hajlítva feküdt.

*Mellékletek* (JAM 65.269.1–3.): 1. A bal könyök mellett kagyló 2,3x3,1 cm-es töredéke. S: 2,74 g. 2. A bal vállhajlatban egymásra hajlított végű bronzkarika. Egyik vége hegyesedő, a másik lekerekített. Á: 2,3–2,4 cm, S: 3,57 g. 3. Az állkapocs mellett balról vastagabb ezüstdrótból hajlított hajkarika, melynek ma két töredéke van meg. Á: kb. 2 cm, S: 4,12 g.

**17. sír (184. tábla):** 50 cm mélyen megfigyelhető folt nélküli, NyD Ny–KÉK-i tájolású, 143 cm hosszú női váz. A koponya balra billent. Keze a medencén összekulcsolva.

*Mellékletek* (JAM 65.270.1–2.): 1. Jobb halántéka alatt vastagabb ezüstdrótból hajlított hajkarika. Á: 2,6–2,8 cm, S: 4,14 g. 2. A jobb váll mellett egy szem apró gömbölyded, sárgásdrapp matt üvegyöngy. Á: 0,7 cm, S: 0,34 g.

**18. sír (184. tábla):** 35 cm mélyen, megfigyelhető folt nélküli, Ny–K-i tájolású, 147 cm hosszú női váz.

A koponya balra billent. A jobb kar a medencére hajlítva.

*Melléklet* (JAM 65.273.1.): 1. A jobb alkaron hegyesedő végű bronz karperec. Á: 6,5–6,8 cm, S: 14,64 g. 2. A bal arccsonton zöld rozsdafolt, de tárgy nem került elő.

**19. sír (184. tábla):** 30 cm mélyen, megfigyelhető folt nélküli, Ny–K-i tájolású, 160 cm hosszú férfi váz.

A koponya jobbra billent. A kar szorosan a test mellett, a láb ugyancsak szorosan zárva feküdt, a csigolyák szétszórva, az állkapocs leesett.

*Mellékletek* (JAM 65.274.1–3.): 1. Bal medencéje szélén lant alakú csiholó. H: 6,9 cm, S: 6,23 g. 2. Ugyanott vasrozsdás sárga kovadarabka. 1,1x1,3x1,5 cm, S: 3,96 g. 3. A dokumentáció nem említi további mellékletet, de ennek a sírnak az anyagához leltároztak néhány kisebb vastöredéket is, közülük kettőn textilmaradvánnyal. S: 6,52 g.

<sup>231</sup> A tárgyak azonban annyira rossz állapotban vannak, hogy elképzelhető, hogy ezért nem látszik rajtuk a fül.

**20. sír (185. tábla):** 15 cm mélyen, megfigyelhető folt nélküli, K–Ny-i tájolású, a medencétől felfelé szétszántott férfiváz.

*Melléklet* (JAM 65.271.1.): 1. A medence bal oldala mellett *csiholó*. Ma már csak töredékei vannak meg. Dienes Ö. István rajza alapján kb. 7 cm lehetett. S: 13,59 g.

**21. sír:** 15 cm mélyen szétszántott Ny–K-i tájolású váz. In situ feküdtek a bordák, a medence és a bal kar. Melléklete nem volt.

**22. sír (185. tábla):** 50 cm mélyen, 62x195 cm nagyságú, lekerekített sarkú gödörben, Ny–K-i tájolású, 154 cm hosszú női váz. A kar nyújtva a test mellett feküdt.

*Mellékletek* (JAM 65.283.1–6.): 1. Jobb kezén háromszög metszetű nyitott bronz *pántgyűrű*. Á: 2,2–2,4 cm, S: 2,89 g. 2. A jobb alkaron kör keresztmetszetű, hegyesedő végű bronz *karperec*. Á: 6,2–6,6 cm, S: 20,36 g. 3. A bal halánték mellett szőlőfürttel és két pár gyöngykoszorúval díszített, ún. volhíniai vagy tokaji típusú kopott ezüst *fülbevaló*. Karikája valószínűleg hurkos-kampós záródású volt, összetétele – a korrózió alapján – más, mint a „szőlőfürtös” részé. H: 4,2 cm, S: 8,1 g. 4. A nyak mellett jobbról egy szem gömbölyű szürke *üveggyöngy*. Á: 0,8–1 cm, S: 0,62 g. 5. A fejtetőtől Ny-ra kis *faszén*.

**23. sír:** 45 cm mélyen, 65x190 cm-es, lekerekített sarkú gödörben Ny–K-i tájolású, 158 cm hosszú férfi váz. Koponyája jobbra billent. Bal karja nyújtva a test mellett, a jobb kissé kifelé hajolva feküdt, a jobb lába erősebben, a bal enyhébben behajlítva. Melléklete nem volt.

**24. sír:** 45 cm mélyen, 60x200 cm-es, lekerekített sarkú gödörben NyÉNy–KDK-i tájolású, 171 cm hosszú férfiváz. A koponya jobbra billent, állkapcsa leesett. Bal karja nyújtva a test mellett, a jobb a medencére hajlítva feküdt. Melléklete nem volt.

**25. sír:** 48 cm mélyen, 65x185 cm-es, lekerekített sarkú gödörben Ny–K-i tájolású, 150 cm hosszú női(?) váz. Bal karja nyújtva a test mellett, a jobb a medencére hajlítva feküdt, lába térdben teljesen összezárva. Melléklete nem volt.

**26. sír (185. tábla):** 46 cm mélyen, 55x140 cm-es, lekerekített sarkú gödörben NyÉNy–KDK-i tájolású, lány 104 cm hosszú váza. A koponya balra billent. Bal karja nyújtva a test mellett feküdt, a jobb a medencére hajlítva.

*Mellékletek* (JAM 65.272.1–4.): 1. A jobb alkaron sekély, hosszanti irányban körbefutó hornyolással tagolt felszínű vas *pántkarperec*. Töredékei maradtak meg. Á: kb. 6–8 cm, Sz: 1,4 cm, S: 5,75 g. 2. Jobb kezén egymásra hajlított végű bronz *pántgyűrű*, két sorban poncolt pontokból álló, körbefutó díszítéssel. Á: 1,5–1,8 cm, S: 2,07 g. 3. A láb között, a térdtől kissé lejjebb 20 cm hosszú *halvázat* bontottak ki.

**27. sír (185. tábla):** 50 cm mélyen, 60x195 cm-es, lekerekített sarkú gödörben Ny–K-i tájolású, 160 cm hosszú női váz. A 28. sír ásásakor megbolygatták: elmozdult a koponya, az állkapocs a medencében volt, jobb felkarja elállt a testtől, a bordákat szétdúlták. A 28. gyerekváz 20 cm-rel a jobb medence felett volt. Karja a medencére hajlítva került elő.

*Mellékletek* (JAM 65.284.1–2.): 1. A jobb alkar alatt *vaskés*, melynek mára már csak apró töredéke maradt meg. S: 1,08 g. 2. A jobb csukló mellett *bronzkarika*, mely eredetileg valószínűleg a fejnél lehetett. Egyik vége hegyesedő, a másik legömbölyített. Á: 2,6–2,7 cm, S: 2,21 g.

**28. sír:** 32 cm mélyen a 27. sírra ráásott, Ny–K-i tájolású gyerekváz. Melléklete nem volt.

**29. sír (185. tábla):** Megfigyelhető folt nélküli, Ny–K-i tájolású női váz. M: 56 cm, Csvh: 156 cm. A kar nyújtva a test mellett feküdt.

*Mellékletek* (JAM leltározatlan): 1. A jobb könyök mellett *vaskés*. Elveszett.<sup>232</sup> 2–7. „Ezüstpityék” a fej körül. A zacskók felirata alapján ezek között volt két csüngős aranyozott *ezüstveret*. Felső tagjuk kerek, hátlapjukon 1-1 felerősítő füllel. A csüngő háromosztású levél alakú. Az 1. sír környékén találtak teljesen azonos formájú és díszítésű, de kopottabb darabok. H: 2,8 cm. A további négy „pityke” aranyozott ezüst kerek veret 1-1 felerősítő füllel. Á: 1,2 cm. Összsúlyuk: 4,34 g. 8. *Állatsontok* a koponya jobb oldalánál. Elvesztek. 9–13. A mell alatt további 5 db „pityke”. Közülük egy a fent leírt csüngős veretek társa (2 darabban), valamint három – az előzőekkel egy garnitúrához tartozó – kerek ingnyakveret egy-egy felerősítő füllel. S: 3,74 g. 14. A fejtől É-ra 150 cm-re egyfülű kerek aranyozott *ezüstveret*. Á: 1,2 cm.

**30. sír:** 25 cm mélyen szétdúlt váz, amelyből csak a bal lábszár feküdt in situ. Ugyanitt néhány telepobjektum is előkerült. Ezek többsége bronzkori, azonban volt két Árpád-kori is, az F. és a H. jelű.

<sup>232</sup> JAM 65.282.1. leltári számon volt bejegyezve a leltárkönyvbe. Ez azonban nem egy kés töredéke, hanem egy sarló darabja.



**F. gödör:** Kerek, Á: 220 cm, M: 90 cm. Benne kevés cserép volt, melyek azóta elkallódtak.

**H. gödör:** Á: 110 cm. Benne kevés cserép (JAM 62.166.1–3.):

1. Barnásfekete, csillámos homokkal és kevés nagyobb szemcsével soványított, korongolt, vastag falú íves *oldaltöredék*.

2. Fekete, szürke foltos, homokos anyagú, korongolt nagyobb edény két íves *oldaltöredéke* befésült szabálytalan hullámvonal-kötegekkel díszítve (186. tábla 4–5.).

3. Sárgásdrapp, szürke foltos, kevés samottal soványított, vastag falú, korong nélkül készített *sütőharang* 2 db töredéke. Á: 26 cm (186. tábla 3.).

Kalicz Nándor 1956-os terepbejárásából származik az alábbi kerámia (JAM 65.253.1–5.):

1. Kívül fekete, téglaszínű foltos, szürke törésű, alján téglaszínű, homokos anyagú, korongolt nagyobb edény vastag falú *oldaltöredéke* a vágott fenékkal. A felmenő falat egy befésült vonalköteg díszíti és egy másik ugyanolyannak látszik az indítása. F: 12,8 cm.

2. Fekete, homokos anyagú, korongolt edény *oldaltöredéke* a vágott fenékkal. F: 8,5 cm.

3. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*, vállán két széles mélyen karcolt hullámvonal alatt sűrű vízszintes hornyolás látszik. P: 14,2 cm (186. tábla 2.).

4. Fekete, csillámos, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 15 cm (186. tábla 1.).

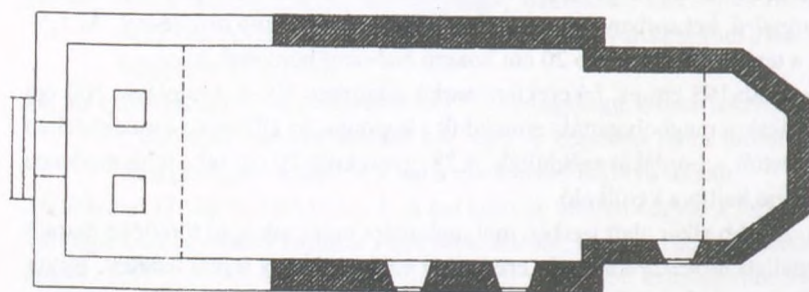
5. 3 db sárga *kovaszilánk*. 2,1x2,6 cm, 2,6x3,8 cm, 2,4x2,4 cm.

*Irodalom:* JAM Adattár 87.18–21., 87.39. KALICZ 1957., Kalicz Nándor: Tiszabercel–Ráctemető. *RégFüz* 9. 1958. 40., Kalicz Nándor: Tiszabercel–Ráctemető. *RégFüz* 10. 1958. 43., KALICZ 1957b., CSALLÁNY 1959. 298–301. Abb. 12., FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962. 1104 lh., CSALLÁNY 1970. 272–273., DIENES 1972. 38. t., NÉMETH 1978. 1574., DIENES 1996. Kat. 316. 36d., NÉMETH 1996a. 8., ŐSEINKET... 1996. (Fodor István) 179–180., VÖRÖS 2001. 579.

## 12. Református templom

A mai református templom helyén álló korai templomot (119. kép) (az adatokat lásd feljebb!) 1944-ben felrobbantották a németek. Helyére 1947-ben új épületet emeltek.

*Irodalom:* SzSzMT II. 343.



119. kép  
A tiszaberceli középkoriteplom alaprajza  
(NÉMETH 1997. 38. alapján)

## 13. Rigó-domb (Kossuth u.)

A lelőhely a belterület É-i részén, a Tisza közelében egy viszonylag magas domb a Kossuth utcában. Építkezéskor a 10. számú háznál végzett földmunka során 1987-ben nagy mennyiségű Árpád-kori cserépet találtak. Az értesülést Csicsvári Gyulától, a Mezőgazdasági Szakiskola oktatójától nyerte a múzeum. A közelben előkerült egy melléklet nélküli váz mintegy 140–150 cm mélyen. Valószínűleg Ny–K-i tájolású volt, de több információnk nincs róla. A kerámia településre utal (JAM 87.172.4–56.):

1. Barnás téglaszínű, kívül-belül fekete foltos, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. Vállán ferde bevagdalsókból kialakított díszítősor fut körbe. P: 21,3 cm (187. tábla 1.).

2. Szürke, homokos anyagú, korongolt edény kihajló, fedőhornyos *pereme*. Vállán ferde bevagdalsókból kialakított díszítősor fut körbe. P: 18,1 cm (187. tábla 7.).

3. Barnás téglaszínű, kívül-belül fekete foltos, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. P: 23,4 cm (187. tábla 2.).

4. Barnás téglaszínű, kívül fekete foltos, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. Vállát befésült hullámvonal-köteggel díszítették. P: 16,5 cm (187. tábla 5.).
5. Barnás téglaszínű, kívül-belül fekete foltos, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. P: 12,1 cm (188. tábla 2.).
6. Kívül téglaszínű, fekete foltos, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. Vállán sűrű, szabálytalan, karcolt vonalazás látszik. P: 14,5 cm (187. tábla 3.).
7. Szürke, fekete foltos külső felületű, belső felületén drappos téglaszínű, peremén körben koromcsíkos, homokos anyagú, korongolt, durvább kivitelű edény kissé kihajló *pereme*. P: 13,3 cm (188. tábla 1.).
8. Fekete, belső felületén barna foltos, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. Nyakán félköríves benyomkodásokból kialakított díszítősor alatt mélyen metszett körbefutó vonalak díszítik. P: 13,8 cm (189. tábla 6.).
9. Kívül drapposzürke felületű, belső felületén szürke foltos, világos téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. Vállán bevagdalt ferde vonalakkal álló díszítősor indítása. P: 19,2 cm (187. tábla 9.).
10. Szürkés téglaszínű külső-belső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*, vállán két karcolt vonal közt körömbenyomkodásokból kialakított három díszítősorral. P: 14,6 cm (188. tábla 3.).
11. Kívül fekete, belül szürke felületű, homokos anyagú, korongolt nagyobb edény kihajló *pereme*, vállán ferde benyomkodásokból kialakított négy díszítősor látszik. P: 18,3 cm (189. tábla 2.).
12. Szürke, kívül fekete, illetve barna foltos, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme* vállán karcolt vonallal. P: 19,6 cm (189. tábla 3.).
13. Kívül-belül fekete felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 17,2 cm (189. tábla 4.).
14. Kívül fekete foltos téglaszínű, fekete belső felületű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 13,5 cm (190. tábla 6.).
15. Kívül-belül fekete foltos téglaszínű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 15,7 cm (190. tábla 1.).
16. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 15,8 cm (190. tábla 2.).
17. Kívül fekete foltos téglaszínű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, edény 3 db kihajló *peremtöredéke*. A vállon egy karcolt vonal fut körbe. P: 19,3 cm (189. tábla 1.).
18. Kívül fekete foltos téglaszínű, szürkésbarna belső felületű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt *perem*. A vállon beszürkált félkörívекből álló díszsor. P: 10,6 cm (190. tábla 5.).
19. Kívül fekete foltos téglaszínű, téglaszínű belső felületű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt edény íves *váll* három egymást keresztező fésült hullámköteg-vonal alatt sűrűn karcolt vonalazással, a *perem* indításával (190. tábla 3.).
20. Kívül fekete foltos téglaszínű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló, íves *nyaktöredék*, a vállon két sorban beszürkálásokból kialakított díszítősor látszik (187. tábla 10.).
21. Kívül-belül fekete foltos téglaszínű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló íves *nyaktöredék*, a vállon két sorban beszürkált ferde vonalakkal kialakított díszítősor látszik (187. tábla 8.).
22. Kívül-belül fekete foltos téglaszínű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló íves *válltöredék*, két sorban beszürkált ferde vonalakkal kialakított díszítősor alatt két befésült vonalköteggel díszítették (187. tábla 6.).
23. Szürke, kissé homokos anyagú, korongolt, íves *válltöredék*, melyen három sorban beszürkált ferde vonalakkal kialakított díszítés látszik, alatta mélyen bekarcolt vonal (187. tábla 4.).
24. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt, vékony falú, íves *oldaltöredék* sűrűn karcolt vonalazással díszítve.
25. Szürkésfekete külső felületű, belül barnásszürke, homokos anyagú, korongolt, íves *oldaltöredék*. Sűrűn karcolt vonalazások között három sorban beszürkált ferde vonalakkal kialakított díszítéssel (189. tábla 5.).
26. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt, íves *oldaltöredék*, két sorban benyomkodásokból kialakított dísz, alatta négy karcolt vonal fut körbe (189. tábla 7.).
27. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, lekopott külső felületű *oldaltöredék*. A beszürkálásokból kialakított díszítősor alatt három karcolt vonal.

28. Szürkésfekete, téglaszínű foltos, homokos anyagú, korongolt, egyenetlen falvastagságú, íves, kissé torzult *válttöredék* bekarcolt vonalakkal díszítve, illetve az egyik vonalon beszürkált félkörívek látszanak.
29. Kívül-belül barnásfekete felületű, fekete törésű, kissé homokos anyagú, korongolt edény két íves *oldaltöredéke* sűrű, szabálytalan bekarcolt vonalazással, illetve az egyik karcolt vonalon félköríves beszürkálásokból kialakított díszítősorral.
30. Kívül fekete, drapp foltos, belül drapp, fekete foltos, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kissé torzult íves *oldaltöredék* sekélyen benyomott hornyokkal.
31. Kívül világosszürke felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény íves *oldaltöredéke*, a vállon három befésült hullámvonal-köteggel díszítve.
32. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt, két íves *oldaltöredék*. Befésült hullámvonal-köteg alatt két befésült vonalköteg díszíti.
33. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt, 2 db *oldaltöredék* szabálytalan, sűrű bekarcolt vonalazással.
34. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt, íves *válttöredék*, befésült hullámvonal-köteg alatt sekély bekarcolt vonalköteggel díszítve.
35. Egy fekete és két téglaszínű külső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* mélyen bekarcolt, közepesen sűrű vonalazással díszítve.
36. Egy szürke és egy téglaszínű külső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*, sekélyen benyomott körbefutó vonalak fölött sűrűn és mélyen beszürkált szabálytalan körökkel díszítették.
37. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú edény íves *oldaltöredéke*, bekarcolt kettős lágy hullámvonal alatt három bekarcolt kettős vonal fut körbe.
38. Barnásszürke külső-belső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény két vastagabb falú *oldaltöredéke* beszürkálásokból kialakított díszítősorokkal.
39. Fekete foltos barnás téglaszínű külső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edények 6 db *oldaltöredéke*, befésült vonalkötegekkel díszítve.
40. Barnásszürke, fekete foltos külső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edények 7 db *oldaltöredéke*, befésült vonalkötegekkel díszítve.
41. Szürkésbarna külső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, belül függőlegesen eldolgozott felületű edények 4 db *oldaltöredéke*, karcolt vízszintes vonalakkal díszítve.
42. Téglaszínű külső-belső felületű, szürke foltos, szürke törésű, homokos anyagú edények három íves *oldaltöredéke*, bekarcolt körbefutó vonalakkal díszítve. Az egyik bekarcolt hullámvonal indítása látszik.
43. Fekete foltos téglaszínű külső felületű, szürkésfekete törésű, homokos anyagú, korongolt nagyobb edények 5 db *oldaltöredéke* az alj közeli részről.
44. Téglaszínű külső felületű, szürkésfekete törésű, szemcsés, korongolt, vékony falú, egyenes *oldaltöredék* három bekarcolt vonallal.
45. Téglaszínű, szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredékek* (5 db) egy sor fogaskerék-díszsel.
46. Szürkés téglaszínű, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt edény vágott *alja*, felmenő falán két kettős, sekélyen bekarcolt vonaldísz fut körbe. F: 10,1 cm.
47. Kívül fekete foltos téglaszínű, belül fekete foltos drapp, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt nagyobb edény vágott *aljának* két töredéke. F: 13,9 cm.
48. Szürkésfekete, téglaszínű foltos, homokos anyagú, korongolt edények három vágott *aljtöredéke*, az egyik felmenő falán bekarcolt vonallal. F: 11,6 cm, 11,7 cm és 8,9 cm.
49. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény vágott *alja*, felmenő falán bekarcolt hármast vonallal díszítették és függőleges karcolások nyoma látszik rajta. F: 10,8 cm.
50. Téglaszínű, fekete foltos külső-belső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edények 2 db vágott *aljtöredéke*. F: 10,8 cm, illetve nem szerkeszthető ki.
51. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt edény vágott *aljának* 2 db töredéke. F: 12,9 cm.
52. Kívül-belül fekete felületű, szürke törésű, alján szürkés téglaszínű, homokos anyagú, korongolt edény vágott *aljának* kisebb töredéke. Fenékmérete nem szerkeszthető ki.
53. Belül sárgás téglaszínű, kívül szürkés téglaszínű, homokos anyagú, korongolt edény *aljtöredéke* X alakban áthúzott kör alakú kisebb fenékbélyeggel. Felmenő fala nincs (190. tábla 4.).

*Irodalom:* JAM Adattár 87.123., Istvánovits Eszter: Tiszabercel–Rigó domb, Kossuth u. *RégFüz* I. 41. 1988. 71.

## Sárga-part

Lásd Belterület!

### 14. Tódalja

A község ÉNy-i határában, a vencesellői határszélén (részben Vencesellőhöz tartozik) 8 holdnyi terület a Tódalja (Kiss 1961. 366.).<sup>233</sup> A homokos felszínen 1963-ban Melis Katalin – terepbejárási naplója alapján – kora Árpád-kori cserepeket gyűjtött. A napló szerint ez a 182. lelőhely. Talán azonos a Jósa András Múzeumba 199. lelőhely<sup>234</sup> megnevezéssel bekerült kora Árpád-kori vagy annál korábbi(?) anyaggal (JAM 97.423.2–7.):

1. Szürkés téglaszínű, szemcsés anyagú, korongolt, vízszintesen kihajló peremű *edény töredéke* vállán kopott befésült hullámköteggel díszítve. P: 18,6 cm (174. tábla 5.).

2. Kívül-belül sárgás téglaszínű, szürke törésű, szemcsés anyagú, korongolt *perem*. P: 19,6 cm (174. tábla 4.).

3. Szürke, homokos anyagú, korongolt kihajló *perem*. P: 14,5 cm (174. tábla 3.).

4. 2 db szürke, kissé szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült vízszintes vonalköteggel.

5. Szürke, kissé homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék* sekélyen fésült vonalköteggel.

6. Szürke, kissé homokos anyagú, korongolt, kopott, vágott *alj-töredék*. Fenékmérete nem szerkeszthető ki. *Irodalom*: MELIS 1964B. 4.

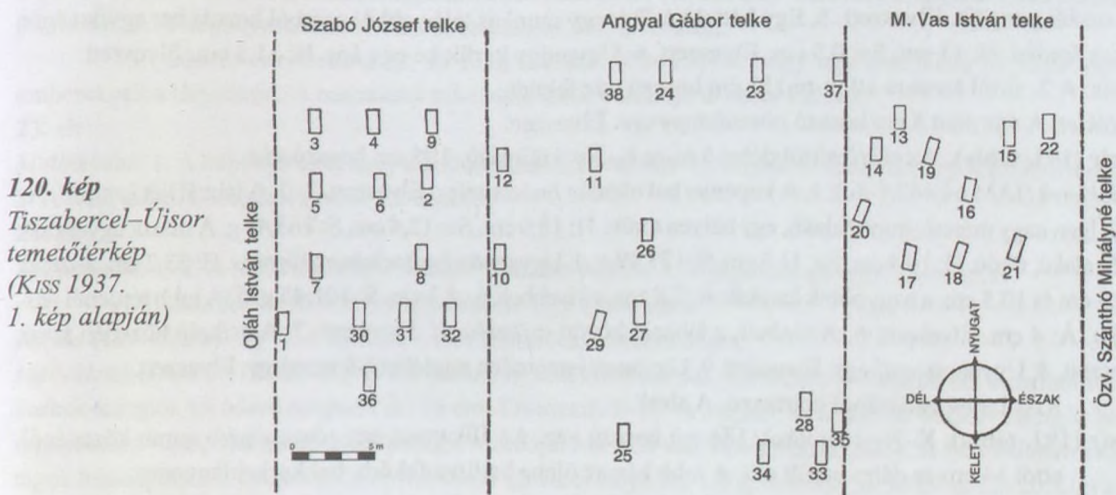
### 15. Újsor

A belterület északnyugati részén lévő partos helyen, a temetőtől ÉK-re 1935-ben a községi út építéséhez hordtak földet, amikor egy kengyelt, egy csatot és egy zablát találtak. Turi Sándor tanító vitte be ezeket a nyíregyházi múzeumba. A lelőhely a Tiszától mintegy 150 méterre fekszik, a Tisza töltése és a régi református temető közötti észak–déli homokos parton, a Szöllős-domb közelében. 1867-ig őslegelő volt, s egy út futott át rajta. Később felosztották ezt a részt, házak épültek, és elnevezték Petőfi utcának.

Kiss Lajos múzeumigazgató helyszíneléséig 48–50 temetkezést pusztítottak el a földhordással a Vas István, Angyal Gábor és Szabó József portája mögötti jókora É–D-i dombvonulaton. E házak az É–D-i utca nyugati oldalán fekszenek (Petőfi u. 22–26.). Az elpusztult sírokat Turi Sándor tanító figyelte meg, s gyűjtötte össze a leleteket. Az ő elbeszélése alapján tudjuk, hogy mindössze hét sírban volt lelet, s volt kettős temetkezés is. A hét sírből 7 nyílhegy, 4 kengyel, 8 gyöngy, 1 fülbevaló, 2 hajkarika, 2 zablá, 1 csat, 17 vasdarab, 7 övveret és 1 karperec került a múzeumba, vagyis összesen 50 db tárgy.

Kiss Lajos múzeumigazgató a bejelentés után három nappal ment ki a helyszínre, s ott kisebb ásatást végzett. Összesen 38 sírt bontott ki, melyekben 178 db tárgyat talált (120. kép). Megfigyelte, hogy a vázak alig 50 cm mélyen feküdtek. A kitermelt helytől északra kezdte el az ásatást M. Vas István telkén, ahol a tulajdonos elbeszélése alapján megállapította, hogy korábban egy település maradványait a felső rétegben már megsemmisítették. Kiss Lajos az ásatás első periódusában 10 sírt bontott ki. Közülük 4-ben nem volt lelet. A többiben 22 „nyakdíszt” és veret, 7 gyűrű, 4 fülbevaló, 3 karperec, 2 nyílhegy és 1 kés töredéke volt. Összesen tehát 39 db tárgy.

A rendelkezésünkre álló térképet részben Turi Sándor, részben Kiss Lajos készítette. A leletek a JAM-ba kerültek (régii 141–311/1935).



<sup>233</sup> A lelőhely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.

<sup>234</sup> A leletek mellett talált cédulán lelőhely megnevezése nem volt. Az azonosítás alapja a terepbejárási napló és a Jósa András Múzeumba került anyag számozásában mutatkozó rendszer. A lelőhely azonban ennek megfelelően eléggé bizonytalan.

1. sír: Ny–K-i tájolású sír. Melléklet nem volt.

2. sír (191. tábla): Ny–K-i tájolású sír.

Mellékletek (JAM 64.276.1–7.): 1. *Kengyel*. Elveszett. 2. Karikás csikózábla. H: 25,8 cm, a szájasak hossza: 9,6 cm, illetve 8,1 cm, a karikák Á: 5,6 cm. S: 105,29 g. 3–7. 1 db fehér és 3 db világoslila gyöngy. Elvesztek. 8–9. Két *szíjvég*. Elvesztek, a rajz Kiss 1937. XXII. tábla 15–16. alapján készült. 10–14. 5 db *övszeret*. Elvesztek, a rajz Kiss 1937. XXII. tábla 17–18. alapján készült. 15. Nagy S végű *hajkarika*. Á: 2,5 cm. Elveszett, a rajz Kiss 1937. XXII. tábla 14. alapján készült. 16–17. 2 db *nyílhegy*. Az egyik van meg. Ez rombusz alakú. H: 6,7 cm. 18. *Vaskarika* két töredéke. Á: 3,6 cm. Az egyik van meg. 19. *Tegezvasalások* és tegez *akasztófüle*, melynek H: 7,9 cm. 20–25. 5 db ismeretlen rendeltetésű *vasdarab*. 26–29. Díszített őskori *cseréptöredék* és 3 db *obszidiánszilánk*. Elvesztek.

A sírból említenek egy római *érmét* (FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962. 1105. lh. 78.). Ez az adat azonban bizonytalan, az eredeti közlésekben nincs rá utalás.

3. sír (192. tábla): A koponya és a felsőtest hiányzott, csak a láb volt meg. M: 50 cm.

Mellékletek (JAM 64.443.1–2.): 1–4. A jobb térdnél 4 db rövid vágóélű, deltoid alakú *nyílhegy* egymás mellett hegyével lefelé. H: 7 cm, 4,9 cm, 4,1 cm, 4,6 cm. Töredékesek. S: 7,35 g, 6,39 g, 4,46 g, 3,24 g. 5. A jobb bokánál vállba kovácsolt fülű, körte alakú *kengyel*. M: 16, 8 cm, Sz: 13,9 cm, S: 134,47 g.

4. sír (192. tábla): Az előzőtől északra 270 cm-re, 50 cm mélyen melléklet nélküli váz. Alatta 20 cm-re egy másik ugyanolyan tájolású (kelet–nyugati) váz feküdt. Ez utóbbinak voltak leletei.

Mellékletek (JAM 63.313.1.): 1. Egy átlátszó sokszögű fehér üveg-, egy sokszögű enciánkék üveg, két apró gömbölyű mész(?) – ezek közül csak az egyik van meg –, valamint egy aranyfóliás *üvegyöngy*. Ez utóbbi többszörösen tagolt hosszú rúdgyöngy. 2. A jobb combnál *tegez* vasalása. Elveszett. 3. Ugyanott ismeretlen rendeltetésű *vasak*. Elvesztek.

5. sír: Az előzőktől 250–300 cm-re. Kelet–nyugati, 175 cm hosszú, jobbra fordult váz, jobb keze behajlítva.

Melléklete nem volt.

6. sír. Melléklet nem volt.

7. sír: Az 5. sírtől keletre 270 cm-re.

Melléklet: 1. A lábszár alatt karcolt díszű *cserép* feküdt. Elveszett.

8. sír: A 7. sírtől északra 6 méterre feküdt.

Melléklet: 1. Jobb karján 1,5 cm széles, pödrott végű *lemezkarperec*. Á: 6,5 cm. Egyik vége letörött. Külső oldalán textillyenomat volt. Elveszett.

9. sír (192. tábla): A 4. sírtől északra 3 m-re feküdt.

Melléklet (JAM 64.451.3.): 1. A bal bokánál egy sokszögű enciánkék *üvegyöngy*. H: 1,2 cm, S: 0,87 g.

10. sír (192. tábla): A 8. sírtől északra 4 m-re találták. Két egymás felett fekvő rossz megtartású váz.

Mellékletek (JAM 64.429.1.): 1. A felső váz koponyájának bal oldalán vastag huzalú, kisebb S végű ezüst *hajkarika*. Á: 1,9 cm, S: 3,03 g. 2–3. Az alsó váz jobb combja mellett 2 db *nyílhegy*. Elvesztek. 4. Ugyanott egy *vaskés* pengéje. Elveszett. 5. Egy héttel később egy munkás talán ebből a sírből hozta be: egyik végén lyukas *fenőkö*. H: 13 cm, Sz: 0,5 cm. Elveszett. 6. Ugyanígy került be egy *kés*. H: 11,5 cm. Elveszett.

11. sír: A 2. sírtől északra 10 m-re 152 cm hosszú váz feküdt.

Melléklet: A váz alatt 8 cm hosszú *obszidiánpenge*. Elveszett.

12. sír (193. tábla): Az előző sírtől délre 5 m-re K–Ny-i tájolású, 195 cm hosszú váz.

Mellékletek (JAM 64.442.1–6.): 1. A koponya bal oldalán *bronzkarika*. Elveszett. 2–3. A lábánál két *kengyel*. Az egyik igen nagy méretű, trapéz alakú, egy helyen törött. H: 18,9 cm, Sz: 12,4 cm, S: 265,45 g. A másik ugyancsak trapéz alakú, törött. H: 16,4 cm, Sz: 11,3 cm, S: 177,49 g. 4. Ugyanott négykarikás *csikózábla*. H: 33,2 cm, a szájak H: 9,9 cm és 10,5 cm, a nagyobbik karikák Á: 7,8 cm, a kisebbek Á: 4,3 cm. S: 101,45 g. 5. A jobb térdénél *vaskarika*. Á: 4 cm. Elveszett. 6. A térdnél, a lábszár között *csiholóacél*. Elveszett. 7. A csiholó közepén *kova*. Elveszett. 8. Ugyanott *nyílhegy*. Elveszett. 9. Ugyanott ismeretlen rendeltetésű *vastárgy*. Elveszett.

Kiss Lajos ásatásából származó. A sírok:

13. sír (192. tábla): K–Ny-i tájolású, 184 cm hosszú váz. Az állkapocs egy része a jobb comb közepénél, attól 13 cm-re délre került elő. A jobb kéz az ölébe hajlítva feküdt, bal karja hiányzott.

Mellékletek: 1–14. A nyaknál és a mellen kettőscsüngős ezüst *ingnyakveretek*, de volt belőlük az állkapocs mellett is. A koponya mellett jobbról és ettől délre 2 db. Balról a váll felett egy. Összesen 14 db, négyféle van köztük. Elvesztek, a rajz Kiss 1937. XXII. tábla 1–5. alapján készült. 15–22. A mellen 8 db kerek, füles *ezüstveret*.

Olyanok, mint a csüngős veretek felső tagja. Elvesztek, a rajz Kiss 1937. XXII. tábla 7–8. alapján készült. 23. A koponyától balra 26 cm-re szőlőfürttel és egy pár gyöngykoszorúval díszített, öntött *fülbevaló*, melynek karikája hiányzik. Elveszett, a rajz Kiss 1937. XXII. tábla 6. alapján készült. 24. A jobb comb forgójánál *gyűrű*. Elveszett, a rajz Kiss 1937. XXII. tábla 9. alapján készült.

**14. sír (192. tábla):** Az előzőtől 222 cm-re délkeletre. A vázból csak a jobb lábszára és a bal lábszár egy része volt meg.

*Mellékletek:* 1. A jobb térdkalácstól 33 cm-re, a kézfejnek megfelelő helyen nyitott, sodrott *gyűrű*. Elveszett. 2–3. A koponya helyén két *obszidián* volt (JAM 64.444.1.). Az egyik egy penge, 1,9x3,6 cm, a másik egy szilánk, 1,8x1,1 cm. 4. A sírföldben *obszidián*. Elveszett.

**15. sír:** A 13. sírtől északra 630 cm-re 172 cm hosszú váz. Arccal délre nézett. Melléklete nem volt.

**16. sír:** Az előző sír keleti végétől DK-re 2 m-re megtalált, fordított tájolású, K–Ny-i temetkezés. Arccal délre nézett. Csvh: 170 cm. Melléklete nem volt

**17. sír (194. tábla):** Az előzőtől DK-re 3,5 m-re megtalált fordított – azaz K–Ny-i – tájolású temetkezés. M: 85 cm. Csvh: 157 cm. Arccal északra nézett. Koponyája összeroncsolódott.

*Mellékletek* (JAM 64.433.1–435.1.): 1–2. A bal csecsnyúlványon az egyik, a jobb oldalon egy másik nyitott bronz *hajkarika*. Á: 2,2–2,5 cm, 2,5–2,6 cm, S: 1,23 g és 1,55 g. 3. A jobb alkarcsonton hegyesedő végű, vékony ovális metszetű bronzhuzal *karperec*. Á: 6,1 cm, S: 5,12 g. 4. Jobb kezén nyitott bronz *pántgyűrű*. Á: 1,8–2 cm, S: 1,83 g.

**18. sír (192. tábla):** Az előzőtől északra 210 cm-re ÉNy–DK-i tájolású temetkezés. Koponyája összenyomódott. Csvh: 143 cm.

*Mellékletek* (JAM 64.430.1–2.): 1. A jobb kézfej helyén nyitott bronz *pántgyűrű*. Á: 2 cm, S: 1,29 g. 2. Ugyanott kis egyélű *kés* nyélnyújtványa famaradványokkal. H: 3 cm, S: 2,21 g.

**19. sír:** Az előzőtől nyugatra 4,5 m-re feküdt. A koponya hiányzott. Igen rossz megtartású hosszúcsontokat figyeltek meg. Ezek hossza 130 cm.

*Mellékletek:* 1–2. A mellen két rombusz alakú *nyílhegy* É–D-i irányban. Elvesztek.

**20. sír:** A 17. sírtől DNy-ra 330 cm-re feküdt. A váz délre nézett. Melléklete nem volt.

**21. sír (194. tábla):** A 18. sírtől északra 2 m-re megtalált temetkezés. M: 88 cm. Csvh: 165 cm. Arccal délre nézett. Bal karja a test mellett kinyújtva feküdt, jobb karja az ölébe hajlítva. A koponyával egy irányban, de 20 cm-rel magasabban egy gyerekkoponyát találtak.

*Mellékletek* (JAM 63.302.1–308.1.)<sup>235</sup>: 1. Az álla alatt jobbról *hajkarika*. A beletározott anyagban ebből a sírből 4–5 *hajkarika* töredékei szerepelnek. Nem dönthető el, hogy valójában melyik tartozott a sírhoz. 2. Jobb felkarján egyszerű, hegyesedő végű, ovális metszetű bronz *karperec*. Két töredéke van meg. Á: 3, S: 8,22 g. Bal alkarján másik *karperec*. Elveszett. 4. Bal kezén, a combfejtől 10 cm-re spirálfejű bronz *pántgyűrű*. Á: 2,1 cm, S: 1,35 g. 5–6. Jobb kezén 2 db *gyűrű*. Az egyik nyitott bronz *pántgyűrű*. Á: 2,1 cm. A másik nyitott, ovális metszetű bronzgyűrű. Á: 2,2–2,4 cm, S: 1,73 g, illetve 1,96 g.

**22. sír:** A 15. sírtől északra 190 cm-re megtalált temetkezés. Csvh: 160 cm. Előre nézett. Jobb karját az ölébe helyezték. *Melléklet:* 1. A koponya közelében kis *obszidiánszilánk*. Elveszett.

Turi Sándor értesítette a 22. sír feltárása után Kiss Lajost, hogy egy kereskedő jó pénzt ígért az embereknek a tárgyakért. A munkások elkezdtek ásni, s találtak további két sírt:

**23. sír:**

*Mellékletek:* 1. A koponya alatt nagy ezüst *hajkarika*. Elveszett. 2. A nyakon világoslila *gyöngyök*. Elvesztek. 3. A jobb kézen bevagdalt *gyűrű*. Elveszett.

**24. sír:**

*Mellékletek:* 1–2. A mellen két kisebb *hajkarika*. Elvesztek. 3. Világoslila *gyöngy*. Elveszett.

A földhordás tovább folyt. Így akadtak egy újabb sírra.

**25. sír (194. tábla):** Ny–K-i tájolású váz, mely arccal északra nézett.

*Mellékletek* (JAM 64.1226.1–3.): 1. Bal fülénél nyitott *bronzkarika*. Elveszett. 2. Nyakán két huzalból fonott, hurkos-kampós záródású *torques*. Á: 16 cm. Elveszett. 3–11. A mellen, a torquesen belül 8 csüngős bronz ingnyakdísz *veret*, a kilencediknek pedig a rozettája. Ma 8 db van. Három ép közülük. A felerősítésre a kerek tagok hátoldalán 2-2 fül szolgált. H: 4,6 cm. 1 db veret súlya kb. 1,6 g, összsúlyuk 26,67 g. 12–20. Ugyanott

<sup>235</sup>Valójában a temető teljes leletanyaga összekeveredett. Ezeket a leltári számokon is szerepel jónéhány tárgy, amelyek nem tartoztak a sírhoz.

8 kerek rozettás bronz ingnyakdísz *veret*. Jelenleg 7 van meg. Á: 1,6–1,7 cm. A felerősítésre a hátoldalán 2–2 fül szolgált. 21. A mellen jobb oldalon *nyíl* vagy *kés* tuskéje. Az ingnyakveretek alapján valószínűleg nő volt a halott, így inkább késre gyanakodhatunk. Elveszett. 22. A jobb kéz egyik ujján lapos, egymásra hajlított végű *gyűrű*. Elveszett. Miután a földmunkával megtalálták a 25. sírt, újrakezdődött az ásás Kiss Lajos vezetésével.

**26. sír (195. tábla):** Csaknem egy sorban feküdt a 7., 8. és 10. sírral.

*Mellékletek* (JAM 64.445.1.): 1–2. A koponyatető mellett két, valószínűleg rövid vágóélű, deltoid alakú *nyílhegy*. Mindkettő törött. H: 9 cm, illetve 6,2 cm. 3. A harmadik *nyílhegy* a jobb oldalon, az alkart érintve feküdt. Elveszett.

**27. sír (195. tábla):** Az előző sírtól keletre 3,5 m-re megtalált temetkezés.

*Mellékletek*<sup>236</sup> (JAM 64.18.1., 64.442.7., 64.446.1–2., 5–7.): 1. A koponya egyik oldalán kicsi ezüst, bordázott S végű *hajkarika*. Á: 1,2 cm, S: 1,61 g. 2. A koponya másik oldalán egy nyitott ezüst *hajkarika*. Á: 2,1–2,3 cm. 3–4. A váll két oldalán 1-1 „pityke”. Az egyik egy öntött üreges bronz füles fél *gomb*. Füle törött. H: 1,4 cm, S: 0,99 g. A másik egy csüngős bronz *ingnyakdísz* felső tagja két felerősítő füllel. A 25. sírban találtakhoz hasonló. Á: 1,6 cm, S: 1,21 g. 5–6. A karcsonton 1-1 hegyesedő végű bronz *karperec*. Az egyiknek csak töredéke van. Á: 6,3–6,8 cm, illetve H: 5,7 cm, S: 14,5 g és 4,99 g. 7. A mellen egy csüngős bronz *ingnyakveret*. H: 2,9 cm, S: 1,54 g. Pontos analógiája a 25. sírban találtaknak. 8. A lábszár közt *nyílhegy*. Elveszett.

**28. sír (195. tábla):** Az előzőtől ÉK-re 10,5 m-re talált temetkezés. A láb elkorhadt.

*Mellékletek* (JAM 64.446.3–4.): 1. A lábszár közt az ujjpercen hegyesedő végű bronz *pántgyűrű*. Á: 1,8–2 cm, S: 1,32 g. 2. Ugyanott erősen hegyesedő, kör keresztmetszetű bronz *fülbevaló*. Á: 2,1–2,2 cm, S: 3,06 g.

**29. sír:** Az előzőtől DNy-ra 12,5 m-re feltárt temetkezés. ÉNy–DK-i tájolású.

*Melléklet:* 1. A bal lábszárcsont mellett 8 cm hosszú rozsdás *vas*. Elveszett.

**30. sír:** Az előzővel egy vonalban fekvő sír. Melléklete nem volt.

**31. sír:** Az előzőtől 2 m-re megtalált sír. Melléklete nem volt.

**32. sír:** Az előzőtől 2 m-re találták meg a sírt. Melléklete nem volt.

**33. sír (195. tábla):** Az előző három sírtól messzebb fekvő temetkezés. M: 80 cm. Rossz megtartású *váz*. Arccal délre nézett, álla leesett. Csvh: 175 cm.

*Mellékletek* (JAM 64.447.1–3.): 1. A bal vállnál deltoid alakú, ívelt vágóélű *nyílhegy*. H: 7,5 cm, S: 11,01 g. 2. A bal comb forgója alatt lant alakú *csiholó*. H: 8 cm, S: 11,89 g. 3. Kicsit lejjebb egyélű, egyenes, keskeny pengéjű *kés* töredéke. H: 5,3 cm, S: 4,18 g.

**34. sír (196. tábla):** Az előzőtől 3 m-re délre megtalált temetkezés. Csvh: 165 cm. Karja ölébe helyezve feküdt. Koponyája elkorhadt, északra nézett.

*Mellékletek* (JAM 64.448.1–3.): 1–2. A fül táján egy-egy kör keresztmetszetű, nyitott ezüst *hajkarika*. Az egyik darabokra tört. Á: 2,1–2,2 cm, illetve 2,4 cm, S: 0,95 g és 1,02 g. 3. A bal comb közepén rozsdás vastöredék. Valószínűleg *nyílhegy* darabja. H: 3,1 cm, S: 0,99 g.

**35. sír:** A 33. sír ÉNy-i sarkától 30 cm-re feküdt. Arccal északra nézett. Csvh: 175 cm. Rossz megtartású. Karját az ölébe helyezték.

*Mellékletek:* 1. A jobb medencelapáton *nyílhegy*. Elveszett. 2. A bal alkarnál *csiholó*. Elveszett. 3. A lábszár közelében *vaskés*. Elveszett.

**36. sír (196. tábla):** A 30. sírtól keletre 2,5 m-re fekvő temetkezés. Csvh: 152 cm. Arccal keletre nézett.

*Mellékletek* (JAM 64.449.1–2., 67.258.1–4.): 1. A bal füle helyén egyszerű, nyitott ezüst *hajkarika*. Á: 2,3 cm, S: 1,6 g. 2. Bal alkarnál hegyesedő végű bronz *karperec*. Á: 6,1–7 cm, S: 13,6 g. 3. A jobb comb forgójának magasságában, kívül *vaskés*. Elveszett. 4. Lejjebb, a térd közelében *nyílhegy* szárával felfelé. Elveszett. 5–6. A lábszár között felemás *kengyelpár*. A jobb oldaliban benne voltak a lábujjak is. Az egyik kengyel kettétört, kissé hiányos, vállba kovácsolt fülű, körte alakú darab. H: 16,4 cm, Sz: 13,4 cm. A másik trapéz alakú, kissé hiányos. H: 16,7 cm, Sz: 11,1 cm. S: 105,01 g és 102,12 g. 7. A kengyel felett lant alakú *csiholóacél*. Kevesebb mint fele van meg. H: 3,8 cm, S: 5,83 g. 8. E felett *csikózábla*. A szájvasak H: 7,3 cm, illetve 9,5 cm. Az egyik karikája van meg, Á: 6 cm. S: 63,89 g.

**37. sír (196. tábla):** A homokdomb legtetijén, a 23–24. sír irányában kibontott temetkezés. Csvh: 95 cm. Arccal északra nézett. A csontváz jobb oldalán, a váll felett egy gyerekkoponya volt.

<sup>236</sup> Kiss 1937. 244. az itt szereplő leletek többségét nem említi. Az adattárban lévő rajzokon azonban együtt szerepelnek a tárgyak.

*Mellékletek* (JAM 64.431.1.): 1–2. Mindkét oldalon a fül táján egy-egy S végű ezüst *hajkarika*. Á: 2,3 cm, illetve 2,2 cm, S: 0,76 g és 1,25 g.

38. sír: Az előzővel egy sorban, a 24. sírtól délre 2,5 m-re jelentkező temetkezés. Lábszár- és koponya-töredékeken kívül más nem volt benne.

#### Szórványok (197. tábla):

Kiss Lajos az 1. és 2. sír leírása után (Kiss 1937. 241.) közölt három tárgyat (JAM 64.436.1–438.1.), melyekről megjegyzi, hogy „melyik sírból való, nem lehetett kinyomozni”:

1. Vállba kovácsolt fülű, körte alakú *kengyel*. H: 16, 3 cm, Sz: 13,3 cm, S: 116,01 g.

2. Lira alakú nagy *vascsat* pecek nélkül. 5x5,3 cm, S: 28,34 g.

3. *Csikózabla* fél szájvasa. H: 9,9 cm, S: 38,6 g.

Kiss Lajos szerint földhordás közben két ízben kerültek elő tárgyak csontváz mellett.

Első alkalom (JAM 64.432.1.):

4. S végű bronz *hajkarika*. Á: 2 cm, S: 2,35 g.

5. Sötétkék *gyöngy*. Elveszett.

A második alkalommal az alábbi tárgyak kerültek múzeumba (JAM 64.280.1–281.1.):

6. Sötétpiros *üvegyöngy*. Valószínűleg azonos egy szórványként leltározott kis gömbölyű üvegyönggyel, melynek furatába vékony vasdrót rozsdásodott. Á: 0,6 cm, S: 1,52 g.

7. Kis ezüst S végű *hajkarika*. Á: 1,7 cm, S: 0,28 g.

A fentiekén kívül a leltárkönyvben részben sírszám megjelöléssel, részben szórványként szerepelnek tárgyak, melyeket a publikációban nem említene. Feltehetőleg a leltározásnál összekeveredtek és így kerültek ide. Az alábbiakban azzal a fenntartással mutatom be ezeket, hogy még az sem egyértelmű, hogy a tiszaberceli határból származnak. Azokat a darabokat, amelyeket ugyan honfoglalás vagy Árpád-koriként határoztak meg, azonban véleményem szerint nem tartoznak a tárgyalts korszakhoz, az alábbi listából kihagytam.

8. *Fülbevaló* két csüngőrésze (JAM 63.307.1.). Elveszett.

9–11. Három egyszerű, nyitott ezüst *hajkarika*. Á: 2,1 cm, 1,2–1,7 cm, 1,2 cm (JAM 63.308.1.). 21. sírként leltározták, de abban a sírban a leírás szerint nem voltak ilyen tárgyak.

12–13. Két S végű ezüst *hajkarika*. Á: 1,9 cm, 1,4 cm (JAM 63.308.1.). 21. sírként leltározták, de abban a sírban a leírás szerint nem voltak ilyen tárgyak.

14. Ezüst *karikatöredék* (JAM 63.308.1.). 21. sírként leltározták, de abban a sírban a leírás szerint nem volt ilyen tárgy.

15–16. Két S végű *hajkarika* végének töredéke (JAM 63.308.1.). 21. sírként leltározták, de abban a sírban a leírás szerint nem voltak ilyen tárgyak.

17. Öntött üreges bronz *félgomb* két töredéke. H: 1,4 cm (JAM 63.308.1.). 21. sírként leltározták, de abban a sírban a leírás szerint nem volt ilyen tárgy.

18. Egy szem fekete, gömbölyű *pasztagyöngy* egymást keresztező fehér hullámvonal-betétek között fehér pettyes piros szemekkel. Á: 1,5 cm, S: 3,21 g (JAM 63.703.1.). 6. sírként leltározták, de abban a sírban a leírás szerint nem volt ilyen tárgy.

19. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, kettőscsonkakúpos kis *orsógomb*. Á: 2 cm, M: 1,7 cm (JAM 64.148.1.). 3. sírként leltározták, de abban a sírban a leírás szerint nem volt ilyen tárgy.

20. Deformálódott, rövid vágóélű, deltoid alakú *nyílhegy*. H: 5,5 cm, S: 12,61 g (JAM 64.277.1.).

21–22. Két ismeretlen rendeltetésű *vastöredék* – talán tegezvasalás. H: 3 cm, 4,3 cm (JAM 64.277.1.).

23. Kisebb *vaslemez-töredékek*. S: 14,11 g (JAM 64.277.2.).

24. *Vastöredékek*: talán lant alakú *csiholó* maradványai. S: 6,79 g (JAM 64.277.3.).

25. S és U alakú keskeny *vaspántok* töredékei. Valószínűleg nem tartoznak a korszakhoz (JAM 64.428.1.). 4. sírként leltározták, de abban a sírban a leírás szerint nem volt ilyen tárgy.

26. Egyenes hátú egyélű *vaskés*. H: 10,5 cm, S: 10,01 g (JAM 64.439.1.).

*Irodalom*: ALISP. JEL. 1936. 68., KISS 1937., KISS 1961. 366–367., DIENES 1996. 302. Kat. 22b.



## 16. Közelebbről nem meghatározott helyről

### a.

Közelebbi információ nélkül 1979-ben bekerült cserepeket leltároztak a Jósza András Múzeumban (JAM 85.8.27–29.):

1. Kívül fekete, drapp foltos, belül drapp felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény kigyúrt *pereme*. Íves nyakán sűrűn bekarcolt hullámvonalakkal, a vállon sűrűn karcolt vonalakkal díszített. P: 12,6 cm (174. tábla 9.).

2. Szürke, téglaszínű, illetve fekete foltos, belül téglaszínű felületű, homokos anyagú, korongolt kihajló *perem*, a vállon befésült szabálytalan hullámvonal-köteggel díszített. P: 14,9 cm (174. tábla 6.).

3. Fekete, szürke foltos, homokos anyagú, korongolt edény íves *váll*a bekarcolt vonalakkal díszítve (174. tábla 7.).

### b.

Az alábbi anyagot a régi, leltározatlan raktári anyagok között találtam. Mindössze annyi feljegyzés szerepelt a leletek közt, hogy azok Tiszabercelen kerültek elő 1970-ben (JAM 2002.22.9–65.). Mellettük bronzkori anyag is volt. Nincs kizárva, hogy a honfoglalás kort megelőző időszakra (is?) keltezhető az együttes.

1. Kívül-belül téglaszínű, fekete foltos, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt fazék kihajló *pereme*. Peremén belül koromcsík fut körbe. Bekarcolt vékony csigavonallal díszítették. P: 13,4 cm (198. tábla 1.).

2. Kívül fekete, téglaszínű foltos, belül téglaszínű, fekete foltos, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt fazék kihajló *pereme*. Peremén belül koromcsík fut körbe. Bekarcolt csigavonallal díszítették. P: 17,2 cm (198. tábla 3.).

3. Kívül fekete, téglaszínű foltos, belül téglaszínű, fekete foltos, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt fazék kihajló *pereme*. Peremén belül koromcsík fut körbe. Bekarcolt sűrű vonalazással díszítették. P: 21 cm (198. tábla 8.).

4. Kívül-belül téglaszínű, szürke foltos, fekete törésű, kissé homokos anyagú, korongolt fazék kihajló *pereme*. Vállát befésült mély hullámvonal-köteg díszíti. P: 17,7 cm (198. tábla 7.).

5. Kívül-belül szürkés téglaszínű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú fazék kihajló *pereme*. P: 17,2 cm (198. tábla 6.).

6. Kívül piszkosfekete, belül drapposzürke, fekete törésű, kissé szemcsés anyagú, korongolt, vékony falú, kisebb fazék kihajló *pereme*. Vállát ferde körömbenyomkodásokból kialakított díszítősor alatt két karcolt vonal díszíti. P: 16,3 cm (199. tábla 1.).

7. Kívül téglaszínű, belül szürke, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt fazék kihajló *pereme*. Vállán sűrű, sekély, karcolt vonalak közt sekélyen karcolt, egymást keresztező két hullámvonal díszíti. P: 18,8 cm (199. tábla 3.).

8. Fekete, belül drapp foltos, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*, vállán karcolt csigavonal indításával. P: 26 cm (199. tábla 4.).

9. Fekete, belső felületén drapp, a peremen belül körben koromcsíkos, kissé szemcsés anyagú, korongolt kihajló *perem*, a nyakán sekélyen benyomott sűrű vonalazással. P: 17,4 cm (199. tábla 5.).

10. Kívül szürkés téglaszínű, fekete foltos, belül drapp felületű, peremén belül koromcsíkos, fekete törésű, kissé homokos anyagú, korongolt kihajló *perem*, a vállon befésült szabálytalan hullámvonal-köteg alatt sűrű, mély, karcolt vonalazással díszített. Pereme nem szerkeszthető ki (199. tábla 6.).

11. Kívül-belül drappos téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt kihajló *perem*, a vállon sekélyen karcolt egymást metsző két hullámvonal alatt csigavonalas karcolás indul. P: 15,2 cm (199. tábla 8.).

12. Téglaszínű, kívül fekete foltos, kissé szemcsés anyagú, korongolt, kihajló *perem*, a vállon befésült hullámvonal-köteg alatt karcolt vízszintes vonalakkal díszített. Pereme nem szerkeszthető ki, letöredezett (199. tábla 7.).

13. Kívül fekete-szürke foltos, belül drapposzürke, szemcsés anyagú, korongolt edény két kihajló *perem*töredéke, a vállon befésült hullámvonal-köteg alatt karcolt vonalak díszítik. P: 16,1 cm.

14. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*, a vállon karcolt hullámvonal indításával. P: 16,1 cm (200. tábla 1.).

15. Kívül-belül téglaszínű szürke felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt kihajló *perem*, a vállon befésült hullámvonal-köteggel. P: 19,8 cm (200. tábla 4.).

16. Barnásszürke, kívül fekete foltos, a peremen belül körben kormos, kissé szemcsés, korongolt kihajló *perem*, a vállon sekélyen bekarcolt két vonal látszik. P: 12,8 cm (200. tábla 5.).
17. Kívül fekete, belül drapp felületű, peremén belül körben kormos, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. P: 17,2 cm (200. tábla 2.).
18. Kívül fekete, belül drapp felületű, peremén belül körben kormos, enyhén homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. A vállon körömbenyomásokból képzett díszítősor fut körbe. P: 12,8 cm (199. tábla 2.).
19. Kívül drapp, fekete foltos, belül drapp, a peremen körben kormos, kissé szemcsés anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 18,6 cm (200. tábla 6.).
20. Drapp, kívül fekete foltos, peremén belül koromcsíkos, kissé szemcsés anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. P: 18,9 cm (200. tábla 3.).
21. Barna, fekete foltos, csillámos-homokos anyagú, korongolt, kicsit vastagabb falú edény íves *oldaltöredéke* három befésült hullámvonal-köteggel (198. tábla 2.).
22. Barnásszürke, belül feketés, kissé szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék* két sűrűn, sekélyen bekarcolt vonalazás közt díszítetlen sávval (198. tábla 4.).
23. Barnásszürke, belül feketés, szemcsés anyagú, korongolt, agyonkopott *oldaltöredék*.
24. Kívül drapp felületű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, igen vastag falú, korongolt *oldaltöredék*.
25. Kívül-belül téglaszínű, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* szabálytalan befésült vonalköteg alatt két befésült sekély hullámvonal-köteggel díszítve (198. tábla 5.).
26. Sárgástéglaszínű külső felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sűrűn bekarcolt vonalazással díszítve.
27. Sárgástéglaszínű külső felületű, szürkésfekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú *oldaltöredék* sűrűn bekarcolt vonalazással díszítve.
28. Fekete, homokos anyagú, korongolt, kissé íves, vékony falú *oldaltöredék* sűrűn karcolt vonalazással díszítve (200. tábla 7.).
29. Barnás téglaszínű, kissé homokos anyagú, korongolt, íves *oldaltöredék* nagyon sűrű, mély karcolt vonalazással díszítve (200. tábla 8.).
30. Kívül fekete foltos barnás téglaszínű, fekete törésű, kissé homokos anyagú, vékony falú *oldaltöredék* karcolt vonalköteggel.
31. Kívül téglaszínű szürke, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* 3x2 karcolt vonallal díszítve.
32. Kívül szürke, téglaszínű foltos felületű, fekete törésű, kissé szemcsés anyagú, korongolt íves *oldaltöredék* sűrűn karcolt vonalazással díszítve.
33. Kívül-belül téglaszínű, kívül fekete foltos, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *válltöredék* karcolt csigavonallal (200. tábla 9.).
34. Barnás téglaszínű, homokos anyagú, korongolt íves *váll* befésült hullámvonal-köteg alatt karcolt vonalakkal. Másodlagosan égett, deformálódott (200. tábla 10.).
35. Fekete, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* karcolt vonalakkal.
36. Kívül drapposzürke felületű, fekete törésű, kissé szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült vonalköteggel díszítve.
37. Szürkésfekete, homokos-szemcsés anyagú, korongolt, vastagabb falú edény íves *oldala* sekélyen és sűrűn karcolt vonalazással díszítve.
38. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos-szemcsés anyagú, korongolt kis *oldaltöredék* befésült hullámvonal-köteg felett vonalköteggel díszítve.
39. Kívül barna felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vastag falú *oldaltöredék* befésült, két egymást keresztező hullámvonal-köteggel díszítve (200. tábla 11.).
40. Kívül szürke, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék* 2 db sekélyen és 2 db mélyebben karcolt vonallal díszítve.
41. Kívül téglaszínű felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sűrűn karcolt vonalazással díszítve.

42. Kívül téglaszínű felületű, szürke törésű, erősen szemcsés, korongolt *oldaltöredék* két befésült hullámköteggel díszítve (200. tábla 12.).
43. Kívül szürke-téglaszínű, fekete foltos felületű, fekete törésű, szemcsés anyagú, korongolt fazék peremes, kissé homorú *alja*, felmenő falán sűrű, sekélyen benyomott vonalazással. F: 9,2 cm.
44. Kívül téglaszínű, fekete foltos felületű, fekete törésű, szemcsés anyagú, korongolt, peremes *aljtöredék*, a felmenő falon sűrűn karcolt vonalazás, alatta karcolt vonalak díszítik. F: 7,6 cm.
45. Szürkésfekete, kívül sárga foltos, homokos anyagú, korongolt edény enyhén homorú *alja*. Belsejében drapposzürke felületű, fekete foltos. F: 11 cm.
46. Kívül sárgás téglaszínű, belül szürke felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, kissé profilált *alj*. F: kb. 8 cm.
47. Kívül-belül fekete-téglaszínű foltos, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 6 cm.
48. Kívül téglaszínű, alján fekete foltos, fekete törésű, szemcsés anyagú, korongolt, vastagabb falú vágott *alj*. F: 10,5 cm.
49. Fekete, alján szürke, homokos anyagú, korongolt, peremes *aljtöredék*. F: 9,8 cm.
50. Kívül téglaszínű, fekete foltos, belül drapposbarna, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. Az alján kis bordák – talán fenékbélyeg kezdete – látszanak. F: 13,2 cm.
51. Téglaszínű, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, kis peremes *aljtöredék*. F: 8,6 cm.
52. Kívül drapp, belül fekete, homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú, vágott *aljtöredék*. F: 11,5 cm.
53. Világosszürke, fekete foltos, kissé szemcsés, korongolt, vágott *alj*. F: 9,2 cm.
54. Drapposzürke, szemcsés, korongolt *aljtöredék* X alakú kis fenékbélyeggel, a felmenő fal nélkül.
55. 4 db szürke, téglaszínű foltos, lapított gömb alakú *agyagtárgy*. Á: 9,8–12,2x5,3–6,8 cm.
56. 3 db szürke, téglaszínű foltos, gömbölyű *agyagtárgy*. Az egyikben körben ujjbenyomkodások látszanak. Á: 8,8–9,2 cm (121. kép).
57. Az előzőekhez hasonló 8 db *töredék*.
58. 17 db szürke, szemcsés, szabálytalan alakú *kődarab*. Talán kemence része?



121. kép  
Tiszabercel-  
közelebről nem meghatározott helyről  
gömbölyded agyagtárgyak  
(a szerző felvétele)

## 25. Tiszabездéd (122. kép)

Neve puszta személynévből keletkezett. Az alapjául szolgáló személynév szláv eredetű, tulajdonképpeni értelme 'az, akinek nincs ismert nagyapja vagy őse, ősök nélküli, máshonnan jött' (MEZŐ-NÉMETH 1972. 120. irodalommal, KISS 1988. II. 648.)

1212/339: v. *Bezder* ~ *Bezdir* (H. VIII, 14); 1336: *Doch ho. de Bezdyd* (ZICHY I, 505); 1337: *Jo. f. Abraam officialis de Bezdeyd* (ZICHY I, 519–20).

A falu 1212-ben tűnik fel, mint Zsurkkal szomszédos település. 1336-ban peres ügyben említik az idevaló *Doch*-ot, egy évvel később a (Tomaj nb-i) Losonciak bezdédi tisztartója, Ábrahám fia János bezdédi jobbágyokkal (*cum iob-bus de eadem vidl. Thoma f-o Symonis, dak et Mich-e Chech dicto*) Lóránd fia Tamás komorói birtokát pusztította. Határa egy ponton Göstuzsérrel érintkezett (1355: ZICHY II, 588–9).

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 42.

### 1. Csobodlövő

Nevében a *Csobod* ismeretlen eredetű személynév, a lövő a magyar lő ige folyamatos melléknévi igenevéből keletkezett. Az egykori gyepűt védő lövészekre utal (MEZŐ-NÉMETH 1972. 111. irodalommal, KISS 1988. II. 51.).

1213/339: v. *Sombotlevi* ~ *Zobothleu* (H. VIII, 14); 1347: *mg. Thoma f. Dyon-i et Jo. f. Mych-is de Chobokleueu...p. Chobokleue* (BÁNYFY I, 149); 1454: *p. Leveo et pr. Csomakleueo voc. in C-u de Szabolcs exist.* (LO STAT. L. 33 és 132).

A település 1212-ben Zsurk határjárása során tűnik fel, mint annak szomszédja. 1347-ben Váraslövővel és Zsurkkal érintkezik, ezt idevaló nemesek, Dénes fia Toma és Mihály fia János igazolták. 1454-ben Lövői Gergelyt és Várdai Istvánt iktatták Lövő és Csolnaktövő prédiium birtokába. 1489-ben (*p. Chumok Levő* LO METALES SZABOLCS nro. 21) is Zsurkkal és a másik Lövővel volt határos. Tiszabездéd határába olvadt. Németh Péter összefüggésbe hozta a település határában lévő Csobai-heggyel [SzSzBmLT. Kataszteri t. 5 (1870): *Csobai-hegy*]. Czető András tiszabездédi tanár szíves szóbeli közlése<sup>237</sup> alapján azonban ez az elnevezés csak az 1700-as évek óta használatos, s az 1600-as években Bezdédre beköltözött Csobai család a névadója. Mindenesetre valószínűleg a zsurki oldalon keresendő annak ellenére, hogy az anarcsi határban létezik *Csobod* és *Csobod-erdő* (Szabolcs vm. 1910-ben).<sup>238</sup>

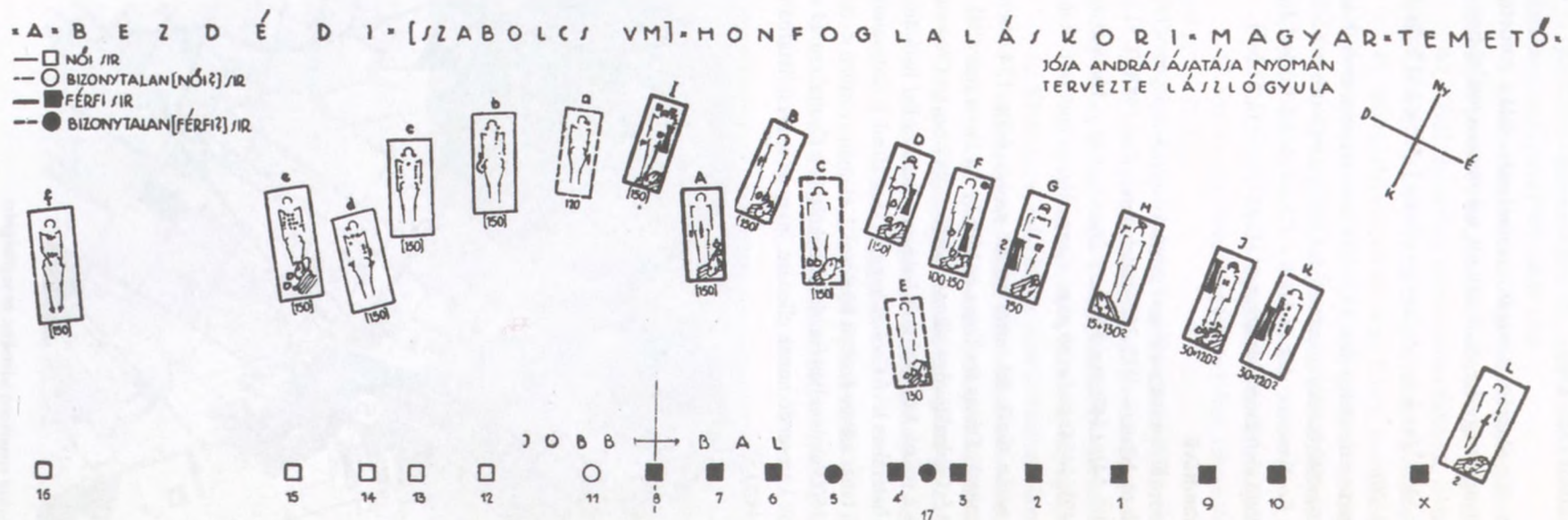
*Irodalom:* NÉMETH 1997. 57.



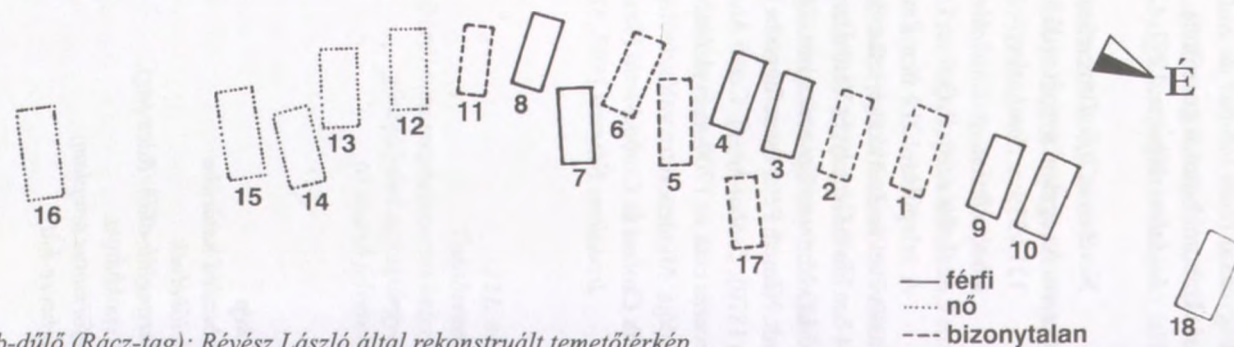
122. kép  
Tiszabездéd határába  
eső lelőhelyek  
2: Harangláb-dűlő (Rácstag),  
3: Homokbánya,  
5: Református templom,  
6: Szebecse-hát

<sup>237</sup> Köszönettel tartozom Czető Andrásnak a tiszabездédi lelőhelyekre vonatkozó adatokért és segítségéért.

<sup>238</sup> A lelőhely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.



123. kép  
Tiszabездéd–Harangláb-dűlő (Rácstag): temetőterkép  
(LÁSZLÓ 1944. 4. kép alapján)



124. kép  
Tiszabездéd–Harangláb-dűlő (Rácstag): Révész László által rekonstruált temetőterkép  
(RÉVÉSZ 1991. 6. kép 2. alapján)

## 2. Harangláb-dűlő (Rácstag)<sup>239</sup>

Vidovich László főszolgabírónak a járás előjáróihoz intézett 1896-os ezredévi ünnepekkel kapcsolatos felhívására a körjegyző Rác Béla értesítése alapján derült fény arra, hogy a községtől ÉK-É-ra útegyengetéskor a Záhony felé vezető útnál, Bezdéd-től fél km-re lovas sírra akadtak a 80-as évek közepén. A lelőhely azonosítása alapján (DIENES 1996. 289.) a Bezdéd–zsurki országút első kilométerköve táján feküdt, ahol egy É-D-i, környezetéből 1–2 m-re kiemelkedő homokdombot vágta át. 50–60 lépés széles és több száz lépés hosszú. Az úttól délre eső rész a Harangláb-dűlő, melynek északi része a Rácstag. A sírok javarésze az utóbbiból származik, ahol tsz-major épült 1959 után. Ennek az útnak a déli részén Vidovich László Tompos Endre mándoki gyógyszerésszel egy másik lovas sírt tárt fel, majd még további 16 sírt bontottak ki. A sírsor északi végétől (a 10. sírtől) északabbra „8–10 évvel korábban” egy *lovas sír* került elő (JÓSA 1896b. 402.). A 14–15. és 17. kibontásánál Jósa András is jelen volt. A sírleírásokat Jósa András Vidovich László feljegyzései alapján készítette. Összesen 18 sírről adott hírt megjegyezve, hogy környéküket jól átkutatva sem találtak újabb temetkezést.

A sírok egy É-D-i irányú sorban helyezkedtek el. Valamennyi Ny-K-i tájolású volt (123–124. kép). Általában 1,5 m mélyen feküdtek. A temető rangos család használhatta a X. században. A temető társadalomtörténeti elemzését László Gyula végezte el (LÁSZLÓ 1944. 128–134.).

1992-ben Fodor István próbálta hitelesíteni a temetőt. Újabb sírokat azonban nem talált.

A sírok leletanyaga az MNM-be került (ltsz. 86.1896.). A honfoglalás kori gyűjtemény leltárkönyvében azonban kevesebb tárgy szerepel, mint Jósa András közleményében. Valószínűleg nem minden tárgyat küldtek el Budapestre. Erre utal Jósa azon megjegyzése is, mely szerint „a tárgyak *túlnyomó része* (kiemelés R.L.) a Nemzeti Múzeum tulajdonát képezi” (JÓSA 1896. 390.). Hogy a „*túlnyomó rész*”-en felüli tárgyak sorsa mi lett, arra vonatkozó adatot nem találtunk. A hiányt a sírleírások esetében minden alkalommal jelezzük.

A sírok leírása során Jósa András közleményét követtük (JÓSA 1896b. 385–412.), aki részint saját feljegyzéseit, részint pedig a sírok nagyobb részét kibontó Vidovich László megfigyeléseit hasznosította. E jegyzetek azonban – mint írja – „tőlem nem függő okok miatt hiányosak ugyan, mégis többet érnek, mintha semmi feljegyzés nem történt volna” (JÓSA 1896b. 390.).

**1. sír (201. tábla):** Lovas férfi 15 cm mélységben. A *lócsonatok* 35 cm-rel feljebb feküdtek.

*Mellékletek:* 1. Az emberi koponya alatt egy körte alakú, lapos szárú vas *kengyel*, talpának alsó felületén végigvonuló három bordával. 2. A csontváz „szájának tájkán” egy *csikózabla*, két végén szabadon mozgó karikával, középen csuklóval. A karikák ma már hiányoznak a zabláról. 3. Az emberi csontváz bal lába felett rosszezüsből készült övveret alakú *veret*.

**2. sír (201. tábla):** Lovas férfisír 1,5 m mélyen. A koponya egészen balra volt fordulva. A *lócsonatok* feljebb feküdtek. A lókoponya a bal alsó lábszár felett az ember koponyája felé irányítva helyezkedett el, a végtagok pedig az ember lába elé hajlítva.

*Mellékletek:* 1. A jobb szemüregben érintésre szétporlott, hártavékonyosságú, zöldrözdás *lemezke*. Jósa András szerint süvegdíszítésnek (valószínűleg inkább szemfedőnek) a maradványa. 2. A bal fül tájkán egy nyitott, kerek átmetszetű huzalból készült rosszezüst *karika*. 3. A mellkas mindkét oldalán, felülről lefelé irányuló sorban, egymástól pár centiméter távolságban több különféle *pasztagyöngy*. A rajz alapján két rúdgyöngy, négy szemesgyöngy és egy kis hordó alakú gyöngy. Ma már csak a két rúdgyöngy és egy szemes gyöngy van meg. 4. A derék körül néhány közelebből nem jelzett szétporló *fémlemezke*, valószínűleg övdíszítés. 5. A bal medencecsont felett egy körte alakú *kengyel*. Szárai rombusz átmetszetűek, talpalóját három borda tagolja. Párja nem került elő. 6. A jobb medencecsont táján hegyével le és kifelé irányuló, szeghez hasonló hegyes *vas*. A jobb combcsont külső oldalán ezzel párhuzamosan több alakatlan, „irón vastagságú” vasdarabocska. *Tegez* vaspálcái lehettek. Az MNM-ben őrzött leletek között nincs nyomuk. 7–12. Három darab *szíjdíszítés* rosszezüsből. Nincs feljegyezve, hogy a csontváznak melyik részén találtatott. Valójában a sír leletanyagából 5 db pajzs alakú, 3-3 kerek bemélyedéssel díszített veretet és egy kerek, öntött, gyöngyözött mintával díszített veretet őriz az MNM. Függesztőszíj díszítésére szolgálhattak. 13. A lókoponya alatt egy töredékes *csikózabla*. A feltárás során megfigyeltek szerint csuklóban meghajlítva és – mint a többi sírokban talált zablák is – úgy összerögződve, hogy az egyes tagok nem mozdíthatók.

<sup>239</sup>A Harangláb-dűlői lelőhely leírását Révész László készítette.

**3. sír (203–205. tábla):** Lovas férfi sírja az előbbivel párhuzamosan délre 1 vagy 1,5 m mélységben. A *lócsontok* 25 cm-rel a bal lábszár felett feküdtek.

*Mellékletek:* 1. A bal halántékcsontról 12 cm-rel csillámos homokkal és apró kavicsokkal soványított anyagú, vastag falú, elsimított felületű, barna-szürke-fekete foltos *agyagedény*. Hasán sekélyen karcolt vonalak alatt bekarcolt hullámvonalakkal és ezek alatt csigavonallal díszített. 2. A bal válltól a combcsont felső részéig, a csontvázal párhuzamosan 70 centiméter hosszúságban, ív alakban vonuló, ujjnyi hosszúságra töredezett, igen megrozsdásodott vasdarabkák. Nyíltartó *tegez vasalásai*. Közülük már Jósa András is csak 2 db-ot közölt. A leletek között ma nincs tegezvasalás. 3–8. A bal medencecsont felett 6 db, hegyükkel fel és befelé irányított, hosszú vágóélű, deltoid alakú, alul nyéltüskében végződő elrozsdásodott vas *nyílhegy* feküdt. A hat nyílcsúcs közül már Jósa András is csak ötöt közölt rajzban. Ma már egy sem található a leletek között. 9–68. Ónozott bronz *övreretek*. A jobb csukló alatt egy csomóban öt darab volt, a bal csukló alatt, az alkarral párhuzamosan, egymástól egyenlő távolságban 5 db, a jobb alkarvégén találtakhoz hasonló veret. A combok fele hosszánál, felettük és alattuk haránt irányban egymástól egyenlő távolságban fekvő számos övreret. Összesen 59 sírdíszítést találtak. A legtöbb a köntös alsó szegélyéről és a ruhaujjak végéről származott, és csak 7 db a csontváznak egyéb, Vidovich László által fel nem jegyzett részeiről. A díszítés négyféle volt. Hogy a különböző díszítések miként voltak csoportosítva, a jegyzetből nem tűnik ki. A vere-tek díszítését karélyos peremkiképzés alkotja. A 31 db széles veret közül 12 db alul oválisán áttört. A készletből ezeken kívül még 17 db hasonló díszű keskeny veret van meg. Talán egy függesztő síj tartozéka lehetett a 3 db öntött, kerek, kisméretű *rozetta*. Ezekből kettő van meg. Az eredeti 59 db veret közül csak 51 db-ot leltároztak az MNM-ben (DIENES 1961. 144.). Az elveszett 7 db típusáról közelebbit nem tudunk. A sírban sem övcsat, sem nagyszíjvég nem volt. 69. A jobb kézfejnél egy alaktalan *kova*. 70. Ugyanott egy átfűrt *fenőkő*. 71–72. A comb felső vége között az egyik, a lókoponya alatt a másik körte alakú *kengyel* rombusz átmetszetű szárákkal. 73. Ugyancsak a lókoponya alatt egy tört csuklós szájvasú kétkarikás *csikózábla*.

**4. sír (204. tábla):** Az előbbivel párhuzamosan, 1, 5 méter távolságban délre *lovas* férfisír. A lókoponya a bal lábszárcsont mellett feküdt.

*Mellékletek:* 1. Az emberi koponya szemgödörének magasságában, s részben a szemgödörben számos háromszögű, három lyukkal ellátott, papírvékony, sima, igen törékeny, *rosszszeszt lemez*, melyek közül 8 viszonylag épen megmaradt. Süveg vagy halotti szemfedő díszei lehetnek. 2–3. Mindkét halántéknál egy-egy 1 mm vastag, kerek átmetszetű, ezüsthuzalból készült, nyitott, mindkét végén tompa *hajkarika*. Csak az egyiknek egy töredéke van meg. 4. A jobb könyökén kívül és mellette egy *késtok* töredéke, felső végén hozzározsdásodott szövetmaradvánnyal. Elveszett. 5. A váz jobb oldalán vászonba göngyölt *sarlótöredék* (MÜLLER 1982. 35–36.). Csak a nyéltüske töve és a nyak nélkül hozzá csatlakozó, erősen ívelő penge első harmada maradt meg. H: 12 cm, Sz: 2, 1 cm. 6. A jobb kezénél egy alaktalan *kovakő*. 7. Ugyanott egy hosszúkás, sötét színű *fenőkő*. Elveszett. 8. A bal kar mellett egyenes vonalban, hosszú sorban vastöredékek. A hosszúság nincs pontosan megemlítve. Valószínűleg *nyíltegez* vasalásának töredékei voltak. Elvesztek. 9. Ezen vasak vonalának közepe táján egy kis *vascsat*. Elveszett, ábráját már Jósa András sem közölte. 10. A bal medencecsont felett hét darab, hegygel rézsút be- és kifelé irányuló, deltoid alakú, hosszú vágóélű *nyílpenge*. Elvesztek. 11–12. A comb között, középtájon az egyik *kengyel*, fülével rézsút a csípőizületnek irányítva. Párja a bal lábszárcsont mellett. Körte alakúak, száruk rombusz átmetszetű, talpalójuk három bordával megerősített. Elvesztek. 13. A lókoponya alatt egy nagyobb, hosszúkás vas *hevedercsat*. Elveszett.

Jósa András a szövegben nem említette ugyan, de rajzon közölte a sír további leleteit:

14. Két szálból sodrott, hurkos-kampós végű *karperec* töredékei. 15. Kis *bronzcsat* töredéke.

**5. sír (204. tábla):** *lovas* férfisír. Az eddigi egyenes sorból félig kelet felé „kinyúlt”. Keleti vége északra felé nézett. A csontváz állítólag kisebb volt az előbbieknél, azonban nem mérték őket. A lókoponya – mint a többieknél – a bal alsó lábszár felett feküdt.

*Mellékletek:* 1–2. A két halántékcsontról 1–1 nagyméretű, kerek átmetszetű huzalból hajlított nyitott ezüst *hajkarika*. 3–4. Két körte alakú *kengyel*. Száruk ovális átmetszetű, talpalójukon három bordával. 5. Trapéz alakú vas *hevedercsat*. Elveszett. 6. Kétkarikás *csikózábla* töredékei. Vidovich László jegyzeteiből nem derül ki, hogy a lószerszám darabjait a csontváznak mely részein találták.

**6. sír (205. tábla):** *lovas* férfisír. A 10., 9., 1., 2., 3. és 4. számú sírokkal egy vonalban, az előbbiétől mintegy 1,5 méter távolságban. A ló koponyája 30–35 centiméter magasságban az ember bal combcsontja felett került elő.

*Mellékletek:* 1. A jobb kéznél egy *fenőkő*. Jósa András kovát említ. 2. A jobb kézfejnél nagyméretű levél alakú *nyilhegy*. 3–4. Körte alakú *kengyel*pár ovális átmetszetű száakkal, bordázott talpalóval. 5. Kétkarikás *csikószabla*. 6. Téglalap alakú *hevedercsat*. A lószerszámok helyét Vidovich László nem jegyezte fel.

**7. sír (206–207. tábla):** *Lovával* eltemetett idős férfi sírja. A sorból kelet felé „kitolva”, mint az 5. sír. A csontok elkorhadtak. Az emberi koponya jobb halántékát betörték vagy a föld benyomta. Az állkapocs mélyen leesett, benne csak két odvas fog volt, amely körülmény előrehaladott korra enged következtetni. A koponya félig balra fordult. A lófej az emberi lábszár felett 50 centiméternyire vízszintesen feküdt, állal lefelé, a koponyatető felfelé. Hossztengelyét az ember koponyája felé irányították. Mellső végtagjai térdben behajlítva feküdtek észak felé, hátsó végtagjai egymás mellett, vízszintesen, délkelet felé, egyenesen kinyújtva.

*Mellékletek:* 1–2. A lókoponyától északra, kifelé 20 cm távolságban két *kengyel*, talpukkal egymásnak fordulva. Az ember koponyájához közelebb eső fülével nyugatnak nézett, ezen végével kissé lefelé irányult. A másik ettől pár cm távolságra, vízszintesen feküdt, fülével keletnek irányítva. A kengyel pár körte alakú. Száruk ovális átmetszetű, talpuk két szélén 1-1 bordával. 3. A két kengyel talpa közt, egy kissé magasabban egy téglalap alakú vas *hevedercsat*. Elveszett. 4. A jobb kézizület mellett egy alakatlan *kovakő*. 5. A jobb kézfej mellett kifelé, a csontvázal párhuzamosan, mintegy 20–30 cm hosszú vonalban elrozsdásodott vasdarabok. Nyíltartó *tegez vasalása?* Elveszett. 6–7. Ugyanott 2 db átlukasztott, lapos, kengyelszíjat szorító *csontpecek*. 8. A bal könyökizülettől kissé kifelé egy kis, rosszezüstből készült, három szegeccsel ellátott *csatpecek* nélkül. Elveszett. 9. A comb között, a combcsonttal párhuzamosan, vízszintesen, hegyével az emberi koponya felé, a csontoknál mintegy 10–12 centiméterrel magasabban fekvő, négyélű *vaslándzsa*. Egész hossza 27, 5 cm, köpüs része 12 cm hosszú. 10. Jósa András sírleírásában és rajzain nem szerepel az a kétkarikás *csikószabla*, amelyet az MNM-ben 86.1896.208. számon ebből a sírből leltároztak. A sírhoz tartozása így kérdéses.

**8. sír (207–209. tábla, 125. kép):** *Lovas* férfisír. A szétesett koponya balra fordult, az állkapocs leesett, a fogak megvoltak. A bal alkar kissé behajlítva a szablyán nyugodott, mely kb. a hónaljig ért fel. A lókoponya 30 cm magasan a bal lábszár fölött feküdt. A mellső lábakat északnak irányították, a hátulsó lábuk dél felé egyenesen kinyújtva helyezkedtek el.

*Mellékletek:* 1–2. Az emberi koponya csaknem egészen az egyik – fülével délnek irányuló – *kengyelben* feküdt. A másik kengyel ettől 15 cm távolságban nyugatra ugyanúgy helyezkedett el. A leleteket bemutató rajzos táblán Jósa András csak egy körte alakú, lapos szárú, három bordával megerősített talpú kengyelt közölt, s az MNM-ben őrzött leletek között is csak egy kengyel található. 3. A második kengyel mellett egy töredékes *hevedercsat*. Ma már csak apró töredékei vannak meg. 4. A sírleírás szerint a kengyelek fölött oldalpálcás *szabla*. Ábrázolva a sírleletek között egy kétkarikás csuklós vaszabla van. Az MNM-ben őrzött szabla szájvasának külső végén 2-2, azonos síkban fekvő gyűrű látható, tehát valószínű, hogy eredetileg

**125. kép**  
*Tiszabézdéd–Harangláb-dűlő*  
(Rácstag):  
a 8. sír tarsolyának  
bőrmaradványa  
(Hapák József felvétele)





valóban oldalpalcás lehetett. Az azóta elpusztult pofarudat a belső gyűrűbe illeszthették. 5. A homlokon harántul elhelyezett számos papírvékonyaságú, teljesen elporladt *ezüstlemecke*. Azt, hogy az egyes lemezek milyen alakúak voltak, nem figyelték meg. Valószínűleg a süveg szegélyének díszítéséül szolgáltak. 6–13. A koponya bal oldala mellett 8 darab elrozsdásodott *nyílhegy* egy csomóban összeszorítva. A nyilak közül egy teljesen ép. Ma már csak három rombusz alakú nyílhegy van meg. 14. A nyílhegyektől kelet felé 14 cm távolságban egy haránt fekvő *csiholóvas*. Elveszett. 15. A jobb kéz mellett egy kis *fenőkő*. 16. A jobb kéz egyik ujjpercén egy négy dudorral díszített, hólyagos *ezüstgyűrű*, melybe 1 kerek, féldomború, érdes felületű, felülről tekintve szennyes barna üvegbetétet foglaltak. 17. A bal kart egy kissé a combcsont fölé hajlították. Az alkar alatt, közvetlen a csontváz mellett, ennek hosszával párhuzamosan egy 83,5 cm hosszú, enyhén ívelt pengéjű *szablya* feküdt, melynek markolatát a rozsdá a pengéről leválasztotta. A szablya markolatvége majdnem hónaljáig nyúlt fel. A penge fokának közepe tájáról kis *vascsat* vált le. A szablya pengéjének ma már csak csekély töredéke van meg. 18–19. Az alkaron három bőrrétegre szegecselt, vékony aranyozott vörösréz *tarsolylemez* találtak. Keskenyebb, egyenes vonalú szélének közepén egy, a lemez alól kinyúló bőrnújtványra mintegy 1,5 cm-es négyyszögű, lapos, ezüsből készült niellódíszes *veretet* erősítettek. A tarsoly a bal alkar közepe táján feküdt, egyenes szélével – tehát hossz tengelyével – a szegycsont felé irányítva, vízszintes helyzetben, ékített oldalával felfelé, a három bőrréteggel lefelé, közvetlenül az alkaron, melynek egy része az alsó bőrréteghez tapadt. Hossza 13, szélessége 15 cm. 20–21. A tarsolylemez egyenes vonalú szélétől 4 centiméternyire befelé, a medence felett egy hosszúkas *szíjdíszítés* volt. Jósa András dolgozatából nem derül ki, hogy itt a kis- vagy a nagyszíjvégre gondolt-e? A tárgy méretét, díszítését nem adja meg, s az ábrájára sem hivatkozik. A másik szíjvéget egyáltalán nem is említi, az ábrán viszont mindkettőt a sírhoz tartozóként tünteti fel. 22. Ugyancsak a medence felett, a tarsolylemez alól egy hegyes vas nyúlt ki, és e mellett lejjebb szintén egy *késpenge* töredékének látszó vasdarab volt.

**9. sír (210. tábla):** Lovas férfisír. Ezt a sírt 30 cm mélységben a Bezdéd–záhonyi úton találták, miután az útnak a partos részéről útegyenetés céljából már régebben sokat lehoradtak. A csontváz úgy feküdt, mint a többi, csak az arckoponyája bal felé fordult, az állkapocs pedig jobbra leesett. A lókoponya a bal lábszár felett 30 cm-nél magasabban, a szokásos helyzetben feküdt. A ló négy végtagja nem egymáson, de közel egymáshoz hevert.

**Mellékletek:** 1. Az arccsont bal oldalán igen vékony elporladt *lemezek*. 2. A bal halánték mellett mintegy 1 mm vastag, kerek huzalból készült, nyitott végű, 3,5 gramm súlyú arany *hajkarika*. 3–4. Facettált felszínű, csepp alakú, aranyozott bizánci (Kovács 2001. 4. kép 4.) *csüngőpár*. Mindkettőt a szegycsont mellett, a kulcscsont belső vége felett, gömbbel lefelé találták. 5. A csontváz jobb oldalán, a törzs és a végtag közt, a vállnál feljebb, a kéznél lejjebb érő, gyengén hajlított vonalban fekvő „plajbász vastagságú”, rendkívül elrozsdásodott vastöredékek, közepén kifelé görbített részlettel. Nyíltartó *tegez* vasalásai lehettek. E töredékek talán már a leletek felszedése során elpusztultak, mert már Jósa András sem közölte az ábrájukat. 6. A bal felkar alsó végén és a lábszár felső végén 2 mm széles, 1 mm vastag, ellapított ezüsthuzalból készült *ruhadíszítő lemezek*. 7–8. 2 db körte alakú *kengyelvas* 20 cm mélységben, a ló koponyája alatt, egymás mellett vízszintesen fekvő, füllel a sír középvonala felé. A kengyelek legnagyobb átmérője 137, legkisebb pedig 120 mm. Talpuk csak enyhén homorú. Elvesztek. 9. A *zabla* igen elrozsdásodva, a kengyelek közelében feküdt. Csuklós szájasai végén 2-2 gyűrűt képeztek ki, a belsőknél lehetett a Jósa András ábráján még látható, napjainkra azonban elpusztult gombos végű oldalpálca.

**10. sír (211. tábla):** Az előbbtől északra 2,5 méter távolságra az országúton, 20–30 cm mélységben férfi csontváza. Arccal jobbra fordult, állkapcsa leesett.

**Mellékletek:** 1–2. Mindkét halántéknál 1-1 nyitott, 1 mm vastag, kerek átmetszetű, ezüsből készült *hajkarika*. 3. A jobb oldalon, a hónaljtól a térdig kissé hajlott vonalban számos „íron vastagságú” vastöredék. Valószínűleg nyíltartó *tegez* vasalásának a maradványa. A Jósa András által közölt négy vastöredékből kettő van meg. 4. A jobb oldalon egy *szablya*. A markolat a kissé könyökben befelé hajlított kar ujjperceinél feküdt, a szablya hegye a jobb váll széle felé nyúlt, tehát megfordítva, hegyével a koponya felé került a sírba. Hossza 70,5 cm, hegyét letörve találták. Markolata az él felé görbült. A markolat tüsske vége kihegyesedett. A markolat vége nem volt letörve, hanem hegyesre rozsdásodott. Az elmúlt évtizedek során a szablya állaga tovább romlott, a markolat tüsske tövének csupán kis csonkja figyelhető meg. 5. A jobb kézizület felett, az alkar alsó végétől kissé kifelé 4 db elrozsdásodott *nyílhegy*, hegyükkel a váll felé irányítva. A sír leletei között ma már nem található meg. A Jósa András által közölt nyílhegyek közül kettő rövid vágóélű, deltoid alakú, ám a

másik kettő tegezvasalás is lehet – JÓSA 1896. 402, 2–3., illetve 4., 6. ábra. 6–18. A mellkas bal szélén, a kulcscsont külső végétől lefelé a keresztcsont tarajáig egyenes vonalban, egymástól egyenlő távolságban 10 db, két félből öntött füles *bronzgomb*. 3 db ugyanilyen füles gomb a bal alkar alsó vége alatt találtatott. 19. A bal könyökizület felett egy 85 mm hosszú és 36 mm széles lapos *fenőkő*.

**11. sír (211. tábla):** E csontváznak csak elporladt koponyája és észak felé kinyújtott bal karja volt meg. A csontváz egyéb részének vagy lónak maradványa nem volt felismerhető. A sír 120 cm mély volt, míg a többiek körülbelül 150 cm-nyire voltak a föld felszíne alatt.

*Mellékletek:* 1. A megmaradt kéz tájékán elrozsdásodott *vasdarabkák* voltak, valószínűleg késnek a maradványai. Jósa András ezekről képet nem közölt, a sír leletei között pedig nincsenek vastöredékek, így azok mibenlétét nem tudjuk meghatározni. 2. A bal halántéknál egy kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, 23 mm átmérőjű nyitott *hajkarika*.

**12. sír (212. tábla):** Az előbbiektől e1-1,5 m távolságban párhuzamosan feküdt lócsontváz, illetve annak tartozékai és fegyver nélkül. E körülményből és a gyöngyökből Jósa András női csontváza következtetett. Annyira el volt korhadva, hogy az alsó végtagok már nem voltak felismerhetőek.

*Mellékletek:* 1. 16 db *gyöngy* a mellkas bal oldalán egy sorban. 6 db karneolgyöngy mellett van köztük vörösesbarna színű fehér vonalbetéttel, fekete, sárga vonalbetétes, két világossárga gerezdelt, 2 aranyfóliás ikergyöngy, 3 feketékék és 1 sötétkék paszta. A gyöngyök nem sűrűn egymás mellett, hanem egymástól gyakran több centiméternyire voltak. Ebből a körülményből Jósa András arra következtetett, hogy a zsinórra csomók voltak kötve, melyek gátolták a gyöngyöknek egymás mellé csúszását. 2. A gyöngyök sorában egy tömör, öntött kis füles *bronzgomb*. 3–4. A két halántéknál nyitott végű, 1,5 mm vastag, kerek átmetszetű huzalból készült ezüst *hajkarika*. 5. A jobb kéz mellett kifelé egy *sarló(?)* töredéke. A leletanyagban nincs nyoma, Jósa András az ábráját nem közölte. 6. A jobb kéz egyik ujján hólyagos foglalatú *gyűrű*. A gyűrű közepén lévő foglalat kettérepedt, benne fekete-barna színű üvegbetét ül. 7. A bal medence felett egy elrozsdásodott vastöredék került elő, amely *csat* lehetett. A tárgy nincs meg, ábráját Jósa András nem közölte.

**13. sír (212. tábla):** Feltehetőleg női sír. Az előbbi sírtól délre 1 méternyi távolságban, és ezzel párhuzamosan, de valamivel ferdebben feküdt. A láb teljesen el volt korhadva, úgy hogy azoknak nyoma sem látszott. A koponya jobbra billent, az állkapocs leesett.

*Mellékletek:* 1. Az áll alatt nagyméretű dudoros *gyöngy* sötétkék pasztából, három nagy fehér sávval az oldalán. A fehér körök határolta három mező középpontjában nagyobb zöld pettyet váltakozó vörös, fehér, zöld, küllőszerűleg elhelyezett vonalak körítik. E nagy gyöngy magányosan volt az áll alatti nyakcsigolyák előtt, tehát nyakékül szolgált, és nem volt azon két zsinór egyikére fűzve, melyn a bal, a másik pedig a jobb felkar felett egyenes vonalban vonult lefelé a könyök tájékáig. A jobb felkaron 10 db, a bal alkaron 8 db kisebb gyöngy helyezkedett el egymástól egyenlő távolságban. Közülük 6 db kettős, sárgásfehér átlátszó üvegyöngy, 6 db hasonló egyes, 4 db kettős, nem átlátszó, kék pasztagyöngy, 2 db valamivel nagyobb hasonló pasztából készült. E két gyöngysor véleményem szerint a hajfonatokat ékesítette. 2–3. Mindkét halántéknál 1-1 nyitott, tompa végű, 27 mm átmérőjű, 2 mm vastag, kerek átmetszetű, ezüsthuzalból készült *hajkarika*. Mindkettő elveszett.

**14. sír (212. tábla):** E sír is egy kissé keletre „tolva”, lábbal valamivel észak felé fordulva feküdt. A csontváz el volt korhadva úgy, hogy legtöbb része a csontváz egyes megfelelő helyein észlelt föld elszíneződéséből volt csak felismerhető. Valószínű, hogy egy fiatal nő temetkezése, mert a csípőizület vápája (*acetabulum coxa*) csak 40 cm távolságban volt a válltól. Az ép fogak gyökerei teljes számban megvoltak ugyan, de csakis a legkülső rétegük, az is csak hártavékonyaságú és a leggyöngébb érintésre is szétmállottak; míg a fogak koronája eléggé ellenálló maradt.

*Mellékletek:* 1. *Gyöngyök:* A nyakcsigolyák alatt egy sötétkék pasztagyöngy, oldalán három fehér körsávval, minden kör közepén 3 mm átmérőjű barnásvörös szigettel. A fogsoroktól jobbra, közvetlen mellettük egy kettétört pasztagyöngy, körül három fehér körsávval díszítve. A fogsor melletti kettétört gyöngytől lefelé 45 mm-re egy sárgásbarna pasztagyöngy. 2. A fogsortól jobbra, kissé felette, egy horog alakú, kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült *fülbevaló*-karika töredéke. Feltehetőleg gömbsorcungós *fülbevaló* maradványa lehetett. A tárgyat már Jósa András sem közölte rajzban, bizonyára a felszedés során megsemmisült. 3. A bal felkaron 12 cm hosszú egyenes vonalon 3 darab *vastöredék*. Az ásató szerint talán kis késnek a maradványa. A tárgyat már Jósa András sem közölte rajzban, bizonyára a felszedés során megsemmisült. 4. A bal kar felső végén egy 11 mm széles és 1 mm vastag, 66 mm átmérőjű, pödrott végű bronz *pántkarperec*, melynek pántján három sorban sűrűn egymás mellett 2 mm átmérőjű karikák vannak ugyanazzal a szerszámmal beleverve. E karperec

egyik vége már a kiemeléskor 35 mm hosszúságban le volt törve. 5. A karperectől lefelé 26 mm távolságban, az alkar külső szélén egy *gömbös vastöredék*, gömbjével lefelé irányulva. A tárgyat már Jósa András sem közölte rajzban, bizonyára a felszedés során megsemmisült. 6. Ugyancsak a jobb alkaron, annak belső oldalán kisméretű, tömör fejű öntött bronz *füles gomb* gömbjével a csontváz közép hosszvonalára felé irányítva. 7. A jobb kéz egyik ujjpercén bronzból öntött *fejességű* bevéssett nyolcszirmú virágdísszel. 8. A bal alkar külső szélén kifelé irányulva egy nyelv alakú, hártavékonyaságú, porlékony zöld *fémlemez*. A ruha ujját díszíthette. A tárgyat már Jósa András sem közölte rajzban, bizonyára a felszedés során megsemmisült. 9. A lemezke felett egy kisméretű, két darabból öntött bronz *füles gomb*.

**15. sír (213. tábla):** *Lovas* női sír. Az előbbtől délre mintegy másfél méternyire. Mind az ember, mind a ló csontvázának különösen alsó részei korhadtak el úgy, hogy azok sok helyen fel sem voltak ismerhetők. Az embert levágott bal kézzel temették, mert míg a bal kar a rendes, kinyújtóztatott fekvésben volt a törzs mellett és azzal párhuzamosan, a kézfej tenyérrel felfelé a vállra volt elhelyezve. A csont-váz hossza a fejtetőtől a bokaízületig – a lábujjpercek már teljesen megsemmisültek – 153 cm. Az össze-tört koponya haránt átmérője a két falsont dudornak megfelelően 175 mm. Az orr tövétől a tarkócsont legkiállóbb pontjáig 145 mm. A ló koponyája a lábszárcsont vagy inkább a térdízület felett, ennél 30 cm-rel magasabban, az emberi koponya felé tekintve feküdt. Nemcsak a szivacsosabb csontok, de a szárcsontok is úgy el voltak korhadva, hogy azokat csak itt-ott lehetett kiemelni. Azt azonban fel lehetett ismerni, hogy a mellső végtagok egymás mellett összehajlítva felfelé, a hátsó végtagok pedig szintén egymás mellett észak felé voltak irányítva.

*Mellékletek:* 1. A csontváz jobb felkarja felett és ezzel egy vonalban egymástól körülbelül egyforma, pár centiméternyi távolságban kis egy-, két-, három- és négytagú *gyöngyök*, a könyöktől váll felé irányuló sorrendben. A nyakszirt alatt két kettős, a bal állkapocs mellett egy kettős, ez alatt egy egyes fehér gyöngy. A ló feje mellett is volt egy kettős üveggyöngy. 2–9. A szegycsonton egyenes sorban egymástól 6 cm távolságban, valamint ezen sorral párhuzamosan a jobb csecsnyúlvány vonalában 4–4, két fél darabból öntött és lazán összeforrasztott *füles bronzgomb*. A három felső pár egyforma és sima volt. Az alsó pár valamivel nagyobb és a füllel átellenes végük gerezdelt. 10. A teljesen elkorhadt lábszár felső végén egy sodrott, bronzhuzalból készült nyitott *lábpercec*, mely már a kiemeléskor ketté volt törve. 11. A kétkarikás *csikószabla* a ló mellső lábánál feküdt. 12–13. A körte alakú, lapos szárú, bordázott talpú *kengyelek* egymás mellett feküdtek a zablától délre 40, illetve 50 cm távolságban, talpukkal ferdén lefelé. 14. Ovális *hevedercsat*.

**16. sír (214. tábla):** Az előbbtől mintegy 5 méter távolságra fekvő sír alighanem nőé volt. A jobb karja a medence fölé volt hajlítva, a bal alkar pedig könyökben meghajlítva fel és kifelé volt irányítva. E sírről Jósa András lejegyezte, hogy Vidovich László feljegyzéseiben nem tudott eligazodni, ami azért sajnálatos, mert „ezen sírban egy részben épen maradt bőr paizs is találtatott peremén körül szegve díszítéssel.”

*Mellékletek:* 1–48. A test közepe táján többretegű vastag kelmedarab feküdt, kívül és közben az alsó rétegen kerek, aranyozott közepű *ezüstveretekkel*. A 48 db veret az elhunyt ruházatát ékesítette, sajnos az általuk alkotott minta rendszerét nem figyelték meg. 49–64. Minden bizonnyal az ing vagy kaftán nyakát díszítették a gyöngysormintás kerek, kör alakban áttört közepű aranyozott *ezüstveretek* (16 db), melyek közül hatot csüngőtaggal szereltek fel. 65–68. Arról nincs információ, hogy hol helyezkedett el a négy nagyobb, gyöngysormintával övezett dudorral ékesített ugyancsak aranyozott *ezüstveret*. Jósa András a fent ismertetett díszítményeket – melyek közül többnek az alján bőrmaradványok voltak – vélhette egy bőrpajzs szegélydíszjeinek. 69. A jobb kéz egyik ujjpercén kerek fejű köves *gyűrű*. Elveszett. 70. Íjtegez *bronzfüggesztője*, hátoldalán öt szegecessel, másodlagosan felhasználva.<sup>240</sup> 71. Bizánci eredetű, kónikus hajlított ezüst *lemezcsongő*. Felületén sorba és háromszögekbe komponált granulált gömböcskék láthatók. 72–76. 4 db két félből összeállított, öntött bronz *füles gomb*, az ötödiken háromszögbe komponált granulált gömböcskék láthatók.

**17. sír:** A 3. és 4. sír közének irányában, de mintegy 1 méternyire kelet felé, a sírsorból „kilógva” feküdt kinyújtóztatva, hanyatt a csontváz, fejével nyugatnak, lábbal keletnek, 130 cm mélységben. A jobb combcsont feje és nyaka vagy már a temetéskor, vagy később a föld súlyának nyomása folytán le volt törve, és az ízület vápától egészen ellenkező irányban kifelé fordult. Ezen ízület a fejtetőtől 70 cm távolságra esett. A csontváz hossza a fejtetőtől a bokaízületig 166 cm. A ló koponyája a bal combcsont felett 55 cm-re volt elhelyezve, orrával az emberi koponya felé irányítva. A ló lábszár-

<sup>240</sup> A 70–76. szám alatti tárgyak elhelyezkedését nem jegyezték fel.

csontjai az emberi csontvázal párhuzamosan feküdtek kelet felé, 25 cm-rel a lókoponya szintje alatt és 30 cm-rel magasabban, mint az emberi csontváz.

*Mellékletek:*<sup>241</sup> 1. *Hevedercsat* a két lábszárcsont között. 2. *Csikózabla*, melynek egyik karikájába a csontváz nagy lábujjának elkorhad „végperce” belenyúlt. A zabla másik karikája feljebb, vízszintesen feküdt. Csuklóban a zabla össze volt hajtvva és a rozsdá miatt ki nem egyenesíthető. 3. Mindkét láb végénél *kengyelvas*. A jobb oldali kengyel talpával keletnek, a bal pedig északnyugatnak feküdt, vízszintesen.

**18. sír:** A 10. sírtól északra az 1880-as években egy lovas sírt találtak, mely e temető létezésének nyomára vezetett, és amelyben állítólag „kard, buzogány” és egyéb tárgyak kerültek elő, de ezek elkallódtak. A kard Jósa András terminológiája szerint minden bizonnyal szablyát jelent. Buzogány előkerülését – mely fegyver csak a magyar honfoglalás után 150 évvel, a kunok révén terjedt el Európában – kizártnak tartjuk.

*Irodalom:* JÓSA é.n. 384–386., JÓSA 1896A., JÓSA 1896B., JÓSA 1898., HAMPEL 1900. 591–608., HAMPEL 1904. 109., 140., 146., 150–151., 144–145. és 149. és 179. kép, HAMPEL 1905. II. 513–523., III. Taf. 354–365., JÓSA 1912., FETTICH 1931. 49–72., FETTICH 1937. 76. XLIX–L., LÁSZLÓ 1944. 128–134., JÓSA 1958. 32–34., 87–89., 148–149., DIENES 1961. 139–149., FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962. 1107. lh. 78., KRALOVÁNSZKY 1962. III. t. 1., KVASSAY 1982. 210–211., FODOR 1988. VIII., RÉVÉSZ 1991. 619–620., DIENES 1996. 289–290. Kat. 4a., ŐSEINKET.... 1996. (Fodor István) 181–185., Vörös 2001. 579–581.

### 3. Homokbánya

A haranglábi temetőtől mintegy 500 m-re ÉNy-ra a homokbányában, a 113,9 m-es magassági ponttól É-ra diákok kengyelt találtak 1949 táján. A homokbánya község felőli lejtőjén volt a lelet. A diákok egy árkot is ástak további leleteket keresendő, de semmi mást nem találtak, sőt csontokat sem figyeltek meg. Az információ az akkor még diákkorú, később középiskolai, majd főiskolai tanártól, Kriveczky Bélától származik. A bánya azóta bővült, jelenleg már személerakó található benne, de újabb lelet nem került elő.

1. A körte alakú *kengyel*. 13x16,3 cm (MNM 62.23.a.) (215. tábla 1.).

*Irodalom:* DIENES 1961. 149., FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962. 1108. lh. 78., ŐSEINKET.... 1996. (Fodor István) 181., DIENES 1996. 290.

### 4. Nagylövő

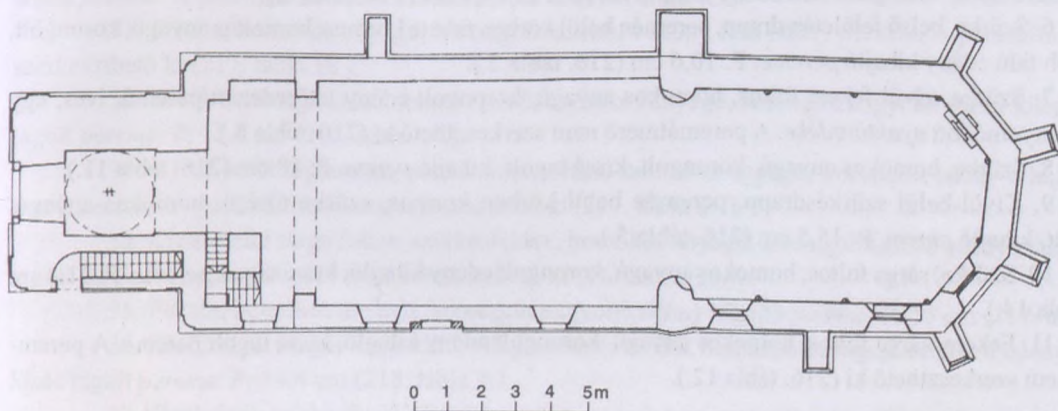
A honfoglalás kori országhatár védőinek, a lövőknek a települése. Nevében a *lő* ige melléknévi igenévi alakja található (MEZŐ–NÉMETH 1972. 90. irodalommal).

1323 > 365: *de Nogh Lweuu* (ANJOU-OKLT. VII, 173. reg.); *p-m in Magna Luev* (ANJOU-OKLT. 227. reg.); 1417: *p. Lewew* (BÁNFFY I, 557).

A település 1323-ban tűnik fel, mint a sasvári (Ugocsa m.) székelyek nemzetségébe tartozó Domonkosnak öröklött, a temesi székelyek Nagylövő falujában lévő birtoka, ahol Keresztelő Szent János tiszteletére emelt egyház is van. Egy 1283-as oklevélből tudjuk, hogy Sasvárt IV. László király adományából Miklós mester királyi székernagy és hat testvére, köztük a legkisebb, Domonkos kapta (REG. ARP. II/2–3, 3267. reg.).<sup>242</sup>

### 126. kép

*A tiszabzdédi református templom alaprajza  
(SzSzMT II. 348. 433. kép alapján)*



<sup>241</sup>E sír leleteit Jósa András rajzon nem közölte, s azok nem jutottak el a Nemzeti Múzeumba sem. Sorsuk, hollétük ismeretlen.

<sup>242</sup>Az oklevél átiratára, illetve megerősítésére lásd JAKUBOVICH 1931.

1417-ben Zsurk közvetlen szomszédjaként említik. Kristó Gyula a mai Nyírlövővel azonosította (KRISTÓ 1988. 368–369.), ennek azonban ellentmond az egyház patrocíniuma. Talán azonos az 1413-ban pusztaként említett Oltároslovővel (pr. *Oltaruslewew* CSÁNKI 1890/1913. I, 519), azaz az oklevelekben is szereplő másik Lovővel (1489: *a parte p-num Surk et alterius Leve* LO METALES SZABOLCS nro. 21). Mivel azonban Oltároslovő csak ebben az egy esetben fordul elő – ellentétben a többi Lovővel – nagy a gyanúnk, hogy a helynév az *alterius Lewew* félreolvasásán alapszik. Tiszabездéd határába olvadt [SzSzBmL T. kataszteri t. 5. (1870): *Kápolna*; Mo. FNT. SzSZM, 51: *Kápolnás*]<sup>243</sup>

Irodalom: NÉMETH 1997. 139–140.

### 5. Református templom

Késő gótikus teremtemplom, sokszög záródású szentéllyel (126. kép).

A templom kerítésének építésekor *gyűrűket* és S végű *hajkarikákat* találtak sírokban. Itt lehetett a tatárjárás előtti templom körüli temető.

1983-ban csatornaásáskor bolygattak meg 15–20 Árpád-kori és középkori – a templom körüli temetőhöz tartozó – sírt. A sírokból, illetve környékükről az alábbi leletek kerültek a múzeumba (JAM 84.2.1–3.):

1. Téglaszínű, koromfoltos, homokos anyagú, korongolt *edény*, a pereme belül egy csíkban kormos fekete. P: 9,8 cm, M: 12,5 cm, F: 5,8 cm (215. tábla 2.).

2. Téglaszínű, fekete foltos, belső felületén világosszürke, homokos anyagú, korongolt *edény fenéktöredéke* kör alakú fenékbélyeggel. F: 7,6 cm (215. tábla 3.).

3. Téglaszínű, fekete foltos, belső felületén világosszürke, homokos anyagú, korongolt *edény* – valószínűleg az előbbi – *válltöredéke*, két befésült hullámvonal-köteggel díszítve (215. tábla 4.).

1989-ben egy újabb sírt találtak földmunkáknál. Mellékletes nem volt.

Irodalom: JAM Adattár 87.77., 2002.167., ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 1986. 169., ŐSEINKET.... 1996. (Fodor István) 181.

### 6. Szebecse-hát

A település Győröcskei határában, nem messze a Tiszától fekszik a Szebecse-hát. Közepén egy dűlőúttal átszelt domb a Szebecse-sziget. Czeto András tiszabездédi tanár és tanítványai több ízben gyűjtöttek itt nagyobb mennyiségű Árpád-kori településre utaló cserepet, melyeket a Jósza András Múzeumnak adományozott 2002-ben (JAM 2002.32.1–144.):

1. Barnásszürke, kívül-belül fekete foltos, homokos anyagú, korongolt *edény kihajló pereme*. P: 16,5 cm (216. tábla 7.).

2. Kívül téglaszínű, szürke foltos, belül drapposzürke, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *edény kihajló pereme*. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (216. tábla 10.).

3. Kívül-belül piszkosfehér, szürke foltos, homokos anyagú, korongolt *edény kihajló, kissé tagolt pereme*. P: 13,2 cm (216. tábla 3.).

4. Kívül fekete, belül barnásszürke, a peremen körben fekete, homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú *edény kihajló pereme*. P: 14,8 cm (216. tábla 1.).

5. Szürke, fekete foltos külső felületű, belül világos, drapposzürke, peremen körben fekete, homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú *edény kihajló pereme*. P: 18,5 cm (216. tábla 9.).

6. Szürke, belső felületén drapp, peremén belül körben fekete kormos, homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú *edény kihajló pereme*. P: 10,6 cm (216. tábla 2.).

7. Szürke, kívül fekete foltos, homokos anyagú, korongolt *edény letöredezett peremű, íves, egy helyen benyomódott nyaktöredéke*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (216. tábla 6.).

8. Szürke, homokos anyagú, korongolt, kissé tagolt, *kihajló perem*. P: 18 cm (216. tábla 11.).

9. Kívül-belül szürkésdrapp, peremén belül körben kormos, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, *kihajló perem*. P: 15,5 cm (216. tábla 5.).

10. Szürke, sárga foltos, homokos anyagú, korongolt *edény kihajló, kissé tagolt pereme*. P: 21,4 cm (216. tábla 14.).

11. Fekete, sárga foltos, homokos anyagú, korongolt *edény kihajló, kissé tagolt pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (216. tábla 12.).

<sup>243</sup> A hely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.

12. Fekete, kívül sárgásfehér foltos, homokos anyagú, korongolt edény egyenes *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (216. tábla 8.).
13. Drapposzürke külső-belső felületű, sötétszürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. P: 11,6 cm (216. tábla 4.).
14. Szürke, homokos anyagú, korongolt edény kihajló, kissé tagolt *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (216. tábla 13.).
15. Fekete, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme* íves, vállán sűrűn bekarcolt, szabálytalanul körbefutó vonalazás díszíti. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (217. tábla 4.).
16. Sárgásszürke, homokos anyagú, korongolt edény kihajló, kissé tagolt *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (217. tábla 1.).
17. Sárga felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt kisebb edény kihajló *pereme*. P: 13 cm (217. tábla 3.).
18. Szürke, homokos anyagú, korongolt edény kihajló, kissé tagolt *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (217. tábla 2.).
19. Téglaszínű, kívül-belül fekete foltos, homokos anyagú, korongolt edény kihajló, kissé tagolt *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (217. tábla 5.).
20. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (217. tábla 6.).
21. Fekete, homokos anyagú, korongolt kis edény kihajló, kissé tagolt *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (217. tábla 7.).
22. Kívül barnás téglaszínű, belül fekete foltos, homokos anyagú, korongolt edény kihajló, kissé tagolt *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (217. tábla 8.).
23. Fekete, kívül-belül barna foltos, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (217. tábla 9.).
24. Fekete, homokos anyagú, korongolt edény kihajló, kissé tagolt *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (217. tábla 10.).
25. Kívül-belül piszkossárga, fekete foltos, sötétszürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. P: 13,8 cm (217. tábla 11.).
26. Fekete, kívül-belül barna foltos, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (217. tábla 18.).
27. Kívül-belül téglaszínű, sötétszürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló, kissé tagolt *pereme*. P: 13,1 cm (217. tábla 13.).
28. Szürke, kissé homokos anyagú, korongolt edény kihajló, kissé tagolt *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (217. tábla 14.).
29. Kívül-belül téglaszínű felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt edény *pereme*. P: 14,3 cm (217. tábla 15.).
30. Kívül-belül téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt nagyobb edény kihajló, kissé tagolt *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (217. tábla 12.).
31. Fekete, homokos anyagú, korongolt kisebb, vékony falú edény *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (217. tábla 16.).
32. Kívül-belül téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt nagyobb edény kihajló, kissé tagolt *pereme*. P: 17,8 cm (217. tábla 17.).
33. Kívül-belül téglaszínű, sötétszürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló, kissé tagolt *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (217. tábla 21.).
34. Kívül-belül sárga foltos, szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt kisebb edény kihajló, kissé tagolt *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (217. tábla 20.).
35. Fekete, homokos anyagú, korongolt nagyobb edény kihajló *pereme*. P: 15 cm (217. tábla 19.).
36. Kívül-belül sárgás téglaszínű, világosszürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló, kissé tagolt *pereme*. P: 14,4 cm (218. tábla 3.).
37. Kívül sárgásszürke, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló, tagolt *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (218. tábla 1.).

38. Fekete, helyenként sárga foltos, erősen homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (218. tábla 5.).
39. Fekete, erősen homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (218. tábla 2.).
40. Kívül téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló, erősen tagolt *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (218. tábla 4.).
41. Kívül szürke, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt nagyobb edény kihajló *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (218. tábla 8.).
42. Szürke, homokos anyagú, korongolt kicsi edény vékony falú, kihajló *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (218. tábla 9.).
43. Szürke, homokos anyagú, korongolt edény kihajló, tagolt *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (218. tábla 13.).
44. Kívül sárgás téglaszínű, fekete törésű, egészen kissé homokos anyagú, korongolt nagyobb edény kihajló *pereme*. P: 13,2 cm (218. tábla 10.).
45. Kívül-belül sárga, sötétszürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló, tagolt *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (218. tábla 7.).
46. Kívül téglaszínű, sötétszürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló, tagolt *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (218. tábla 6.).
47. Sárgásszürke, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (218. tábla 12.).
48. Fekete, homokos anyagú, korongolt edény kihajló, kissé tagolt *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (218. tábla 11.).
49. Fekete, homokos anyagú, korongolt edény egyenes *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (218. tábla 15.).
50. Kívül-belül téglaszínű foltos, szürke, homokos anyagú, korongolt, kisebb edény kihajló *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (218. tábla 16.).
51. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (218. tábla 14.).
52. Fekete, kívül-belül téglaszínű foltos, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (218. tábla 17.).
53. Drappos téglaszínű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló, tagolt *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (218. tábla 18.).
54. Kívül drapposszürke, belül fekete, homokos anyagú, korongolt, kisebb edény kihajló *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (218. tábla 19.).
55. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (218. tábla 20.).
56. Szürke, kissé szemcsés anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (218. tábla 21.).
57. Kívül-belül drappos felületű, szürkésfekete törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (218. tábla 22.).
58. Drapposszürke, picit homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (218. tábla 23.).
59. Fekete, homokos anyagú, korongolt edény kihajló, tagolt *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (218. tábla 24.).
60. Fekete, homokos anyagú, korongolt, kisebb edény kihajló *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (218. tábla 25.).
61. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. P: 14,5 cm (218. tábla 26.).
62. Kívül téglaszínű foltos, szürke, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (218. tábla 27.).

63. Szürke, belül drappos téglaszínű, kissé homokos anyagú, korongolt nagyobb edény *oldaltöredéke* befésült vízszintes vonalköteggel.
64. Kívül világosszürke, barnásszürke törésű, homokos anyagú, korongolt nagyobb edény kissé íves *oldaltöredéke* felületén sűrű, széles benyomott vonalakkal.
65. Sötétszürke, homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú *oldaltöredék* egy köteg mély, szabálytalan bekarcolt vonallal.
66. Drapposszürke külső felületű, szürkésfekete törésű, erősen homokos anyagú, korongolt, vastagabb *oldaltöredék* kettős bekarcolt hullámvonallal díszítve.
67. Kívül téglaszínű, belül drapp, szürke törésű, erősen homokos anyagú, korongolt, vastagabb, kissé íves *nyaktöredék* karcolt hullámvonal indításával.
68. Szürke, fekete foltos, belső felületén drapposszürke, homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú, kissé íves *nyaktöredék* bekarcolt, szabálytalan hullámvonallal díszítve.
69. Sötétszürke, homokos anyagú, korongolt kisebb edény kissé íves *oldaltöredéke* sekélyen és sűrűn karcolt vízszintes vonalakkal.
70. Kívül-belül piszkosbarnás, sötétszürke törésű, homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú, kissé íves *válltöredék* szabálytalanul karcolt hullámvonallal.
71. Sárgásszürke külső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, erősen kopott *oldaltöredék*. Befésült keskeny hullámvonal-köteg alatt vízszintes keskeny vonalköteggel díszített.
72. Kívül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, igen vastag falú íves *nyaktöredék* bekarcolt hullámvonallal.
73. Szürkés téglaszínű külső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kissé íves *válltöredék*.
74. 3 db sötétszürke, homokos anyagú, korongolt *edénytöredék* szabálytalanul befésült hullámvonal-köteggel díszítve.
75. 11 db szürke, illetve téglaszínű felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* bekarcolt csigavonallal.
76. 16 db téglaszínű felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sűrűn benyomott, vízszintes vonalakkal díszítve.
77. 6 db szürke, homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék* rosszul látszó fogaskerék-dísszel.
78. 7 db szürke, illetve téglaszínű külső felületű, szürke törésű, homokos anyagú *oldaltöredék* sűrűn bekarcolt vonalakkal díszítve.
79. Szürke, homokos anyagú, korongolt, kisebb edény *oldaltöredéke* befésült vízszintes vonalköteg alatt befésült hullámköteggel díszítve.
80. Kívül-belül barnásszürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* 2-2 bekarcolt vízszintes vonallal.
81. Kívül drapposszürke, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt kisebb edény íves *nyaktöredéke*, a vállon bekarcolt két sekély hullámvonal látszik.
82. Kívül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt kisebb *oldaltöredék*. Bekarcolt kettős, vízszintes vonal alatt karcolt hullámvonal-köteggel díszítették.
83. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék* karcolt vízszintes vonalköteggel.
84. Drapposszürke, kissé szemcsés anyagú, korongolt *válltöredék* íves nyak indításával. A vállon sekélyen karcolt, kettős vízszintes vonal látszik.
85. Kívül-belül sárgásdrapp, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*. Két sorban széles fogaskerék-dísz látszik rajta.
86. 8 db szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült hullámvonal-köteggel díszítve.
87. Fekete, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* szabálytalanul befésült hullámköteggel.
88. Világos sárgásszürke, erősen homokos anyagú, korongolt, enyhén íves *válltöredék* mélyen befésült hullámvonal-köteggel díszítve.
89. 2 db világos sárgásszürke, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék*, befésült hullámvonal-köteg alatt vonalköteggel díszítve.
90. Sárgásszürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, vékony falú kis edény *oldaltöredéke* sekélyen befésült vonalköteg alatt hullámvonal-köteggel.



91. Fekete, homokos anyagú, korongolt íves *nyaktöredék*.
92. Sötétszürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* vékonyan karcolt csigavonalas dísszel.
93. Drapposzürke, homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú edény kissé íves *válltöredéke* két mélyebben karcolt vonallal.
94. Fekete, homokos anyagú, korongolt, kissé íves *válltöredék*, bekarcolt vonal alatt karcolt hullámvonallal díszítve.
95. Téglasszínes fehér külső felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt edény egyenes, kopott *oldaltöredéke* sekély, vízszintes karcolások nyomával.
96. Fekete, kissé homokos anyagú, korongolt, vastag falú edény *oldaltöredéke* befésült vonalköteg alatt hullámvonal-köteg indításával.
97. Kívül-belül téglasszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény kissé íves *nyaktöredéke* karcolt hullámvonallal.
98. Szürke, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék* karcolt hullámvonallal.
99. 9 db szürke, illetve téglasszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* bekarcolt hullámvonallal.
100. 2 db szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült vízszintes vonalköteggel.
101. Fekete, homokos anyagú, korongolt, vékony falú kis edény *válltöredéke* ferdén bevágott vonalából kialakított díszítőszorral.
102. Szürke, erősen homokos anyagú, korongolt edény vastagabb, kissé íves *nyaktöredéke* bekarcolt hullámvonallal díszítve.
103. Fekete, homokos anyagú, korongolt edény kis bordával tagolt íves *nyaktöredéke*.
104. Fekete, homokos anyagú, korongolt, vékonyabb falú *oldaltöredék* sekélyen befésült hullámköteg indításával.
105. Drapp, homokos anyagú, korongolt, vékony falú kis edény egyenes *válltöredéke* kihajló nyak indításával.
106. 2 db kívül barnás téglasszínű, fekete foltos, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* 2-2 befésült hullámvonal-köteggel díszítve.
107. 3 db szürke, homokos anyagú, korongolt íves *nyaktöredék*.
108. Kívül-belül világos téglasszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sekélyen befésült hullámvonal-köteggel.
109. Fekete, kívül sárga foltos, homokos anyagú, korongolt nagyobb edény kissé íves *nyaktöredéke* bekarcolt hullámvonallal.
110. Szürke, homokos anyagú, korongolt, vékony falú kisebb edény *oldaltöredéke* bekarcolt sűrű, vékony vonalazással díszítve.
111. Szürke, homokos anyagú, korongolt, íves, kopott *válltöredék* bekarcolt hullámvonal indításával.
112. Fekete, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* egy sorban ferde kis bevagdolásokkal díszítve.
113. Kívül-belül világosbarna felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék* befésült hullámvonal-köteggel díszítve.
114. Kívül-belül téglasszínű, szürke törésű, homokos anyagú, íves *nyaktöredék* sűrűn bekarcolt vízszintes vonalakkal.
115. Fekete, homokos anyagú, korongolt, vékony falú kis edény egyenes *oldaltöredéke* sekélyen, sűrűn benyomkodott vízszintes vonalakkal díszítve.
116. 2 db szürke, téglasszínű foltos, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* 3-3 sorban fogaskerék-dísszel.
117. Sárgásszürke, homokos anyagú, korongolt, kisebb edény íves *oldaltöredéke*, kettős karcolt vízszintes vonal alatt bekarcolt hármashullámvonallal.
118. Kívül szürke felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*, két sekélyen karcolt vízszintes vonal alatt fogaskerék-dísz.
119. Szürke, belül sárga felületű, kissé homokos anyagú, korongolt, eldolgzott felületű *oldaltöredék* három sorban fogaskerék-dísszel.
120. Fekete, homokos anyagú, korongolt íves *válltöredék* kettős karcolt hullámvonallal díszítve.
121. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék* sűrűn bekarcolt, vízszintes vonalazással díszítve.

122. Sötétszürke, belső felületén világosszürke, homokos anyagú, korongolt, vastag falú *oldaltöredék* az alj feletti részről, kissé hullámos felülettel.

123. Kívül-belül téglaszínű felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* négy sekélyen bekarcolt körbefutó vonallal díszítve.

124. Fekete, homokos anyagú, korongolt, kisebb edény *oldaltöredéke* karcolt vízszintes vonalköteggel.

125. 2 db szürke, homokos anyagú, korongolt, vékony falú, kopott *oldaltöredék* ferde bevagdosásokból kialakított díszítő sorral.

126. Szürkés téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék* vékony, szabálytalanul bekarcolt vonalakkal.

127. Szürke, belül világosszürke felületű, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék* vékony, karcolt, vízszintes vonallal.

128. Szürke, homokos anyagú, korongolt, vékony falú kis edény *oldaltöredéke*, bekarcolt hullámvonal alatt karcolt két vonallal.

129. Fekete, szemcsés anyagú, korongolt, vastagabb falú *oldaltöredék*.

130. Téglaszínű külső felületű, fekete foltos, belül barnásszürke felületű, fekete törésű, erősen szemcsés anyagú, korongolt edény(ek) 2 db vágott *aljtöredéke*. Az egyiknek a felmenő falán sekély, karcolt vonal fut körbe. A fenéktátmérőt nem lehet kiszerezni.

131. Szürke, belül sárgás téglaszínű felületű, kissé homokos anyagú, korongolt, kopott *aljtöredék*. A fenéktátmérőt nem lehet kiszerezni.

132. Szürkés téglaszínű, kissé homokos anyagú, korongolt, kopott, vágott *aljtöredék*. F: 10,8 cm.

133. Fekete, kissé homokos anyagú, korongolt, nagyobb edény vágott *alja*. F: 12,4 cm.

134. Szürke, belül téglaszínű felületű, kissé homokos anyagú, korongolt kisebb edény vágott *alja*. F: 8,5 cm.

135. Kívül drapposszürke felületű, belül téglaszínű, szürke törésű, erősen homokos anyagú, korongolt edény vágott *alja*. A fenéktátmérőt nem lehet kiszerezni.

136. Fekete, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 13,8 cm.

137. Szürkés téglaszínű külső felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vastag falú edény vágott *alja*. A fenéktátmérőt nem lehet kiszerezni.

138. Szürke, kívül piszkosfehér foltos, homokos anyagú, korongolt *alj*. F: 10,5 cm.

139. Kívül szürkés téglaszínű felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vastag falú, vágott *alj*. A fenéktátmérőt nem lehet kiszerezni.

140. Szürke, belül sárgás téglaszínű felületű, homokos anyagú, korongolt edény vágott, kopott *aljtöredéke*. A fenéktátmérőt nem lehet kiszerezni.

141. Szürke, homokos anyagú, korongolt, erősen kopott, vágott *aljtöredék*. F: 9 cm.

142. 3 db szürke, homokos anyagú, korongolt, kopott, vágott *aljtöredék*. A fenéktátmérőt nem lehet kiszerezni.

143. Kívül-belül téglaszínű felületű, kívül fekete foltos, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, nagyobb edény vágott, kopott *aljtöredéke*. A fenéktátmérőt nem lehet kiszerezni.

144. 3 db sötétszürke, homokos anyagú, korongolt, nagyobb edény vágott *aljtöredéke*. F: 10 cm, a másik két töredék fenéktátmérőjét nem lehet kiszerezni.

### 7. Trafóház

Németh Péter 1973-ban jegyezte fel, hogy a trafóháznál az 1950-es években *kengyel* és *kard* került elő. Czető András tiszabezdédi tanár kérésére megpróbálta a lelőhelyet meghatározni. Id. Daku Béla tiszabezdédi lakostól és Batári Ferenc győröcskei polgármestertől azt az információt kapta, hogy a bezdédi határ legészakibb részén, a Kején-dűlőben, Záhony alatt állt egy trafóház az 1950-es években. Ma már nincs meg.<sup>244</sup>

### 8. Közelebről nem meghatározott helyről

Szanyi Kálmán körjegyző ajándéka egy *sarkantyútaréj*. A tárgyat nem sikerült megtalálnom.

*Irodalom*: ALISP. JEL. 1913. 65.

<sup>244</sup> A lelőhely a térképen nem szerepel.

## 26. Tiszakanyár (127. kép)

Neve szláv eredetű, a magyar Lovászi név szláv megfelelője. Ha ez a megfejtés helyes, helyzetéből következően az egykori borsovai várispánság faluja lehetett (MEZŐ-NÉMETH 1972. 123. irodalommal, KISS 1988. II. 651., I. 776.).

+1214/334: *pr. Kanar* (F. III/1, 156).

A falu 1214-ben egy hamis oklevélben tűnik fel mint a leleszi konvent birtoka. 1381-ben határa Petlenddel és Kékcsevel egy ponton érintkezett (*p. kanyar* ZICHY IV, 182).

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 103.

### 1. Búzás-szeg vagy Búzsás-szög

A település határának délnyugati részén (KISS 1961. 372.), a Págát-dűlő dombjaitól délre két egymással párhuzamos, laposabb, homokos földhát húzódik. Egy 1933-as térképlapon jól látszik, hogy a Tiszakanyárról Rétközberencsre vezető út nyugati oldalán, a Liget-tanyával szemben lévő rész volt a Búzás-szeg. Ezek dél felé a Págát utolsó dombjai. Ennek nyugati vonulatán (akkoriban nyugatról és délről legelő határolta) terepbejárás során 1962-ben Melis Katalin bronzkori és vaskori leletek mellett Árpád-kori cserepeket gyűjtött a terepbejárás napló szerint (66. lelőhely). A Jósa András Múzeumba került anyagban e lelőhelyről csak őskori cserepek voltak.

*Irodalom:* MELIS 1964A. 2.

### 2. Égeralja-dűlő, dél

A határ délnyugati részén, az onteleki határszélen (KISS 1961. 373.), a dombcsoport déli lejtőjén Melis Katalin 1962-ben végzett terepbejárása során (72. lelőhely) gyűjtött leleteket, köztük egy Árpád-kori cserepet is (JAM 97.313.8.):

1. Szürke, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 9,5 cm.

*Irodalom:* MELIS 1962A.

### 3. Págát-dűlő

A falu nyugati határában fekvő magas homokdombok közül egy É-D-i, meredek oldalú homokdomb tetején Melis Katalin terepbejárásakor (65. lelőhely) 1962-ben bronzkori cserepek mellett középkori leleteket gyűjtött (JAM 97.306.5.). Kiss Lajosnál Págásként szerepel. A terület az onteleki határszélre, az Égeraljai út fölötti részre esik (KISS 1961. 377.).<sup>245</sup>

1. Szürkésfehér, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 11 cm (219. tábla 1.).

*Irodalom:* MELIS 1964A. 2.



<sup>245</sup>A lelőhely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

127. kép  
Tiszakanyár határába  
eső lelőhelyek  
1: Búzás-szeg,  
2: Égeralja-dűlő, dél,  
3: Págát-dűlő

## 27. Tiszarád (128. kép)

A Rétköz legkisebb településének neve pusztá személynévből keletkezett. Az alapjául szolgáló személynév szláv (*Radislav*) eredetű (MEZŐ–NÉMETH 1972. 126. irodalommal, KISS 1988. II. 392.).

1318–22 között: *ad p-nem Rad* (FOLTIN 1883. 144.); \*1328: *Dyon. f-y Symonis f-y Chol de Rada* (ZICHY I, 309); 1329: *Mart. fratri Fabiano nob. de Raad* (OL DI. 62.173); 1337: *Mart. in v.* = (A. III, 374).

A falu 1318–22 között Halász határjárása során tűnik fel. Az idevaló Csóly fia Simon fia Dénes 1328-ban (Magyar) Pál mester szerviense volt. Ugyancsak Halász és Ibrány határjárásakor számos idevaló nemest – köztük Fábián testvérét, Mártont Rádról – említenek, akitől 1337-ben bírság fejében bizonyos rádi birtokrészt lefoglaltak. 1342-ben Rádi Péter fia Jakab, Pál fia Balázs és István fia Fábián (...*de Rady C-us de Zabouch* F. VIII/7, 843) azzal vádolták a Péc nb-i Gergely fia Gergelyt, hogy jobbjágyaik öt lovát elhajtotta, János, Jakab és Mihály házait elvitette és birtokukat pusztította.

Irodalom: NÉMETH 1997. 159–160.

### 1. Iván(ka)teleke

1356: *Nic. f. dyonisi de Iwohtekeu* (ZICHY III, 34); 1357: *Nic. f. Dionisy de Iwanteleky* (ZICHY III, 61); 1361: ...*de Iwankateluke* (KÁLLAY 1943. II, 1379. reg.); 1374: *Lad. et Geo. Iwahonteleky* (ZICHY III, 566); 1446: *p. Ivankateleke voc. in C-u de Szabolcs exist.* (LO STAT. R. 123).

A település 1356-ban az idevaló Dénes fia Miklós nevében tűnik fel, aki Várdai János famulusa és meghatalmazottja volt. Egy évvel később is őt képviselte felperesként. 1360-ban Ivánkatelki Péter deák és Kont királyi emberek voltak Geszterédi László fia András szabolcsi alispán és kállói Lengyel János fia perében. 1374-ben az idevaló László és György Bodon perében tanúskodott. 1446-ban Ramocsaházi Tamást iktatták e Szabolcs megyei birtokba.

Irodalom: NÉMETH 1997. 99.

Iván(ka)teleke valószínűleg a tiszarádi határba olvadt. Erre utal a falu keleti határában található Ivánkadomberge, Ivánka-sziget, Ivánka-fenek (KISS 1961. 386.). 2002-ben az Ivánka-szigeten – mely a falu belterületétől keletre fekvő É–D-i dombvonulat – kiterjedt Árpád-kori településre utaló cserepekre akadunk. Az ivánkai rész valamivel alacsonyabb, mint az a dombsor, melyen a mai falu fekszik (JAM 2002.3.1.12–28.):

1. Kívül-belül szürke felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. P: 13,2 cm (219. tábla 5.).

2. Kívül-belül drappos téglaszínű, kívül fekete foltos, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *váll* bekarcolt csigavonallal díszítve.

3. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt, tagolt, kihajló *perem*. P: 12,2 cm (219. tábla 3.).

4. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 10,7 cm (219. tábla 2.).

### 128. kép

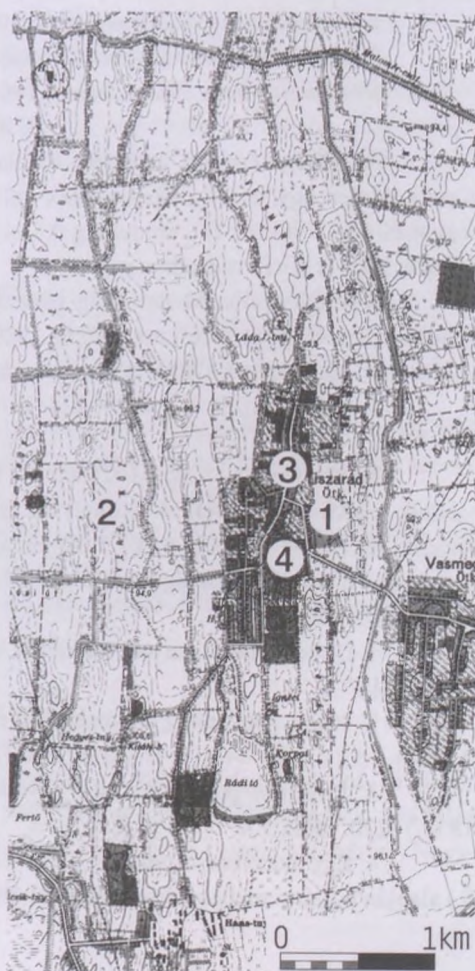
Tiszarád határába eső lelőhelyek

1: Iván(ka)teleke,

2: Nagyhalászi határ,

3: Református templom,

4: Újszőlő



5. Barnásfekete, homokos anyagú, korongolt, vékony falú, kihajló *perem*. P: 13,1 cm (219. tábla 4.).
6. Fekete, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* mélyen bekarcolt vízszintes vonalakkal díszítve.
7. Fekete, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
- 8–10. Fekete, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredékek*.
- 11–12. Téglaszínű külső felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredékek*.
13. Kívül téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, vékony falú *oldaltöredék*.
14. Fekete, homokos anyagú, korongolt edény kissé íves *nyaktöredéke*.
15. Szürke, szemcsés anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék*.
16. Világosszürke, homokos anyagú, korongolt, vékony falú kis edény íves *válla*.
17. Kívül barnásszürke, belül drappos téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
18. Barnásszürke, homokos anyagú, korongolt, vékony falú kis edény egyenes *oldaltöredéke* sűrűn bekarcolt vonalazással díszítve.
19. Drapp, erősen homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék* sűrűn karcolt vonalazással.
20. Kívül-belül téglaszínű felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék* sekélyen bekarcolt vonalakkal díszítve.

*Irodalom:* JAM Adattár 2002.96.

## 2. Nagyhalászi határ

A község nyugati oldalán a nagyhalászi határ és a magasfeszültségű vezeték által bezárt háromszögben<sup>246</sup> Melis Katalin terepbejárás során lelőhelyet regisztrált (86. lelőhely) (JAM 97.327.9–11.). 2002-ben Almássy Katalinnal megpróbáltuk azonosítani a lelőhelyet. Elképzelhető, hogy a Kenderázató-dűlővel azonosítható.

1. Kívül-belül drapposszürke, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. P: 13,6 cm (219. tábla 6.).

2. Szürke, homokos anyagú, korongolt, kopott, vékony falú *oldaltöredék* egy sorban fogaskerek-díszsel.

3. Szürke, homokos anyagú, korongolt, egyenes *oldaltöredék* 2x2 sekélyen bekarcolt vonallal díszítve.

*Irodalom:* MELIS 1962A., MELIS 1964A. 4., JAM Adattár 2002.96.

## 3. Református templom

A község közepén, a nyugati oldalon, 3 m magas dombon állt a négyszögletes, keletelt templom. Keleti oldalán egy, a délin három ablak volt. A templomot 1926-ban bontották le. Maga a domb, melyet fekete földdel töltöttek föl, eredetileg 0,5 m magas lehetett. A templom építési kora kérdéses, csak annyit tudunk, hogy a XVI. században már állt.

A templom elbontásakor a régi temetőre és sok újkori tárgyra akadtak. Lichtmann Mór vasmegyeri föld-birtokos ajándékként került múzeumba 1929-ben egy nagyobb *sarkantyú* taraja, melyet bemondása szerint a „tiszarádi kistemplom alatt találtak elbontáskor”. Elveszett.

*Irodalom:* ALISP. JEL. 1926. 173–176., ALISP. JEL. 1929. 152., SZATMÁRINÉ 2000. 58.

## 4. Újszőlő

Közvetlenül a község déli szélén, a temető keleti oldalán (KISS 1961. 389.) szőlő alá rigolízóráskor találtak leleteket 1905-ben. A lelőhely az ún. Újszőlő, közvetlenül a mai falu déli részének keleti oldalán fekszik. Az É–D-i dombon, a 107,3 magassági pont táján kerültek elő a leletek. Iván János ev. ref. tanító és Krasznay Péter nyug. főszolgabíró közvetítésével LT-kori tárgyak társaságában került a múzeumba néhány honfoglalás kori tárgy:

1. Deltoid alakú, ma már töredékes vas *nyílhegy*. H: 5,4 cm, S: 5,48 g (JAM 64.513.7., régi I. 1869.) (220. tábla 7.).

2. Négy szál vastag bronzdrótból és egy filigránderótból csavart *torques* hurkos-kampós véggel. Á: 14,3–15,2 cm, S: 84,61 g (JAM 64.536.1., régi I. 1870.) (220. tábla 8.).

3. *Bronzcsörgő* aranyozás(?) nyomaival. M: 2,1 cm, Á: 1,8 cm, S: 3,73 g (JAM 64.513.3. régi I. 1875.) (220. tábla 3.).

4. Egy szem barna *pasztagyöngy* (JAM régi I. 1877.). Elveszett. Dienes Ö. István rajza (220. tábla 5.) alapján hullámvonalas inkrusztációval díszítették.

<sup>246</sup> A lelőhely megjelölése a térképen hozzávetőleges.

5. Kör átmetszetű huzalból hajlított, hegyesedő végű bronz *karperec*. Á: 7–8 cm, S: 31,23 g (JAM 64.513.2., régi I. 1871.) (221. tábla 2.).

6. Kör átmetszetű huzalból hajlított, hegyesedő végű bronz *karperec*. Á: 6,5x6,5 cm, S: 16,91 g (JAM 64.513.2., régi I. 1872.) (221. tábla 1.).

7. Bronzhuzalból hajlított nyitott *hajkarika*. 2,4x2,5 cm, S: 3,27 g (JAM 64.513.8., talán a régi I. 1862.) (220. tábla 1.).

8. Egyélű, egyenes pengéjű *vaskés* töredéke. H: 10,7 cm, S: 7,87 g (JAM 64.513.5., régi I. 1866.) (221. tábla 3.).

9. Egyélű, egyenes pengéjű *vaskés* töredéke. H: 9,1 cm, S: 10,96 g (JAM 64.513.5., régi I. 1867.) (221. tábla 4.).

10. A Dienes Ö. István által Tiszarád–Újszőlő megjelöléssel rajzolt tárgyak között van még egy egymásra hajló, kiszélesedő végű bronz *lemezgyűrű*, melyről közelebbit nem tudok. Sem a Jósa-féle leltárkönyvben, sem a Jósa András Múzeum aktuális leltárkönyvében nem szerepel (220. tábla 2.).

11. Ugyanez a helyzet egy másik, korong alakú tárggyal, mely talán azonos a Jósa András által leltározott (JAM régi I. 1876.) *ezüstéremmel*. Fele letört (220. tábla 6.).

*Irodalom*: ALISP. JEL. 1905. 81–82., ALISP. JEL. 1906. I. 34.

Ugyancsak Iván János ajándéka egy más alkalommal, közelebről nem megjelölt helyről, de nagy valószínűséggel az újszőlői temetőből:

12. Deformálódott, bronzhuzalból hajlított *hajkarika*. Egyik vége hegyes, a másik lekerekített. Á: 2,6–2,8 cm, S: 3,38 g (JAM 64.623.1., régi III. 1285.) (220. tábla 4.).

13. A leltárkönyvi bejegyzés alapján ugyancsak Tiszarádról származik egy *kard* nyolc töredéke. Erről azonban semmiféle régi feljegyzést nem találtam. Az együtteshez tartozása ez alapján kérdéses. Ma öt töredéke van meg (S: 232,85 g), közte a rövid ellenzós markolatrészt, amely alapján valószínűtlen, hogy a tárgy korszakunkhoz tartozik. Analógia híján azonban időrendi besorolására nem vállalkozom (JAM 64.513.1.) (221. tábla 5.). FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962. 1141. lh. 80. helytelenül szablyaként említi.

Valószínűleg ugyancsak téves a lelőhely megnevezése egy *kengyelnek*, mely Tiszarád lelőhellyel szerepel JAM 64.513.6. leltári számon. A darabra vonatkozóan semmiféle korábbi információnk nincsen.

*Irodalom*: ALISP. JEL. 1905. 81–82., ALISP. JEL. 1906. 34., FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962. 1141. lh. 80., KOVÁCS 1995. 178., DIENES 1996. 313–314. Kat. 33.

## 28. Tiszatelek (129. kép)

A községet 1954-ben alakították.

### 1. Csóka-dűlő

A községnek a vasúttól északra eső részén, a Csóka-hegytől délkeletre a nagy tiszai ártér partján lévő kettős domb – ezen halad keresztül a Csóka-dűlőút – egész felszínén bükki és zóki cserepek mellett Árpád-koriakat is gyűjtött Melis Katalin 1962-es terepbejárása során (79. lelőhely) (JAM 97.320.8–9.):

1. Szürke, szemcsés anyagú, korongolt, másodlagosan égett *oldaltöredék* befésült vonalköteg alatt befésült hullámvonal-köteggel díszítve.

2. Fekete, homokos anyagú, korongolt, vékony falú kis *oldaltöredék* két, illetve egy bekarcolt vonallal díszítve.

*Irodalom*: MELIS 1964A. 1.

### 2. Nagytelek

1335: *p. Nogtheluk* (ZICHY I, 456).

A falu 1335-ben a bogdányi nemesek és a Péc nb-i Ibrányiak közötti perben tűnik fel. 1374-ben idevaló nemesek (*And., Lad. et Mich. de Nogtelek* ZICHY III, 566) Bodon ügyében tanúskodtak. Ma talán Tiszatelek.<sup>247</sup> Kiss Lajos Fényes Elek nyomán Telek-pusztaként Ibrány határában kereste, a Bodzás-, Nagy- és Feketehalom-tanya környékén (KISS 1961. 149.).

*Irodalom*: NÉMETH 1997. 141.

<sup>247</sup> A lelőhely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.

### 3. Szekeres-tanya

Csizi Imre 1994-ben bejelentette a múzeumban, hogy a Telek-domb és a Zsóce között fekvő részen, a Szekeres-tanya közelében, attól kissé északabbra régészeti leleteket talált. A bronzkori cserepekkel egy Árpád-kori darabot is behozott a JAM-ba (95.208.16.):

1. Kívül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

1994-es helyszíni szemlének során a Szekeres-tanyától ÉNy-ra húzódó, két szomszédos É–D-i irányú dombháton mintegy 300 méter szélességben találtunk főként Árpád-kori cserepeket és kevés bronzkori töredéket. A telep hosszát a terepbejárás során a növényzet miatt nem sikerült megállapítanunk. Az összegyűjtött leletek a JAM-ba kerültek (95.210.3–30.):

2. Téglaszínű, homokos anyagú, agyonkopott *peremtöredék*. Valószínűleg bogrács volt. A bográcsok értékelésénél technikai okokból a töredék kimaradt. Perem-átmérője nem szerkeszthető ki.

3. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 15,5 cm (235. tábla 6.).

4. Szürke, erősen szemcsés anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 16,1 cm (235. tábla 1.).

5. Fekete, szemcsés anyagú, korongolt, kihajló, tagolt *peremtöredék*. P: 13,2 cm (235. tábla 4.).

6. Sárgásszürke külső-belső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 19,1 cm (235. tábla 2.).

7. Fehér, homokos anyagú, korongolt edény ívesen kihajló, belül tagolt *pereme*. P: 13,8 cm (235. tábla 5.).

8. Szürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, vékony falú kis edény kihajló *pereme*. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (235. tábla 3.).

9. Fekete, téglaszínű foltos, homokos anyagú, korongolt, vastagabb *oldaltöredék* sűrű, mély vonalas karcolással.

10. Szürke, koromfoltos külső felületű, belül téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két bekarcolt vonallal.

11. 2 db drapposszürke, kevés szemcsével soványított, korongolt *oldaltöredék* körömbenyomásokból kialakított dísszel.

12. 2 db világosszürke, homokos anyagú, korongolt, vékonyabb falú *oldaltöredék* 1, illetve 3 fogaskerék-sorral díszítve.

13. 4 db szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* egy fogaskerék-sorral díszítve.

14. 2 db szürke, homokos anyagú, korongolt, vékonyabb *oldaltöredék* 2-2 fogaskerék-sorral.



129. kép  
Tiszatelek határába  
eső lelőhelyek  
1: Csóka-dűlő,  
3: Szekeres-tanya  
4: Telek-domb,  
6: Vasútállomással  
szemben

15. Drapposzürke, kissé homokos anyagú, korongolt íves *nyaktöredék* mély fogaskerék-sor dísszel.
16. Szürkésbarna, homokos anyagú, korongolt, vékony falú, kissé íves *oldaltöredék* karcolt hullámvonal indításával.
17. 2 db szürke, belül téglaszínű felületű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* 1-1 karcolt vonallal.
18. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú edény *oldaltöredéke* sekély karcolt vonallal.
19. Szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
20. Fekete, belső felületén téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
21. Világos téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú, íves *oldaltöredék*.
22. Szürke, kissé szemcsés, korongolt, vastag falú, íves *nyaktöredék*.
23. Fekete, homokos anyagú, korongolt íves *nyaktöredék*.
24. Szürkés téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
25. Szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
26. Szürkésfekete, sárga foltos, homokos anyagú, vastag falú *válltöredék* az íves nyak indításával.
27. Fekete, kissé szemcsés, korongolt, vékony falú *oldaltöredék* egy sor fogaskerék-dísszel.
28. Téglaszínű fehér, erősen homokos anyagú, korongolt, kopott kis *oldaltöredék* karcolt vonallal.
29. 2 db kívül-belül téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
30. 3 db szürke, belső felületén világosabb, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
31. 2 db szürkésfekete külső felületű, belül téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
32. Fekete, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
33. Fekete, kívül barna foltos, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
34. Kívül téglaszínű felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék*.
35. Szürke, szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
36. Piszkos téglaszínű, erősen szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
37. 2 db szürke, belül téglaszínű felületű, homokos anyagú vágott *aljtöredék*.
38. Kívül sárgás, belső felületén világosszürke, homokos anyagú, korongolt edény kis peremes *aljtöredéke*. Belsejében ferde karcolt vonalak látszanak, valószínűleg az eldolgozás nyoma.
39. Szürke, kissé homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*.

*Irodalom:* JAM Ad. 95.19.

#### 4. Telek-domb

A Tiszatelektől délre fekvő Telek-domb régóta ismert lelőhely. 1909-ben Jósa András már végzett itt kisebb ásatást.

1982-ben sírásáskor került elő itt Árpád-kori anyag is (bronzkori mellett). A helyszíni szemle során gyűjtött anyag az alábbi (JAM 83.3.9–19.):

1. Kívül-belül téglaszínű felületű, fekete törésű, homokos anyagú, legömbölyített *bográcsperem*. Peremének átmérője nem szerkeszthető ki (222. tábla 6.).

2. Szürke, belül drapp felületű, homokos anyagú, korongolt, vágott, kopott *alj*. A fenékátmérő nem szerkeszthető ki.

3. Sötétszürke, homokos anyagú, korongolt, igen vékony falú, vágott *aljtöredék*. F: 11 cm. Valószínűleg késő középkori.

4. Kívül-belül sárgásdrapp, sötétszürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kissé íves *oldaltöredék* bemetszett szélesebb horonnyal.

5. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék* sűrű sorokban fogaskerék-dísszel (222. tábla 4.).

6. Kívül-belül világos téglaszínű, sötétszürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt edény kihajló, töredezett *pereme*. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (222. tábla 3.).

7. Kívül téglaszínű, szürkésfekete törésű, kissé szemcsés anyagú, korongolt edény vágott *alja*. Kopott, töredezett. Fenékátmérője nem szerkeszthető ki.

8. Kívül-belül barnás téglaszínű, szürke törésű, kissé szemcsés anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*, a vállán két párhuzamos bekarcolt hullámvonallal. P: 20,8 cm (222. tábla 1.).

9. Kívül-belül drapposzürke, szürke törésű, kissé szemcsés anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. Kopott, letöredezett. A peremátmérő nem szerkeszthető ki (222. tábla 2.).



10. Szürke, kissé szemcsés, korongolt, kissé íves, kopott *nyaktöredék* sekélyen bekarcolt ferde vonalakkal.
11. Szürke, erősen szemcsés, korongolt kopott *oldaltöredék* 2x2 bekarcolt vonallal (222. tábla 5.). 1986-ban Csonka Ottó (Nagyhalász, művelődési ház) ajándékozott ugyaninnen cserepeket a Jósza András Múzeumnak (JAM 87.65.69–115.):
12. Szürkésfekete, kissé homokos anyagú, korongolt, letöredezett, vágott *alj*. F: 10,4 cm.
13. Szürke, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 11,8 cm.
14. Szürkésfekete, kissé homokos anyagú, korongolt, letöredezett, vágott *alj*. Fenéktátmérője nem szerkeszthető ki.
15. Szürkésfekete, kissé homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 15,5 cm.
16. Téglaszínű, szürke foltos, egészen kissé homokos anyagú, korongolt, kissé torzult, vékony falú edény vágott *alja*. Fenéktátmérője nem szerkeszthető ki.
17. Szürkésfekete, kissé homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. Az alján eldolgozás (késsel levagdálás?) nyomai látszanak. Fenéktátmérője nem szerkeszthető ki.
18. Kívül fekete, drapp foltos, belül drapp felületű, homokos anyagú, korongolt edény vágott *alja* a fenékbélyeg indításával. F: 10,1 cm.
19. Kívül piszkosszürke felületű, belsejében sárgás, egészen kicsit homokos anyagú, korongolt edény *oldaltöredéke* két bekarcolt vízszintes vonallal.
20. Fekete, homokos, kissé szemcsés anyagú, korongolt nagyobb edény *oldaltöredéke* három köteg vízszintesen befésült vonalköteggel.
21. Szürke, kívül drappos felületű, homokos anyagú, korongolt, vastagabb *oldaltöredék* két sorban fogaskerék-dísszel.
22. Kívül-belül szürkés téglaszínű, fekete törésű, kissé szemcsés, korongolt *oldaltöredék* szabálytalan karcolt körbefutó hullámvonalakkal. Másodlagosan könnyűre égett.
23. Szürke külső, barna belső felületű, homokos anyagú, korongolt, egyenes *oldaltöredék* két karcolt vonallal.
24. Kívül-belül barna, fekete törésű, kissé szemcsés, korongolt kis *oldaltöredék* sűrűn bekarcolt vonalazással díszítve.
25. Kívül-belül piszkos téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sűrűn bekarcolt vonalazással díszítve.
26. Fehér, homokos-szemcsés, korongolt, igen vékony falú *oldaltöredék*.
27. Kívül fekete foltos drapp, belül barnásfekete, homokos anyagú, korongolt, egyenes *oldaltöredék* befésült vízszintes vonalköteggel.
28. Szürkés téglaszínű, kicsit homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült mély vonalköteggel és egy másik vonalköteg indításával.
29. Kívül-belül piszkos téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék* befésült hullámvonal-köteggel.
30. Szürkésfekete, egészen kissé homokos anyagú, korongolt kis *oldaltöredék* sűrű karcolt vonalazással.
31. Sárgásdrapp, homokos anyagú, korongolt edény ívesen kihajló *nyaka*.
32. Világos téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* bekarcolt vízszintes vonalakkal.
33. Téglaszínű, kissé szemcsés anyagú, korongolt, vastag falú *oldaltöredék* befésült vonalköteggel.
34. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt kis *oldaltöredék* fogaskerék-dísszel egy sorban.
35. Téglaszínű, kívül erősen kormos, kissé homokos anyagú, korongolt íves *váll* sűrű karcolt vonalazással.
36. Szürke, homokos anyagú, korongolt kisebb edény íves *oldaltöredéke* két sorban fogaskerék-mintával.
37. Sötétszürke, homokos anyagú, korongolt egyenes *oldaltöredék*, egész felületén szabálytalan, sekélyen benyomott gödröcskékkal díszítve.
38. Fekete, erősen homokos anyagú, korongolt *válltöredék* sekélyen bekarcolt hullámvonallal.
39. Kívül-belül téglaszínű, fekete törésű, kissé homokos anyagú, korongolt íves *oldaltöredék*, egész felületén szabálytalan, sekélyen benyomott gödröcskékkal díszítve.
40. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt kisebb *oldaltöredék* két sorban mély fogaskerék-dísszel.
41. Fekete, kívül drapp foltos, homokos anyagú, korongolt *váll* az íves nyak indításával, sűrű karcolt vonalazással díszítették.

42. Fekete, kívül szürke foltos, homokos anyagú, korongolt íves *válltöredék* bekarcolt hullámvonal alatt karcolt vonallal díszítve.

43. Szürkésfekete, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 17,6 cm (223. tábla 1.).

44. Szürke, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (223. tábla 6.).

45. Kívül téglaszínű, belül szürke, fekete törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, tagolt vállú, szokatlan formájú edény egyenes *pereme*. A vállán befésült hullámvonal-köteg alatt vonalköteg. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (223. tábla 7.).

46. Szürkésfekete, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 13,5 cm (223. tábla 4.).

47. Pizskos drapposzürke, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sűrűn bekarcolt körbefutó hullámvonalakkal.

48. Szürke felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 13,2 cm (223. tábla 5.).

49. Szürke, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *peremének* töredéke. Peremátmérője nem szerkeszthető ki.

50. Szürke, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *peremének* töredéke. P: 14,5 cm (223. tábla 2.).

51. Sárgás téglaszínű külső-belső felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt edény *váll* íves nyak indításával, sekélyen karcolt hullámvonallal.

52. Szürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *peremének* töredéke, vállán szabálytalan sekélyen bekarcolt vonalakkal. P: 16 cm (223. tábla 3.).

53. Külső felületén drapp, belül szürke, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, kissé íves *oldaltöredék* két sorban sekély fogaskerek-díszsel.

54. Kívül-belül téglaszínű, fekete törésű, szemcsés anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. P: 10,2 cm (224. tábla 1.).

55. Pizskosfekete, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 13 cm (224. tábla 3.).

56. Szürke, drapp foltos, erősen homokos anyagú, korongolt, vékony falú edény tagolt, kihajló *pereme*. P: 15,6 cm (224. tábla 4.).

57. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, kopott *peremtöredék*. P: 11,8 cm (224. tábla 2.).

58. Kívül téglaszínű felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény íves *nyaktöredék* mélyen és sekélyen bekarcolt hullámvonallal.

A Telek-dombon fekszik Tiszatelek jelenleg használt temetője. Ez alapján alighanem azonos a Melis Katalinnál Borszállás néven bejegyzett lelőhellyel, melyről a terepbejárás naplójában följegyezte, hogy a községnek a vasúttól délre eső részén keresendő. A Tisza hajdani árteréből több km hosszú és széles, lapos földhát emelkedik ki. Északnyugati sarkánál, a községi temető területén talált Melis Katalin kora vaskori és középkori cserepeket (82. lelőhely) 1962-ben végzett terepbejárása során (JAM 97.323.8–13.):

59. Kívül téglaszínű felületű, szürke, kissé homokos anyagú, korongolt két *oldaltöredék* 4x2 karcolt vonallal díszítve.

60. Kívül-belül téglaszínű felületű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült kisebb vonalköteggel díszítve.

61. Fekete, barna foltos, homokos anyagú, korongolt, vékony falú, íves *oldaltöredék* ritkán bekarcolt vízszintes vonalakkal.

62. Sárgásfehér, kissé homokos anyagú, korongolt, agyonkopott *oldaltöredék*.

63. Kívül téglaszínű felületű, szürke, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* három egymás mellett futó karcolt vonallal díszítve.

64. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt, töredezett *alj* két mélyen karcolt szabálytalan körbefutó vonallal. Fenekének átmérője nem szerkeszthető ki.

65. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt vágott *alj*. F: 12,2 cm.

*Irodalom:* MELIS 1964A. 1.

Csizi Imre 1994-ben értesítette a múzeumot arról, hogy a vasút keleti oldalán, azon a részen, amelyet a térképen Dubár-szigetként jelöltek, nagyobb mennyiségű cserép gyűjthető a szántásban. Ez a terület a Telekdomb keleti pereme. Csizi Imre az általa összegyűjtött leleteket átadta a múzeumnak. Ezek részben bronzkoriak, részben Árpád-koriak, s talán van 1-2 kisebb töredék, amely a honfoglalást megelőző időszakból származik (JAM 95.206.12–55.).

66. Sárgásszürke, kevés homokszemcsével soványított anyagú, korongolt *oldaltöredék*. Talán avar kori.
67. Kívül barna felületű, sötétszürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék*. Talán avar kori.
68. Drapposszürke, homokos és csillámos anyagú, korongolt *oldaltöredék* kopott befésült hullámvonal-köteggel. Talán avar kori.
69. 3 db szürkés téglaszínű külső-belső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
70. Kívül-belül drapposszürke, fekete törésű, kívül koromfoltos, homokos anyagú, korongolt edény vágott *alja*.
71. Világos téglaszínű, erősen homokos-szemcsés anyagú, korongolt edény vágott *alja*.
72. Kívül-belül sárgás téglaszínű, kissé homokos anyagú, korongolt edény *valla* a nyak indításával.
73. Kívül téglaszínű, sötétszürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény íves *nyaktöredéke* szabálytalan karcolt vonalakkal.
74. Fekete, belül barna felületű, erősen homokos-szemcsés anyagú, korongolt, vékony falú edény kissé íves *oldaltöredéke*.
75. Szürke, homokos anyagú, korongolt edény – talán bogrács – agyonkopott *peremtöredéke*. Peremátmérője nem szerkeszthető ki.
76. Kívül-belül sárga, fekete törésű, kissé homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. Vállán ferde bevágásokból kialakított díszítősor kezdeménye látszik. P: 15,9 cm (234. tábla 1.).
77. Sárgásszürke külső-belső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. P: 16 cm (234. tábla 2.).
78. Sárgásszürke, kissé homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*, a peremen belül körben koromcsík. P. kb. 18 cm (234. tábla 3.).
79. Kívül sárgásszürke, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kihajló *perem*. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (234. tábla 5.).
80. Szürke foltos, fehér anyagú, erősen szemcsés, korongolt, tagolt *perem*. P: 16,2 cm (234. tábla 4.).
81. Szürke foltos, fehér, kissé szemcsés anyagú, korongolt, tagolt *perem*. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (234. tábla 6.).
82. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (234. tábla 7.).
83. Fehér, egészen enyhén szemcsés anyagú, korongolt edény kihajló(?) *pereme*. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (234. tábla 8.).
84. Kívül sárga felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *nyaktöredéke*.
85. Fekete, kissé homokos anyagú, korongolt edény vékony falú *oldaltöredéke* 2 sor fogaskerék-dísszel.
86. Fekete, kissé homokos anyagú, korongolt, vékony falú edény *oldaltöredéke* sekély fogaskerék-dísszel.
87. Sárga külső felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék* egy sor fogaskerék-dísszel.
88. Barnásszürke, homokos anyagú, korongolt edény vékony falú *oldaltöredéke* egy sor fogaskerék-dísz indításával.
89. Drapposszürke, belül fekete, homokos anyagú, korongolt, vastag falú, kopott *oldaltöredék* egy sor fogaskerék-dísszel.
90. Téglaszínű külső felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* egy sor kopott fogaskerék-dísszel.
91. Fekete, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék* sekélyen karcolt vonallal.
92. Kívül piszkos téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sekélyen karcolt vonallal.

93. Kívül barna felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék* két alig látszó, karcolt vonallal.
94. 2 db szürke, homokos anyagú, vékony falú *oldaltöredék* két sekély, párhuzamos, karcolt vonallal.
95. Kívül szürkés téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt kisebb edény *válltöredéke* a kihajló nyak indításával.
96. Fehér, kissé szemcsés, korongolt *oldaltöredék*.
97. Szürke, kívül barna foltos, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
98. Kívül-belül világosszürke, sötétebb törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* ferde bekarcolásokból kialakított díszítősorral.
99. Szürke, kívül barna foltos, homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú *oldaltöredék*.
100. Fehér, szemcsés, korongolt *oldaltöredék*.
101. 2 db szürkés téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
102. Kívül-belül téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
103. Kívül sárgásszürke, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, vastagabb *oldaltöredék*.
104. Fekete, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék*.
105. Kívül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
106. 4 db szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
107. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, nagyobb edény vastagabb falú *oldaltöredéke*.
108. Kívül szürkésfehér felületű, sötétszürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
109. Kívül téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* sekélyen karcolt vonallal.
110. Kívül-belül téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *válltöredék* íves nyak indításával.
111. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, vastagodó *oldaltöredék* az alj feletti részről.
112. Kívül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény *aljtöredéke*.
113. Kívül téglaszínű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *aljtöredék*, a felmenő falon sekély fogaskerék-dísz fut körbe.
114. 2 db téglaszínű, homokos anyagú, vágott *aljtöredék*.
115. Szürke, homokos anyagú, korongolt kisebb edény peremes *aljtöredéke*.
116. Sötétszürke, belső felületén téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *aljtöredék*.
117. Világos téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*.
118. Téglaszínű, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* az alj indításával.
119. Barnás téglaszínű, erősen szemcsés anyagú, korongolt *aljtöredék*.
120. Szürke, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék* egy sekélyen és egy mélyebben karcolt vonallal.
121. Téglaszínű, homokkal soványított, korongolt *alj* a felmenő fal nélkül.
- A temető területén sírásáskor rendszeresen találtak bronzkori és Árpád-kori cserepeket. Ugyanakkor a ravatalozó alapjának ásatása során csak bronzkori anyagot találtunk (JAM Adattár 93.5.).
- Irodalom:* JAM Ad. 92.10., 95.19., 2002.70., 2001.7.

## 5. Tizsaköz

1316/353: *p. Apaty cum silva Tyzakuz, ad eandem Apaty pertinente, in C-u de Zabolch* (BÁNFFY I, 188); 1317: *t. Tyzakuz, in C-u de Zobouch* (H. VII, 374).

Az Apátihoz tartozó Tizsaköz nevű erdőt I. Károly király a Gutkeled nb-i Lotárd hűtlen fiaitól, Jakabtól, Páltól és Jánostól elkobozta és 1316-ban (a Balogsemjén nb-i) Egyed fiainak, Simon és Iván mestereknek, míg más részét egy évvel később a Zoárd nb-i Lőrinc fia Apród István ispánnak adományozta. 1329-ben Iván mester tiltakozott, hogy az Apátihoz tartozó Tizsaköz nevű erdejét a Péc nb-i Lukács mester a saját ibrányi földjéhez csatolta (KÁLLAY 1943. I, 328. reg.). Tiszatelek határában kereshető, bár Kiss Lajos Vasmegyer határában sejtette (KISS 1961. 417.).<sup>248</sup>

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 194.

<sup>248</sup> A lelőhely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.

## 6. Vasútállomással szemben

A községnek a vasúttól D-re eső részén, a Tisza hajdani árteréből É–D-i irányú, lapos, keskeny földhát emelkedik ki. É-i végénél van a vasútállomás, a D-i végén gyümölcsös és tanya állt. A dombhát egész felszínén kora középkori cserepeket gyűjtött Melis Katalin 1962-ben végzett terepbejárása során (84. lelőhely) (JAM 97.325.1–25.):

1. Szürkésfehér kis *kovaszilánk*. 1,8x2,2 cm.
2. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, egy helyen átfűrt *oldaltöredék*.
3. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kihajló, kopott *perem*.  
Peremátmérője nem szerkeszthető ki (224. tábla 5.).
4. Kívül-belül drapp felületű, szürke törésű, homokos anyagú, kihajló *perem*. P: 15,5 cm (224. tábla 6.).
5. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, kissé megvastagodó, enyhén kihajló *perem*. P: 27,8 cm (224. tábla 7.).
6. Drapp, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, egyenes *oldaltöredék* befésült vonalköteggel.
7. Kívül téglaszínű, világosszürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt kisebb *oldaltöredék* kopott, befésült vonalköteggel díszítve.
8. Sárga külső felületű, belül drapp, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, íves *nyaktöredék* a vállon karcolt hullámvonal indításával.
9. Kívül-belül világosszürke, sötétebb törésű, homokos anyagú, korongolt *válltöredék* tagoltan elváló íves nyak indításával.
10. Szürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két sorban fogaskerék-dísszel.
11. Szürke, kissé szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék* két sorban fogaskerék-dísszel.
12. Szürkés téglaszínű, kissé szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék* három sorban fogaskerék-dísszel.
13. Szürke, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két sorban fogaskerék-dísszel.
14. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt, ívesen kihajló *nyaktöredék*.
15. Kívül téglaszínű, szürke foltos, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
16. Két téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék*, az egyikén karcolt vonal indításával.
17. Kívül téglaszínű, szürke törésű, enyhén homokos anyagú, korongolt, kopott kis *oldaltöredék* 3 sekélyen karcolt vonallal.
18. Szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
19. Kívül sárgásdrapp, belül szürke, téglaszínű foltos, fekete törésű, kissé szemcsés anyagú, korongolt, eldolgozott felületű nagyobb *oldaltöredék*.
20. Szürke, szemcsés, korongolt *oldaltöredék*.
21. Kívül-belül barnásszürke, kopott felületű, sötétszürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* rosszul látszó 2x2 karcolt vonallal.
22. Szürke, szemcsés, korongolt *oldaltöredék*.
23. Kívül piszkosfehér felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt kisebb *oldaltöredék* körömbenyomásból kialakított két díszítősorral.
24. Drapposzürke, homokos anyagú, korongolt *aljtöredék* kis peremmel. F: 17,3 cm.
25. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 14,5 cm.
26. Kívül fekete foltos téglaszínű, belül drapp felületű, szürkésfekete törésű, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 10,2 cm.

Irodalom: MELIS 1964A. 1.

### Zsóce

A határrész ma Dombrádroz tartozik (lásd ott!). A Csizi Imre tiszatelki lakos által 1994-ben gyűjtött cserepeket azonban Tiszatelek megjelöléssel leltároztuk (JAM 95.207.26–36.).

1. Fekete, kissé homokos-csillámos anyagú, korongolt nagyobb edény vastagabb falú *oldaltöredéke* sekélyen fésült vonalköteggel.

2. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, kopott *oldaltöredék* szabálytalan befésült vonal- és hullámvonal köteggel díszítve.

3. Kívül téglaszínű, sötét törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* befésült hullámvonal-köteggel.

4. Fekete, homokos anyagú, korongolt kis *oldaltöredék* két szabálytalan karcolt hullámvonallal.

5. Barna, erősen homokos anyagú, korongolt, agyonkopott *oldaltöredék*.

6. Kívül-belül téglaszínű, sötét törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.

7. Kívül barna, fekete törésű, erősen szemcsés, korongolt(?) *oldaltöredék*. A korszakhoz tartozása kérdéses.

8. Kívül barna, fekete törésű, homokos anyagú, vastagabb, korongolt *oldaltöredék*.

9. Kívül-belül drapp, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két, illetve egy bekarcolt sekély vonallal.

10. Téglaszínű, homokos anyagú, korongolt nagyobb edény vágott *alja*.

11. Kívül-belül téglaszínű, sötét törésű, homokos anyagú nagyobb edény korongolt, kopott *alja*.

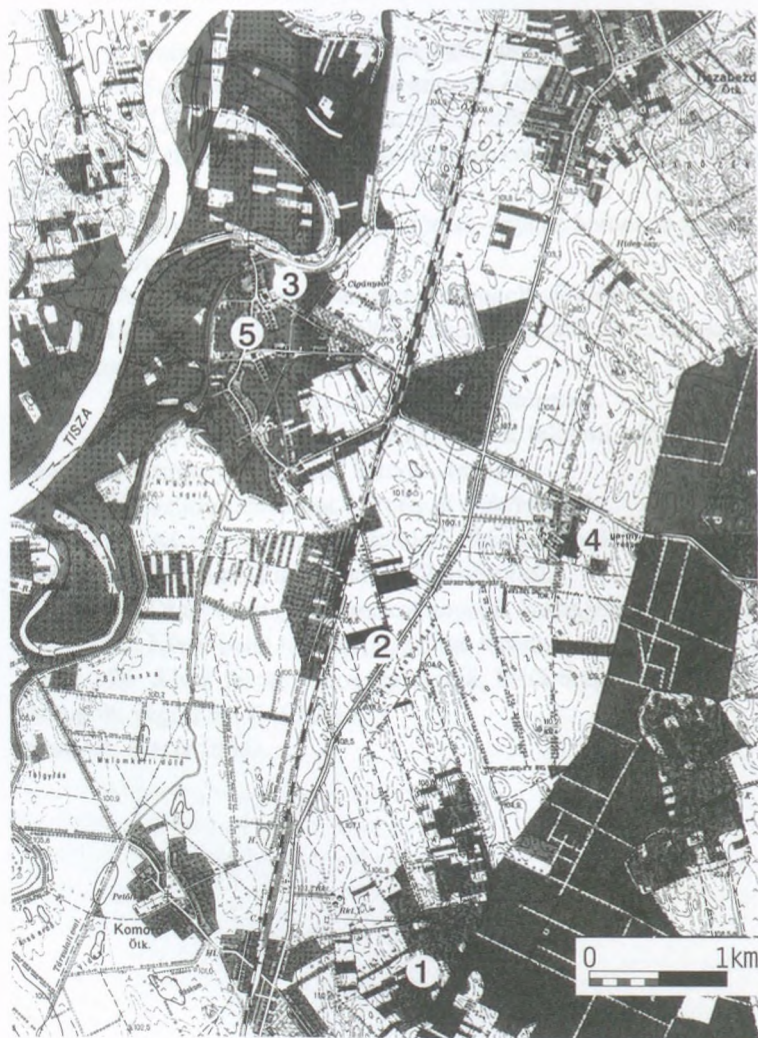
## 29. Tuzsér (130. kép)

Nevének eredete tisztázatlan. Talán pusztá személynévből keletkezett. Az alapjául szolgáló személynévhez lásd a német Tuscher családnévet, esetleg lehet szláv is (MEZŐ-NÉMETH 1972. 130–131. irodalommal, Kiss 1988. II. 691.)

1212/339: *ve. v-m Couzeir, v. Tuzer* (H. VIII. 15); 1270: *t. Tuser, in C-u de Zabolch* (WENZEL XII, 13); 1273: *p. ~ t. Tusyr in C-u de Zabolch exist.* (WENZEL IX, 35); 1316: *p. Thuser, iuxta fl-m Tycia, in C-u de Nyr* (A. I, 405); *p. Thevsyr, iuxta fl-m Thcia (így!) in c-u de Nyr...p. Thesyr* (A. I, 408); 1332: *in v. Tuser* (ZICHY I, 388); 1336: *p. = voc. in C-u de Zabowch exist.* (A. III, 302–3); 1345: *t. Gewstusera voc. in C-u Zabouch* (ZICHY II, 177).

A település 1212-ben tűnik fel mint a Zsurk körüli falvak egyike. 1270-ben V. István király (a Bász-tély nb-i) Renoldnak (a Rozgonyiak őseinek), Szabolcs m. ispánjának adományozta egy részét, amit IV. László király 1273-ban megerősített. Unokája, Péter 1316-ban e Tisza parti birtokot csicsvai (Zemplén m.) várnagyának, Peres Miklósnak eladta. A másik részt Göstuzsérának hívták, névadójának a fiát 1325-ben említik (*Geus comes* fia Miklós: KÁLLAY 1943. I, 234. reg.). E részen lakott Gergely fia Demeter, akit peres ügyben 1332-ben idéztek meg. 1336-ban Tuzséri András fia Benedek és fiai, Lukács és László Felcsicsva, Mogyoróspatak és Izsóp Zemplén megyei birtokaikat átadták a Rozgonyiaknak, ők viszont átruházták Egyházas-Szalánc (Abauj m.) és tuzséri részeit a Tuzsériaknak. Temploma fából épült (1500: OL DI. 20.991). 1344-ben Göstuzséra határát Rénoldtuzséra felől jelölték ki, egészen Komoróig (*pr. Geusthusira a parte p-nis Renolthusira usque m-s Kumuro* LO METALES SZABOLCS nro. 45). Határa egy ponton Bezdéddel és Zsurkkal érintkezett (1355: ZICHY II, 588–9), máshol Komoróval volt közös (1355: ZICHY II, 597).

Irodalom: NÉMETH 1997. 197.



130. kép  
Tuzsér határába eső lelőhelyek  
1: Boszorkány-hegy,  
2: Előtői-dűlő,  
3: Földvár  
4: Kálonga  
5: Református-templom

## 1. Boszorkány-hegy

A tiszabezdédi temetőtől mintegy 6 km-nyire található a tuzséri. (A lelőhely ma Komoró határához tartozik.) É–D-i, magas homokdomb nyugati oldalán került elő az egyetlen sorból álló honfoglalás kori temető néhány sírja 1900-ban. Itt az ún. Ráday-féle birtokból a tulajdonos, özv. Salamon Tivadarné, szül. gróf Forgách Mária 130 holdat osztott ki szőlőtelepítésre. A Gergely István komorói lakos által felfogott részen – vagyis a Boszorkány-hegytől DNy-ra mintegy 500 m-re – akadtak a csontvázakra. A sírok megbolygatásáról Sziklássy Béla járásorvos és Vidovich László főszolgabíró értesült. Vidovich Lászlótól tudta meg Jósa András, hogy a sírok D–É-i szabálytalan sorban helyezkedtek el. A feltehetőleg hat (RÉVÉSZ 2000. 9.) sírral kapcsolatban is jónéhány adatot kapott tőle Jósa András. Együtt ástak ki további 2 sírt. A publikációból azonban csak 6 temetkezéssel kapcsolatban tudunk meg közelebbi információkat: kettőt valószínűleg teljesen szétdúltak a rigolírozással.

A temető újraközlése 2000-ben Révész László tollából jelent meg (RÉVÉSZ 2000.), aki a méltóságjelvények (tarsolylemez, veretes öv) alapján a X. század első kétharmadára keltezte a temetőrészletet (131–132. kép).

**1. sír:** Ny–K-i tájolású, a rigolírozással megbolygatott váz. Melléklete nem volt.

**2. sír (225. tábla):** Ny–K-i tájolású, hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű váz. Amikor Vidovich László a helyszínre érkezett, már csak a lábszár volt in situ. A tárgyakat a bolygatott földben találták meg.

*Mellékletek* (JAM 64.455.1., régi V. 58–59.): 1. Lapos pengéjű, deltoid alakú, hosszú vágóélű *nyílhegy*. H: 11 cm, Sz: 3 cm, S: 18,78 g. 2. Rövid vágóélű, deltoid alakú *nyílhegy*. Hegye letört. Jelenlegi H: 6,8 cm, Sz: 2,1 cm, S: 5,87 g.

**3. sír Jósánál (225. tábla):** megfelel a Vidovich-féle 2. sírnak (esetleg azonos az 1998-ban feltárt 8. sír csontjainak egy részével?).<sup>249</sup> Az előző sírtól délre 1,5 m-nyire Ny–K-i tájolású, hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű váz. A rigolírozás a váz válltól felfelé eső részét érintette, a munkások pedig a koponyát törték össze. A kar a medencére hajlítva feküdt.

*Mellékletek* (JAM régi V. 60–65): 1. A megbolygatott részből középső nyélállású, egyenes, egyélű *vaskés*. H: 11,8 cm, ebből a nyélnyújtvány 3 cm, S: 16,12 g. Rajta famaradványok (JAM 64.456.3.). 2. Ugyanott rövid vágóélű, deltoid alakú *nyílsúcs*. H: 8,2 cm. Sz: 2,2 cm. Nyéltüskéje 3 cm, rajta farostok. A bal „bélcsont” fölé hajlított alkar felett feküdt hegyével a koponya felé (JAM 64.1198.1.). 3. Hegyével a bal combcsont felső harmada felé feküdt egy *vaskés*. Fele hosszában a „fáncsont” alatt volt. H: 9 cm, Sz: 1,2 cm. Nyéltüskéje 2,2 cm. Elveszett. A táblán a Passuth-féle rajzot vettem át. 4. *Fenőkő* a medence alatt. Mindkét oldalán homorúra kopott homokkő lap. Vastagabb végén vasrozda látszik. 5,5x3,3 cm. Elveszett. A táblán a Passuth-féle rajzot vettem át. 5. Kopott sárgásszürke *kovaszilánk* a medence felett. 2,3x1,5 cm (JAM 64.456.2.). 6. A tompor mellett lant alakú *csiholó* feküdt végeivel a sír széle felé. Egyik vége hiányos. H: 8,3 cm, S: 11,96 g (JAM 64.456.1.). 7. Egy másik lant alakú *csiholó* a combcsont alsó végénél a külső oldalon. Hasonlóan feküdt. Egyik vége a felszedéskor letörtött. H: 6,4 cm, S: 26,47 g (JAM 63.480.1., a vége 64.457.2.).

**4. sír Jósánál:** megfelel a Vidovich-féle 3. sírnak (esetleg azonos az 1998-ban feltárt 8. sír csontjainak egy részével?). Az előzőtől 1,5 m-nyire Ny–K-i tájolású, hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű váz. A kar a medencére hajlítva feküdt. Csak a lábát nem bolygatta a rigolírozás. A kézizület feletti rész rézrozsdás – valószínűleg karperece lehetett. Ugyanitt vastag bőrlenomat is látszott. A tárgy nem került elő. Vidovich László levele alapján *vaskés* is volt a sírban (RÉVÉSZ 2000. 11.).

**5. sír** (azonos az 1998-ban feltárt 9. sírral) **(226–227. tábla):** Ny–K-i tájolású, hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű váz.<sup>250</sup> A kar a medencére hajlítva feküdt. Mélysége 35 cm. Alatta és fölötte ujjnyi vastag fekete maradványok: valószínűleg halotti lepel maradványai.

*Mellékletek* (JAM régi V. 66–75): 1. A bal fül mellett kör metszetű huzalból hajlított, tompa végű ezüst *hajkarika*. Á: 1,7 cm, S: 0,63 g (JAM 64.457.1.). 2–7. A koponyától délre 10 cm-re rövid vágóélű, deltoid alakú *nyílhegy*. H: 4,9 cm, Sz: 2,5 cm. A pengén gerinc fut végig mind a két oldalon. A jobb válltól délre 25 cm-re rövid vágóélű, deltoid alakú *nyílhegy*. H: 9,5 cm, Sz: 2,9 cm. A nyéltüskén farostok látszódtak. A jobb felkar közepe és a bordák széle közt hegygel Ny-ra sűrűn egymás mellett 4 deltoid alakú *nyílhegy*. Az egyiknél a penge közepén jól látszó gerinc fut. A farostok a nyéltüskén jól kivehetők. Egy másik H: 6,5 cm, Sz: 2,9 cm. A penge alig észrevehetően megy át a nyéltüskébe. Végül az előbbinél karcsúbb *nyílhegy*, melynek H: 8,7 cm,

<sup>249</sup> A sírok azonosítására lásd Révész 2000.14!

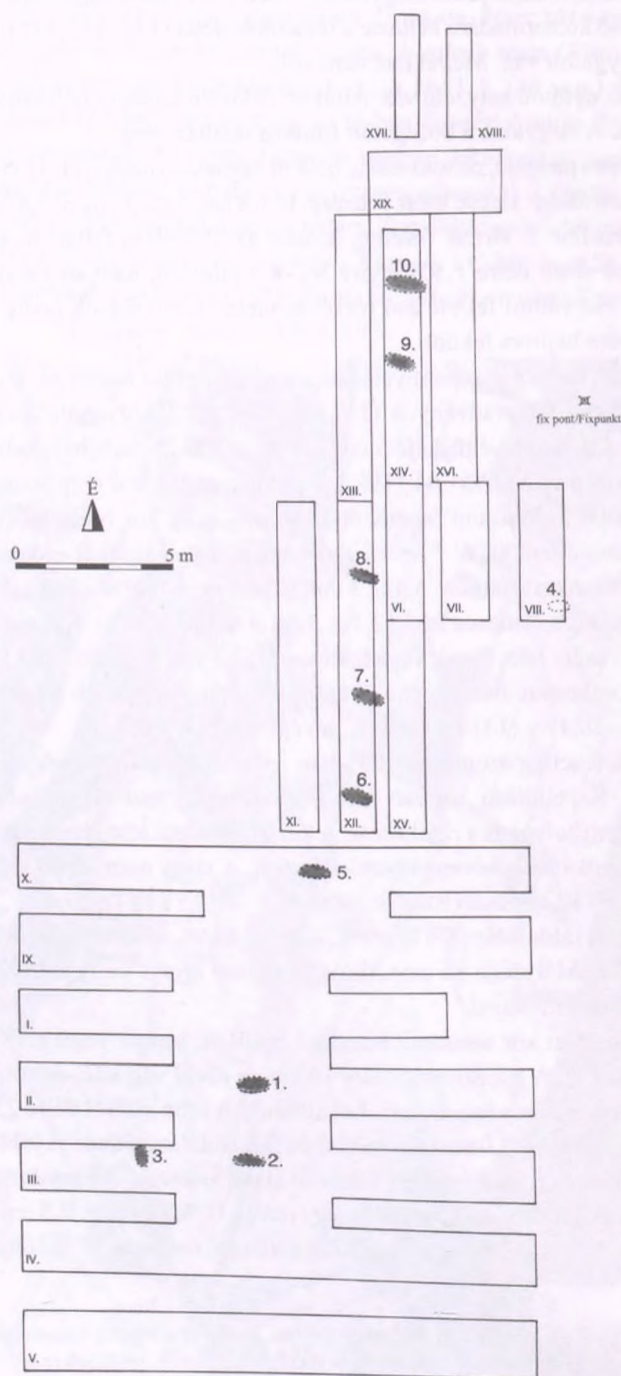
<sup>250</sup> Révész 2000. 11. azonosítása alapján ennek a sírnak a koponyája került a TM Embertani Tárába. Ebben az esetben a sírban egy 57–61 éves europa-mongolid férfit temettek el, akinek koponyáján egy nagyobb, mandula alakú és két kisebb, kerek jelképes trepanáció látszik (ÉRY 1977. 24.).



Sz: 2,9 cm. Gerince nincs. A nyílhegyek közül ma 5 db van meg (JAM 64.457.4.), a hiányzó példány a Passuth-féle rajzról szerepel a táblán. S: 11,06 g, 12,46 g, 9,28 g, 7,47 g. 8. Ugyanott a tegez vasalása. Az egyik töredék H: 6,5 cm, vége letört. Sz: 2,6 cm. A farostok a darabon szépen látszottak. A másik H: 6,8 cm, Sz: 2,7 cm. 7 mm széles, egyik végén 1,5 cm-re szélesedő, a keskenyebb végén aklaszeges ív alakú vaspánt és egy másik, 1,5 cm széles, 3,3 cm hosszú lemez: ugyancsak a tegez veretei. Az előző veretektől keletre akasztófüles tegezmerevítő pálcza feküdt. H: 13,8 cm. 2 aklaszeggel erősítették föl. A tegez másik végén, haránt irányban fekvő vékony díszítő csontlemezt helyzetek el. H: 9,3 cm. Ugyancsak a tegez tartozéka egy 1,3 cm széles, 31,5 cm hosszú, három darabra tört vasbronz, a 17-17,5 cm átmérőjű tegezalj merevítője. A jobb térd mellett függőlegesen állt. A tegez töredékei több leltári számon szerepelnek (JAM 64.458.3., 64.457.2., 63.480.2-4.). 9. A két térd között 3 igen elrozsdásodott *vasdarabka*. Talán vaskés töredéke?

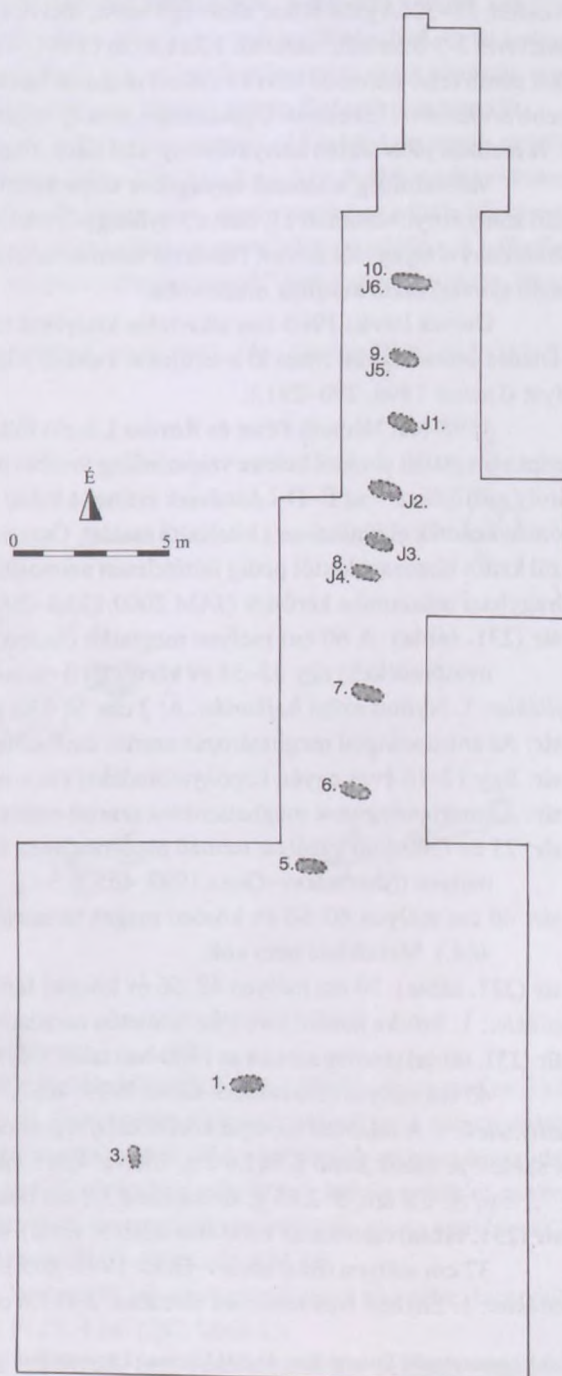
6. sír (azonos az 1998-ban feltárt 10. sírral) (228-

230. tábla): Az előzőtől É-ra 2 m-re Ny-K-i tájolású váz 50 cm mélyen. Jobb karja a medence alá hajlítva került elő. *Mellékletek* (JAM régi V. 76-114.): 1-5. A bal váll felett 8 cm-re egymás mellett 5 db négyélű, keskeny hegyű *nyíl* volt vízszintesen, hegyükkel Ny-ra (JAM 64.458.1., 63.1180.1.). A tuskén farostok látszottak. Az első H: 8,3 cm, négyzög metszetű, V: 0,7 cm. Penge hossza 5,3 cm, hengerded nyaka 2,5 cm, tuskéje 2,5 cm. A második H: 11,5 cm, pengéje négyzögű, legszélesebb részén 0,7 cm. Penge hossza 5 cm, hengerded nyaka 3,3 cm, tuskéje 3,2 cm. A harmadik H: 13 cm, penge Á: 0,4-0,8 cm. Penge hossza 5 cm, hengerded nyaka 3,8 cm, tuskéje 4,2 cm. A negyedik H: 10,2 cm, de a hegye letört. Penge hossza 3 cm, hengerded nyaka 3,7 cm, tuskéje 3,5 cm. Az ötödik H: 9,9 cm. Penge hossza 4,2 cm, hengerded nyaka 2,5 cm, tuskéje 3,2 cm.



131. kép  
Tuzsér-Boszorkány-hegy.:  
az 1998. évi hitelesítő ásátás  
szelvényei és sírjai  
(RÉVÉSZ 2000. VII. tábla alapján)

6. Az 5 előző nyílhegyen legyező alakú *nyílhegy* feküdt. H: 9 cm, Sz: 4,2 cm. Elveszett. A táblán a Passuth-féle rajzot vettem át. 7. A nyilak alatt keresztben 0,5–0,7 cm széles, 16 cm hosszú, 5 darabra tört vas *tegezveret*. A nyilak felett keresztben 0,3–0,5 cm vastag, 10 cm hosszú vasléc, melynek belső oldalán farostok látszottak. A tegez része. A tegez belső szélén, vagyis a bal felkar felett 61,6 cm hosszú, 3 darabra tört, 1 cm széles vasléc futott végig füllel: a tegez maradványai. A vasalás vége alatt 10,5 cm hosszú, egyik végén bunkósan felhajlító vasléc feküdt keresztben: ugyancsak a tegez része. A nyílhegyek alatt és pár cm-nyire kifelé 6 db apró alakatlan vasdarab feküdt. Valószínűleg ugyancsak a tegez része (JAM 64.458.3., talán 63.480.1–2. és 64.457.3.<sup>251</sup>). 8. A bal kar közepe felett nyitott ezüst *hajkarika*. Á: 2 cm, S: 0,65 g (JAM 64.458.5.). 9. A bal comb felső és középső határán díszítetlen rosszezüst *tarsolylemez* DK–ÉNy-i fekvéssel. Az ezüstlemez és a vörösréz hátlaplemez között bőrdaab látszott. A két lemezt félgömbös fejű szegecsekkel erősítették össze. H: 13,2 cm, Sz: 12 cm (JAM 64.876.5.). 10. Tőle 15 cm-re lefelé a combcsonton *vaslemez* feküdt. Elveszett. Valószínűleg a tarsoly alsó részének megerősítésére szolgált. 11. A tarsolyban *csiholó, tűzkő*, melyek a csomagoláskor elvesztek. 12. Ugyanott *kés*, mely félig kinyúlt a tarsolyból. Részben fa-, részben csontnyele 3 darabra törött. Esetleg ennek maradványa a JAM 63.480.4. leltári számú vastöredékek egyike. 13. Öntött, stilizált csokorral díszített *bronzcsat* a jobb „bélcsont” alatt bőrrel odatapadva, pecke kifelé nézett. Az öv része lehetett. Pecke ma már hiányzik. Ovális fejét stifttel erősítették a csat-testhez, melynek hátoldalán 4 felerősítő szegecs látszik. H: 6,4 cm, Sz: 2,9 cm (JAM 66.876.2.). 14. Hozzá tartozó *bronzszióvég* a medence bal oldali „bélcsontja” felett, két négylevelű virággal és egy rombuszsal díszített lapjával felfelé, a csattól 20–30 cm-nyire. Hátlapján ugyanúgy négy felerősítő nitt van, mint a csaton. H: 4,4 cm, Sz: 1,5 cm (JAM 64.876.4.). 15. Kisebb *bronzcsat* pecekkel (ez hiányzott). A jobb alkar felé nézett. Ovális feje és ötszögletű szíjszorítója egybeöntött. A felerősítést három nittel oldották meg. Valószínűleg a tegez függesztőszíján lehetett. H: 3,4 cm, Sz: 2,6 cm (JAM 64.881.3.).



### 132. kép

*Tuzsér–Boszorkány-hegy:  
temetőterkép az 1900-ban és 1998-ban  
végzett ásatások alapján  
(RÉVÉSZ 2000. VIII. tábla alapján)*

<sup>251</sup> Ez utóbbi leltári számokon, valamint a 63.480.4. és 63.672.1. számon jónéhány kisebb vastöredék található, melyeket Tuzsérről leltároztak. Ezeknek eredeti funkciója ma már nem határozható meg.

16. Keskeny, farkasfog mintás öntött bronz *kisszívég* a medence bal oldali „bélcsontja” felett, díszített lapjával felfelé, az előző csattól 20–30 cm-nyire. Felerősítését két nitt biztosította. Valószínűleg a tarsoly szíját díszítette. H: 3,5 cm, Sz: 1 cm. 17–19. A tegez függesztőszíján lehetett a 3 db – a jobb „bélcsonton”, a keresztcsont felett és a „bélcsont” felett talált – küllős *szíjelosztó* karika. Á: 2,8 cm (JAM 64.876.1. és 64.881.1.). 20–22. 3 db négykaréjos, három aklás aranyozott *ezüstveret*: egy a tarsoly aljától kissé ki és lefelé, kettő a bal „bélcsont” alatt feküdt. 1 cm széles nemezre voltak erősítve. Á: 1,5 cm (JAM 64.881.6.). Egy elveszett. 23–28. Ugyanitt 4 db karéjos, alul áttört, széles aranyozott *ezüstveret* 3–3 felerősítő nittel. Két ugyanilyen *veret* a bal alkar közepén feküdt. 2x1,5 cm (JAM 64.881.2.). 29–30. A jobb felkar alsó vége felett egy növényi ornamentikás, fordított pajzs alakú *bronzveret* került elő, mely ugyancsak az övet díszíthette. 2,3x1,8 cm (JAM 64.876.3.). A „farkcsíkcson” alatt, a két „orom” között<sup>252</sup> egy ugyanolyan veretet említ a publikáció. Elveszett. 31–32. A jobb felkar alsó vége felett, illetve a „farkcsík-cson” alatt egy-egy aranyozott levélmintás *bronzveret* 3-3 felerősítő aklával. 1,3x1,8 cm (JAM 64.881.5.). Valószínűleg a tarsoly szíját díszítették. 33. A két comb felső harmada közt 13 cm-rel magasabban a legkisebb, az előzőekhez hasonló, de azoknál kicsit kisebb *bronzveret*. Elveszett. Ugyancsak a tarsoly szíját díszíthette. A táblán a Passuth-féle rajzot vettem át. 34. A mellkas jobb szélén hárttyavékony, alakatlan, tiszta ezüstből készült *lemezke*. Elveszett.

Valószínűleg a temető anyagához tartozhatott a Jósa András Múzeumban 63.672.1. és 63.673.1. leltári számon nyilvántartott 11, illetve 3 nyílhegytöredék. A tárgyak elvesztek, így azonosításuk nem lehetséges. A leltárkönyvi bejegyzés szerint Tuzséról származnak, közelebbi lelőhely megnevezés nem szerepel. Vidovich László ajándékként kerültek múzeumba.

Dienes István 1960-ban sikertelen kísérletet tett a lelőhely azonosítására. 1971-ben Németh Péter és Dienes István együtt ment ki a területre, s ekkor sikerült megtalálniuk a honfoglalás kori temető pontos helyét (DIENES 1996. 290–291.).

1998-ban Németh Péter és Révész László fölkereste a lelőhelyet, mivel Jósa András megjegyzése szerint a megtalált síroktól keletre valószínűleg további temetkezések várhatóak. A helyszínelés során Jászvári Károly szőlőjében – az É–D-i dombnak ezúttal a keleti lejtőjén – valóban emberi csontokra akadtak. Ennek nyomán kezdték el júniusban a hitelesítő ásatást. Összesen tíz temetkezés maradványaira bukkantak, melyek közül kettőt biztosan, kettőt pedig feltételezen azonosítottak a Jósa András által már feltártakkal. A leletek a nyíregyházi múzeumba kerültek (JAM 2000.173.1–2000.177.1.).

**1. sír (231. tábla):** A 60 cm mélyen megtalált összedobált csontok (a combcsontok, néhány fog és koponyatöredékek) egy 35–55 év körüli férfi maradványai (SZATHMÁRY–GUBA 1999. 465.).

*Melléklet:* 1. Nyitott ezüst *hajkarika*. Á: 2 cm, S: 0,85 g.

**2. sír:** Az antropológiai meghatározás szerint emlőállat csontjai.<sup>253</sup>

**3. sír:** Egy 12–16 éves egyén koponyatöredékei (SZATHMÁRY–GUBA 1999. 465.). Melléklete nem volt.

**4. sír:** Az antropológusok meghatározása szerint emlőscsontok (SZATHMÁRY–GUBA 1999. 465.).

**5. sír:** 23 év fölötti nő vázához tartozó medencelapát, hosszúcsonttöredék és bokacsont maradt meg 30 cm mélyen (SZATHMÁRY–GUBA 1999. 465.).

**6. sír:** 40 cm mélyen 40–60 év közötti magas termetű férfi teljesen feldúlt váza (SZATHMÁRY–GUBA 1999. 464.). Melléklete nem volt.

**7. sír (231. tábla):** 50 cm mélyen 48–56 év közötti férfi feldúlt váza (SZATHMÁRY–GUBA 1999. 465.).

*Melléklet:* 1. Szürke *fenőkő* töredéke felületén rozsdanyomokkal. H: 4,4 cm, Sz: 2,6 cm.

**8. sír (231. tábla)** (esetleg azonos az 1900-ban talált 3. és 4. sírral): 51–60 éves nő vázának csontjai összedobálva 43 cm mélyen (SZATHMÁRY–GUBA 1999. 465.).<sup>254</sup> A lábszárcsontokon zöld patina látszott.

*Mellékletek:* 1. A felsőtest csontjai között két *íjvégcsont* három töredéke. A legnagyobb 19 cm hosszú és 1,8 cm széles. A másik kettő 8,9x1,6 cm, illetve 4,5x1 cm. S: 13,85 g. 2. Vadlúd csontjából faragott *tűtartó*. H: 7,1 cm, Á: 0,8 cm, S: 2,65 g. Belsejében 3,9 cm hosszú vastű végén textilmaradvánnyal. S: 0,2 g.

**9. sír (231. tábla)** (azonos az 1900-ban talált 5. sírral): 40–60 év közötti férfi vázának szétszórt maradványai 37 cm mélyen (SZATHMÁRY–GUBA 1999. 465.).

*Melléklet:* 1. Enyhén íves *vaslemez* töredéke. 2,9x1,8 cm, S: 4,35 g.

<sup>252</sup> Az Archaeologiai Értesítő Jósa András Múzeum könyvtárában található 1900. évi példányába Jósa kézírásával bejegyzett adat a 223. oldalon.

<sup>253</sup> A publikációban a temetőterképen a 2. és 3. sír az ásatási dokumentációhoz képest föl van cserélve.

<sup>254</sup> A csontok elhelyezkedése alapján az ásatók nem zárták ki, hogy két temetkezés visszadobált csontjaira akadtak (RÉVÉSZ 2000. 14.).

**10. sír (231. tábla)** (azonos az 1900-ban talált 6. sírral): 50–70 év közötti férfi szétszórt csontjai 52 cm mélyen (SZATHMÁRY–GUBA 1999. 466.).

*Melléklet:* 1. Erősen kopott öntött ezüst *övertet*. Hátoldalán két szegecs látszik, a harmadik használat közben letörött, s itt a veretet átlukasztották. 2x1,7 cm, S: 1,58 g.

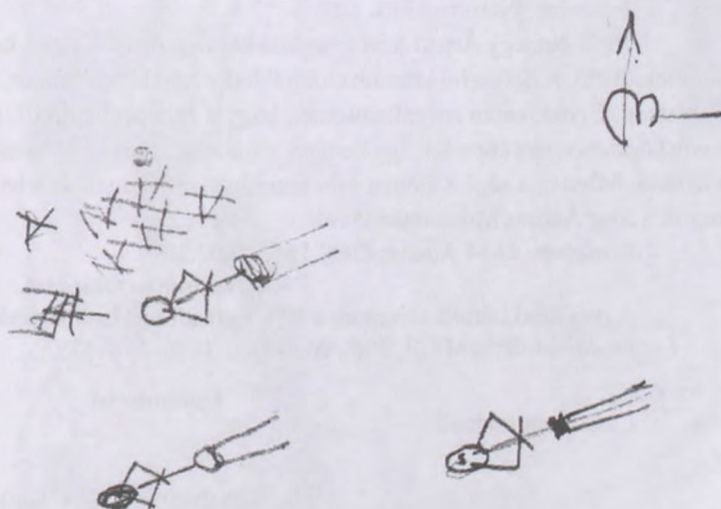
*Irodalom:* JÓSA 1900., ALISP. JEL. 1900. II. 100., HAMPEL 1904. 122., 124–126., 140., valamint 54., 56., 67., 72., 74., 144., 148. kép, HAMPEL 1905. II. 669–676., III. 434–437., HAMPEL 1907. 145–149., 33–37. tábla, FETTICH 1937. 82. LXV: 2. tábla, FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962. 1167. lh. 81., DIENES 1961. 159–166., JÓSA 1968. 112–113., DIENES 1996. 290–291., ÖSEINKET.... 1996. (Fodor István) 204–206., JAM Adattár 99.20., 99.32., RÉVÉSZ 2000., NÉMETH é. n.

## 2. Előtői-dűlő

A község DK-i részén a fatelep kialakításakor végeztek földmunkát. Nyugatról a vasút, keletről a műút fogja közre. A telep ún. 2. sz. mándoki kapujától északra fekvő rész volt az Előtői-dűlő. Ezen a részen folyt a domb elhordása 1960-ban, amikor sírok semmisültek meg. A bejelentés szerint akadt közöttük olyan is, „amely mellett állatfej (!) volt”. Később a lelőhelyre a fatelep ládákat gyártó fűrészüzeme települt.

A helyszínre érkező Csallány Dezső három sír helyét „kitisztította” (133. kép), az egyik végében másodlagos helyzetű *lófogat* talált (CSALLÁNY 1961., DIENES 1996., 332–333. Kat. 52.). A Jósa András Múzeum adattárában lévő 1960-as csontvázlapon található Csallány D. feljegyzése, amely szerint – az általa leletmentett 1–3. síron kívül – „melléklet nélkül korábban három csontvázat találtak ugyanitt” (NÉMETH 1996A. 8.). Csallány D. 1960-as szóbeli közlése, mely szerint „három melléklet nélküli lovassír” lett volna Tuzséron, Dienes István szerint téves (DIENES 1961. 166.).

*Irodalom:* JAM Adattár 2002.72., CSALLÁNY 1961., DIENES 1961. 166., DIENES 1996. 332–333. Kat. 52., NÉMETH 1996A. 8., VÖRÖS 2001. 587.



### 133. kép

Tuzsér–Előtői-dűlő

a temetőrészlet vázlatja

(JAM Adattár 2002.72. alapján)

## 3. Földvár

Jósa András feljegyzése szerint a Salamon-féle kastély közelében, közvetlenül a Tisza mellett feküdt a földvár. Téglalap alakú és mintegy 2 hold területű volt. Jósa András idején sáncai már csak a tiszai oldalon látszottak jól, ott 6–8 m magasak voltak, a többi oldalon elmosódtak. Ma a helybeliek semmit nem tudnak róla, de már Kiss Lajos adatközlő (KISS 1961.) sem említi. A kastély mögött egy holtág nyúlik el, mellette magas gát húzódik. Talán ezen a részen keresendő, azonban ma semmiféle várra utaló nyom nem látszik itt. 1894-ben Jósa András itt gyűjtött Árpád-kori leleteket (JAM 65.420.1.–65.421.1.):

1. Szürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, kihajló peremű *fazék* töredéke, íves vállán négyes befésült hullámvonal-kötegekkel díszítették. P: 23, 4 cm (232. tábla 1.).

2. Szürke, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt, íves *oldaltöredék* két befésült vonalköteg felett befésült hullámvonal-köteg indításával (232. tábla 3.).

3. Szürkésfekete, drapp foltos, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék* két befésült hullámvonal-köteg alatt befésült vonalköteggel (232. tábla 6.).

4. Szürkésfekete, homokos anyagú, korongolt kisebb *oldaltöredék* sűrűn bekarcolt vonalakkal díszítve (232. tábla 7.).

5. Fekete, homokos anyagú, korongolt kisebb *oldaltöredék* mélyen bekarcolt két horonnyal (232. tábla 8.).

6. Szürke, homokos anyagú, korongolt kis *oldaltöredék* bekarcolt vonalköteg alatt karcolt hullámvonal indításával (232. tábla 2.).

7. Kívül téglaszínű felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* 3 karcolt vonallal (232. tábla 5.).

8. Drappos téglaszínű, homokos anyagú, korongolt kisebb edény *válla* az íves nyak indításával, egymást keresztező karcolt hullámvonalakkal díszítve (232. tábla 4.).

*Irodalom:* JÓSA é.n. 396.

#### 4. Kálonga

Neve bizonytalan eredetű, esetleg a szláv *kalú* 'sár' szóból származik (MEZŐ–NÉMETH 1972. 131. irodalommal).

1345: *t...Kalenga, in C-u de Zabouch* (ZICHY II, 177); 1349: *p. Galunga, in C-u Zabouch* (BÁNYFY I, 163, 166).

A település 1345-ben tűnik fel mint a Gutkeled nb-i Várdaiak birtoka, amelyet bezdedi és szentmártoni jobbágyságok használtak. 1349-ben a Tomaj nb-i Régeni (Torda m.) Tamás az ő bezdedi, Várdai János viszont tuzséri birtokához kívánta csatolni. Fából épített templomát 1500-ban említik (OL DI. 20.991). 1551-ben Mándokkal, Bezdeddel és Tuzsérrel volt határos (*p. Kalonga LO METALES SZABOLCS* nro. 23). Tuzsér határába olvadt [SzSzBmL T. 18. (1800): *Locus Templi et Cemeterii*; T. 208. (1843)].

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 103.

1968-ban egy Árpád-kori templom körüli temető és egy – talán középkori – település maradványai kerültek itt elő. A helyszíni szemlét előbb Futaky László restaurátor, majd Németh Péter és Magyar Kálmán végezte el. Ennek során megállapították, hogy a feltehetőleg XIII. századi templom egy dombon állt, s a domb közelében utat építettek. Így kerültek elő a településre utaló házak, szemétdöbrök maradványai, valamint a temető. Mindez a régi Kálonga falu maradványa lehetett. A leletanyagról nem tudok, bár az a jelentés szerint a Jósa András Múzeumba került.

*Irodalom:* JAM Adattár 2002.166., 2002.201.

#### 5. Református templom

A mai késő barokk templom a XIV. századi forrásokban már említett egyház helyén áll.

*Irodalom:* SzSzMT II. 395., ALISP. JEL. 1926. 178–179.

#### Újdombrád

Lásd Dombrádnál!

### 30. Vasmegyer (134. kép)

Neve törzsnévi eredetű, a legrégibb helynévtípusba tartozik, a X. században keletkezett, csak jelzője tapadt hozzá később (MEZŐ–NÉMETH 1972. 135–136. irodalommal).

1310: *p. Moger* (ZICHY I, 126); 1328: *nob. domina, nomina Barbara relicta c-is Mich-is f-i Nic-i de Meger* (ZICHY I, 314); 1335: *p. Meger voc. in C-u Zabouch exist.* (OL. DI. 62.177).

A falu 1310-ben tűnik fel mint Ilapur fia László birtoka, amelyet komorói Lóránd fia Sándor pusztít. [Ilapur nevét az ibrányi határ ÉK-i részében található *Jalapár-sziget* örizte meg (KISS 1961. 144.)]. 1328-ban dögei Jób leánya, Borbála, Megyeri Mihály özvegye végrendelkezett gyermekei részére. 1335-ben ibronyi Albert fia Miklós, Ilapur fia László leányai, *Chubird* és *Cecilia*, valamint a Péc nb-i Lukács és Gergely részére megosztották. 1378-ban Vasvári (Szatmár m.) *Fekech* Miklós kérte magának a megyeri várjobbágyság birtokát „várnépbeliek földje címén” (*nomine t-rum populorum castrensium*). A várjobbágyság tiltakozása nyomán keletkezett perben végül a megyerieket is *proclamatorius* (kikiáltó) szolgálattal terhelt várnépeknek minősítették; földjük eladómarozása érvényben maradt (OL DI 24.910, ZSOLDOS 1990. 13, 22). 10 M értékű köegyházát 1483-ban említik (ADATOK AZ EGRI... II, 228; III, 140). A község mai neve előtagját a fenti Vas Miklósról kapta (1385: TT. 1889. 732.).

*Irodalom:* NÉMETH 1997. 131.

## 1. Apáti

A községtől és a Kápolna-tanyától keletre, a kéki határrészen keresendő egykori település. Neve az *apát* köznév -i képzős (ez a mai -é birtokjel megfelelője) alakja, azaz az apát földjéről van szó (MEZŐ-NÉMETH 1972. 30. irodalommal).

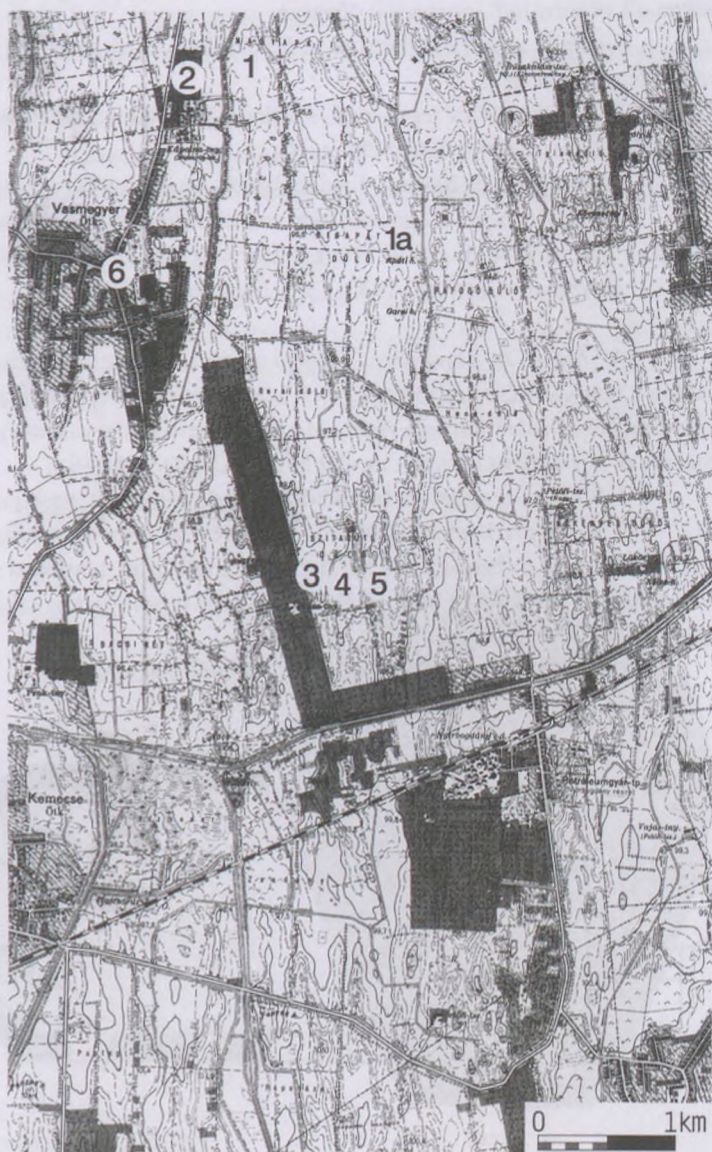
1316/353: *p. Apaty...cum silva Tyzakuz voc., ad eandem Apaty pertinente in C-u de Zabolch* (BÁNYFY I, 187–8); 1329: *t. Apaty* (KÁLLAY 1943. I, 328. reg.).

A település 1316-ban tűnik fel, amikor I. Károly király a Gutkeled nb-i Lotárd hűtlen fiaitól, Jakabtól, Páltól és Jánostól elkobozta, s a Balogsemjén nb-i Egyed fiainak, Simon és Iván mestereknek adományozta. 1329-ben Iván mester tiltakozott, hogy az Apátihoz tartozó Tiszaköz nevű erdejét a Péc nb-i Lukács mester saját ibrányi földjéhez csatolta. Kápolnáját 1340-ben említik (KÁLLAY 1943. I, 587. reg.). 1353-ban határa Bogdánnyal és Henével érintkezett (BÁNYFY I, 194).

A Vas megyer határába olvadt település nevét a Nagypáti és a Kisapáti dűlőnév őrzi. A hagyomány szerint klostrom állt az Apáti-dűlőben, melynek téglalapjai még sokáig látszottak. Magát a kiemelkedő helyet Nagypáti-hegynek nevezték (KISS 1961. 406.).<sup>255</sup>

Németh Péter 1967-ben megpróbálta azonosítani a falu helyét. Feltételezése szerint az Apáti-domb egy kurgán lehetett, melyen őskori cserepeket talált, s regisztrálta a kápolna maradványait.<sup>256</sup>

Irodalom: NÉMETH 1997. 24., JAM Adattár 98.1.



### 134. kép

Vas megyer határába  
eső lelőhelyek

- 1: Apáti, 1a: Apáti-hegy,
- 2: Apáti-Kastélykert,
- 3: Megyalja,
- 4: Megyalja 2.,
- 5: Megyalja 3.,
- 6: Református templom

<sup>255</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

<sup>256</sup> Magát az Apáti-hegyet lásd a térképen (134. kép) 1a. jelzéssel!

## 2. Apáti, Kastélykert

A település ÉNy-i oldalán, a Nagypáti-dűlőben állt Megyery Péter földesúr kastélya, melyet Kiss Lajos szerint 1894-ben bontottak le (Kiss 1961. 411.). A valójában erősen átalakított épület egy közelítőleg É-D-i homok(?)domb déli végén áll. 2002-ben végzett helyszíni szemlénk idején a dombot sűrű aljnövényzet és fák borították. A kastély kertjéből – azaz valószínűleg az északi oldalról – ajándékozott Lichtman Mór 1930-ban cserepeket a múzeumnak (JAM 63.493.1–2.):

1. Szürke, drapp foltos külső felületű, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt edény kihajló *pereme*, íves nyakán körömbenymásokból kialakított díszítősor fut körbe. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (233. tábla 2.).

2. Kívül-belül téglaszínű, fekete foltos, fekete törésű, homokos anyagú, korongolt kihajló *perem*. Peremátmérője nem szerkeszthető ki (233. tábla 4.).

3. Fekete, homokos anyagú, korongolt íves *válttöredék*, a nyakon karcolt hullámvonal fut körbe, a válon sűrűn karcolt vonalazás díszíti (233. tábla 5.).

4. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* két egymás közelében lévő befésült hullámvonal-köteggel díszítve (233. tábla 3.).

5. Sötétszürke, homokos anyagú, korongolt, kopott *nyaktöredék* három mélyen bekarcolt vonallal díszítve.

6. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* három bekarcolt vékony hullámvonallal díszítve.

7. Kívül szürkés téglaszínű, szürke törésű, kissé homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék* karcolt vonalköteggel díszítve.

8. Kívül szürkés téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú korongolt edény felmenő fal nélküli *alja* máltai kereszt alakú fenékbélyeggel.

9. Az előzőhöz hasonló fenékbélyeges *töredék*, a kereszt egyik szárából induló vonallal.

10. Kívül-belül drapposszürke, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt *edény alja* egészen kis részen a felmenő fal indításával. Rajta küllős kerék alakú fenékbélyeg látszik.

*Irodalom:* ALISP. JEL. 1930. 136., JAM Adattár 2002.96.

## 3. Megyalja 1.

A község DK-i határában, hajdani lápból kiemelkedő lankás domb<sup>257</sup> egész felszínén őskori cserepek mellett középkoriakat gyűjtött 1962-ben Melis Katalin terepbejárása során (92. lelőhely). A lelőhely dombja a nyírbogdányi vasútállomásra vezető kövesút keleti oldalán van, és egy dűlőúttal kettévágott domb csatlakozik hozzá. Az Árpád-kori darabok az alábbiak (JAM 97.333.5–8.):

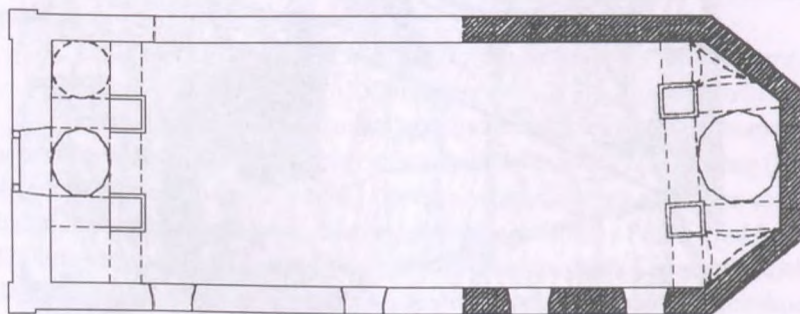
1. Világos téglaszínű, homokos anyagú, korongolt, vastagabb falú *oldaltöredék*.

2. Kívül piszkosfehér felületű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, vékony falú *oldaltöredék*.

3. Kívül világosszürke, belül világos téglaszínű, homokos anyagú, vékony falú *oldaltöredék*.

4. Kívül-belül téglaszínű felületű, kívül szürke foltos, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt edény vágott *alja*. F: 12 cm.

*Irodalom:* MELIS 1964A. 4., JAM Adattár 2002.96.



135. kép  
(Vas)Megyer falu  
templomának alaprajza  
Lukácsy Gábor  
felmérése 1984  
(NÉMETH 1997.  
131. alapján)

<sup>257</sup> A hely megjelölése a térképen hozzátétőleges, a leírás alapján történt.

#### 4. Megyalja 2.

Az előző lelőhelyhez csatlakozó domb<sup>258</sup> keleti lejtőjén neolit, császárkori és kora középkori cserepeket gyűjtött Melis Katalin 1962-es terepbejárása során (93. lelőhely) (JAM 97.334.26–32.):

1. Világos téglaszínű, szemcsés anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
- 2–3. 2 db fehér, kissé homokos, korongolt *oldaltöredék*. Az egyik egyenes, két egymástól távolabb bekarcolt vonallal, a másik két egymás közelében bekarcolt vonallal díszített.
4. Drapposszürke, homokos anyagú, korongolt íves *oldaltöredék*. Talán bogrács?
5. Szürke, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
6. Drapposszürke, kissé szemcsés, korongolt *alj-töredék* kis peremmel. F: 8,9 cm.
7. Kívül drapposszürke felületű, sötétszürke törésű, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj*. F: 11,5 cm.
8. Kívül-belül téglaszínű, szürke törésű, homokos anyagú, korongolt, vágott *alj* a belsejében erős korongolási nyomokkal. Kopott. A fenékátmérő nem szerkeszthető ki.

*Irodalom:* MELIS 1964A. 4., JAM Adattár 2002.96.

#### 5. Megyalja 3.

Az előző lelőhelytől keletre párhuzamosan futó É–D-i dombvonulat<sup>259</sup> egész felszínéről szórványosan kerültek elő őskori és középkori cserepek Melis Katalin 1962-es terepbejárása során (94. lelőhely). (JAM 97.335.6–7.):

1. Világos téglaszínű, homokos anyagú, korongolt *oldaltöredék*.
2. Drapposszürke, homokos anyagú, korongolt, vékony falú kis *oldaltöredék* felületén sűrű korongolási csíkokkal.

*Irodalom:* MELIS 1964A. 4., JAM Adattár 2002.96.

#### 6. Református templom

A középkori egyházzról kevés adat van (lásd feljebb). Építése feltehetőleg a XV. századra datálható (135. kép).

*Irodalom:* NÉMETH 2000. 11.

#### 7. Vécsey Károly Nagy-tanyája

Jósa András gyűjteményébe került 1869-ben egy fazék (JAM 64.813.1., régi IV. 92.):<sup>260</sup>

1. Szürkés téglaszínű, fekete foltos, homokos anyagú, korongolt nagyobb kihajló peremű *fazék*. Vállán ferde köröm-benyomásokból kialakított díszítősor alatt karcolt csigavonal látszik. Pereme és feneke csorba. Kissé homorú alján varratszerű vonal emelkedik ki. P: 17,3 cm, M: 25,8 cm, F: 10 cm (233. tábla 1., 136. kép).

### Vencsellő

Lásd Gávavencsellő!



#### 136. kép

Vasmegyer–Vécsey Károly Nagy-tanyája  
(Boros György felvétele)

<sup>258</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

<sup>259</sup> A hely megjelölése a térképen hozzávetőleges, a leírás alapján történt.

<sup>260</sup> A lelőhely meghatározása nem történt meg, a térképen nem szerepel.





## Értékelés

### A Rétköz

„...a régészeti hagyaték csak akkor lesz a történeti forrásokkal egyenértékűvé,  
történeti szempontú értékelésre alkalmatossá,  
ha a lelőhelyeket az Árpád-kori vízrajzi viszonyokat,  
erdőhatárokat, úthálózatokat az okleveles anyag alapján meghatározható  
– részben elpusztult – korai településeket feltüntetető térképre vetítjük rá.”  
(DIENES 1974. 24.)

A Rétköz (más néven Rétoldal, Nagyrét, Nagyláp stb. – RÉFI OSZKÓ 1986. 221.) a Felső-Tisza-vidék 560 km<sup>2</sup>-es (142 444 kat. hold – KISS 1961. 5.) kistája, a Zempléni-hegység és a Nyírség között megbúvó, egykor vizes-mocsaras láp. A Tisza ősi árterének bal parti része.<sup>1</sup> Mint az valamennyi vízszabályozás előtti térképen jól látható (ld. pl. a kötet végén található összehajtott térképet!), az Ecsedi-láphoz hasonló nádas, ingoványos terület volt. A XVIII–XIX. században 28 falu és 2 mezőváros határát foglalta magába. Ma 30 település tartozik hozzá. (KORMÁNY 2000.) Északról a Tisza zárja le, a többi részen a Nyírség kiemelkedő platójával határos. A Tisza mintegy 135 km-nyi utat tett meg a szabályozás előtt a Rétközben (ma már a kanyarok átvágása után csak mintegy 70 km-t). A vízjárás szélsőséges, ami annak köszönhető, hogy ez a Felső-Tisza-vidék legcsapadékosabb része.

Az alacsony ártéri táj fiatal peremsüllyedék. Átlagos tengerszint feletti magassága 93–103 m között változik. A Tisza közepes vízszintje ezen a vidéken 95 m, így nagykiterjedésű, lefolyástalan medencét alakított ki. Megtelepedésre csak a 100 m feletti térszín volt alkalmas. A folyót északról 2–5 km széles hát kíséri, lezárva a Rétköz medencéjét. A keleti és a déli rész hirtelen emelkedik, a Tisza felőli oldalon alacsonyabb. Becslések szerint az ősi ártér kiterjedése a Rétközben 40–50000 ha felett volt (vagyis több, mint a terület fele). Más számítások szerint mintegy 35000 ha volt árvíz és belvíz járta terület, további 23000 ha pedig állandó tóvidék és láp lehetett. Ez utóbbi számítás szerint tehát állandóan vagy időszakosan vízjárta volt a Rétköz több mint 2/3-a. Megtelepedésre a mocsárvilág és a szárazföld találkozási pontjai voltak alkalmasak, egyrészt a kiemelkedő szigetek, másrészt az ártér pereme a Nyírséggel határos részeken. A Rétköz közepén végigkanyargó nagy ér Zsurknál ágazott ki a Tiszából – Petre, Sörös, Sebecse, Sör, Parom, Járatere, Sárosér, Ásottér, Megyeárka néven egyaránt ismert – és Tiszabercelnél ömlött a Tiszába. A vízi szállítás gyakorlatilag évszázadokon át nem a Tiszán, hanem a csendesebb folyású nagy éren folyt.<sup>2</sup>

A Rétköz természetföldrajzi adottságai – akárcsak kialakulásának története – hasonlóak a Bodrogek közéhez. A két szomszédos terület földtörténeti fejlődése azonos volt. Sajátos, hogy a honfoglalók előszeretettel telepedtek meg ezeken a mocsaras, vizes tájakon.<sup>3</sup> „A sűrű erdőktől való idegenkedéssel szemben a honfoglaló magyarság sehol sem kerülte a mocsaras, lápos vidékeket, sőt adataink tanúsága szerint a lápokat mindenütt sűrű rajokban szállta meg. A halászat és pákászat – e két magyar ősfoglalkozás – állandó megélhetést biztosított a lápi szigetek lakóinak, a lápi rétek télen is zöld legelője pedig messzi környék jószágának biztosított téli legelőt.” – írta Kniezsa István (KNEZSA 1938/2000. 374.).

A fentebb idézett szavai ellenére Kniezsa István ugyanennek a kötetnek a térképmellékletén fehér foltként jelölte Magyarország XI. századi népei tekintetében a Rétközt, a Bodrogeköt, valamint az Ecsedi-lápot is. Ez annál is sajátosabb, mivel a honfoglalás kori régészeti leletek mind a Rétközben, mind a Bodrogekötben igencsak gyakoriak. Elterjedésüket többen és többféleképpen igyekeztek magyarázni. A X–XI. századi lelőhelyeket a Felső-Tisza-vidéken Dienes István és Németh Péter térképezte föl 1971-ben, s próbálta meg Borsy Zoltán geográfus segítségével értelmezni szóródásukat. Megfigyeléseik alapján a lelőhelyek részben

<sup>1</sup> A jobb parton a Rétközhez minden tekintetben hasonló Bodrogek köz fekszik.

<sup>2</sup> A Rétköz földrajzi adottságait legújában részletesen tárgyalta KORMÁNY 2000. Emellett nagy haszonnal forgattam még Réfi Oszkó Magdolna tanulmányait (RÉFI OSZKÓ 1986. és RÉFI OSZKÓ 1997., különösen 12–18., 23.).

<sup>3</sup> Így van ez annak ellenére, hogy a szakirodalomban olvasható olyan alapvetően téves becslés is, hogy a X–XI. századi települések száma mindössze 13 volt a Rétközben (RÉFI OSZKÓ 1997. 32.). Ez az adat mindenfajta hivatkozás és forrásmegjelölés nélkül jelent meg.

a vízhez tapadnak, láthatóan elkerülik a sívó homokot (ez sem a Rétközben, sem a Bodrogközben nem okozhatott különösebb problémát). Elterjedésük leginkább talán a rozsdabarna erdőtalaj elhelyezkedésének felelt meg (DIENES 1986. 108–114., NÉMETH 1973., NÉMETH 1988. 9., NÉMETH 1993. 141., NÉMETH 1996. 23–25.). Ez a tény véleményük szerint a földművelés meglétére, sőt fontosságára utal.

Ezzel ellentétben Bálint Csanád a teljes Kárpát-medencét véve figyelembe arra az álláspontra helyezkedett, hogy a vezető- és középréteg leletei (Hampel A csoport) a homokos talajon vannak meghatározó többségben, míg a Hampel-féle B csoport lelőhelyei (köznép) elsősorban az agyagos, löszös talajra jellemzőek. Ennek alapján úgy véli, hogy „a homokos területen nagy állattartás folyt..., a honfoglalók ezen csoportja elsősorban nomadizáló életmódot folytatott”, ugyanakkor a köznép elsősorban földműveléssel foglalkozott volna (BÁLINT 1980. 42–46., BÁLINT 1991. 200–205.). Ez utóbbi hipotézis bírálata Dienes István tollából jelent meg, aki ugyan szintén arra gondolt, hogy a törzsi és nemzetségi arisztokrácia temetői (a köznépi temetőkkel ellentétben) valóban rövid ideig voltak használatban, majd a közösség szálláshelyet változtatott (DIENES 1961. 125–126.), azonban felhívta a figyelmet arra, hogy a táj sokkal tagoltabb és sokszínűbb, mint amilyenek azt Bálint Cs. kezeli, s ennek megfelelően pl. a Nyírség sem összefüggő homokhát, s itt is kötöttebb talajok közelében vannak a lelőhelyek. Ebben a modellben az előkelő réteg az uralkodó Árpád-ház népe, amely a Kárpát-medence gazdaságilag legkedvezőbb területeit vette birtokba, nem pedig etnikai (kabar) vagy életmódbeli (nomadizmus) tényezők határozták meg lakhelyüket (DIENES 1986. 108–114.).

Visszatérve az általam vizsgált szűkebb régióhoz, a Rétközhöz, jelenleg 58 többé-kevésbé biztos temetkezőhelyen legalább 597–602 sírról van tudomásunk. A temetők zöme a Rétköz peremén fekszik, a Nyíri plató törésvonala mentén. Meg kell jegyezni, hogy itt futott a Felső-Tisza-vidék egyik legfontosabb útja is, melyet már a római császárkor időszakában is kirajzolnak a leletek (ISTVÁNOVITS 1986. 95–96.). Ennek az útnak a nagyobbik – keleti – szakasza ma is Szabolcs-Szatmár-Bereg megye egyik fő ütőere: a 4-es út, mely Budapestről vezet Záhonyba. Nyírbogdánytól nyugatra csatlakozik a 4-es úthoz a Kótajon (egykori Keresztút) és Tiszabercelen keresztül a Balsa–kenézliói révhelyhez tartó út. A kenézliói temető népessége alighanem e révhelyet (is) ellenőrizhette. Keleten a záhonyi révhöz lehetett eljutni. Itt helyezkedik el a közelben Tiszabezdéd a maga ugyancsak fegyveres-lovas népességével.<sup>4</sup> A Rétköz peremén futó út fontosságát hangsúlyoznunk kell, mivel a mocsaras terület egyébként igen nehezen volt járható ebben az időszakban. Jól illusztrálja ezt a II. József-féle 1. katonai felmérés<sup>5</sup> utakra vonatkozó adatsora. Így pl. Ibrány esetében a leírás: „Kótaj (Gotha) 2 1/4, Halász (Halasz) vízen 1, szárazon 5 óra” (SZABOLCS 1996. 68.). De idézhetnénk ugyaninnen a Berencsre (Rétközberencs, ahonnan tarsolylemezes sírt is ismerünk) vonatkozó részt is: „A mocsár ... Körülveszi az egész helységet úgy, hogy csak nagyon száraz időben lehet ebből a faluból nagyon keskeny töltésen és hidakon át Ajak és Pátroha felé eljutni.” (SZABOLCS 1996. 91–92.)

A régészeti lelőhelyek elhelyezkedése alapján kétségtelen, hogy a X–XI. században viszonylag száraz periódussal számolhatunk. Erre részben a terepbejárások során az élő vízmeder közelében talált településmaradványok utalnak, részben az olyan temetkezések, mint pl. az Ibrány–Esbó-halmi 133. sír, amely fekete öntésföldben az egykori víz közelében került elő.

Nem véletlen, hogy éppen ebben az időszakban (vagyis 800 és 1200 között) „kis klímaoptimumot” emlegetnek, vagyis ez volt az elmúlt kétezer év legmelegebb periódusa. Igaz, 1000 tájától a csapadék mennyisége a rekonstrukciós kísérletek szerint fokozatosan növekedett. (GYULAI 2000. 46. további irodalommal) A honfoglalás idején tehát igen száraz időkkel kell számolnunk, ennek ellenére a mai Magyarország negyede, az Alföld 2/3-a „időszakosan vagy állandóan vízzel borított árterek, lápok, mocsarak szővevényes hálózata” volt, a Felső-Tisza-vidék pedig összefüggő erdő–mocsár–láp terület (SOMOGYI 1984. 61., PALÁDI-KOVÁCS 1979. 57., 60. további irodalommal), ezen belül a Rétközben a mocsár és a láp dominált. Jól illusztrálja ezt a rétközi tájra vonatkozó okleveles adatok sora, mely tavakról, erекről, gorondokról, szigetszerű kiemelkedésekről szól (NÉMETH 1972B. 49–51., NÉMETH 1996. 19–22.). A helyzetet jól jellemzi, hogy Mikesy Sándor Szabolcs megyéből 151 középkori víznevet gyűjtött össze, s ezek közül 94 (62,2%) lokalizálható a Rétközbe (MIKESY 1940.).

<sup>4</sup> Hogy Tiszabezdéd ennek az útnak már igen korai időktől kezdve fontos állomása lehetett, annak jó bizonyítéka Czető András tiszabezdédi tanár gyűjtése, aki tekintélyes mennyiségű obszidiánt talált (és talán folyamatosan) tanítványaival a környéken.

<sup>5</sup> Rétközi részét lásd az összehajtogatott térképlapon a kötet végén!

A fenti tényezők meghatározták az itt élők életmódját. A földművelés előtérbe kerülésének nem is annyira a talaj minősége jelentette az akadályát, hanem sokkal inkább az árvizek, s azok relatíve lassú visszavonulása a Rétközben (RÉFI OSZKÓ 1986. 236.). A néprajzi adatok alapján a halászzattal, csikászzattal és más lápi foglalkozásokkal jól megfér az állattartás. Kiss Lajos írja (KISS 1961. 136.): „Említésre méltó a jószággtartás is. A kaszáló meghaladta az ezer holdat, a legelő is megközelítette ezt a nagyságú területet... Ehhez kell még számítani a lápokot is, melyek területét ugyan nem ismerjük, de mindebből látható, hogy jószággtartásra kellő nagy és alkalmas területeik voltak...”

Mivel a honfoglalás- és kora Árpád-kori lakosság esetében a kutatás elsősorban ezzel az „ágazattal” számol leginkább, lényegesnek vélem a kérdés kissé részletesebb vizsgálatát. „A 97–99 m tszf.-i magassági zóna az ártér legértékesebb haszonvételének, az állattartásnak a színtere. ... Mivel ... nem tudtak mindenhol és mindenkor jószágai számára elegendő takarmányt biztosítani, ezért Rétköz-szerte a téli–nyári legelőváltás gyakorlatát éltek.” (RÉFI OSZKÓ 1986. 230–231.) Az állatokkal vándorolva alkalmazkodtak a folyó vízjárásához: árvizekkor, tavasszal és ősszel az ártér magasabb részére hajtottak. Különösen nagy áradásokkor a Hegyaljára vagy a Hegyközbe vonultak (FRISNYÁK 1982. 68.).

Az állattenyésztés sikeressége – nagy mértékű extenzivitása miatt – még a XVIII. században is erősen időjárásfüggő volt. A bőséges és inséges esztendő váltakozását a takarmány mennyisége szabta meg. 1794/95 telén és tavaszán pl. 3050 állat (szarvasmarha, ló, juh, sertés) elhullásáról tudósítanak (RÉFI OSZKÓ 1986. 235–236.). Ehhez hasonló esetek nyilvánvalóan előfordultak a honfoglalás korban is.

Kérdés, hogy a történeti és néprajzi adatok mennyire hasznosíthatók a régészeti leletek interpretációjában. Tagadhatatlan, hogy nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a vízrajzi, talajtani és növényföldrajzi mikróregió adottságokat, amelyek meghatározták egy-egy ott élő népcsoport létfenntartásának korlátait. E tekintetben érdemes itt áttekintnünk egy Réfi Oszkó M. által közölt adatsort, mely az állandó vízjárta területek megoszlását mutatja. Az összeállítás 1816-ból származik (RÉFI OSZKÓ 1986. 240.):

„1. Az állandóan vízzel borított terület a határ több mint 40%-át foglalja el. Ide tartozott Beszterec, Gégény, Ibrány, Rétközberencs, Tiszarád, Kék és Kékcse. Ezek az – Ibrány kivételével – kis határu településeken hosszú távon a lakosság megélhetésének fő forrása a mocsarak, lápok hasznosítása, a gyűjtögetés, a halászat, csikászat.

2. A második csoportba sorolhatók azokat a települések, ahol az állandó vízborítás 20–40% között volt, de az időszakos elöntés a határnak további 30–50%-át veszélyeztette. Ilyen település: Dombrád, Komoró, Paszab, Tizsakanyár, Tizsabercel és Döge. Az időnkénti elöntés a szárazföldi termelés biztonságát veszélyeztette, ezért a lakosság az extenzív állattartásra rendezkedett be.

3. A harmadik csoportot a „legszárazabb” községek alkotják. Ezekben az ármentes terület aránya minden esetben meghaladta a 70%-ot: Vencsellőn 94,4, Nyírbogdányban 91,3, Bujon 76,8, Kemecsen 76,1, Gáván 73,0%.”

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a Rétköz vizes-mocsaras területe a néprajzi analógiák alapján elsősorban az állattenyésztésnek kedvezett. Ennek azonban semmi esetre sem nomád formájával kell számolnunk.<sup>6</sup> Az Árpád-kori telepek állatsont anyagában Északkelet-Magyarországon a szarvasmarha foglalja el az első helyet, a második helyen a sertés áll (VÖRÖS 2000. 75–76., 1. táblázat).<sup>7</sup> Ez az arány jól egybeesik a néprajzi megfigyelésekkel, amelyek szerint az ártéri állattartás két legfontosabb állata a szarvasmarha és a sertés (RÉFI OSZKÓ 1986. 232.). Hogy nem a juhcsontok dominálnak, azt megérthetjük Bél Mátyás véleményéből: a „juhoknak ez a mocsaras és dögvészes táj nem kedvez, azért csak ott tartják, ahol a talaj szárazabb” (BÉL–SCHEMBERGER 1979. 15.).

<sup>6</sup> Erre vonatkozó véleményemet ld. ISTVÁNOVITS 2002. Ugyanitt kísérletet tettem a Rétköz „eltartóképességének” meghatározására is, vagyis annak megbecsülésére, hogy egy adott időszakban, elsősorban (szilaj) állattartó életmódot feltételezve a terület maximálisan hány fő megélhetését tette lehetővé.

<sup>7</sup> Meg kell jegyezni azonban, hogy ez a vizsgálat mindössze 7 lelőhelyre korlátozódik, s közöttük rétközi nem fordul elő. Tekintetbe véve a Rétköz sajátos földrajzi adottságait, nem zárható ki, hogy ehhez képest az ottani állatállomány összetétele esetleg más volt. Adatok híján azonban a kérdésben állást foglalni nem lehet. Összehasonlításként a Rétközben csupán a kisvárdai korai szláv telep állatsontjairól beszélhetek itt. A mindössze 94 db csont többsége szarvasmarha maradványa (78 db), második helyen ugyancsak a sertés áll (12 db). E mellett előfordult egy mezei nyúl, egy róka és két vadmadár maradvány. (ISTVÁNOVITS 2001. 178.)

Az állattenyésztés mellett nyilvánvalóan számolnunk kell földműveléssel is. Ezt a régészeti leletek a legkorábbi időktől kezdve egyértelműen bizonyítják. A kutatás számára az is már régóta világossá vált, hogy mezőgazdasági eszközök (ásópapucs, szalu, kasza, nádvágó, juhnyíró olló, iga stb.) nem csak a köznépi temetőkből ismertek, belekerültek esetenként a közép- és vezetőréteg sírjaiba is (MESTERHÁZY 1980. 30–31.). Ezek közé tartozik a tiszabezdédi temető 4. sírjának sarlója (esetleg ugyanitt a 12. sírban is volt sarló – vö. KRALOVÁNSZKY 1962. 119.). A Rétközben ismert másik<sup>8</sup> mezőgazdasági eszköz Ibrány–Esbó-halom 152. sírjának ásópapucsa (81. tábla). Az ibrányi sír temetőn belüli helyzete (2. generáció<sup>9</sup>) alapján viszonylag korai (X. század végi) előfordulásról van szó. Ásópapucst több esetben – ha nem is túl gyakran – találtak X–XI. századi temetőben (MÜLLER 1982. 445–446.). Az ibrányi lelet formai szempontból jól illeszkedik a Müller Róbert által felvázolt tipológiai sorozatba (MÜLLER 1982. 442–448.).

A vizes-mocsaras területen nyilván fontos szerepe lehetett a halászatnak. Legutóbb Andrásfalvy Bertalan értékelte Ortvy Tivadar adatát, aki a XIII. század végi Magyarországról 1050 halastó nevét gyűjtötte össze (ANDRÁSFALVY 2002. 10.). Halastavat még a vizes-mocsaras Rétközben is említenek: pl. Kék és Demecser határából (ANJOU OKMT. II. 224.). Alighanem egyet kell értenünk Andrásfalvy Bertalannal abban, hogy halastónak nevezhettek minden olyan vizes részt, ahol valamilyen emberi beavatkozás segítette a halgazdálkodást. Nem egy mai értelemben vett halastavat kell tehát elképzelnünk a Rétközben, hanem olyan mély fekvésű, vizes részeket, ahol kisebb beavatkozás is elegendő volt: egy nem túl nagy gát építése, egy völgy elrekesztése stb.

Mindezek a lehetőségek biztosították az itt megtelepedők számára a megélhetés alapjait. Az igen sűrű megszállást azonban nem indokolják.<sup>10</sup> Azt nyilvánvalóan hatalmi és stratégiai tényezők határozták meg, valamint a terület korábbi lakosságának száma, összetétele és viszonya a honfoglalókhöz. Ennek fényében elsőként az a kérdés szorul vizsgálatra esetünkben, hogy milyen volt a Rétköz etnikai képe a IX. században.

<sup>8</sup> Közelebbi lelőköri körülmények híján nem értékelhető a Kisvárdai belterületéről származó hosszúka alakú ekepapucs (128. tábla 1.).

<sup>9</sup> Az ibrányi temető értékelését ld. lejjebb!

<sup>10</sup> Hogy ez így van, annak ékes bizonyítéka, hogy az avarok (sem a korai, sem a késői avarok) nem szállták meg a teljes területet: ld. lejjebb!

## Avarok vagy szlávok?

### Néhány szó a honfoglalás előtti Rétközről

A IX. század etnikai viszonyainak felvázolása nemcsak a Rétközben, de a Kárpát-medence keleti felének egészében is gyerekcipőben jár, ugyanakkor éles vitákra ad alkalmat (pl. Az ALFÖLD 1993.). Ez utóbbi nem véletlen, hisz kulcskérdés a honfoglalás kori kutatás szempontjából is. Nem kívánok itt kitérni olyan kérdésekre, mint a frank–avar háborúk „eredménye” vagy a bolgár terjeszkedés határának meghúzása. Az alábbiakban csupán arra teszek kísérletet, hogy prekoncepció-mentesen megvizsgáljam, mit tudunk jelenleg a régészeti leletek tükrében a Rétköz etnikai térképéről a honfoglalást megelőző időszakban.

Az eddig ismertté vált lelőhelyek alapján a honfoglalást megelőző időszakban a Rétköz lakossága meglehetősen gyér lehetett. Az V. századból még említhetünk egy-egy lelőhelyet (pl. a híres fibulás sír Gáváról), a VI. század elejéről azonban szinte semmit. Az Alföld többi részéről jól ismert VI. századi gepida leletanyag teljes mértékben hiányzik. Több mint fél évszázados hiátus után az avar korban bukkannak föl ismét leletek a Rétközben.

A terület a kora avar időszaktól kezdve megosztott, s nem változott ez a helyzet a IX. századig, pontosabban a honfoglalásig sem. A Rétköz nyugati részén – a régészeti leletek alapján – tíz megtelepedtek az avarok (a keleti rész helyzetére a későbbiekben térek ki). A Rétközből az alábbi avar lelőhelyeket ismerjük (137. kép 1.)<sup>11</sup>:

1. Buj–Hiller gözmalom: VI. század vége – VII. század eleje (ADAM 2002. 87.).
2. Kemece–Sarvay-tag: VIII. század (ADAM 2002. 189.).
3. Kótaj–Bánomvár: VII. század (ADAM 2002. 209–210.).
4. Kótaj–Belterület, Újszőlő: VII. század (ADAM 2002. 210.).
5. Kótaj–Teleki L. birtoka: VI. század vége (ADAM 2002. 210.).
6. Nagyhalász–Homok-tanya, 267.: VII. század vége – VIII. század eleje (ADAM 2002. 252.).
7. Nagyhalász–Homok-tanya, Ságretoldal-dűlő: VII. század vége – VIII. század eleje (ADAM 2002. 252.).
8. Nagyhalász–Homok-tanya, Tisztilak kertje: VII. század vége – VIII. század eleje (ADAM 2002. 252.).
9. Nagyhalász–Telek-tanya, Hajóhomok-domb: VII. század vége – VIII. század eleje (ADAM 2002. 252.).
10. Paszab: VIII. század (ADAM 2002. 281.).
11. Paszab–Belterület: VIII. század (ADAM 2002. 281.).
12. Paszab–Övedpart, Horváth L. kertje: VIII. század (ADAM 2002. 281.).
13. Tiszabercel–Nagyvér: VIII. század (ADAM 2002. 376.).
14. Tiszabercel–Vékás-dűlő, Hajnal I. földje: VII. század első fele (ADAM 2002. 376–377.).
15. Tiszabercel?: VIII. század (ADAM 2002. 377.).

Fölmerült még néhány korongolatlan edénnyel kapcsolatban azok avar eredete (Ajak: JAM 65.89.1., Demecser–Borzsovapusztja: JAM 67.219.1., NÉMETH 1975. 13. és Tiszatelek–Telek-tanya: JAM 64.56.1.), azonban ezek a darabok lehetnek császárkoriak is. Így ezeket vizsgálatunk során figyelmen kívül hagytam. Csallány Dezső egy adattári feljegyzése alapján Bodnár Bálint információja szerint Kékcсэн, a homokhordó helyen egy hurkos fülű kengyelt találtak. Ugyanott voltak csonttöredékek és gyöngyök is. A leletek azonban nem kerültek múzeumba, így kormeghatározásuk és értékelésük nem lehetséges.

A VI. század végétől a VIII. század végéig az avar szállásterület határa a Rétközben nem változott. Nagyjából ott húzható meg, ahol az utóbbi évek kutatása a térképészeti és helynévi adatok alapján a Csörsz-árok külső – ma már nem látható – vonalát sejtí (137. kép 4.)<sup>12</sup>

<sup>11</sup> A lelőhelyeket Lipszky János XIX. század elején készített Magyarország térképének rétközi részletén mutatom be, melyen jól látszik az erősen vízjárta terület. Joannes Lipszky: Repertorium locorum obiectorumque in XII tabulis mappae regnorum Hungariae. Budae 1808.

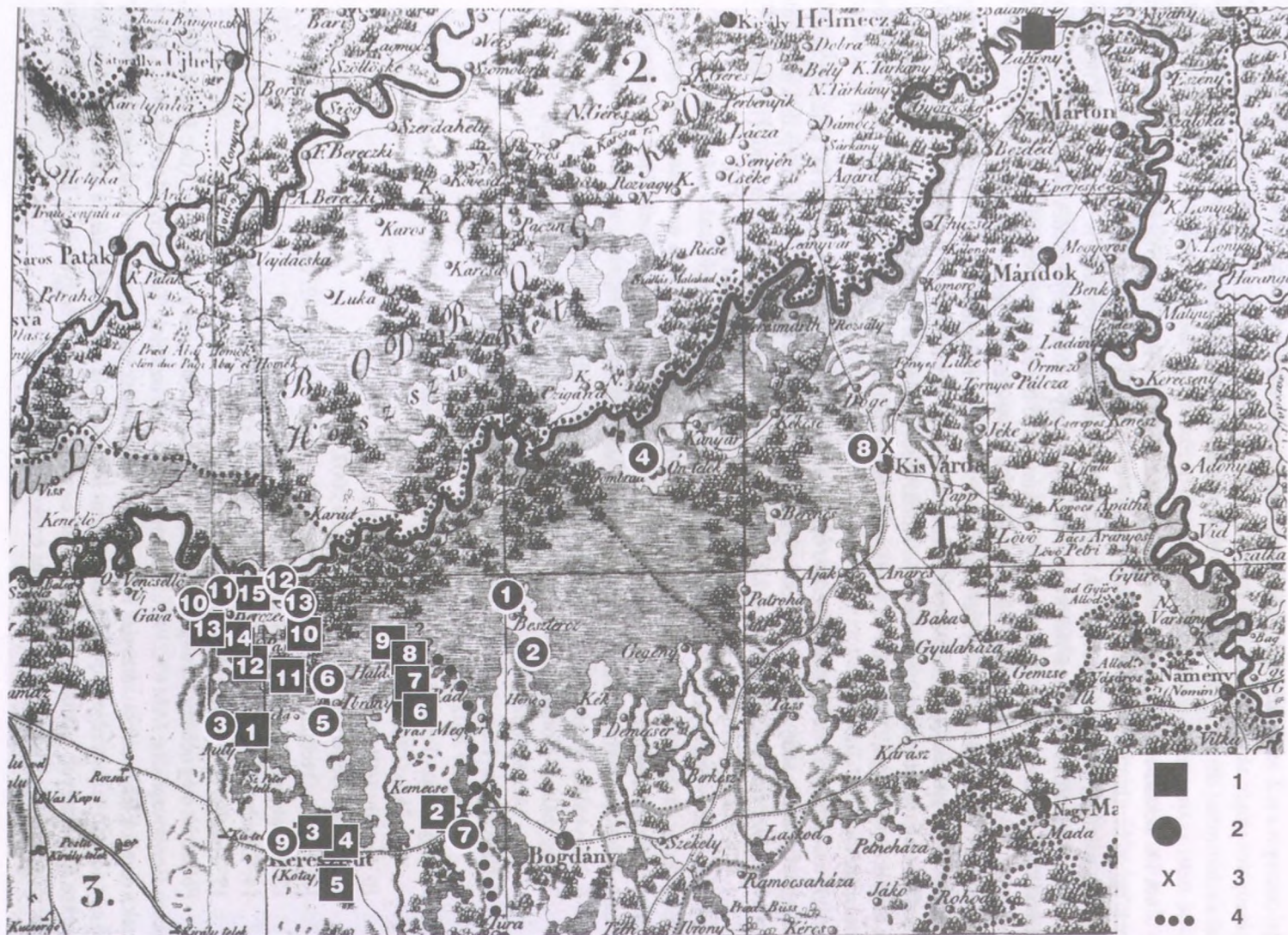
<sup>12</sup> Az adatokat, melyek Nagyhalászra, Kemecsére, Vas megyerre, Kékre, Nyíribronyra, Nyírturára, Nyírbogátra, Encsencsre és Nyírlugosra vonatkoznak (lásd ISTVÁNOVITS–KURUCZ 1992. 33. további irodalommal), Lőrinczy Gáborral közösen gyűjtöttük össze. Erre a rekonstruált külső vonalra utal az avarok keleti határaként – hivatkozás nélkül – BÓNA 1993. 115.

## 137. kép

A Rétköz

Lipszky János-féle térképe  
az avar kori lelőhelyekkel.

- 1: avar lelőhelyek,  
2: avar kori telepekre  
utaló leletek,  
3: korai szláv telep,  
4: a Csörsz-árok  
rekonstruált külső  
vonala



E határtól keletre egyértelműen avarnak meghatározható leletet nem találunk, avar korit is alig-alig. Utóbbiak közül egyetlen lelőhely keltezhető a korai időszakra (VI–VII. század). Ez Kisvárdai határából ismert (Kisvárdai–TV torony: 137. kép 3.). Ez egyúttal a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye egyetlen korai szlávnek meghatározható települése (ISTVÁNOVITS 2001.). Értékelése során rámutattam, hogy korai szláv településekről igen csekély számban tudunk a tágabb régióban is. A régészeti anyagban e korai szláv telepek kontinuitása a Felső-Tisza-vidékről nem bizonyítható. A VIII–IX. századi szemcsés, korongolt kerámia a kisvárdai telep leletanyagából (s általában a hasonló korú telepekről) hiányzik. A kutatás területünk korai szlávjainak előző szállásait a Nyugat-Bug-vidéken – az ún. Ripnyev csoport elterjedési régiójában – sejtjük. Kárpát-medencei VI. század végi megjelenésükkel párhuzamosan kapcsolatuk, érintkezésük az „anyaterülettel” nyomban megszakadt. Ez a körülmény alátámasztja azt az elképzelést, hogy nem „önszántukból” vándoroltak át Kárpátokon kívüli hazájukból a Felső-Tisza-vidékre. Amennyiben ugyanis nem külső kényszer hatására indulna el egy bevándorlási folyamat, akkor aligha szakadna meg az élet viszonylag rövid időn belül a szóban forgó telepeken, s a régészeti anyag kontinuuosan, egyre nagyobb számban kimutatható lenne legalább a magyar honfoglalásig. Mivel nem ez a kép rajzolódik ki, a régészeti anyag alapján egyet kell értenünk a nyelvészek elképzeléseivel egy avaroknak alátámasztott, adózó szláv lakosságról (részletesen ld. ISTVÁNOVITS 2001.).

Borsova rétközi része kívül esett az avar településtömbön. Ez a tény szerepet játszott abban, hogy a régészeti leletek hiánya ellenére a kutatás folyamatosan és kérdőjelek nélkül egységes szláv területként határozta meg e vidéket (pl. SZÖKE 1986. 32–33.). Az egyik legutóbbi történelmi összefoglalóban a Szamos-völgy, Észak-Erdély, Kelet-Szlovákia, Kárpátalja és Észak-Magyarország is egységes szláv (sőt egyenesen keleti szláv!) területként szerepel, mint ahonnan e népesség „régészeti emlékei kerültek elő” (ŐSEINKET... 1996. 16.–Fodor István). Németh Péter óvatosabban fogalmazott, amikor azt írta, hogy vidékünkön talán inkább több a szláv, mint az avar, de egyúttal azt is hozzáfűzte, hogy a VIII–IX. század etnikailag alig-alig meghatározható (NÉMETH 1975. 11.). Utóbbi megállapítását már csak azért is el kell fogadnunk, mert a Rétközben a késő avar időszakból – természetesen a terület nyugati felén felsorolt avar lelőhelyeken kívül – egyetlen temetkezést sem ismerünk. A szlávnek meghatározható sírok jóval a Rétköz peremén túl kerültek elő, alapvetően a Tisza jobb partján (SZÖKE 1986. 32–33.).

Nem tartom valószínűnek, hogy egy-egy edénytípus alkalmas etnikai meghatározásra.<sup>13</sup> Ebben esetünkben már csak azért is felesleges elmélyedni, mivel a Rétköz anyagából a Szimonova Eugénia kutatása nyomán (PANYOLA 1996. 37–38. – az irodalommal) szlávnek tartott lepénysütők és tepsik, valamint az ún. korai fehér kerámia is teljességgel hiányoznak.

A vizsgált területen avar kori településre utaló nyomról is csak nagyon kevésről tudunk (137. kép 2.). Ezek tárgyalásánál azonban feltétlenül figyelembe kell vennünk egyrészt a kerámia keltezésének nehézségeit, másfelől azt, hogy e leletanyag etnikai interpretációja (legalábbis jelen ismereteink mellett) kizárható. Az ún. VIII–IX. századi kerámia és az Árpád-kori cserepek elkülönítése – főként szórvány, terepbejárásból származó leletanyag esetén – korántsem egyértelmű, keltezése kidolgozatlan és kérdéses. Éppen ezért a katalógusban a szóban forgó bizonytalan lelőhelyek szerepelnek ugyan, de a leírásnál megjegyeztem, hogy ezek alighanem a honfoglalást, illetve az Árpád-kort megelőző időszakból származnak. A kérdés megválaszolását tovább nehezíti, hogy a Szöke Béla által (SZÖKE 1988. 200–202.) IX. századiként meghatározott, rácsmintás pecsétlővel díszített cserepek egyáltalán nem fordulnak elő a Rétközben, sőt egyetlen ilyen darabot sem ismerünk a teljes Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén előkerült leletanyagban.<sup>14</sup> A fazekaskorong használata nélkül készített bográcsok is rendkívül ritkák, a Rétközben hiányoznak. Sütőharang töredéket mindössze két lelőhelyről említhetünk a Rétközben – Kemece–Sarvay-tag (127. tábla 1.) és Tiszabercel–Ráctemető H. objektum (186. tábla 3.) –, s ezeknek kísérőanyaga is inkább Árpád-kori, mintsem korábbi. Azok a lelőhelyek, amelyekkel kapcsolatban az általam vizsgált területen fölmerült, hogy a honfoglalást megelőző időszakra (vagy időszakokra is!) kell datálnunk, az alábbiak (137. kép 2.):

<sup>13</sup> Jó példa erre, hogy a korábbi kutatás a bográcsokat a magyar etnikummal kívánta összekötni. E teória tarthatatlanságát ma már senki sem kérdőjelezi meg.

<sup>14</sup> Erre a tényre Lőrinczy Gábor hívta föl a figyelmem. Az okot keresve fölmerült bennem a gondolat, hogy a jelenség nem áll-e összefüggésben azzal a történelmi helyzettel, hogy a Felső-Tisza-vidék a régészeti leletanyag hiánya alapján nem volt a gepida szállásterület része, s így itt nem ismert e díszítés előzménye sem. A kérdés további behatóbb kutatást igényel, melyre jelen keretek között nem vállalkozom.



1. Beszterec–Földvár,
2. Beszterec–közelebről nem meghatározott lelőhely,
3. Buj–Kisterebe,
4. Dombrád–Erzsébet utcai homokbánya,
5. Ibrány–Kéthegey-dűlő,
6. Ibrány–Nagy-tanya, Temető-tábla,
7. Kemece–Sarvay-tag,
8. Kisvárda–TV-torony 2.,
9. Kótaj–Nagysóstó,
10. Tiszabercel–Ráctemető H. objektum,
11. Tiszabercel–Sárga-part,
12. Tiszabercel–Tódalja,
13. Tiszabercel–közelebről nem meghatározott helyről.

Közülük ásátás egyetlen helyen folyt (Tiszabercel–Sárga-part<sup>15</sup>), az összes többi lelőhely anyaga szórvány kerámia.

A korai keltezés lehetősége fölmerült még a peremen belül díszített edényekkel kapcsolatban is, azzal a megjegyzéssel, hogy ez a díszítés továbbélt a X. században, ha nem is volt túl gyakori (MESTERHÁZY 1983. 153.). A Rétköz anyagából ide sorolható Beszterec–Földvárról és Dombrád–Erzsébet utcai homokbányából 1-1 töredék (13. tábla 4. és 31. tábla 4.), illetve Ibrány–Espán tava lelőhelyen egy tál pereme (116. tábla 5.).

A felsorolásból kitűnik, hogy e lelőhelyek többsége az avar szállásterületen belül helyezkedik el. A hasonló típusú szemcsés kerámiát a Felső-Tisza-vidéken rendszeresen szlávnak határozták meg (PANYOLA 1996. 10–11., 33–52. – további hivatkozásokkal). Valójában etnikum meghatározására nem alkalmas. Erre figyelmeztet egyébként a Nyíregyháza határában, Manda-bokorban feltárt lelőhely-részlet is. Ott késő avar rítusú temetkezések mellett tártunk föl egy – véleményem szerint egyértelműen a temetőrészhez tartozó – kisebb településrészletet, amely részben ún. VIII–IX. századi,<sup>16</sup> részben pedig honfoglalás és Árpád-kori kerámiával jellemezhető, azaz a késő avar településen megszakítás nélkül folytatott tovább az élet a honfoglalás után (lásd ISTVÁNOVITS 1997. 228–230!).

Más a helyzet a vizsgált terület keleti felén. Figyelembe véve a Rétköz kutatottságát (már Jósa András idején igen gazdag leletanyag került innen múzeumba; közismert, hogy Kiss Lajos kutatásainak homlokterében állt e terület – ld. KISS 1961.; de említhetem itt Melis Katalin munkásságát is, aki éppen a Rétköz terepbejárása során gyűjtött anyagból írta szakdolgozatát – MELIS 1962., MELIS 1962B., MELIS 1964A–C.), elfogadható Németh Péter megállapítása, hogy Kisvárda környékén – Borsova megye területén – a VIII–IX. századi lakosság meglehetősen gyér lehetett (NÉMETH 1975. 14.). Így még meglepőbb, hogy a kutatás folyamatosan és kérdőjelek nélkül szláv területként határozta meg e vidéket. Valójában régészeti leletek híján jelen ismereteink mellett nem dönthető el, hogy az a gyér lakosság, mely itt sejthető, milyen összetételű volt. Ha a helynevek etimológiájából indulunk ki, akkor – lásd lejjebb! – vegyes összetételű népességre kell gondolnunk (vö. DIENES 1961. 102–103.).

<sup>15</sup> A Tóth Katalin által feltárt leleteket Szalontai Csaba dolgozza föl (JAM Adattár 95.20.).

<sup>16</sup> Ún. VIII–IX. századnak nevezem ezt a leletanyagot annak ellenére, hogy meggyőző kronológia híján a korát nem ismerjük biztosan. Csupán annyi valószínű, hogy a honfoglalást megelőző időszakban használatban volt ez a szemcsés, korongolt kerámia.

A honfoglalást megelőző időszakot tárgyalva rá kell mutatnom még egy fontos kérdésre. Ez pedig az az ellentmondás, hogy a rétközi avar kori sírok keltezésének felső időhatára a VIII. század vége. Ugyanakkor a településeket a kutatás általában a VIII–IX. századra keltezi. Az ellentmondás feloldására kísérlet sem történt. Tendenciaként megjegyezhető, hogy a szlávokhoz kötött régészeti anyagot igyekszik a kutatás a IX. századra keltezni. Így pl. IX. századra datálják – mindenfajta bizonyíték nélkül – az általam vizsgált terület közelségében napfényre került nyírtassi edényt (NÉMETH 1975. 18. 83. jegyzet, 6. kép).<sup>17</sup> A publikáló párhuzamok és indoklás nélkül határozta meg IX. századi szláv urnatemetkezésként a lelőhelyet. Ugyanakkor a láb-jegyzetben már megjegyzi, hogy „A találók a 32 cm magas, vöröses barna színű, hullámvonalkötegekkel gazdagon díszített edényben – amely 1,5 m mélyen feküdt – gyermek csontjait lelték.” Erdélyi István a gyermekcsontok alapján helyesen mutatott rá arra, hogy eleve nem urnasírról van szó (ERDÉLYI 1986. 68.). A zempléngárdi lelőhely esetében a temető használatát igyekeztek bizonyítani – véleményem szerint alaptalanul – akár még a X. században is (RÉVÉSZ–WOLF 1993. 107.).

Azt a két avar leletet, amelyet Szabolcs-Szatmár-Bereg megye keleti felén találtak – a záhonyi és a mátészalkai szíjvégről van szó (ADAM 2002. 425., 236. – a további irodalommal) –, s amelyeket a IX. századra keltezik a kutatás, ugyancsak a szlávokhoz kötötték (BÓNA 1986. 82.). Talán ennek (is) köszönhető, hogy velük kapcsolatban megengedett a IX. századi datálás, miközben a legújabb kronológiai alapvetések kiindulópontja az a módszertani hiba volt, hogy az avar leleteknek a frank hadjáratokkal le kell záródnuk (DAIM 2000. 92. – további irodalommal). Így van ez annak ellenére, hogy pl. László Gyula már 1970-ben nyomatékosan fölhívta a figyelmet arra, hogy nem engedhető meg a késő avar leletanyag keltezése egy politikai esemény alapján, s egzakt módon a késő avar leletanyag lezáródásának ideje csak „az arab és a nyugati pénzforgalom hazai megindulása, ez tehát kereken a X. század eleje lenne” (LÁSZLÓ 1970. 164.). Még inkább figyelniük kell a keltezés sajátos szubjektív megközelítéséből adódó problémákra a Felső-Tisza-vidéken, amelyet biztosan nem érintettek sem a frank hadjáratok, sem a bolgár hódítások,<sup>18</sup> s amellyel kapcsolatban újabban fölvetődött, hogy azonosítható a „solitudines Avarorum” korántsem néptelen területével (SZÁDECZKY–KARDOSS 1993. 232.).

Záhony a Rétköz peremén végigfutó, az előző fejezetben bemutatott út mentén fekvő stratégiaiilag fontos helyen fekszik. Mint az alábbiakban majd látni fogjuk, a honfoglalók számára is fontos volt ez az út: fegyveresek vigyázták a X. században is (lásd lejjebb a határvédelmi szolgálatot teljesítőkre utaló településneveket: a Rétköz keleti peremén kimutatható védvonal a Záhonnal szomszédos Tiszabездé határában a helynevekben jól dokumentálható). Sajnálatos módon a záhonyi avar szíjvég előkerülési körülményeiről csupán annyit tudunk, hogy a vasútállomás előtti dombon 1,5 m mélyen találták 1950-ben.<sup>19</sup>

<sup>17</sup> Nyírtassról ejtvén szót ki kell térnünk Anonymus (21) leírására, aki elbeszéli, hogy „Szabolcs és Tas ... a Tisza partján indult el, és ... vonult a Szamos folyó felé arra a helyre, amelyet most Sárvárnak mondanak. ... Akkor Tas vásárt rendelt. Ennek a vásárhelynek a maga nevét adta, úgyhogy mindmostanáig Tas vásárának hívják. Azután pedig Szabolcs és Tas innen továbbindulva Szatmár váráig jutott.” Ezzel kapcsolatban nem tartom helytállónak Benkő Loránd kritikáját, hogy Anonymus „a leírt út vonalát csak hallomásból, zavaros vagy általa nem terephűen értelmezett elbeszélésből, esetleg nem világos leírású oklevélből ismerhette...”, mivel értelmetlen lett volna Tas vezérnek Nagyecsedről visszaindulnia Szabolcs irányában csak azért, hogy Nyírtassra menjen, s innen folytassa útját Szatmárra (BENKŐ 1998. 91.). Szabolcsból a vezérek –Tas és Szabolcs – alighanem a Rétköz peremi úton indulhattak keletre, s érinthették Nyírtass, vagyis azt a települést, mely Tas vásárhelyével azonosítható. Tovább vonultak Nagyecsed irányában a Szamos mentén. Útjukat nyilvánvalóan stratégiai megfontolások motiválták. Mellesleg Anonymus nem mond olyasmint, hogy Tas visszafordult volna, hogy vásárhelyet alapítson, hanem azt állítja, hogy a meghódolt területen *vásárt rendelt*. S mivel Tas Szabolccsal együtt indult tovább, minden bizonnyal Ecsedről folytatták útjukat a Szamos völgyében Szatmárra.

<sup>18</sup> Erre fölhívta a figyelmet Bóna István is, aki azonban ehhez hozzáfűzte (ismét csak különösebb kutatások és érvek nélkül), hogy „azt a meglepő következtetést vonhatjuk le, hogy területünkön ugyanakkor ér véget ugyanaz az avar kultúra – s amit e kultúra kifejez: az avar politikai hatalom és szervezete! –, mint az ország nyugati és déli felében.” (BÓNA 1986. 82.). Valójában – mint az előzőekben utaltam már rá – ez aligha volt így.

<sup>19</sup> Bóna István sírból származóként említi a darabot (BÓNA 1986. 82.). Csallány Dezső feljegyzéséből, melyre Lőrinczy Gábor bukkant rá a Jósza András Múzeum adattárában, annyi derül ki, hogy nagy valószínűséggel itt került elő egy bronz ereklyetartó fonott bronzlánc töredékeivel együtt, egy ezüst fülbevaló töredéke, valamint 2 edény fenékrésze (ADAM 2002. 236.). Ezeket a leleteket Lőrinczy Gábor azonosította a Csallány 1958. 46–47. oldalon, illetve a XXVI. tábla 33–39. fényképén szereplő tárgyakkal, amelyekről azt tudjuk, hogy ugyanabban az évben (1950.) és ugyanabban a hónapban kerültek be a JAM-ba (Lőrinczy, Gábor szíves szóbeli közlése). Az „ereklyetartó” ez alapján azonos lehet a késtokkal. Mindez arra utal, hogy tényleg sír/ok kerültek/ek elő Záhonyban. A JAM beletárolt tárgyai között szerepel két, avarnak meghatározott aljtöredékZáhonyból. Ez alapján esetleg több sírra is gondolhatunk?

Ez alapján aligha dönthető el, hogy a IX. század első harmadára keltezett (BÓNA 1986. 82.) avar szíjvéget avar férfi vagy – a Bóna István-féle teóriának megfelelően – „az avar uralom alól felszabadult szláv nemzetségfő és törzsfő” viselte, akárcsak a Mátészalka határából származó másik avar (arany!) szíjvéget (BÓNA 1986. 83.). Megjegyzendő, hogy Mátészalka is fontos – a Szamos völgye felé vezető – út mentén helyezkedik el. E tekintetben érdemes egy pillantást vetni az ADAM késő avar kori leleteinek térképére, ahol jól látszik a Szamos völgyében a következő lelőhely is: Cicârlău/Nagysikárló (ADAM2002. 91.). Bóna István elmélete a záhonyi és mátészalkai szláv központról már csak azért is megkérdőjelezendő, mivel fő bizonyítékai – a szláv helynevek sűrűsödése a IX. században – területünkön nem igazolható (MEZŐ-NÉMETH 1972. 12.). A szláv helynevek keltezése nem megoldott kérdés (KÁLNÁSI 1996. 17.). Jellemző módon magának Záhonynak a neve is szláv eredetű ugyan, mivel azonban az átvétele már h-val történt, így keletkezése későbbi időre utal (MEZŐ-NÉMETH 1972. 12.). Bóna István elképzelése már csak azért sem érthető, mert a már nem létező avar hatalom szimbólumát aligha hordja egy frissen felszabadult nemzetségfő vagy törzsfő. És legfőképpen nyitva maradt az a kérdés, honnan veheti át azt az avar szíjvég típust, amely maguknál az avaroknál nincsen (sőt maguk az avarok sincsenek már, hisz a VIII. század utánra nem keltezhető a leletanyaguk a területen – lásd az avar lelőhelyek felsorolásánál a keltezéseket ADAM 2002. alapján), ki készíti ezeket, hogyan kerül a szlávokhoz. A kérdések sorát még lehetne folytatni.

A leletek topográfiai helyzete alapján sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy talán a kivezető utak védelmét biztosító leleteit találjuk meg a szállásterületen kívül. A hasonló elhelyezkedésű honfoglalás kori leleteket (Verecke, Szolyva, Beregszász, Csenger, Csengersima) természetes módon így is interpretálta a kutatás. Kérdés, hogy vajon mikor alakították ki az avar korban ezt a szisztémát, mely az ADAM térképe alapján a legpregnansabban a Hernád völgyében figyelhető meg (ADAM 2002. késő avar kori térképlap). Az ottani leleteket a VIII. századra, illetve a IX. század elejére keltezték. A hasonló keltezés arra utal, hogy esetleg egységes védelmi rendszer alakult ki a Kárpát-medence ÉK-i sarkában a századfordulón. Ez viszont azt jelenti, hogy semmi esetre sem számolhatunk a területen az avar uralom megszűnésével és holmi „szláv hatalomátvétellel”.

Összefoglalva a fentieket, elmondhatjuk, hogy a Rétköz nyugati fele a Csörsz-árok külső – rekonstruált – sáncáig, azaz a Nagyhalász–Kemece vonalig mind a kora, mind a késő avar időszakban az avar birodalom része volt. A települések szegényes adatai egyértelműen ugyan nem igazolják, de sejtetik, hogy a IX. században a hatalmi viszonyok nem változtak. Az avar szállásterület előterében a VI. század végétől lakatlan vagy ritkán lakott gyepű húzódott. Itt előfordulhatott egy-egy kisebb – az avaroknak alávetett – szláv közösség (ld. Kisvárdá-TV torony). A VIII. század végén – IX. század elején ez a kép annyiban változott meg, hogy – amennyiben az egyelőre kis számú adaton alapuló hipotézisem igaz – az utak védelmét megpróbálták biztosítani a gyepű előterében. Ezt az utak mentén esetlegesen előkerülő további késő avar leletek igazolhatják.

## Települések

### A honfoglalás és Árpád-kori településhálózat kialakulása a Rétközben

A Rétköz településhálózatának vizsgálatakor alapvetően három forráscsoportot vehetünk figyelembe:

1. a régészeti leleteket (146 lelőhely),
2. az írott források adatait (81 település),
3. a földrajzi nevek etimológiáját.

### Települések a régészeti leletek alapján

*„A Kárpát-medencébe költözött X. századi magyarság településrendjét ma még nem tudjuk kellőképpen szemléltetni, hiszen a telepfeltárások ... mindössze két évtizede indultak meg.”*  
(DIENES 1998. 38.)

A katalógusban szereplő, településre utaló régészeti leletek értékelése ma még komoly nehézségekbe ütközik. A legnagyobb problémát e tekintetben a keltezés bizonytalansága jelenti (vö. pl. KVASSAY 1982. 43–45., TAKÁCS 1986. 107–108., 121., TAKÁCS 1993. 448–449.). A kerámia zömét nem tudom datálni. Éppen ez a tény motivált abban, hogy megpróbáljam közölni a terület valamennyi itt számításba vehető töredékét. Ez lehetővé teszi, hogy a későbbiekben bárki fölhasználhassa az anyagot egy tipokronológiai rendszer kidolgozása során.

Komoly problémát jelent az értékelés folyamán, hogy a Rétközben nem volt módszeres telepkutatás: ásatás mindössze 9 lelőhelyen folyt (Beszterec–Földvár, Ibrány–Rákóczi tsz, Kemece–Sarvay-tag, Ignác István szőlője, ugyanott a Leskó-tanya, Nagyhalász–Pusztatemplom, Nyírbogdány–Darvas, Tiszabercel–Belterület, Sárga-part, Tiszabercel–Ráctemető). Ezek többsége igen kis felületet érintő leletmentés volt. Olyan feltárássra, amelynek során egy telep szerkezetére vonatkozó értékelhető adataink lennének, a Rétközben nem került sor. Szinte semmit nem tudunk az épületekről és más telepjelenségekről sem.

Mint a fentiekben arra már kitértem 13 esetben merül föl az a lehetőség, hogy a település használata a honfoglalást megelőző időszakra (is) keltezhető. Kérdéses, hogy mikor szűnik meg az élet ezekben a falvakban. Az egy-egy lelőhelyről bekerült régészeti anyag mennyisége és összetétele nem nyújt lehetőséget a kérdés megválaszolására. Annyi bizonyos, hogy van közöttük olyan leletgyűjtés (Beszterec–Földvár, Tiszabercel–Sárga-part, Dombrád–Erzsébet utcai homokbánya), amelyekben csaknem bizonyosan van Árpád-kori leletanyag is.

### Edénytípusok

Az összegyűjtött leletanyagban található edények túlnyomó többsége kisebb-nagyobb fazék töredéke. E mellett előfordultak bográcsok, tálak, valamint egy palack és egy bordás nyakú edény.

#### 1. Bordás nyakú edények

Ennek az edénytípusnak ma már igen komoly szakirodalma van (legutóbbi összefoglalása JANKOVICH 1994. 408–409., TAKÁCS 1997. – további irodalommal). A Felső-Tisza-vidéken viszonylag nagyobb számban ismerjük. A Rétközben egyetlen olyan edény került elő, mely ehhez a típushoz tartozik: lelőhelye Paszab–Belterület (149. tábla 4.). Pereme letört.

Jankovich B. Dénes fölvetette, hogy nem kizárólag a X. századra keltezhető a típus (JANKOVICH 1994. 408–409.).<sup>20</sup> Takács Miklós a bordás nyakú edényeknek négy altípusát különböztette meg. Ezek közül a paszabi a fül nélküliek csoportjához tartozik, melyet a X–XI. századra keltezett (TAKÁCS 1997. 80.).

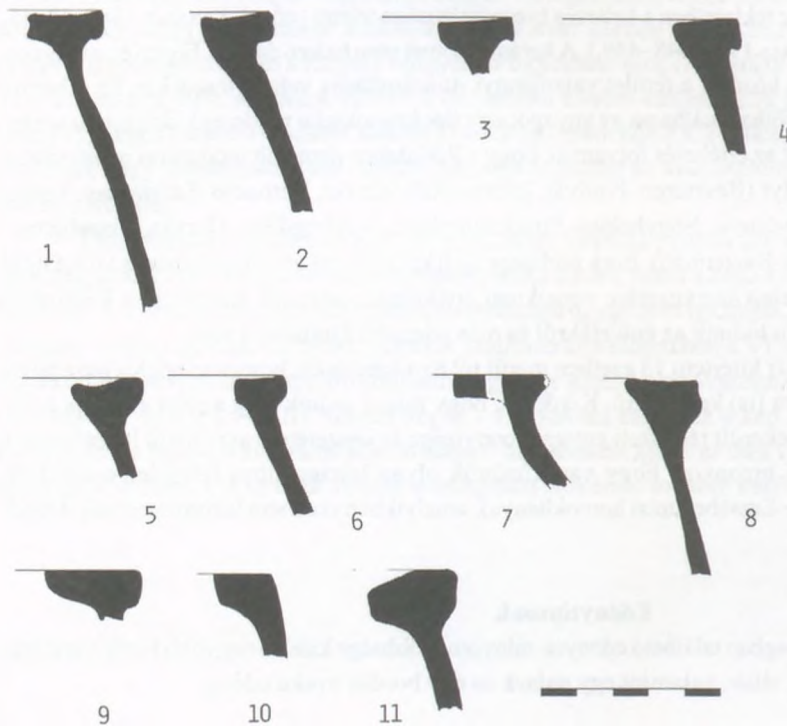
<sup>20</sup> Jankovich B. Dénes kizárólag „a házakból és gödrökből származó töredékek alapján” gondol egy későbbi datálás lehetőségére anélkül, hogy megjelölné a keltező darabokat.

## 2. Bográcsok (138–139. kép)

Az Árpád-kori bográcsok legutóbbi összefoglalásában mindössze két lelőhely szerepelt a Rétközből (TAKÁCS 1986. Appendix 374. és 432. szám<sup>21</sup>). A területen az edénytípus valóban nem gyakori, 10 lelőhelyről sikerült összegyűjtenem 13 bogrács töredékét:

1. Beszterec–Földvár (16. tábla 2., 138. kép 6.)
2. Ibrány–Espán tava (117. tábla 12., 138. kép 3.)
3. Kemece–Kállai-főfolyás mellett (122. tábla 3., 5., 138. kép 9., 7.)
4. Kótaj–Balfi part (131. tábla 5., 138. kép 4.)
5. Nyírbogdány–Hene (139. tábla 3., 142. tábla 7., 138. kép 5., 10.)
6. Paszab–Bényepart (151. tábla 5., 138. kép 1.)
7. Paszab–Hordozó-dűlő (154. tábla 1., 138. kép 2.) + egy oldaltöredék
8. Rétközberencs–Parom-domb (161. tábla 4., 138. kép 8.)
9. Tiszatelek–Telek-domb (222. tábla 6., 138. kép 11.)
10. Vasmegyer–Megyalja 2. (talán bogrács oldaltöredéke?)

A jövőbeni kutatásnak, amikor a bográcsok kisebb vagy nagyobb mértékű elterjedésének hátterében életmódbeli eltérést keres, figyelembe kell vennie azt, hogy – a földrajzi adottságai révén – elsősorban az állattenyésztésre (ha annak nem is félnomád formájára, hanem a szilaj állattartásra kell gondolnunk) alkalmas Rétközben alig egy tucatnyi helyen bukkantak föl bográcsok.



138. kép  
Bográcsok a Rétköz területéről.  
1: Paszab–Bényepart,  
2: Paszab–Hordozó-dűlő,  
3: Ibrány–Espán tava,  
4: Kótaj–Balfi part,  
5., 10: Nyírbogdány–Hene,  
6: Beszterec–Földvár,  
7., 9: Kemece–  
Kállai-főfolyás mellett,  
8: Rétközberencs–Parom-domb,  
11: Tiszatelek–Telek-domb

A rétközi elterjedéssel kapcsolatban (139. kép) még annyit fűzhetünk hozzá, hogy a bográcsok többsége (7 lelőhelyről 9 darab) a terület nyugati felén, azaz a korábbi avar szállásterületen került elő. További 2 lelőhely 3 darabja közvetlenül a Csörsz-árok – azaz az avar szállásterület határa – előterében volt. Csupán egyetlen esetben (Rétközberencs) fordult elő bogrács a Kelet-Rétközben. Meg kell azonban itt jegyeznem, hogy a vizsgált terület nyugati fele sokkal jobban kutatott. Jellemző erre a helyzetre, hogy valamennyi telepátás (lásd előbb!) ezen a részen folyt. Azt, hogy a Rétköz keleti felén is használták a bográcsokat, jól bizonyítja a forma záhonyi előfordulása<sup>22</sup> (JAM 62.427.1. – az itt talált 6 bogrács-töredék publikálatlan).

Amennyire a töredékekből megítélhető, valamennyi rétközi darab (138. kép) az ún. fémbogrács alakú típushoz tartozik (TAKÁCS 1986.), bár nagy variációs gazdagságot figyelhetünk meg a perem kiképzésében.

<sup>21</sup>Utóbbi tévesen „Tehéndomb” megjelöléssel, valójában Telek-domb.

<sup>22</sup>Záhonyban azonban számolhatunk avar jelenléttel, ahogyan arra feljebb kitértem.

A legújabb kutatások alapján finomabb kezezésre a bográcsok nem alkalmasak (TAKÁCS 1986. 116–121. a korábbi elképzelések összefoglalásával), előfordulásukra a X. századtól számíthatunk, s az Árpád-kor végéig kimutatható a használatuk. A fémbogrács alakú példányok ezen az időhorizonton belül inkább jellemzőek az Árpád-korra.

### 3. Tálak (139. kép)

A tál még a bográcsnál is ritkább forma:

1. Gávavencsellő–Gáva–Fränkelpart (39. tábla 2., 139. kép 1.)
2. Ibrány–Espán tava (116. tábla 5., 139. kép 3.)
3. Nyírbogdány–Hene (139. tábla 6., 139. kép 2.)
4. Tiszabercel–Ráctemető 9. sír (181. tábla, 139. kép 4.)

Közülük az utolsó darab temetkezés mellékleteként került elő, a többi teleplelet. Valamennyinek befelé ferdén vágott a pereme. Peremén belül díszített az ibrányi. Fenékbélyeges a kísérőleletei alapján X. századra keltezhető tiszaberceli. Ez utóbbinak – bár ritka forma – jó párhuzama Veresegyházon és Bashalmon került elő (MESTERHÁZY 1983. 153.). A behúzott peremű és talpgyűrűs tálakkal kapcsolatban fölmerült, hogy azok csak a X–XI. században használatosak (TAKÁCS 1993. 450.).

#### 139. kép

Tálak a Rétköz

- 1: Gávavencsellő–Gáva–Fränkelpart,
- 2: Nyírbogdány–Hene,
- 3: Ibrány–Espán tava,
- 4: Tiszabercel–Ráctemető 9. sír



### 4. Palackok, korsók

A legritkábban előforduló edénytípus. Palackot kizárólag Paszabról, egy közelebről meg nem nevezett lelőhelyről ismerünk (156. tábla 2.). Ezt az edényformát Takács Miklós feltételeSEN a X–XI. századra keltezte (TAKÁCS 1993A. 216–217.). Talán korsó töredéke lehet egy Beszterec–Földvállról származó töredék (11. tábla 6.).

### 5. Fedők

Ugyancsak a ritka típusok közé tartoznak a fedők:

1. Gáva–Fränkelpart (39. tábla 4.)
2. Gáva–közelebről nem meghatározott helyről (47. tábla 3.)
3. Nyírbogdány–Hene (139. tábla 4.)

### 6. Fazekak

A leletanyagot túlnyomóan a fazéktöredékek jelentik. Közülük a tagolt pereműekkel kapcsolatban merült föl, hogy csak a XIII. századtól váltak általánossá (PARÁDI 1959. 43.):

1. Ajak–Bús-kert (1. tábla 3.)
2. Beszterec–Földvár (sok töredék)
3. Demecser–Keményítőgyár (29. tábla 1.)
4. Gáva–Fränkelpart (39. tábla 2.)

## 140. kép

A Rétköz

Lipszky János-féle térképe  
a bográcsok lelőhelyével.

1: Beszterec–Földvár,

2: Ibrány–Espán tava,

3: Kemece–Kállai-főfolyás mellett,

4: Kótaj–Balfi part,

5: Nyirbogdány–Héne,

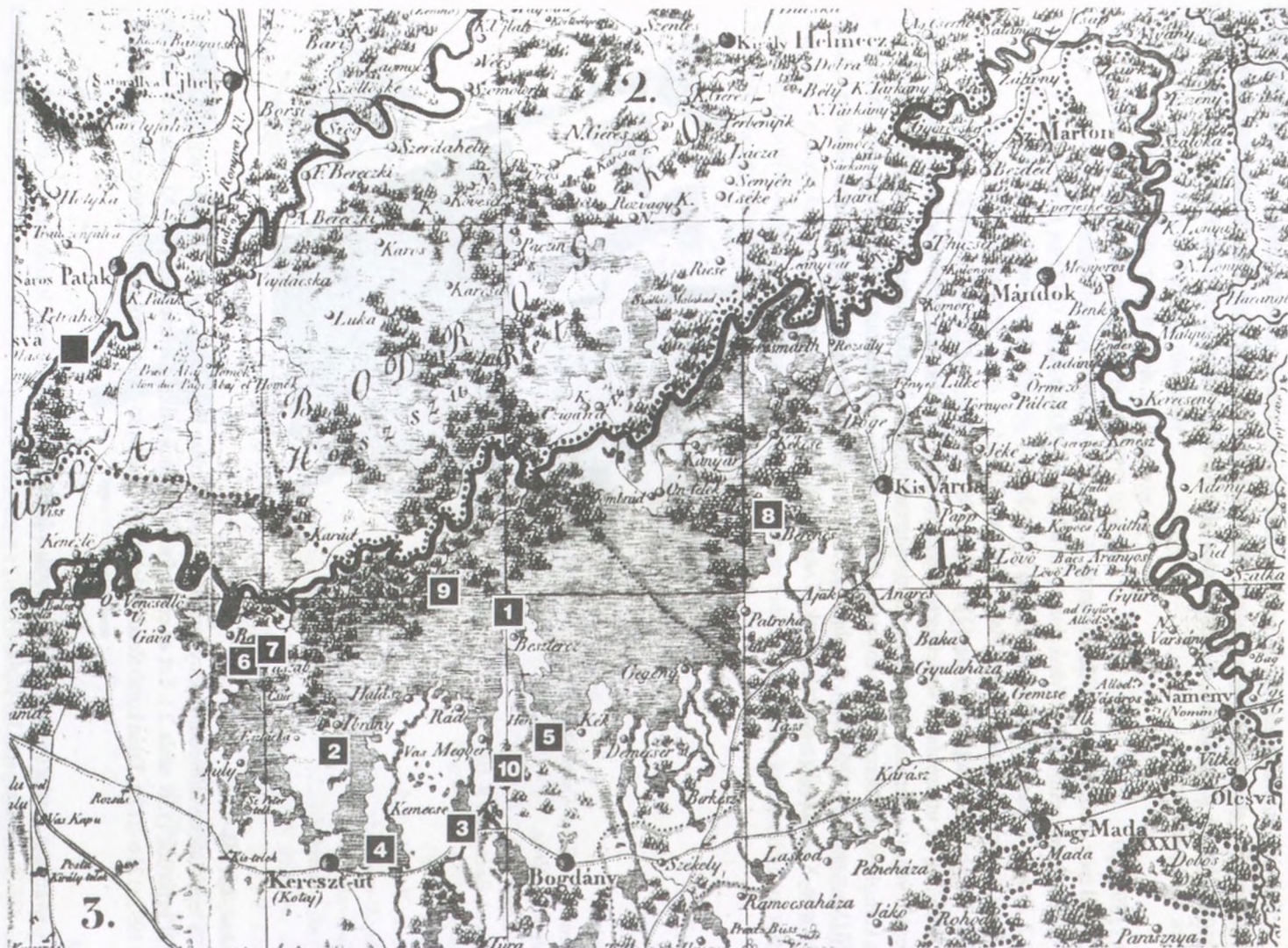
6: Paszab–Bényepart,

7: Paszab–Hordozó-dűlő, 8

: Rétközberencs–Parom-domb,

9: Tiszatelek–Telek-domb,

10: Vasmegyer–Megyalja



5. Gáva-? lelőhely (47. tábla 7.)
6. Ibrány–Szőlőhomoka (119. tábla 5.)
7. Kisvárdá–Dögei határ (130. tábla 3–10.)
8. Nyírbogdány–Hene (sok töredék)
9. Nyírbogdány–Telek (sok töredék)
10. Paszab–Bénye-part (153. tábla 4.)
11. Pátroha–Kígyós-hegytől K-re (160. tábla 6.)
12. Pátroha–Záhonyi út (160. tábla 7.)
13. Tiszabездéd–Szebecse-hát (sok töredék)
14. Tiszarád–Ivánka (219. tábla 3.)
15. Tiszatelek–Telek-domb (224. tábla 4.)

A fentiek alapján megállapítható, hogy az összegyűjtött kerámiaanyagot az edénytípusok alapján ma még csak igen tág keretek között lehet keltezni. Van azonban néhány további olyan jellegzetesség, amely alapján kísérleteztek a pontosabb kronológia kidolgozásával. Egyrészt a kerámia alapanyagát, másrészt a díszítését vették figyelembe. Ezek a vizsgálatok ugyan nyújtanak némi támpontot, de nem alkalmasak a pontos időrend kialakítására. Az egyes telepek datálására a különféle típusok, díszítések és technikai fogások módszeres, együttes vizsgálatára lenne szükség.

Az alapanyagok közül az ún. *fehér kerámiát* emelhetjük ki. A kerámia többsége szürke vagy téglaszínű. Előfordul azonban az ún. fehér kerámia is, amely nagy valószínűséggel az Árpád-kor végére datálható. Ezen belül a sárgásfehér darabok a XII. századtól – inkább a második felétől – terjedtek el (PARÁDI 1959. 49.), a fehér vagy világos rózsaszínűek megjelenésének időpontját a XIII. század elejére határozták meg (TAKÁCS 1993. 450.). Ilyenek a katalógusban:

1. Ajak–Belterület
2. Beszterec–Földvár (pl. 9. tábla 6., 10. tábla 4., 14. tábla 1. stb.)
3. Demecser–Kéki határ
4. Gáva-? lh. (47. tábla 5.)
5. Ibrány–Espán tava (117. tábla 5.)
6. Ibrány–Nagy-tanya–Temető-tábla (118. tábla 4.)
7. Kemece–Pápaházi-dűlő
8. Kisvárdá–Dögei határ (130. tábla 2.)
9. Nyírbogdány–Darvas
10. Nyírbogdány–Hene
11. Nyírbogdány–Szalánczy-Nagy-tanya (Konyhahely)
12. Nyírbogdány–Telek (143. tábla 1–5.)
13. Paszab–Bényepart (149. tábla 5., 150. tábla 8., 11.)
14. Tiszabездéd–Szebecse (216. tábla 3.)
15. Tiszatelek–Borszállás ÉNy
16. Tiszatelek–Telek-domb
17. Vasmegyer–Megyalja 1.
18. Vasmegyer–Megyalja 2.

A technikai jellemzők közül a *fenékbélyegek* kutatására fektettek eddig hangsúlyt. A Rétközből a következő darabokat ismerjük:

1. Ajak-? (2. tábla 6.)
2. Dombrád–Kacsavár (29. tábla 3.)
3. Gáva–Vásártér 18. sír (44. tábla)
4. Ibrány–Esbó-halom 164. sír (84. tábla)
5. Ibrány–Esbó-halom 251. sír (110. tábla)
6. Ibrány–Nagy-tanya, Temető-tábla (118. tábla 1.)
7. Nagyhalász–Kiszombor-hegy 1. sír (134. tábla)
8. Paszab–Bényepart (egy rács, egy kereszt és egy kör alakú fenékbélyeg)
9. Paszab–Sűrűpart (155. tábla 2.)



10. Tiszabercel–Ráctemető 8. sír (181. tábla)
11. Tiszabercel–Ráctemető 9. sír (181. tábla)
12. Tiszabercel–Rigó-domb (190. tábla 4.)
13. Tiszabercel–? (egy bordás és egy X alakú fenékbélyeg)
14. Tiszabездéd–Ref. templom (215. tábla 3.)
15. Tiszatelek–Telek-domb (fenékbélyeg indítása)
16. Vas megye–Apáti, Kastélykert (két máltai kereszt és egy küllős kerék alakú fenékbélyeg)

A 14 lelőhely 21 fenékbélyeges kerámiaja közül 4 lelőhely 6 edénye származik temetkezésből (ezekre az alábbiakban a temetkezések értékelésénél még visszatérek). Valamennyi sír jól keltezhető a X. századra. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a fenékbélyeg kizárólag ennek a századnak lenne a jellegzetessége. Korábban fölmerült az az elképzelés, hogy a korábbi edényeken a fenékbélyeg teljesen kitölti az edény alját, a későbbi edények esetében a fenékbélyeg kisebb, a fenékrésznek csak kisebb hányadát fedi (HÖLLRIGL 1930. 158.). Ez az elképzelés azonban tévesnek bizonyult.

Az Árpád-kori kerámia értékelése során sok kísérlet történt a különféle díszítések keltezésére. Valójában a módszeres kutatás e tekintetben még várat magára, így az eddigi megállapítások csak föltételesen fogadhatók el.

Voltak olyan feltételezések pl., hogy a *széles közös csigavonal* a XI. század végétől terjed el (MESTERHÁZY 1983. 154.). Azt is megállapították, hogy a XIII. századi edényeken ez a leggyakoribb dísz (PARÁDI 1959. 43.). Újabbán kiderült, hogy ritkán ugyan, de előfordul már a X–XI. században is (TAKÁCS 1993. 449.).

A *karcolt (fésült) hullámvonal-köteg* díszítésről többek bizonyítják és egyértelműnek tűnik, hogy csak a X–XI. században van meg, de egy-egy területen esetleg lehet később is (TAKÁCS 1993. 450. további irodalommal.).

A *beszurkált pontokból* álló díszítés Mesterházy Károly szerint a IX–X. századtól a XI. századig volt használatban (MESTERHÁZY 1983. 154.). Ugyancsak ő a X–XI. századra keltezi a *sekély sűrű karcolást* (MESTERHÁZY 1983. 154.).

Az Árpád-kori edények között a leggyakoribb forma a fazék. Füles edények (a bordás nyakú, füles típusú) eltekintve – lásd TAKÁCS 1997. 79–80.) a XI. század előtt nem fordulnak elő (PARÁDI 1959. 25.).

A *fogaskerek dísz*<sup>23</sup> legkorábban ugyancsak a XI. század második felétől tűnik föl (MESTERHÁZY 1983. 154.). Használják a XIII. században is (PARÁDI 1959. 44.). Hosszú idejű alkalmazására hívta föl a figyelmet Takács Miklós is (TAKÁCS 1993. 450.).

### Orsók (141. kép)

A telepek leletanyagának értékelésénél kell kitérnünk az orsógombokra is. A Rétköz területéről 8 db orsóról tudunk, közülük 6 telepanyagban, 2 temetőben került elő:

1. Ibrány–Esbó halom 221. sír (105. tábla, 141. kép 1.)
2. Kemece–Sarvay-tag (124. tábla 5., 141. kép 4.)
3. Kemece–Sarvay-tag (127. tábla 8., 141. kép 6.)
4. Kemece–Varjas-dűlő (121. tábla 16., 141. kép 7.)
5. Paszab–Belterület (149. tábla 6., 141. kép 3.)
6. Paszab–Bénye-part
7. Paszab–közelebről nem meghatározott lelőhely (152. tábla 14., 141. kép 5.)
8. Rétközberencs–Parom-domb 4. sír (161. tábla 3., 141. kép 2.)

A felsorolt darabok közül 7 orsógomb, Paszab–Bénye-parton ugyanakkor edényoldalból faragott orsókarikát találtak. (A sírból előkerült orsókra, mint mellékletre még visszatérek.)

A településekről származó orsógombok két típushoz tartoznak. Közülük a két Kemece–Sarvay-tagi kettőskónikus. Ehhez a típushoz tartozik a rétközberencsi sír orsógombja is (141. kép 2., 4., 6.). A két paszabi és a Kemece–Varjas-dűlői darabok gömbölyűek (141. kép 3., 5., 7.).

Mint látjuk a Rétköz honfoglalás és kora Árpád-kori településrendszeréről a régészeti leletek alapján igen keveset tudunk. A települések régészeti vizsgálatából a terület etnikai összetételére nem következtethetünk.

<sup>23</sup> Legutóbb Takács Miklós új terminológiát ajánlott (sarkantyú minta – TAKÁCS 1993. 450.). A katalógusban azonban a közhelyesség kedvéért a hagyományos és gyakrabban használt elnevezést alkalmaztam.

## Települések az írott források adatai alapján

„Szabolcs-Szatmár megye Árpád-kori múltjáról  
viszonylag kevés oklevelet és egyéb forrást szolgáltathatunk meg. ...

Mégis a bennük rejlő történeti, földrajzi,  
művelődéstörténeti adatmennyiség felbecsülhetetlen  
kincse a történeti kutatásnak.”

(MEZŐ-NÉMETH 1972. 4.)

A Rétközben 81 olyan településről van tudomásunk az írott források (elsősorban az oklevelek) alapján, melyekkel kapcsolatban fölmerülhet, hogy keletkezésüket az Árpád-korra tehetjük:

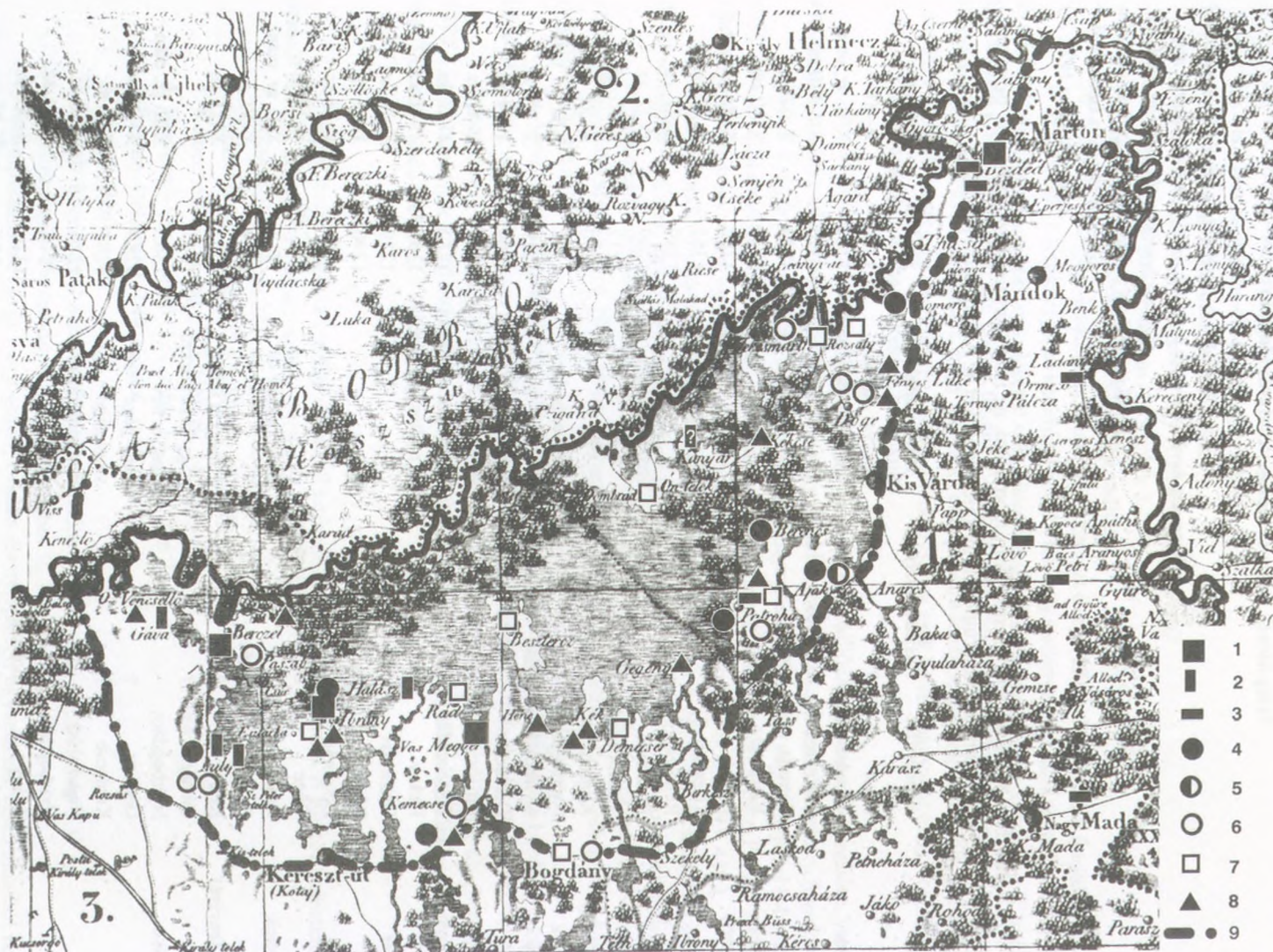
Név	Topográfia	Pusztaszemélynév	Más eredetű név	Említés	Keltezés <sup>24</sup>
Ajak	Ajak	?	magyar / török	1290	X–XI.
Ajaktelek	Tiszabercel		magyar / török név	1347	XIII. sz. után
Apáti	Vasmegyer	apát földje		1316	XII–XIII.sz.
Bajul	Pátroha	török		1324	X–XI. sz.
Bec(telke)	Kemecse	török		1219	X–XI. sz.
Bénye(part)	Paszab	?		1282	X–XI. sz.
Bercel	Tiszabercel		törzsnév	1355	X–XI. sz.
Berencs	Rétközberencs	török		1289	X–XI. sz.
Beszterec	Beszterec		szláv folyónév	1289	X–XI. sz.
Bezdéd	Tiszabezdéd	szláv		1212	X–XI. sz.
Bodon(földe)	Komoró	török		1270	X–XI. sz.
Bodortelek	Nyírbogdány		magyar bodor	1408	XIII. sz. után
Bogdány	Nyírbogdány	szláv		1219	X–XI. sz.
Borzsova	Demecser		magyar + szláv képző (Borsé)	1409	X–XI. sz.
Buj	Buj	török?		1327	X–XI. sz.
Csobodlövő	Tiszabezdéd		személynév + lövő	1212	X–XI. sz.
Csur	Ibrány	török	v. méltóság v. törzs	1163/73	X–XI. sz.
Demecser	Demecser	szláv		1219	X–XI. sz.
Doboka	Pátroha	magyar/szláv		1290	X–XI. sz.
Dombrád	Dombrád	szláv? <sup>25</sup>		1067	X–XI. sz.
Döge	Döge	német ered. magyar		1272/90	X–XI. sz.
Endrédtelek	Gávavencsellő		tulajdonos + -d	1413	XIII. sz. után
Esztár	Ibrány	szláv		1219	X–XI. sz.
Fancsal(fenyére)	Kék	?	+ magyar fenyér	1067	X–XI. sz.
Gáva	Gávavencsellő	?	vagy káva közszo	1245	
Gecsetelke	Nyírbogdány		magyar név	1362	XIII. sz. után
Gégény	Gégény	?	vagy gége + -ny	1282	X–XI. sz.
Gégény	Kemecse	?	vagy gége + -ny	1282	XIII. sz.
Halász	Nagyhalász		szolgáltatónép	1280	X–XI. sz.
Hene	Nyírbogdány	?		1219	X–XI. sz.
Ibrány	Ibrány	mohamedán		1310	X–XI. sz.
Ige	Ajak	török		1290	X–XI. sz.
Iván(ka)teleke	Tiszarád		tulajdonos	1356	
Jánostelke	Gávavencsellő		tulajdonos	1416	XIII. sz. után
Jára	Beszterec		? folyónév	1396	
Kálonga	Tuzsér		szláv sár	1345	X–XI. sz.

<sup>24</sup> Ebben az oszlopban kurzívval szedve található az az adatok, melyeket Mező Andrásról és Németh Péterrel (MEZŐ-NÉMETH 1972. 11–13., 154–155.) vettem át. A többi meghatározás a nevek típusa alapján legvalószínűbbnek tűnő lehetőség.

<sup>25</sup> A szláv eredeztetés nem egyértelmű, lehetséges egy magyar etimológia is. A kérdésre vonatkozóan ld. MAKKAY 1994. 25., 95. – a további irodalommal.

## 141. kép

- 1: törzsi helynevek,
- 2: várhoz tartozó szolgáltató népek települése,
- 3: várhoz tartozó katonai szolgálatot teljesítőkre utaló helynevek,
- 4: török etimológiájú puszta személynévből keletkezett helynevek,
- 5: magyar vagy török etimológiájú puszta személynévből keletkezett helynevek,
- 6: magyar etimológiájú puszta személynévből keletkezett helynevek,
- 7: szláv etimológiájú puszta személynévből keletkezett helynevek,
- 8: ismeretlen eredetű puszta személynévből keletkezett helynevek,
- 9: a Rétköz peremén végigfutó út



<i>Név</i>	<i>Topográfia</i>	<i>Pusztaszemélynév</i>	<i>Más eredetű név</i>	<i>Említés</i>	<i>Keltezés</i>
Kanyár	Tiszakanyár		szláv lovász	1214	X–XI. sz.
Kék	Kék	?	vagy kék szín	1268	X–XI. sz. (?)
Kékcse	Kékcse	?	vagy kék szín	1329	X–XI. sz. (?)
Kemecse	Kemecse	magyar		1222	X–XI. sz.
Keresztút	Kótaj		magyar	1383	
Komoró	Komoró		szláv szúnyog	1212	X–XI. sz.
Kovácsi(telek)	Buj		szolgáltatónép	1333	X–XI. sz.
Körtvélyes	Fényeslitke		magyar körte	1339	
Körtvély(telek)	Nyírbogdány		magyar körte	1374	
Laktelek	Demecser			1316	XIII. sz. után
Litke	Fényeslitke	?		1212	X–XI. sz.
Mácsiszeg	Demecser		tulajdonos	1333	
Mága	Nagyhalász		?	1310	
Megyer	Vasmegyer		törzsnévi	1310	X–XI. sz.
Murkacs (Miskolc)	Pátroha		?	1324	X–XI. sz.
Nagylövő	Tiszabездé		lövő	1323	X–XI. sz.
Nagytelek	Tiszatelek			1335	XIII. sz. után
Nimir/Nemél	Buj	magyar (óvó)		1325	X–XI. sz.
Ontelek	Dombrád		török on- = tíz	1302	X–XI. sz.
Öszöd	Döge	magyar		1278	X–XI. sz.
Paszab	Paszab	magyar/szláv		1261	X–XI. sz.
Pátroha	Pátroha	szláv		1232	X–XI. sz.
Perked	Buj	magyar+-d képző		1333	X–XI. sz.
Petlend	Szabolcsveresmart	magyar+-d képző	1381	X–XI. sz.	
Pó	Fényeslitke	latin		1220/50	
Porvod	Beszterec	szláv		1067	X–XI. sz.
Rád	Tiszarád	szláv		1318/22	X–XI. sz.
Rozsály	Szabolcsveresmart		szláv	1290	X–XI. sz.
Solymos(telek)	Gávavencsellő		szolgáltatónép	1304	X–XI. sz.
Szacs	Ibrány	?		1307	X–XI. sz.
Szántó(telek)	Buj		szolgáltatónép	1337	X–XI. sz.
Szentpéter(telke)	Ibrány		védőszent	1364	
Szolnok	Nyírbogdány	magyar		1221	X–XI. sz.
Szög	Fényeslitke	?	vagy szeg közszó	1327	X–XI. sz.
Temeháza	Pátroha	?	+ háza	1336	XIII–XIV. sz.
Terebes	Paszab		szláv irtásföld	1333	X–XI. sz.
Tiszaköz	Tiszatelek			1316	
Tolna	Nagyhalász		latin vám	1221	
Tölgyes	Rétközberencs		magyar tölgy	1284	
Tuzsér	Tuzsér	német/szláv		1212	X–XI. sz.
Ub	Ibrány	csonkított		1322	X–XI. sz.
Unytelek	Döge		török on- = tíz	1381	X–XI. sz.
Várda	Kisvárda		magyar	1085	X–XI. sz.
Vencsellő	Gávavencsellő	német/szláv		1067	X–XI. sz.
Veresmart	Szabolcsveresmart		természeti földrajzi	1329	

A legkorábbi forráshelyek 1067-re vonatkoznak. Ekkor négy településről esik szó: Dombrád, Fancsal, Porvod és Vencsellő. Ezek mellett említése alapján a XI. században biztosan létezett már Várda (1085). Mindez persze nem jelenti azt, hogy ennyire gyér lett volna a településhálózat a X–XI. században. Hogy ez így van, azt e települések nevének etimológiája igazolja.

## Települések a földrajzi nevek etimológiája alapján

*„A helynevek a településtörténet legfontosabb forrásai közé tartoznak, sőt olyan korszakokra vonatkozólag, amelyekből írott emlékekkel nem rendelkezünk, a helynevek a régészeti emlékeken kívül az egyedüli forrásaink, amelyekből a terület akkori településviszonyaira következtethetünk.”*  
(KNEZSA 1943/2001. 3.)

A X. századra keltezhető temetők egyértelműen utalnak arra, hogy ebben az időszakban már falvak egész sora jött létre. Különösen fontosak e tekintetben az ún. köznépi temetők, amelyek csaknem kivétel nélkül használatban maradtak a XI. században is. Figyelembe véve ezt a tényt, valamint a fentiekben leírt, életmódra vonatkozó adatokat aligha tagadható, hogy a X. században nagy vonalakban már kialakult az a településhálózat, amelyre a későbbi források alapján (is) vonhatunk le következtetéseket. Nyilván az idők során később is kialakult egy-egy falu, de a helységek többsége közel egy időszakra jött létre. A földrajzi tagoltság, az erősen vízjárta terület nagy mértékben behatárolta a falvak kialakulásának helyét.

A településszerkezet jelentős átalakulásával az ország területén a tatárjárás után számolhatunk. A településtörténet kutatói szerint a XIII–XV. században tömegesen jöttek létre új falvak. Ez a folyamat a névadásban természetes módon tükröződik (a kérdésre vonatkozóan legutóbb MEZŐ 1996. 41. tért ki a korábbi irodalommal). Meg kell azonban jegyezni, hogy a Rétköz mocsarai kitűnő védelmet nyújtottak, s ennek megfelelően a tatárjárás pusztításának ezen a vidéken alig-alig akadunk nyomára (MEZŐ–NÉMETH 1972. 9.).

A nevek etimológiája közelebb vezethet mind a honfoglalás kori településhálózat kialakulásának keltezéséhez, mind a terület etnikai összetételének megértéséhez.

Ha a X–XI. századi településrendszert vizsgáljuk, a fenti – a legkorábbi forrásokból ismert – 5 település mellett a nevek etimológiája alapján további 28 falut keltezett erre az időszakra a korábbi kutatás (MEZŐ–NÉMETH 1972. 11–12., 154–155.). Ide tartoznak a *törzsi helynevek* (Bercel, Csur, Megyer: 141. kép 1.). Korai alapítású települések a várakhoz tartozó *szolgáltatónepek* falvai (141. kép 2.). Mindkét névtípust a Rétköz nyugati részéről (az egykori avar szállásterület?, a Csörsz-árkon belüli terület) ismerjük. Ilyenek Kovácsi(telek), Szántó(telek), Solymos(telek) és Halász. Ezek a szabolcsi vár szolgáltatói lehetnek. Borsova területéről nem tudunk ilyen településről. Kivételt talán Kanyár képez ez alól, mellyel kapcsolatban fölmerült, hogy a lovász szláv megfelelőjeként szláv szolgáltatókra utalna.

Míg a szolgáltatónepek települései a szabolcsi vár környékéhez kapcsolhatók, a Rétköz keleti peremén feltűnnek a határvédelemre utaló nevek (KARÁCSONYI 1901. 1052–1053.). Tiszabездé határába olvadt be Nagylövő és Csobodlövő. Ettől délre a Lövő településeket feltérképezve, azok egy nagyjából É–D-i irányú védvonalat rajzolnak ki: Őrmező = ma Mezőladány, Lövőpetri, Nyírlövő (141. kép 3.). Az ugyancsak a gyepűvidékre utaló Kapu, Vaskapu, Őrhegy, Leshegy, Gyepű határrészek is Kisvárdra körül csoportosulnak (NÉMETH 1975. 5–6.). A védvonal dél felé a mai – Vaja melletti – Őr település felé tart.<sup>26</sup>

Az Őr települések közül külön kell foglalkoznunk Pátroha (Eurpatroh) kérdésével. Ez is határőr település volt, ahol a sásvári „comitatus” székelyei laktak, nemzetségi birtokterületük része volt. E sásvári székelyek – mint Domahidi Sipos Zsigmond megállapítja – „kötelezve voltak a királyt szolgálni Nagylövő nevű, nagy terjedelmű táborhelyükön, mint a «székelyek közös őrhelyén»” (DOMAHIDI SIPOS 1956. 385.). Eme Nagylövő területéhez tartozott a többi között Pátroha is. Egy 1232-es oklevél alapján az is világos, hogy ez az Őrterület független volt a várterülettől (Borsova), lakói más (valószínűleg Szent Istvántól nyert, majd a besenyő betörés után Szent László által megerősített) privilégiumokkal rendelkeztek, noha a várföldekkel „összekeveredten” helyezkedtek el. (DOMAHIDI SIPOS 1956.)<sup>27</sup>

A Rétközben a leggyakoribb névtípus a pusztaszemélynév. Feltehetőleg 43 – azaz az ismert nevek több mint fele (53%) – ebbe a kategóriába sorolható (141. kép 4–8.). A történeti helynévkutatás egyik legvitatottabb kérdése ezek értékelése és kronológiája (KRISTÓ 1976. 15–38. – a korábbi irodalommal). A további értékelés szempontjából fontos, hogy az ide sorolható települések egy-egy csoportja mennyire hozható szinkronba a régészeti leletekkel, ahogyan arra az alábbiakban kitérek. Talán az sem véletlen, hogy a XI. századi forrásokból ismert négy település neve is ebbe a névadási kategóriába sorolható.

<sup>26</sup> Nem vethetjük el azt a gondolatot, hogy a víznevek között is akad olyan, amely e védvonalra utal. Ilyen lenne Kapus Döge határában és az Őrtó Tiszakanyár mellett (MIKESY 1940. 15., 23–24.) – a víznevekre lejjebb visszatérek.

<sup>27</sup> A Sásvár/Sasvár/Sárvár kérdéskörhöz lásd részletesen KRISTÓ 1988. 365–370.

A fejedelem kori személy- és tisztségnevekből származó elnevezések közül „legrégebbiek a török és magyar köznevekből alkotott, valamint a törökből átvett személynevek lehetnek” (MEZŐ-NÉMETH 1972. 12., KÁLNÁSI 1996. 16.). A puszta személynév adás alapja feltehetőleg török eredetű név a Rétköz 8 települése esetében (Ajak, Bajul, Bec, Berencs, Bodon, Buj, Csur, Ige<sup>28</sup> – 141. kép 4.). Egy tömbjük Rétközberencs és Ajak körzetében található, ahonnan a Rétköz leggazdagabb honfoglalás kori temetkezései származnak. Megfigyelhető az is, hogy alapvetően a Rétköz peremi út mentén sorjáznak. Ez az elterjedés erősen emlékeztet a gazdagabb, illetve fegyveres honfoglaló temetkezőhelyek szóródására. Közülük három helyen (Ajak, Buj és Rétközberencs) ismerünk is ilyen temetkezést. Talán nem tévedek, ha úgy gondolom, hogy Árpád honfoglalói a stratégiaileg fontos utakat szállták meg, s a török alapú puszta személynév adással keletkezett nevek az ő településeikre utalnak.

A magyar etimológiájú nevek szétszórtan szerepelnek a Rétköz egész területen (Doboka, Döge, Kemece, Nimir, Öszöd, Paszab, Perked, Petlend, Szolnok – 141. kép 6.). Előfordulnak az ÉK-i Rétközben is (három eset Döge és Szabolcsveresmart térségében). Keltezésükre nagyon kevés adatunk van. Bizonyosan nem fogadható el az az érvelés, hogy e településnevek – lévén a magyarok nomádok – csak a XI. század közepétől terjedtek el (KRISTÓ 1997. 134.). Mint arra a Rétközről szóló fejezetben rámutattam, szó sem lehet nomadizmusról egy ilyen mocsaras-vizes területen (és egyáltalán a Kárpát-medencében). Kristó Gyula nomád prekonceptiója jegyében gondolja azt is, hogy „Ha térképre vetítjük a honfoglalók első és második nemzedékének, tehát a X. század első felében élő magyar népességnek a szállásait, amelyeket régészeti leletek, embertani adatok alapján állapíthatunk meg, ez nagyjából olyan térséget zár közre, amely síkvidéki (legfeljebb enyhén dombos), homokkal és lösszel borított terület, nagy kiterjedésű erdői úgyszólván nem voltak, s azon a szárazsághatáron belül feküdt, ahol az évi csapadékmennyiség felső határa nem lépte túl az 500 mm-t.” (KRISTÓ 1997. 134.) Még nyilvánvalóbb ez a tévedés akkor, amikor arról ír, hogy a magyarok – az arab-moslim forrásoknak azon adata ellenére, hogy vidékük nedves és vizes – nem szerették az olyan vízjárta területeket, mint a Csallóköz, a Hanság, az Ecsedi-láp, a Sárrétek, az Alibunári mocsarak (KRISTÓ 2002. 78–79.). A Rétköz adottságai vitathatatlanul hasonlóak. Ennek ellenére a régészeti leletek sűrű megtelepedésről tanúskodnak. Teljességgel kizárható, hogy ezek a temetők függetlenek azoktól a falvaktól, amelyeknek neve magyar etimológiájú, legyenek azok puszta személynév adásával keletkezettek vagy leíró jellegűek (utóbbiakra alább visszatérek).

Szláv eredetű személynévből keletkezett Bezdéd, Bogdány, Demecser, Dombrád, Esztár, Pátroha, Porvod, Rád és Rozsály neve (141. kép 7.). (Tuzsér és Vencsellő esetében nem dönthető el, hogy szláv vagy német névről van-e szó.) Kristó Gyula úgy véli, hogy a honfoglalókat döntően szláv nevek fogadták a Kárpát-medencében (KRISTÓ 1997. 133.). Valójában – mint láthattuk – a szláv eredetű nevek száma nem nagyobb, mint a magyar etimológiájú helyeké.<sup>29</sup> Mező András és Németh Péter már korábban rámutatott arra, hogy ezek a Rétközben csak szórványosan fordulnak elő (MEZŐ-NÉMETH 1972. 12.). Közülük 2 – illetve a talán ugyancsak ide sorolható Vencsellő – forrásadatok alapján 1067-ben már biztosan létezett. A magyar és török etimológiájú hasonló névadású településekhez képest a Rétköz belsejében, vizesebb területeken is előfordulnak (Dombrád, Beszterec).

A puszta személynévet viselő helységek egy részénél a név meghatározatlan eredetű (Bénye, Fancsal, Gáva, két Gégény,<sup>30</sup> Hene, Kék, Kékce, Litke, Szacs, Szög, Temeháza, Ub – 141. kép 8.). Közülük Fancsal neve már 1067-ben felbukkan a forrásokban. Temeháza viszont kései névadás, a falut korábban Miskolcnak hívták. A Rétköz egész területén szétszórtan helyezkednek el.<sup>31</sup>

A nyugati nyelvek magyarrá lett személynéveiből származó településnevek igen ritkák. Ide tartozik a latin Paulusból keletkezett Pó Fényeslitke határában. Talán nem véletlen, hogy a Rétköz keleti peremén találjuk. Mező András és Németh Péter mutatott rá, hogy a hasonló eredetű nevek a Tisza és az Ecsedi-láp vonalától keletre, a „korábbi gyepűelvén” helyezkednek el. Latin eredetű név a Rétközben talán még a Nagyhalász határába olvadt Tolna, mely levezethető a *telonum*, azaz ‘vám’ szóból.

<sup>28</sup> Kemece nem soroltam itt föl, mivel annak névadója *Keme* már magyar név lehetett a település keletkezésekor, átvétele a törökből korábban történhetett.

<sup>29</sup> És mint lejjebb rámutatok, ha nem csak a puszta személynéveket vesszük figyelembe, akkor az arány „még rosszabb”: a Rétközben a szláv nevek csak egészen szórványosan mutathatók ki.

<sup>30</sup> Közülük a Kemece melletti Külgégény a XIII. században keletkezhetett. Erre az időszakra jellemző a falvak „osztódása”. A korábbi hasonló nevű településtől való megkülönböztetésül kapta a „kül”, azaz külső névelemet. Magára a jelenségre ld. MEZŐ-NÉMETH 1972. 14., MEZŐ 1996. 43.

<sup>31</sup> Elsősorban ezek között keresendők azok a késő avar kori nevek, amelyekre MAKKAY 1994. 27., 114. utal.

142. kép

Szláv, magyar és török helynevek  
a Rétközben.

- 1: szláv nevek,  
2: magyar nevek,  
3: török nevek



Fölmerült egy esetleges német etimológia Döge, Vencsellő és Tuzsér esetében. Előbbi azonban lehet magyar, az utóbbi kettő pedig szláv is. Amennyiben mégis a német etimológia lenne bizonyítható, akkor megállapítható, hogy vagy a puszta személynév adás nem minden esetben annyira korai, vagy igen korai germán jelenléttel kell számolnunk a területen.

A puszta személynév adással keletkezett falunévek etimológiája alapján a terület lakossága a honfoglalás után vegyes összetételű lehetett, és az is megállapítható, hogy az egyes csoportok nem különültek el egymástól.

Ha vizsgálatunkban figyelembe vesszük – Makkay János tanácsának megfelelően (MAKKAY 1994. 24.) – a leíró jellegű településneveket, akkor a puszta személynév adással keletkezett nevek által kirajzolthoz képest némileg eltérő kép bontakozik ki. Míg ott a nevek között akadtak szép számmal szlávok is, addig a leíró jellegű nevek között alig akadunk ilyenre (Beszterec = folyónévből, Kálonga = a sár szóból, Komoró = a szúnyog szóból és Terebes = irtásföld jelentésű), gyakoriak viszont a magyar etimológiájúak (Apáti, Bodor, Keresztút, két Körtvélyes, Tiszaköz, Tölgyes, Várda, Veresmart. E mellett találunk két török etimológiájú falunévet (Ontelek és Unytelek). Kiegészíthetjük ezeket a -d képzővel ellátott személynévekből származtatható Perked (Buj határában) és Endréd (Gáva határában) településsel.<sup>32</sup>

Nem tudjuk meghatározni, hogy a településnevek e csoportja mikor keletkezett. Annyi bizonyos, hogy Várda a X–XI. században már létezett első forrásemlítése alapján. Beszterec és Terebes létrejöttét a korábbi kutatás a X–XI. századra keltezte, akárcsak a két török nevű települését (MEZŐ–NÉMETH 1972. 154.). Nyilvánvalóan akadnak közöttük későbbiek is. Ezt igazolja az -i képzős Apáti név, melynek létrejöttét a XII–XIII. századnál korábbra nem keltezhetjük (MEZŐ–NÉMETH 1972. 12–13.).

A -telek, -teleke utótagú nevek esetében kérdés, hogy azok a tatárjáráskor elpusztult település helyét vagy falu egy részét jelölik-e (MEZŐ–NÉMETH 1972. 13.). Ide tartoznak: Ajaktelek, Endrédtelek, Gecsetelek, Iván(ka)telek, Jánostelke, Laktelek, Nagytelek, Ontelek, Unytelek.

A leíró jellegű településnevek – akárcsak a fent felsorolt valamennyi név –, függetlenül keletkezésük időpontjától, tanúskodnak a terület etnikai összetételéről, minthogy erőteljes népmozgással, bevándorlással a X–XI. századtól nem kell számolnunk.<sup>33</sup> Ha kronológiai helyzetétől függetlenül térképre vetítjük a szláv, a magyar és a török eredetű településneveket (142. térkép), akkor jól látható, hogy a három nyelvi tömb egyáltalán nem különül el egymástól, eloszlásuk nagyjából egyenletes a Rétközben. A Rétköz belsejében valamivel több szláv, illetve szlávból eredeztethető puszta személynév adással keletkezett települést találunk. Ezeket elsősorban a Rétköz nyugati felében délről és nyugatról körbeölelik a magyar etimológiájú falvak. A Borsova határvármegye központját jelentő (Kis)Várda környékén hiányoznak a szlávból származtatható településnevek. A magyar és török eredetűek mellett ismeretlen eredetű névadás mutatható itt ki. Az ettől a tömbtől északra és északkeletre fekvő Árpád-kori falvak neve zömében szláv eredetű. A kérdést tovább bonyolítja, hogy épp ezen a részen – Szabolcsveresmart határában – keresendő Petlend. Kiss Lajos vetette föl a magyar nyelvterület határain belül szétszórtan előforduló Petlend nevekkel kapcsolatban, hogy azok esetleg egy olyan „néprésznek” az emlékei, amelyikről „eddig mit sem tudtunk”, s amely esetleg egy török nemzetség vagy néprész jelenlétére utalna (KISS 1990. 164–169.). Török eredetű falunévek a Rétköznek ezen a részén nem jellemzőek, azok többsége – elsősorban a puszta személynév adással keletkezett településnevek – a Rétköz déli peremén futó út mentén található. Alighanem ezt figyelembe véve állapította meg Németh Péter, hogy a földrajzi nevek alapján Borsova határvármegye X–XI. századi etnikai képét részben egy törökös műveltségű (pl. Ibrány), illetve egy szláv nyelvet beszélő (pl. Bezdéd, Bogdány) népcsoport határozta meg, döntően az előbbi javára (NÉMETH 1975. 13.).

<sup>32</sup> Hasonló típusú, de a magyar nevet szláv képzővel ellátó névadás mutatható ki Borsova esetében, melynek jelentése 'Borsé'.

<sup>33</sup> Vannak elképzelések arra vonatkozóan, hogy a régészeti feltárások alapján a X–XI. század fordulóján „új” népesség került a területre. Erre utalhat a X. század közepén kialakított és a XI. századig használt temetők – a Rétközben elsősorban Ibrány–Esbó-halom – embertani anyagának vizsgálata. Az antropológusok egyfajta „népességcserevel” számolnak a X. és XI. századi temetőrészen talált csontvázak eltérő jellege miatt. Lásd az antropológiai tanulmányokat az Ibrány–Esbó halmi temető elemzése után! A „népességcsere” azonban számtalan olyan problémát vet föl (a temetők folyamatossága, a honfoglalás kori szállásterület egészen megnövekedő lakosság stb.), amely tisztázatlan. Ezekre a kérdésekre a későbbiekben visszatérek.



## Víznevek a Rétközben

Végül ki kell még térnünk a helynevek egy sajátos csoportjára, a középkori víznevekre. Valamennyi viszonylag kései forrásból (XIII–XV. század) ismert, de – ahogyan a településnevek esetében is láttuk – aligha valószínű, hogy nagyobbik hányadukat ne használták volna legalábbis a honfoglalás kori megtelepedéstől kezdve, ha nem még korábban. Utal erre pl. Zsóce neve. Ez a név Kniezsza István szerint hangtani okokból a X. és XI. század határán alakult ki (MIKESY 1940. 31., KNEJZSA 1933. 98.).

Mivel a középkori víznevek esetében a lokalizálás, keltezés és értékelés még az eddigieknél is bizonytalanabb, a katalógusba nem vettem föl őket. Az alábbiakban azonban felsorolom MIKESY 1940-es gyűjtése alapján a Rétközbe lokalizálható vízneveket. A név után megjelölöm a rá vonatkozó legkorábbi forráshely dátumát, majd a települést, melynek határában keresendő, végül – ahol lehetséges – a rá vonatkozó etimológiát:

Ajakastó	1359	Gáva	magyar eredetű: vízrajzi vagy térszíni fogalmat jelöl
Almaér	1425	Pátroha, Rétközberencs	magyar eredetű: növényvilágra vonatkozik
Bogdányfertő	1333	Nyírbogdány	magyar eredetű: földrajzi fekvést jelöl?
Boka-réve	1381	Döge	magyar eredetű: személynév + vízrajzi fogalom
Bokud	1325	Kék, Demecser	puszta személynév adás
Bot-láza	1381	Döge	magyar eredetű: személynév + vízrajzi fogalom
Bőve	1427	Vasmegyér, Beszterec	szláv eredetű
Chebowenar	1214/1334	Tizsakanyár	ismeretlen eredetű
Chultuhilde	1214/1334	Tizsakanyár	ismeretlen eredetű
Déveres	1214/1334	Tizsakanyár	magyar eredetű: állatvilágra vonatkozik
Domboc	1325	Demecser	szláv eredetű
Egresér	1425	Rétközberencs	magyar eredetű: növényvilágra vonatkozik
Előtó	1333	Kék	magyar eredetű: földrajzi fekvést jelöl
Előtó	1345	Tuzsér	magyar eredetű: földrajzi fekvést jelöl
Erős-szigete	1425	Rétközberencs, Kékcse	magyar eredetű: személynév + vízrajzi fogalom
ÉR	1381	Döge, Szabolcsveresmart	magyar eredetű: vízrajzi vagy térszíni fogalmat jelöl
ÉR	1425	Kékcse	magyar eredetű: vízrajzi vagy térszíni fogalmat jelöl
Faggyastó	1374	Fényeslitke	magyar eredetű: tulajdonságról
Fehértó	1381	Szabolcsveresmart	magyar eredetű: tulajdonságról
Fényesrév	1430	Rétközberencs	magyar eredetű: tulajdonságról
Forgianagus	1325	Kék, Demecser	ismeretlen eredetű
Füzes	1325	Kék, Demecser	magyar eredetű: növényvilágra vonatkozik
Füzesér	1430	Kisvárdá	magyar eredetű: növényvilágra vonatkozik
Gurghab	1333	Beszterec	ismeretlen eredetű?
Gyalap	1333	Beszterec	ismeretlen eredetű
Gyalmastó	1381	Döge	magyar eredetű: halászszeresmről
Gyöngyösnýáralja	1325	Kék, Demecser	magyar eredetű: növényvilágra vonatkozik
Gyűrűs	1325	Demecser	magyar eredetű: növényvilágra vonatkozik
Határér	1414	Tiszabездé	magyar eredetű: földrajzi fekvésről
Híd-alja	1325	Kék, Demecser	magyar eredetű: földrajzi fekvésről
Homokszeg	1325	Kék, Demecser	magyar eredetű: vízrajzi vagy térszíni fogalmat jelöl
Ispán-tava	1317	Ibrány <sup>34</sup>	magyar eredetű: társadalmi állás + tava

<sup>34</sup> Mikesy azt írja róla, hogy a szabolcsi várhoz tartozott. A ma is meglévő helynév alapján Ibrány határában keresendő. (MIKESY 1940.14.)

István-hida	1381	Kékcse, Döge	magyar eredetű: földrajzi fekvésről
Iván-tókája	1325	Kék, Demecser	magyar eredetű: személynév + vízrajzi fogalom
Kapus	1381	Döge	magyar eredetű: földrajzi fekvésről <sup>35</sup>
Karasaher	1214/1334	Tiszakanyár	török eredetű
Kaszásér	1414	Tiszabezded	magyar eredetű: tulajdonságról?
Katinja	1354	Tuzsér	ismeretlen eredetű
Kálongafő	1355	Tuzsér	ismeretlen eredetű
Kecsker	1333	Kék	ismeretlen eredetű
Keselyútó	1371	Fényeslitke	magyar eredetű: állatvilágra vonatkozik
Keulges	1325	Kék, Vasmegyer	magyar eredetű: földrajzi fekvésről
Kewgestokaya	1325	Kék	magyar eredetű: földrajzi fekvésről
Királytó	1325	Beszterec, Kék	magyar eredetű: társadalmi állás + tava
Kisörvény	1355	Tiszabezded	magyar eredetű: vízrajzi vagy térszíni fogalmat jelöl
Kolbárd	1325	Demecser, Kék	szláv eredetű
Komlóér	1214/1334	Tiszakanyár	magyar eredetű: növényvilágra vonatkozik
Konyha-szigete	1425	Ajak, Rétközberencs	magyar eredetű: gazdasági életéről
Kormoly	1333	Kék	török eredetű?
Kostó	1324	Ajak, Rétközberencs	magyar eredetű: állatvilágra vonatkozik
Kubuldek	1354	Ajak	török eredetű
Kyserelye	1381	Döge	magyar eredetű: földrajzi fekvésről?
Lapuhus	1325	Kék	magyar eredetű: növényvilágra vonatkozik
Malomtava	1333	Kék, Nyírbogdány	magyar eredetű: gazdasági életéről
Mélyörvény	1214/1334	Tiszakanyár	magyar eredetű: vízrajzi vagy térszíni fogalmat jelöl
Merse	1325	Kék, Demecser	puszta személynév
Nagykert-egre	1381	Döge	magyar eredetű: növényvilágra vonatkozik
Nagytó	1333	Demecser	magyar eredetű: vízrajzi vagy térszíni fogalmat jelöl
Nyárasd	1325	Kék	magyar eredetű: növényvilágra vonatkozik
Orozd	1333	Kék	magyar eredetű: földrajzi fekvésről
Orozd-ere	1325	Kék	magyar eredetű: földrajzi fekvésről
Órtó	1381	Tiszakanyár	magyar eredetű: államszervezetről
Ösvénytó	1333	Kék	magyar eredetű: gazdasági életéről
Páldeák-tava	1485	Kisvárda	magyar eredetű: társadalmi állás + tava
Pap-tava	1354	Tuzsér	magyar eredetű: társadalmi állás + tava
Parom	1425	Kékcse, Kisvárda, Rétközberencs	ismeretlen eredetű
Pata-szigete	1324	Pátroha, Rétközberencs	török eredetű
Penthel	1414	Tiszabezded	szláv eredetű
Piskárosér	1214/1334	Tiszakanyár	magyar eredetű: állatvilágra vonatkozik
Pólya?	1381	Döge	magyar eredetű: halászszerzáról?
Prépost-tava	1325	Kék, Demecser	magyar eredetű: társadalmi állás + tava
Pulbor	1333	Kék	ismeretlen eredetű
Rakottyás	1325	Demecser	magyar eredetű: növényvilágra vonatkozik
Rév-tókája	1325	Kék, Demecser	magyar eredetű: földrajzi fekvésről
Szárd	1435	Ibrány	magyar eredetű: tulajdonságról
Szebecse	1414	Tiszabezded, Tuzsér	szláv eredetű
Sziget	1381	Döge	magyar eredetű: vízrajzi vagy térszíni fogalmat jelöl

<sup>35</sup> Mikesy fölveti, hogy a gyepek kapuról nyerte a nevét (MIKESY 1940. 15.).

Torbaz	1381	Döge	török eredetű
Tömlőstó	1374	Fényeslitke	magyar eredetű: tulajdonságról
Úr-tava	1345	Tiszabezded	magyar eredetű: társadalmi állás + tava
Ünő-vejsz-szád	1325	Kék, Demecser	magyar eredetű: állatvilágra és halászszer számra vonatkozik
Venchel	1355	Vencsellő	magyar eredetű: földrajzi fekvésről
Verbene	1414	Tiszabezded	szláv eredetű
Vereshíd	1325	Kék, Demecser	magyar eredetű: földrajzi fekvésről
Verőcse-ér	1381	Döge, Szabolcsveresmart	szláv eredetű
Vizeskőrös	1214/1334	Tiszakanyár	magyar eredetű: növényvilágra vonatkozik
Wensellew towa	1067	Vencsellő	magyar eredetű: földrajzi fekvésről
Zadona <sup>36</sup>	1214/1334	Tiszakanyár	ismeretlen eredetű
Zátonya	1325	Kék	magyar eredetű: vízrajzi vagy térszíni fogalmat jelöl
Zolther	1381	Döge	ismeretlen eredetű
Zúgópatak	1371	Fényeslitke	magyar eredetű: tulajdonságról
Zsóce	1325	Kék, Dombrád	szláv eredetű

Közülük Mikesy Sándor értékelése (MIKESY 1940. 32.) szerint magyar eredetű köznévből származik 53. Ebből vízrajzi és térszíni fogalmat jelöl 8, a növényvilágra vonatkozik 12, állatvilágra utal 5, földrajzi fekvést határoz meg 16, tulajdonsággal kapcsolatos név 7, halászszer számról elnevezett 3, a gazdasági élet, illetve az államszervezet köréből származó név 4. Személynevekből származtatható 12, közülük kettő pusztaszemélynév. Szláv eredetű 8, Török eredetű 5, ismeretlen eredetű 12. A víznevek elhelyezkedése teljes mértékig szinkronban van a különféle etimológiájú, fent bemutatott településekkel. A szláv víznevek a Rétköz belső, mocsarasabb részére jellemzőek: Beszterec, Demecser (2 eset), Tiszabezded (3 eset), Tuzsér, Kék, Dombrád. A török víznevek szinte csak olyan helyről ismertek, ahol a közelben török eredetű településnevet is találunk: Ajak, Pátroha, Rétközberencs, Tiszakanyár, Döge és Kék. Az ismeretlen eredetű víznevek pedig szétszórtan helyezkednek el: Tiszakanyár (3 eset), Beszterec (2 eset), Kék (3 eset), Demecser, Tuzsér (2 eset), Döge, Óntelek, Dombrád.

Ez az egybeesés megerősíti a fent leírtakat, s egyúttal figyelmeztet arra, hogy szükséges lenne a teljes névanyag korszerű új nyelvészeti földolgoása.<sup>37</sup>

<sup>36</sup>Valószínűleg rokon vele a XIX. századi említésű Zánna (Óntelek mellett) és Zana Tó (Dombrád mellett) neve (MIKESY 1940. 30.).

<sup>37</sup>Ebbe beleértendő a dülönevek sora is, már csak azért is, mert a rétköziciek repertóriuma már 1961-ben megjelent (KISS 1961.).

## Összefoglalás

A három forráscsoport – a régészeti, a történeti és a nyelvészeti adatok – alapján nyert kép különbözik. A régészeti anyagból – egy jól kidolgozott tipológia és kronológia híján – ma még csak kevés következtetést vonhatunk le. Annyi bizonyos, hogy a Rétköz nyugati fele a VI. századtól kezdve az avar szállásterület része. A határ mind a kora, mind a késő avar korban a Csörsz-árok külső sáncának vonala. Ettől keletre gyéren lakott gyepű húzódott. S épp a lakosság csekély száma tette lehetővé a honfoglalók tömeges megtelepedését e stratégiaileg fontos vidéken.

A régészeti módszerrel (ásatás, terepbejárás) azonosítható települések száma 146. A forrásokból 81 településre vonatkozóan vizsgáltam meg a rendelkezésre álló adatokat. A kutatás helyzetére jellemző, hogy ez utóbbiak közül mindössze 7 olyan helyet említhetünk, amelynek esetében az okleveles adatokból ismert települések pontos lokalizálása régészeti módszerekkel megtörtént (Demecser–Borsova, Kék–Fancsal, Kemece–Gégény, Nyírbogdány–Hene, Paszab–Bénye, Tiszarád–Ivánka, Vasmegyer–Apáti), illetve említhetjük még a ma is létező települések közül azt a 11 esetet, ahol a belterületről kerültek elő leletek, s ilyen alapon alighanem az Árpád-kori előzményük e lelőhelyekre lokalizálható (Ajak, Buj, Döge, Fényeslitke, Gávavencsellő–Vencsellő, Ibrány, Kemece, Kisvárd, Kótaj, Paszab, Tiszabercel).

A 81 településre vonatkozó forrásadatból mindössze 4 vonatkozik a XI. századra. Ebből azonban már sejthető, hogy erre az időszakra ki kellett alakulnia a kora Árpád-kori településhálózatnak, mely alapvetően csak a tatárjárás után változott meg. Hogy a korai településhálózat meglehetősen sűrű lehetett, azt a földrajzi nevek etimológiai vizsgálata igazolja. Ez alapján kevert népességgel számolhatunk a Rétközben. A peremen inkább magyar, a mocsarasabb, belső területen inkább szláv neveket találunk, de ezek a tömbök nem különülnek el élesen. Ugyancsak szétszórtan helyezkednek el az ismeretlen eredetű nevek. A török nevek elsősorban a Rétköz peremén végigfutó út mentén sorjáznak. Arra, hogy ez a kép hogyan egyeztethető össze a temetkezési helyekkel, a későbbiekben visszatérek.

143. kép  
 A hajkarikák elterjedése  
 a Rétközben.  
 1: egyszerű,  
 nyitott hajkarikák,  
 2: S végű hajkarikák





## Honfoglalás és Árpád-kori temetők és kincsleletek a Rétközben

*„A mi szabolcsi honfoglaláskori leleteink kibővítik,  
részint helyesbítik őseinkre vonatkozó gyér adatainkat, ösmereteinket.”*

*(JÓSA 1978. 259.)*

A Rétköz területéről 57 többé-kevésbé biztos temetkezőhelyet ismerünk, ahonnan legalább 597–602 sírról van említésünk. Ezek az alábbiak (hajtogatott térkép a kötet végén):

1. Ajak–(Anares)–Czóbel birtok	sírszám? (<3–4)	X. sz.
2. Beszterec–Földvár (Vársziget)	15 sír	XI–XII. sz.
3. Beszterec–Gyalap-tanya	3 sír	X–XI. sz.?
4. Beszterec–?	temetőszórvány	X. sz.
5. Buj–Gyeptelek, Paptag	3–6 síros	X. sz.
6. Demecser–Borzsovapuszta, Dinnyés-hegy	2 sír	X. sz.
7. Dombrád–Borzastető	1 sír	X–XI. sz.
8. Döge–Kertek köze vagy Kertekalja	7 sír	XI. sz.
9. Döge–Kishegy	12 sír	X. sz.
10. Döge–?	temetőszórvány	XI. sz.
11. Gáva–Szincse-domb	1 sír	X. sz.
12. Gáva–Vásártér	33 sír	X–XI. sz.
13. Gáva–Vasúti híd	temetőszórvány	X. sz.
14. Gégény–Református templom	?	XI–XII. sz.
15. Gégény–Vasútállomás	1 sír	X–XI. sz.
16. Gégény–Vasúti őrház	1 sír	X. sz.
17. Gégény–?	fokosbalta	X. sz. ?
18. Ibrány–Belterület, Általános iskola	temetőszórvány	
19. Ibrány–Esbó-halom	275 sír	X–XI. sz.
20. Ibrány–Espán-tava	temetőszórvány	X. sz. (?)
21. Ibrány–Homok	? sír	X. sz. (?)
22. Ibrány–Hosszú-dűlő	2 sír	Árpád-kor
23. Ibrány–Nagy-tanya, Temető tábla	? sír	X–XI. sz.
24. Kék–Poros(Szőllősi-)hegy	temetőszórvány	X. sz. (?)
25. Kék–Telek-dűlő	15 sír	XI. sz.
26. Kemece–Homokbánya	temető	X. sz. (?)
27. Kemece–Pincés-hegy	temető (templommal)	Árpád-kor
28. Kisvárda–Csabamező	temető	X. sz. (?)
29. Kisvárda–Gyár u.	temető?	X–XI. sz.
30. Kisvárda–?	temetőszórvány	
31. Kótaj–Teleki László birtoka	temető (?)	X. sz. (?)
32. Kótaj–?	temetőszórvány	X. sz. (?)
33. Nagyhalász–Homok-tanya	13 sír	X. sz.
34. Nagyhalász–Kiszombor-hegy	45 sír	X. sz.
35. Nagyhalász–Nesze kocsmá	temetőszórvány	X. sz.
36. Nagyhalász–?	temetőszórvány?	X. sz. (?)
37. Nyírbogdány–Hene, Szentegyházi-dűlő	?	XI–XII. sz.–1349
38. Nyírbogdány–Kövesszeg-hegy	temetőszórvány	X. sz. (?)
39. Paszab–Belterület	temetőszórványok	X. sz.
40. Pátroha–Bajor-hegy, Szilas-domb	1 sír	X–XI. sz.
41. Pátroha–Kuklás-domb	2 sír	
42. Pátroha–Szőlőskert	1 sír	X. sz.
43. Rétközberencs–Parom-domb	4–5 sír (eredetileg 50)	X. sz.
44. Szabolcsveresmart–Szelérd-domb	6 sír	X. sz.

45. Szabolcsveresmart–Tiszapart	?	XI. sz.
46. Tiszabercel–Belterület, Bessenyei-ház	temetőszórvány (?)	X. sz. (?)
47. Tiszabercel–Diófa-lapos	2 sír	X. sz.
48. Tiszabercel–Kettőshalom	temetőszórvány	?
49. Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola	20 sír	X–XI. sz.
50. Tiszabercel–Pálinkás-dűlő	temető (?)	XI. sz. (?)
51. Tiszabercel–Ráctemető	30 sír	X. sz.
52. Tiszabercel–Újsor	38 sír	X–XI. sz.
53. Tiszabездéd–Harangláb–Rác-tag	17 sír	X. sz.
54. Tiszabездéd–Homokbánya	temetőszórvány	X. sz.
55. Tiszabездéd–Trafóház	temetőszórvány	X–XI. sz. (?)
56. Tiszarád–Újszőlő	temetőszórvány	X–XI. sz.
57. Tuzsér–Boszorkány-hegy	16 sír	X. sz.
58. Tuzsér–Előtői-dűlő	3 sír	X. sz.

A katalógusban szerepel 3 „kincslet”. Közülük a legkorábbi (X. század) a Gégény–Monok-dombi együttes. III. Béla érmei kelteznek a Pátroha–Butorka lelőhelyről származót.<sup>38</sup> Nem egyértelmű, hogy valóban „kincslet” volt-e a harmadik, nevezetesen a Tiszabercelen, a belterületen (a Bessenyei-szülőházánál) talált 13 hajkarika. (Nehéz elképzelni, hogy 13 bronzkarikát kincsként elásson valaki.) Az ezekből az együttesekből származó ékszereket együtt tárgyalom a sírletekkel.

## Leletek

A leleteket két nagy csoportra osztottam. Előbb az ékszerekkel, illetve a viselet részeivel foglalkozom. Ez után külön fejezetben mutatom be a sírmelléleteket, kitérve egyúttal azoknak a temetkezési rítusban betöltött szerepére is. Az egyes leletek tárgyalásánál külön kiemelem az Ibrány–Esbó-halmi temető tárgyait. Ennek az az oka, hogy a Rétköz – annak ellenére, hogy a honfoglalás és Árpád-kor történeti értékelése szempontjából kulcsfontosságú lenne – igen gyengén kutatott. Az egyetlen teljesen feltárt temető az Ibrány–Esbó-halmi. A többé-kevésbé ismert rétközi sírok 45%-át tártuk föl Ibrányban.

## A. Ékszerek, a viselet részei

### Hajkarikák

A leggyakoribb X–XI. századi ékszer kétségkívül a hajkarika. Az egyik legfontosabb keltező lelet. Az egyszerű, nyitott hajkarikák a XI. század elejénél későbbre nem datálhatók (SZÓKE–VÁNDOR 1987. 54.). A X. sz. végétől (utolsó harmadától) fokozatosan elterjedtek az S végű darabok (SZÓKE 1962. 35.). Az Alföldön a X. században előfordulásuk csak szórványos, a túlnyomó többség a XI. századra keltezhető (MESTERHÁZY 1962/64. 104.).<sup>39</sup> A Rétközben 22 lelőhelyen (143. kép) közel 120 sírból több mint 200 darab karikaékszert gyűjtöttem össze. A Rétköz rosszul kutatottságára vonatkozóan a fentiekben elmondottak fényében nem véletlen, hogy a hajkarikás temetkezések fele Ibrány–Esbó-halomról származik.

	Hajkarikás sír		Db	Összes sír
Rétköz	110	18%	158	597–602
Ibrány–Esbó-halom	59	21,5%	90	274
Gáva–Vásártér	8	24,2%	14	33
Tiszabездéd–Harangláb	8	47%	13	17
Tiszabercel–Újsor	10	26,3%	9	38
Kék–Telek-dűlő	5	33,3%	6	15
Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola	4	20%	5	20
Tuzsér–Boszorkány-hegy	3	18,7%	3	16

<sup>38</sup> Hasonló, tatárjárás kori kincsletet találtak a közeli Hajdúszoboszlón is (Aranyszeg-pusztá) – MÓDY 1973. 190–192.

<sup>39</sup> Megjegyzem, hogy itt Mesterházy Károlynak szigorúan csak az adataira kívánok hivatkozni, a megfigyeléseiből levont következtetésekkel nem értek egyet. Elképzelésének cáfolatát lásd SZÓKE–VÁNDOR 1987. 56.



Nehéz megítélnünk, hogy a fenti adatok mennyire tükrözik a hajkarika „divat” elterjedtségét. Összehasonlító anyag áll ugyan rendelkezésünkre,<sup>40</sup> azonban a kutatás jelenlegi helyzetében nem dönthető el, hogy a hajkarikáknak a Rétközben tapasztalt relatíve kis száma a feltárások hiányát vagy a viseleti szokás kevésbé elterjedtségét tükrözi-e.

Az viszont alighanem csak a kutatás helyzetéből fakad, hogy mindössze négy olyan lelőhelyet említhetünk – Gáva–Vásártér, Ibrány–Esbó-halom, Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola, Tiszabercel–Újsor –, ahol mind a nyitott, mind az S végű hajkarikák előfordultak egy temetőn belül.

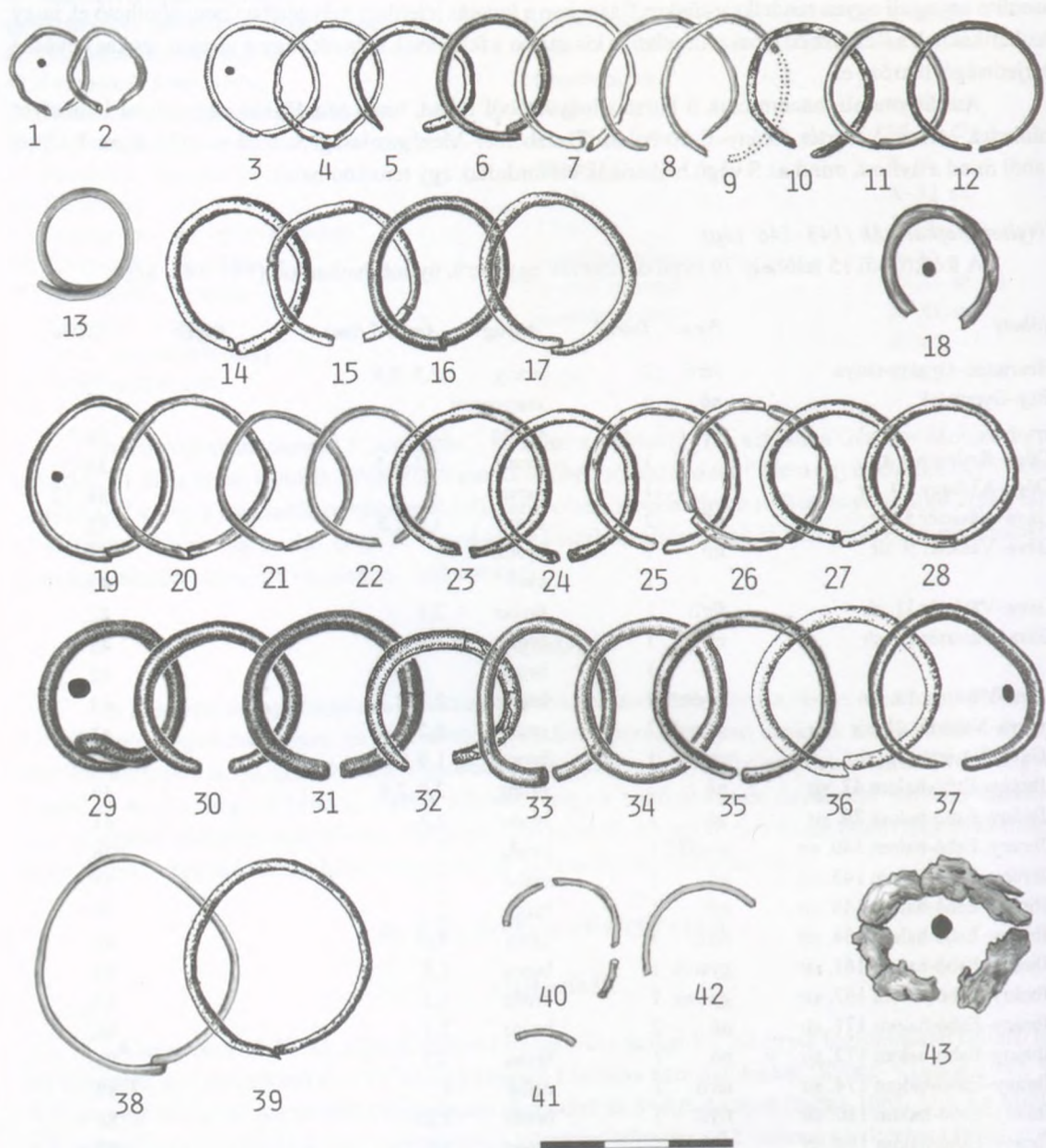
### 1. Nyitott hajkarikák (143–146. kép)

A Rétközből 15 lelőhely 70 sírjából ismerek egyszerű, nyitott hajkarikát (144–145. kép).

Lelőhely	Nem	Darab	Anyag	Átmérő (cm)	Egyéb	Tábla
1. Beszterec–Gyalap-tanya	férfi	2	arany	2,3–2,6		17:2.
2. Buj–Gyeptelek	nő	1	aranyozott bronz	2,4		24:2.
3. Döge–Kishegy 9. sír		1	bronz	3,2–3,5		34:11.
4. Döge–Kishegy 10. sír		1	bronz	3		34: 12.
5. Gáva–Vásártér 5. sír	nő	2	bronz	1,5–1,8		42.
6. Gáva–Vásártér 9. sír	nő	1	bronz	1		42.
		1	vas?	1		42.
7. Gáva–Vásártér 11. sír	férfi	1	bronz	2,1		42.
8. Gáva–Vásártér 12. sír	nő	1	bronz	1,9		42.
		1	bronz			42.
9. Gáva–Vásártér 18. sír	gyerek	2	bronz	2,1–2,3		44.
10. Gáva–Vásártér 21. sír	gyerek	2	ezüst	1,2–1,4		43.
11. Gáva–Vásártér 29. sír	gyerek	1	bronz	1,9		
12. Ibrány–Esbó-halom 42. sír	nő	2	bronz	2,4–2,8		59.
13. Ibrány–Esbó-halom 70. sír	nő	1	bronz	2,3		64.
14. Ibrány–Esbó-halom 140. sír	gyerek <sup>41</sup>	1	bronz	2		76.
15. Ibrány–Esbó-halom 143. sír	nő	1	ezüst	1,7		77.
16. Ibrány–Esbó-halom 146. sír	nő	1	bronz	2		77.
17. Ibrány–Esbó-halom 154. sír	férfi	1	ezüst	1,6		82.
18. Ibrány–Esbó-halom 161. sír	gyerek	1	bronz	1,8		83.
19. Ibrány–Esbó-halom 167. sír	gyerek	1	bronz	1,3		85.
20. Ibrány–Esbó-halom 171. sír	nő	2	bronz	2,7		86.
21. Ibrány–Esbó-halom 172. sír	nő	1	bronz	2,7		86.
22. Ibrány–Esbó-halom 174. sír	férfi	1	ezüst	1		87.
23. Ibrány–Esbó-halom 180. sír	férfi	1	bronz	1,25		88.
24. Ibrány–Esbó-halom 188. sír	nő	1	bronz	2,7		89.
		1	ezüst	2,5		89.
25. Ibrány–Esbó-halom 189. sír	férfi	1	bronz	1,5		89.
26. Ibrány–Esbó-halom 194. sír	nő	2	bronz	2,2–2,7		91.
27. Ibrány–Esbó-halom 195. sír	nő	1	ezüst	2,2		92.
28. Ibrány–Esbó-halom 197a. sír	nő	1	ezüst	2,6		94.
29. Ibrány–Esbó-halom 197b. sír	nő	1	bronz	2,2		97.
30. Ibrány–Esbó-halom 199. sír	férfi	3	ezüst	2,2–2,6		98.
31. Ibrány–Esbó-halom 200. sír	nő	1	bronz	2		100.
32. Ibrány–Esbó-halom 201. sír	gyerek	1	ezüst	2		100.
33. Ibrány–Esbó-halom 206. sír	gyerek	1	ezüst	1,6		102.
34. Ibrány–Esbó-halom 210. sír	gyerek	1	bronz	2,9		103.

<sup>40</sup> Pl. a Sarokpolány–Berekalján föltárt 309 temetkezés közül 108-ban (34,9%) összesen 302 hajkarikát találtak (Kiss 2000. 188–189.). Vagyis egyetlen temetőben kétszer annyit, mint a teljes rétközi mennyiség. Pusztaszentlászlón a föltárt 189 sír közül 67-ben (35,4%) fordult elő 283 db hajkarika (Szóke–Vándor 1987. 50.).

<sup>41</sup> Azokat a kamasz korú egyéneket, akiknek a neme nem volt eldönthető, a gyerekek közé soroltam.



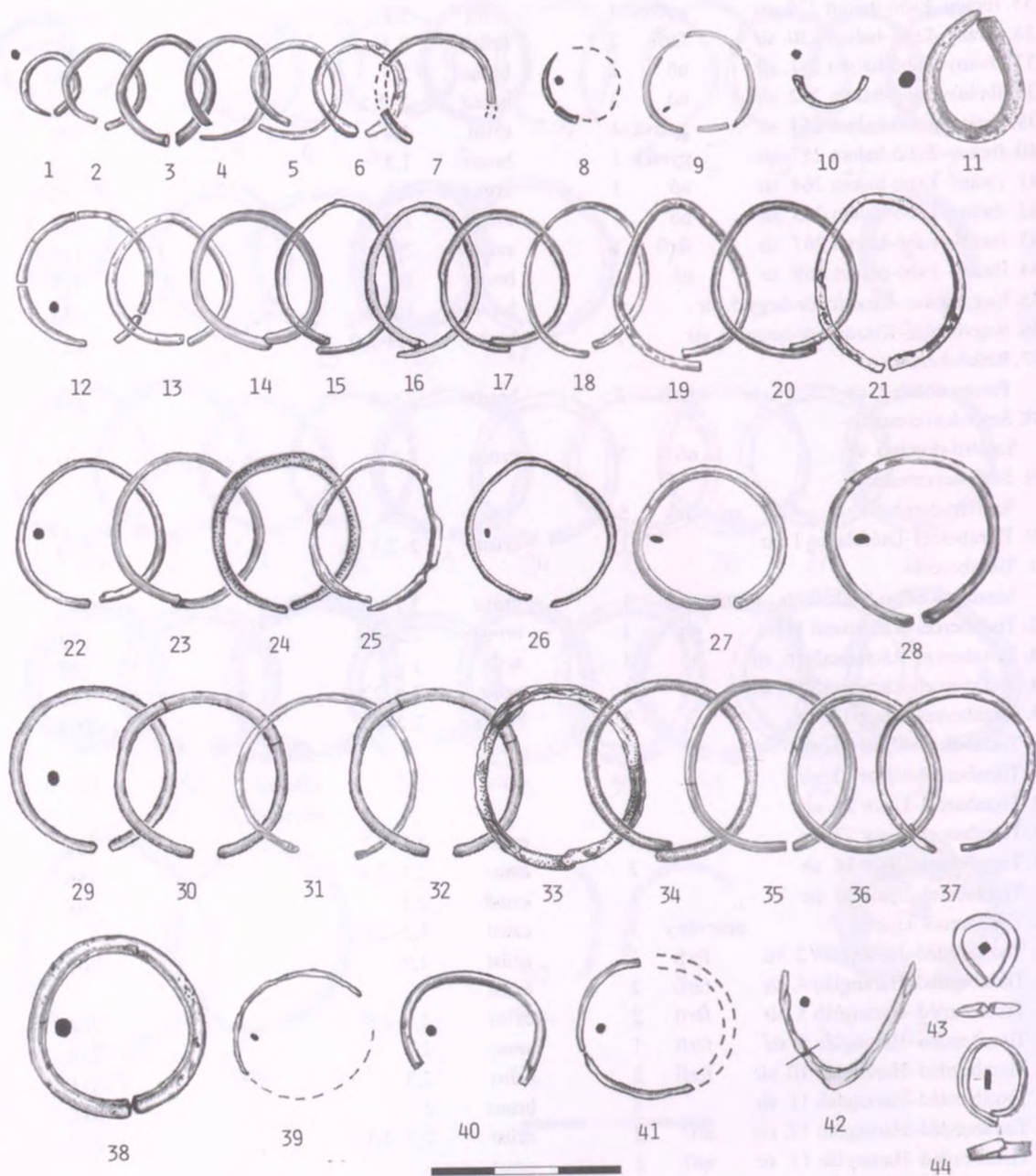
#### 144. kép

Egyszerű, nyitott hajkarikák a Rétközben.

1–2: Gáva–Vásártér 21. sír, 3: Tuzsér–Boszorkány-hegy 5. sír, 4: Nagyhalász–Kiszombor-hegy 5. sír,  
 5: Tiszabездéd–Harangláb 11. sír, 6: Nagyhalász–Kiszombor-hegy 19. sír, 7: Tuzsér–Boszorkány-hegy 6. sír,  
 8: Döge–Kishegy 10. sír, 9, 22: Gáva–Vásártér 18. sír, 10: Tuzsér–Boszorkány-hegy 1998/1. sír,  
 11: Tiszabercel–Diófalapos I. sír, 12: Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola szórvány, 13: Gáva–Vásártér 5. sír,  
 14, 27: Tiszabездéd–Harangláb 10. sír, 15, 17: Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 6. sír, 16: Tiszabercel–Ráctemető  
 I. sír, 18, 41: Gáva–Vásártér 12. sír, 19–20: Tiszabercel–Újsor 17. sír, 21, 26: Tiszabercel–Újsor 34. sír,  
 23–24: Tiszabездéd–Harangláb 12. sír, 25: Tiszabercel–Újsor 36. sír, 28: Tiszabездéd–Harangláb 9. sír,  
 29: Tiszabercel–Ráctemető 16. sír, 30, 37: Tiszarád–Újszölő, 31: Tiszabercel–Ráctemető 17. sír, 32: Buj–Gyeptelek,  
 33–34: Beszterec–Gyalap-tanya, 35, 39: Tiszabездéd–Harangláb 5. sír, 36: Tiszabездéd–Harangláb 2. sír,  
 38: Döge–Kishegy 9. sír, 40, 43: Gáva–Vásártér 9. sír, 42: Gáva–Vásártér 11. sír

<i>Lelőhely</i>	<i>Nem</i>	<i>Darab</i>	<i>Anyag</i>	<i>Átmérő (cm)</i>	<i>Egyéb</i>	<i>Tábla</i>
35. Ibrány–Esbó-halom 220. sír	gyerek	1	ezüst	2,5		105.
36. Ibrány–Esbó-halom 230. sír	férfi	2	ezüst	2,3–2,7		107.
37. Ibrány–Esbó-halom 251. sír	nő	2	bronz	2,5		110.
38. Ibrány–Esbó-halom 252. sír	nő	3	bronz	2–2,2		111.
39. Ibrány–Esbó-halom 254. sír	gyerek	1	ezüst	1,4		111.
40. Ibrány–Esbó-halom 257. sír	gyerek	1	bronz	1,3		113.
41. Ibrány–Esbó-halom 264. sír	nő	1	bronz	2,2		115.
42. Ibrány–Esbó-halom 265. sír	nő	1	bronz	1,7		115.
43. Ibrány–Esbó-halom 267. sír	férfi	1	ezüst	2		115.
44. Ibrány–Esbó-halom 269. sír	nő	1	bronz	2		115.
45. Nagyhalász–Kiszombor-hegy 5. sír		1	bronz	1,8–2		135.
46. Nagyhalász–Kiszombor-hegy 19. sír		1	bronz	1,9–2,2		135.
47. Rétközberencs– Parom-domb 2. sír	férfi	2	bronz	2,6–3		164.
48. Szabolcsveresmart– Szelérd-domb 6. sír	nő	2	ezüst	2,4	ráhúzott vaskarika	171.
49. Szabolcsveresmart– Szelérd-domb	szórvány	5–6				
50. Tiszabercel–Diófalapos I. sír		1	ezüst	2–2,1		173.
51. Tiszabercel– Mezőgazdasági Szakiskola	szórvány	1	bronz	3,1		177.
52. Tiszabercel–Ráctemető 1. sír	nő	1	bronz	2,2–2,4		178.
53. Tiszabercel–Ráctemető 16. sír	nő	1	ezüst	2		184.
54. Tiszabercel–Ráctemető 17. sír	nő	1	ezüst	2,6–2,8		184.
55. Tiszabercel–Újsor 17. sír		2	bronz	2,2–2,6		194.
56. Tiszabercel–Újsor 21. sír		1			elveszett	
57. Tiszabercel–Újsor 23. sír		1	ezüst		elveszett	
58. Tiszabercel–Újsor 24. sír		2			elveszett	
59. Tiszabercel–Újsor 27. sír		1	ezüst	2,1–2,2		196.
60. Tiszabercel–Újsor 34. sír		2	ezüst	2,1–2,4		196.
61. Tiszabercel–Újsor 36. sír		1	ezüst	2,3		196.
62. Tiszabercel–Újsor	szórvány	3	ezüst	1,2–2,1		
63. Tiszabездéd–Harangláb 2. sír	férfi	1	ezüst	2,9		201.
64. Tiszabездéd–Harangláb 4. sír	férfi	2	ezüst			
65. Tiszabездéd–Harangláb 5. sír	férfi	2	ezüst	2,8–2,9		204.
66. Tiszabездéd–Harangláb 9. sír	férfi	1	arany	2,4		210.
67. Tiszabездéd–Harangláb 10. sír	férfi	2	ezüst	2,3		211.
68. Tiszabездéd–Harangláb 11. sír		1	bronz	2		211.
69. Tiszabездéd–Harangláb 12. sír	nő?	2	ezüst	2,3–2,5		212.
70. Tiszabездéd–Harangláb 13. sír	nő?	2	ezüst			
71. Tiszarád–Újszőlő		2	bronz	2,4–2,8		220.
72. Tuzsér–Boszorkány-hegy 5. sír		1	ezüst	1,7		226.
73. Tuzsér–Boszorkány-hegy 6. sír		1	ezüst	2		230.
74. Tuzsér–Boszorkány-hegy 1998/1. sír	férfi	1	ezüst	2	231.	

A 15 lelőhely közül 3 esetében szórványok is kerültek elő. A nyitott hajkarikás lelőhelyek szóródása a Rétközben nagyjából egyenletes, a vizes, mocsaras terület déli permén sorjázna (143. kép 1.).



**145. kép**

*Az Ibrány–Esbó-halmi temető egyszerű, nyitott hajkarikái.*

1: 174. sír, 2: 167. sír, 3: 154. sír, 4: 257. sír, 5: 254. sír, 6: 189. sír, 7: 143. sír, 8: 161. sír, 9: 206. sír,  
 10, 16, 26: 199. sír, 11: 265. sír, 12, 18, 39: 252. sír, 13: 201. sír, 14: 146. sír, 15: 200. sír, 17: 140. sír,  
 19, 28: 194. sír, 20, 38: 230. sír, 21: 42. sír, 22: 70. sír, 23: 220. sír, 24: 197b. sír, 25: 269. sír, 27: 188. sír,  
 29–30: 171. sír, 31: 188. sír, 32: 172. sír, 33: 197a. sír, 34: 264. sír, 35: 210. sír, 36: 180. sír,  
 37, 41: 251. sír, 40: 195. sír, 42: 267. sír, 43–44: 151. sír

A hajkarikák anyag szerinti megoszlása a következő:<sup>42</sup>

	<i>Nők</i>		<i>Férfiak</i>		<i>Gyerekek</i>		<i>? neműek</i>		<i>Összesen</i>	
	<i>sír</i>	<i>db</i>	<i>sír</i>	<i>db</i>	<i>sír</i>	<i>db</i>	<i>sír</i>	<i>db</i>	<i>sír</i>	<i>db</i>
arany			2	3					2	3
ezüst	9	12	10	16	5	6	6	7	30	41
bronz	19	27	5	6	7	8	6	8	37	49
összesen	28	39	17	25	12	14	12	15	69	93

Arany hajkarika-párt találtak a Beszterec–Gyalap-tanyai kardos sírban (144. kép 33–34.). A kard alapján a temetkezés a X. század legvégére – a XI. század legelejére keltezhető (KOVÁCS 1986. 246., 260.). Maguk a hajkarikák közepesen nagyméretűek és vastagabb drótból hajlították őket (2,3–2,6 cm). Hasonló hajkarika volt a tiszabezdédi 9. sírban nyugvó lovas férfi bal füle táján (144. kép 28.).

Az előkerült hajkarikák száma elég alacsony ahhoz, hogy értékelésük során óvatosan kezeljük őket. Eszerint a hajkarikák gyakoribbak a nőknél, s csak ritkábban fordultak elő férfi vagy gyermek viseletének elemeként. Ha azonban csak az ezüstkarkákat vizsgáljuk, a két nemnél és a gyermekeknél kb. azonos mennyiségben ismerjük a Rétközéből az egyszerű, nyitott hajkarikákat. Az arányoknak ez az eltolódása abból adódik, hogy a férfiak az ezüsből készíttettek kedvelték, a bronzok többsége női ékszer. Hasonlóak az arányok, ha csak az ibrányi temető leleteit vizsgáljuk (145. kép):

	<i>Nők</i>		<i>Férfiak</i>		<i>Gyerekek</i>		<i>Összesen</i>	
	<i>sír</i>	<i>db</i>	<i>sír</i>	<i>db</i>	<i>sír</i>	<i>db</i>	<i>sír</i>	<i>db</i>
ezüst	4	4	5	8	4	4	13	16
bronz	14	20	2	2	5	5	21	27
összesen	18	24	7	10	9	9	34	43

A felsoroltak mellett említést kell tennem egy vas hajkarikáról, melyet Gáva–Vásártér 9. sírjában – egy bronzkarika párjaként – viselt egy nő (144. kép 43.). Ez nem egyedülálló, pl. Karoson két – eléggé szegényes mellékletű – sírban is előfordult vas hajkarika (RÉVÉSZ 1996. 79.).

Az esetek többségében (46 alkalommal) egy-egy hajkarika fordult elő egy-egy sírban, és csak feleannyi alkalommal viselték párosával:

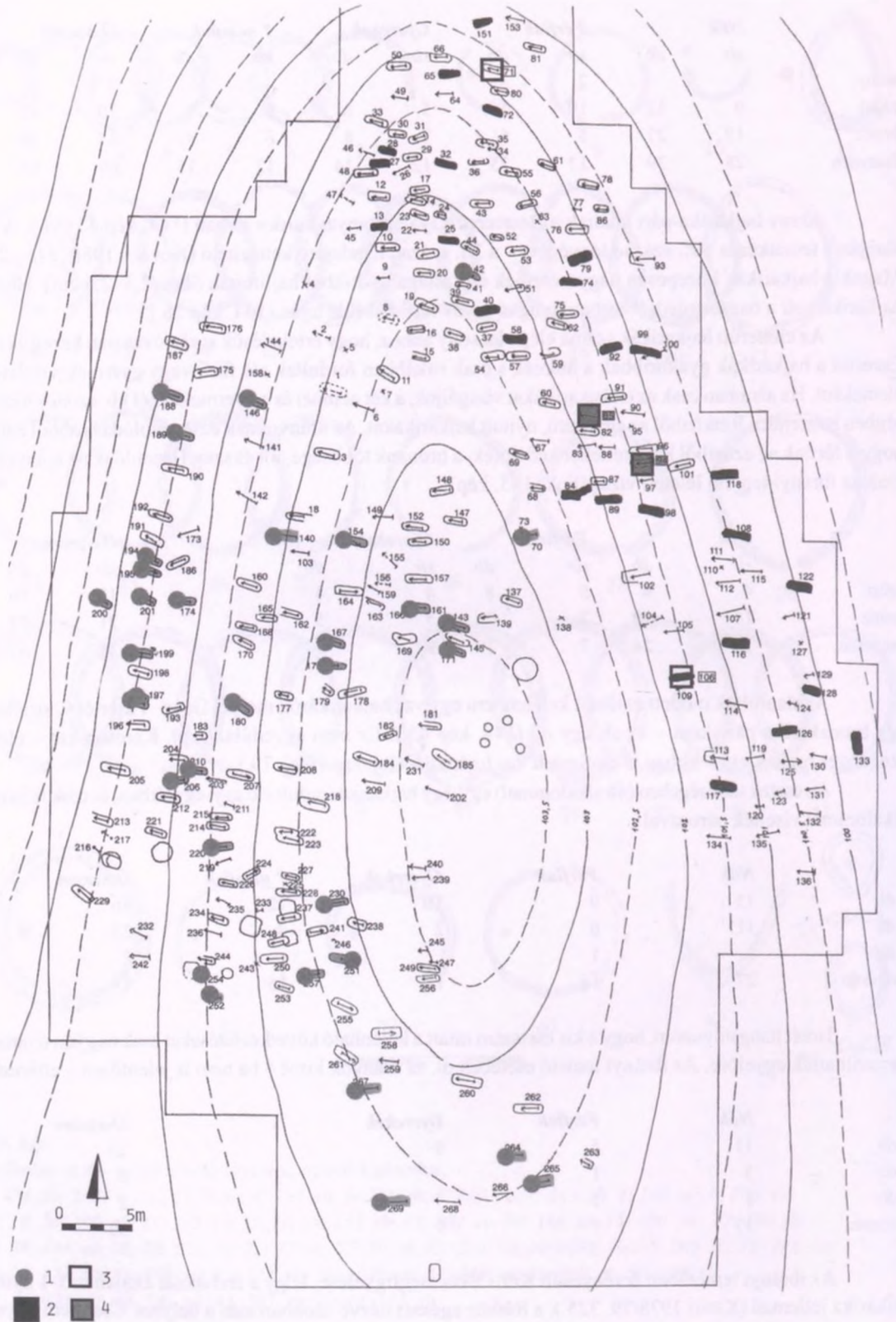
	<i>Nők</i>	<i>Férfiak</i>	<i>Gyerekek</i>	<i>? neműek</i>	<i>Összesen</i>
1 db	15	9	10	12	46
2 db	11	6	2	4	23
3 db	1	1			2
összesen	27	16	12	16	71

Ismét hangsúlyozom, hogy a kis esetszám miatt a levonható következtetéseket csak nagyon óvatosan használhatjuk egyelőre. Az ibrányi temető esetében pl. az arányok kissé – ha nem is jelentősen – eltérnek:

	<i>Nők</i>	<i>Férfiak</i>	<i>Gyerekek</i>	<i>Összesen</i>
1 db	11	5	9	25
2 db	5	1		6
3 db	1	1		2
összesen	17	7	9	33

Az ibrányi temetőben érvényesült Kürti Béla megfigyelése, hogy a férfiaknál általában 1-1 nyitott hajkarika jellemző (KÜRTI 1978/79. 325.), a Rétköz egészét nézve azonban más a helyzet. Csaknem ugyanannyiszor regisztrálták párosával 1-1 sírban, mint egyesével.

<sup>42</sup> Egy női sírban együtt fordult elő 1-1 ezüst- és bronzkarika, így az esetszám eggyel nagyobb, mint a hajkarikás sírok száma.



146. kép

A hajkarikás és pénzes sírok az Ibrány-Esbó-halmi temetőben.

1: egyszerű, nyitott hajkarikák, 2: S végű hajkarikák, 3: Stephanus rex pénzek, 4: Salamon veretek

Az egyszerű, nyitott hajkarikákon belül típusokat nehéz elkülöníteni (144–145. kép). Általában kör keresztmetszetűek, csak ritkán fordul elő közöttük ovális metszetű huzalból hajlított példány (144. kép 37., 145. kép 26–28.). Eltérés inkább a méretükben mutatható ki:

Átmérő	Bronz	Ezüst	Arany	Összesen
1,5 cm-nél kisebb	5	5		10
1,5–2 cm	12	11		23
2–2,5 cm	16	18	3	37
2,5 cm felett	13	5		18
összesen	46	39	3	88

Az egyszerű, nyitott hajkarikák többségének átmérője 1,5–2,5 cm közt van. Csak ritkán fordulnak elő ennél kisebb, illetve nagyobb méretű darabok. Ezen belül különbséget jelent a huzalvastagság.

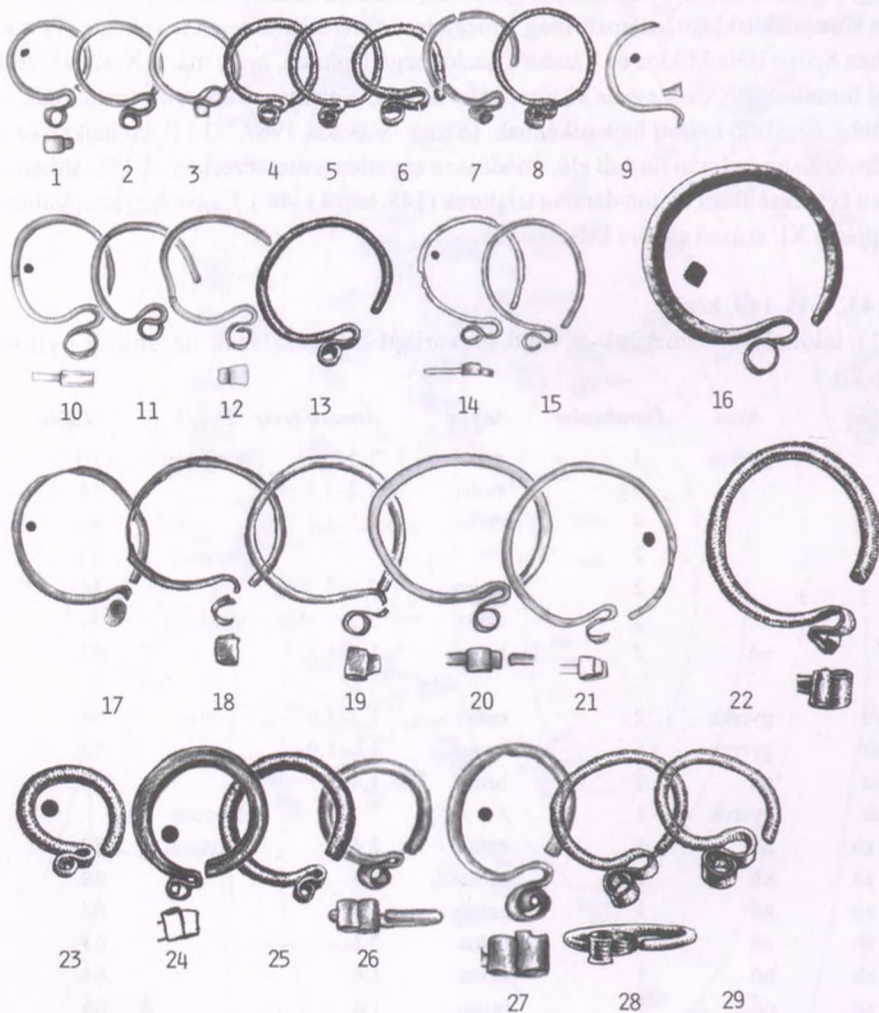
A típusnak van egy variánsa, a kicsi, ovális alakúra nyomott, s általában vastag huzalból készített forma. Ezeket Tettamanti Sarolta körte alakúakként határozta meg, s megjelenésüket a XI. sz. elejére keltezte (TETTAMANTI 1971. 219.). Újabban Szőke Béla Miklós és Vándor László megállapította, hogy már a X. sz. végétől léteztek. Nem mindenhol fordultak elő, csak egyes közösségek viselték. Véleményük szerint funkciójuk is más lehetett, mint a korábbi, nagyobb nyitott hajkarikáknak. (SZŐKE–VÁNDOR 1987. 53.) Ilyen hajkarika a Rétközben csak Ibrányban, az Esbó-halmon fordult elő, mindössze egyetlen temetkezésben. A 151. sírban 5 db S végű hajkarika mellett két körte alakú nyitott darabot találtunk (145. kép 43–44.). Ez esetben az együtttest az S végű hajkarikák alapján a XI. század elejére keltezhetjük.

## 2. S végű hajkarikák (143., 146–149. kép)

A Rétközben 11 lelőhelyről ismerünk S végű hajkarikát. Megoszlásuk hasonló a nyitott hajkarikákéhoz (143. kép 2.).

Lelőhely	Nem	Darabszám	Anyag	Átmérő (cm)	Egyéb	Tábla
1. Beszterec–Földvár 8. sír	gyerek	1	ezüst	1,5–1,9	bordázott	7:1.
2. Döge-Kertek köze		3	ezüst	1,2–1,3		34.
		4	ezüst	1,5–1,7		34.
		2			elveszett	
3. Döge-?		2	bronz	2,2–2,7		34.
		2	ezüst	2,2	bordázott	34.
4. Gáva-Vásártér 19. sír	nő	2	bronz	1,4–1,8		43.
5. Gégény-Ref. templom						
6. Ibrány-Esbó-halom 13. sír	gyerek	2	ezüst	1,3–1,6		53.
7. Ibrány-Esbó-halom 25. sír	gyerek	5	bronz	1,6–1,9		55.
8. Ibrány-Esbó-halom 27. sír	nő	2	bronz	1,4–1,7		56.
9. Ibrány-Esbó-halom 28. sír	gyerek	1			elveszett	
10. Ibrány-Esbó-halom 32. sír	nő	1	ezüst	2,4	bordázott	57.
11. Ibrány-Esbó-halom 40. sír	nő	2	bronz	1,4		58.
12. Ibrány-Esbó-halom 58. sír	nő	1	ezüst	1,4		62.
13. Ibrány-Esbó-halom 65. sír	nő	1	ezüst	2,1		63.
14. Ibrány-Esbó-halom 72. sír	nő	1	ezüst	1,6		64.
15. Ibrány-Esbó-halom 74. sír	nő	2	bronz	1,6		65.
16. Ibrány-Esbó-halom 79. sír	nő	1	bronz	1,5		66.
17. Ibrány-Esbó-halom 84. sír	nő	1	bronz	2,2		66.
18. Ibrány-Esbó-halom 89. sír	nő	1	ezüst	1,4	bordázott	67.
19. Ibrány-Esbó-halom 92. sír	nő	1	bronz	2,4		67.
20. Ibrány-Esbó-halom 98. sír	nő	2	ezüst	1,6–1,7		68.
21. Ibrány-Esbó-halom 99. sír	nő	1	bronz	2,3		69.
22. Ibrány-Esbó-halom 106. sír	nő	1	ezüst	2,4		70.
23. Ibrány-Esbó-halom 108. sír	nő	4	bronz	1,3–1,7		70.
24. Ibrány-Esbó-halom 116. sír	nő	2	bronz	1,4–1,8		71.
25. Ibrány-Esbó-halom 117. sír	nő	1	ezüst	1,8		71.
26. Ibrány-Esbó-halom 118. sír	nő	1	ezüst	1,3		72.

Lelőhely	Nem	Darabszám	Anyag	Átmérő (cm)	Egyéb	Tábla
27. Ibrány–Esbó-halom 122. sír	nő	1	ezüst	1,4		72.
28. Ibrány–Esbó-halom 126. sír	nő	1	bronz	1,3		73.
29. Ibrány–Esbó-halom 128. sír	gyerek	2	bronz	1,7–2,1		73.
30. Ibrány–Esbó-halom 133. sír	nő	2	bronz	2,8		73.
31. Ibrány–Esbó-halom 151. sír	gyerek	1	ezüst	1,4		80.
		4	bronz	1–1,7	2 nyitott is	
32. Kék–Telek-dűlő		4				
33. Kék–Telek-dűlő A. sír	nő	2	ezüst	1,9–2	bordázott	120.
35. Kék–Telek-dűlő 2. sír	gyerek	1	ezüst	2,1		120.
36. Kék–Telek-dűlő 8. sír		1	ezüst	2,5–2,7		120.
37. Kék–Telek-dűlő 10. sír		1	ezüst	1,7–2		120.



#### 147. kép

S végű hajkarikák a Rétközben.

- 1–3, 9–12, 20–21: Döge-?, 4–5: Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 6. sír,  
6: Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 7. sír, 7, 17, 26–27: Tiszabercel–Újsor szórvány,  
8: Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 12. sír, 13, 25: Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola szórvány,  
14–15: Gáva–Vásártér 19. sír, 16: Tiszabercel–Újsor 2. sír, 18–19: Tiszabercel–Újsor 37. sír,  
22: Kék–Telek-dűlő 8. sír, 23: Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 3. sír,  
24: Tiszabercel–Újsor 10. sír, 28: Kék–Telek-dűlő 10. sír, 29: Kék–Telek-dűlő B. sír



<i>Lelőhely</i>	<i>Nem</i>	<i>Darabszám</i>	<i>Anyag</i>	<i>Átmérő (cm)</i>	<i>Egyéb</i>	<i>Tábla</i>
38. Kék–Telek-dűlő	szórvány	1	ezüst	2,3–2,6	bordázott	120.
		1	ezüst	2,6–2,8	bordázott	120.
		1	ezüst	2–2,4	bordázott	120.
39. Tiszabercel– Mezőgazdasági Szakiskola 3. sír	nő	1	ezüst	1,5		175.
40. Tiszabercel– Mezőgazdasági Szakiskola 6. sír	nő	2	ezüst	1,3		175.
41. Tiszabercel– Mezőgazdasági Szakiskola 7. sír	gyerek	1	ezüst	1,2–1,5		175.
42. Tiszabercel– Mezőgazdasági Szakiskola 12. sír	gyerek	1	ezüst	1,5		175.
43. Tiszabercel– Mezőgazdasági Szakiskola	szórvány	1	ezüst	2		177.
		1	ezüst	1,8		177.
44. Tiszabercel–Pálinkás-dűlő						
45. Tiszabercel–Újsor 2. sír		1		2,5	elveszett	191.
46. Tiszabercel–Újsor 10. sír		1	ezüst	1,9		192.
47. Tiszabercel–Újsor 21. sír		1			elveszett	
48. Tiszabercel–Újsor 27. sír		1	ezüst	1,2	bordázott	195.
		1	ezüst		elveszett	
49. Tiszabercel–Újsor 37. sír		2	ezüst	2,3		196.
50. Tiszabercel–Újsor	szórvány	1	bronz	2		197.
		1	ezüst	1,7		197.
		2	ezüst	1,4–1,9		
51. Tiszabездéd–Ref. templom						

Tiszabercel–Újsor 23. sírjából egy, a 24. sírből két hajkarikáról tudunk a publikációból. Ezek elvesztek. Mivel a temetőben nyitott és S végű hajkarika egyaránt előfordult, kérdés, hogy ezek milyenek voltak.

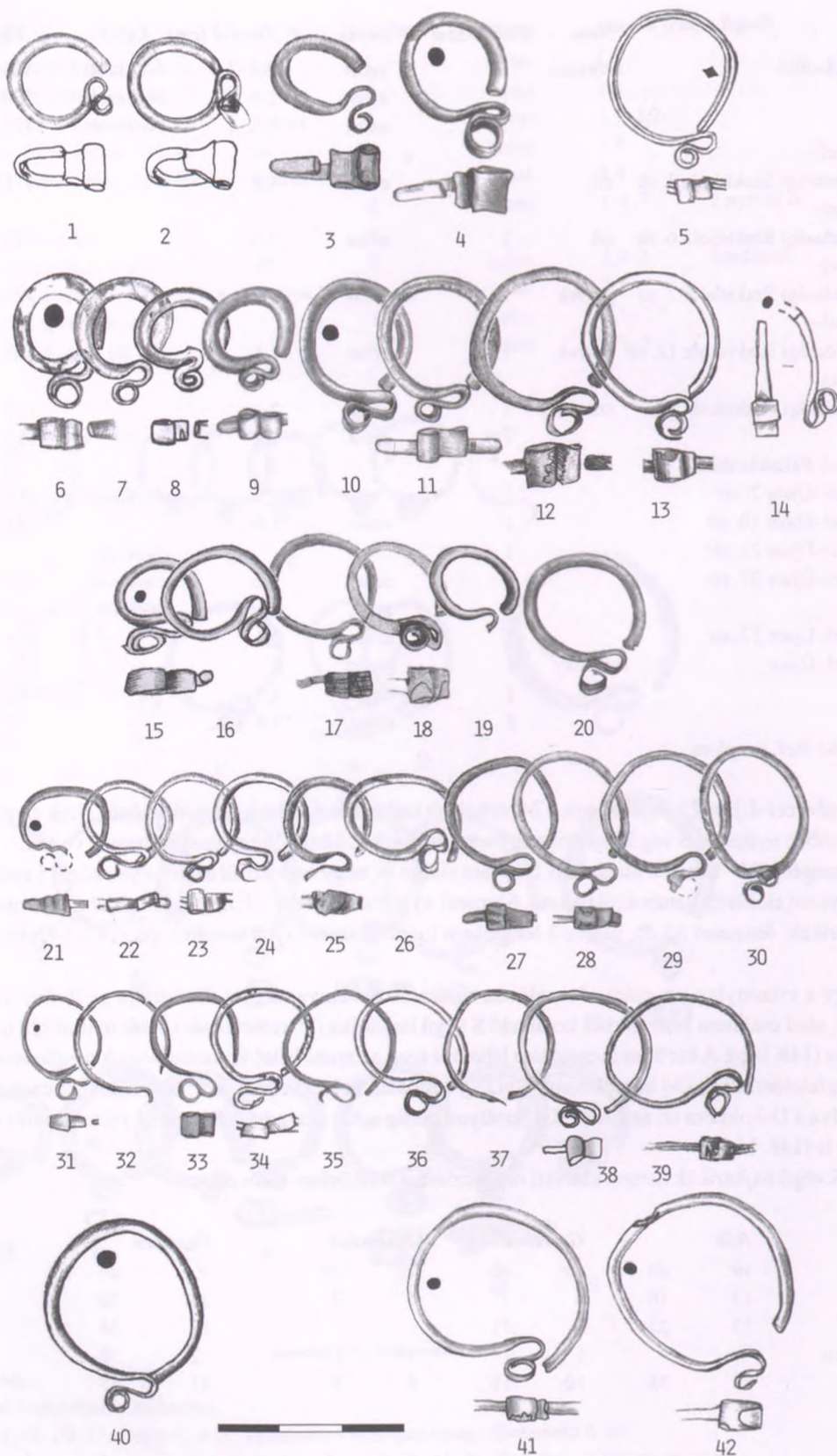
A „szegényebb” temetők ásatásának hiányára világít rá, hogy ezek közül a leelőhelyek közül 5 esetében csak szórványként előkerült darabokról tudunk. 6 temető 41 többé-kevésbé jól megfigyelt sírjából származnak S végű hajkarikák: összesen 65 db, illetve 3 leelőhelyen további szórványok kerültek elő (147–149. kép).

Hogy a viszonylag kis szám oka valóban az ásatások hiánya, azt jól illusztrálja az Ibrány–Esbóhalmi temető, ahol csaknem annyi sírből került elő S végű hajkarika (26 temetkezés), mint nyitott (28 temetkezés) példány (148. kép). A két típus megoszlása lehetővé teszi a temető belső kronológiájának meghatározását is. Ennek megfelelően az É–D-i homokdomb NyDny-i oldalán helyezkednek el a X. századi temetkezések, kissé áthúzódva a D-i oldalra is; az É-i és K-i fertályon pedig a XI. századiak. Ez utóbbi részen került elő 4 keltező érem is (146. kép).

Az S végű hajkarikák nemek szerinti megoszlása a Rétközben a következő:<sup>43</sup>

	<i>Nők</i>		<i>Gyerekek</i>		<i>? neműek</i>		<i>Összesen</i>	
	<i>sír</i>	<i>db</i>	<i>sír</i>	<i>db</i>	<i>sír</i>	<i>db</i>	<i>sír</i>	<i>db</i>
ezüst	13	16	6	7	5	7	24	30
bronz	13	22	3	11			16	33
meghatározatlan			1	1	1	1	2	2
összesen	26	38	10	19	6	8	42	65

<sup>43</sup> Egy sírban együtt fordult elő ezüst- és bronzkarika, így az esetszám eggyel nagyobb, mint a hajkarikás sírok száma.



148. kép

Az Ibrány–Esbó-halmi temető S végű hajkarikái.

1–2: 13. sír, 3: 118. sír, 4, 9–11, 20: 25. sír, 5, 14, 22–23, 34: 151. sír, 6–7: 98. sír, 8: 58. sír, 12: 106. sír, 13: 65. sír, 15–17, 19: 108. sír, 18, 25: 40. sír, 21: 122. sír, 24: 79. sír, 26, 30: 27. sír, 27: 117. sír, 28–29: 128. sír, 31: 126. sír, 32, 37: 74. sír, 33, 35: 116. sír, 36: 72. sír, 38: 84. sír, 39: 99. sír, 40: 92. sír, 41–42: 133. sír

S végű hajkarikát férfisírban nem találtak, a nőknél pedig kétszer annyi esetet ismerünk, mint a gyerekeknél. A korábbi időszak egyszerű, nyitott hajkarikáihoz képest megváltozik az ezüst- és bronzkarikák aránya: csaknem azonos mennyiségben kerültek elő. Ez az arány az Ibrány–Esbó-halmi temetőben a következő:

	<i>Nők</i>		<i>Gyerekek</i>		<i>Összesen</i>	
	<i>sír</i>	<i>db</i>	<i>sír</i>	<i>db</i>	<i>sír</i>	<i>db</i>
ezüst	10	11	2	3	12	14
bronz	11	19	3	11	14	30
összesen	21	30	5	14	26	44 <sup>44</sup>

Ibrányban is gyakoribb a nők viseletében, mint a gyerekekében. Előfordult, hogy 4–5 db S végű hajkarikát is a hajukba fűztek (25., 108. és 151. sír). Közülük egy gyerek, egy nő és egy kamasz.<sup>45</sup> Jelentős az eltérés az ékszerek anyagában a Rétköz egészéhez képest: több a bronz; a bronz- és ezüstékszerek aránya 2:1.

Nem változott viszont a teljes területet figyelembe véve az a viseleti szokás, melynek része egyetlen hajkarika, s csak feleannyi alkalommal alkalmazták párosával az ékszert:

	<i>Nők</i>	<i>Gyerekek</i>	<i>? neműek</i>	<i>Összesen</i>
1 db	16	5	4	25
2 db	9	2	2	13
több	1	2		3
összesen	26	9	6	41

Jól látható, hogy a Rétközben – akár csak az Alföld egészén – az egy és két hajkarika viselete általános, s csak kivételesen fordul elő nagyobb számban egy-egy temetkezésen belül (MESTERHÁZY 1962/64. 105–106.). Ugyanez a helyzet az ibrányi temetőben is:

	<i>Nők</i>	<i>Gyerekek</i>	<i>Összesen</i>
1 db	14	1	15
2 db	6	2	8
több	1	2	3
összesen	21	5	26

Az S végű hajkarikák legújabb tipológiájának és kronológiájának elkészítésére J. Giesler tett kísérletet (GIESLER 1981.). Alapvetően két csoportra osztotta ezeket az ékszereket. Az I. típusba (mely egyúttal a korábbi: XI. század első fele) a nagyobb méretű (2–3 cm átmérőjű), a II. típusba (mely egyúttal a későbbi: XI. század második fele) a kisebb (1–1,5 cm átmérőjű) hajkarikákat sorolta. A vastag huzalú hajkarikák későbbiek, mint a vékony huzalúak. Ezek szélesre kalapált végű változata (ún. nyitrai típus a XI. század közepétől fordul elő (SZÓKE 1962. 88., TÖRÖK 1962. 44–46., MESTERHÁZY 1966/67. 149.). Ez utóbbiak a Rétközben eddig csak az ibrányi temetőből láttak napvilágot (148. kép 1–4.).

Az S végű hajkarikák külön csoportját alkotják a bordázott végű darabok (149. kép). A Rétközben nem túl gyakoriak, mindössze 10 példány fordult elő. Jellemző, hogy az ibrányi temetőben is csupán 2 darabot találtunk. Anyaga valamennyinek ezüst. Egyesével és párosával egyaránt használták. Méretük variabilis. A legkisebb 1,2 cm átmérőjű, a legnagyobb 2,6–2,8 cm. Vékonyabb és vastagabb drótból egyaránt készülhetett.

Szóke Béla megállapítása szerint a bordázott S végű a XI. század második felében terjedt el. Használatuk felső időhatára IV. Béla kora (SZÓKE 1962. 89., SZÓKE–VÁNDOR 1987. 51–52.). Az Alföldön is Salamon éremmel keltezhető megjelenésük (MESTERHÁZY 1966/7. 149.). Halimbán a XI. század közepétől használták (TÖRÖK 1962. 101.). A jelenlegi leltárkönyvi nyilvántartás alapján a Tiszabercel–újsori temető 27. sírjában a bordázott S végű hajkarika egy nyitott, egyszerű ezüst hajkarikával párban került elő (195. tábla). A nyitott és az S végű hajkarikák együttes előfordulása nem unikális (KISS 2000A. 71.). Ebben az esetben azonban bordázott S végű példányról van szó, amelynek ez a kísérőlelet esetleg módosítaná a fent megállapított kronológiáját, azonban – sajnálatos módon – a temető anyaga több helyen összekeveredett, így a két hajkarika összetartozása nem egyértelmű. A temető első publikációja szerint „a fülnél egyik oldalon fülbevalót, másikon ezüst kis hajkarikát” találtak (KISS 1937. 244.).

<sup>44</sup> Valamint egy gyereksírban egy elporlott darab, mely valószínűleg bronzból volt.

<sup>45</sup> Fölmerült, hogy a sok hajkarika az eladósorban lévő lányokra jellemző (SZÓKE–VÁNDOR 1987. 50.). Az ibrányi 151. sír esetében elképzelhető ez a megoldás.

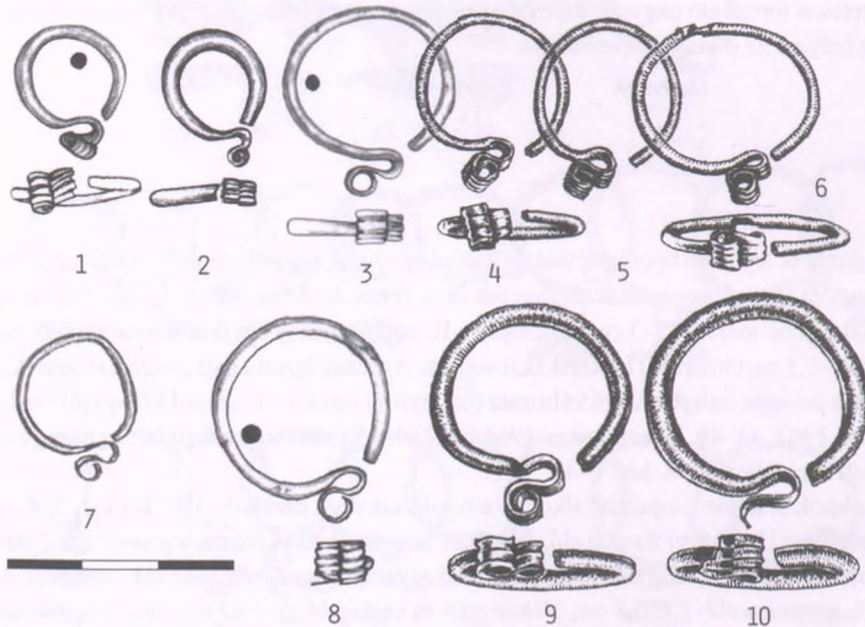
### 3. Lefelé szélesedő spirálsüngős hajkarika

Egyetlen képviselője Tiszabercel–Ráctemető 14. sírjából származik (184. tábla). Szőke Béla, illetve Jochen Giesler megállapításának, hogy a típus a X. század közepén tűnik föl, ez a lelet nem szól ellene (SZŐKE 1962. 41., GIESLER 1981. 128–130., 19. típus).

### 4. Köpűs záródású hajkarikák

A Pátroha–Butorka-dűlői – az érmek alapján a tatárjáráskor elrejtett – kincsleletben volt egy köpűs záródású ezüstkarika és egy, feltehetőleg ugyanolyan típusú karika töredéke (159. tábla 2., 4.). A típus összefoglalása Kulcsár Mihály tollából jelent meg (KULCSÁR 1996.). Megállapította, hogy nagy méretük ellenére (a pátrohái ép darab átmérője 6,6–7,7 cm) a hiteles leletkörülmények között előkerült darabok soha nem karperecek, hanem hajkarikák. Az általa adott keltezését (XII. század első fele – XIV. század első fele) a pátrohái lelet jól alátámasztja. Egyúttal azt az elképzelését is támogatja, hogy a korábbi darabok kisebbek, a XIII. századiak nagyobbak, átmérőjük meghaladja a 4 cm-t.

A Rétközben pödrött végű hajkarika nem került elő, Szabolcs megyére ez az ékszertípus nem jellemző.



#### 149. kép

Bordázott S végű hajkarikák a Rétközben.

1: Ibrány–Esbó-halom 89. sír, 2: Tiszabercel–Újtelep 27. sír, 3: Döge-?, 4–5: Kék–Telek-dűlő A. sír, 6, 9–10: Kék–Telek-dűlő szórvány, 7: Beszterec–Földvár 8. sír, 8: Ibrány–Esbó-halom 32. sír

## Fülbevalók

Nem tartoznak az igazán gyakori ékszerek közé a fülbevalók. Kizárólag nők és gyerekek sírjából kerültek elő. 8 lelőhelyről mindössze 10 sírból említhetők. Ebből 4 esetben értesülünk fülbevaló-párról.

Lelőhely	Típus	Kép	Tábla
1. Ajak (Anarcs)–Czóbel birtok	csillagdíszes fülbevaló	150:1.	3:4.
2. Döge–Kishegy	tokaji vagy volhíniai	150:8.	33:2.
3. Gáva–Szincse-domb	öntött gyöngykoszorús	150:5.	37:1.
4–5. Gáva–Vásártér 27. sír	öntött gyöngykoszorús	150:6.	44.
6. Gáva–Vásártér 28. sír	gömborscsüngős	150:4.	44.
7. Ibrány–Esbó-halom 169. sír	szőlőfürttel, egy pár gyöngykoszorúval díszített	150:7.	85.
8–9. Ibrány–Esbó-halom 255. sír	tokaji vagy volhíniai	150:9–10.	111.
10. Tiszabercel–Ráctemető 22. sír	tokaji vagy volhíniai	150:11.	185.
11. Tiszabercel–Újsor 13. sír	valószínűleg öntött gyöngykoszorús	150:12.	192.
12. Tiszabездéd–Harangláb 14. sír	gömborscsüngős		

Valójában itt kell még megemlítenem a Tiszabездéd–haranglábi temető 9. sírjának két (150. kép 2.) és a 16. sírjának egy csüngőjét (150. kép 3.). Ezek Mesterházy Károly megállapítása szerint másodlagos felhasználásban kerültek a sírokba: eredetileg bizánci fülbevalók csüngői voltak (MESTERHÁZY 1991. 165.).

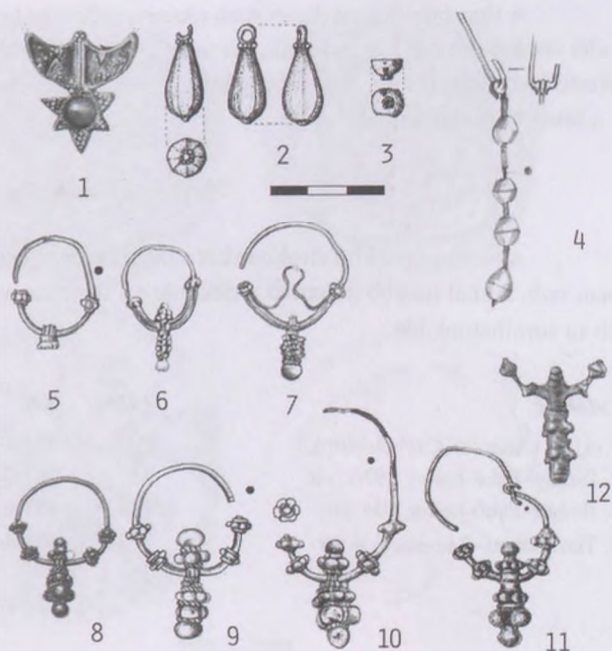
### 1. Gömborscsüngős fülbevalók (150. kép 4.)

A Rétközben egyetlen biztos képviselője Gáva–Vásártéren került elő. Azon ritka példányok közé tartozik, mely „köznépi” temetőben fordult elő. A típus legutolsó összefoglalását Révész László tollából olvashatjuk, aki megállapította, hogy a XI. század első harmadáig voltak használatban a hasonló darabok,<sup>46</sup> bár többségük még a X. században földbe került (RÉVÉSZ 1988., RÉVÉSZ 1996. 79–80.). A tiszabездédi temető 14. sírjának fülbevalója nincsen meg. Jósa András leírása alapján Révész László – a bezdédi temető földolgozója jelen kötetben – gömborscsüngősnek sejtje a példányt.

### 150. kép

Fülbevalók a Rétközben.

- 1: Ajak–(Anarcs)–Czóbel-birtok,
- 2: Tiszabездéd–Harangláb 9. sír,
- 3: Tiszabездéd–Harangláb 16. sír,
- 4: Gáva–Vásártér 28. sír,
- 5: Gáva–Szincse-domb,
- 6: Gáva–Vásártér 27. sír,
- 7: Ibrány–Esbó-halom 169. sír,
- 8: Döge–Kishegy,
- 9–10: Ibrány–Esbó-halom 255. sír,
- 11: Tiszabercel–Ráctemető 22. sír,
- 12: Tiszabercel–Újsor 13. sír



<sup>46</sup> Ugyanott megjegyzi, hogy „Eltűnésük egybeesik a középréteg temetőinek megszűnésével.”

## 2. Szőlőfürtös, gyöngykoszorús fülbevalók (150. kép 5–12.)

a. Ún. tokaji vagy volhíniai típus (GIESLER 1981. 17a. típus) (150. kép 8–11.)\*

A rétközi fülbevalók legtöbb darabja ide tartozott: 3 sírból 4 db. Elsőként Szőke Béla gyűjtötte össze a típus Kárpát-medencei képviselőit (SZŐKE 1962. 44–47.). Legutóbb Mesterházy Károly foglalta össze ismereteinket e fülbevalókkal kapcsolatban (MESTERHÁZY 1994. 211–230. – a korábbi irodalommal). Mindketten egyetértettek abban, hogy azok „Jellegzetes középrétegbeli ékszernek számítanak” (SZŐKE 1962. 47., MESTERHÁZY 1994. 229.). Valójában előkerülnek olyan köznépi temetőkből is, mint Ibrány–Esbó-halom vagy Döge–Kishegy. A típus a Felső-Tisza-vidéken meglehetősen gyakori. Mesterházy Károly térképén 6 lelőhely szerepel innen (MESTERHÁZY 1994. 14. ábra), de a sort bővíthetjük a fent felsorolt ibrányi és tiszaberceli 3 darabbal (2 sírból), valamint az újabban előkerült csomai (Tiszacsoma) (KOBÁLY 2001. 208. 9. kép) és a régebben előkerült Tiszalök–Vajás-dombi<sup>47</sup> lelettel. A leleteknek ez a sűrűsödése nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy kereskedelmi áruként kerültek a Kárpát-medencébe a mai Ukrajna területéről(?) (SZŐKE 1962. 47., MESTERHÁZY 1994. 229.).

A típus keltezése szempontjából nem lényegtelen, hogy Ibrány–Esbó-halmon a X. század második felére – végére keltezhető temetőrészen került elő (ráadásul ritka kivételtként párban).

b. Szőlőfürtös és egy pár gyöngykoszorúval díszített fülbevalók (150. kép 5–6., 12.)

3 sír lelete tartozik ide, ezek különböző variánsokhoz sorolhatók. A Tiszabercel–újsori 13. sír fülbevalója elveszett, s a töredék típusa a fotó alapján nem határozható meg egyértelműen. Az öntött szőlőfürtös fülbevalókkal kapcsolatos adatok összefoglalására és értékelésére korábban Szőke Béla, újabban Jochen Giesler tett kísérletet (SZŐKE 1962. 47–49., GIESLER 1981. 94–103., 14–16. és 17b. típus). J. Giesler megállapítása szerint DK-Európában széles körben elterjedt és a pannoniai szlávoknál is tipikus ékszerről van szó: a granulált díszű példányok öntött utánezatairól. A típust a X. század második felére keltezte.<sup>48</sup> Ezt a datálást a tiszaberceli példány (a kísérőleletek: ingnyakdíszek alapján) alátámasztja. Korábbi keltezés merül föl a Gáva–Szincse-dombi lelettel kapcsolatban a cipőveretek alapján.

Az ibrányi fülbevaló öntött csüngőrészével (150. kép 7.) – véleményem szerint – igen közel áll a fentiekben tárgyalt szőlőfürtös és egy pár gyöngykoszorúval díszítettekhez. Kronológiai helyzete (a sír temetőbeli elhelyezkedése alapján) is azoknak megfelelő. Kovács Lászlónál hullámos belső díszű, félhold alakúként szerepel (KOVÁCS 1993. XIII. tábla 19.), azonban a fentiek alapján inkább ehhez a típushoz sorolandó, mint a félhold alakúakhoz.

## 3. Félhold alakú, csillagdíszes fülbevaló (150. kép 1.)

A típushoz tartozó darab Ajak (Anarcs)–Czóbel birtokon került elő (3. tábla 4., 150. kép 1.). A fülbevalót korábban szlávoknak tartották, ma már egyértelműen elismert a típus bizánci eredete. Az anarcsi darabot Mesterházy Károly a IX. század végére – X. század elejére keltezte (MESTERHÁZY 1990. 101., 102., 6. ábra 1. – a további irodalommal).

### Hajfonatkorongok, melldísz(?)

A honfoglalás kori sírokban két változata terjedt el. Az egyik az öntött megoldású, ilyen a Rétközben nem volt. Annál inkább jellemző vidékünkre a lemezes megoldású hajfonatkorong: 3 lelőhely 4 sírjából 7 db-ot sorolhatunk ide:

Lelőhely	Tábla	Kép
1. Ajak–(Anarcs)–Czóbel-birtok	3:1.	151:1.
2. Ibrány–Esbó-halom 197/a. sír	95.	151:2–3.
3. Ibrány–Esbó-halom 206. sír	102.	151:6–7.
4. Tiszabercel–Ráctemető 4. sír	179.	151:4–5.

\* Nevezik még jekimauci I. típusnak is (NOVIKOVA 1990.).

<sup>47</sup> A Vajás-dombi fülbevalót Dienes István és Németh Péter rajzoltatta le Dienes Ö. Istvánnal. A leletről közelebbit nem tudok.

<sup>48</sup> Ti. átmeneti formaként határozta meg a korai magyar leletek és a Bjelo Brdo kultúra között (a kronológiára GIESLER 1981. 145.).

A rétköziek közül az ibrányi 197/a. és a tiszaberceli 4. sír korongpárjának felerősítéséről és viselési módjáról viszonylag sokat tudunk (CSALLÁNY 1959. 298–299., SZINYÉRI 1993., a korongviseletre általában: RÉVÉSZ 1996. 82–84. – a korábbi irodalommal.). Mind a két párt bőr alátétre erősítették. A korong alatt a tiszaberceli esetében bőrszalag, az ibrányi esetében selyempántlika maradványa látszott. Az előbbinél az alsó szél alól is egy bőr-, az utóbbinál három selyemsallang lógott le. Megjelenésük hasonló lehetett.

A rétközi 7 korong közül 5 darab a Kárpát-medence legnívósabb példányai közé tartozik. Nagy valószínűséggel egy felső-Tisza-vidéki műhely termékei. Az ibrányi 197/a. sír állatalakos darabjai az egyes elemek (pl. az állat nyaka) kialakítása alapján talán a rakamazi korongpárral egy műhelyből (mestertől) származnak. A hasonló állatalakokkal díszített korongokat Révész László gyűjtötte össze és értékelte (RÉVÉSZ 1996. 84–87.). A X. század középső harmadára keltezte használatukat. Az ibrányi állatalakos korongpár ezt a megállapítást alátámasztja. Egy X. század első felében vert dirhem durva utánzata keltezi, melynek alapján a X. század közepére datálom a temetkezést.

**151. kép**

*Hajfonatkorongok a Rétközben.*

- 1: Ajak–(Anarcs)–Czóbel-birtok,  
 2–3: Ibrány–Esbó-halom 197/a. sír,  
 4–5: Tiszabercel–Ráctemető 4. sír,  
 6–7: Ibrány–Esbó-halom 206. sír



Sokan írtak arról, hogy a lemezes fonatkorong párok aszimmetrikusak. Fettich Nándor ennek okát abban látta, hogy a rongálódás miatt nem készültek egyszerre. Fodor István szerint a különböző életkor és családi állapot az ok: a lányok egy copfot, az asszonyok kettőt viseltek. Révész László az utóbbi elképzelést cáfolta (RÉVÉSZ 1997. 171–172. a korábbi irodalommal). E vitához adalékul megjegyzem, hogy az ibrányi állatalakos két korong tükörszimmetrikus, de minden valószínűség szerint egyszerre készült, és ráadásul fiatal lány sírjában találtuk.

Mind díszítésében, mind viselési módjában eltér a fentiektől az ibrányi 206. sírban talált két példány. Ezeket bronzból készítették, geometrikus motívumokkal díszítették. Bőralátétnek nyomát sem találtuk. Az egyik közülük kettétörve került a sírba. A másiknak a felületét durva szövésű textil borította, de ez valószínűleg másodlagosan került rá.

Révész László az öntött, ötkarikás korongok formai, ábrázolásbeli párhuzamai közé sorolta azokat a lemezes hajfonatkorongokat is, amelyek felületét középen bemélyedő, aranyozott kör alak, s körülötte kereszt alakban elhelyezkedő, ugyancsak bemélyített, aranyozott csepp- vagy levélmotívum ékesíti. Ezeket is az egész magyar szállásterületen és minden réteg asszonyainál megtaláljuk. Használatuk átnyúlik a XI. századra. Dienes István szerint a kaukázusi nap-amulettek továbbfejlesztett változatai. (RÉVÉSZ 1996. 87–88., RÉVÉSZ 1997. 171–172., DIENES 1998. 84.). Az ibrányi 206. sírba kettétörve bekerült korong ehhez a körhöz sorolható. A hasonló díszítésű példányokat ugyancsak Révész László gyűjtötte csokorba legutóbb (RÉVÉSZ 1996. 87–88.). Ő a karosi varkocskorongról megállapította, hogy „a X. század közepénél, második harmadánál korábban aligha kerülhetett a földre” (RÉVÉSZ 1996. 87.). Az ibrányi 206. temetkezés helyzete alapján a X. század második felére keltezhető.

Nem tartozik a hajfonatkorongok sorába egy – jelenleg párhuzam nélkül álló – tárgy, amely Ibány–Esbó-halom 197/a. sírjából (az állatalakos korongpár is ebből a temetkezésből származik!) került elő. A fiatal lány mellén találtuk (95. tábla, 65. kép 5.). Egy kerek, 10–12 cm átmérőjű, sötétbarna elszíneződésen 4 aranyozott ezüst lemezes csüngő feküdt körben (96. tábla, 68. kép). A csüngők minden bizonnyal bőr- vagy textilalapra voltak fölerősítve. A sajátos viseleti szokás analógiáját nem ismerem. Talán annak a „falerarum decor”-nak (melldísznek) a női megfelelője, melyről a 933. évi merseburgi csatavesztéssel kapcsolatban emlékezik meg a kortárs beszámoló (lásd KOVÁCS 1986. 222–223!).

Maguk a szív alakú lemezek nem párhuzam nélküliek. Hasonlót említhetnek Gáva–Vásártér 33. sírból, ahol láncrea fűzve fordult elő (45. tábla). Ugyancsak csüngődísz lehetett a Tiszaeszlár–dióskerti A. sír 5 példánya (ŐSEINKET... 1996. 192. 1. kép – Németh Péter, JAM 68.296.3.). Kivitelükre és formájukra nézve közel állnak a na-gyobb méretű gégyenyi szügyelő lemezek is (49. tábla). A sír alakú lemezeket (25 db) Kiss Attila gyűjtötte össze. (KISS 1985. 254–255.).

### Torquesek

A torquesek a Rétközben kizárólag az ún. köznépi temetők jellemzői, összesen 8 db-ot említhetnek, azaz a sírok mindössze 1,3%-ában fordultak elő. Közülük 6 az Ibány–Esbó-halmi temetőből származik (az itt eltemetettek 2,2%-a).

<i>Lelőhely</i>	<i>Átmérő</i>	<i>Leírás</i>	<i>Tábla</i>	<i>Kép</i>
1. Ibány–Esbó-halom 25. sír	13,1	3 szál, bronz, rajta csüngő	56.	152:2.
2. Ibány–Esbó-halom 140. sír	14,3	3 szál, bronz	76.	152:1.
3. Ibány–Esbó-halom 195. sír	20,5	3 szál, bronz	92.	152:5.
4. Ibány–Esbó-halom 197a. sír	16,6–17 cm	3 szál, bronz	94.	152:4.
5. Ibány–Esbó-halom 204. sír		vas, ráfűzve érem?	100.	152:7.
6. Ibány–Esbó-halom 206. sír		vas	102.	152:6.
7. Tiszabercel–Újsor 25. sír	16 cm	2 szál, bronz: elveszett		
8. Tiszarád–Újszólló	14,3–15,2	bronz, filigrándrótos	221:8.	152:3.



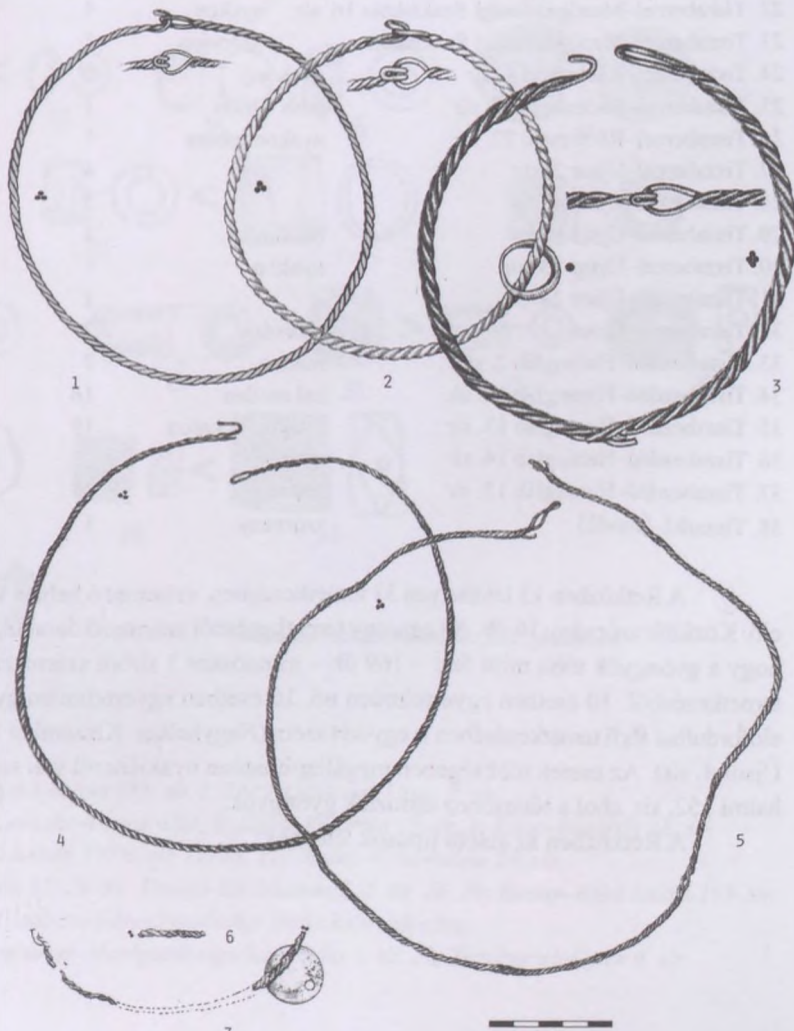
## 1. Bronztorques (152. tábla 1–5.)

Az ibrányi 25. és 140. sírból vastag (GIESLER 1981. 1b. típus), az ibrányi 195. és 197/a. temetkezéséből vékony huzalból készített (GIESLER 1981. 1a. típus) nyakpercet őriz a Jósa András Múzeum. A tiszarádi darabnál a vastag huzalok mellé vékony filigránrótot sodortak (GIESLER 1981. 1c. típus). A tiszaberceli darab elveszett. A vékony szálú torquesek huzalvastagsága max. 4,5 mm, míg a vastag szálúaké 6–7 mm. A huzalvastagság korjelző értékére több ízben kitért a kutatás. A korábbi keltezéshez képest megjelenésüket Kovács László kissé korábbi időszakra helyezte, szerinte a X. század közepétől már tömegesen elterjedtek a torquesek, de ekkor még csak a vékony huzalból készítéseket használták. Ugyanakkor a vastag huzalú példányok a XI. század 20-as éveitől jöttek divatba (KOVÁCS 1986B. 101., SZŐKE 1962. 93., SZABÓ 1978/79. 52–56., 61–62., GIESLER 1981. 116–120.).

Az ibrányi temető négy torquese ezt az elképzelést csak részben igazolja. A legkorábbi (X. század középső harmadára keltezett) sírsor két temetkezésében fordult elő vékony szálból sodort variáns (195. és 197a. sír) – vastagságuk 2–2,5 mm. E szerint a torquesek a X. század középső harmadában már használatban voltak, ahogyan azt Révész László is megfigyelte (RÉVÉSZ 1996. 92.). A vastagabb szálú példányok egyike (vastagsága: 5 mm) az Árpád-kori temetőrészen (25. sír), az S végű hajkarikás temetkezések egyikében volt. Ugyanakkor ehhez hasonló (4 mm vastag) a 140. sír torquese. Ez a temetkezés a temető második generációjához köthető, benne egyszerű, nyitott hajkarika volt. Úgy tűnik tehát, hogy a legkorábbi torquesek valóban igen vékony szálúak, azonban már a X. század vége táján megjelentek a vastagabb szálból sodrott példányok is.

## 2. Vastorques (152. kép 6–7.)

Vastorquesek ritkábban fordulnak elő. Az ibrányi két temetkezés, melyben ilyen találtunk (mindkettő gyermek) a X. század végére keltezhető. Analógiát említhetünk Vörösről, ahol az 595. (női) sírban vastorques és sárga gyöngycsüngős fülbevaló, rombusz alakú nyílcsúc került elő (KÖLTŐ 1996. 188.).



### 152. kép

Torquesek a Rétközben.

1: Ibrány–Esbó-halom 140. sír,

2: Ibrány–Esbó-halom 25. sír,

3: Tiszarád–Újszőlő,

4: Ibrány–Esbó-halom 197a. sír,

5: Ibrány–Esbó-halom 195. sír,

6: Ibrány–Esbó-halom 206. sír,

7: Ibrány–Esbó-halom 204. sír

## Gyöngyök

<i>Lelőhely</i>	<i>Helye a sírban</i>	<i>Darabszám</i>	<i>Nem és kor</i>
1. Gáva–Szincse-domb	nyakon	10	nő
2. Gáva–Vásártér 18. sír	nyakon	3	0,6–0,7 év
3. Gáva–Vásártér 24. sír	nyakon	4	0,2 év
4. Gáva–Vásártér 29. sír	nyakon	3	1,5 év
5. Gáva–Vásártér 30. sír	vállon	2	4,5–5 év
6. Ibrány–Esbó-halom 25. sír	nyakon és karon	14	4 év
7. Ibrány–Esbó-halom 145. sír	jobb állkapcsón	3	9–10 év
8. Ibrány–Esbó-halom 152. sír	tűtartó	3	nő (öreg)
9. Ibrány–Esbó-halom 193. sír	fejnél jobbra	2	5 év
10. Ibrány–Esbó-halom 197a. sír	nyakon	66	16–18 év
11. Ibrány–Esbó-halom 255. sír	nyakon	9	nő (35–55 év)
12. Ibrány–Esbó-halom 264. sír	állkapcsón	2	nő (öreg)
13. Kék–Telek-dűlő	szórvány	1	
14. Kék–Telek-dűlő	szórvány	1	
15. Kemece–Varjas-dűlő	szórvány	1	
16. Kisvárda–?	szórvány	9	
17. Nagyhalász–Kiszombor 3. sír		5	8–12 év
18. Nagyhalász–Kiszombor 15. sír		2	férfi (öreg)
19. Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 2. sír	fejnél	42	nő
20. Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 5. sír	fülnél	1	nő
21. Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 12. sír	nyakon	61	8–10 év
22. Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 16. sír	nyakon	4	nő (öreg)
23. Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola	szórvány	1	
24. Tiszabercel–Ráctemető 4. sír	nyakon	1	nő
25. Tiszabercel–Ráctemető 17. sír	jobb vállon	1	nő
26. Tiszabercel–Ráctemető 22. sír	nyakon jobbra	1	nő
27. Tiszabercel–Újsor 2. sír		4	
28. Tiszabercel–Újsor 4. sír		5	
29. Tiszabercel–Újsor 9. sír	bal bokán	1	
30. Tiszabercel–Újsor 23. sír	nyakon	?	
31. Tiszabercel–Újsor 24. sír		1	
32. Tiszabercel–Újsor	szórvány	2	
33. Tiszabездéd–Harangláb 2. sír	mellen	7	
34. Tiszabездéd–Harangláb 12. sír	bal mellen	16	
35. Tiszabездéd–Harangláb 13. sír	nyakon 1, karon	19	
36. Tiszabездéd–Harangláb 14. sír	nyakon	25	
37. Tiszabездéd–Harangláb 15. sír	felkaron	15	
38. Tiszarád–Újszőlő	szórvány	1	

A Rétközben 13 leelőhelyen 31 temetkezésben, valamint 6 helyen szórványként 348 db gyöngy került elő. Közülük szórvány 16 db. Az egy-egy temetkezésből származó darabok száma változó. Ezt jól illusztrálja, hogy a gyöngyök több mint fele – 169 db – mindössze 3 sírból származik, a további 163 db került elő 28 temetkezésből. 10 esetben egyértelműen nő, 10 esetben egyértelműen gyerek viseletének része, de olykor előfordulhat férfi temetkezésében is egy-két szem (Nagyhalász–Kiszombor 15. sír és valószínűleg Tiszabercel–Újsor 4. sír). Az esetek többségében megállapíthatóan nyakláncról van szó. Kivételt jelent az Ibrány–Esbó-halmi 152. sír, ahol a tűtartóhoz tartoztak gyöngyök.

A Rétközben az alábbi típusok léteznek:

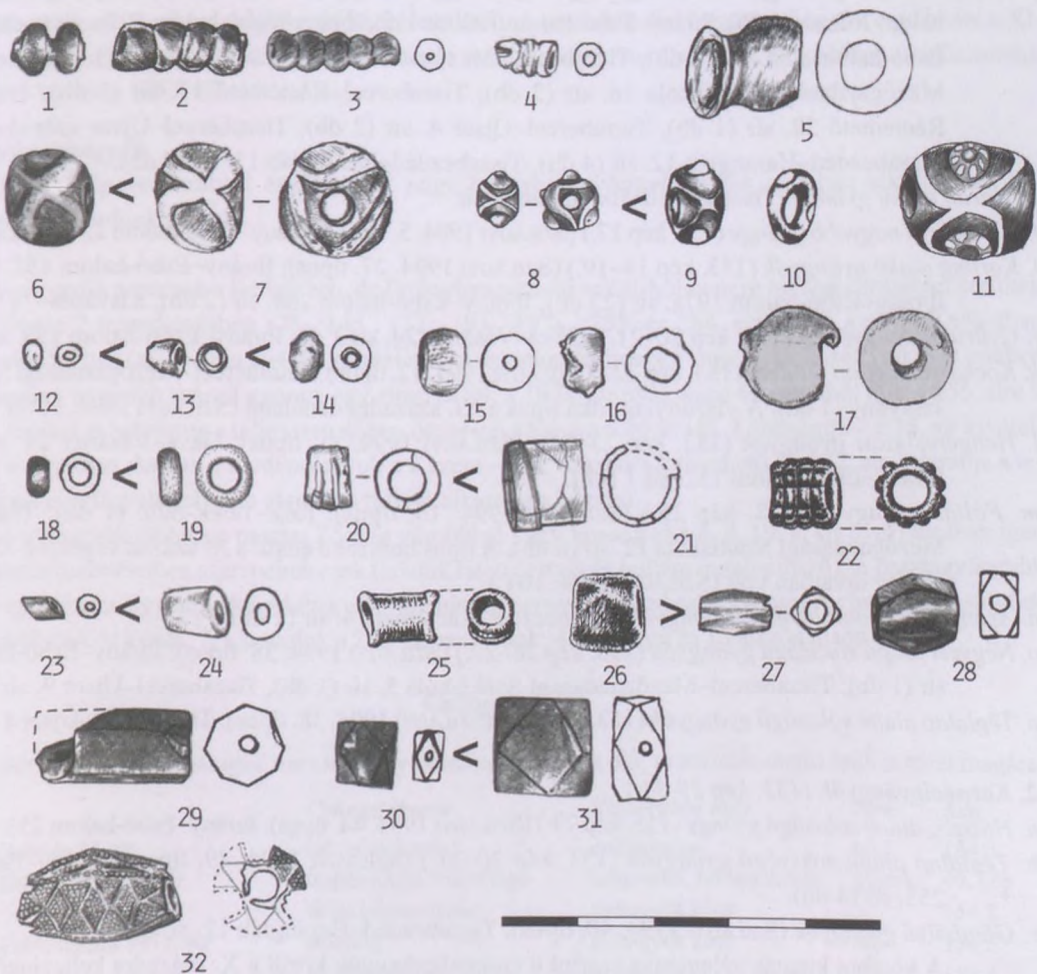
## 1. Üveggyöngyök

a. *Többtagú rúdgyöngy* (153. kép 1–4.) (SZILÁGYI 1994. 1–4. típus): Átmérő: 0,4 cm. Gáva–Vásártér 24. sír (1 db), Gáva–Vásártér 30. sír (2 db), Ibrány–Esbó-halom 145. sír (3 db), Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 12. sír (2 db), Tiszabercel–Újsor 4. sír (1 db), Tiszabездéd–Harangláb 2. sír (2 db), Tiszabездéd–Harangláb 12. sír (2 db), Tiszabездéd–Harangláb 13. sír (11 db), Tiszabездéd–Harangláb 15. sír (15 db), Tiszabездéd–Harangláb 14. sír (25 db).

Bizonytalan forma a 153. kép 5. (Kemece–Varjas-dűlő). Talán ez is rúdgyöngy lehetett, bár igen nagy méretű.

Elterjedésük a X. század elejétől adathozható, bár gyakoribbak a XI. században (SZÓKE 1962. 53–54.).

b. *Hullámvonaldíszes nagyobb, lapított gömb alakú gyöngy* (153. kép 6–7.) (SZILÁGYI 1994. 9. típus): Általában sötét színűek és színes ráfolyatott vagy berakott díszűek. Átmérőjük 1,2–1,5 cm. Ilyenek a Rétközben: Gáva–Vásártér 18. sír (3 db), Gáva–Vásártér 29. sír (4 db), Ibrány–Esbó-halom 197a. sír (1 db), Nagyhalász–Kiszombor 3. sír (3 db), Tiszarád–Újszőlő (1 db).



### 153. kép

Gyöngytípusok a Rétközben.

1: Gáva–Vásártér 30. sír, 2: Ibrány–Esbó-halom 145. sír, 3, 28: Tiszabercel–Újsor 4. sír, 4, 21, 24: Gáva–Vásártér 24. sír, 5: Kemece–Varjas-dűlő, 6: Gáva–Vásártér 29. sír, 7: Gáva–Vásártér 18. sír, 8, 11: Kisvárdá-?, 9–10: Ibrány-Esbó-halom 197/a. sír, 12–13, 17: Ibrány–Esbó-halom 25. sír, 14, 18, 23: Ibrány–Esbó-halom 152. sír, 15, 29–32: Ibrány–Esbó-halom 255. sír, 16, 20: Ibrány–Esbó-halom 193. sír, 19: Ibrány-Esbó-halom 264. sír, 22: Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola szórvány, 25: Kék–Telek-dűlő szórvány, 26: Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 5. sír, 27: Tiszabercel–Újsor 9. sír

- c. *Lapított gömb alakú szemesgyöngy* (153. kép 8–10.) (SZILÁGYI 1994. 58. típus): Az előzőekhez nagyon hasonló darabok, csupán kisebb átmérőjük és a rátét „szemek” különböztetik meg. Rétközi előfordulásuk: Ibrány–Esbó-halom 197a. sír (30 db), Kisvárdá-? (3 db), Nagyhalász–Kiszombor 3. sír (2 db), Nagyhalász–Kiszombor 15. sír (2 db), Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 16. sír (1 db), Tiszabездéd–Harangláb 2. sír (4 db).  
A szemes és folytatott gyöngyök a X. század elejétől (SZÖKE 1962. 53., KISS 1983. 172., SZILÁGYI 1994. 107.) jöttek divatba, s bizonyíthatóan a XI. század második feléig használják őket (SZÖKE–VÁNDOR 1978. 63.).
- d. *Virágszemes gyöngy* (153. kép 11.) (SZILÁGYI 1994. 60. típus): Hasonlóak az előző típushoz, de nagyobbak és a „szemek” virágot mintáznak. Kisvárdá-? (4 db), Tiszabездéd–Harangláb 13. sír (1 db).
- e. *Különféle formájú kásagyöngyök* (153. kép 12–14.) (SZILÁGYI 1994. 37. típus): Nem egyértelmű kategória, de méretüknél fogva annyira szabálytalan formájúak, hogy nehéz a besorolásuk. Ibrány–Esbó-halom 25. sír (13 db), Ibrány–Esbó-halom 152. sír (1 db), Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 2. sír (42 db), Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 12. sír (52 db).
- f. *Gömb, illetve lapított gömb alakú gyöngyök* (153. kép 15–16.) (SZILÁGYI 1994. 7. típus): Ibrány–Esbó-halom 152. sír (1 db), Ibrány–Esbó-halom 193. sír 1 db, Ibrány–Esbó-halom 197a. sír (9 db), Ibrány–Esbó-halom 255. sír (2 db), Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 12. sír (1 db), Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 16. sír (2 db), Tiszabercel–Ráctemető 17. sír (1 db), Tiszabercel–Ráctemető 22. sír (1 db), Tiszabercel–Újsor 4. sír (2 db), Tiszabercel–Újsor szórvány (2 db), Tiszabездéd–Harangláb 12. sír (4 db), Tiszabездéd–Harangláb 13. sír (7 db).
- g. *Hordó alakú gyöngy*: Tiszabездéd–Harangláb 2. sír.
- h. *Gömbölyű nagyobb gyöngy* (153. kép 17.) (SZILÁGYI 1994. 5. típus): Ibrány–Esbó-halom 25. sír (kék, 1,3 cm).
- i. *Korong alakú gyöngyök* (153. kép 18–19.) (SZILÁGYI 1994. 27. típus): Ibrány–Esbó-halom 152. sír (1 db), Ibrány–Esbó-halom 197a. sír (23 db), Ibrány–Esbó-halom 264. sír (2 db), Kisvárdá-? (1 db).
- j. *Gyűrű alakú gyöngy* (153. kép 20–21.): Gáva–Vásártér 24. sír 1 db, Ibrány–Esbó-halom 193. sír (1 db).
- k. *Kockásra vagdalt felületű* (153. kép 22.) (SZILÁGYI 1994. 12. típus): Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola szórvány (1 db). A viszonylag ritka típus a XI. századra datálható (SZILÁGYI 1994. 107.).
- l. *Hengeres kicsi gyöngyök* (153. kép 23–24.) (SZILÁGYI 1994. 11. típus): Gáva–Vásártér 24. sír (1 db), Ibrány–Esbó-halom 152. sír (1 db).
- m. *Fóliás gyöngyök* (153. kép 25.) (SZILÁGYI 1994. 16. típus): Kék–Telek-dűlő (1 db), Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 12. sír (6 db). A típus hosszabb életű: a X. század végétől a XII. század elejéig divatban volt (SZILÁGYI 1994. 107.).
- n. *Aranyfóliás gömbölyű kis gyöngyök*: Tiszabercel–Ráctemető 4. sír (1 db).
- o. *Négyzet alapú sokszögű gyöngyök* (153. kép 26–27.) (SZILÁGYI 1994. 38. típus): Ibrány–Esbó-halom 255. sír (1 db), Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 5. sír (1 db), Tiszabercel–Újsor 9. sír (1 db).
- p. *Téglalap alapú sokszögű gyöngyök* (153. kép 28.) (SZILÁGYI 1994. 38. típus): Tiszabercel–Újsor 4. sír (2 db).

## 2. *Karneolgyöngyök* (153. kép 29–31.)

- a. *Hatszög alapú sokszögű gyöngy* (153. kép 29.) (SZILÁGYI 1994. 44. típus): Ibrány–Esbó-halom 255. sír (1 db).
- b. *Téglalap alapú sokszögű gyöngyök* (153. kép 30–31.) (SZILÁGYI 1994. 49. típus): Ibrány–Esbó-halom 255. sír (4 db).
- c. *Gömbölyű gyöngyök* (SZILÁGYI 1994. 40. típus): Tiszabездéd–Harangláb 12. sír (6 db).

A korábbi kutatás véleménye szerint a karneolgyöngyök közül a X. századra keltezhetőek a sokszögűek<sup>49</sup>, a XI–XII. századra a gömb alakúak jellemzőek (SZÖKE–VÁNDOR 1987. 61.). Valójában valamennyi rétközi karneol a X. századra keltezhető, a tiszabездédi gömbölyű példányok is.

Kijevben karneolgyöngyöt készítő műhely maradványaira bukkantak. Valószínűleg erről a területről hozták kereskedők a Kárpát-medencei darabokat is (SZÖKE–VÁNDOR 1987. 61.). Ezt az elképzelést alátámasztja az a tény, hogy a karneolgyöngyök zöme egyetlen sírból – Ibrány 255. sír – származik, s ugyanebben a sírban a Kijevi Rusz területéről származtatható törtezüst körhöz kapcsolható, granulált ezüstgyöngy (lásd lejjebb) és az ugyanonnan importált ún. tokaji típusú fülbevalópar fordult elő.

<sup>49</sup> A szakirodalomban olykor „többlapúra csiszolt” megnevezéssel szerepelnek (SZÖKE–VÁNDOR 1978. 61.).

### 3. Ezüstgyöngy (153. kép 32.)

Granulált lemezes ezüstgyöngy került elő (153. kép 32.) Ibrány–Esbó-halom 255. sírjából. Az ezüstgyöngyök a törtezüst leletek köréből származnak, kialakulási területük Csehország, Morvaország, Lengyelország és Skandinávia területe (SZÖKE–VÁNDOR 1987. 63–65. – a korábbi irodalommal). Szőke Béla Miklós és Vándor László megállapítása szerint főként a XI. század közepére – második felére keltezhető köznépi temetkezésekből kerülnek elő. Más elképzelések szerint inkább a rangos temetők lelete a granulált ezüst, mely feltehetően bizánci import (ŐSEINKET... 1996. 54. – M. Nepper Ibolya).

Annyi bizonyos, hogy – a karosi II/45. és 49. sír alapján (RÉVÉSZ 1996. 81.) – a X. század elejétől kezdve használták őket a Kárpát-medencében. Vonatkozik ez nem csak a granulált ezüstgyöngyökre, hanem a csüngőkre is. A X. század elejére keltezhető a tiszabezdédi 16. sír granulált díszű csüngője (214. tábla). Az Ibrány–Esbó-halmi 255. temetkezés gazdagon díszített ezüstgyöngye (111. tábla) a sír temetőn belüli helyzete alapján a X. század második felében került földbe. Ebben az esetben a granulált ezüstgyöngy egy hasonló technikával készített ún. tokaji típusú fülbevaló párral, valamint karneolgyöngyökkel együtt látott napvilágot. Elképzelhető, hogy a fülbevalók és a gyöngy ugyanannak a műhelynek a terméke, s ezek és a karneolgyöngyök (valamint egy granulált díszű gomb – lásd lejjebb!) egyszerre kerültek Ukrajna területéről a Kárpát-medencébe (lásd a fülbevalóknál és a karneolgyöngyöknél írottakat!). A granulált díszű ezüstgyöngyök egyébként a XI. században is használatban voltak: az ún. törtezüstök kereskedelme nem szakadt meg ebben az időszakban sem (SZÖKE–VÁNDOR 1987. 63–65.).

### 4. Borostyángyöngyök

Gáva–Szincse-dombról említenek 2 nagy borostyángyöngyöt. Ezek azonban elkallódtak, így formájukról nem tudunk semmit.

Gyöngyök nemcsak a Rétközben, de Ibrányban sem túl sok sírból és nem túl nagy számban kerültek elő. Mindössze 7 temetkezésben (25., 145., 152., 193., 197a., 255. és 264. sír), azaz a sírok 2,6%-ában fordultak elő. 5 ízben (a 255. és a 264. sír kivételével) a temetkezés gyereké vagy fiatal korúé volt. Két esetben volt viszonylag nagyobb számú gyöngy egy síron belül: a 197a. sír nyaklánc 66 szemből állt, a 255. síré 9 darabból. Ezeket is beleértve a teljes temetőben összesen 86 szem fordult elő. Többségük – a 25. sír kivétel, ahol nem is nyakban, hanem a medencén volt a 2 szem – a X. századra keltezhető. A 152. sír 2 darabja a temetkezésben megfigyelt helyzete alapján a tütartó alkatrésze lehetett.

A gyöngyök többsége paszta. Zömük gömbölyű vagy korong alakú. A 197a. sír nyakláncában igen változatos színösszetételben szerepeltek ezek (köztük rátett pettyes és hullámvonalas díszű). A pasztagyöngyök mellett üveg- és karneolgyöngyök fordultak elő, valamint egy granulált díszű ezüstgyöngy. Az üvegek sokszögűek vagy gömbölyűek és kékek. A karneolok a 255. sírban voltak: 4 sokszögű és 1 hatszög alapú hasáb.

### Csüngők

Honfoglalás kori csüngők nem túl nagy számban kerülnek elő, s részletes elemzésük is várat magára.

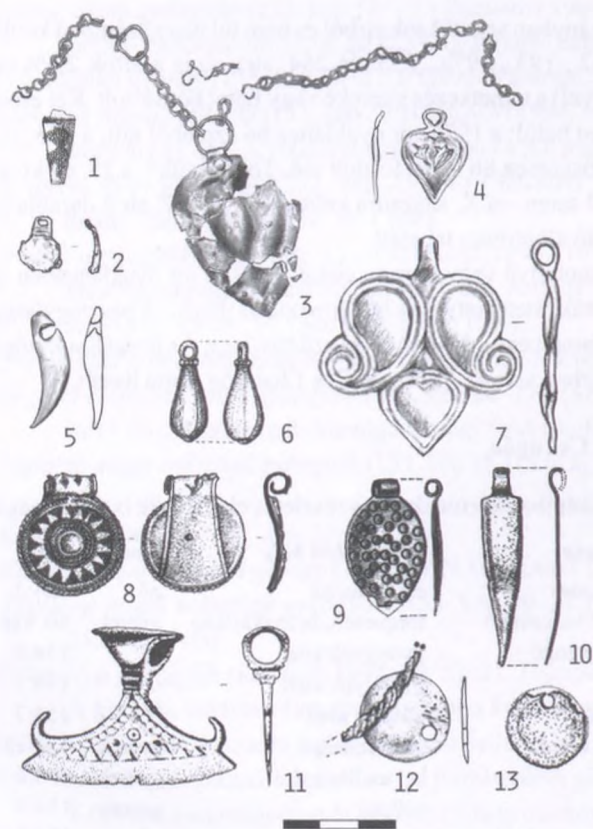
Lelőhely	Csüngő típusa	Előkerülési hely	Nem	Kép
1. Gáva–Vásártér 33. sír	szív alakú ezüst	ezüstlánc	nő	154:3
2. Ibrány–Esbó-halom 25. sír	trapéz alakú vascsüngő füles bronzcsüngő	torquesen, bronzkarikán gyöngyök közt	gyerek	40. kép 154:2
3. Ibrány–Esbó-halom 197a. sír	rókafog tulipán alakú	gyöngyök közt torques alatt	nő	154:5 154:7
4. Ibrány–Esbó-halom 204. sír	átfúrt római érem	vastorquesen	gyerek	154:12
5. Ibrány–Esbó-halom 206. sír	szív alakú	bal mellkas alól	gyerek	154:4
6. Nagyhalász–Kiszombor-hegy 3. sír	levél alakú	vállon	gyerek	154:9
7. Szabolcsveresmart–Szelérd-d. 6. sír	korongos, granulált díszű	sírföldben	nő	154:8
8. Szabolcsveresmart–Tiszai partomlás	szekerce alakú			154:11
9. Tiszabercel– Mg-i Szakiskola 16. sír	átfúrt római érem hosszúkás, hegyesedő	gyöngyök közt bal kéznél	nő	154:13 154:10
10. Tiszabezdéd–Harangláb 9. sír	csepp alakú	kulcsosontnál	férfi	154:1
11. Tiszabezdéd–Harangláb 16. sír	kónikus hajlítot, granulált		nő	214.tábla

A fentiekén kívül előfordultak még csüngőként másodlagosan felhasznált tárgyak. Közülük kettő Ibrány–Esbó-halomról származik, ami nem véletlen, ugyanis ahhoz, hogy egy-egy tárgy használatát megállapítsuk, pontos megfigyelésekre van szükség. (Mint arra már több helyen kitértem, a Rétközben viszonylag kevés a jól dokumentált temetkezés.) Az egyik másodlagosan fölhasznált tárgy egy késő avar indás díszű, kéttagú, öntött bronz övveret felső tagja. Ez a 193. sírból látott napvilágot (91. tábla, 62. kép 1., 161. kép 9.). Hasonló jelenséget tapasztaltak az Ellend–Nagy-gödör-dűlői 144. női sírban, ahol egy avar kisszjív-veget találtak (DOMBAY 1960. 144. XIX. t. 13.). A másik másodlagosan fölhasznált tárgy egy csüngős kaftánveret felső része az ibrányi 197/a. sírból (95. tábla, 154. kép 7.).<sup>50</sup> Másodlagosan felhasznált tárgy volt a Gáva–Szincse-dombi sírban is: egy szkíta bronz nyílhegy. A tárgy azóta elkallódott, így nem állapítható meg, hogy át volt-e fúrva. Minthogy a vállnál találták, joggal feltételezhető, hogy csüngőként viselte tulajdonosa.<sup>51</sup>

A csüngők tárgyalásánál ki kell térnem a Pátroha–Butorka-dűlői kincslelet két ezüstdrótból font, hálós alakú csüngős díszére (159. tábla 9–10., 102. kép). Ezeket a tárgyakat a velük talált érmek a tatárjárás idejére kelteznek.

A táblázatban felsoroltak közül a tiszabezdédi 9. és 16. sír csüngőjével korábban már foglalkoztam: feltehetőleg bizánci fülbevalók másodlagosan fölhasznált darabjai voltak (lásd a fülbevalóknál!) (KOVÁCS 1996. 125.). Az ibrányi 197a. sírjában egy kaftánveretnek, a 206. sírban pedig egy csüngős ingnyakveretnek a felét használták föl másodlagosan csüngőnek.

A Szabolcsveresmart–Szelérd-dombi 6. sír kis korongos darabja granulált díszű. Dienes István feltételezése szerint X. századi, s a keleti szláv területről származik (DIENES 1961. 187–188., NÉMETH 1975. 14–15.) (vö. az ezüstgyöngyöknél leírtakkal!).



154. kép

Csüngők a Rétközben.

- 1: Tiszabezdéd–Harangláb 16. sír,
- 2: Ibrány–Esbó-halom 25. sír,
- 3: Gáva–Vásártér 33. sír,
- 4: Ibrány–Esbó-halom 206. sír,
- 5, 7: Ibrány–Esbó-halom 197a. sír,
- 6: Tiszabezdéd–Harangláb 9. sír,
- 8: Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 6. sír,
- 9: Nagyhalász–Kiszombor-hegy 3. sír,
- 10, 13: Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 16. sír
- 11: Szabolcsveresmart–Tiszai partomlás,
- 12: Ibrány–Esbó-halom 204. sír

<sup>50</sup> A két másodlagosan fölhasznált veretre a „Veretek” c. fejezetben visszatérek.

<sup>51</sup> Sajátos – bár egyedi előfordulása miatt egyelőre véletlennek is tartható – egybeesés, hogy a szkíta nyílhegyek hasonló, másodlagos fölhasználását a Kárpát-medencei szarmaták esetében lehet kimutatni (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1995. 11.).

Ugyancsak szláv területről kerülhetett a Kárpát-medencébe a másik szabolcsveresmarti lelet: a tiszai partomlásban talált baltacsüngő. Párhuzamai alapján azonban ez már inkább XI. századi. Fodor István nézete szerint analógiái a keleti szláv fegyveresek övére akasztott amulettek. (ŐSEINKET... 1996. 173., FODOR 2001. 25.)

Lemezes csüngőket említhetünk Nagyhalászról, Tiszabercelről és Gáva–Vásártérről. Ez utóbbi szív alakú. Formai párhuzamaira már utaltam a hajfonatkorongokkal együtt tárgyalt melldísz(?) kapcsán. A szív alakú csüngőket Bálint Csanád térképezte föl (BÁLINT 1991. 148. XLVII: 6.). Ez alapján a Felső-Tisza-vidéken ritkábban előforduló típus. Fő elterjedési területe a Dél-Alföld. A Gáva–vásártéri lánc és csüngő jó párhuzama említhető Kunszentmártonból (RÉVÉSZ 1999A. 58.).

Az ibrányi 197a. sír gyöngy-nyakláncán egy rókafog amulett és egy ólomkereszt (lásd később az egyházakról írt részben) lógott. A „bajelhárító szerepű” állatsontokat és fogakat – melyeket többnyire nyakláncba fűztek – „általában közrendű nők vagy gyermekek kapták” (DIENES 1998. 76–77., GALLINA 1998. 81.). Meg kell itt jegyezni, hogy olykor előfordul előkelőbbek sírjában is (Pilin – DIENES 1998. 69. oldal ábrája), Ibrányban pedig a temető „leggazdagabb” sírjában találtuk a rókafog-amulettet. Amennyiben azonban e leletek többsége valóban a „közrendűek” rítusára jellemző inkább (módszeres összegyűjtésük nem történt még meg), akkor egy olyan szokással állunk szemben, mely a honfoglalás kori elit és a köznép temetkezési rítusának és hitvilágának(?) (nem pedig gazdasági vagy szociális helyzetének!) eltérésére utal, s ennek megfelelően vizsgálata talán közelebb vezethet a köznép etnikai összetételének értékeléséhez.<sup>52</sup>

Egy-egy tiszaberceli és ibrányi gyereksírban átfúrt római pénz fordult elő a nyakban. A római érmek közül rendszerint a II–IV. századi bronzokat használták csüngőként a honfoglalás korban. Ezek szinte kizárólag az ún. köznépi temetőkben fordultak elő. Szőke Béla összefüggést látott a késő avar temetkezésekben kimutatható hasonló szokással. (SZŐKE 1962. 56–57.)

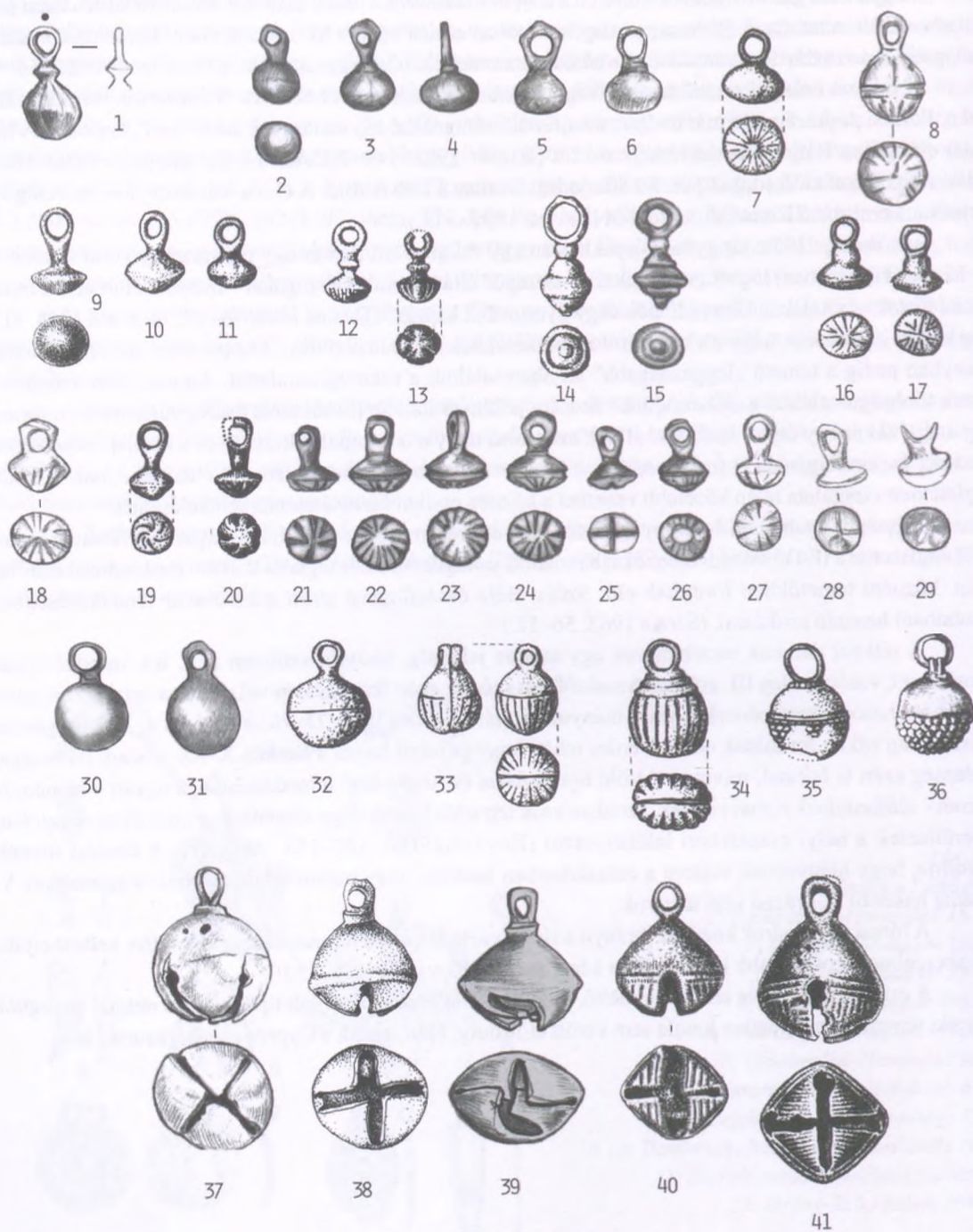
A rétközi darabok esetében van egy sajátos jelenség, melyről szólnom kell. Bár mindkét veret agyonkopott, valószínűleg III. századi érmekről van szó. Ez azért lényeges, mivel a terület császárkori leletanyagából a hasonló korú pénzek teljesen hiányoznak (ISTVÁNOVITS 1986. 73–76., 80–81.), s az Alföld egészén is viszonylag ritkán fordulnak elő.<sup>53</sup> Kérdés tehát, hogyan jutott hozzá a Rétköz X–XI. századi lakossága. A jelenség azért is feltűnő, mivel az Alföld honfoglalás és Árpád-kori temetkezéseiben ugyan – ha nem is gyakran – előfordulnak római veretek, azonban azok tetraheria koriak vagy későbbiek, s mint ilyenek valóban előkerülhettek a helyi császárkori lelőhelyekről (KOVÁCS 1989B. 145–155. Abb. 47). A kérdést tovább bonyolítja, hogy hiányoznak viszont a császárkorban kedvelt, nagy mennyiségben forgó és egészen az V. századig használt II. század végi denarok.

A római érmes sírok közül az ibrányit a sír helyzete alapján a X. század második felére keltezhetjük, a tiszabercelinek a pontosabb kronológiája kérdéses (vö. KOVÁCS 1989B. 153.).

A csüngőkről szólva említésre méltó, hogy egy általánosan elterjedt típus a teljes rétközi anyagból hiányzik, nevezetesen egyetlen lunula sem került elő eddig, hiányzanak a Cyprea csigák (kaurik) is.

<sup>52</sup> Dienes István utalt arra, hogy „az avaroknak, a dunai- és volgai-bolgároknek, a szaltovói műveltség népeinek ősi szellemkultuszát” idézik e leletek (DIENES 1998. 77.).

<sup>53</sup> Hasonló korú pénzek a Dunától keletre Bodrogszerdahelyen fordultak elő honfoglalás kori sírokban (KOVÁCS 1989B. 20. Abb. 47), azonban ez nem vethető össze a rétköziekkel, mivel a császárkorban ez a vidék már a germán szállásterülethez tartozott és éremforgalma alapvetően eltérő volt a szarmata területétől.



155. kép

Gombok és csörgők a Rétközben.

1–29: Öntött gombok. 1: Demecser–Borzovapuszta, 2–4, 15, 21–26: Rétközberencs–Parom-domb 2. sír; 5: Ibrány–Esbó-halom 218. sír; 6: Ibrány–Esbó-halom 231. sír; 7, 11, 16–17, 19: Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 3. sír; 8: Ibrány–Esbó-halom 188. sír; 9: Tiszabercel–Ráctemető 12. sír; 10: Tiszabездéd–Harangláb 12. sír; 12: Kék–Poroshegy; 13: Tiszabercel–Ráctemető 4. sír; 14: Tiszabездéd–Harangláb 14. sír; 18: Döge–Kishegy 10. sír; 20: Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 16. sír; 27: Gáva–Szincse-domb; 28–29: Gáva–Vásártér 28. sír; 30–36: A félgombok típusai. 30: Döge–Kishegy 10. sír; 31: Gáva–Vásártér 28. sír; 32, 34: Tiszabездéd–Harangláb 15. sír; 33: Tiszabездéd–Harangláb 14. sír; 35: Tiszabездéd–Harangláb 16. sír; 36: Ibrány–Esbó-halom 172. sír; 37–41: Csörgők. 37: Gáva–Vásártér 28. sír; 38: Ibrány–Esbó-halom 197/a. sír; 39: Nagyhalász–Nesze kocsmá; 40: Tiszarád–Újszőlő; 41: Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola szórvány



**Öntött füles bronzgombok** (155. kép 1–29.)

Az egy darabból öntött bronzgomb a legáltalánosabb (30 db). Köztük jó néhány díszített.

**Öntött félgombok** (155. kép 30–36.)

A két félből összeállított gombok ugyancsak általánosan elterjedtek. Valamennyit bronzból öntötték. A Rétközben összesen 47 db félgombot találtak eddig. Általában párban fordult elő, olykor azonban csak fél gomb volt a sírban. Így összesen 25 gombról van tudomásom. Van köztük egy talán aranyozott bronzpéldány (Ibrány–Esbó-halom 145. sír).

**Vasgomb**

Ritkaságnak számít a Tiszabercel–Ráctemető 6. sírjában talált vasgomb. A darabról közelebbi információk nincsenek, mivel a tárgy elkallódott.

**Granulált ezüstgombok** (155. kép 35–36.)

Granulált díszű a tiszabezdédi 16. sír (155. kép 35.) és az ibrányi 172. sír (155. tábla 36.) füles gombja. Ezek ritkább darabok. Díszítésük és anyaguk alapján feltehetőleg az ún. törtezüst körhöz tartoznak (eredetükre ld. SZÖKE 1962. 79.).

**Viselet**

Férfiak, nők és gyermekek ruhájának egyaránt tartozékai lehetnek a gombok. A legtöbb esetben (16) női viselet része volt. 7 esetben fordult elő férfisírban, 2 ízben fiatal egyén temetkezésében és mindössze egyetlen gyereksírban. A feltárás során megfigyelt helyzetük alapján gyakran mód nyílik a ruha kivágásának, illetve záródásának rekonstrukciójára.

Azokban az esetekben, amikor egy-egy darabot találtak, rendszerint az áll alatt vagy a mellén fordult elő, olykor a vállon. Úgy tűnik, ilyenkor a ruha a nyakon, középen gombolódott.

Másfajta viseletre utalnak azok a temetkezések, ahol több gomb fordult elő. A női sírok közül ilyen a Gáva–vásártéri 28. sír, az Ibrány–Esbó-halmi 197/a. sír, a Szabolcsveresmart–Szelérd-dombi 3. sír és a Tiszabezdéd–haranglábi 15. sír; a férfisírok közül a Rétközberencs–Parom-dombi 2. sír és a Tiszabezdéd–haranglábi 10. sír. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a ruha gombolódhatott jobb (Gáva) és bal (Szabolcsveresmart) oldalon egyaránt. Többnyire függőlegesen, sorban varrták föl a gombokat, de mind nők (Ibrány), mind férfiak (Tiszabezdéd 10. sír) esetében előfordult keresztbe záródó viselet. Az Ibrány–Esbó-halmi 197/a. sírban a fiatal lány ruhája egy-egy gombbal záródott a bal vállon, illetve az áll alatt, majd a mellkas közepétől egy sor gombbal a jobb csípőig (95. tábla, rekonstrukciója SZINYÉRI 1993. 3. kép). A tiszabezdédi 10. sírban nyugvó harcos viselete viszont a bal válltól a derékig gombolódott. Míg ezekben az esetekben egy sor gombot varrtak föl, a rétközberencsi harcosnak és a tiszabezdédi 10. sírban nyugvó nőnek dupla soros volt a ruhagombolása. A rétközi viseleteknél tehát nem figyelhető meg olyan eltérés a férfi- és női viselet között, mint amilyen Karos esetében kimutatható (vö. RÉVÉSZ 1996. 97.).

A rétközi viselet tehát eléggé változatos lehetett. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a sok fémgommbal záródó ruha a tehetősebbekre volt jellemző. A köznépi temetők sírjaiban inkább csak egy-egy darab fordul elő, s az sem jellemző.

**Csörgők** (155. kép 37–41.)

Ugyancsak széles körben elterjedt a X–XI. században a csörgő (SZÖKE 1962. 59–61.). Kovács László foglalkozott velük behatóbban, s megállapította, hogy a gyerekeknél gyakori, de a nőknél sem kivételes az előfordulása. (A férfiaknál a Rétközben is valóban ritka.) Általában a nyakon vagy a mellén kerültek elő. A köznépi temetők jellegzetessége. (KOVÁCS 1988. 150–151.)

A Rétközben mindössze 5 darabot tartunk nyilván (155. tábla 37–41.). Sajátos, hogy az ibrányi köznépi temetőben épp a „leggazdagabb” nő (197/a. sír) sírjában találtunk egy példányt. A ruháját keresztben összefogó gombok közül az egyik volt csörgő-gomb.

A X–XI. században széles körben elterjedtek a füles gombok. A Rétközben a következő lelőhelyeken fordultak elő:

<i>Lelőhely</i>	<i>Típus</i>	<i>Előkerülési hely</i>	<i>Nem</i>
1. Demecser–Borzsovapuszta	öntött	fülnél	férfi
2. Döge–Kishegy 10. sír	2 félből öntött	fülnél	
3. Gáva–Szincse-domb	öntött, sugaras díszű	fülnél	nő
4. Gáva–Vásártér 28. sír	5 db a gerinctől jobbra sorban függőlegesen a felső köztük csörgő 2 db két félből öntött öntött, sugaras díszű öntött		nő
5. Ibrány–Esbó-halom 145. sír	egy fél aranyozott bronz	bal könyöknél	9–10 év
6. Ibrány–Esbó-halom 168. sír	2 db két félből öntött	áll és bal könyök	nő
7. Ibrány–Esbó-halom 172. sír	ezüst granulált	rókajáratban	nő
8. Ibrány–Esbó-halom 188. sír	öntött, sugaras díszű	áll alatt	nő
9. Ibrány–Esbó-halom 193. sír	öntött fél	koponyánál	5 éves
10. Ibrány–Esbó-halom 197/a. sír	9 öntött fél és 1 csörgő	mellen keresztben	nő
11. Ibrány–Esbó-halom 218. sír	öntött	állatjáratban	férfi
12. Ibrány–Esbó-halom 231. sír	öntött	állatjáratban	18–23 év
13. Kék–Poros-hegy	öntött	szórvány	
14. Nagyhalász–Nesze kocsmá	csörgő	szórvány	
15. Nyírbogdány–Kövesszeg-hegy			
16. Rétközberencs–Parom-domb 2. sír	7+3 öntött, 7 db díszített	párosával, illetve sorban	férfi
17. Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 3. sír	5 db öntött	mellen	nő
18. Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 4. sír	1 db két félből öntött	állnál	férfi
19. Tiszabercel– Mezőgazdasági Szakiskola 9. sír	2 félből öntött	nyakon	nő
20. Tiszabercel– Mezőgazdasági Szakiskola 16. sír	1 db rovátkolt öntött	gerincen	nő
21. Tiszabercel– Mezőgazdasági Szakiskola 19. sír	4 db fél öntött	medence feletti csigolyán	férfi
22. Tiszabercel– Mezőgazdasági Szakiskola	csörgő	szórvány	
23. Tiszabercel–Ráctemető 4. sír	öntött	gerinc végénél	nő
24. Tiszabercel–Ráctemető 6. sír	vas	jobb medencén	nő
25. Tiszabercel–Ráctemető 12. sír	öntött	mellen	nő
26. Tiszabercel–Újsor 27. sír	öntött	vállon	
27. Tiszabездéd–Harangláb 2. sír	öntött		férfi
28. Tiszabездéd–Harangláb 10. sír	13 db két félből öntött	mellen	férfi
29. Tiszabездéd–Harangláb 12. sír	öntött	mellen	nő
30. Tiszabездéd–Harangláb 14. sír	1 db díszített két félből 1 db öntött	bal alkarnál jobb alkarnál	nő
31. Tiszabездéd–Harangláb 15. sír	8 db sima és bordázott	medencénél	nő
32. Tiszabездéd–Harangláb 16. sír	4 db két félből öntött és 1 db granulált		nő
33. Tiszarád–Újszölő	csörgő	szórvány	

A Rétközben 13 lelőhelyről 31 sírből gyűjtöttem össze különféle fülesgombokat. Összesen mintegy 60 db gombról van tudomásunk. Ezek az alábbi típusokba sorolhatók:

## Gyűrűk

A Rétközből összesen 89 db gyűrűt gyűjtöttem össze, amely több-kevesebb valószínűséggel korszakunkhoz sorolható. Már előljáróban meg kell állapítanom, hogy az egyik legnehezebben keltezhető tárgy-típusról van szó annak ellenére, hogy a leggyakoribb ékszerek közé tartozik. Ez elsősorban abból adódik, hogy a késő Árpád-kori darabokról igen keveset tudunk. Fontos leletegyüttes e tekintetben a Pátroha–Butorka-dűlői (159–160. tábla), amelynek keltezése megbízható és szűk, mivel a kincslelet az érmek alapján a tatárjárás idején került földbe. Az itt talált gyűrűk a további kutatás kiinduló pontjával szolgálhatnak.

A X–XI. századi gyűrűk száma a Rétközben 71 db. Ezek 12 lelőhely (az összes lelőhely 20,7%-a) 54 temetkezéséből (az összes temetkezés 9%-a) származnak. Közülük a keltezhető példányok kronológiai megoszlása az alábbi:

X. század	7 lelőhely (70%)	33 sírból (73,3%)	49 darab (80,3%)
XI. század	3 lelőhely (30%)	12 sírból (26,6%)	12 darab (19,7%)
összesen	10 lelőhely	45 sírból	61 darab

Azaz több mint kétszer annyi gyűrűt kelteztünk a X. századra, mint a XI.-re, ami azért feltűnő, mert a korábbi kutatás úgy vélekedett, hogy a gyűrűk mennyiségének növekedése és fomai gazdagodás jellemzi az Árpád-kort a honfoglalás korhoz képest (SZŐKE 1962. 96.). A Rétközben ennek az „eltolódásnak” az oka a kutatás hiányossága lehet. Erre utal, hogy ha csak az Ibrány–Esbó-halmi temetőt vizsgáljuk, akkor az arányok egészen másnyilván lesznek. Itt a 272 egyén közül 22-t temettek el gyűrűvel (mindössze 8%). Közülük 12 fő (a gyűrűs temetkezések 54,5%-a) halhatott meg a X. században és 10 (a gyűrűs temetkezések 45,5%-a) a XI. században. Az arány tehát csaknem fele-fele. A darabszámban már nagyobb az eltérés: X. századi példány 23 db (69,7%), XI. századi csak 10 db (30,3%). Jellemző, hogy a XI. századi temetőrészen minden alkalommal csak egyetlen gyűrű fordult elő. A korai temetkezéseknél 5 esetben volt két darab egy sírban, egy esetben pedig (197/b. sír) 7 darabot bontottunk ki.

A gyűrűket – akárcsak a karpereceket – elsősorban nők és gyermekek viselték, de olykor előfordultak férfisírokban is. Ezek többsége négy-gömbös fejű, betétes darab, de kivételesen akadt pántgyűrű is, valamint egy csavarást utánzó, zárt példány.

Az Ibrány–Esbó-halmi temetőben 25 db 15 női sírból, 5 db 4 gyerek sírból és 4 db 3 férfi sírból származik. A nők-gyerekek-férfiak aránya: 68%:18%:14%. A nőknél gyakoribb a bal kézen hordott gyűrű (7 sírban 10 db), a férfiaknál és a gyerekeknél a jobbon (2 férfinál 3 db, 3 gyereknél 3 darab gyűrű). 8 esetben nem lehetett megállapítani, hogy melyik kézen viselte a tulajdonos:

nő	gyerek			férfi				
	jobb	bal	?	jobb	bal	?		
5 db	10 db	3	1	1		2	X. század	
1 db	3 db	3	2			1	XI. század	
6 db	13 db	6 db	3 db	1 db	1 db	3 db	1 db	összesen: 34 db

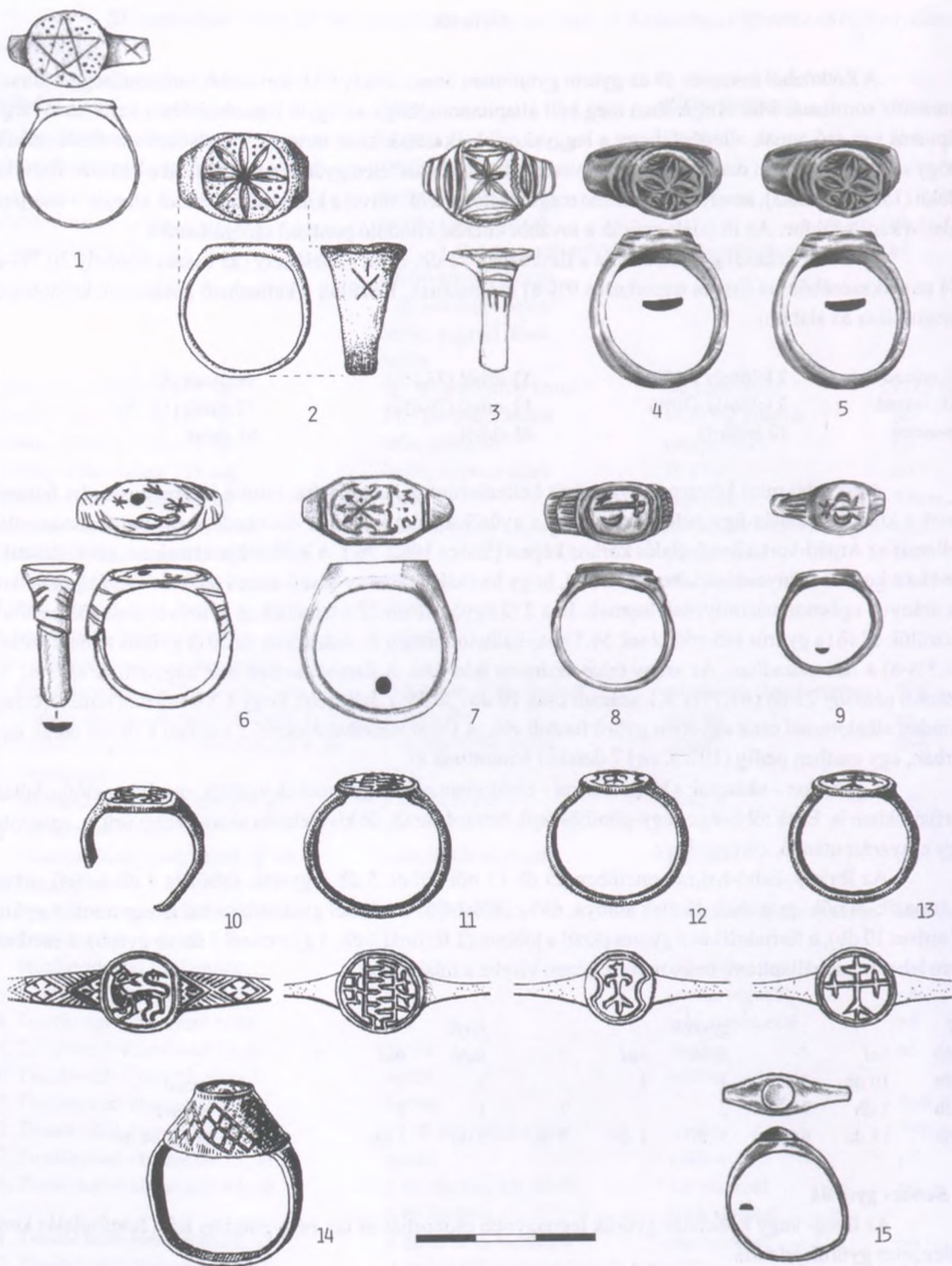
### 1. Betétes gyűrűk

Az üveg- vagy kőbetétes gyűrűk legnagyobb csoportját az ún. négygömbös fejű, honfoglalás kori jellegzetes gyűrűk jelentik.

#### Négygömbös fejű betétes gyűrű (157. kép 1.):

Révész László megállapította, hogy mind női, mind férfisírokból ismert a típus (RÉVÉSZ 1996. 93.). A Rétközben ugyancsak előfordult mindkét nemnél. Öt esetet említhetünk:

1. Nagyhalász–Kiszombor-hegy 2. sír: férfi (134. tábla)
2. Rétközberencs–Parom-domb 2. sír: férfi (166. tábla)
3. Tiszabездéd–Harangláb-dűlő 8. sír: férfi (208. tábla)
4. Tiszabездéd–Harangláb-dűlő 12. sír: nő (212. tábla)
5. Tiszabездéd–Harangláb-dűlő 16. sír: nő



**156. kép**

*Fejes gyűrűk a Rétközben.*

1: Ibrány–Esbó-halom 253. sír, 2: Tiszabездéd–Harangláb 14. sír, 3: Buj–Bistey udvar,

4: Nagyhalász–Nesze kocsmá, 5: Nagyhalász–ismeretlen lelőhelyű, 6–7: Buj–ismeretlen lelőhelyű,

8: Kemece–ismeretlen lelőhelyű, 9: Kemece–Belterület, 10–14: Pátroha–Butorka-dűlő, 15: Gégény–Monok-domb

A rétközi darabok a korábbi keltezésnek – X. század első két harmada (KOVÁCS 1989A. 173. – az éremmel keltezett példányok felsorolásával) – nem mondanak ellent. Bár a vezető- és középréteg egyaránt kedvelte (SZÓKE 1962. 27.), és előfordult a köznépi temetőekben is (KISS 1985. 251–252.), a rétköziek többsége viszonylag gazdag, ún. középrétegbeli temetőben fordultak elő. Kivételt jelent a nagyhalászi darab. Jobb és bal kézen egyaránt viselték. Valamennyi ezüsből készült. A keleti örökség része (BÁLINT 1975. 57.).

### **Más betétes gyűrűk** (156. kép 14–15.)

A Rétközből még három olyan gyűrűt idézhetünk, amelyeknek ugyancsak betétje volt, de nem tartoznak az előző típushoz.

1. Pátroha–Butorka-dűlő: csonkakúpos, karcolt fejű, karneolbetétes ezüstgyűrű (156. kép 14.). Abroncsa lapos pánt. A darab egy tatárjáráskor elrejtett kincsleletből származik.

2. Ugyanezen a lelőhelyen találtak egy – azóta elkallódott – gyűrűt. Ezt a darabot egy antik gemmával díszítették (160. tábla 1.).

3. A Gégény–Monok-dombi honfoglalás kori kincslelet közelében találtak egy üvegbetétes bronzgyűrűt (156. kép 15.), mely valószínűleg újkori és csak belekeveredett az együttesbe.

### **2. Fonott gyűrűk** (157. kép 18–20.)

A Rétközből viszonylag kevés fonott gyűrűt említhetünk:

1. Ibrány–Esbó-halom 79. sír (66. tábla, 157. kép 18.).

2. Ibrány–Esbó-halom 85. sír (66. tábla, 157. kép 19.).

3. Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola szórvány (177. tábla, 157. kép 20.).

4. Tiszabercel–Újsor 14. sír.

A négy fenti darab közül a Tiszabercel–újsori elveszett, róla közelebbit nem tudok. Az Ibrány–Esbó-halmi 79. sír lelete bronzból készült, 3 szálból fonták (157. kép 18.). A vele előkerült S végű hajkarika és a sírnek a temetőn belüli helyzete alapján a XI. századra keltezhetjük.

Más típushoz tartozik a további két fonott gyűrű (157. kép 19–20.). Ezek elkalapált végű, fonott ezüstök. A típus Szóke Béla vizsgálata alapján a XI. század elején jelent meg és a század vége felé ment ki a divatból. Általánosan elterjedt a köznépi temetőekben (SZÓKE 1962. 97.). E gyűrűket valószínűleg a törtezüst leletek közé kell sorolnunk (SZÓKE 1962. 97.). Az ibrányi darabot egy Salamon érem keltezi a XI. század második felére. A tiszaberceli példány kicsit vastagabb. Keltezése hasonló lehet az ibrányihoz. Erre utalnak egyébként a tiszaberceli szórványok között felbukkanó Salamon-veretek is. A fonott gyűrűket késői típusnak tartja Jochen Giesler is (GIESLER 1981. 113., 29–30. típus).

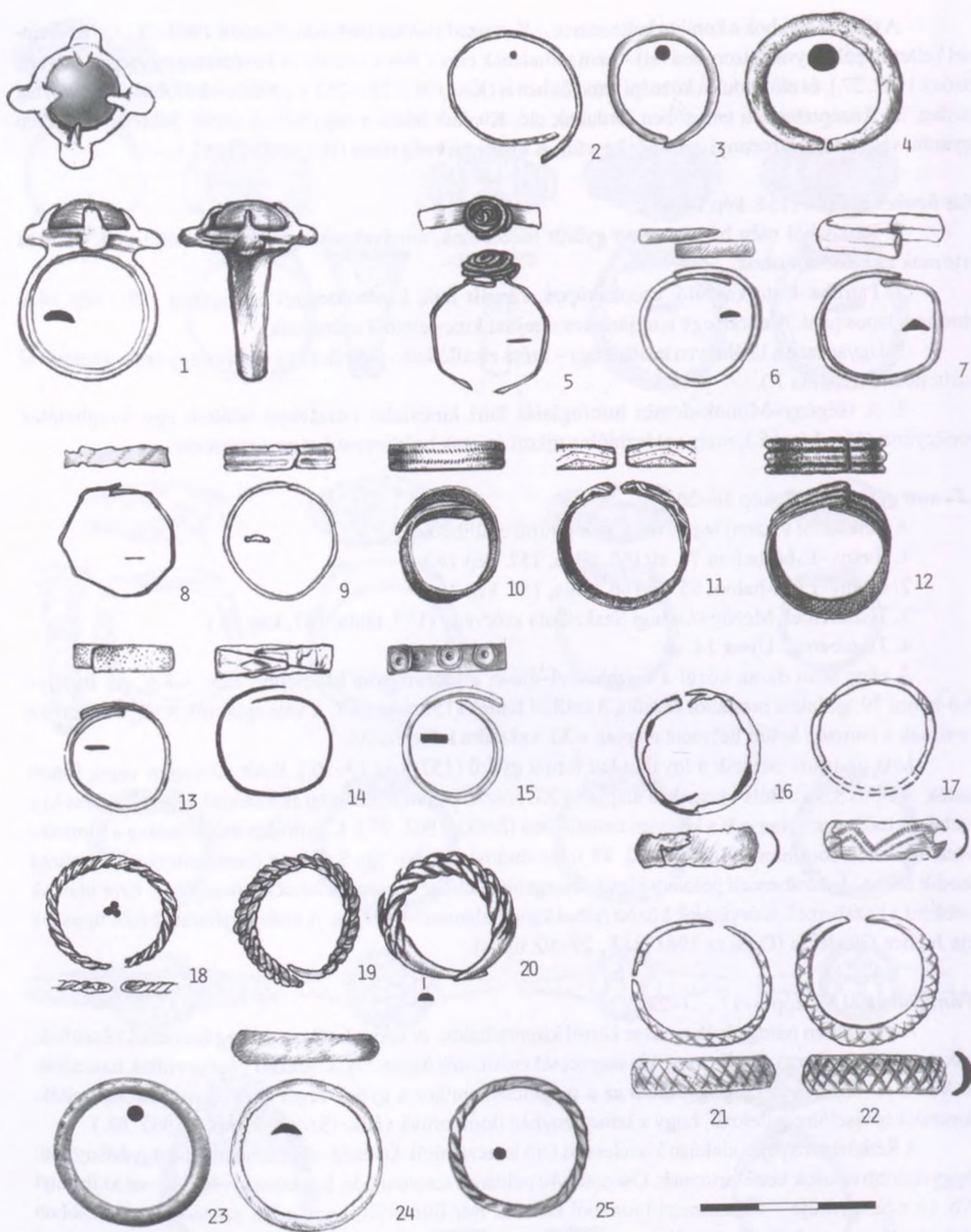
### **3. Pántgyűrűk** (157. kép 5–17., 21–22.)

A díszítetlen pántgyűrűk az avar kortól kimutathatók. A koraiak (X. sz.) főleg bronzból készültek, végüket vagy összeforrasztották, vagy kis szegeccsel erősítették össze.<sup>54</sup> A X. század végéig voltak használatban. Már a X. században megfigyelhető az a megoldás, amikor a gyűrű végét csak egymásra hajlították. E korszak képviselőire jellemző, hogy a lemez enyhén domborúvá válik. (SZÓKE–VÁNDOR 1987. 68.)

A Rétközben a pajzs alakúan kiszélesedő fejű lemezgyűrűk kivételével valamennyi pántgyűrű nyitott. A leggyakoribb típusok közé tartoznak. Összesen 40 példányt soroltam ide. Egyetlen kivétellel – ez az ibrányi 197/b. sír ezüstgyűrűje – valamennyi bronzból készült. Bár fölmerült, hogy a XI. században gyakrabban fordulnak elő ezüstgyűrűk (SZÓKE–VÁNDOR 1987. 68.), az ibrányi darab egyértelműen korábbi: a X. század közepére keltezhető.

A pántgyűrűk nők és gyermekek viseletéhez tartoztak. (Egyetlen esetben merült föl, hogy férfi kezén lehetett: Ibrány 155. sír. Ezt a temetkezést azonban szétszántották és a szántásban a férfi maradványai mellett egy nőnek és egy gyereknek a csontjai is kimutathatók voltak. Esetleg azokhoz tartozhatott.) Jobb és bal kézen egyaránt előfordult (17:16).

<sup>54</sup> A rétközi gyűrűknél a szegeccselésre nem találunk példát.



157. kép

Gyűrűtípusok a Rétközben.

- 1: Rétközberencs–Paromdomb 2. sír, 2: Ibrány–Esbó-halom 212. sír, 3: Ibrány–Esbó-halom 27. sír,  
 4: Ibrány–Esbó-halom 43. sír, 5: Tiszabercel–Újsor 21. sír, 6: Ibrány–Esbó-halom 155. sír,  
 7: Ibrány–Esbó-halom 145. sír, 8: Ibrány–Esbó-halom 133. sír, 9: Ibrány–Esbó-halom 200. sír,  
 10: Tiszabercel–Ráctemető 26. sír, 11: Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 17. sír,  
 12: Tiszabercel–Ráctemető 7. sír, 13: Ibrány–Esbó-halom 197/b. sír, 14: Tiszabercel–Újsor 28. sír,  
 15: Ibrány–Esbó-halom 25. sír, 16: Ibrány–Esbó-halom 212. sír, 17: Ibrány–Esbó-halom 255. sír,  
 18: Ibrány–Esbó-halom 79. sír, 19: Ibrány–Esbó-halom 85. sír, 20: Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola szóróvány,  
 21: Ibrány–Esbó-halom 231. sír, 22: Ibrány–Esbó-halom 255. sír, 23: Ibrány–Esbó-halom 239. sír,  
 24: Buj–ismeretlen lelőhelyű, 25: Gáva–Vásártér 7. sír

A pántgyűrűket metszetük alapján 4 csoportba osztottam.

A leggyakoribbak a téglalap metszetűek (22 db):

<i>Lelőhely</i>	<i>Sír</i>	<i>Nem</i>	<i>Oldal</i>	<i>Kor</i>	<i>Metszet</i>
Döge–Kertek köze				XI. sz.	téglalap
Ibrány–Esbó-halom	25.	gyerek	jobb	XI. sz.	téglalap, pont-kör díszes
Ibrány–Esbó-halom	42.	nő	bal	XI. sz.	téglalap
Ibrány–Esbó-halom	133.	nő	jobb	XI. sz.	téglalap, poncolt
Ibrány–Esbó-halom	145.	lány	bal	X. sz.	téglalap
Ibrány–Esbó-halom	152.	nő	bal	X. sz.	téglalap
Ibrány–Esbó-halom	197/b.	lány	jobb	X. sz.	téglalap
Ibrány–Esbó-halom	197/b.	lány	jobb	X. sz.	téglalap
Ibrány–Esbó-halom	197/b.	lány	bal	X. sz.	téglalap
Ibrány–Esbó-halom	197/b.	lány	bal	X. sz.	téglalap
Ibrány–Esbó-halom	200.	nő	bal	X. sz.	téglalap, hornyolt
Ibrány–Esbó-halom	200.	nő	bal	X. sz.	téglalap
Szabolcsveresmart–Tiszai partomlás					téglalap
Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola	17.	nő	jobb	X. sz.	téglalap, karcolt
Tiszabercel–Ráctemető	7.	nő	bal	X. sz.	téglalap, hornyolt
Tiszabercel–Ráctemető	12.	nő	jobb	X. sz.	téglalap
Tiszabercel–Ráctemető	12.	nő	bal	X. sz.	téglalap
Tiszabercel–Ráctemető	26.	lány	jobb	X. sz.	téglalap, karcolt
Tiszabercel–Újsor	17.		jobb	X. sz.	téglalap
Tiszabercel–Újsor	18.		jobb	X. sz.	téglalap
Tiszabercel–Újsor	21.		jobb	X. sz.	téglalap
Tiszabercel–Újsor	28.				téglalap, hegyes

Közülük 6 db díszített (157. kép 8–12., 15.). A legtöbb pántgyűrű vége enyhén íves (157. kép 13.), de előfordul hegyesedő végű is (157. kép 14.).

A téglalap metszetű darabok közül 4 keltezhető a XI. századra. Közülük ki kell emelnünk az Ibrány–Esbó-halmi 25. sír díszített darabját (157. kép 15.). A pont-kör díszes nyitott pántgyűrű hosszú életű és ritka típus, mely a IX. századtól mutatható ki (SZÖKE–VÁNDOR 1987. 74.).

A második csoportba azokat a gyűrűket soroltam, melyeknek metszete íves téglalap (157. kép 16–17., 21–22.).

<i>Lelőhely</i>	<i>Sír</i>	<i>Nem</i>	<i>Oldal</i>	<i>Kor</i>	<i>Egyéb</i>
Ibrány–Esbó-halom	212.	nő	bal	X. sz.	
Ibrány–Esbó-halom	231.	fiatal	bal	X. sz.	karcolt
Ibrány–Esbó-halom	231.	fiatal	bal	X. sz.	hornyolt
Ibrány–Esbó-halom	255.	nő	bal	X. sz.	hegyesedő, mélyen karcolt
Ibrány–Esbó-halom	255.	nő	jobb	X. sz.	zárt, poncolt
Tiszabercel–Ráctemető	14.	nő	bal	X. sz.	

A Rétközben valamennyi bal kézen került elő, és nők viselték. Közülük 3 díszített, 2 nem. Jellemzően nagyon hasonló az ibrányi 255. sír jobb kézen talált, díszített gyűrűje is, azonban az zárt volt. Valamennyi X. századi. Viszonylag korai és nem túl hosszú életű típusnak tartja Jochen Giesler (GIESLER 1981. 109–110., 24. típus). A zezug vonalas díszű pántgyűrűk az avar kortól léteztek, de soha nem váltak általánossá (SZÖKE–VÁNDOR 1987. 74.).

A harmadik csoportba a 6 db félhold metszetű gyűrű került (157. kép 6.). Díszítetlenek és valamennyi X. századi.

<i>Lelőhely</i>	<i>Sír</i>	<i>Nem</i>	<i>Oldal</i>
Ibrány–Esbó-halom	7.	gyerek	
Ibrány–Esbó-halom	155.	férfi	
Ibrány–Esbó-halom	197/b.	lány	jobb
Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola	16.		jobb
Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola	16.	nő	bal
Tiszabercel–Újsor	21.		jobb

Az utolsó csoportot a háromszög metszetű gyűrűk jelentik (157. kép 7.). 5 díszítetlen képviselője a X. századra keltezhető. Viszonylag korai típusként tárgyalja Jochen Giesler is (GIESLER 1981. 110., 22. típus).

<i>Lelőhely</i>	<i>Sír</i>	<i>Nem</i>	<i>Oldal</i>
Ibrány–Esbó-halom	140.	fiatal	bal
Ibrány–Esbó-halom	145.	lány	jobb
Ibrány–Esbó-halom	197/b.	lány	jobb
Ibrány–Esbó-halom	197/b.	lány	bal
Tiszabercel–Ráctemető	22.	nő	jobb

Két elkallódott pántgyűrű metszetét nem ismerem. Az egyiket a X. századra keltezhető Tiszabercel–újsori 23. sír vázának jobb kezén találták. Ez bevagdalt díszű. A másik Tiszarádról származik közelebbi információk nélkül.

#### 4. Huzalgyűrűk

Ritkábban fordultak elő a Rétközben, mint a pántgyűrűk: 10 db nyitott és 3 zárt példányát ismerem. Az egyes darabok között a különbséget a huzalvastagság jelenti, viszont ez jelentősen eltérő lehet. 1 zárt és 1 nyitott példány kivételével a XI. századra keltezhetőek. Valamennyi bronzból készült.

*Nyitottak* (157. kép 2–4.):

<i>Lelőhely</i>	<i>Sír</i>	<i>Nem</i>	<i>Oldal</i>	<i>Kor</i>	<i>Egyéb</i>
Ibrány–Belterület					hegyesedő vastag
Ibrány–Belterület					hegyesedő vastag
Ibrány–Esbó-halom	22.	gyerek	jobb	XI. sz.	hegyesedő huzal
Ibrány–Esbó-halom	27.	nő		XI. sz.	hegyesedő huzal
Ibrány–Esbó-halom	35.	nő	bal	XI. sz.	hegyesedő huzal
Ibrány–Esbó-halom	43.	nő	jobb	XI. sz.	hegyesedő vastag
Ibrány–Esbó-halom	73.	nő		XI. sz.	vastag huzal
Ibrány–Esbó-halom	212.	nő	bal	X. sz.	vékony huzal
Szabolcsveresmart–Tiszai partomlás					nyitott huzal
Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola	1.		jobb		hegyesedő huzal

*Zártak* (157. kép 23–25.):

<i>Lelőhely</i>	<i>Sír</i>	<i>Nem</i>	<i>Oldal</i>	<i>Kor</i>	<i>Egyéb</i>
Buj–?					
Ibrány–Esbó-halom	239.	nő		X. sz.	kör metszet
Gáva–Vásártér	7.	férfi	jobb	XI. sz.	csavarást utánozó

A zárt huzalgyűrűk közül díszített a Gáva–vásártéri: ez csavart gyűrűt utánoz (157. kép 25.).



### 7. Spirálfejű gyűrű (157. kép 5.)

Tiszabercel–Újsor 21. sírból egy egyedi gyűrű került elő.

### 6. Fejes gyűrűk

E gyűrűk között több olyan akad, melynek – pontosabb leletkörülmények híján – keltezése bizonytalan, elképzelhető, hogy az általam tárgyalt korszaknál később készültek.

#### Lemezgyűrűk pajzs alakúan kiszélesedő fejjel (156. kép 1-5.)

A bizánci kereskedelmi áruk közé tartozó ékszertípus értékelését Keszi Tamás végezte el (KESZI 1999.). Ide tartozik (Keszi-féle C típus) az Ibrány–Esbó-halmi 253. sír pentagrammos gyűrűje (156. kép 1.), valamint a tiszabezdédi 14. sír (156. kép 2.) rozettás darabja (Keszi-féle D típus). Talán ide sorolható az egyik buji (156. kép 3.) és a két nagyhalászi (156. kép 4–5.) gyűrű (Keszi-féle D1 típus). Utóbbi kettő némileg masszívabb öntvénynek tűnik, így ide sorolásuk bizonytalan.

Közülük az ibrányinak és a tiszabezdédinek ismerjük a hiteles lelőkörülményeit. Az ibrányi gyűrű a sír temetőn belüli helyzete alapján a X. század utolsó harmadában került földbe. A bezdédi darab ugyancsak X. századi. (Ezek az adatok további bizonyítékkal szolgálhatnak arra, hogy a Keszi Tamás által meghatározott kronológia helyes: KESZI 1999. 140., 142.)

#### Kerek fejű pecsétgyűrűk:

Pénzekkel jól keltezhető a kincsleletből származó pátrohai darabok (156. kép 10–13.) a tatárjárás idejére. Valamennyinek közös jellemzője a kerek fej és a vésett dísz. A fejet itt is vésett vonalkeret övezi, abroncsa a fejnél szélesedő lapos pánt, ahogyan Lovag Zsuzsa az Árpád-kori gyűrűket tárgyaló összefoglaló munkájában írja (LOVAG 1980. 221.). A szokásos hasonló típusú, tatárjárás kori gyűrűktől eltérően a 156. kép 12. darab bronzból készült (a többi ezüst).

#### Ovális fejű pecsétgyűrűk:

Az eddig tárgyalt pecsétgyűrűkkel ellentétben több gyűrűnek a feje ovális, az abronccsal egybeöntött. Ezek a darabok masszívabbak, fejük már nincs körbekarcolva. Nagy valószínűséggel középkoriak lehetnek, de keltezésük nem egyértelmű (156. kép 6–9.).

Adattári feljegyzésből tudok még Szabolcsveresmart–Tiszai partszakadásból egy öntött fejes bronzgyűrűről, amely azonban nem került múzeumba.

Elvesztek, s így közelebbit nem tudok mondani az alábbiakról:

Lelőhely	Sír	Oldal	Kor	Anyag	Egyéb
Beszterec–Ref. templom				aranyozott ezüst	szórvány, elveszett
Kék–Telek-dűlő					
Kék–Telek-dűlő					
Kék–Telek-dűlő					
Tiszabercel–Újsor	13.	jobb	X. sz.		elveszett
Tiszabercel–Újsor	25.	jobb	X. sz.		elveszett
Tiszabezdéd–Ref. templom					

## Karperecek és bokaperecek

A Rétközben 19 lelőhelyről ismerek karperecre vonatkozó adatot: valamennyi temető- vagy temetőre utaló szórvány lelet (az összes temetkezési hely 32,8%-a). Ennek megfelelően gyakori ékszernek tekintendő, a temetőre utaló lelőhelyek harmadában előfordult. 51 temetkezésből (az összes sír 8,5%-a) 68 db karperecet ismerünk.

### 1. Huzalkarperecek

**Kör keresztmetszetű típus** (158. kép 1–3., 6–8.)

A karperecek között a legáltalánosabb forma – a Rétközben a leletek több, mint fele (42 db) – a hegyesdű végű, kerek metszetű bronz huzalkarperec:

Lelőhely	Sír	Nem	Oldal	Kor	Egyéb
Demecser–Borzsova				X. sz.	
Döge–Kishegy	sz.			X. sz.	
Döge–Kishegy	sz.			X. sz.	
Gáva–Vásártér	5.	nő	jobb	X. sz.	
Gáva–Vásártér	5.	nő	bal	X. sz.	
Gáva–Vásártér	9.	nő	bal	X. sz.	jobbon vas kis méretre alakított
Ibrány–Esbó-halom	7.	gyerek		X. sz.	
Ibrány–Esbó-halom	40.	nő	jobb	XI. sz.	
Ibrány–Esbó-halom	70.	nő	jobb	XI. sz.	
Ibrány–Esbó-halom	143.	nő?	bal	X. sz.	
Ibrány–Esbó-halom	145.	gyerek	jobb	X. sz.	
Ibrány–Esbó-halom	152.	nő	jobb	X. sz.	
Ibrány–Esbó-halom	181.	nő?	jobb	X. sz.	
Ibrány–Esbó-halom	191.	férfi	nyesés	X. sz.	kis méretre alakítva
Ibrány–Esbó-halom	194.	nő	jobb	X. sz.	bal karon sodrott
Ibrány–Esbó-halom	196.	fiatal ?	bal	X. sz.	
Ibrány–Esbó-halom	197a.	nő/lány	bal	X. sz.	mellette lemezes is
Ibrány–Esbó-halom	197a.	nő/lány	jobb	X. sz.	
Ibrány–Esbó-halom	197a.	nő/lány	jobb	X. sz.	
Ibrány–Esbó-halom	197b.	nő/lány	bal	X. sz.	
Ibrány–Esbó-halom	197b.	nő/lány	jobb	X. sz.	
Ibrány–Esbó-halom	197b.	nő/lány	jobb	X. sz.	
Ibrány–Esbó-halom	206.	gyerek	bal	X. sz.	jobbon lemezes
Ibrány–Esbó-halom	255.	nő	bal	X. sz.	fordított tájolású
Ibrány–Esbó-halom	255.	nő	szórvány	X. sz.	
Ibrány–Esbó-halom	257.	gyerek	sírföld	X. sz.	ugyaninnen fonott is
Paszab–Belterület				X. sz.?	ezüst
Pátroha–Kuklás-domb					
Pátroha–Kuklás-domb					
Tiszabercel–Ráctemető	1.	nő	jobb	X. sz.	
Tiszabercel–Ráctemető	4.	nő	bal	X. sz.	jobbon lemezes
Tiszabercel–Ráctemető	7.	nő	jobb	X. sz.	
Tiszabercel–Ráctemető	18.	nő	jobb	X. sz.	balon rozsdá
Tiszabercel–Ráctemető	22.	nő	jobb	X. sz.	
Tiszabercel–Újsor	17.		jobb	X. sz.	fordított tájolású
Tiszabercel–Újsor	21.		jobb	X. sz.	
Tiszabercel–Újsor	21.		bal	X. sz.	
Tiszabercel–Újsor	27.		jobb	XI. sz. ?	
Tiszabercel–Újsor	27.		bal	XI. sz. ?	
Tiszabercel–Újsor	36.	férfi	bal	X. sz.	lovas
Tiszarád–Újszólló					
Tiszarád–Újszólló					

A Rétközben a kör keresztmetszetű huzalkarperecek 8 lelőhelyen 30 temetkezésből láttak napvilágot. Közülük 24 temetkezés 31 darabja keltezhető a X. századra, 3 temetkezés 4 példánya valószínűleg XI. századi, a további 2 lelőhely keltezése kérdéses. Ez utóbbiak között említhető az egyetlen ezüstből készített huzalkarperec (Paszab–Belterület: 146. tábla 4.). Hogy a X. és XI. századi ilyen megoszlás nem a véletlen műve, azt az Ibrány–Esbó-halmi temető vizsgálata támasztja alá. Itt 15 huzalkarpereces egyén sírját tártam föl (az összes sír 5,5%-a). Közülük mindössze kettőt temettek el a XI. században (az össze huzalkarpereces sír 13,3%-a). Korai elterjedésükre előbb Szőke Béla, majd Szabó János Győző, legutóbb pedig Révész László<sup>55</sup> hívta föl a figyelmet (SZŐKE 1962. 67., SZABÓ 1978/79. 66., 7. ábra, RÉVÉSZ 1996. 90–91., LANGÓ 2000. a korábbi irodalommal és a kutatástörténet áttekintésével).

A típust további variánsokra lehet osztani:

1. A leggyakoribb a szimmetrikus, hegyesedő végű, nagyjából kör alakú (158. kép 2.), de előfordul ovális formára összenyomott is (GIESLER 1981. 4. típus).

2. Ugyancsak hegyesedő végű, de a két vége nem egyforma vastag (158. kép 3.).

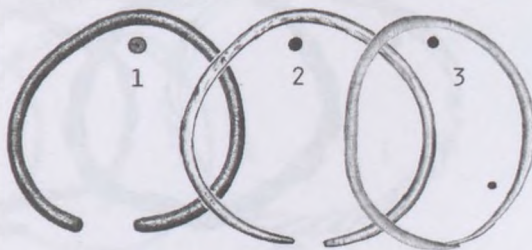
3. A karperec vége nem vagy alig hegyesedik (158. kép 1.).

A hegyesedő végű huzalkarpereceknél a Rétközben olykor meg lehetett figyelni – ahogyan az ország más területein is (LANGÓ 2000. 38–39.) – az ékszer átalakítását: gyerekek számára kisebbre hajlították (158. kép 7.) vagy elvágták (158. kép 6.). Még sajátosabb az Ibrány–Esbó-halom 265. sír hajkarikává alakított, valószínűleg eltört karperece (158. kép 8.).

### Szögletes metszetű huzalkarperec (158. kép 4–5.)

Bár a huzalkarperecek legutóbbi összefoglalása során Langó Péter megállapította, hogy „*a vastag, négyzetes átmetszetű karperecek ... ugyanúgy tömegterméknek számítottak, mint a vékony, kerek metszetű, elhegyesedő végű huzalkarperecek*” (LANGÓ 2000. 40–41.), a Rétközben ez a típus nem jellemző, mindössze 2 darab képviseli.

Az egyik egy laposra kalapált végű (kígyófejes?), szögletes metszetű, pont-kör díszes darab (55. tábla, 158. kép 5.), melyet Ibrány–Esbó-halom 25. (gyerek) sírjában, a jobb kézen találtunk. Hasonló díszítésű és kivitelű bronzgyűrűvel együtt fordult elő. Pontos párhuzamát Nádudvar–Töröklaponyag I. sírjában I. István és Péter érem keltezi (MESTERHÁZY 1966/67. 150.). Az ibrányi darab is XI. századi együttesből került elő (S végű hajkarikák kísérték).



### 158. kép

Huzalkarperecek típusai a Rétközben.

1: Döge–Kishegy

2: Ibrány–Esbó-halom 143. sír,

3: Ibrány–Esbó-halom 40. sír,

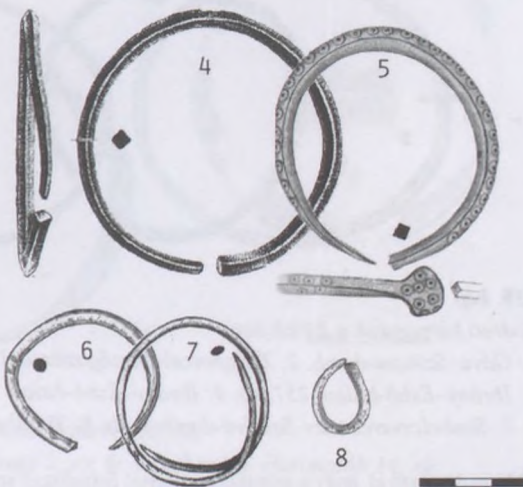
4: Kék–Telek-dűlő szórvány,

5: Ibrány–Esbó-halom 25. sír,

6: Ibrány–Esbó-halom 191. sír,

7: Ibrány–Esbó-halom 7. sír,

8: Ibrány–Esbó-halom 265. sír



<sup>55</sup> Véleménye szerint a honfoglalók első generációjával megjelentek e karperecek.

A Rétközből származó másik szögletes metszetű példány ugyancsak XI. századi leletkörnyezetből ismert (120. tábla, 158. kép 4.), a Kék–Telek-dűlői temető területén gyűjtötték.

Szabó János Győző világított rá, hogy a X. század végére kimutatható a karpereceknél „a sarkításra való törekvés”, a temetkezésekben az új divat a XII. század elejéig mutatható csak ki (SZABÓ 1978/79. 66.). Jochen Giesler véleménye szerint is a típus a X–XI. század fordulóján tűnik föl és a XI. század közepén még használatban van (GIESLER 1981. 120., 7. típus).

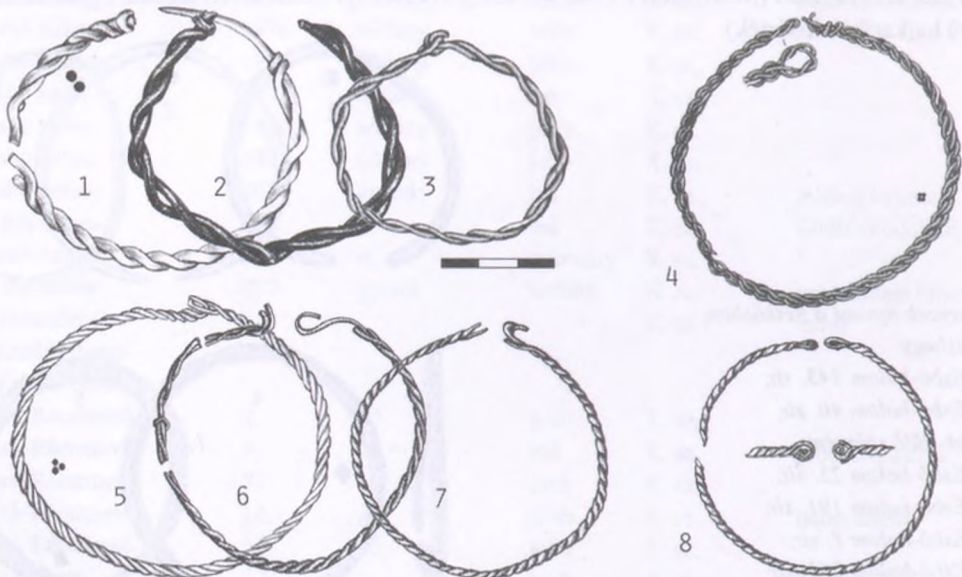
## 2. Sodrott karperecek (159. kép)

A Rétközben előkerült 68 temetkezésből származó karperec közül 7 sírból 8 példány képviseli a típust (11,8%) (közülük a tiszabezdédi valójában lábperecként funkcionált):

Lelőhely	Sír	Nem	Oldal	Egyéb	Kép
Döge–Kishegy	9.			3 szálból	159: 5.
Gáva–Szincse-domb		nő		2 szálból	159: 1.
Ibrány–Esbó-halom	194.	nő	bal	4 szálból, a jobbon huzalkarperec	159: 4.
Ibrány–Esbó-halom	257.	gyerek		2 szálból	159: 3.
Szabolcsveresmart–Szelérd-domb	2.		bal		159: 6.
Szabolcsveresmart–Szelérd-domb	2.		jobb		159: 7.
Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola	13.	nő	jobb	2 szálból	159: 2.
Tiszabezdéd–Harangláb	15.	nő		3 szálból, lovas sírban	159: 8.

Bár közülük több töredékes,<sup>56</sup> valószínűleg a zöme hurkos-kampós záródású lehetett, kivételt csak a tiszabezdédi példány jelent, amely spirális végű (159. kép 8.). Lehetnek 2 (159. kép 1–3.), 3 (159. kép 5–8.) vagy 4 (159. kép 4.) szálból sodrottak. A Rétközben férfisírból nem ismerjük a típus képviselőjét.

Szabó János Győző megállapítása szerint mind a 3 szálból sodrott, spirális végű karperecek, mind a hurkos-kampós záródásúak a X. század végétől keltezhetők (SZABÓ 1978/79. 66–67.). A X. századi keltezés



159. kép

Sodrott karperecek a Rétközben.

1: Gáva–Szincse-domb, 2: Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 13. sír,

3: Ibrány–Esbó-halom 257. sír, 4: Ibrány–Esbó-halom 194. sír, 5: Döge–Kishegy 9. sír,

6–7: Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 2. sír, 8: Tiszabezdéd–Harangláb 15. sír

<sup>56</sup> Nem dönthető el, hogy a temetkezési ritussal összefüggő szándékos rongálásról van-e szó ezekben az esetekben vagy sem (vö. LANGÓ 2000. 43.).

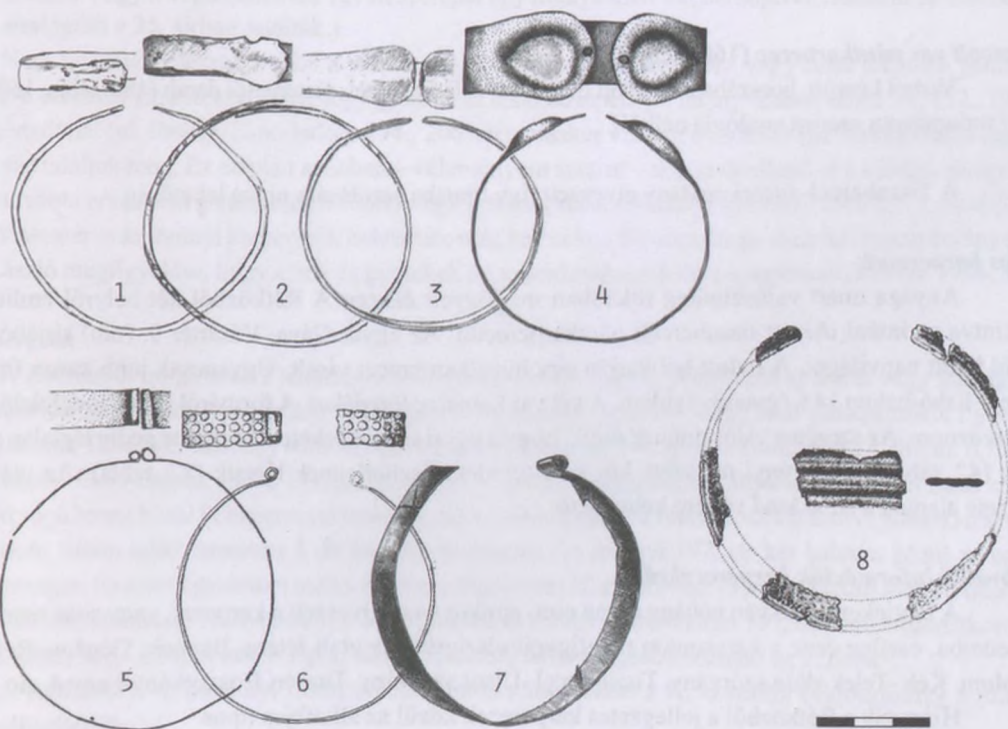
a típus esetében általánosan elfogadott (GIESLER 1981. 88–90., 120–121., 5–6. típus, KISS 1985. 327–328.). A sodrott karperecek kronológiáját legutóbb Langó Péter pontosította, aki megállapította, hogy a mindkét végükön spirálissal kitöltött, hurkos végű típus korábban jelent meg, a X. század elején, a hurkos-kampós záródásúak pedig a X. század második felében válnak általánossá (LANGÓ 2000. 45.).

A rétközi sodrott karperecek közül az Ibrány–Esbó-halmi 194. sír a temetőben elfoglalt helye alapján a X. század közepére datálható, a Gáva–Szincse-dombi sír esetében még korábbi – X. század eleji – keltezés merül föl a lábbeliveretek alapján. Hasonló korú a tiszabezdédi spirálissal kitöltött végű példány. A sodrott karperecek mindkét variánsának megjelenésével ezek alapján a X. század elejétől számolhatunk (vö. SZŐKE 1962. 61–69.).

### 3. Pántkarperecek (160. kép)

Lelőhely	Sír	Nem	Oldal	Egyéb	Kép
Gáva–Vásártér	28.	nő	jobb	bronz	160: 3.
Gégény–Vasúti őrház	szórvány			bronz	160: 1.
Ibrány–Esbó-halom	197/a.	nő/lány	jobb	ezüst, hajfonatkorongos	160: 4.
Ibrány–Esbó-halom	206.	gyerek	jobb	bronz, hajfonatkorongos	160: 2.
Nagyhalász–Kiszombor	2.	férfi		ezüst, pödrött végű	160: 5.
Rétközberencs–Parom-domb	2.	férfi	jobb	ezüst	
Tiszabercel–Ráctemető	4.	nő	jobb	bronz, pödrött végű, hajfonatkorongos	160: 7.
Tiszabercel–Ráctemető	26.	lány	jobb	vas, hornyolt	160: 8.
Tiszabercel–Újsor	8.		jobb	elveszett, pödrött végű	
Tiszabezdéd–Harangláb	14.	nő		ezüst, pödrött végű, díszített	160: 6.

A rétközi 10 pántkarperec (az összes karperec 14,7%) mindegyike jól keltezhető a X. századra. Női, gyermek- és férfisírokban egyaránt előfordultak. Legutóbb Kiss Attila gyűjtötte össze őket (KISS 1985. 257–264.).



160. kép

Pántkarperecek a Rétközben.

- 1: Gégény–Vasúti őrház, 2: Ibrány–Esbó-halom 206. sír, 3: Gáva–Vásártér 28. sír,  
4: Ibrány–Esbó-halom 197/a. sír, 5: Nagyhalász–Kiszombor-hegy 2. sír, 6: Tiszabezdéd–Harangláb 14. sír,  
7: Tiszabercel–Ráctemető 4. sír, 8: Tiszabercel–Ráctemető 26. sír

A rétköziek három különböző típushoz tartoznak:

#### ***Pödrött végű pántkarperecek*** (160. kép 5–7.) (GIESLER 1981. 2. típus)

A Rétközben 4 db pödrött végű darab került elő (134., 179., 212. tábla). Közülük kettő ezüst, egy bronz. Kovács László szerint a díszítetlenek korábbiak, a díszítetteket a X. század utolsó harmadára lehet keltezni (KOVÁCS 1989A. 171.). Ennek az elképzelésnek azonban ellene szól, hogy a rétközi egyetlen díszített példányt – a tiszabezdédit – a többi lelet alapján aligha datálhatjuk a X. század második harmada utánra (ld. RÉVÉSZ 1996. 92. 339. l.). A női és férfi sírokban való arányát ugyancsak Kovács László értékelte (KOVÁCS 1989A. 171.). A Nagyhalász–Kiszombor-hegyi 2. sír halottját épp a pödrött végű karperec, valamint egy négygömbös fejű betétes gyűrű alapján igyekezett nőnek meghatározni annak ellenére, hogy Jósa András „atléta” termetű férfiként írta le.<sup>57</sup> Valójában ez a gyűrűtípus a Rétközben a férfiakra jellemző. Ugyanakkor a pödrött végű lemezkarpercec – igaz, hogy a nagyhalászin kívül egyetlen bizonyítható esetben – férfisírból is ismert: Oroszázáról (KOVÁCS 1989A. 171.). A típust már Szőke Béla is a X. századra keltezte (SZŐKE 1962. 72–73., 96.). Legutóbb ezt a datálást pontosította Révész László, aki összegyűjtötte a felső-Tisza-vidéki darabokat. Véleménye szerint a tiszabezdédi a díszített pödrött végű karperecek legkorábbi képviselője (RÉVÉSZ 1996. 91–92.). Ki kell emelnünk, hogy az általa talált 6 lelőhely közül 4 a Rétközben fekszik, s ez aligha lehet véletlen.

#### ***Kikerekedő végű pántkarperecek*** (160. kép 1–4.) (GIESLER 1981. 3. típus)

A rétköziek közül 5 db (44., 51., 93., 102. és 164. tábla) sorolható ide. Közük 3 bronz, 1 ezüst és 1 aranyozott végű ezüst. Ez utóbbi a X. század középső harmadából származó Ibrány–Esbó-halmi lemezkarpercec. Már Szőke Béla fölvetette, hogy a pántkarpercec a gazdagabb – elsősorban rozettás lószerszámos – honfoglalás kori női viselet része volt (SZŐKE 1962. 71.). Révész László szerint a köznépi temetőkből „a leg-ritkábban kerülnek elő”, és „ezüstlemezről kivágott karperec .... egyetlen köznépi sírból sem látott napvilágot” (RÉVÉSZ 1996. 90.). A rétközi 5 darab közül 3 (Gáva és Ibrány 2 sír) köznépi temető lelete, s az ibrányi 197/a. sír lemezről kivágott. Igaz, ez utóbbi sír a temető „leggazdagabb” temetkezése, mely nem tartható igazi köznépi sírnak (a kérdésre később visszatérek).

#### ***Hornyolt vas pántkarpercec*** (160. kép 8.)

Vasból készült, hosszában hornyolt díszű volt a Tiszabercel–ráctemetői darab (185. tábla, 160. kép 8.), mely tudomásom szerint analógia nélküli.

A Tiszabercel–újsori példány elveszett, így típusba sorolására nincs lehetőség.

#### **4. Vas karperecek**

Anyaga miatt valószínűleg ritkábban megfigyelt ékszer. A Rétközből két helyről említhetjük – eltekintve az imént idézett tiszaberceli pántkarpercectől. Az egyik Gáva–Vásártér 9. (női) sírjából, a jobb karról látott napvilágot. A halott bal karján egy huzalkarpercecet viselt. Ugyancsak jobb karon fordult elő Ibrány–Esbó-halom 148. (gyerek-) sírban. A két vas karperec töredékes. A formáról ennek megfelelően nehéz nyilatkoznom. Az azonban valószínűnek tűnik, hogy a gávai sodrott lehetett, metszete pedig téglalap alakúnak tűnik (42. tábla). Az ibrányi metszete kör és a töredék díszítetlennek látszik (77. tábla). Az utóbbi a sír helyzete alapján a X. század végére keltezhető.

#### **5. További információk karperecekről**

A fentiekén kívül van néhány olyan eset, amikor vagy elveszett a karperec, vagy soha nem is került múzeumba, esetleg csak a karcsonton megfigyelt elszíneződés utalt létére. Ilyenek: Gégény–Református templom, Kék–Telek-dűlő szórvány, Tiszabercel–Újsor szórvány, Tuzsér–Boszorkány-hegy 4. sír

Hiányzik a Rétközből a jellegzetes karperecek közül az állatfejes típus.

<sup>57</sup> Elképzelését Révész László is magáévá tette (RÉVÉSZ 1996. 91.).

## 6. Viseleti szokások

A huzalkarperecek – mint arra már korábban kitért a kutatás (LANGÓ 2000. 35. – a korábbi irodalommal) – elsősorban a nők és gyerekek ékszere. A férfiaknál csak kivételesen fordul elő (a Rétközben az egyetlen ilyen: Tiszabercel–Újsor 36. sír). A viseleti szokásokhoz annyit fűzhetünk hozzá, hogy gyakrabban figyelhető meg a jobb, mint a bal karon. Ez egyébként a Rétköz huzalpánt és sodrott karpereceinek többségére és valamennyi pántkarperecére igaz.

Unikális Ibrány–Esbó-halmon a 197. kettős sír. A jobb oldali, 197/a. sírban 2-2 karperec és 1-1 bokaperec fordult elő. A jobb karon az egyik darab lemezes, a további 3 db huzalkarperec. A bal oldali 197/b. sír halottjának jobbára 2, baljára 1 huzalkarperecet húztak, a bokán pedig 1-1 bokaperec volt.

Az 51 karpereces sír közül 11 esetben volt 2-2 példány (19%), tehát viszonylag gyakran:

Lelőhely	Sír	Nem	Kor	Egyéb
Gáva–Vásártér	5.	nő		huzal
Gáva–Vásártér	9.	nő		jobb vas, bal huzal
Ibrány–Esbó-halom	194.	nő	X. sz.	jobb huzal, bal sodrott
Ibrány–Esbó-halom	206.	gyerek	X. sz.	jobb lemez, bal huzal
Ibrány–Esbó-halom	255.	nő	X. sz.	huzal
Ibrány–Esbó-halom	257.	gyerek	X. sz.	huzal, de nem in situ fordított tájolású
Pátroha–Kuklás-domb				huzal
Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 2.			X. sz.	sodrott
Tiszabercel–Ráctemető	18.	nő	X. sz.	jobb huzal, bal rozsdás
Tiszabercel–Újsor	21.		X. sz.	huzal
Tiszabercel–Újsor	27.		XI. sz. (?)	huzal

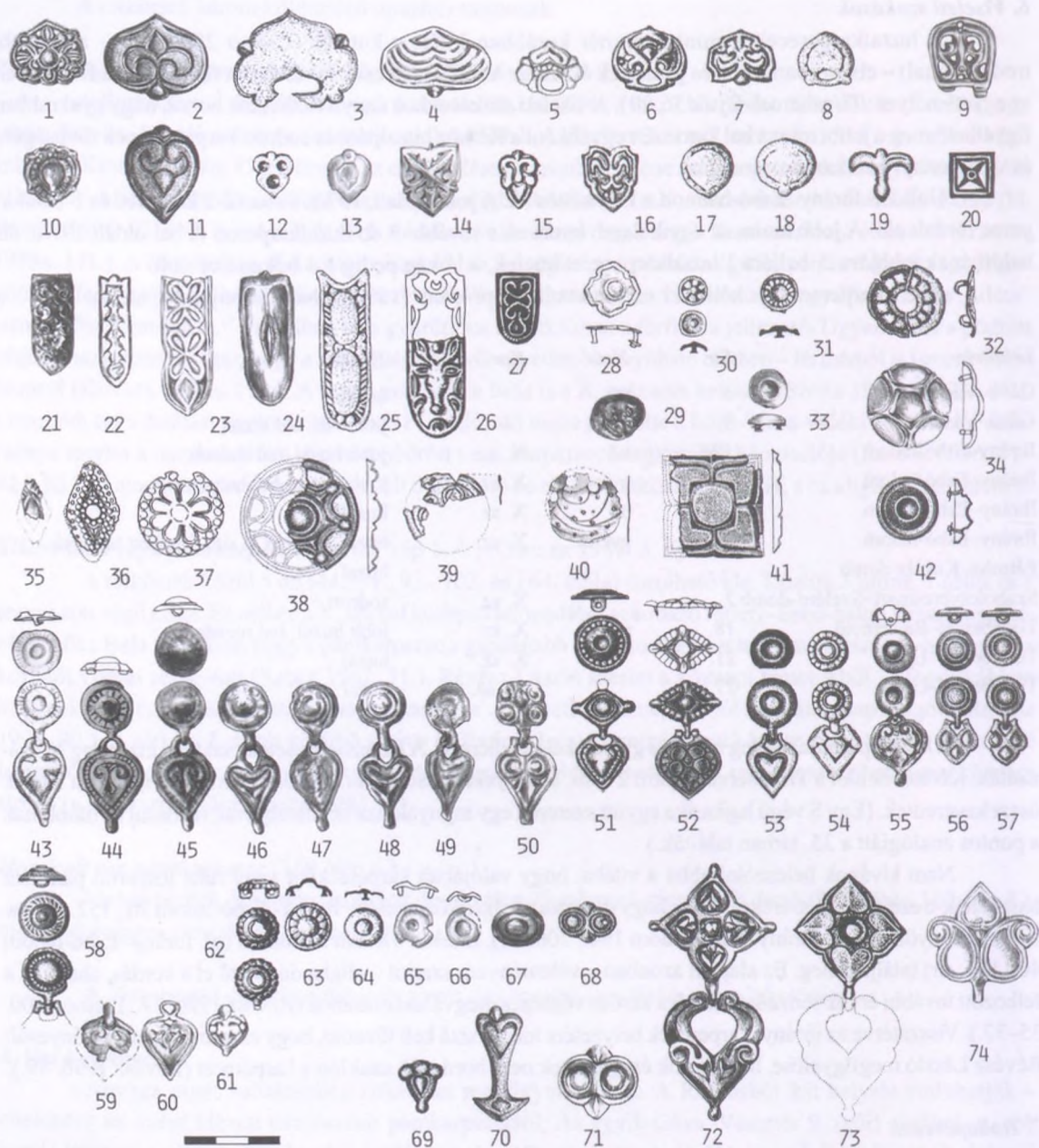
A két karperec kizárólag nőkre és gyermekekre jellemző. A keltezhető esetek csaknem kizárólag X. századiak. Kivétel ez alól a Tiszabercel–újsori 27. sír, amellyel kapcsolatban azonban fölmerülhet, hogy a leletek összekeveredtek. (Egy S végű hajkarika együtt szerepel egy ingnyakdísz két darabjával, ráadásul ez utóbbinak a pontos analógiáit a 25. sírban találták.)

Nem kívánok beleszólni abba a vitába, hogy valójában karperecként vagy ruha leszorító pántként használták-e ezeket az ékszereket. Tény, hogy gyakran az alkar közepén (pl. Ibrány–Esbó-halom 70., 152., 197/a. sír), sőt könyöknél (pl. Ibrány–Esbó-halom 194., 206. sír), máskor viszont a csuklón (pl. Ibrány–Esbó-halom 40., 181. sír) találjuk meg. Ez alapján azonban – véleményem szerint – aligha dönthető el a kérdés, ahogyan a felhozott további érvek sem alkalmasak a kérdés végleges megválaszolásához (RÉVÉSZ 1996. 89., LANGÓ 2000. 35–37.). Visszatérve az ibrányi karperecek helyzetére még hozzá kell fűznöm, hogy eszerint itt nem érvényesült Révész László megfigyelése, hogy a nők és gyerekek nem hordanák csuklón a karperecet (RÉVÉSZ 1996. 89.).

## 7. Bokaperecek

A Rétközből mindössze 2 leelőhely 4 halottjánál lehetett megfigyelni a bokaperecet vagy nadrágszár leszorítására szolgáló pántot. Az egyik a Tiszabercel–haranglábi temető 9. sírja, ahol ezüstpántokat figyeltek meg. Ugyancsak Tiszabercelén egy sodrott, spirálissal kitöltött végű bokaperecet találtak a 15. sírban. A másik leelőhely Ibrány–Esbó-halom, ahol a 197. páros sírban – a temető leggazdagabb sírjában – mindkét fiatal leányt hegyesedő végű bronz huzal bokapereccel temették el (93. tábla), melyek méretüktől eltekintve pontos analógiái az ugyanezen sírban talált összesen 5 db huzalkarperecnek. Az ibrányi 197. sír két halottja közül az egyik hajfonatkorongos. Ez azért figyelemre méltó, mert az eddig ismert 10 sír (RÉVÉSZ 1996. 89.) közül 4-ben (Aldebrő–Mocsáros 20. sír, Dormánd–Hanyipusztá 1. sír, Zemplén és Ibrány–Esbó-halom 197. sír) volt hajfonatkorong. Úgy tűnik tehát, hogy a hajfonatkorongos, díszes viselettel összefüggésbe hozható ez a „divat”.

A Rétközben valamennyi bokapereces/pántos temetkezést a X. századra (valószínűleg a század közepe) keltezhetjük.



### 161. kép

Veretek a Rétközben.

1: Beszterec–ismeretlen lelőhelyű, 2, 11: Ajak–(Anarcs)–Czóbel-birtok, 3: Tiszabездéd–Harangláb 1. sír, 4: Nagyhalász–Nesze kocsmá, 5, 14–15, 22–23, 28: Tuzsér–Boszorkány-hegy 6. sír, 6–7, 13, 16, 26: Rétközberencs–Parom-domb 2. sír, 8, 17–18, 25, 30: Tiszabездéd–Harangláb 3. sír, 9, 61: Ibrány–Esbó-halom 193. sír, 10, 24: Gáva–Vásártér 1. sír, 12, 31: Tiszabездéd–Harangláb 2. sír, 19: Nagyhalász–Homok-tanya, 20, 27: Tiszabездéd–Harangláb 8. sír, 21, 29: Tiszabercel–Újsor 2. sír, 32: Kék–Poros-hegy, 71: Gáva–Szincse-domb, 34: Gégény–Monok-domb, 35: Gáva–Vásártér 28. sír, 36–37, 42, 69–70, 72: Buj–Gyepetek, Paptag, 33, 38, 41, 52: Tiszabercel–Ráctemető 4. sír, 39: Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 3. sír, 40, 60: Ibrány–Esbó-halom 206. sír, 43: Ibrány–Esbó-halom 145. sír, 44: Tiszabercel–Újsor 27. sír, 45: Tiszabercel–Újsor 25. sír, 46–50, 67: Tiszabercel–Újsor 13. sír, 51, 53: Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 13. sír, 54, 63–64: Tiszabездéd–Harangláb 16. sír, 55: Ibrány–Esbó-halom 172. sír, 56: Tiszabercel–Ráctemető 1. sír környéke, 57: Tiszabercel–Ráctemető 29. sír, 58: Tiszabercel–Ráctemető 12. sír, 59: Ibrány–Espan tava, 62, 68: Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 9. sír, 65: Gáva–Vásártér 32. sír, 66: Ibrány–Esbó-halom 150. sír, 73: Gáva–Vasúti híd, 74: Ibrány–Esbó-halom 197/a. sír



## Veretek

A veretek funkciójának meghatározása gyakran csak akkor lehetséges, ha tudjuk pontos előfordulási helyüket. Így pl. 4-4 stilizált madárfej alakú veret díszítette a Gáva–Szincse-dombi nő csizmáját (161. kép 71.). Hasonló, de kisebb veret volt a Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 9. sírjában a nyak táján (161. kép 68.). Bár tipológiaiilag közeli rokonok e veretek, alkalmazásuk mégis gyökeresen más lehetett. Az alábbiakban ennek megfelelően igyekszem szétválasztani az egyes darabokat használatuk szerint.

### 1. Övveretek és szíjvégek

A honfoglalás kori veretes öveknek igen gazdag irodalma van (összefoglalását ld. RÉVÉSZ 1996. 103–133.). Abban a kutatás ezideig teljesen egyetértett – Dienes István értékelése nyomán –, hogy az övnek rangjelző szerepet játszott (DIENES 1961. 146–147., DIENES 1964A. 80.). Viselője a társadalomban kiemelkedő helyzetben volt.

Mínt hogy a Felső-Tisza-vidék honfoglalás kori leletgazdagsága már-már legendássá vált, várható, hogy a Rétközben is sok és szép kivitelű veretes öv vehető számba. Az alábbiakban bemutatom mindazokat a sírokat, amelyekben övre utaló veret előkerült:

<i>Lelőhely</i>	<i>Típus</i>	<i>Kép</i>
1. Ajak–(Anarcs)–Czóbel-birtok	2 db palmattás ezüstveret	161. kép 2., 11.
2. Beszterec–?	1 db levélmintás arany övveret	161. kép 1.
3. Gáva–Vásártér 1. sír	6 db levél alakú bronzveret szíjvég	161. kép 10. 161. kép 24.
4. Nagyhalász–Nesze kocsmá	kagylóhéj alakú bronzveret	161. kép 4.
5. Nagyhalász–?	„szíjveret”	elveszett
6. Rétközberencs–Parom-domb 2. sír	62 db aranyozott ezüstveret: 23 db pajzs alakú 28 db fordított pajzs alakú 8 db ovális 3 db levél alakú palmattás szarvasfejes? szíjvég	161. kép 16. 161. kép 7. 161. kép 6. 161. kép 13. 161. kép 26.
7. Tiszabercel–Újsor 2. sír	5 db övveret 2 db szíjvég	161. kép 29. 161. kép 21.
8. Tiszabездéd–Harangláb 2. sír	szétporlott érclemezek	
9. Tiszabездéd–Harangláb 3. sír	59 db ónozott bronz (52 db van meg) 12 db stilizált címer alakú 18 db kerek 19 db kis bütykös kerek	161. kép 8. 161. kép 17. 161. kép 18.
10. Tiszabездéd–Harangláb 8. sír	szíjvég	161. kép 25.
11. Tuzsér–Boszorkány-hegy 6. sír	12 db veret 7 db karéjos aranyozott ezüst <sup>58</sup> 2 db pajzs alakú bronz bronz szíjvég	161. kép 5. 161. kép 14. 161. kép 23.

A veretek közül – főként elhelyezkedésük alapján – 11 esetben gyanakodhatunk veretes öv léteire. Sajátos módon közülük mindössze háromnak van meg a csatja (Ajak, Rétközberencs és Tuzsér). Ezzel szemben további 8 esetben a csat helyzete utalt övre (lásd csatok!), de veretről nem tudunk. Az egy-egy veret meglétére vagy olykor a csat, máskor a szíjvég hiányára megnyugtató magyarázat még nem született (legutóbb RÉVÉSZ 1996. 120. annyit állapított meg, hogy „nem kell feltétlenül az öv rituális megcsonkítására gondolnunk”).

<sup>58</sup> Eredetileg 6 db-ot találtak, majd Németh Péter és Révész László ásatása során került elő a hetedik.

A veretes övek nagymértékben eltérnek egymástól. A leggazdagabb kétségkívül a besztereci férfi lehetett, akivel aranyveretes övet temettek. Gazdagságára jellemző, hogy a honfoglalás kori leletanyagban ezideig mindössze két szórvány öntött arany övveretről van tudomásunk.<sup>59</sup> Mesterházy Károly kalkulációja szerint az öv eredeti veretsora kb. 30 dkg, azaz megközelítőleg 70 bizánci solidusnyi aranyból készülhetett, s ennek megfelelően a rangos férfitörzsfőnek véli (MESTERHÁZY 1980. 109–110., 57.).

Igen gazdag és szép veretes övvel temették el a rétközberencsi 2. sír halottját. Az öv lecsüngő végét is a halott derekára tekinték. A csat ép volt, a szarvasfejes(?) szíjvég törött. Az övet 59 db – 3 típusba sorolható – aranyozott ezüst palmattás veret díszítette. A 3 levél alakú aranyozott ezüstveret alighanem mellékszíjon lehetett. Az övre a jobb oldalon tarsolyt erősítettek (erre utal a csiholó). Maguk a veretek és a csat az ún. virágmintával osztott indadiszes darabok közé tartoznak, melyek a felső-Tisza-vidéki X. század eleji ötvösközpont termékei (RÉVÉSZ 1996. 112–114. – a további irodalommal).

Nem lehetett kevésbé gazdag az az ajaki (anarcsi) temetkezés sem, amelynek csupán szerény maradványa a múzeumba került palmattás díszű csat és két veret. E leletek a rétközberencsiekkel egy műhely termékei.

A tiszabezdédi temető 17 sírja közül 3-ban volt övre utaló veret. Közülük egyértelműen veretes övet csak a 3. sír halottja viselt. Minthogy 9 veret a derék tájáról került elő, a többi a lábszár fölött, feltételezhetjük, hogy a szíjat leoldották, s a halott lábára helyezték. Csattjáról nem tudunk, a szíjvége viszont megvan, s mellette 49 db – 3 típusba sorolható – bronzveret. Mellékszíjon lehetett a 3 db sugarasan karcolt kis kerek veret (161. kép 31.). Azt azonban meg kell jegyezni, hogy ez a veretes öv jóval szerényebb az eddigieknél, maguk a veretek is erősen kopottak (a veretek analógiáihoz ld. RÉVÉSZ 1996. 122. 540. jegyzet!).

A bezdédi 2. temetkezésben a „derék körül néhány ... szétporló érclemezke, valószínűleg övdíszítés” került elő. A további 5 db veret (161. kép 12.) függesztőszíjat díszíthetett: helyzetüket a sírban nem jegyezték föl.

A bezdédi temető 8. sírjában mindössze egy szíjvég utalt az övre (161. kép 25.). Erre az övre erősíthették a lemezes tarsolyt, melynek függesztőszíját egy niellós ezüstveret és egy ugyanolyan szíjvég díszítette (161. kép 20., 27.).

A Tuzsér–Boszorkány-hegyi 6. sír veretes övét Révész László joggal nevezte „eklektikusnak” (RÉVÉSZ 2000. 19.): aranyozott ezüst- és bronzveretek vegyesen kerültek rá. Az övre lemezes tarsolyt erősítettek, melynek függesztőszíját veretekkel díszítették (161. kép 15., 22. és talán 28.). A sír egyes verettípusainak párhuzamait lásd RÉVÉSZ 1996. 115–118. és RÉVÉSZ 2000. 19.

Egységesebb a veretsora – de „csak” bronzból készült – a Gáva–vásártéri 1. (lovás) sír halottjának. A sírt homokbányászással megbolygatták, ám így is megvan 6 db verete, valamint a szíjvége. A lelet már csak azért is figyelemre méltó, mivel a veretes öveket méltóságjelvényként szokta számon tartani a szakirodalom, a gávai temető azonban határozottan köznépi jellegű. A veretek gyöngyözött kerete alapján Révész László az északkelet-magyarországi műhely termékének tartja (RÉVÉSZ 1996. 110. 468. jegyzet).

Ugyancsak „köznépi” temető a Tiszabercel–újsori. Itt a 2. (lovás) sírban találtak 2 szíjvéget és 5 db övveretet. Ezek azóta elvesztek, így anyagukról sem tudunk közelebbit, s díszítésük is csak homályosan vehető ki a publikációs fotóról.

Végezetül meg kell említenem egy nagyhalászi határból (Nesze kocsmá) származó bronzveretet, mely szórvány, s így még az sem egyértelmű, hogy övön volt-e (137. tábla 1., 161. kép 4.). Még bizonytalanabb egy másik nagyhalászi övveret (10/e. lelőhely a katalógusban), melyről csak egy említés alapján tudok.

A Rétközből még egy övveretről kell szót ejtenem. Ibrány–Esbó halmon, a 193. sírban fordult elő, ahol egy késő avar öntött bronz övveret felső tagját másodlagosan – csüngőként – használták föl (161. kép 9.).<sup>60</sup>

Az övveretes temetkezések többsége a X. század első két harmadára keltezhető (RÉVÉSZ 1996. 131.). Ez alól mindenképpen kivételt jelent a Tiszabercel–újsori sír, ahol S végű hajkarikával együtt fordult elő.

A Felső-Tisza-vidéken 25 lelőhely 55 övveretes sírját említi Révész László (RÉVÉSZ 1996. 121.). Ha ezt a számot vesszük figyelembe, a fenti 11 eset alapján a Rétközt akár nevezhetnénk „gazdagnak” is. A helyzet azonban korántsem ilyen egyszerű. Mint láttuk, a bemutatott együttesek többségében csak egy-két, esetenként

<sup>59</sup> A másik aranyveret Debrecen környékéről származik (MESTERHÁZY 1980. 109. – a további irodalommal). A kétpói lelet arany övveretei és szíjvége préselték (SELMECZI 1980.).

<sup>60</sup> Lásd a csüngőkről szóló fejezetet is!

néhány veret jelzi az övet. Mindössze 3 temetkezésben fordult elő legalább 10 db veret egy övön. Ezek közül a tuzséri darabok nem is tartoznak egy garnitúrához. Maguknak a vereteknek és szíjvégeknek a többsége sem túl díszes. Ezek az övek nem reprezentálják a Felső-Tisza-vidék honfoglalás kori anyagának legendás „gazdagságát” vagy „előkelőségét”.

A három övgarnitúrák temetkezés a Rétköz keleti felén, a gyeptől közelében helyezkedik el (162. kép). A rétközi három tarsolylemezt ugyanezekben a lelőhelyeken találták.

### **Kéttagú csüngők**

A kéttagú csüngők két nagy csoportját – a nagyobb méretű csüngős kaftánvereteket és a kisebb csüngős ingnyakvereteket – már Szőke Béla elkülönítette (SZŐKE 1962. 73.). Behatóan foglalkozott velük Bálint Csanád, aki e vereteket típusokra különítette el, és a többi között e típusok elterjedése alapján igyekezett a honfoglalás kori leletanyagban belül lokális csoportokat elkülöníteni. E munka során mutatta ki, hogy a Felső-Tisza-vidéken viszonylag kisebb számban fordulnak elő, inkább a Dél-Alföldre jellemzőek (BÁLINT 1991. 123–138., 155.).

### **2. Csüngős kaftánveretek (161. kép 72-74.)**

A Felső-Tisza-vidéken a csüngős kaftánveretek ritkán fordulnak elő. Ez természetesen nem jelenti a magának a kaftánviselésnek a hiányát. Kovács László pl. a Tiszabездéd–haranglábi 16. sírral kapcsolatban feltételezte, hogy a 6 db sűrű fémlemez készült kerek veret talán a kaftánt díszítette (KOVÁCS 1986. 218.). Révész László pedig a Tiszabercel–ráctemetői 4. sír préselt négyszögletes vereteiről gondolja ugyanezt (RÉVÉSZ 1996. 96.).

Csüngős kaftánveret azonban a Rétközben valóban mindössze 3 sírból került elő:

<i>Lelőhely</i>	<i>Darab</i>	<i>Kép</i>
1. Buj–Gyeptelek	3 db	24. tábla 3., 161. kép 72.
2. Gáva–Vasúti híd		39. tábla 1., 161. kép 73.
3. Ibrány–Esbó-halom 197/a. sír	1 db felső tag	95. tábla, 161. kép 74.

Valójában egyértelműen a kaftán vereteként csak a buji sírban határozhatjuk meg őket, ugyanis az ibrányi példányról pontosan tudjuk, hogy másodlagosan csüngőként használták,<sup>61</sup> a gávainak pedig – lévén, hogy szórvány – nem tudunk közelebbit a felhasználásáról. Az ibrányi veret pontos párhuzamát Jánosszállásról ismerjük, ahol egy ép darabot találtak a 2. sírban (BÁLINT 1991. 33–37., II. tábla 7.). Talán nem véletlen, hogy ebben a temetkezésben együtt fordult elő a „tulipános” csüngős kaftánveret egy griffes aranyozott ezüst korongpárral, akárcsak Ibrányban.

### **3. Ingnyakveretek (161. kép 43-68.)**

Sokkal gyakoribbak a csüngős ingnyakveretek és a hozzájuk tartozó kerek veretek. 6 lelőhelyen 12 esetben – 11 sír és 1 szórvány – idézhetjük őket. Ezek a darabok azokban az esetekben, amikor lelőhelyeiket ismerjük, valóban az ing nyakát díszítették. Kivéteket jelent a Tiszabercel–Ráctemető 29. sírja, ott a koponya körül találták a vereteket, s ez alapján fejedőt díszítettek.

<i>Lelőhely</i>	<i>Veret</i>	<i>Kép</i>
1. Ibrány–Esbó halom 145. sír	9 db csüngős veret, 5 db kerek (bronz) (BÁLINT 1991. I. h. típus)	161. kép 43.
2. Ibrány–Esbó halom 172. sír	2 db csüngős veret, 3 db kerek (ezüst) (BÁLINT 1991. I. h. típus)	161. kép 55.
3. Ibrány–Espán tava, szórvány	1 db csüngős veret alsó része (ezüst) (BÁLINT 1991. I. h. típus)	161. kép 59.
4. Tiszabercel– Mezőgazdasági Szakiskola 9. sír	14 db felső rész (aranyozott ezüst) 21 db kerek (aranyozott ezüst) 1 db stilizált madárfej (aranyozott ezüst)	161. kép 62. 161. kép 62. 161. kép 68.

<sup>61</sup> Lásd a csüngőkről szóló fejezetet is!

## 162. kép

Övveretek, veretes övek elterjedése  
a Rétközben.

1: 1–5 db veret a sírban,

2: 5–10 db veret a sírban,

3: több mint 10 db veret a sírban



<i>Lelőhely</i>	<i>Veret</i>	<i>Kép</i>
5. Tiszabercel– Mezőgazdasági Szakiskola 13. sír	6 db csüngős veret, 1 db kerek (aranyozott ezüst) (BÁLINT 1991. Ie. típus)	161. kép 53.
	1 db csüngős veret, 1 db kerek (aranyozott ezüst)	161. kép 51.
6. Tiszabercel–Ráctemető 1. sír	2 db csüngős veret, 3 db kerek (aranyozott ezüst)	161. kép 56.
7. Tiszabercel–Ráctemető 4. sír	9 db csüngős veret (aranyozott ezüst) (BÁLINT 1991. IIa. típus)	161. kép 52.
8. Tiszabercel–Ráctemető 29. sír	3 db csüngős veret, 8 db kerek (aranyozott ezüst)	161. kép 57.
9. Tiszabercel–Újsor 13. sír	4 db különböző típusúhoz tartozó csüngős veret, 8 db kerek (ezüst) (BÁLINT 1991. Ia., IIb. típus)	161. kép 46–50., 67.
10. Tiszabercel–Újsor 25. sír	9 db csüngős veret, 8 db kerek rozettás (bronz) (BÁLINT 1991. Ic. típus)	161. kép 45.
11. Tiszabercel–Újsor 27. sír	1 db csüngős veret felső tagja (bronz) 1 db csüngős veret alsó tagja (bronz) (BÁLINT 1991. Ic. típus)	161. kép 44.
12. Tiszabездéd–Harangláb 16. sír	16 db csüngős veret, 4 db kerek (bronz) 4 db rozetta (bronz) 48 db kerek (bronz)	161. kép 54. 161. kép 63. 161. kép 64.

Előfordulnak aranyozott ezüst (4 eset), ezüst (4 eset) és bronz (4 eset) kivitelben. A legtöbb csüngős veretet (16 db) Tiszabездéden találták, de sok volt (14 db) Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 9. sírjában és Tiszabercel–Újsor 13. sírjában is. A kerek veretek száma ugyancsak eltérő. A rétközi előfordulásuk többsége a X. századra keltezhető, de előfordul XI. század első fele leletkörnyezetben is (Tiszabercel–Újsor 27. sírban bordázott S végű hajkarikával volt együtt).

Ibrányban mindössze két sírban figyeltük meg, hogy csüngős veretekkel díszítették az ing nyakát. Kovács László foglalkozott a tímári temető kapcsán azzal a kérdéssel, hogy hogyan lehetséges, hogy egy összefüggő temetőrészen mindössze egyetlen nő viselete tér el a többiekénél megfigyelttől. Arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy egy idegen asszony beházasodásáról lehet szó, s példaként a marosgombási 1. sírra hivatkozott, ahol egy avar veret is volt a sírban (KOVÁCS 1988. 148.).

A kéttagú csüngőket többnyire az ing nyakára varrták föl (a viseleti összefüggéshez ld. (KÜRTI 1996. 151. további irodalommal). A rétköziek közül elsősorban az ibrányi 147. sírban lehetett viselettörténeti megfigyeléseket tenni (78. tábla). Itt a veretsor végén 3 szem gyöngyöt bontottunk ki.<sup>62</sup>

#### 4. Lemezes ruhadísz

A ruha díszítésére szolgálhattak azok a vékony, préselt lemezes díszek, melyeket 3 ízben sikerült dokumentálni a rétközi sírok közül, illetve egy negyedik esetben (Tuzsér) felmerül a hasonló funkció, bár a lelet elenyészett.

1. Buj–Gyeptelek: 11 db rombusz alakú, vékony, préselt lemezes arany ruhadísz és 1 db nyolclevelű aranyozetta. Szélükön a felvarráshoz utaló apró lyukak látszanak (24. tábla 1., 25. tábla, 161. kép 36–37.).
2. Gáva–Vásártér 28. sír: 15–16 éves nő. 4 db rombusz alakú, préselt aranyozott ezüstlemez ruhadísz a mell közepén vízszintesen egymás mellett. Ma már szétomlottak. Látszott rajtuk a felvarrás helye (44. tábla, 161. kép 35.).
3. Tiszabercel–Ráctemető 4. sír: a nő jobb mellkasának felső szélénél 2 db préselt aranyozott ezüstrozetta volt a felvarráshoz szolgáló lyukkal, további 4 db négyszögű préselt ezüstveret<sup>63</sup> vászondarabkákkal a mellkas alsó részén jobbról és balról (178. tábla, 161. kép 38., 41.).
4. Tuzsér–Boszorkány-hegy 6. sír: a mellkas jobb szélén hártványvékony alakú ezüstlemezke. Elveszett.

A leggazdagabb a buji temetkezés, ahol a ruhadíszeket aranylemezből préselték. A rombusz alakú díszeket a ruha nyakkivágásának szélére varrták. Ez esetben a rombusz alakú díszek együtt fordultak elő a csüngős kaftánveretekkel. Az újabb leletek tehát nem igazolták azt az elképzelést, hogy a két ékszer nem tartozhat ugyanahhoz a viselethez (vö. SZŐKE 1962. 76.).

<sup>62</sup> Ezek esetleg az ingnyak szorosabba húzását biztosító zsinag rögzítésénél játszottak szerepet.

<sup>63</sup> RÉVÉSZ 1996. 96. 382. jegyzet szerint kaftándísz.

A mellen helyezkedtek el a gávai rombusz alakú (4 db), aranyozott ezüstlemezek. Ugyancsak a mellen bontották ki a tiszaberceli aranyozott ezüstlemezeket. Valamennyi préselt lemezes ruhadísz a mell táján találták. Épp ezért merül fel a gyanú a tuzséri elveszett ezüstlemezzel kapcsolatban, hogy az is e körhöz tartozott.

A rombusz alakú ruhadíszeket Kiss Attila és Bálint Csanád gyűjtötte össze (Kiss 1987. 131–134., BÁLINT 1991. 263. Taf. XLIV. 4.), s foglalkozott elterjedésükkel és kronológiájukkal Révész László is (RÉVÉSZ 1996. 94., RÉVÉSZ 2001. 16–32.). Megállapították, hogy előfordulásuk alapvetően a X. század első két harmadára jellemző, bár átnyúlik a XI. század elejére is. (Tehát Szőke Béla meghatározása 1962-ben pontos volt – SZŐKE 1962. 77.) Ez a keltezés a rétközziek esetében is elfogadható. A Gáva–vásártéri ún. „köznépi” temető első sírjait nagy valószínűséggel ugyancsak megásták a X. század középső harmadában. Utalnak erre részben olyan tárgyak, mint pl. a gömbsorc süngős fülbevaló, a pántkarperec stb., másrészt az ibrányi temetővel kimutatható rokon vonások.

### 5. Párta, fejfedő

Az alábbi leletek eredeti funkciója nem egyértelmű. A temetkezésekben a pártát, fejfedőt ezideig viszonylag ritkán sikerült megfigyelni. Viselete valószínűleg általános lehetett, csak a szerves anyag pusztulása miatt rendelkezünk kevés információval rájuk vonatkozóan. Eddigi ismereteinket a kérdéssel kapcsolatban Kürti Béla foglalta össze (KÜRTI 1996. 150–151.).

Lelőkörülményeik alapján fölmerül a lehetősége annak, hogy a Rétközben párta, esetleg más fejfedő díszítésére bukkantak az alábbi esetekben.

1. Rétközberencs-Parom-domb 2. sír. A koponyatetőt borító ezüstlemez (164. tábla), mely esetleg szolgálhatott trepanáció fedésére.
2. Szabolcsveresmart-Szelérd-domb 3. sír. Jobb szemöldökíven és a szemgödörben vékony, korong alakú, préselt díszítésű rozetta(?) (168. tábla, 161. kép 37.).
3. Tiszabercel-Ráctemető 12. sír. 7 db igen rossz állapotú csüngős, aranyozott rosszezüst veret töredéke, valamint 1 db kerek veret vette körül a koponyát (182. tábla, 161. kép 58.).
4. Tiszabercel-Ráctemető 29. sír. A koponya körül 3 db csüngős és 8 db kerek ezüstveret (185. tábla, 161. kép 57.).
5. Tiszabездéd-Harangláb 2. sír. A szemgödörben hártýavékony lemezke, mely Jósa András elképzelése szerint süvegdísz, Révész László szerint inkább szemfedő lehetett (lásd a katalógusban!).
6. Tiszabездéd-Harangláb 4. sír. Ugyancsak eldönthetetlen, hogy a papírvékony lemezek, melyeket a szemgödör táján találtak, szemfedő vagy süveg maradványai-e (204. tábla).
7. Tiszabездéd-Harangláb 8. sír. A homlokon haránt irányban papírvékony lemezek.
8. Tiszabездéd-Harangláb 9. sír. Elporladt lemezek a koponya táján.

Közülük a tiszaberceli két nő esetében bizonyos, hogy az fejfedő maradványa. Hasonló fejviselet lehetett a Püspökladány-eperjesvölgyi 107. sírban (NEPPER 1991. 95. Rekonstruktion 3.). Nagy valószínűséggel ugyancsak fejfedő volt a tiszabездédi 8. sírban és a rétközberencsi 2. sírban eltemetett férfiak fején is. A további négy temetkezésben eldönthetetlen, hogy a viselet részét vagy a szemfedő maradványát találták meg.

### 6. Egy-egy ruhaveret a sírban

Több esetben előfordult, hogy a sírból mindössze egy-egy darab veret került elő. Ezek általában a mellkas táján találhatóak.

1. Gáva-Vásártér 32. sír: ezüstveret a mellen (46. tábla, 161. kép 65.).
2. Ibrány-Esbó-halom 150. sír: bronzveret a bal kulcscsontnál (79. tábla, 161. kép 66.).
3. Ibrány-Esbó-halom 193. sír: bronzveret a jobb mellkas fölül (91. tábla, 161. kép 61.).
4. Ibrány-Esbó-halom 197/b. sír: a fej mellett, állatjáratban szétesett bronzveret.
5. Ibrány-Esbó-halom 206. sír: ezüstveret a bal mellkas alól (102. tábla, 161. kép 60.).
6. Ibrány-Esbó-halom 211. sír: a bal kar helyén veret lenyomata. Porrá omlott.

A gávai temetőben egy esetben, Ibrányban pedig 5 ízben fordult elő egy-egy darab – általában csüngős ingnyakveret fele – a sírban. Az ibrányi temetőben a gyerekekre jellemző, kivételt csak a 197/a. sír jelent, ahol egy fiatal nő feküdt. Mivel ez a veret elporladt és a fej mellett volt, talán ennek más funkciója lehetett, mint a gyerekek esetében. Ugyanakkor a gávai sír halottja egy 28–32 év körüli férfi volt.

### 7. Lábbeli-veretek (161. kép 33., 42., 69-71.)

A lábbeli-veretek többségére is igaz az, amit már több ízben hangsúlyoztam, hogy funkciójukat csak akkor tudjuk, ha a lelőköörülményekről rendelkezésünkre állnak jó megfigyelések. Ennek fényében a Rétközből az alábbi leletegyütteseket kell itt említenem:

#### 1. Buj-Gyeptelek: 67–76 éves nő

126 db csizmaveret (24. tábla 4., 26. tábla):

3 db hosszúkás, horgony alakú veret a csizma korcáról (161. kép 70.).

8 db korong alakú nagyobb veret a csizmafej közepéről (161. kép 42.).

46 db ugyanolyan kisebb veret a csizmaszárról.

69 db háromszög alakú veret a csizmafej pereméről és torkának elülső oldaláról (161. kép 69.).

#### 2. Gáva-Szincse-part

60 db csizmaveret (38. tábla):

53 db korong alakú, közepén bemélyített, aranyozott ezüstveret (161. kép 33.).

7 db nagyobb, stilizált madárfej alakú, aranyozott öntött ezüstveret (161. kép 71.).

Ugyanitt néhány vékony, aranyozott ezüstlemez. Elveszett.

#### 3. Nagyhalász–Kiszombor-hegy 6. sír (135. tábla):

„Nadrágszárának alsó végét szegélyező bőrszalagra aklázott 3 db lencse mekkoraságú és alakú pityke. Több is lehetett, mert a lábközépcsont zöld rozsdával volt bevonva.” (JÓSA 1914.)

A veretes lábbelik kizárólag a X. századi női viselethez tartoztak (KISS 1985. 232., Karte 8, RÉVÉSZ 1996. 103.). A honfoglalás kori veretes csizmák átfogó értékelését Csallány Dezső végezte el (CSALLÁNY 1970. 284–299.). Újabban az ő adatait – kiegészítve az újabb leletekkel – Révész László revideálta (RÉVÉSZ 1996. 98–103.). A buji korábbi rekonstrukciót hitelesnek fogadta el, a gávairól viszont nem ejt szót. A nagyhalászi leleteket csak feltételesen sorolom ide, hisz pontos megfigyelések híján értékelésük nem lehetséges.

### 8. Lószerszám-veretek

Magának a veretnek a formája nem elegendő annak eldöntésére, hogy az egyes darabok valóban a lószerszámot díszítették-e. Ugyanolyan típusú veret szolgálhatott lószerszám és öv veretként egyaránt (vö. RÉVÉSZ 1996. 57–58., 67.). Éppen ezért a veretekről ejtven szót, azokat a darabokat is bemutatom itt, melyekkel kapcsolatban felmerült annak a lehetősége, hogy lószerszámot díszítettek.

1. Gégény–Monok-domb (48. tábla 3–9., 161. kép 34.).

2. Kék–Poros-hegy (121. tábla 3., 161. kép 32.).

3. Tiszabездéd–Harangláb 1. sír (201. tábla, 161. kép 3.)

Gégényben a többi között 7 db aranyozott ezüstveretet rejtettek el. Ezek nagy valószínűséggel kantárdíszek lehettek. Kéken felszíni szórvány volt egy kerek veret, mely talán a lószerszámot díszítette.<sup>64</sup> A tiszabездédi példány párhuzamaira ld. RÉVÉSZ 1996. 122. 540. jegyzet. Ez a váz bal lábánál került elő, így eredeti funkcióját egyértelműen megítélni nem lehet.<sup>65</sup>

### 9. Egyéb veretek

Közelebbi információk híján nem dönthető el a funkciója a Nagyhalász–Homok-tanyai lilium alakú bronzveretnek (161. kép 19.).

<sup>64</sup> A katalógusban szerepel még Nyírbogdány–Kövesszeg-hegy leírásánál egy lószerszám-veret. A lelőhely azonban – véleményem szerint – azonos a Kék–Poros-heggyel.

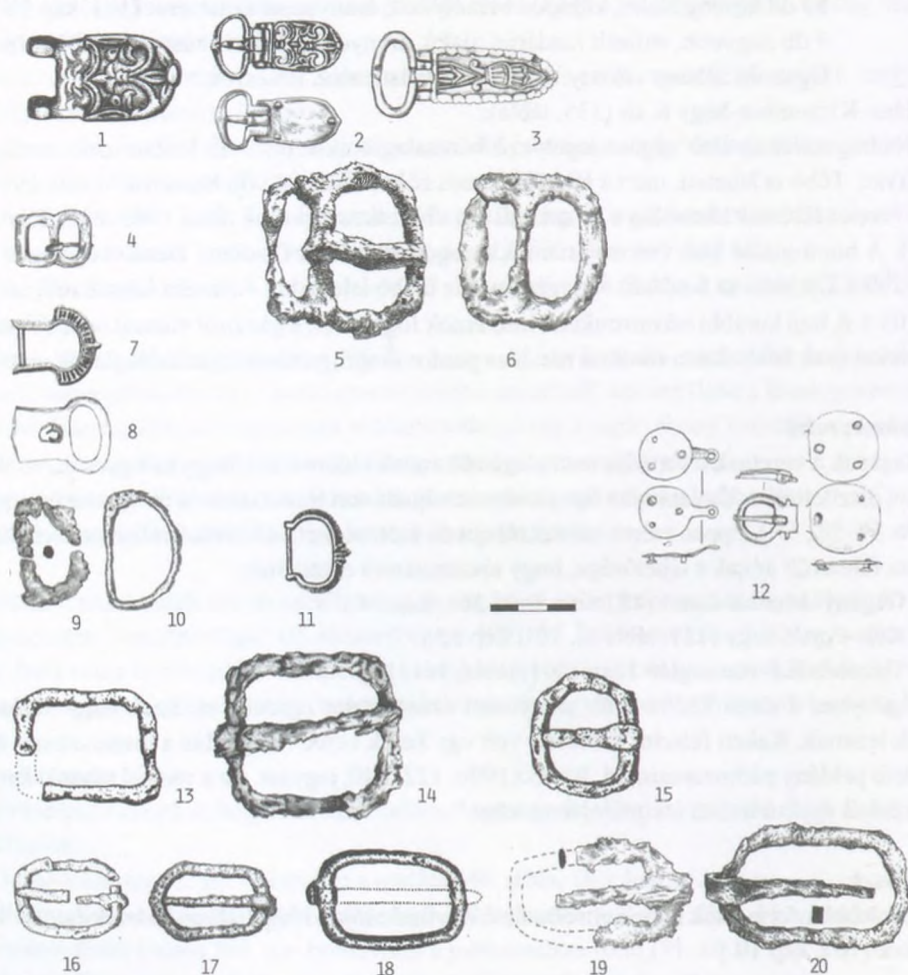
<sup>65</sup> Révész László szerint inkább lószerszámról származik, mint övről.

## Csatok (163. kép)

A Rétközben 32 csatra vonatkozó adatot sikerült összegyűjtenem. Közülük 11 db feltehetőleg övcsat volt, 2 db szolgálta tegez felerősítésére, 13 db hevedercsat, további 1 db lószerszám (kantár?) csatja, végül 5 db funkciója kérdéses, talán ezek is övcsatok lehettek.

### 1. Övcsat (163. kép 1-3., 9., 15-16.)

Lelőhely	Típus	Helye a sírban	Kép
1. Ajak–(Anarcs)–Czóbel-birtok	palmettás ezüst	szórvány	163. kép 1.
2. Gáva–Vásártér 4. sír	D alakú vas	jobb felkarnál	163. kép 9.
3. Rétközberencs–Parom-domb 2. sír	palmettás aranyozott ezüst	medencén	163. kép 2.
4. Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 4. sír	vascsat pecke	medencén	
5. Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 5. sír	ovális vascsat	bal oldalon	163. kép 16.
6. Tiszabercel–Ráctemető 4. sír	vascsat(?)	bal térdnél	
7. Tiszabездéd–Harangláb 4. sír	kis bronzcsat töredéke	bal karnál	
8. Tiszabездéd–Harangláb 7. sír	bronz- vagy ezüst	bal könyöknél	
9. Tiszabездéd–Harangláb 12. sír	vascsat? töredéke		
10. Tiszabездéd–Harangláb 15. sír	kerek vascsat		163. kép 15.
11. Tuzsér–Boszorkány-hegy 6. sír	öntött, levélmintás, bronz	jobb medencén	163. kép 3.



163. kép

Csatok a Rétközben.

1: Ajak–Anarcs–Czóbel-birtok, 2: Rétközberencs–Parom-domb 2. sír, 3., 8: Tuzsér–Boszorkány-hegy 6. sír, 4: Gáva–Vásártér 1. sír, 5: Paszab–Belterület, 6: Tiszabercel–Újsor szórvány, 7, 11: Szabolcsveresmart–Tiszapart szakadása, 9: Gáva–Vásártér 4., 10: Kék–Poros-hegy, 12: Beszterec–Földvár, 13: Tiszabездéd–Harangláb 4. sír, 14: Ibrány–Esbó-halom 199. sír, 15: Tiszabездéd–Harangláb 15. sír, 16: Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 5. sír, 17.: Tiszabercel–Ráctemető 5. sír, 18: Gégény–Vasútállomás, 19: Tiszabercel–Ráctemető 10. sír, 20: Tiszabercel–Diófa-lapos



A csatok közül 3 gazdagon díszített – Anarcs, Rétközberencs és Tuzsér –, ezek előkelő férfiak veretes övéhez tartoztak. További 6 db vasból készült (közülük kettőt tudok rajzon bemutatni), további 2 db bronzból készült (Tiszabездéd).

## 2. Tegez függesztőszíjához tartozó csatok (163. kép 8., 17.)

Helyzete alapján tegez felfüggesztésére szolgált az alábbi két csat:

<i>Lelőhely</i>	<i>Típus</i>	<i>Helye a sírban</i>	<i>Kép</i>
1. Tiszabercel–Ráctemető 5. sír	ovális vas	tegezveretek mellett	163. kép 17.
2. Tuzsér–Boszorkány-hegy 6. sír	bronzcsat	jobb alkarnál	163. kép 8.

## 3. Lószerszámhoz tartozó csatok (163. kép 5-6., 13-14., 18., 20.)

Ezeket a darabokat valójában a lószerszámoknál (és nem a viseleti tárgyaknál) kellene tárgyalnom, azonban a csatok funkcióját olykor nem lehet megállapítani. Ezért valamennyi csatot és típusaikat itt tárgyalom.

A Rétközből 13 db hevedercsatról tudunk. Többsége férfisírból származik (nő feküdt a tiszabездédi 15. sírban) és kivétel nélkül vasból készült:

<i>Lelőhely</i>	<i>Méret</i>	<i>Kép</i>
1. Gégény–Vasútállomás	5,5x3,5 cm	163. kép 18.
2. Ibrány–Esbó-halom 199. sír	5,7x6,3 cm	163. kép 14.
3. Paszab–Belterület	6x5,5 cm <sup>66</sup>	163. kép 5.
4. Tiszabercel–Diófa-lapos	6,8x4,2 cm	163. kép 20.
5. Tiszabercel–Ráctemető 10. sír	4,7x6,5–7 cm	163. kép 19.
6. Tiszabercel–Újsor szórvány	5x5,3 cm <sup>67</sup>	163. kép 6.
7. Tiszabездéd–Harangláb 4. sír		163. kép 13.
8. Tiszabездéd–Harangláb 5. sír		
9. Tiszabездéd–Harangláb 6. sír	3,8x4,9 cm	
10. Tiszabездéd–Harangláb 7. sír		
11. Tiszabездéd–Harangláb 8. sír		
12. Tiszabездéd–Harangláb 15. sír	3,9x4,3 cm	
13. Tiszabездéd–Harangláb 17. sír		

Első pillantásra úgy tűnik, hogy a mérete alapján eldönthető, melyik csatot kell hevedercsatnak tartanunk. Ez azonban csak a nagyobb példányok esetében igaz. A gégényi darabnak például alig haladja meg a mérete a Tiszabercel–ráctemetői 5. sír tegezfüggesztő csatját (163. kép 17. – 4,4x2,8 cm).

Itt kell szót ejtenünk a Gáva–vásártéri 1. sír líra alakú bronzcsatjáról is (163. kép 4.). Ez a darab a lókoponyán került elő, így a lószerszám részeként kell értékelnünk függetlenül kis méretétől.

## 4. Kérdéses funkciójú csatok (163. kép 7., 10-12.)

Mint láttuk tehát, a csatok funkcióját hiteles lelkörülmények híján nehéz meghatározni. Ebből következően vannak olyan darabok a Rétközben, amelyeknél nem dönthető el a használat módja.

<i>Lelőhely</i>	<i>Típus</i>	<i>Kép</i>
1. Beszterec–Földvár	háromrészes ezüst	163. kép 12.
2. Kék–Poros-hegy	D alakú vas	163. kép 10.
3. Szabolcsveresmart–Tiszapart szakadása	líra alakú bronz ezüstberakással	163. kép 7.
4. Szabolcsveresmart–Tiszapart szakadása	bronz	163. kép 11.
5. Tiszabercel–Újsor 7 sír	közelebbi információ nélkül	

<sup>66</sup> Mérete alapján soroltam ide, lelkörülményeiről nem tudunk.

<sup>67</sup> Mérete alapján soroltam ide, lelkörülményeiről nem tudunk.

A csatok funkciója mellett szót kell ejtenünk a típusokról: jellegzetes formája miatt elsősorban a líra alakú csatokról.

### 5a. Líra (vagy lant) alakú csatok (163. kép 4.)

A Rétközből egyetlen olyan csatot említhetünk, mely egyértelműen a líra alakú csatokhoz (ezen belül RÉVÉSZ 1989. A típushoz) sorolható. Ez a Gáva–Vásártér 1. sírból származó darab (163. tábla 4.), mely a lókoponyán került elő.<sup>68</sup> A csat hasonló helyzetét említi Jónás András a kenézli 12. sír esetében, illetve Révész László a Hódmezővásárhely–nagyszigeti temető 37. sírja esetében (RÉVÉSZ 1989. 518–519. 3. ábra). Úgy tűnik tehát, hogy nem egyedi jelenség, hogy a lószerszámhoz kisebb líra alakú csat tartozik.

E típushoz sorolta Németh Péter, illetve az ő nyomán Révész László az egyik szabolcsveresmarti csatot is (163. kép 7.) (NÉMETH 1975. 15., RÉVÉSZ 1989. 524.). Véleményem szerint azonban ez a példány – párhuzamaival együtt – semmi esetre sem sorolható a líra alakúak közé, hiszen éppen azok legjellegzetesebb vonása, az elkülönített szíjtartó hiányzik. A Lengyelország és Baltikum felől hazánkba érkezett niellódíszes csatról és a vele együtt talált ugyancsak niellódíszes baltacsüngőről Németh Péter feltételezte, hogy a fejedelmi–királyi hatalom támogatására behívott varég–rusz eredetű testőrség egyik tagjának a birtokában lehetett (NÉMETH 1975. 15.).

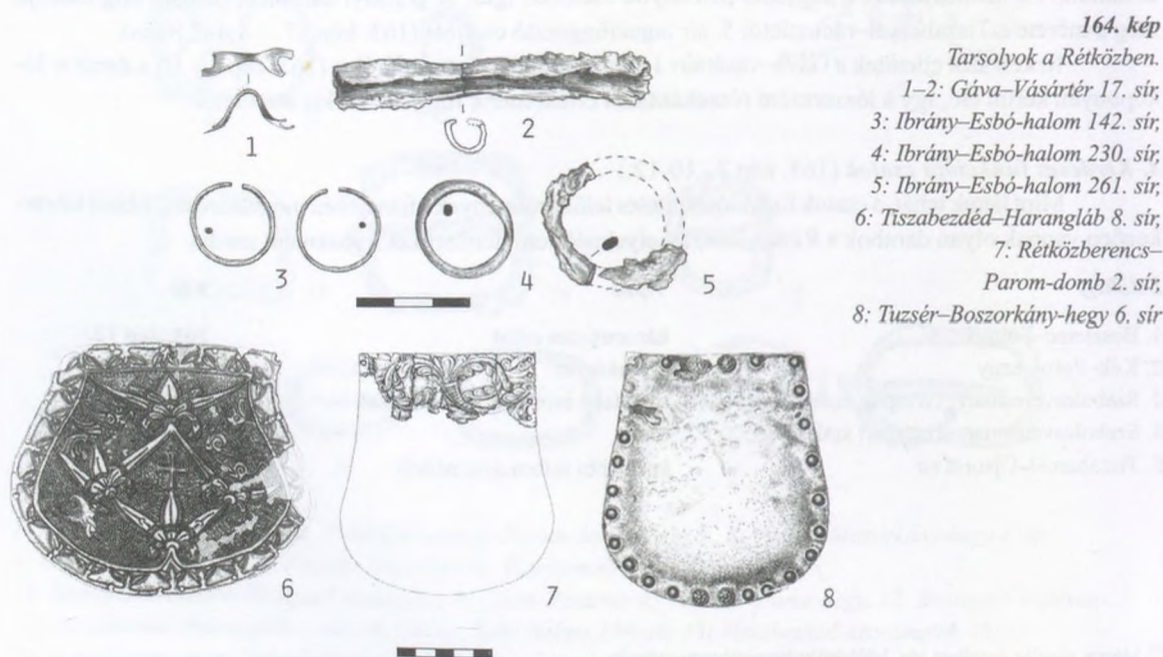
### 5b. Líra alakú hevedercsatok (163. kép 5-6.)

A hevedercsatok többsége a Rétközéből szögletes vagy ovális, egy esetben kerek. Kivételt jelent 2 olyan példány (Paszab, Tiszabercel), melynek csatfeje – a líra alakú csatok mintájára – osztott (163. kép 5-6.). Míg Kiss Attila a líra alakú csatok közé sorolta – véleményem szerint helyesen – ezeket, addig Révész László szerint anyaguk és méretük miatt nem e típus képviselői (KISS 1983. 203., RÉVÉSZ 1989. 528.).

Egyedülálló, párhuzam nélküli csat került elő Beszterecen a földvár területén (163. kép 12.). Ennek a darabnak a kora kérdéses. A lelőhelyen császárkori, Árpád- és középkori anyag egyaránt előfordult. A csat bármelyikhez tartozhat ezek közül. Stiliztikai alapon leginkább talán középkori lehet. A kérdés azonban mindaddig, amíg párhuzamot nem találunk hozzá, nem dönthető el.

## Tarsolyok és tartalmuk (csiholók, kovák, fenőkövek)

A tarsoly valószínűleg az általánosan elterjedt viselet mindenkorai praktikus része lehetett. Régészeti nyomai azonban – természetesen – ritkábban figyelhetők meg. Csak akkor mondhatjuk biztosan, hogy tarsoly volt a sírban, ha: 1. fémből készített része volt; 2. a benne tartott tárgyak készültek maradó anyagból (csiholó, kova). Kivételes esetben a sírban megfigyelt elszíneződés is utalhat rá. Ilyen volt a Rétközben az Ibrány–Esbó-halmi 172. sírban.



164. kép  
Tarsolyok a Rétközben.  
1–2: Gáva–Vásártér 17. sír;  
3: Ibrány–Esbó-halom 142. sír;  
4: Ibrány–Esbó-halom 230. sír;  
5: Ibrány–Esbó-halom 261. sír;  
6: Tiszabézdéd–Harangláb 8. sír;  
7: Rétközberencs–  
Parom-domb 2. sír;  
8: Tuzsér–Boszorkány-hegy 6. sír

<sup>68</sup> Révész Lászlónál tévesen övcsatként szerepel (RÉVÉSZ 1989. 524.).

## 1. Tarsolylemezek (164. kép 6–8.)

Három tarsolylemezes síra (az összes honfoglalás kori tarsolylemez 12%-a) bukkantak ezideig a Rétközben:

1. Rétközberencs–Parom-domb 3. sír (161. tábla 1., 164. kép 6.)
2. Tiszabездéd–Harangláb 8. sír (201. tábla, 164. kép 7.)
3. Tuzsér–Boszorkány-hegy 6. sír (230. tábla, 164. kép 8.)

A rétközberencsi töredékes lemez palmettás díszű volt.

A kutatók többségének véleménye szerint a legarchaikusabb tarsolylemez a Kárpát-medencében a tiszabездédi. Valójában mind anyagát, mind formáját, mind díszítését tekintve unikális darab, és amíg részletes elemzése és újraértékelése meg nem történik, addig – véleményem szerint – könnyelműség nyilatkozni akár a koráról, akár készítési helyéről. Honfoglalás kori kutatásunk nagy adóssága, hogy ennek az unikális tárgynak újabb vizsgálata még várat magára.

A jelenleg ismert 25 tarsolylemezt legutóbb Révész László vizsgálta meg igen részletesen (RÉVÉSZ 1996. 144–153. – a korábbi irodalommal). Ennek kapcsán megállapította, hogy a tuzséri díszítetlen felületű darab a peremén található rozetták alapján azonos műhelyből származhat a kenézli I. temető 14. sírjából és a kenézli II. temető 28. sírjából előkerült darabokkal. A tuzséri függesztőszíjának veretéhez is párhuzamokat sorolt (KAROS I. temető 1. sír, Bodrogszerdahely, Izsák–Balázspuszta, Tiszaeszlár–Bashalom I. temető 9. sír, Zemplén) (RÉVÉSZ 1996. 146.).

A tarsolylemezes sírok társadalomtörténeti értékelése elsősorban Dienes István nevéhez fűződik (DIENES 1964A., 80–82., DIENES 1986. 96.). Elképzelése szerint ezek a tárgyak jelezték volna a közvetlen függést a fejedelmi háztól. Megfigyelte, hogy a tarsollyal eltemetettek sírja egy-egy X. századi központ környékén található. Így a rétközberencsi és tiszabездédi Kisvárdai körzetében, s ezt még kiegészíthetjük a két közeli eperjeskei lemezes sír említésével (DIENES 1964A. 81.).

Dienes István elképzelését Révész László vizsgálta meg az újabb leletek fényében. Kitért arra, hogy nem a tarsoly-lemez az egyetlen hatalmi jelvény a temetkezésekben, s hogy a hatalmi jelvények összetétele a sírban összefüggött a hierarchiában, illetve a katonai kíséretben betöltött pozícióval (RÉVÉSZ 1996. 149.).

A kutatás a tarsolylemezeket díszítésüktől függetlenül a X. század első felére keltezi (RÉVÉSZ 1996. 152.). A fenti hipotézist azonban ezideig a kutatás nem egyeztette össze a tarsolylemezek megadott kronológiai helyzetével, azaz nem magyarázta meg, hogy mi történik a század közepén a fejedelemmel és a fejedelmi központokkal.

## 2. Csiholók és kovák (165. kép)

A gyakori leletek közé tartoznak a csiholók. E leletek megléte tarsolyra utal. 34 sírből van csiholóra vonatkozó adatunk, ez a rétközi összes temetkezés 5,6 %-a. Ennél az aránynál azonban azt is figyelembe kell vennünk, hogy a csiholók kizárólag férfiak sírjából kerültek elő. Az ibrányi 99 férfi közül pl. 9-nek volt csiholója (9%).

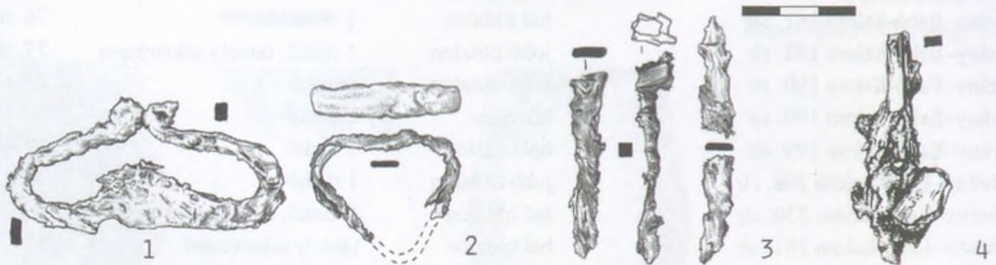
<i>Lelőhely</i>	<i>Helyzete a sírban</i>	<i>Tarsolyra utal még</i>	<i>Kép</i>
1. Gáva–Vásártér 1. sír	bal oldalon		41. tábla
2. Gáva–Vásártér 13. sír	bal oldalon	1 tűzkő	43. tábla
3. Gáva–Vásártér 17. sír	bal oldalon	2 tűzkő, tarsoly alkatrészei	43. tábla
4. Gáva–Vásártér 32. sír	bal oldalon	1 tűzkő	46. tábla
5. Ibrány–Esbó-halom 141. sír	bal oldalon	1 obszidián	76. tábla
6. Ibrány–Esbó-halom 142. sír	jobb oldalon	1 tűzkő, tarsoly alkatrészei	77. tábla
7. Ibrány–Esbó-halom 180. sír	jobb oldalon	fenőkő	88. tábla
8. Ibrány–Esbó-halom 190. sír	középen	2 tűzkő	90. tábla
9. Ibrány–Esbó-halom 199. sír	bal oldalon	1 tűzkő	98. tábla
10. Ibrány–Esbó-halom 208. sír	jobb oldalon	1 tűzkő	103. tábla
11. Ibrány–Esbó-halom 230. sír	bal oldalon	1 tűzkő, tarsoly alkatrészei	107. tábla
12. Ibrány–Esbó-halom 261. sír	bal oldalon	tarsoly alkatrészei	114. tábla
13. Ibrány–Esbó-halom 262. sír	bal oldalon	1 tűzkő	114. tábla
– Nagyhalász–Kiszombor-hegy 7. sír <sup>69</sup>		csak tűzkő	135. tábla
– Nagyhalász–Kiszombor-hegy 8. sír		csak tűzkő	135. tábla

<sup>69</sup> Azokat a sírokat, amelyekben csak tűzkő fordult elő (csiholó pedig nem), feltüntettem, de külön számot nem kaptak.

<i>Lelőhely</i>	<i>Helyzete a sírban</i>	<i>Tarsolyra utal még</i>	<i>Kép</i>
14. Nagyhalász–Kiszombor-hegy 16. sír	?	1 tűzkő	135. tábla
– Nagyhalász–Kiszombor-hegy 17. sír		csak tűzkő	135. tábla
– Nagyhalász–Kiszombor-hegy 18. sír		csak tűzkő	135. tábla
15. Paszab–Belterület	szórvány		146. tábla 3.
16. Rétközberencs–Parom-domb 2. sír	jobb oldalon		167. tábla
17. Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 4. sír	bal oldalon	4 tűzkő	169. tábla
18. Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 5. sír	bal oldalon	1 tűzkő	169. tábla
19. Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 8. sír	jobb oldalon		
20. Tiszabercel–Diófa-lapos I. sír	jobb vállnál	1 tűzkő	173. tábla
– Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 5. sír		csak kova (női sír!)	
21. Tiszabercel–Ráctemető 5. sír	bal oldalon	1 tűzkő	180. tábla
22. Tiszabercel–Ráctemető 10. sír	középen		183. tábla
23. Tiszabercel–Ráctemető 13. sír	jobb oldalon		184. tábla
24. Tiszabercel–Ráctemető 19. sír	bal oldalon	1 tűzkő	184. tábla
25. Tiszabercel–Ráctemető 20. sír	bal oldalon		185. tábla
26. Tiszabercel–Újsor 12. sír	térdről	1 tűzkő	
27. Tiszabercel–Újsor 33. sír	bal oldalon		195. tábla
28. Tiszabercel–Újsor 35. sír	bal oldalon		
29. Tiszabercel–Újsor 36. sír	középen		196. tábla
30. Tiszabercel–Újsor szórvány			197. tábla
– Tiszabездéd–Harangláb 4. sír		csak kova	
– Tiszabездéd–Harangláb 6. sír		csak kova	
31. Tiszabездéd–Harangláb 7. sír	jobb oldalon	1 tűzkő	
32. Tiszabездéd–Harangláb 8. sír	bal oldalon		
33. Tuzsér–Boszorkány-hegy 3. sír		1 tűzkő, 2 db csiholó!	225. tábla
34. Tuzsér–Boszorkány-hegy 6. sír		1 tűzkő, tarsolylemez	

13 esettől eltekintve (azaz 21 ízben) a csiholót egy vagy több tűzkő kísérte. Aligha tévedek, ha úgy gondolom, hogy a csiholó mindig tarsolyban került a sírba, ami egyúttal arra is utal, hogy ezekben az esetekben is övet kell feltételeznünk annak ellenére, hogy annak nem csak veretei nem voltak, de fémcsatja sem (vagy legalábbis a sírba nem került). A tarsoly létére több bizonyítékunk van. A legnyilvánvalóbb a tuzséri 6. sír, ahol a tarsolylemez közelében hevert a csiholó és a tűzkő. De a Gáva–vásártéri 17. sír tarsolyakasztó füle és tarsoly-merevítője (164. kép 1–2.), az Ibrány–Esbó-halmi 142. sírban a csiholó két oldalán talált egy-egy tarsoly-függesztő bronzkarika (164. kép 3.), ugyanennek a temetőnek a 230. sírjából származó bronz függesztőkarika (164. kép 4.) és az ugyancsak ibrányi 261. sírban a csiholó mellett talált zárt vaskarika (164. kép 5.) tanúsítja, hogy a tarsoly alighanem a szegényesebb viseletűeknek is mindennapi tárgya lehetett.

Sajátos jelenség – amelyre már Révész László is föl hívta a figyelmet (Révész 1996. 185.) –, hogy olykor (a Rétközben 7 eset) tűzkő előkerül ugyan a sírból/tarsolyból, de csiholó nem. Egy olyan eset is volt ezek között, amikor a halottat nőnek határozták meg: Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 5. sír. Itt a koponya alatt került elő a kovaszilánk. Ez a kérdés viszont már átvezet minket egy másik tárgy típus sírba kerülésének problémáihoz: lásd kövek!



165. kép

*Csiholótípusok a Rétközben.*

- 1: Ibrány–Esbó-halom 190. sír; 2: Ibrány–Esbó-halom 208. sír;  
3: Ibrány–Esbó-halom 180. sír; 4: Ibrány–Esbó-halom 199. sír;

Ki kell még térnem arra, hogy a tuzséri 3. sírból 2 csiholót említenek. Nem zárható ugyan ki teljességgel, hogy egy sírba kettő is belekerül, valószínűbb azonban, hogy itt kettős temetkezés lehetett.

A csiholók túlnyomó többsége lant alakú (165. kép 1.), mindössze 3 kivételt említhetünk, valamennyit az Ibrány–Esbó-halmi temetőből. A 180. és 199. sírba egy-egy hosszúkás vasdarab került bele (165. kép 3–4.), amelyek alighanem ugyancsak csiholóul szolgálhattak. Ugyancsak Ibrányban a 208. sír halottja egy háromszögletű csiholót kapott (165. kép 2.).

25 esetben lehetett eldönteni a sírbeli helyzet alapján, hogy jobb avagy bal oldalon viselték-e a tarsolyt. Az esetek 2/3 részében a bal oldalon fordult elő a csiholó (17 eset), s csak 8 esetben volt jobb oldalt. Ennek mond ellent Kiss Gábor megfigyelése, aki épp a jobb oldalon feltételezte a tarsoly szokásos helyét az övön az ikervári temető alapján (Kiss 2000A. 80.).

Végül szót kell ejtenünk a csiholók kronológiai helyzetéről. A felsorolt darabok közül egy sem fordult elő S végű hajkarikával. Az ibrányi temető valamennyi csiholós temetkezése a X. századi temetőrészről származik. Közülük a 190. és 199. sír az első generáció sorában fekszik: a X. század középső harmadára keltezhető, a további 7 sír a X. század második felére datálható. Mindezek alapján nagyon valószínű, hogy a Rétközben a X–XI. század fordulójától kezdve már nem volt „divatban” a halottat tűzkészséggel (vagy éppenséggel tarsollyal? / övvel?) temetni.

### 3. Fenőkövek (166. kép)

#### Lelőhely

1. Ibrány–Esbó-halom 147. sír
2. Ibrány–Esbó-halom 158. sír
3. Ibrány–Esbó-halom 180. sír
4. Tiszabercel–Diófa-lapos I. sír
5. Tiszabercel–Újsor 10. sír
6. Tiszabездéd–Harangláb 3. sír
7. Tiszabездéd–Harangláb 4. sír
8. Tiszabездéd–Harangláb 8. sír
9. Tuzsér–Boszorkány-hegy 3. sír
10. Tuzsér 1998/7. sír

#### Helye a sírban

- bal medencénél  
a sír környékéről  
jobb combnál  
alkar mellett  
jobb kézfejnél  
jobb kézfejnél  
jobb kéznél  
medence alatt

#### Kép

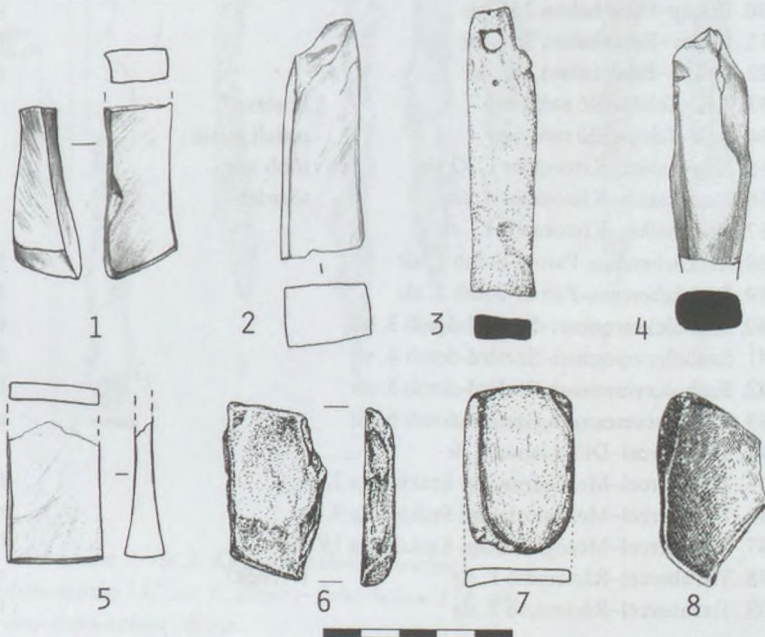
166. kép 2.  
166. kép 4.  
166. kép 1.  
166. kép 5.  
166. kép 3.  
166. kép 7.  
166. kép 8.  
166. kép 6.

Az ugyancsak tarsolyviselőre utaló fenőkövek többsége szintén X. századi. A Tiszabercel–újsori 10. sírban azonban S végű hajkarikával együtt találták, tehát későbbi előfordulása is lehetséges. Formájuk rendkívül változatos lehet (166. kép). A csiholókkal ellentétben a fenőkövek többnyire a jobb oldalon kerültek elő. Ez arra utal, hogy talán az övre erősítették, de nem a tarsolyban helyezték el.

#### 166. kép

Fenőkövek a Rétközben.

- 1: Ibrány–Esbó-halom 180. sír,
- 2: Ibrány–Esbó-halom 147. sír,
- 3: Tiszabездéd–Harangláb 3. sír,
- 4: Ibrány–Esbó-halom 158. sír,
- 5: Tiszabercel–Diófa-lapos I. sír,
- 6: Tuzsér 1998/7. sír.
- 7: Tiszabездéd–Harangláb 8. sír,
- 8: Tuzsér–Boszorkány-hegy 3. sír



## Kések (167. kép)

Az övre erősíthették a késeket a tarsolyon kívül vagy a tarsolyban. Éppen ezért tárgyalom ezeket a tárgyakat a viselet részeként.

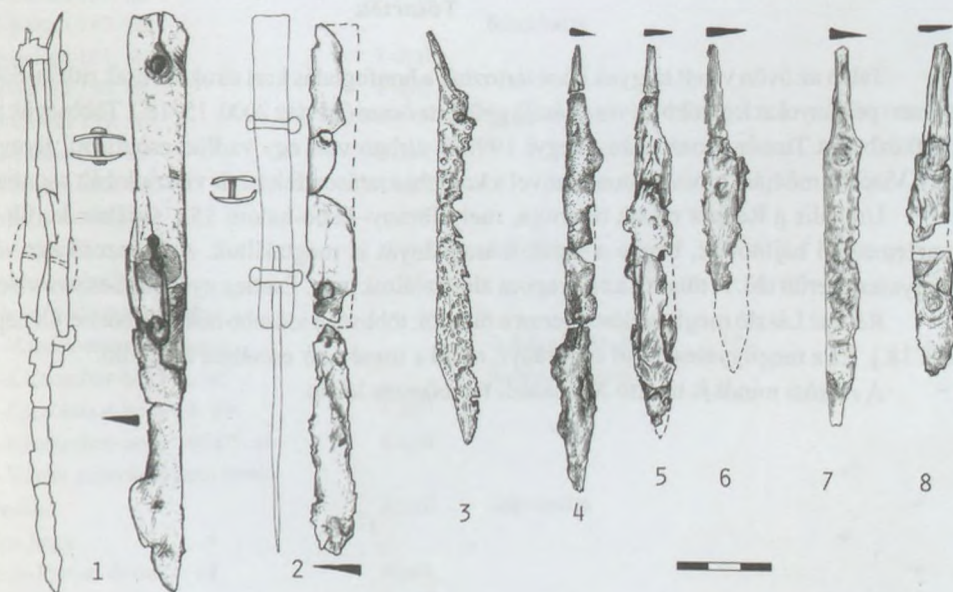
Az egyik legáltalánosabb honfoglalás kori lelet a kés, illetve késhez hasonló (a töredékekből nem mindig állapítható meg egy-egy vastárgy funkciója) eszköz (pl. borotva?).

<i>Lelőhely</i>	<i>Típus</i>	<i>Nem</i>	<i>Helye a sírban</i>
1. Beszterec–Gyalap		férfi	
2. Gáva–Vásártér 1. sír		férfi	bal könyöknél
3. Gáva–Vásártér 11. sír		férfi	bal könyöknél
4. Gáva–Vásártér 13. sír		férfi	jobb karnál
5. Gáva–Vásártér 16. sír		férfi	jobb combnál
6. Gáva–Vásártér 17. sír		férfi	jobb könyöknél
7. Gáva–Vásártér 32. sír		férfi	bal lábfejnél
8. Gáva–Vásártér 33. sír		nő	jobb vállnál
9. Ibrány–Esbó-halom 1. sír	csontnyelű	férfi	
10. Ibrány–Esbó-halom 3. sír	csontnyelű	férfi	bal combnál
11. Ibrány–Esbó-halom 8. sír		9–12 éves	bal térdnél
12. Ibrány–Esbó-halom 20. sír		férfi	koponya felett
13. Ibrány–Esbó-halom 39. sír		férfi	bal combnál
14. Ibrány–Esbó-halom 44. sír	töredék	férfi	bal könyöknél
15. Ibrány–Esbó-halom 137. sír		férfi	bal térdnél
16. Ibrány–Esbó-halom 141. sír		férfi	bal combnál
17. Ibrány–Esbó-halom 144. sír		férfi	szántásból
18. Ibrány–Esbó-halom 145. sír	csak nyéltüske	9–11 éves	bal bokánál
19. Ibrány–Esbó-halom 147. sír		férfi	bal medencénél
20. Ibrány–Esbó-halom 171. sír	kérdés, hogy kés-e	nő	fejnél
21. Ibrány–Esbó-halom 172. sír	tarsolyban	nő	jobb lábszárnál
22. Ibrány–Esbó-halom 174. sír		férfi	bal combnál
23. Ibrány–Esbó-halom 189. sír		férfi	jobb combnál
24. Ibrány–Esbó-halom 190. sír		férfi	jobb combnál
25. Ibrány–Esbó-halom 192. sír		férfi	jobb lábszárnál
26. Ibrány–Esbó-halom 198. sír		férfi	bal combnál
27. Ibrány–Esbó-halom 209. sír		férfi	bal medencénél
28. Ibrány–Esbó-halom 241. sír		4 éves	medencénél
29. Ibrány–Esbó-halom 244. sír		férfi	bal alkarnál
30. Ibrány–Esbó-halom 251. sír		nő	comb közt
31. Ibrány–Esbó-halom 261. sír		férfi	bal alkarnál
32. Ibrány–Esbó-halom 262. sír		férfi	medencénél
33. Kék–Telek-dűlő szórvány	borotva?		
34. Kék–Telek-dűlő szórvány	nített nyelű		
35. Nagyhalász–Kiszombor C–O sír	több kés		
36. Nagyhalász–Kiszombor 4. sír	töredék		
37. Nagyhalász–Kiszombor 13. sír			medencénél
38. Rétközberencs–Parom-domb 1. sír		férfi	
39. Rétközberencs–Parom-domb 2. sír		férfi	jobb kéznél
40. Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 3. sír		nő	jobb alkarnál
41. Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 4. sír		férfi	bal combnál
42. Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 5. sír		férfi	
43. Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 6. sír		nő	
44. Tiszabercel–Diófa-lapos I. sír			jobb vállnál
45. Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 2. sír		férfi	bal alkarnál
46. Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 9. sír		nő	jobb mellen
47. Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 19. sír		férfi	jobb combnyaknál
48. Tiszabercel–Ráctemető 1. sír	töredék?	nő	bal medencénél
49. Tiszabercel–Ráctemető 3. sír		férfi	jobb medencénél

<i>Lelőhely</i>	<i>Típus</i>	<i>Nem</i>	<i>Helye a sírban</i>
50. Tiszabercel–Ráctemető 6. sír		nő	jobb medencénél
51. Tiszabercel–Ráctemető 10. sír	törött	férfi	kézben
52. Tiszabercel–Ráctemető 27. sír		férfi	jobb alkarnál
53. Tiszabercel–Ráctemető 29. sír		férfi	jobb könyöknél
54. Tiszabercel–Újsor 10. sír			jobb combnál
55. Tiszabercel–Újsor 18. sír			jobb kéznél
56. Tiszabercel–Újsor 25. sír	kés vagy nyílhegy		jobb mellen
57. Tiszabercel–Újsor 29. sír			bal lábnál
58. Tiszabercel–Újsor 33. sír			bal combnál
59. Tiszabercel–Újsor 35. sír			lábszárnál
60. Tiszabercel–Újsor 36. sír			jobb combnál
61. Tiszaberdéd–Harangláb 8. sír		férfi	medencénél
62. Tiszaberdéd–Harangláb 11. sír			bal kéznél
63. Tiszaberdéd–Harangláb 14. sír		nő?	bal felkarnál
64. Tiszarád–Újszölő	2 db		
65. Tuzsér–Boszorkány-hegy 3. sír	2 db		egyik a bal combnál
66. Tuzsér–Boszorkány-hegy 4. sír			
67. Tuzsér–Boszorkány-hegy 5. sír			térd közt
68. Tuzsér–Boszorkány-hegy 6. sír	csontnyelű		tarsolyban

A kések temetőkénti megoszlása a következő:

- Gáva–Vásártér 7 db (21,2%)
- Ibrányban 24 db (8,8%)
- Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 3 db (15%)
- Tiszabercel–Ráctemető 6 db (20%)
- Tiszabercel–Újsor 7 db (18,4%)
- Tiszaberdéd 3 db (16,7%)
- Tuzsér 4 db (25%)



**167. kép**

*Késtípusok a Rétközben.*

- 1: Ibrány–Esbó-halom 1. sír; 2: Ibrány–Esbó-halom 3. sír; 3: Kék–Telek-dűlő szórvány,
- 4: Ibrány–Esbó-halom 8. sír; 5: Ibrány–Esbó-halom 137. sír; 6: Ibrány–Esbó-halom 174. sír;
- 7: Tuzsér–Boszorkány-hegy 3. sír; 8: Ibrány–Esbó-halom 20. sír

A kések többsége férfisírokból került elő, de megtalálható olykor nők mellett is. A sírokban bal és jobb oldalon egyaránt megfigyelhető. Olykor egyértelműen a tarsoly mellett (esetleg benne) volt (pl. Ibrány 172., 241. és 261. sír, Szabolcsveresmart 4. sír, Tuzsér 6. sír), máskor azonban a csiholó épp a halott derekának másik oldalán feküdt (pl. Gáva–Vásártér 1., 13. és 17. sír).

A kések zöme X. századi temetkezésből látott napvilágot. Az ibrányi temetőben néhány esetben (8., 20., 39. és 44. sír) a sírok temetőn belüli helyzete alapján fölmerül a XI. század eleji keltezés lehetősége. A Tiszabercel–újsori temető 10. sírjában S végű hajkarikával együtt került elő vaskés. Kék–Telek-domb leleteinek többsége XI. századi, valószínűleg a vaskés is egykorú ezekkel. Talán nem véletlen, hogy típusa is eltér a többi rétközi darabétól, amennyiben a nyele nittelt (167. kép 3.).

A Rétközben három esetben fordult elő csontnyelű eszköz. Kettő Ibrányban és egy Tuzséron (167. kép 1–2., 228. tábla). Közülük a tuzséri részben csont-, részben fanyelű volt a leírás szerint (JÓSA 1900. 223.), azonban ma már annyira töredékes, hogy alakjáról közelebbit nem tudok mondani. Az ibrányi 1. sír vaseszköze sajátos formájú, pengéjén az él felőli oldalon íves kiugrás látszik. Leginkább a szemzőkésekre emlékeztet a forma (167. kép 1.). Az ibrányi 3. sírban egy egyenes pengéjű, tompa végű, csontnyelű vaseszközt találtunk (167. kép 2.). A csontnyelű késeket Kiss Attila gyűjtötte össze (KISS 1983. 207.). Ő a Kárpát-medencéből mindössze 4 lelőhelyről említ 5 példányt. Ehhez képest a rétközi 2 lelőhely 3 vaseszköze meglepően soknak tűnik. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a csontnyél ezekben az esetekben is rendkívül rossz állapotú, vagyis előfordulhat, hogy csupán a pontos megfigyelés hiánya miatt ilyen alacsony a szám.

A kések többsége fanyelű volt, egyenes hátú, egyélű, keskeny pengéjű, noha előfordul olykor-olykor szélesebb pengéjű is közöttük. Méretük változó, de többnyire 9–13 cm közti. A típusok elkülönítése a leletek rossz állapota miatt csaknem lehetetlen. A leginkább az Ibrány–Esbó-halmi leletekből indulhatunk ki, azonban meg kell jegyeznem, hogy a homokos talaj miatt a vastárgyak itt is igen rossz megtartásúak voltak. Az ibrányi kések alapján a legáltalánosabban elterjedt az ún. felső nyélállású típus lehetett, ahol a nyéltüske a fokrész egyenes folytatásában helyezkedik el (167. kép 4–6.). Ezen belül a méret és a penge szélessége eltérő lehet. Előfordul emellett ún. középső nyélállású darab is, ilyen volt a tuzséri 3. sírban (167. kép 7.). A nyéltüske mind a fok, mind az él felőli részhez képest kissé tagoltan, a penge középvonalában van. Végül van példa az alsó nyélállású késekre is. Ilyen lehetett pl. az ibrányi 20. sír darabja (167. kép 8.), ahol a nyéltüske az él egyenes folytatásában helyezkedik el.

### Tűtartók

Talán az övön viselt tárgyak közé tartoztak a honfoglalás kori sírokból csak ritkán előkerülő tűtartók. Az ismert példányokat legutóbb Révész László gyűjtötte össze (RÉVÉSZ 2000. 15–18.). Többségük csontból készült. A Rétközben a Tuzsér–Boszorkány-hegyi 1998/8. sírban volt egy vadlúd csontjából faragott darab (231. tábla). Viselési módjára nincs adatunk, mivel a korábbi ásatáson feltárt sír visszadobált csontjai között feküdt.

Unikális a Rétköz másik tűtartója, mely Ibrány–Esbó-halom 152. sírjában került elő (80. tábla). Bronzlemezről hajlították, benne a vastú maradványát is megtaláltuk. A bronzcső két végénél egy-egy gyöngyszem került elő. A tűtartót az állkapocs alatt találtuk meg. Esetleg nyakba akasztva viselte tulajdonosa.

Révész László megfigyelése szerint a tűtartók többsége idősebb nők sírjából került napfényre (RÉVÉSZ 2000. 18.). Ez a megfigyelés mind az ibrányi, mind a tuzséri sír esetében helytálló.

A rétközi mindkét tűtartó X. századi temetkezés lelete.



## B. Mellékletek

A mellékleteket külön tárgyalom a viseleti tárgyaktól, mivel az utóbbiak a halott öltözetének részeként kerültek sírba, az előbbieket viszont speciálisan kezelték és helyezték el a temetés során. Így – véleményem szerint – a mellékletek megléte vagy hiánya, illetve sírbeli helyük a temetkezési rítus vizsgálata során hangsúlyosabb, mint a viseleti tárgyaké.

### Fegyverek

A honfoglalás kori sírok fegyvermellékletei közül a leggyakoribbak a nyilak. A Rétközben meglehetősen sok a balta. Szép számmal előfordultak szablyák is. A felsoroltaknál kicsit később (a X. század végén) jelentek meg a kétélű kardok. (Végül itt, a fegyvereknél tárgyalom a buzogányokat annak ellenére, hogy ezek nem temetkezésekből származnak.)

A rétközi 58 temetőre utaló lelőhely közül 24 esetében fordult elő fegyver (41,4%). A szórványokat is beleszámítva 65 temetkezés (illetve temetkezésre utaló szórvány lelet) vehető itt számba. Ez nagyjából azt jelenti, hogy a sírok kb. 10%-a volt fegyveres.

<i>Lelőhely</i>	<i>Íj, nyíl</i>	<i>Balta</i>	<i>Lándzsa</i>	<i>Szablya</i>	<i>Kard</i>	<i>Lovas</i>
1. Beszterec–Gyalap-tanya	5 nyíl				+	+
2. Beszterec–Gyalap-tanya					+	
3. Demecser–Borzsovapuszta, Dinnyés-hegy				+		
4. Demecser–Borzsovapuszta, Dinnyés-hegy	baltás szekerce			+		
5. Dombrád–Borzastető					+	
6. Döge–?		balta				
7. Gáva–Vásártér 1. sír	4 nyíl, íj					+
8. Gáva–Vásártér 32. sír	2 nyíl					
9. Gégény–Vasútállomás					+	+
10. Gégény–Vasúti őrház	1 nyíl					+
11. Gégény–?		fokosbalta				
12. Ibrány–Esbó-halom 20. sír	1 nyíl					
13. Ibrány–Esbó-halom 38. sír	1 nyíl					
14. Ibrány–Esbó-halom 139. sír	1 nyíl					
15. Ibrány–Esbó-halom 147. sír		fokosbalta				
16. Ibrány–Esbó-halom 161. sír	1 nyíl					
17. Ibrány–Esbó-halom 190. sír	1 nyíl					
18. Ibrány–Esbó-halom 199. sír		balta				+
19. Ibrány–Esbó-halom 258. sír	2 nyíl					
20. Ibrány–Esbó-halom 262. sír	1 nyíl					
21. Ibrány–Homok, szórvány					+?	+?
22. Kisvárdá–Csabamező		fokosbalta				+
23. Kisvárdá–Gyár u. szórvány					+	
24. Kisvárdá–Vár szórvány, nem sírból					+	
25. Nagyhalász–Homok-tanya szórvány		2 fokosbalta, bárd		+?		
26. Nagyhalász–Kiszombor-hegy A. sír		baltás szekerce				
27. Nagyhalász–Kiszombor-hegy 14. sír	1 nyíl					
28. Nagyhalász–Kiszombor-hegy 1972/5. sír	1 nyíl					
29. Nagyhalász–Várrét szórvány, nem sírból					+?	
30. Paszab–Belterület	2 nyíl	fokosbalta				+
31. Pátroha–Bajor-hegy					+	
32. Rétközberencs–Parom-domb 1. sír	tegez			+		+
33. Rétközberencs–Parom-domb 2. sír	7 nyíl, íj					+
34. Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 1. sír					+?	+
35. Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 5. sír	tegez			+		
36. Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 19. sír	2 nyíl					
37. Tiszabercel–Ráctemető 5. sír	1 nyíl					
38. Tiszabercel–Ráctemető 10. sír	3 nyíl	balta				+

<i>Lelőhely</i>	<i>Íj, nyíl</i>	<i>Balta</i>	<i>Lándzsa</i>	<i>Szablya</i>	<i>Kard</i>	<i>Lovas</i>
39. Tiszabercel–Ráctemető 13. sír	1 nyíl					
40. Tiszabercel–Újsor 2. sír	2 nyíl					+
41. Tiszabercel–Újsor 3. sír	4 nyíl					+
42. Tiszabercel–Újsor 4. sír	tegez					
43. Tiszabercel–Újsor 10. sír	2 nyíl					
44. Tiszabercel–Újsor 12. sír	1 nyíl					+
45. Tiszabercel–Újsor 19. sír	2 nyíl					
46. Tiszabercel–Újsor 26. sír	2 nyíl					
47. Tiszabercel–Újsor 27. sír	1 nyíl					
48. Tiszabercel–Újsor 33. sír	1 nyíl					
49. Tiszabercel–Újsor 34. sír	1 nyíl					
50. Tiszabercel–Újsor 35. sír	1 nyíl					
51. Tiszabercel–Újsor 36. sír	1 nyíl					+
52. Tiszabercel–Újsor szórvány	1 nyíl					
53. Tiszabездéd–Harangláb 2. sír	1 nyíl					+
54. Tiszabездéd–Harangláb 3. sír	6 nyíl					+
55. Tiszabездéd–Harangláb 4. sír	7 nyíl					+
56. Tiszabездéd–Harangláb 6. sír	1 nyíl					+
57. Tiszabездéd–Harangláb 7. sír	tegez		+			+
58. Tiszabездéd–Harangláb 8. sír	8 nyíl			+		+
59. Tiszabездéd–Harangláb 9. sír	tegez					+
60. Tiszabездéd–Harangláb 10. sír	4 nyíl			+		
61. Tiszabездéd–Trafóház szórvány						+? +
62. Tiszarád–Újszőlő szórvány	1 nyíl					
63. Tuzsér–Boszorkány-hegy 2. sír	2 nyíl					
64. Tuzsér–Boszorkány-hegy 3. sír	1 nyíl, íj					
65. Tuzsér–Boszorkány-hegy 5. sír	6 nyíl					
66. Tuzsér–Boszorkány-hegy 6. sír	6 nyíl					
67. Tuzsér–Boszorkány-hegy szórvány	1 nyíl					

A táblázatban szerepel két kard (Kisvárdá–Vár és Nagyhalász–Várrét), amelyek nem temetkezésből származnak. Nem tüntettem föl viszont az egyértelműen tatárjárás korára keltezett Demecser–földvári kardot és két baltát, valamint a XII–XIII. századi Kótaj–várréti sír kardját. Ezek tárgyalására az egyes fegyverféléseknél térek ki. Végül a táblázatban ugyancsak nem szerepeltetem a Tiszarád–újszőlői kardot, amely nagy valószínűséggel nem honfoglalás kori (lásd a kardoknál!).

A különféle fegyverek az alábbi kombinációban kerültek elő:

	<i>Nyíl, íj, tegez</i>	<i>Balta</i>	<i>Lándzsa</i>	<i>Szablya</i>	<i>Kard</i>	<i>Kard v. szablya</i>	<i>Összesen</i>	<i>Lovas</i>
Nyíl, íj, tegez	40	2	1	4	1		48	18
Balta	2	7	1	1			11	4
Lándzsa	1	1					2	2
Szablya	4	1		1			6	2
Kard	1				5		6	2
Kard v. szablya						3	3	3
Összesen	48	11	2	6	6	3	64	24

48 esetben került elő íjászra utaló tárgy. Itt elsősorban természetesen vas nyílhegyekről van szó, másodsorban a Rétközben csak igen csekély számban regisztrált csontmervítős íjról. Sajátos jelenség viszont, hogy 5 ízben figyelték meg nyíltartó tegez maradványait olyan sírban, amelyből nyílhegy nem került elő.<sup>70</sup> Többségük (4) lovas harcos temetkezése. Közülük 2 szablyás, 1 pedig lándzsás férfi. A jelenségnek többféle oka képzelhető el – rituális, az ásatási megfigyelés hiánya stb. –, megfelelő magyarázattal azonban csak nagyobb területre kiterjedő, behatóbb vizsgálat szolgálhat.

<sup>70</sup> A táblázatban az „Íj, nyíl” oszlopban megjelöltem ezeket a sírokat.

A 48 íjász közül 18-at temettek lovával (37,5%), 8 esetében volt a sírban más fegyver is (4 esetben szablya, 2 esetben balta és 1-1 esetben lándzsa, illetve kard).

A rétközi 10 balta közül 6 db szórvány. A 4 zárt leletegyüttesből származó közül 2 nyílhegyekkel együtt fordult elő. A baltás harcosok közül hárman voltak lovasok.

6-6 szablyára és kardra vonatkozó adatunk van, valamint további 3 eset, amikor maga a fegyver nincs meg, csupán említik, hogy „kard” került elő. Ilyenkor nem dönthető el, hogy szablyát vagy kardot találtak-e, hisz a köznyelv nem különbözteti meg élesen a kettőt.

Lándzsa mindössze 2 db szerepel a listánkon, közülük a nagyhalászi korszakunkhoz sorolása nem egyértelmű.

A Felső-Tisza-vidékkel kapcsolatban elterjedt nézet, hogy a fegyveres férfisírok nagy száma jellemzi, s ez markáns eltérést jelent a Kárpát-medence többi részétől (DIENES 1986. 92–101., RÉVÉSZ 1996. 185., ŐSEINKET... 1996. 125.). Révész László egyenesen a X. század első felében uralkodó fejedelem katonai kíséretét találta meg bennük. Ez volt szerinte a „magyar sereg magva.” Ennek elsődleges bizonyítéka (a többi „rangjelző tárgy” mellett) a szablyák igen nagy száma és felső-Tisza-vidéki sűrűsödése (RÉVÉSZ 1991. 90., RÉVÉSZ 1996. 185.). A rétközi leletek alapján ehhez az elképzeléshez csak azt fűzhetjük hozzá, hogy a szablyák viszonylag nagy száma valóban kimutatható (lásd lejjebb a szablyáknál!). Ugyanakkor azt megítélni, hogy a fent bemutatott 63 fegyveres sír vagy temetkezésre utaló adat a Kárpát-medence többi területéhez képest valóban sok-e vagy kevés, jelenleg nehézségekbe ütközik. Nem áll rendelkezésünkre ugyanis egy zárt terület leletanyagának módszeres gyűjtése. Baranya és Vas megye katasztere ugyan elkészült, de a számunkra itt lényeges területről, az Alföldről még nincs ilyenfajta adatbázis.<sup>71</sup>

## 1. Íjak, nyilak, tegeztek

A honfoglalás kori sírok leggyakoribb fegyvermellélete az íj és a nyíl. Becslések szerint közel félezer íjász-temetés került eddig napvilágra (KOVÁCS 1986. 224.).

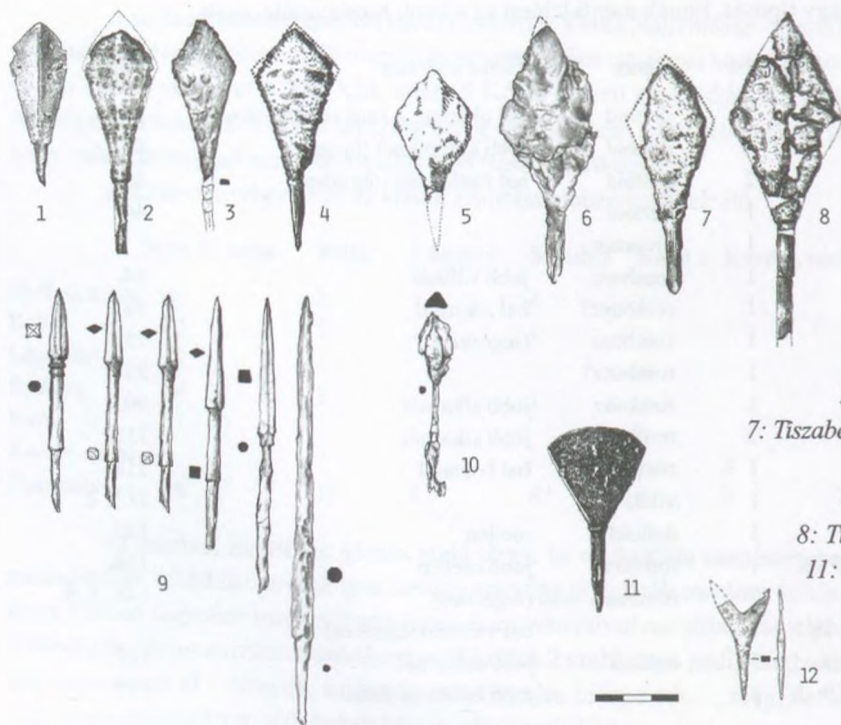
### Nyilak (168. kép)

14 lelőhelyről, 48 temetkezésből mintegy 100–110 nyílhegyről tudok a Rétközben. A pontos számot nehéz megmondani, mivel a vasak a felső-Tisza-vidéki honfoglalás kori temetőkben – ezek többségét homokos részekben találták – igen rossz állapotban maradnak meg. A töredékes, erősen korrodált, sokszor széttöredezett, máskor agyonrestaurált darabokról olykor nem lehet eldönteni, hogy nyílhegyről van-e szó egyáltalán, még nehezebb megállapítani a nyílhegy típusát. Ennek megfelelően az adatok hozzávetőlegesek.

Lelőhely	Db	Típus	Helye a sírban	Tábla
1. Beszterec–Gyalap-tanya	5	deltoid	bal oldalon, a kard végénél (lovas)	17: 4.
2. Gáva–Vásártér 1. sír	4	deltoid	jobb könyöknél (lovas)	41.
3. Gáva–Vásártér 32. sír	2	deltoid	bal medencén (tegezben)	46.
4. Gáva–Vásártér szórvány	1	deltoid		44.
5. Gégény–Vasúti őrház	1	elvesztett		
6. Ibrány–Esbó-halom 20. sír	1	rombusz	jobb vállnál	54.
7. Ibrány–Esbó-halom 38. sír	1	rombusz?	bal alkarnál	58.
8. Ibrány–Esbó-halom 139. sír	1	rombusz	(tegezben)	75.
9. Ibrány–Esbó-halom 161. sír	1	rombusz?		83.
10. Ibrány–Esbó-halom 190. sír	1	rombusz	jobb alkarnál	90.
11. Ibrány–Esbó-halom 258. sír	2	rombusz	jobb alkarnál	113.
12. Ibrány–Esbó-halom 262. sír	1	rombusz	bal bokánál	114.
13. Ibrány–Espán tava	1	villás		117: 2.
14. Nagyhalász–Kiszombor 14. sír	1	deltoid	mellen	135.
15. Nagyhalász–Kiszombor 1972/ 5. sír	1	rombusz	jobb mellen	136.
16. Paszab–Belterület	2	rombusz, véső	(tegezben)	146: 5–6.
17. Rétközberencs–Parom-domb 2. sír	7		bal vállnál (tegezben)	
18. Szabolcsveresmart–Szelérd 4. sír	3	deltoid	jobb felkarnál	169.
19. Tiszabercel–Mezőgaz. Szakisk. 19. sír	2		jobb és bal combnál	177.

<sup>71</sup> A megjelenő Hajdú-Bihar megyei honfoglaló korpusz – M. Nepper Ibolya munkája – hamarosan lehetőséget biztosít majd egy ilyen összehasonlításhoz.

20. Tiszabercel–Ráctemető 1. sír	1?	kés v. nyíl		178.
21. Tiszabercel–Ráctemető 5. sír	1	deltoid	jobb térdnél (tegezben)	180.
22. Tiszabercel–Ráctemető 10. sír	3	rombusz	jobb felkarnál (tegezben) (lovas)	182.
23. Tiszabercel–Ráctemető 13. sír	1	rombusz	jobb mellen	184.
24. Tiszabercel–Újsor 2. sír	2		(tegezben) (lovas)	191.
25. Tiszabercel–Újsor 3. sír	4		jobb térdnél	192.
26. Tiszabercel–Újsor 10. sír	2		jobb combnál	192.
27. Tiszabercel–Újsor 12. sír	1		lábszár közt	193.
28. Tiszabercel–Újsor 19. sír	2	rombusz	mellen	
29. Tiszabercel–Újsor 26. sír	3	deltoid	koponyánál és jobb alkarnál	195.
30. Tiszabercel–Újsor 27. sír	1		lábánál	
31. Tiszabercel–Újsor 33. sír	1	deltoid	bal vállnál	195.
32. Tiszabercel–Újsor 34. sír	1		bal combnál	196.
33. Tiszabercel–Újsor 35. sír	1		jobb medencén	
34. Tiszabercel–Újsor 36. sír	1		jobb térdnél	
35. Tiszabercel–Újsor szórvány	1	deltoid		197.
36. Tiszaberdéd–Harangláb 3. sír	6		bal medencén (tegezben)	
37. Tiszaberdéd–Harangláb 4. sír	7	deltoid	bal medencén (tegezben)	
38. Tiszaberdéd–Harangláb 6. sír	1	levél	jobb kézfejnél	205.
39. Tiszaberdéd–Harangláb 9. sír	8	rombusz	koponyától balra (tegezben)	207.
40. Tiszaberdéd–Harangláb 10. sír	4		jobb kéznél	
41. Tiszarád–Újszőlő	1	deltoid		220: 7.
42. Tuzsér–Boszorkány-hegy 2. sír	2	deltoid		225.
43. Tuzsér–Boszorkány-hegy 3. sír	1	deltoid		225.
44. Tuzsér–Boszorkány-hegy 5. sír	6	deltoid	koponyánál, jobb vállnál, jobb felkarnál (tegezben)	226.
45. Tuzsér–Boszorkány-hegy 6. sír	6	1 legyező, 5 pánccsúró	bal vállnál (tegezben)	228.
46. Tuzsér–Boszorkány-hegy szórvány	1			



168. kép

Nyíltípusok a Rétközben.

1: Gáva–Vásártér 1. sír;

2: Tiszabercel–Ráctemető 2. sír;

3: Ibrány–Esbó-halom 190. sír; 4,

7: Tiszabercel–Mezőgazd. Szakisk. 19. sír;

5: Paszab–Belterület,

6: Ibrány–Esbó-halom 258. sír;

8: Tiszabercel–Ráctemető 10. sír; 9,

11: Tuzsér–Boszorkány-hegy 6. sír;

10: Ibrány–Esbó-halom 38. sír;

12: Ibrány–Espan tava

A szám nagyságát ez esetben is nehéz megítélni. Amennyiben tényleg 500 körüli az eddig föltárt íjász sírok száma, akkor a 48 temetkezés nem kevés (9,6%), ha viszont azt vesszük figyelembe, hogy a karosi temetőkből 127 nyílhegyet tártak föl (RÉVÉSZ 1996. 168.), akkor nagyon kevésnek mondhatjuk, hiszen a Rétközben összesen nem volt ennyi.

Amennyire a forma alapján megítélhető, a legtöbb darab a Kárpát-medencében (SEBESTYÉN 1932. 197.) és a Rétközben egyaránt a rövid vágóélű, deltoid alakú típushoz tartozik (SEBESTYÉN 1932. A típus). Közöttük vannak olyanok, ahol a pengétől a tüske tagoltan válik el (168. kép 1–2.), és vannak olyanok, ahol ez a tagolás hiányzik (168. kép 3–4.). Jóval ritkább a deltoid formán belül a hosszú vágóélű megoldás (SEBESTYÉN 1932. C típus). Népszerű volt a rombusz alakú nyílhegy is a Rétközben (SEBESTYÉN 1932. B típus). Ezeknél ugyancsak előfordul a tagolatlan tüskéjű és a tagolt tüskéjű variáns (168. kép 5–6. és 7–8.).

E két alapformától csak kevés eltérő nyílhegyet ismerünk a Rétközben. A keskeny, hegyes „páncélszűrő” nyílhegyek között ismertett Cs. Sebestyén Károly egy tiszabezdédi példányt, mely azonban ma már nem található az MNM-ben (SEBESTYÉN 1932. 199–200. F típus). E típushoz tartoznak mindenekelőtt a tuzséri 6. sír nyílcsúcsai (168. kép 9.). Ugyanebben a sírban volt egy legyező alakú darab is (168. kép 11.). Ez a forma rendkívül ritka (SEBESTYÉN 1932. 199. E típus). Nem egyértelmű az Ibrány–Eszpán tavi kétágú vagy villás nyílhegy korszakunkhoz tartozása (168. kép 12.), bár hasonló formát, ha nem is nagy számban, ismerünk más – a Rétközön kívül eső – lelőhelyről (SEBESTYÉN 1932. 198. D típus). Ugyancsak megkérdőjelezhető a Nagyóhalász–Homok-tanyai „három szárnyú tüskés vas nyílhegy” korszakunkhoz sorolása. A típus honfoglalás kori hiánya miatt a szórvány leletet ki kell hagynunk vizsgálódásunk köréből, feltételezve, hogy a darab avar kori. Végül az Ibrány–Esbó-halmi 38. sír vastárgyának funkciója kérdéses: nem zárható ki, hogy ez is a páncélszűrő nyílhegyek egy fajtája volt (168. kép 10.). Ez a temetkezés a temető XI. századra keltezhető részén volt.

Az íjász temetkezések a X. századra jellemzőek, azonban a kutatás egyértelműen bizonyította XI. századi „továbbélésüket” (KISS 1985. 230., 238., 330–332.). A Rétközben erre a „továbbélésre” utal pl. az Ibrány–Esbó-halmi 20. és 38. sírban való előfordulásuk. „Gazdagabb” és „szegényebb” temetőkből egyaránt előfordultak íjászok.

Korábban a sírokba tett tegezben talált nyilak száma alapján igyekezett a kutatás a harcosokat elhelyezni a ranglétrán (LÁSZLÓ 1944. 132–134.). Az utóbbi idők feltárásai ezt a hipotézist nem igazolták (RÉVÉSZ 1996. 168–169.). A Rétközben a nyilvesszők megoszlása a sírokban az alábbi:

1 db	23 esetben
2 db	9 esetben
3 db	1 esetben
4 db	3 esetben
5 db	1 esetben
6 db	3 esetben
7 db	2 esetben
8 db	1 esetben
csak tegez	5 esetben

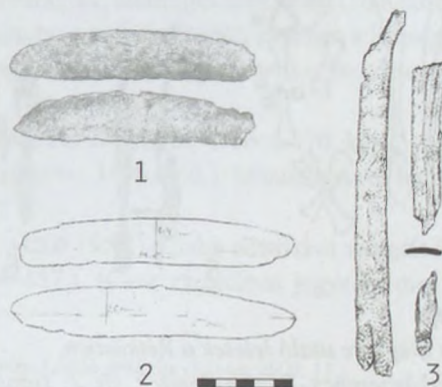
### 169. kép

Íjmerevítő csontok a Rétközben.

1: Gáva–Vásártér 1. sír;

2: Rétközberencs–Parom-domb 2. sír;

3: Tuzsér–Boszorkány-hegy 1998/8. sír



### *Íjak (169. kép)*

Feltűnően kevés a rétközi csontmervítős íjak száma, különösen, ha összevetjük a nyílhegyek mennyiségével. Mindössze 3 eset említhető:

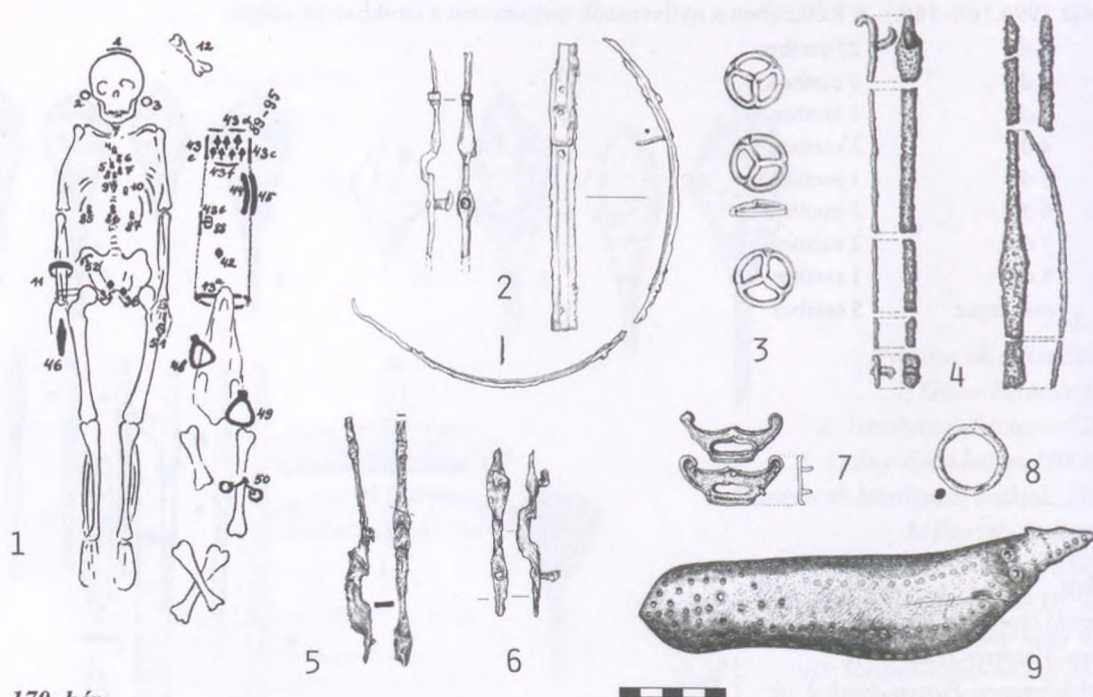
1. Gáva–Vásártér 1. sír (40. tábla, 169. kép 1.)
2. Rétközberencs–Parom-domb 2. sír (167. tábla, 169. kép 2.)
3. Tuzsér–Boszorkány-hegy 1998/8. sír (231. tábla, 169. kép 3.)

Ez figyelemre méltó jelenség, hisz általános vélekedés szerint a csontmervítős íj a rangos közösségeknel sorozatban kerül elő, és a szegényebbeknél is akad egy-egy (DIENES 1974. 34.). Lehetséges azonban, hogy esetünkben a hiánynak az az oka, hogy a régi feltárások során nem fordítottak figyelmet a sírban talált csontokra. Erre a lehetőségre figyelmeztet a tuzséri temető esete, ahol Németh Péter és Révész László ásatásuk során újra feltárták a Jósa András által már kiásott 3. vagy 4. sírt, s abban megtalálták a visszahajított csont íjmervítőt (1998/8. sír). Mivel a „gazdagabb” rétközi sírok többsége régi ásatásokból származik, ez a lehetőség valószínűnek tűnik. (Egyértelműen a csontmervítős íjak rétközi hiányának okára csak a jövő kutatás adhat választ.)

### *Tegezék (170. kép)*

A rétközi honfoglalás kori sírokban viszonylag nagyobb mennyiségben kerültek elő tegezre utaló leletek. Ezek leggyakrabban a vasmervítők (170. kép 4–6.), illetve egy-egy karika. A vasmervítős tegezekkel kapcsolatban fölmerült annak a lehetősége, hogy azokat etnikumjelzőként vegyék figyelembe. Ez az elképzelés tévesnek bizonyult (STRAUB 1999. 412–413. a korábbi irodalommal).

1. Gáva–Vásártér 1. sír: tegezmervítők (40. tábla)
2. Gáva–Vásártér 32. sír: tegezmervítők (46. tábla)
3. Ibrány–Esbó-halom 139. sír: tegezmervítők (75. tábla)
4. Paszab–Belterület: tegezmervítők (147. tábla)
5. Rétközberencs–Parom-domb 2. sír: tegezmervítők (167. tábla, 170. kép 1., 5.)
6. Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 5. sír: 3 vaskarika, fedelén vas- vagy csontlemez (169. tábla, 170. kép 8.)



**170. kép**

Nyíl- és íjtegezre utaló leletek a Rétközben.

- 1, 5: Rétközberencs–Parom-domb 2. sír; 2: Tuzsér–Boszorkány-hegy 5. sír;
- 3: Tuzsér–Boszorkány-hegy 6. sír; 4: Tiszabercel–Ráctemető 5. sír; 6: Tiszabercel–Újsor 2. sír; 7: Tiszabездé–Harangláb 16. sír; 8: Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 5. sír; 9: Rétközberencs–Parom-domb 1. sír

7. Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 19. sír: vaskarika és 2 vaspálca (177. tábla)
8. Tiszabercel–Ráctemető 5. sír: tegezmerevítők (180. tábla, 170. kép 4.)
9. Tiszabercel–Újsor 2. sír: tegezmerevítők (191. tábla, 170. kép 6.)
10. Tiszabercel–Újsor 4. sír: tegezmerevítő
11. Tiszabездéd–Harangláb 2. sír: tegez vaspálcái
12. Tiszabездéd–Harangláb 3. sír: tegez vasalásai
13. Tiszabездéd–Harangláb 4. sír: tegez vasalásai
14. Tiszabездéd–Harangláb 7. sír: tegez vasalásai(?)
15. Tiszabездéd–Harangláb 9. sír: tegez vasalásai
16. Tiszabездéd–Harangláb 10. sír: tegez vasalásai
17. Tuzsér–Boszorkány-hegy 5. sír: tegezmerevítők, csontmerevítő (226–227. tábla, 170. kép 2.)
18. Tuzsér–Boszorkány-hegy 6. sír: tegezmerevítők, elosztók (228–229. tábla, 170. kép 3.)

A honfoglalás kori tegezek rekonstrukciójának ma már komoly irodalma van, melyet legutóbb Mesterházy Károly foglalt össze (MESTERHÁZY 1994A. a korábbi irodalommal).

A területünkről bemutatott tegezek közül a rétközberencsi 2. sírban, a bal váll mellett találtak tudjuk a pontosabb méreteit. Az ásató feljegyzése szerint kívül 79 cm hosszú, alul 13 cm széles, felül 10 cm széles volt (170. kép 1.).

A tuzséri 5. sírban talált tegez a rétközberencsinél nagyobb volt. Vasabroncsa alapján az alsó átmérője kb. 17–17,5 cm lehetett (170. kép 2.). Meg lehetett megfigyelni, hogy egyik oldalát akasztófüles vaspálcával merevítették, az akasztófüllel ellentétes végen pedig harántul elhelyezett vékony, díszítő csontlemezt erősítettek a tegezhöz. Ennek hossza 9,3 cm volt (elveszett). Sok vasalkatrésze megmaradt, a merevítők alapján a térd mellett függőlegesen állt.<sup>72</sup>

Fedelén vaslemezes tegez volt a tuzséri 6. sírban. Vas- vagy csontlemezes fedelű volt a Szabolcsveresmart–Szélerd-dombi 5. sír tegeze is. A fedelén csont-, illetve vaslemezes tegezek feltérképezése során Kürti Béla megállapította, hogy azok a Körös–Maros-vidéken terjedtek el, s a Felső-Tisza-vidéken alig-alig fordultak elő (KÜRTI 1996A. 157–158. 7. kép).<sup>73</sup>

A tegezekon elhelyezett különféle csontmerevítőket legutóbb Straub Péter gyűjtötte csokorba. Az általa felvázolt elterjedési térkép alapján a tegezsontok gyakoribbak az Alföld déli részén, s a Felső-Tisza-vidéken kizárólag Karoson kerültek elő. Éppen ezért különösen fontos kiegészítenünk a gyűjtését, melyből kimaradt a Tuzsér–Boszorkány-hegyi 5. sír imént említett tegeze,<sup>74</sup> melynek csontlemeze elveszett. Arról nem tudunk, hogy díszített lett volna. A tuzséri tegezt a kísérőleletek alapján a X. század első két harmadára keltezhetjük.

Bronz elosztókarikák voltak (3 db függesztőkarika) a tuzséri 6. sír nyíltartóján (170. kép 3.). De előfordult a rétközi tegezek között vaskarikára függesztett is (Szabolcsveresmart és Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola).

### *Ijtegezek (170. kép 7., 9.)*

A Kárpát-medencében eddig előkerült nem túl nagy számú ijtegekre utaló csontlemezek egyike Rétközberencsről származik, az 1. sírból. Szarvasagancsból faragták, állatfejjel díszítették (162. tábla, 170. kép 9.). H: 22 cm, Sz: 4,9 cm. Csak egy lemez került múzeumba a temetkezésből, azonban a leletegyüttest szétválasztották, így lelőkörülményeiről biztosan nem tudunk, ahogyan azt sem, hogy eredetileg is csak egy lemez volt-e vagy kettő.

Bronzból készült tegez akasztófül volt a tiszabездédi 16. sírban (214. tábla, 170. kép 7.). Révész László ijtegez függesztőjének határozta meg ezt a darabot (RÉVÉSZ 1996. 160.). Másodlagosan felhasznált tárgyról lehet szó, mivel ez esetben női sírból került elő.

Az ijtartó tegezeket László Gyula rekonstruálta (LÁSZLÓ 1955.). Újabb adatokkal szolgált Révész László e rekonstrukció módosításához (RÉVÉSZ 1996. 154–157.). (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy készlenléti ijtartó tegez a Rétközben eddig nem került elő.)

<sup>72</sup> A tuzséri 5. és 6. sír tegezeről rendelkezésünkre álló információkat Révész László értékelté (RÉVÉSZ 2000. 11.).

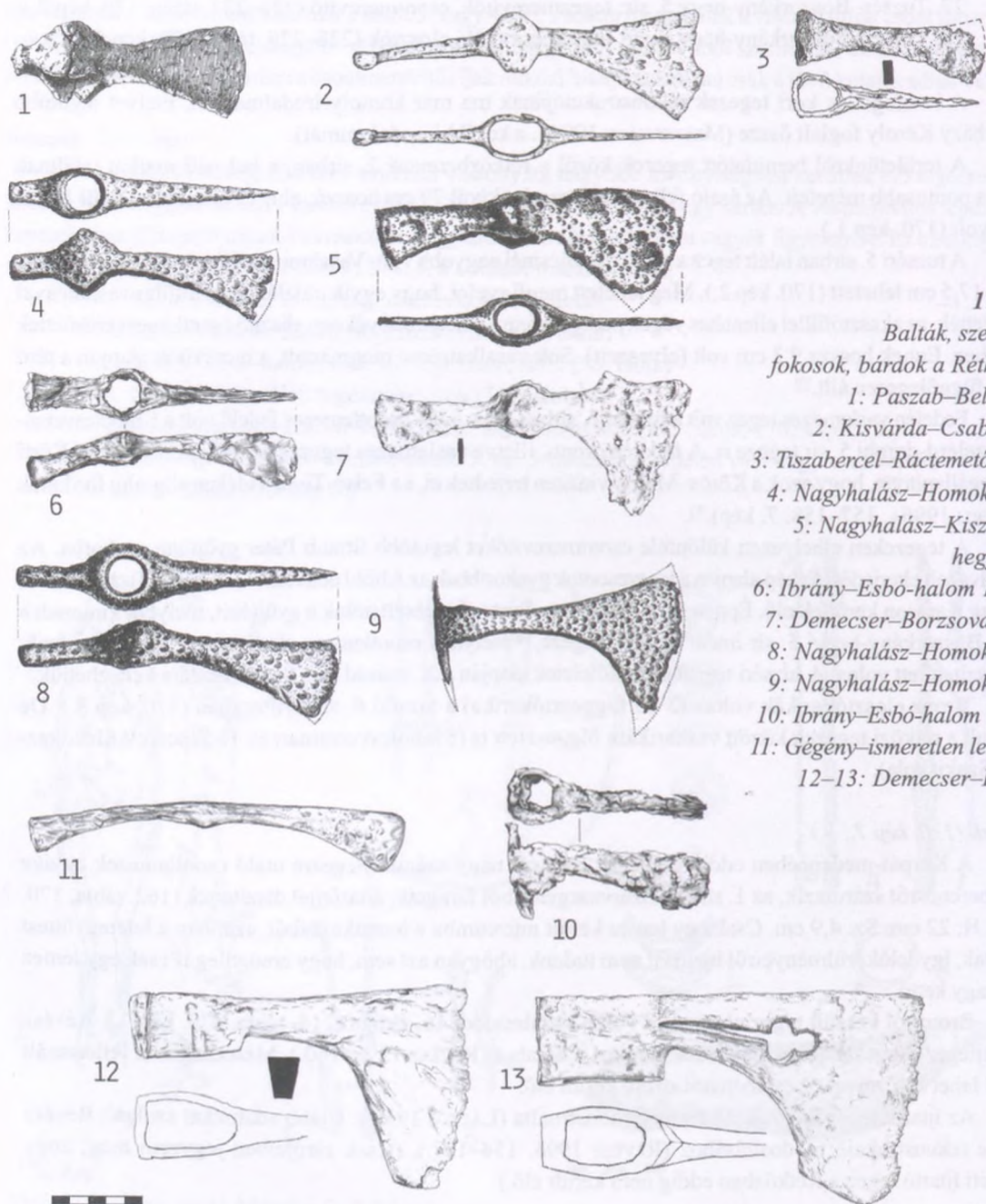
<sup>73</sup> Ezzel a megállapításával Kürti Béla csatlakozott ahhoz a kutatási irányzathoz, mely igyekszik a Kárpát-medencén belül a régészeti leletanyag alapján régiókat elkülöníteni a honfoglalás korban (BALINT 1991.).

<sup>74</sup> A szabolcsveresmarti 5. sír tegezenek fedelét vagy csont-, vagy vaslemez fedte. Így azt nem lehet egyértelműen idesorolni.

## 2. Balták, szekercék, fokosok, bárdok (171. kép)

A közelharc e széles kategóriájába tartozó fegyverek száma a Rétközben 13 (a sírok közel 2%-a, nem számítva a szórványként előkerült gégényi darabot). Közülük 2 db – Demecser–Földvár lelőhelyről – a tatárjárás idejére keltezhető (lásd a katalógusban!). A 11 honfoglalás kori példány még így is soknak számít, ha figyelembe vesszük, hogy 1986-ban Kovács László 48 baltás temetkezéséről tudott (KOVÁCS 1986. 224.), Révész László 1996-ban „alig 100 példány”-ról tud (ŐSEINKET... 1996. 47. – Révész László).

A rétköziek közül kettő balta, hat fokosbalta. Baltás szekercét kettőt említhetünk, bárdot egyet találtak. Végül a demecseri földvár közeléből származó XIII. századi kun leletben két szekerce fordult elő.



171. kép

Balták, szekercék,  
fokosok, bárdok a Rétközben.

- 1: Paszab–Belterület,  
2: Kisvárdá–Csabamező,  
3: Tiszabercel–Ráctemető 10. sír,  
4: Nagyhalász–Homok-tanya,  
5: Nagyhalász–Kiszombor-  
hegy A. sír,  
6: Ibrány–Esbó-halom 147. sír,  
7: Demecser–Borzsovapuszta,  
8: Nagyhalász–Homok-tanya,  
9: Nagyhalász–Homok-tanya,  
10: Ibrány–Esbó-halom 199. sír,  
11: Gégényi–ismeretlen lelőhelyű,  
12–13: Demecser–Földvár



1. Demecser–Borzsovapuszta	baltás szekerce	H: 16 cm	171. kép 7.
2. Demecser–Földvár	szekerce	H: 18,2 cm	171. kép 12.
3. Demecser–Földvár	szekerce	H: 21,4 cm	171. kép 13.
4. Döge–?	„balta”		elveszett
5. Gégény–?	fokosbalta	H: 20 cm	171. kép 11.
6. Ibrány–Esbó-halom 147. sír	fokosbalta	H: 14,7 cm	171. kép 6.
7. Ibrány–Esbó-halom 199. sír	nyéltámaszos balta	H: 11,8 cm	171. kép 10.
8. Kisvárdá–Csabamező	fokosbalta	?	171. kép 2.
9. Nagyhalász–Homok-tanya	fokosbalta	H: 14 cm	171. kép 4.
10. Nagyhalász–Homok-tanya	fokosbalta	H: 17,4 cm	171. kép 8.
11. Nagyhalász–Homok-tanya	nyéltámaszos bárd	H: 13,7 cm	171. kép 9.
12. Nagyhalász–Kiszombor A. sír	baltás szekerce	H: 15,6 cm	171. kép 5.
13. Paszab–Belterület	fokosbalta	H: 12,8 cm	171. kép 1.
14. Tiszabercel–Ráctemető 10. sír	balta	H: 10,2 cm	171. kép 3.

Kérdésként merült föl, hogy a baltát hogyan viselték a harcosok. Erre az Ibrány–Esbó-halmi sír nyújt támpontot, ahol a balta közelében küllős elosztókarikát találtunk (98. tábla), ami arra utal, hogy az övről csüngött le a lovas fegyvere.

#### **Fokosbalták** (171. kép 1–2., 4., 6., 8., 11.)

A leggyakoribb forma a fokosbalta. A Rétközben is a leletek közel fele (6 db) ide sorolható. Közülük a legkisebb a paszabi (12,8 cm), a legnagyobb a gégényi (20 cm). Ez utóbbi formája némileg eltér a megszokottól, s lévén szórvány, fölmerül a lehetősége, hogy nem korszakunkhoz tartozik.<sup>75</sup> Kovács László 23 darabot gyűjtött össze e típusból, s elsősorban a X. századra keltezte megjegyezve, hogy a XI. század elején is előfordulhat (RÉVÉSZ 1996. 175. alapján). Eszerint a Rétközből származik e fegyverek 26%-a (amennyiben a gégényi darab korábbi, akkor 21,7%).

#### **Balták és bárdok** (171. kép 3., 9–10.)

A balták és bárdok tipológiailag jól körülhatárolható csoportját jelentik az ún. nyéltámaszos darabok. Összefoglalásában Kovács László mindössze 4–4 nyéltámaszos, köpűszárnyas baltát, illetve bárdot tudott összegyűjteni a Kárpát-medence területéről (KOVÁCS 1986b. 102–110.). Valamennyi köznépi temetőből származik, ahogyan az ibrányi balta és a nagyhalászi bárd is. A szerző megjegyzi, hogy „néhányuk a temető leggazdagabb temetkezéséből” került elő. Ugyanezt elmondhatjuk Ibrány esetében is – az egyetlen lovas sír mellékletéről van ugyanis szó. Bár Kovács László ennek a fegyvernek jó párhuzamait találta meg a Kijevi Rusz területén, az ibrányi lovas sír – a többi nyéltámaszos baltás és bárdos temetkezéshez hasonlóan – a rítusa alapján is jól illeszkedik a temető belső rendjéhez, semmi esetre sem merül fel idegen etnikumhoz tartozása.<sup>76</sup> A sír a X. század közepére keltezhető, tehát a baltatípus javasolt keltezésénél kissé korábbi.

#### **Baltás szekercék** (171. kép 5., 7.)

Legutóbb Kovács László foglalta össze ismereteinket e típusról (KOVÁCS 1989a. 169–171.). Mindössze 6 darabot említett a Kárpát-medencében, közülük 4 felső-Tisza-vidéki lelőhelyről származik, ezen belül 2 a Rétközből. A karosi temetőkből egy további darabbal nőtt a szám (RÉVÉSZ 1996. 175.). A hazai példányok a X. századra, illetve a XI. század elejére keltezhetőek. Nem eldöntött, hogy a honfoglalók keleti emlékanyagának része-e vagy már Kárpát-medencei foglalásuk után vették át valahonnan (KOVÁCS 1989a. 169–171., RÉVÉSZ 1996. 175–177.).

Mindkét rétközi darab köznépi temetőben került elő. Az ibrányi temetkezés a temetőn belüli helyzete alapján a X. század utolsó harmadából származhat.

#### **Szekercék** (171. kép 12–13.)

A területéről származó két szekerce a XIII. századra keltezhető.

<sup>75</sup> Formája és mérete alapján lehet szkíta kori. Jóna András feljegyzése alapján a honfoglalás kori (ezüstcsészés) leletektől pár száz lépésnyire került napvilágra egy szkíta füles bögre és egy orsógomb is (JAM régi III. 1292–1293.). Tehát a közelben szkíta temető volt. A balta származhat onnan is. Az adatra Almássy Katalin hívta föl a figyelmemet.

<sup>76</sup> Annak ellenére, hogy felmerült olyan vélemény is, hogy a Magyarországra telepedett rusz–varég testőrség révén terjedt volna el (ŐSEINKET... 1996. 47. – Révész László).

### 3. Lándzsák, pikák (172. kép)

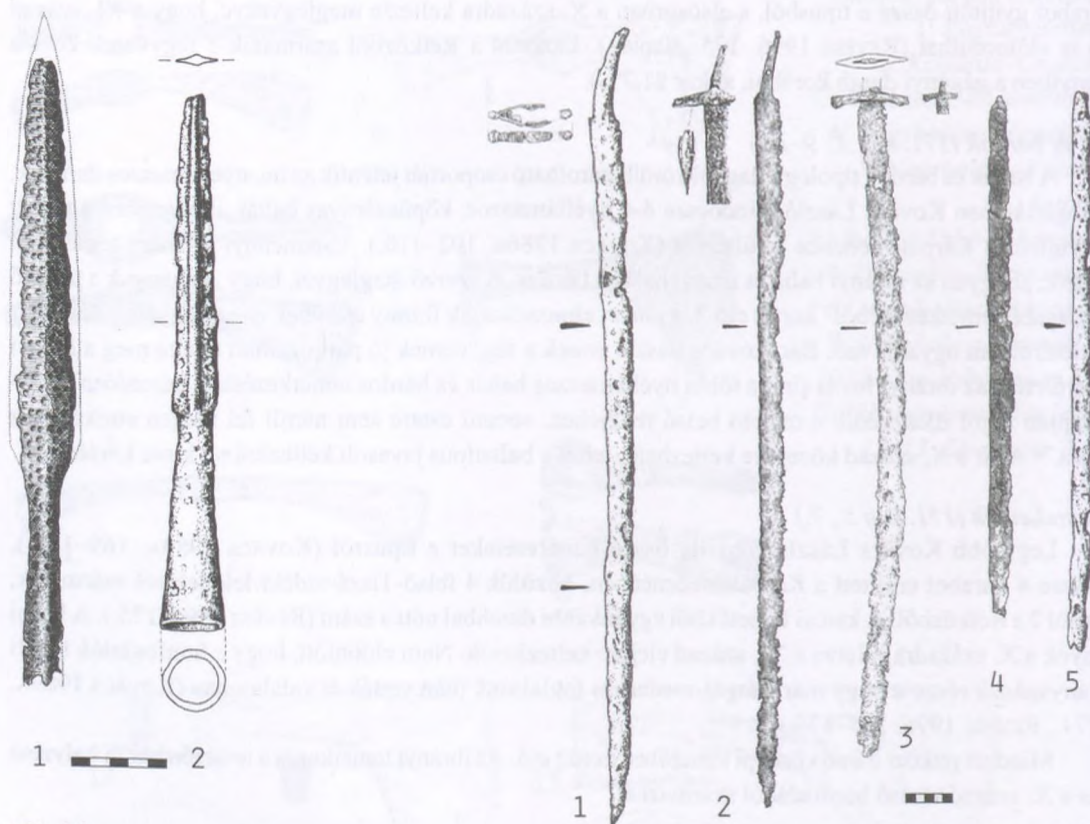
A ritka fegyverek közé tartoznak mind a Kárpát-medencében, mind a Rétközben a lándzsák és pikák. Szórványos előfordulásukat (18 db) Kovács László azzal magyarázta, hogy valószínűleg a sír fölé tűzték ki a fegyvert, s csak ritkán helyezték el a halott mellett (KOVÁCS 1970. 104–106., KOVÁCS 1980–81. 244.).

A rétközi anyagban mindössze egy-egy pika, illetve lándzsa ismert. Biztosan honfoglalás kori (X. századi) a tiszabezdédi 7. sír pikája (208. tábla, 172. kép 2.). Hasonló darab Majson került elő (Kiss 1983. 168., 80. ábra 6.). Kovács László véleménye szerint ezeket a fegyvereket a magyarok magukkal hozták. Könnyű börpáncélos lovasok fegyvere. A hasonló példányok általában rombusz vagy négyzet keresztmetszetűek, s csak ritkán fordul elő közöttük egyenlő szárú kereszt átmetszetű. A Kárpát-medencei két pika ez utóbbiak számát növeli. A szovjet irodalom a X. sz. végére – XI. sz. elejére keltezte a típust, de az már a X. században elterjedt. (KOVÁCS 1970. 98., KOVÁCS 1986. 231. 9. kép, KOVÁCS 1996A. 98. 6. ábra 7.)

A másik itt felsorolandó fegyver a Nagyhalász–Homok-tanyai szórvány lándzsa (133. tábla 8., 172. kép 1.), mely 32,9 cm hosszú és 2,8 cm széles. A darabról nem dönthető el egyértelműen, hogy korszakunkhoz tartozik-e. Ha igen, akkor a Kovács László féle II. típusba tartozik (KOVÁCS 1980–81. 250.)

### 4. Szablyák (173. kép, 176. kép 1.)

A Felső-Tisza-vidék legendás honfoglaló „leletgazdagságának” egyik legfőbb megnyilvánulási formája a szablyák nagy száma az ország többi területéhez képest. Kovács László 139 szablyát gyűjtött össze a honfoglaló szállásterületről (KOVÁCS 1980–81. 244.). A 129 ismert lelőhelyű példányból 51 a szabolcsi-zepléni temetőkből került elő. (Kiss 1985. 231., Karte 4., KOVÁCS 1990., RÉVÉSZ 1996. 131., RÉVÉSZ 1991. 89.) A Rétközben 4 lelőhelyről 6 szablyáról van tudomásunk (176. kép 1.). Ezek a következők:



172. kép

1. Nagyhalász–Homok-tanya, lándzsa;  
2: Tiszabezdéd–Harangláb 7. sír, pika

173. kép

Szablyák a Rétközben.  
1: Szabolcsveresmart–Szelárd-domb 4. sír,  
2–3: Demecser–Borzsovapuszta,  
4: Rétközberencs–Parom-domb 1. sír,  
5: Tiszabezdéd–Harangláb 10. sír

- 1–2. Demecser–Borzsova – 2 db (173. kép 2–3.)
3. Rétközberencs–Parom-domb 1. sír (173. kép 4.)
4. Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 4. sír (173. kép 1.)
5. Tiszabezdéd–Harangláb 8. sír
6. Tiszabezdéd–Harangláb 10. sír (173. kép 5.)

Ez alapján az összes lelőhelyes honfoglalás kori szablya 4,6%-a, a felső-Tisza-vidékiek 11,8%-a származik a Rétközből. Kovács László meggyőző érvelése szerint a szablyás temetkezéseket legkésőbb a 970–980-as évekig ásták meg (KOVÁCS 1990. 40–41.).

A szablyát méltóságjelvényként tartja nyilván a kutatás (RÉVÉSZ 1991. 89–90. – a korábbi irodalommal). Ennek ellenére veretes övvel csak ritkán – 31 esetben – került elő egy sírból. Amikor mégis együtt találták őket, más méltóságjelvények is tartoztak a temetkezéshez (RÉVÉSZ 1996. 131.). A Rétközben az egyetlen ilyen lelőhely Rétközberencs. Tiszabezdéden a 8. sírban ugyan a szablya tarsolylemezzel volt együtt, azonban a veretes övnek csupán a szíjvége került elő.

### 5. Kardok (174. kép, 175. kép 2.)

Kovács László 1990-ben 101 kétélű kardról tudott. Többségük köznépi temetőből származott. Ezeknek a daraboknak a zöme a X. század végére – XI. század elejére (955/70–1020/1030) keltezhető. (KOVÁCS 1990. 40., 42., KOVÁCS 1986. 246., 260., KOVÁCS 1995. 153.) A Rétközből viszonylag nagy számban (5 db) került elő erre az időszakra keltezhető kard (174. kép 2.).

Lelőhely	Hossza	Egyéb	Kép
1 Beszterec–Gyalaptanya	99 cm	bronzkoptatós <sup>77</sup> PETERSEN 1919. S típus	18. tábla 1., 174. kép 2., 9.
2. Beszterec–Gyalaptanya 2. sír <sup>78</sup>	86,5 cm		7. tábla 7., 174. kép 5.
3. Dombbrád–Borzastető		bronzkoptatós	30. tábla 1, 174. kép 10.
4. Gégény–Vasútállomás	94,4 cm	PETERSEN 1919. X típus	50. tábla 5–6., 174. kép 1.
5. Pátroha–Bajor-hegy	92 cm	PETERSEN 1919. X típus	158. tábla 1., 174. kép 3.

Csupán feljegyzésekből tudunk két további X–XI. századi fegyverről, amelyekről azonban éppen ezért nem lehet eldönteni, hogy kardról vagy szablyáról van-e szó (lásd előbb!).

1. Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 1. sír<sup>79</sup>
2. Tiszabezdéd–Harangláb 18. sír<sup>80</sup>
3. Tiszabezdéd–Trafóház

A két további kardnak pontos kormeghatározását nem tudom megadni, ezek elvesztek, s eredetileg sem temetkezésből származtak. Ezek:

1. Kisvárdá–Vár
2. Nagyhalász–Várrét<sup>81</sup>

A nagyhalászi kardról Bakay Kornél rajzot is közöl, azonban megjegyzi, hogy az azonosítása kérdéses, mivel csak egy felirat nélküli rajzról ismeri (BAKAY 1967. 129. Abb. 11: 2). A fegyvert a JAM-ban nem találtam. A lelőhely pedig talán a Kótaj–Várrét nevű lelőhellyel azonos.

A Rétközből említhetünk még néhány későbbi, Árpád-kori kardot is:

Lelőhely	Kronológia	Kép
1. Demecser–Földvár	XII–XIII. század	28. tábla 2., 174. kép 7.
2. Kisvárdá–Gyár u.	XI., talán XII. század	131. tábla 1., 174. kép 4.
3. Kótaj–Várrét	XII–XIII. század	132. tábla 1., 174. kép 6.

<sup>77</sup> Felfüggesztésére szolgálhatott az alatta talált zárt bronzkarika (17. tábla 1.).

<sup>78</sup> Erről a kardról Kovács László azt írta, hogy a JAM-ban nem sikerült azonosítania, s feltételezte, hogy nem is tartozik korszakunkhoz (KOVÁCS 1995. 156.). A 66.46.1. tételszámon Németh Péter jegyezte be a lelőhely nevét. Maga a fegyver – bár legjellegzetesebb része, a markolata hiányzik – tartozhat a leletkörhöz.

<sup>79</sup> Kovács László egyértelműen kardként hivatkozott rá, bár a darabot nem látta (KOVÁCS 1995. 174.).

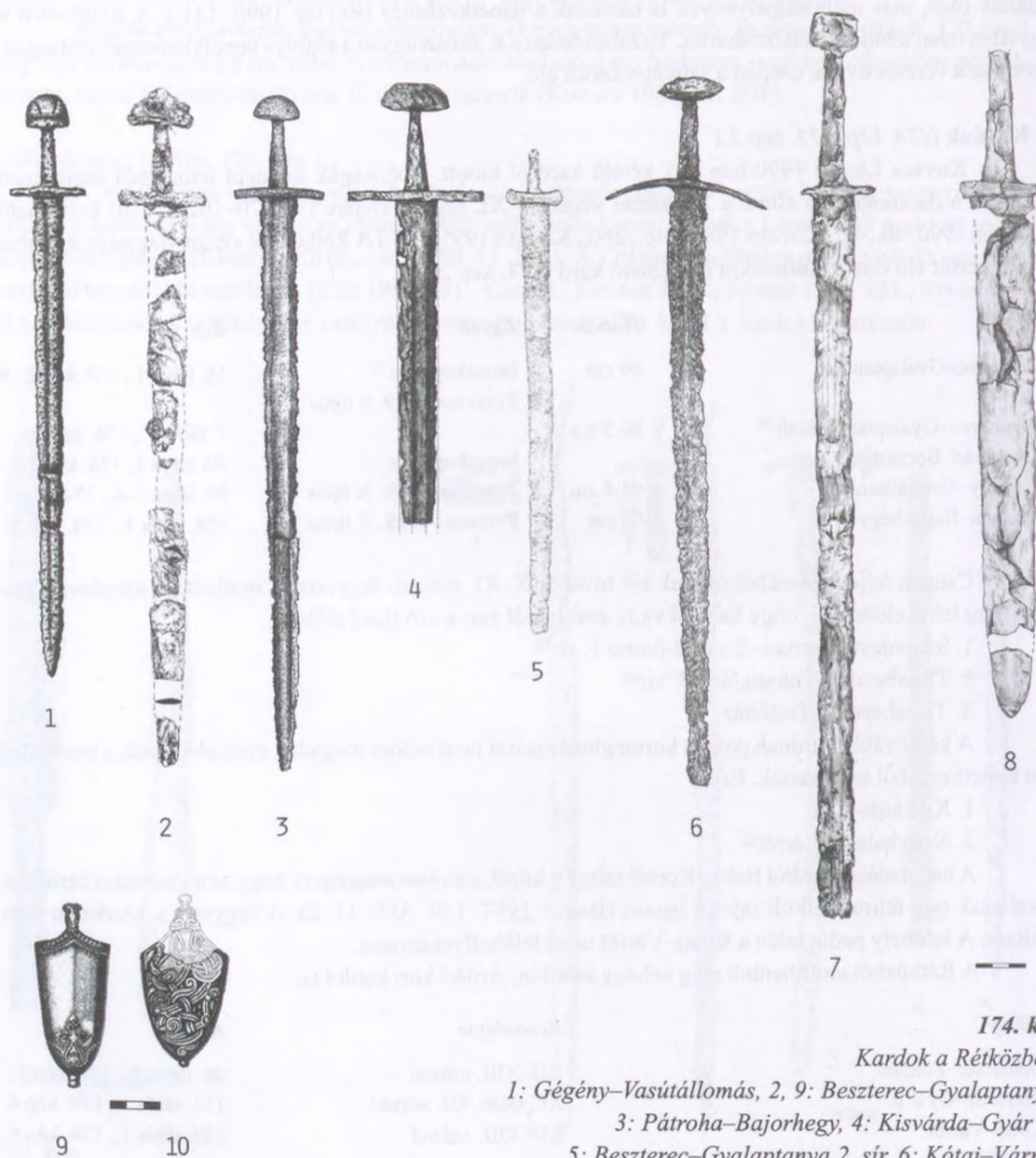
<sup>80</sup> Kovács László a kardra vonatkozó adatot „hitelképtelen”-nek nevezi (KOVÁCS 1995. 176.).

<sup>81</sup> Ezt a darabot a kutatás a X–XI. századi leletek közé sorolja (KOVÁCS 1995. 169.).

(Végül ismerünk egy kardot Tiszarád-Újszőlőből – 222. tábla 5., 174. kép 8. –, amely formáját és méretét tekintve nem hasonlít sem a honfoglalás, sem az Árpád-kori darabokhoz.<sup>82</sup> A leletkataszterben azért szerepeltetem, mert biztos kormeghatározása nem történt meg: más korszakból sem ismerek hasonló darabot.)

Különösen figyelemre méltó, hogy az ország területéről ismert 4 kardkoptató közül 2 rétközi: a besztereci a Baltikumból, a dombrádi a kijevei Oroszországból került vidékünkre (PAULSEN 1933. 35–44., KOVÁCS 1986. 250.).

A kétélű kardok Kisvárdra környéki sűrűsödésére Dienes István hívta föl a figyelmet (DIENES 1961. 176–182.). Azóta többen próbálták a jelenséget értelmezni – eltérő módon.<sup>83</sup> Bakay Kornél elképzelését (BAKAY 1965. 25–29., BAKAY 1967. 154–164.) Németh Péter a Rétközrel kapcsolatban így fejtette ki: „Géza



174. kép

Kardok a Rétközben.

1: Gégény–Vasútállomás, 2, 9: Beszterec–Gyalaptanya,

3: Pátroha–Bajorhegy, 4: Kisvárdra–Gyár u.,

5: Beszterec–Gyalaptanya 2. sír, 6: Kótaj–Várrét,

7: Demecser–Földvár, 8: Tiszarád–Újszőlő, 10: Dombrád–Borzastető

<sup>82</sup> Kovács László a X–XI. századi darabok között hivatkozik rá, bár megjegyzi, hogy az adat fenntartással kezelendő (KOVÁCS 1995. 178.).

<sup>83</sup> A többféle értelmezés egyik fő oka a pontos keltezés nehézsége, vagyis az, hogy nem dönthető el egyértelműen, hogy a kardok Géza fejedelem előtt vagy csak az ő uralkodása idején jelentek-e meg. A keltezés nehézségeire részletesen kitért Kovács 1990. 42.

fejedeleme idejében történt meg e területen a központi hatalom megerősítése, a feudális állam megerend-  
szerének megteremtése”, s az ispáni központ kialakításával állt összefüggésben a kétélű kardos harcos réteg (miles)  
jelenléte, akiket pogány szokás szerint temettek (NÉMETH 1975. 7.). Ez egyúttal azt is jelentené, hogy a régé-  
szeti leletek fényében a megerendszer kialakítása korábban kezdődött, mint azt Kristó Gyula gondolja (KRISTÓ  
1988. 422.), hisz a borsovai ispáni székhely környékén, amelyik már I. István király idején épült ki, a kétélű  
kardok hiányoznak, mivel ekkor a harcos réteg tagjait már keresztény rítus szerint temették (NÉMETH 1975. 7.).

Más vélemény szerint a kardoknak nincs köze Géza fejedelem seregéhez, hanem inkább a kalandozó  
hadjáratok során elszenvedett vereségek késztették arra a harcosokat, hogy fegyvert váltsanak. A kardok hasz-  
nálata ennek megfelelően már Taksony fejedelem idején széles körben elterjedt (KOVÁCS 1990. 44–45. – a ko-  
rábbi hipotézisek és irodalom felsorolásával).

Valójában gondot jelent a kardok pontos keltezése, s ez a tény megnehezíti elterjedésük értékelését.  
A kétélű fegyverek kronológiai helyzetét legutóbb Kovács László vizsgálta behatóan (KOVÁCS 1990.). A szablyás  
sírok időbeli helyzetének meghatározása a velük előforduló érmek alapján meggyőző. Ugyanakkor egyetlen  
pénzzel keltezhető kardos sír fordult elő: ez a kunágotai sír, amelyben azonban egy bizánci kardot találtak,  
tehát „ebből az adatból ... nem lehet következtetni a magyarok nyugat-európai típusú kétélű kardjai  
megjelenésének idejére” (KOVÁCS 1990. 41.). Az, hogy lezajlott egy szablya–kard fegyverváltás, s ennek oka  
a kalandozások alatt elszenvedett vereség, impozáns hipotézis. De csak hipotézis. Amennyiben ugyanis a köz-  
népi temetők alsó kronológiai határát lejjebb sikerül meghúznia a kutatásnak, amire határozott törekvések  
vannak az utóbbi időben (pl. RÉVÉSZ 1996. 91.),<sup>84</sup> akkor nem zárhatjuk ki a kardok és szablyák egyidejű  
használatát (vö. SZÓKE 1962. 83–84.).

A kérdés megoldásához mindenképpen fontos a szablyák és kardok elterjedésének térképezése (KISS  
1985. Karte 4., KOVÁCS 1990. 2. kép). A rétközi lelőhelyek térképén (176. kép) feltűnő, hogy a kardok a Rétköz  
belsejében, zárt körben találhatóak, a szablyák pedig mintegy „körbeölelik” ezeket. Ez esetleg utalhat a két  
fegyverféle egyidejű használatára. (Itt kell megemlítenem a Szabolcsveresmart–Szelérd-dombi temetőt,  
ahonnan az 1. sírból egy kardról van információ, az 5. sírban pedig egy szablyát találtak. Sajnos a kardnak  
nyoma veszett, így az adatot bizonytalanként kell kezelnünk.<sup>85</sup>)

X–XI. századi kardok a Rétköztől keletre is előfordulnak: a Kárpátalján elsősorban az utak mentén he-  
lyezkednek el a lelőhelyek (pl. Munkács–Gallis-hegy, Tiszasalamon, Ágcsernő–KOBÁLY 2001. 211., 213., 11. kép,  
KOVÁCS 1990. 2. kép). A kárpátaljaiak esetében talán az utat biztosító fegyveresek temetkezéseiről lehet szó.

## 6. Buzogányok (175. kép)

Az összegyűjtött anyagban mindössze két buzogány szerepel. A Kovács-féle IV. típusba tartoznak,  
s ennek megfelelően a XII–XIII. századra, esetleg a XIV. század első felére kell kelteznünk őket (KOVÁCS  
1971. 176.).

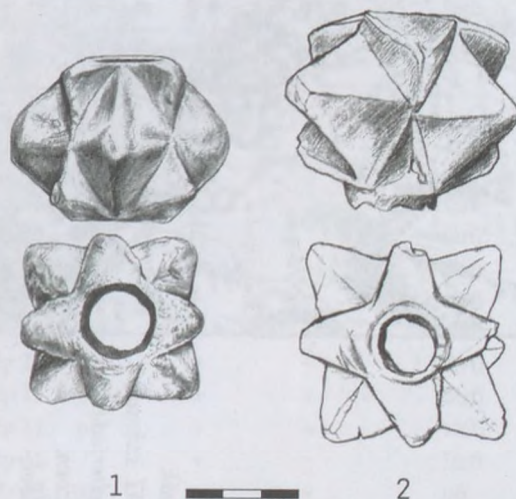
1. Döge–Belterület (33. tábla 1., 175. kép 1.)
2. Kótaj–Szőlő (132. tábla 2., 175. kép 2.)

### 175. kép

Buzogányok a Rétközben.

1: Döge–Belterület,

2: Kótaj–Szőlő



<sup>84</sup> A kronológiai problémákra az összefoglaló fejezetben részletesebben kitérek.

<sup>85</sup> A kardot és szablyát egyaránt tartalmazó leletegyüttesek vizsgálatának nehézségeire vonatkozóan vö. RÉVÉSZ 1996. 205.

176. kép  
 A szablyák  
 és a X–XI. századi  
 kardok elterjedése  
 a Rétközben.  
 1: szablyák,  
 2: kardok





- 1
- 2

### Lovak, lószerszámok

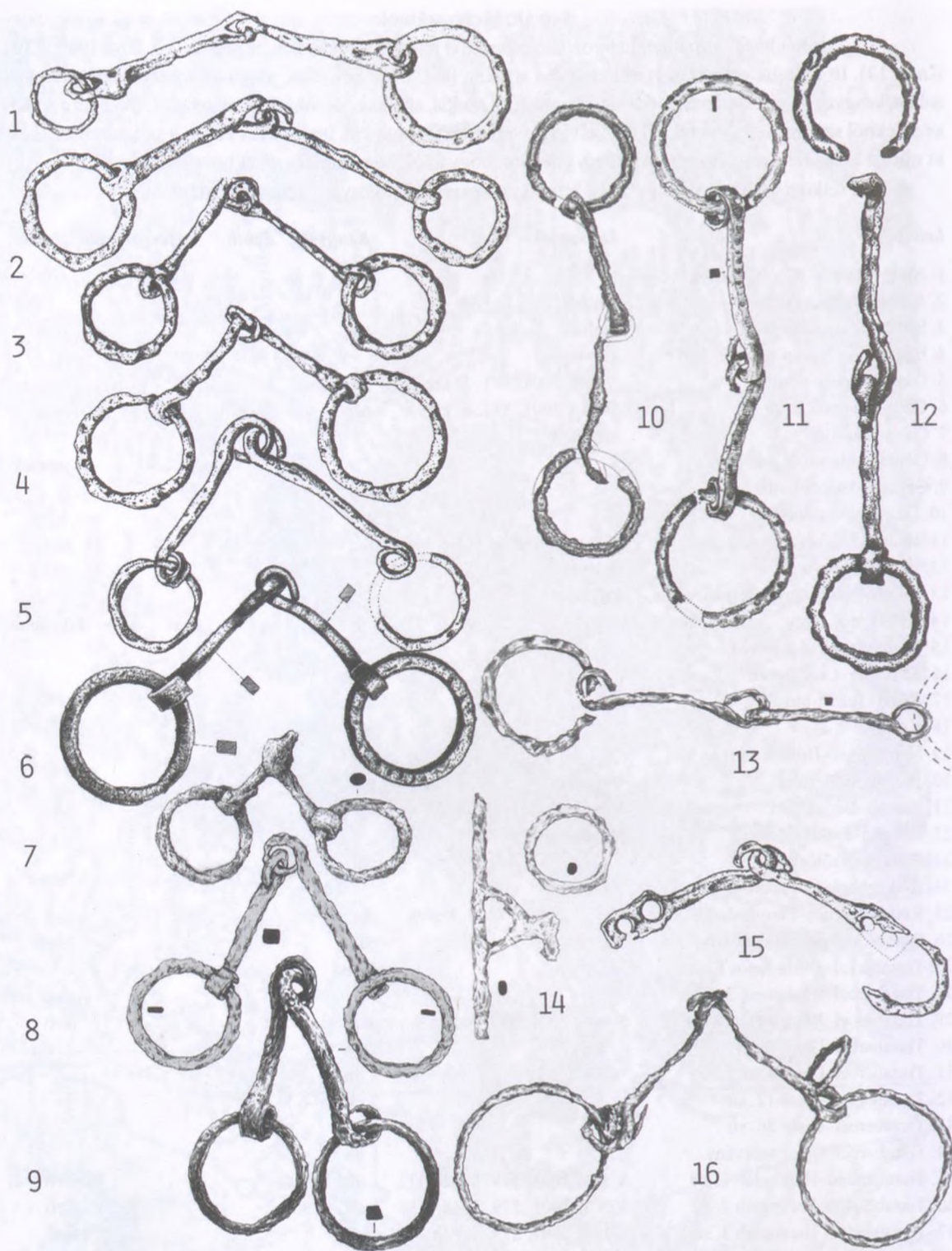
A „mellékletes” sírok meghatározható csoportját jelentik a lovas temetkezések (vö. Kiss 1985. 232., Karte 13). Itt számba vettem egyfelől azokat a sírokat, illetve lelőhelyeket, ahonnan lószerszám-vereteket, zablát, kengyelt vagy hevedercsatot ismerünk, másfelől azokat, ahonnan lócsontokat említenek. (Ahogyan a temetkezésekből származó fegyverekkel együtt tárgyaltam a buzogányokat, itt a fejezet végén a sarkantyúkra térek ki mint a lovas fel-szerelés részeire annak ellenére, hogy azok nem temetkezésekből származnak.)

A rétközi lovas sírok vagy lovas temetkezésekre utaló szórvány leletek az alábbiak:

Lelőhely	Lócsontok <sup>86</sup>	Kengyel	Zabla	Hevedercsat	Egyéb
1. Ajak–(Anarcs–)Czóbel-birtok		pár			nő
2. Ajak–Hosszaki-dűlő	említik				
3. Beszterec–Gyalap-tanya	említik	pár	+		férfi
4. Beszterec–Gyalap-tanya 2. sír	koponya				
5. Gáva–Szincse-domb	VÖRÖS 2001. 571. 5. kép 2.	pár	+		nő
6. Gáva–Vásártér 1. sír	VÖRÖS 2001. 571. 5. kép 3.	pár			férfi
7. Gáva–Vásártér	szórvány				
8. Gégény–Monok-domb (kincs)					veretek
9. Gégény–Vasútállomás		pár	+	+	
10. Gégény–Vasúti őrház		pár	+		
11. Ibrány–Esbó-halom 199. sír	VÖRÖS 2001. 571–572. 5. kép 4.	pár	+	+	férfi
12. Ibrány–Homok	szórvány				
13. Ibrány–Nagy-tanya, Temető-tábla	lókoponya				
14. Kék–Poros-hegy					1 db veret
15. Kemece–Homokbánya		1 db			
16. Kisvárdá–Csabamező		1 db			
17. Kótaj–Teleki-birtok		2 db			
18. Kótaj–?		pár	+		
19. Nagyhalász–Homok-tanya		pár			
20. Paszab–Belterület	lócsontok	pár		+	
21. Paszab–Bénye-part	lócsontok (talán telepről?)				
22. Pátroha–Kuklás-domb	lócsontok				
23. Pátroha–Szőlőskert		pár	+		
24. Rétközberencs–Parom-domb 1. sír	lócsontok				
25. Rétközberencs–Parom-domb 2. sír	VÖRÖS 2001. 577. 5. kép 8.	pár	+		férfi
26. Szabolcsveresmart–Szelérd-domb	lócsontok	pár			férfi
27. Tiszabercel–Diófa-lapos I. sír		2 db	+	+	
28. Tiszabercel–Ráctemető 3. sír			+		férfi
29. Tiszabercel–Ráctemető 10. sír	VÖRÖS 2001. 579. 5. kép 9.	pár	+	+	férfi
30. Tiszabercel–Újsor 2. sír		1 db	+		
31. Tiszabercel–Újsor 3. sír		1 db			
32. Tiszabercel–Újsor 12. sír		2 db	+		
33. Tiszabercel–Újsor 36. sír		2 db	+		
34. Tiszabercel–Újsor szórvány		1 db	+	+	
35. Tiszabездéd–Harangláb 1. sír	VÖRÖS 2001. 579. 5. kép 11.	1 db	+		férfi
36. Tiszabездéd–Harangláb 2. sír	VÖRÖS 2001. 579. 5. kép 10.	1 db	+		férfi
37. Tiszabездéd–Harangláb 3. sír	VÖRÖS 2001. 579. 5. kép 11.	pár	+		férfi
38. Tiszabездéd–Harangláb 4. sír	VÖRÖS 2001. 579. 5. kép 10.	pár		+	férfi
39. Tiszabездéd–Harangláb 5. sír	VÖRÖS 2001. 580.	pár	+	+	férfi
40. Tiszabездéd–Harangláb 6. sír	VÖRÖS 2001. 580. 6. kép 2.	pár	+	+	férfi
41. Tiszabездéd–Harangláb 7. sír	VÖRÖS 2001. 580–1.6. kép 1.	pár	+	+	férfi
42. Tiszabездéd–Harangláb 8. sír	VÖRÖS 2001. 581. 5. kép 11.	pár	+	+	férfi
43. Tiszabездéd–Harangláb 9. sír	VÖRÖS 2001. 581. 5. kép 11.		+		férfi
44. Tiszabездéd–Harangláb 15. sír	VÖRÖS 2001. 581. 5. kép 12.	pár	+	+	nő

<sup>86</sup> A lómaradványok sírbeli helyzetével külön nem foglalkozom, mivel azt nemrégiben Vörös István összefoglalta és elemezte kifejezetten az általam tárgyalt területen (VÖRÖS 2001.). A táblázatban az ő meghatározásait (típusait) használtam.





177. kép

Zablák a Rétközben.

- 1: Tiszabездéd–Harangláb 3. sír, 2: Tiszabездéd–Harangláb 15. sír, 3: Tiszabездéd–Harangláb 7. sír,  
 4: Tiszabездéd–Harangláb 6. sír, 5: Tiszabездéd–Harangláb 8. sír, 6: Gégény–Vasútállomás,  
 7: Beszterec–Gyalap-tanya, 8: Tiszabercel–Újsor 2. sír, 9: Ibrány–Esbó-halom 199. sír,  
 10: Tiszabercel–Ráctemető 10. sír, 11: Tiszabercel–Ráctemető 3. sír, 12: Pátroha–Szőlőskert,  
 13: Tiszabercel–Diófa-lapos I. sír, 14: Gégény–Vasúti őrház, 15: Tiszabездéd–Harangláb 9. sír,  
 16: Tiszabercel–Újsor 12. sír

<i>Lelőhely</i>	<i>Lócsontok</i> <sup>86</sup>	<i>Kengyel</i>	<i>Zabla</i>	<i>Hevedercsat</i>	<i>Egyéb</i>
45. Tiszabездéd–Harangláb 17. sír	VÖRÖS 2001. 581. 6. kép 2.	pár	+	+	
46. Tiszabездéd–Homokbánya		1 db			
47. Tiszabездéd–Trafóház		1 db			
48. Tuzsér–Előtői-dűlő	lófog				

30 leelőhelyről 48 sírról vagy temetkezésre utaló nyomról tudunk. A lovas temetkezés tehát viszonylag gyakori a Rétközben. Ez a szám nagynak tűnik, ha figyelembe vesszük, hogy Bálint Csanád 1969-ben a Felső-Tisza-vidéken 61 lovas sírról tudott (BÁLINT 1969. térkép), és akkor is, ha azzal vetjük egybe, hogy Vörös István 2001-ben ugyanezen a területen 35 leelőhelyről említett lovas temetkezéseket (VÖRÖS 2001.).

Az esetek többségében – amikor meghatározták a halott nemét – férfiak mellé temették a lovat (16), s mindössze 3 sírban lehetett nő a lovas.

Egy temetőben több lovas sír volt Beszterec–Gyalaptanyán (2), Rétközberencs–Parom-dombon (2), Tiszabercel–Ráctemetőben (2), Tiszabercel–Újsoron (5) és Tiszabездéd–Harangláb (11). Sajátos módon a Tiszabercel–újsori szegényes leletanyagú, köznépként meghatározható temetőben – ahol S végű hajkarikák is voltak – 4 lovas temetkezés fordult elő, s ezen kívül egy szórvány zablát is találtak. Ez utóbbi tény jelzi, hogy a lóval temetés szokása még a XI. században is nyomon követhető (vö. VÁLYI 1994. 391–392.).

### 1. Lószerszám-veretek

Lásd a veretekről szóló fejezetben is!

Itt kell megemlítenem a Gégény–Monok-dombi lószerszám- (48. tábla 3–9.) és szügyelővereteket (49. tábla). A legrangosabb férfiak lószerszámára utaló (RÉVÉSZ 1996. 74.) kincset egy ezüstcsészébe rejtve találták meg. Egyértelműen lószerszámhoz tartoztak a nagy, lemezes szügyelőveretek (49. tábla). (Más funkciójú formai és technikai párhuzamaikat lásd a hajfonatkorongoknál bemutatott Ibrány–Esbó-halmi „mellédszél”).

Egy másik esetben is felmerült, hogy a veret esetleg lószerszámon lehetett. Ez a leelőhely Kék–Poros-hegy (121. tábla 3.), mely valószínűleg azonos Nyirbogdány–Kövesszeg-heggyel.<sup>87</sup> Ebben az esetben semmi más nem utal lovas temetkezésre. Magának a veretnek a formája viszont nem elegendő annak eldöntésére, hogy valóban a lószerszámot díszítette-e.

Hasonló a helyzet Tiszabездéd–Harangláb 1. sírban a lábánál talált verettel.

### 2. Zabláék (177. kép)

12 temetőből 25 zablárról van tudomásom. 8 leelőhelyen mindössze egy-egy példány volt:

<i>Lelőhely</i>	<i>Hossza</i>	<i>Karika átm.</i>	<i>Egyéb</i>	<i>Kép</i>
1. Beszterec–Gyalap-tanya	kb. 23 cm	6,9 cm		177: 7.
2. Gáva–Szincse-part				elveszett
3. Gégény–Vasútállomás	30,7 cm	7,6 cm		177: 6.
4. Gégény–Vasúti őrház		4,5 cm	oldalpálcás	177: 14.
5. Ibrány–Esbó-halom 199. sír	28,5 cm	6,2 cm		177: 9.
6. Kótaj–?			elveszett	
7. Pátroha–Szőlőskert	29,9 cm	6–6,4 cm		177: 12.
8. Rétközberencs–Parom 2. sír			töredékes	167. tábla
9. Tiszabercel–Diófa-lapos I. sír			töredékes	173. tábla
10. Tiszabercel–Ráctemető 3. sír	26,5 cm	6,8 cm		177: 11.
11. Tiszabercel–Ráctemető 10. sír	22,7 cm	5,6–5,7 cm		177: 10.
12. Tiszabercel–Újsor 2. sír	25,8 cm	5,6 cm		177: 8.
13. Tiszabercel–Újsor 12. sír	33,2 cm	7,8 cm		177: 16.
14. Tiszabercel–Újsor 36 sír		6 cm	töredékes	196. tábla
15. Tiszabercel–Újsor szórvány			töredékes	197. tábla
16. Tiszabездéd–Harangláb 1. sír			töredékes	201. tábla
17. Tiszabездéd–Harangláb 2. sír			töredékes	201. tábla

<sup>87</sup> Az azonosítást lásd a katalógusban és a veretknél!

<i>Lelőhely</i>	<i>Hossza</i>	<i>Karika átm.</i>	<i>Egyéb</i>	<i>Kép</i>
18. Tiszabездéd–Harangláb 3. sír	25,2 cm	3,6 cm, ill. 6,2 cm		177: 1.
19. Tiszabездéd–Harangláb 5. sír			töredékes	204. tábla
20. Tiszabездéd–Harangláb 6. sír	25,1 cm	6,4 cm		177: 4.
21. Tiszabездéd–Harangláb 7. sír	26,2 cm	5,3 cm		177: 3.
22. Tiszabездéd–Harangláb 8. sír	27,6 cm	4,5 cm		177: 5.
23. Tiszabездéd–Harangláb 9. sír			oldalpálcás töredékes	177: 15.
24. Tiszabездéd–Harangláb 15. sír	27,5 cm	4,4 cm		177: 2.
25. Tiszabездéd–Harangláb 17. sír			elveszett	

A túlnyomó többségük kétkarikás, csuklós szájvasú csikózabla. Mindössze két oldalpálcás darabról tudok: Gégényből és a tiszabездédi 9. sírből (177. kép 14–15.). A bezdédiről közismert, hogy az a fegyveres középréteg temetkezési helye volt. A Gégény–Vasúti őrház lelőhely a Monok-domb közelében található, ahol egy csészében elrejtett kincslelet került elő. Ez a tény, valamint a leletegyüttesben talált pántkarperec talán arra utal, hogy az itt eltemetett a módosabb honfoglaló harcosok közé tartozott. Valóban igaz tehát a rétközi leletekre is az a megállapítás, hogy az oldalpálcás zablát a harcosok közül a rangosabbak használták (DIENES 1966. 210.).

A négykarikás zablák közé tartozik a Tiszabercel–újsori 12. sírban talált példány (177. kép 16.).

A kétkarikás, csuklós szájvasú csikózablák többsége kiskarikás. 6,5 cm fölötti átmérőjű karikája van a Beszterec–Gyalap-tanyán, a Gégény–Vasútállomáson és a Tiszabercel–Ráctemető 3. sírjában talált zablának – ezek sorolhatók a nagykarikás típushoz.

A többtől eltérő megoldású a tiszabездédi 3. sír zablája, melynek két karikája különböző méretű (177. kép 1.). Dienes István épp ezzel a példánnyal kapcsolatban vetette föl, hogy „talán a peckelés miatt készült feltűnően eltérő méretű karikákkal” (DIENES 1966. 226.). Párhuzamát Bodrogszerdahelyről mutatta be.

16 esetben állapítható meg, hogy szimmetrikus vagy aszimmetrikus volt-e a zabla. Közülük mindössze 3 volt szimmetrikus: az ibrányi, a Tiszabercel–Diófa-laposi és a tiszabездédi 9. sír oldalpálcás zablája.

A két szár közt kb. 0,5 cm eltérés van: 3 esetben

A két szár közt kb. 1 cm eltérés van: 6 esetben

A két szár közt kb. 1,5 cm eltérés van: 2 esetben

A két szár közt kb. 2 cm eltérés van: 2 esetben

Dienes István megállapítása szerint az aszimmetrikus zabla főleg a harcosokra jellemző, a nők és rangosabb férfiak inkább használták a szimmetrikus megoldásúakat (DIENES 1966. 220.). A Rétközben alapvetően az aszimmetrikus zabla terjedt el. Ebből a fenti hipotézis értelmében erős harcos rétegre kellene következtetnünk. Ugyanakkor az általánosan elterjedt nézet szerint a Felső-Tisza-vidék egészén a középréteg és a vezérek dominanciája érvényesül (akiknél a fenti megállapítás értelmében szimmetrikus zablákat kellene találnunk). A középrétegre jellemző temetőkben (Tiszabездéd, Tiszabercel–Ráctemető) ugyancsak aszimmetrikus zablákat találunk, tehát a fenti elképzelést leleteink nem igazolják. (Igaz, a Rétközre nem jellemző a középréteg és a vezérek dominanciája sem – erre a kérdésre később részletesebben kitérek.)

A szájvasak vastagságának összevetését az igen rossz megtartás és a restaurálás már nem teszi lehetővé.

### 3. Kengyelek (178. kép)

A kengyeles temetkezések száma 35, ahonnan 60 db kengyelről van több-kevesebb információnk. Ezek 21 lelőhelyről származnak.

<i>Lelőhely</i>	<i>Darab</i>	<i>Típus</i>	<i>Méret (cm)</i>	<i>Kép</i>
1. Ajak–(Anarcs–)Czóbel-birtok	pár	kerek	10,2x12,5	178: 7.
2. Beszterec–Gyalap-tanya	pár	trapéz, tausírozott, gombos	13x18,4	178: 26.
3. Gáva–Szincse-domb	pár	elveszett		
4. Gáva–Vásártér 1. sír	2	körte	13,5x14,6	178: 9. 20.
5. Gégény–Vasútállomás	pár	trapéz	11,7x17,5	178: 28.
6. Gégény–Vasúti őrház	2	kerek + trapéz	11,2x14,6	178: 25.

Lelőhely	Darab	Típus	Méret (cm)	Kép
7. Ibrány–Esbó-halom 199. sír	pár	körte	13,4x16,9	178: 22.
8. Kemece–Homokbánya szórvány	1	elveszett		
9. Kisvárda–Csabamező szórvány	1	körte		178: 12.
10. Kótaj–Teleki-birtok szórvány	1	körte	13,3x17,7	178: 21.
	1	kerek	13,1x14,5	178: 2.
11. Kótaj–?	1	elveszett		
12. Nagyhalász–Homok-tanya	pár	trapéz		178: 27.
13. Paszab–Belterület	pár	vállba kovácsolt fülű	13,5–14,5x17	178: 32.
14. Pátroha–Szőlőskert	pár	vállba kovácsolt fülű	12,7x16,3	178: 33.
15. Rétközberencs–Parom-domb 1. sír	pár	kerek	12,3x14,4	178: 6.
16. Rétközberencs–Parom-domb 2. sír	pár	körte	11,9x14,8	178: 15.
17. Tiszabercel–Diófa-lapos I. sír	2	kerek + körte	12,5x14, 13x?	178: 3. 18.
18. Tiszabercel–Ráctemető 10. sír	pár	körte	18,5x	178: 14.
19. Tiszabercel–Újsor 2. sír	1	elveszett		
20. Tiszabercel–Újsor 3. sír	1	vállba kovácsolt fülű	13,9x16,8	178: 31.
21. Tiszabercel–Újsor 12. sír	2	trapéz	12,4x18,9 és 11,3x16,4	178: 23. 29.
22. Tiszabercel–Újsor 36. sír	2	trapéz és vállba kovácsolt fülű	11,1x16,7 és 13,4x16,4	178: 24. 34.
23. Tiszabercel–Újsor szórvány	1	vállba kovácsolt fülű	13,3x16,3	178: 30.
24. Tiszabездéđ–Harangláb 1. sír	1	körte	13,6x?	178: 13.
25. Tiszabездéđ–Harangláb 2. sír	1	körte	11,1x15,4	178: 16.
26. Tiszabездéđ–Harangláb 3. sír	pár	kerek	12,8x14,5	178: 5.
27. Tiszabездéđ–Harangláb 5. sír	pár	kerek	11,6x13,7	178: 4.
28. Tiszabездéđ–Harangláb 6. sír	pár	körte	13,2x15,2	178: 8.
29. Tiszabездéđ–Harangláb 7. sír	2	körte	13,5x15,9 és 13x17	178: 10. és 17.
30. Tiszabездéđ–Harangláb 8. sír	pár	körte	13,2x15	178: 11.
31. Tiszabездéđ–Harangláb 9. sír	pár	körte, elveszett	12x13,7	
32. Tiszabездéđ–Harangláb 15. sír	pár	kerek	12x15,2	178: 1.
33. Tiszabездéđ–Harangláb 17. sír	pár	elveszett		
34. Tiszabездéđ–Homokbánya	1	körte	13x16,3	178: 19.
35. Tiszabездéđ–Trafóház	1	elveszett		

A rétközi kengyelek között – annak megfelelően, hogy (amelyiknek a formáját ismerjük) túlnyomó többségük férfisírból származik – alig-alig találunk szűkre méretezettet. A legkisebb pár az anarcsi (178. kép 7.) – 10,2x12,5 cm. A többi kengyel szélessége meghaladja a 11 cm-t.

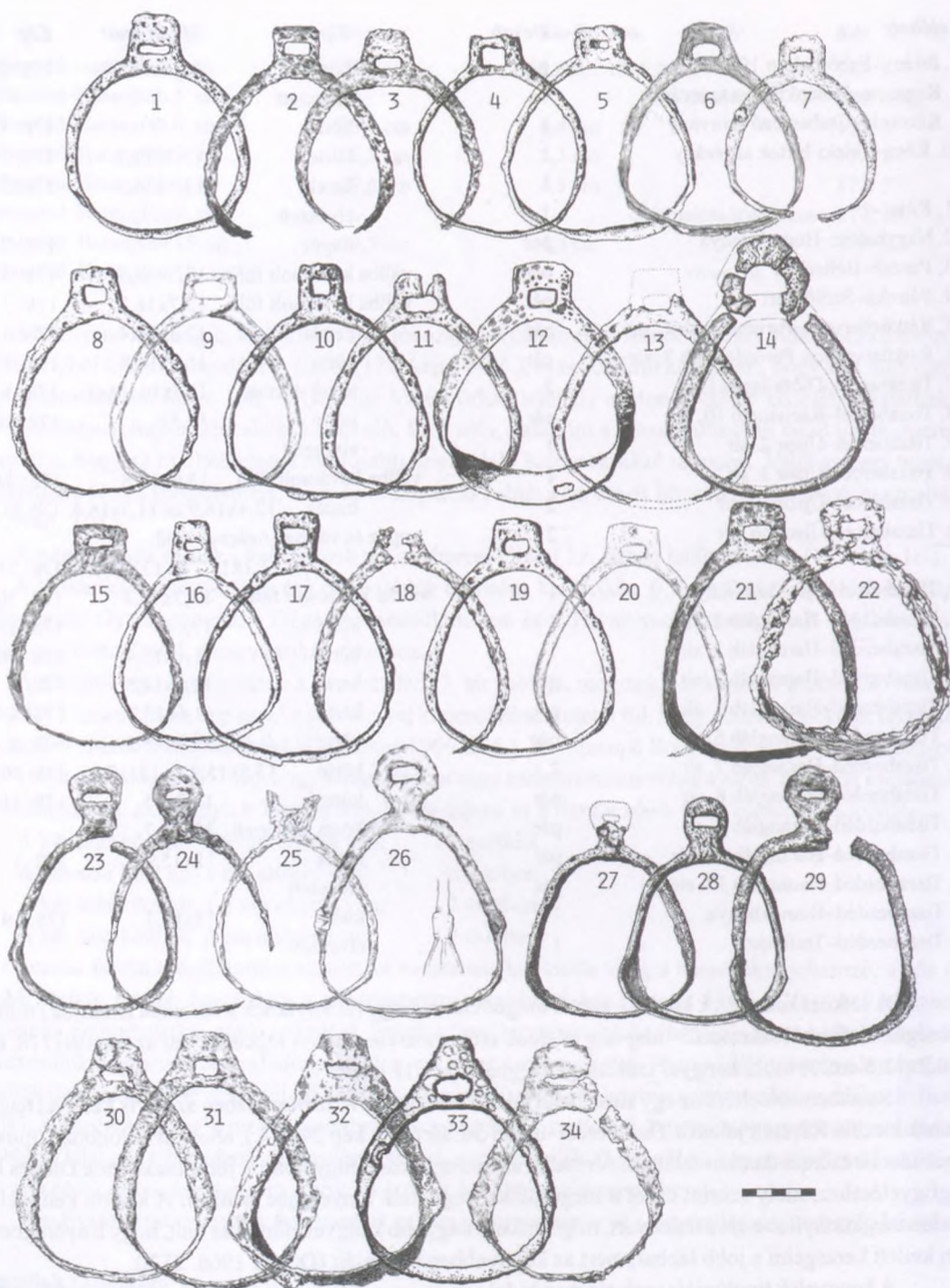
5 esetben volt eltérő az egy síron belül talált két kengyel. Közülük 4 ízben az egyik kengyel nagyobb, a másik kisebb. Kivételt jelent a Tiszabercel–újsori 36. sír (178. kép 24., 34.), ahol két különböző típusú, ám közel azonos méretű darabot találtak. A rétközi aszimmetrikus kengyelpárok jól illeszkednek Dienes István megfigyeléséhez, mely szerint ezzel a megoldással segítették a nyeregbe szállást. A kisebb kengyel a bal oldalon megkönnyítette ezt a manővert, míg a másik, nagyobb kengyel előnye az volt, hogy a nyeregben már nem kellett keresgélni a jobb lábbal, mert az könnyebben beletalált (DIENES 1966. 232.).

A kengyelek tipológiája csak részben kidolgozott, így a rétközi példányok besorolása sem egyszerű.

A kengyelek szíjának rögzítésére szolgált a két tiszabездéđi csontpecék (206. tábla).

### **Kerek kengyelek (178. kép 1–7.)**

8 temetkezésből (az összes temetkezés 22%-a) 13 darabot (22%) soroltam e típushoz. A gondot ez esetben az jelenti, hogy vannak olyan példányok, melyek mintegy átmenetet képeznek a kerek és a körte alakú kengyelek között. Annyi bizonyos, hogy a legkisebb méretű kengyelek ehhez a csoporthoz tartoznak. A kerek kengyelek magassága általában 15 cm alatti, s a szélesség és magasság között kevesebb, mint 3 cm szokott lenni az eltérés (van, amikor csak 1–1,5 cm). A körte alakúak magassága ezzel szemben rendszerint 16 cm fölött van, s a magasság és szélesség közti eltérés több, mint 3 cm. Ha elfogadjuk e kritériumokat, akkor a kettő határán mozgó darabokat nehéz besorolni (pl. 178. kép 9.).



178. kép

Kengyelek a Rétközben.

1: Tiszabездéd–Harangláb 15. sír, 2, 21: Kótaj–Teleki-birtok, 3, 18: Tiszabercel–Diófa-lapos I. sír,  
 4: Tiszabездéd–Harangláb 5. sír, 5: Tiszabездéd–Harangláb 3. sír, 6: Rétközberencs–Parom-domb 1. sír,  
 7: Ajak–(Anarcs)–Czóbel-birtok, 8: Tiszabездéd–Harangláb 6. sír, 9, 20: Gáva–Vásártér 1. sír,  
 10, 17: Tiszabездéd–Harangláb 7. sír, 11: Tiszabездéd–Harangláb 8. sír, 12: Kisvárda–Csabamező,  
 13: Tiszabездéd–Harangláb 1. sír, 14: Tiszabercel–Ráctemető 10. sír, 15: Rétközberencs–Parom-domb 2. sír,  
 16: Tiszabездéd–Harangláb 2. sír, 19: Tiszabездéd–Homokbánya, 22: Ibrány–Esbó-halom 199. sír,  
 23, 29: Tiszabercel–Újsor 12. sír, 24, 34: Tiszabercel–Újsor 36. sír, 25: Gégény–Vasúti őrház,  
 26: Beszterec–Gyalap-tanya, 27: Nagyhalász–Homok-tanya, 28: Gégény–Vasúttállomással szemben,  
 28: Tiszabercel–Újsor 12. sír, 29., 30.: Tiszabercel–Újsor szórvány, 31: Tiszabercel–Újsor 3. sír, 32: Paszab-  
 Belterület, 33: Pátroha–Szőlőskert

### **Körte alakú kengyelek (178. kép 8–22.)**

Az előző típusnál említett kritériumok alapján 14 temetkezés (40%) 22 kengyele (36,7%) tartozik ide. Ez egyébként a leggyakoribb típus.

### **Vállba kovácsolt fülű kengyelek (178. kép 30–34.)**

Formájuk alapján az előző csoporthoz köthetők, azaz ezek is körte formájúak, de vállkiképzésük alapján különválasztható darabok. 5 temetkezés (14,3%) 7 darabja (11,7%) képviseli a Rétközben, vagyis a karosi temetővel ellentétben (RÉVÉSZ 1996. 45.) itt előfordult a típus párosával is.

### **Trapéz alakú kengyelek (178. kép 23–29.)**

A kengyel testétől tagoltan elváló fül alapján választhatók külön az ehhez a típushoz sorolható darabok. 6 temetkezés (17,1%) 10 kengyele (16,7%) sorolható a csoporthoz. Ide tartoznak a legnagyobb méretű darabok (178. kép 29.).

Egy variánsnak tekinthető a besztereci kengyelpár (178. kép 26.), amelyik gombos szárú, s egyúttal a Rétközben egyedül tausírozott. Szőke Béla fölvetette, hogy a gombos szárú variáns a kétélű kardokkal együtt került a Kárpát-medencébe (SZŐKE 1962. 83.).

A típusra vonatkozó adatokat legutóbb Kovács László gyűjtötte csokorba, utalva a korábbi irodalomra is (KOVÁCS 1986B. 110–113., KOVÁCS 1986C. 204–223.). X. század második fele keletkezését a rétközi leletek is alátámasztják, a kronológiailag meghatározható darabok ún. köznépi temetők korai – X. századi – sírjaiból származnak. A X. század első felére keltezhető sírokból a Rétközben is hiányoznak a trapéz alakú kengyelek (vö. RÉVÉSZ 1996. 45–46.). Szőke Béla figyelte meg, hogy a trapéz alakú darabok gyakoriak a kétélű kardos sírokban (ezek rendszerint köznépi környezetet jelentenek) (SZŐKE 1962. 83.).

## **4. Hevedercsatok**

A lószerszám részei közül a hevedercsatokat találjuk még meg a sírokban. A Rétközből a lovas sírok számához képest kis példányszámban kerültek elő (összesen 13 db). Elemzésüket lásd a viseleti tárgyak csatokról szóló részében! Ugyancsak ott ejtettem szót a Gáva–vásártéri I. sír lószerszámjához tartozó líra alakú bronzcsatról (163. kép 4.).

## **5. Nyergesek**

A nyereg formájára, díszítésére utaló leletről a Rétközből nem tudok.

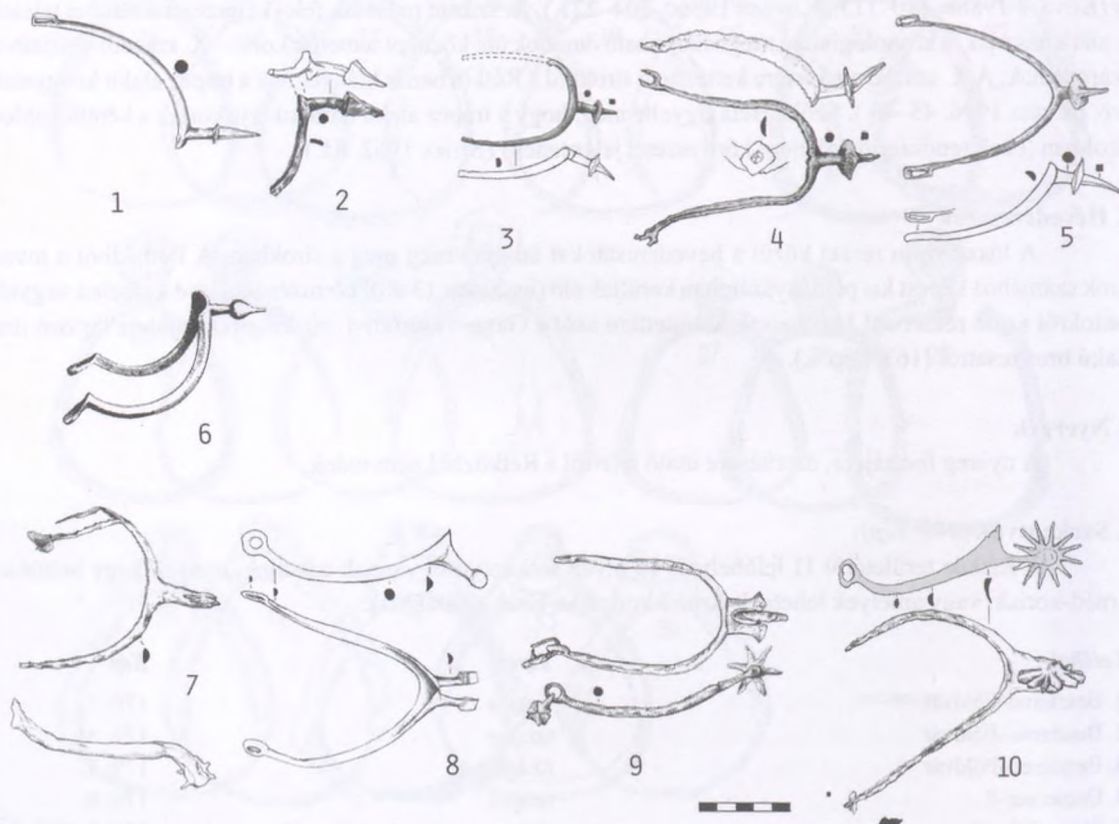
## **6. Sarkantyúk (179. kép)**

A Rétköz területéről 11 lelőhelyről 15 olyan sarkantyúról vannak adataink, melyek vagy biztosan Árpád-koriak, vagy amelyek lehetnek Árpád-koriak is. Ezek az alábbiak:

<b>Lelőhely</b>	<b>Típus</b>	<b>Kép</b>
1. Beszterec–Földvár	tarajos	179: 7.
2. Beszterec–Földvár	tarajos	179: 8.
3. Beszterec–Földvár	tüskés	179: 1.
4. Demecser–?	tarajos	179: 9.
5. Fényeslitke–?	tüskés, a tüske alatt ellenzőlemezzel	179: 5.
6. Kék–Gyalap útja	elveszett	
7. Kisvárdá–Csabamező	gombos	179: 6.
8. Nagyhalász–?	tüskés, a tüske alatt ellenzőlemezzel	179: 4.
9. Nagyhalász–?	tüskés, a tüske alatt ellenzőlemezzel	179: 3.
10. Nagyhalász–?	tüskés	179: 2.
11. Nyírbogdány–?	elveszett	
12. Nyírbogdány–?	elveszett	
13. Paszab–Sűrűpart	tarajos	179: 10.
14. Tiszabездéd–?	tarajos, elveszett	
15. Tiszarád–Ref. templom	tarajos, elveszett	

A sarkantyúk közül 5 példány tuskés, 1 gombos, 6 tarajos, 3 példánynak a típusáról nincs információnk. Minthogy valamennyi sarkantyú szórványlelet, így keltezésük csak tipológiai alapon kísérelhető meg, ami ma még meglehetősen bizonytalan a hazai leletek módszeres összegyűjtése és feldolgozása híján. Mindenesetre a rétköziek közül a legkorábbiak a tuskésék. Ezek kivétel nélkül ívesek. Általános vélemény, hogy az íves kiképzésű sarkantyúk a XII. századnál nem korábbiak, közülük a sima kúpos tuskéjú darabok (179. kép 1–2.) inkább a század elején készülhettek, míg a tüske alatt ellenzőlemezes példányok (179. kép 3–5.), valamint a gombos sarkantyú (179. kép 6.) a XII. század közepe utánra datálhatók (KOVÁCS 1986. 266.). Kovács László összefoglaló értékelése után jelent meg Wolf Mária tanulmánya, amelyben közölt két, ásatásból – Karos–Tobolyka 2. ház – származó, íves szárú, gúla alakú tuskéval ellátott sarkantyút. Ezek értékelése során fölvetette, hogy a típus már a X. században megjelent (WOLF 1991. 590–591., 17. kép 1.), arról azonban nem ejtett szót, hogy meddig maradtak használatban az ilyen típusú darabok. Így a szórvány példányok keltezése továbbra is nyitott kérdés. Ez különösen azért sajnálatos a Rétközben, mert a besztereci várat épp egy ilyen sarkantyúval kísérelte meg publikálója keltezni (lásd részletesebben a katalógusban!). A fentiek fényében pillanatnyi ismereteink szerint a sarkantyú keltezésre egyelőre nem alkalmas.

A tarajos sarkantyúk a XIII. század elején–közepén tűntek föl (KOVÁCS 1986. 266.).



179. kép

Sarkantyúk a Rétközben

1, 7–8: Beszterec–Földvár, 2–4: Nagyhalász–ismeretlen lelőhelyű,

5: Fényeslitke–ismeretlen lelőhelyű, 6: Kisvárdá–Csabamező,

9: Demecser–ismeretlen lelőhelyű, 10: Paszab–Sűrűpart

## Ételmelléklek

A temetkezésekben többféle nyom utalhat ételmelléklet adására. A leggyakrabban az edények alapján gondolhatunk e szokásra. Előfordul, hogy csak a sírban talált állatcsont utal rá.

### 1. Sírkerámia (180–181. kép)

Míg a településeken előkerülő leletanyag zöme a kerámia, a temetkezésekre korántsem jellemző annyira (TETTAMANTI 1975. 104.).

Lelőhely	Nem	Helye	Típus	Egyéb	Kép
1. Gáva–Vásártér 18. sír	gyerek		fejnél	fenékbélyeges	180: 10.
2. Gáva–Vásártér 30. sír	gyerek		jobb vállnál	perem	45. tábla
3. Ibrány–Esbó-halom 163. sír	nő		cserepek		84. tábla
4. Ibrány–Esbó-halom 164. sír	férfi	fejnél-lábnál	két edény, egyik fenékbélyeges	a sír fordítva tájolt	180: 8., 14.
5. Ibrány–Esbó-halom 165. sír	férfi	jobb mellen		összeroppant	180: 6.
6. Ibrány–Esbó-halom 248. sír	férfi		alj		109. tábla
7. Ibrány–Esbó-halom 251. sír	nő	betöltésben	fenékbélyeges	a sír fordítva tájolt	180: 4.
8. Ibrány–Esbó-halom 255. sír	nő	jobb bokánál		a sír fordítva tájolt	180: 13.
9. Nagyhalász–Kiszombor B. sír			alsó rész		180: 7.
10. Nagyhalász–Kiszombor 1. sír		fejnél	fenékbélyeges		180: 12.
11. Tiszabercel–Ráctemető 8. sír	nő	fejnél		a sír fordítva tájolt	180: 9.
12. Tiszabercel–Ráctemető 9. sír	gyerek	fejnél	fenékbélyeges		180: 1.
13. Tiszabercel–Újsor 7. sír		lábszárnál	cserép	elveszett	
14. Tiszabездéd–Harangláb 3. sír	férfi	fejnél			180: 5.

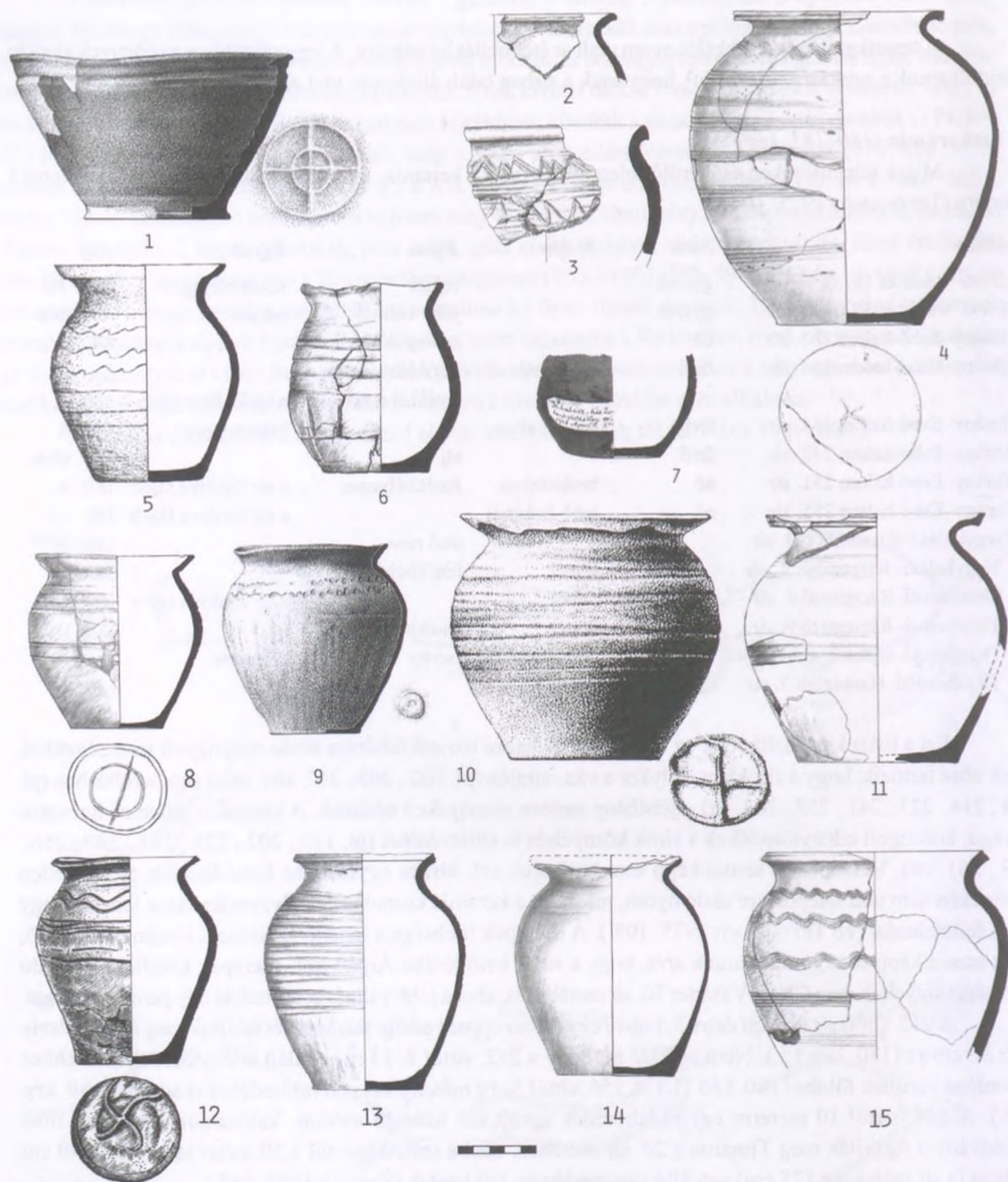
Ezt a listát kiegészíthetjük az Ibrány–Esbó-halmi temető feltárása során megfigyelt jelenségekkel. Ezek közé tartozik, hogy a sírokban – olykor a váz szintjén (pl. 202., 203., 247. sír), máskor a betöltésben (pl. 168., 214., 223., 241., 259., 263. sír) – jónéhány esetben cserepe/ke/t találtunk. A korszakra jellemző homokos anyagú, korongolt edénytöredékek a sírok környékén is előfordultak (pl. 181., 203., 238., 247., 249., 256., 259., 261. sír). Véletlenül semmiképp sem tarthatjuk ezt, hiszen egyrészt az Esbó-halmon és közvetlen környékén nem volt településre utaló nyom, másrészt a kerámia kronológiai helyzete sem tesz lehetővé egy ilyen feltételezést (vö. TETTAMANTI 1975. 108.). A cserepek többsége a temető X. századi részén fordult elő, tehát semmiképp sem gondolhatunk arra, hogy a sírok betöltésébe Árpád-kori cserepek kerültek. Hasonló jelenséget figyeltek meg Gáva–Vásártér 30. sír esetében is, ahol a jobb vállnál bontottak ki egy peremtöredéket.

A 253. (női) sír mellett délre 3,5 m-re egy összeroppant edény felső részét találtuk meg a mai felszín alatt 30 cm-re (180. kép 15.). Nem zárható ki, hogy a 252. sírtől 8–13 m-re talált edénytöredékek is ehhez hasonlóan kerültek földbe (180. kép 11.). A 256. sírtől 5–10 méterre két peremtöredékre akadunk (180. kép 2–3.). A 258. sírtől 10 méterre egy oldaltöredék került elő hasonló módon. Valószínűleg hasonló rítus maradványát figyelték meg Tímáron a 20. sír esetében, ahol a temetkezéstől 1,50 méter távolságra, 40 cm mélyen (a sír mélysége 125 cm) egy álló cserépedényre bukkantak (KOVÁCS 1988. 145.).

Az ibrányi temetőben az edények elhelyezésének módjában további különlegességeket figyeltünk meg. Ezek közé tartozik a 251. számú, fordított tájolású női sír, ahol a svasztika alakú fenékbélyeges fazekat a sír alja felett 85 cm-rel találtuk meg, vagyis a sír betöltésében volt (180. kép 4.). Bár hasonló jelenséget több esetben megfigyeltek (KÜRTI 1978/79. 343. a párhuzamokkal), Kvassay Judit a sírkerámiáról írt összefoglalásában kétségbe vonta ezek hitelességét megjegyezve, hogy ezekben az esetekben bolygatás nyomaira bukkantak (KVASSAY 1982. 14.). Az ibrányi sír biztosan nem volt bolygatott, az edény egyértelműen a sír betöltésében volt.

A temetés során különféle tárgyak behajítása a sírba széles körben ismert szokás. A néprajzi gyűjtések során előfordult pénz, zsebkendő, szövetdarab stb. bedobálása. Magyarazata a szokást gyakorlók körében az, hogy ez a rítus megvédi a hozzátartozót a halottól. De elképzelhető a szokáshoz fűződő más hit is. Az udmurtok pl. azért dobnak pénzt a sírba, hogy „megvásárolják a helyet” a halottnak (AHMEDOV–BELOCERKOVSKAJA 1998. 106–107.).





**180. kép**

Sírkerámia a Rétközben.

1: Tiszabercel–Ráctemető 9. sír, 2–3: Ibrány–Esbó-halom 256. sír környékén,

4: Ibrány–Esbó-halom 251. sír, 5: Tiszabездéd–Harangláb 3. sír, 6: Ibrány–Esbó-halom 165. sír,

7: Nagyhalász–Kiszombor B. sír, 8, 14: Ibrány–Esbó-halom 164. sír, 9: Tiszabercel–Ráctemető 8. sír,

10: Gáva–Vásártér 18. sír, 11: Ibrány–Esbó-halom 252. sír, 12: Nagyhalász–Kiszombor 1. sír,

13: Ibrány–Esbó-halom 255. sír, 15: Ibrány–Esbó-halom 253. sír környékén

Ibrányban szinte minden esetben másként és másként fordult elő a kerámiamelléklet. A 163. (női) sírban ugyanannak a nagy fazéknak a halott jobb oldalán három, a bal oldalán egy cserepe hevert (84. tábla). (A sír nem volt szétszántva.) Ugyancsak töredékes a 248. (férfi)sír edénye: ennek csak az alja került a sírba. A 165. (férfi)sírban az összeroppant edény a jobb mellkas fölött volt (180. kép 6.).

Ugyancsak ritka szokást figyelhettünk meg a 164. sírban, ahol a fej és a láb mellé egy-egy edényt helyeztek (59. kép, 180. kép 8., 14.). Kvassay Judit a síredényekről adott összefoglalójában 1982-ben még külön kiemelte, hogy ilyesmire nincs példa, illetve a szórványos adatok hitelességét kétségbe vonta. Ugyanakkor fölhívta a figyelmet arra, hogy ez a rítus gyakori a szlovákiai IX–X. századra keltezett temetkezések esetében. (KVASSAY 1982. 14–15.)

Gyakoribb rítus, amikor a bögrét a láb mellé tetették, bár ez elsősorban a Dunától északra és nyugatra fekvő területre jellemző, a Dunától keletre inkább a fej felőli részhez állították a kerámiát (KVASSAY 1982. 14.). Ibrányban a 255. (női) sírban a jobb bokacsont felett, a koporsón belül helyezkedett el egy kisebb fazék (180. kép 13.). Hogy a fejhez tett edény a Dunától keletre gyakoribb, igazolja az is, hogy további 5 db rétközi temetkezésben a megtalált edény valóban ott került elő. Tiszabercel–Ráctemetőben két – egymás szomszédságában (a feltárt terület szélén) fekvő – X. századi sírban (8–9. sír) volt edénymelléklet. Mindkét esetben a koponya bal oldalánál volt az edény. Fejnél volt a Nagyhalász–Kiszombor-hegyi 1. sír fenékbélyeges edénye, a Gáva–Vásártér 18. sír ugyancsak fenékbélyeges darabja és a Tiszabездéd–haranglábi 3. sír bögréje.

Az edénymellékletes temetkezések többsége X. századi (TETTAMANTI 1975. 104.). Valamennyi rétközi ilyen sír ugyancsak X. századi. Feltűnően gyakori közöttük a fordított tájolású temetkezés, azaz ahol a halottat fejjel keletre fektették a sírba. Ilyen volt Tiszabercel–Ráctemető 8. sír, Ibrány–Esbó-halom 164., 251. és 255. sír. Mint látjuk, ez különösen az ibrányi temetőre jellemző, ahol 4 sírban összesen 5 ép edény volt mellékletként. Közülük mindössze 1 volt Ny–K-i tájolású sírban. Ezek a temetkezések feltehetőleg idegen etnikum jelenlétére utalhatnak a temetőkön belül (a kérdésre az ibrányi temető elemzésénél visszatérek, illetve lásd KOVÁCS 1994. 94–102., ISTVÁNOVITS 1997.!).

Végül nem hagyhatom említés nélkül, hogy a fenti adatok mellett van jó néhány olyan ép edény a Rétközben, melyeknek előfordulási körülményeiről csak nagyon kevés adattal rendelkezünk. Így nem dönthető el, hogy ezek temetkezés mellékletei voltak-e vagy telepről származnak.

1. Döge–Nozdroviczky Kázmér beltelke (181. kép 1.)
2. Döge–? (181. kép 3–4.)
3. Gáva–Farkas Lajosné udvara (181. kép 8.)
4. Ibrány–Nagy-tanya, Temető tábla (181. kép 9.)
5. Kótaj–Belterület, Ibrányi Zsigmondné kertje (181. kép 15.)
6. Paszab–Belterület (181. kép 2., 5., 7., 10., 12.)
7. Paszab–? (181. kép 6., 14.)
8. Tiszabездéd–Református templom (181. kép 13.)
9. Vasmegeyer–Vécsey Károly Nagy-tanyája (181. kép 11.)

A sírokban talált edények többsége bögre, illetve fazék. Emellett egy tárlól van tudomásom a Rétközben (Tiszabercel–Ráctemető 9. sír),<sup>88</sup> illetve Paszabról ismerünk egy palackot, amely esetleg lehetett temetkezés melléklete.

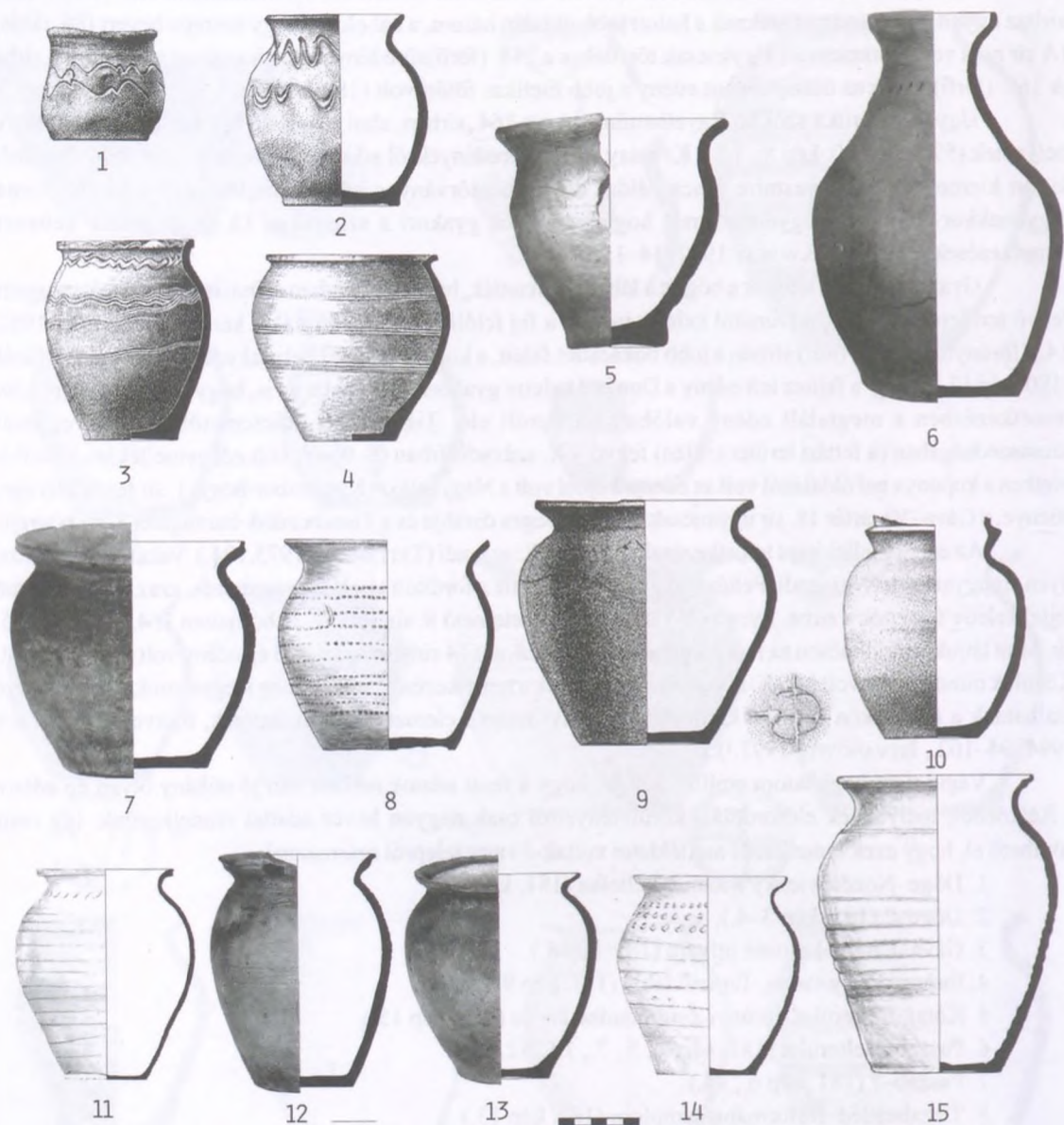
4 lelőhely 6 edényén lehetett megfigyelni fenékbélyeget.

## 2. Húsadomány a sírokban

A sírokból előkerülő csontok egy része ételadománynak tekintendő. A Felső-Tisza-vidék e kategóriához sorolható leleteit nemrégiben értékelte Vörös István (VÖRÖS 2001.). Az alábbi lelőhelyek tartoznak ide:

Lelőhely	Meghatározása	Helye
1. Gáva–Vásártér 1. sír	disznócsontok	koponyától nyugatra
2. Gáva–Vásártér 31. sír	„csont”	mellen
3. Ibrány–Esbó-halom 264. sír	juh humerus	comb mellett
4. Rétközberencs–Parom-domb 2. sír	„csont”	koponya mellett
5. Tiszabercel–Ráctemető 29. sír	„csont”	koponya mellett

<sup>88</sup> A tállal kapcsolatos adatokat lásd a telepekről szóló fejezetben!



**181. kép**

Ép edények a Rétközben, melyek származhatnak sírből is

- 1: Döge-Nozdroviczky Kázmér beltelke, 2, 5, 7, 10, 12: Paszab-Belterület, 3-4: Döge-?,  
 6, 14: Paszab-?, 8: Gáva-Farkas Lajosné udvara, 9: Ibrány-Nagy-tanya, Temető tábla,  
 11: Vasmegyer-Vécsey Károly Nagy-tanyája, 13: Tiszabездé-Refomátus templom,  
 15: Kótaj-Belterület, Ibrányi Zsigmondné kertje

A húsadomány ilyen mennyisége azért figyelemre méltó, mivel a régi ásatásokon feltehetőleg gyakran nem fordítottak figyelmet az állatcsontokra. Valójában a jelenség nem tekinthető ritkának. Többnyire fiatal állatok lapockarésze vagy combja jelentette a túlvilági útravalót (VÖRÖS 2001.). Valószínűleg ételként kerülhetett Tiszabercel–Ráctemető 26. gyereksírba egy 20 cm hosszú halváz. Ez a lábszár közt került elő.

### Állatmaradványok

A fentiekben bemutatott, ételmellékletre utaló állatcsontokon kívül előfordulnak a temetkezésekben olyan maradványok, amelyek mindenképpen más megfontolásból kerültek a sírba.

#### 1. Kutyavázak

Elsőként a kutyatemetkezésekre kell kitérnem. Ezek értékelését, hitvilágbeli hátterét Vörös István foglalta össze (VÖRÖS 1990.). Az általam vizsgált területen a Nagyhalász–Kiszombor-hegyi temetőben 3 sírban (1., 9. és 10.) is előfordult egy-egy kutyaváz a koponya mellett (VÖRÖS 1990. 132. – a korábbi irodalommal).

#### 2. Tojások

A honfoglalás kori temetőkben a tojás viszonylag gyakori melléklet. A Rétközben mindössze 2 esetben regisztráltak. Az egyik Gáva–Vásártér 27. sírjában, a másik Ibrány–Esbó-halom 150. sírjában került elő. Mindkét esetben gyermek mellett találjuk. Az alacsony számnak talán nemcsak az az oka, hogy kevés a jól megfigyelt temetkezés, hiszen Ibrányban is mindössze egy esetben fordult elő. Mindkét esetben köznépi temetőben fordult elő, a közép- és vezetőréteg rítusából hiányzik a tojás mellékletadás szokása (TETTAMANTI 1975. 109.).

#### 3. Juhsarokcsont (asztragalosz)

A Rétközben – és az egész szállásterületen – a ritka leletek közé tartozik az asztragalosz. Egyetlen előfordulását Rétközberencs–Parom-domb 1. sírjából említhetem. Kiss Attila foglalta össze a korábbi kutatási eredményeket és állapította meg, hogy ez „a játék mind Ázsiában, mind Európában, s így Magyarország területén is egyaránt elsősorban a nomád, török nyelvű népekhez kapcsolódik...” (Kiss 1983. 168–171.). Gyűjtésében 8 X–XI. századi temető, 4 Árpád-kori telep és 2 középkori lelőhely szerepel (Kiss 1983. 201–202.).

#### 4. Egyéb állatcsontok

A fenti, viszonylag gyakrabban talált állatmaradványok mellett vannak olyanok, amelyekkel a kutatás kevésbé foglalkozott eddig. Ilyen pl. a kagyló előfordulása. Ezt Tiszabercel–Ráctemető 16. női sírjából jegyezték föl.

Állatmaradványokat nemcsak a sírokban lehet találni, hanem a sírok közötti területen is. Ezek valószínűleg ugyancsak valamiféle áldozati szertartásra utalnak. Így került elő Ibrányban a temető ÉNy-i részén egy marhának a csonkolt agykoponyája, a 61. sírtől ÉK-re juhsont, a 183. sírtől K-re kutya és hal maradványa. Mivel az ibrányi temető területén településre utaló objektumot nem találtunk, valószínűnek tűnik, hogy a 185. sírtől K-re megfigyelt 4 kis gödröt is összefüggésbe kell hoznunk a temetkezésekkel. Ezek egyikében hal- és juhsigolyára bukkantunk.

Az ibrányi temető egyik legkülönösebb – párhuzam nélküli – leletegyüttese a 224. sírban volt. A megásott sírgödörben egy hosszában kettévágott, fej nélküli macska teteme hevert egy gyermek agykoponyájának társaságában. Mellettük egy juh ágyékcsigolyát bontottunk ki. A sajátos temetkezés hitvilágbeli hátterének magyarázata további kutatást igényel.

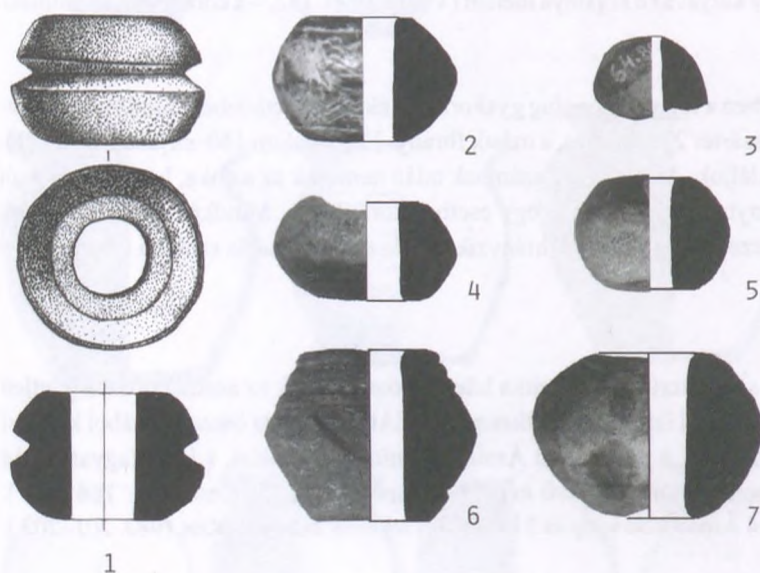
## Orsógombok

A Rétközből mindössze 8, korszakunkhoz tartozó orsóra van adatunk. Többségük a telepleletek közé tartozik (lásd a telepleleteknél és 182. kép!), s mindössze 2 ízben fordult elő sírban:

1. Ibrány–Esbó halom 221. sír (105. tábla, 182. kép 1.)
2. Rétközberencs–Parom-domb 4. sír (161. tábla 3., 182. kép 2.)

Az orsógomb nem tartozik a honfoglalás kori temetkezések megszokott leletei közé, s jelenléte a X. századi sírokban valószínűleg avar hatásként magyarázható (SZABÓ 1964/65. 65–66., ISTVÁNOVITS 1996A. 27.). Mindkét rétközi orsós temetkezést a X. századra keltezhetjük.<sup>89</sup>

Az ibrányi orsógomb formája szokatlan: mély hornyolás fut körbe rajta. Párhuzamát nem ismerem. A rétközberencsi orsógomb formája jól illeszkedik a korszak településekről ismert példányaihoz, a kettőskónikus csoporthoz tartozik. Díszített.



182. kép  
Orsógombok a Rétközben.  
1: Ibrány–Esbó halom 221. sír,  
2: Rétközberencs–  
Parom-domb 4. sír,  
3: Paszab–Belterület,  
4, 6: Kemece–Sarvay-tag,  
5: Paszab–?,  
7: Kemece–Varjas-dűlő

## Egyéb használati tárgyak

### 1. Árak

Annak ellenére, hogy mindössze két vasarat említhetünk a Rétközből, ez a tárgytypus aligha tartozik az igazán ritkán előfordulók közé. Mint arról már volt szó, a homokos talajban, ahol a honfoglalás kori temetők rendszerint előkerülnek, a vastárgyak igen rossz megtartásúak. A régebbi leletek esetében gyakran szétporlottak, ma már felismerhetetlenek. Nem véletlen, hogy a két itt idézhető példány újabb feltárásból került múzeumba:

1. Ibrány–Esbó-halom 152. sír. Nő koponyája mellett (80. tábla).
2. Ibrány–Esbó-halom 157. sír. Gyerek jobb könyökénél (82. tábla).

### 2. Csipesz

A honfoglalás kor ritka leletei közé tartozik a csipesz. Ibrány–Esbó-halom 137. sírjában találtunk a bal combon keresztben egy 9 cm hosszú, szélesedő végű vascsipeszt, a végén akasztókarikával (74. tábla). Analógiáját a korszak leletei között nem ismerem. A hasonló darabok a kora népvándorlás kor leletei között viszont gyakoriak.

<sup>89</sup> Nagyhalász–Kiszombor-hegy lelőhelyről ismerünk még egy szórvány orsógombot (136. tábla), amelyről azonban az ásató a publikációban nem írt, csupán a rajzát tette közzé (KOVÁCS 1989A.). A bikónikus darab tartozhat a korszakunkhoz, de nem egyértelmű, hogy a temetőhöz tartozik-e. Ugyancsak bizonytalan a Tiszabercel–újsori szórvány bikónikus orsógomb temetőhöz tartozása (197. tábla – lásd a katalógust!).

### 3. Véső

A Gáva–vásártéri 32. sírba két vasvésőt helyeztek (46. tábla). Az egyik töredékes. Hasonlót a korszak leletei között nem ismernek.

### 4. Nyárs

Az anarcsi hajfonatkorongos sír mellékleteként Jósa András említ egy „pecsenyesütő vasnyársat”. Hossza 66 cm volt. A tárgy elveszett, csupán egy rajza maradt ránk (3. tábla). A honfoglalás korból hasonló leletet nem ismerünk, így a temetkezéshez tartozását meg kell kérdőjeleznünk.

### Pénzek

A Rétközben az alábbi temetkezésekben fordult elő pénz:

<i>Lelőhely</i>	<i>Kor</i>	<i>Nem</i>	<i>Hely</i>
1. Döge–Kertek köze	Szent László		több szórvány
2. Gáva–Vásártér 3. sír	Béla dux	férfi	bal medencén
3. Gáva–Vásártér 10. sír	I. András	férfi	bal medencén
4. Ibrány–Esbó-halom 71. sír	Stephanus rex	férfi	jobb mellkason
5. Ibrány–Esbó-halom 85. sír	Salamon	nő	mellen
6. Ibrány–Esbó-halom 94. sír	Salamon	férfi	könyöknél
7. Ibrány–Esbó-halom 106. sír	Stephanus rex	nő	jobb kéznél
8. Ibrány–Esbó-halom 197b. sír	X. sz-i dirhem	lány	fejnél jobbra
9. Kék–Telek-dűlő	Salamon	szájban?	szórvány
10. Kék–Telek-dűlő			szórvány
11. Kék–Telek-dűlő 1. sír	I. András		medencén
12. Kék–Telek-dűlő 7. sír	Salamon (fél pénz)		
13. Kék–Telek-dűlő 8. sír	? (negyed pénz)		medencén
14. Kék–Telek-dűlő 10. sír	Salamon		
15. Kék–Telek-dűlő	Salamon		szórvány
16. Rétközberencs–Parom-domb 1. sír	Berengár (2 db)	férfi	
17. Tiszabercel–Mezőgaz. Szakisk. 4. sír	I. András	férfi	fejnél jobbra
18. Tiszabercel–Mezőgaz. Szakisk.	Salamon (3 db)		szórvány

A Rétközben 6 temetőből említhetünk érmet. Ezek minden esetben ezüstveretek. Közülük 2 temető 2 sírjában voltak honfoglalás kori veretek, a többi Árpád-kori darab.

A Rétköz legkorábbi érmei Rétközberencsről, az 1. (férfi) sírből származnak: Berengár felvarrt pénzei. Kovács László a honfoglalás kori temetkezések érmeinek vizsgálata során kiemelte, hogy Berengár érmei gyakran kerülnek elő egyedüli pénzként egy-egy temetkezésben (Kovács 1989b.). Feltűnő módon ez az egyetlen olyan „középrétegbeli” temetkezés a Rétközben, ahol IX–X. századi pénz előfordult. Hiányoznak ezek a pénzek Tiszabercelre és Tuzséron egyaránt, ahogyan arab dirhem is mindössze egyetlen esetben említhető. Ez az Ibrány–Esbó-halmi 197b. sír lelete, ahol egy felvarráshoz két helyen átlukasztott, rombusz alakúra kivágott, 1x1,1 cm-es töredék került elő a koponya jobb oldalánál. X. századi – nagy valószínűséggel annak első feléből származó – veret durva utánzata. Ennek a dirhem-töredéknek az előkerülése sok tekintetben figyelemre méltó. Egyrészt az egyetlen dirhem az egész Rétközben, másrészt ez keltezi az ibrányi temető legkorábbi sírjait. A Bodrogköz és a szabolcsi területek élesen elkülönülnek a dirhemforgalom tekintetében. Míg a Tisza jobb partján nagy mennyiségben fordultak elő e veretek, addig a bal parton szinte teljesen hiányoznak. A felső-Tisza-vidéki 54 db közül 52 származik a Bodrogközből. A jelenség okára egyelőre nem sikerült fényt deríteni. A fölvetett lehetőségek kritikai összefoglalását adta Révész László, de a magyarázattal ő is adós maradt (RÉVÉSZ 1996. 189.).

A Rétközben megnőtt a pénzek száma az Árpád-korban: 18 (+x) érem fordult elő. A két legkorábbi veret – Stephanus rex dénár – Ibrányból származik. A leggyakoribb a Salamon érem, 9 db, azaz a leleteknek közel fele. Gyakoribb melléklet a férfiaknál, de előfordul nőknél is. Gyakran a medencén vagy a mellkason kerül elő, de regisztráltak kéznél és fej mellett is. Olykor töredéke került csak bele a sírba.

### 1. Római érmek a sírokban

A Rétközben két esetben regisztráltuk III. századi római bronzpénz másodlagos felhasználását honfoglalás kori temetkezésben. Az Ibrány–Esbó-halmi 204. (gyerek)sírban a koponya mellett, a Tiszabercel–Mezőgazdasági szakiskolai 16. (női) sírban a nyakban fordult elő. Ezek értékelését lásd a csüngőknel!

### 2. Éremkincs

A Rétközből említhető egy éremkincs is (a pénzekkel együtt ékszereket is elrejtettek). Ez Pátroha–Butorka lelőhelyről származik. Az 1,9 kg-nyi 7439 veret többsége III. Béla pénze. A feljegyzések szerint előfordult köztük II. Endre verete is, azonban ma már ezt nem találtam. A kincset a tatárjárás idején rejthették el.

### 3. Szórvány érmek

További 7 lelőhelyről szórvány éremre vonatkozó adatunk van a Rétközben:

<i>Lelőhely</i>	<i>Kor</i>	<i>Anyag</i>	<i>Darab</i>
1. Beszterec–?	IV. István	réz	2 db
2. Kék–Gyalap útja	IV. Béla	réz	1 db
3. Kék–Telek, templom	III. Béla		1 db
4. Nagyhalász–Homok-tanya	III. Béla	réz	1 db
5. Nyírbogdány–Hene	III. Béla	ezüst	1 db
6. Paszab–Öved			több
7. Paszab–Öved	Kálmán	ezüst	
8. Tiszabercel–Sárgapart	Bölcs Leó	bronz	1 db

Közülük nagy valószínűséggel Árpád-kori temetőre utal a Paszab–Öved lelőhelyen talált több darab, közte Kálmán dénárral. Nem zárható ki, hogy a Tiszabercel–sárgaparti Bölc Leó veret is temetkezésből származik. A leletmentés során a kérdésre egyértelmű válasz nem született.<sup>90</sup>

### Kövek

A X–XI. századi temetkezések kevésbé látványos leletei közé tartoznak a kova- és obszidiánszilánkok, illetve -pengék, valamint a kődarabok.

#### 1. Kova- és obszidiánszilánkok

Ibrány–Esbó-halmon rendszeresen fordultak elő kova- és obszidiánszilánkok a sírokban, a sírok betöltésében, illetve a sírok környékén. Mivel a temető alatt több szórványos bronzkori cserepet találtunk, tartozhatnának a sírföldből származó kövek e telephez, azonban ehhez túl nagy mennyiségben fordultak elő és gyakran kifejezetten a sír betöltésében találtuk az egyes darabokat. (Ugyanez a helyzet a temető területén talált cserepekkel is. Ez utóbbiak között akadtak rézkoriak, bronzkoriak, császárkoriak és a temetővel egykorúak is. Ezt azért is ki kell emelnünk, mert a X–XI. századi temetkezéseken kívül az Esbó-halmon kizárólag egy 4 temetkezésből(?) álló, kora bronzkori lelőhelyet találtunk.) A 14. (ez az egyetlen XI. századi köztük), 142., 143., 157., 161., 178., 190., 202., 203., 208., 211., 230., 241., 251. és 262. sírban volt kova- vagy obszidiánszilánk, illetve pengetőredék a csontváz közelében. Ezek közül a 142., 190., 208., 230. és 262. temetkezésben volt csiholó is. Sír betöltésében még gyakrabban találtunk pattintékot (a 25., 35., 37., 43., 44., 53., 62., 68., 76., 85. és 125. XI. századi és a 137., 145., 151., 156., 157., 160., 165., 171., 172., 173., 178., 191., 199., 205., 206., 210., 214., 258., 259. és 263. X. századi sírban). Nagy mennyiségben fordultak elő a sírok között is.

A közeli Nagyhalász–Kiszombor-hegyen ugyancsak több olyan sír látott napvilágot, melynek kizárólagos melléklete egy-egy kova volt (7–8. sír – Kovács 1989A. 169.). Megfigyelték a jelenséget Tiszabercelen, az újsori temetkezésekben (11., 14., 22. sír – lásd a katalógusban!), ugyanott a Mezőgazdasági Szakiskola területén talált temetőben (5. sír), valamint a közeli Timáron (Kovács 1988. 151.). A tímáriak esetében T. Bíró Katalin kimutatta, hogy azok őskori lelőhelyről gyűjtött, másodlagosan fölhasznált darabok

<sup>90</sup> Az ásató Tóth Katalin szíves szóbeli információja.

(KOVÁCS 1988. 151.). Talán nem véletlen, hogy egyelőre csupán a Felső-Tisza-vidéken tudunk ilyen lelőhelyeket. Kérdés, hogy a honfoglalás kori szállásterület más részein valóban hiányzik-e a szokás vagy csak nem figyelték meg.

## 2. Kavics

Az Ibrány–Esbó-halmi 195. sírban a bal boka vonalában a sírfal mellett egy kavics került elő (92. tábla). Előfordulása szorosan kötődik a pattintékok és pengék hasonló felbukkanásához.

## 3. Kődarabok

Az ibrányi 122. sírban egy fiatal férfi jobb könyöke alatt kődarabot találtunk. A 248. sírban a jobb felkar közepének irányában, a sírfalnál volt egy kő. A jelenség a honfoglalás kori temetőben nem túl gyakori. Tettamanti Sarolta a honfoglalás kori temetkezési rítusok tárgyalása során foglalkozott a sírokba tett „egyes darab kisebb kövekkel”. Feltételezése szerint vagy a halott visszajárását megakadályozandó helyezték a köveket annak egyes testrészeire, vagy deszkakeret alátámasztására használták (TETTAMANTI 1975. 95.). A 248. sír esetében még felmerülhet az utóbbi funkció, azonban a 122. sír esetében kizárható mindkét lehetőség.

Ugyancsak eltér a Tettamanti Sarolta által leírttól a Dabas (Gyón)–paphegyi temető 1. sírja, ahol a lovas harcos jobb lábfeje előtt fordult elő egy 9,8x9,9x3,2 cm-es homokkődarab (KOVÁCS 1985. 373.). Az erdélyi Gombáson figyelték meg, hogy a fejhez és a lábhoz minden alkalommal egy-egy lapos homokkövet helyeztek (NAGY 1913. 269.).

Kődarabok – itt elsősorban őrlőkő-darabokról van szó – sírba tétele a Kárpát-medencei szkítáknál elterjedt szokás (legutóbb HELLEBRANDT 1986. 21.). Kelta sírban is sikerült megfigyelnem (Tiszavasvári–Városföldje 10. sír – ALMÁSSY 1998. 59.). A szarmatáknál sem hiányzik a szokás: Sándorfalva–Eperjes kardos férfi sírjában például a koponya alatt, a szűz földbe belenyomva került elő (VÖRÖS 1985. 15.).

## Ólomtárgyak

Az Ibrány–Esbó-halmi 57. sír (10–11 éves gyerek) betöltéséből került elő egy 1,4 cm-es, belül üreges ólomdarab (61. tábla). Hasonló jelenséget nem ismerek X–XI. századi temetőkből. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy maga az ólom sem általános mint nyersanyag – ami nem meglepő, tekintettel a fém igen puha voltára. Ólomtárgyak csak kivételesen fordulnak elő – főként az Alföldön – az Árpád-kori temetőben. Kivételt jelent a pusztaszentlászlói és a halimbai temető, ahonnan nagy mennyiségű ólomékszert említenek (SZÓKE–VÁNDOR 1987. 52–53., TÖRÖK 1962. 45., 102.). Az itt talált ékszerek ón-ólom ötvözetek (SZÓKE–VÁNDOR 1976. 147–148.), szemben az ibrányi sír darabjával, mely 100% ólom.

A kis ólomdarabon kívül a Rétközben még egy esetet említhetünk: az Ibrány–Esbó-halmi 197a. sírből egy – feltehetőleg bizánci – ólomkereszt látott napvilágot (94. tábla). Ennek értékelésére az egyházakról szóló részben részletesen kitérek.

A szabolcsi részen további ólomtárgyak kerültek elő a tímári temetőből: a 8. (női) sírban a gyöngy-nyakláncba 2 db ólomszalagból csavart lemezgyöngyöt fűztek, a 22. (gyerek)sírban pedig egy félhold alakú ólomcsüngőt bontottak ki (KOVÁCS 1988. 126., 143.).

## Szemfedők

A veretek értékelése során már kitértem arra, hogy a koponya táján talált lemezekről nem minden esetben lehet eldönteni, hogy azok fejfedő maradványai-e vagy szemfedő részei voltak (lásd ott!). Az alábbi temetkezések esetében feltételezhetjük, hogy azok inkább szemfedő töredékei:

1. Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 3. sír. Jobb szemöldökívén és szemgödörében vékony, korong alakú, préselt díszítésű rozetta(?) (168. tábla, 161. kép 37.).
2. Tiszabездé–Harangláb 2. sír. A szemgödörben hártavékony lemezke.
3. Tiszabездé–Harangláb 4. sír. Papírvékony lemezek a szemgödör táján (204. tábla).
7. Tiszabездé–Harangláb 9. sír. Elporladt lemezek.

Valószínű, hogy a négy temetkezésben szemfedő maradványát találták meg (vö. a pártáknál írtakat!). Valamennyi esetben lovas férfisírról van szó. Hasonló szemfedőről származó lemezeket írt le Kiss Gábor Ikervár–Virág utcából, ahol azonban gyerekek koponyája táján figyelték ezt meg (KISS 2000. 73.). A karosi temetőben Révész László regisztrálta több temetkezés esetében (RÉVÉSZ 1996. 96.).



## Ezüstcsésze

A Kárpát-medencei három csésze közül egy – a gégényi – az általam tárgyalt területről származik (48. tábla 1.). A kétpói és zempléni leletekkel szemben ez nem temetkezésből, hanem kincsleletből származik. A csésze kiemelkedő jelentőségét, összefüggését az Árpádok ékköves aranycsészéjével Makkay János részletesen tárgyalta (MAKKAY 2001. 37–49.). Bővebbet e tárgyban jelenleg aligha lehetne mondani. Egyetlen apró adalékot fűzök hozzá a Makkay János által tárgyalt iráni kapcsolathoz. Talán nem véletlen, hogy a Fekete-tenger északi partvidékén a II–I. században elterjedt egy sajátos áldozati szokás: az ott élő szarmaták korábbi kurgánokba vagy természetes kiemelkedésekbe jellemzően lószerszámot, fegyvert és más értékes tárgyakat ástak el. Ezeket az áldozati együtteseket bronzüstökben vagy -szitulákban helyezték el. (SZIMONYENKO 1993.)<sup>91</sup> A gégényi lelet elrejtése talán hasonló hitbeli háttérre vezethető vissza.

## Egyéb tárgyak

### 1. Karikák

A Rétközből jó néhány olyan zárt bronz- és vaskarika került elő, amelyek olykor különféle tárgyak felfüggesztésére szolgáltak, máskor nem lehet meghatározni a funkciójukat. Ezek a darabok jellegtelenekek, részletes bemutatásuk fölöslegesnek tűnik.

1. Gáva–Vásártér 1. sír: zárt bronzkarika a bal mellkas felső szélénél.
2. Ibrány–Belterület: szórvány zárt bronzkarika.
3. Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 5. sír: vaskarika a szablya mellett.
4. Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 16. sír: a női váz mellett ezüstkarika.
5. Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 18. sír: a nő mellett zárt bronzkarika.
6. Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 19. sír: a férfi bal combja mellett 2 db vaskarika.
7. Tiszabercel–Újsor 2. sír: tegez? vas függesztőkarikája.
8. Tiszabercel–Újsor 12. sír: bronzkarika a koponyánál.
9. Tiszabercel–Újsor 12. sír: vaskarika a jobb térdnél.

### 2. Meghatározatlan funkciójú leletek

1. Beszterec–Gyalap-tanya: 11 bronzszegecs a lovas férfi jobb térdénél.
2. Tiszabercel–Ráctemető 11. sír: vasdarab a nő bal arcán.
3. Tiszabercel–Ráctemető 14. sír: vasdarab a nő koponyája mellett.

## Figurális bronzlap

Vencsellón került elő egy ezüstözött bronzlap (31. kép). Rajta két sorban alakos kompozíció látható. Csallány Dezső a XI–XIV. századra keltezte és ékszeresládika veretének határozta meg (CSALLÁNY 1956.). A darab párhuzam nélküli. Ez a fajta ábrázolás – véleményem szerint – idegen e korszakban. Fölmerül a gyanú, hogy hamisítványról van szó. A kérdés eldöntéséhez szakavatott vizsgálatra lenne szükség.

## Ami hiányzik a rétközi leletek közül

A honfoglalás és kora Árpád-kori leletanyagban van néhány olyan jellegzetes tárgy, amely – legalábbis eddig – nem került elő a Rétközből. Hiányuk magyarázata legalább annyira fontos lehet a leletanyag értékelése során, mint a meglévő leletek értékelése. (Kérdés, hogy mennyire írható e tárgyak hiánya a gyenge kutatottság számlájára. Mivel azonban ezek a tárgytípusok az Ibrány–Esbó-halmi temetőben sem fordultak elő, joggal gyanakodhatunk arra, hogy hiányuknak valami más oka lehet.)

Ezek közé a tárgyak közé tartoznak a pödrött végű hajkarikák, a lunulák, a kígyófejes karperecek és a kauri csigák.

Feltűnő, hogy a Felső-Tisza-vidéken gyakori leletek közül nem volt a Rétközben rozettás lószerszám, aranyveretes szablya, készenléti íjtegez, veretes tarsoly.

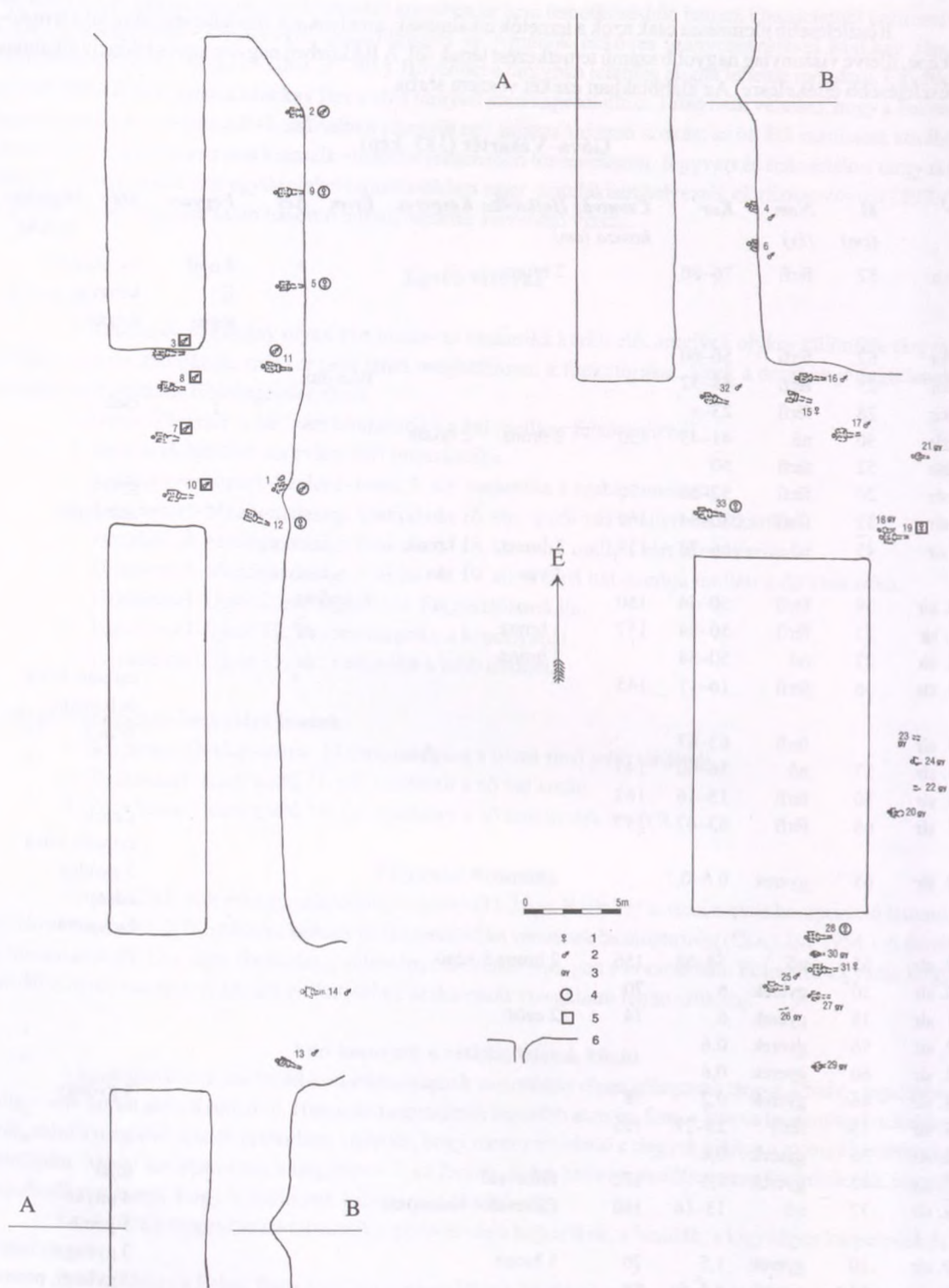
<sup>91</sup> Az adatra Kulcsár Valéria hívta föl a figyelmemet.

## A rétközi temetőkről

Részletesebb elemzésre csak azok a temetők alkalmasak, amelyeknek rendelkezésünkre áll a temető-terképe, illetve viszonylag nagyobb számú temetkezést tártak föl. A Rétközben nagyon kevés lelőhely alkalmas a részletesebb értékelésre. Az alábbiakban ezeket veszem sorba.

### Gáva-Vásártér (183. kép)

Sír	M (cm)	Nem (év)	Kor	Csontváz hossza (cm)	Hajkarika	Karperec	Érem	Kés	Fegyver	Más	Melléklet nélküli
1. sír	52	férfi	76–80		2 bronz			+	4 nyíl íj tegez	öv, csiholó kengyel disznó	
2. sír	62	férfi	56–60								+
3. sír	25	férfi	48–52				Béla dux				
4. sír	28	férfi	23–x							csat	
5. sír	50	nő	41–45	150	2 bronz	2 bronz					+
6. sír	52	férfi	50								
7. sír	20	férfi	52–56	150						gyűrű	
8. sír	32	férfi	30–34	160						rozsdafolt	
9. sír	45	nő	66–70	153	1 bronz, 1 vas	1 bronz, 1 vas					
10. sír	39	férfi	50–54	150			I. András				
11. sír	33	férfi	50–54	157	1 bronz			+			
12. sír	27	nő	50–54		2 bronz						
13. sír	36	férfi	16–17	145				+		csiholó, kova bolygatott	
14. sír		férfi	63–67							feldúlt	+
15. sír	37	nő	56–60	143							+
16. sír	50	férfi	15–16	162				+			
17. sír	66	férfi	63–67	157				+		tarsoly	
18. sír	65	gyerek	0,6–0,7		2 bronz					csiholó, kova 3 gyöngy edény bolygatott	
19. sír	65	nő	54–58	156	2 bronz S végű						
20. sír	30	gyerek	6	70							+
21. sír	38	gyerek	6	74	2 ezüst						
22. sír	56	gyerek	0,6								+
23. sír	60	gyerek	0,6								+
24. sír	46	gyerek	0,2	58						4 gyöngy	
25. sír	35	férfi	23–27	155							+
26. sír	35	gyerek	0,6								+
27. sír	43	gyerek	7,5	122	fülbevaló					tojás	
28. sír	77	nő	15–16	160	fülbevaló	bronzpánt				4 pityke 5 gomb	
29. sír	30	gyerek	1,5	70	1 bronz					3 gyöngy	
30. sír	53	gyerek	4,5–5	88						2 gyöngy, perem	
31. sír	58	nő	25–29	150						állatsont	
32. sír	52	férfi	28–32	177				+	2 nyíl	pityke csiholó, kova tegez, 2 véső	
33. sír	55	nő	23–25	156				+		lánc csüngő	



183. kép

Gáva-Vásártér.

1: nő, 2: férfi, 3: gyerek, 4: X. század, 5: XI. század, 6: a gödör körvonala

Összesen 33 sír került elő: 15 férfi, 8 nő, 10 gyerek (183. kép 1–3.). Melléklet nélküli 9 (27,3%). Ezek az adatok első pillanatra igazolni látszanak azt a hipotézist, hogy a Felső-Tisza-vidéken több a férfi, s ezek fegyveresek. Ehhez azonban kissé közelebről is meg kell vizsgálnunk a feltárt temetőrészletet. Itt egy É–D-i irányú keskeny sávot tártak föl (183. kép). Az északi oldalon egy 10 főből álló kis csoport különül el. Ezek a sírok két sort alkotnak. A keleti sorban (2., 9., 5., 11., 1. és 12. sír) 3 nő és 3 férfi fekszik. Közöttük találjuk a legkorábbi temetkezést, az 1. sírt, melyben egy rendkívül öreg (76–80 éves!) felővezett, lovával eltemetett harcos (íjász) nyugodott. Az övgarnitúra és a ló alapján ez a legkorábbi temetkezés a feltártak között: mindenképpen még a X. században megásták a sírt. Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy a nemek aránya ebben a sorban kiegyensúlyozott. Talán az sem véletlen, hogy közülük 5-en 50 éves koruk fölött haltak meg.

Ugyanakkor az északi csoport Ny-i sírsorában 4 férfit találunk (3., 8., 7. és 10. sír). Az előbbiektől nyugodtan elválaszthatjuk őket, mivel 2 temetkezést is pénzzel keltezhetünk: a 3. sírból egy Béla dux veret, a 10. sírből I. András pénze került felszínre. Ez a sor tehát jóval későbbi: a XI. század második felére datálható (183. kép 5.). A 4 temetkezés kevés ahhoz, hogy kijelentsük, ebben az időszakban a nőket és férfiakat a temetőben külön csoportban temethették. Ezt a lehetőséget azonban nem zárhatjuk ki annál is inkább, mivel a feltárás déli részén 4–4 gyereket bontottak ki egy-egy zárt csoportban.

A többi sír keltezése kevésbé megoldható. Biztosan X. századi közülük a 28. a lemezkarperec és a gömbsorc süngös fülbevaló alapján. Nagy valószínűséggel X. századra datálja a 33. sírt a szív alakú lemezes csüngő. Biztosan XI. századi az S végű hajkarikás 19. sír. A középső és déli csoportban tehát a különböző korú temetkezések egymás mellé kerültek.

Megállapíthatjuk, hogy Gáva–Vásártéren egy X. században (esetleg annak már középső harmadában) kezdődő és legalább a XI. század utolsó harmadáig használt temető részlete került elő. Gyér leletanyaga alapján a Hampel-féle B csoporthoz sorolhatjuk, vagyis ún. köznépi temetőről van szó.

### Ibrány–Esbó-halom

A Rétköz legnagyobb sírszámú temetője az Ibrány–Esbó-halmi. Fő jelentőségét az adja, hogy teljesen feltárt. Ma már tudjuk, hogy a történelmi interpretáció során a köznép – tehát az „átlagember” – hagyatéka sokkal többet elárulhat, mint a társadalom vékony rétegét képező elité. Így van ez az ibrányi temető esetében is. Így ennek értékelésére kicsit részletesebben térünk ki.

Sír	Tájolás (°)	Kor (század)	M	H	Sz	Nem	Kor (év)	Csontváz hossza	Hajkarika	Gyűrű	Kés	Karperec	Kő	Más	Melléklet nélküli
1. sír	Ny	X.	40			férfi	40–60				+				
2. sír	Ny	X.	40			férfi	47–56								+
3. sír	294	X.	40	225	60–72	férfi	44–52	kb.160				+			
4. sír		X.				férfi	40–80								+
5. sír		X.				férfi	30–60								+
5. sír/b		X.				gyerek	7–10								+
6. sír	292	X.				férfi	40–80	170							+
7. sír		X.	40			gyerek	0–1			br*		br			
8. sír	285	XI.	40	150?	60?	gyerek	9–12	106			+				
9. sír	270	XI.				gyerek	4–6	kb.60							+
10. sír	274	XI.		185	45–60	nő	44–53	145							+
11. sír	294	X.		168	70	nő	30–60	145							+
12. sír	266	XI.		215	80	nő	64–73	147							+
12. sír/b		XI.			45	gyerek	0–1								+
13. sír	266	XI.		135	55	gyerek	4–5	85	2 e S						
14. sír	278	XI.		200	75	férfi	61–67	160					+		
15. sír	280	XI.	50	180	45	férfi	30–60	142							+

\*Rövidítés: b: bal, j: jobb, br: bronz, e: ezüst, S: S végű

Sír	Tájolás (°)	Kor (század)	M	H	Sz	Nem	Kor (év)	Csontváz hossza	Hajkarika	Gyűrű	Kés	Karperec	Kő	Más	Melléklet nélküli
16. sír	262	XI.		100	35-40	gyerek	6-8	97							+
17. sír	266	XI.	75	200	70	férfi	65-74	kb. 165							+
18. sír	280	X.			30	gyerek	2-4								+
19. sír	282	XI.		190	50	férfi	34-43	160							+
20. sír	274	XI.		185	60	férfi	30-60	160			+			nyíl	+
21. sír	266	XI.		175	55	férfi	63-75	156							+
22. sír	272	XI.				gyerek	7	112		br j					+
23. sír	278	XI.		180	55	nő?	42-47	146							+
24. sír	272	XI.		105	45	gyerek	0								+
25. sír	270	XI.		180	65	gyerek	4		4 br 1 e S	br j		br j +	torques gyöngy		+
26. sír	244	XI.	35			nő	41-58								+
27. sír	264	XI.	30			nő	23-40		2 br S	br					+
28. sír	284	XI.				gyerek	3-4	72	elszineződés						+
29. sír		XI.	60	170	70	férfi	42-46	150						vas	+
30. sír	278	XI.	40	145	60	gyerek	3-6	65							+
31. sír	258	XI.	60	195	75	férfi	31-36	158							+
32. sír	270	XI.		195	60	nő	62-71	149	1 e S						+
33. sír	278	XI.		210	70	nő	37-46	157							+
34. sír	282	XI.				gyerek	4								+
35. sír	280	XI.		215	90	nő	31-36	140		br b			+		+
36. sír	266	XI.		195		nő	25-34	146							+
37. sír	266	XI.		195	65	férfi	44-53	170					+		+
38. sír	280	XI.	90	240	70	férfi	31-40	158						nyíl?	+
39. sír	283	XI.		195	70	férfi	59-68	159			+				+
40. sír	268	XI.		225	70	nő	23-40	134	2 br S			br j			+
41. sír	284	XI.		85		gyerek	2-3							vas	+
42. sír	292	XI?		190	45	nő?	25-30	141	2 br	br b					+
43. sír	272	XI.		215	70	nő?	23-40	160		br j			+		+
44. sír	292	XI.		193	100-05	férfi	44-53				+		+		+
45. sír	260	XI.				nő	23-40								+
46. sír	294	XI.				gyerek	8	103							+
47. sír	284	XI.				férfi	35-55								+
48. sír	266	XI.		195	48	férfi	35-55	164							+
49. sír	282	XI.				férfi	64-75	164							+
50. sír	263	XI.	70	197	60	nő?	44-53	156							+
50/b?		XI.				gyerek	6-7								+
51. sír	255	XI.			80	férfi	35-55	150							+
52. sír	268	XI.	70	80		gyerek	1-2								+
53. sír	266	XI.		210	65	férfi	63-72	163					+		+
54. sír	268	XI.		215	60	férfi	55-69	146							+
55. sír	270	XI.		205	90	férfi	45-66	kb. 164							+
56. sír	258	XI.		210	60	férfi	37-46	143							+
57. sír	270	XI.		248	80	gyerek	10-11	123						ólom	+
58. sír	270	XI.		185	70	nő	49-54	140	1 e S				+		+
59. sír	280	XI.				nő	25-34	152							+
60. sír	274	XI.		210	55-75	fiatal	16-18	kb. 150							+
61. sír	292	XI.		190	55	nő?	16-17	145							+
62. sír	286	XI.		175	70	nő	52-61	145					+		+
63. sír		XI.				gyerek	8								+

Sír	Tájolás (°)	Kor (század)	M	H	Sz	Nem	Kor (év)	Csontváz hossza	Hajkarika	Gyűrű	Kés	Karperec	Kő	Más	Melléklet nélküli
64. sír	265	XI.				férfi	55–60	kb. 160							+
65. sír	268	XI.		175	65	nő	23–40	141	1 e S						
66. sír	270	XI.		180	64	férfi	31–40	149							+
67. sír	272	XI.				férfi	47–56	kb. 148							+
68. sír	272	XI.			50	nő	31–40	134					+		+
69. sír	286	XI.		200	50	férfi	66–75	165							+
70. sír	260	XI?	50			nő	30–60	140	1 br			br j			
71. sír	282	XI.	75	190	70	férfi	65–74	155						érem	
72. sír	288	XI.	75	183	58	nő	64–73	149	1 e S						
73. sír		XI.				nő	40–60			br					
74. sír	267	XI.	60		30–45	nő	50–70	144	2 br S						
75. sír	272	XI.	60		48	férfi	67–76	153							+
76. sír	270	XI.	65	194	70	férfi	23–40						+		
77. sír	278	XI.				gyerek	4	73							+
78. sír	282	XI.		172	63	nő	62–71	140							+
79. sír	250	XI.	45			nő	64–75	144	1 br S	2 br b					
80. sír	282	XI.	95	175	55	fiatal	13–14								+
81. sír	268	XI.	95	175	50	férfi	40–80	157							+
82. sír	278	XI.	30	145		gyerek	10	115							+
83. sír	263	XI.	30			fiatal	13–14								+
84. sír	272	XI.	45			nő	27–33	154	1 br S						+
84/b sír	244	XI.	45			gyerek	7–8								+
85. sír	280	XI.	50			nő	53–62	148		1 e			+	érem	
86. sír	272	XI.	75	130	65	gyerek	7	98							+
87. sír	274	XI.	50	160	50	fiatal	14–17	128							+
88. sír	270	XI.	30			fiatal	14–16	kb. 125							+
89. sír	268	XI.	60	217	70	nő	25–34	156	1 e S						+
90. sír	274	XI.	60			férfi	61–67	150							+
91. sír	262	XI.	70	230	60	férfi	23–60								+
92. sír	256	XI.	70	230	78	nő	64–73	149	1 br S						+
93. sír	266	XI.	70			férfi	65–74	160							+
94. sír	260	XI.	60	230	60	férfi	30–36	159						érem	
95. sír		XI.	40			gyerek	0–1								
96. sír	268	XI.													
	255	60	férfi	40–80	159						+				
97. sír	256	XI.	50			gyerek	5–6	99							+
98. sír	270	XI.	50			nő	51–60	143	2 e S						
99. sír	274	XI.	50			nő	49–55	147	1 br S						
100. sír	248	XI.	60			nő	56–61	147							+
101. sír	256	XI.	70	215	65	férfi	63–68	158							+
102. sír	256	XI.	30		70	fiatal	19–20	159							+
103. sír	280	XI.	35			gyerek	3–5								+
104. sír	250	XI.	30			férfi	35–55								+
105. sír	262	XI.	50			fiatal	13–16								+
106. sír	266	XI.	45	205	62	nő	30–60	147	1 e					érem	
107. sír	260	XI.	55			férfi	30–60	169							+
108. sír	272	XI.	80			nő	60–65	150	4 br S						+
109. sír	260	XI.	30			nő	31–40								+
110. sír		XI.	60			gyerek	1								+
111. sír	270	XI.	100			férfi	30–36	156							+

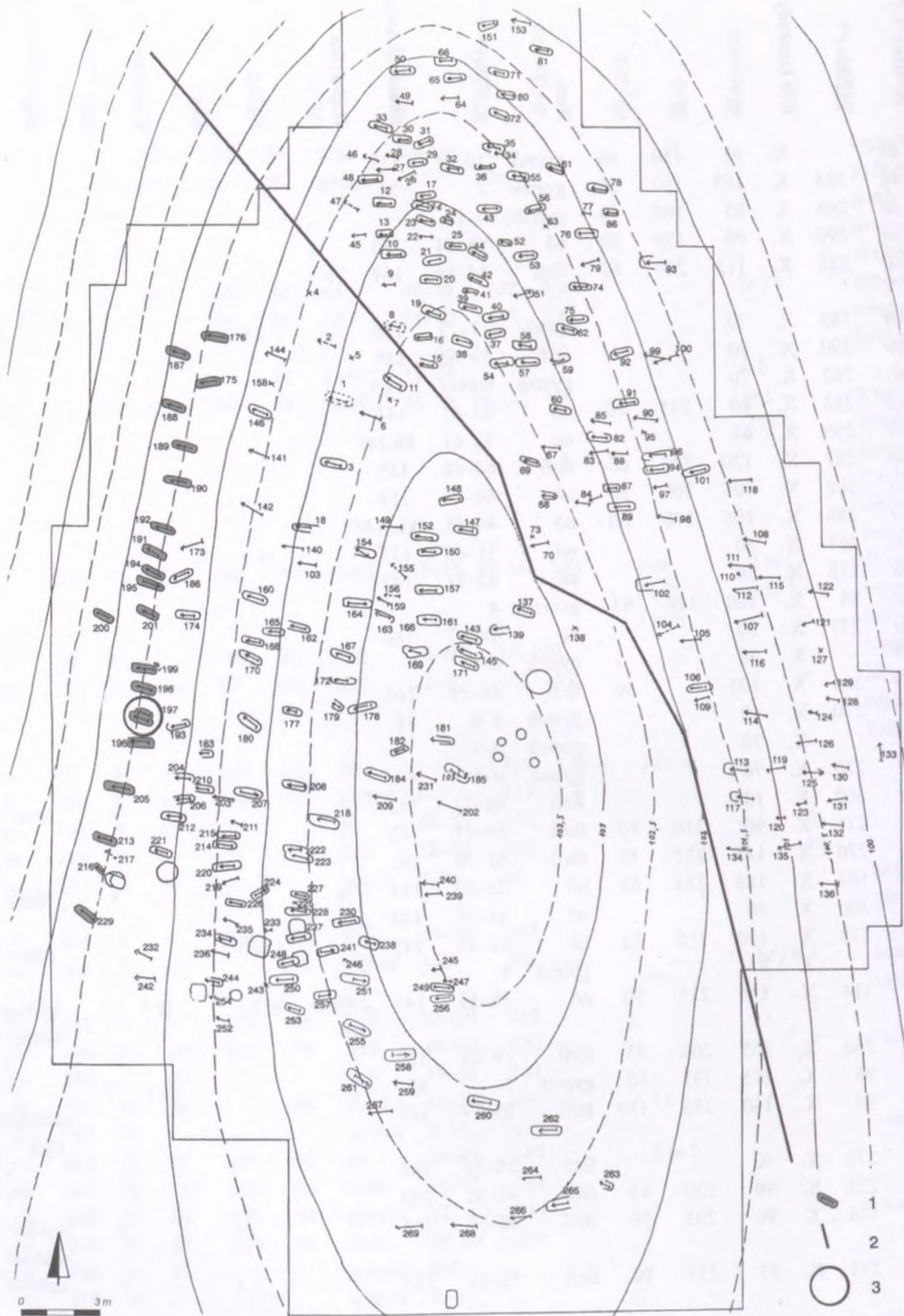
Sír	Tájolás (°)	Kor (század)	M	H	Sz	Nem	Kor (év)	Csontváz hossza	Hajkarika	Gyűrű	Kés	Karperec	Kő	Más	Melléklet nélküli
112. sír	266	XI.	95			férfi	65-74	151							+
113. sír	278	XI.	30		70	férfi	64-73	154							+
114. sír	280	XI.	70			fiatal	10-16	130							+
115. sír	270	XI.	80			gyerek	11	124							+
116. sír	266	XI.	80			nő	48-57	144	2 br S						
117. sír	276	XI.	30		58	nő	44-53	146	1 e S				+		
118. sír	267	XI.	110			nő	40-45	152	1 e S						
119. sír	264	XI.	80			férfi	25-34	kb. 167							+
120. sír	272	XI.	70			gyerek	6	99							+
121. sír	258	XI.	70			gyerek	4								+
122. sír	278	XI.	130			nő	25-34	152	1 e S				+		
123. sír	258	XI.	60			gyerek	4								+
124. sír	272	XI.	90			gyerek	4								+
125. sír	88	XI.	60			nő	62-71	150					+		+
126. sír	258	XI.	90			nő	40-60	154	1 br S						
127. sír		XI.	95			gyerek	1-3								+
128. sír	274	XI.	105			gyerek	7-8	110	2 br S						
129. sír	262	XI.	95			gyerek	3-4	79							+
130. sír	280	XI.	120			férfi	63-75	161							+
131. sír	266	XI.	110			férfi	25-34	150							+
132. sír	275	XI.	110			férfi	30-36	157							+
133. sír	356	XI.	130			nő	23-40	139	1 e 1 br S br j						
134. sír	276	XI.	40			férfi	36-45	171							+
135. sír	258	XI.	80			férfi	59-68	159							+
136. sír	274	X.	110			férfi	51-55	157							+
137. sír	282	X.	30	200	70	férfi	30-60	170			+		+	csipesz	
138. sír		X.				fiatal	10-16								+
139. sír	267	X.	50		60	férfi	38-56						+	karika nyíl tegez	
140. sír	284	X.	20			fiatal	14-17	kb.136	1 br	br b				torques	
141. sír	292	X.	25			férfi	31-36	kb.160			+		+	csiholó	
142. sír	294	X.				férfi	40-60						+	csiholó tarsoly	
143. sír	287	X.	35	173	45	nő	40-80	138	1 e			br b	+		
144. sír	288	X.	25			férfi	40-60				+				
145. sír	292	X.	50	200	65	gyerek	9-10	kb. 130		br j b		br j	+	gyöngy ingnyak- veretek gomb	
146. sír	290	X.	13	210	70	nő	23-40	158	1 br						
147. sír	284	X.	80	185	60	férfi	48-57	163			+			fenőkő fokos	
148. sír	266	X.	75	145	55	gyerek	1-2	58				vas j			
149. sír	276	X.	35			férfi	21-25	kb.160							+
150. sír	280	X.	55	160	60	gyerek	5	92						tojás veret	
151. sír	258	XI.	90	195	70	fiatal	17-18	kb.138	4 br 1 e S 2 br				+		

Sír	Tájolás (°)	Kor (század)	M	H	Sz	Nem	Kor (év)	Csontváz hossza	Hajkarika	Gyűrű	Kés	Karperec	Kő	Más	Melléklet nélküli
152. sír	268	X.	35	210	60	nő	65-69	145		br b		br j		vasár tűtartó ásópapucs	
153. sír	286	X.	65			gyerek	6-7	118						+	
154. sír	282	X.	70	185	55	férfi	20-25	157	1 e					rozsdá	
155. sír	306	X.	40			férfi	40-60			br					
156. sír	278	X.	40			gyerek	3-4						+		
157. sír	270	X.	65	175	70	gyerek	11-13	121					+	vasár	
158. sír		X.				fiatal	10-20							koporsó- kapocs fenőkő	
159. sír	294	X.	40			gyerek	5	85						+	
160. sír	286	X.	38	240	55	férfi	30-60						+	lemez	
161. sír	278	X.	70	185	70	gyerek	10	96	1 br					vasalás nyíl	
162. sír	285	X.	65	210	75	nő	39-48	kb. 140						+	
163. sír	282	X.	50			nő	39-48	138						cserép	
164. sír	95	X.	70	225	65	férfi	45-49	168						2 edény	
165. sír		X.	60	180	60	nő	30-60	143					+	edény	
166. sír		X.	40			gyerek	7-10							+	
167. sír	292	X.	55	150	50	gyerek	10-13	112	1 br						
168. sír	280	X.	55	185	50	nő	48-57	153						gombok	
169. sír	292	X.	95	185	70	nő	26-32	146	fülbevaló				+		
170. sír	290	X.	65	220	65	férfi	46-52	155						+	
171. sír	292	X.	60	220	65	nő	38-56	154	2 br				+	eszköz nyíl	
172. sír	277	X.	65	170	55	nő	40-60	kb.142	1 br		+		+	ingnyak- veret	
173. sír	256	X.	35			férfi	34-43						+	+	
174. sír	276	X.	55	205	60	férfi	48-52	152	1 e		+				
175. sír	270	X.	42	110	60	férfi	35-55	152						+	
176. sír	274	X.	50	225	60	férfi	32-50	163						+	
177. sír	280	X.	40	135	45	gyerek	7-9	103						+	
178. sír	256	X.	60	185	50	fiatal	16-18	146					+	+	
179. sír	294	X.	50	110	50	gyerek	2							+	
180. sír	300	X.	65	215	65	férfi	34-43	165	1 br					fenőkő, vas	
181. sír	278	X.	85			nő?		149				br j			
182. sír	260	X.	75	125	45	gyerek	4							+	
183. sír		X.				gyerek	4-10							+	
184. sír	284	X.	60	185	55	nő	54-59	153						+	
185. sír	297	X.	40	195	70	nő	52-56	143						+	
186. sír	246	X.	25	195	60	nő	23-40	148						+	
187. sír	284	X.	50	180	60	nő	40-80	150						+	
188. sír	282	X.	85	200	70	nő	36-45	145	2 br				+	gomb	
189. sír	290	X.	45	195	70	férfi	30-60	164	1 br		+				
190. sír	280	X.	75	250	65	férfi	41-50	157			+		+	nyíl tegez? csiholó vaskapocs	
191. sír	290	X.	205	65		férfi	30-60					br	+		



Sír	Tájolás (°)	Kor (század)	M	H	Sz	Nem	Kor (év)	Csontváz hossza	Hajkarika	Gyűrű	Kés	Karperec	Kő	Más	Melléklet nélküli
192. sír	283	X.	90	240	60	férfi	23–40	169			+				kapocs
193. sír	265	X.	30	150	50	gyerek	5	98							gyöngy gomb avar veret vaskarika
194. sír	300	X.	60	180	50	nő	40–49	148	2 br				br j b		kapocs
195. sír	110	X.	75	190	55	nő	23–40	143	1 e						torques kavics
196. sír	272	X.	65		50	fiatal	16–20						b b		
197/a. sír	282	X.	80	200	70	fiatal	16–18	kb.142	1 e				br j 2 br b		torques nyaklánc korong gomb kaf- tánveret bokaperec
197b.	282	X.	80	200	70	fiatal	16–18	kb.142	1 br	1 ez 3 br j 3 br b		2 br j 1 br b			dirhem veret bokaperec
198. sír	286	X.	75	180	50	férfi	23–60	kb. 160			+				vasak
199. sír	278	X.	180	200	65	férfi	23–40	163	3 e				+		ló, csiholó szíjelosztó balta
200. sír	287	X.	70	180	70	nő		139	1 br	2 br b					
201. sír	304	X.	35	170	40	gyerek	8	116	1 e						
202. sír	292	X.	25			nő	44–53	154					+		+
203. sír	274	X.	60			férfi	52–61	155					+		+
204. sír	272	X.	50			gyerek	2–3	68							torques pénz
205. sír	284	X.	76	230	60	férfi	59–68	159					+		+
206. sír	268	X.	60		55	gyerek	6–8	108	1 e			br j b	+		korong torques
207. sír	110	X.	80	230	65	férfi	61–70	168					+		+
208. sír	280	X.	100	210	70	férfi	40–60	156					+		csiholó
209. sír	290	X.	60			férfi	19–28	167			+				
210. sír	272	X.	60		70	fiatal	16–18	kb. 136		1 e					+
211. sír	282	X.				gyerek	2–11	63					+		veret
212. sír	281	X.	55	195	60	nő	34–43	149		2 br b					
213. sír	286	X.	115	200	50	fiatal	14–17	154							+
214. sír	272	X.	80	170	40	gyerek	12	130					+		vaspánt
215. sír	274	X.	45	230	70	férfi	56–60	148							+
216. sír	300	X.	40			gyerek	5–6								+
217. sír	310	X.				gyerek	7–8								+
218. sír	284	X.	95	215	65	férfi	40–80	kb.146							gomb
219. sír	253	X.				gyerek	4	82							+
220. sír	266	X.	90	210	60	fiatal	15–17	146	1 e						
221. sír	278	X.	78	190	65	nő	40–80	138							orsó
222. sír	272	X.	77	200	60	gyerek	10	100							+
223. sír	278	X.	82	195	60	gyerek	3	76							+
224. sír	62	X.	110	125	40	gyerek	10–14								macska
225. sír	200	X.	60			gyerek	0–1								+

Sír	Tájolás (°)	Kor (század)	M	H	Sz	Nem	Kor (év)	Csontváz hossza	Hajkarika	Gyűrű	Kés	Karperec	Kő	Más	Melléklet nélküli
226. sír		X.	95	150	60	gyerek	10-14	113							+
227. sír	284	X.	105	110	35	gyerek	2	74							+
228. sír	268	X.	85	160	40	gyerek	0-1								+
229. sír	299	X.	90	190	50	nő	55-64	163							+
230. sír	258	X.	115	220	60	férfi	34-38	167	2 e				+		csiholó tarsoly gomb
231. sír	283	X.	70			fiatal	17-23	156		2 br j					+
232. sír	290	X.	50			férfi	59-68	150							+
233. sír	262	X.	70			gyerek	0 éves	44,5							+
234. sír	282	X.	80	245	60	nő	52-61	143							+
235. sír	290	X.	65			nő	52-61	kb.145							+
236. sír	287	X.	120	200	65	férfi	64-68	159							+
237. sír	268	X.	105	200	55	nő	64-73	152					+		+
238. sír	286	X.	105	170	60	nő	44-53	kb. 146							+
239. sír	268	X.	60			nő	31-40	133		br ?			+		+
240. sír	278	X.	50			nő	62-71	147							+
241. sír	88	X.	100	170	65	gyerek	4				+		+		+
242. sír	277	X.	80			nő	48-57	166							+
243. sír		X.	80			gyerek	0-6								+
244. sír	284	X.	105		50	férfi	55-59	162			+				+
245. sír	270	X.	60			gyerek	5-6	88							+
246. sír		X.	70			gyerek	0-3								+
247. sír	276	X.	70			gyerek	0-1								+
248. sír	260	X.	135			férfi	62-71	143					+	edény	+
249. sír	275	X.	90	210	50	férfi	65-71	162							+
250. sír	270	X.	145	255	75	férfi	61-70	161							+
251. sír	100	X.	145	235	65	nő	23-40	163	2 br		+		+	edény	+
252. sír	300	X.	90			nő	31-35	144	3 br						+
253. sír	278	X.	120	185	55	nő	31-35	145		1 br ?			+	edény	+
254. sír		X.	85			gyerek	4		1 e						+
255. sír	114	X.	135	225	70	nő	35-55	144	2 fülbe- való	br b j		br b	+	gyöngy edény	+
256. sír	268	X.	105	200	55	férfi	19-28	159					+		+
257. sír	86	X.	115	135	60	gyerek	5	85	1 br			br b	+		+
258. sír	90	X.	160	255	110	férfi	35-39	169					+	vastárgyak nyíl	+
259. sír	272	X.	40			férfi	35-55	146					+		+
260. sír	272	X.	90	220	65	férfi	47-51	163							+
261. sír	124	X.	90	205	70	férfi	48-57	166			+		+	karika csiholó csiholó nyíl	+
262. sír	275	X.	75	235	70	férfi	52-61	163			+		+		+
263. sír	290	X.				férfi	41-45						+		+
264. sír	270	X.	55			nő	60-80	143	1 br					gyöngy birka	+
265. sír	267	X.	55		50	nő	25-34	kb. 158		1 br					+
266. sír	274	X.	60			férfi	30-60	148							+
267. sír	272	X.	80			férfi	25-34	163	1 e						+
268. sír	272	X.	30			nő	25-34	145					+		+
269. sír	266	X.	30			nő	37-46	144	1 br				+		+



184. kép

Ibrány-Esbó-halom.

- 1: X. század közepére keltezett sírok,
- 2: A X. és XI. századi temetőrész határa,
- 3: a dirhemmel keltezett temetkezés

### *A temető helyének kiválasztása*

A temető helyének halmon vagy dombon kijelölése általános gyakorlat a X–XI. századi Kárpát-medencében. A helyet a talaj befolyásolta: előszeretettel választottak homokdombot (TETTAMANTI 1975. 87–88., SZŐKE–VÁNDOR 1987. 47.).

Településnyomokat találtunk az egykori vízmeder túlsó oldalán, a temetőtől mintegy 700–800 méterre északra, az Espán tava nevű dűlőben (lásd a katalógusban!). Ugyanakkor a temető déli oldalán talált két nagy cölöplyuk (a 216. és a 221. sírok mellett) esetleg a temető bejáratára utal. Kálon Szabó János Győző a temető északi és nyugati oldalán temetőárkot figyelt meg, mindkét szakaszon egy-egy bejáratral; ugyanott az északi kapu közelében 3 oszlop helyét rögzítette (RÉVÉSZ 1996A. 258.). Ha Ibrányban a temetőkapu a déli oldalon volt, a temetőhöz tartozó telepet is inkább arrafelé kellene keresnünk, a Szacs- vagy Sac- halom irányában. A Szacs név Árpád-kori településre utal (katalógus 11/23. lelőhely), melynek legkorábbi ismert említése 1317-ből adható. A szabolcsi várföldhöz tartozott. Neve puszta személynév adásával keletkezett. A település nyomaira azonban többszöri terepbejárás ellenére sem sikerült ráakadnunk. Így nem dönthető el, hogy összefüggésbe hozható-e az Esbó-halmi temető Szacs vagy Szócs faluval.

Az Esbó-halomtól északra mintegy 500–600 méterre egy csüngős veret töredéke került elő szántásból. Ez alapján itt egy másik X–XI. századi(?) temető sejtethető. Arra a jelenségre, hogy a honfoglalás kori temetők gyakran igen közel fekszenek egymáshoz, már többen felhívták a figyelmet (DIENES 1965. 149–150., BAKAY 1978. 59., 91., KOVÁCS 1988. 146., 12. jegyzet, RÉVÉSZ 1996.). Alighanem Ibrányban is ez volt a helyzet.

### *Kronológia és a nemek aránya (184–185. kép)*

Az Ibrány–Esbó-halmi temető viszonylag jól keltezhető. A felső kronológiai határt a 197. sírban talált éremtöredék alapján állapíthatjuk meg.<sup>92</sup> Ez egy, a X. század első felére keltezhető dirhem durva utánzata, amelyből ruhadíszot vágtak ki. Mivel ez a sír a temető kezdő rézéhez tartozott, a legkorábbi sírokat ez alapján a X. század közepe tájára keltezhetjük (184. kép 1., 3.). A temetkezés további leletei (pl. hajfonatkorong pár) ugyancsak a korai – a X. század közepét némileg megelőző – keltezés mellett szólnak (vö. ISTVÁNOVITS 1996A. 25–26.).

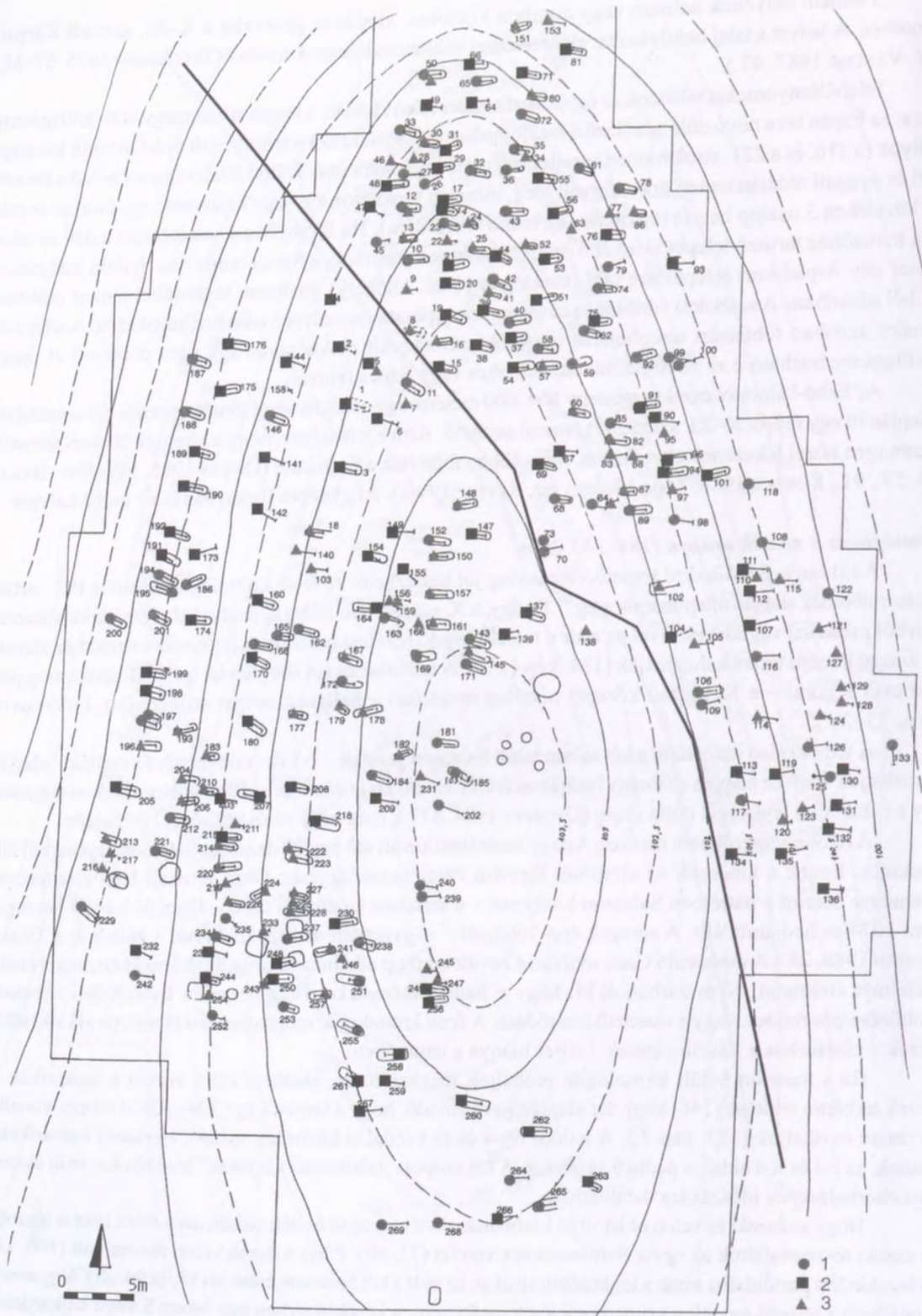
A temető alsó időhatárát a két sírban talált Salamon veretek – 1-1 db: mindkettőt felvarrták – alapján határozhatjuk meg. Ez alapján az Ibrány határában feltárt temető kis közössége az 1068-as besenyő/kun támadást, mely a Bihart és a Nyírséget dúlta végig (GYÖRFFY 1984. 877.), még nagy valószínűséggel átvészelte.

A lelőhelyüinktől nem messze, Apagy határában került elő egy 82 darabos, Salamon veretekből álló éremkincs. Ennek a kincsnek az elrejtését Németh Péter összefüggésbe hozta a tokaji lelet elrejtésével. Véleménye szerint a háttérben Salamon királynak – a dukátust kezükben tartó – Géza és László hercegek elleni 1074-es hadjárata állt. A seregek épp Tokajnál – vagyis nem messze Ibránytól – keltek át a Tiszán. (NÉMETH 1988. 28.) A menekülő Géza nyilván a bevált taktikát alkalmazta: a hadiút környékén megpróbálta az élelmet eltüntetni. Nem zárhatjuk ki, hogy e hadieseményekkel függ össze az Esbó-halmi népesség elköltözése/pusztulása, vagyis a temető lezáródása. A fenti kronológiai meghatározást támasztja alá a későbbi pénzek – elsősorban a László veretek – teljes hiánya a temetőben.

Ha a temetőn belüli kronológiát próbáljuk meghatározni, elsőként célra vezető a hajkarikák és pénzek térképre vetítése (146. kép). Ez alapján nyilvánvaló, hogy a temetőt egy ÉNy–DK-i irányú vonallal két részre oszthatjuk (183. kép 2.). A halom Ny-i és D-i oldalán kizárólag nyitott, egyszerű hajkarikákat találunk, az É-i és K-i oldalon pedig S végűeket. A két csoport „találkozási sávjában” lévő sírokat az új ékszer-típus elterjedésének időszakára datálhatjuk.

Hogy az északi és keleti oldal sírjai későbbiek, mint a nyugati és déli oldalé, azt a többi lelet is igazolja. Az északi részen találtuk az egyik Stephanus rex veretet (71. sír). Párja a domb keleti részén volt (106. sír). Az északkeleti partoldalba ásták a legkésőbbi sírokat: itt volt a két Salamon érem is (85. és 94. sír). Ugyancsak itt található a temető egyetlen szuperpozíciós temetkezése, a későbbi sírban egy bronz S végű hajkarikával (99. és 100. sír). Ez a későbbi temetőrész leletekben sokkal szegényebb, mint a korábbi csoport, megnő a lelet nélküli sírok száma.

<sup>92</sup> Természetesen figyelembe véve a kettős sír további leleteit is. Az érmek keltező értékéhez: KOVÁCS 1986/87., KOVÁCS 1989B. 156–168. A dirhemfogalomról, illetve annak 923/924 körüli lezáródásáról ld. KOVÁCS 1994A. 191–193.



185. kép

A nemek megoszlása az Ibrány-Esbó-halmi temetőben. 1: nők, 2: férfiak, 3: gyerekek

A temető sírjai közül az első – nyitott hajkarikás – csoporthoz 144 egyént sorolhatunk, a második csoport létszáma 130 fő.<sup>93</sup> Ha a temető használata 940 táján kezdődik és 1074-ben zárul, akkor a 274 sírt 134 év alatt ásták meg. Ebből következik, hogy évente átlagosan 2 főt temetett el a közösség. Ha ezzel az adattal számolunk, akkor a 144 korai (X. század) temetkezés 72 év alatt került földbe, azaz 1010 tájáig. A kései csoport 130 temetkezése pedig durván 60 esztendő alatt. A hajkarikák új típusa – az S végű – eszerint az ibrányi közösségnél 1010 körül jelenhetett meg (vö. MESTERHÁZY 1962/64. 104.).<sup>94</sup>

Ha tovább vizsgáljuk a temető szerkezetét, megállapíthatjuk, hogy a dirhemmel keltezett 197. temetkezés egy sírsor középső részén feküdt. A sírsor a 100,5 méteres szintvonalon húzódott. Nagyon valószínű, hogy ez volt a legkorábbi temetőrész (184. kép 1.). Ezt az elképzelésemet támasztja alá, hogy itt temették el az egyetlen lovas harcost is (199. sír).

A sírsorhoz 21 vagy 22 egyén<sup>95</sup> sírja tartozott: északról dél felé haladva a 176., 187., 175., 188., 189., 190., 192., 191., 194., 195., 201., 199., 198., 197a–b., 196., 205., 213., 217., 216., 229. sír. Kissé „kilóg” a sorból, de talán ide sorolható a 200. sír (184. kép).

Közülük 9 férfi (40,9%), 5 vagy 6 nő (27,3%), 3 gyerek (13,6%) és 4 fiatal – 13–20 év közti – (18,2%). Feltűnő a férfiak igen magas arányszáma. Ez az arány akkor is fennáll, ha az egész temetőt vizsgáljuk, de fokozottan jellemző a X. századi temetkezésekre, s azon belül is a korai sírsorra (vö. ÉRY 1997. 53–54.).

Nagyon hasonló szerkezetű lehetett a Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola területén elpusztult temető. A 20 temetkezésen belül ugyancsak élesen elválik a korábbi (X. sz. végi) és a későbbi (XI. sz-i) rész. A térkép alapján nagyon hasonlít az ibrányi temető ÉNy-i részére, arra a sávra, ahol a két korszak „találkozik”. Ez alapján az ibrányi temető semmiképp sem tekinthető egyedinek, csupán nem történt mega hasonló temetők teljes feltárása.

Az ibrányi temető egyrétegű. Egymásra temetés egyetlen esetben volt megfigyelhető (99–100. sír). Kovács László a tiszalúci lelőhellyel kapcsolatban vetette föl, hogy a temető lehet egyrétegű annak ellenére, hogy a sírok időnként részlegesen fedik egymást. Ilyenkor azonban nem dúltak föl a későbbi rátemetéssel a korábbi temetkezést. Feltételezhető, hogy testvéreket, anyát és gyermekét vagy házaspárt temettek egymás közelébe (KOVÁCS 1976. 385., KOVÁCS 1986A. 222.). Ibrányban sem bolygatták meg az alsó temetkezést. Ugyanez a helyzet Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola 13. sírja esetében is. Fölötte É–D-i, melléklet nélküli temetkezést tártak föl, de a korábbi sír itt sincs feldúlva.

Az ibrányi temetőben összesen 274 egyén maradványait találtuk meg. Nemek szerinti megoszlásuk:<sup>96</sup>

Nem	Egyén	%	X. századi		XI. századi	
			Egyén	%	Egyén	%
Nő	82	29,9	39	27,1	43	33,1
Férfi	98	35,8	53	36,8	45	34,6
Gyerek (13 év alatt)	74	27	41	28,5	33	25,4
Fiatal (13–20 éves)	20	7,3	11	7,6	9	6,9
Összesen	274	100	144	52,5	130	47,5

<sup>93</sup> Ezek a számok hozzávetőlegesek, mivel a két csoport találkozási sávjában nem lehet egyértelműen eldönteni a sírok hovatarozását.

<sup>94</sup> A kronológia 10–15 évet „csúsztat” ha a demográfia nem ennyire sematikus egyenletes.

<sup>95</sup> A továbbiakban 22 fővel számoltam.

<sup>96</sup> Itt a végleges nem meghatározás adatai szerepelnek. A korábbi előzetes közlésekben – MARCSIK–SZATHMÁRY–GUBA–ALMÁSI 1996., SZATHMÁRY–GUBA–ISTVÁNOVITS 1996., SZATHMÁRY–GUBA–MARCSIK 1997., SZÜCS–GUBA–SZATHMÁRY–ALMÁSI 1997., SZATHMÁRY–GUBA–OLÁH–PAP 1997. – több esetben hozzávetőleges adatok olvashatók, melyeket azóta pontosítottunk

Révész László fogalmazta meg, hogy a felső-Tisza-vidéki temetők a Kárpát-medence más területeinek hasonló korú temetőitől eltérnek a nemek arányával (is), ti. a férfiak aránya egy-egy temetőn belül elérheti akár az 50%-ot, s jellemző az „erős felfegyverzettség”. Ezt a jelenséget azzal magyarázta, hogy „e közösségek mesterséges szervezés útján jöttek létre.” A hivatásos katonáskodó réteg nötlenségére utalna az asszonyok kisebb létszáma a temetőkben. (ŐSEINKET... 1996. 41. – Révész László) Ezt az érvelést Ibrány esetében nem fogadhatjuk el. Itt szó sincs erősen fölfegyverzett katonaságról. A korai sírsorban a 9 férfi közül egy volt íjász és egy baltás, lovas harcos. Az egész temetőben mindössze 7 íjász és 2 baltás temetkezés fordult elő (tehát a sírok 3,3%-a volt fegyveres).<sup>97</sup>

A nemek közötti arány a XI. századra nagyjából kiegyenlítődik. Kérdés, hogy a X. századi jelenséget hogyan magyarázhatjuk meg. Az életkor meghatározások alapján nem valószínűsíthető, hogy háborúban elhunyt férfiak voltak a temetőben. Kevés a fiatalon meghalt, és sokan szép kort éltek meg.

	<i>X. sz-i nők</i>	<i>X. sz-i férfiak</i>	<i>XI. sz-i nők</i>	<i>XI. sz-i férfiak</i>
20–40 éves	11 fő	14 fő	14 fő	10 fő
40–60 éves	17 fő	22 fő	15 fő	14 fő
60 év felett	4 fő	7 fő	8 fő	16 fő

Jelen ismereteink mellett a férfiak magasabb számának okára megnyugtató magyarázatot nem tudunk adni. Leginkább arra gyanakod-hatunk, hogy ezeket a közösségeket máshonnan telepítették ide át, és az áttelepülésre inkább vállalkoztak a férfiak, mint a nők. (Egy másik lehetőség, hogy a nők, akik jobban ragaszkodtak a szokásokhoz, a korábbi temetőket használták tovább még egy ideig.) a magyarázatok azonban nem megnyugtatóak, a kérdést nyitva kell hagynunk.

A férfiakat és nőket az ibrányi temetőben olykor nemek szerint kissé elkülönülve találtuk. Így pl. a X. századi részen, az Esbó-halom ÉNy-i oldalán közel egymáshoz került elő a 4., 176., 144., 2., 175., 1. és 6. sír – valamennyi férfi. Ugyancsak „férfi csoport” a 189., 141., 190., 142., 192., 191., 173. sír az előző temetkezések szomszédságában vagy a temető DK-i szegletében, a XI. századi részen a 131., 132., 134., 135. és 136. sír. Utóbbiakról É-ra 6 gyerek sírja sorjázott egymás mellett. Ez a megfigyelés azért fontos, mert csaknem valamennyi itt részletesen bemutatott temetőrészletnél megfigyelhető valamelyest a nemek elkülönülése. A teljesen feltárt ibrányi temető szerkezetéből látszik, hogy önmagukban az ottani megfigyelések nem értékelhetőek, az még egy teljes feltárás esetén is gondot jelenthet.

A szakirodalomban általánosan elfogadott demográfiai mutatók szerint ebben a korszakban az átlagos várható élettartam 28,7 év lehetett (ACSÁDI 1963/64. 21., 23.). Az ibrányi temetőben ez az adat magasabb – a X. században 33,06 év, a XI. században 36,48 év (ld. Hüse Lajos tanulmányait a jelen kötetben!). ez összhangban van Marcsik Antónia megállapításával, hogy az ibrányi népességen belül kevés a patológiás eset (a tanulmányát lásd a kötetben!). A család nagysága 5–7 fő. Az ibrányi temető használatát a fentiek kronológiai meghatározása alapján mintegy 130–140 évre becsülöm (5–6 generáció) a fenti kronológiai meghatározás alapján. A 274 egyén közül 180 felnőtt volt. A gyerekek száma jóval alacsonyabb a várhatónál, bár a gyereksírok arányát tekintve Ibrány a középmezőnybe sorolható (KOVÁCS 1986A. 218. 4. jegyzet). A szántás valószínűleg a gyereksírokat érintette elsősorban.<sup>98</sup> A 60–40%-os felnőtt–gyerek arányt elfogadva 300 fővel kell számolnunk. A temető teljes sírszámát – a lejjebb részletezett magas fokú szántottság miatt – csak egy rekonstruált értékkel adhatjuk meg. Ez alapján az ibrányi temetőt használó népesség településén az átlagos lélekszám egy generációnál 50–60 fő lehetett, ami 7–9 (7 fős család esetén) vagy 10–12 családot (5 fős család esetén) jelent. Ez 2–4 háromgenerációs nagycsaládnak felel meg. A legkorábbi sírsor esetében ugyanezekkel a paraméterekkel számolva 3–5 család jöhet szóba. (Vö. pl. PÁLÓCZI-HORVÁTH 1971. 33–34., BAKAY 1978. 135., SZABÓ 1978/79. 72.)

<sup>97</sup> Ezek a temető területén szétszórta helyezkedtek el.

<sup>98</sup> Az ásatási megfigyelések alapján a felnőttek temetkezései közül maximum 2–3 temetkezést szántottak ki úgy, hogy azoknak a helyét sem sikerült regisztrálnunk. Jellemző módon nagyon kevés a „szórvány” lelet és nagyobb mennyiségű emberi csontot a szántásban sem figyeltünk meg.

### *A sírgödör alakja, padmaly*

A legtöbb sírfoltot csak a csontok szintjén tudtuk megfigyelni. A sírgödrök zöme lekerekített sarkú vagy ovális végű téglalap vagy trapéz alakú volt, ahogy az általában megfigyelhető a korabeli temetkezéseknél (vö. SZÓKE-VÁNDOR 1987. 48–49.). A trapéz alakúaknál volt fejnél és lábnál szélesedő egyaránt. A gödrök nagyjából olyan hosszúak voltak, mint a halott. Olykor azonban előfordult, hogy a megásott sír 30–40 cm-rel hosszabb volt, mint a váz.

A gyatra megfigyelési körülmények ellenére a sír észlelhető foltjának és a váz helyzetének viszonya alapján két izben padmalyra kell gyanakodnunk. Az egyik temetkezés a temető legkorábbi részén (197. sír), a másik XI. századi környezetben található (40. sír). Fölmerül még ugyanez a lehetőség az 55. temetkezés esetében is, ahol a váz a széles sírgödör északi oldala mellett feküdt. A padmalyos temetkezések a X–XI. századi temetőkben előfordulnak, de nem túl gyakoriak. Egy-egy temetőn belül jelenlétüket idegen elem (esetleg avar) beköltözésével magyarázzák. (TETTAMANTI 1975. 90., LŐRINCZY 1985. 155–156., BENDE-LŐRINCZY 1997. 225.)

### *Rablás, bolygatás (186. kép)*

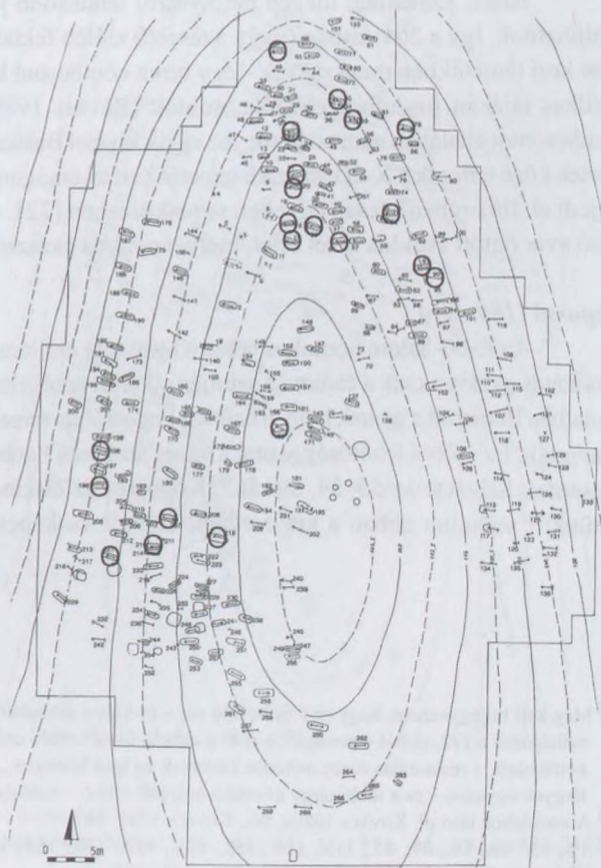
Az Esbó-halom feltárására azért került sor, mert a temetőt erősen szántották. Ennek megfelelően a földmunka több temetkezést megbolygatott.<sup>99</sup> A 34 erősebben kiszántott váz mellett még jó néhányat kisebb-nagyobb mértékben földúltak a munkagépek. További két sírt az ásítás megkezdése előtt a helybeli történelmszakkörösök szedtek ki.<sup>100</sup> A mezőgazdasági munkák elsősorban a temető északi és északkeleti részét érintették, de a sekélyebben elhantoltak a temető egész területén közvetlenül a szántott réteg alatt kerültek elő.

Az újkori bolygatások és az igen gyatra csontmegtartás miatt gyakran nehéz megállapítanunk, hogy a sír nem esett-e korábbi rablás áldozatául. Mindezek ellenére több mint 20 esetben merült föl az ásítás során, hogy a temetkezést kirabolták.<sup>101</sup> Valamennyi esetben a felsőtestre ástak rá, többségében a mellkasra. Ez alapján nemesfém ékszerre gyanakodhatunk.

A rabolt temetkezések két helyen csoportosulnak a temetőben: a halom északi felén a XI. századi sírok egy részét fosztották ki, a DNy-i részen pedig néhány (7) X. századi.

### *186. kép*

*Rabolt temetkezések  
az Ibrány–Esbó-halmi temetőben*



<sup>99</sup> 4–5., 7., 9–10., 26–27., 30., 34., 41., 45., 47., 50b., 63., 73., 76., 83., 85., 88., 103–104., 109–110., 121., 142., 144., 146., 149., 155–156., 158., 160., 166., 217.

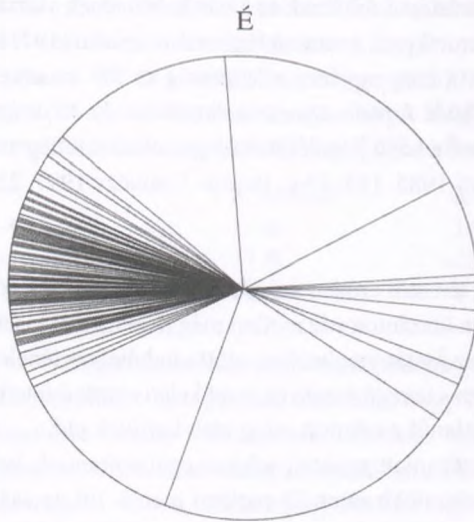
<sup>100</sup> 1–2. sír.

<sup>101</sup> 15–17., 20–21., 35., 38., 50., 54–55., 75., 78., 90–91., 169., 196., 198., 207., 215., 218., 221. sír.



### Tájolás (187–188. kép)

A halottak többségét fejjel Ny-ra fektették (187. kép). Ettől eltérő temetkezést összesen 12-t regisztráltunk. Egy esetben a vízmeder szélén, a temető keleti peremén egy S-végű hajkarikával keltezhető É–D-i temetkezést találtunk (133. sír). É–D-i temetkezés került elő Tiszabercelen, a Mezőgazdasági Szakiskola területén (14. sír). Szuperpozícióban feküdt, azaz itt is a későbbi temetkezések közé tartozott (lásd a katalógust!). Hasonló jelenséget közölt az ásató Homokméggyről (GALLINA 2000. 14.).



### 187. kép

Az Ibrány–Esbó-halmi temető sírjainak tájolása

Ibrányban a további 11 váz fordított tájolású volt, azaz a halottat fejjel keletre fektették (188. kép). Ezek közül a sírok közül egy a legkorábbi sírsorban található (195. sír), egy a XI. századi részen (125. sír), a keleti oldalon, 3 szétszórtan a X. századi temetőrészen (164., 207. és 224. sír), s végül 6 a temető déli részén zárt csoportot alkot (241., 251., 255., 257–258., 261. sír). Közülük 4 nő, 4 férfi és 3 gyerek. Az antropológiai vizsgálatok szerint embertanilag ugyanolyanok, mint a lakosság többi része. Ugyanakkor a K–Ny-i tájolású sírok leletanyagukban némileg eltérnek a Ny–K-i tájolásúaktól. Így csak K–Ny-i sírban volt ún. „torquesdiadém” (vö. SZABÓ 1978/79. 56.), 2 edény egy sírban, edény a sírföldben, magasan a sír alja felett bedobva, ún. tokaji vagy volhíniai típusú fülbevaló<sup>102</sup>, granulált díszű gyöngy. Mindezek alapján nagyon valószínű, hogy egy idegen, a többségtől eltérő eredetű(?) csoport jelenlétével kell/lehet számolnunk.

Ritka, szokatlan, idegen befolyásról tanúskodó jelenségeket a Ny–K-i tájolású sírok esetében is említhetünk. Így a 264. sírban (mely a temető szélén feküdt) a térd mellett – éppen úgy, ahogyan azt a késő avar kori temetőkben megszoktuk – egy birka combcsont került elő. A honfoglalás korában általában a fej és mellkas tájékán fordulnak elő állatcsontok (RÉVÉSZ 1989A. 37.). Az ibrányihoz hasonlóan lábnál birka combcsontot általában nem találunk. Az egyik kivétel Bashalom A sírja (DIENES 1956. 246.). Ugyancsak a ritka leletek közé tartozik a X–XI. századi temetőkben az orsógomb (lásd ott!), mely talán ugyancsak avar hatásként terjedt el. Ibrányban is csak egyetlen temetkezésben (221. sír) találtuk meg. Itt kell még megemlítenem egy késő avar öntött csuklós veret felét, melyet nyakba akasztva, másodlagosan használtak fel (193. sír).

### Koporsó (189. kép)

Az Esbó-halom homokos talaja – mint már említettem – nem kedvezett a jó megfigyeléseknek. A sírfoltokat is gyakran csak a csontváz szintjén sikerült érzékelnünk. Ennek ellenére jó néhány temetkezéssel kapcsolatban fölmerült a gyanú, hogy a halottat koporsóban temették el, esetleg bőrbe vagy textilbe vagy gyékénybe csavarták. Ez utóbbi lehetőségre utal a vázat szorosan határoló folt a 39., a 201. és a 230. sír esetében, illetve a csontok helyzete az 53–54. sírnál.<sup>103</sup> Koporsót az elszíneződés, illetve a váz helyzete alapján feltételezhetünk,<sup>104</sup> valamint abban a két esetben, amikor vaskapcsokat<sup>105</sup> bontottunk ki a sírban (158. és 190. sír).

<sup>102</sup> Meg kell itt jegyezni, hogy ez a fülbevaló pár – és vele a granulált díszű ezüstgyöngy, valamint egy ugyancsak granulált díszű ezüstgomb a 172. sírből – anyagában eltér a temető összes többi ezüstjétől. Felületükön szürke, nehezen oldódó ezüstbromid keletkezett, a restaurálás során nehezen tisztultak és igen könnyen „szétrobbantak”. Mindezek alapján valószínű, hogy ezek a tárgyak egyazon – és a többi tárgy készítési helyétől eltérő – műhelyben készültek.

<sup>103</sup> A szokáshoz lásd pl. KOVÁCS 1986B. 96., KOVÁCS 1988. 147.

<sup>104</sup> 19., 35., 40., 58., 69., 87., 113., 150., 153., 158., 162., 170., 180., 188., 190., 192–193., 197., 199–200., 205., 210., 213–215., 220–221., 223., 241., 244., 250., 251., 255., 258., 260. sír.

<sup>105</sup> Vö. TETTAMANTI 1975. 93–94.

Összesen 40 ilyen esetet említhetünk, azaz az összes temetkezés 14,6%-át. Ez a szám a fenti körülményeket figyelembe véve jelzi, hogy a szokás általános lehetett a közösségen belül. A koporsós temetkezés a temető legkorábbi sírjaira is jellemző, megfigyeltük a hajfonatkorongos (197.) és a lovas (199.) sírban is. Gyakoribbak a X. századi részen. Ez azonban valószínűleg csak annak a következménye, hogy a halom keleti felén a talaj sötétebb volt, a sírfoltokat is csak ritkábban sikerült érzékelnünk. A koporsók a megfigyelhető esetek többségében 40–45 cm szélesek és 170–215 cm közti hosszúságúak. A gyerekek esetében – természetesen – kisebbek.

A halott feje alá gyakran fejtámaszt („párnát”)<sup>106</sup> helyeztek. Erre utal, hogy a koponya hátra vagy előre billent.<sup>107</sup> Minthogy 4, illetve 13 esetben figyeltük ezt meg, általános szokásnak tekinthetjük.

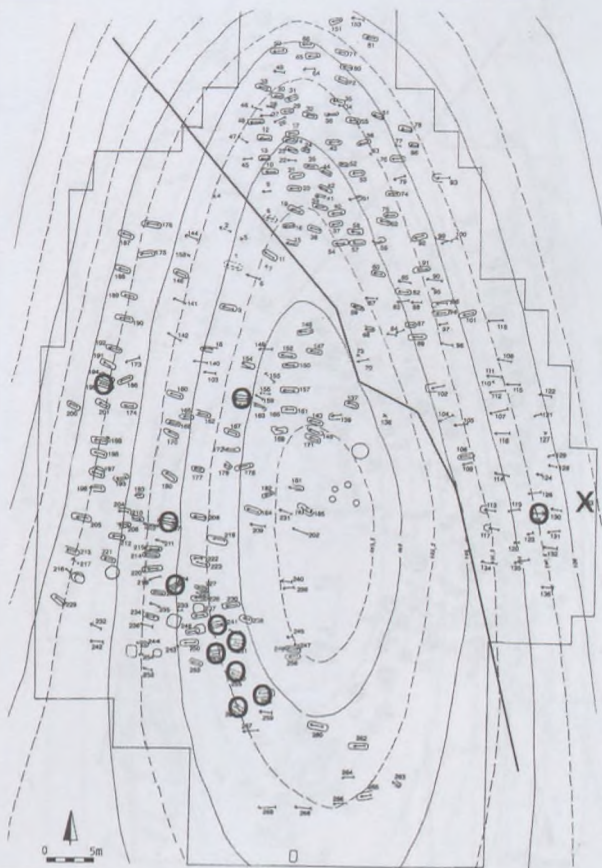
#### *A csontvázak helyzete (190–191. kép)*

A halottak többségét nyújtott helyzetben, hanyatt fektették a sírba. Vannak azonban kivételek (vö. TETTAMANTI 1975. 101., SZABÓ 1976. 35-72.). 16 ilyen esetet figyeltünk meg (190. kép). Köztük vannak kissé felhúzott vagy keresztbe tett lábúak, de akad ún. „békafektetésben” lévő is, valamint két zsugorított helyzetű. Itt kell megemlítenem, hogy a 94. sírban nyugvó halott bal keze keresztben feküdt a testen (esetleg levágták?). A tiszabezdédi 15. sír halottjának is levágták a bal kézfejét, s a vállához helyezték. Hogy ezeknek a rendellenességeknek a „jelentkezése... igen régi és általánosan elterjedt, általában a visszajáró halottól való félelemmel magyarázható”, arra Kiss Attila tért ki (KISS 1983. 158–159. a korábbi irodalom ismertetésével, ugyanez ÖSEINKET... 1996. 39. – Révész László).<sup>108</sup>

Az itt említett rendellenes temetkezések többsége a temető XI. századi sírjaiban figyelhető meg. Ugyanakkor a szokványostól leginkább eltérő módon fekvő három halottat (az ún. békapózos és a két zsugorított helyzetű) a X. században hantolták el.

#### **188. kép**

*Fordított tájolású temetkezések az Ibrány–Esbó-halmi temetőben  
X: É-D-i tájolású sír*



<sup>106</sup> Vö. SZENDREY 1928. 17., TETTAMANTI 1975. 90., SZÓKE-VÁNDOR 1987.49.

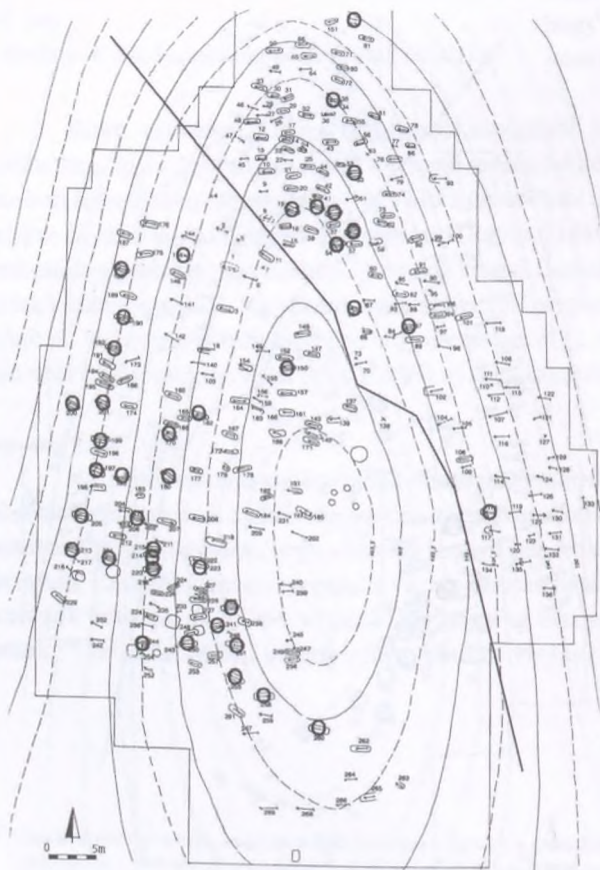
<sup>107</sup> Hátra billent a koponya a 19., 208., 251. és 267. sírban. Előre billent a 23., 61., 71., 81., 87., 114., 132., 134., 212., 220., 226., 234. és 248. sírban.

<sup>108</sup> A kar, illetve kéz levágásának egyik legkorábbi említése Hérodotosztól maradt ránk (IV, 62.).

Nemcsak magát a testet fektették különbözőképpen a sírba. Még nagyobb változatosságot mutat a kar, illetve a kéz elhelyezése (191. kép) (vö. TETTAMANTI 1975. 96-101., SZABÓ 1978/79. 74-100., SZABÓ 1983.). Bemutatásához a Kiss Attila által felállított tipológiát használtam (KISS 1983. 71. ábra). Mindkét kar helyzetét 133 esetben sikerült megfigyelnünk, további 31 ízben a fél kar pozíciójáról van információnk. A 133 közül 68 váznak a test mellett volt a karja kinyújtva. Az ettől eltérő 65 eset közül a leggyakoribb, hogy az egyik (alapvetően a bal) vagy mindkét kezét a medencére helyezték, vagy mindkettőt derékszögben behajlították (Kiss Attilánál 6., 7. és 12. típus). A különféle kéztartások a temető teljes használati ideje alatt kimutathatók mind nőknél, mind férfiaknál, mind gyerekeknél.

### *A leletek*

Ibrányban a sírok több mint felében – 147 sírban (53,6%) – nem találtunk leletet. Ez a megállapítás a korábbi és későbbi temetkezésekre egyaránt igaz. A X. századi temetkezések 43%-a (62 sír), a XI. századiak közül 65,4% (85 sír) volt „üres”. Ez alapján átlagos köznépi temetőnek tűnik (vö. KOVÁCS 1986A. 221. 6. jegyzet, SZÓKE-VÁNDOR 1987. 49.). A sírok kb. ötödében találtunk mellékletet (7 vagy 8 nyíl, 6 sírban 7 db edény, 4 db pénz, 2 db balta, a 199. sír lova a felszerelésével, 1 orsógomb, 1 ásópapucs, 1 tojás, 1 csipesz, 1 ólomdarab és 1 birkacsont), vagyis nem a viselethez tartozó tárgyat. Kérdéses a sírokban igen gyakran talált 1-1 obszidián-, illetve kovaszilánk meghatározása. Aligha lehet véletlen, hogy sok esetben a váz szintjén, máskor a sír betöltésében találtuk meg ezeket annak ellenére, hogy a temető alatt korábbi településnek nem volt nyoma, csupán néhány bronzkori sírt találtunk.



189. kép  
Koporsós temetkezések  
az Ibrány-Esbó-halmi temetőben

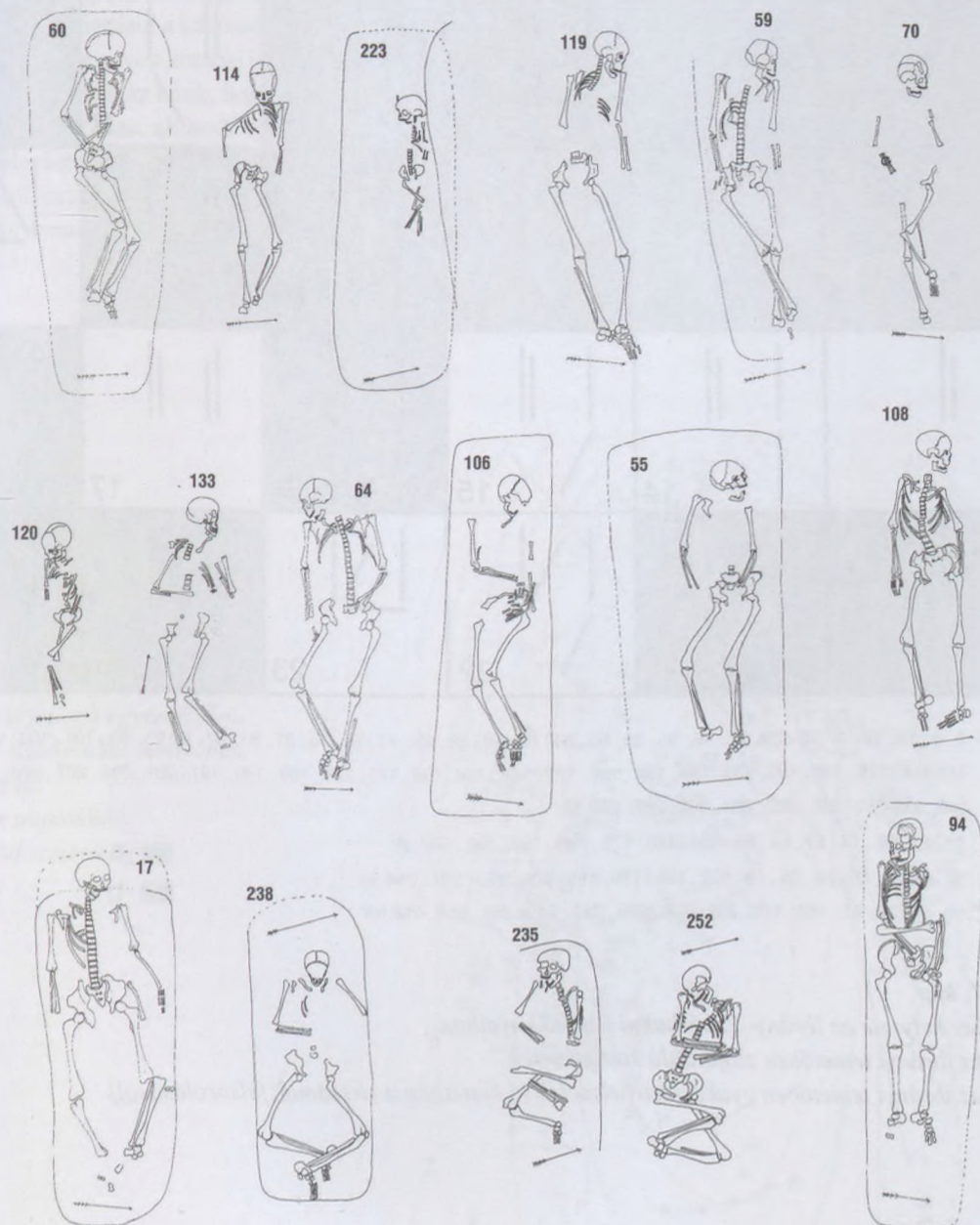
### A temető használó népesség

A 274 egyén közül egy férfinak a koponyáján volt gyógyult trepanáció nyoma (53. sír). Ez a temetkezés a X. és XI. századi temetőrész találkozási sávjában, már inkább a későbbi részen feküdt (192. kép 1.). Emellett 10 esetben látszanak a koponyán jelképes trepanáció vagy gyógyult seb nyomai.<sup>109</sup> Ezek a temető területén szétszórtan találhatók, többségük a X. századi részen (192. kép 2.). Hiányoznak viszont a keleti oldalon.

Jelképesen trepanált a Gáva–vásártéri temető egy férfi- (1. sír) és egy női (9. sír) koponyája is. A Rétközberencs–Parom-dombról 1972-ben bekerült embertani anyagban ugyancsak egy-egy jelképes trepanációs női és férfikoponyát tanulmányoztak az antropológusok. Ugyanitt a 2. sírban egy gyógyult, trepanált koponyájú férfit találtak. A Tuzsér–Boszorkány-hegyi 5. sír esetében egy tényleges és 2 jelképes trepanációt regisztráltak.

### 190. kép

Rendellenes helyzetű vázak az Ibrány–Esbó-halmi temetőben



<sup>109</sup> Az 51., 112., 137., 147., 154., 190. férfi- és a 79., 184. és 194. női sírban.

Jobb Bal	48., 49., 80., 150., 165., 172., 184., 231., 240., 257., 265.	70., 72., 96., 147.	197b., 238.	62., 181			
10., 13., 68., 74., 119., 135., 210.	1	19., 32., 40., 192.	2	106., 230.	3	4	5
200.	6	7	15., 176.	8	9	187., 215.	18
185., 188., 209.	53., 115.	29., 168.	12	195.	13	19	
14	15	133.	16	17	20		
177.	202., 259.	22	23	194.	24	67., 157.	25

**1:** 3., 6., 14., 16., 17., 20., 23., 31., 33., 35., 39., 50., 54., 58., 59., 66., 69., 71., 75., 78., 81., 84., 87., 90-93., 99., 101., 102., 107., 108., 111-114., 116., 126., 130., 132., 134., 136., 151., 152., 154., 164., 169., 171., 174., 180., 190., 191., 201., 203., 207., 220., 232., 237., 245., 249-251., 258., 260., 261., 166., 267., 269. sír

**6:** 21., 22., 36., 44., 51., 64., 89., 118., 140., 175., 186., 199., 205., 262. sír

**7:** 8., 42., 43., 55., 60., 65., 79., 122., 125., 178., 189., 206., 229., 234., 244. sír

**12:** 11., 37., 38., 61., 162., 170., 208., 236., 239., 242., 248., 252., 253., 256. sír

■ a  
 ■ b

### 191. kép

A kar helyzete az Ibrány–Esbó-halmi temető sírjaiban

a: az ibrányi temetőben előforduló karhelyzetek

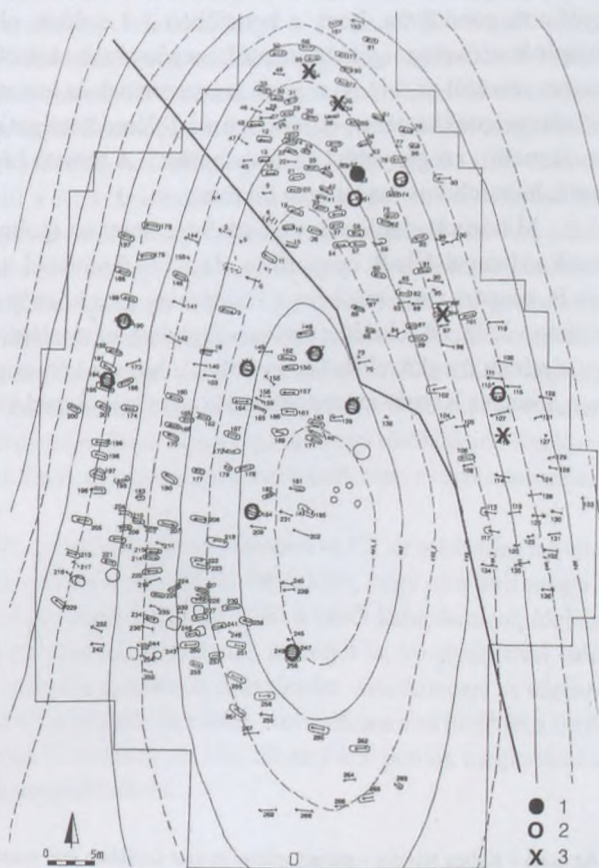
b: az ibrányi temetőben gyakori karhelyzetek (a kép alján a sírszámok felsorolásával)

A viszonylag nagyszámú trepanáció a Rétközben nem meglepő, a trepanálás gyakorlata elsősorban a Felső-Tisza-vidékre volt jellemző (BALINT 1991. 149. az irodalom összefoglalásával). Az a kérdés pedig, hogy tartjuk-e etnikumjelzőnek a szokást, továbbra is nyitott kérdés.

Az antropológiai vizsgálatok alapján az ibrányi temetőben 2 férfi és 2 nő esetében mutathatók ki mongolid vonások (35., 64., 94. és 116. sír). Mindnyájukat a XI. században temették el. Megjelenésük összefüggésbe hozható az embertani anyag összehasonlító vizsgálata alapján kimutatott eredményekkel, amelyek szerint az Esbó-halmon temetkező közösség körében jelentkezik egy „népességcseré”, vagyis a X. és XI. századi populáció (különösen a nők esetében) alapvetően eltérő antropológiai adottságú (SZATHMÁRY–GUBA–ISTVÁNOVITS 1996. 78–82., lásd még a szathmáry Lúászló és hüse Lajos értékelését a jelen kötetben!). Ezt a váltást azonban aligha lehet megnyugtatóan magyarázni azzal, hogy „Géza és István településpolitikájának részeként bekövetkezhetett egy jelentős népességtörténeti törés (népesség-csere? áttelepítések?), amelynek mértéke megközelíthette a 9. század végi magyar honfoglalás hatását is.” (SZATHMÁRY–GUBA–ISTVÁNOVITS 1996. 81., ilyen népmozgásokról és áttelepítésekről lásd még ŐSEINKET... 1996. 43. – Révész László) Amennyiben ugyanis elfogadjuk ezt a hipotézist, érthetlenné válik, hogy miért ugyanabba a temetőbe temetik halottaikat az új közösség tagjai. Ráadásul a közösség lélekszáma is nagyjából azonos.

Tekintetbe véve a korábbi időszak antropológiai anyagának heterogén voltát, a leginkább elképzelhető modellnek számomra az tűnik, hogy a X. században az Esbó-halom táján megtelepedett népesség egyfelől azokból tevődött össze, akiknek rokonai a rangosabb temetőben nyugszanak, másfelől a helyben talált (esetleg áttelepített?) többgyökerű lakosság (késő avarkori és a benne feloldódott korábbi népességek) elemeiből. A XI. századi ún. „népességcseré” kérdésére semmiféle magyarázattal nem szolgálhatok. Annyi bizonyos, hogy a temetőt *folyamatosan* használta a közösség, új csoportok érkezésére a demográfiai mutatók nem utalnak.

**192. kép**  
Trepanált koponyájú  
és mongolid jellegű egyének sírja  
az Ibrány–Esbó-halmi temetőben.  
1: trepanáció,  
2: jelképes trepanáció,  
3: mongolid vonású egyén



### *Köznépi vagy nem köznépi temető az ibrányi?*

Fölmerül a kérdés, hogy mennyiben tekinthető az Ibrány–Esbó-halmi temető köznépinek. A korai sírsor és egy-két X. századi temetkezés jóval „gazdagabb”, mint amilyenek a köznépi temetők leletanyagát le szokták írni. Éppen ez a tény készítette Révész Lászlót arra a feltételezésre, hogy „egy gazdag, X. század első felében élt közösség felhagyott temetőjét egy később oda telepített népesség folytatta.” (ŐSEINKET... 1996. 42.) Egy kontinuus temető esetében egy ilyen feltételezésnek semmiféle alapja nincsen. A dirhemutánzat alapján (lásd feljebb!) a temető első sírjait semmi esetre sem áshatták meg a X. század középső harmada előtt, vagyis ide még egészen biztosan nem temetkeztek akkor, amikor a közép- és vezetőréteg más temetőit elkezdték használni.

Annyit megállapíthatunk, hogy az ibrányival rokon jellegű temetők a Felső-Tisza-vidéken nem számítanak ritkaságnak. Hasonló lehetett – a többi között – Tímáron (KOVÁCS 1988.), Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola területén, Gáva–Vásártéren stb. Ezeknek a – Szabolcs vonzáskörzetében elhelyezkedő – temetőknek teljes feltárása sajnos nem történt meg. Az ibrányi temető azonban nemcsak ezekkel a „szegényebb” temetőkkel mutat rokonságot.

Tiszabercel–Ráctemető esetében felmerült, hogy egy előkelő házaspárnak, háznépének és szolgálóinak a temetkezési helye lehetett (ŐSEINKET... 1996. 179. – Fodor István). Maga a temetőrészlet alig valamivel gazdagabb, mint az Ibrány–Esbó-halmi korai része. Mindkét helyen volt egy-egy hajfonatkorongos, gazdag viseletben (ámde melléklet nélkül!) eltemetett nő/lány, illetve egy lovas (Tiszabercelen esetleg kettő egy szórvány zabla alapján). A lovas és hajfonatkorongos sírok egymáshoz viszonyított helyzete is nagyon hasonló a két temetőben: mindkét esetben egy férfisír ékelődik közéjük. A fegyverek közül a balta és a nyíl fordult elő. A berceliek viselete talán egy lehelettel gazdagabb. Leginkább úgy határozhatnánk meg, hogy a két közösség igencsak hasonló társadalmi és gazdasági státusszal rendelkezett. A döntő különbség, hogy a tiszaberceli temetővel – amennyiben teljesen feltárt – korábban felhagytak,<sup>110</sup> hiányzik a XI. századi temetkezések sora. Amennyiben egy generációval számolunk, még a közösség nagysága is hasonló az ibrányihoz.

Az ellentmondás föloldására Révész László tett kísérletet: „... aligha nevezhetők egyszerűen köznépinek, mert ahhoz meg a leletek egy része túl gazdag, olykor élvonalbeli ötvösmunka. Aligha tévedünk nagyot arra gondolván, hogy e temetőben 1-1 módos, olykor gazdag család tagjai nyugodtak, némileg elkülönítve az őket szolgáló háznéptől, szegény szabadoktól és szolgálóktól.” (RÉVÉSZ 1996. 259.) Véleményét a magam részéről az ibrányi temető szerkezetének és temetkezési rítusának vizsgálata alapján nem osztom. Az itt eltemetettek esetében egyértelmű alá-fölrendeltséget kimutatni aligha lehet. Egy sírsoron belül kerülhet egymás mellé „szegényebb” és „gazdagabb”. A temető képe a honfoglalás kor kutatói részéről kialakított szigorú, hierarchikus rendet nem tükrözi.

Mindezek alapján úgy gondolom, hogy az ibrányi temető és köre első megközelítésben inkább tartozik a Hampel-féle B. csoporthoz, de már a fentiekből is nyilvánvaló, hogy a két csoport – a Hampel-féle A. és B. csoport vagy másként a középréteg és a köznép – között a határvonal nem olyan éles, mint azt korábban vélték. (A kérdésre az összefoglalásban részletesebben kitérek. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy történeti megközelítésben is érthető, hogy a két csoport némileg „összemosódik”, s nem különül el élesen, hiszen a Kárpát-medencében élő egységes Árpád-kori magyar lakosság kialakulásáról beszélünk.)

<sup>110</sup> Az ásató – Kalicz Nándor – megállapítása szerint korábban már szántottak itt ki sírokat, s a Tisza is mosott ki csontvázat. Ez alapján a temető nem teljes.

# Az Ibrány–Esbó-halom X–XI. századi temetőjének csontvázleletein végzett vizsgálatok eredményeinek összefoglalása

Szathmáry László

## Feltárási és vizsgálati körülmények

Az Istvánovits Eszter által teljesen feltárt temető 269 sírt (274 egyént) foglalt magában (ISTVÁNOVITS 1996A., ISTVÁNOVITS 1996B.). Annak ellenére, hogy a 181. és a 225. sírban nem volt értékelhető csontvázlelet, valószínűleg a sírfoltok határozatlansága miatt 272 egyén maradványait lehetett anatómiailag azonosítani (1. táblázat). (A 181. és 200. sír csontvázát a múzeumi raktárból teőfedéskor ellpták.) Ebből 142 X. századi és 130 XI. századi. Az elhalálzási kor becslése a fiataloknál SHOUR és MASSLER, valamint JOHNSTON módszerével történt (cit. in: ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970.). A felnőttek esetében NEMESKÉRI–HARSÁNYI–ACSÁDI (1960.) eljárását SJØVOLD (1975.) táblázatai szerint alkalmaztuk. A nem meghatározása az ACSÁDI–NEMESKÉRI (1970.) által összefoglalt szempontok szerint történt. A nem és életkor adatokat lásd az ibrányi temető értékelésének elején lévő táblázatban! Ezekre az adatokra vonatkozóan meg kell jegyeznem, hogy a kronológiai meghatározás és a nemiség tekintetében néhány esetben különbözik az alábbiakban idézett előzetes publikációkban bemutatottaktól, hiszen ezen tanulmányok elkészítése után még két alkalommal történt anatómiai kontroll – egyeztetve a sírmellékletekből kikövetkeztethető tanulságokkal. Az időrendet 4 esetben (1,7%), a felnőttek nemét pedig 7 esetben (4,5%) módosítottuk. Ez a minta nagyságához képest oly jelentéktelen változtatás, hogy a korábbi lényegbevágó megállapítások érvényét nem befolyásolhatja.

Az 1. és 2. táblázat a koponyaméreteket tünteti fel, a 3. táblázat pedig a végtagelemek dimenziói mellett a SJØVOLD (1990.) módszere szerint rekonstruált testmagasságot foglalja magába.

## Eredmények

A MARTIN (1928.) féle mérés technikával készült első kraniológiai összehasonlító vizsgálat (SZATHMÁRY–GUBA–ISTVÁNOVITS 1996.) azt a meglepő eredményt mutatta, hogy a X. és a XI. századi néprész elkülönülő. Sőt, a Felső-Tisza-vidék késő avar kori leleteinek jellemvonásai sem igazán mutathatók ki e temető népességének egyik időrendi szakaszában sem. Ehhez hasonló következtetésre jutott a történeti leletek hiányzó dimenzióinak kissé eltérő adatbázisából kiindulva Guba Zsuzsanna is (GUBA 1999.). Mindkét megközelítés szerint egyértelmű, hogy a késő avar kori jellemvonásokra hasonlító egyének a XI. század eleje után már nem mutathatók ki. A XI. századi egyének közül a X. századiakhoz hasonló koponyavariációjuk a X. századhoz közeli temető részben eltemetettek. A korai temető rész sírjaiban eltemetettek közül csak az a néhány hasonlít a XI. századi anatómiai habitusra, akiket a század legvégén hantoltak el. Ezek a kissé különböző adatbázisból rekonstruált egyéni adatok alapján diszkriminancia analízissel végzett „átsorolások” gyakoriságai minden minta-párosításban 10% alattiak. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a Felső-Tisza-vidék általunk ismert késő avar kori népességének jelentős hatása nem lehetett az Ibrány–Esbó-halmi X. századi népesség fejlődésére, illetve még ennél is jelentéktelenebb hatása volt a XI. századi néprészre. Másrészt viszont az is egyértelmű, hogy a temetőhöz tartozó település két évszázadának népessége nem egy töről fakadt. Anatómiai profiljának megváltozása a XI. század elejére becsülhető, ugyanis a temetőnek csak ezen a részén mutathatók ki X. századi anatómiai reminiszenciák.

Megkülönböztetett figyelmet érdemel a XI. század eleji temető részben az 53. sír sebészileg trepanált egyéne, aki 63–72 évesen hunyhatott el. Magas megélt kora alapján feltételezhető, hogy ez a férfi még a X. században született, és koponyasérülését valószínűleg fiatal korában, talán a késői kalandozások idejében szerezte. A X. században végezheték gyógyult sebének korrekciós műtétjét is, amelyet jóval túlél. Halálzásának ideje tehát nem lehet mérvadó a sebészi trepanációk művelésére vonatkozóan. A régészeti időrendi szempontból bizonytalan leleteket illetően tehát jelentős ez a lelet. Nevezetesen arra hívja fel a figyelmet, hogy a korabeli „rendszerváltást” túlélő egyének esetében az elhalálzási kor pontos meghatározása segíthet ezen orvoslási gyakorlat kronológiájának megítélésében.



Jelen ismereteink alapján nem tudunk határozott választ adni arra a kérdésre, hogy a népességstruktúra megváltozásának mi a közvetlen oka. Az viszont jól becsülhető, hogy a X. századi néprész a hasonlókorú népesség délkelet-alföldi régiójában éltektől különbözik leginkább. A XI. századra vonatkozóan emellé már a Duna–Tisza közti térség népessége is társul. Érdekes módon mindkét évszázadra vonatkozóan a legközelebbi analógiák a Dunántúlról említhetők (SZÜCS–GUBA–SZATHMÁRY–ALMÁSI 1997.), követve azt a talán ökológiailag is értelmezhető peremvidéki zónák rendjét, amely a Felső-Tisza-vidéktől az Alföld északi peremvidékén keresztül a Csepel-szigettől északra a Dunántúlra vezet (vö. GUBA–SZATHMÁRY 1999., GUBA–SZATHMÁRY 2001., SZATHMÁRY–GUBA 2002.).

Az ibrányi elemzés konklúziói újabb lelőhelyekre kiterjedő kutatások indítékát jelentették. Így került sor a Szegvár–Orom-dűlői temető népességének vizsgálatára, ahol a kutatás kezdeti időrendi bizonytalanságait tükröző eredmények (MARCSIK–SZATHMÁRY–GUBA–ALMÁSI 1996.) után világosan látszott, hogy a X–XI. századot átívelő népességtörténeti folyamatban olyan hasonló törés gyanúja merült fel a századfordulón, mint amelyet Ibrányban tapasztalhattunk (SZATHMÁRY–GUBA–MARCSIK 1997.). Így például a több mint 200 kilométerre levő Ibrány és Szegvár X. századi népessége a diszkriminancia analízis eredményei szerint 20%-os átsorolás révén hasonlíthat egymáshoz. Ugyanez az érték hasonló a XI. században is. Ez azt jelenti, hogy a kiegyensúlyozott népességstruktúrához a minta egyötödét kell átsorolni. Meglepő viszont, hogy Ibrány X. és XI. századi népességén belül ez az átsorolás igen magas (16%-os), tehát az intrapopulációs szint az interpopulációs szinthez közelít. Szegváron a lokális továbbélés mértékére utaló átsorolás csak 10%, tehát ott ez a törés nem olyan jelentős (vö. SZATHMÁRY–GUBA 2001.).

A népességstruktúrának XI. századi általános átalakulását azon kraniológiai alapokon megnyilvánuló vélemények is alátámasztották, amelyek diverzitásbecslésen alapultak (SZATHMÁRY 1997., SZATHMÁRY–GUBA–OLÁH–PAP 1997.). Ezek szerint a geográfiai távolság közömbös tényező lehet a XI. századi népességek struktúrájának kialakulásában. GUBA (1999.) értekezéséből tudjuk, hogy Püspökladány–Eperjesvölgy X–XI. századi népességfejlődése folyamatos lehetett, hiszen jelentős anatómiai különbség a két évszázad népessége között nem igazolható. Ezt a típust a korábbi demográfiai megfigyelésekkel összhangban *Püspökladány típusú* népességnek neveztük el. Ezzel szemben létezik egy *Ibrány típusú* népesség is, amelynek anatómiai és demográfiai profilja a két évszázadot illetően jelentősen eltér. A kutatás szerencséje az, hogy ezen jelentős sírszámú X–XI. századi népességeket megvizsgálva még korán felismerte ezt a két, anatómiailag (SZATHMÁRY–GUBA–ISTVÁNOVITS 1996.) és demográfiailag (HÜSE–SZATHMÁRY 2002.) is azonosítható típust, így az elkövetkező kutatások ehhez tudnak igazodni.

A végtagelemek arányát vizsgálva megállapítható, hogy a X. századi és a XI. századi férfiak felkarja egyaránt viszonylag hosszú. A két évszázad mintája között inkább az alsó végtag esetében van különbség. A X. században a férfiaknál a combcsont, a XI. században pedig az alszár relatív hosszúsága tűnik ki. A nők mindkét időszakban egységesebbek, hiszen viszonylag rövid felkar és combcsont jellemző rájuk (HAJDÚ 1997.). A HAJDÚ (1997.) által SJØVOLD (1990.) módszerével rekonstruált testmagasság átlaga a X. századi férfiaknál 166,2 cm (N=34, s=6,1), a nőknél pedig 156,6 cm (N=23, s=6,9). A XI. században a férfiaknál 163,8 cm (N=33, s=5,2), a nőknél 156,1 cm (N=27, s=5,7) az átlagos termet. ÉRY (1998.) több népességre vonatkozó adataival összehasonlítva a X. századi férfiak viszonylag alacsonyok, a nők viszont középtájon foglalnak helyet az eddig elemzett népességek testmagasságát illetően. A X. századi alacsony férfiak az Éry által bemutatott minták közül csak a korabeli morva vidéken, Košutyban feltárt leletekhez hasonlóak. Talán nem lehet véletlen az ibrányi népesség korábban említett asszociációja, amely az északi peremvidéken keresztül a Dunántúl felé mutatott? A XI. századi ibrányi férfiak viszont minden eddig elemzett korabeli (XI–XII. századi) népességnél alacsonyabbak. A hasonló kort reprezentáló ibrányi nők pedig inkább olyan termetűek, mint amilyenek a Kárpát-medencében bárhol átlagosnak mondhatók (vö. ÉRY 1998.).

Úgy tűnik tehát, hogy a testmagasság rekonstrukciójának eredményei újabb etnogenetikai kérdéseket indukálhatnak a két nem eltérő fejlődésére utaló jellemvonások révén. A fenti eredmények ugyanis az Ibrány típusú népességek elkülöníthetőségét bizonyítva olyan momentumokra utalnak, amelyek a nagy sírszámú temetők esetében részletesebb anatómiai, demográfiai és szociológiai profil kidolgozásának igényét jelentik.<sup>111</sup>

<sup>111</sup> A tanulmány a Széchenyi Terv 5/081. számú pályázatának támogatásával készült.

I. táblázat: Koponyaméreték (MARTIN 1928.) – Férfiak  
 Table 1: Cranial dimensions (MARTIN 1928.) – Males

Sírszám Grave No.	Mérétek Measurements													Évszázad Century
	1	5	8	9	17	20	45	48	51	52	54	55	66	
154	191		128	91		117		71	39	35	25	52	81	X.
164	181		147	91		112			32	31	19		103	X.
170	175			99		114		68	39	34	28	49		X.
176	183	101	156	114	129	114		70	41	36	21	50		X.
189	186		138	96		112		64			24	47		X.
190			152	109	144	119					27		102	X.
203	184		145	103		119							91	X.
215	189	106	152	102	133		129	66	40	40	25	52	105	X.
230	190		129	98		112					20		88	X.
236	184	109	146	97	132	105		74	43	36	26	55	100	X.
249	185		126	94	114			66	37	34	27	50	99	X.
250	190		131	96		104			44					X.
256	194		128	91		111	123	73	43	34	24	54	86	X.
258	195		134	94		121			42	37	27			X.
260	183	111	142	97	136	110		73	40	30	28	51	110	X.
262	185	106	138	93	132	113			36	26	24	48	104	X.
267						121			39		26	49		X.
14	187		134	95		106		72	35	31	22	52		XI.
17	179	115	156	105	141			76	43	34	25	47		XI.
20	184		126	91		109			39					XI.
29	182	97	144	95	124	105	121	69	40	32	23	53	89	XI.
31	191		136	92		114		69	38	36	22	51	94	XI.
37	193	101	144	96	130	119		68	43	30		55		XI.
38	168	88	134	92	123	98	111	65	36	34	23	47		XI.
39	162		164	101		116			43	34	24			XI.
44	164		150	93		111	131	68	38	32	23	48	102	XI.
53	175	96	152	101	141	122	139	73	40	32	22	53	96	XI.
54	177	103	139	99	127	110			38	37	18	51	91	XI.
64	189	105	140	109	132	117		68	38	29	26	49		XI.
69	189	111	147	110	148	120					24		94	XI.
71	192	101	144	100	131	108					28		97	XI.
75	195	103	148	102	133	111			36	34	27			XI.
81	187	96	143	101	130	106	137	72	40	33	23	51		XI.
90	196		137	97		118					28			XI.
93	172	98	140	91	126	111		68	38	31	24	49	99	XI.
94			141		147	124			40	33			100	XI.
101	190		138	94		116		73	40	38	26	56	110	XI.
107	183	98	140	100	122	106					28			XI.
111	184	98	135	97	133	110	126	65	32	38	26	46	98	XI.
112	187		142	99		127			40	31				XI.
119	194		134	97		118		71	37	34	26	49		XI.
130	178		132	92		113		68	39	31	28	46		XI.
132	177		151	95		100								XI.
135	180		155	94		118		70	39	29	28	51		XI.
136	182		127	90		102		68	39	32	22	53		XI.

2. táblázat: Koponyaméreték (MARTIN 1928.) – Nők  
 Table 2: Cranial dimensions (MARTIN 1928.) – Females

Sírszám Grave No.		Mérétek Measurements											Évszázad Century	
1	5	8	9	17	20	45	48	51	52	54	55	66		
11	176		132	95		102			32	28	25		X.	
152	188		144	98		110			40	36		82	X.	
168						111		69	39	31	28	51	107	X.
169	179		132	94		102	120	61	38	32	27	46	83	X.
178*	181		139	96		99		65	39		18	45	83	X.
184	171		156	104		110			36	29				X.
195	181	112		90	139	119								X.
220**	151		164	86		103		67	33	35	24	51	97	X.
234			147	91					36	29	21		98	X.
235			131			109			38	33			91	X.
237	181		138	96		106		63	37	32		51		X.
239	177		131	91		106			36		20		94	X.
251			142	102					45				95	X.
252	185		138	97		113			40	28	20		95	X.
253	171	93	137	87	128	104	114	67	38	33	22	49		X.
10	167		156	89		113		66	39	32	24	50		XI.
58	171	96	141	96	128	101	126	56	37	32	24	42	98	XI.
59	181	98	140	95	138	112		66	37	31	28	45		XI.
62	186	106	140	98	134	108		71			26	52	92	XI.
78	170	96	144	100	136	118			38	34	25			XI.
79	178	88	148	100	129	116			34		24		91	XI.
85	179	98	132	95	125	100			36	30			80	XI.
89	181		129	97		112		65	39	37	24	47	100	XI.
92	174	100	133	92	117	95		62	36			44	92	XI.
99	184		139	102		108			37	32	26			XI.
100	174		134	93		111								XI.
108	176	95	136	98	130	108		60	39	33	29	45	83	XI.
117	159	86	141		118	106								XI.
125	167		131			111							98	XI.

\*16–18 éves

\*\* 15–17 éves

3. táblázat: A végtagcsontok méretei MARTIN (1928.)

és SJØVOLD (1990.) módszerével meghatározott testmagasság

Table 3: Dimensions of long bones MARTIN (1928.) and the stature reconstructed by the SJØVOLD's method (1990.)

Sírszám Grave No.	Nem Sex	Humerus I		Radius I		Ulna I		Femur I		Fibula I		Tibia I		Testmagasság Stature (SJØVOLD 1990.)	
		d	s	d	s	d	s	d	s	d	s	d	s	d	s
1	férfi	367				263									181
3	férfi			250				478	479			366	366	170	
6	férfi	340	341	264		282	284					379		174	
11	nő							415	416					158	
14	férfi		339					451	473					364	171
15	férfi					233				317		323	323	153	
17	férfi			242	242			461	466	367	370			168	
19	férfi	320	322	247	248			450	452	350		353	353	166	
21	férfi	310	310	234	236	263	260	441	439			361	363	165	
23	nő	287	287	224				409	409			332	331	156	
29	férfi		297	230	230	250	250	420	423			334	336	159	
31	férfi	310	309		237	247		433	433			334		161	
32	nő							404				328		155	
33	nő											344		160	
35	nő							415	416			321	321	156	
36	nő							417	418					159	
37	férfi							451	451			388	386	171	
42	nő?												347	161	
44	férfi							438				340		163	
49	férfi							424	430			342	344	161	
50	nő?											360	361	166	
51	férfi							436	440			350	350	163	
53	férfi	335	335	249	252	275	275	470	472	373		377	380	172	
55	férfi							430	433			355	356	164	
58	nő	270	269	204	205			370	370			295	297	145	
59	nő	315						431				335	335	162	
62	nő							414	419			330	330	157	
64	férfi	310	305				258	423	423					162	
65	nő							384						150	
66	férfi	322	241					435	435			352	352	165	
67	férfi								399				334	156	
69	férfi	316	310		230	249		420	421	331		342	344	160	
71	férfi	290		265								320		158	
74	nő								400				323	154	
75	férfi			241					430			347	344	159	
79	nő	309	303		233			411	411			338	339	160	
81	férfi		315					453	454			347	350	165	
84	nő							390						151	
89	nő							390	390			319	318	152	
90	férfi	296												156	
91	férfi											373	372	170	
92	nő		320		235				446					166	
93	férfi							463	453			379		171	
94	férfi		319	234				444	446	336		346	347	163	
96	férfi							446	444			362	360	166	

Sírszám Grave No.	Nem Sex	Humerus I		Radius I		Ulna I		Femur I		Fibula I		Tibia I		Testmagasság Stature
		d	s	d	s	d	s	d	s	d	s	d	s	(SJOVOLD 1990.)
98	nő							402	399					153
99	nő		300					426	427				319	159
100	nő								392					152
101	férfi	332						445	445				353	169
107	férfi	328		247		267	267	484	483				389	173
108	nő	300	294	227	224	252		400	400				320	156
111	férfi	310	310	209				432	439				345	160
112	férfi								414					158
116	nő								380					149
117	nő							374					316	149
118	nő			220	218	229		413	415				345	157
119	férfi								454					168
125	nő							394	396				314	152
126	nő	298	300					427	426				343	159
130	férfi							450	451		366			168
131	férfi													158
132	nő													164
136	férfi		316					440	438					163
141	férfi			257			271	474	479				341	173
144	férfi			250			270		480	345			382	169
147	férfi								480				358	169
152	nő	290	286		217	240		460	467				364	169
154	férfi					260	263	385	384	315			325	153
155	férfi							448	447					166
160	férfi							441					371	167
162	nő		318										355	164
163	nő			204	202	215	215	427	426				346	163
164	férfi	331	330	260	260			375	376				346	148
169	nő	302	300		214			469	471				392	173
170	férfi	315	314	233	233	250	251	400	410					156
172	nő							438	433					163
174	férfi			222	220	235							330	156
175	férfi							422	424				323	157
176	férfi							399	398				324	156
177	férfi	312	310	243	243								324	156
178*	nő	272	280										374	167
180	férfi							389	383					148
185	nő	293		215	213			470	469				386	174
186	nő							386	389					153
187	nő								380				296	147
188	nő								395					153
189	férfi			244		255			412					158
190	férfi	337	337	242	242	257	257						346	163
192	férfi?							443	441	347			350	167
194	nő												354	163
195	nő													163
202	nő												324	154
203	férfi							379					324	151
205	férfi							414					340	158
207	férfi							425	427				333	159
208	férfi	326	327					436	435				346	162
209	férfi							466					360	169
210	férfi							451	449		350	357	354	167

Sírszám Grave No.	Nem Sex	Humerus I		Radius I		Ulna I		Femur I		Fibula I		Tibia I		Testmagasság Stature
		d	s	d	s	d	s	d	s	d	s	d	s	(SJOVOLD 1990.)
212	nő		295					392	393		329	337	335	155
215	férfi	303							408			337	340	158
229	nő							433	435				343	162
230	férfi	323	326		235	259		446	442	340		356	356	164
236	férfi		327	250	250			450	450			365	364	168
237	nő								407					156
239	nő							370	370					173
242	nő							443	444			357	355	165
244	férfi							420	421			337	338	159
249	férfi	322	315					460	460	355	354	363	364	166
250	férfi		298					440	434			345	350	160
252	nő				190	279	276	384			299			146
253	nő							418	418	333	336			158
255	nő							406						156
256	férfi				246			455	451			355	350	167
258	férfi			247	245	265						367	370	168
259	férfi							410	416			310	310	153
260	férfi	336	328	250		270			469	368		373	371	171
261	férfi							488	485	384		396	392	176
265	nő							387						151
267	férfi							449	450			349	350	165
268	nő			257				476	475			376		172

\* 16–18 éves

#### A summary of the results of the examinations on the skeletal finds from the 10<sup>th</sup>–11<sup>th</sup> century cemetery at Ibrány–Esbó-halom

The skeletons of 272 individuals dug up in the 10<sup>th</sup>–11<sup>th</sup> century cemetery with 269 graves at Ibrány–Esbó-halom were examined. Since the cemetery consisted of two chronologically distinguishable sections (a 10<sup>th</sup> century segment and a 11<sup>th</sup> century one), the most important question was to what extent the early population (i. e. that of the pagan era, from the 10<sup>th</sup> century) and the late population (i. e. that of the Christian age, from the 11<sup>th</sup> century) were similar. The results of the examinations carried out so far, unambiguously refer to the existence of a significant difference between the populations from these two centuries. Moreover, the previous population (from the Late Avar period) of the same region (i. e. the Upper Tisza Region) had no effect on the development of the Ibrány population either. Taking into consideration that the populations of Ibrány also showed different demographical dispositions in these two centuries, I think it rightful to consider this condition characteristic, from the viewpoint of population history, and to name it Ibrány-type. By contrast, there were populations in which such population historical breaks did not occur in the early Christian age, that is, after the age of St. Stephen (1000–1038). Those populations can be named as Püspökladány-type.

## Ibrány–Esbó-halom X–XI. századi humán csontvázanyagának paleopatológiai jellegzetességei

Marcsik Antónia

Az Ibrány–Esbó-halom területén Istvánovits Eszter (Jósa András Múzeum, Nyíregyháza) által feltárt emberi csontvázleletek paleopatológiai vizsgálatát 272 egyén<sup>112</sup> esetében végeztük el, amelyből az ásató 142-t a X., 130-t a XI. századra datált.

Mivel a csontvázmaradványok nem minden esetben felelnek meg a paleopatológiai elemzés követelményeinek (közepes vagy annál rosszabb megtartású postcranialis csontok), csak a főbb jellegzetességeket (trendeket) ismertetjük, és a táblázatban feltüntetjük az adott sírszámú egyének patológiás (speciális morfológiai) jellegét, megadva a sírszámokat, a kronológiát, a nem és az életkor meghatározást.<sup>113</sup> Bár nem tartozik a patológiához, de a morfológiai vizsgálat teljessége miatt e táblázatban tüntetjük fel a mongolid/euro-pomongolid típusú koponyákat is.

A paleopatológiai vizsgálat makromorfológiai megfigyelésekkel történt, a diagnózisok felállításánál, a jellegek csoportosításánál STEINBOCK (1976.), ORTNER–PUTSCHAR (1981.), AUFDERHEIDE–RODRIGUEZ–MARTIN (1998.) könyveit vettük alapul.

### Fejlődési rendellenességek

Míg más X., illetve XI. századi temetők emberi csontanyagában a fejlődési rendellenességek sokszínűségét lehet megállapítani (MARCSIK 1997.), addig az ibrányi anyagban alig beszélhetünk effajta elváltozásokról akár a típusokat, akár a gyakoriságot vesszük figyelembe. A sacralisatio, a teljes vagy részleges sacrum bifidum, a fenestratio sterni – melyek az egyének életében feltehetőleg problémát nem okoztak – egy-két esetre korlátozódik.

### Osteoarthritis (193–194. kép)

Az osteoarthritis fogalomkörébe tartozó patológiás jelenségek egyenletes megoszlást mutatnak mind a X., mind a XI. század leletei között. Az elváltozások közül említhetjük még a Schmorl-hernia/discus hernia jelenségét, amely viszonylag enyhe formában és nagyon kis számban fordult elő. Nagyobb gyakoriságú,

#### 193. kép

Ibrány–Esbó-halom

108. sír: degeneratív spondylitis /  
grave 108: degenerative spondylitis



#### 194. sír

Ibrány–Esbó-halom

258. sír: degeneratív arthritis a térdízületben / grave  
258: degenerative arthritis in the knee joint



<sup>112</sup> A 181. és a 200. sír csontanyagát a múzeum raktárából tetőfedéskor a munkások ellopták. Így a 274 egyén közül csak 272 volt alkalmas a vizsgálatra.

<sup>113</sup> A nem és életkor meghatározáshoz lásd a kötetben Szathmáry László tanulmányát az Ibrány–Esbó-halmi temető vizsgálatáról!

enyhe-közepes kifejlődésű a degeneratív forma, a spondylitis/arthritis (193–194. kép), kivételt jelentenek a 17. és a 162. sír halottjának csigolyái (az elsőnél két thoracalis teljes összezsugorodása, a másikon csak a corpusoké figyelhető meg). Mind a X., mind a XI. században a férfiaknál gyakoribb. Mindkét nemnél általában az adultus/maturus-maturus korcsoport érintett. A degeneratív forma gyulladással előfordulása – jórészt a férfiak körében – ritkább, hasonlóan a Schmorl-herniához. Leginkább a csigolyákat, egy-két esetben a vállat, térdet, sacroiliacalis ízületeket támadta meg a kór.

Az ízületi elváltozások nagyon súlyos formái (pl. infekciózus arthritisek, szeronegatív spondylarthritisek, rheumatoid arthritis stb.) anyagunkban nem fordultak elő.

### Traumás elváltozások

#### Törések-ütések/vágások

Rendkívül kis esetszámra korlátozódik. Két XI. századi férfínál figyeltünk meg ferde, gyógyult törést (clavicula, tibia). A koponyát tompa tárggyal ért ütés nyoma a X. századi anyagnál figyelhető meg két esetben. Vágás nyoma szintén a X. századi anyagból ismert. A tibia-fibula közötti, valamint a fibula és a femur felszínén a különböző, kisebb-nagyobb méretű exostosisokat (ossificatiokat) traumás eredetre vezetjük vissza, gyakoriságuk elhanyagolható.

A traumás elváltozásoknál említjük meg a spondylolysis jelenségét (a csigolyaívek pars interarticularisán a csont folytonosságának megszakított). Etiológiája nem tisztázott: csontosodási zavar vagy fáradásos törés, avagy mindkettő együtt (GÖMÖR–BALINT 1989.). Az ibrányi anyagban ritka. Megoszlása mind a kronológia, mind a nemek tekintetében egyenletes.

#### Trepanáció (sebészi és jelképes) (192., 195. kép)

Sebészi beavatkozás az 53. sírszámú (férfi, XI. század) koponyáján látható (195. kép), az os parietalén (kb. 2x3 cm átmérővel). Teljesen gyógyult a túlélés jeleivel (szélei simák, rézsutosan lejtnek a nyílás belseje felé). Endocranialisan elváltozás nincs.

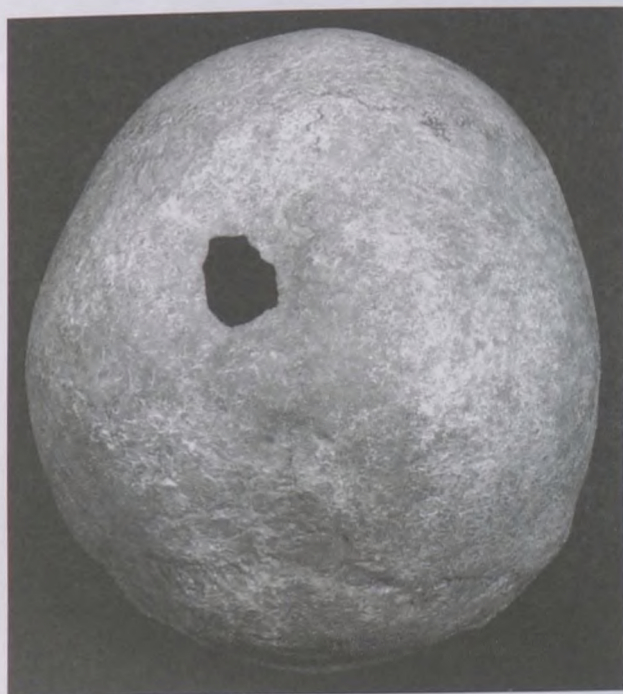
A jelképes trepanáció megfelel a várt gyakoriságnak (MARCSIK 1997.). Többszörösen (4x-esen) trepanált a XI. századra datálható 51. női sír koponyája. A többi esetben a jelképes trepanáció egyszeres. Valamennyi dörzsöléses/kaparásos jellegű, és a műtétet jóval az egyén halála előtt elvégezték. A sutura sagittalis, bregma környékén figyelhető meg. A nemek között szignifikáns eltérés nincsen, viszont a X. században több a jelképesen trepanált koponya, mint a XI. században (X. század: 137., 147., 154., 184., 190., 194. sír; XI. század: 51., 79., 112. sír) (192. kép).

#### 195. kép

Ibrány–Esbó-halom

53. sír: sebészi trepanáció /

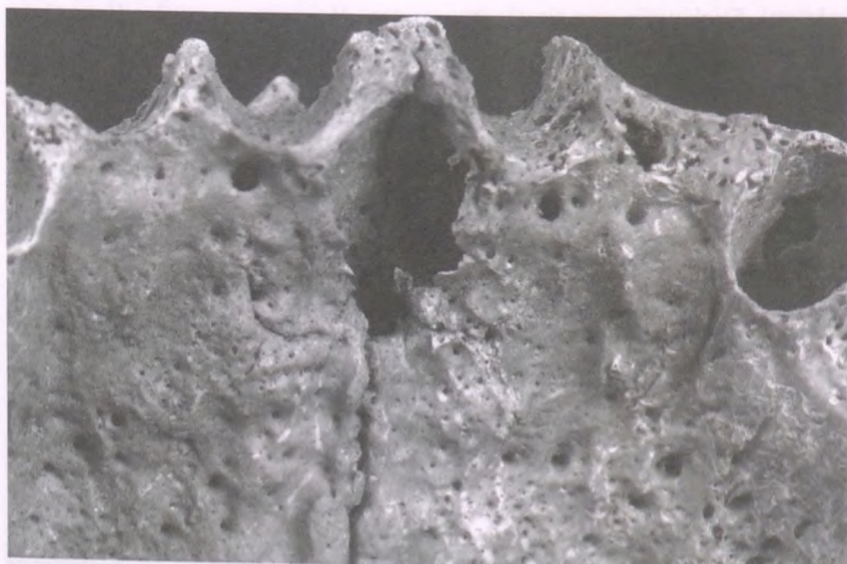
grave 53: surgical trephination



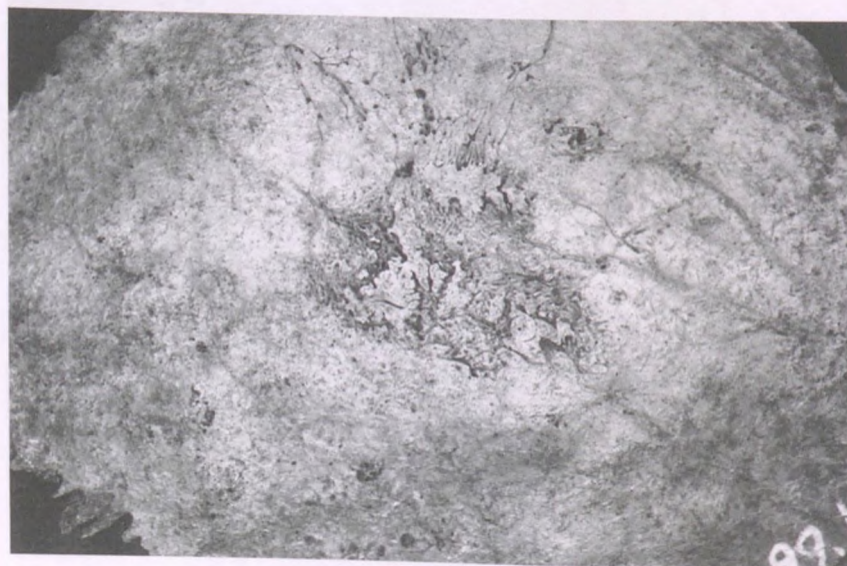




**196. kép**  
 Ibrány–Esbó-halom  
 258. sír: lepra manifestációja  
 a maxillán (elől nézet) /  
 grave 258: leprosy  
 on the maxilla (frontal view)



**197. kép**  
 Ibrány–Esbó-halom  
 258. sír: lepra  
 manifestációja a maxillán  
 (alapi nézet) /  
 grave 258:  
 leprosy on the maxilla  
 (view of palate)



**198. kép**  
 Ibrány–Esbó-halom  
 77. sír: endocranialis  
 mintázat /  
 grave 77: endocranial  
 pattern

### Non-specifikus gyulladások/fertőzések

A periostitis egészen enyhe megjelenési formában és csekély esetszámban, mastoiditis, sinus maxillaris gyulladása egy-egy esetben mutatható ki, míg osteomyelitikus esetek egyáltalán nem fordultak elő.

### Specifikus fertőzések/gyulladások (196–198. kép)

Ebbe a nagy csoportba tartozik a csonttuberculosis és a lepra csonttani manifesztációja. Coxitis tuberculosa morfológiai jelleg együtteseit mutatja a 70. sírszámú egyén (férfi, XI. század).

A facies leprosa [apertura piriformis, spina nasalis anterior atrophíája (196. kép), a palatum durum sajátos morfológiai képe – 197. kép] a 258. számú váznál (férfi, X. század) figyelhető meg.

Az ibrányi anyag mindkét súlyos fertőző megbetegedése alátámasztja azt az elképzelést, amelyet ezeknek a megbetegedéseknek tér- és időbeni epidemiológiájáról korábban már megállapítottunk (MARCSIK–PÁLFI 1999.), nevezetesen, hogy a lepra a X. században pusztított, a tuberculosis pedig az avar korban, majd később a XI. században terjedt el ismét. A X–XI. századi püspökladányi temető halottjai közül a morfológiailag diagnosztizált X. századi leprás egyének csontja pozitív eredményt adott a *Mycobacterium leprae* – majd egy későbbi vizsgálat alapján – a *Mycobacterium tuberculosis* DNS-re (SPIEGELMAN ET AL. 1999., DONOGHUE ET AL. 2002). Ennek alapján beszélhetünk a tuberculosis X. századi megjelenéséről is, jóllehet nem tudjuk, hogy a püspökladányi népességnél melyik megbetegedés volt az elsődleges.

A fertőző megbetegedések nagy csoportjával kapcsolatban említjük meg a koponyák (főleg gyermek) endocranialis felszínének különböző rajzolatait. Anyagunkban nagyon sok esetben figyelhetők meg. HERSHKOVITZ ET AL. (2002.) munkája nyomán a jellegzetes rajzolat, az ún. „serpens endocrania symmetrica” általában tuberculosisra vezethető vissza (kisebb gyakoriságban más jellegű megbetegedésre). A 9. (X. század), az 57. (XI. század), a 77. (XI. század – 198. kép), a 84/b. (XI. század) gyermek koponyák endocranialis mintázatának etiológiája – feltehetőleg – tuberculosis. Két gyermeknél, a 12/a. sírban (XI. század) és a 60. sírban (XI. század) a koponya belső felszíni érezettsége elsődlegesen vagy másodlagosan anémiával lehet összefüggésben (hyperostosis spongiosa orbitae, illetve cribraticus cribra orbitalia), a 38. sírban a XI. században eltemetett felnőtt egyén esetében a rajzolat feltehetőleg metabolikus eredetű (femurok görbültek, rachitis?). A 148. gyermek (X. század) esetében a sűrűbb érhálózaton kívül periostitises ráakodás is megfigyelhető, etiológiája – valószínűleg – nem tuberculotikus eredetű agyhártyagyulladás, míg az 56. sír (felnőtt, XI. század), a 115. sír (gyermek, XI. század) és a 257. sír (gyermek, X. század) koponyája esetében a jelenség okát még feltételezni sem lehet.

Az endocranialis mintázatok etiológiáját pontosan diagnosztizálni csak a *Mycobacterium tuberculosis*-, illetve *leprae* DNS kimutatásával lehet. Az ibrányi anyag ilyen jellegű vizsgálatával a csonttuberculotikus és leprás megbetegedettek száma minden valószínűség szerint emelkedni fog. Az is elképzelhető, hogy a lepra csonttani tünetei között jellegzetes endocranialis rajzolat is kimutatható.

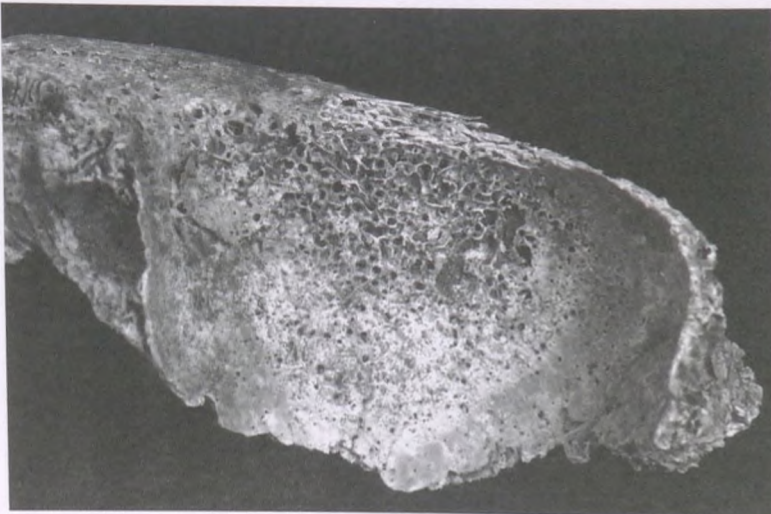
### Cribrata orbitalia/cranii kérdése (199. kép)

A koponyán mutatkozó cribrata elváltozás – az orbita felső (199. kép) és a koponya hátsó részén (200. kép) – különböző fokozatai (melyek egyben a betegség súlyosságát is kifejezik) mindkét században egyenletes megoszlást mutatnak. Irodalmi adatoknak megfelelően (MARCSIK–KÓSA 1976.) az ibrányi anyagban is a gyermekeknél és a nőknél fordul elő. Ennek a jellegzetes csonttani tünetnek okaként elsődlegesen vagy másodlagosan (pl. fertőző megbetegedések hatására) kialakult anémia jön számításba.

Anyagunkban a mongolid/euro-po-mongolid jellegegyüttessel rendelkező koponyákon és azok postcranialis vázain patológiás elváltozást nem figyeltünk meg.

1. táblázat: *Paleopatológiai jellegzetességek*

Sírszám	Nem	Életkor	Század	Egyéni adatok
2.	férfi	47–56	X.	sacralisatio (+L5), részleges sacrum bifidum, lumbalis csigolyák corpusán spondylitis (gyulladásos jellegű), atrophias/osteoporoticus vázcsontok
3.	férfi	40–80	X.	jobb femuron dorsalisán ossificatio, L5 spondylolysis, fenestratio sterni
5/b.	gyerek	7–10	X.	tibián gyenge periostitis
6.	férfi	40–80	X.	két tibia corpusán gyenge periostitis, két borda középső részén megvastagodás (feltehetőleg fiatal kori törés nyoma)
8.	gyerek	9–12	XI.	cribra cranii a sutura sagittalis és lambdoidea szögletben gödör („pit”) képződményekkel, lapátalakú metszőfogak
9.	gyerek	4–6	XI.	endocranialisán az os frontalen, parietalen sűrű érhalózat nyoma („pit” képződmények hosszanti levezető csatornákkal) tbc ?
11.	nő	30–60	XI.	bal os temporale belső felszínén, közel a porus acusticus externusnak megfelelő területen gyulladás, gennyesedés nyoma (mastoiditis)
12.	nő	64–73	XI.	mindkét os parietale középső területe bemélyedt (senilis osteoporosis)
12/b.	gyerek	0–1	XI.	hyperostosis spongiosa orbitae, endocranialisán erezettség nyoma (anémia/C vitaminhiány)
16.	gyerek	6–8	XI.	cribra orbitalia (cribroticus típus)
17.	férfi	65–74	XI.	bal claviculán ferde törés, a sacroiliacalis ízületi felszíneken (facies auricularisokon), a basis ossis sacri arthritises/spondylitises gyulladás nyoma, thoracalis csigolyákon degeneratív spondylitis, 2 thoracalis fusioja
19.	férfi	34–43	XI.	csigolyákon Schmorl-hernia, enyhe-közepes degeneratív spondylitis csigolyákon, bordákon
21.	férfi	63–75	XI.	sacralisatio (+farkcsigolyák), L5, L4 és thoracalisokon enyhe-közepes degeneratív spondylitis, bal tibia és fibula között a distalis epiphysiséhez közel exostosis képződmény (traumás hatás)
23.	nő?	42–47	XI.	thoracalisokon Schmorl-hernia
29.	férfi	42–46	XI.	L5 spondylolysis, részleges sacrum bifidum
32.	nő	62–71	XI.	jobb femur corpusán periostitis
35.	nő	31–36	XI.	mongolid
38.	férfi	31–40	XI.	femurok enyhén előrefelé görbültek, os frontale endocranialis felszínén sűrű, hosszanti lefutású Pacchioni granulomok nyoma (rachitis?)
40.	nő	23–40	XI.	lapát alakú metszők
42.	nő?	25–30	XI. ?	bal oldalon kettős processus mastoideus, lapát alakú metszők
51.	férfi	35–55	XI.	többszörös jelképes trepanáció (dörzsöléses/kaparásos jellegűek) a sutura sagittalis mentén: kettő csak a lamina externát érintette az os parietalison, másik kettő a spongiosát a sutura sagittalison, ezek egyikének megfelelően az endocranialis felszínen borsónyi bemélyedés, a lumbalisokon és a sacrumon gyulladásos spondylitis



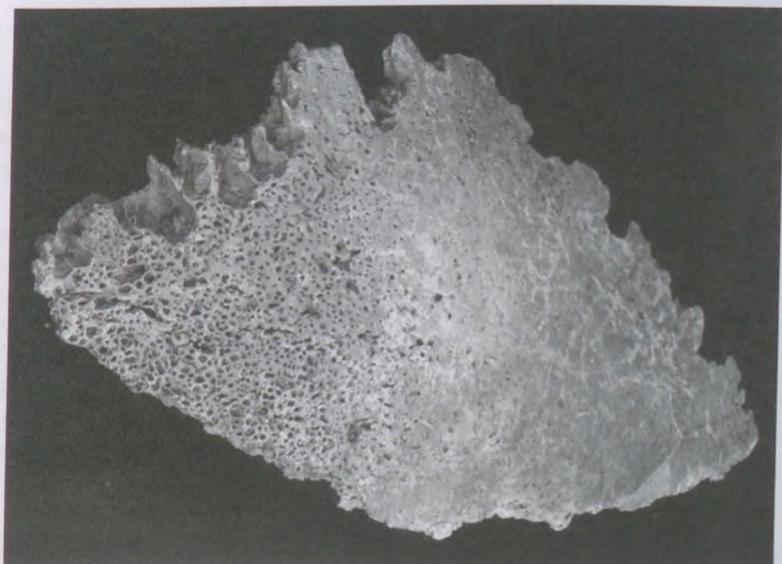
199. kép  
Ibrány-Esbó-halom  
129. sír:  
cribra orbitalia /  
grave 129:  
cribra orbitale

Sírszám	Nem	Életkor	Század	Egyéni adatok
53.	férfi	63–72	XI.	bal os parietalén gyógyult sebészi trepanáció, kb. 2x3 cm átmérőjű (széle sima és rézsútós), enyhe degeneratív spondylitis
56.	férfi	37–46	XI.	os parietalén endocranialisan borsónyi benyomódások hosszanti erezettséggel, tibia corpusán gyógyult ferde törés
57.	gyerek	10–11	XI.	os frontale endocranialis felszínén sűrű érhálózat nyoma (sugaras elrendeződés), zománchypoplasia, tbc ?
59.	nő	25–34	XI.	thoracalis, lumbalis csigolyákon Schmorl-hernia
60.	fiatal	16–18	XI.	os frontale belső felszínén sűrű érhálózat nyoma, végződéseknél kisebb bemélyedések (anémia?), cribra orbitalia (cribroticus típus)
64.	férfi	55–60	XI.	mongolid
69.	férfi	66–75	XI.	thoracalis, lumbalis szakaszon enyhe degeneratív spondylitis, súlyos gyulladós spondylitis a basis ossis sacrin, L4, L5 között, thoracalis csigolyákon, fenestratio sterni
70.	nő	30–60	XI. ?	jobb caput femoris felszívódott, acetabulum teljesen, acetabulum feletti területen a felszín egyenetlen, erodált, gennyesedés nyoma, coxitis tuberculosa
77.	gyerek	4	XI.	os parietale belső felszínén sűrű érhálózat nyoma (sugaras elrendeződés) tbc ?
79.	nő	64–75	XI.	sutura metopica, jelképes trepanáció a bregma pont mellett, spongiosa nem látszik, kb. 1 cm, kerek bemélyedés (dörzsöléses vagy kaparásos jellegű)
81.	férfi	40–80	XI.	femurokon gyenge periostitis
84.b.	gyerek	7–8	XI.	os frontalén endocranialisan a crista frontalis interna mentén sűrű erezettség nyoma (tbc ?)
86.	gyerek	7	XI.	cribra orbitalia (cribroticus típus)
89.	nő	25–34	XI.	közepes-gyenge degeneratív spondylitis
92.	nő	64–73	XI.	jobb sinus maxillarisban gyulladás nyoma
94.	férfi	30–36	XI.	lapát alakú metszők, europa-mongolid
95.	gyerek	0–1	XI.	poroticus hyperostosis (cribra cranii, cribroticus-trabecularis típus)
108.	nő	60–65	XI.	torus palatinus, lumbalisokon közepes degeneratív spondylitis
111.	férfi	30–36	XI.	L5 spondylolysis, részleges sacrum bifidum
112.	férfi	65–74	XI.	jelképes trepanáció (?) a bregma ponthoz közel, a sutura coronalis bal oldala mentén, 0,3 cm, kör alakú, kaparásos jellegű; hasonló elváltozás, de biztosan traumás eredetű (ütés hatására), kb. 0.5 cm átmérőjű, corticalist érintő kör alakú sérülés nyoma az os parietalén, a tuber parietaléhoz közel
115.	gyerek	11	XI.	endocranialisan sűrűbb erezettség
116.	nő	48–75	XI.	jobb acetabulumban osteochondrosis dissecans, mongolid
117.	nő	44–53	XI.	gyenge degeneratív spondylitis
118.	nő	40–45	XI.	fossa acetabuliban arthitises gyulladás nyoma
120.	gyerek	6	XI.	cribra orbitalia (cribroticus típus)
122.	nő	25–34	XI.	cribra orbitalia (poroticus típus)

## 200. kép

Ibrány–Esbó-halom

254. sír: cribra cranii /  
grave 254: cribra cranii



Sírszám	Nem	Életkor	Század	Egyéni adatok
126.	nő	40–60	XI.	L5 spondylolysis
129.	gyerek	3–4	XI.	hyperostosis spongiosa orbitae
133.	nő	23–40	XI.	lapátalakú metszők
135.	férfi	59–68	XI.	os parietalén járulékos, kis érbevágódás nyoma
137.	férfi	30–60	X.	bal os parietalén, a sutura sagittalis és a sutura lambdoidea szögében kb. 4x4 cm-es, kör alakú sebészi trepanáció kezdetére utaló nyomok, bemélyedésük 2–3 mm, a trepanáció közepén az eredeti felszín kimagasodik, felső harmadában 2 szúrásos pont érzékelhető – feltehetően szisztematikus rendszerű művelet nyoma
141.	férfi	31–36	X.	gyenge degeneratív spondylitis
142.	férfi	40–60	X.	tibiákon, fibulákon periostitis
147.	férfi	48–75	X.	os parietalén, a sutura coronalis- és a sagittalis közeli területen ütés vagy jelképes trepanáció nyoma (1,5 cm, kör alakú, határozatlan szélű)
148.	gyerek	1–2	X.	cribra orbitalia poroticus típus, endocranialis sűrűbb érhálózat és periostitises felrakódás (agyhártyagyulladás vagy pneumonia stb.)
149.	férfi	21–25	X.	közepes degeneratív spondylitis lumbalisokon, sacrumon, arthritis a vállízületben
154.	férfi	20–25	X.	asutura sagittalis hátsó részén gyógyult seb: egy korai jelképes trepanáció vagy ütés nyoma (hasonló a 112. és a 147. sz.-hoz)
162.	nő	39–48	X.	thoracalisokon gyenge-közepes degeneratív spondylitis, két csigolya fuzioja (corpusok között)
164.	férfi	45–49	X.	jobb vállízületben, lumbalisokon gyenge-közepes degeneratív arthritis/spondylitis, lumbalisokon erősebb
168.	nő	48–57	X.	osteoporoticus/atrophias csontozat
170.	férfi	46–52	X.	lapát alakú metszők
171.	nő	38–56	X.	koponyatető, radius, ulna, clavicula corticalis állománya nagyon vékony
174.	férfi	48–52	X.	L5 spondylolysis
178.	fiatal	16–18	X.	cribra orbitalia (poroticus-cribroticus)
182.	gyerek	4	X.	lapát alakú frontfogak
184.	nő	54–59	X.	jelképes trepanáció a sutura sagittalison, 0,5 cm átmérőjű, kör alakú, felszíne erodált, kaparásos jellegű
187.	nő	40–80	X.	os frontalén tompa tárgyú ütés nyoma, 2x2 cm
189.	férfi	30–60	X.	jobb fibulán a malleolus mellett distalisan exostosis (ossificatio)
190.	férfi	41–50	X.	jelképes trepanáció vagy ütés nyoma (0,3–4 cm) a sutura sagittalison, közel a sutura coronalishoz, felszín erodált
194.	nő	40–49	X.	jelképes trepanáció a bregmánál, kör alakú, 0,3–0,4 cm, szélei simák
200.	nő		X.	cribra orbitalia (poroticus típus)
206.	gyerek	6–8	X.	cribra orbitalia (poroticus típus)
208.	férfi	40–60	X.	lumbalisokon degeneratív spondylitis
226.	gyerek	10–14	X.	cribra orbitalia (poroticus típus)
229.	nő	55–64	X.	cribra orbitalia (poroticus típus)
242.	nő	48–57	X.	L5 spondylolysis
249.	férfi	65–71	X.	sutura sagittalis hátsó negyedében kb. 3 cm hosszúságban korábbi, ovális beavatkozás nyoma, jelképes trepanáció? Schmorl-hernia, discushernia
250.	férfi	61–70	X.	csigolya processusokon arthritises gyulladás nyoma
252.	nő	31–35	X.	femuron, tibián periostitis, enyhe degeneratív spondylitis, Schmorl-hernia
254.	gyerek	4	X.	hyperostosis spongiosa cranii
257.	gyerek	5	X.	koponya endocranialis felszínén (parietale) kisebb-nagyobb érhálózat nyoma
258.	férfi	35–39	X.	degeneratív arthritis az articulatio sterno-clavicularis, a genus, a talo-calcaneo-navicularisban, osteochondrosis dissecans a bal femur condylusán, tibián eburnatio, jobb os parietalén kb. 3 cm-res, gyógyult vágás nyoma, apertura piriformis szélesebb, a vomer előrefelé kettévált, a fogak felé irányulva egy lefelé vezető csatorna alakult ki, spina nasalis anterior atrofizált, palatum durum sűrűn erezett, foramen incisivum széle rostozott, megnagyobbodott: a maxilla morfológiai tünetei leprára utalnak
261.	férfi	48–57	X.	bal os parietalén ütés nyoma
262.	férfi	52–61	X.	osteoporoticus/atrophias csontozat
263.	férfi	41–45	X.	gyenge degeneratív spondylitis

## Összefoglalás

Ibrány–Esbó-halom területén a X. és XI. századból összesen 272 egyén csontvázmaradványainak paleopatológiai vizsgálatát végeztük el. Mivel a csontvázanyag közepes vagy annál rosszabb megtartású, csak általános patológiás trendeket tudunk felállítani. A táblázatban megadtuk az egyénekre jellemző patológiás elváltozásokat és a mongolid (europo-mongolid) típusú koponyákat is.

A fejlődési rendellenességek rendkívül kis gyakoriságban fordultak elő, az osteoarthritises elváltozások főleg a degeneratív formára vonatkoznak, a megoszlás a két század között egyenletes, és főleg a férfiaknál fordult elő. A traumás elváltozásokból ki kell emelnünk a törések kis számát, az egy esetben gyógyult sebészi trepanációt, valamint a jelképes trepanáció viszonylag magasabb számát mindkét században. A non-specifikus gyulladások csonttani tünetei és gyakorisága jelentéktelen. A specifikus fertőzések közül a csonttuberculosis a XI., a lepra a X. századi anyagban fordul elő egy-egy esetben, valójában azonban valószínűleg gyakoribb volt – a koponya jellegzetes endocranialis rajzolata alapján főleg a gyermekek körében –, amit a *Mycobacterium leprae* és tuberculosis DNS vizsgálattal a jövőben minden bizonnyal tisztázni tudunk. A cribra orbitalia/cranii a gyermekkori elsődlegesen vagy másodlagosan kialakult anémiás elváltozásokra utal.<sup>114</sup>

### Paleopathological characteristics of human skeletal remains at Ibrány–Esbó-halom from the 10<sup>th</sup> and 11<sup>th</sup> century

Paleopathological investigation of 272 specimens dated to the 10<sup>th</sup> and 11<sup>th</sup> century at Ibrány–Esbó-halom was recorded. In the table there are the diagnoses and the possible etiologies. The number of developmental anomalies and the fractures are very low. The cases of degenerative joint diseases and the symbolic trephination are higher in both century. Surgical trephination is only in one case (11<sup>th</sup> century). It is very important to emphasize that the occurrence of the osseous tuberculosis was in the 11<sup>th</sup> and of the osseous leprosy was in the 10<sup>th</sup> century. In future it is possible on the basis of the analysis of *Mycobacterium tuberculosis*- and *leprae* DNA that the frequency of both disease will be higher.

<sup>114</sup> A tanulmány a Széchenyi Terv 5/081. számú pályázatának támogatásával készült.

# Ibrány–Esbó-halom X–XI. századi népességének paleodemográfiai profilja

Hüse Lajos

## Bevezetés

A paleodemográfiai vizsgálatokat Magyarországon Nemeskéri János, Schrantz Dénes és Acsádi György (NEMESKÉRI–SCHRANTZ–ACSÁDI 1957.) kezdeményezte azzal a céllal, hogy a társadalomtudományi módszereket használó régészet – és az ebből táplálkozó történelemtudomány – a természettudomány módszereivel is gazdagodjon. Ez részint az embertani elemzések tényerése révén történt, részint pedig a matematikai-statisztikai eszközök bevezetésével, amelyeknek segítségével feldolgozhatóvá és értelmezhetővé váltak a régészeti, illetve antropológiai adatok. Az interdiszciplináris kutatási területen mérőföldkőnek számított az elhalálozási életkor és a nem egzakt meghatározását lehetővé tevő módszerek kidolgozása (NEMESKÉRI–HARSÁNYI–ACSÁDI 1960., ÉRY–KRALOVÁNSZKY–NEMESKÉRI 1963.), valamint a humán populációbiológiához való kapcsolódás, a demográfiai statisztika alkalmazása (ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970.).

A honfoglalás kor és a korai Árpád-kor a magyarság népességfejlődése szempontjából kiemelkedő jelentőségű, így nem véletlen, hogy a régészettel együttműködő antropológiai kutatásokban is központi szerepet játszik e korszakok embertani anyagának elemzése. Különösen fontosak azok a nagy sírszámú, teljesen feltárt köznépi temetők, melyeket a X. és a XI. században folyamatosan használtak. Ezek közé tartozik Ibrány–Esbó-halom temetője.

A köznépi temetők paleodemográfiai és kraniológiai elemzése alapján kimutatható, hogy a X. és XI. század profilja a temetők egy részében eltérő – a temetők más részében ez az eltérés nem mutatható ki. Az időközönként megfigyelhető kraniológiai eltérés oka az a népességváltás lehetett, melyet Géza és Szt. István telepítési politikája eredményezett. Ugyanakkor a halandósági viszonyok eltéréseinek oka nem csupán a népességcsere, hanem a megváltozott életkörülmények is (pogány-keresztény kultúraváltás, a félnomad-földművelő gazdasági váltás). Ibrány–Esbó-halom temetője a népességtörténeti törést mutató X–XI. századi temetők csoportjának jellegzetes példája olyannyira, hogy egy korábbi tanulmányunkban bevezettük az Ibrány típusú népesség megjelölést (HÜSE–SZATHMÁRY 2002.). (Ezzel szemben a folyamatos, törésmentes népességfejlődésű X–XI. századi temetőket jellegzetes képviselője (Püspökladány–Eperjesvölgy) alapján Püspökladány típusnak neveztük.)

## Anyag és módszer

Az Ibrány–Esbó-halom Istvánovits Eszter által feltárt X–XI. századi népességéből (ISTVÁNOVITS 1996., SZATHMÁRY–GUBA–ISTVÁNOVITS 1996.) 272 – embertani módszerekkel is értékelhető – csontvázleletet ismerünk.<sup>115</sup> 142 egyén maradványai a X. századra, 130 egyén maradványai a XI. századra keltezhetők. A leletek előzetes individuális és szupraindividuális elemzését Marcsik Antónia, Szathmáry László, Guba Zsuzsanna, Almási László, Oláh Sándor és Pap Ildikó ismertette (MARCSIK–SZATHMÁRY–GUBA–ALMÁSI 1996., SZATHMÁRY–GUBA–ISTVÁNOVITS 1996., SZATHMÁRY–GUBA–OLÁH–PAP 1997.).

Az elhalálozási kort a subadult egyéneknél Schour és Massler (SCHOUR–MASSLER 1941., cit. in: ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970.), valamint Johnston (JOHNSTON 1961., cit. in: ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970.) szempontjai szerint határoztuk meg. A felnőtteknél Nemeskéri, Harsányi és Acsádi (NEMESKÉRI–HARSÁNYI–ACSÁDI 1960., ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970.), illetve Sjøvold (SJØVOLD 1975.) módszerét alkalmaztuk az elhalálozási kor, valamint Acsádi és Nemeskéri (ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970.) módszerét a nemiség meghatározására. A nemiség meghatározásában mint a nemiséget legjobban kifejező anatómiai képletet, figyelembe vettük az ilium preauricularis régióját is (SZATHMÁRY 1993.).

A felnőtt kor alsó határának a 23 megélt évet tekintetem – ehhez igazodva készítettem el a felnőttek halandósági tábláit. Ez néhány esetben azzal járt együtt, hogy a felnőtt halandósági táblák elkészítéséhez a részben 23 év alá eső életkori intervallummal rendelkező egyéneket módosítottan vettem figyelembe, azaz például 19–28 év helyett 23–28 évet számoltam, hogy elkerüljem az adatvesztést. A 23 év alattiakra az elemzés során subadultusként hivatkozom. Az idősebb egyéneket a kormeghatározás módszereiből következően maximum 80 évesnek tekintetem, csak a XI. századi nők esetében tudtam a leletanyag alapján pontosabb felső életkori határokat kijelölni.

<sup>115</sup> A 181. és a 200. sír csontanyagát a múzeum raktárából tetőfedéskor a munkások ellopták. Így a 274 egyén közül csak 272 volt alkalmas a vizsgálatra.

A halandósági táblák (ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970.) a következő adatokat tartalmazzák: az életkor:  $X$ ; a meghaltak száma az  $X$  életkorban:  $D_X$ ; a meghaltak aránya az  $X$  életkorban:  $d_X$ ; az  $X$  életkor küszöbén életben lévők aránya:  $l_X$ ; az  $X$  életkorú egyén esélye a halálra:  $q_X$ ; az  $X$  életkorban levők várható élettartama:  $e_X$ .

A halandósági táblákat a temető kor és nem meghatározásának adataiból a megfelelő képletek alapján (SZABADY 1963., ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970.) a DEMOGRAF elnevezésű számítógépes programmal állítottam össze (HÜSE 1996.).

A halandósági táblák adataiból a temetőre leginkább jellemző képet a teljes népesség halandósági aránya ( $d_X$ ), a születéskor várható élettartama ( $e_X^0$ ), a halandósági medián ( $X$ ; amikor  $l_X=50$ , azaz a népesség 50 százaléka elhalálozott), a subadult-adult arány, és a nemek egymáshoz viszonyított aránya mutatja. Ezen kívül összevethető egymással a  $X$ . és  $XI$ . század halandósági arányának ( $d_X$ ) adatsora, valamint a felnőtt férfiak és nők halandósági arányának ( $d_X$ ) adatsora. Külön figyelemmel kísérem az adult népesség kiemelkedő halandósági csúcsait, melyeket a korábbi vizsgálataink alapján az életkori kritikus szakaszok jelzőjének tekintünk, és a hozzájuk tartozó korosztályokat kríziskorosztályoknak nevezünk (HÜSE–SZATHMÁRY 1994., HÜSE–SZATHMÁRY–GURÁLY 1996.).

### Eredmények

Ibrány–Esbó-halom temetőjének feltárása teljes, így jól reprezentált. A csontvázak megtartása közepes, az osteológiai jellegek jól megfigyelhetők. Bár a temető használata folyamatos, az ide temetkező népesség vélhetően az államalapítás idején kicserélődött. Erre utalt a kraniológiai jellegek jelentős megváltozása  $X$ – $XI$ . század fordulóján (SZATHMÁRY–GUBA–ISTVÁNOVITS 1996., MARCSIK–SZATHMÁRY–GUBA–ÁLMÁSI 1996.). A népesség kicserélődésének vélelmét a paleodemográfiai elemzés megerősítette.

Az elemzés a halandósági táblák adatain alapult (I–VI. táblázat).

<i>Kor és nem</i> <i>Age and sex</i>	<i>X. század</i> <i>10<sup>th</sup> century</i>	<i>XI. század</i> <i>11<sup>th</sup> century</i>	<i>Összesen</i> <i>Total</i>
Subadultus	52	42	94
Férfiak/Males	53	45	98
Nők/Females	37+2 <sup>116</sup>	43	79+2
Összesen/Total	142	130	272+2

A  $XI$ . században a népesség 8,5%-kal kisebb, mint a  $X$ . században. Ez következhet például abból, hogy a  $XI$ . századi népesség valószínűleg is kisebb létszámú, mint a  $X$ . századi. A népesség születéskor várható élettartama a  $X$ . században 33,06 év, a  $XI$ . században 36,48 év.

A férfi–nő arány a két évszázad folyamán jelentősen megváltozott. Míg a  $X$ . századi sex ratio 71,1 (100 férfire 71,1 nő jut), addig a  $XI$ . századi sex ratio 91,3, vagyis az arány kiegyensúlyozottabb, mint korábban. A temető feltárása teljes, ezért vélhető, hogy ezek az arányok jellemzőek voltak az egykori népességre. Ugyanakkor – azon feltételezésből kiindulva, hogy a két évszázadban temetkező népesség nem ugyanaz – a nemi arány temetkezésekből kimutatható kiegyenlítődésének valójában nincsen népességdinamikai jelentősége.

A halandósági medián a  $X$ . században 35 év, a  $XI$ . században 36 év. A gyermekkori halandóságban kimutatható kedvező tendenciák ezek szerint a korai felnőttkorban is éreztették hatásukat.

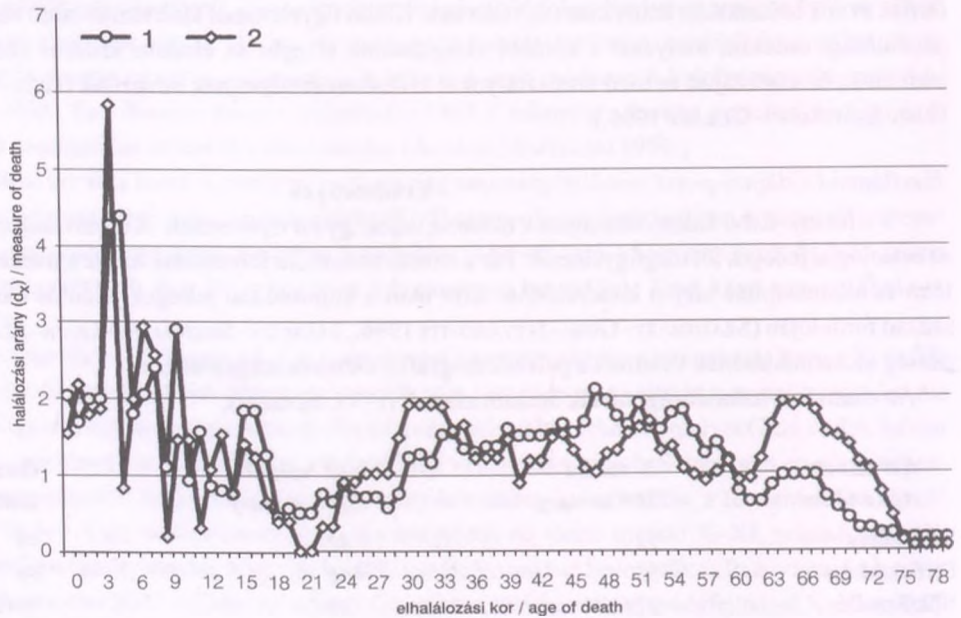
A subadultusok aránya a teljes népességhez viszonyítva a  $X$ . században 37,32%, a  $XI$ . században pedig 32,30%. A subadultus korcsoporton belül a gyermekek (15 éves korig) összesített halandósága ( $d_{0-15}$ ) a  $X$ . században a vonatkozó temetőrész 31,50 százalékát, a  $XI$ . században 28,29 százalékát teszik ki. Ezek az értékek számottevően alatta maradnak az Árpád-korra ( $X$ – $XII$ . század) kidolgozott modell alapján elvárható adatoknak (ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970.). Megfigyelhető, hogy a  $XI$ . században a gyermekhalandóság több, mint 3 százalékponttal (azaz a  $X$ . századi gyermekhalandóság 10,19 százalékával) csökkent az előző századhoz képest, ami valószínűleg nem annyira a javuló életszínvonalnak, mint inkább az újonnan betelepült népesség általánosan jó biológiai állapotának köszönhető.

<sup>116</sup> A +2 főre vonatkozóan lásd az előző jegyzetet!



A halandóság ( $d_x$ ) dinamikája a két évszázadban jelentős eltérést mutat (201–203. kép). A teljes népességben kimutatható kríziskorosztályok máshová esnek, és a halandóság mértéke sem egyformán változott. A felnőttek esetében az azonos században eltemetett férfiak és nők között nagyobb a hasonlóság, mint a két évszázad azonos nemű temetkezései között (204–205. kép); ez a jelenség ugyancsak arra utal, hogy Ibrány-Esbó halom temetőjét két különböző népesség használta.

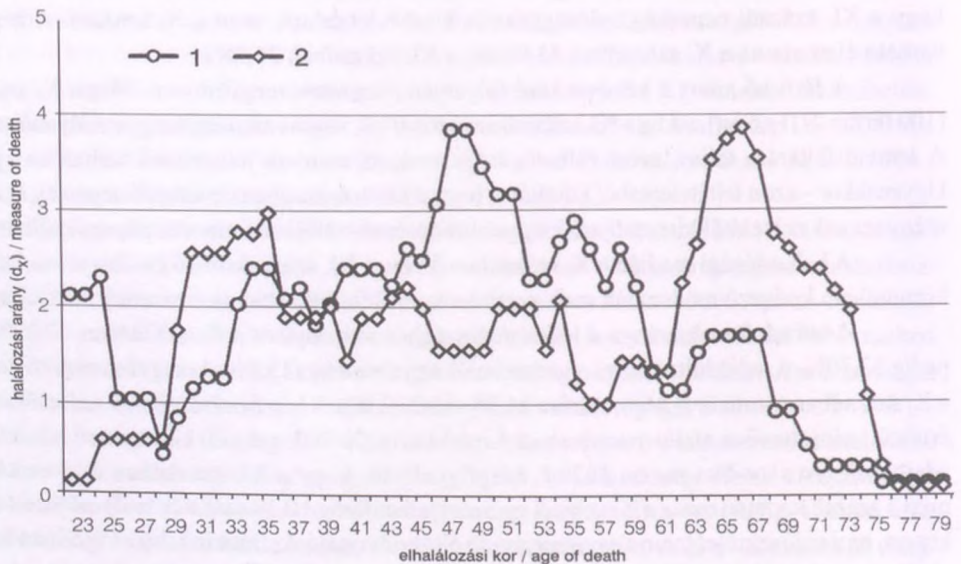
A paleodemográfiai elemzés révén tehát megerősíthető, hogy az Ibrány-Esbó-halom temetőjét használó népesség fejlődésében törés mutatható ki. Feltételezhető, hogy a temetőt két, időben egymást követő, eltérő gyökerű népesség használta. Ibrány-Esbó-halom jellegzetes példája alapján a hasonló, népességtörténeti törést mutató, X–XI. századi temetők jellemzésére indokoltnak tűnik az Ibrány típusú népesség elnevezés.<sup>117</sup>



201. kép

Ibrány-Esbó-halom X–XI. századi temetőjének halandósági arányai: teljes népesség.

1:  $d_x$ ; X. század, 2:  $d_x$ ; XI. század

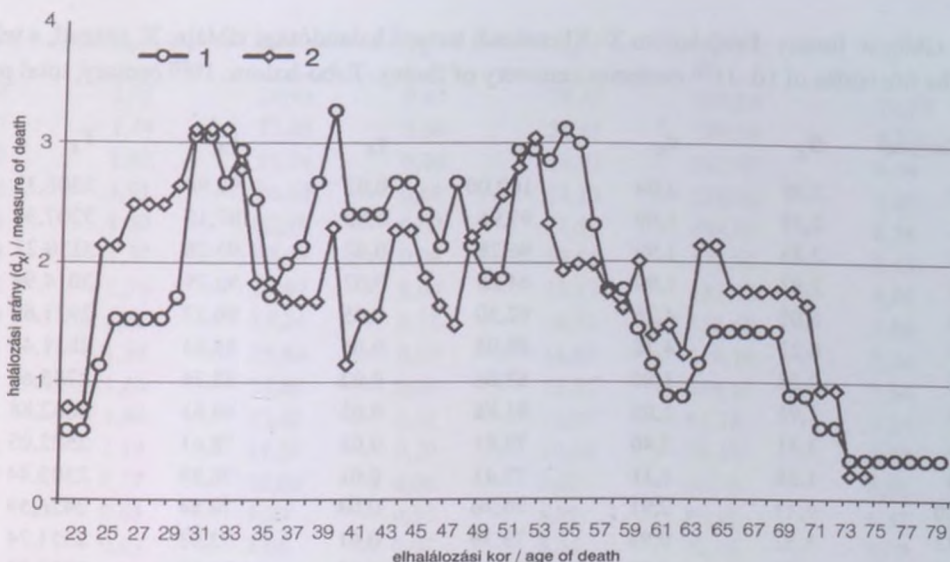


202. kép

Ibrány-Esbó-halom X–XI. századi temetőjének halandósági arányai: felnőtt férfiak.

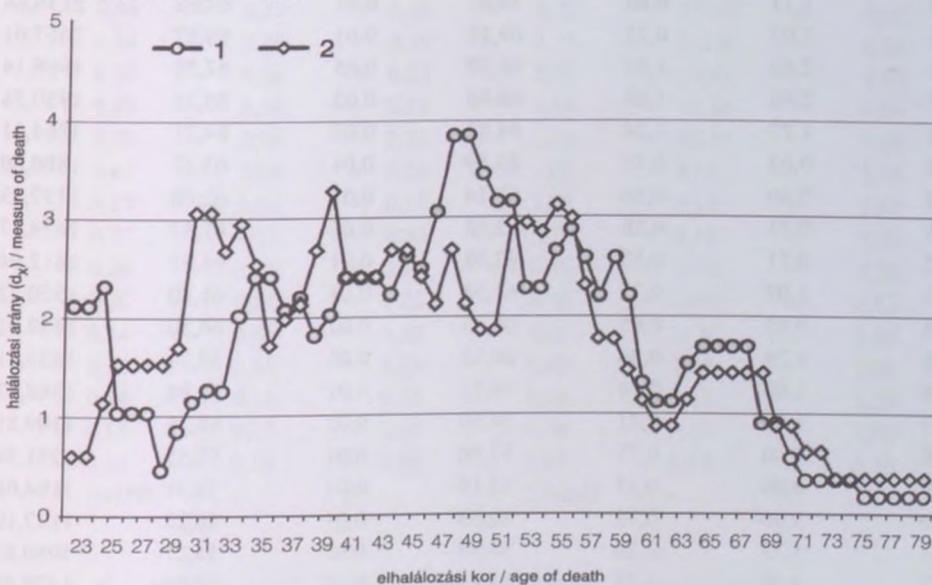
1:  $d_x$ ; X. század, 2:  $d_x$ ; XI. század

<sup>117</sup> A kutatást a Széchenyi Terv 5/081 számú pályázata támogatta.



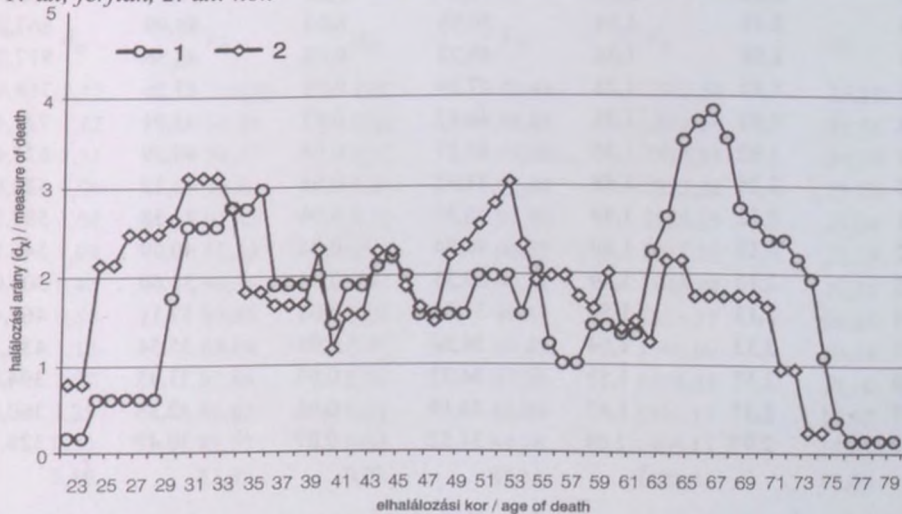
203. kép

Ibrány-Esbó-halom X–XI. századi temetőjének halandósági arányai:  
 felnőtt nők. 1: dx; X. század, 2: dx; XI. század



204. kép

Ibrány-Esbó-halom X. századi temető rész halandósági arányai:  
 felnőtt férfiak és nők. 1: dx; férfiak, 2: dx; nők



205. kép

Ibrány-Esbó-halom XI. századi temető rész halandósági arányai:  
 felnőtt férfiak és nők. 1: dx; férfiak, 2: dx; nők

I. táblázat: Ibrány–Esbó-halom X–XI. századi temető halandósági táblája: X. század, a teljes népesség /  
The life tables of 10–11<sup>th</sup> centuries cemetery of Ibrány–Esbó-halom: 10<sup>th</sup> century, total population

Kor/year	$D_x$	$d_x$	$l_x$	$q_x$	$L_x$	$T_x$	$e_x$
0	2,89	2,04	100,00	0,02	98,98	3306,33	33,06
1	2,39	1,69	97,96	0,02	97,12	3207,34	32,74
2	2,83	1,99	96,28	0,02	95,28	3110,22	32,30
3	2,83	1,99	94,29	0,02	93,29	3014,94	31,98
4	6,05	4,26	92,30	0,05	90,17	2921,65	31,65
5	6,22	4,38	88,03	0,05	85,85	2831,48	32,16
6	2,55	1,80	83,66	0,02	82,76	2745,64	32,82
7	2,91	2,05	81,86	0,03	80,83	2662,88	32,53
8	3,41	2,40	79,81	0,03	78,61	2582,05	32,35
9	1,58	1,11	77,41	0,01	76,85	2503,44	32,34
10	4,13	2,91	76,30	0,04	74,84	2426,59	31,80
11	1,32	0,93	73,39	0,01	72,93	2351,74	32,04
12	2,22	1,56	72,46	0,02	71,68	2278,82	31,45
13	1,22	0,86	70,90	0,01	70,47	2207,13	31,13
14	1,13	0,80	70,05	0,01	69,65	2136,66	30,50
15	1,07	0,75	69,25	0,01	68,87	2067,01	29,85
16	2,60	1,83	68,50	0,03	67,58	1998,14	29,17
17	2,60	1,83	66,66	0,03	65,75	1930,56	28,96
18	1,77	1,24	64,83	0,02	64,21	1864,81	28,76
19	0,63	0,45	63,59	0,01	63,37	1800,60	28,32
20	0,80	0,56	63,14	0,01	62,86	1737,23	27,51
21	0,71	0,50	62,58	0,01	62,33	1674,37	26,76
22	0,71	0,50	62,08	0,01	61,83	1612,04	25,97
23	1,07	0,75	61,58	0,01	61,20	1550,22	25,17
24	0,93	0,65	60,83	0,01	60,50	1489,01	24,48
25	1,23	0,86	60,17	0,01	59,74	1428,51	23,74
26	1,00	0,71	59,31	0,01	58,96	1368,77	23,08
27	1,00	0,71	58,60	0,01	58,25	1309,81	22,35
28	1,00	0,71	57,90	0,01	57,55	1251,56	21,62
29	0,80	0,57	57,19	0,01	56,91	1194,01	20,88
30	1,06	0,75	56,63	0,01	56,25	1137,10	20,08
31	1,73	1,22	55,88	0,02	55,27	1080,85	19,34
32	1,78	1,25	54,66	0,02	54,04	1025,58	18,76
33	1,64	1,15	53,41	0,02	52,83	971,54	18,19
34	2,14	1,50	52,26	0,03	51,51	918,71	17,58
35	2,18	1,54	50,75	0,03	49,99	867,20	17,09
36	1,88	1,32	49,22	0,03	48,56	817,21	16,60
37	1,81	1,28	47,89	0,03	47,26	768,66	16,05
38	1,92	1,35	46,62	0,03	45,94	721,40	15,48
39	1,92	1,35	45,27	0,03	44,59	675,46	14,92
40	2,25	1,58	43,92	0,04	43,12	630,87	14,37
41	2,12	1,49	42,33	0,04	41,58	587,75	13,88
42	2,12	1,49	40,84	0,04	40,09	546,16	13,37
43	2,12	1,49	39,35	0,04	38,60	506,07	12,86
44	2,13	1,50	37,86	0,04	37,11	467,47	12,35
45	2,33	1,64	36,36	0,05	35,54	430,36	11,84
46	2,17	1,53	34,72	0,04	33,95	394,82	11,37
47	2,37	1,67	33,19	0,05	32,35	360,87	10,87
48	2,97	2,09	31,52	0,07	30,47	328,51	10,42

<i>Kor/year</i>	$D_x$	$d_x$	$l_x$	$q_x$	$L_x$	$T_x$	$e_x$
49	2,77	1,95	29,43	0,07	28,45	298,04	10,13
50	2,47	1,74	27,48	0,06	26,61	269,59	9,81
51	2,32	1,63	25,74	0,06	24,92	242,98	9,44
52	2,72	1,91	24,10	0,08	23,15	218,06	9,05
53	2,26	1,59	22,19	0,07	21,39	194,91	8,78
54	2,23	1,57	20,59	0,08	19,81	173,52	8,43
55	2,53	1,78	19,02	0,09	18,13	153,72	8,08
56	2,59	1,82	17,24	0,11	16,33	135,58	7,86
57	2,18	1,54	15,42	0,10	14,65	119,26	7,74
58	1,78	1,26	13,88	0,09	13,25	104,61	7,54
59	1,98	1,40	12,62	0,11	11,93	91,36	7,24
60	1,66	1,17	11,23	0,10	10,64	79,43	7,07
61	1,09	0,77	10,06	0,08	9,67	68,79	6,84
62	0,89	0,63	9,29	0,07	8,97	59,12	6,37
63	0,89	0,63	8,66	0,07	8,34	50,15	5,79
64	1,19	0,84	8,03	0,10	7,61	41,81	5,21
65	1,38	0,98	7,19	0,14	6,70	34,20	4,76
66	1,38	0,98	6,21	0,16	5,72	27,50	4,43
67	1,38	0,98	5,23	0,19	4,75	21,78	4,16
68	1,38	0,98	4,26	0,23	3,77	17,03	4,00
69	0,98	0,69	3,28	0,21	2,94	13,26	4,04
70	0,78	0,55	2,59	0,21	2,31	10,33	3,99
71	0,58	0,41	2,04	0,20	1,83	8,01	3,93
72	0,38	0,27	1,63	0,17	1,49	6,18	3,80
73	0,38	0,27	1,35	0,20	1,22	4,69	3,46
74	0,28	0,20	1,08	0,19	0,98	3,47	3,20
75	0,28	0,20	0,88	0,23	0,78	2,49	2,82
76	0,19	0,14	0,68	0,20	0,61	1,70	2,50
77	0,19	0,14	0,55	0,25	0,48	1,09	2,00
78	0,19	0,14	0,41	0,33	0,34	0,61	1,50
79	0,19	0,14	0,27	0,50	0,20	0,27	1,00
80	0,19	0,14	0,14	1,00	0,07	0,07	0,50
Total	142,00	100,00	–	–	3306,33	–	–

II. táblázat: Ibrány–Esbó-halom X–XI. századi temető halandósági táblája: X. század, férfiak /  
The life tables of 10–11<sup>th</sup> centuries cemetery of Ibrány–Esbó-halom: 10<sup>th</sup> century, males

<i>Kor/year</i>	$D_x$	$d_x$	$l_x$	$q_x$	$L_x$	$T_x$	$e_x$
23	1,10	2,12	100,00	0,02	98,94	2512,58	25,13
24	1,10	2,12	97,88	0,02	96,83	2413,64	24,66
25	1,20	2,31	95,77	0,02	94,62	2316,81	24,19
26	0,54	1,04	93,46	0,01	92,94	2222,20	23,78
27	0,54	1,04	92,42	0,01	91,90	2129,25	23,04
28	0,54	1,04	91,38	0,01	90,87	2037,35	22,29
29	0,24	0,46	90,35	0,01	90,12	1946,48	21,54
30	0,44	0,85	89,89	0,01	89,47	1856,37	20,65
31	0,60	1,15	89,04	0,01	88,47	1766,90	19,84
32	0,66	1,27	87,89	0,01	87,26	1678,43	19,10
33	0,65	1,25	86,63	0,01	86,00	1591,17	18,37
34	1,05	2,02	85,37	0,02	84,36	1505,17	17,63
35	1,25	2,40	83,35	0,03	82,16	1420,81	17,05

<i>Kor/year</i>	$D_x$	$d_x$	$l_x$	$q_x$	$L_x$	$T_x$	$e_x$
36	1,25	2,40	80,96	0,03	79,76	1338,65	16,53
37	1,08	2,07	78,56	0,03	77,53	1258,89	16,02
38	1,14	2,19	76,49	0,03	75,39	1181,36	15,44
39	0,94	1,81	74,30	0,02	73,39	1105,97	14,89
40	1,05	2,02	72,49	0,03	71,48	1032,57	14,24
41	1,24	2,38	70,47	0,03	69,28	961,09	13,64
42	1,24	2,38	68,09	0,04	66,89	891,82	13,10
43	1,24	2,38	65,70	0,04	64,51	824,92	12,56
44	1,15	2,21	63,32	0,03	62,21	760,41	12,01
45	1,35	2,60	61,11	0,04	59,81	698,20	11,43
46	1,29	2,47	58,51	0,04	57,27	638,40	10,91
47	1,59	3,05	56,04	0,05	54,51	581,12	10,37
48	1,99	3,82	52,99	0,07	51,08	526,61	9,94
49	1,99	3,82	49,17	0,08	47,26	475,53	9,67
50	1,79	3,43	45,35	0,08	43,63	428,27	9,44
51	1,64	3,15	41,92	0,08	40,34	384,64	9,18
52	1,64	3,15	38,76	0,08	37,19	344,30	8,88
53	1,18	2,27	35,61	0,06	34,48	307,12	8,62
54	1,18	2,27	33,34	0,07	32,21	272,64	8,18
55	1,38	2,65	31,07	0,09	29,75	240,43	7,74
56	1,49	2,87	28,42	0,10	26,99	210,68	7,41
57	1,34	2,58	25,56	0,10	24,27	183,69	7,19
58	1,14	2,19	22,98	0,10	21,88	159,43	6,94
59	1,34	2,58	20,79	0,12	19,50	137,54	6,62
60	1,14	2,19	18,21	0,12	17,11	118,04	6,48
61	0,68	1,31	16,02	0,08	15,36	100,93	6,30
62	0,58	1,12	14,71	0,08	14,15	85,56	5,82
63	0,58	1,12	13,60	0,08	13,04	71,41	5,25
64	0,78	1,50	12,48	0,12	11,73	58,37	4,68
65	0,87	1,67	10,98	0,15	10,14	46,64	4,25
66	0,87	1,67	9,31	0,18	8,47	36,50	3,92
67	0,87	1,67	7,63	0,22	6,80	28,03	3,67
68	0,87	1,67	5,96	0,28	5,12	21,23	3,56
69	0,46	0,89	4,29	0,21	3,84	16,11	3,76
70	0,46	0,89	3,40	0,26	2,95	12,27	3,61
71	0,28	0,54	2,50	0,22	2,23	9,32	3,72
72	0,16	0,32	1,96	0,16	1,81	7,08	3,61
73	0,16	0,32	1,65	0,19	1,49	5,28	3,20
74	0,16	0,32	1,33	0,24	1,18	3,79	2,84
75	0,16	0,32	1,02	0,31	0,86	2,61	2,57
76	0,07	0,14	0,70	0,20	0,63	1,75	2,49
77	0,07	0,14	0,56	0,25	0,49	1,12	1,99
78	0,07	0,14	0,42	0,33	0,35	0,63	1,50
79	0,07	0,14	0,28	0,50	0,21	0,28	1,00
80	0,07	0,14	0,14	1,00	0,07	0,07	0,50
Total	52,00	100,00	—	—	2512,58	—	—

III. táblázat: Ibrány–Esbó-halom X–XI. századi temető halandósági táblája: X. század, nők /  
 The life tables of 10–11<sup>th</sup> centuries cemetery of Ibrány–Esbó-halom: 10<sup>th</sup> century, females

<i>Kor/year</i>	$D_x$	$d_x$	$l_x$	$q_x$	$L_x$	$T_x$	$e_x$
23	0,22	0,60	100,00	0,01	99,70	2443,17	24,43
24	0,22	0,60	99,40	0,01	99,10	2343,47	23,58
25	0,42	1,14	98,80	0,01	98,23	2244,37	22,72
26	0,57	1,53	97,66	0,02	96,89	2146,15	21,98
27	0,57	1,53	96,13	0,02	95,37	2049,25	21,32
28	0,57	1,53	94,60	0,02	93,84	1953,89	20,65
29	0,57	1,53	93,08	0,02	92,31	1860,05	19,98
30	0,63	1,70	91,55	0,02	90,70	1767,73	19,31
31	1,13	3,05	89,85	0,03	88,32	1677,04	18,67
32	1,13	3,05	86,79	0,04	85,27	1588,72	18,30
33	0,99	2,67	83,74	0,03	82,41	1503,45	17,95
34	1,09	2,94	81,07	0,04	79,61	1421,04	17,53
35	0,93	2,53	78,14	0,03	76,87	1341,43	17,17
36	0,63	1,71	75,61	0,02	74,75	1264,56	16,72
37	0,73	1,98	73,90	0,03	72,90	1189,80	16,10
38	0,79	2,13	71,91	0,03	70,85	1116,90	15,53
39	0,99	2,67	69,79	0,04	68,45	1046,05	14,99
40	1,21	3,26	67,12	0,05	65,49	977,60	14,57
41	0,89	2,39	63,85	0,04	62,66	912,11	14,28
42	0,89	2,39	61,46	0,04	60,26	849,46	13,82
43	0,89	2,39	59,07	0,04	57,87	789,19	13,36
44	0,99	2,66	56,67	0,05	55,34	731,32	12,90
45	0,99	2,66	54,01	0,05	52,68	675,98	12,52
46	0,89	2,39	51,35	0,05	50,15	623,31	12,14
47	0,79	2,12	48,95	0,04	47,89	573,16	11,71
48	0,99	2,66	46,83	0,06	45,50	525,27	11,22
49	0,79	2,12	44,16	0,05	43,10	479,77	10,86
50	0,69	1,85	42,04	0,04	41,12	436,67	10,39
51	0,69	1,85	40,19	0,05	39,26	395,55	9,84
52	1,09	2,93	38,34	0,08	36,87	356,29	9,29
53	1,09	2,93	35,40	0,08	33,93	319,42	9,02
54	1,05	2,84	32,47	0,09	31,05	285,49	8,79
55	1,15	3,11	29,62	0,11	28,07	254,44	8,59
56	1,10	2,99	26,51	0,11	25,02	226,37	8,54
57	0,85	2,30	23,52	0,10	22,37	201,36	8,56
58	0,65	1,76	21,22	0,08	20,34	178,98	8,43
59	0,65	1,76	19,46	0,09	18,58	158,64	8,15
60	0,53	1,44	17,70	0,08	16,98	140,06	7,91
61	0,42	1,14	16,26	0,07	15,69	123,09	7,57
62	0,32	0,87	15,12	0,06	14,69	107,40	7,10
63	0,32	0,87	14,25	0,06	13,82	92,71	6,50
64	0,42	1,14	13,39	0,08	12,82	78,89	5,89
65	0,52	1,41	12,25	0,11	11,54	66,08	5,39
66	0,52	1,41	10,84	0,13	10,14	54,53	5,03

<i>Kor/year</i>	$D_x$	$d_x$	$l_x$	$q_x$	$L_x$	$T_x$	$e_x$
67	0,52	1,41	9,43	0,15	8,73	44,40	4,71
68	0,52	1,41	8,03	0,18	7,32	35,67	4,44
69	0,52	1,41	6,62	0,21	5,91	28,34	4,28
70	0,32	0,87	5,21	0,17	4,78	22,43	4,30
71	0,32	0,87	4,34	0,20	3,91	17,65	4,06
72	0,22	0,60	3,48	0,17	3,18	13,74	3,95
73	0,22	0,60	2,88	0,21	2,58	10,56	3,67
74	0,12	0,33	2,28	0,14	2,12	7,98	3,50
75	0,12	0,33	1,96	0,17	1,79	5,86	3,00
76	0,12	0,33	1,63	0,20	1,47	4,07	2,50
77	0,12	0,33	1,30	0,25	1,14	2,60	2,00
78	0,12	0,33	0,98	0,33	0,81	1,46	1,50
79	0,12	0,33	0,65	0,50	0,49	0,65	1,00
80	0,12	0,33	0,32	1,00	0,16	0,16	0,50
Total	37,00	100,00	–	–	2443,17	–	–

IV. táblázat: Ibrány–Esbó-halom X–XI. századi temető halandósági táblája: XI. század, teljes népesség /  
The life tables of 10–11<sup>th</sup> centuries cemetery of Ibrány–Esbó-halom: 11<sup>th</sup> century, total population

<i>Kor/year</i>	$D_x$	$d_x$	$l_x$	$q_x$	$L_x$	$T_x$	$e_x$
0	2,00	1,54	100,00	0,02	99,23	3648,07	36,48
1	2,83	2,18	98,46	0,02	97,37	3548,84	36,04
2	2,33	1,79	96,28	0,02	95,38	3451,46	35,85
3	2,42	1,86	94,49	0,02	93,56	3356,08	35,52
4	7,58	5,83	92,63	0,06	89,71	3262,52	35,22
5	1,08	0,83	86,79	0,01	86,38	3172,81	36,56
6	2,58	1,99	85,96	0,02	84,97	3086,43	35,90
7	3,83	2,95	83,97	0,04	82,50	3001,46	35,74
8	3,33	2,56	81,03	0,03	79,74	2918,96	36,03
9	0,25	0,19	78,46	0,00	78,37	2839,22	36,19
10	1,89	1,46	78,27	0,02	77,54	2760,85	35,27
11	1,89	1,46	76,81	0,02	76,09	2683,31	34,93
12	0,39	0,30	75,36	0,00	75,21	2607,23	34,60
13	1,39	1,07	75,06	0,01	74,52	2532,02	33,74
14	1,98	1,52	73,98	0,02	73,22	2457,50	33,22
15	0,98	0,75	72,46	0,01	72,09	2384,28	32,90
16	1,81	1,39	71,71	0,02	71,02	2312,19	32,24
17	1,58	1,22	70,32	0,02	69,71	2241,17	31,87
18	0,83	0,64	69,10	0,01	68,78	2171,46	31,42
19	0,50	0,38	68,46	0,01	68,27	2102,68	30,71
20	0,50	0,38	68,08	0,01	67,88	2034,41	29,88
21	0,00	0,00	67,69	0,00	67,69	1966,53	29,05
22	0,00	0,00	67,69	0,00	67,69	1898,83	28,05
23	0,42	0,32	67,69	0,00	67,53	1831,14	27,05
24	0,42	0,32	67,37	0,00	67,21	1763,61	26,18
25	1,18	0,91	67,05	0,01	66,60	1696,40	25,30
26	1,18	0,91	66,14	0,01	65,69	1629,80	24,64
27	1,32	1,02	65,24	0,02	64,73	1564,11	23,98
28	1,32	1,02	64,22	0,02	63,71	1499,38	23,35
29	1,32	1,02	63,20	0,02	62,69	1435,67	22,72

<i>Kor/year</i>	$D_x$	$d_x$	$l_x$	$q_x$	$L_x$	$T_x$	$e_x$
30	1,91	1,47	62,18	0,02	61,44	1372,99	22,08
31	2,48	1,91	60,71	0,03	59,75	1311,55	21,61
32	2,48	1,91	58,80	0,03	57,84	1251,79	21,29
33	2,48	1,91	56,89	0,03	55,93	1193,95	20,99
34	2,44	1,88	54,98	0,03	54,04	1138,02	20,70
35	2,03	1,56	53,10	0,03	52,32	1083,98	20,41
36	2,13	1,64	51,54	0,03	50,72	1031,65	20,02
37	1,57	1,21	49,91	0,02	49,30	980,93	19,66
38	1,57	1,21	48,70	0,02	48,10	931,63	19,13
39	1,57	1,21	47,49	0,03	46,89	883,53	18,60
40	1,88	1,44	46,29	0,03	45,57	836,64	18,07
41	1,14	0,88	44,84	0,02	44,40	791,07	17,64
42	1,51	1,16	43,96	0,03	43,38	746,66	16,98
43	1,51	1,16	42,80	0,03	42,22	703,28	16,43
44	1,91	1,47	41,64	0,04	40,91	661,06	15,88
45	1,96	1,50	40,17	0,04	39,42	620,15	15,44
46	1,69	1,30	38,67	0,03	38,02	580,74	15,02
47	1,39	1,07	37,37	0,03	36,83	542,72	14,52
48	1,32	1,02	36,30	0,03	35,79	505,89	13,94
49	1,63	1,26	35,28	0,04	34,65	470,10	13,33
50	1,68	1,29	34,02	0,04	33,38	435,45	12,80
51	1,98	1,52	32,73	0,05	31,97	402,08	12,28
52	2,08	1,60	31,21	0,05	30,41	370,11	11,86
53	2,18	1,68	29,61	0,06	28,77	339,70	11,47
54	1,68	1,29	27,93	0,05	27,28	310,93	11,13
55	1,75	1,34	26,64	0,05	25,96	283,65	10,65
56	1,38	1,06	25,29	0,04	24,76	257,69	10,19
57	1,28	0,98	24,23	0,04	23,74	232,92	9,61
58	1,18	0,91	23,25	0,04	22,79	209,18	9,00
59	1,32	1,02	22,34	0,05	21,83	186,39	8,34
60	1,49	1,15	21,32	0,05	20,75	164,56	7,72
61	1,18	0,91	20,17	0,05	19,72	143,82	7,13
62	1,22	0,94	19,26	0,05	18,79	124,10	6,44
63	1,54	1,18	18,32	0,06	17,73	105,31	5,75
64	2,11	1,62	17,14	0,09	16,33	87,58	5,11
65	2,51	1,93	15,52	0,12	14,56	71,24	4,59
66	2,44	1,88	13,59	0,14	12,66	56,69	4,17
67	2,49	1,92	11,72	0,16	10,76	44,03	3,76
68	2,35	1,81	9,80	0,18	8,90	33,27	3,3
69	1,98	1,53	7,99	0,19	7,23	24,38	3,05
70	1,92	1,47	6,47	0,23	5,73	17,15	2,65
71	1,77	1,36	4,99	0,27	4,31	11,42	2,29
72	1,47	1,13	3,63	0,31	3,07	7,10	1,96
73	1,37	1,05	2,50	0,42	1,97	4,04	1,61
74	0,97	0,75	1,45	0,52	1,07	2,06	1,43
75	0,57	0,44	0,70	0,62	0,48	0,99	1,41
76	0,15	0,11	0,26	0,43	0,21	0,51	1,91
77	0,05	0,04	0,15	0,25	0,13	0,30	2,00
78	0,05	0,04	0,11	0,33	0,09	0,17	1,50
79	0,05	0,04	0,07	0,50	0,06	0,07	1,00
80	0,05	0,04	0,04	1,00	0,02	0,02	0,50
Total	130,00	100,00	-	-	3648,07	-	-



V. táblázat: Ibrány–Esbó-halom X–XI. századi temető halandósági táblája: XI. század, férfiak /  
 The life tables of 10–11<sup>th</sup> centuries cemetery of Ibrány–Esbó-halom: 11<sup>th</sup> century, males

<i>Kor/year</i>	$D_x$	$d_x$	$L_x$	$q_x$	$L_x$	$T_x$	$e_x$
23	0,08	0,18	100,00	0,00	99,91	2960,84	29,61
24	0,08	0,18	99,82	0,00	99,73	2860,93	28,66
25	0,28	0,61	99,64	0,01	99,34	2761,19	27,71
26	0,28	0,61	99,03	0,01	98,72	2661,86	26,88
27	0,28	0,61	98,42	0,01	98,11	2563,13	26,04
28	0,28	0,61	97,81	0,01	97,50	2465,02	25,20
29	0,28	0,61	97,19	0,01	96,89	2367,52	24,36
30	0,81	1,75	96,58	0,02	95,70	2270,64	23,51
31	1,17	2,55	94,83	0,03	93,55	2174,93	22,94
32	1,17	2,55	92,27	0,03	91,00	2081,38	22,56
33	1,17	2,55	89,72	0,03	88,45	1990,39	22,18
34	1,27	2,77	87,17	0,03	85,78	1901,94	21,82
35	1,26	2,75	84,40	0,03	83,03	1816,16	21,52
36	1,36	2,97	81,65	0,04	80,17	1733,13	21,23
37	0,87	1,89	78,69	0,02	77,74	1652,96	21,01
38	0,87	1,89	76,80	0,02	75,85	1575,22	20,51
39	0,87	1,89	74,91	0,03	73,96	1499,37	20,02
40	0,92	2,00	73,02	0,03	72,02	1425,41	19,52
41	0,66	1,44	71,02	0,02	70,30	1353,39	19,06
42	0,86	1,87	69,58	0,03	68,64	1283,09	18,44
43	0,86	1,87	67,71	0,03	66,77	1214,45	17,94
44	0,96	2,09	65,83	0,03	64,79	1147,68	17,43
45	1,01	2,19	63,74	0,03	62,65	1082,89	16,99
46	0,91	1,97	61,55	0,03	60,56	1020,24	16,58
47	0,71	1,54	59,58	0,03	58,81	959,68	16,11
48	0,71	1,54	58,04	0,03	57,27	900,87	15,52
49	0,71	1,54	56,50	0,03	55,73	843,61	14,93
50	0,71	1,54	54,96	0,03	54,19	787,88	14,34
51	0,91	1,97	53,42	0,04	52,43	733,68	13,73
52	0,91	1,97	51,45	0,04	50,46	681,25	13,24
53	0,91	1,97	49,47	0,04	48,49	630,79	12,75
54	0,71	1,54	47,50	0,03	46,73	582,30	12,26
55	0,94	2,05	45,96	0,04	44,94	535,57	11,65
56	0,55	1,20	43,92	0,03	43,32	490,63	11,17
57	0,45	0,98	42,72	0,02	42,23	447,31	10,47
58	0,45	0,98	41,74	0,02	41,25	405,08	9,70
59	0,65	1,41	40,76	0,03	40,05	363,83	8,93
60	0,65	1,41	39,35	0,04	38,64	323,78	8,23
61	0,60	1,31	37,93	0,03	37,27	285,14	7,52
62	0,60	1,31	36,62	0,04	35,96	247,87	6,77
63	1,02	2,23	35,31	0,06	34,19	211,91	6,00
64	1,21	2,63	33,08	0,08	31,77	177,71	5,37
65	1,61	3,49	30,45	0,11	28,71	145,95	4,79
66	1,71	3,71	26,96	0,14	25,10	117,24	4,35
67	1,76	3,83	23,25	0,16	21,33	92,14	3,96
68	1,62	3,52	19,42	0,18	17,66	70,81	3,65
69	1,25	2,72	15,90	0,17	14,53	53,15	3,34
70	1,19	2,58	13,17	0,20	11,88	38,62	2,93

<i>Kor/year</i>	$D_x$	$d_x$	$L_x$	$q_x$	$L_x$	$T_x$	$e_x$
71	1,09	2,36	10,59	0,22	9,41	26,74	2,52
72	1,09	2,36	8,23	0,29	7,05	17,32	2,10
73	0,99	2,14	5,87	0,37	4,80	10,27	1,75
74	0,89	1,93	3,73	0,52	2,77	5,47	1,47
75	0,49	1,06	1,80	0,59	1,27	2,70	1,50
76	0,15	0,32	0,75	0,43	0,58	1,43	1,91
77	0,05	0,11	0,42	0,25	0,37	0,84	1,99
78	0,05	0,11	0,32	0,33	0,26	0,47	1,50
79	0,05	0,11	0,21	0,50	0,16	0,21	1,00
80	0,05	0,11	0,10	1,00	0,05	0,05	0,50
Total	46,00	100,00	–	–	2960,84	–	–

VI. táblázat: Ibrány–Esbó-halom X–XI. századi temető halandósági táblája: XI. század, nők /  
The life tables of 10–11<sup>th</sup> centuries cemetery of Ibrány–Esbó-halom: 11<sup>th</sup> century, females

<i>Kor/year</i>	$D_x$	$d_x$	$L_x$	$q_x$	$L_x$	$T_x$	$e_x$
23	0,33	0,79	100,00	0,01	99,60	2424,99	24,25
24	0,33	0,79	99,21	0,01	98,81	2325,39	23,44
25	0,90	2,14	98,41	0,02	97,34	2226,58	22,62
26	0,90	2,14	96,27	0,02	95,20	2129,24	22,12
27	1,04	2,48	94,13	0,03	92,89	2034,04	21,61
28	1,04	2,48	91,64	0,03	90,40	1941,15	21,18
29	1,04	2,48	89,16	0,03	87,92	1850,75	20,76
30	1,11	2,64	86,68	0,03	85,36	1762,83	20,34
31	1,31	3,11	84,04	0,04	82,48	1677,47	19,96
32	1,31	3,11	80,93	0,04	79,37	1594,99	19,71
33	1,31	3,11	77,82	0,04	76,26	1515,61	19,48
34	1,16	2,77	74,70	0,04	73,32	1439,35	19,27
35	0,76	1,82	71,93	0,03	71,02	1366,04	18,99
36	0,76	1,82	70,11	0,03	69,20	1295,02	18,47
37	0,70	1,66	68,29	0,02	67,46	1225,82	17,95
38	0,70	1,66	66,63	0,02	65,80	1158,36	17,39
39	0,70	1,66	64,97	0,03	64,14	1092,56	16,82
40	0,96	2,29	63,31	0,04	62,16	1028,43	16,25
41	0,48	1,15	61,02	0,02	60,45	966,26	15,84
42	0,65	1,54	59,87	0,03	59,10	905,82	15,13
43	0,65	1,54	58,33	0,03	57,56	846,72	14,52
44	0,95	2,26	56,78	0,04	55,65	789,16	13,90
45	0,95	2,26	54,53	0,04	53,40	733,51	13,45
46	0,78	1,86	52,27	0,04	51,34	680,11	13,01
47	0,68	1,62	50,40	0,03	49,59	628,78	12,47
48	0,62	1,47	48,78	0,03	48,05	579,18	11,87
49	0,92	2,20	47,32	0,05	46,22	531,13	11,23
50	0,97	2,32	45,11	0,05	43,96	484,92	10,75
51	1,07	2,55	42,80	0,06	41,52	440,96	10,30
52	1,17	2,79	40,25	0,07	38,85	399,44	9,93
53	1,27	3,03	37,45	0,08	35,94	360,59	9,63
54	0,97	2,32	34,42	0,07	33,27	324,65	9,43
55	0,81	1,92	32,11	0,06	31,15	291,39	9,08

<i>Kor/year</i>	$D_x$	$d_x$	$L_x$	$q_x$	$L_x$	$T_x$	$e_x$
56	0,83	1,98	30,19	0,07	29,20	260,24	8,62
57	0,83	1,98	28,21	0,07	27,23	231,04	8,19
58	0,73	1,74	26,24	0,07	25,37	203,81	7,77
59	0,67	1,60	24,50	0,07	23,70	178,44	7,28
60	0,84	2,00	22,90	0,09	21,90	154,74	6,76
61	0,58	1,38	20,90	0,07	20,20	132,84	6,36
62	0,61	1,46	19,51	0,07	18,78	112,64	5,77
63	0,51	1,22	18,05	0,07	17,44	93,86	5,20
64	0,90	2,14	16,83	0,13	15,76	76,42	4,54
65	0,90	2,14	14,69	0,15	13,62	60,67	4,13
66	0,73	1,74	12,55	0,14	11,68	47,05	3,75
67	0,73	1,74	10,81	0,16	9,94	35,37	3,27
68	0,73	1,74	9,07	0,19	8,20	25,43	2,80
69	0,73	1,74	7,33	0,24	6,46	17,23	2,35
70	0,73	1,74	5,59	0,31	4,72	10,77	1,93
71	0,68	1,63	3,85	0,42	3,03	6,05	1,57
72	0,38	0,91	2,22	0,41	1,77	3,01	1,36
73	0,38	0,91	1,31	0,70	0,85	1,25	0,95
74	0,08	0,20	0,40	0,50	0,30	0,40	1,00
75	0,08	0,20	0,20	1,00	0,10	0,10	0,50
Total	42,00	100,00	—	—	2424,99	—	—

#### Paleodemographical profile of the 10<sup>th</sup>–11<sup>th</sup> century population of Ibrány–Esbó-halom

The present study deals with methodological viewpoints which arise during paleodemographic studies. The methodological principles of this auxiliary science of both archaeology and anthropology were established by János Nemeskéri, Alán Kralovánszky and Kinga Éry. The author applies these principles as starting points and also makes use of his own research experience as well as that of other colleagues and stresses the necessity for the application of new taxonomy according to the continued or discontinued use of cemeteries. The questions are discussed here on the basis of the 10<sup>th</sup>–11<sup>th</sup> century cemetery at Ibrány–Esbó-halom as an example. This cemetery, highly representative from many viewpoints provides an excellent basis for model investigations.

## Az Ibrány–Esbó-halmi X–XI. századi temető állatmaradványai

Vörös István

A teljesen feltárt X–XI. századi köznépi temető 144 honfoglalás kori sírjából 9 sír (6 in situ, 3 „sír-földje”, illetve a „sír környéke”), a 130 Árpád-kori sírt tartalmazó temetőrészben 1 sír melletti gödör állatsontlelete tekinthető temetési és áldozati csontmaradványnak. Egy csonkolt szarvasmarha koponya a temető ÉNy-i részén került elő és az Árpád-korra keltezhető.

A honfoglalás korából ló (*Equus caballus* L.), szarvasmarha (*Bos taurus* L.), juh (*Ovis aries* L.) és macska (*Felis catus* L.); az Árpád-korból szarvasmarha és róka (*Vulpes vulpes* L.) maradványa került elő.

### 1. Részleges lócsontváz

199. koporsós férfisír (98. tábla)

A lovat a sír ÉK-i végébe, a koporsó és a sírfalak között helyezték el (70. kép). A ló feje az emberi csontváz bal oldalán északra, a lábszár–lábfej vonalában, 15–20 cm-rel a sír alja fölött, Ny-i tájolásban, az állán feküdt; a metapodiumok közül a két mellső lábvéget (mc-ph-ok) egymás mellett a ló feje alatt és mellett (északra), vele azonos irányban helyezkedett el; a két hátulsó lábvéget (mt-ph-ok) a ló feje mögött átlós irányban találták meg. A jobb oldali hátulsó lábvéget ujjcsontjai a koponya alatt, a mt DK-i irányban folytatódtak, rajtuk hevert az egyik kengyel és a hevedercsat. A bal oldali hátulsó lábvéget – behajlított ujjcsontokkal – a sír K-i végében, É–D-i irányban, a többi lócsont előkerülési szintje fölött 15–20 cm-rel feküdt. Tőle Ny-ra volt a másik kengyel. A V alakban összehajtott kétkarikás, csuklós vaszabla a lófej bal oldalán (D-re) feküdt. A nagy méretű zabla kemény szájvasú. Teljes hossza 180 cm, fysiologiás (belső) hossza 135 mm (99. tábla). A két vastag (9x9 mm), szögletes szájvas hossza azonos (98–98 mm). A szájvas külső gyűrűje széles (13–14 mm) és lapos. Belső gyűrűje vékony (4–5 mm). A szájvasakat a külső végüknél megrövidítették. A nagy oldalkarikák átmérője 65–70 mm, szélessége 8 mm, vastagsága 6 mm.

### Lómaradványok (206. kép)

A koponya arci része még a sírban összeroskadt és kissé balra dőlve elcsúszott. A hosszú, széles koponya vékony csontú. Az agyüreg tág (eu-eu.: 112 mm), boltozatos. A keskeny nyakszirti régió hátrahajló. A nyakszirt magassága (B-Ac): 98, az occipitalis m. (O-Ac): 82 mm. A homlok széles, fejtetői részén a profilvonal egyenes. A mandibula hosszú, a corpus alacsony. Az angulus és a ramus keskeny. A mesodont fogazat teljes: I 1-3, C, P 1-4, M 1-3. A P<sup>4</sup> még nem nőtt sorba, az M<sup>3</sup> rágófelülete még nem alakult ki. Az M<sub>3</sub> rágófelület aboralis része még nem kopott.

Fogsor hosszúság méretek (mm):

	P–M	P	M
felső fogsor	173	98	78
alsó fogsor	175	92	81

Lábvégek: mellső végtag – sin. carpaie, sin., -dext. mc, mc<sub>2+4</sub>, o. ph. I.-II.-III., hátulsó végtag – sin. tarsale fr., sin.-dext. mt, mt<sub>2+4</sub>, o. ph. I.-II.

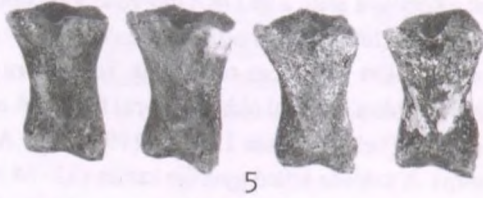
A fog- és a postcranialis csontméretek az I. táblázat tartalmazza.

A ló neme: a fejlett caninus (C) alapján – mén. A ló életkora: a fogazat statusa és a rágófelületek kopása alapján 5 1/4–5 1/3 év. A ló marmagassága, testalkata: a négy metapodium (mc/mt) hosszúságméretéből VITTMódszerrel (VITTM 1952.) számított marmagassági érték: 133,8 cm, alacsony testmagasságú. A metapodiumok és az első ujjcsontok (o. ph. I.) rövidek. A mc-ok középkarcsúak, karcsúsági Index-értékük: 15,4 (sin.) – 15,3 (dext.). A mc/mt hosszúsági méretaránya 0,873. A mellső szárcsontok (mc-ok) a hátulsó szárcsokhoz (mt) viszonyítva relatíve hosszúak. A patacsontok (o. ph. III.) kicsik. A ló mortalitása nyári (június–augusztus) időszak.

A lómaradványok sírpozícióiból megállapítható, hogy a temetés lóborros lovas temetkezés volt. A koponyás lóborrt a sír keleti végében úgy helyezték el, hogy a két mellső és az egyik hátulsó lábvéget valamint a fej a koporsó és az északi sírfal közé, a másik hátulsó lábvéget a keleti sírfal mellé került. A lóborrt a koporsó alsó (keleti) harmadára terítették rá.



1 2 3 4

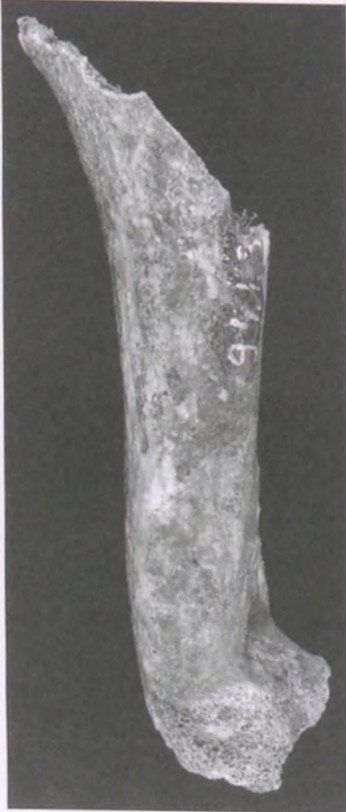


5

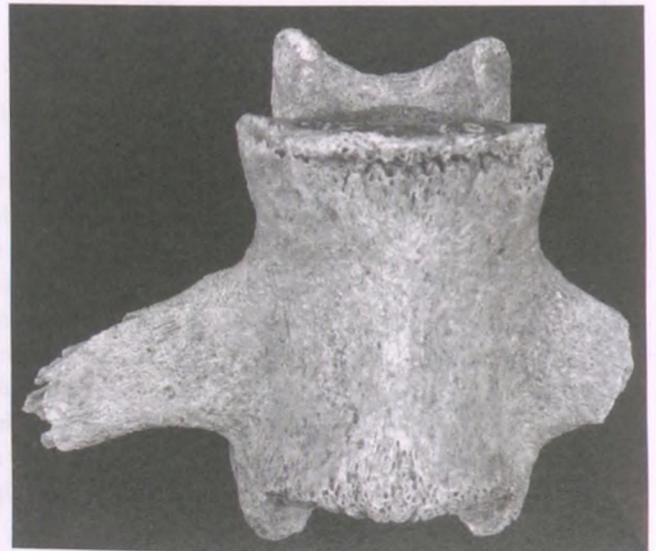


206. kép  
Ibrány–Esbó-halom 199. sír:  
ló lábvég csontok.  
1–2: metacarpus,  
3–4: metatarsus,  
5: o. phalaxis I. 2 ant. – 2 post.

207. kép  
Ibrány–Esbó-halom  
264. sír: juh jobb oldali humerusa



208. kép  
Ibrány–Esbó-halom: 224. sír: juh ágyékcsgolya



## 2. Étél- és áldozati adomány

- Juh  
264. női sír (115. tábla)  
Az emberi csontváz jobb oldali combcsont-térd külső oldalánál (északra) – jobb oldali humerus (diaph. méretei: 17x16 mm, 207. kép).  
224. sír (106. tábla)  
Ágyékcsigolya<sup>118</sup> (208. kép).

## 3. Állatfog-amulett

- Ló  
–249. férfi sír „környéke” – dext. M<sup>3</sup>  
– 256. férfi sír „környéke” – sin P<sub>3/4</sub>  
Szarvasmarha  
–232. női sír „környéke”  
Róka  
– 247. gyermeksír – caninus átfűrt gyökérvéggel

## 4. Állat-attributum

- Ló  
– 247. gyermeksír – dext. o.ph.I.ant.  
Szarvasmarha  
– a temető ÉNy-i részén, az ún. A. pontban egy csonkolt agykoponya volt. A szarvcsapokat és az arcrészt levágták (209. kép). A széles homlok domború, legnagyobb szélessége (Ect-Ect) 205, legkisebb sz. (fs-fs) 180 mm.  
Madár  
– 150. sír – nem házityúk – tojáshéj töredékek.

### 209. kép

Ibrány–Esbó-halom ÉNy-i része,  
A. pont: szarvasmarha csonkolt koponya,  
norma frontalis



<sup>118</sup> Korábban tévesen szarvasmarha maradványaként közölte VÖRÖS 1999. 303., VÖRÖS 2000A. 268., VÖRÖS 2001. 592.

### 5. Róka fej- és csontvázmaradvány

A temető Árpád-kori részén a 104. sírtól nyugatra levő gödörben egy fiatal róka (1.) koponyája került elő az első nyakcsigolyával. A 117. sírtól nyugatra levő gödörben pedig egy öreg róka (2.) hiányos csontváza feküdt.

1. róka – 2 db: varratoknál szétesett és összeroppant koponya, atlas fragm.

2. róka – 66 db – összeroppant koponya, mandibula-pár, 3 db nyak-, 3 db ágyék-, sacrum, 8 db farokcsigolya, sin., sin. scapula-hum-rad/ulna, sin.-dext. pelvis, sin. rib.-calc., 4 db carpale/11 db tarsale, 9 db metacarpus, 4 db metatarsus, 16 db o.ph.I., 9 db o.ph.II., 1 db o.ph.III.

A fogazat lépcsős kopású, a bal alsó  $P_2$  kitört. A fogkoronák erőteljesen kopottak. A jobb oldali pelvis ízületi vápája (acetabulum) exostosis-sal telített, a combcsont feje vagy csonkja vele nem csatlakozott. A vékony, karcsú csontozatú róka feje és teste kicsi, Koudelka-módszerrel (KOUDELKA 1886.) számított marmagassága 42,4 cm.

### 6. Egy honfoglalás kori népi hiedelem régészeti emléke

A temető honfoglalás kori részében, a 4. sírsor déli végében található a 224. sír (106. tábla). A sírgödör keleti végében egy emberkoponyát bontottak ki, alatta fiatal macska fej nélküli csontváza és egy juh ágyécsigolyája feküdt (208. kép). A macskakölyök csontmaradványa (210. kép) 67 db: 7 db nyak-, 12 db hát-, 7 db ágyék-, sacrum I-III., 8 db farokcsigolya, 10 db borda, 1 db stenebra, sin. – dext. scapula-hum-rad/ulna., dext. pelvis, sin. – dext. tib./fib., 2 db metapodium, 4 db o.ph. I. A macska csontváza felhúzott („zsugorított”) lábakkal a bal oldalán, keleti tájolásban feküdt. A hosszúcsontok epiphysisei még nem csontosodtak el, elkor-hadtak. Két ép hosszúcsont maradt: diaphysis h.: humerus 71, femur 74 mm. A juh ágyécsigolya a macska csontváza alatt volt.

A 224. sír különös leletegyüttese egy X. századi varázslás/mágia régészeti emlékeként értelmezhető.

1. táblázat: Ibrány–Esbó-halom 1985–1990: ló fog- és csontméretek (mm)

Fogméretek		$P_2$	$P_3$	$P_4$	$M_1$	$M_2$	$M_3$
felső fogak							
199. sír	h.	36	32	29	26	26,5	25
	sz.	25,5	28,5	28	26,5	24	21,5
	Pc.sz.		12	13	13	12	12
249. sír	h.						24
	sz.						20
	Pc.sz.						11,5
alsó fogak							
199. sír	h.	33	30	29	25	25,5	31
	sz.	17,5	19	19	17	15	13
	m.			75		75	
256. sír	h.		31				
	sz.		18				
	m.		70				



210. kép  
Ibrány–Esbó-halom  
224. sír:  
fiatal macska  
végtagcsont töredékek

<i>Csontméretek</i>	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
199. sír								
mc. sin.	220.	48	34	48,5	31	23	36	136,0
mc. dext.	220	48	33,5	48,5	-	22	36	
136,0								
o.ph.I. sin. ant.	80	-	35	43,5	35	19	22,5	
o.ph.I. dext. ant.	81	53	35	44	34,5	19	23	
o.ph.II. sin. ant.	38	48	44	-	32	-	-	
o.ph.II. dext. ant.	38	47	43,5	47	28	19	22	
mt sin.	252	46	29	46	-	23	35	131,7
mt dext.	252	46	-	-	-	22	-	131,7
o.ph.I. sin. post	76	48	30	39	33	17	22,5	
o.ph.I. dext. post	76	50	31	40	34	17	23	
o.ph.II. sin. post.	-	46	-	-	29	21	-	
o.ph.II. dext. post.	35	45	40	41	28	20	-	
247. sír								
o.ph.I. dext. post.	81.	50	35	43	35	19	22,5	

1: teljes hosszúság, 2: prox. epiph. sz., 3: diaph. legkisebb sz., 4: dist.epiph. sz.,  
5: prox.epiph. vastagság, 6: diaph. legkisebb v., 7: dist. epiph. v., 8: marmagasság (cm)

### Animal remains of the Ibrány–Esbó-halom 10–11 century cemetery

In the completely excavated 10<sup>th</sup>–11<sup>th</sup> century commoners' cemetery there were 9 graves from the Period of the Hungarian Conquest and one pit near a grave of the Árpád Age that contained animal remains and can be considered as the trace of burial, sacrificial ceremonies. Horse, cattle, sheep and cat bones were found from the Period of Hungarian Conquest, and horse, cattle and fox bones from the Árpád Age.

#### 1. Partial horse burial – grave 119 (male burial with coffin)

The hide of the horse containing the skull was placed into the eastern end of the grave, so that the two forefeet and one of the hind feet and the head got between the coffin and the northern wall of the grave. The other hind foot was found near the eastern wall. The sacrificed horse was a 5.25–5.3 years old, 133.8 cm high mare.

#### 2. Sacrificial and food presents

Sheep scapula (female grave 264) and rump (grave 224).

#### 3. Animal tooth amulet

Horse (M. – near male grave 249 and P. – near male grave 256); cattle (M. – near female grave 232); fox (caninus – female grave 197).

#### 4. Animal attribute

Horse (o.ph.I. – child grave 247), cattle (truncated skull), fragment of an eggshell (grave 150).

#### 5. Fox burial

In the Árpád Age part of the cemetery, in the pits west of graves 104 and 117 a skull of a young fox with the atlas and fragmentary skeleton of an old fox were found.

#### 6. An archaeological evidence of a folk belief from the Period of the Hungarian Conquest

Grave 224 was found in the part of the cemetery coming from the Period of the Hungarian Conquest, in the southern part of fourth grave line. In the eastern end of the grave-pit, under the human skull a headless skeleton of a young cat and a lumbar of a sheep were placed.



## Az Ibrány–Esbó-halmi X–XI. századi temető textiltöredékeinek vizsgálata

T. Knotik Márta

A feltárt sírokban a fémtárgyak védelmében maradtak fenn fonal-, vászon- és selyemszövet maradványok. Ezeknek a textil leleteknek az állaga – a más temetőkből vizsgáltakétól eltérően – rosszabb megtartású, amiben szerepe lehet az erősen homokos talaj eltérő tulajdonságainak.

145. sír: A katalógusban 7–11., 14–15. számon leírt *ingnyakveretek* füleiben cérnacsonkok, cérna-töredékek bújtak meg. A kétágú, S sodratú cérnát két Z irányban sodrott fonalból cérnázták össze. (A szak-kifejezések magyarázatát és irodalmát a Szabadkígyósi X. századi sírok textilmaradványainak vizsgálata jegyzetei tartalmazzák (vö. KNOTIK 1971.).)



1

211. kép  
Textilmaradványok  
az Ibrány–Esbó-halom 172. sírjából  
(Dömötör Mihály felvételei)



2



3



4



5

168. sír: A fülesgomb fülében cérnatöredék, mely megegyezőnek látszik a 145. sír cérnatöredékeivel.  
172. sír: Ingyakveretek védelmében maradtak meg cérna- és selyemszövet töredékek.

Kettőnél mindkét fülből fölvarrára szolgáló kétágú cérna csonkját emeltük ki. A cérnát két Z irányban sodrott fonalból cérnázták össze.

A koponyánál (a katalógusban 2. szám – 211. kép 1.), a rókakotorékban (a katalógusban 4–5. szám – 211. kép 2–3.) előkerült két veret és egy ingnyakveret hátlapján (a katalógusban 1. szám – 211. kép 4–5. kép) szövet töredékek maradtak fön. A fémdíszek hátoldalába simuló textilmaradványok nagysága meghaladja a másfél szer egy centimétert, és mindegyiken szerepel a szövet hajtott peremének egy szakasza. Ezért föltételezhető, hogy a selyemszövet behajtott pereme mentén varrták föl a csüngős vereteket.

A szövetet képező selyemfonalak erős nagyításban háncs-szerű képet mutatnak, felszínükre zöldes korrózió tapadt, törékenyek, érintésre porlékonyak. A selyemszövet felülete helyenként S irányú sávolyozottságot mutat színén és fonákán egyaránt, amely a textília mintázottságára utal. Két töredéket (211. kép 2 és 5.) folyadék bevitelével sikerült a homok- és korrózió-szemcséktől megszabadítani, kisimítani. Így tisztább képet kaptunk a sávoly szövésű felületről. A két töredék felszíne jól mutatja, hogy színük és fonákuk egyazon területen különbözik egymástól. Azonban a szövet szerkezetének föltárására nem kerülhetett sor, mert a textil állaga nem tette lehetővé a fonalak elmozdítását, a kötéspontok leolvasását. A műveletet a szövet több rétegének egymáshoz tapadása is akadályozta. Így a selyemszövet lánc- és vetüléksűrűségét sem tudtuk megállapítani.

Mindezeket összevetve a korábban vizsgált X. századból származó selyemszöveteknél tapasztaltakkal, itt is két vetülékrendszer alkalmazását tételezzük föl, ahol az egyik rendszer a színoldalon dominál, míg a másik a fonákoldalon. Ilyenek a Mindszenti–szabadkígyósi (KNOTIK 1971.), a Jánosszállás–eperjesi (BÁLINT 1991. 21–23., 60–61., 71.), az algyői (KNOTIK in print) és madarasi (KNOTIK 1982. 196–200., 308–312.) honfoglalás kori selyemszövetek, melyek vizsgálata az 1968–1979 közötti években történt. Csak megismételhetjük Endrei Valter 1971-ben közreadott szabadkígyósi selyemszövetekkel kapcsolatos lektori véleményét, hogy itt is „sávoly alapkötésű damasztokkal vagy diasperrel, vagy éppen lampassal van dolgunk”.

197/a-b kettős leány sír. Benne a 7,3 cm átmérőjű ezüstkorongok, három huzal- és egy lemezkarperec, valamint egy fülesgomb védelmében maradtak meg textiltöredékek.

197/a sír: Hajfonatkorongok.

*A bal oldali korong.* Hátoldalával fölfelé, színoldalával (212. kép 1.) a csontváz felé feküdt.

A korong színoldali felső peremrészén, a nittszög fejét alulról ívesen tartó fonal haladt a szögfej két oldalán elhelyezkedő két apró lyukba. Ennek a fonalnak kerestük folytatását a korong hátoldalában fekvő vékony bőrrétegen (212. kép 2.) annak leemeléseivel, de nem találtuk. Viszont találtunk ezen a helyen selyemszövet maradványt a korong és a bőrréteg között.

A korong hátoldali alsó peremrészén három, megközelítően 8 mm széles szalagféle feküdt egy-egy nittszöggel a koronghoz rögzítve. A szalagok a korong szélénél véget értek (212. kép 3.), de elképzelhető, hogy eredetileg valamilyen formában folytatódtak. Ez a szalagféle nem más, mint több rétegbe hajtogatott sávoly szövésű selyemszövet darab, felszínén zöld korrózió nyomokkal (212. kép 4.).

*A jobb oldali korong.* Színoldalával (213. kép 1.) fölfelé, hátoldalával (213. kép 2.) a csontváz felé feküdt. Hátoldaláról leemelve a bőrréteget a korong felső peremrészén viszonylag épen találtunk egy szélesebb szalagfélélet (213. kép 3.). A bal oldali korongon ugyanezen a helyen hasonló szövetnek csak kisebb maradványát találtuk meg. A szalag, melyet három nittszöggel rögzítettek a koronghoz, a korong szélénél véget ér. Ez a másfél centiméter széles szalag (213. kép 4.) sem más, mint több rétegbe hajtogatott sávoly szövésű selyemszövet darab, felszínén zöldes korrózió nyomokkal.

Karperecek:

*Bal karperecek.* A két huzalkarperec (a felső ép, az alsó törött) külső részén zöld korróziós felületre tapadt, a huzal formájára merevedett textil apró töredékei vászon kereszteződésűek. Szövésük vászonkötés, lánc- és vetüléksűrűségük 15/cm. Minőségük hasonló a lepedővászonéhoz (Szeged, régészeti adattár 1–73 I. minta). A lánc- és vetülékfonalak Z irányban sodrottak.

A bal karperecek tájékán apró selyemszövet töredékeket találtunk.

Jobb karperecek: a felső huzalkarperec, az alsó pántkarperec.

A huzalkarperec külső felületéről zöldes korrózióba tapadt és a huzal formájára merevedett 10x2 mm nagyságú textiltöredéket választottunk le. Szövése vászonkötés, lánc- és vetüléksűrűsége 15/cm. Minősége hasonló a lepedővászonéhoz (Szeged, régészeti adattár 1-73 I. minta). A lánc- és vetülékfonalak Z irányban sodrottak. A vászon a bal oldali két huzalkarperecen talált vászon töredékeivel egyező.

A pántkarperec 1,5-2 cm közötti szélességű lemezből készült, a lemez két végén lyukkal, melyekben fonaltöredéket találtunk. Pontosabban párhuzamosan fekvő fonalakkból álló fonalköteget, evvel erősítették, kötötték össze a lemez két végét karpereccé. A lemez külső, zöld, korróziós rétegébe tapadt, apró vászontöredékek feküdtek. Szövése vászonkötés, lánc- és vetüléksűrűsége 15/cm. Minősége hasonló a lepedő-vászonéhoz (Szeged, régészeti adattár 1-73 I. minta). A lánc- és vetülékfonalak Z irányban sodrottak. A vászon a három huzalkarperecen talált vászontöredékekkel egyező. Talán nem merészség azt föltételezni, hogy a töredékek vászonból készült női ing bő ujjából származnak, a karperecek pedig azok leszorítására szolgáltak.



1



2



3



4

**212. kép**

*Ibrány-Esbó-halom 197a. sír bal oldali hajfonatkorongja*

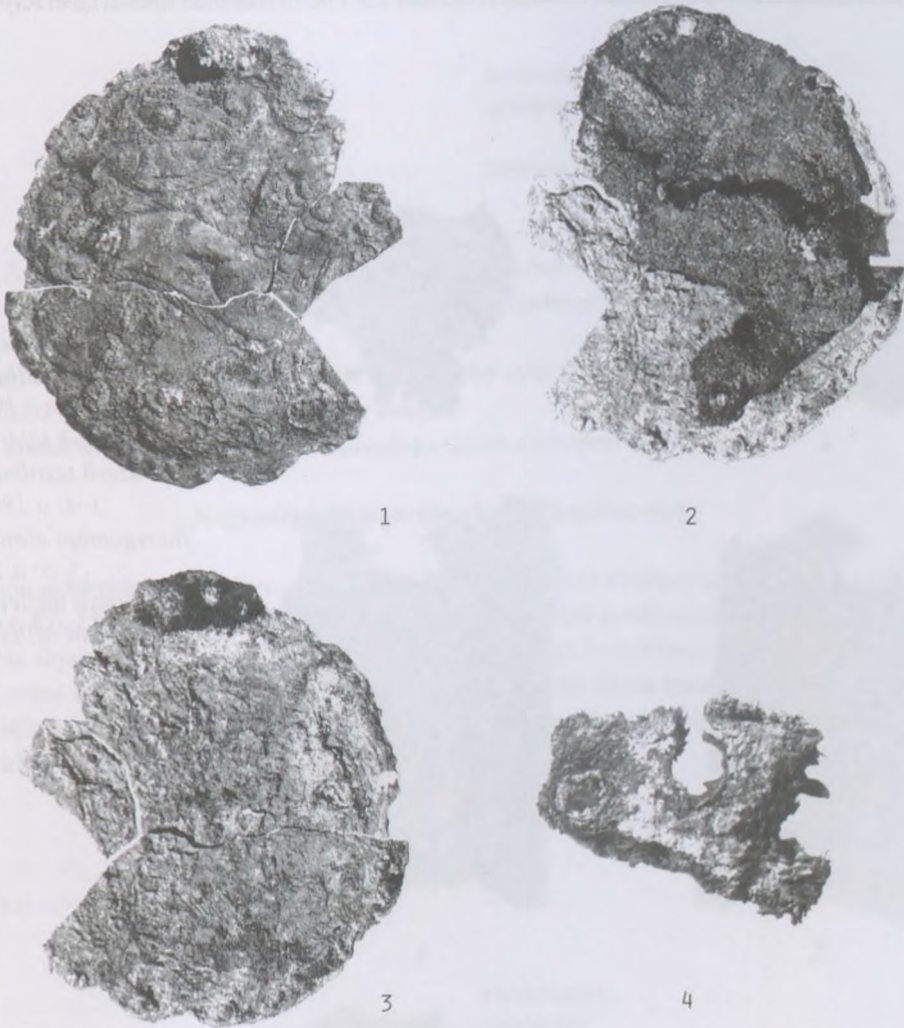
*1: a korong a textilvizsgálat előtt, 2: bőrmaradvány a korong hátoldalán,*

*3: selyemszalagok a bőr lefejtése után, 4: a selyemszövet darabok a korong hátoldaláról*

*(Dömötör Mihály felvételei)*

A jobb karperecek tájékáról származik 3 db fél négyzetcentiméter nagyságú szövet töredék, felszínükön zöldes korrózió nyomok. A sávoly szövésű selyemszövetből több réteg is szerepel egymáson. Az egyik töredék felszíne csipkéhez hasonlítható, igen vékony fonalainak kereszteződései tüll-szerűek (214. kép 1.), a másikon erre még vastagabb fonal szakaszok is tapadnak (214. kép 2.). Ezek a sodratlan, zöldes korrózió nyomokkal rendelkező fonalak esetleg hímzésből is eredhetnek. A tüll-szerű leheletfinom réteg alatt fekszik az a sávoly szövésű selyemszövet, amelyből apró töredékeket találtunk a bal karperecek táján (lásd előbb!).

Egy *fülesgomb* alatt, a gomb okozta mélyedés görbületén zöldes korrózió nyomok alatt sávoly szövésű textil felület látszik. Nagysága egy négyzetcentiméter körül van. Szövésének látszati képe három fonalas sávoly alapkötést (SZEMMÁRY 1959. 20.) mutat egyenletes sávoly sorokkal. Folyadék bevitelével sikerült a töredéket a korrózió- és homok-szemcséktől megtisztítani, kisimítani, így még tisztább képet kaptunk a szövet színéről és fonakáról. A töredék színoldaláról készült fényképen is kivehető a láncfonalak iránya, melyekhez képest átlósan szabták a vásznat. A töredék bal felső részén, kötészváltás következtében a sávoly



### 213. kép

Ibrány-Esbó-halom 197a. sír jobb oldali hajfonatkorongja

1: a korong a textilvizsgálat előtt, 2: bőrmaradvány a korong hátoldalán,  
3: selyemszalag a bőr lefejtése után, 4: a selyemszövet darab a korong hátoldaláról  
(Dömötör Mihály felvételei)

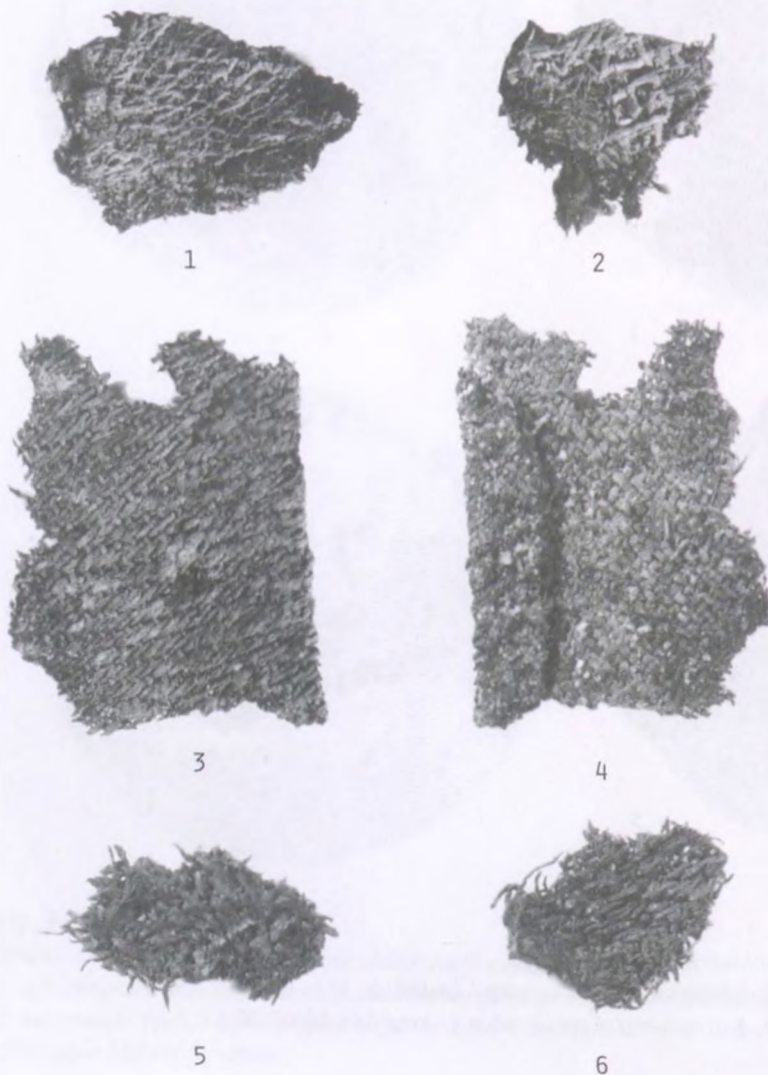
sorok megtörnek (214. kép 3.). A töredék fonákoldalán jól látszanak a más jellegű kötéspontok és a szövet egyik szélén haladó 2 mm-es hajtás (214. kép 4.). Ez a selyemszövet is két vetülekrendszerrel készülhetett, bár látszatra vékonyabbnak tűnik a sír eddig vizsgált töredékeinél, eredetileg esetleg finomabb, lágyabb lehetett azoknál. Talán más ruhadarab része.

*197/b sír:* a koponya jobb oldalánál, a szétomlott verettöredékek közelében íves görbületű, apró textiltöredékek kerültek elő. Szövésük sávolykötés. A fonalak törékenysége itt sem tette lehetővé a szövés szerkezetének pontos vizsgálatát. Bizonyosnak látszik azonban, hogy két vetülekrendszerrel szőtték. Folyadék bevitelével sikerült két töredéket (214. kép 5–6.) a korróziótól és a homokszemcséktől megszabadítani, kisimítani.

*206. sír:* A szív alakú csüngő (a katalógusban 6. szám) színoldalán fölvarrásra szolgáló, kétágú cérnatöredékek maradtak meg, két Z irányban sodrott fonal S irányú összecérnázásával.

*A bal kar alatti hajfonatkorong* (a katalógusban 5. szám) hátoldalán a zöldes korrózióba ágyazódott, ritka szövésű vászon apró töredékeit találtuk meg.

*231. sír:* A jobb pántgyűrű (a katalógusban 1. szám) külső peremén zöld korrózióba tapadt, néhány vászonkötésű kereszteződésből álló párhuzamos szakaszt fedeztünk föl. Finom sodratlan fonalai talán selyemből valók.



**214. kép**  
Ibrány–Esbó-halom  
197. sír textilmaradványai  
1–2: a 197a. sír jobb  
karepereceinek tájáról származó  
tüll-szerű textilmaradványok,  
3–4: a 197a. sír egyik  
fülesgombja alatt talált textil,  
5–6: a 197b. sírban  
a koponya mellett talált textil  
(Dömötör Mihály felvételei)

## Kék–Telek-dűlő

Mindössze 15 temetkezést tártak föl (84. kép). A lelőhely egy részét – a szórvány leletek alapján – elpusztították. A temetőterképen a Németh Péter által feltárt 1–11. sírt találjuk meg, a Csallány Dezső ásatása során kibontott A–D. temetkezés helyéről közelebbit nem tudok.

<i>Sírszám</i>	<i>S végű hajkarika</i>	<i>Pénz</i>	<i>Melléklet nélküli</i>
A. sír	2 db bordázott ezüst		
B. sír	1 db bronz		
C. sír			+
D. sír			+
1. sír		I. András	
2. sír	1 db ezüst		
3. sír			+
4. sír			+
5. sír			+
6. sír			+
7. sír		Salamon-pénz fele	
8. sír	1 db ezüst	ezüstpénz negyede	
9. sír			+
10. sír	1 db ezüst	Salamon	
11. sír			+

Az A–D. sírban nőket találtak, közülük egy – az A. sírban – feltűnően magas (csvh. 176 cm) termetű. Az 1–11. sír vázainak nem meghatározása nem áll rendelkezésemre, csak annyit tudok, hogy a 2. sírban egy gyereket hantoltak el.

A temető viszonylag szegényes, hisz a sírok több mint felében (8 eset) nem volt semmiféle ékszer vagy melléklet. Feltűnő viszont a pénzek nagy száma.

Az érme és az S végű hajkarikák alapján a feltárt sírcsoport XI. századi.

## Nagyhalász–Kiszombor-hegy / Zombor-hegy

A homokbányászással erősen elpusztított köznépi temetőből 45 sírra vonatkozóan van több-kevesebb információnk. Kb. 15 temetkezést 1908-ban feldúltak. Az azévi két ásatás során 12-12 temetkezést találtak. Az első ásatás sírjairól tudjuk, hogy azok négy É–D-i, egymástól 3–5–3 m-re futó sorban helyezkedtek el. 1972-ben Kovács László tárt föl 6 sírt (136. tábla), azonban ezek közül háromban (2–4. sír) visszadobált csontokat talált: ezek valószínűleg az 1908-as ásatáskor már egyszer megtalált temetkezések.

3 sírban kutya vázát találták.

<i>Sír</i>	<i>Melléklet</i>	<i>Viseleti tárgy</i>	<i>Melléklet nélküli</i>
A. sír	baltás szekerce		
B. sír	fazék alja		
C–O. sír (13 sír)	néhány vaskés		
1. sír	edény		
	kutya		
2. sír		pántkarperec ezüstgyűrű	
3. sír		5 db pasztagyöngy lemezsüngő	
4. sír	vaskés		
5. sír		bronz hajkarika	
6. sír		lábbeli veretek	
7. sír	kovakő		
8. sír	kovaszilánk		
9. sír	kutya		

<i>Sír</i>	<i>Melléklet</i>	<i>Viseleti tárgy</i>	<i>Melléklet nélküli</i>
10. sír	kutya		
11. sír			+
12. sír			+
13. sír	vaskés		
14. sír	nyílhegy		
15. sír		2 db pasztagyöngy	
16. sír	csiholó kovával		
17. sír	kovaszilánk		
18. sír	kovapenge		
19. sír		bronz hajkarika	
20. sír			+
21. sír			+
22. sír			+
23. sír			+
24. sír			+
1972/1. sír			+
1972/2. sír			+
1972/3. sír			+
1972/4. sír			+
1972/5. sír	nyílhegy		
1972/6. sír			+

A temetőrész elemzése temetőterkép híján és a sírokra vonatkozó adatok bizonytalansága miatt nem lehetséges. Megállapítani a következőket lehet:

Egyetlen gyerekről történik említés (3. sír, mely talán azonos az 1972/4. sírral). A 2. sírban Jósa András egy atléta termetű férfit említ. Mellékletei alapján Kovács László inkább nőnek sejtette a halottat. Annyi bizonyos, hogy magas termetű egyén lehetett.

Az 1972/5. sírban egy férfit lepelbe csavarva temettek el. Három esetről tudunk (1972/6. sír), amikor a kart nem kinyújtva, a váz mellett figyelték meg. Egy esetben ölbe hajlították. Egy másik esetben a jobb kezét a mellre, a balt az ölbe helyezték.<sup>119</sup> Végül egy ízben a jobb kart derékszögben, a balt hegyesszögben behajlítva bontották ki (1972/6. sír, nő). A 45 temetkezés közül 12–16-ban volt melléklet, további 6 ízben viseleti tárgyat találtak, melléklet nélküli volt 23–27 sír.

A temetőrész meglehetősen szegényes, köznépi jellegű. Alsó időhatára a pödrött végű karperec, a négygömbös fejű gyűrű és a baltás szekerce alapján a X. század középső harmada (vö. KOVÁCS 1989A. 173.). Az előkerült tárgyak között nincs olyan, melyet ne lehetne a X. századra datálni. Mindezek alapján megállapítható, hogy egy köznépi temető korai sírcsoportját találták meg a Kiszombor-hegyen.

### Szabolcsveresmart–Szelérd-domb

A szőlőtelepítés során a temetőt nagyrészt elpusztították. A kiterjedését nem lehetett megállapítani. A lelőhelyről 8 sírról vannak adataink, a temetőterképen a 2–8. temetkezést jelölték be (107. kép). A megmentett sírok legalább két sorba rendeződtek.

<i>Sír</i>	<i>Nem</i>	<i>Tájolás</i>	<i>Melléklet</i>	<i>Viseleti tárgy</i>	<i>Melléklet nélküli</i>
1. sír	férfi		kard		
2. sír	nő			42 db gyöngy 2 db karperec	
3. sír	nő	282	halotti lepel vaskés	5 db fülesgomb	
4. sír	férfi	290	csiholó kovával vaskés	fülesgomb vascsat	

<sup>119</sup> Ennek a két sírnak a számát nem jegyezték föl.

Sír	Nem	Tájolás	Melléklet	Viseleti tárgy	Melléklet nélküli
5. sír	férfi		szablya csiholó kovával tegez vaskés	vascsat	
6. sír	nő vagy gyerek		vastárgy vaskés	2 db ezüst hajkarika nyakdísz	
7. sír		265			+
8. sír	férfi	255	csiholó		

A feltárt 8 sír közül 4-ben férfit, 2-ben nőt, 1-ben vagy nőt, vagy gyereket temettek, 1 váz nemének meghatározása hiányzik. A kicsi sírszám miatt azonban ebből az adatsorból következtetéseket nem lehet levonni.

A keltezéshez leginkább a sodrott karperecet és a szablyát vehetjük figyelembe. Ez alapján a feltárt temetőrészt a X. századra keltezhetjük. A pontosabb datálás nem egyértelmű, a meglévő leletek alapján a század első két harmadára gondolhatunk. Az 1. sír kardja elveszett, pedig ez kulcsfontosságú lelet lett volna. Amennyiben valóban kard volt, felmerül, hogy a század végén vagy a XI. század elején került sírba.<sup>120</sup> Valójában azonban azt sem állíthatjuk egyértelműen, hogy valóban kard volt, s nem csupán egy rossz szóhasználattal találkozunk.

Tiszabercel területén eddig négy X–XI. századi temetőre bukkantak.

### Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola

Homokbányászaskor és földmunkák során nagyrészt elpusztított temető. 1971-ben Németh Péter 20 temetkezést (egy teljes és két töredékes sírsor) tárt fel az elpusztított síroktól délre (113. kép).

Sír	Nem	Melléklet	Viseleti tárgy	Melléklet nélküli	Egyéb
1. sír	nő		gyűrű		jobb karja a medencén rabolt
2. sír	férfi	vaskés			
3. sír	nő		S végű ezüst hajkarika		
4. sír	férfi	I. András pénz			
5. sír	nő	kovaszilánk	üvegyöngy		karja enyhén behajlítva
6. sír	nő		2 S végű ezüst hajkarika		
7. sír	gyerek		S végű ezüst hajkarika		
8. sír	férfi			+	
9. sír	nő	nyéltüske	36 ingnyakveret fülesgomb nyitott bronz hajkarika		
10. sír	nő			+	
11. sír					
12. sír	gyerek		S végű ezüst hajkarika 61 db üvegyöngy		
13. sír	nő		9 db ingnyakveret karperec		jobb karja a medencén
14. sír				+	jobb karja a medencén É–D-i tájolású
15. sír	férfi			+	jobb karja a medencén
16. sír	nő		4 db üvegyöngy római bronzpénz fülesgomb csörgő 2 db bronzgyűrű		
17. sír	nő		bronzgyűrű		
18. sír	nő		bronzgyűrű <sup>121</sup>		bal karja a medencén
19. sír	férfi	2 db nyílhegy tegez vaskés	2 db bronzgomb		jobb karja a medencén
20. sír	gyerek			+	

<sup>120</sup> Bár – véleményem szerint – ez az elképzelés is további vizsgálatra szorul (lásd a fegyvereknél!).

<sup>121</sup> Az ujjon talált rozsdá alapján a fejnél talált zárt karika lehetett a gyűrű.



10 nő, 5 férfi, 3 gyerek és 2 meghatározatlan nemű egyén sírját sikerült megmenteni. A női és férfisírok elkülönülése – a gávai temetőhöz hasonlóan – itt is megfigyelhető. Az északi oldalon együtt volt a 2., 8. és 4. sír. Tőlük délre egy nőkből és gyerekekből álló csoport rajzolható körül (5–6., 9., 12., 7., 20. és 13. sír).

A sírok közül 10-ben csak viseleti tárgyak, 2-ben csak mellékletek, 3-ban mellékletek és viseleti tárgyak egyaránt voltak, s mindössze 5 temetkezésből nem került elő tárgy. A leletanyag meglehetősen szegényesnek nevezhető. A temető köznépi.

Az S végű hajkarikák alapján a temető rész használata a XI. században egyértelmű, a 4. sír pénze alapján megállapíthatjuk, hogy a század végéig temettek ezen a helyen. A temető nyitásának időpontját nehezebb megállapítanunk. A 13. sír sodrott karperece arra utal, hogy alighanem már a X. század végén használták. Természetesen ez a keltezés a feltárt sírokra vonatkozik, s minthogy a teljes temetőt nem ismerjük, kérdés, mikor kezdtek el itt temetkezni, s mikor hagytak föl vele.

A XI. századi temetkezések az északi oldalon lehettek. (Ez a tendencia Ibrány–Esbó-halom esetében is megfigyelhető volt, ahol a XI. századi sírok a temető északi és keleti felén kerültek elő.)

### Tiszabercel–Ráctemető

Egy 30 síros temető rész feltárását végezte itt Kalicz Nándor 1956–57-ben (114. kép). A temetkezések egy részét kiszántották, a Tisza is mosott ki csontvázakat. A temető térkép alapján egy nagyobb kiterjedésű temető nyugati részét sikerült megmenteni.

Sír	Tájolás (°)	M	H	Sz	Nem	Csontváz hossza	Hajkarika	Gyűrű	Kés	Karperec	Más	Melléklet nélküli
1. sír		75	200	70	nő	156	1 br			br j	nyíl 5 ingnyak- veret	
2. sír	KDK	65				165						+
3. sír		70	214	68	férfi	170			+		zabla	
4. sír		40			nő	165	1 br			br j b	hajko- rongpár 12 ingnyak- veret 2 rozetta 1 gomb 1 gyöngy vascsat	
5. sír		40			férfi	180					tegez nyíl csiholó vascsat kova vaskarika vasgomb	
6. sír		34			nő	154			+			
7. sír		45			nő	147		br b		br j		
8. sír	DK	25	164		nő?						edény	
9. sír		20			gyerek	110					edény	

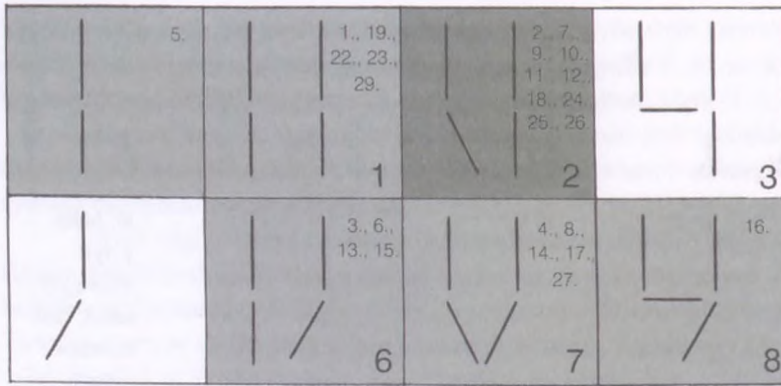
Sír	Tájolás (°)	M	H	Sz	Nem	Csontváz hossza	Hajkarika	Gyűrű	Kés	Karperec	Más	Melléklet nélküli
10. sír		65	215	70	férfi	175			+		ló, balta 3 nyíl 2 kengyel zabla, csat heveder- csiholó vas	
11. sír		30			nő	140					8 pityke	
12. sír		55	180	60	nő	144		br j-b			gomb nyíl csiholó vas	
13. sír		25			férfi	178						
14. sír		35			nő	146	1 spirál- csüngős	br b				
15. sír		70	185	65	férfi	185						+
16. sír		62	175	65	nő	148	1 e 1 br?				kagyló	
17. sír		50			nő	143	1 e				1 gyöng	
18. sír		35			nő	147	rozsdá			br j		
19. sír		30			férfi	160					csiholó kova vas csiholó	
20. sír		15			férfi							+
21. sír		15										+
22. sír		50	195	62	nő	154	fbevaló	br j		br j	1 gyöngy faszén	
23. sír		45	190	65	férfi	158						+
24. sír		45	200	60	férfi	171						+
25. sír		48	185	65	nő	150						+
26. sír		46	140	55	lány	104		br j		br j	hal	
27. sír		50	195	60	nő	160	br?		+			
28. sír		32			gyerek							+
29. sír		56			nő	156			+		12 pityke állatsont	
30. sír		25										+

A 30 sírba 15 nőt (50%), 9 férfit (30%), 3 gyereket (10%) és 3 nem meghatározható nemű egyént (10%) temettek. A feltárt sírok közül 3 volt erősen szántott (20–21., 30. sír). Az adatok értékelését megnehezíti, hogy a temető nem teljes.

A sírok közül 8-ban nem volt tárgy, lelet tehát a sírok 73%-ában volt. Közülük mellékletet 8 sír (1., 5., 8., 9., 10., 13., 27. és 29. sír<sup>122</sup>) esetében említhetünk, azaz az összes temetkezés 26,7 %-ában, a további 14 esetben csak a viselethez tartozó tárgyak kerültek napvilágra. A mellékletes sírok száma tehát nem nagyobb, mint az ibrányi korai sírsorban megfigyelhető.

Tiszabercelen a 30 sírből 3 fordított tájolású (2., 8. és 20. sír): közülük egy edénymellékletes, egyben csiholó volt és egy melléklet nélküli. Egy esetben rögzítettek koporsóra utaló nyomokat (4. sír). Ugyancsak egy ízben regisztráltak egymásra temetést: a 27. női sírra ráásták a 28. gyereksírt. Ez az eset azonban nem tekinthető szuperpozíciónak, mivel a korábbi sírt nem dülták föl a későbbi beásással. A két temetés között nincs jelentős kronológiai különbség, nyilván az elhalt gyermeket temették anyja mellé.

<sup>122</sup> Nem számoltam itt a 3. sírral, bár annak környékén előkerült egy szórvány zabla, de nem egyértelmű, hogy ehhez a temetkezéshez tartozott. A tűzkészítést a viselet részének tekintetem.



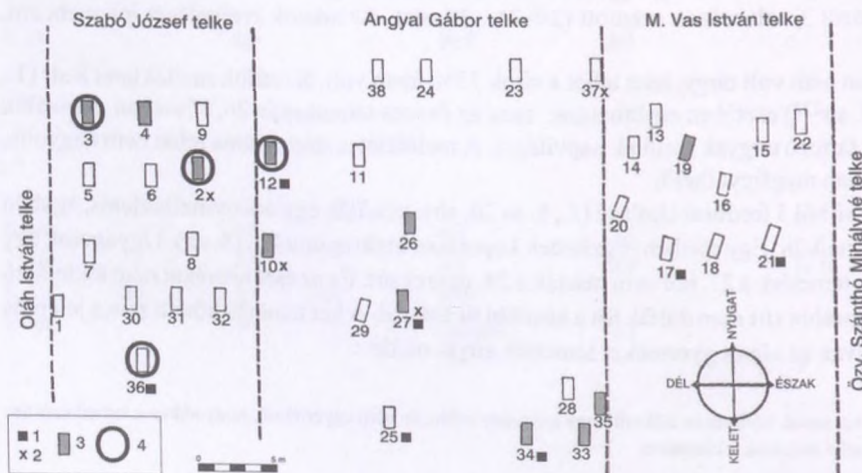
215. kép  
A kar helyzete  
Tiszabercel–Ráctemetőben

Rendellenes helyzetű volt a 23. sír, ahol a láb be volt hajlítva. A 13. sír esetében jegyezték föl, hogy a koponya magasabban volt: ez valószínűleg fejtámaszra (párna?) utal. A kar helyzetéről 26 esetben értesülünk (215. kép). Általában az egyik vagy mindkét kar a medencén került elő.

A temetőrészlet kronológiai helyzetét a hajfonatokorongok, a lovas baltás harcos, a spirálcsőngős és az ún. tokaji típusú fülbevaló, valamint a pódrött végű karperec határozza meg. E leletek alapján a sírokat a X. században ásták. XI. századra utaló tárgy a temető területén nem fordult elő. Kérdés, hogy mikor kezdtek ide temetkezni. Az Ibrány–Esbó-halmi temető korai sírjaival mutatkozó rokon vonások (lásd előbb!), valamint a fent nevezett tárgyak kronológiai helyzete alapján a X. század közepe tájára gondolok. Vagyis ezt a temetőt is nagyjából akkor – 940 táján – kezdték használni, amikor az ibrányit. A tiszaberceli temetőrészlet azonban – az ibrányitól eltérően – csupán egy vagy két generáció sírjait tartalmazza. Vagyis ezt a temetőt vagy előbb felhagyták, vagy a későbbi sírokat nem tárták föl, illetve elpusztultak.

Az Ibránynál bemutatott módszert alkalmazva a tiszaberceli 27 felnőtt egyén alapján egy 45 fős közösséggel számolhatunk. (A gyereksírok itt még jobban elpusztulhattak, mint Ibrányban. Mindössze 3 temetkezést figyeltek meg.) Amennyiben ez egyetlen generáció – és ez valószínűnek tűnik –, akkor csaknem akkora közösség lehetett, mint az ibrányi (ott 50–60 fővel lehetett kalkulálni egy generáción belül): 6–7 család, azaz 2 (esetleg 3) háromgenerációs nagycsalád.

Összefoglalva a fentieket megállapíthatjuk, hogy Tiszabercel–Ráctemető feltárt 30 sírját a X. század második és harmadik harmadában ásták meg. A temető szerkezete, a rítus és a leletek alapján az ibrányihoz hasonló közösség lehetett. Nem dönthető el, hogy a 6–7 család fölhangya-e valamilyen okból a temetőt a X. század végén, vagy – és számomra ez tűnik valószínűbbnek – a későbbi sírokat a feltárt résztől északra és keletre rejti a föld. Akár folytatódott a tiszaberceli temető a XI. században, akár nem, az Ibránnal mutatott rokon vonások alapján nem nevezhetjük egyértelműen középrétegbelinek. Ha ragaszkodunk ehhez (vagy a Hampel-féle A. és B. típus) megnevezéshez, akkor meg kell határoznunk, hogy mik azok a kritériumok, amelyek eldöntik egy-egy temető hovatarozását. A kérdésre az összefoglalásban részletesen kitérek. Itt csak azt jegyzem meg, hogy – véleményem szerint – ezek a megnevezések nem igazán szerencsések, de ha mégis ragaszkodunk hozzájuk, akkor a Ráctemetőt a köznéphez kell sorolnunk.



212. kép  
Tiszabercel–Újsor  
1: egyszerű,  
nyitott hajkarikák,  
2: S végű hajkarikák,  
3: fegyveres sírok,  
4: lovas temetkezések

### Tiszabercel–Újsor

Az É–D-i dombvonulaton 48–50 temetkezést pusztítottak el a földhordással. Közülük mindössze 7-ben találtak leleteket. A szórványok alapján két lovas sr volt köztük. Kiss Lajos további 38 sírt bontott ki (216.. kép). A vázak kb. 50 cm mélyen feküdtek.

Sír	Csvh. (cm)	Hajkarika	Karperec	Egyéb ékszer	Fegyver	Egyéb melléklet	Melléklet nélküli
1.							+
2.		S végű		4 gyöngy veretes öv	tegez 2 nyíl	ló szerszámmal	
3.					4 nyíl	kengyel	
4.							+
4/a.				5 gyöngy	tegez		
5.	175						+
6.							+
7.							+
8.			pánt, jobb				
9.				1 gyöngy			
10.		S végű					
10/a.					2 nyíl	kés, fenőkő obszidián	+
11.	152						
12.	195	nyitott			1 nyíl	2 kengyel, zabla, csiholó, kova	
13.	184			22 ingveret fülbevaló gyűrű gyűrű			
14.						3 obszidián	
15.	172						+
16.	170						+
17.	157	2 nyitott	bronz, jobb	gyűrű			
18.	143			gyűrű		kés	
19.					2 nyíl		
20.							+
21.	165	1 nyitott	bronz, jobb-bal	3 gyűrű			
22.	160					obszidián	+
23.		1 ?		gyöngyök gyűrű			
24.		2 ?		gyöngy			
25.		1 nyitott		torques, 17 ingveret, gyűrű		kés?	
26.					3 nyíl		
27.		1 S végű 1 nyitott	bronz bal-jobb	gomb, 2 veret	1 nyíl		
28.				gyűrű, fülbevaló?			
29.						vas	
30.							+
31.							+
32.							+
33.	175				1 nyíl	csiholó, kés	
34.	165	2 nyitott			1 nyíl		
35.	175				1 nyíl	csiholó, kés	
36.	152	1 nyitott	bronz bal			kés, kengyelek, csiholó, zabla	
37.	95?	2 S végű					
38.							+

A sírok neméről információ nem áll rendelkezésemre. A csontvázak sírban mért hosszát 15 esetben jegyezték föl. Ebből az adatsorból megállapítható, hogy a közösség tagjai magasak lehettek. Közülük 7 esetben 170 cm feletti csontvázhosszat mértek. Különösen nagydarab lehetett a 7. sír halottja, akinek vázhossza 195 cm.

A vázak helyzetére vonatkozóan ugyancsak kevés adattal rendelkezünk. Valószínűleg rendellenes helyzetű lehetett az 5. sír váza, mert arról feljegyezték, hogy „jobbra fordult”. Olykor a kar helyzetéről van értesülésünk. A 13. és 21. sírban a bal, az 5. és 21. sírban a jobb és végül a 34. és 35. sírban mindkét kezét a medencére fektették.

Sajátos jelenség, hogy a 21. és 37. temetkezésnél 1-1 gyerekkoponyát találtak a váz felett. Nem zárhatjuk ki, hogy ezek az esetek kapcsolódnak a Tettamanti Sarolta által összegyűjtött jelenségcsoporthoz, mely sírrablásokat vagy rituális bolygatásokat foglalja magába (TETTAMANTI 1975. 102–103.). Ide tartozhat a 13. sír is, ahol az állkapcsot találták meg a jobb combon.

A feltárt terület északi részén két fordított tájolású sír helyezkedett el (16–17. sír). Leletanyaguk a szokványostól nem tért el.

A szédült 48–50 sír közül 7-ben találtak leleteket (14%), a feltárt 38-ból pedig 24-ben (63,2%). Amennyiben az első adat valós, akkor az összes ismertté vált temetkezés 35%-ában volt valamilyen tárgy.

A szórvány leletek között regisztrált 4 kengyel és 2 zabla 2 lovas temetkezésre utal, a feltárt sírok között további 4-t bontottak ki (2–3., 12., 36. sír). Valamennyi a feltárt temető rész D-i részén került elő (216. kép 4.). Az egyik lovas sírban egy nagyméretű S végű hajkarika is volt. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy arról nincs információnk, hogy lócsontok is voltak-e a temetkezésekben, és ha igen, akkor milyen helyzetben.

Az újsori temetőre a lovas sírok viszonylagos gyakorisága mellett jellemző a fegyveres temetkezések nagy száma (216. kép 3.). Igaz, kivétel nélkül íjászokról van szó. A feltárás során 10 temetkezésből gyűjtöttek össze nyilat (2–3., 10., 12., 18., 26–27., 33–35. sír). A 2. sírban tegezmaradványokra is rábukkantak. Sajátos, hogy a 4. sírban ugyancsak tegezre utaló vasalásokra akadtak, de nyíl nem került a temetkezésbe.

Az újsori temető leletei közül a legkorábbi a 8. sír pödrött végű pántkarperece és a 13. sír öntött fülbevalója. Ezek alapján a temető használata a X. században elkezdődött. Erre utalnak az egyszerű, nyitott hajkarikák is. A pödrött végű karperec – sajnos – elveszett, így nem tudjuk, hogy díszített volt-e vagy sem. Előfordulása alapján nem zárható ki az a lehetőség, hogy a temető kezdetét a X. század középső harmadára keltezzük. Ezt az elképzelést erősíti a szomszéd temetkezésben (2. sír) talált veretes öv. Az S végű hajkarikák viszonylag nagyobb száma (216. kép 2.), s közülük elsősorban a bordázott S végű darab a 27. sírban arra utal, hogy a temetőt hosszabb ideig (a XI. század második feléig) használták. Két esetben (4. és 10. sír) szuperpozícióról is van tudomásunk, azonban nem tudjuk, hogy nem olyan típusú mellé-, illetve rátemetésről van-e szó, mint amilyenre az ibrányi temető elemzésénél már felhívtam a figyelmet. Ha valóban ez a jelenség magyarázata, akkor a rátemetés nem hozható összefüggésbe a temető hosszú ideig való használatával.

A Tiszabercel-újsori temetőt a fentiek fényében a X. század közepe táján nyitották, vagyis nagyjából az ibrányival egy időben. Legalább a XI. század második feléig maradt használatban. (Jellemző módon pénz nem került elő, ami egyfelől utalhat arra, hogy ennél a közösségnél nem volt szokásban érmet a sírba tenni, másfelől jelezheti, hogy a pénz tömegesebb elterjedése előtt a temető lezárul.)

Nehezebb kérdés a temető jellegének meghatározása. A tiszaberceli Ráctemető értékelése kapcsán az előzőekben utaltam arra a problémára, hogy az ún. köznépi és ún. közép- és vezetőrétegbeli temetők elválasztásának a kérdése korántsem egyértelmű. Itt ugyanez a helyzet. A veretes öv, a lovas temetkezések és a fegyveresek nagy száma ellenére ezt a temetőt is inkább sorolhatjuk az előbbi, mint az utóbbi csoporthoz, annál is inkább, mivel a temető használata bőven belenyúlik a XI. századba.

### Tiszabzdéd–Harangláb-dűlő

A tiszabzdédi 18 sír egy É–D-i irányú sorban helyezkedett el. Valamennyi temetkezés Ny–K-i tájolású volt (123–124. kép).

<i>Sír</i>	<i>Nem</i> <sup>123</sup>	<i>Ló</i>	<i>Fegyver</i>	<i>Más melléklet</i>	<i>Ékszer</i>
1.		+			1 veret
2.	nő?	+	tegez		lemezke, hajkarika 7 gyöngy, fémlemez övveretek
3.	férfi	+	tegez 6 nyíl	edény kova fenőkő	59 övveret
4.	férfi	+	tegez 7 nyíl	kés sarló kova fenőkő	lemezkek 2 hajkarika vascsat, karperec bronzcsat
5.	gyerek?	+			2 hajkarika
6.	férfi	+	1 nyíl	fenőkő	
7.	férfi	+	tegez lándzsa	kova	csat
8.	férfi	+	8 nyíl szablya	csiholó fenőkő kés	lemezke gyűrű, szíjvég tarsolylemez és verete
9.	férfi	+	tegez		lemezkek hajkarika, csüngők
10.	férfi		tegez szablya, 4 nyíl	fenőkő	2 hajkarika 13 gomb
11.				kés	hajkarika
12.	nő?			sarló?	16 gyöngy gomb, 2 hajkarika gyűrű, csat
13.	nő				19 gyöngy 2 hajkarika
14.	nő			kés gömbös vas	3 gyöngy fülbevaló karperec, 2 gomb gyűrű, lemez
15.	nő	+			5 gyöngy 8 gomb, lábperec
16.	nő				68 veret, gyűrű tegezfüggesztő (csüngőként) csüngő, 5 gomb
17.		+			
18.	férfi?	+	szablya?		

<sup>123</sup> A táblázatban a Révész László által alább megadott adatok szerepelnek.

## A bezdédi honfoglalás kori temető Egy régészeti fikció nyomában

Révész László

Aligha találunk a magyar honfoglalás korának régészeti emlékei között még egy lelőhelyet, amelyik olyan széles körben ismert lenne, mint a bezdédi temető. A 8. sírból előkerült páratlan kultúrtörténeti értékű tarsolylemez fényképe vagy rajza már egy évszázada elmaradhatatlan a korszak emlékanyagát tárgyaló monográfiák, tudományos népszerűsítő művek, sőt a tankönyvek lapjairól. Hat évtizeddel ezelőtt pedig maga a teljes temető, a sírok fekvésének a rendje is régészeti etalonná vált mint a X. századi magyarság nagycsaládi szervezetének vitathatatlan bizonyítéka, illetve a gazdag középréteg hagyatékának reprezentánsa. E sokáig megingathatatlanul vélt feltevés utat talált az iskolai tananyagba is, mely mind a mai napig a nomád jurta ülésrendjének tükröképeként szemlélteti a tanulókkal a temető félkaréjos sorba rendezett sírjait. Mindezek fényében finoman szólva is meglepő, hogy az első közlés óta napjainkig nem történt meg a leletanyag alapos kritikai vizsgálata. Jelen dolgozat ezt a hiányt kívánja pótolni, választ keresve arra a kérdésre, hogy a feltárás körülményeinek ismeretében mennyiben tekinthető teljesnek és hitelesnek a temetőből előkerült leletanyag, milyen annak a forrásértéke, s mindezek ismeretében mennyire megalapozottak az arra épülő feltevések?

A temető előkerülésének körülményeiről s a leletanyagról még az ásatás évében, 1896-ban beszámolt Jósa András az *Archaeologiai Értesítő* lapjain (JÓSA 1896B.). Eszerint Vidovich László, a Szabolcs megyei tiszai járás főszolgabírója a magyar honfoglalás ezredéves ünnepségeinek esztendejében felszólította a járás községeinek előljáróit, hogy hozzák tudomására a településükön előkerült régészeti leleteket. E felhívás nyomán jelentette Rácz Béla bezdédi (ma Tiszabezded, Szabolcs-Szatmár-Bereg m.), körjegyző, hogy 8–10 évvel korábban a községtől ÉK-i irányban útegyengetés alkalmával lovas sírra akadtak, melyben állítólag kard és buzogány is volt. Vidovich László és Tompos Endre mándoki gyógyszerész<sup>124</sup> április 20. és június 9. között összesen 17 sírt tárt fel, közülük azonban csak háromnak (14., 15. és 17. sírok) a feltárásánál volt jelen maga Jósa András is. E ténynek a leletek közzététele során ő maga is nagy jelentőséget tulajdonított, mint arra több megjegyzése is utal: „Ha az ásatások alkalmával tapasztalt buzgalommal ugyanoly fokú szakértelem párosult volna, ismereteink a honfoglalási korról még tetemesebben bővíthettek volna mint így, a mikor Vidovich barátom jegyzetei és a saját észleleteim alapján csak a következőket közölhetem...” majd később: „Csonka észleletből pedig következtetéseket nem lehet levonni”, a sírok ismertetése „...azon jegyzetek alapján, melyeket tettem, és a melyek tölem nem függő okok miatt hiányosak ugyan, de mégis többet érnek, mintha semmi feljegyzés nem történt volna.” (JÓSA 1896B. 386., 388., 390.)

Mindezek a tények már a leletek közzétételétől fogva ismeretesebbek a szakemberek előtt még akkor is, ha a későbbiekben nem mindenki szívelte meg Jósa figyelmeztetését. Néhány újabb adalékkal azonban kiegészíthetjük az ásatás és a leletanyag történetét. Fennmaradt ugyanis Jósa kézírásával egy olyan táblázat, mely a temetőben előkerült tárgyakat összesítette síronkénti bontásban.<sup>125</sup> A sírszám mellé feljegyezte a feltárás pontos dátumát is, s ebből kiderül, hogy az ásatást több szakaszban végezték. Április 20-án bukkantak az 1. sírra, másnap pedig a következőre. A munkálatokat május 5-én a 3. sír feltárásával folytatták, 6-án a 4–6. sírokat bontották ki. Ismételt szünet után május 16-án a 7–8., 21-én a 9–12., 23-án a 13., 29-én pedig a 14–15. sírokat ásták ki. A 16. sír előkerülésének dátumát nem jegyezték fel, végül június 9-én kibontották a 17. sírt is.

Hogy az ásatást milyen módszerrel végezték, azt nem tudjuk, de a kor ásatási technikáját ismerve arra gondolhatunk, hogy keskeny kutatóárokokkal keresték a sírokat. Ez a módszer, habár kétségkívül gazdaságos, sok hibalehetőséget rejt magában. Főként a gyermeksírok könnyen benntarthatnak az árkok közti fel nem tárt részen, s alighanem így történt Bezdeden is: feltűnő ugyanis, hogy – mint erre alább még visszatérünk – a temetőben egyetlen gyermeksír sincsen! Hiányukra nem lehet magyarázat az intenzív földművelés vagy erózió, a sírok mélysége ugyanis a feljegyzett adatok szerint 120–150 cm között váltakozott. (Kivételt csupán az 1., 9. és 10. sírok jelentettek, melyek fölül az úttükrő készítése során elhordták a talajt.) Habár Jósa András többször is utalt arra, hogy a sírsortól minden irányban átkutatták a területet (JÓSA 1896B. 386., 409.),

<sup>124</sup> Tompos Endre részvételét Jósa András az *ArchÉrt* lapjain nem említette, arról csupán a helyi sajtóban közzétett beszámolójából értesülünk (JÓSA 1896A. 3–4., ugyanez JÓSA 1958. 33.).

<sup>125</sup> MNM Tört. Ad. 582/1896.

azt nem tudjuk, hogy e kutatás mekkora területet érintett. Így az sem dönthető el teljes bizonyossággal, hogy a temetőt csak ez az egyetlen sírsor alkotta-e? Ritkán ugyan, de a későbbiekben valóban kerültek elő hasonló elrendezésű temetők (Tiszaeszlár–Bashalom I–II. temető, Karos–Eperjesszög III. temető), amelyeknek a sírszáma is hasonló a bezdédihez (DIENES 1956., ŐSEINKET... 1996. 185–190.– Fodor István, RÉVÉSZ 1996. 33–38.). Arra is ismerünk azonban példát, hogy a temetőt alkotó sírsorokat, ill. sírcsoportokat 10–15 méternyi üres sáv választja el egymástól (RÉVÉSZ 1996. 193–197.), s ez óvatosságra int bennünket.

A bezdédi temető leletei a Nemzeti Múzeumba kerültek, ahol 1896. október 5-én vezették be azokat a leltárkönyvbe. A leltárkönyvben olvasható bejegyzés szerint a tárgyakat Somlyódy János és Milkovich László adta el 550 Ft-ért. Ez az adat tudomásom szerint mindeddig nem került nyilvánosságra. Somlyódy Jánosról annyit sikerült kiderítenem, hogy szolgabíróként működött Vidovich László mellett, s Jósa András egy későbbi utalása szerint ő maga is részt vett a bezdédi ásatásokon (vö. JÓSA 1978. 43.).<sup>126</sup> Milkovich László kilétéről semmi közelebbit nem sikerült megtudnom, s az is rejtélyes, hogy ők ketten milyen jogcímen adták el a leleteket.<sup>127</sup> Teljesen bizonyos azonban, hogy nem a teljes leletanyag került a Nemzeti Múzeumba. Ezt alátámasztják egyrészt Jósa András azon, mindeddig figyelmen kívül hagyott sorai, melyek szerint „a talált tárgyak túlnyomó része a Nemzeti Múzeum tulajdonát képezi” (JÓSA 1896b. 390.), másrészt egy ugyanerre vonatkozó későbbi megjegyzése. A Nyírség honfoglalás kori emlékekben való gazdagságát alátámasztandó számba vette az addig előkerült X. századi kengyeleket, s megállapította: az egész ország területéről összesen ismert 42 honfoglalás kori magyar kengyellel szemben „...én a bezdédi honfoglalás kori temetőben 17 darabról emlékeztem meg, 2 Vidovich László főszolgabírónál van...” (JÓSA 1958. 44.) Csupán gyaníthatjuk, hogy arról a két kengyelről lehet szó, amelyek egy zablával együtt a 17. sírból láttak napvilágot, de soha sem kerültek a Nemzeti Múzeumba, sőt már Jósa sem közölte a rajzukat a publikációban. A múzeum szakértői 1896. szeptember 19-én végezték el a hozzájuk elküldött tárgyak értékbecslését, mely 349.30 Ft-ra rúgott,<sup>128</sup> s további 150 Ft költségtérítést tartottak indokoltnak.

Az eddigieket röviden összefoglalva megállapíthatjuk tehát, hogy sem az ásatás, sem pedig a Nemzeti Múzeumba jutott leletanyag nem tekinthető teljesnek. Mindez alapvetően befolyásolja a lelőhely forrásértékét.

Habár a leletek helyet kaptak a korszak régiségeit ismertető, a századfordulón megjelent nagy gyűjteményes munkákban (HAMPEL 1900. 591–608., HAMPEL 1905. II. 513–523.), igazi tudományos karrierjük csak jóval később kezdődött el. Időközben ugyanis még a leletegyüttes messze legkiemelkedőbb darabjának, a tarsolylemeznek a lelőhelye és kora is feledésbe merült: az 1926-ban megnyílt történeti kiállítás a *balotapusztai XII. századi női sír* tarsolyaként mutatta be (VARJÚ 1929. 14–15.). A tévedést Fettich Nándor rövidesen korigálta, s főbb vonalaiban napjainkig elfogadott módon tisztázta nemcsak a lelőhelyet, de a tárgy eredetét és szimbólumrendszerét is (FETTICH 1931. 52–72.). Eszerint a tarsolylemez közepén látható kereszt a keleti kereszténység jelképe, az azt körülfontó palmetták az ősi magyar hiedelemvilág életfáját jelenítik meg, a két mítikus állatalak (szenmurv) pedig az iráni mitológia hatását tükrözi. A tarsoly függesztő-, ill. zárószíjának niellődíszes veretei a viking fémművesség körébe vezetnek bennünket. E hatások így együttesen levédi tartózkodásuk idején érhatték a magyarságot, s ennek következtében ott, a szaltovói kultúra szomszédságában készülhetett maga a tarsolylemez is. E kérdésekhez Szabó János Győző és Nagy Árpád fűzött a későbbiek során újabb fontos megjegyzéseket. (SZABÓ 1961. 29–33., NAGY 1971. 48–49.).

Maga a teljes bezdédi temető ezt követően közel másfél évtized múltán került egyszerre a figyelem középpontjába László Gyulának a korábbi hagyományokkal szakító, teljesen új szemléletű munkájának a nyomán. László Gyula abból indult ki, hogy a temetőben ez elhunytakat nem elhalálzásuk sorrendjében (mintegy véletlenszerűen) temették el, hanem minden sírt előre meghatározott helyen ástak meg. Ezt a helyet pedig az elhunytak életében a társadalomban betöltött helye és szerepe határozta meg. A bezdédi 18 sír egyetlen félkör alakú sorba rendeződött, melynek közepén a közösség tarsolylemezzel elhantolt vezetője nyugodott. Tőle jobbra temették el meghatározott rangsor szerint a nőket, balra a férfiakat. Ez az elrendezés a jurta ülésrendjének pontosan a tükörképe, ugyanis a honfoglaló magyarok szerint a túlvilági élet elrendezése az eviláginak pontosan a fordítottja. László Gyula a honfoglaló magyaroknál általa általánosnak tartott nagycsaládi rendszert olvasta ki a sírok elrendezéséből. Úgy vélte, a rangsort az is jelezte, hogy a középen nyugvó nagycsaládfőtől a temető bal szárnyának végéig a férfiak egyre kevesebb nyilat vittek magukkal a túlvilágra. (LÁSZLÓ 1944. 128–134.)

<sup>126</sup> Erre az adatra Istvánovits Eszter hívta fel a figyelmemet, szívességét ez úton is köszönöm.

<sup>127</sup> Az adásvételre vonatkozó 258/1896. sz. aktának az adattárban nem sikerült a nyomára jutnom.

<sup>128</sup> Csupán érdekességképpen jegyzem meg, hogy ebből egyedül a tarsolylemezt 200 Ft-ra értékelték.



Jóllehet László Gyula feltevéseit már a könyvének megjelenését követő esztendőök során komoly kritika érte Fettich Nándor részéről (FETTICH 1947. 281–287.), azok – főként az 1950-es években pályájukat elkezdő tanítványai révén – mégis iránymutatókká váltak. Nagymértékben közrejátszott ebben az a tény is, hogy a (túlnyomórészt szintén nem régész által feltárt) Tiszaeszlár–bashalmi I. temető sírjainak elrendezésében Dienes István a bezdédihez hasonló jelenségeket mutatott ki (DIENES 1956. 245–277.). Igaz, az már gyanút kelthetett volna, hogy az előbbtől délre 200 méterre feltárt, s ugyancsak egyetlen sírsorból álló Tiszaeszlár–bashalmi II. temetőben e rendszer már egyáltalán nem ismerhető fel (DIENES 1968. 187–190., ÖSEINKET... 1996. 187–188. – Fodor István). Az elkövetkező évtizedek folyamán az intenzív kutatások ellenére – a már említett karosít kivéve – hasonló szerkezetű temetők egyáltalán nem kerültek elő. Ez vezette Dienes Istvánt annak kimondásához, hogy a nagycsaládi rend csak az ún. rangos középréteg temetőire jellemző, de még azoknak is csak egy részére: éppen az egymás tőzsomszédságában elhelyezkedő, s azonos időszakban használt két bashalmi temető a bizonyíték erre. Míg az egyikben (I. temető) kötöttebb rend uralkodott, s a hagyományos nagycsaládi közösséghez hasonló csoport használta, a II. temetőben a maihoz hasonló családi rend szerint temetkeztek (DIENES 1972. 18.).

Sajnálatos módon a korszak legnevesebb kutatói száz esztendő alatt még abban az alapkérdésben sem jutottak közös nevezőre, hogy a bezdédi sírsor milyen tájolású volt. A kulcskérdés a Tiszabezded–Záhony közötti út iránya volt, melynek építése során az első sírt megbolygatták. Jósa András az út irányát K–ÉK-inek határozta meg, s a sírok szerinte az úttól délre feküdtek (JÓSA 1896B. 385–386.). Jósa András két térképének kisebb pontatlanságait Fettich Nándor igazította ki (FETTICH 1947. 284.). Jósa András leírása nyomán a lelőhelyet Dienes István azonosította 1959-ben, illetve 1971-ben (DIENES 1996. 289–290.). Eszerint a lelőhely ma a községtől ÉK-re van, a Tiszabezded–zsurki országút mentén, az 1. kilométerkö táján, ahol egy É–D-i irányú dombot vágtak át. Az úttól É-ra eső rész a Harangláb-dűlő, a D-re eső pedig a Rác-tag.<sup>129</sup> A Rác-tag itteni részén (ahol a sírok zömét találták) az 1960-as években tsz-major épült. A lelőhelyen Fodor István végzett hitelesítő ásatást 1992-ben (Fodor István: Tiszabezded. *RégFüz* I. 46. 1994. 63.). A tsz-majorban, az út K–DK-i oldalán csak kis területen nyílt lehetőség kutatásra, de újabb sírok nem kerültek elő. Ugyancsak eredménytelennek bizonyult az út átellenes, Ny–ÉNy-i oldalán végzett ásatás is, ahol a domb eredeti magasságában megmaradt.

A hitelesítő ásatás azt bebizonyította, hogy a temető aligha lehetett nagyobb kiterjedésű, több tucat sírt tartalmazó lelőhely. Az azonban sajnálatos, hogy – nyilván a major épületei miatt – nem lehetett a Jósa és társai által feltárt sírok maradványaira sem rábukkanni. Egyedül a csontvázak antropológiai vizsgálata adhatott volna választ arra a sokat vitatott problémára, hogy az egyes sírokban milyen nemű egyének feküdtek. A sírokban talált mellékletek ugyanis nem mindig igazítanak el ebben a kérdésben. Többek között azért nem, mert a már eleve hiányosan a múzeumba jutott tárgye gyűttes az elmúlt évszázad során sokat csonkult. Főként a vasanyagból – s ezen belül is a nyílhegyekből és tegezvasalásokból – pusztult vagy kallódott el sok minden. Elkerülhetetlen tehát a leletanyag újbóli számbavétele.

A leletanyag részletekbe menő, minden tárgy típusra kiterjedő elemzésétől e helyen eltekinthetünk, hiszen ezt a munkát Istvánovits Eszter e könyv más fejezeteiben már elvégezte. Az alábbiakban inkább néhány olyan szempontra szeretném felhívni a figyelmet, amelyek a rendelkezésünkre álló adatok kritikai áttekintése nyomán merültek fel. Ez már csak azért is elkerülhetetlen, mert a bezdédi sírokba eltemetett egyének nemének a meghatározására (és ez a kérdés kulcsfontosságú a temető társadalomtörténeti értékelése szempontjából) csakis a mellékletek nyújtanak – korántsem 100%-os biztonsággal – támpontot.

**Ékszerek.** A bezdédi közösség tagjai által leggyakrabban viselt ékszerek a *hajkarikák* voltak. E tárgy a síroknak csaknem a feléből előkerült (2., 4–5., 9–13. sírok), s valamennyi azonos típusba, a kerek vagy ovális átmetszetű huzalból készült, nyitott hajkarikák közé tartozik. Egyetlen aranyhuzalból előállított példányon (9. sír) kívül a többi ezüstműből vagy rosszezüstműből készült. Többnyire párosával kerültek elő, a 2., 9. és 11. sírban viszont csak egy-egy darabot találtak a bal halánték mellett. E tárgy típus a X. századra jellemző, bár használata átnyúlik a XI. századba is. Férfiak, nők és gyermekek ékszereként egyaránt előfordul.

Az ásatás során egyetlen fülbevalót sem találtak, bár a 14. sír koponyája mellett lelt „horog alakú” ezüsthuzal töredék esetében felvethető, hogy egy gömbsorcsőngős fülbevaló karikájának a töredéke lehetett.

<sup>129</sup> Valójában az úttól délre fekszik a Harangláb-dűlő, melynek északi része a Rác-tag (lásd a katalógusban!).

**Gyöngyök** öt sírból kerültek elő (2., 12–15. sír). A 13. sír gyöngyeinek az elhelyezkedéséről készült pontos leírás arra utal, hogy ott feltehetőleg a hajfonatba fűzött szalagot vagy zsinetet ékesítette a gyöngysor, hasonlóképpen, mint a Tiszaeszlár–báshalmi II. temető 12. sírjában lelt pompás varkocsdísz esetében (DIENES 1972. 42. kép). Gyöngyökkel a X–XI. században főként a nők és a gyermekek díszítették magukat, bár néhány szem gyakran felbukkan férfisírokban is (RÉVÉSZ 1996. 81.).

A két sírból előkerült három *csüngődísz* érdekessége, hogy mindegyikük másodlagosan felhasznált tárgy. A 9. sírban lelt nyolcgerezes, vastagon aranyozott öntött bronzcsüngőket – melyek eredetileg egy bizánci vagy balkáni eredetű fülbevalóhoz tartozhattak – utolsó tulajdonosuk gombként használta. Hasonló fülbevaló tartozéka volt a 16. sír ezüstlemezből készült, granulált díszítésű kúpos csüngője is (MESTERHÁZY 1991. 165.). Az ugyanebből a sírból előkerült bronz függesztőveret pedig hajdan egy felajzott íj tárolására szolgáló tegez felfüggesztésére szolgált (RÉVÉSZ 1996. 157–168.).

Meglepően kevés, mindössze három sírban találtak *kar-* illetve *lábperecet*, s ezek közül is kettő bronzból készült. Csupán a 4. sír egyetlen visszahajlított huzalból sodrott, utólagosan hurkos-kampós végűre alakított karperecét állították elő ezüstről. A 15. sírből ugyancsak sodrott, de spirális végű bronz lábperec látott napvilágot, a 14. sírban pedig öntött, bronz, pödrott végű, beütögetett körökkel díszített karperecet találtak.

Díszített, pödrott végű karperecek mindaddig egyetlen kivételtől eltekintve kizárólag női sírokból kerültek elő (KISS 1985. 257–264., KOVÁCS 1989A. 171.). Kísérőleletei alapján e karperecípust a kutatás korábban a X. század utolsó harmadára keltezte, míg a díszítetlen változatok a század első kétharmadára lennének jellemzőek (SZÖKE 1962. 72–73., 96.). Utóbbiak datálását e sorok írója finomította, megállapítván: a pénzzel keltezett sírokból talált díszítetlen, pödrott végű karperecek közül egy sem datálható a 920-as éveknél korábbra, s archaikus, bizonyosan a honfoglalás előtt készült tárgyak kíséretében ilyen karperec még nem került elő. Nincs okunk kételkedni abban sem hogy a díszített változatok még későbbiek. Ha nem is csupán a X. század utolsó harmadától terjedtek el, megjelenésüket aligha keltezhetjük a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján a század közepe elé. (RÉVÉSZ 1996. 91–92.) A bezdédi (valamint a karosi II. temető 73. sírjában talált példány) még ebben az esetben is a legkorábbi darabok közé számít.

Nem tartoznak a legkorábbi ékszer típusok közé a mindkét végükön spirálissal kitöltött hurkos kialakítású, vékony, sodrott karperecek sem. Bezdeden e karperecforma bronzból készített változatát lábperecéknél alkalmazták a 15. sír halottjának a viseletében. Az újabb kutatások arra utalnak, hogy e karperecek a X. század 2. negyedében jelentek meg a honfoglalás kori leletanyagban (SZABÓ 1978/79. 64.), s használatuk egészen a XI. század végéig kimutatható (LANGÓ 2000. 42–44.).

Nehezebb kérdés a bezdédi 4. sírban talált sodrott karperec típusba sorolása. Jelen formájában a tárgy hurkos-kampós záródású, de nyilvánvaló, hogy ezt a záró szerkezetet utólagosan, az ékszer végeinek megrongálódása, letöredezése után alakították ki. A hurkos-kampós végű karperecek első darabjai a X. század közepén tűntek fel, nagyobb tömegben pedig csupán a század utolsó harmadában terjedtek el. Ráadásul az eddig ismert példányok kizárólag bronzból készültek, a bezdédi lenne az első ezüsthuzalból sodort darab (SZABÓ 1978/79. 112., 97. jegyzet, LANGÓ 2000. 45–46). Mindenesetre akármelyik típushoz tartozott is eredetileg a bezdédi 4. sír karperece, a X. század 2. harmada előtt aligha készülhetett.

A temetőben előkerült 4 db *gyűrű* közül kettő (8. és 12. sír) a négygömbös foglalató, üvegbetétes gyűrűk közé tartozik. A 16. sírban lelt példány fejét ugyancsak üvegbetét ékesítette, foglalata azonban már a feltárás idején is sérült volt, maga a tárgy pedig időközben elveszett, így típusáról közelebbit nem lehet megállapítani. E gyűrűtípus a magyarság keletről magával hozott tárgyai közé tartozik. Férfiak és nők egyaránt használták a X. század első kétharmadában. Főként a rangos közösségek tagjainak ékszereként ismert, bár ritkábban előfordul köznapi temetőkben is (SZÖKE 1962. 27., KOVÁCS 1989A. 173–174.).

A 14. sírban egy pajzs alakúan kiszélesedő fejű bronz lemezgyűrűt találtak. Ezen ékszer típus teljességre törekvő felgyűjtését és értékelését az elmúlt években Keszi Tamás végezte el. Vizsgálatai során arra az eredményre jutott, hogy e déli (balkáni) eredetű tárgyak a X. század végéig voltak használatosak a magyarság körében. Az eddig ismert példányok kizárólag női és gyermeksírokban fordultak elő (KESZI 1999.).

**Ruhadíszek.** A viszonylag szerény ékszerkészletnél is szegényesebbek voltak a bezdédi sírokból talált maradandó anyagból készült ruhadíszek. Az ásatók öt csontváz feltárása során figyeltek meg olyan hajszálvékony *átfürt ezüstlemezeket*, amelyek az elhunyt ruházatát ékesítették. A homlokcsonton vagy a szem-

üregekben talált ezüstlemezeket Jóna a süveg szegélydíszjeinek tartotta, valószínűbbnek tűnik azonban hogy azokat a halotti szemfedőre varrták (2., 4., 8. és 9. sír). (DIENES 1963. 108–111., FODOR 1973. 172.). A derék-tájón vagy az alkarokon fekvő lemezek és pántok azonban minden bizonnyal a ruha szegélyét ékesítették.

Öt sírban (10., 12., 14–16.) lelték meg a ruha gombolását szolgáló *fülesgombokat*. Néhány esetben pontosan feljegyezték a fekvésüket, s így tudjuk azt is, hogy miképpen gombolódott a ruházat. A 10. sírban a 10 db gomb a mellkas bal oldalán egyenes vonalban, egymástól azonos távolságra helyezkedett el. Három ugyanilyen a bal alkar alsó vége alatt feküdt, ezek szerepe talán az ing vagy a kaftán ujjának gombolása lehetett. A 12. sírba temetett elhunyt ruhája ugyancsak a bal oldalon gombolódott, de csak egy gombbal. A 14. sírban ugyancsak a jobb-, illetve a bal alkar alatt találtak egy-egy gombot. A 15. sírban két egymással párhuzamos, függőleges sorban találták a négy pár gombot.

Sajnos éppen a temető nemesfém díszítményekben leggazdagabb ruházatú sírjában (16. sír) nem jegyezték fel sem a gombok, sem a többi veret fekvését. Az eddig ismert párhuzamok alapján minden bizonnyal az ing vagy kaftán nyakát ékesítették a gyöngysormintával díszített kerek, kör alakban áttört közepű, aranyozott ezüstveretek (16 db), melyek közül hatot csüngőtaggal szereltek fel. A csüngős vereteket legutóbb Bálint Csanád gyűjtötte össze és értékelte (BÁLINT 1991. 123–132.). A tárgyalt bezdédi ékítmények pontos párhuzama mindeddig nem került elő. A gyöngyözött keretelésű, áttört, kerek felső tag eléggé elterjedt típus, az ötszög alakú, félpalmettákkal díszített csüngővel kiegészítve azonban már teljesen egyedi változatot alkot. Utóbbi legközelebbi párhuzama Bodrogszerdahelyről látott napvilágot. Nem véletlen tehát, hogy e tárgyat Bálint Csanádnak sem sikerült valamelyik típusba besorolnia, s az egyedi változatok között tárgyalta. Csüngős ingnyakdíszek kis számban előfordulnak ugyan a Felső-Tisza-vidék X. század első kétharmadára keltezhető temetőiben, de távolról sem nevezhetők az ottani női viselet jellegzetes díszítményeinek. E verettípus egyébként – főként bronzból – még a XI. századi köznépi temetőkben is felbukkan.

A 48 db aranyozott közepű kerek veretről annyit jegyeztek fel, hogy azok egy, a test közepe táján talált, vastag kelmedarabon voltak. Elképzelhető, hogy egy olyan díszes kaftán szárnyait ékesítették, melyhez hasonlót a zempléni vezéri sírban találtak (BUDINSKÝ-KRIČKA–FETTICH 1973. Abb. 14–17.). Ilyesfajta vereteket több funkcióban is alkalmaztak: lábbeli veretként, hajfonatkorongok függesztőszíjának ékítményeként csakúgy előfordulnak, mint süveg- vagy pártadíszként.

**Használati eszközök.** Meglepően alacsony a sírokban talált használati eszközök száma. Csiholóacélt mindössze a 8. sírban figyeltek meg, s kova is csak további három sírból (3–4. és 7. sír) került elő. Azt a jelenséget egyébként már másutt is sikerült megfigyelni, hogy a férfiak tarsolyában csupán kovakő volt (RÉVÉSZ 1996. 185.). Más temetőkkel szemben viszont Bezdében gyakori leletnek számítanak a fenőkövek (3–4., 6., 8. és 10. sír).

Jóna András feljegyzései szerint a sírokból két sarló is előkerült. A 4. sírban talált töredéket rajzon közölte, s az a beletárolt tárgyak között is szerepel. A 12. sírban lelt tárgyat Jóna is csak kérdőjelesen tekintette sarló maradványának, ábráját azonban nem közölte, s a leltárkönyvben sincs nyoma. Sajnos napjainkra már mindkét tárgy elveszett, így azok mibenlétét nem lehet ellenőrizni.

A használati eszközöket a fentiekén kívül mindössze három kés (3–4. és 11. sír) és egy agyagcsupor képviseli. A túlvilági útravaló tárolására szolgáló edénymelléklet adása a X. századi magyarság körében közösségenként eltérő volt. Egyes temetőkben teljesen hiányzik vagy csak egy-két sírban fordul elő (ezek közé tartozik Bezdéd is), másutt gyakori, ismét másutt csak a gyermekek és esetleg a nők mellékleteként fordult elő. A Felső-Tisza-vidék X. századi temetőiben egyébként ritka leletnek számít a kerámia (RÉVÉSZ 1996. 187., 835. jegyzet). Itt kell megjegyezni, hogy Bezdében az ásatók egyetlen sírban sem figyeltek meg ételmellékletre utaló állatcsontokat. A későbbi feltárások tapasztalataiból kiindulva teljesen elképzelhetetlennek tartom, hogy azok valóban hiányoztak a sírokból. Alighanem a szakképzetlen ásatók figyelmét elkerülték a csontmaradványok, vagy nem tulajdonítottak azoknak különösebb jelentőséget, s így feljegyzéseikben sem emlékeztek meg róluk.

**Fegyverek.** A 7. sírban talált pika Kovács László szerint az egyetlen *lándzsatípus*, amelyet a magyarság keleti hazájából magával hozott. Pontos párhuzama a majsi X–XI. századi temetőben szórványként került elő (KOVÁCS 1970. 98.). A fegyver amúgy is viszonylag rövid nyelét a temetés során eltörhették, mivel a lándzsahegy a combcsontok között feküdt.

Ma már nem dönthető el pontosan, hány bezdédi sírban volt *szablya*. A 8. és a 10. sírban bizonyosan, de az előkerülésük óta eltelt száz esztendő során e két fegyver annyira megrongálódott, hogy felépítésükről semmi közelebbit nem állapíthatunk meg. Feltehetőleg az 1880-as években útépités során feldúlt sírban is

találtak szablyát. Végezetül meg kell említenem, hogy a leltárkönyv 4. sírból is számon tart egy „kardpenge töredéket”, sajnos minden közelebbi adat nélkül, s e tárgy időközben elkallódott. Az mindenesetre kétségtelen, hogy a bezdédi temető illeszkedik ahhoz a tendenciához, melyet a szablyákkal kapcsolatban korábban megfigyeltünk (RÉVÉSZ 1996. 184–185.). Eszerint a 129 ismert lelőhelyű fegyverből 51 db a szabolcsi–zempléni temetőkből került elő, s 9 olyan lelőhely is akad, ahol kettő vagy több példány is napvilágot látott. A veretes övvel elhantolt férfi sírjába Bezdédén sem került szablya, a tarsolylemez viselőjébe viszont igen. Figyelemre méltó egy, a temetési rítus során alkalmazott eljárás is. Valószínűleg a fordított túlvilághit tükröződéseként a 10. sírban az elhunyt szablyáját a temetés során megfordították, hegyével a koponya felé irányították. A honfoglalás kori leletanyagban eddig hét sírban figyeltek meg hasonló jelenséget, s közülük hat a Felső-Tisza-vidéken került elő.

A bezdédi sírokban talált fegyverek többségét a *nyilak* s a *nyiltartó tegez*ek maradványai alkotják. Ezek vizsgálata két szempontból is rendkívül fontos. Egyrészt több esetben csupán ezek nyújtanak támpontot az elhunyt nemének megállapításában, másrészt a sírokban talált nyilak számából László Gyula fontos következtetéseket vont le a rangsorról illetően (LÁSZLÓ 1944. 128–134.). Ez a magyarázata, hogy az alábbiakban részletesen foglalkoznunk kell e kérdéssel.

A vizsgálatot két tényező nehezíti meg. Egyrészt az, hogy az ásatások idején Jósa még nem ismerte fel az „irónvastagságú vaspálcák” eredeti szerepét, így azok elhelyezkedését csak igen vázlatosan ismertette. A kisvárdai szolgabíró és a mándoki gyógyszerész minden ügybuzgalma ellenére aligha ügyelt különösebben a málladozó vaspálcák feltárására. Minden bizonnyal közülük csak a jobb állapotban lévőket szedték fel, azokból is csak néhányat közölt Jósa a rajzos táblákon, s még kevesebb jutott el végül a Nemzeti Múzeumba. Végezetül pedig a múzeumi gyűjteménybe került példányok többsége is megsemmisült az azóta eltelt évszázad folyamán. Ez már csak azért is sajnálatos, mert a tegezvasalások rombusz- vagy levél alakú, kihegyesedő végét könnyű összetéveszteni a nyílhegyekkel. Sajnos nem tudjuk, hogy a kérdéses tárgyak mikor kallódtak el, s László Gyulának anyaggyűjtése során alkalma volt-e még azokat tanulmányozni? A leltárkönyvből csupán annyi derül ki, hogy az 1958-ban végzett revízió alkalmával e leletek már hiányoztak. Ma már egyetlen jellegzetes tegezvasalás sincs a tárgyak között. A tegezmaradványok vizsgálata során így Jósa feljegyzéseinek kívül csupán a leltárkönyvi bejegyzésekre támaszkodhatunk. Mindezek alapján a következőket állapíthatjuk meg:

2. sír: Jósa András a jobb combcsonttal párhuzamosan említi az „alaktalan irónvastagságú vasdarabokat”. A leltárkönyv három vaspálca töredékről ír. László Gyula bizonytalan a tegez létében. Nyílhegyet egyikük sem említi, a leltárkönyvben azonban feltüntettek 1 db nyílcsúcsot, mely kettétört. A tegez létét tehát kérdésesnek kell tartanunk.

3. sír: Jósa András a bal válltól a combig 70 cm hosszan, ív alakban húzódó vaspálcákról írt, melyeket László Gyula tegezként értelmezett. A leltárkönyv ezt megerősíti 2 db vaspánt és 12 db vaspálca felsorolásával. A sírból Jósa András és László Gyula egyaránt 6 db nyílhegyet említi.<sup>130</sup> A leltárkönyv szerint 9 db vasnyílhegy és töredékeik találhatóak az anyagban.

4. sír: A Jósa András által a bal kar mellett említett vaspálcákat László Gyula tegezként értelmezte. He-lyesen, ugyanis a leltárkönyv a vaspálcákon kívül vaspánttal fedett csontlemezzel ír, tehát a sírban csontos fedelű tegez volt. A Jósa által felsorolt 7 db nyílcsúccsal szemben a leltárkönyv 10 nyílhegyet és töredékeiket vette számba!

6. sír: A közlemények 1 db nyílcsúcsról írnak, a leltárkönyv úgyszintén. Vasalt tegez nem volt a sírban.

7. sír: A Jósa András közleményében a jobb kézfej mellett 20–30 cm-es vonalban említett vasdarabok mibenlétéről a leltárkönyv sem árul el közelebbit. Nyilak sem voltak a leletek között. Valószínűleg nem tegezes sír volt.

8. sír: Tegezmaradványok ebben sem voltak. A közlemények 8 db nyílcsúcsról tudnak, a leltárkönyv viszont 10 db-ot és töredékeiket említi. (Ma csak 3 db van meg.)

9. sír: Jósa feljegyzését, mely szerint a csontváz jobb oldalán ívben vaspálcák helyezkedtek el, László Gyula tegezként értelmezte. Bizonyára helyesen, a leltárkönyv ugyanis vaspántot, hosszúkás füllel kialakított vaspálcát említi, valamint 4 db olyan vaspálcát, melyen szegecsesek vannak. Érdekesség, hogy a sírban egyetlen nyíl sem volt!

<sup>130</sup> A nyílhegyek tekintetében László Gy automatikusan átvette a Jósa András által közölt számot, így a továbbiakban nem említem meg hogy melyikük hány darabról tudósított.

10. sír: A váz jobb oldalán, a hónaljtól a térdig húzódó vaspálcákat Jósa András nyomán László Gyula tegeztként határozta meg. Feltehetőleg helyesen, ugyanis a leltárkönyv vaspántokat és 10 db vaspálcát említ. A tegezben Jósa András és László Gyula szerint 4 db nyíl volt. A leltárkönyvben hármat vettek nyilván-tartásba, ma már egy sincs meg. Jósa András publikációjából (JÓSA 1896B. 402., 2., 4–6. ábra) azonban úgy tűnik, hogy a 4. és a 6. ábrán közölt tárgyak inkább tegezvasalások lehettek.

A fentieket összegezve tehát megállapíthatjuk, hogy négy sírban (3–4. és 9–10. sír) nagy valószínűséggel, egyben pedig (2. sír) feltehetőleg vasalt tegez volt.

Korántsem ennyire világos a helyzet a nyílhegyek kérdésében. Az alábbiakban az egyszerűség kedvéért a Jósa András által adott sírszámokat – és nem László Gyula betűjelzéseit – használom. A sírok sorrendjét fekvésük szerint középről kifele követem

<i>Sír</i>	<i>Nyilak száma</i>	
	Jósa A. és László Gy. szerint	A leltárkönyv alapján
8.	8	10
7.	-	-
6.	1	1
5.	-	-
4.	7	10
17.	-	-
3.	6	9
2.	-	1
1.	-	-
9.	-	-
10.	4	3
18.	?	?

Az adatok minden bizonytalansága ellenére is meg kell állapítanunk, hogy az a László Gyula által felismerni vélt rendszer, mely szerint a középső – 8., nála nagycsaládfői – sírtól a temető bal szárnyának végéig egyenletesen fogy a nyilak száma, nem igazolható (LÁSZLÓ 1944. 132–134.). Az már László Gyulának is feltűnt, hogy a „nagycsaládfőtől” közvetlen balra elhelyezkedő 7., 6., 5. és 17. sírokban nem volt nyíl, illetve az egyikben csupán 1 db. Ezt azzal vélte áthidalni, hogy e sírokba serdülő gyermekeket temettek, akik még nem kaphattak fegyvert. Magyarozatának hiányosságaira már Fettich Nándor rámutatott (FETTICH 1947. 184.). Az 5., 6. és 17. sírokban nyugvók neme – szerény mellékleteik alapján – nem állapítható meg, a 7. sírban viszont (ahol igenis volt fegyver, ha nem is nyíl, hanem lándzsa) bizonyosan idős férfi nyugodott. Jósa András leírása szerint ugyanis „... az állkapcsában csak két odvas fog volt, mely körülmény előrehaladott korra enged következtetni.” (JÓSA 1896B. 396.) A nemeknek a mellékletek alapján történő meghatározására a későbbiekben még visszatérek.

A temetőben talált fegyverek kérdéséhez és a megfigyelések hitelességéhez itt csupán egyetlen adalékot szeretnék még hozzáfűzni. Teljességgel elképzelhetetlennek tartom, hogy egy olyan temetőben, ahol hét sírban is találtak tegezt, illetve nyílhegyeket, egyetlen egy sírban se lettek volna íjcsontok. Márpedig Bezdéden ilyesmirel nem történik említés sem Jósa András dolgozatában, sem a leltárkönyvben. Az ásatók az íjcsontokat (s ki tudja még milyen leleteket) egyszerűen nem vették észre és a sírokban hagyták. Éppen úgy, mint az ételmellékleteket jelző állatcsontokat. Hasonló jelenségre az éppen Jósa András és Vidovich László által, a bezdédi után néhány esztendővel végzett tuzséri ásátás hitelesítő feltárása során figyelhettünk fel (RÉVÉSZ 2000. 7–32.).

**Méltóságjelvények.** Valójában mindössze két sírban találtak rangjelző tárgyakat. A 3. sír övgarnitúrája és a 8. sír tarsolylemeze sorolható ezek közé. Az övkészlet párhuzamait Verebről, Tápiószeléről és Tiszszederkényből ismerjük (RÉVÉSZ 1996. 122., 540. jegyzet). Noha szakirodalmunk hagyományosan archaikusnak tartja e vereteket (DIENES 1961. 143., MESTERHÁZY 1990A. 240–242.), véleményem szerint e kérdésben óvatosabban kell eljárunk. Attól ugyanis, hogy valamely leletnek vannak keleti párhuzamai is, még nem tekinthető automatikusan az első (honfoglaló) generáció hagyatékának. Beszédes példája ennek éppen a bezdédi párhuzamokat tartalmazó verebi lelet (RÉVÉSZ 1998. 525–527.). A szerény külsejű, bronzból öntött bezdédi övveretek egyébként rendkívül kopottak, ami hosszú használatra utal.

Ugyanez mondható el a tarsolylemezről. E valóban pompás ötvöstárgy eredetét, szimbólumrendszerét könyvtári irodalom tárgyalja. Abban egyetértés mutatkozik a kutatók között, hogy a tarsolylemez még a Kárpátoktól keletre készült, s részben ennek nyomán tartják nagyon korainak a bezdédi temető egészét is. Nem szeretnék itt most részletkérdésekbe bonyolódni, ezért csak néhány – véleményem szerint eddig kellőképpen nem mérlegelt – szempontot kívánok felvetni. A további vizsgálatok kiinduló pontjaként leszögezhetjük, hogy e tárgy teljesen egyedi a honfoglalás kori régiségeink között. Egyedi az anyaga (aranyozott vörösréz a többi ezüst tarsolylemezzel szemben), egyedi a díszítésmódja és egyedi a formája. Utóbbival egyedül a türkevei vas tarsoly hátlap alakja rokonítható (SZABÓ 1961.). Ami a díszítést illeti (bizánci kereszt, magyar vagy iráni eredetű életfa, az iráni mitológiában gyökerező pávasárkányok) e sokrétűség nem feltétlenül jelenti azt, hogy mindenképpen a Kárpát-medencétől keletre kellett készülnie. Még az sem lehet ugyanis arra bizonyosság, hogy onnan ismerjük legközelebbi párhuzamát (Veszelo) vagy díszítésének egyes technikai elemeit (körponcok). Az egész motívumrendszert ugyanis átvehette egy keleti (iráni vagy akár bizánci) selyemszőnyegről egy jó szemű hazai ötvös. A bizantinológiai kutatások jelen állása szerint ugyanis Herakleiosz császárnak a szasszanida Perzsia felett 628-ban aratott győzelme után a szemurv ábrázolások elterjedtek szerte a birodalom területén. E motívumok kedveltek voltak a IX–XI. században is. Bizonyítjára ezt a fennmaradt bizánci selyemszövet maradványok, de ugyanez a motívum tűnik fel pl. Mescsevaja Balkán feltárt IX. századi selyemkaftánon is (EVANS–WIXOM 1997. 224., 148., fig. 271., IERUSALIMSKAJA–BORKOPP 1996. 18–21.). Nemcsak az egyes motívumok fedezhetők fel a korabeli textíliálon, hanem szinte az egész kompozíció. Ennek kiváló példája a Clevelandi (USA, Ohio) Művészeti Múzeumban őrzött XI–XII. századi közel-keleti iszlám selyemszövet. Ennek közepén félreérthetetlenül jelen van a bizánci keresztmotívum, melyet nyolcszögletű kartus keretez, a kartus sarkainál pedig oroszlántestű szárnyas griffeket ábrázolt a művész (EVANS–WIXOM 1997. 412–413., fig. 209A–B.). Végezetül a keleti eredet melletti érvként szokás felhozni – már Fettich Nándor korábban hivatkozott munkája óta – a függesztő-, illetve zárószíjon levő niellóberakásos vereteket. Ezek keletkezése azonban a viking anyagban (s a párhuzamként felhozott Gnyezdovóban is) viszonylag tág határok között mozog. A magyarországi leletek között pedig alig néhány niellódíszes veretet találunk (a bez-dédieken kívül ide sorolható a benepusztai szíjvég és egy ismeretlen lelőhelyű kerek veret is), s azok pon-tosabb keletkezése sem megoldott. A fentiek összegzéseként tehát azt mondhatjuk: nem lehet kizárni a bezdédi tarsoly keleti, honfoglalás előtti készítését, de nem lehet bizonyítani sem. E tárgy ugyanis – miként a többi egyedi műtárgy (pl. a bécsi szablya vagy akár a nagyszentmiklósi kincs) – igazi párhuzamok nélkül áll, s legfeljebb önmagával lehet összehasonlítani.

Végezetül e témakörön belül meg kell említenünk még az 1. sírban talált nagyméretű veretet. Az útépités során már bizonyára megbolygatott (15 cm mélyen talált) csontváz lábai fölött lelt egyetlen veret övdísz éppen úgy lehetett, mint férfi vagy női lószerszám ékessége (RÉVÉSZ 1996. 122., 540. jegyzet).

**Lovas sírok, lószerszám.** A bezdédi temetőben feltűnően magas a lovas sírok aránya (12 sír – a temetkezések 2/3-a). Érdekesség, hogy jelképes lovas temetkezés nincs, minden lószerszámos sírban voltak lócsontok is. Ezzel szemben meglepően egysíkú a lószerszámok milyensége. A zablák közül a két oldalpálcáson kívül (8. és 9. sír) valamennyi kétkarikás csikózabla. A kengyeleket pedig kizárólag a körte alakú változat képviseli, s még csak eltérő méretezésű kengyelpárok sem fordulnak elő.

Az eddigieket röviden összefoglalva megállapíthatjuk: a feltárás hiányosságai miatt sem a temető (gyermeksírok hiánya), sem az egyes sírok leletanyaga (pl. íjcsontok, ételmellékletek hiánya) nem tekinthető teljesnek. Ez egyben erősen korlátozza a forrásértékét is.

A gazdag felső-Tisza-vidéki temetők közé sorolt lelőhely gazdagsága igencsak viszonylagos. A kiemelkedő kultúrtörténeti értékű tarsolylemezen kívül (mely a saját korában is nagy értéket képviselhetett) alig találunk figyelemre méltó leletet a mellékletek között. A kisszámú méltóságjelvény bronzból vagy vörösrézből készült, s valamennyi kopott, agyonhasznált darab. A szerény ékszerkészlet és a jószerivel egyetlen sírra korlátozódó nemesfém ruhadíszek ugyancsak szerényebb anyagi erejű közösségre utalnak. Beszédes adat, hogy az egész temetőben mindössze 119,69 gr ezüstöt találtak (ennek felét a 16. sír ruhadíszei teszik ki), ami kb. 80 db Berengár rex (888–915) érme súlyának felel meg. Az aranyat a 9. sír 4,1 grammos egyetlen hajkarikája képviseli. A temető mellékletekben való gazdagságának a látszatát lényegében a lovas, fegyveres sírok magas száma adja.

Ugyancsak nem igazolható a temető korai, az első honfoglaló generáció idejére történő keltezése sem. Habár kétségkívül tartalmaz olyan tárgyakat (3. sír övveretei, 7. sír lándzsája, 8. sír tarsolylemeze), amelyek készülhettek a Kárpátoktól keletre is, még ezek korai volta sem bizonyítható minden kétséget kizáró módon. Előkerültek viszont olyan tárgyak, amelyek használatát semmiképpen nem keltezhetjük a X. század második harmada elé (sodrott karperecek, pontokkal díszített, pödrött végű karperec, lemezes fejű gyűrű). Mindezek alapján valószínű, hogy a temető használata inkább a X. század 2. harmadára tehető, sőt talán még a 3. harmad elejére is átnyúlik. A sírok száma viszont kevés ahhoz, hogy két-három generációnyi használati időt feltételezzünk.

Az eltemetettek nemének meghatározása igen sok nehézségbe ütközik. Csontanyag nem áll rendelkezésre az antropológiai vizsgálatok céljára, a mellékletek pedig több esetben nem igazítanak el bennünket egyértelműen ebben a kérdésben:

1. sír: A lószerszám nem utal az elhunyt nemére, az övveret alakú veret pedig lehetett férfióv, férfi vagy női lószerszám része is.
2. sír: Az előbbihez hasonló a helyzet. A gyöngyök és a kis ezüst veretek inkább női, a bizonytalan tegez és nyilcsúcs inkább férfisírra utalna.
3. sír: Bizonyosan férfisír veretes övvel, tegezgel, nyilakkal.
4. sír: Bizonyosan férfisír tegezgel, nyilakkal.
5. sír: Bizonytalan, talán gyermeksír.
6. sír: Bizonytalan, az egyetlen nyílhegy miatt talán inkább férfisír.
7. sír: Bizonyosan férfi lándzsával.
8. sír: Bizonyosan férfi tarsolylemezzel, szablyával, nyilakkal.
9. sír: Nagy valószínűséggel tegezes férfisír.
10. sír: Bizonyosan férfi sír tegezgel, nyilakkal.
11. sír: Bizonytalan sír egyetlen hajkarikával.
12. sír: Nagy valószínűséggel női sír gyöngyökkel, gyűrűvel.
13. sír: Nagy valószínűséggel női sír gyöngyökkel.
14. sír: Bizonyosan női sír gyöngyökkel, gyűrűvel, karpereccel.
15. sír: Bizonyosan női sír gyöngyökkel, karpereccel.
16. sír: Bizonyosan női sír csüngőtágos ruhadíszekkel.
17. sír: Bizonytalan, csak lószerszám volt mellette.
18. sír: Nagy valószínűséggel férfisír szablyával.

Vizsgálataink eredményeképpen megállapíthatjuk, hogy a bezdédi temető 18 ismert sírja közül bizonyosan – vagy nagy valószínűséggel – 7 férfi és 5 nő, 6 sír halottjának a nemét pedig a mellékletek alapján nem lehet eldönteni. Mivel e hat sír közül öt a nagycsalád-elmélet szerinti „férfi oldalon” van, az egész hipotézis erejét veszti. Ennyire bizonytalan alapokra ugyanis nem szabad ekkora horderejű feltevést építeni.<sup>131</sup>

<sup>131</sup> A bezdédi temető értékelésével kapcsolatos kérdésekről Fodor Istvánnal konzultáltam. Értékes tanácsait ezúton is szeretném megköszönni.

## Tuzsér–Boszorkány-hegy

1900-ban 6 sírt találtak, majd 1998-ban 10 temetkezés maradványait regisztrálták (131–132. kép). Az utóbbiak értékelése során kiderült, hogy közülük 2-ben nem emberi csontokat találtak (1998/2. és 4. sír). 3 esetben a korábbi ásatáskor feltárt temetkezés visszadobált maradványait találták meg. Így voltaképpen a feltárt sírok tényleges száma 11.

<i>Sír</i>	<i>Tájolás</i>	<i>Nem</i>	<i>Kor (év)</i>	<i>Melléklet</i>	<i>Ékszer</i>	<i>Egyéb</i>
1.	Ny					
2.	Ny			1 nyíl		
3.	Ny			kés (2 db) 1 nyíl, fenőkő kova csiholó (2 db)		a kar a medencén
4.	Ny			kés	kézen rozsdá bőrnyomat	a kar a medencén
5.	Ny			6 nyíl, tegez kés?	hajkarika	a kar a medencén halotti lepel
6.	Ny			6 nyíl, tegez csiholó, tűzkő kés	hajkarika tarsolylemez 2 csat, 2 szíjvég 12 veret, 3 szíjelosztó lemezke hajkarika	jobb kar medencén
1998/1.		férfi	35–55			
1998/3.			12–16			
1998/5.		nő	23 felett			
1998/6.		férfi	40–60			
1998/7.		férfi	48–56	fenőkő		
1998/8.		nő	51–60	íj tűtartó		azonos a 3. vagy 4. sírral <sup>132</sup>
1998/9.		férfi	40–60	vaslemez		azonos az 5. sírral
1998/10.		férfi	50–70		1 veret	azonos a 6. sírral

Valójában a temetőről rendelkezésünkre álló információ mennyisége túlságosan kevés ahhoz, hogy igazából értékeljük. Röviden az alábbiakat mondhatjuk el.

A 11 sír közül 7-ben temettek férfit, 2-ben nőt, 1-ben fiatal és 1-ben nem meghatározott nemű felnőttest. Gyereksírról nincs tudomásunk, a rigolározás nyilván elsősorban ezeket pusztította el. A nemeknek az arányát ebben az esetben nem tartom értékelhetőnek az erős bolygatottság miatt. A temetőterkép alapján valószínűnek tartom, hogy jó néhány sír elpusztult.

A sírok több mint harmada fegyveres (4 íjász). Maga a leletanyag azonban meglehetősen szegényes annak ellenére, hogy a kutatás által méltóságjelvénynek tartott tarsolylemez és veretes öv is előfordult. Sajátos, egyedülálló jelenség, hogy ennek ellenére egyetlen lovas temetkezést sem találtak. Kérdés, hogy a többi tarsolylemezese temetőtől való ilyen eltérést a közösségek társadalmi helyzetének másságával magyarázzuk-e vagy inkább kronológiai különbségre kell gondolnunk. Révész László a fent említett méltóságjelvények alapján az előbbi megoldást javasolta, azaz a X. század első kétharmadára keltezte a temetőt. Ugyanakkor sajátos ellentmondásba keveredett, hisz – mint említettem – méltóságjelvényeknek tartotta az övet és a tarsolyt, mégis fölvetette, hogy a tuzséri közösség a X. század első felének köznépe lenne (RÉVÉSZ 2000.).

<sup>132</sup> A mellékletek alapján az íjveret a 3. sírből származhat (férfi), a vész és a tűtartó a 4. sírből (nő).



## A temetők általános értékelése

Mint a fentiekből látható, a Rétközben igen korlátozott számban áll rendelkezésünkre értékelhető, elemezhető temető. Az 58 temető, illetve temetőre utaló lelőhely kronológiai megoszlása a következő:

X. század	32
X–XI. század	12
XI. század	5
XI–XII. század	3
? korú	6

Ehhez az adatsorhoz azonban tudnunk kell, hogy a X. századi temetők száma azért ilyen magas, mert valamennyi olyan lelőhelyet, ahol lovas temetkezésre utaló szórványelet került elő, ebbe a csoportba soroltam. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy teljes feltárás híján nem lehet megmondani egy-egy temető használatának idejét. Lényegesebb tehát azzal az adattal foglalkoznunk, hogy jelenleg összesen 58 olyan lelőhelyet ismerünk, ahol honfoglalás és/vagy kora Árpád-kori temető volt. Innen mintegy 600 sírra vonatkozóan van adatunk. Ha ezeket az adatokat összevetjük a Baranya megye teljes területén regisztrált 41 lelőhellyel (KISS 1983. 275.), a Vas megyei kb. 500 sírral (KISS 2000A. 274.) vagy a Heves megyei 44 X–XI. századi temetővel (RÉVÉSZ 1996A. 256.), akkor kimondhatjuk, hogy a Rétközre a sűrű településhálózat volt jellemző. Ez a megállapítás valószínűleg érvényes Északkelet-Magyarország területének nagy részére. Hasonló a helyzet a Bodroghözben. De említhetem Hajdú-Bihar megyét is, ahol az 1980-as években 150 honfoglalás és kora Árpád-kori lelőhelyet tartanak nyilván (MESTERHÁZY 1980. 10.), de ez a szám valószínűleg nem csak a temetőkre vonatkozik, hanem a telepekkel együtt értendő, mivel a közeljövőben megjelenő Hajdú-Bihar megyei honfoglalás kori korpusz kötetében a megye térképén 78 temetkezési hely szerepel e korszakból.<sup>133</sup>

Nemrégiben végeztem egy számítást arra vonatkozóan, hogy mekkora lehetett a terület eltartó-képessége. Figyelembe véve az állandó és időszakos vízborítottságot, a jószágállomány táplálékigényét, a szükséges terület nagyságát, s ezeket az adatokat összevetve a néprajzi, illetve történeti adatokkal arra a következtetésre jutottam, hogy a Rétközben egy időpillanatban nem legeltethettek többet, mint 14500 öregmarhát. Ez pedig maximálisan 410–450 család ellátásánál többre nem alkalmas. Hangsúlyozom, hogy ez a maximális eltartóképesség, azaz ennél kevesebben voltak, hiszen minden talpalatnyi helyen nem lehetett jószágot tartani. (Részletesen ISTVÁNOVITS 2002.)

Ezt az adatot összevethetjük a temetők számával. Mint a fentiekben rámutattam (lásd Ibrány–Esbóhalom elemzését!), az ibrányi temető népessége 7–9 család lehetett. Ugyanekkora közösségekkel számolva a 410–450 család 50–60 temetőt jelentene. Ha minden egyes temetőt egy-egy falu lakói használtak – és ez nagyon valószínű –, akkor valóban sűrű településhálózat alakulhatott ki a X–XI. században. Hogy ezt elképzeljük, elegendő összevetnünk azzal, hogy a Rétközben ma 30 település van. A régészeti anyag alapján a X. század közepén–második felében használt temetők közül eddig 44-et sikerült lokalizálni.<sup>134</sup>

Lehet-e ezek után véletlennek tekinteni, hogy a forrásokból ismert települések nevének etimológiája alapján 56 településsel kapcsolatban vetődött föl annak X–XI. századi keletkezése? Annak ellenére merül föl a kérdés, hogy a forrásokból ismert településekhez csak kivételesen tudunk hozzárendelni régészeti lelőhelyet, különösen keltezésre elsősorban alkalmas temetőt. Ezek közé tartozik a Demecser határába olvadt Borzsova, ahonnan 2 szablyás – tehát X. századi – sírról van tudomásunk. Esetleg számba vehető itt az egykori Szacs falu, melynek a temetője lehetett Ibrány–Esbóhalmon. Topográfiai helyzete alapján a Nagyhálsz–Homok-tanyai X. századi 13 sírban Tolna falu lakóit sejtethetjük. Nem zárható ki, hogy Pátroha–Kuklásdomb – ugyancsak földrajzi közelségük alapján – vagy az egykori Doboka, vagy a hajdani Bajul falu temetője volt. Az ott előkerült két karperec azonban nem alkalmas keltezésre. Szabolcsveresmart–Szelérdomb X. századi temetője az egykori Rózsály közelében található. (Tisza)bercel első lakói vagy a Mezőgazdasági Szakiskola területén feltárt sírokban nyugodtak, vagy az újsori temetőben.<sup>135</sup>

<sup>133</sup> M. Nepper Ibolya szíves szóbeli közlése.

<sup>134</sup> Ezen a számításon nem változtat az a tény, hogy a jelenleg ismert XI. századi temetőre utaló lelőhelyek száma ennek csak a fele (pontosan 20), mivel figyelembe kell vennünk, hogy a X. századi temetők egy része (és valószínűleg ilyen a többsége) folyamatosan használatban maradt a XI. században is, amit azonban csak a régészeti feltárás igazolhat. Kérdés persze az is, hogy a Dunántúl elfoglalásával nem csökkent-e a felső-Tisza-vidéki települések száma.

<sup>135</sup> A Ráctemető és a Diófa-lapos jóval messzebb van Berceltől.

Tiszabercel esetére kicsit részletesebben is ki kell térnünk. A település nevét törzs-, illetve népnévből származtatják. A falu belterülete közelében honfoglalás kort megelőző település maradványait tárták föl (Sárga-part). Ugyanakkor a két említett temető – a Mezőgazdasági szakiskolai különösen közel van a Sárga-parthoz – nem kezdték el használni a X. század közepe előtt.<sup>136</sup> (Tisza)bezdéd is talán azok közé a falvak közé tartozik, ahol a közelben talált temető utal a korai megtelepedésre. A falu belterületétől nem messze tárták föl a haranglábi X. századi temetőt. A Tiszarád–újszőlői X–XI. századi szórvány leletek a falu belterületén kerültek elő. Így gyanakodhatunk Rád falu lakóira, mint akik a temetőt létrehozták.

Természetesen tisztaban vagyok egy ilyenfajta telep–temető azonosítás nehézségeivel, azonban úgy gondolom, hogy mint munkahipotézis mindenképpen felvetendő, és az adatok összevethetőségét érdemes a jövőben módszeresen megvizsgálni. Ez tehát azt jelenti, hogy ezeken a helyeken különösen lényeges lenne megkeresni a temetőhöz tartozó települést és a feltárás alapján ennek fényében vizsgálni az ott előforduló típusokat.

A temetkezési helyeket megkíséreltem az eddigi kutatás által ajánlott módon társadalmi rétegek szerint elkülöníteni. Egy ilyen felosztás már csak azért is lényeges lenne, mert a régészek körében kialakult egy toposz, amely szerint a Felső-Tisza-vidéken csak elvétve lehet köznépi temetőt találni (pl. BÁLINT 1991. 201., TAKÁCS 1997. 75.). A besoroláshoz alapként Bálint Csanád listáját használhatjuk (BÁLINT 1991. 266–268.).<sup>137</sup> Eszerint a Hampel-féle A csoporthoz sorolható:

Ajak–(Anarcs–)Czóbel birtok  
Buj–Gyeptelek, Paptag  
Demecser–Borzsovapuszta, Dinnyés-hegy  
Döge–Kishegy  
Gáva–Szincse-domb  
Gégény–Vasúti őrház  
Kisvárdá–Csabamező  
Kótaj–Teleki László birtoka  
Nagyhalász–Homok-tanya  
Nagyhalász–Kiszombor-hegy  
Nagyhalász–Nesze kocsmá  
Paszab–Belterület  
Pátroha–Kuklás-domb vagy Pátroha–Szőlőskert<sup>138</sup>  
Rétközberencs–Parom-domb  
Tiszabercel–Diófa-lapos  
Tiszabercel–Ráctemető  
Tiszabezdéd–Harangláb–Rác-tag  
Tiszabezdéd–Homokbánya  
Tiszarád–Újszőlő  
Tuzsér–Boszorkány-hegy

Alighanem csak véletlenül maradt ki a felsorolásból:  
Beszterec–? arany övverete alapján és  
Szabolcsveresmart–Szelérd-domb a szablyája alapján.

<sup>136</sup> Amennyiben a Sárga-parti leletek behatóbb vizsgálata igazolja, hogy ott a település a honfoglalás kort megelőzően már létezett és tovább használták az Árpád-korban, akkor különösen érdekessé válik a kérdés, hogy a korai település temetője hol van és hogy néz ki. Emlékeztetek itt arra, hogy hasonló lehetett a helyzet Nyíregyháza–Manda-bokor esetében, ahol azonban egy késő avar rítusú temető részletét is sikerült föltárnunk (ISTVÁNOVITS 1997. 228–230.). Avar temetők egyébként előkerültek Tiszabercel határában is, de ezek távol fekszenek a Sárga-parttól.

<sup>137</sup> Nála sajnos csak a település neve szerepel, így a dűlőneveket én próbáltam hozzátenni.

<sup>138</sup> Ebben az esetben nem tudtam eldönteni, melyik lelőhelyre gondolhatott Bálint Csanád.

Ugyancsak Bálint Csanád felsorolása szerint a Hampel-féle B csoport rétközi lelőhelyei a következők:  
Döge–Kertek köze, Döge–Kishegy vagy Döge–?<sup>139</sup>  
Gáva–Vásártér  
Gégény–Vasútállomás  
Paszab<sup>140</sup>  
Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola  
Tiszabercel–Újsor

A publikálatlan lelőhelyek közül e lista talán kiegészíthető:

Ibrány–Esbó-halom  
Kék–Telek-dűlő

Ha ezt a két listát átfutjuk, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a lelőhelyek ilyenfajta szétválasztása komoly nehézségekbe ütközik. Gyakran egy-egy tárgy vagy jelenség (pl. lovas temetkezés, 1 db veret stb.) alapján sorolták be valamelyik csoportba a lelőhelyet. De a gondot nem csak azok az esetek jelentik, ahol szórványos információk állnak rendelkezésünkre. Úgy látom, jelenleg a kutatóknak nem sikerült megjelölniük olyan kritériumokat, amelyek alapján ez a besorolás ne lenne szubjektív.

Hogy a Hampel-féle A és B csoport elválasztása és társadalmi meghatározása nem egyszerű, azt jól jellemzi pl. a tuzséri temető értékelése. Korábban elhangzott az a vélemény, hogy itt a katonai kíséret tagjai nyugodtak, akik azonban a leletek szerénysége alapján ítélve csak az alsóbb vezetők közé tartoztak (RÉVÉSZ 1996. 149.). Rangjelző méltóságjelvény volt itt a tarsolylemez és a veretes öv. Azt a nézetet, hogy ezek méltóságjelvények, mai napig fenntartja a kutatás, ennek ellenére azonban Révész László újabb véleménye szerint „az itt, s a hasonló temetőkben elhantolt férfiakban és nőkben kell látnunk azt a X. század elejei szabad magyar *köznépi réteget* (kiemelés tőlem – I.E.), melyet a kutatók jórésze már évtizedek óta oly lázasan keres” (RÉVÉSZ 2000. 21.). Amennyiben ez utóbbi állásfoglalást elfogadom, igen szubjektív lesz a köznép meghatározása, hogy ti. „szegény”, de hogy ez mit jelent, az aligha tartozik a tudomány körébe. Súlyosbítja a helyzetet, hogy már régóta tudjuk, hogy a „köznépnek” meghatározott temetőkben, illetve mellettük gyakorta előfordul egy-egy „gazdagabb” (csüngős veretes vagy éppenséggel „méltóságjelvényes” rozettás lószerszamos női sír is) (MESTERHÁZY 1980. 95., TAKÁCS 1997. 75.). Olykor a kutatók érzékelik is ezt a problémát (ŐSEINKET... 1996. 42. – Révész László), de behatóbb felülvizsgálatára mégsem került sor.

A társadalmi és szociális rétegek elkülönítésére történtek kísérletek Hampel József és Szőke Béla óta is. Révész László pl. megkülönbözteti:

- I. a törzsi-nemzetségi arisztokráciát, melynek jellemzője a
  1. kis létszámú családi temető,
  2. „finom mívű ékszerek és ruhadíszek,
  3. veretes övek és lószerszámok
  4. s alkalmanként tarsolylemezek” (ŐSEINKET... 1996. 41.).
- II. módos középréteget, melyre jellemző
  1. a női viselet nemesfém gazdagsága,
  2. íjászok,
  3. sok a férfi,
  4. kevés a méltóságjelvény.

A méltóságjelvények pedig a következők:

veretes vagy lemezzel díszített tarsoly,  
veretes öv,  
arany- vagy ezüstlemezzel borított szablyák,  
veretes íjtegek,  
gazdagon díszített lószerszám (ŐSEINKET... 1996. 41., 47–50. – Révész László).

<sup>139</sup> Ismét nem tudom eldönteni a dűlőnév megjelölése híján, hogy melyik lelőhelyre gondolt.

<sup>140</sup> Itt nem tudom, melyik lelőhelyre gondolt a szerző.

Csak jelzésszerűen említek itt egy másik megközelítést. Ez Madaras László tollából jelent meg: „A temetők középréteghez való besorolását ... még két szigorúan alkalmazott feltételhez kötöttük. E két kritérium a lovas temetkezések megléte, sőt lehetőleg a rítus több sírban való gyakorlása, a másik pedig az 'S' végű hajkarikák teljes hiánya.” (MADARAS 1997. 115–116.) Azt ő maga is elismeri, hogy a kiválasztott jegyek önkényesek, s ezzel valóban egyet kell értenem.

Ezek után azonban nyitva maradt számomra a kérdés: honnan lehet tudni, hogy a középréteghez vagy a köznéphez kell-e sorolnunk egy temetőt? A határok az utóbbi idők ásatásai, illetve a régi leletek újraértékelése révén elmosódtak. Talán elegendő emlékeztetnem a tuzséri tarsolylemezen és veretes övön kívül arra, hogy az Ibrány–Esbó-halmi – köznépinek nevezhető (?) – temetőben volt lovas temetkezés (199. sír), és két fonatkorongos sírt (197. és 206.) is találtunk. Utóbbiak közül különösen a 197. sír fonatkorongjai igen kvalitatásosak, s tagadhatatlanul a gyakorta emlegetett felső-Tisza-vidéki – tarsolylemezeket is készítő – műhely termékei. Az ibrányi korongos sírból olyan aranyozott végű ezüst lemezkarperccel is előkerült, melynek típusáról Révész László már-már felvetette annak rangjelző szerepét (RÉVÉSZ 1996. 90.). Ha a kérdést sarkítom, megállapíthatom, hogy az Ibrány–Esbó-halmi temetőnél ki lehetne jelölni egy olyan részt, amelyet feltárva aligha sorolt volna a kutatás – a többi sír híján – a köznépi temetők közé. Az ibrányival pedig sok tekintetben közeli rokonságot mutat a Gáva–vásártéri, a Tiszabercel–Mezőgazdasági szakiskolai temető, de nem sokkal nevezhető „gazdagabbnak” a tiszaberceli Ráctemető sem, pedig azt előkelő házaspár és háznépe, valamint szolgálai temetkező helyének tekintették még nemrégiben is (ŐSEINKET... 1996. 179. – Fodor István). (Az ibrányi temetővel mutatott rokon vonásaira kitértem az ibrányi temető elemzésénél.)

Tiszabercel–Újsoron a szegényes leletanyag ellenére legalább 6 lovas temetkezés volt. A Gáva–vásártéri temetőben egy veretes öves férfit lovával temettek el. Az utóbbi temetőben „finom mívű” ékszerek is voltak (gömborscsüngős fülbevaló, pántkarperccel, ezüstlánc csüngővel). Ezeket a temetőket azonban a szokás-jog alapján mégis a köznépi temetőkhez kellene sorolnunk. Mindenesetre S végű hajkarika mindegyikben előfordult. *Első megközelítésben tehát a kutatás leginkább az S végű hajkarika előfordulása vagy hiánya alapján döntené el a temetők besorolását?! Ha ez így van, akkor új utakat kell keresnünk, hiszen ez a kritérium kronológiai – nem pedig társadalmi – különbség indikátora.*

A kérdés felülvizsgálata már csak azért is szükséges, mert

1. kialakult az a kép, hogy a honfoglalás kori társadalom erősen kategorizált, hierarchikus, már-már katonai rangsor szerint épült föl. A rétközi temetők ennél sokkal rugalmasabb társadalomról tanúskodnak (vö. DIENES 1970. 120.).

2. a jelenlegi nézőpont elmosza a kronológiai problémákat az egyes temetők esetében. Általános gyakorlattá vált az utóbbi időben, hogy pontosabban keltezhető leletek híján a feltárt temetőrészt besorolják a köznépi vagy a középrétegbeli temetőhelyek sorába, s így adnak egy általános kronológiát a síroknak.

3. komoly történeti következtetéseket vontak le az eddigi besorolások alapján. Csak utalnék itt pl. arra – a már említett – toposzra, hogy a Felső-Tisza-vidéken hiányoznak a köznépi temetők. De megemlíthetem itt azt a hipotézist is, hogy ezen a tájon a kabarok szállásterülete volt (az elképzelést és annak cáfolatát vö. DIENES 1986. 92–99.). Vagy kitérhetnék olyan elképzelésekre, hogy a kétféle társadalmi réteg között életmódbeli eltérést kell feltételeznünk. A gazdag középréteg nagyállattartó lenne, a köznép viszont földműves (BÁLINT 1980., BÁLINT 1991. 194–205.) volt, ahogyan Takács Miklós megjegyzi „bennük magyar, szláv, avar vagy vegyes lakossággal” (TAKÁCS 1997. 76.).

A középréteg és a köznép temetőinek vizsgálatánál – mint azt már megjegyeztem – komolyabb problémát jelent a kronológia. Tipokronológiai értékelése során J. Giesler a – sajnos általa igencsak konzervatív és nem éppen ideális módon „Bjelo Brdo” kultúrának nevezett – köznépi lelethorizontot alapvetően kronológiai különbségként kezelte az „altmagyarisch” elnevezéssel körülhatárolt középrétegbeli leletekhez képest (GIESLER 1981.). Közismert, hogy míg a rangos honfoglalás kori temetők lezáródását a kutatás a X. század végére keltezi, addig az ún. köznépiek nyitását általában a X. század közepénél korábbi időpontra egyelőre nem sikerült megnyugtató módon datálni. (Korábbi köznépi temető kimutatására legutóbb éppen a tuzséri – tehát egy rétközi – temető közlése során tett kísérletet Révész László. – RÉVÉSZ 2000.) Hogy ez a kérdés valóban

neuralgikus pontja a honfoglalás kor kutatásának, azt jól érzékelteti, hogy az elmúlt években komoly erőfeszítések történtek (véleményem szerint egyelőre sikertelenül) e „hiátus” megszüntetésére. Révész László fölvetette, hogy „tarthatatlan az a nézet, mely köznépi temetőink sorozatát legfeljebb a X. század második harmadától–közepétől indulónak tekinti, részint a karperecek tipológiája alapján, másrészt arra hivatkozva, hogy nincs a leletek sorában bizonyosan az első generációra jellemző tárgy. Túl azon, hogy ilyeneket – objektív okokból – azokban nem is igen várhatunk, e karperecek bizonyíthatóan korai felbukkanása révén nincs akadálya annak, hogy az ezeket tartalmazó sírok megásását a X. század első évtizedeire keltezzük.” (RÉVÉSZ 1996. 91.) Komolyabb tipológiai és kronológiai vizsgálatok nélkül azonban ezt a módszert aligha vehetjük komolyan. Jellemző módon ugyanebben a tanulmányban, ahol e javaslat elhangzik, azt is megállapítja a szerző, hogy a felső-Tisza-vidéki köznépi temetők nagy részét Géza és Szent István uralkodása idején nyitották (ŐSEINKET... 1996. 43. – Révész László). Még kevésbé képzelhető el – véleményem szerint – az a feltetelezés, hogy az ekkor, tehát az ezredforduló táján megjelenő új bevándorlók telepedtek volna le a korábban itt élők mellé és ugyanazokat a temetőket használnák tovább (ŐSEINKET... 1996. 43., illetve ugyanez Ibrányra vonatkoztatva 42. – Révész László). Ezeknek az elméleteknek a cáfolatára itt felesleges visszatérnünk, tarthatatlanságuk az ibrányi temető elemzése kapcsán elmondottakból nyilvánvaló.

Az eddigieket összefoglalva, pillanatnyilag úgy látom, hogy köznépi temetőnek nevezi a honfoglalás kor kutatás azokat a lelőhelyeket, ahol vagy előfordulnak S végű hajkarikák, vagy a leletanyag „szegényes”. Középrétegbeli pedig az a temető lehet, amelyik a X. század vége előtt lezárul, s ennek megfelelően S végű hajkarika nem is lehet benne. A kronológiai eltérés egyértelmű. Természetesen ezek a megállapítások nem jelentik azt, hogy nincs különbség a két csoportba sorolt temetők között, csak ez a különbség nem olyan éles, mint azt korábban gondoltuk, s ez a tény nagy óvatosságra int. A szórványos lovas sírokat, egy-egy magányos leletet nem szabad e tekintetben értékelnünk. Ezzel a fent bemutatott Hampel-féle A. és B. csoport rétközi lelőhelyeit bemutató lista alaposan leszűkül (lásd a kötet végén a színes térképet!)

Visszatérve a kronológiai problémák sorára, a következő kérdés, mely joggal merül föl, hogy mikor nyitották a rétközi temetőket, és mikor zárodtak.

Valójában nem tudjuk, hogy a legkorábbi honfoglaló leletek mikoraiak, ugyanis a nyugati források szerint a honfoglalók már 862-ben megjelentek a Kárpát-medencében, s nincs kizárva, hogy ezek közül az előőrsök közül némelyek megtelepedtek a Felső-Tisza-vidéken, mely – mint láttuk – igen gyéren lakott gyepű volt ebben az időszakban (vö. NÉMETH 1993. 143.).<sup>142</sup>

Azok a temetők, amelyeket a Rétközben a legkorábban a X. század elejére keltezhetünk, elsősorban a Rétköz peremén futó út mentén találhatók (lásd a kötet végén a színes térképet!).

Ajak–(Anarcs–)Czóbel birtok

Beszterec–?

Buj–Gyeptelek, Paptag

Demecser–Borzsovapusztá, Dinnyés-hegy

Gáva–Szincse-domb

Rétközberencs–Parom-domb

Szabolcsveresmart–Szelérd-domb.

Tiszabездéd–Harangláb–Rác-tag

Tuzsér–Boszorkány-hegy

A hagyományos keltezés szerint a közép- és vezető réteg sírjai 896 és 970 közé keltezhetők, olykor talán túllépik ezt az időhatárt, de legfeljebb egy generációval. E temetők felhagyását megkísérelték a kereszténység terjedésével magyarázni. Ez önmagában nem elegendő érv, hiszen a X. század közepétől keltezett ún. köznépi temetőkbe továbbra is temetkeztek. Felmerült, hogy a Taksony–Géza kori hatalmi átrendeződés következményeként erőszakos áttelepítésekre került volna sor (pl. DIENES 1974. 45.). Ám ennek a megoldásnak is ellene szól jó néhány érv. Például az, hogy az áttelepítettek régészeti leletanyaga sehol az ország területén nem azonosítható.

<sup>142</sup> A honfoglaló leletanyag legkorábbi rétegének kiválasztására történtek kísérletek. A kérdésre nem kívánok kitérni, mivel ahhoz érdemben hozzászólni nem tudok.

Még rosszabb a helyzet az ún. köznépi temetők értékelésével. Míg a közép- és vezetőréteg temetkezéseivel 896-tól 970-ig számolhatunk, addig a köznépi temetők a mai keltezési rend szerint a X. század közepe előtt nem kezdődtek. A honfoglalás kori kutatás sarkalatos pontjai közé tartozik a köznépi temetők felső kronológiai határának meghatározása, mivel az eddigi meghatározások alapján a X. század első felében kizárólag vezető- és középréteg élt volna a Kárpát-medencében, köznép nélkül. Nem kérdés, hogy ez a modell kizárható. Ugyanakkor az is, hogy a korábbi népesség elszegényedése miatt alakulna ki a felvázolt kép. Tökéletesen helytálló meglátása Bálint Csanádnak, hogy a közép- és vezetőréteg jóval kisebb számú temetkezéséből demográfiai megfontolások miatt nem vezethető le a köznépi temetők jóval népesebb csoportja (BÁLINT 1976. 245.). Az antropológiai vizsgálatok szerint is eltérés van a két populáció között (vö. ÉRY 1997. a korábbi irodalommal).

Az ún. köznépi temetők kronológiájának megállapítása egyelőre komoly nehézséget jelent (a kérdést részletezi KOVÁCS 1985B.). A rétközi temetők közül kizárólag az Ibrány–Esbó-halminak tudjuk meghúzni az felső kronológiai határát. A dirhemutáncat alapján 940 előtt nem volt használatban. A többi esetben csak valószínűsíthetjük, hogy az ibrányival nagyjából egy időszakban kezdődtek. Így viszont továbbra is magyarázatra szorul, hogy hol van a X. század első felének köznépe.

A megoldás valahol ott keresendő – véleményem szerint –, ahol Bálint Csanád kutakodott a Persebórszegi (Prša) lelőhellyel kapcsolatban (BÁLINT 1976. 242–244., BÁLINT 1991. 178–182.).<sup>143</sup> Érdemes őt hosszabban idézni: „igen valószínűnek látszik, hogy ez esetben az avarkori népesség XI. sz-i továbbélését értük tetten. ... Az etnikai folyamatosság valószínűsége azt is feltételezi, hogy a) az avar és az árpádkori temetők használata között jelentős időbeli hiátus nem lehetett, b) az avar temető használatát a magyar honfoglalás szakította meg. ... Ez ... a X. század első felében következett be, így a persei magyar sírokat is a X. század közepére keltezhetjük... A BBK (= Bjelo Brdo kultúra) etnikuma szempontjából pedig az a következtetés adódik, hogy anyaga Persén már a X. sz. közepe előtt is tisztán magyar környezetben jelen volt.” (BÁLINT 1976. 243.)

Arról van tehát szó, hogy a honfoglalók leletanyagát – akár 862-től, akár 895-től keltezzük –, azokban a temetőkben kell keresnünk, amelyek lezártak a X. század végén. A helyben talált lakosság pedig a X. század közepén nyitott új temetőkben nyugodott. Ha így közelítjük meg a kérdést, akkor – hacsak el nem fogadjuk László Gyula kettős honfoglalás elméletét – alapvetően különböző etnikumú népességet kell keresnünk. Ehhez persze már itt előljáróban hozzá kell fűznöm, hogy az ún. köznépi temetőkben megjelenő „gazdag” – a másik csoport jellegzetességeit magán viselő – leletanyagú (rozettás lószerszám, hajfonatkorong stb) temetkezések jelzik, hogy a két népesség közötti összeolvadás folyamatban volt.

Meg kellene tehát határoznunk, hogy az itt talált lakosság, amely a köznépi temetőkben sejthető, kik ki volt és mit tudunk róla. Minthogy az ún. köznépi temetkezések száma jóval nagyobb, mint a közép-rétegbelieké, azt megállapíthatjuk, hogy a X. század második felében már ez a csoport adta a népesség zömét. Az is bizonyos, hogy a beléolvadó és a középréteghez közel álló leletanyagú egyének kisebbségben voltak. A köznépi temetők fejlődése pedig töretlen, vagyis a XI. század második feléig (és gyakran tovább) kontinuus a temetkező hely, így egyértelmű, hogy az Árpád-kori társadalom zömét ők jelentették. Helyes ezzel kapcsolatban Révész László megállapítása, hogy ők „Zömmel bizonyára magyarok lehetek... Csakis ily módon magyarázható ugyanis, hogy a honfoglaló magyarok megtartották nyelvüket és önálló arculatukat.” (ŐSEINKET... 1996. 40., ugyanez a gondolat TAKÁCS 1997. 75.) Összeeseng ezzel Bálint Csanád megállapítása, hogy „A hazai régészet és történettudomány Szőke B. nyomán ... a honfoglaló magyarságot ... társadalmi rétegek szerint is, etnikailag tagoltnak tartja, s úgy véli, a finnugor nyelvű tömegek hagyatéka a BBK (= Bjelo Brdo kultúra) temetőiben keresendő.” (BÁLINT 1976. 246.)

Bálint Csanád további adalékkal szolgál e teóriához. A késő avar, illetve IX. századi tárgyak (ruhadíszként viselt sziójvég, spirálesüngős fülbevaló) csak köznépi temetőkben fordulnak elő. „A honfoglaló magyarságot egy társadalmi rétegei között (és azokon belül is) különböző etnikai hagyományokat őrző csoportok ötvözetének kell tartanunk. Így eltűnik a most taglalt időrendi probléma, s e mellékleteket a honfoglalók ma még tisztázásra váró, különböző etnikai-társadalmi rétegeihez kapcsolhatjuk.” (BÁLINT 1976. 244.)

<sup>143</sup> Annnyit hozzá kell fűznünk a persei temető értékeléséhez az igazság kedvéért, hogy itt a sírok tájolása a szokásostól eltérő volt, a temetkezéseket É–D-i tengellyel ásták meg. Hasonló lelőhely egyelőre kevés akad.

Szükséges lenne tehát egy olyan módszeres összehasonlító vizsgálat, mely összeveti a X. század elején kezdődő temetők leletanyagát és rítusát a X–XI. századra datált temetőknek az adataival. Így ki lehetne szűrni azokat a jelenségeket, tárgyakat, melyek vagy csak az egyik, vagy csak a másik csoportra jellemzőek. Ilyen adatokra az egyes tárgyak értékelésénél kitértem. Anélkül, hogy újra részletezném, csupán felsorolásszerűen álljanak itt azok az avarokra jellemző rítuselemek, melyek a Rétközben kimutathatóak voltak: ilyen a padmalyos temetkezés, a tojás sírba tétele, az állatcsont, illetve fogcsüngők megjelenése a nyakláncan.<sup>144</sup>

Ugyanakkor a szláv lakosság száma minimális lehetett.<sup>145</sup> Az ő beköltözésükkel a honfoglalás (még inkább a tatárjárás) után számolhatunk inkább. A vidék szláv jellegű régészeti leleteire – a honfoglalás kori anyagi kultúrában belül – legutóbb Fodor István tért ki (ŐSEINKET... 1996. 173.). Ide sorolható a Szabolcsveresmarti baltacsüngő – 172. tábla 5.), a Szabolcsveresmart–Szelárd dombi granulált díszű kis korongos függő (171. tábla), az anarcsi függődísz (3. tábla 4.). Véleménye szerint a magyar szolgálatba szegődött szláv–viking harcosok és családjuk leletei lehetnek. Erre utalna az Orosz, Oroszi helynevek elterjedése. A Rétközben azonban ilyen típusú helynevet nem tudunk kimutatni. A tárgyak száma és jellege pedig inkább kereskedelmi kapcsolatra utal, ahogyan az ún. törtezüst kör leletei is.

A földrajzi nevek és a temetkezési rítus alapján kibontakozó kép arról tanúskodik, hogy a honfoglalás mellett mindenképpen számolnunk kell a Felső-Tisza-vidéken is az avarok X–XI. századi továbbélésével (természetesen a köznépi temetőkben). Egy másik lehetőség, hogy nem a helyben élő lakosság leszármazottai nyitottak új temetőket a 940-es években, hanem újonnan megjelenő avar csoportokkal kell számolnunk. Ezt a lehetőséget sem utasíthatjuk el egyértelműen. Erre utalhat a két III. századi római érem jelenléte a rétközi honfoglalás kori temetkezésekben (lásd a tárgyak értékelésénél), hiszen ezeket a tárgyakat helyben aligha találhatták. Azok nagy valószínűséggel a Dunántúlról származnak. De utalhat erre az antropológiai vizsgálatnak az az eredménye is, hogy az ibrányi X. századi népességgel rokon vonásokat mutató csoportokat a Dunántúlon lehet kimutatni (lásd Szathmáry László tanulmányát a jelen kötetben!). Ebben az esetben 940 táján egy Dunántúlról jövő népmozgással kell számolnunk. A jelenleg rendelkezésemre álló adatok mennyisége azonban egy ilyen volumenű kérdés megnyugtató megválaszolására nem elegendő.

A nagyobb sírszámú, hosszabb életű temetők értékelése során ki kell térnünk még egy kérdésre. A X–XI. század fordulóján (Ibrányban valószínűleg 1010 táján) megváltozott a viselet, illetve az ékszerkészlet (a nyitott, egyszerű hajkarikákat felváltották az S végű darabok, fokozatosan eltűntek a veretek és az ékszerek többsége, amelyik megmaradt, új formát öltött), eltűntek a temetkezésekből a mellékletek (kések, edények, fegyverek stb.). A legáltalánosabb elképzelés szerint ez a jelenség a kereszténység térhódításával hozható összefüggésbe (pl. MESTERHÁZY 1997. 49.). Az új ideológia elsősorban a fejedelmi központot és közvetlen környékét érintette, tehát ott tűnt el leginkább (és leghamarabb) a pogány leletanyag. Csakhogy az ékszerek aligha tekinthetők pogány leletanyagoknak. És különösen nem indokolja az S végű hajkarikák hirtelen elterjedését sem.

Kiss Attila szerint abból kell kiindulnunk, hogy az államalapítás során a törzsfők funkcióját egy magában a fejedelem vette át. Ezzel az ország egésze az ő, majd a király birtokává vált. A gazdag nemzetségek megtarthatták birtokaik harmadát, a köznép és a szolgaréteg helyzete változatlan maradt. Ez a kép azonban a temetőkben nem tükröződik. A XI. századi, a köznépnél (pauper aut vulgares), illetve a várjobbágnál (miles) magasabb társadalmi osztályok (comes, senior, dominus, valens) temetkezéseit több mint 100 éve keresik, mégsem sikerült megtalálni. Hiányuk nem a kutatás hiányából adódik. Kiss Attila a következő lehetőségeket vetette föl:

1. Mint keresztény temetkezések, melléklet nélküliek.
2. A korábbi középréteg és fegyveres kíséretnél kisebb a létszámuk, így sírjaikat nem találjuk meg.
3. „A XI. századi társadalom írott forrásokból megismert szerkezete nem tükröződik megfelelően a XI. századi régészeti forrásanyagban...” (Kiss 1983. 199.) Ez utóbbi megállapítás igaz, de nem magyarázza a jelenséget, csupán leírja azt.

<sup>144</sup> A temetkezési rítus ezen elemei mellett nem térek itt ki a kerámia készítésének kérdésére, mely egyértelműen a honfoglalás kort megelőző időszak kézművességéből vezethető le.

<sup>145</sup> A szláv temetkezéseket legutóbb Makkay János gyűjtötte csokorba (MAKKAY 2003.). Listája csak megerősíti azt a nyilvánvaló tény, hogy tömeges szláv jelenléttel a honfoglalás idején nem számolhatunk.

Egy másik elképzelés szerint elsősorban politikai okok („a hatalmi centrum áthelyeződése az ország más területére”) magyarázzák a változásokat (NÉMETH 1993. 143.). Ez a teória megmagyarázza a régészeti leletekben kimutatható változások mellett azt is, hogy miért változik meg a temetők antropológiai összetétele is. Az antropológiai vizsgálat ugyanis azt mutatta ki, hogy a sima és S végű hajkarika váltásának idején néhány temető (köztük elsősorban az Ibrány–Esbó-halmi) esetében kimutathatóan új népesség jelent meg (lásd Hüse Lajos értékelését a jelen kötetben!). Az új népességgel Ibrány esetében megjelent néhány mongolid vonású egyén is.<sup>146</sup> Az ún. „népességcsere” éles – és egyelőre feloldhatatlan – ellentmondásban áll azzal a ténnyel, hogy a temetkezések sora mégsem szakad meg a temetőn belül, és a népesség számában sem mutatható ki. Így ismét egy olyan kérdéssel kell szembesülnünk, amelyeknek megválaszolására nem elegendő egyelőre az adat. Nem oldja meg a problémát az sem, hogy az új jelenségek feltűnése ugyanarra az időpontra keltezhető, mint amikor – feltételezések szerint – megjelent egy kardos-fegyveres réteg is. Az eddigi kutatás az ő megjelenésüket eddig nem hozta összefüggésbe a nagyobb temetőkben kimutatható ún. „népességcserevel” és a nagy sírszámú temetőkben kimutatható változásokkal. Annak ellenére így van ez, hogy a kardok elterjedésének okát sokan behatóan vizsgálták (lásd a kardokról írtakat!). A kutatás jelenlegi álláspontját úgy foglalhatjuk össze, hogy a X. század közepén a belső hatalmi viszonyok megváltoztak. Az Árpád-család hatalmon lévő ága alulmarad egy másik ággal szemben. Erre kíséretüket (a Felső-Tisza-vidék gazdag temetői = fejedelmi kíséret) széttelepítették, helyükre új népcsoportokat költöztettek. Ezek új temetőket nyitottak. Az új hatalom már a kardos harcosokra támaszkodott. (RÉVÉSZ 1991. 625–626.). Ezt az elképzelést nem zárhatjuk ki egyértelműen, sok ponton azonban további bizonyítékokra szorulna. Nem indokolja pl., hogy miért változik meg ettől az egyéb leletanyag (hajkarika-váltás). Hogyan lehet az, hogy a temetőt használó népességek kicserélődnek, de a temetőket töretlenül használják tovább? Hogyan lehet megmagyarázni, hogy az addig szablyával harcolók pillanatok alatt megtanulnak egy új harcmodort, hisz a szablya-kard fegyverváltás harcmodor váltást is jelent?

<sup>146</sup> A mongolid elemeket az antropológusok az avarokkal kapcsolják össze (MARCSIK 1997. 291.).



## Egyházak, templomok

Ha a Rétköz korai egyházi szervezetét vizsgáljuk, meg kell állapítanunk, hogy az egész terület az egri püspöki egyházmegye részét képezte. Két esperesség – a szabolcsi és a borsovai – osztozott rajta (NÉMETH 2000. 5.).

Az egyházszervezet kialakulásának vizsgálatakor figyelembe kell vennünk az utóbbi időben többek által megállapított tényt: a jelenleg X–XI. századra keltezettnél jóval nagyobb számú, ebből az időszakból származó templomnak kellett lennie az országban (KISS 2000B., NÉMETH 2001., NÉMETH 2002. stb.), de legalábbis „a 12. század elejére már számtalan templomnak kellett állnia” (KISS 2000. 379.).

A kérdés kutatása szempontjából a Rétközben a következő 29 hely vehető számításba:

<i>Hely</i>	<i>Lokalizálás</i>	<i>Forrásadat</i>	<i>Védőszent</i>	<i>Ásató</i>	<i>Kronológia</i>
Ajak	Ref. templom	1332–35	Szt. Miklós	-	XIII–XIV.sz.?
Beszterec	Földvár	1342	Megváltó	Németh P.	volt korábbi is
Beszterec	Ref. templom	1332	Mindenszentek	-	
Demecser	Ref. templom	1333	Szt. György	-	
Dombrád	Rét	1334	-	-	
Fényeslitke	Ref. templom	1317	Boldogs. Szűz	-	
Gávavencsellő– Gáva	Ref. templom	1322	-	-	
Gávavencsellő– Vencsellő	?	1370	Szt. György	-	
Gégény	Ref. templom	1312	Szt. Kereszt	-	S végű hajkarika
Ibrány–Csur	?	1428	Szt. László	-	
Ibrány	Ref. templom	1332	Szt. György	Lukács Zs.	
Ibrány–Szentpéter	?	1417	Szt. Péter	-	
Kék	Ref. templom	1333 (fa)	Krisztus teste	-	
Kemecse–Gégény	Gégény	1332	Szt. Márton	-	
Kemecse	Ref. templom	1332	Szt. István kir.	-	
Kisvárd	R. k. templom	1293	„mindenható Isten” ma Péter és Pál	-	1085
Komoró	Ref. templom		-	-	
Komoró–Bodon	?	1336	Szt. Mihály arkangyal	-	-
Kótaj	Ref. templom	1417	?	-	
Nagyhalász	Pusztatemplom	1332	Boldogs. Szűz	Lőrinczy G.	
Nyírbogdány–Hene	Szentegyházi-dűlő	1332	Szt. Miklós	Németh P.	XI. sz. vége XI–XII. sz.
Pátroha	Ref. templom	1332	Szt. Márton	-	
Rétközberencs	Ref. templom	feltételezés (fa)	?	-	
Tiszabercel	Ref. templom	1336	?	-	
Tiszabездéd	Ref. templom				S végű hajkarika
Tiszarád	Ref. templom				
Tuzsér	Ref. templom	XIV. sz. (fa)			
Tuzsér–Kálonga		1500 (fa)			
Vasmegyer	Ref. templom				

Mint látjuk, a legkorábbi, egyházra vonatkozó forráshelyünk 1293-ból keltezhető (Kisvárd), ugyanakkor a várdai egyház alapítása épp e hely szerint 1085. Már csupán ez az egyetlen adat is figyelmeztet arra, hogy a XIV–XV. századi forrásadatokból ismert egyházak között korábbi alapításúakat is kell keresnünk. De utalhatunk itt a Beszterec határában, a földvárnál állt, a Megváltó tiszteletére szentelt monostorra is, mely az ásató véleménye szerint a tatárjáráskor pusztult el. Bár az ásatás során korai maradványok nem kerültek elő, azonban az ott talált, a X. század végére – XI. század elejére keltezett szenteltvíztartó edény, valamint egy bronz gyertyatartó bizánci misszióra utal (NÉMETH 2000. 8.).

Összefoglalva tehát, a XI. században már *biztosan* működő egyházat kettőt említhetünk a Rétközből: Beszterecről és Kisvárdáról.

Ezek mellett azonban több esetben fölmerül a korai keltezés lehetősége. Kiss Gábor feltételezi, hogy a megyeszervezet kialakításakor – azaz a XI. század elején (lásd előbb!) – minden megyeszékhelyen fel kellett épülnie a templomnak. Szabolcsban a korai templom léte jól igazolható (NÉMETH 1988. 33–34.). Amennyiben Kisvárdra Borsova határvármegye székhelyeként veendő számításba, esetleg nem zárható ki, hogy a Szent László-féle egyházalapítás előtt itt már volt templom(?).

Feltárás csak kevés lelőhelyen folyt, és az ásatások sem nyújtanak minden esetben kellő támpontot a templom építésének biztos keltezésére. Egyetértek azzal a nézettel, hogy „pusztán épületalaprajzok alapján messzemenő következtetést aligha lehet levonni” (KISS 2000B. 380., ugyanez más megfogalmazásban NÉMETH 2000. 5.).

Templomok korai keltezésére közvetett bizonyítékot egy-két esetben sorolhatunk föl. Így Gégényben és Tiszabezdédén S végű hajkarikát és karperecet találtak a templom körüli temetőben. Ezekben az esetekben azonban nem tisztázott a hajkarikás temetkezések és a épület viszonya, előfordulhat tehát, hogy a templomot egy korábbi temető területén emelték (lásd lejjebb!). További közvetett adat lehet egy-egy temető felhagyásának időpontja. Ez azonban csak akkor állapítható meg, ha a teljes sírmezőt sikerült föltárni. Ilyen eset Ibrány–Esbó-halom, ahol Salamon uralkodása idején ásták meg az utolsó sírt, s kezdtek temetkezni valamelyik templom köré. Pontos keltezésre persze ezek az adatok elégtelenek.

Ibrány határába olvadt be Szentpétertelke. Kiss Gábor szerint a templom patrocíniuma általában akkor szolgált névadóul a település esetében, ha ott eredetileg magányos egyház állt, amely köré később települt a falu (KISS 2000B. 385.). Ilyen típusú az Ibrány határába olvadt Szentpétertelke. „Egyházás” jelzöt a források szerint Gégény, Bercel és Pátroha kapott. Kiss Gábor feltételezte, hogy ezek az azonos birtokon belüli legkorábbi templomok (KISS 2000B. 385.).

Végezetül meg kell említenem, hogy a beregi erdőuraldom Németh Péter szerint még a XIII. században is királyi tulajdonban volt (NÉMETH 1993. 152.). A királyi birtokokon pedig intenzívebb lehetett a korai egyházalapítás, hisz a kereszténység felvétele elsősorban itt indulhatott meg. E tekintetben vehető esetleg számításba (Fényes)litke és Tuzsér.

Felvetődik a kérdés, hogy miért nem találjuk a korai templomok nyomát. Az utóbbi években egyre gyakrabban vetik fel a kutatók, hogy kora Árpád-kori településeinken sokkalta gyakoribbak voltak a faépületek, mint azt korábban gondoltuk (TARI 2001.). Sok esetben maga a templom is fából készült (NÉMETH 2002. 85.). Faházakra vonatkozó adatokat említhetünk a Rétközből (Tisza)rádról 1342-ből és Ajakról 1387-ből (TARI 2001. 160–161.). XIV. századi források említenek fatemplomot Kékről és Tuzsérrel (lásd katalógus!). Mint Németh Péter megállapította, a XI–XII. századi falusi templomok nagyobbik része vidékünkön paticsfalú lehetett. Csábító lenne itt arra a néprajzi toposzra hivatkozni, mely szerint a vizes, mocsaras területen, mint amilyen a Rétköz is, előszeretettel használták ezt a technikát, mivel az áradó víz a sarat ugyan kimosta a falból, azonban maga a szerkezet épen vészelte át az árvizet. Valójában az egész Felső-Tisza-vidéken (beleértve a kevésbé vizes Nyírséget is) széles körben elterjedt a paticsfal alkalmazása (PÁLL 1987. 11–17.). Páll István fölhívta a figyelmet arra, hogy a forrásokban szereplő faépületek is olykor bizonyíthatóan paticsfalúak. Ennek egyik legszebb példája, hogy a tákosi máig álló, paticsfalú templomot is fatemplomként írták le egy helyen.<sup>147</sup> A jövő régészeti kutatására vár a feladat, hogy a feltárások során megpróbálja azonosítani és dokumentálni azokat a gyér nyomokat, amelyek a paticsfalú épületekből megőrződnek.

Az egyház alapításánál kiindulhatunk a patrocíniumból is. Ez a Rétközben nagy változatosságot árul el. Közülük itt a Szent István király tiszteletére szentelt kemecsei egyházat emelem ki. A patrocínium alapján a XI–XII. század fordulóján a templom már állt (KISS 2000B. 385. az irodalommal).

A templomok mellett szót kell ejtenünk a templom körüli temetők kérdéséről. A témával kapcsolatos új eredményeket legutóbb Ritoók Ágnes foglalta össze (RITOÓK 1997.). Kitért a keltezés nehézségeire, arra, hogy teljes feltárások híján az értékelés komoly gondot jelent. Nem utolsósorban figyelembe kell vennünk azokat a temetőket, ahol a templom építésénél korábbi sírokat is találtak. Nem eldöntött kérdés még, hogy ilyenkor egy korábbi – esetleg fa- vagy paticsfalú – templommal kell-e számolnunk, avagy a „köznépi” temetőket egy idő után „beszentelik” és úgy temetkeznek oda tovább (RITOÓK 1997. 167–168. az irodalommal).

<sup>147</sup> Köszönöm Páll István információját. Az említett adatokat a közeljövőben szándékozik közzétenni.

### *Kereszténységre utaló leletek a Rétközben*

Az egyházak tárgyalásánál szót kell ejtenünk a kereszténységre utaló régészeti leletek köréről is. Számuk meglehetősen kicsiny, ha eltekintünk itt Szabó János Győző azon megállapításától, hogy az összekulcsolt, derékra, mellre helyezett kéz, illetve orans tartás a csontvázak esetében keresztény halottra utalna (SZABÓ 1983. a korábbi irodalommal).

#### **Ólomkereszt**

A Rétköz egyetlen mellkeresztje Ibrány–Esbó-halmon, a 197a. sírból került elő. Ez egy – feltehetőleg bizánci – ólomkereszt. Az ibrányi darab legjobb analógiáját Szeged–Algyő 105. sírjából ismerem (KÜRTI 1978/79. 326. I. t. 15. – Kürti Béla egy párhuzamot említ hozzá Kecskemét–Városföldről).<sup>148</sup> Ezek a kereszték egyenlő szárúak, a szárak kissé kiszélesednek, díszítetlenek. Az algyői és ibrányi kereszték típusa egyenlő szárúval eltér a Kárpát-medencében gyakoribb formától. Egyenlő szárú kereszt nem csak ólomból került elő. A Szegvár–Szőlőkalja 32. sírban bronzból készített darabot találtak (LŐRINCZY 1985. 157.).

Ólomkeresztet legutóbb Kiss Gábor közölt Ikervár–Virág u. 112. sírjából, hivatkozva egy Várpalota–Simmelweis utcai párhuzamra is. Kitért az avar temetkezésekben megfigyelhető előzményekre is. Elfogadta Szőke Béla megállapítását, hogy ezeknek a keresztéknek a jelenléte a sírokban a görög rítusú kereszténység elterjedését jelzi. (KISS 2000. 74.). Megállapításával magam is egyetértek, hozzáfűzve, hogy a Felső-Tisza-vidéken is a kereszténység (az ibrányi temetkezés a X. század közepe tájára keltezhető) korai terjedését bizonyítja. Ezt támasztják alá további olyan leletek a Rétközben, mint a fent említett, Beszterecről származó gyertyatartó és ugyanonnan a szenteltvíztartó. Ez utóbbit legutóbb Kiss Etele keltezte meggyőzően a X. század végére – XI. század elejére (KISS 1996.). A besztereci leletek egy igen korai görög rítusú templom létre is utalnak Beszterecen.

Az Ibrány–Esbó-halmi kereszt rózsafüzér-szerűen felfűzött gyöngysor végén lógott. A kereszt felett egy róka fog amulettet találtunk ugyanerre a nyakláncra fűzve. Az amulett ellenére aligha vonható kétségbe, hogy az ibrányi kereszt a kereszténység korai elterjedésének bizonyítéka.

Az ibrányi 197a. sírban egy bronzgomb éppen a kereszt fölött került elő (65. kép 5.). Ez alapján a keresztet a fiatal nő a ruha alatt viselte. A korán meghalt Úz István nyíregyházi ortodox parókus hívta föl a figyelmet arra, hogy az egyházzsakadás hivatalosan elfogadott időpontja ugyan későbbre esik, de a két egyház ebben az időszakban rítusaiban már elkülönült. Ebben az időszakban a keleti keresztények már a ruha alatt, a nyugatiak fölött viselték a keresztet.

Kevésbé egyértelmű ez a kérdés a tiszabezdédi 8. sír tarsolylemeze esetében. A lemez díszítését a pogány és keresztény jelképek összekapcsolásának legfőbb példaként szokták idézni (vö. DIENES 1974. 48.). Valójában a keresztmotívumról nem dönthető el a tárgy körültekintő, behatóbb vizsgálata híján, hogy lehet-e azt egy tarsolylemezen valóban keresztény szimbólumnak tartani vagy sem.

<sup>148</sup> Sajátos módon az algyői kereszt is hajfonatkorongos sírban fordult elő, akárcsak az ibrányi.

## Földvárak

A Rétközben három földvárról van tudomásunk: Beszterec, Demecser, Tuzsér – ez utóbbi bizonytalan, és van olyan elgondolás, hogy a kisvárdai vár alatt kellene lennie egy további földvárnak.

### Beszterec (5. kép)

Az egyetlen megásott rétközi vár a besztereci.

Elmondhatjuk róla, hogy stratégiai szempontból nagyon jól kiválasztott helyen épült. Az egykori Beszterec település is a mocsárból kiemelkedő sziget. Elérni az ún. Gyalap útján lehetett, vízen (MIKESY 1940. 12.). A várat így tulajdonképpen két „vízi út” kereszteződésében emelték, jól védhető, mocsaras területen. Dél felől a Gyalap útja vezetett hozzá. Délről és keletről a Jára övezte. Maga a vár pedig a Tice déli partján feküdt. A Tice és a Jára a Rétközben kanyargó nagy ér része. Mint a rétközi fejezetben bemutattam, ez a csendes folyású ér volt a Rétköz járható vízi útja. (A topográfiahoz vö. KISS 1961. 32. oldal utáni térkép).

A várat az ásatása során előkerült kerámia alapján keltezni nem lehet. Az ásató – Németh Péter – az építés idejét a X–XI. század fordulójára helyezte a sánc lábánál talált sarkantyú (7. tábla 3.) alapján. A sarkantyúkat tárgyaló részben kitértem a tárgy keltezésének kérdésére. Arra a következtetésre jutottam, hogy ez a lelet jelen ismereteink mellett nem alkalmas a vár építési korának a meghatározására. Kiindulhatunk viszont abból, hogy a Várszigeten talált szenteltvíztartó edény a X. század végén – a XI. század elején készült (KISS 1996.). A bizánci misszió eredményeként felépített és a Megváltó tiszteletére szentelt egyháznak ekkor tehát már állnia kellett (NÉMETH 1986. 127.). A földvárat eszerint valószínűleg ennél korábbi időpontban emelték.

Beszterec környékén tudunk egy temetkezőhelyről, ez a Gyalap-tanya, ahol egy kétélű kardos, lovas férfi sírjára akadtak (17–19. tábla). A közelből egy másik kard előkerüléséről is van adatunk (Katalógus 2/1.).

A másik említendő lelet korábbi: ez egy színarany övveret (20. tábla 1.), mely fejedelmi temetkezésre utal. Sajnos pontos lelőhelyét nem ismerjük, de besztereci előkerülése így is figyelemre méltó egy földvár körzetében.

A vár pusztulását Németh Péter a tatárjárás idején sejtí, amikor elrejtették volna a szenteltvíztartó edényt is (NÉMETH 1986. 127., NÉMETH 1988. 90–92.). Érvet azonban e keltezés mellett nem hozott föl. Ez a datálás azért meglepő, mivel épp Németh Péter hívta föl a figyelmet arra, hogy a tatárjárás pusztításai a Rétközön alig-alig érintették, mivel itt a mocsaras terület jó védelmet biztosított (MEZŐ–NÉMETH 1972. 9.).

A besztereci földvár tehát valószínűleg az ország keleti peremén kiépülő<sup>149</sup> védvonal része lehetett (vö. NÉMETH 1996b. 227–228.), ennek ellenére az olyan – a korai földvárakról szóló – összefoglalókból, mint pl. BÓNA 1998. kimaradt.

A besztereci földvár ma már nem kutatható. 1955-ben barbár módon szétrombolták (NÉMETH 1986. 127.).

### Demecser

A kicsi, 40x26 méteres földvár építését Németh Péter a XII–XIII. századra keltezte, s a tatárjáráskor elpusztított helyek közé sorolta három adat alapján (NÉMETH 1988. 90–92.).

1. A felszínén gyűjtött kerámia kizárólag késő Árpád-kori, mennyisége rövid használatra utal.
2. 1325-ben egy oklevélben megemlíti a *castrumot*, mely Lakteleke tartozéka. A -teleke utótagú nevek a XIII. század elejétől jelentek meg.
3. A földvár területén talált kun fegyverek a tatárjárás idejére datálhatók (28. tábla).

### Tuzsér

Jósa András egy 2 hold területű földvárat írt le a tuzséri Tiszaparton, ahonnan Árpád-kori kerámia került a múzeumba (JÓSA é.n. 396.). A várat többszöri kísérlet ellenére sem sikerült megtalálnunk, talán a Tisza elmosta azóta (vö. NÉMETH é.n. 17.).

### Kisvárd

Németh Péter elképzelése szerint egy vár állt itt, melyet ugyan ezideig nem sikerült megtalálni, de a XV. századi vár helyén kell keresnünk (NÉMETH 1993. 142.). Várdát „körbeölelik” azok a temetőhelyek, ahol a honfoglalás kori főnököket és családtagjaikat temették el. Ilyen Beszterec, Rétközberencs, Tuzsér, Tiszabездéd, s a Rétközön kívül eső Eperjeske, Anarcs (DIENES 1964/65. 100., DIENES 1974. 24., NÉMETH 1993. 142.).

<sup>149</sup> Hogy mikor épült ki ez a védvonal, az jelenleg éles viták keretein belül áll (lásd BÓNA 1995., NÉMETH 1996b., BÓNA 1998., MAKKAY 2002.). A kérdéshez nem kívánok hozzászólni.



## Még néhány szó az Árpád-kori Rétközl

*„Akkor Szabolcs, a nagy vitézségű férfiú szemrevételezett egy Tisza menti helyet, majd mikor közelebről megismerte előnyeit, úgy vélte, hogy várépítésre különösen alkalmas lenne. Miután társaival együtt döntést hozott, az egybehívott szolganéppel nagy árkot ásott és egy igen erős földvárat építtetett, amelyet ma Szabolcsnak hívnak.*

*Akkor Szabolcs és társai a vidék lakosai közül sokakat a vár szolgálatára rendelték; ezeket ma várnépeknek nevezzük. Egy kiváló vitéz, Ekölcs vezetésével katonáik egy részét itthagyták, majd megtették az előkészületeiket a továbbvonuláshoz. Akkor Szabolcs és társai seregüket két részre osztották, hogy egyikük a Szamos folyó mentén, másikuk a nyírségi részekben vonuljon. Szabolcs és Lél apja Tas a sereg felével a Tisza partján indult meg, letörve az arra lakókat ...”*  
(Anonymus 21.)

A Rétköz – mint a Felső-Tisza-vidék része – a honfoglalástól a megyeszervezésig tartó időszakban az ország egyik legfontosabb területe volt. Korán kialakult itt egy igen sűrű településhálózat. A régészeti leletek és a forrásokból ismert települések összhangba hozása még a jövő feladata. A temetkezések alapján valamivel többet tudunk mondani a terület történetéről.

A Rétköz a honfoglalók által legkorábban megszállt terület része volt. Az anonymusi hagyomány szerint Árpád Vereckei-hágón átkelő seregei a Tisza jobb partján vonultak Borsodig. Itt határozták el, hogy megszerzik Ménmarót birtokait. A Tiszán átkelő csapatok egyik vezére Szabolcs ekkor építtette meg Tisza parton álló várát. A honfoglaló seregek egyik fele Szabolcsból a Tisza partján indult tovább kelet felé, hogy megvívjanak Ménmaróttal. A „Tisza partja”, ahol a seregek vonultak csak a Rétköz peremén végigfutó, többször emlegetett út lehetett (vö. a 17. lábjegyzetben írtakkal). Anonymustól azt is megtudjuk, hogy „a vidék szinte egész lakossága önként meghódolt”.

A régészeti leletek alapján ez az önként meghódoló lakosság meglehetősen gyér lehetett a Rétközben. A terület keleti része az avar gyepű része volt, nyugati felén avar lakosságot találtak a honfoglalók. A sírleletek alapján a honfoglalók és az itt talált (alapvetően avar) lakosság összeolvadása hamar megkezdődött: a X. század közepén nyitott ún. köznépi temetőben már ez követhető nyomon. A honfoglalók jellegzetes leletei és rítusa (pl. Ibrány–Esbó-halom 197. vagy 199. sír) ezekben a temetőben együtt fordul elő a honfoglalók által „helyben talált” lakosság új, immár a X. századra jellemző hagyatékával. A „helyben talált” kifejezést azért tettem időzőjelbe, mert nem világos számomra, hogy a köznépi temetők alapján rekonstruálható viszonylag nagy számú „öslakosság” mekkora hányada származik azok közül, akik a honfoglaláskor a Felső-Tisza-vidéken laktak és mekkora hányada kerülhetett/települhetett ide a X. század közepén (lásd az antropológiai vizsgálatok eredményeit!). A kérdést már csak azért is nyitva hagyom, mert ez alapvetően a megelőző időszak – a IX. század – kutatási problémáit érinti.

A honfoglalók nyilván azonnal megszervezték a hatalmuk alá kerülő új területeket. Fölépíttették Szabolcs várát pl. és a meghódítottak közül „sokat a vár szolgálatára rendelték.” A szolgálatra rendelt – a fentiekből következően avar eredetű – meghódítottak települése lehetett a Rétközben Kovácsi(telek), Szántó (telek), Solymos(telek)<sup>150</sup> és (Nagy)halász. E szolgálatra rendelték avar eredetének feltételezése esetén talán közelebb jutunk azoknak a kérdéseknek megválaszolásához is, melyeket Németh Péter fogalmazott meg a legélesebben: „honnan kerül a várak köré ez a népesség, hol éltek a várnépek elődei a 10. század utolsó harmada előtt? Miért nem ismerjük korábbi leleteiket, a várszolgálat előtt mivel foglalkoztak? Valóban tele-píttették őket, hogyan zajlott le ez a százakat-ezreket megmozdító változás?” (NÉMETH 1996b. 226–227.).

Hogy vidékünkön valamiféle területi szerveződések – melyek a később kialakított megyék előzményét jelentették – a honfoglalás nyomán azonnal kialakultak, arra nemcsak Szabolcs várának építése utal. A Rétköz nyugati fele Szabolcs megye része lett, a keleti fele Borsova határvármegyéhez (marchia) tartozott. Szabolcs vármegye határa egybeesett az egri püspökség szabolcsi főesperességének határával. Az esperesi kerületi beosztás 1804-ig fennállt, így a megye határának meghúzása nem okoz problémát. (KRISTÓ 1999. 404–405.)

<sup>150</sup> A telek utótag jelzi azt is, hogy valószínűleg a tatárjárás alatt elpusztult falvak (MEZŐ–NÉMETH 1972. 13.).

Más megközelítésben: az 1332–1335-ös pápai tizedlajstrom a borsovai esperesség falvait sorolja föl. Ebben az összeírásban a Rétközből a következő falvak szerepelnek: Beszterec, Pátroha, Dombrád, Demecser, Hene (Nyírbogdány határába olvadt), Ibrány, Ajak, (Fényes)Litke, (Kis)Várda (GYÖRFFY 1987. I. 522., NÉMETH 1993. 144.). Így tehát egyfelől Szabolcs keleti, másfelől Borsova nyugati határáról is vannak adataink. A kettő valóban egybevág. Az egyházigazgatási viszonyok tartóssága miatt ez a határ egyúttal az egykori világi határokat is őrizte, hiszen a korai időszakban az egyházi és világi határ egybeesett. Ennek megfelelően Szabolcs vármegye kialakításának idejéig visszavezethető keleti határát a Nagyhalász – Kemece (Szabolcs keleti része) és Dombrád – Beszterec – Nyírbogdány (Borsova nyugati pereme) között húzhatjuk meg (NÉMETH 1993. 144.). Ez a vonal viszont egybeesik az avar szállásterület határával, melyet a Csörsz-árok külső vonala jelzett (lásd az avarokról szóló fejezetben!).<sup>151</sup> Egy ilyen egybeesés aligha lehet a véletlen műve. Nem véletlen, hogy Szabolcs a Felső-Tisza-vidék legkorábbi megyéje. Kristó Gyula véleménye szerint 1010 táján már létrejött (KRISTÓ 1999. 404.). Különös, hogy az ibrányi temetőben éppen erre az időszakra keltezhető a leletanyag változása (S végű hajkarikák stb. – lásd ott!), valamint az antropológusok által kimutatott ún. „népességcsere”. Hogy van-e összefüggés a megyeszervezés és a régészeti anyagban kimutatható változások között, azt további kutatások dönthetik el.<sup>152</sup>

Borsova határvármegyét valamivel később szervezték meg. Minthogy Szabolcs megyét nem nevezték határvármegyének, feltételezhető, hogy a tőle keletre fekvő megyét is korán megszervezték (a XI. század vége előtt mindenképpen) (KRISTÓ 1999. 404., 406.). A megye központjának és alapításának idejére vonatkozóan Németh Péter és Kristó Gyula között folyik a vita. Németh Péter véleménye szerint Borsova határvármegye első központja Kisvárda volt, mely jóval kisebb jelentőséggel bírt mint Szabolcs. Kisvárda mint központ mellett szól kedvező fekvése, valamint az a tény, hogy egy vár állt itt, melyet ugyan ezideig nem sikerült megtalálni, de a XV. századi vár helyén keresi a kutatás (vö. a földváraknál írottakkal) (NÉMETH 1993. 142., 144.).<sup>153</sup> Emellett Várda környékén a helyneveknek kialakult egy olyan csoportja, amelyek a határ védelmét biztosító településeit jelölik (Őrmező = ma Mezőladány, Őrpátroha = ma Pátroha, Lövépetri = ma Nyírlövő, a Tiszakönyökben Városlovó és Csobodlovó elpusztult falvak). Az ugyancsak a gyepűvidékre utaló Kapu, Vaskapu, Őrhegy, Leshegy, Gyepű határrészek is Kisvárda körül csoportosulnak (NÉMETH 1975. 5–6.). Németh Péter szerint a központ csak Szent István uralkodása végén került át a Tisza és a Borsova összefolyásánál akkor fölépített borsovai várba (NÉMETH 1993. 142., 144.). Kristó Gyula elveti a kisvárdai vár létezésének teóriáját. A Borsovavár köré szerveződő megyét néhány évtizeddel Szabolcs vármegye kialakítása utánra (legkésőbb 1068 tájára) keltezte. Annyi bizonyos, hogy a XIV. századi krónikakompozíció szerint 1085-ben már létezett Borsovavár megyéje. (KRISTÓ 1999. 406.)

Amíg Kisvárdán nem sikerül a feltételezett korai vár nyomaira rábukkanni, addig Németh Péter elképzelését nem tekinthetjük bizonyítottnak. Annyi bizonyos, hogy Borsova határvármegye volt, azaz itt húzódott egyúttal az országhatár is. A határvonal mentén többnyire királyi birtokok feküdtek, ahol a lakosság egy részének a határvédelem volt a speciális feladata (lásd a feljebb felsorolt erre utaló neveket!). Ez a védelmi szisztéma nem a megyeszervezéssel alakult ki, hanem már a terület honfoglalás kori megszállásakor. Erre utalnak azok a X. századi temetők, melyek jellemzője a fegyveres férfiak nagyobb létszáma. Ilyen Tiszabездé és Tuzsér. De valószínűleg ilyen lehetett Rétközberencs és Ajak(Anarcs) szétdőlt temetője is, de ehhez a határvidéki fegyveres csoporthoz tartoztak az eperjeskei temető használói is. Fegyveresek vigyázták a keletre vezető utat éppúgy, mint a Rétköz peremét is. A keletre vezető úthoz kapcsolódó lelőhely Szolyva/Szvaljava és Alsó-Verecke/Nyizsnyaja Vorota (KOBÁLY 2001.). Az Erdély – a Meszesi kapu – felé vezető út mentén található az újabban előkerült honfoglaló lovas temetkezések Csengerben és Csengersimán (NÉMETH 1996. 25–29., KÁLLAI 1998.).

<sup>151</sup> Az avar szállásterület és a két megye határának egybeesésére Lőrinczy Gábor hívta föl a figyelmemet.

<sup>152</sup> Nem tudjuk pl., hogy Borsova területén a X–XI. századi temetők esetében kimutatható-e a népességcsere, s ha igen, mikorra keltezhető.

<sup>153</sup> Korábban az első nemzeti központtal kapcsolatban merült föl, hogy az nem Borsován keresendő, hanem a Tisza-kanyarban (GYÖRFFY 1987. 520. – a korábbi iroalommal).

Borsova határvármegye területén a XIII. század végére létrehozták Bereg vármegyét (NÉMETH 1993. 145.). Bereg mint erdő első említése 1214-re keltezett (KRISTÓ 1999. 406.). A feltűnő legkorábbi Beregre utaló adatok alapján a várispánság helyhatósági (municipialis) tekintetben a XIII. század elejétől már Bereg provinciához tartozott. A Borsova és Bereg megnevezés egy ideig párhuzamosan használt. Bereg mint comitatus először 1248-ban bukkant föl. Borsova utolsó említése 1261-ből ismert. Borsova várának jelentősége valószínűleg a tatárjárás után szűnt meg – a vár elpusztulhatott –, s ugyanakkor tevődött át a központ Beregbe, ahol valószínűleg vár is épült (LEHOCZKY 1872. oldal). Pesty Frigyes szerint Borsova vármegye utolsó említése 1301 (F. VIII/5, 18 – PESTY 1880. 193.) A borsovai főesperesség helyett 1326-tól beregi főesperesség szerepel (KRISTÓ 1999. 406.). Bereg megye kialakulásával a határok átrendeződtek. Borsova nyugati felének egy része, Kisvárdra környéke Szabolcs részévé vált.

Visszatérve a védelmi rendszerre, arra nagy szükség is lehetett. A XI. században több támadás is érte a Felső-Tisza-vidéket. A Kárpátoktól keletre lakó besenyők–uzok–kunok támadásainak állandóan ki volt téve. Közülük az egyik legpusztítóbb az 1085-ös volt: „...Salamon király ... megszökött, és a kunok fejedelméhez ment, akit Kutesknek hívtak. Esküvel fogadta, hogy az Erdőntúli tartományt örökül birtokul neki adja, és a lányát feleségül veszi, ha hajlandó László ellen az ő segítségére jönni. Kutesk vezér hiú reménytől félrevezetve a kunok nagy sokaságával megrohanta Magyarországot, és egész Ung és Borsova várak vidékéig jutott el. Ennek hallatára László király rájuk rontott, és szétszóródtak a színe előtt, és a kunok sok ezret hányták a kard élére. .... Aztán a király építtetett itt egy egyházat a mindenható Isten tiszteletére és a segedelmével itt aratott győzelem emlékére.” (Thuróczy János: Kun betörés és Szent László harca 1980. 159.)<sup>154</sup>

Nem meglepő, ha ez a vidék a nagypolitika homlokterében állt még ebben az időszakban, hiszen mind Szabolcs vármegye, mind Borsova része volt az 1115-ig fennálló hercegségnek (dukátusnak) (NÉMETH 1983. 17.).

1091-ben ismét támadás érte Szabolcsot és Szatmárt. Németh Péter elképzelése szerint a betörések visszavezethetők arra, hogy László a fiú utód nélkül meghalt Zvonimir horvát király özvegyének (aki László testvére volt) kérésére 1091-ben Horvátországot egy győztes hadjárat során Magyarországhoz csatolta. Mind Róma, mind Bizánc tiltakozott e lépés ellen. Bizánc a kunokkal szövetséget kötött László ellen. A Havasalföld felől Erdélyen át érkezett a Kapolcs vezette kun sereg Biharba. Feldúlták a Nyírséget is. A Tiszán Tokajnál keltek át. A kunok folytatták támadásukat, míg végül a Horvátországból hazatérő László király a Temesnél legyőzte őket. Ez és a Rómával való konfliktus állt a szabolcsi zsinat összehívásának háttérében. (NÉMETH 1983. 18–19.) A helyszín kiválasztásában szerepet játszott László halicsi hadjáratának terve is (NÉMETH 1993. 156.).

A területnek a nagypolitikában játszott jelentős szerepével, illetve a fent említett pusztításokkal, majd később a tatárdúlással állhat összefüggésben az új, idegen telepések megjelenése a Rétközben (is). Kisvárdra környékének történetében jelentős szerephez jutottak a svábföldi Stauf várából a XI. században beköltözött Gut és Keled leszármazottai, a Gutkeledek (NÉMETH 1983. 12.). Minthogy ők csak a XI. században érkeztek ide, azt az elképzelést, hogy a kétélű kardok összefüggésbe hozhatók lennének bevándorlásukkal, nem fogadhatjuk el, hiszen a kardokat ennél korábbi időpontra keltezhetjük (BAKAY 1967. 161., vö. NÉMETH 1975. 12. jegyzet).

A XIII. században pl. kunokat telepítettek a Rétközbe. Az erre vonatkozó adatokat Németh Péter gyűjtötte csokorba (NÉMETH 1988. 89–90.):

– IV. Béla és V. István egy keltezetlen oklevele szerint a Szabolcs megyei Ajak (Ayac), Tass (Thos) és Pátroha (Patroh) birtokokat Thescench és Bailar nevű kunoknak adományozta. A felsorolt falvak Demecser közelében, tőle keletre helyezkedtek el.

– Györffy György írt arról, hogy „Marótról nevezték magukat azok a keresztény kunok, akik IV. Bélától megkapták a Marót (Bars megye) körül fekvő lakatlan ... földeket, 1292-ben azonban átadták (Hontpázmány nb.) Gimesi András fiainak, maguk pedig a Szabolcs megyei Tassra költöztek át.” (Nyír)tass a Rétköz peremén fekszik.

<sup>154</sup> A Szent László kunok elleni hadjáratára, majd templom építésére vonatkozó krónikás hagyomány értékelését foglalta össze Virágh Ferenc (VIRÁGH 1981. 19–22., NÉMETH 1983. 13–15.).



– 1293 körül, amikor (Várdai) Aladár fiai terra Awyk (Ajak!) földet kiváltani akarták, ennek Nyárhidi Keldec (Keldeech de Narhyd) ellentmondott, aki pedig nevéből ítélve ugyancsak kun birtokos lehetett.

– A Zichy-Okmánytár egy 1324-es oklevele szerint Tass, Ajak és Örpátró örökös nélküli kunok birtoka volt.

– Györffy György szerint „Az említett Ajak birtokon 1341-ben szereplő Csortyán János neve ugyanúgy kun eredetre mutat (KÁLLAY 1943. I. 135. Chutyán, a kun Csortán nemzetségnévből), mint a szomszédos Pátróhán és Rozsályon később feltűnő 3-3 Kun nevű jobbágycsalád.”

– Kun névről tudunk Ibrány határából: Jalapár (Lásd a katalógusban Ibrány-Gyalapár!).

A régészeti leletekben az idegen elemek alig-alig jelentkeznek. Kivételes leletegyüttes e tekintetben a Demecser-várszigeti (kétélű kard, szekercék és pánccéling – 28. tábla), melynek tulajdonosa – egy XIII. századi harcos – feltehetőleg kun lehetett.

A kötetben igyekeztem a Rétköz honfoglalás és Árpád-korára vonatkozó adatok lehető legteljesebb repertóriumát közzé tenni. Az értékelés során inkább a problémákra koncentráltam. Nyilvánvalóan számos további, általam nem érintett kérdést vet föl az összegyűjtött anyag, melyet abban a reményben nyújtok át, hogy mások is érdemesnek találják elgondolkodni a kutatás helyzetén, a továbblépés lehetőségein és legfőképpen a honfoglalás és Árpád-korról kialakított és kialakítható képen.

## Irodalom

- A.  
Anjou-kori okmánytár. Codex diplom. Hungaricus Andegavensis. Szerk. Nagy Imre – Tasnádi Nagy Gyula. I–VII. Budapest 1878–1920.
- ACSÁDI 1963/64.  
Acsádi György: A középkori magyar halandóságra vonatkozó paleodemográfiai kutatások eredményei. *Tört. Stat. Évkönyv* 1963/64. (1965) 3–34.
- ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970.  
György Acsádi – János Nemeskéri: *History of Human Life Span and Mortality*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1970.
- ADAM 2002.  
Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. VAH XIII: 1–2. Hg. József Szentpéteri. Budapest 2002.
- Adatok az egri  
Adatok az egri egyházmegye történelméhez. I–IV. Szerk. Kandra Kabos – Leskó József. Eger 1885–1908.
- AHMEDOV–BELOCERKOVSKAJA 1998.  
И.П. Ахмедов – И.В. Белоцерковская: О месте фибул в рязанско-окских могильниках: постановка вопроса. In: Археологические памятники Среднего Поочья. Вып. 7. Ред. В.П. Челянов. Рязань 1998. 105–123.
- ALMÁSSY 1998.  
Almássy Katalin: Kelta temető Tiszavasvári határában. [Une nécropole celtique à Tiszavasvári.] *NyJAMÉ* XXXIX–XL. 1997–1998. (1998) 55–106.
- ANDRÁSFALVY 2002.  
Andrásfalvy Bertalan: A magyarok régi ártéri gazdálkodásáról. *Turán* XXXII. Új V. évfolyam: 3. 2002. május–június 5–14.
- ANJOU-OKLT.  
Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricus tempore regum Andegavensium illustrantia. I–V., VII–IX., XI., XXIX. Szerk. Almási Tibor – Blazovich László – Érszegi Géza – Géczi Lajos – Kristó Gyula – Makk Ferenc – Piti Ferenc. Budapest–Szeged 1990–1999.
- Anonymus  
A magyarok cselekedetei. Ford. Veszprémy László. Millenniumi magyar történelem. Osiris, Budapest 2001.
- ARANYAK 1997.  
Almássy Katalin–S. Csernák Zsuzsanna–Istvánovits Eszter–Kurucz Katalin–Lőrinczy Gábor–Németh Péter–Ulrich Attila–Vörös István: Aranyak a Jósa András Múzeumban. Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 1. Szerk. Almássy Katalin – Istvánovits Eszter – Kurucz Katalin. Nyíregyháza 1997.
- AUFDERHEIDE–RODRIGUEZ–MARTIN 1997.  
Arthur C. Aufderheide – Conrado Rodriguez-Martin: *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*. Cambridge University Press, Cambridge 1997.
- AZ ALFÖLD 1993.  
Az Alföld a 9. században. Szerk. Lőrinczy Gábor. Móra Ferenc Múzeum, Szeged 1993.
- AZT  
Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez. I–XXVI. Szerk. Dongó Gyárfás Géza. 1895–1928.
- BAKAY 1965.  
Bakay Kornél: Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéséhez. Dunántúli dolg. 1. Janus Pannonius Múzeum, Pécs 1965.
- BAKAY 1967.  
Kornél Bakay: Archäologische Studien zur Frage der ungarischen Staatsgründung. Angaben zur Organisierung des fürstlichen Heeres. *AAH* 19. 1967. 105–173.
- BAKAY 1978.  
Bakay Kornél: Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén. [Gräberfelder an der Eipel aus der Zeit der ungarischen Landnahme und Staatsgründung] *StudCom* 6. 1978.

- BÁLINT 1969.  
Bálint Csanád: A honfoglalás-kori lovastemetkezések néhány kérdése. [Über die Pferdebestattungen der Landnahmezeit.] *MFME* 1969: 1. 107–114.
- BÁLINT 1975.  
Bálint Csanád: A szaltovó–majaki kultúra avar és magyar kapcsolatairól. [К вопросу о связях салтово–маяцкой культуры с аварами и древними венграми. On the Avar and Hungarian relations of the Saltovo–Mayak culture.] *ArchÉrt* 102. 1975. 52–63.
- BÁLINT 1976.  
Bálint Csanád: A magyarság és az ún. Bjelo brdoi kultúra. [Die Ungarn und die sogenannte Bjelo brdo Kultur.] *Cumania* IV. 1976. 225–254.
- BÁLINT 1980.  
Bálint Csanád: Természeti földrajzi tényezők a honfoglaló magyarok megtelepedésében. [Die Rolle der geographischen Gegebenheiten (der Bodenarten) bei der Ansiedlung der landnehmenden Ungarn.] *Ethn.* XCI: 1. 1980. 35–52.
- BÁLINT 1991.  
Bálint Csanád: Südungarn im 10. Jahrhundert. *StudArch* XI. 1991.
- BÁNFFY  
Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez. I–II. Szerk. Varjú Elemér – Iványi Béla. Budapest 1908–1928.
- BÉL–SCHEMBERGER 1979.  
Bél Mátyás–Schemberger Ferenc: Szabolcs megye a XVIII. században. Ford. Balogh István. Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás I–II. Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Kiadványai. Szerk. Gyarmathy Zsigmond. Nyíregyháza 1979. 12–76.
- BENDE–LŐRINCZY 1997.  
Bende Livia–Lőrinczy Gábor: A szegvár–oromdülői 10–11. századi temető. [Das Gräberfeld von Szegvár–Oromdülő aus dem 10. bis 11. Jahrhundert.] *MFME – StudArch* III. 1997. 201–285.
- BENKŐ 1998.  
Benkő Loránd: Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Akadémiai Kiadó, Budapest 1998.
- BESSENYEI  
Széll Farkas: A nagybesenyői Bessenyei-család története. Budapest 1890.
- BÓNA 1986.  
Bóna István: Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Szerk. Entz Géza. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986. 15–91.
- BÓNA 1993.  
Bóna István: A honfoglalás előtti kultúrák és népek. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája 1. Történelem és kultúra. Szerk. Cservenyák László. Nyíregyháza 1993. 63–137.
- BÓNA 1995.  
Bóna István: Az Árpádok korai várainál. *Ethnica* Kiadás, Debrecen 1995.
- BÓNA 1998.  
Bóna István: Az Árpádok korai várai. *Ethnica* Kiadás, Debrecen 1998.
- BUDINSKÝ–KRIČKA–FETTICH 1973.  
Vojtech Budinský–Krička – Nándor Fettich: Das altungarische Fürstengrab von Zemplín. *Archaeologica Slovaca – Monographiae Instituti Archaeologici Nitriensis* II. Bratislava 1973.
- CNH  
Réthy László: *Corpus nummorum Hungariae*. Magyar egyetemes érmetár I: Árpádházi királyok kora. Budapest 1899.
- CNI  
*Corpus Nummorum Italicorum* I–XIX. Roma 1910–1940. (VII. kötet – 1915., VIII. kötet – 1917.)
- CSALLÁNY 1956.  
Csallány Dezső: A vencesellői figurális bronzlap. *SzSzSze* 1. 1956. 49–51.

- CSALLÁNY 1958.  
Csallány Dezső: Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. [Awarische Funde des Komitats Szabolcs-Szatmár.] *NyJAMÉ* 1. 1958. (1960) 31–83.
- CSALLÁNY 1959.  
Dezső Csallány: Ungarische Zierscheiben aus dem X. Jahrhundert. *AAH* X. 1959. 281–325.
- CSALLÁNY 1961.  
Csallány Dezső: Tuzsér–Előtői dűlő. Ásatási jelentés. *MNM Adattár* 35. II. 1961.
- CSALLÁNY 1970.  
Csallány Dezső: Weiblicher Haarflechteschmuck und Stiefelbeschläge aus der ungarischen Landnahmezeit im Karpatenbecken. *AAH* 22. 1970. 261–299.
- CSÁNKI 1890/1913.  
Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V. Budapest 1890–1913.
- DAIM 2000.  
Falko Daim: „Byzantinische“ Gürtelgarnituren des 8. Jahrhunderts. In: Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt. Hrsg. Falko Daim. Monographien aus Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 7. Wien 2000. 77–204.
- DIENES 1956.  
Dienes István: Un cimetière de hongrois conquérants à Bashalom. *AAH* 7. 1956. 245–277.
- DIENES 1961.  
Dienes István: Honfoglaló magyarok. In: A kisvárdai vár története. Szerk. Éri István. Kisvárdai 1961. 95–196.
- DIENES 1963.  
István Dienes: Honfoglalóink halottas szokásának egyik ugor kori eleméről. [Über ein aus der ugrischen Zeit stammendes Element der Bestattungssitten der landnehmenden Ungarn.] *ArchÉrt* 91. 1963. 108–111.
- DIENES 1964A.  
Dienes István: Honfoglalás kori tarsolyainkról. [Les aumônières Hongroises de l'époque de la conquête.] *FA* XVI. 1964. 79–112.
- DIENES 1964/65.  
Über neuere Ergebnisse und Aufgaben unserer archäologischen Erforschung der Landnahmezeit. *MFME* 1964–1965: 2. (1966) 73–111.
- DIENES 1965.  
Dienes István: Honfoglaláskori kutatásunk újabb eredményeiről és feladatairól. *Jászkunság* 11. 1965. 145–150.
- DIENES 1966.  
Dienes István: A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanulsága. [Некоторые выводы относительно конской сбруи венгров-завоевателей родины. Quelques enseignements tirés de l'harnachement des hongrois conquérants.] *ArchÉrt* 93. 1966. 208–234.
- DIENES 1968.  
Dienes István: A magyar honfoglalás kora. In: A magyar régészet regénye. Szerk. Szombathy Viktor. Panoráma, Budapest 1968. 135–194.
- DIENES 1970.  
Dienes István: A IX–X. századi társadalom kérdéseihez. Bartha A., A IX–X. századi magyar társadalom c. könyve alkalmából. *MTA II. Oszt. Közl.* XIX. 1970. 111–126.
- DIENES 1972.  
Dienes István: A honfoglaló magyarok. Hereditas, Corvina Kiadó, Budapest 1972.
- DIENES 1974.  
Dienes István: Honfoglaló magyarok. Hereditas, Corvina Kiadó, Budapest 1974.
- DIENES 1986.  
Dienes István: A Felső-Tisza-vidék a X. században. In: Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei II. Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Szerk. Entz Géza. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986. 92–114.

- DIENES 1996.  
Dienes István: Szabolcs megyei honfoglalás és kora Árpád-kori temetők terepbejárás naplója. Jegyzetekkel ellátta és közölte Németh Péter. *SzSzBSzle* 1996: 2. 287–372.
- DIENES 1998.  
Dienes István: A honfoglaló magyarok. Kriterion Kincses Könyvtár. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár 1998.
- DOMAHIDI SIPOS 1956.  
Domahidi Sipos Zsigmond: A „Keresztyén Urak adománya”. *MNy*. LII. 1956. 384–387.
- DOMBAY 1960.  
Dombay János: Árpád-kori temetők Baranyában I. [Friedhöfe aus der Arpaden-Zeit im Komitat Baranya. Могильник из эпохи королей дома Арпадов в области Бараня I.] *JPMÉ* 1960. (1961) 135–158.
- ENTZ 1987.  
Entz Géza: Falusi építkezések. In: Magyarországi művészet 1300–1470 körül I. Szerk. Marosi Ernő. Akadémiai Kiadó, Budapest 1987. 318–321.
- ERDÉLYI 1986.  
Erdélyi István: A magyar honfoglalás és előzményei. Népszerű történelem. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1986. *2. kiad. 2002.!*
- ÉRY 1977.  
Éry Kinga: Embertani adatok a Felső-Tiszavidék X. századi népességéhez. [Anthropological data of the tenth century population of the Upper Tisza Region.] *AnthropKözl* 22: 1–2. 1977. 15–30.
- ÉRY 1997.  
Éry Kinga: A honfoglaló magyarság embertani képe. In: Honfoglalás és Árpád-kor. A Verecke híres útján tudományos konferencia anyagai. Szerk. Makkay János – Kobály József. Clio, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár 1997. 52–56.
- ÉRY 1998.  
Kinga Éry: Length of limb bones and stature in ancient populations in the Carpathian Basin. *Human-biologia Budapestiensis* 26. 1998. 4–87. Map 1–3.
- ÉRY–KRALOVÁNSZKY–NEMESKÉRI 1963.  
Éry Kinga – Kralovánszky Alán – Nemeskéri János: Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja. [A representative reconstruction of historic populations.] *AnthropKözl* 7. 1963. 41–90.
- EVANS–WIXOM 1997.  
The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843–1261. Eds. H. C. Evans – W. D. Wixom. New York 1997.
- F.  
Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. I–XI. Budae 1829–1844.
- FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962.  
Fehér Géza – Éry Kinga – Kralovánszky Alán: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Régészeti Tanulmányok II. Akadémiai Kiadó, Budapest 1962.
- FÉNYES 1851.  
Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. I. kötet, Pesten. 1851.
- FETTICH 1931.  
Fettich Nándor: Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához. *ArchÉrt* 59. (úf. 45.) 1931. 48–112.
- FETTICH 1937.  
Fettich Nándor: A honfoglaló magyarság fémművészete. / Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn. AH XXI. 1937.
- FETTICH 1938.  
Fettich Nándor: A prágai Szent István-kard régészeti megvilágításban. Szent István Emlékkönyv. Szerk. Serédi Jusztinián. III. kötet. Budapest 1938. 475–516.

- FETTICH 1947.  
Fettich Nándor: László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. (Ismertetés) *Századok* 81. 1947. 281–287.
- FETTICH 1959.  
Fettich Nándor: A besztereci románkori aspersorium. [Über das Aspersorium von Beszterec, Komitat Szabolcs.] *NyJAMÉ* II. 1959. 33–50.
- FOLTIN 1883.  
Foltin János: A zátyi apátság. Eger 1883.
- FODOR 1973.  
Fodor István: Honfoglalás kori régészetünk néhány őstörténeti vonatkozásáról. [Über einige frühgeschichtliche Beziehungen unserer landnahmezeitlichen Archäologie.] *FA*. XXIV. 1973. 159–176.
- FODOR 1988.  
Fodor István: Előszó az új kiadáshoz. In: László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Magyar Élet, Budapest 1944. reprint kiadása. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest 1988.
- FODOR 2001.  
Fodor István: Az államalapítás korának hadserege. In: Az államalapítókrol 2000-ben. A VII. Honvéd Emléknep és a Levéltári Napok makói előadásai. Szerk. Halmágyi Pál. *A Makói Múzeumi Füzetek* 98. Makó 2001. 17–39.
- FRISNYÁK 1982.  
Frisnyák Sándor: Adalékok a Szatmár-Beregi síkság, a Rétköz, a Nyírség és a Zempléni-hegység történeti földrajzához (18–19. század). Kandidátusi értekezés. Nyíregyháza 1982.
- GALLINA 1998.  
Gallina Zsolt: Temetkezési szokások egy X–XI. századi (Homokmégy–Székes) temetőben. In: Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1997. Szerk. Romsics Imre – Wicker Erika. Kalocsa 1998. 79–88.
- GALLINA 2000.  
Gallina Zsolt: Honfoglalás kori köznép temetője Homokmégyen. Kalocsai Múzeumi Kiskönyvtár 6. Kalocsa 2000.
- GIESLER 1981.  
Jochen Giesler: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. Ein Betrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken. *PZ* 56. 1981. 3–167.
- GÖMÖR–BÁLINT 1989.  
Reumatológia. Szerk. Gömör Béla – Bálint Géza. Medicina, Budapest 1989.
- GUBA 1999.  
Guba Zsuzsanna: A Kelet-Alföld honfoglalás- és kora Árpád-kori népességtörténetének rekonstrukciója csontvázletek alapján. [Reconstruction of the 10<sup>th</sup>–11<sup>th</sup> century population history in the eastern part of the Hungarian Great Plain on the basis of skeletal remains.] Doktori (PhD) értekezés, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen 1999. Kézirat–Manuscript.
- GUBA–SZATHMÁRY 1999.  
Guba Zsuzsanna – Szathmáry László: Honfoglalás kori népességünk regionális mintázata. [Regional pattern of the conquering Hungarian population.] *AnthropKözl* 40. 1999. 3–13.
- GUBA–SZATHMÁRY 2001.  
Guba Zsuzsanna – Szathmáry László: A honfoglaló magyarság adaptációja. [Adaptation of the Hungarian conquerors.] *NyJAMÉ* XLIII. 2001. 603–608.
- GYÁRFÁS 1870–1875.  
Gyárfás István: A jász-kunok története. Budapest 1870–1875.
- GYÖRFFY 1984.  
Györffy György: Az új társadalmi rend válsága. Trónküzdelmek. In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. 1/1. kötet. Szerk. Székely György – Bartha Antal. Akadémiai Kiadó, Budapest 1984. 835–888.

- GYÖRFFY 1987.  
 Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–III. Akadémiai Kiadó, Budapest 1987.
- GYÖRFFY 1992.  
 Diplomata Hungariae antiquissima I. 1000–1131. Ed. Georgius Györffy. Budapest 1992.
- GYULAI 2000.  
 Gyulai Ferenc: Honfoglalás és Árpád-kori növénytermesztés az archaeobotanika szemszögéből. In: A középkori magyar agrárium. Szerk. Bende Livia – Lőrinczy Gábor. Ópusztaszer 2000. 45–69.
- H  
 Huszár Lajos: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute. Corvina, Budapest 1979.
- H.  
 Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiadják: Nagy Imre – Paúr Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső: I–V. Györött 1865–1873. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső: VI–VIII. Budapest 1876–1891.
- HAJDÚ 1997.  
 Hajdú Márta: Egy rétközi népesség rekonstrukciója csontvázletek alapján. Szakdolgozat, Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Állattani Tanszék, Nyíregyháza 1997. Kézirat.
- HAMPEL 1900.  
 Hampel József: A honfoglalás kor hazai emlékei. In: A magyar honfoglalás kútfoi. Szerk. Pauler Gyula – Szilágyi Sándor. MTA, Budapest 1900. 507–826.
- HAMPEL 1902.  
 Hampel József: Régiségek a honfoglalás korából. *ArchÉrt* 22. 1902. 296–316.
- HAMPEL 1903.  
 Hpl (Hampel József): A M. N. Muzeumi Régiségosztály gyarapodása. *ArchÉrt* 37. (ú.f. 23.) 1903. 425–447.
- HAMPEL 1904.  
 Hampel József: Ornamentika a honfoglalási kor emlékein. *ArchÉrt* 38. (ú.f. 24.) 1904. 105–152.
- HAMPEL 1905.  
 Joseph Hampel: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. Braunschweig 1905.
- HAMPEL 1907.  
 Hampel József: Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1907.
- HELLEBRANDT 1986.  
 Hellebrandt Magdolna: A kesznyéteni szkíta kori temető feltárása. *HOMK* 24. 1986. 21–22.
- HERSHKOVITZ ET AL. 2002.  
 Israel Hershkovitz – Charles M. Greenwald – Bruce Latimer – Lyman M. Jellema – Susanne Wish-Baratz – Vered Eshed – Olivier Dutour – Bruce M. Rothschild: *Serpens endocrania symmetrica* (SES): A new term and a possible clue for identifying intrathoracic disease in skeletal populations. *American Journal of Physical Anthropology* 11. 2002. 201–216.
- HÖLLRIGL 1930.  
 Höllrigl József: Árpádkori keramikánk. I. Fenékbélyeges edények. *ArchÉrt* 58. 1930. 142–169.
- HÜSE 1996.  
 Hüse Lajos: Észak-Tiszántúl 10–12. századi népességének paleodemográfiai leírása Hajdúdorog–Temetőhegy és Püspökladány–Eperjesvölgy magyar temetőinek halandósági viszonyai alapján. Szakdolgozat. KLTE, Debrecen 1996. Kézirat.
- HÜSE–SZATHMÁRY 1994.  
 Hüse Lajos – Szathmáry László: Az Észak-Tiszántúl 10–11. századi demográfiai állapota. Az MTA Sz-Sz-B. M.-i Tud. Test. 1994. évi közgyűlésén és tudományos ülésén elhangzott előadások összefoglalói. Nyíregyháza 1994. 36.
- HÜSE–SZATHMÁRY 2002.  
 Hüse Lajos – Szathmáry László: Eltérő demográfiai típusú népességek az Észak-Tiszántúlon a 10–11. században. MTA-SZAB Tudományos ülésének előadásai. Nyíregyháza 1. 2002. 74–79.

HÜSE–SZATHMÁRY–GURÁLY 1996.

Hüse Lajos – Szathmáry László – Gurály Edina: Az Észak-Tiszántúl egy reprezentatív 10–11. századi népességének szociodemográfiai állapota. In: Honfoglaló magyarság – Árpád-kori magyarság. Szerk. Pálfi György – Farkas L. Gyula – Molnár Erika. JATE Embertani Tanszéke, Szeged 1996. 125–135.

IERUSALIMSKAJA–BORKOPP 1996.

A. A. Ierusalimskaja – B. Borkopp: Von China nach Byzanz. Fröhmittelalterliche Seiden aus der Staatlichen Ermitage Sankt Petersburg. München 1996.

ISTVÁNOVITS 1986.

Istvánovits Eszter: Északkelet-Magyarország területének római kori története. Kandidátusi disszertáció, Budapest 1986. Kézirat.

ISTVÁNOVITS 1996A.

Istvánovits Eszter: 10–11. századi temető Ibrány–Esbó halmon. [Begräbnisplatz aus dem 10–11. Jahrhundert auf dem Hügel von Ibrány–Esbó.] In: A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. Szerk. Wolf Mária – Révész László. „A Magyar Honfoglalás 895–1995 Tokaj” Alapítvány – Herman Ottó Múzeum, Miskolc 1996. 25–46.

ISTVÁNOVITS 1996B.

Istvánovits Eszter: Ibrány–Esbó halom (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.). In: „Őseinket felhozád...” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Szerk. Fodor István – Révész László – Wolf Mária – M. Nepper Ibolya. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1996. 145–150.

ISTVÁNOVITS 1997.

Istvánovits Eszter: Gondolatok az Ibrány–Esbó-halmi X–XI. századi temető kapcsán. In: Honfoglalás és Árpád-kor. A Verecke híres útján tudományos konferencia anyagai. Szerk. Makkay János – Kobály József. Clio, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár 1997. 223–233.

ISTVÁNOVITS 2001.

Istvánovits Eszter: Korai szláv település maradványai Kisvárdai határán. [Reste einer frühslawischen Siedlung in der Gemarkung von Kisvárdai.] *NyJAMÉ* XLIII. 2001. 165–183.

ISTVÁNOVITS 2002.

Istvánovits Eszter: A Rétköz honfoglalás kori településhálózata. In: A Nyírség és a Felső-Tisza-vidék történeti földrajza. Szerk. Frisnyák Sándor, MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete – Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke, Nyíregyháza 2002. 71–80.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1995.

Istvánovits Eszter–Kulcsár Valéria: Szálfegyverek és íjak a Dunától keletre fekvő kárpát-medencei szarmata Barbaricumban. [Stichwaffen und Bögen im östlich der Donau gelegenen sarmatischen Barbaricum des Karpatenbeckens.] *Altum Castrum*. A visegrádi Mátyás Király Múzeum füzetek 4. 1995. 9–32.

ISTVÁNOVITS–KURUCZ 1992.

Istvánovits Eszter – Kurucz Katalin: Mátészalka és környékének története az őskortól a népvándorlás-korig. In: Mátészalka története. Szerk. Ujváry Zoltán. Ethnica Debrecen 1992. 21–84.

ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 1986.

Istvánovits Eszter – Lőrinczy Gábor: Régészeti ásatások és leletek Szabolcs-Szatmár megyében – 1981/83. In: Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról. Folklor és etnográfia 24. Debrecen 1986. 159–209.

JAKUBOVICH 1931.

Jakubovich Emil: Ugocsa–szabolcsi székek a XIV. században. *MNy* XXVII. 1931. 205–209.

JANKOVICH 1994.

Jankovich B. Dénes: Szondázó ásatás Szarvas–Rózsáson. [Sondierungen in Szarvas–Rózsás.] In: A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. Szerk. Lőrinczy Gábor. Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szeged 1994. 405–419.

JÉKEY

Baán Kálmán: A bulyi és jékei Jékey család oklevéltára 1271–1660. Regeszták. Budapest 1937.

JÓSA 1896A.

Jósa András: A bezdédi honfoglaláskori sírmező. *Nyírvidek* 17: 23. 1896. június 7. 3–4.



- JÓSA 1896B.  
 Jósa András: A bezdédi honfoglaláskori temető. *ArchÉrt* 30. (ú. f. 16.) 1896. 385–412.
- JÓSA 1898.  
 Jósa András: Honfoglaló vezér sírja Karászbán. *Nyírvidék* 19: 40. 1898. október 2., 2–3.; 41. 1898. október 9. 3.
- JÓSA 1899.  
 Jósa András: Szabolcsvármegyei Múzeum ős- és középkori tárgyainak ismertetése. Nyíregyháza 1889.
- JÓSA 1900.  
 Jósa András: Emlékek a honfoglalás korából. *ArchÉrt* XX. 1900. 214–224.
- JÓSA 1904.  
 Jósa András: Honfoglaláskori leletről Gégényben. *ArchÉrt* XXIV. 1904. 175–176.
- JÓSA 1912.  
 Jósa András: Honfoglaláskori temető Micske pusztán. *Nyírvidék* 33: 17. 1912. április 28. 2–3.; 18. 1912. május 5. 2–3.; 19. 1912. május 12. 2–3. 20. 1912. május 19. 2–3.
- JÓSA 1914.  
 Jósa András: Honfoglaláskori emlékek Szabolcsban 1. *ArchÉrt* 48. (34.) 1914. 169–184.
- JÓSA 1958.  
 Jósa András régészeti és múzeumi vonatkozású hírlapi cikkei (1889–1900). Összeállította: Csallány Dezső. *JAMK* 2. 1958.
- JÓSA 1968.  
 Jósa András régészeti és múzeumi vonatkozású hírlapi cikkei (1901–1907). Összeállította: Csallány Dezső. *JAMK* 5. 1968.
- JÓSA 1978.  
 Jósa András régészeti és múzeumi vonatkozású hírlapi cikkei (1908–1918). Összeállította: Csallány Dezső. *JAMK* 13. 1978.
- JÓSA é.n.  
 Jósa András: Szabolcs vármegye őstörténete. In: Szabolcs megye. Magyarország Vármegyéi és Városai. Szerk. Borovszky Samu. Apollo Irodalmi Társaság, Budapest é.n. 369–397.
- KALICZ 1957A.  
 Kalicz Nándor: Gáva (Vásártér) honfoglalás kori temető. Jelentés. MNM Adattár 11. G. I. 1957.
- KALICZ 1957B.  
 Kalicz Nándor: Jelentés a Tiszabercel–Ráctemető lelőhelyen végzett leletmentő ásatásról. MNM Adattár 330 Z. IV. 1957.
- KALICZ 1958.  
 Kalicz Nándor: Leletmentő ásatás Rétközberencs–Paromdombon. MNM Adattár 120. R. II. 1958.
- KÁLLAI 1998.  
 Kállai János: Honfoglaló magyar – lábtól lefelé. Régészeti lelet-szenzációra bukkantak Csenger-simán. *KMo* LV: 189. 1998. augusztus 13. csütörtök, 3.
- KÁLLAY 1943.  
 A nagykállói Kállay-család levéltára. (Az oklevelek és egyéb iratok kivonatai.) I–II. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság kiadványai 1–2. Budapest 1943.
- KALMÁR 1971.  
 Kalmár János: Régi magyar fegyverek. Natura, Budapest 1971.
- KÁLNÁSI 1996.  
 Kálnási Árpád: Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük. [Ortsnamentypen und ihre historischen Schichten im Komitat Szatmár.] A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 67. Debrecen 1996.
- KARÁCSONYI 1901.  
 Karácsonyi János: Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól. *Századok* 35. 1901. 1039–1058.

KESZI 1999.

Keszi Tamás: 10. századi zárt lemezgyűrűk pajzs alakúan kiszélesedő fejjel, pentagramma és madár ábrázolással. [Geschlossene Plattenringe aus X. Jahrhundert mit Schildförmig ausgebreitetem Kopf, mit Darstellung von Pentagramma und Vogel.] In: A népvándorlaskor fiatal kutatói 8. találkozójának előadásai. Szerk. S. Perémi Ágota. Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, Veszprém 1999. 133–148.

KISS 1937.

Kiss Lajos: Honfoglaláskori sírok Tiszabercelen. [Gräber aus der Landnahmezeit in Tiszabercel.] *Dolg.* XIII. Szeged 1937. 240–246.

KISS 1938.

Kiss Lajos: A Beszterec–gyalaptanyai honfoglaláskori sírlelet. [Ein Grabfund aus der Landnahmezeit in Beszterec.] *Dolg.* XIV. 1938. 201–205.

KISS 1961.

Kiss Lajos: Régi Rétköz. Akadémiai Kiadó, Budapest 1961.

KISS 1983.

Kiss Attila: Baranya megye X–XI. századi sírleletei. [Grabfunde aus dem 10. und 11. Jahrhundert im Komitat Baranya (Ungarn).] Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga 1. Akadémiai Kiadó, Budapest 1983.

KISS 1985.

Attila Kiss: Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jahrhundert. In: Bayern und ihre Nachbarn 2. Mrg. Herwig Friesinger – Falko Daim. Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung, 9. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 1985. 217–389.

KISS 1987.

Attila Kiss: Beigaben von zwei Frauengräbern der ungarischen Landnahmezeit (Almásfüzitő, Bugyi). *AlbaRegia* 23. 1987. 127–136.

KISS 1988.

Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest 1988.

KISS 1990.

Kiss Lajos: Középkori földrajzi nevek magyarázata. *MNy* LXXXVI: 3–4. 1990. 161–172.

KISS 1996.

Kiss Etele: A besztereci szenteltvíztartó és a bizánci fémművesség egyes datálási problémái. [Sur le bénitier de Beszterec et sur certains problèmes de datation de l'orfèvrerie Byzantine.] *FA* XLV. 1996. 201–224.

KISS 2000A.

Kiss Gábor: Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei. [Angaben zur Geschichte des Komitats Vas im 10.–12. Jahrhundert.] Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 2. Szombathely 2000.

KISS 2000B.

Kiss Gábor: A történeti Vas vármegye 11–12. századi templomairól. [Über die Kirchen des geschichtlichen Komitates Vas aus dem 11. bis 12. Jahrhundert.] In: Hadak útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája. Szerk. Bende Livia – Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba. Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szeged 2000. 379–391.

KNIEZSA 1933.

Kniezsa István: A magyar zs hang eredete. *MNy* XXIX. 1933. 94–104.

KNIEZSA 1938/2000.

Kniezsa István: Magyarország népei a XI. században. Kiss Lajos bevezető tanulmányával. Kisebbségkutatási Kiadványok, Lucidus Kiadó, Budapest 2000. (Eredeti kiadás: Magyarország népei a XI.-ik században. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. II. kötet. Budapest 1938. 365–472.)

KNIEZSA 1943/2001.

Kniezsa István: Kelet-Magyarország helynevei. Kiss Lajos bevezető tanulmányával. Kisebbségkutatási könyvek. Kisebbségkutatási Kiadványok, Lucidus Kiadó, Budapest 2001. (Eredeti kiadás in Magyarok és románok I. Budapest 1943. 111–313.)

- KNOTIK 1971.  
T. Knotik Márta: Szabadkígyósi X. századi sírok textilmaradványainka vizsgálata. [Examination of the textile remains of the 10<sup>th</sup> century cemeteries at szabadkígyós.] *Békés megyei múzeumok közleményei* 1. 1971. 105-113.
- KNOTIK 1982.  
Kőhegyi Mihály – T. Knotik Márta: A madarasi (Bács-Kiskun m.) honfoglaláskori temető textilpántjainak vizsgálata. *Cumania* VII. 982. 191-200., 308-312.
- KNOTIK in print  
T. Knotik Márta: kézirat, nyomdára készen.
- KOBÁLY 2001.  
Kobály József: Néhány adat Kárpátalja honfoglalás és Árpád-kori leleteiről. [Über die landnahme- und arpadenzeitlichen Funde der Karpatoukraine.] *NyJAMÉ* XLIII. 2001. 197-224.
- KORMÁNY 2000.  
Kormány Gyula: A Rétköz földrajza. (A kistáj gazdaságának természeti- és társadalomföldrajzi alapjai.) [The Geography of the Rétköz Region.] Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke, Nyíregyháza 2000.
- KOUDELKA 1886.  
F. Koudelka: Das Verhältniss der Ossa longa zur Selehöhe bei den Säugethieren. Ver. 24. 1885. Brünn 1886. 127-153.
- KOVÁCS 1896.  
Kovács István: Ajak község monográfiájáról. *Nyírvidék* XVII: 30. 1896. júli. 26. 1-2.
- KOVÁCS 1970.  
Kovács László: A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsás temetkezésük. [Die Lanzen der landnehmenden Ungarn und ihre Lanzenbestattung.] *AlbaRegia* 11. 1970. 81-108.
- KOVÁCS 1971.  
Kovács László: A Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárának XI-XIV. századi csillag alakú buzogányai. [Les massues étoillées des XI<sup>e</sup>-XIV<sup>e</sup> siècle conservées au Musée National Hongrois.] *FA* XXII. 1971. 165-181.
- KOVÁCS 1976.  
László Kovács: Ausgrabungen der Gräberfelder des ungarischen gemeinen Volkes in Szabolcs und Timár. *AAH* 28. 1976. 383-389.
- KOVÁCS 1980-81.  
László Kovács: Vooruženie vengrov – obretatelej rodiny: sabli, boevye topory, kop'ja (Die Waffen der landnehmenden Ungarn: Säbel, Kampfäxte, Lanzen). *MittArchInst* 10/11. 1980-1981. 243-255.
- KOVÁCS 1985.  
Kovács László: Kora Árpád-kori temetőrészlet Dabas (Gyón)-Páphegyen. [Früharpadenzeitlicher Gräberfeldteil in Dabas (Gyón)-Páphegy.] *StudCom* 17. 1985. 369-386.
- KOVÁCS 1985B.  
László Kovács: Über die Datierung der Grabfunde des 10. Jahrhunderts in Ungarn anhand der Arbeit von J. Giesler: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. *AAH* 37. 1985. 207-222.
- KOVÁCS 1986.  
Kovács László: Viselet, fegyverek. In: Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi. Zrínyi Kiadó, Budapest 1986. 216-313.
- KOVÁCS 1986A.  
Kovács László: A Tiszalúc-sarkadpusztai (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) 11. századi magyar temető (előzetes jelentés). [Der ungarische Friedhof von Tiszalúc-Sarkadpuszta (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén) aus dem 11. Jh. (Vorbericht).] *ArchÉrt* 111. 1986. 218-223.
- KOVÁCS 1986B.  
Kovács László: Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán II: a homokbányai temetőrészlet. (Adatok a nyéltámaszos balták, valamint a trapéz alakú kengyelek értékeléséhez). [Landnahmezeitliche Gräber in Nagytarcsa II: Gräberfeldabschnitt in der Sandgrube. (Beiträge zur Wertung der Äxte mit Schaftlochklappen sowie der trapezförmigen Steigbügel).] *ComArchHung* 1986. 93-121.

- KOVÁCS 1986c.  
Kovács László: Über einige Steigbügeltypen der Landnahmezeit. *AAH* 38.1986.195–225.
- KOVÁCS 1986/87.  
Kovács László: A magyar honfoglalás kori pénzletek keltező értékéről. [Über den datierenden Wert der ungarischen landnahmezeitlichen Münzfunde.] *HOMÉ* XXV–XXVI. 1986/87. (1988) 161–175.
- KOVÁCS 1988.  
Kovács László: A tímári (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglalás kori temetőmaradványok. [Landnahmezeitliche Gräberfeldreste von Tímár (Kom. Szabolcs-Szatmár).] *ComArchHung* 1988. 125–158.
- KOVÁCS 1989A.  
Kovács László: A Nagyhalász–zomborhegyi 10. századi magyar temetőrészlet. [Ungarischer Friedhofsteil von Nagyhalász–Zomborhegy aus dem 10. Jahrhundert.] *ComArchHung* 1989. 165–176.
- KOVÁCS 1989B.  
László Kovács: Münzen aus der ungarischen Landnahmenzeit. Archäologische Untersuchung der arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts. *Fontes AH* 1989.
- KOVÁCS 1990.  
Kovács László: Szablya–kard fegyverváltás. A kétélű kardos 10–11. századi magyar sírok kérdéséhez. [Замена сабли мечом. К датировке погребений древних венгров X–XI веков с двулезвийным мечом. Säbel–Schwert Waffenwechsel. Zur Datierung der ungarischen Gräber mit zweischneidigen Schwertern im 10–11. Jahrhundert.] *ArchÉrt* 117. 1990. 39–49.
- KOVÁCS 1993.  
Kovács László: Képes szótár vázlata a Kárpát-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleleteinek leletkataszteréhez. Kézirat, Budapest 1993.
- KOVÁCS 1994.  
László Kovács: Das Früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs. *VAH* VI. 1994.
- KOVÁCS 1994A.  
Kovács László: Fegyverek és pénzek. In: Honfoglalás és régészet. A honfoglalásról sok szemmel I. Szerk. Kovács László. Balassi Kiadó, Budapest 1994. 181–194.
- KOVÁCS 1995.  
Kovács László: A Kárpát-medence kétélű kardjai a 10. század 2. feléből. [Die zweischneidigen Schwerter des Karpatenbeckens im 2. Hälfte des 10. Jhs.] *ComArchHung* 1994–1995. (1995) 153–189.
- KOVÁCS 1996.  
Kovács László: Ami a zsákmányból megmaradt. In: Honfoglaló őseink. Szerk. Veszprémy László. Zrínyi Kiadó, Budapest 1996. 109–127.
- KOVÁCS 1996A.  
Kovács László: Fegyver s vitéz. In: Honfoglaló őseink. Szerk. Veszprémy László. Zrínyi Kiadó, Budapest 1996. 80–108.
- KOVÁCS 2001.  
Kovács László: A magyar kalandozások. In: Az államalapítókról 2000-ben. A VII. Honvéd Emléknep és a Levéltári Napok makói előadásai. Szerk. Halmágyi Pál. *A Makói Múzeumi Füzetek* 98. Makó 2001. 5–16.
- KÖLTŐ 1996.  
Költő László: Az első honfoglalók a Balaton déli partján. [Die ersten Landeseroberer am Südufer des Plattensees.] In: A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. Szerk. Wolf Mária – Révész László. „A Magyar Honfoglalás 895-1995 Tokaj” Alapítvány – Herman Ottó Múzeum, Miskolc 1996. 187–196.
- KRALOVÁNSZKY 1962.  
Kralovánszky Alán: Kora Árpád-kori mezőgazdasági eszközök a Közép-Duna-medencéből. [Сельскохозяйственные орудия производства ранней эпохи Арпада в бассейне Среднего Дуна. 9th to 12th century agricultural implements from the Middle-Danube basin.] *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* 1962. 116–127.

- KRISTÓ 1976.  
 Kristó Gyula: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. *Acta Historica* LV. 1976.
- KRISTÓ 1988.  
 Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Nemzet és Emlékezet. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1988. 368–369.
- KRISTÓ 1997.  
 Kristó Gyula: A Kárpát-medence X. századi helyneveiről. *MNy* XCIII: 2. 1997. 129–135.
- KRISTÓ 1999.  
 Kristó Gyula: Megyék születése a Felső-Tisza vidékén. *SzSzBSzle* XXXIV: 4. 1999. 403–412.
- KRISTÓ 2002.  
 Kristó Gyula: Árpád fejedelemtől Géza fejedelemig, 20 tanulmány a 10. századi magyar történelemtől. Akadémiai Kiadó, Budapest 2002.
- KULCSÁR 1996.  
 Kulcsár Mihály: Néhány megjegyzés az árpád-kori karikaékszerek viseletének kérdéséhez. Az ún. köpűs záródású karikák. *Savaria* 22: 3. 1992–1995. (1996) 249–275.
- KÜRTI 1978/79.  
 Kürti Béla: Honfoglalás kori magyar temető Szeged–Algyőn. (Előzetes beszámoló.) [Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged–Algyő.] *MFMÉ* 1978–1979. 323–345.
- KÜRTI 1996.  
 Kürti Béla: A honfoglaló magyar női viselet. (Leletek és rekonstrukciók). [Die Frauentracht der landnehmenden Ungarn. (Funde und Rekonstruktionen).] In: A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. Szerk. Wolf Mária – Révész László. „A Magyar Honfoglalás 895–1995 Tokaj” Alapítvány – Hermann Ottó Múzeum, Miskolc 1996. 148–161.
- KÜRTI 1996A.  
 Kürti Béla: Egy honfoglalás kori tárgy eredetéhez. [Zur Herkunft eines Gegenstandes aus der Landnahmezeit.] *ComArchHung* 1996. 151–163.
- KVASSAY 1982.  
 Kvassay Judit: Kerámia X–XI. századi sírokban. Bölcsészdoktori disszertáció, Budapest 1982. Kézirat
- LANGÓ 2000.  
 Langó Péter: Megjegyzések a Kárpát-medence X–XI. századi huzalkarpereceinek és sodrott karpereceinek viseletéhez és használati idejéhez. [Beiträge zur Tracht und Benutzungszeit der Draht- und gedrehten Armringe im Karpatenbecken des 10.–11. Jahrhunderts.] *NyJAMÉ* XLII. 2000. 33–57.
- LÁSZLÓ 1942.  
 László Gyula: Kolozsvári Márton és György Szent György-szobrának lószerszámja. *Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve* 1942. Kolozsvár 1943.
- LÁSZLÓ 1944.  
 László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Magyar élet Kiadás, Budapest 1944.
- LÁSZLÓ 1955.  
 László Gyula: A kenézlői honfoglaláskori íjtegez. *FA* VII. 1955. 111–122.
- LÁSZLÓ 1970.  
 László Gyula: A „kettős honfoglalás”-ról. [О „двойном завоевании венграми родины”. Über die „doppelte Landnahme“ der Ungarn.] *ArchÉrt* 97.1970. 161–190.
- LEHOCZKY 1872.  
 Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye keletkezése. *Századok* 1872. 6. 455–466.
- LÓNYAY  
 Karácsonyi János: Az első Lónyayak. Családtörténeti tanulmány. Nagyvárad 1904.
- LOVAG 1980.  
 Lovag Zsuzsa: Árpád-kori pecsétgyűrűk I. [Arpadenzeitliche Siegelringe I.] *FA* XXXI. 1980. 221–238.
- LŐRINCZY 1985.  
 Lőrinczy Gábor: Szegvár–Szőlőkalja X. századi temetője. [Das Gräberfeld von Szegvár–Szőlőkalja aus dem 10. Jh.] *ComArchHung* 1985. 141–162.

- LUKÁCS 1993.  
Lukács Zsuzsa: Az ibrányi református templom kutatása és építéströténete. In: Entz Géza nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok. Művészettörténet – Műemlékvédelem II. Szerk. Valter Ilona. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest 1993. 125–135.
- LUKCSICS  
Lukacsics Pál: XV. századi pápák oklevelei I–II. Budapest 1931.
- MADARAS 1996.  
Madaras László: Törzsek, nemzetségek az Alföldön. In: Honfoglalás és Árpád-kor. A verecke híres útján tudományos konferencia anyagai. Szerk. Makkay János – Kobály József. Clio, Kárpátaljai Kulturális Szövetség, Ungvár 1997. 104–124.
- MAKKAY 1994.  
Makkay János: A magyarság keletezése. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei. Szolnok 1994.
- MAKKAY 2001.  
Makkay János: A laskodi Szent László-freskó és a keresztről leemelt vérvő Megváltó. Szent László és a Szent Grál Laskodon. Tractata Minuscula 25. A szerző kiadása, Budapest 2001.
- MAKKAY 2002.  
Makkay János: Kronológiai és más kommentárok Bóna István korai váraihoz. Tractata Minuscula 29. A szerző kiadása, Budapest 2002.
- MAKKAY 2003.  
Magyarok – avarok – szlávok. Tractata Minuscula 31. A szerző kiadása, Budapest 2003.
- MARCSIK 1997.  
Marcsik Antónia: Szegvár–Oromdűlő 10. és 11. századi embertani leleteinek vizsgálata. [Investigation of the anthropological findings dated from the 10th and 11th centuries at Szegvár–Oromdűlő.] *MFME–StudArch* III. 1997. 287–322.
- MARCSIK–KÓSA 1976.  
Antónia Marcsik – Ferenc Kósa: Pathological aspects of paleoanthropological finds. In: Acta Congressus Internationalis XXIV Historiae Artis Medicinae 1974. Budapest 1976. 1301–1307.
- MARCSIK–PÁLFI 1999.  
Antónia Marcsik – György Pálfi: Presence of infectious diseases in ancient populations in Hungary. *Perspectives in Human Biology* (Australia) 4. 1999. 159–165.
- MARCSIK–SZATHMÁRY–GUBA–ALMÁSI 1996.  
Marcsik Antónia – Szathmáry László – Guba Zsuzsanna – Almási László: Ibrány–Esbó-halom és Szegvár–Oromdűlő 10–12. századi népességének összehasonlító vizsgálata kraniológiai jelek alapján. In: Honfoglaló magyarság – Árpád-kori magyarság. Szerk. Pálfi György – Farkas L. Gyula – Molnár Erika. JATE Embertani Tanszék, Szeged 1996. 143–155.
- MARTIN 1928.  
Rudolf Martin: Lehrbuch der Anthropologie. Fischer, Jena (2. Aufl. 2. Band) 1928.
- MELICH 1927.  
Melich János: Dubuka. *MNy* XXIII. 1927. 242–245.
- MELIS 1962 A.  
Melis Katalin: Rétközi terepbejárás. Szakdolgozat. Budapest. JAM Adattár 2000.2. Kézirat.
- MELIS 1962 B.  
Melis Katalin: Terepbejárás jelentés. Budapest 1962. július 20. MTA Régészeti Intézet Adattára 116/1962.
- MELIS 1964 A.  
Melis Katalin: Terepbejárás napló. Budapest 1964. április 14. MTA Régészeti Intézet Adattára 194/64.
- MELIS 1964 B.  
Melis Katalin: Terepbejárás napló. Budapest 1964. április 14. MTA Régészeti Intézet Adattára 192/64.

- MELIS 1964c.  
Melis Katalin: Terepbejárási napló. Budapest 1964. április 14. MTA Régészeti Intézet Adattára 193/64.
- MESTERHÁZY 1962/64.  
Mesterházy Károly: Az S végű hajkarika elterjedése a Kárpát-medencében. [Die Verbreitung des Haarringes mit S-Ende im Karpatenbecken.] *DMÉ* XLVII. 1962–1964. (1965) 95–113.
- MESTERHÁZY 1966/67.  
Mesterházy Károly: Adatok a honfoglaláskori magyar köznépi család szerkezetéhez. A matrilineáris nagycsalád. [Some facts on the structure of Hungarian commonalty joint families at the time of the conquest.] *DMÉ* XLIX. 1966–1967. (1968) 131–178.
- MESTERHÁZY 1980.  
Mesterházy Károly: Nemzetségi szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál. Akadémiai Kiadó, Budapest 1980.
- MESTERHÁZY 1983.  
Mesterházy Károly: Településásatás Veresegyház–Ivacson. [Siedlungsausgrabung in Veresegyház–Ivacs.] *ComArchHung* 1983. 133–162.
- MESTERHÁZY 1990.  
Mesterházy Károly: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírletelekben I. [Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10–11. Jh.] *FA* XLI. 1990. 87–115.
- MESTERHÁZY 1990A.  
Mesterházy Károly: A felső-Tisza-vidéki ötvösműhely és a honfoglalás kori emlékek időrendje. [Хронология истории ювелирной мастерской на территории Верхней Тиссы и находок из времени приобретения венграми родины.] *Agria* 25–26. 1989–1990. 235–274.
- MESTERHÁZY 1991.  
Mesterházy Károly: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírletelekben II. [Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10–11. Jh. II.] *FA* XLII. 1991. 145–177.
- MESTERHÁZY 1994.  
Mesterházy Károly: Az ún. Tokaji kincs revíziója. [Revision des sog. Tokajer Schatzes.] *FA* XLIII. 1994. 193–242.
- MESTERHÁZY 1994A.  
Mesterházy Károly: Tegez és taktika a honfoglaló magyaroknál. *Századok* 128: 2. 1994. 230–334.
- MESTERHÁZY 1997.  
Mesterházy Károly: A honfoglaló magyarok művészete. In: Honfoglalás és Árpád-kor. A Verecke híres útján tudományos konferencia anyagai. Szerk. Makkay János – Kobály József. Clio, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár 1997. 39–51.
- MEZŐ 1996.  
Mező András: A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). [Church Names in Hungarian Geographical Names (11<sup>th</sup>–15<sup>th</sup> Centuries). Kirchennamen in den ungarischen Ortsnamen (11.–15. Jh.). Le nom d'église dans les noms de lieu hongrois (XI<sup>e</sup>–XV<sup>e</sup> siècle).] Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest 1996.
- MEZŐ–NÉMETH 1972.  
Mező András – Németh Péter: Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára. Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, Nyíregyháza 1972.
- MIKESY 1940.  
Vitéz Mikesy Sándor: Szabolcs vármegye középkori víznevei. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 53. Budapest 1940. 3–32.
- MIKESY 1940A.  
V. Mikesy Sándor: Bajol. *MNy* XXXVI. 1940. 326.

- MIKESY 1943.  
Vitéz Mikesy Sándor: Gyalapár. *MNy* XXXIX. 1943. 235.
- MIKESY 1950.  
Mikesy Sándor: Az OklSz. földrajzinévi adataihoz. *MNy* XLVI. 1950. 90–92.
- MÓDY 1973.  
György Módy: Szoboszló und Umgebung im 11–13. Jahrhundert. [Szoboszló és környéke a XI–XIII. században.] *DMÉ* LIV. 1973. (1975) 175–202.
- MO. FNT. SzSZM  
Magyarország földrajzinév-tára. II. Szabolcs-Szatmár megye. Kartográfiai Vállalat, Budapest 1981.
- MÜLLER 1982.  
Müller Róbert: A mezőgazdasági vasszközök fejlődése Magyarországon a késővaskortól a törökkor végéig. [Die Entwicklung der eiserner Agrargeräte in Ungarn von der Späteisenzeit bis zum Ende der Türkenherrschaft.] *ZGy* 19. 1982.
- NAGY 1913.  
Nagy Géza: Erdély a honfoglalás idejében a régészeti leletek világánál. *ArchÉrt* 33. 1913. 268–275.
- NAGY 1971  
Nagy Árpád: A X–XI. századi bizánci rétegek tagolódásáról. *Studium* 2. 1971. 47–52.
- NAGY 2000.  
Nagy Ferenc: Ibrány. Ibrány Város Önkormányzata, Nyíregyháza 2000.
- NEMESKÉRI–ÉRY–KRALOVÁNSZKY–HARSÁNYI 1961.  
János Nemeskéri – Kinga Éry – Alán Kralovánszky – László Harsányi: Data to the reconstruction of the population of an eleventh century cemetery: Gáva – Market. *Crania Hungarica* IV: 1–2. 1961.
- NEMESKÉRI–HARSÁNYI–ACSÁDI 1960.  
János Nemeskéri – László Harsányi – György Acsádi: Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden. *Anthropologischer Anzeiger* 24. 1960. 70–95.
- NEMESKÉRI–SCHRANTZ–ACSÁDI 1957.  
Nemeskéri János – Schrantz Dénes – Acsádi György: Vizsgálatok a koraközépkori halandósági viszonyok megállapítására. Az eredmények embertani alkalmazásának lehetőségei. *A Magyar Tudományos Akadémia V. Osztálya Biológiai Csoportjának Közleményei* 1. 1957. 47–80.
- NÉMETH 1966.  
Németh Péter: Az 1965.–1966. évek fontosabb régészeti adatai Szabolcs-Szatmárban. *SzSzSze* I: 2. 1966. 84–90.
- NÉMETH 1968.  
Németh Péter: Szabolcs és Szatmár megyék Árpád-kori (XI–XIII. századi) földvárjai és monostorai. [Die Erdfesten und Münster der Komitaten Szabolcs und Szatmár aus der Arpadenzeit – XI–XIII. Jh.] *NyJAMÉ* X. 1967. (1968) 91–102.
- NÉMETH 1969.  
Németh Péter: Nyírbogdány földjének története az őskortól a magyar középkorig. In: Nyírbogdány. Tanulmányok a község történetéből. Szerk. Nagy István. Nyírbogdányi Községi Tanács V. B., Nyírbogdány 1969. 9–18.
- NÉMETH 1972.  
Петер Немет: Образование пограничной области Боржавы. [The rise of Borsova frontier county.] In: Проблемы археологии и древней истории угров. Ред. А.П. Смирнов – В.Н. Чернецов – И. Эрдели. Москва 1972. 206–220., 307–308.
- NÉMETH 1972B.  
Németh Péter: Borsova határvármegye természeti földrajza. [Die Naturgeographie des Grenzkomitates Borsova.] *NyJAMÉ* XII–XIV. 1969–1971. (1972) 45–54.
- NÉMETH 1973.  
Németh Péter: Újabb eredmények a honfoglaló magyarság települési rendjének kutatásában. *SzSzSze* VIII: 4. 1973. 67–69.



- NÉMETH 1975.  
Németh Péter: Borsova határvármegye kialakulása. Kisvárdai Vármúzeum kiadványai 5. Kisvárdai Városi Tanács, Kisvárdai 1975.
- NÉMETH 1978.  
Németh Péter: A honfoglalástól az államalapításig. *ÉT* XXXIII: 50. 1978. XII. 15. 1574–1576.
- NÉMETH 1982.  
Németh Péter: Két könyv megyénk középkori értékeiről. *SzSzSze* XVII: 3. 1982. 134–136.
- NÉMETH 1983.  
Németh Péter: A kisvárdai római katolikus templom Szent László ábrázolása. In: Tanulmányok Kisvárdai történetéből. A Kisvárdai Vármúzeum kiadványai 8. Szerk. Ács Zoltán. Kisvárdai 1983. 12–23.
- NÉMETH 1986.  
Németh Péter: A besztereci románkori monostor és görög feliratos aspersoriuma. In: Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról. Szerk. Németh Péter. Folklor és etnográfia 24. KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen 1986. 115–128.
- NÉMETH 1987.  
Németh Péter: Egy rétközi falu: Nagyhalász a középkorban. *SzSzSze* 22: 4. 1987. 413–421.
- NÉMETH 1988.  
Németh Péter: Királyok ispánok jobbágyok. Vázlatok a magyar középkor történetéhez. Folklor és etnográfia 48. KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen 1988.
- NÉMETH 1991.  
Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. Akadémiai Kiadó, Budapest 1991.
- NÉMETH 1993.  
Németh Péter: A honfoglalástól az Árpádok kihalásáig. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája I. Történelem és kultúra. Szerk. Cserenyák László. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, Nyíregyháza 1993. 139–160.
- NÉMETH 1996.  
Németh Péter: A Nyírség honfoglalás és kora Árpád-kori földrajzi képe és régészeti emlékei. In: A Kárpát-medence történeti földrajza. Szerk. Frisnyák Sándor. MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete – Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke, Nyíregyháza 1996. 19–30.
- NÉMETH 1996A.  
Németh Péter: Tiszavasvári–Nagy Gyepáros honfoglalás kori temetője (Kutatástörténeti áttekintéssel). [Der Tiszavasvári–Nagy Gyepároser Begräbnisplatz aus der Zeit der Landnahme (mit forschungsgeschichtlicher Übersicht).] In: A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. Szerk. Wolf Mária – Révész László. Miskolc 1996. 7–21.
- NÉMETH 1996B.  
Németh Péter: Bóna István: Az Árpádok korai várairól. Debrecen 1995. Recenzió. *Műemlékvédelmi Szemle* 1996: 1. 225–229.
- NÉMETH 1997.  
Németh Péter: A középkori Szabolcs megye települései. *Ethnica* kiadás, Nyíregyháza 1997.
- NÉMETH 2000.  
Németh Péter: Szabolcs-Szatmár és Bereg megyék középkori egyházai. In: Középkori templomok Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. [Medieval Churches in Szabolcs-Szatmár-Bereg County. Mittelalterliche Kirchen im Komitat Szabolcs-Szatmár-Bereg.] Írta és összeállította Szatmáriné Mihucz Ildikó. Kelet Press Kiadó, Nyíregyháza 2000. 5–12.
- NÉMETH 2001.  
K. Németh András: A középkori Tolna vármegye korai templomairól. [Die frühmittelalterlichen Kirchen im Komitat Tolna.] *WMMÉ* XXIII. 2001. 391–405.
- NÉMETH 2002.  
Péter Németh: Die kirchliche Baukunst im Komitat Szabolcs und Szatmár in dem frühen Zeitalter der Árpáden. In: *The First Millennium of Hungary in Europe*. Eds. Klára Papp – János Barta. Debrecen University Press, Debrecen 2002. 84–91.

- NÉMETH é.n.  
Németh Péter: Honfoglalók a Boszorkány-hegyen. In: Tuzsér. Szerk. Németh Péter. Száz magyar falu könyvesháza, Budapest é.n. [2002]
- NEPPER 1991.  
Ibolya M.-Nepper: Neuere Gräberfelder aus der Landnahmezeit aus Hajdú-Bihar Komitat. [Hajdú-Bihar megye újabb honfoglaláskori temetői.] *DMÉ* LXIX. 1991. (1993) 79–107.
- NOVIKOVA 1990.  
Е.Ю. Новикова: О серьгах „екимауцкого типа”. Проблемы археологии Евразии. *Труды ГИМ* 74. Москва 1990. 107–116.
- NYÁRÁDY 1941.  
Nyárády Mihály: Kék község történelmi földrajza. A Bessenyei-Társaság Kiadványa 5. Nyíregyháza 1941.
- ÓMOLV  
Ó-magyar olvasókönyv. Összeállította Jakubovich Emil – Pais Dezső. Tudományos gyűjtemény 30. Pécs 1929.
- ORTNER–PUTSCHAR 1981.  
Donald J. Ortner – Walter G. J. Putshar: Identification of pathological conditions in human skeletal remains. *Smithsonian Contributions to Anthropology*. 28. Smithsonian Institution Press Washington 1981.
- ŐSEINKET.... 1996.  
„Őseinket felhozád...” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Szerk. Fodor István – Révész László – Wolf Mária – M. Nepper Ibolya. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1996.
- PAIS 1943.  
Pais Dezső: Őr-Pátruh. *MNy* XXXIX. 1943. 68–69.
- PALÁDI-KOVÁCS 1979.  
Paládi-Kovács Attila: A magyar parasztság rétgazdálkodása. [Die Wiesenwirtschaft der ungarischen Bauern.] Akadémiai Kiadó, Budapest 1979.
- PÁLL 1987.  
Páll István: Szabolcs megye népi építkezése a XIX. század közepén. [Rural architecture in Szabolcs county in the middle of 19th century. Volksbauart des Komitats Szabolcs in der Mitte des XIX. Jahrhunderts.] A magyar népi építészeti archívum kiadványai 2. Szentendre 1987.
- PÁLÓCZI-HORVÁTH 1971.  
Pálóczi-Horváth András: X. századi temető a szabadkígyósi tangazdaság homokbányájában. [Tenth century cemetery in the sand-pit of the model farm of Szabadkígyós.] *BMMK* 1. 1971. 7–40.
- PANYOLA 1996.  
Panyola. Településtörténeti kutatási eredmények 1991–1996. Szerk. Erdélyi István. Károli Gáspár Ref. Egyetem Történettudományi Intézet, Budapest 1996.
- PARÁDI 1959.  
Parádi Nándor: Technikai vizsgálatok népvándorláskori és Árpád-kori edényeken. [Technologische Untersuchungen an Töpferware aus der Völkerwanderungs- und Arpadenzeit.] *RégFüz* I. 12. 1959.
- PAULSEN 1933.  
Peter Paulsen: Wikingerfunde aus Ungarn im lichte der Nord- und Westeuropäischen Frühgeschichte. / A magyarországi viking leletek az észak- és nyugateurópai kultúrtörténet megvilágításában. *AH* XII. 1933.
- PESTY 1864.  
Szabolcs megye Pesty Frigyes 1864. évi helynévtárában. [Das Komitat Szabolcs in der Ortsnamensammlung von Frigyes Pesty.] A szöveget gondozta és a mutatót készítette Mizser Lajos. *NyJAMÉ* XLII. 2000. 227–372.
- PESTY 1880.  
Pesty Frigyes: Az eltűnt régi vármegyék I. MTA, Budapest 1880.
- PETERSEN 1919.  
Jan Greve Thaulow Petersen: De norske vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben. *VS* II: 1. 1919.

RÉFI OSZKÓ 1986.

Réfi Oszkó Magdolna: A Rétköz földhasznosítása a XIX. századi vízi munkálatok előtt. *Agrártörténeti Szemle* XXVIII: 1–2. 1986. 221–261.

RÉFI OSZKÓ 1997.

Réfi Oszkó Magdolna: Gazdálkodás a Rétközben a XVIII–XIX. században. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltárának Kiadványai III. Tanulmányok 4. Nyíregyháza 1997.

REG. ARP.

Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*. I–II/1. Szerk. Szentpétery Imre. Budapest 1923–1943. II/2–3. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Budapest 1961. II/4. Szerk. Borsa Iván. Budapest 1987.

REG. SLOV.

*Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae*. I–II. Red. Vincent Sedlák. Bratislava 1980–1987.

RÉVÉSZ 1985.

Révész László: Adatok a honfoglalás kori tegez szerkezetéhez. [Angaben zum Bau des Köchers aus der Zeit der ungarischen Landnahme.] *Acta Ant. et Arch. Suppl.* V. 1985. 35–47.

RÉVÉSZ 1988.

Révész László: Gömbsorc süngös fülbevalók a Kárpát-medencében. [Ohrgehänge mit Kugelreihenanhänger im Karpatenbecken.] *HOMÉ* XXV–XXVI. 1988. 141–159.

RÉVÉSZ 1989.

Révész László: Lira alakú csatok a Kárpát-medencében. [Lyraförmige Schnallen im Karpaten-Becken.] *HOMÉ* XXVII. 1988. (1989) 513–541.

RÉVÉSZ 1989A.

Révész László: Előzetes jelentés a karosi honfoglaláskori temető ásatásáról (1986–87). [Preliminary report on the excavations of the Karos cemetery from the period of the Hungarian conquest (1986–1987).] *ArchÉrt* 116. 1989. 22–51.

RÉVÉSZ 1991.

Révész László: Voltak-e nagycsaládi temetői a honfoglaló magyaroknak? [Über die Existenz der großfamiliären Gräberfelder bei den landnehmenden Ungarn. Были ли больше семейные могильники у венгров-обретателей родины?] *MFME* 1984/85-2. (1991) 615–639.

RÉVÉSZ 1996.

Révész László: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. [Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit (Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im X. Jahrhundert.) Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1. Miskolc 1996.

RÉVÉSZ 1996A.

Révész László: Régészeti adatok Heves megye 10. századi történetéhez. [Archäologische Daten zur Geschichte des Komitates Heves im 10. Jahrhundert.] In: A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. Szerk. Wolf Mária – Révész László. „A Magyar Honfoglalás 895–1995 Tokaj” Alapítvány – Herman Ottó Múzeum, Miskolc 1996. 255–273.

RÉVÉSZ 1997.

Révész László: Honfoglalás kori női sír Békéscsaba–Erzsébethelyen. (Ein landnahmezeitliches Frauengrab in Békéscsaba–Erzsébethely.) *MFME – StudArch* III. 1997. 169–195.

RÉVÉSZ 1998.

Révész László: Szempontok a honfoglalás kori leletanyag időrendjének meghatározásához a keleti párhuzamok alapján. [Geschichtspunkte zur bestimmung der Chronologie der landnahmezeitlichen Funde aufgrund der östlichen Analogien.] *MFME – StudArch* IV. 1998. 523–532.

RÉVÉSZ 1999.

Révész László: Honfoglalás kori temető Tengőd–Hékútpusztán. [Friedhof aus der Zeit der Landnahme in Tengőd–Hékútpuszta.] *HOMÉ* XXXVII. 1999. 267–299.

RÉVÉSZ 1999A.

Révész László: Emlékezzetek utatok kezdetére... Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Timp Kiadó, Budapest 1999.

- RÉVÉSZ 2000.  
Révész László: Hitelesítő ásatás a tuzséri honfoglalás kori temető területén. [Nachgrabung im Gebiet des landnahmezeitlichen Gräberfeldes von Tuzsér.] *NyJAMÉ* XLII. 2000. 7–32.
- RÉVÉSZ 2001.  
Révész László: Aranyszántás Balotán. [Goldenes Ackerfeld in Balota. The Golden Harvest of Balota.] Magyar Nemzeti Múzeum – Thorma János Múzeum, Budapest – Kiskunhalas 2001.
- RÉVÉSZ–WOLF 1993.  
Révész László – Wolf Mária: Előzetes jelentés a zemplénagárdi 7–9. századi hamvasztásos temető ásatásáról. In: Az Alföld a 9. században. Szerk. Lőrinczy Gábor. Móra Ferenc Múzeum, Szeged 1993. 101–124.
- RITOÓK 1997.  
Ritoók Ágnes: A magyarországi falusi templom körüli temetők feltárásának újabb eredményei. [Latest results of excavations of village churchyards in Hungary.] *FA* XLVI. 1997. 165–177.
- RÓMER 1870.  
Rómer Flóris: Két szabolcsmegyei ős-temető és egyéb régészeti leletek II. *ArchÉrt* III. 1870. 217–226.
- RÓMER 1870B.  
Rómer Flóris: Egyveleg. *ArchÉrt* IV. 1870. 105–107.
- SEBESTYÉN 1932.  
Cs. Sebestyén Károly: „A sagittis Hungarorum...” A magyarok íjja és nyila. [Bogen und Pfeil der alten Ungarn.] *Dolg.* VIII. 1932. 167–255.
- SELMECZI 1980.  
László Selmeczi: Der landnahmezeitliche Fund von Kétpó. *AAH* 32. 1980. 251–269.
- SIMON: Supplementum  
Supplementum ad dissertationem historico-criticam clar. Georgii Pray de Dexterâ S. Stephani primi Hungariae regis cum historia monasterii Sz. Jog, ubi olim sacra haec Dextra asservabatur ... auctore Mathaeo Simon. Vacii 1797.
- SJØVOLD 1975.  
Torstein Sjøvold: Tables of the combined method for determination of age at death given by Nemeskéri, Harsányi and Acsádi. *AnthropKözl* 19. 1975. 9–22.
- SJØVOLD 1990.  
Torstein Sjøvold: Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. *Journal of Human Evolution* 5. 1990. 431–466.
- SOMOGYI 1984.  
Somogyi Sándor: Történeti földrajzi bevezető. In: Magyarország története I: 1. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Szerk. Székely György – Bartha Antal. Akadémiai Kiadó, Budapest 1984. 25–68.
- SPIEGELMAN ET AL. 1999.  
Mark Spigelman – Helen Donoghue – Judyta Gładkowska-Rzeczycka – Antónia Marcsik: Mycobacterium leprae DNA in archaeological specimens. Abstract of International Congress on the Evolution and Palaeoepidemiology of Infectious Diseases. The Past and Present of Leprosy 42. Bradford 1999.
- SRH  
Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. I–II. Budapestini 1937–1938.
- STEINBOCK 1976.  
R. Ted Steinbock: Paleopathological diagnosis and interpretation. Bone diseases in ancient human populations. Charles C Thomas Publisher. Springfield Illinois 1976.
- STRAUB 1999.  
Straub Péter: A honfoglalás kori tegezcsontok időrendjéhez. [Zur Chronologie der landnahmezeitlichen Köcherknochen.] *MFME – StudArch* V. 1999. 409–422.

SZABÓ 1961.

Szabó János Győző: Vasból készült honfoglalás kori tarsolylemez Túrkeve környékéről. [Eine eiserne Taschenplatte aus der ungarischen Landnahmezeit.] Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának 10. évfordulójára. Szerk. Györffy Lajos. Túrkeve 1961. 25–33., 108.

SZABÓ 1964/65.

Szabó János Győző: Das Weiterleben des Spätawarentums auf dem Alföld im X. Jahrhundert. *MFME* 1964/65. (1966) 61–71.

SZABÓ 1976.

Szabó János Győző: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában III. A temető leírása és rendellenes temetkezéseinek párhuzamai. [Eine Siedlung und deren Friedhof aus der Árpádenzeit bei Sarud III. Beschreibung des Friedhofes und Untersuchung der aussergewöhnlichen Beisetzungen. Поселение и могильник эпохи правления династии Арпадов в Шаруде III. Описание могильника. Черты его сходства с известными в Венгрии погребениями с необычными труположениями.] *EMÉ* XIV. 1976. 17–89.

SZABÓ 1978/79.

Szabó János Győző: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában IV. A sírok relatív és abszolút kronológiája. A temető jellege. [Árpádenzeitliche Siedlung und ihr Friedhof in der Gemarkung von Sarud IV. Absolute und relative Chronologie des Friedhofes. Charakter des Friedhofes.] *EMÉ* XVI–XVII. 1978–1979. (1980) 45–136.

SZABÓ 1983.

Szabó János Győző: A keleti kereszténység egyik ismertetőjegye temetkezéseinkben. [Einige Kennzeichen des orientalischen Christentums in den Bestattungen.] *JPMÉ* XXVIII. 1983. (1984) 83–97.

SZABOLCS 1996.

Szabolcs vármegye (1782–1785). Szerk. és bevezető: Pók Judit. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai. Közlemények 11. Nyíregyháza 1996.

SZÁDECZKY-KARDOSS 1993.

Szádeczky-Kardoss Samu: Még egyszer Regino és a korabeli magyarság. [Noch einmal Regino und das zeitgenössische Ungartum.] In: Az Alföld a 9. században. Szerk. Lőrinczy Gábor. Móra Ferenc Múzeum, Szeged 1993. 227–236.

SZATHMÁRY 1993.

László Szathmáry: Importance of Pre-auricular Region in Sex Determination (in the analysis of a medieval sample from NE Hungary). [A peauricularis régió jelentősége a nem-meghatározásban (ÉK-Magyarország egy középkori mintájának elemzése).] *NyJAMÉ* XXX–XXXV. 1990–1992. (1993) 67–78.

SZATHMÁRY 1997.

Szathmáry László: Honfoglalás kori népességünk regionális diverzitása. [Regional diversity of 10th century populations from the time of the Hungarian conquest.] *NyJAMÉ* XXXVII–XXXVIII. 1995–1996. (1997) 291–331.

SZATHMÁRY–GUBA 1999.

Szathmáry László – Guba Zsuzsanna: Honfoglalás kori csontvázletelek Szabolcsból. [Skeleton remains from Szabolcs County (NE Hungary) dating from the time of the Hungarian Conquest.] *NyJAMÉ* XLI. 1999. 459–485.

SZATHMÁRY–GUBA 2001.

Szathmáry László – Guba Zsuzsanna: A magyar honfoglalás kor és a korai keresztény kor átmeneti időszaka az Alföld keleti részén – egy embertani aspektus. [The transition period between the time of the Hungarian Conquest and the early Christian epoch in the eastern part of the Great Plain.] *NyJAMÉ* XLIII. 2001. 609–615.

SZATHMÁRY–GUBA 2002.

László Szathmáry – Zsuzsanna Guba: Human adaptation in the 7<sup>th</sup>–11<sup>th</sup> century. *Acta Biologica Szegediensis* 46. 2002. 91–94.

- SZATHMÁRY–GUBA–ISTVÁNOVITS 1996.  
 Szathmáry László – Guba Zsuzsanna – Istvánovits Eszter: Az Ibrány–Esbóhalmi 10–11. századi temető népessége. In: Panyola. Településtörténeti kutatási eredmények 1991–1996. Szerk. Erdélyi István. Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsésztudományi Kar, Történettudományi Intézet, Student Szakkönyvüzlet Kft, Budapest 1996. 73–85.
- SZATHMÁRY–GUBA–MARCSIK 1997.  
 Szathmáry László – Guba Zsuzsanna – Marcsik Antónia: Szegvár–Oromdűlő csontvázleleteinek szerepe a 10–11. századi népesség kontinuitásának megítélésében. [Evaluation of the continuity of 10<sup>th</sup>–11<sup>th</sup> century populations on the basis of skeletal remains from the Szegvár–Oromdűlő cemetery.] *MFME – StudArch* III. 1997. 335–343.
- SZATHMÁRY–GUBA–OLÁH–PAP 1997.  
 László Szathmáry – Zsuzsanna Guba – Sándor Oláh – Ildikó Pap: Interpretation of 10<sup>th</sup>–11<sup>th</sup> century populations in the Northern part of the region East of the Tisza on the basis of representative samples. *Acta Biologica Szegediensis* 42. 1997. 135–143.
- SZATMÁRINÉ 2000.  
 Középkori templomok Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. [Medieval Churches in Szabolcs-Szatmár-Bereg County. Mittelalterliche Kirchen im Komitat Szabolcs-Szatmár-Bereg.] Írta és összeállította Szatmáriné Mihucz Ildikó. Kelet Press Kiadó, Nyíregyháza 2000.
- SZEMMÁRY 1959.  
 Szemmáry L. Kötéstan. Budapest 1959. 20.
- SZENDREI 1890.  
 Szendrei János: Miskolcz város története és egyetemes leírása. III. Miskolc 1890.
- SZENDREY 1928.  
 Szendrey Ákos: Az ősmagyar temetkezés. *Ethn.* XXXIX. 1928. 12–26.
- SZILÁGYI 1994.  
 Katalin Szilágyi: Perlentypen aus dem X.–XII. Jahrhundert in Ungarn und ihre archäologische Bedeutung. [Summary.] *Pam.arch.* LXXXV. 1994. 75–110.
- SZIMONYENKO 1993.  
 А.В. Симоненко: „Клады” снаряжения всадника II–I вв. до н.э.: опыт классификации и этнической интерпретации. In: Вторая кубанская археологическая конференция. Тезисы докладов. Ред. И.И. Марченко. Краснодар 1993. 89–90.
- SZINYÉRI 1993.  
 Szinyéri Péterné: Az Ibrány–Esbó-halmi honfoglalás kori ún. hajfonatkorong restaurálása. *SzSzBSzle* XXVIII: 4. 1993. 392–395.
- SZÓKE 1962.  
 Szóke Béla: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Régészeti Tanulmányok 1. Akadémiai Kiadó, Budapest 1962.
- SZÓKE 1986.  
 Szóke Béla Miklós: Kora-középkori tanulmányok I. (A Kárpát-medence 9–10. századi régészeti kutatásának vázlata és fő kérdései.) [Frühmittelalterliche Studien I.] *ZGy* 25. 1986. 21–36.
- SZÓKE 1988.  
 Béla Miklós Szóke: Südost-Ungarn im 9. Jahrhundert im Lichte der Siedlungsforschungen. In: Труды V Международного конгресса археологов-славистов 4. Киев 1988. 199–204.
- SZÓKE–VÁNDOR 1976.  
 Szóke Béla Miklós – Vándor László: Pusztaszentlászló XI. századi temetője. [Begräbnisstätte aus dem XI. Jahrhundert in Pusztaszentlászló. Кладбище XI столетия в Пустасентласло.] *ZGy* 6. 1976. 141–155.
- SZÓKE–VÁNDOR 1987.  
 Szóke Béla Miklós – Vándor László: Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője. [Arpadenzeitliches Gräberfeld von Pusztaszentlászló.] *Fontes AH* 1987.

SzSzMT

Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I–II. Magyarország műemléki topográfiája X–XI. Szerk. Entz Géza. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986., 1987.

SZÜCS–GUBA–SZATHMÁRY–ALMÁSI 1997.

László Szücs – László Szathmáry – Zsuzsanna Guba – Lajos Almási: 10<sup>th</sup> century (age of the Hungarian conquest) craniological analogies of the 10<sup>th</sup>–11<sup>th</sup> century population of the Ibrány–Esbó halom cemetery. *Acta Biologica Szegediensis* 42. 1997. 151–156.

TAKÁCS 1986.

Miklós Takács: Die arpadenzeitlichen Tonkessel im Karpatenbecken. VAH 1986.

TAKÁCS 1993.

Takács Miklós: A kalföldi, Árpád-kori cserépbográcsok pontosabb időrendje. (Egy kísérlet a leletanyag rendszerezésére.) [Die Präzisierte Chronologie der Árpádenzeitlichen Tonkessel der kleinen Tiefebene. (Versuch einer Systematisierung des Fundmaterials.) Уточнение хронологии глиняных котлов Кишалфёлда эпохи Арпадов. (Попытка систематизации археологического материала.)] *HOMÉ* XXX–XXXI: 2. 1993. 447–485.

TAKÁCS 1993A.

Takács Miklós: Árpád-kori településrészlet Kajárpecér–Pokolfadombon. [Arpadenzeitlicher Siedlungsteil von Kajárpecér–Pokolfadomb.] *ComArchHung* 1993. 201–228.

TAKÁCS 1997.

Takács Miklós: A honfoglalás és kora Árpád-kori edénművesség térképezése. In: Honfoglalás és Árpád-kor. A Verecke híres útján tudományos konferencia anyagai. Szerk. Makkay János – Kobály József. Clio, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár 1997. 69–103.

TARI 2001.

Tari Edit: Faépületek az Árpád-kori népi építészetben. In: Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig. [Wooden houses in the vernacular architecture of the Arpadian age.] Szerk. Cseri Miklós – Tárnoki Judit. Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum /0 szolnoki damjanich János Múzeum, Szentendre 2001. 157–186.

TETTAMANTI 1971.

Tettamanti Sarolta: A Zalavár-községi I. számú XI. századi temető. [Могильник № I XI-го века в Залавар–Кёзшере. Das Gräberfeld Nr. I. von Zalavár–Község (11. Jh.).] *ArchÉrt* 98. 1971. 216–244.

TETTAMANTI 1975.

Tettamanti Sarolta: Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében. [Begräbnissitten im 10–11. Jh. im Karpatenbecken.] *StudCom* 3. 1975. 79–123.

TÓTH 1974.

Tóth Endre: A Tiszakönyök történelméhez. Mándoki Nagyközségi Tanács V. B. Miskolc 1974.

TÖRÖK 1962.

Gyula Török: Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. AH XXXIX. 1962.

U

Unger Emil: Magyar érmehatározó. [Ungarischer Münzbestimmer.] Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, Budapest 1960.

VÁLYI 1994.

Vályi Katalin: Honfoglalás kori sírok Szeren 1973. (Megjegyzések a terület korai történetéhez.) [Landnahmezeitliche Gräber in Szer (Kom. Csongrád) 1973. (Angaben zur frühen Geschichte des Gebietes.)] In: A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. Szerk. Lőrinczy Gábor. Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szeged 1994. 387–403.

VARJÚ 1929.

Varjú Elemér: Vezető a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Osztálya kiállított gyűjteményeiben. Budapest 1929.

VAT.

Monumenta Vatican historiam regni hungariae illustrantia. Series I. Tom. I–IV. Budapest 1885–1891.

VIRÁGH 1981.

Virágh Ferenc: Adatok Kisvárdai történetéhez. A kötet anyagát válogatta és sajtó alá rendezte Ács Zoltán. *JAMK* 20. 1981.

VITT 1952.

В.О. Витт: Лошади пазырыкских курганов. *СА* 16. 1952. 163–205.

VÖRÖS 1985.

Vörös Gabriella: Hunkori kézi őrlőkő Nagymágocsról. Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1985. 11–16.

VÖRÖS 1990.

Vörös István: Kutyaáldozatok és kutyatemetkezések a középkori Magyarországon I. [Dog Sacrifices and Burials in Medieval Hungary I.] *FA* XLI. 1990. 117–145.

VÖRÖS 2000A.

Vörös István: Az algyői honfoglalás kori temető archaeozoológiai vizsgálata. [Die archäozoologische Untersuchung des landnahmezeitlichen Gräberfeldes von Algyő.] *MFME–StudArch* VI. 2000. 357–401.

VÖRÖS 2001.

Vörös István: A Felső-Tisza-vidék honfoglalás kori lovasmetkezései I. Szabolcs–Nyírség. [Ancient Hungarian burials with horse in the Upper Tisza region I. Szabolcs–Nyírség.] *NyJAMÉ* XLIII. 2001. 569–601.

VR.

Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom az 1550-i kiadás hű hasonmásával együtt. *Regestrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum descripta effigie editionis a. 1550 illustratum suptibusque capituli Varadiensis lat. rit. Curis et laboribus Ioannes Karácsonyi et Samuelis Borovszky editum. Budapest 1903.*

WENZEL

Árpádkori új okmánytár. *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Közzéteszi Wenzel Gusztáv. I–XII. Pest–Budapest 1860–1874.*

WOLF 1991.

Wolf Mária: Előzetes jelentés a Karos határában feltárt 10. századi telepekről. [Vorbericht über die in der Gemarkung von Karos freigelegten Siedlungen aus dem 10. Jahrhundert. Предварительное сообщение о поселениях 10 века открытых в окрестностях села Карош.] *MFME* 1984/85-2. (1991) 581–614.

ZICHY

A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. *Codex diplomaticus domus senioris comitum Ziczy de Zich et Vásonkeő. Szerk. Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső – Kammerer Ernő – Lukcsics Pál. I–XII. Pest–Budapest 1871–1931.*

Zs.

Zsigmondkori oklevéltár. Összeállította Mályusz Elemér. I–II. Budapest 1951–1958. Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. III–VI. Budapest 1993–1999.

ZSOLDOS 1990.

Zsoldos Attila: A várjobbágyi birtoklás megítélésének változásai a tatárjárást követő másfél évszázadban. *Aetas* 1990: 3. 5–34.

ZSOLDOS 1994.

Zsoldos Attila: Néhány adat a várjobbágyok létszámának kérdéséhez. In: *Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére. Szerk. Draskóczy István ELTE BTK, Budapest 1994.*



## Rövidítések

<i>AAH</i>	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
<i>Acta Ant. et Arch.</i>	Acta Antiqua et Archaeologica, Szeged
<i>Acta Historica</i>	Acta Historica. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Szeged
<i>Aetas</i>	Aetas, Szeged
<i>Agrártörténeti Szemle</i>	Agrártörténeti Szemle, Budapest
<i>Agria</i>	Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve, Eger
<i>AH</i>	Archaeologia Hungarica, Budapest
<i>AlbaRegia</i>	Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis, Székesfehérvár
<i>ALISP. JEL.</i>	Szabolcs vármegye közönségéhez ... K. számú tiszteletteljes jelentése Szabolcsvármegye alispánjának Szabolcs vármegye ... évi közigazgatásának állapotáról. Jóba Elek Könyvnyomdája, Nyíregyháza
<i>AnthropKözl</i>	Antropológiai Közlemények, Budapest
<i>ArchÉrt</i>	Archaeologiai Értesítő, Budapest
<i>Á</i>	Átmérő
<i>BMMK</i>	A Békés Megyei Múzeumok Közleményei
<i>ComArchHung</i>	Communicationes Archeologicae Hungariae, Budapest
<i>Crania Hungarica</i>	Crania Hungarica, Budapest
<i>Csvh.</i>	Csontváz hossza
<i>Cumania</i>	Cumania. Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei / Acta Muzeorum ex comitatu Bács-Kiskun, Kecskemét
<i>DMÉ</i>	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen
<i>Dolgoz.</i>	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjtéséből, Kolozsvár / Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből, Szeged
<i>EMÉ</i>	Az Egri Múzeum Évkönyve, Eger
<i>ÉT</i>	Élet és Tudomány, Budapest
<i>Ethn.</i>	Ethnographia, Budapest
<i>FA</i>	Folia Archaeologica, Budapest
<i>Fontes AH</i>	Fontes Archaeologici Hungariae, Akadémiai Kiadó, Budapest
<i>H</i>	Hossz
<i>HNT.</i>	Magyarország hivatalos helységnévtára a rövidítés mellett megadott évre.
<i>HOMÉ</i>	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc
<i>HOMK</i>	A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, Miskolc
<i>JAM</i>	Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
<i>JAMK</i>	A Jósa András Múzeum Kiadványai, Nyíregyháza
<i>Jászkunság</i>	Jászkunság, Szolnok
<i>JPMÉ</i>	A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs
<i>KMo.</i>	Kelet-Magyarország, Nyíregyháza
<i>LO AA.</i>	A leleszi konvent országos levéltára. (Pozsony) Acta annorum sorozat (Elenchus) – Mikrofilm az OL-ban
<i>LO METALES SZABOLCS</i>	A leleszi konvent országos levéltára. (Pozsony)
<i>LO PROTH.</i>	A leleszi konvent országos levéltára. (Pozsony) Prothocollum sorozat (Elenchus) – Mikrofilm az OL-ban
<i>LO STAT.</i>	A leleszi konvent országos levéltára. (Pozsony) Statutoria sorozat (Elenchus) – Mikrofilm az OL-ban
<i>MFMÉ</i>	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
<i>MFMÉ – StudArch</i>	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica, Szeged

<i>MittArchInst</i>	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest
<i>MNy</i>	Magyar Nyelv, Budapest
<i>MNM</i>	Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
<i>MTA-SZAB</i>	Magyar Tudományos Akadémia Szabolcsi Akadémiai Bizottsága, Nyíregyháza
<i>MTA Sz-Sz-B. M.-i Tud. Test.</i>	Magyar Tudományos Akadémia Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testület
<i>MTA II. Oszt. Közl.</i>	Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei, Budapest
<i>Nyírvidék</i>	Nyírvidék, Nyíregyháza
<i>NyJAMÉ</i>	A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza
<i>OL</i>	Magyar Országos Levéltár, Budapest
<i>OL. DI.</i>	Magyar Országos Levéltár. Mohács előtti gyűjtemény, Budapest
<i>Pam.arch.</i>	Památky archeologické, Praha
<i>PP. REG.</i>	Pápai registrumkönyv vagy számadáskönyv (= registrum pontificum)
<i>PZ</i>	Praehistorische Zeitschrift, Berlin – New York
<i>RégFüz</i>	Régészeti Füzetek, Budapest
<i>S</i>	Súly
<i>Savaria</i>	Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője, Szombathely
<i>StudArch</i>	Studia Archaeologica, Budapest
<i>StudCom</i>	Studia Comitatus, Budapest
<i>Studium</i>	Studium, Debrecen
<i>Sz</i>	Szélesség
<i>SzSzBmL T.</i>	Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltár. Térképgyűjtemény. Nyíregyháza
<i>SzSzBSzle</i>	Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, Nyíregyháza
<i>SzSzSzle</i>	Szabolcs-Szatmári Szemle, Nyíregyháza
<i>TM</i>	Természettudományi Múzeum, Budapest
<i>Tört. Stat. Évkönyv</i>	Történeti Statisztikai Évkönyv: Történeti statisztikai kötetek, Budapest
<i>TT.</i>	Történelmi Tár. Budapest 1878–1899. Új folyam I. (1900) – XII. (1911.)
<i>Turán</i>	Turán. A magyar eredetkutatással foglalkozó tudományok lapja, Budapest
<i>VAH</i>	Varia Archaeologica Hungarica, Budapest
<i>VS II</i>	Videnskapsselskapets Skrifter II. Hist.-filos. Klasse, Kristiania
<i>WMMÉ</i>	A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd
<i>ZGY</i>	Zalai Gyűjtemény, Zalaegerszeg
<i>CA</i>	Советская археология, Москва
<i>Труды ГИМ</i>	Труды Государственного ордена Ленина Исторического музея, Москва



## Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz

### Katalog

In dem Kataster des 30 Siedlungen abdeckenden Rétköz habe ich im Zusammenhang mit insgesamt 320 Fundorten aufgezählt; darunter 58 mehr oder weniger authentische Begräbnisstätten, von welchen mindestens 597–602 Gräber erwähnt werden.

Die Zahl der mit archäologischen Mitteln (Geländebegehung, Ausgrabung) bisher identifizierten Siedlungen beträgt 146, urkundliche Angaben (d.h. Ortsnamen) liegen über 81 Siedlungen vor. Bezeichnend für die Situation der Forschung ist, dass es unter den Letzteren nur insgesamt sieben Orte gibt, in deren Fall die genaue Lokalisierung der aus Quellenangaben bekannten Siedlung mit Hilfe archäologischer Methoden erfolgte (Demecser–Borsova, Kék–Fancsal, Kemece–Gégény, Nyírbogdány–Hene, Paszab–Bénye, Tiszarád–Ivánka, Vasmegyer–Apáti), bzw. erwähnenswert sind unter den noch heute bestehenden auch jene elf Siedlungen, wo verschiedene Funde zum Vorschein gelangten, so dass deren arpadenzeitliche Vorläufer wohl ebenfalls an diesen Fundorten zu lokalisieren sind (Ajak, Buj, Döge, Fényeslitke, Gávavencsellő–Vencsellő, Ibrány, Kemece, Kisvárdá, Kótaj, Paszab, Tiszabercel).

Im Katalog sind 29 Orte mit Kirche angeführt. Bei der Mehrzahl der Kirchen ist die Bauzeit nicht eindeutig geklärt. Oftmals deuten spätere Quellen (des 14. oder gar 15. Jahrhunderts) auf eine Dorfkirche hin, zugleich kann aber auch ihre frühere Existenz nicht ganz ausgeschlossen werden. Jeder dieser Einzelfälle bedarf in Zukunft einer eingehenderen Untersuchung.

Desweiteren erwähnt der Katalog drei Hortfunde. Der Früheste darunter ist der Fundkomplex von Gégény–Monok–domb. Den vom Fundort Pátroha–Butorka stammenden Hort datieren Münzen, die König Béla III. prägen ließ. Ob es sich beim dritten Hort – namentlich den 13 im Ortsinneren von Tiszabercel (beim Bessenyei–Geburtshaus) gefundenen Zopfringen – tatsächlich um einen Hortfund handelt, ist fraglich.

Einige der über das Gebiet zusammengestellten Angaben beziehen sich auf drei Erdwälle, sog. Erdburgen (Beszterec, Demecser, Tuzsér – die Letztere ungewiss). In diesem Zusammenhang sei auch Hypothese erwähnt, derzufolge sich unter der Burg von Kisvárdá ebenfalls eine Befestigung befand.

In 19 Fällen schließlich wissen wir lediglich von Einzelfunden (Sporn, Streitkolben, Fingerring, Gefäß usw.), die als Streufunde zum Vorschein gelangt und deren genauere Fundumstände unklar sind.

Ich denke nicht, dass die einzelnen Fundstellen des Katalogs bei der Auswertung gleichermaßen ins Gewicht fallen, gibt es unter den aufgezählten doch eine ganze Reihe Fundorte, wo lediglich vereinzelte Scherben oder andere – aus dem Fundkontext gerissene – Gegenstände zum Vorschein kamen. Und im Hinblick auf die Bestattungen möchte ich hier auch darauf hinweisen, dass den oben erwähnten 58 Begräbnisstätten mit 597–602 Gräbern das insgesamt 272 Bestattungen zählende Gräberfeld Ibrány–Esbóhalom gegenübersteht. Annähernd die Hälfte aller Gräber (45%) stammt also von einem einzigen Gräberfeld.

### Das Rétköz

Der Rétköz genannte Landstrich (zu Deutsch sinngem. Wiesenmoor) ist eine 560 km<sup>2</sup> umfassende Kleinregion im Gebiet am Oberlauf der Theiß, welche die nordöstliche Ecke des heutigen Ungarns einnimmt. Das ehemals morastige Sumpfland erstreckt sich im linken Uferbereich des alten Überschwemmungsgebietes der Theiß. Heute gehören dazu 30 Dörfer. Im Norden stößt es an die Theiß, die übrigen Seiten begrenzt das Hochplateau des Birkenländchens (Nyírség). Vor seiner Regulierung legte der Theiß-Fluss im Rétköz eine Strecke von 135 km zurück. Die hier zu beobachtende extreme Strömung geht darauf zurück, dass dies der niederschlagreichste Teil der Oberen Theißgegend ist.

Seine durchschnittliche Höhe über dem Meeresspiegel schwankt zwischen 93 und 103 m. Der mittlere Wasserstand der Theiß liegt in dieser Gegend bei 95 m, so dass sich ein ausgedehntes Becken ohne Abfluss bilden konnte. Zur Besiedlung war nur das Gelände über 100 m Normal geeignet, denn Schätzungen zufolge dehnten sich die Überschwemmungen, wenn die Theiß Hochwasser führte, auf mehr als die Hälfte des Rétköz-Gebietes aus. Geeignete Stellen zur Besiedlung gab es dort, wo Sumpf- und Festland zusammentrafen.

Im Rétköz die meisten Gräberfelder liegen am Rande des Gebietes, entlang der Bruchlinie des Nyírer Plateaus. Hier verlief auch eine der wichtigsten Straßen der Oberen Theißgend. Die Wichtigkeit dieser an der Peripherie des Rétköz entlangführenden Straße muss deshalb betont werden, weil das morastige Gebiet in diesem Zeitraum ansonsten sehr schwer begehbar war.

Angesichts der Lage der archäologischen Fundorte darf man für das 9. bis 11. Jahrhundert zweifellos mit einer relativ trockenen Periode rechnen. Darauf deuten teils die bei Begehungen in der Nähe des heutigen Flussbetts gefundenen Siedlungsspuren, teils die außergewöhnlich nahe bei ehemaligen Gewässern zum Vorschein kommenden Bestattungen hin.

Die oben geschilderten Faktoren bestimmten die Lebensweise der hiesigen Bevölkerung. Denn im Rétköz bedeutete weniger die Bodenqualität ein Hindernis für den Vorrang der Ackerbauwirtschaft, als vielmehr die ständigen Hochwasser und deren verhältnismäßig langsames Zurückweichen. Auf Grund ethnographischer Angaben kann man sagen, dass das Fischen sowie andere „moorspezifische“ Beschäftigungen und die Viehhaltung einander gut ergänzten.

Nach den ethnographischen Analogien begünstigte das wasserreiche, morastige Gebiet des Rétköz in erster Linie die Viehzucht; und zwar auf keinen Fall deren nomadische Form, sondern die sog. wilde Aufzucht von Tieren.

Neben der Viehzucht ist offenbar auch mit dem Ackerbau zu rechnen, was die archäologischen Funde von frühester Zeit an eindeutig belegen. Und dass landwirtschaftliche Geräte nicht nur von den Gräberfeldern des sog. árpádenzeitlichen Gemeinvolkes bekannt sind, sondern mitunter auch in die Gräber der Mittel- und Oberschicht gelangten, ist der Forschung ebenfalls seit langem klar.

Die Gegebenheiten des Rétköz sicherten den sich hier niederlassenden Menschen ihre Lebensgrundlagen, begründen allerdings die sehr dichte Besiedlung nicht. Diese war offenbar von Macht- und strategischen Faktoren abhängig, sowie von der Zahl bzw. Zusammensetzung der früheren (spätawarenzeitlichen) Bevölkerung der Gegend und von deren Verhältnis zu den Landnehmenden Ungarn.

### **Awaren oder Slawen?**

#### **Einige Worte zum vorlandnahmezeitlichen Rétköz**

Die Darstellung der ethnischen Verhältnisse des 9. Jahrhunderts steckt nicht nur im Rétköz, sondern in der ganzen östlichen Hälfte des Karpatenbeckens noch in den Kinderschuhen, und bietet gleichzeitig Anlass zu scharfen Diskussionen. Letzteres nicht zufällig, ist dies doch auch vom Standpunkt der Landnahmezeitforschung eine Schlüsselfrage. Besonders wesentlich erscheint die Erörterung dieses Problemkreises, wenn man in Betracht zieht, dass die Obere Theißgend gewiss nie von fränkischen Kriegs- oder bulgarischen Eroberungszügen betroffen war und selbst die Möglichkeit ihrer Identifizierung mit dem keineswegs unbesiedelten Gebiet des „solitudines Avarorum“ nicht ausgeschlossen werden kann. Es ist also wichtig, dass wir entscheiden, ob die Awaren (bzw. die spätawarenzeitliche Bevölkerung) in diesem Gebiet die Landnahme erlebt und in welchem Maße wir hier mit den Slawen zu rechnen haben.

Auf Grund der bisher bekannten Fundorte dürfte das Rétköz im Zeitraum vor der Landnahme ziemlich locker bevölkert gewesen sein. In diesem Gebiet fehlt das aus den übrigen Teilen der Tiefebene wohlbekannte gepidische Fundmaterial des 6. Jahrhunderts. Erst nach einem mehr als fünfzigjährigen Hiatus tauchen in der Frühawarenzeit wieder Funde im Rétköz auf.

Vom Beginn der Frühawarenzeit an ist das Gebiet geteilt, welche Situation sich bis ins 9. Jahrhundert, genauer gesagt bis zur ungarischen Landnahme, auch nicht änderte. Im westlichen Teil des Rétköz siedelten sich die Awaren an, und die Grenze zu ihrem Siedlungsgebiet blieb vom Ende des 6. bis zum Ende des 8. Jahrhunderts im Rétköz unverändert. Östlich dieser Grenze begegnet man eindeutig als awarisch zu bestimmenden Gegenständen gar nicht und selbst awarenzeitlichen Funden kaum. Auf die spärliche Anwesenheit der den Awaren unterworfenen Slawen in der Frühawarenzeit deutet nur ein einziger Fundort hin (Kisvárda–TV torony). Doch die von der Forschung früher gehegte Vorstellung, eine zahlenmäßig starke slawische Bevölkerung hätte hier das Zeitalter der Landnahme erlebt, erwies sich eindeutig als irrtümlich. Im Rétköz ist auch nicht eine slawische Brandbestattung bekannt.

Die Zahl der awarenzeitlichen Siedlungen im untersuchten Gebiet ist gering, ihre ethnische Bestimmung nicht möglich. In der Mehrzahl liegen sie innerhalb des awarischen Siedlungsgebietes. Unlängst wurde in der Gemarkung Manda-bokor von Nyíregyháza neben einem Gräberfeldteil mit spätawarenzeitlichem Ritus eine wahrscheinlich zu der Begräbnisstätte gehörende Siedlung freigelegt, die insofern wichtige Informationen zu der hier behandelten Frage lieferte, als diese Siedlung nach der ungarischen Landnahme weiter in Gebrauch war. Das bedeutet, dass die awarische Gemeinschaft ihr Leben hier auch nach 895 weitergelebt hat.

In der östlichen Hälfte des Rétköz bietet in erster Linie die Etymologie der Ortsnamen Anhaltspunkte. Auf Grund dessen kann man von einer gemischt zusammengesetzten Bevölkerung (hauptsächlich awarische, sporadisch slawische und vielleicht weiterlebende sarmatische und germanische Elemente) ausgehen, die unter der Herrschaft der Awaren lebte. Letztere Feststellung gründet hauptsächlich auf der in Záhony gefundenen Riemenzunge. Die Forschung datiert diese awarische Riemenzunge ins 9. Jahrhundert. Záhony liegt am Rande des Rétköz, an einem strategisch wichtigen Punkt. Nach den Fundumständen zu urteilen wurde hier ein awarisches Grab (oder mehrere Gräber) gestört. Seine topographische Lage außerhalb des Siedlungsgebietes deutet darauf hin, dass das Grab (oder die Gräber) eines zum Schutz der hier entlang führenden wichtigen Straße bestellten Soldaten (oder Militärtrupps) zum Vorschein gelangt war(en). Die landnahmezeitlichen Funde in ähnlicher Lage (Verecke, Szolyva, Beregszász, Csenger, Csengersima) wurden von der Forschung verständlicherweise genauso interpretiert. Demnach wäre es denkbar, dass das von den Landnehmenden übernommene Verteidigungssystem sich bereits in der Awarenzeit entwickelt hat.

### **Siedlungen**

#### **Herausbildung des landnahme- und arpadenzeitlichen Siedlungsnetzes im Rétköz**

Zur Untersuchung des Siedlungsnetzes im Rétköz kann man sich grundsätzlich auf drei Quellengruppen stützen:

1. Archäologische Funde (146 Fundorte)
2. Angaben der Schriftquellen (81 Siedlungen)
3. Etymologie der geographischen Ortsnamen

Die Bewertung der im Katalog angeführten, auf Siedlungen bezogenen archäologischen Funde bereitet heute noch ernsthafte Schwierigkeiten. Das größte Problem diesbezüglich ist die ungewisse Datierung. Den überwiegenden Teil der Keramik kann ich nicht datieren.

Ein weiteres Problem stellt dar, dass im Rétköz nie systematische Siedlungsforschung betrieben wurde: Grabungen fanden alles in allem nur an neun Fundorten statt (Beszterec–Földvár, Ibrány–Rákóczi tsz., Kemece–Sarvay-tag, Weingarten des István Ignác bzw. am gleichen Fundort Gehöft Leskó, Nagyhalász–Pusztatemplom, Nyírbogdány–Darvas, Tiszabercel–Belterület, Sárga-part, Tiszabercel–Ráctemető). Hinzu kommt, dass die meisten nur sehr kleine Flächen erfassende Rettungsgrabungen waren. Zu einer im Hinblick auf das Gefüge der Siedlung mit auswertbaren Angaben dienenden Freilegung ist es im Rétköz nie gekommen, so dass wir über die Gebäude und andere Siedlungsobjekte so gut wie nichts wissen.

In 13 Fällen kann die Benutzung der gegebenen Siedlung möglicherweise (auch) in den Zeitraum vor der Landnahme datiert werden. Fraglich bleibt allerdings, wann das Leben in diesen Dörfern kam zu Ende. Menge und Zusammensetzung des von dem jeweiligen Fundort ins Museum gelangten archäologischen Materials bieten keine Möglichkeit, die Frage zu beantworten. Fest steht nur, dass es darunter Fundkomplexe gibt (Beszterec–Földvár, Tiszabercel–Sárga-part, Dombrád–Sandgrube Erzsébet utca), die mit an Sicherheit grenzender Wahrscheinlichkeit auch arpadenzeitliches Fundgut enthalten.

An Hand der Schriftquellen (in erster Linie Urkunden) wissen wir von 81 Siedlungen im Rétköz, deren Entstehung eventuell in die Arpadenzeit gesetzt werden kann.

Die frühesten Quellenangaben beziehen sich auf das Jahr 1067. Erwähnt werden vier Siedlungen: Dombrád, Fancsal, Porvod und Vencsellő. Neben diesen hat im 11. Jahrhundert, auf Grund der urkundlichen Erwähnung (1085), gewiss auch Várda schon existiert. Ganz so locker, wie es nach der Quellenlage den Anschein hat, war das Siedlungsnetz im 10.–11. Jahrhundert natürlich nicht. Das bestätigt die Etymologie der Namen dieser Siedlungen.

Die ins 10. Jahrhundert zu datierenden Gräberfelder deuten klar darauf hin, dass in dieser Zeit schon eine ganze Reihe von Dörfern entstanden ist. Besonders wichtig in dieser Hinsicht sind die Gemeinvolk-Gräberfelder, die fast ausnahmslos auch im 11. Jahrhundert in Gebrauch blieben. In Anbetracht dieser Tatsache sowie der obigen, auf die Lebensweise bezogenen Angaben ist es wohl kaum bestreitbar, dass sich das Siedlungsnetz, auf das man (auch) aus späteren Quellenangaben schließen kann, in großen Zügen bereits im 10. Jahrhundert herausgebildet hat. Zweifellos wurden im Laufe der Zeit auch neue Dörfer gegründet, doch die Mehrzahl der Orte entstand in einem annähernd identischen Zeitraum. Die geographische Gliederung bzw. der Wasserreichtum des Gebietes schränkten die Zahl der zur Herausbildung von Dörfern geeigneten Stellen erheblich ein.

Untersucht man das Siedlungssystem des 10.–11. Jahrhunderts, zeigt sich, dass die frühere Forschung neben den fünf obigen – aus den frühesten zu uns gebliebenen Urkunden bekannten – Siedlungen auf Grund der Etymologie der Namen 28 weitere Dörfer in diesen Zeitraum datiert hat. Hierzu gehören die *Stammesortsnamen* bzw. die Dörfer des zu den Burgen gehörenden Dienstleute. Beide Namentypen sind aus dem westlichen Teil des Rétköz (dem ehemaligen awarischen Siedlungsgebiet!) bekannt, während am östlichen Rand des Rétköz die auf den Grenzschutz hindeutenden Namen auftauchen.

Der häufigste Namentyp in diesem Gebiet ist der einfache Personennamen, vermutlich 43 der bekannten Namen – d.h. mehr als die Hälfte (53%) – sind dieser Kategorie zuzuordnen. Die Ältesten darunter dürften die aus türkischen und ungarischen Appellativen gebildeten sowie die aus dem Türkischen übernommenen Personennamen sein. Im Falle von 8 Siedlungen des Rétköz (*Ajak, Bajul, Bec, Berencs, Bodon, Buj, Csur, Ige*) liegt dem Namen vermutlich die Verleihung eines reinen Personennamens türkischer Herkunft zu Grunde. Ihr Block ist im Umkreis von Rétközberencs und Ajak zu finden, woher die reichsten landnahmezeitlichen Bestattungen stammen. Zu beobachten ist ferner, dass sie sich entlang der an der Peripherie des Rétköz verlaufenden Straße erstrecken. Vielleicht irre ich ja nicht, wenn ich denke, dass die Landnehmenden arpadischen Ungarn die strategisch wichtigen Straßen besetzt hielten und dass die durch Benennung mit türkischstämmigen reinen Personennamen gebildeten Ortsnamen auf deren Siedlungen hindeuten, die in der östlichen und westlichen Hälfte des Rétköz gleichermaßen vorkommen.

Die Namen ungarischer Etymologie sind über das ganze Gebiet des Rétköz verteilt. Für ihre Datierung stehen nur sehr wenige Angaben zur Verfügung. Aus Personennamen slawischen Ursprungs entstanden die Namen *Bezdéd, Bogdány, Demecser, Dombrád, Esztár, Pátroha, Porvod, Rád* und *Rozsály*, sie kommen im Vergleich zu den ähnlichen Siedlungsnamen ungarischer und türkischer Etymologie auch im Inneren des Rétköz, in den wasserreicheren Gebietsteilen, vor (*Dombrád, Beszterec*).

Bei einem Teil der Ortschaften mit bloßem Personennamen ist der Name unbestimmter Herkunft (*Bénye, Fancsal, Gáva*, zweimal *Gégény, Hene, Kék, Kécske, Litke, Szacs, Szög, Temeháza* und *Ub*).

Urteilt man nach der Etymologie der durch Verleihung eines reinen Personennamens entstandenen Dorfnamen, muss die Zusammensetzung der Bevölkerung in diesem Gebiet nach der Landnahme ziemlich gemischt gewesen sein. Und dass die einzelnen Gruppen sich nicht voneinander absonderten, läßt sich ebenfalls feststellen. Dabei denke ich in erster Linie an die ungarisch-, daneben aber auch die türkisch- und slawischsprachige Bevölkerung, aber eingedenk der Ortsnamen unbestimmter Etymologie dürften dieses Bild weitere ethnische Elemente abgerundet haben.

Die Untersuchung der deskriptiven Siedlungsnamen ergab ein davon etwas abweichendes Bild. Man trifft kaum Namen slawischen Ursprungs an (*Beszterec, Kálonga, Komoró, Terebes*), wohingegen solche ungarischer Etymologie häufig sind (*Apáti, Bodor, Keresztút*, zweimal *Körtvélyes, Tiszaköz, Tölgyes, Várda, Veresmart*). Daneben gibt es zwei Dorfnamen türkischer Etymologie (*Onteleg, Unyteleg*), und ergänzen lassen sich diese mit den von Personennamen mit dem Suffix *-d* herzuleitenden Siedlungen namens *Perked* (Gemarkung Buj) und *Endréd* (Gemarkung Gáva). Wann diese Gruppe der Ortsnamen entstand, konnte nicht geklärt werden.

Im Falle der Namen mit den Suffixen *-teleg* bzw. *-telke* ist fraglich, ob diese die Stelle einer während des Mongolenüberfalls untergegangenen Siedlung oder den Teil eines Dorfes bezeichnen. Hierzu gehören *Ajakteleg, Endrédteleg, Gecseteleg, Iván(ka)teleg, Jánostelke, Lakteleg, Nagyteleg, Onteleg* und *Unyteleg*.

So wie alle oben angeführten Namen zeugen auch die deskriptiven Siedlungsnamen, unabhängig vom Zeitpunkt ihrer Entstehung, von der ethnischen Zusammensetzung der Bevölkerung dieser Gegend. Auf Grund der Dorfnamen slawischer, ungarischer, türkischer und unbekannter Abstammung lebten die sprachlichen Blöcke nicht getrennt voneinander und ihre Verteilung im Rétköz war im Großen und Ganzen gleichmäßig.

Die Lage der mittelalterlichen Gewässernamen und die der oben vorgestellten Ortsnamen unterschiedlicher Etymologie sind völlig synchron. Slawische Gewässernamen sind für den inneren, sumpfigeren Teil des Rétköz typisch. Türkische Gewässernamen finden sich fast ausschließlich dort, wo es in der Nähe auch einen Siedlungsnamen türkischer Herkunft gibt. Die Gewässernamen unbekanntem Ursprungs sind sporadisch über das Rétköz verteilt, am häufigsten aber kommen Gewässerbezeichnungen ungarischer Etymologie vor. Diese Synchronität erhärtet das Obengesagte, macht aber zugleich darauf aufmerksam, dass eine neue, moderne linguistische Aufarbeitung des gesamten Namenmaterials dringend erforderlich wäre.

### **Landnahme- und arpadenzeitliche Gräberfelder und Hortfunde im Rétköz**

Vom Gebiet des Rétköz sind 58 mehr oder weniger authentische Begräbnisstätten mit einer Anzahl von mindestens 597–602 Gräbern bekannt.

Die Funde habe ich in zwei große Gruppen eingeteilt und mich zuerst mit den Schmuckgegenständen bzw. den Trachtbestandteilen beschäftigt. In einem separaten Kapitel werden die Grabbeigaben vorgestellt, wobei ich gleichzeitig auf deren Rolle im Bestattungsritus eingehe. Bei der Behandlung der einzelnen Funde habe ich die im Gräberfeld Ibrány-Esbó-halom gefundenen Gegenstände besonders hervorgehoben, was daraus resultiert, dass das Gebiet des Rétköz – obwohl es für die historische Bewertung der Landnahme- und Arpadenzeit von entscheidender Bedeutung wäre – nur unzureichend erforscht ist. Ibrány-Esbó-halom ist das einzige vollständig erschlossene Gräberfeld, hier wurden 45% aller mehr oder weniger bekannten Gräber des Rétköz freigelegt.

Auf die Auswertung der einzelnen Gegenstandstypen folgt die Analyse der Gräberfelder. Für eine detailliertere Analyse eignen sich nur jene Gräberfelder, deren Gräberfeldplan vorliegt bzw. wo man eine relativ große Zahl Bestattungen freigelegt hat. Im Rétköz sind dazu nur sehr wenige Fundorte geeignet. Von diesen hat die Analyse des restlos freigelegten Gräberfeldes Ibrány-Esbó-halom (274 Individuen) neue Ergebnisse gebracht.

Das Gräberfeld ist ziemlich genau zu datieren. Der Zeitpunkt seiner Eröffnung kann auf Grund des im Grab 197 gefundenen Münzfragments bestimmt werden. Dies ist die grobe Nachahmung eines in die erste Hälfte des 10. Jahrhunderts zu setzenden arabischen Dirhem, aus dem man Kleiderschmuck ausgeschnitten hat. Auf Grund dessen dürften die frühesten Gräber um die Mitte des 10. Jahrhunderts angelegt worden sein. Auch weitere Funde der Bestattung (z.B. das Zopfscheibenpaar) sprechen dafür, das Grab früh – etwas frühere als in die Mitte des 10. Jahrhunderts – zu datieren.

Das Ende der Benutzungszeit des Gräberfeldes läßt sich mit Hilfe von zwei in Gräbern gefundene Salamon-Prägungen (d.h. König Salamon 1063–1074) – je ein Stück: beide aufgenäht – feststellen. Demnach hat die kleine Gemeinschaft des in der Gemarkung von Ibrány freigelegten Gräberfeldes den Überfall der Petschenegen und Kumanen, bei dem 1068 das ganze Bihar und Birkenländchen verwüstet wurden, noch unbeschadet überstanden.

Nicht weit von unserem Fundort, in der Gemarkung von Apagy, kam ein aus 82 Salamon-Prägungen bestehender Münzhort zum Vorschein. Péter Németh sieht zwischen dem Verbergen dieses Schatzes und dem Verstecken des Schatzes von Tokaj einen Zusammenhang. Seiner Meinung nach stand im Hintergrund dessen der 1074 geführte Kriegszug König Salamons gegen die Herzöge Géza und László, in deren Hand sich der Dukatus befand. Genau bei Tokaj, also unweit von Ibrány, überquerte das Heer die Theiß. Der fliehende Géza wandte offenbar die gewohnte Taktik an: er versuchte, den Proviant in der Umgebung der Militärstraße verschwinden zu lassen. Es ist also nicht auszuschließen, dass der Untergang bzw. das Abwandern der Bevölkerung von Esbó-halom, und damit der Abschluss des Gräberfeldes, mit diesen Kriegseignissen zusammenhängt. Das völlige Fehlen späterer Münzen – besonders von László-Prägungen – im Gräberfeld bekräftigt die obige chronologische Bestimmung.

Auf Grund der Zopfringe und Münzen bestand das Gräberfeld aus zwei Teilen entlang einer NW-SO-Achse. Auf der West- und Südseite des Hügels findet man ausschließlich einfache, offene Zopfringe, auf der Nord- und Ostseite solche mit S-förmigem Ende. Die Gräber in dem „Streifen“, wo beide Gruppen aufeinandertreffen, kann man in den Zeitraum der Verbreitung des neuen Schmucktyps datieren. Dass der nördliche und östliche Teil später angelegt wurden als der westliche und südliche Teil, belegen auch die übrigen Funde.



Der ersten Gräbergruppe – mit offenen Zopfringen – sind 144 Individuen zuzuordnen, zur zweiten Gruppe gehören 130 Personen. Wenn die Benutzung des Gräberfeldes um 940 beginnt und im Jahre 1074 endet, dann wurden innerhalb von 134 Jahren 274 Gräber angelegt. Daraus folgt, dass die Gemeinschaft im Jahr durchschnittlich zwei ihrer Mitglieder begrub. Legt man diese Angabe zu Grunde, gelangten die 144 frühen Bestattungen (10. Jh.) innerhalb von 72 Jahren, d.h. bis um des Jahres 1010, in die Erde, und auf die 130 Bestattungen der späten Gruppe entfällt eine Zeitspanne von rund 60 Jahren. Der neue Typ der Zopfringe mit S-Ende dürfte in der Gemeinde demnach um 1010 aufgetaucht sein.

Das mit dem Dirhem datierte Grab 197 lag etwa in der Mitte einer Gräberreihe: dies war der früheste Teil des Gräberfeldes. Für diese von mir vertretene Auffassung spricht der Umstand, dass hier auch der einzige Reiter (Grab 199) bestattet ist. Zu dieser Gräberreihe gehörten 22 Bestattungen, und zwar von Nord nach Süd: Grab 176, 187, 175, 188, 189, 190, 192, 191, 194, 195, 201, 199, 198, 197a-b, 196, 205, 213, 217, 216, 229 sowie Grab 200; darunter 9 Männer (40,9%), 5 oder 6 Frauen (27,3%), 3 Kinder (13,6%) und 4 Jugendliche – 13–20jährige (18,2%). Was auffällt ist der hohe Anteil der Männer. Diese Proportion bleibt auch dann bestehen, wenn man das ganze Gräberfeld einbezieht. Besonders kennzeichnend ist sie jedoch für die Bestattungen des 10. Jahrhunderts, und innerhalb dieser für die frühe Gräberreihe.

Eine ganz ähnliche Struktur hatte wahrscheinlich das auf dem Gelände der Agrarfachschule von Tiszabercel größtenteils vernichtete Gräberfeld. Auch hier sondern sich innerhalb von 20 Bestattungen der frühere (Ende 10. Jh.) und der spätere Teil (11. Jh.) scharf ab. Das Gräberfeld von Ibrány ist also keineswegs als Einzelfall zu betrachten, man hat eben nur die Gräberfelder ähnlichen Typs noch nicht vollständig freigelegt.

Nach den in der Fachliteratur allgemein anerkannten demographischen Kennziffern lag die durchschnittliche Lebenserwartung in diesem Zeitalter bei 28,7 Jahren. Im Gräberfeld von Ibrány ist diese Quote weitaus höher, sie beträgt im 10. Jahrhundert 33,06 und 11. Jahrhundert 36,48 Jahre. Das deckt sich mit der Feststellung von Antónia Marcsik, wonach pathologische Erscheinungen im Gräberfeld von Ibrány selten sind. Eine Familie bestand aus 5–7 Mitgliedern. An Hand der obigen chronologischen Bestimmung läßt sich die Benutzungszeit des Gräberfeldes von Ibrány auf etwa 130–140 Jahre (fünf bis sechs Generationen) schätzen. 180 der 274 Individuen sind Erwachsene. Die Zahl der Kinder ist wesentlich niedriger als zu erwarten wäre. Vermutlich wurden beim Pflügen vorwiegend Kindergräber zerstört. Bei einem Verhältnis von 60% zu 40% zwischen Erwachsenen und Kindern kann man mit 130 Personen rechnen. Demnach dürften in der Siedlung der das Gräberfeld von Ibrány benutzenden Population zu einer Generation durchschnittlich 50–60 Menschen gehört haben, was 7–9 oder 10–12 Familien (bei Familien mit je 7 bzw. 5 Mitgliedern) bedeutet und 2–4 aus drei Generationen bestehenden Großfamilien entspricht. Für die früheste Gräberreihe hieße das bei denselben Parametern 3–5 Familien.

Auch fremde Rituselemente waren im Gräberfeld von Ibrány nachweisbar, die sich am ehesten an die Awaren binden lassen; so zum Beispiel das Vorhandensein von Nischengräbern, Bestattungen mit umgekehrter (O–W) Orientierung, in denen man häufig Gefäßbeigaben antrifft, in einer Bestattung ein Schafsknochen neben dem Knie oder das Vorkommen von Spinnwirteln.

Die anthropologischen Untersuchungen deuteten auf einen sog. „Bevölkerungsaustausch“ innerhalb des Gräberfeldes hin, der sich an der Wende vom 10. auf das 11. Jahrhundert vollzogen haben soll. Tatsächlich sind im Gräberfeldteil des 11. Jahrhunderts einige Individuen mit mongoloiden Zügen nachweisbar (Grab 35, 64, 94 und 116). Wie man vermutet, zeigt sich auch darin die awarische Beziehung.

Die im 10. Jahrhundert in der Umgebung des Fundortes Esbó-halom siedelnde Population setzte sich einerseits aus jenen ethnischen Elementen, deren Verwandte in den ranghöheren (d.h. reicheren) Gräberfeldern ruhen (das ist die Minderheit), und andererseits aus Elementen der vor Ort angetroffenen (eventuell umgesiedelten?) Bevölkerung unterschiedlicher Abstammung (spätawarische und in diesen aufgegangene frühere Ethnika) zusammen.

Gräberfelder einer mit Ibrány verwandten Prägung sind in der Oberen Theißegend durchaus keine Seltenheit, ähnlich dürften auch die von den Fundorten Timár, Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola, Gáva–Vásártér usw. gewesen sein. Leider wurden diese – im Szabolcser Anziehungsgebiet gelegenen – Gräberfelder nicht vollständig erschlossen.

Wir kennen im Gebiet des Rétköz 58 Fundorte, wo sich ein landnahme- und/oder arpadenzeitliches Gräberfeld befand. Von diesen liegen Angaben in Bezug auf etwa 600 Gräber vor. Wenn man diese Angaben mit den im ganzen Gebiet des Komitats Baranya registrierten 41 Fundorten oder den ca. 500 Gräbern im Komitat Vas oder den 44 Gräberfeldern den 10.–11. Jahrhunderts im Komitat Heves vergleicht, wird man unschwer feststellen, dass für das Rétköz ein dichtes Siedlungsnetz kennzeichnend war. Diese Feststellung gilt vermutlich für einen Großteil des Gebietes von Nordostungarn, und ähnlich ist die Situation im Bodrogeköz oder im Komitat Hajdú-Bihar. In Hajdú-Bihar weiß man von 78 Begräbnisstätten.

Die Zahl der gleichzeitig existierenden Siedlungen im Rétköz schätze ich auf 50–60. Diese Größenordnung habe ich auf Grund teils der Anzahl der Gräberfelder, teils einer Untersuchung des Ernährungspotentials des Gebietes und teils der etymologischen Untersuchung der Siedlungen errechnet.

Desweiteren habe ich versucht, die einzelnen Gräberfelder des Rétköz den Hampel'schen Gruppen A und B zuzuweisen, musste jedoch feststellen, dass dies auf ernsthafte Schwierigkeiten stößt. Auf Grund der in letzter Zeit durchgeführten Freilegungen deutet sich eine leichte Vermischung des Fundmaterials der Mittelschicht und des Gemeinvolkes an. Nach meiner Ansicht ist eine Überprüfung der Frage erforderlich, da

1. der Eindruck entstanden ist, als sei der Aufbau der landnahmezeitlichen Gesellschaft stark kategorisiert, hierarchisch, ja militärisch gewesen. Die Gräberfelder des Rétköz zeugen aber von einer wesentlich flexibleren Gesellschaft;

2. die gegenwärtige Situation die chronologischen Probleme im Falle der einzelnen Gräberfelder verwischt. In letzter Zeit wurde es zur allgemeinen Praxis, den freigelegten Gräberfeldteil, sofern exakt datierbare Funde fehlen, einfach der Kategorie Gräberfeld des Gemeinvolkes bzw. der Mittelschicht zuzuordnen und den Gräbern so eine allgemein Chronologie zu geben;

3. auf Grund der bisher erfolgten Einordnungen folgenschwere historische Schlussfolgerungen abgeleitet wurden.

Wie bereits erwähnt, stellt die Chronologie bei der Untersuchung der Gräberfelder der Mittelschicht und des Gemeinvolkes ein ersthaftes Problem dar. Während man rechnet mit den Bestattungen der Mittel- und Führungsschicht von 896 bis 970, wurden die Gemeinvolk-Gräberfelder nach heutiger Datierung in der Regel nicht vor dem 10. Jahrhundert eröffnet. Die obere chronologische Grenze der Gemeinvolk-Gräberfelder zu bestimmen, ist einer der Eckpunkte der Landnahmezeitforschung. Denn nach den bislang erfolgten Bestimmungen sieht es so aus, als hätte im Karpatenbecken in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts ausschließlich eine Mittel- und Führungsschicht ohne Gemeinvolk gelebt. Dieses Modell kann ohne Frage ausgeschlossen werden, ebenso wie die Hypothese, dass sich das eben skizzierte Bild infolge der Verarmung der früheren Bevölkerung herausgebildet hat. Wegen demographischer Erwägungen läßt sich die weitaus zahlreichere Gruppe der Gemeinvolk-Gräberfelder des 11. Jahrhunderts nicht aus der weitaus geringeren Anzahl Bestattungen der Mittel- und Führungsschicht herleiten. Zudem haben Untersuchungen gezeigt, dass es zwischen den beiden Gesellschaftsgruppen auch anthropologische Unterschiede gibt.

Wir sollten also zu der alten Vorstellung zurückkehren, derzufolge die die Gräberfelder des 10.–11. Jahrhunderts benutzenden Gemeinschaften eine andere ethnische Zusammensetzung hatten als die Bevölkerung der in der Landnahmezeit eröffneten Gräberfelder (vom sog. A-Typus). Von den Ersteren hat sich eindeutig erwiesen, dass es sich nicht, wie Anfangs vermutet, um Slawen handelt. Da die Zahl der Bestattungen des sog. Gemeinvolkes weitaus höher ist als die der Mittelschicht, kann man festhalten, dass die erstere Gruppe (sog. B-Typus, d.h. das Gemeinvolk) in der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts bereits die Mehrheit der Bevölkerung ausmachte. Gewiss ist außerdem, dass die darin aufgehenden Individuen und Individuen mit der Mittelschicht nahestehendem Fundmaterial (Árpáds Volk) in der Minderzahl waren. Und da die Entwicklung der Gemeinvolk-Gräberfelder ungebrochen ist – d.h. die Begräbnisstätten weisen bis zur zweiten Hälfte des 11. Jahrhunderts (und oftmals darüber hinaus) Kontinuität auf –, liegt es ansich auf der Hand, dass sie die Mehrheit der arpadenzeitlichen Gesellschaft bedeuteten. Wie László Révész ganz richtig feststellt, dürften es größtenteils Ungarn gewesen sein, denn nur so lasse sich erklären, dass es den Ungarn gelang, ihre Sprache und ihr individuelles Image zu bewahren. Der gleichen Meinung ist Csanád Bálint, der ausführt, dass der Nachlass der Völker finnougriischer Sprache in den Gräberfeldern der Bjelo Brdo-Kultur (d.h. des sog. Gemeinvolkes) zu suchen ist. Die Mehrheit dieser Bevölkerung bildete die von den Landnehmenden vor Ort angetroffene Einwohnern, mit der die Landnehmenden damals bereits zu verschmelzen begannen.

## Kirchen, Kirchenorganisation

Im Ergebnis der Untersuchung der frühen Kirchenorganisation des Rétköz ist festzustellen, dass das gesamte Gebiet zur Diözese des Bischofs von Eger gehörte. Zwei Dechanate – Szabolcs und Borsova – teilten sich in das Gebiet.

Bei der Untersuchung der Herausbildung der Kirchenorganisation ist folgende in letzter Zeit von mehreren Forschern konstatierte Tatsache zu berücksichtigen: In Ungarn muss es wesentlich mehr als die ins 11. Jahrhundert datierten Kirchen gegeben haben, die aus diesem Zeitraum stammen. Vom Gesichtspunkt der Klärung dieser Frage kämen im Rétköz 29 Orte in Betracht.

Die früheste Kirche im Rétköz ist die Kirche von (Kis)Várda mit dem Gründungsjahr 1085. Ein zu Ehren des Erlösers errichtetes Monasterium stand am Fuße der Erdburg in der Gemarkung Beszterec. Von hier stammen ein in den Zeitraum Ende 10. bis Anfang 11. Jahrhundert datiertes Weihwassergefäß sowie ein bronzenener Kerzenhalter, welche auf eine byzantinische Mission hindeuten.

Freilegungen wurden nur an wenigen Fundorten durchgeführt, und auch die Grabungen bieten nicht in jedem Fall entsprechende Anhaltspunkte, die Erbauung der Kirche zuverlässig zu datieren. Indirekte Angaben deuten noch in einigen weiteren Fällen auf den Bau einer frühen Kirche hin.

Es erhebt sich nun die Frage, warum keine Spuren dieser frühen Kirchen zu finden sind. Forscher weisen in den vergangenen Jahren immer öfter darauf hin, dass Holzbauten in den früharpadenzeitlichen Siedlungen weitaus häufiger waren als früher angenommen, und in vielen Fällen hatte man auch die Kirche aus Holz erbaut.

## Erdburgen

Wir wissen von drei Erdburgen im Gebiet des Rétköz (Beszterec, Demecser, Tuzsér – im letzteren Fall nur ungewiss).

Die einzige ergrabene Erdfestung ist Beszterec. Ende des 10. bzw. Anfang des 11. Jahrhunderts hat die Burg wahrscheinlich schon gestanden, sie dürfte Bestandteil der im östlichen Randgebiet des Landes ausgebauten Verteidigungslinie gewesen sein.

Die ins 12.–13. Jahrhundert zu datierende Erdburg von Demecser war nur kurze Zeit in Benutzung.

Über die Burg von Tuzsér ist nichts näheres bekannt. Eine Angabe aus dem 19. Jahrhundert berichtet zwar von ihr, dennoch gelang es nicht, sie zu lokalisieren. Vielleicht wurde sie von der Theiß hinweggespült.

## Zusammenfassung

Das Rétköz war Teil des von den Landnehmenden am frühesten besetzten Gebiets. Nach der von dem Notar Anonymus aufgezeichneten Überlieferung lag es auf dem Weg eines der landnehmenden Heere, welches, geführt von *Szabolcs* und *Tas*, gegen *Ménmarót* zog. Mit der Gebietsorganisation begann man vermutlich sehr bald. Darauf deutet der Umstand hin, dass die Grenze zwischen den späteren Komitaten Szabolcs und Borsova mit der nordöstlichen Grenze des früh- und spätawarischen Siedlungsgebiets zusammenfällt.

Die westliche Hälfte des Rétköz wurde Bestandteil des am frühesten gebildeten Burgkomitats Szabolcs, während man die östliche Hälfte dem einige Jahrzehnte später entstandenen Komitat Borsova angliederte.

Ende des 13. Jahrhunderts gründete man im Gebiet des an der Grenze gelegenen Burgenkomitats Borsova das Burgkomitat Bereg, und parallel dazu veränderte sich der Grenzverlauf. Ein Teil der westlichen Hälfte des Komitats Borsova, die Umgebung von Kisvárda, kam zum Komitat Szabolcs.

## Mutató

- Ajak - Kat. 1. 13-17.  
Ajaktelek - Kat. 24/1. (Tiszabercel) 185.  
Alföldi-hegy-dűlő - Kat. 13/1. (Kékcse) 126.  
Alföldi-hegy-dűlő, északkelet - Kat. 13/2. (Kékcse) 126.  
Állásrét - Kat. 24/2. (Tiszabercel) 185.  
Általános iskola - Kat. 11/1. (Ibrány) 69.  
Anarcs-Czóbel birtok (ma Ajak-Sinai- vagy Gólya-hegy) - Kat. 1/12. (Ajak) 16-17.  
Apáti (Ibrány) 69.  
Apáti - Kat. 30/1. (Vasmegyer) 241.  
Apáti, Kastélykert - Kat. 30/2. (Vasmegyer) 242.
- Báboly - Kat. 4/1. (Demecser) 35.  
Babot - Kat. 12/1-2. (Kék) 121-122.  
Babot, Gyűjtőcsatorna partja - Kat. 12/3. (Kék) 122.  
Bajor-hegy, Szilas-domb - Kat. 21/1. (Pátroha) 171.  
Bajul - Kat. 21/2. (Pátroha) 171.  
Bajzati határ - Kat. 17/1. (Kótaj) 140.  
Balfi part - Kat. 17/2. (Kótaj) 141.  
Bánomvár (Kótaj) 141.  
Bec(teleke) - Kat. 14/1. (Kemecse) 128.  
Bem u. - Kat. 3/1. (Buj) 30-32.  
Bényepart, Bénye(telke) - Kat. 20/2. (Paszab) 160-165.  
Bénye(telke), Bényepart - Kat. 20/2. (Paszab) 160-165.  
Berzec - Kat. 1/2. (Ajak) 14.  
Berzec - Kat. 22/1-2. (Rétközberencs) 176.  
Bessenyei György szülőházának udvara - Kat. 24/3. (Tiszabercel) 186.  
Beszterec - Kat. 2. 17-30.  
Bige-sziget - Kat. 17/4. (Kótaj) 142.  
Bistey udvar - Kat. 3/4. (Buj) 32.  
Bodon(földe) - Kat. 16/1. (Komoró) 139-140.  
Bodortelek(e) - Kat. 19/1. (Nyírbogdány) 151.  
Bodzás-dűlő - Kat. 11/3. (Ibrány) 69.  
Borbély Ferenc földje (Butorka-dűlő) - Kat. 21/3. (Pátroha) 171-172.  
Borsova - Kat. 4/2. (Demecser) 36-37.  
Borzasteto - Kat. 5/1. (Dombrád) 42.  
Borzsovapuszta, Dinnyés-hegy - Kat. 4/2. (Demecser) 36-37.  
Boszorkány-hegy - Kat. 29/1. (Tuzsér) 235-239.  
Buj - Kat. 3. 30-35.  
Bús-kert - Kat. 1/3. (Ajak) 14.  
Butorka-dűlő, Borbély Ferenc földje - Kat. 21/3. (Pátroha) 171-172.  
Búzás-szeg vagy Búzsás-szög - Kat. 26/1. (Tiszakanyár) 222.
- Csabamező - Kat. 15/2. (Kisvárdá) 136.  
Csobodlövő - Kat. 25/1. (Tiszabездéd) 207.  
Csóka-dűlő - Kat. 28/1. (Tiszatelek) 225.  
Csur - Kat. 11/4. (Ibrány) 69.  
Csúri határ - Kat. 20/3-4. (Paszab) 165.

Darvas - Kat. 19/2. (Nyírbogdány) 151-153.  
Demecser - Kat. 4. 35-41.  
Dinnyés-hegy (Borzsoyapuszta) - Kat. 4/2. (Demecser) 36-37.  
Diófa-lapos - Kat. 24/5. (Tiszabercel) 186.  
Doboka - Kat. 21/4. (Pátroha) 173.  
Dombrád - Kat. 5. 41-45.  
Domb-sziget - Kat. 8/1. (Gáva) 54.  
Döge - Kat. 6. 46-50.  
Dögei határ - Kat. 15/3. (Kisvárd) 136.  
Dudás-dűlő (Nagy-tanya) - Kat. 11/16. (Ibrány) 115.

Égeralja-dűlő, dél - Kat. 26/2. (Tiszakanyár) 222.  
Égető-hegy - Kat. 5/2. (Dombrád) 42-43.  
Előtői-dűlő - Kat. 29/2. (Tuzsér) 239.  
Endrédtelek - Kat. 8/2. (Gáva) 54.  
Erzsébet utcai homokbánya - Kat. 5/3. (Dombrád) 43-44.  
Esbó-halom - Kat. 11/5. (Ibrány) 70-112.  
Espán tava - Kat. 11/7. (Ibrány) 112.  
Espán tava, a Falutava partja - Kat. 11/6. (Ibrány) 112-113.  
Esztár - Kat. 11/8. (Ibrány) 113-114.

Falutava (Espán tava) - Kat. 11/6. (Ibrány) 112-113.  
Fancsal(fenyére) - Kat. 12/4. (Kék) 122.  
Farkas Lajosné udvara - Kat. 8/3. (Gáva) 54.  
Fehérrét - Kat. 23/1. (Szabolcsveresmart) 180.  
Fehértó - Kat. 1/4. (Ajak) 14.  
Fekete-halom-dűlő - Kat. 11/9. (Ibrány)114.  
Fényeslitke - Kat. 7. 50-53.  
Földvár (Vársziget) - Kat. 2/1. (Beszterec) 18-26.  
Földvár (Tündérvár vagy Leányvár) - Kat. 4/3. (Demecser) 37.  
Földvár - Kat. 29/3. (Tuzsér) 239-240.  
Földvár közeléből - Kat. 4/4. (Demecser) 37-38.  
Fränkelpart - Kat. 8/4. (Gáva) 54-55.

Gáva (Gávavencsellő) - Kat. 8. 53-61.  
Gávavencsellő, Gáva - Kat. 8. 53-61.  
Gávavencsellő, Vencsellő - Kat. 9. 62-64.  
Gecsetelke - Kat. 19/3. (Nyírbogdány) 153.  
Gégény - Kat. 10.  
Gégény (Külsőgégény) - Kat. 14/3. (Kemecse) 128.  
Gólya- vagy Sinai-hegy (azonos Anarcs-Czóbel birtokkal) - Kat. 112. (Ajak) 16-17.  
Gönczy László kertje - Kat. 3/2. (Buj) 32.  
Grófi tag - Kat. 4/5. (Demecser) 38.  
Gyalapár / Jalapár ( Ibrány) 114.  
Gyalap-tanya - Kat. 2/2. (Beszterec) 26-27.  
Gyalap-tanyától északra - Kat. 2/3. (Beszterec) 27.  
Gyalap útja - Kat. 12/5. (Kék) 122.  
Gyár u. - Kat. 15/4. (Kisvárd) 137.  
Gyeptelek, Paptag - Kat. 3/5. (Buj) 32-33.

Harangláb-dűlő (Rác-tag) - Kat. 25/2. (Tiszabездéd) 208-215.  
Határ-hegy - Kat. 13/3. (Kékcse) 126.  
Hene, Szentegyházi-dűlő - Kat. 19/4. (Nyírbogdány) 154-156.  
Hoggard-dűlő - Kat. 13/4. (Kékcse) 126.  
Homok - Kat. 11/10. (Ibrány) 114.  
Homokbánya - Kat. 14/4. (Kemece) 128.  
Homokbánya - Kat. 25/3. (Tiszabездéd) 215.  
Homokhordó - Kat. 1/5. (Ajak) 14-15.  
Homok-tanya - Kat. 18/1. (Nagyhalász) 145-146.  
Hordozó-dűlő - Kat. 20/5. (Paszab) 165-167.  
Hosszaki-dűlő - Kat. 1/6. (Ajak) 15.  
Hosszú-dűlő - Kat. 11/11. (Ibrány) 114.

Ibrány - Kat. 11. 6-120.  
Ibrányi Zsigmondné kertje - Kat. 17/3. (Kótaj) 142.  
Ida-tanyától északra - Kat. 4/6. (Demecser) 38.  
Ige - Kat. 1/7. (Ajak) 15.  
Ignác István szőlője (Sarvay-tag) - Kat. 14/9. (Kemece) 130-133.  
Inge-domb - Kat. 10/1. (Gégény) 65.  
Iván(ka)teleke - Kat. 27/1. (Tiszarád) 223-224.

Jalapár /Gyalapár (Ibrány) 114.  
Jánostelke - Kat. 9/2. (Vencsello) 63.  
Jára - Kat. 2/4. (Beszterec) 28.

Kacsavár - Kat. 5/4. (Dombrád) 44.  
Kalanca - Kat. 15/5. (Kisvárdá) 137.  
Kállai-főfolyás mellett - Kat. 14/5. (Kemece) 129-130.  
Kálonga - Kat. 29/4. (Tuzsér) 240.  
Kastélykert - Kat. 9/3. (Vencsellő) 63.  
Kató-halom - Kat. 8/5. (Gáva) 55.  
Katolikus temető - Kat. 1/8. (Ajak) 15.  
Kék - Kat. 12. 121-125.  
Kékcse - Kat. 13. 125-127.  
Kéki határ - Kat. 4/7. (Demecser) 38.  
Kéki kövesút mentén - Kat. 4/8. (Demecser) 38.  
Kéki kövesút 2,8 kilométere - Kat. 4/9. (Demecser) 39.  
Kemece - Kat. 14. 127-134.  
Keményítőgyár - Kat. 4/10. (Demecser) 39.  
Kenderyárral szemben - Kat. 18/2. (Nagyhalász) 146.  
Kerítopart - Kat. 24/6. (Tiszabercel) 186-187.  
Kertek alja - Kat. 6/2. (Döge) 47.  
Kertekalja - Kat. 17/5. (Kótaj) 142.  
Kertek köze vagy Kertek alja - Kat. 6/2. (Döge) 47.  
Kéthegy-dűlő - Kat. 11/12. (Ibrány) 114-115.  
Kétkis-hegy - Kat. 24/7. (Tiszabercel) 187.  
Kettos-halom - Kat. 24/8. (Tiszabercel) 187.  
Kígyós-hegy - Kat. 21/5. (Pátroha) 173.  
Kígyós-hegytől keletre - Kat. 21/6. (Pátroha) 173.  
Királytói-dűlő - Kat. 2/5. (Beszterec) 28.  
Kishegy - Kat. 6/3. (Döge) 47-48.

Kisterebe / Kisterebélyes - Kat. 3/6. (Buj) 33.  
Kisterebélyes (Kisterebe) - Kat. 3/6. (Buj) 33.  
Kisterebélyes - Kat. 20/6. (Paszab) 167.  
Kisvárdá - Kat. 15. 134-138.  
Kisvasút mellett - Kat. 17/6. (Kótaj) 142.  
Kiszombor-hegy / Zombor-hegy - Kat. 18/3. (Nagyhalász) 146-148.  
Komoró - Kat. 16. 139-140.  
Konyhahely (Szalánczy-Nagy-tanya) - Kat. 19/7. (Nyírbogdány) 156.  
Kótaj - Kat. 17. 140-144.  
Kovácsitelek - Kat. 3/7. (Buj) 33.  
Körtvélyes(telek) - Kat. 7/2. (Fényeslitke) 51.  
Körtvélyes(telek) - Kat. 19/5. (Nyírbogdány) 156.  
Kövesszeg-hegy - Kat. 12/6. (Kék) 122.  
Kövesszeg-hegy - Kat. 19/6. (Nyírbogdány) 156.  
Kriston-tag - Kat. 12/7. (Kék) 122-123.  
Kuklás-domb - Kat. 21/7. (Pátroha) 173.  
Kunyhók - Kat. 4/11. (Demecser) 39.  
Külsőgégyén - Kat. 14/3. (Kemece) 128.

Lakfölde, Laktelek - Kat. 4/12. (Demecser) 39.  
Laktelek, Lakfölde - Kat. 4/12. (Demecser) 39.  
Leányvár vagy Tündérvár - Kat. 4/3. (Demecser) 37.  
Leskó-tanya (Sarvay-tag) - Kat. 14/10. (Kemece) 133-134.  
Liget - Kat. 22/3. (Rétközberencs) 176.

Mácsiszeg, Málsikszeg - Kat. 4/13. (Demecser) 40.  
Macskás-tag - Kat. 11/13. (Ibrány) 115.  
Mága - Kat. 18/4. (Nagyhalász) 149.  
Málsikszeg, Mácsiszeg - Kat. 4/13. (Demecser) 40.  
Malomér-dűlő - Kat. 21/8. (Pátroha) 174.  
Medvés - Kat. 6/4. (Döge) 48.  
Megyalja - Kat. 30/3-5. (Vasmegyer) 242-243.  
Mezőgazdasági Szakiskola - Kat. 24/9. (Tiszabercel) 187-189.  
Mezőőr tanyája - Kat. 6/5. (Döge) 48.  
Miskolc (Murkacs) - Kat. 21/9. (Pátroha) 174.  
Mogyorós - Kat. 5/5. (Dombrád) 44.  
Monok-domb - Kat. 10/2. (Gégény) 65-66.  
Murkacs (Miskolc) - Kat. 21/9. (Pátroha) 174.

Nádas-tábla - Kat. 11/14. (Ibrány) 115.  
Nagyhalász - Kat. 18. 144-151.  
Nagyhalászi határ - Kat. 27/2. (Tiszarád) 224.  
Nagylövő - Kat. 25/4. (Tiszabездéd) 215-216.  
Nagymacskás - Kat. 11/15. (Ibrány) 115.  
Nagysóstó - Kat. 17/7. (Kótaj) 142-143.  
Nagy-tanya, Dudás-dűlő - Kat. 11/16. (Ibrány) 115.  
Nagy-tanya, Nagy-tanyasi tag - Kat. 11/17. (Ibrány) 115.  
Nagy-tanyasi tag (Nagy-tanya) - Kat. 11/17. (Ibrány) 115.  
Nagy-tanya, Temető-tábla - Kat. 11/18. (Ibrány) 116-117.  
Nagy-tanya, Vasúti-tábla - Kat. 11/19. (Ibrány) 117.  
Nagytelek - Kat. 28/2. (Tiszatelek) 225.

Nemél (Nimir) - Kat. 3/9. (Buj) 34.  
Nemesi-dűlő - Kat. 3/8. (Buj) 34.  
Nesze kocsmá - Kat. 18/5. (Nagyhalász) 149.  
Nimir (Nemél) - Kat. 3/9. (Buj) 34.  
Nozdroviczky Kázmér beltelke - Kat. 6/6. (Döge) 48.  
Nyírbogdány - Kat. 19. 151-157.

Ontelek - Kat. 5/6. (Dombrád) 44.  
Ország - Kat. 11/20. (Ibrány) 117.  
Ördög-hegy - Kat. 1/9. (Ajak) 16.  
Őszöd - Kat. 6/7. (Döge) 49.  
Öved-domb - Kat. 20/7. (Paszab) 167.

Págát-dűlő - Kat. 26/3. (Tiszakanyár) 222.  
Pálinkás-dűlő / Pálinkás-part / Paprét-dűlő - Kat. 24/10. (Tiszabercel) 189-190.  
Pálinkás-part / Pálinkás-dűlő / Paprét-dűlő - Kat. 24/10. (Tiszabercel) 189-190.  
Pápaházi-dűlő - Kat. 14/6. (Kemecse) 130.  
Paprét-dűlő / Pálinkás-part / Paprét-dűlő - Kat. 24/10. (Tiszabercel) 189-190  
Paptag (Gyeptelek) - Kat. 3/5. (Buj) 32-33.  
Paptag - Kat. 20/8. (Paszab) 167.  
Paptava-domb homokbányája - Kat. 5/3. (Dombrád) 45.  
Parom-domb - Kat. 22/4. (Rétközberencs) 176-179.  
Paszab - Kat. 20. 157-169.  
Pátroha - Kat. 21. 170-175.  
Péntekaranya - Kat. 20/9. (Paszab) 168.  
Perked - Kat. 3/10. (Buj) 34.  
Petlend - Kat. 23/2. (Szabolcsveresmart) 181.  
Petőfi u. - Kat. 7/1. (Fényeslitke) 51.  
Pincés-hegy - Kat. 14/7. (Kemecse) 130.  
Pó - Kat. 7/3. (Fényeslitke) 52.  
Poros-(Szöllősi)-hegy - Kat. 12/8. (Kék) 123.  
Porvod - Kat. 2/6. (Beszterec) 28.  
Pósa-dűlő - Kat. 3/11. (Buj) 34.  
Pusztatemplom - Kat. 18/6. (Nagyhalász) 149.

Ráctemető - Kat. 24/11. (Tiszabercel) 190-196.  
Rác-tag (Harangláb-dűlő) - Kat. 25/2. (Tiszabездé) 207-215.  
Rákóczi tsz. - Kat. 11/21. (Ibrány) 117-118.  
Református templom - Kat. 1/10. (Ajak) 16.  
Református templom - Kat. 2/7. (Beszterec) 28-29.  
Református templom - Kat. 4/14. (Demecser) 40.  
Református templom - Kat. 7/4. (Fényeslitke) 52.  
Református templom - Kat. 8/6. (Gáva) 55.  
Református templom - Kat. 10/3. (Gégény) 66.  
Református templom - Kat. 11/22. (Ibrány) 118.  
Református templom - Kat. 12/9. (Kék) 123.  
Református templom - Kat. 14/8. (Kemecse) 130.  
Református templom - Kat. 16/2. (Komoró) 140.  
Református templom - Kat. 17/8. (Kótaj) 143.  
Református templom - Kat. 21/10. (Pátroha) 174.  
Református templom - Kat. 22/5. (Rétközberencs) 179.



Református templom - Kat. 24/12. (Tiszabercel) 196.  
Református templom - Kat. 25/5. (Tiszabездéd) 216.  
Református templom - Kat. 27/3. (Tiszarád) 224.  
Református templom - Kat. 30/6. (Tuzsér) 240.  
Református templom - Kat. 29/5. (Vasmegyer) 243.  
Rétalja - Kat. 2/8. (Beszterec) 29.  
Rétalja, Szérűskert - Kat. 2/9. (Beszterec) 29.  
Rétközberencs - Kat. 22. 175-179.  
Rétközberencsi határt jelző csatorna - Kat. 13/5. (Kékce) 127.  
Rigó-domb (Kossuth u.) - Kat. 24/13. (Tiszabercel) 196-198.  
Római katolikus templom - Kat. 15/6. (Kisvárd) 137.  
Rozsály - Kat. 23/3. (Szabolcsveresmart) 181.

Sánta N. kertje - Kat. 20/10. (Paszab) 168.  
Sárga-part - Kat. 24/4. (Tiszabercel) 199.  
Sarvay-tag, Ignác István szőlője - Kat. 14/9. (Kemece)  
Sarvay-tag, Leskó-tanya - Kat. 14/10. (Kemece)  
Sinai- vagy Gólya-hegy (azonos Anarcs-Czóbel birtokkal) - Kat. 112. (Ajak)  
Solymos(telek) - Kat. 9/4. (Vencsello)  
Sulymos - Kat. 2/10. (Beszterec)  
Sűrűpart - Kat. 20/11. (Paszab) 168.  
Szabolcsveresmart - Kat. 23. 179-184.  
Szacs(telek), (Szócs) - Kat. 11/23. (Ibrány) 118-119.  
Szalánczy-Nagy-tanya (Konyhahely) - Kat. 19/7. (Nyírbogdány) 156.  
Szántó(telek) - Kat. 3/12. (Buj) 34.  
Száraserdő - Kat. 9/5. (Vencsellő) 63-64.  
Sebecse-hát - Kat. 25/6. (Tiszabездéd) 216-221.  
Szekeres-tanya - Kat. 28/3. (Tiszatelek) 226-227.  
Szelérd-domb - Kat. 23/4. (Szabolcsveresmart) 181-184.  
Szentpéter(teleke) - Kat. 11/24. (Ibrány) 119.  
Szérűskert - Kat. 4/15. (Demecser) 40-41.  
Szilas-domb (Bajor-hegy) - Kat. 21/1. (Pátroha) 171.  
Zincse-domb - Kat. 8/7. (Gáva) 55-57.  
Szócs - Kat. 11/23. (Ibrány) 118-119.  
Szolnok - Kat. 19/8. (Nyírbogdány) 157.  
Szög (Zut) - Kat. 7/5. (Fényeslitke) 52-53.  
Szőlő - Kat. 17/9. (Kótaj) 143.  
Szöllősi-hegy (Poros-hegy) - Kat. 12/8. (Kék) 123.  
Szőlőhomoka - Kat. 11/25-27. (Ibrány) 119-120.  
Szőlőskert - Kat. 21/11. (Pátroha) 174.  
Szöveteni csatorna - Kat. 13/6. (Kékce) 127.  
Szug - Kat. 8/8. (Gáva) 57.

Telek - Kat. 19/9. (Nyírbogdány) 157.  
Telek-domb - Kat. 28/4. (Tiszatelek) 227-231.  
Telek-dűlő - Kat. 12/10. (Kék) 123-125.  
Telek-tanya (Nagyhalász) 149.  
Teleki László birtoka - Kat. 17/10. (Kótaj) 143-144.  
Temeháza - Kat. 21/12. (Pátroha) 174.  
Temető mellett - Kat. 4/16. (Demecser) 41.  
Temető-tábla (Nagy-tanya) - Kat. 11/18. (Ibrány) 116-117.

Templom - Kat. 5/7. (Dombrád) 45.  
Terebes - Kat. 20/12. (Paszab) 168-169.  
Tiszabercel - Kat. 24. 184-206.  
Tiszabezdéd - Kat. 25. 207-221.  
Tiszakanyár - Kat. 26. 222.  
Tiszaköz - Kat. 28/5. (Tiszatelek) 231.  
Tiszarád - Kat. 27. 223-225.  
Tiszapart szakadásából - Kat. 23/5. (Szabolcsveresmart) 184.  
Tiszatelek - Kat. 28. 225-233.  
Tódalja - Kat. 24/14. (Tiszabercel) 199.  
Tölgyes - Kat. 22/6. (Rétközberencs) 179.  
Tölgyes (Szabolcsveresmart) 184.  
Tolna - Kat. 18/7. (Nagyhalász) 149.  
Trafóház - Kat. 25/7. (Tiszabezdéd) 221.  
Tündérvár vagy Leányvár - Kat. 4/3. (Demecser) 37.  
Tuzsér - Kat. 29. 234-240.  
TV-torony 1. - Kat. 15/7-8. (Kisvárd) 137-138.

Ub - Kat. 11/28. (Ibrány) 120.  
Újdombrád 240.  
Újsor - Kat. 24/15. (Tiszabercel) 199-203.  
Újszőlő - Kat. 27/4. (Tiszarád) 224-225.  
Unytelek - Kat. 6/8. (Döge) 50.

Várhomoka - Kat. 8/9. (Gáva) 57.  
Varjas-dűlő - Kat. 14/11. (Kemece) 134.  
Vár - Kat. 15/9. (Kisvárd) 138.  
Várrét - Kat. 17/11. (Kótaj) 144.  
Várrétje - Kat. 18/8. (Nagyhalász) 149.  
Vársziget (lásd Földvár) - Kat. 2/1. (Beszterec) 18-26.  
Vársziget - Kat. 4/3. (Demecser) 41.  
Vár-tanya - Kat. 4/17. (Demecser) 41.  
Vásártér - Kat. 8/10. (Gáva) 57-61.  
Vasmegyer - Kat. 30. 240-243.  
Vasútállomás - Kat. 10/4. (Gégény) 66-67.  
Vasútállomással szemben - Kat. 28/6. (Tiszatelek) 232.  
Vasútállomással szemben - Kat. 9/7. (Vencsellő) 64.  
Vasútállomástól délnyugatra - Kat. 4/18. (Demecser) 41.  
Vasútállomástól délre - Kat. 9/6. (Vencsellő) 64.  
Vasúti híd - Kat. 8/11. (Gáva) 61.  
Vasúti őrház - Kat. 10/5. (Gégény) 67.  
Vasúti őrház - Kat. 21/13. (Pátroha) 175.  
Vasúti-tábla (Nagy-tanya) - Kat. 11/19. (Ibrány) 117.  
Vécsey Károly Nagy-tanyája - Kat. 30/7. (Vasmegyer) 243.  
Vencsellő - Kat. 9. 62-64.  
Weinberger telek (Kisvárd) 138.

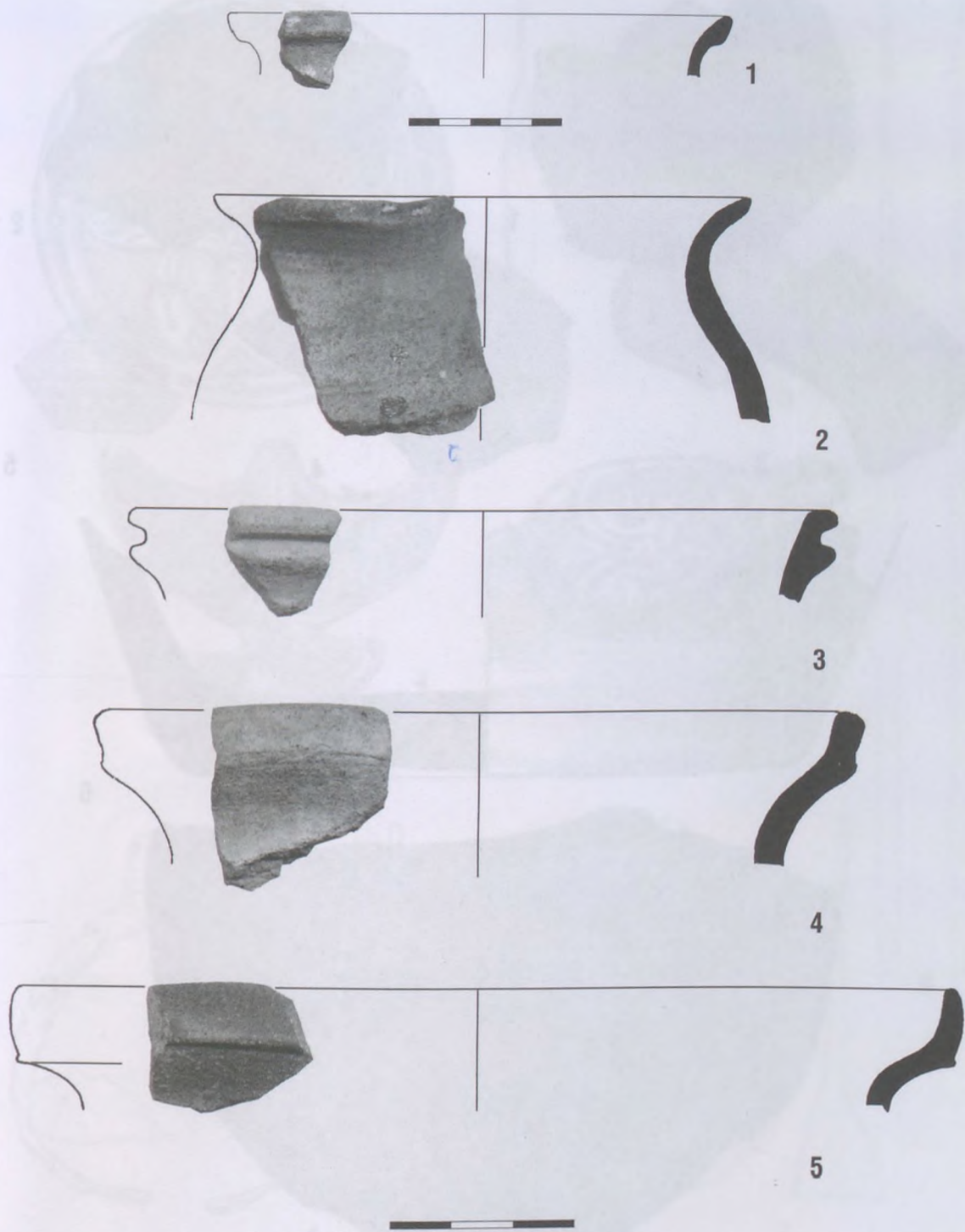
Záhonyi út - Kat. 21/14. (Pátroha) 175.  
Zombor-hegy / Kiszombor-hegy - Kat. 18/3. (Nagyhalász) 146-148.  
Zut (Szög) - Kat. 7/5. (Fényeslitke) 52-53.  
Zsóce - Kat. 5/8. (Dombrád) 45.  
Zsóce (Tiszatelek) 233.



# Táblák

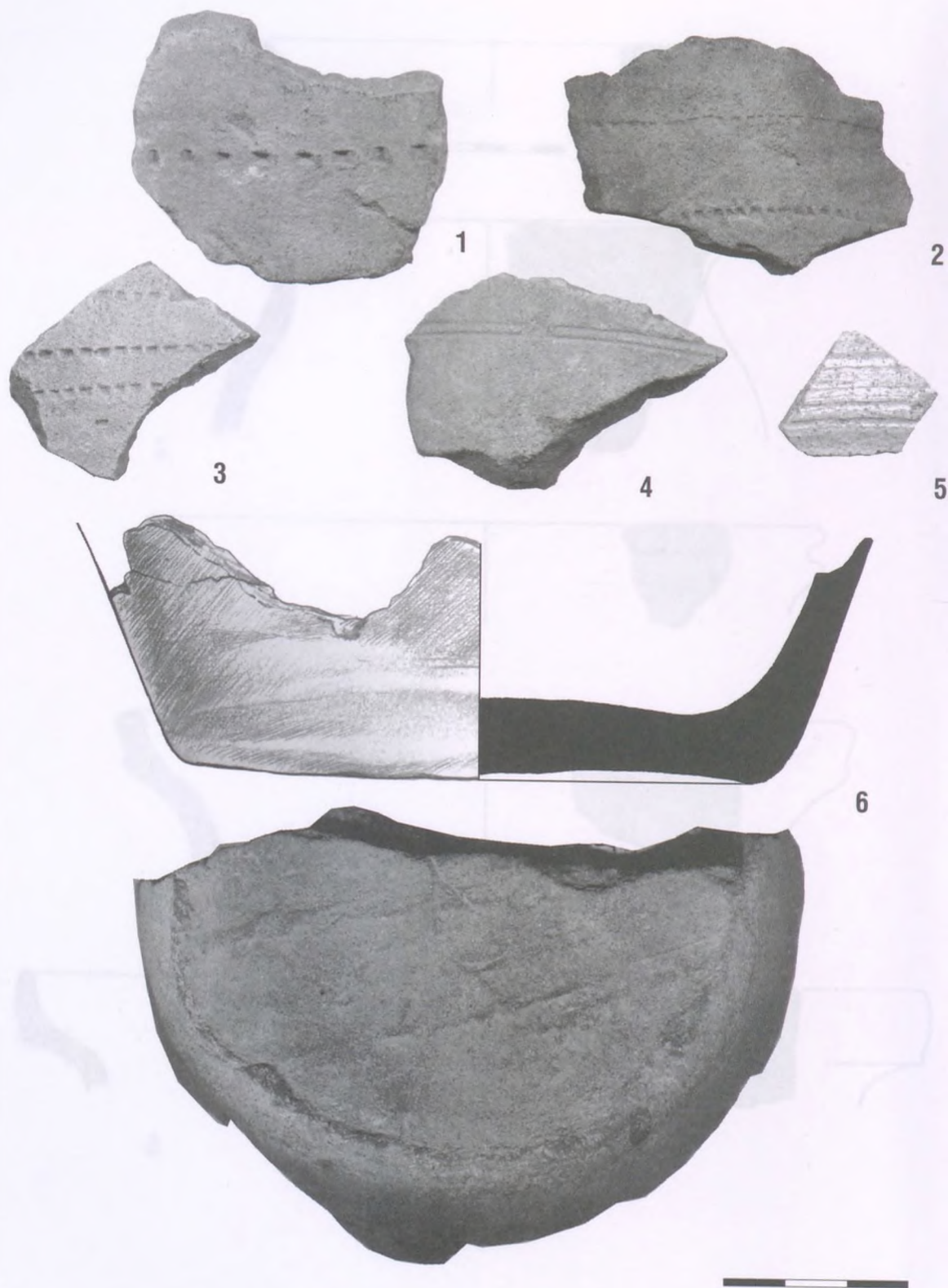
The image shows a very faint table with four rows and two columns. The content within the cells is illegible due to low contrast and blurring. The table structure is as follows:



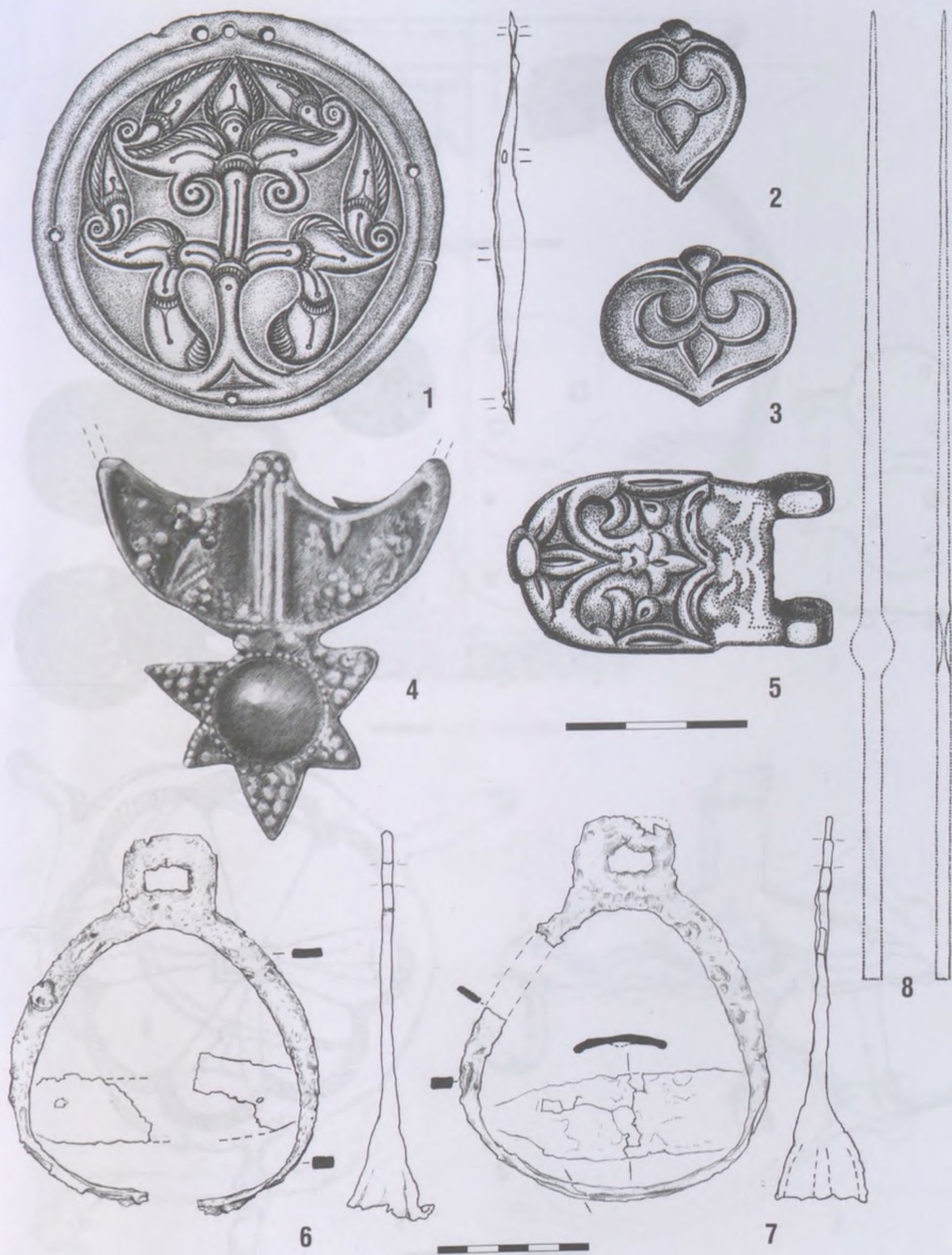
**1. tábla**

Ajak 1, 5: Belterület, 2: Hosszaki-dűlő, 3: Bús-kert, 4: Katolikus temető



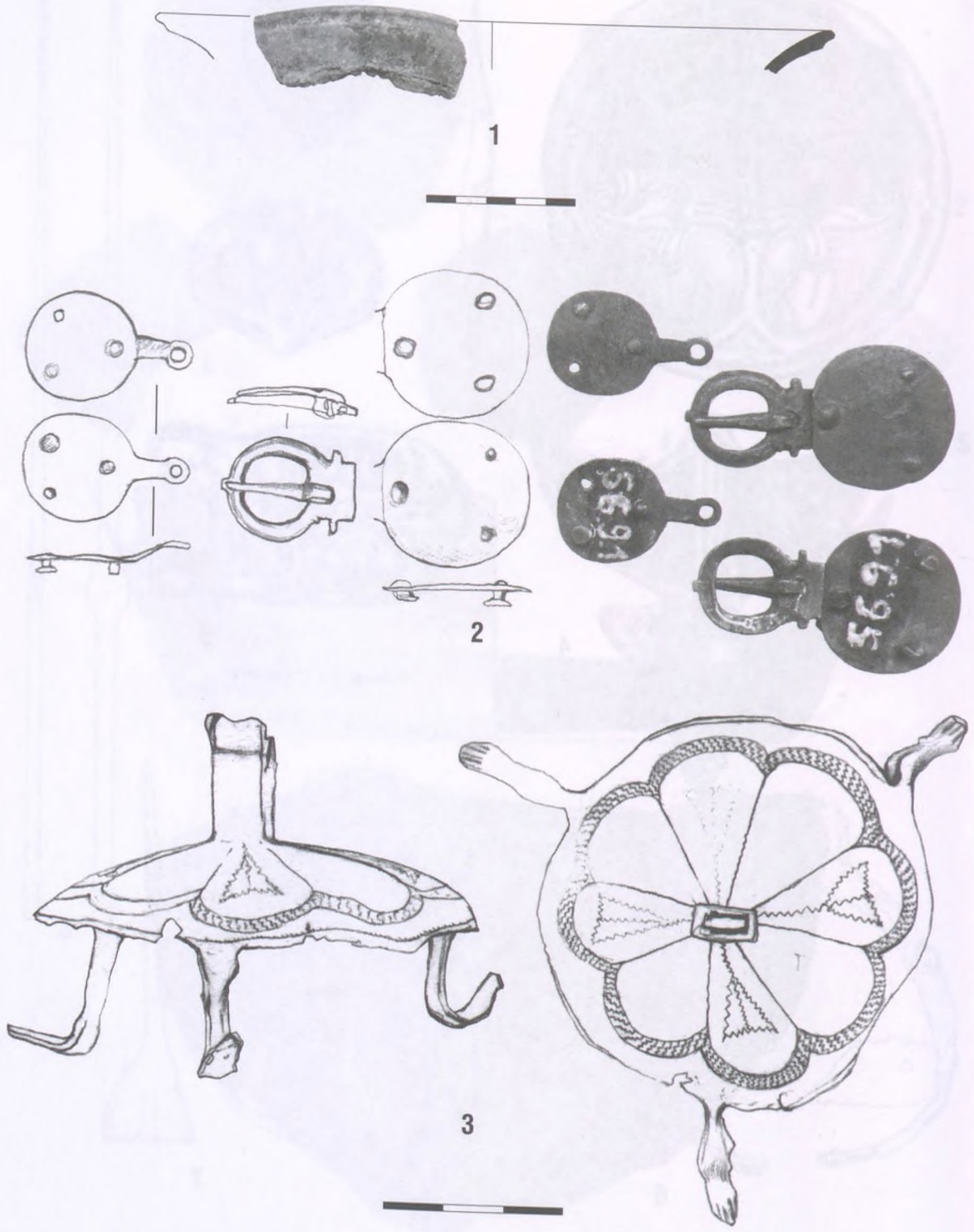
**2. tábla**

Ajak 1–4: Hosszaki-dűlő, 5: Belterület, 6: közelebről nem meghatározott helyről

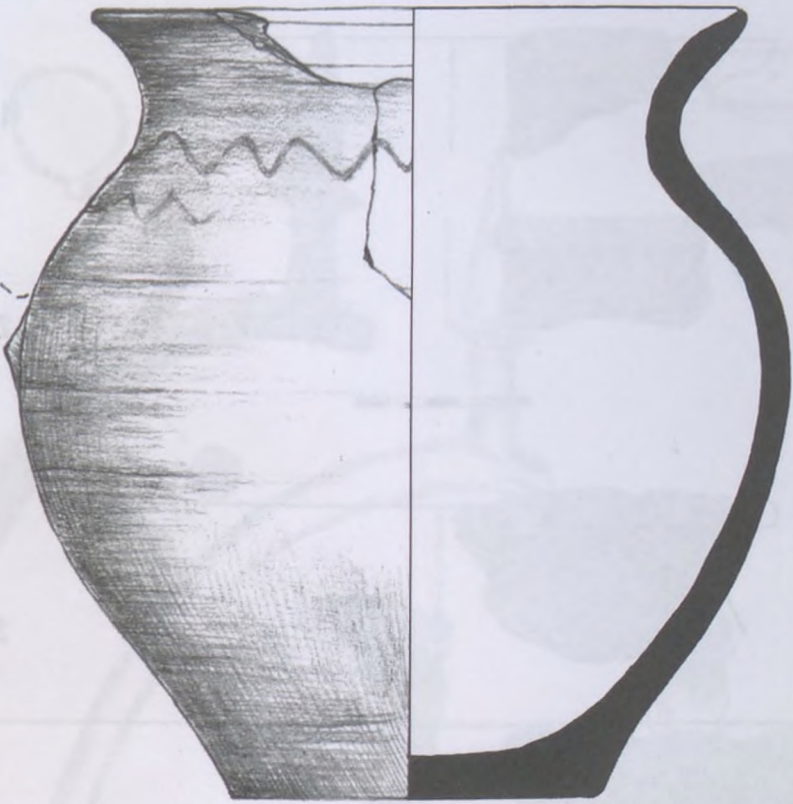


3. tábla  
Anarcs-Czóbel birtok: ma Ajak-Sinai- vagy Gólya-hegy

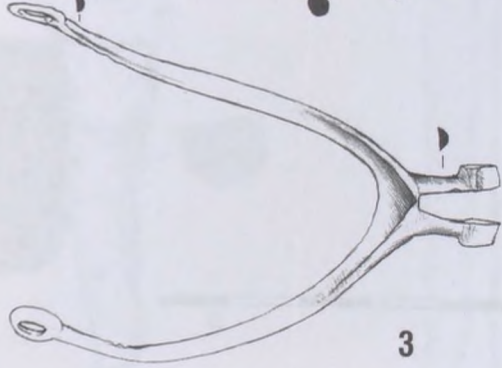
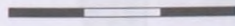




4. tábla  
Beszterec-Földvár



1

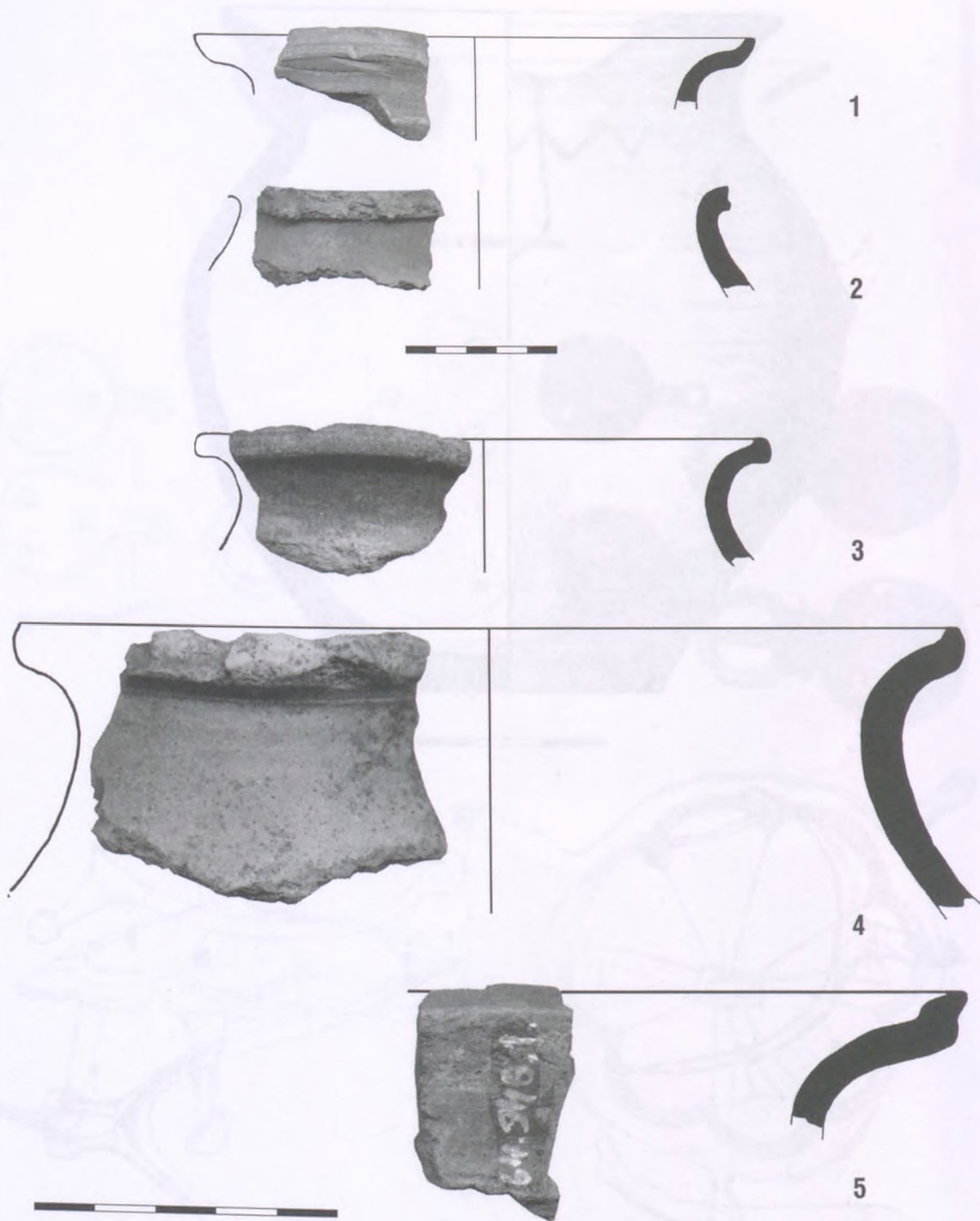


2

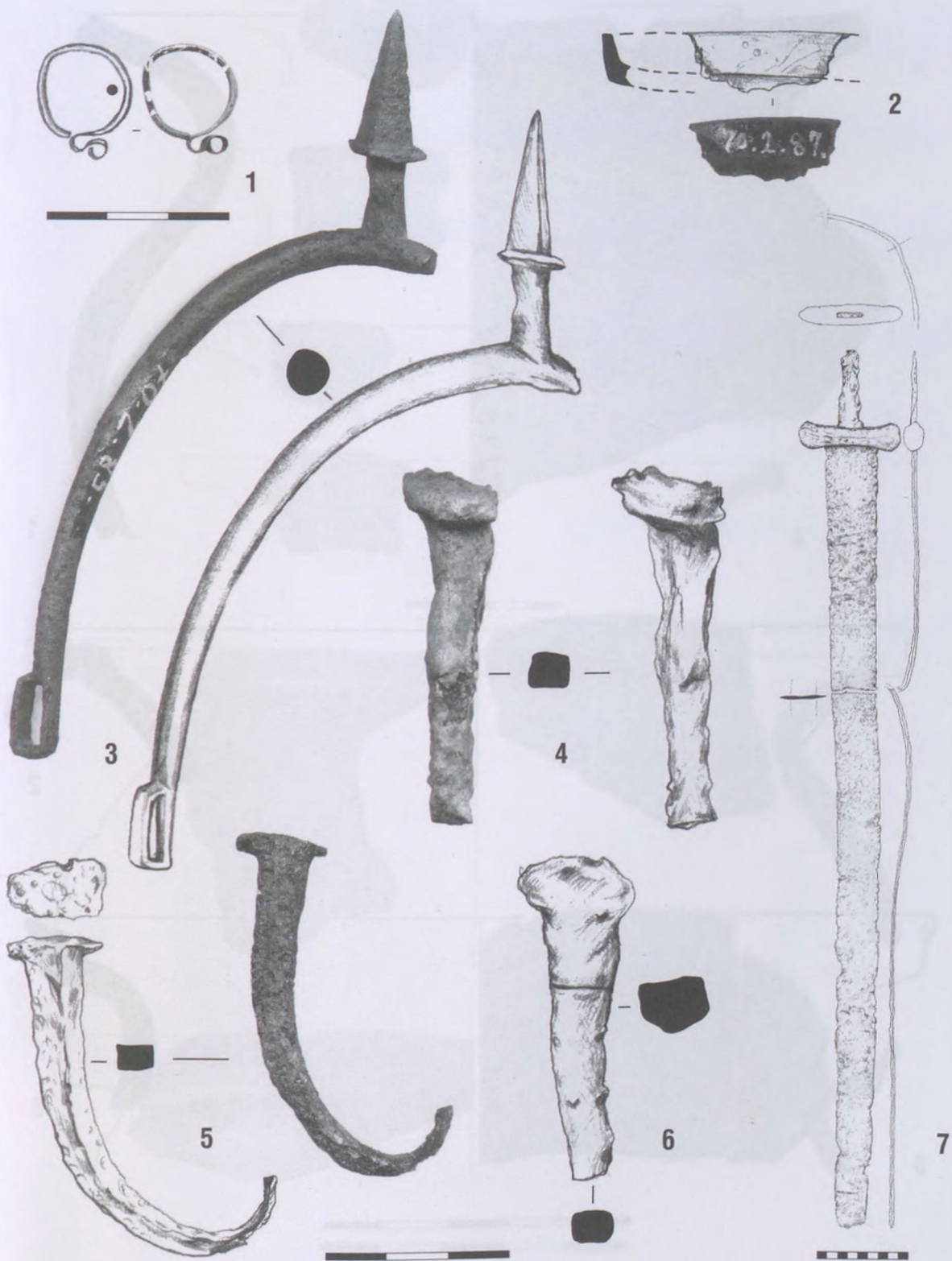
3



5. tábla  
Beszterec-Földvár

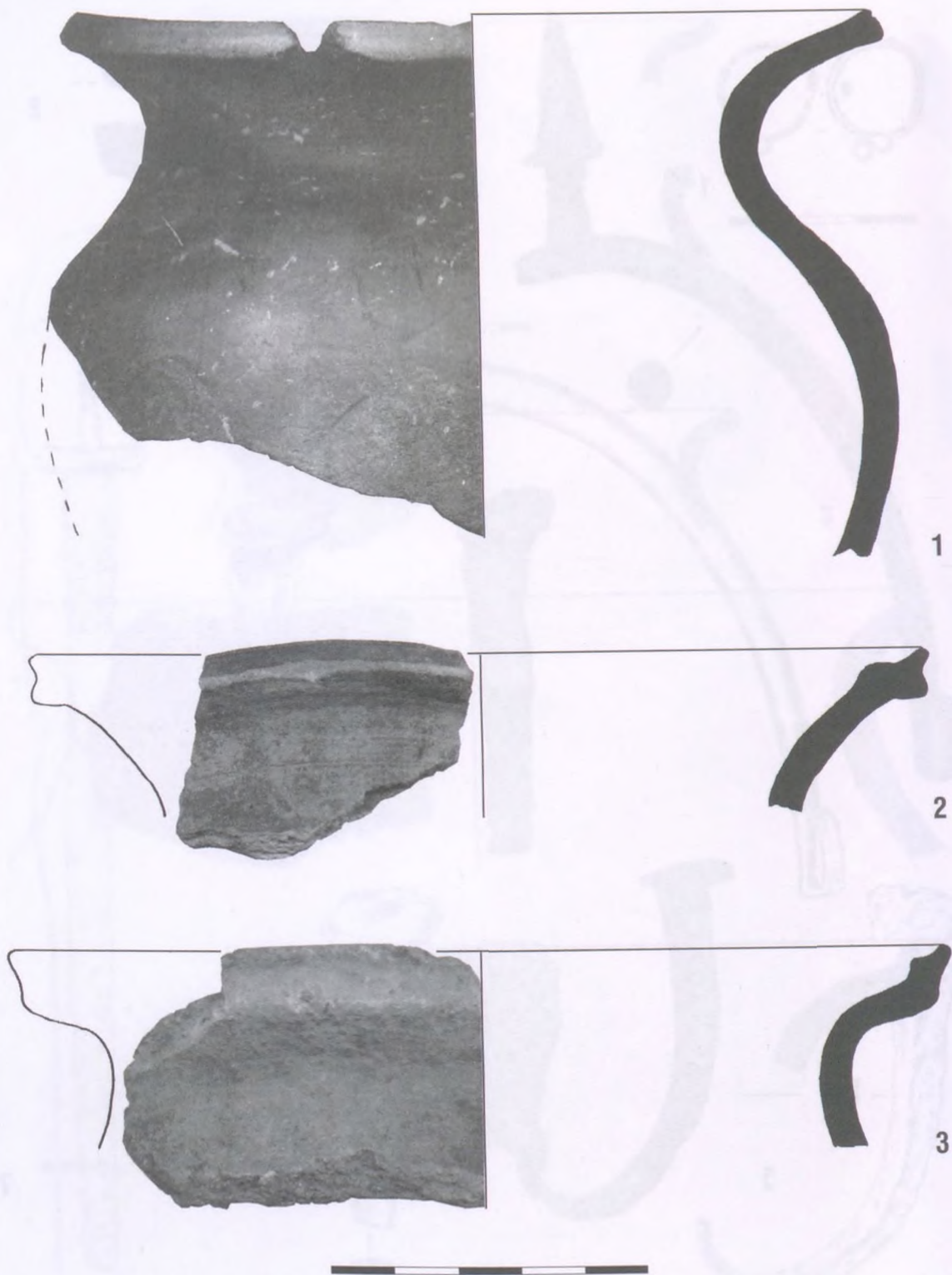


6. tábla  
Beszterec-Földvár

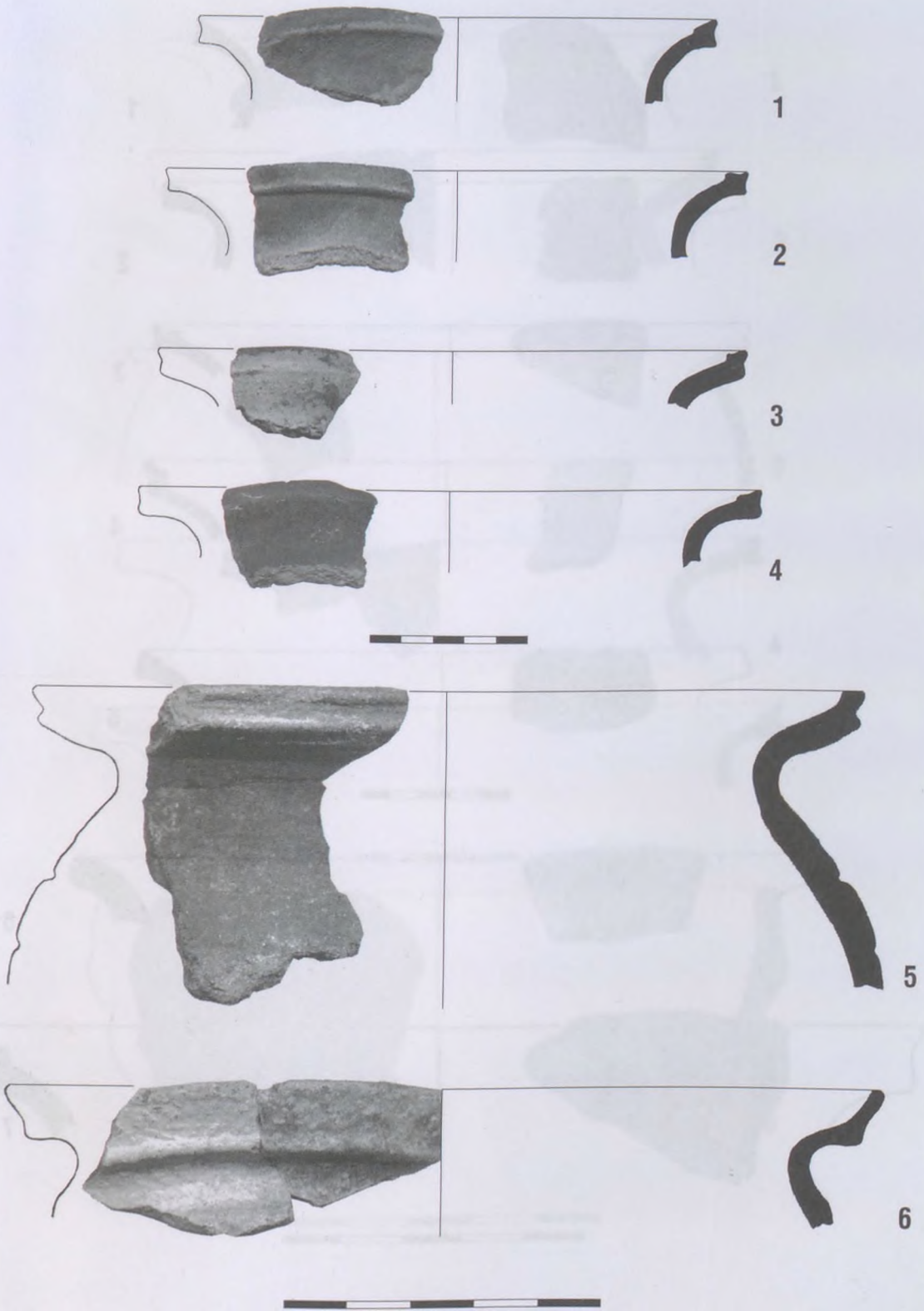


7. tábla

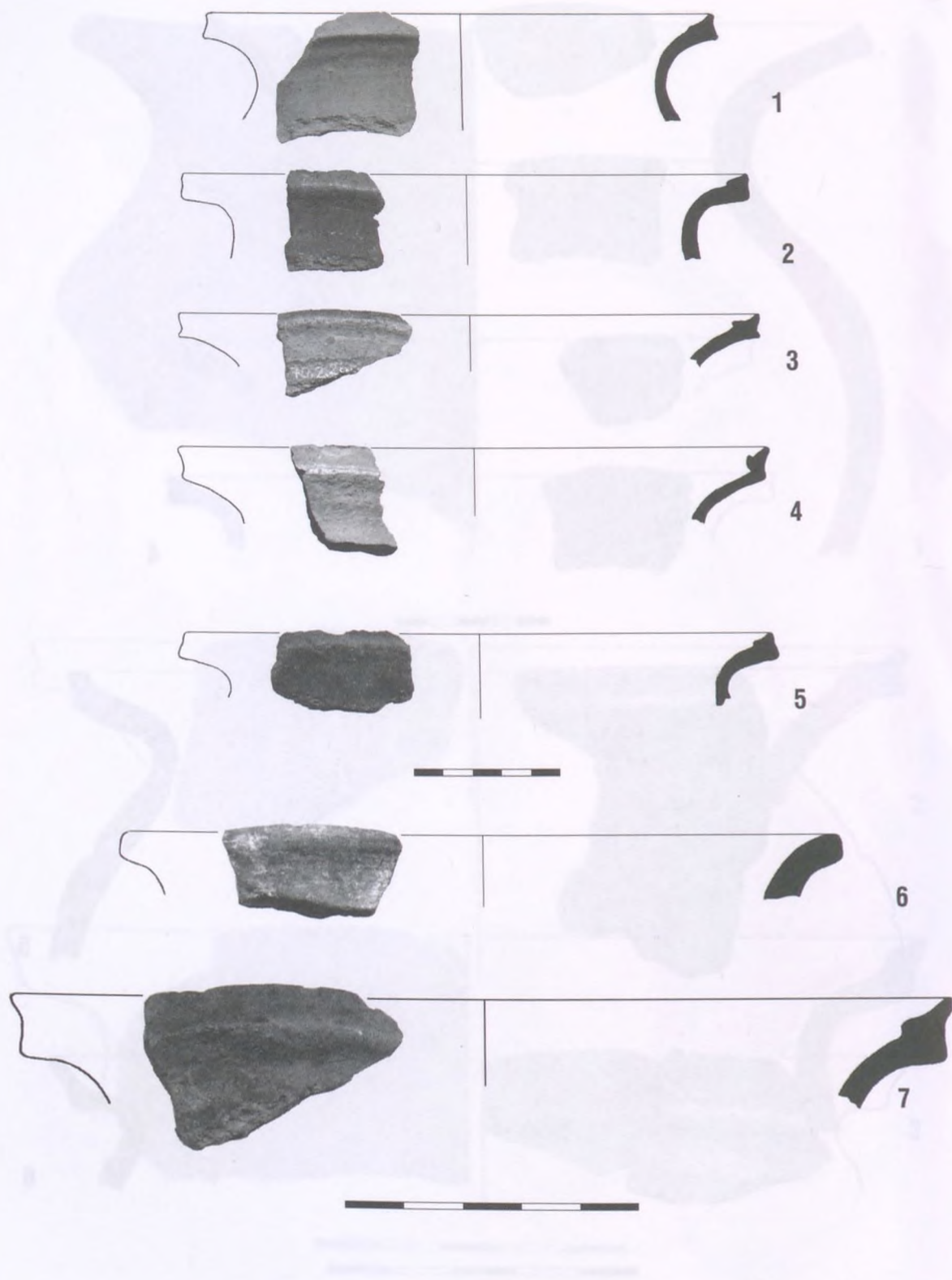
Besztrec 1-6: Földvár, 7: Gyalap-tanya



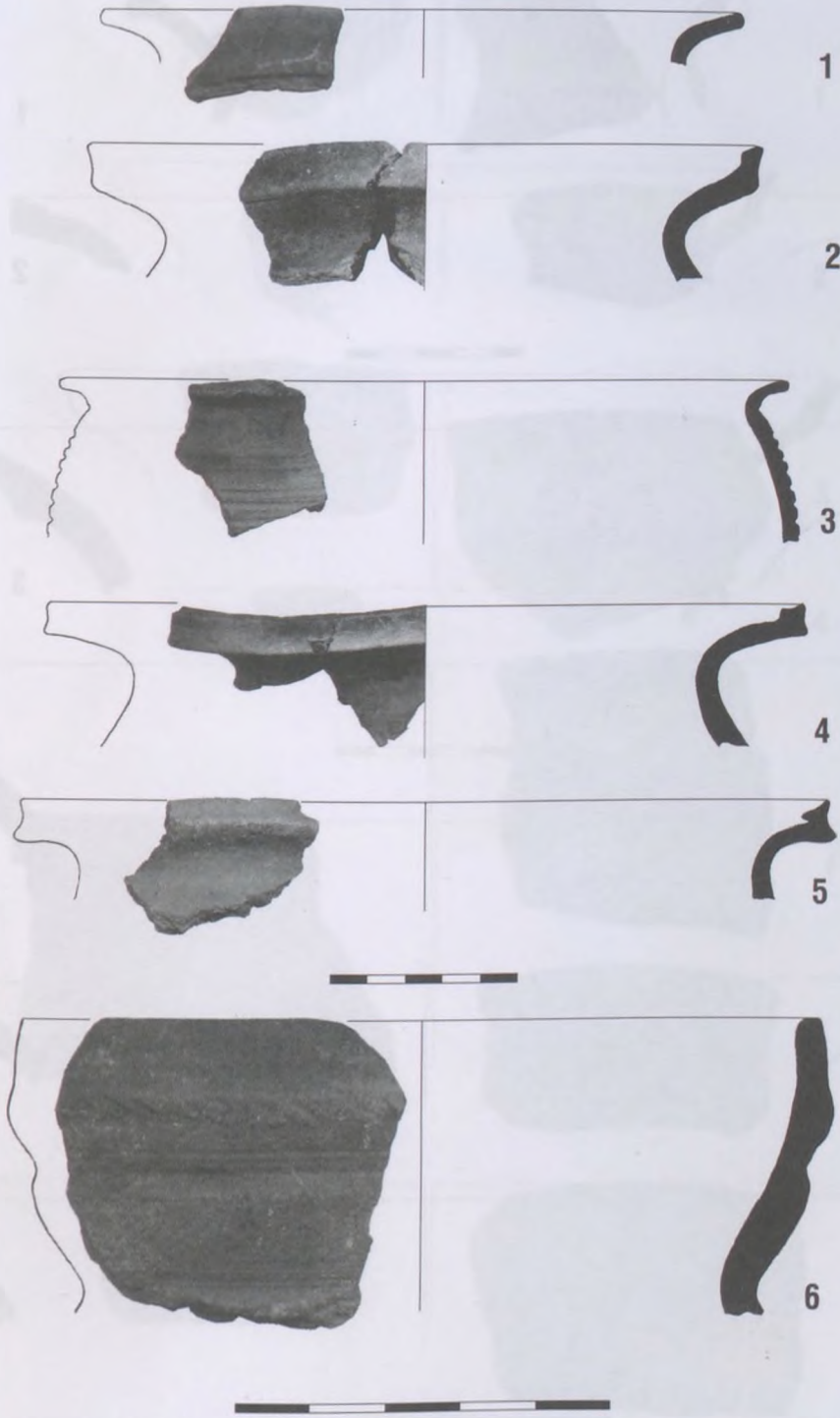
8. tábla  
Beszterec-Földvár



9. tábla  
Beszterec-Földvár

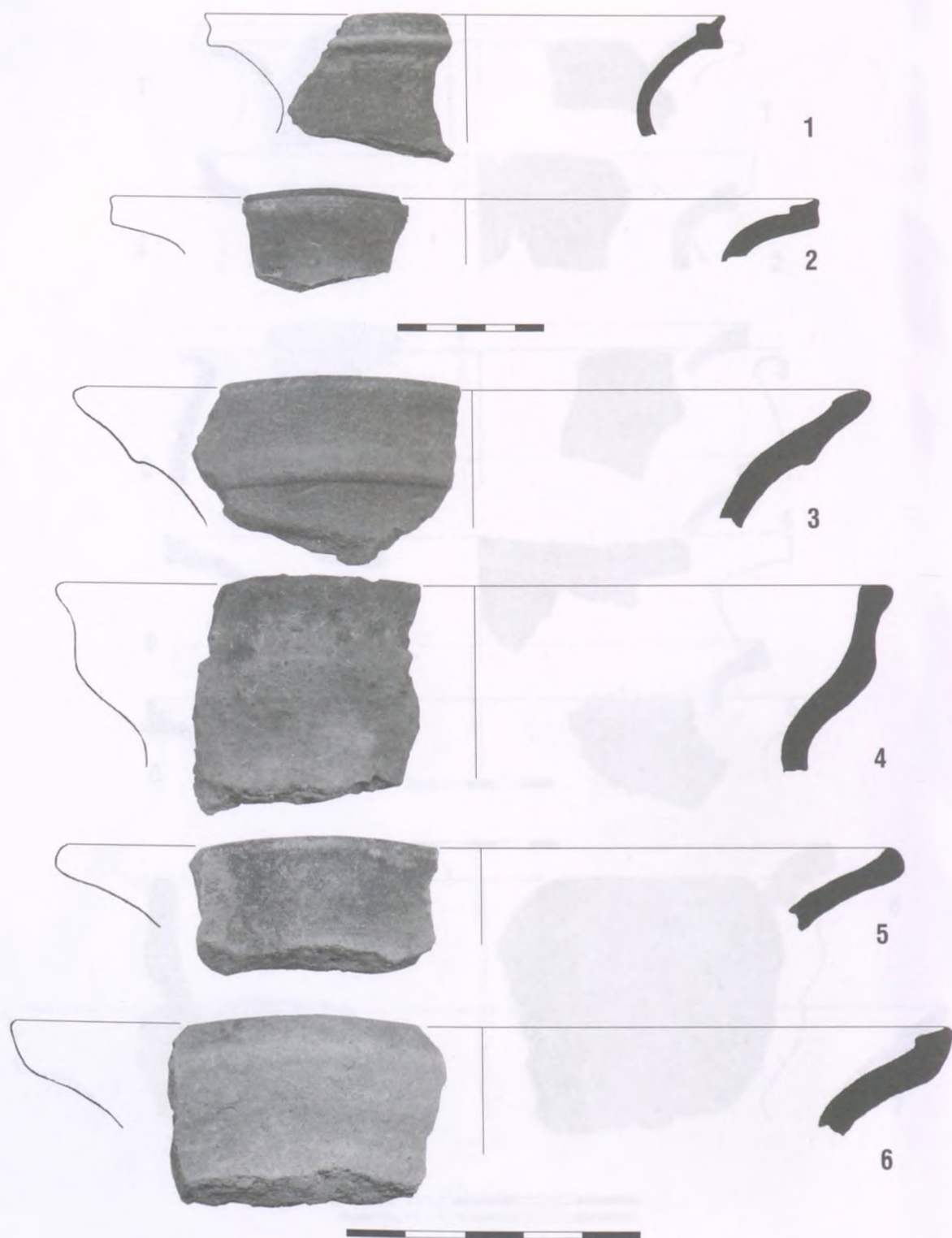


10. tábla  
Beszterec-Földvár

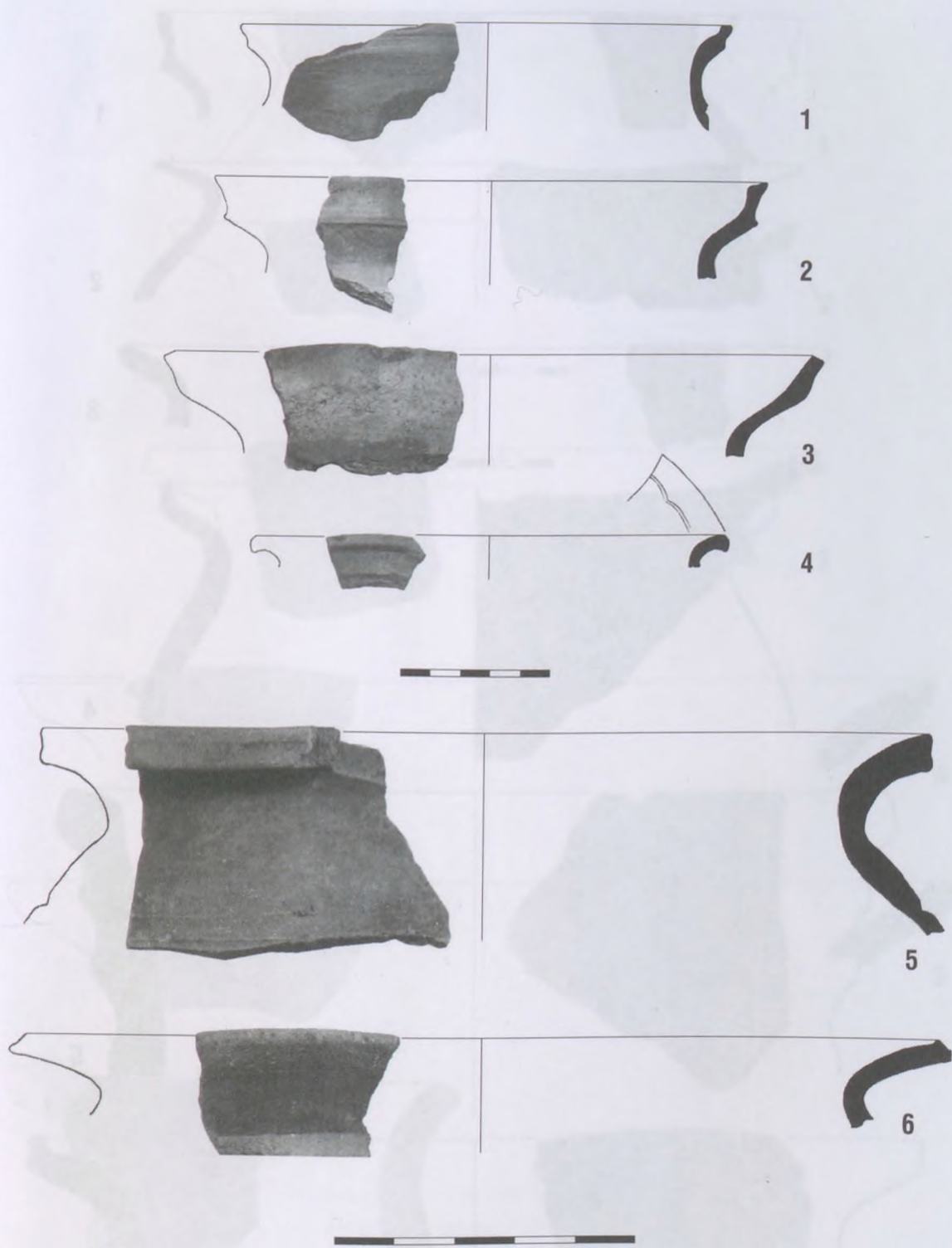


11. tábla  
Beszterec-Földvár

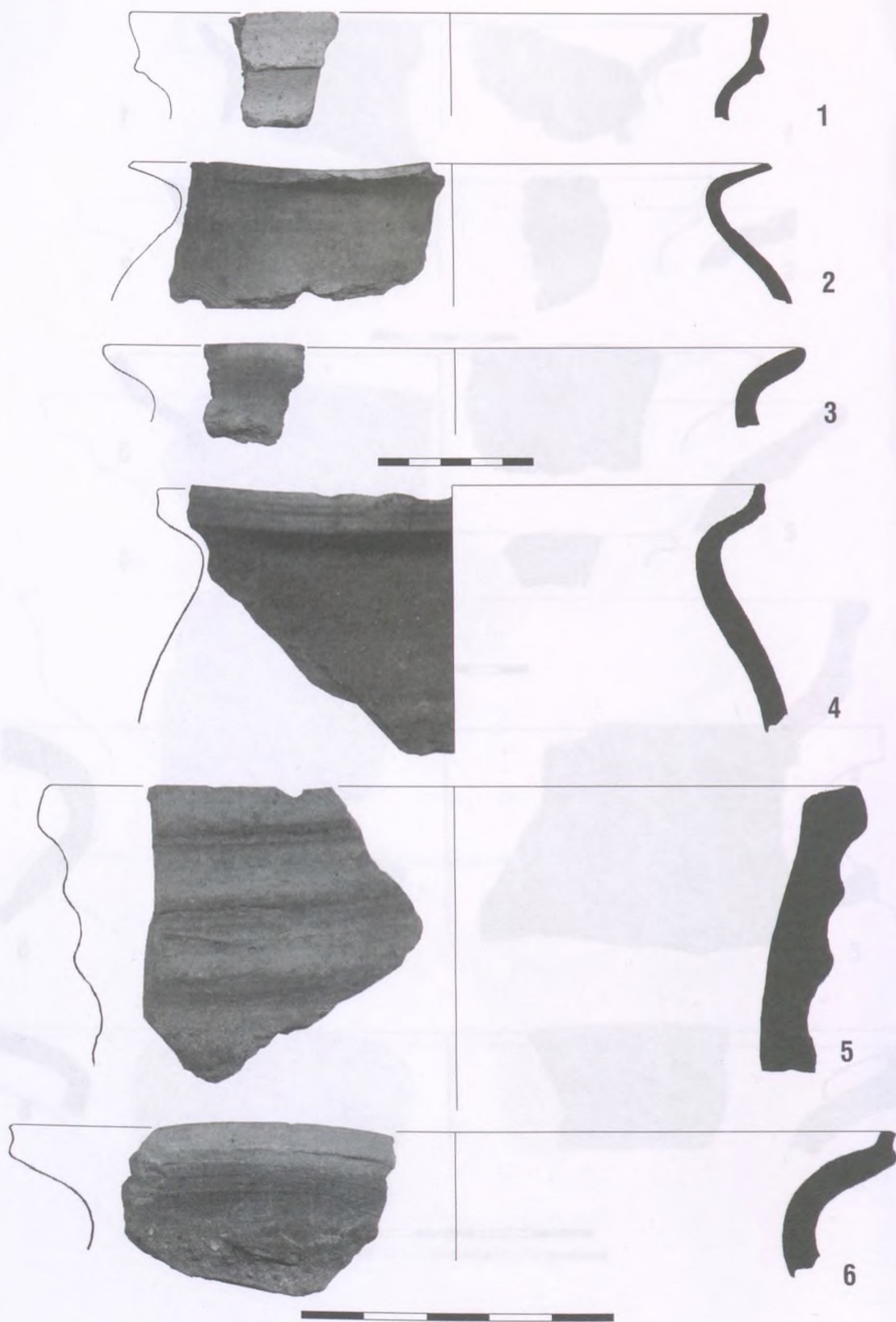




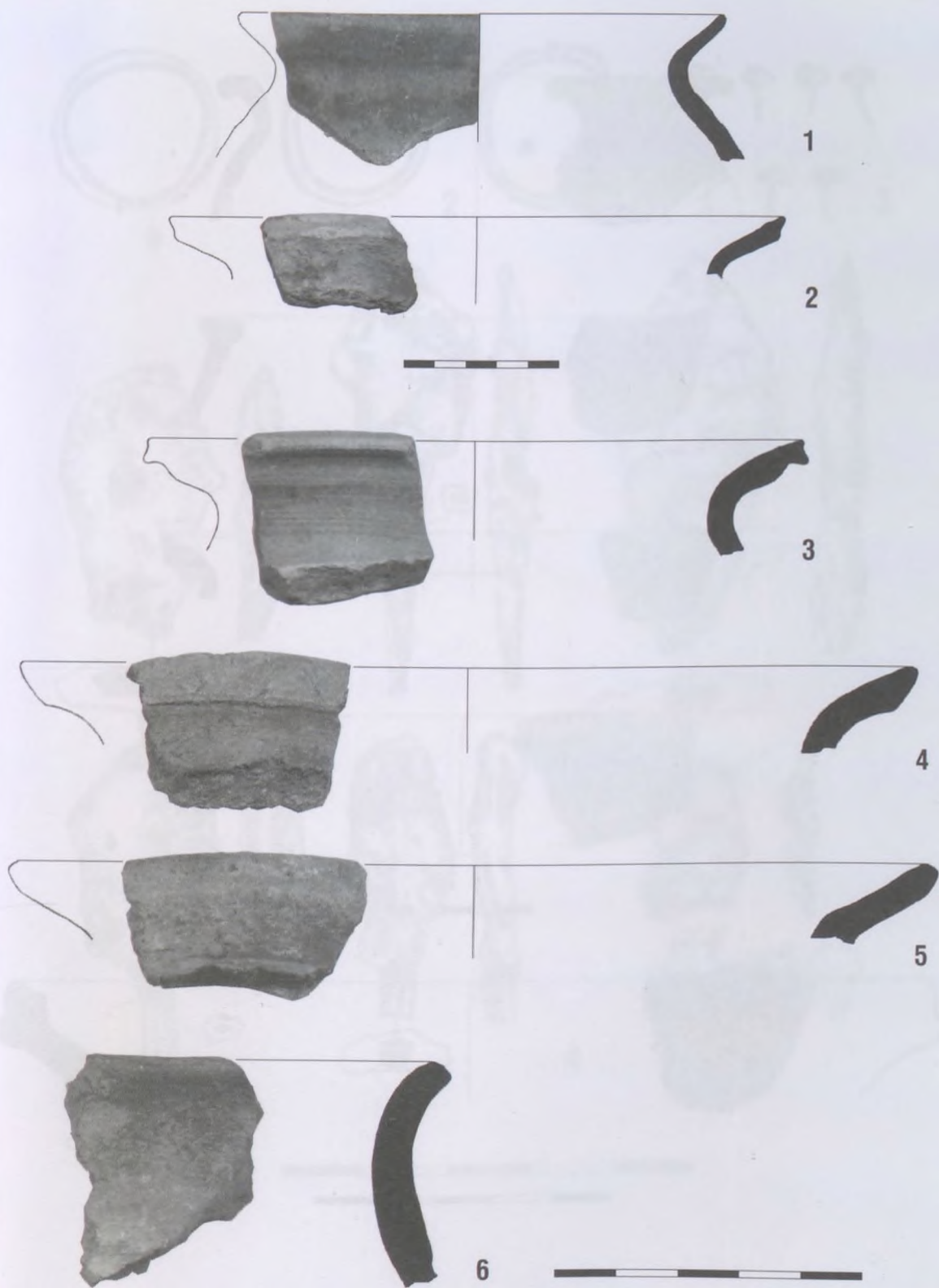
12. tábla  
Besztrec-Földvár



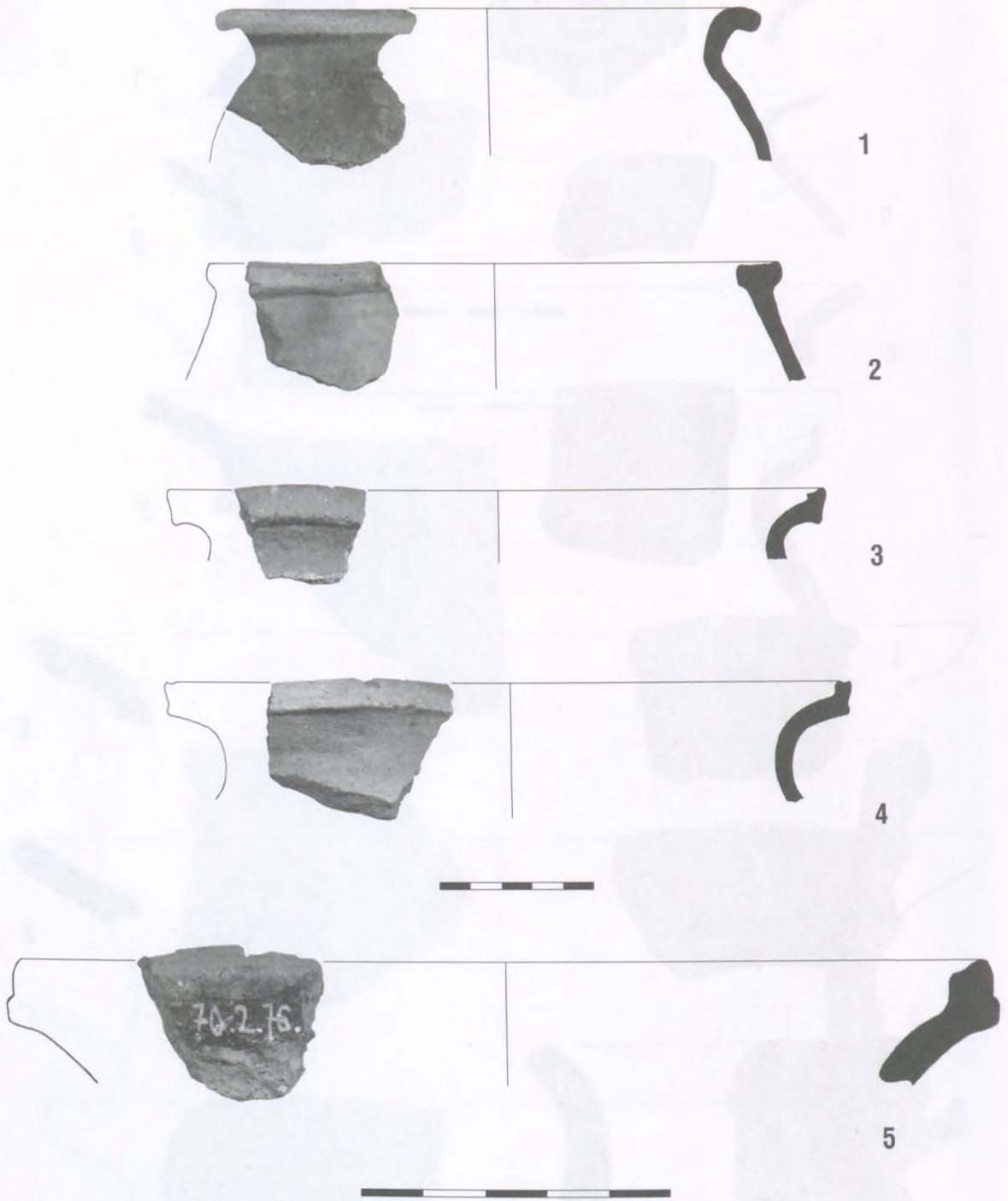
13. tábla  
Beszterec-Földvár



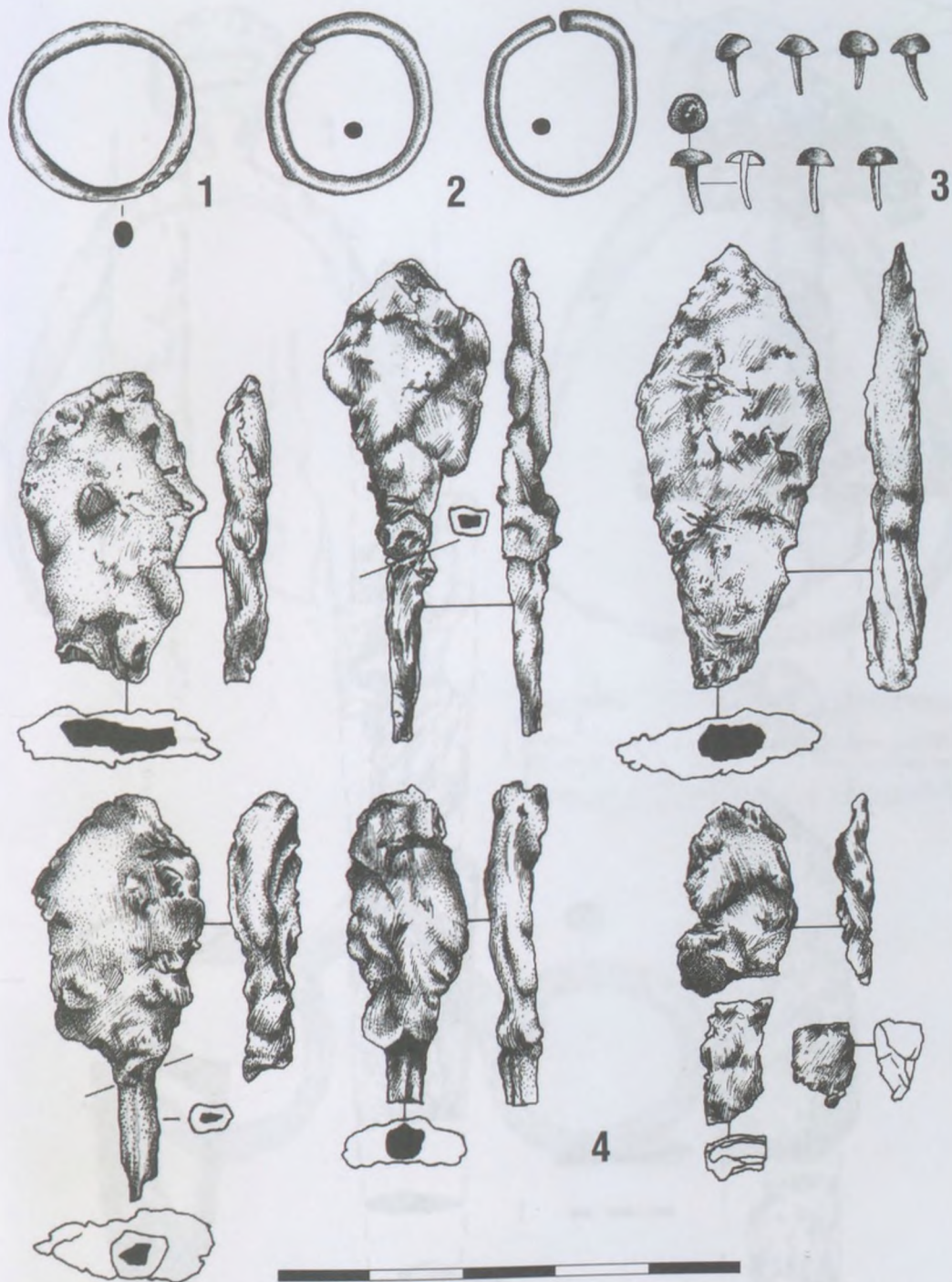
14. tábla  
Beszterec-Földvár



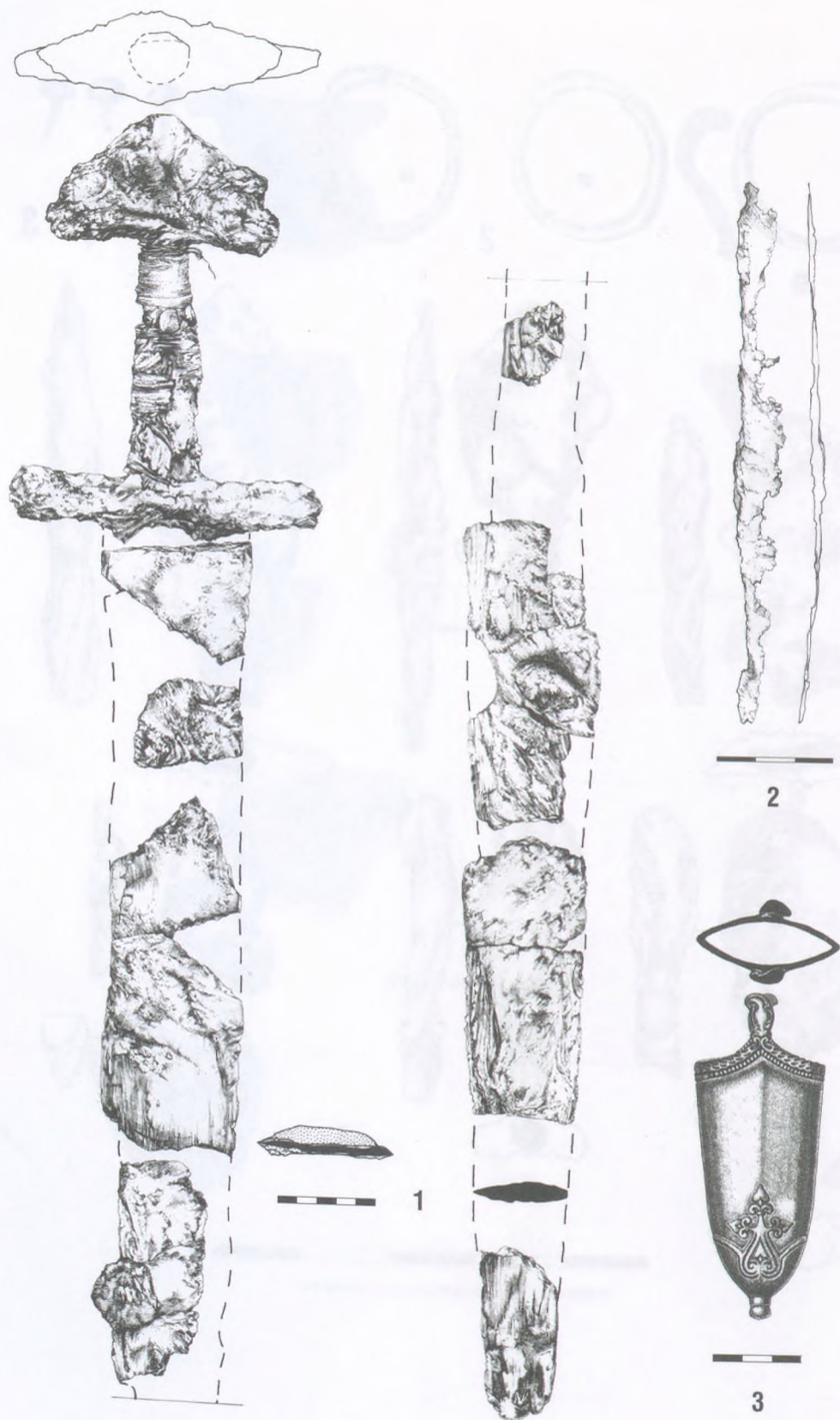
15. tábla  
Beszterec-Földvár



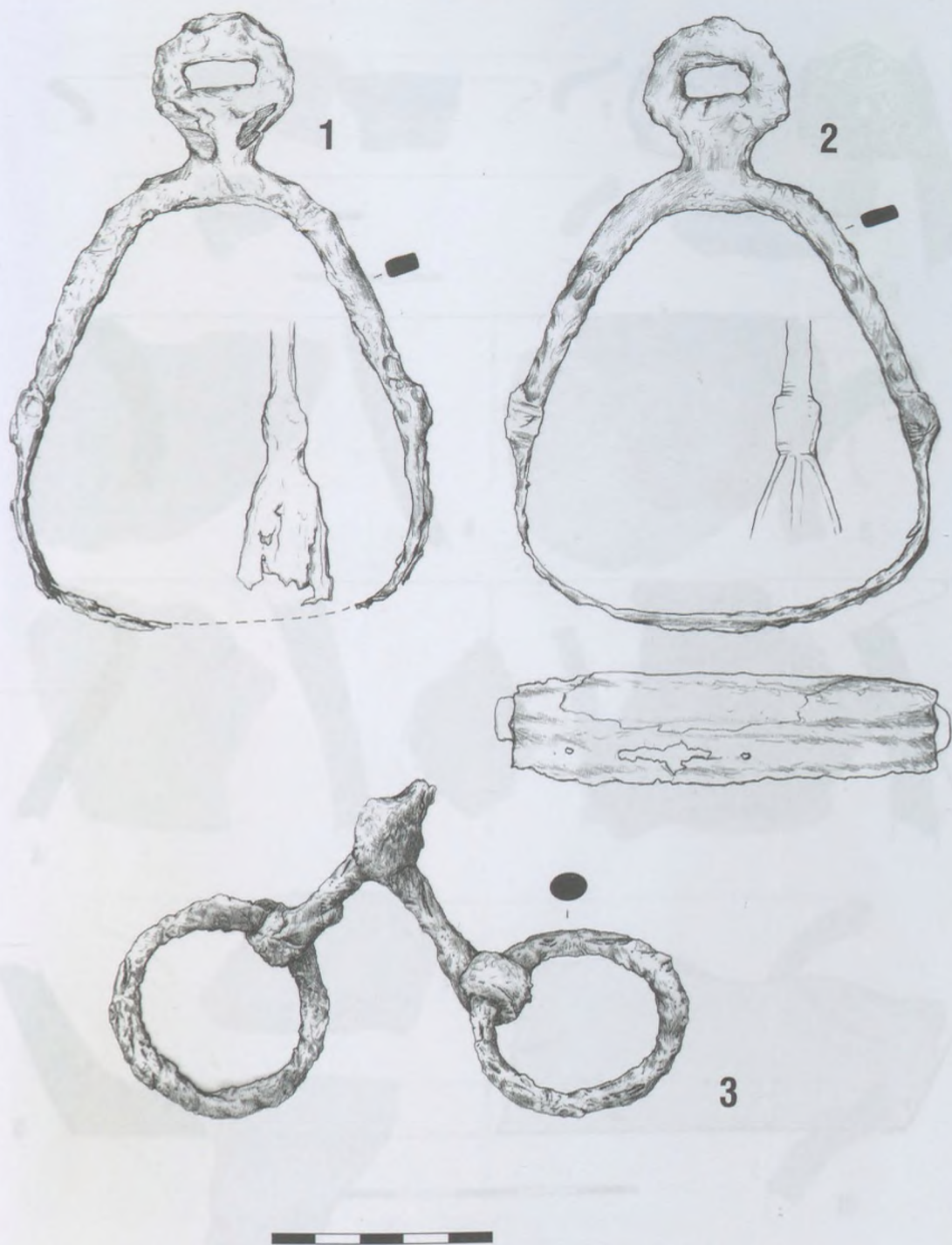
16. tábla  
Beszterec-Földvár



17. tábla  
Beszterec-Gyalap-tanya

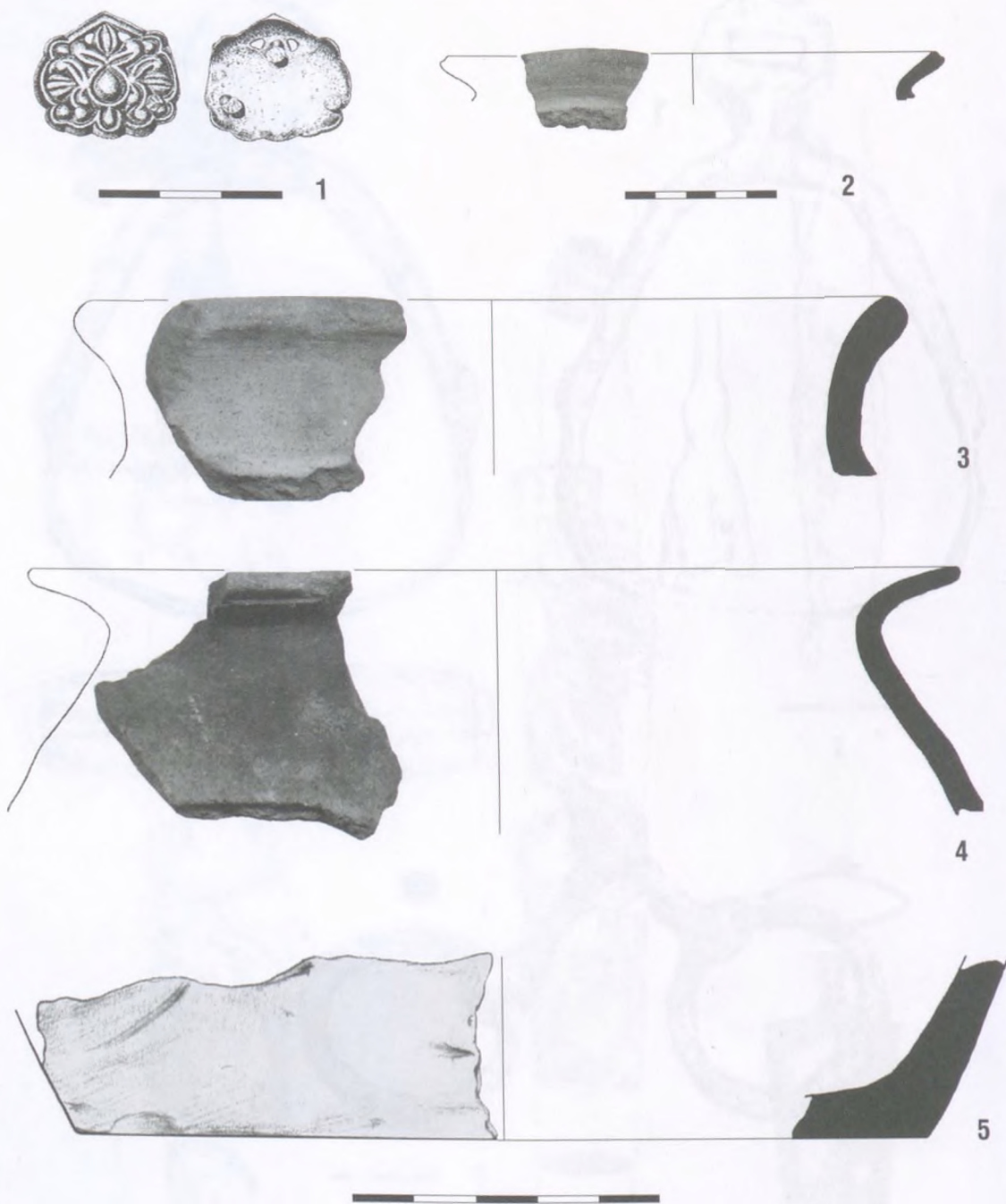


18. tábla  
Beszterec-Gyalap-tanya



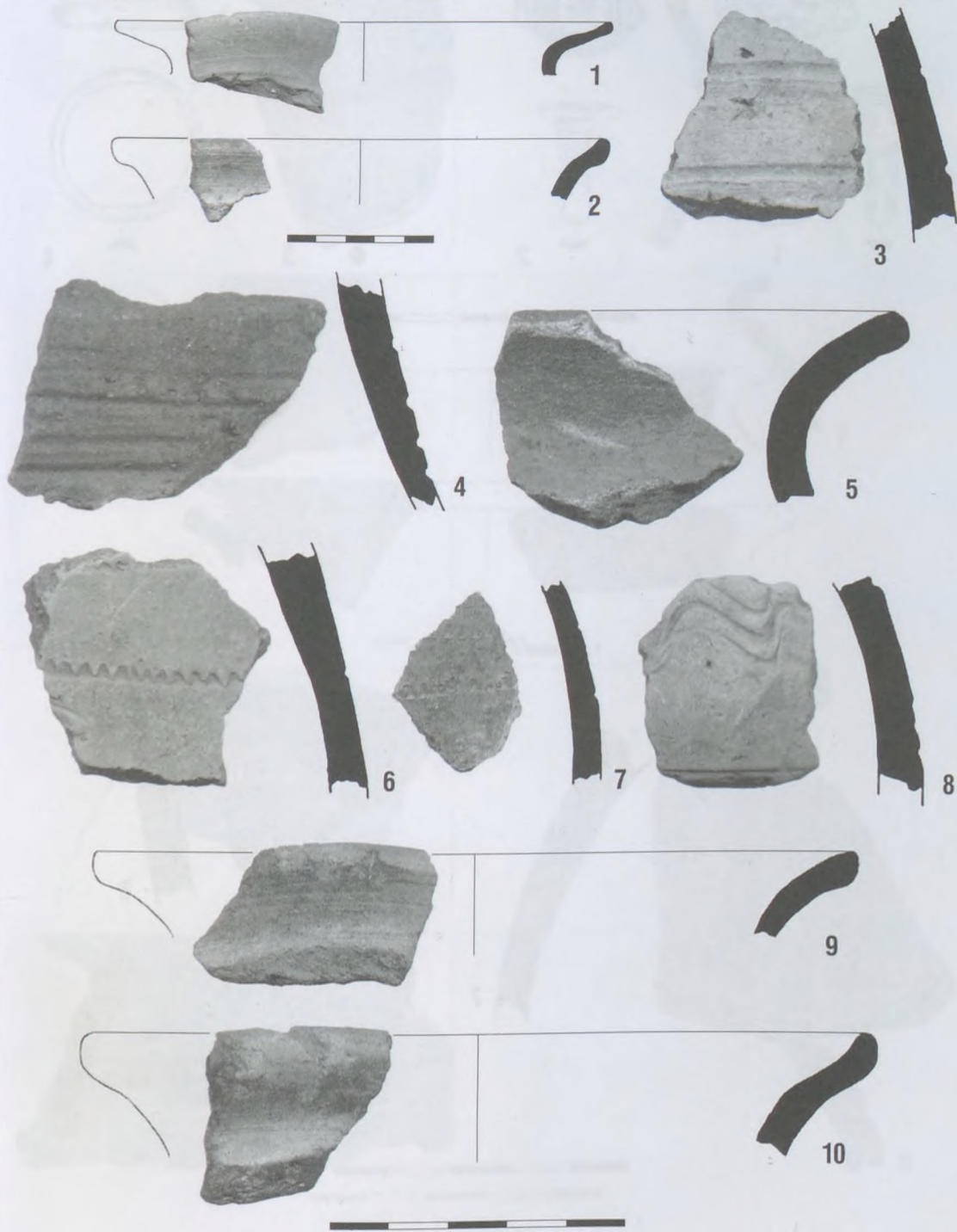
19. tábla  
Beszterec-Gyalap-tanya



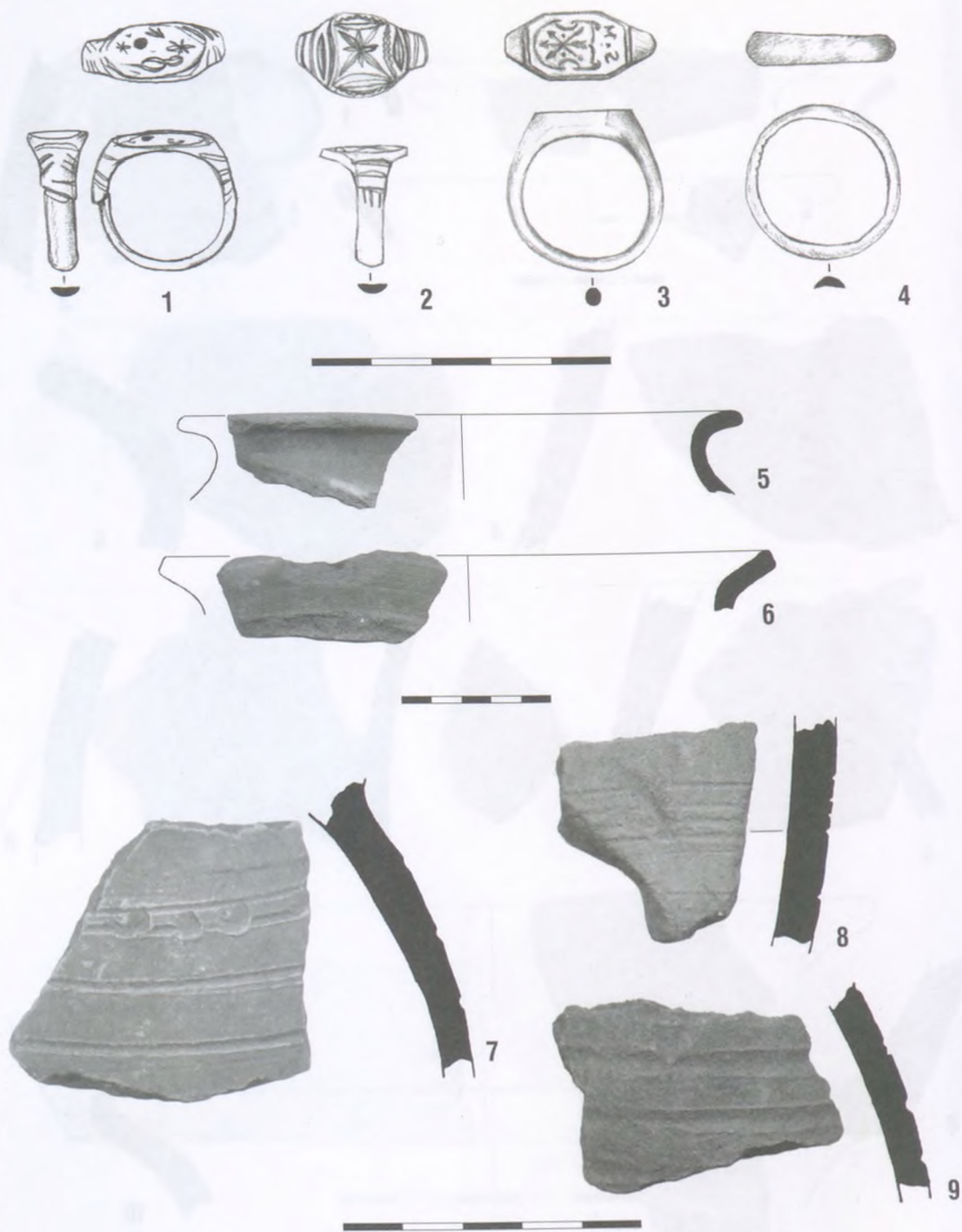


20. tábla

Beszterec 1: közelebből nem meghatározott helyről, 2: Rétalja, 3: Királytói-dűlő, 4-5: Rétalja, Szérűskert

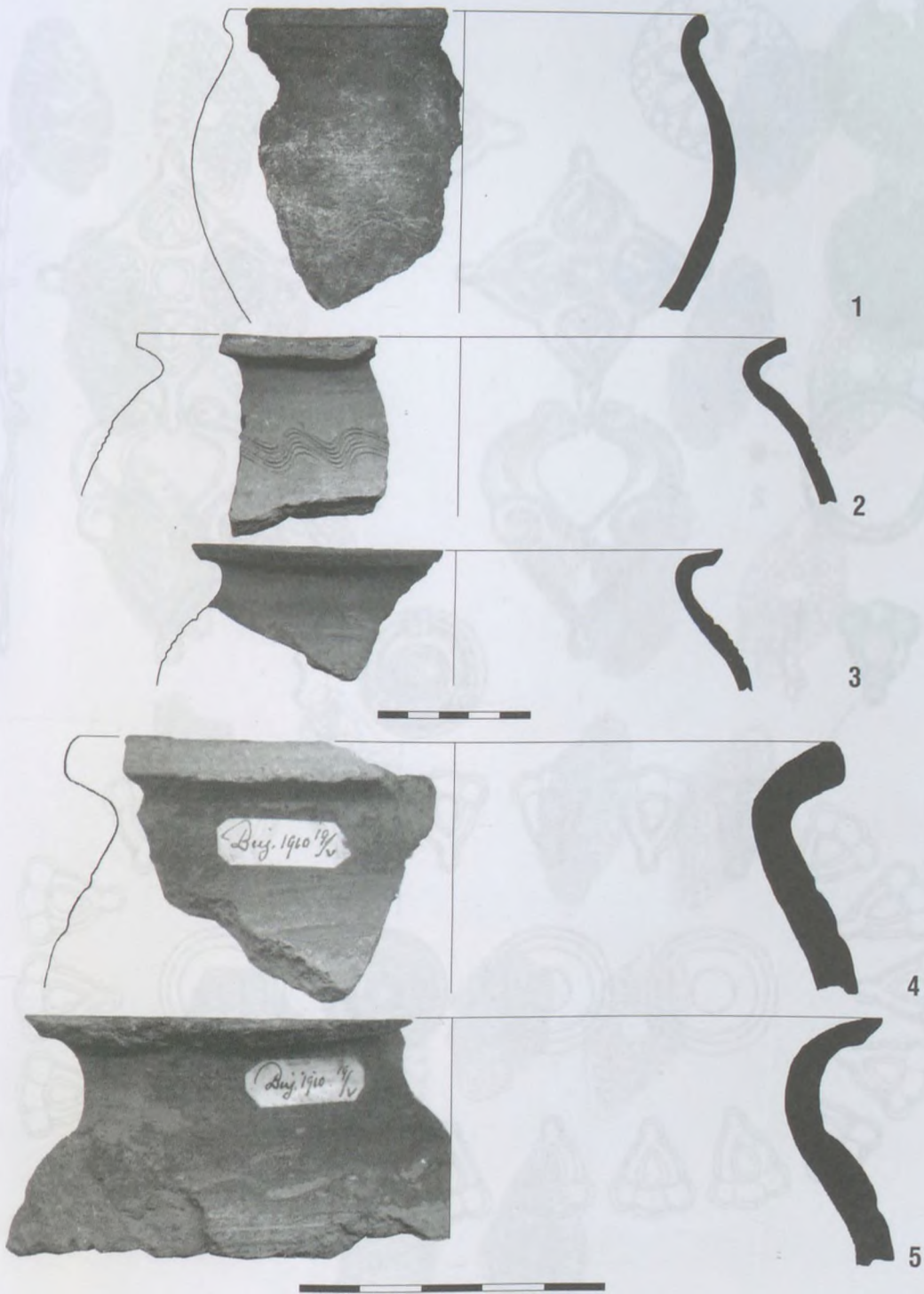


21. tábla  
Buj-Belterület, Bem u.



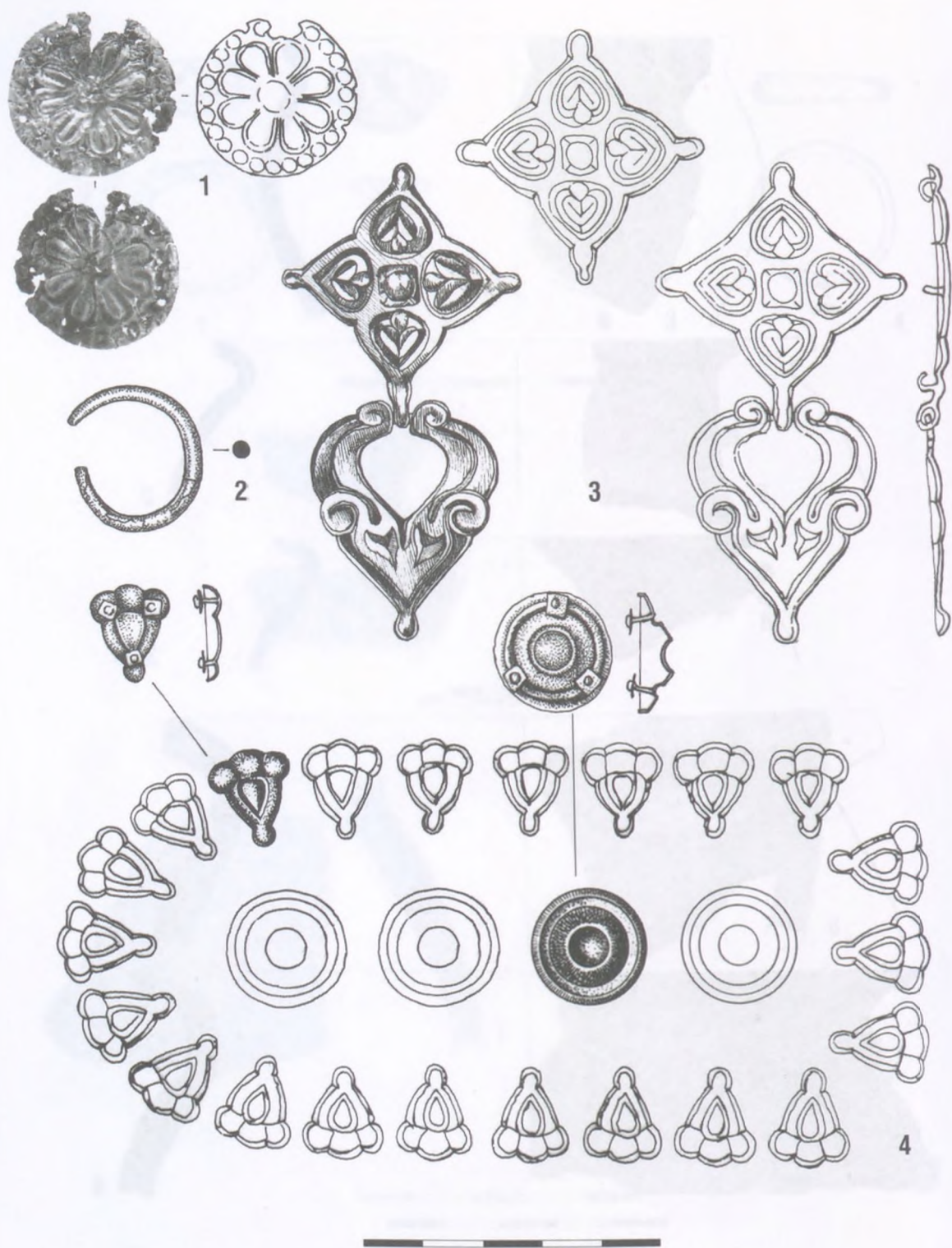
**22. tábla**

Buj 1: Belterület, Gönczy László kertje, 2: Bistey udvar,  
3-4: közelebbről nem meghatározott helyről, 5-9: Kisterebélyes

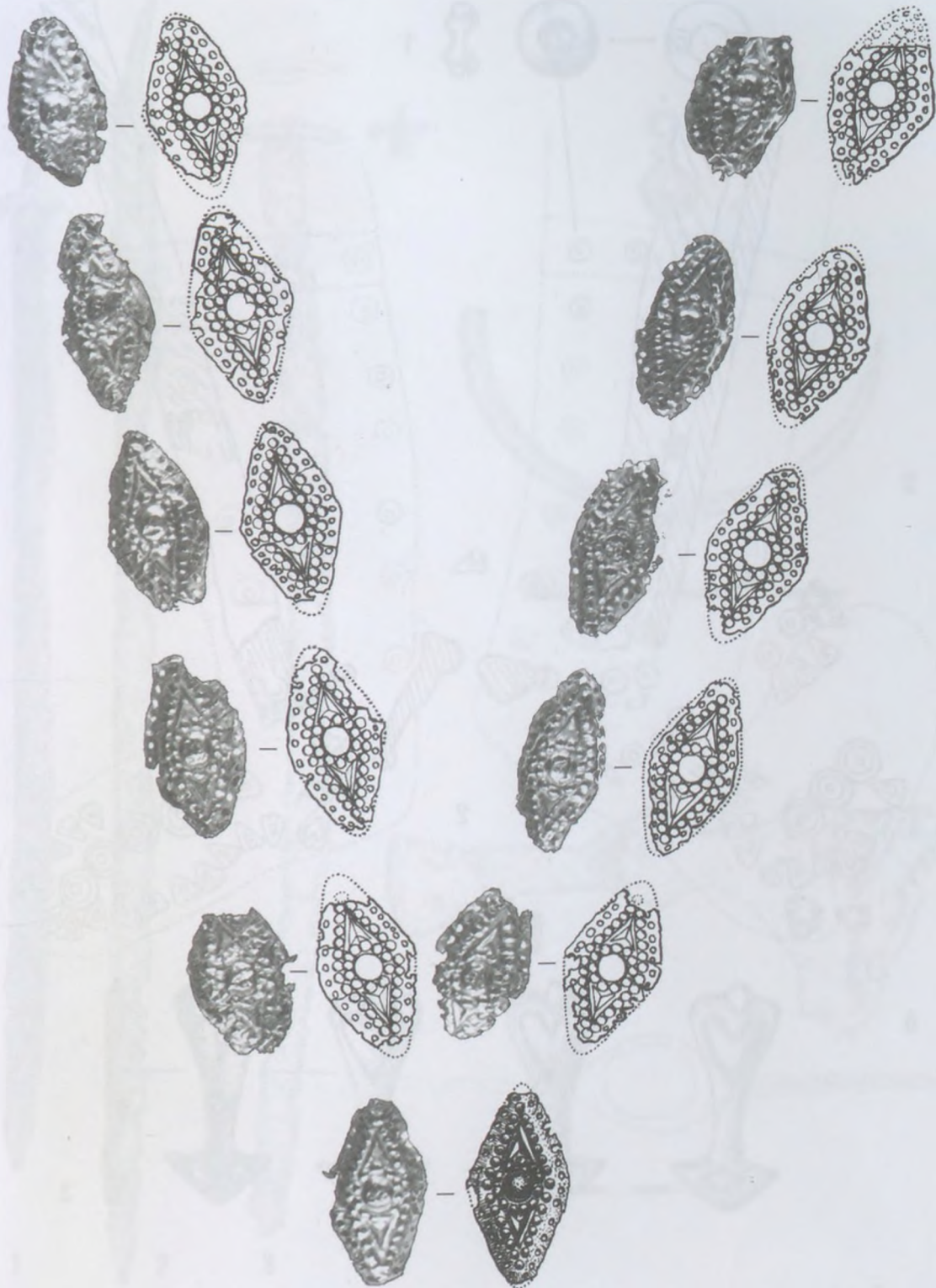


23. tábla

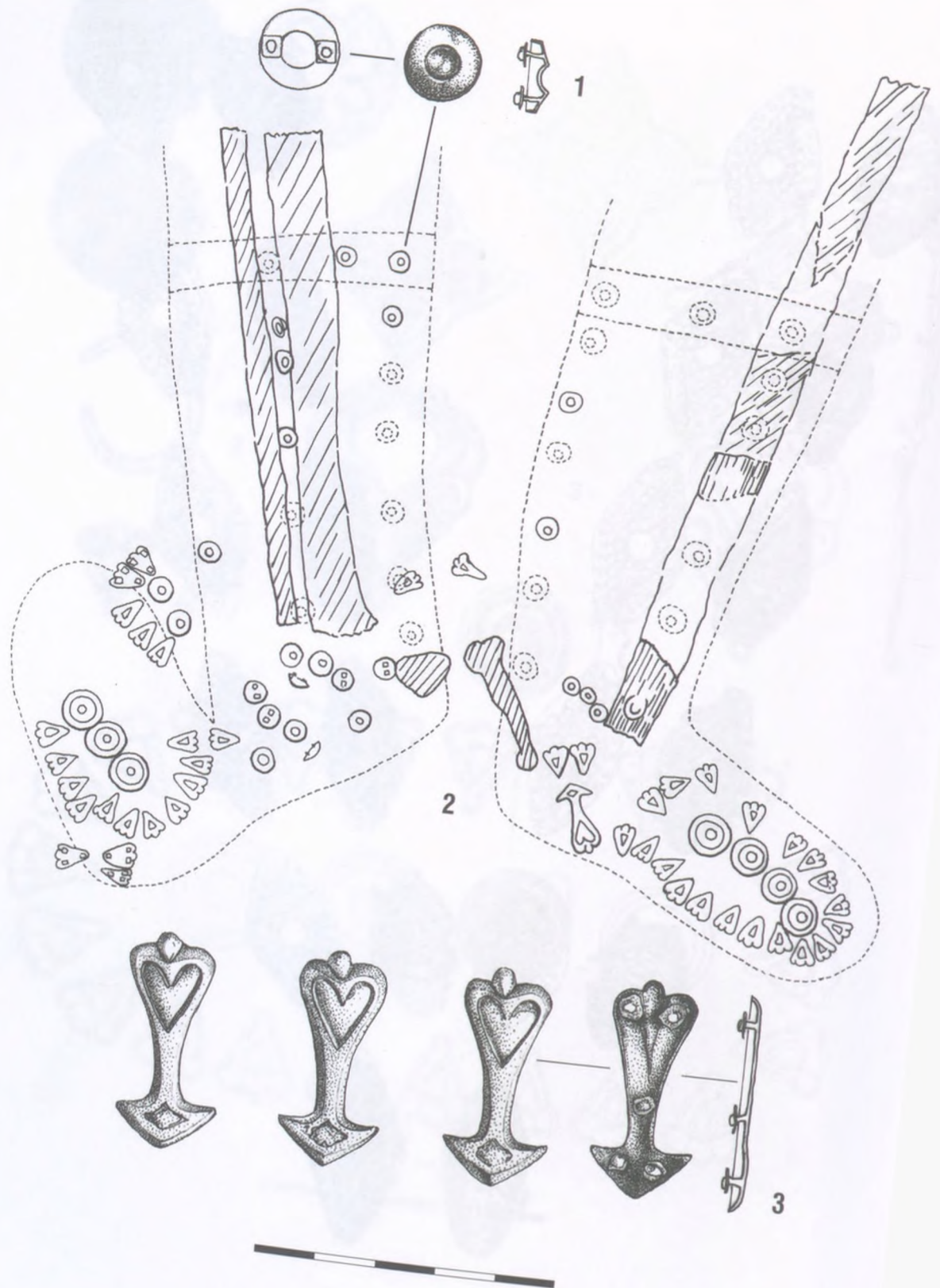
Buj 1–2: Belterület, 3–5: Nemesi-dűlő



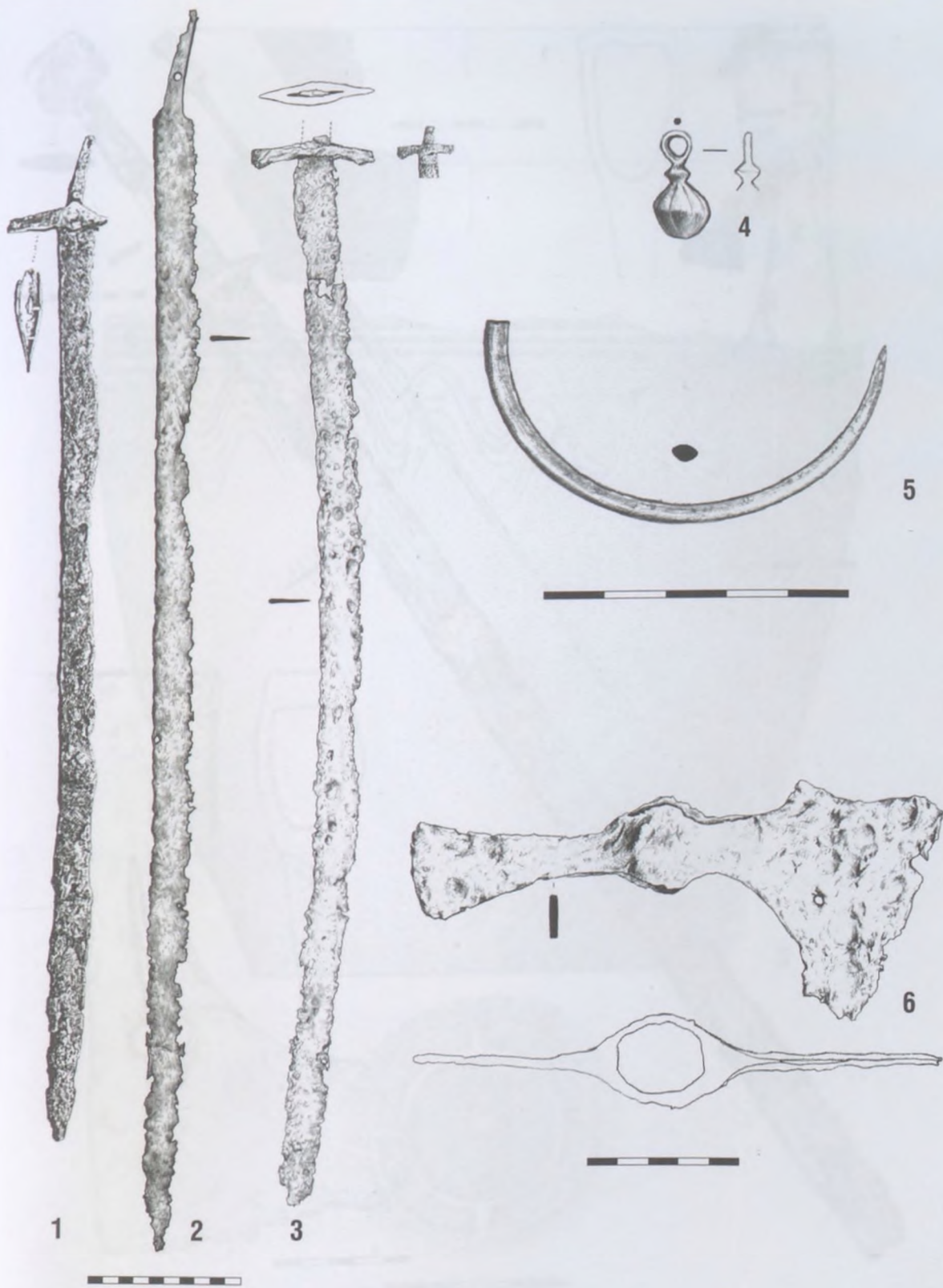
24. tábla  
Buj-Gyeptelek, Paptag



25. tábla  
Buj-Gyeptelek, Paptag

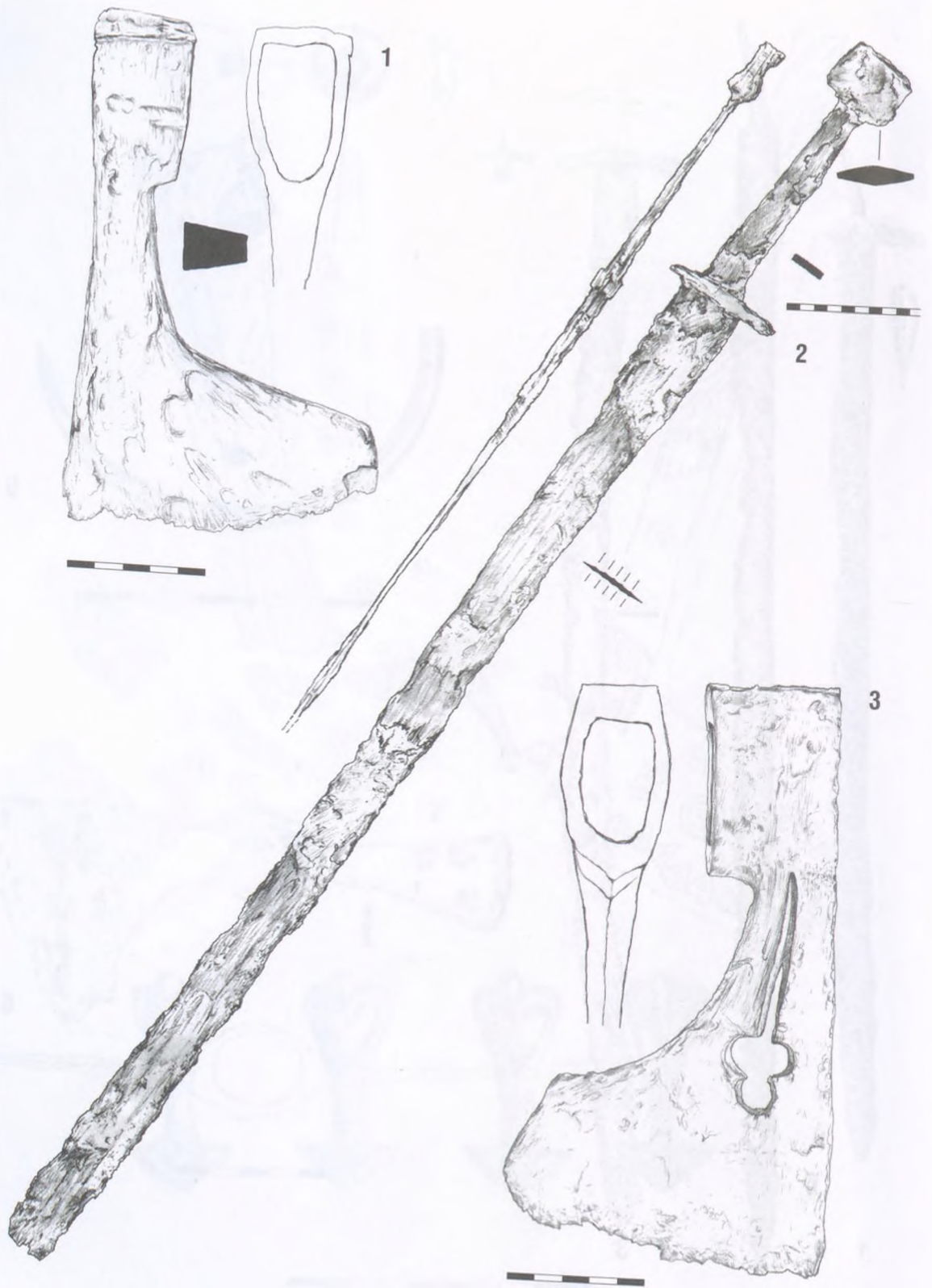


26. tábla  
Buj-Gyeptelek, Paptag

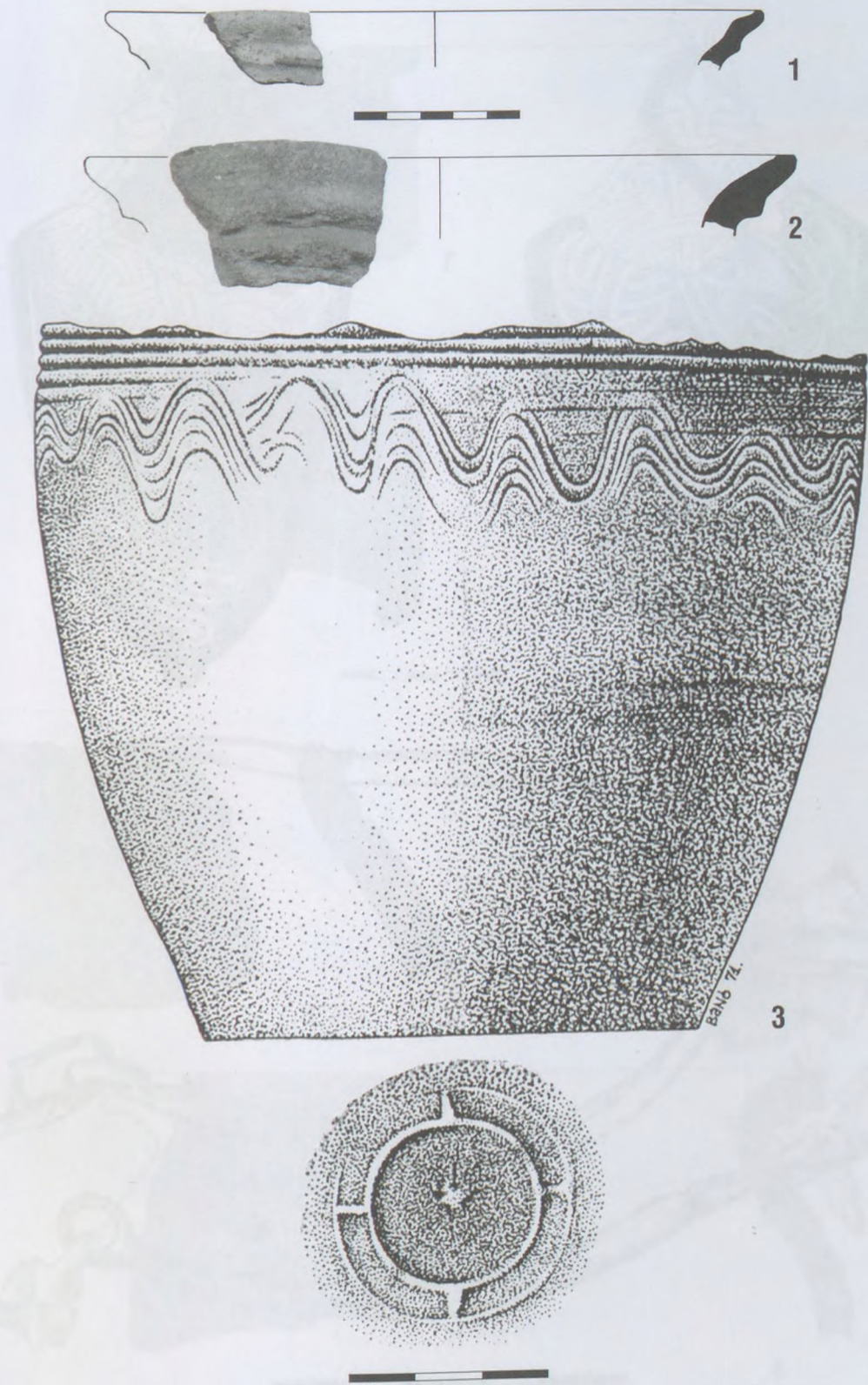


27. tábla  
 Demecser–Borzsovapuszta, Dinnyés-hegy



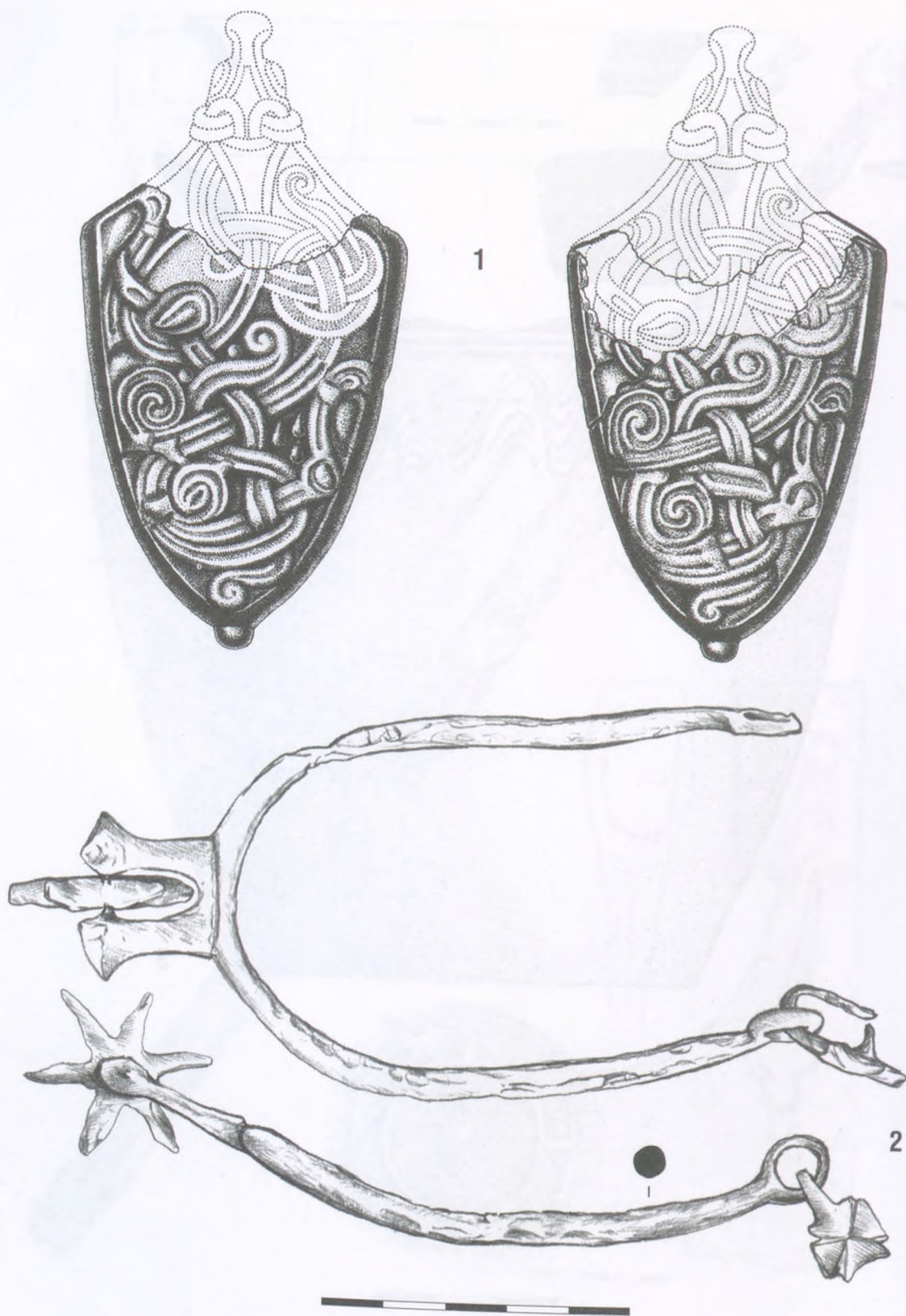


28. tábla  
Demecser-Földvár



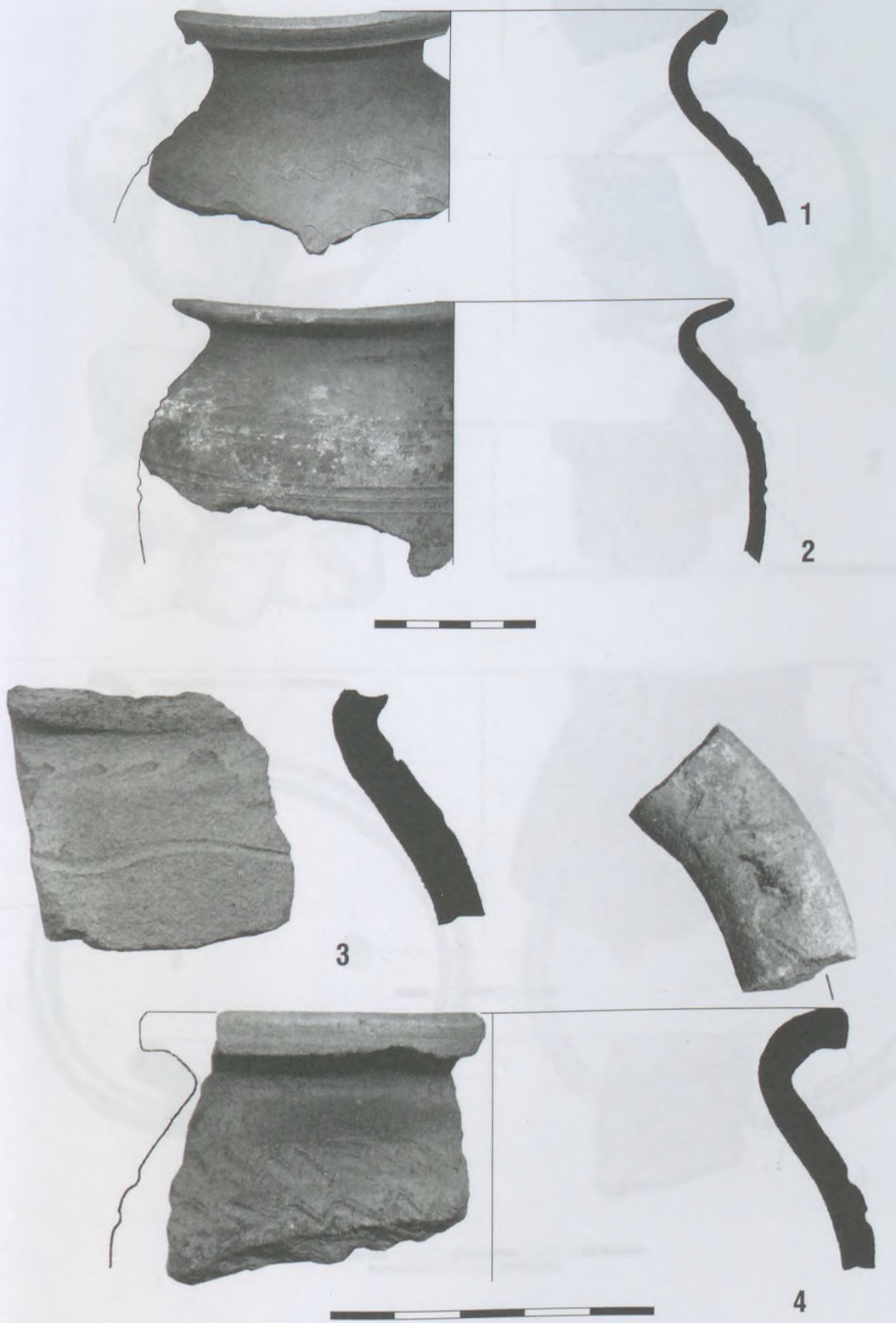
29. tábla

1: Demecser–Keményítőgyár, 2: Demecser–Kéki kövesút mellett, 3: Dombrád–Kacsavár

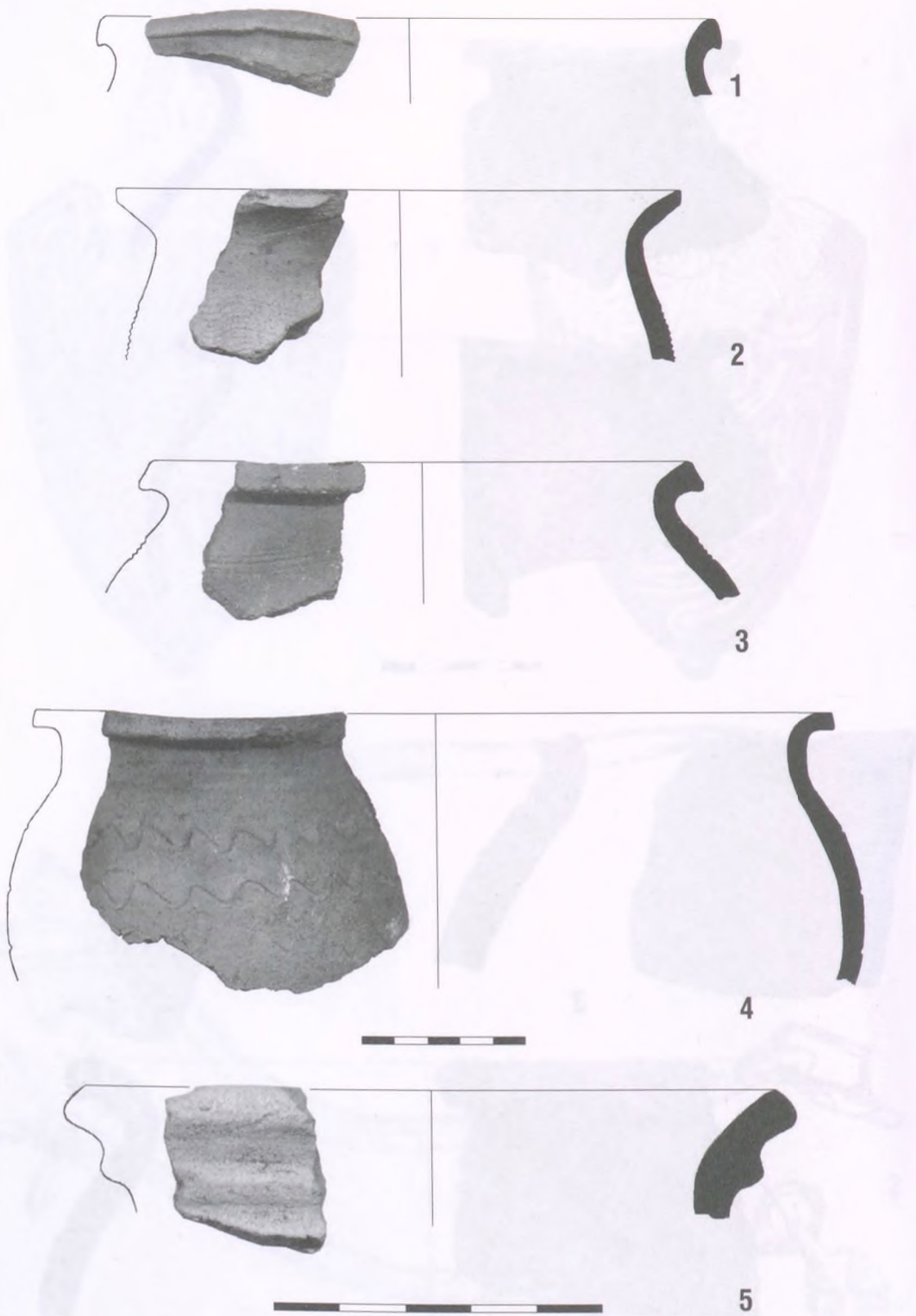


30. tábla

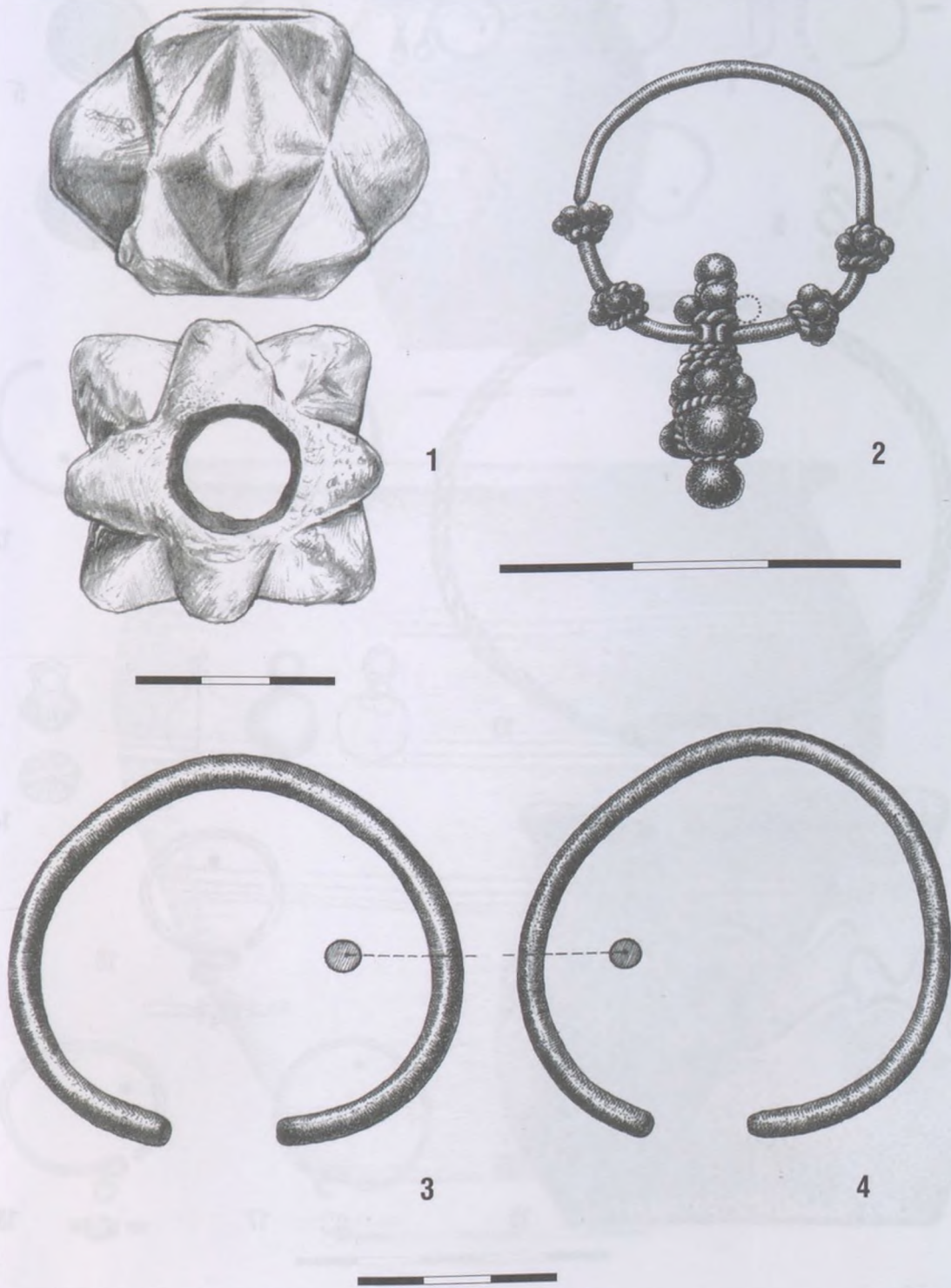
1: Dombrád–Borzastető, 2: Demecser, közelebbről nem meghatározott helyről



31. tábla  
Dombrád–Erzsébet utcai homokbánya

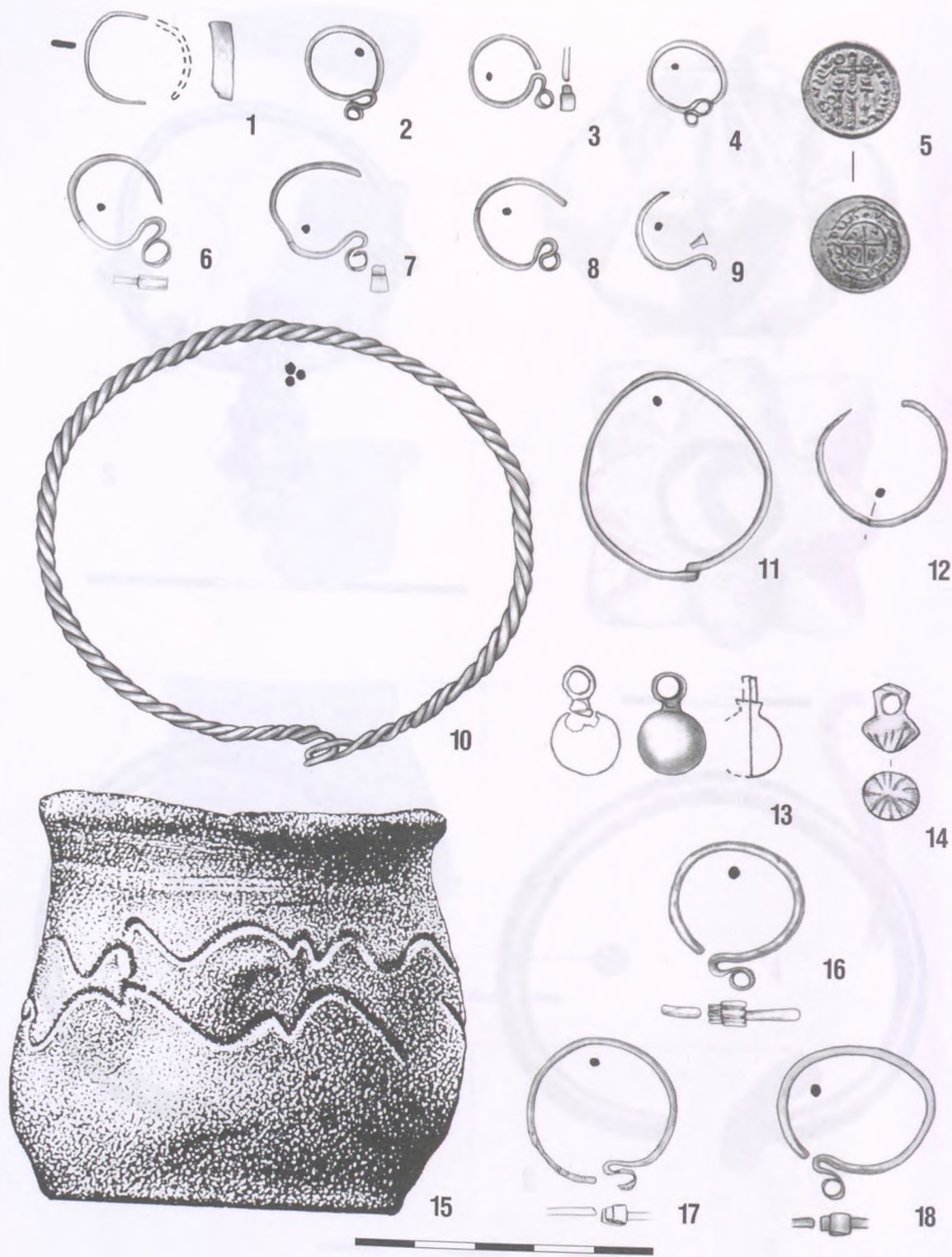


32. tábla  
Dombrád-Zsóce



33. tábla

Döge 1: Belterület, 2-4: Kishegy

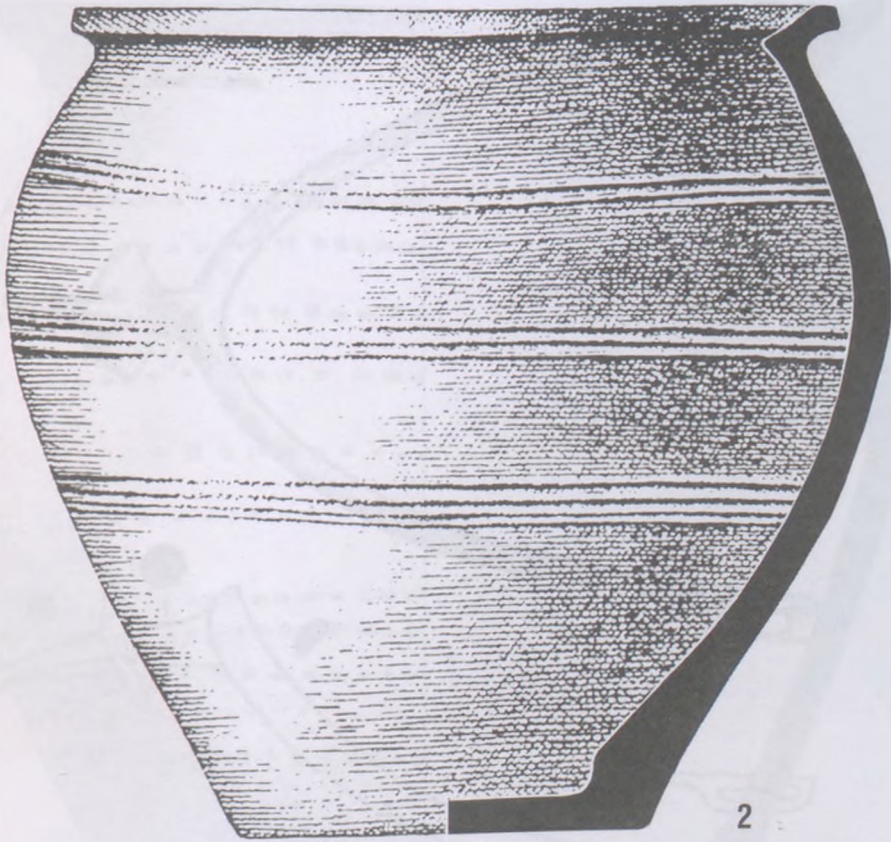


34. tábla

Döge 1–9: Kertek köze, 10–14: Kishegy, 15: Nozdroviczky beltelek,  
 16–18: közelebbről nem meghatározott helyről



1

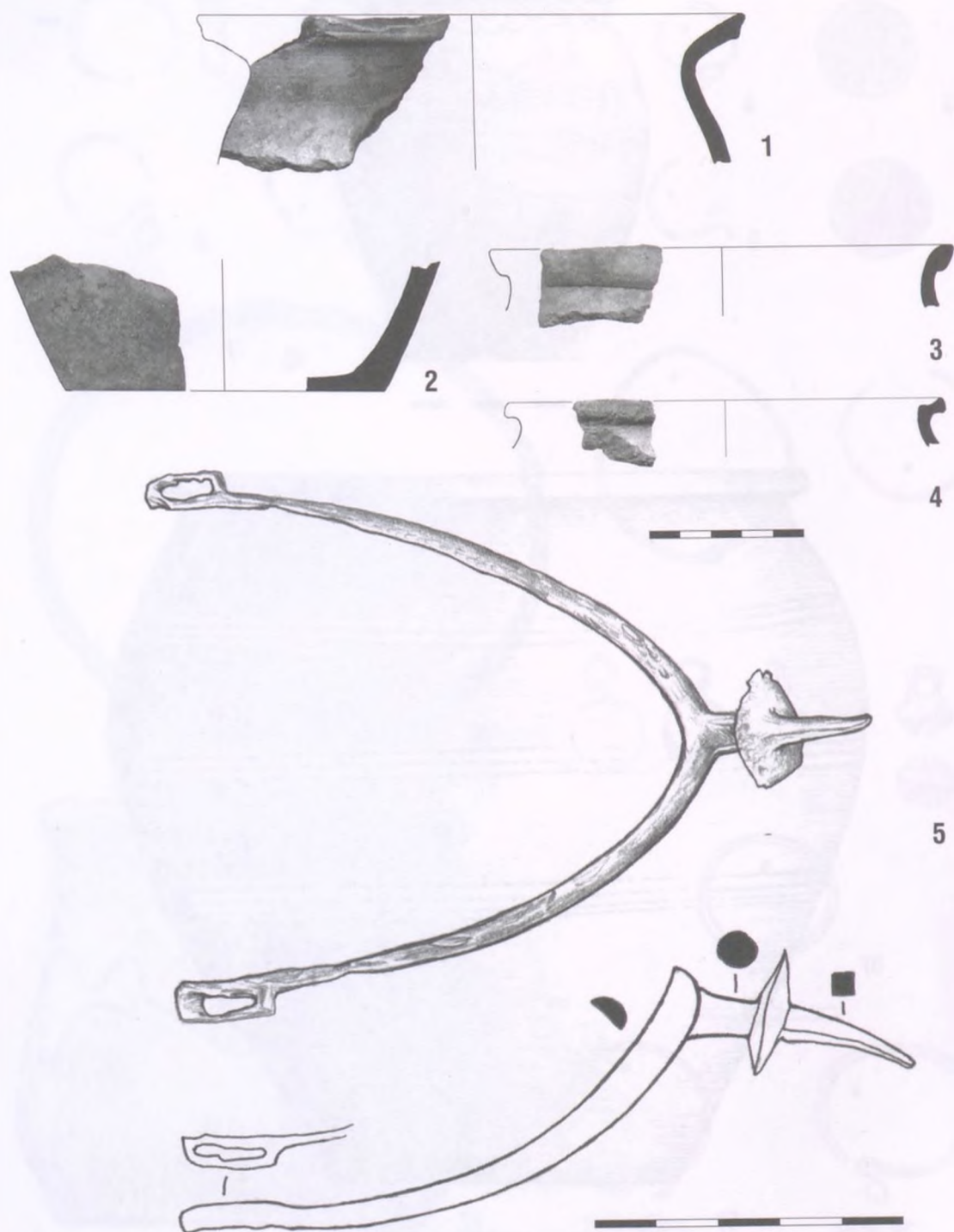


2

35. tábla

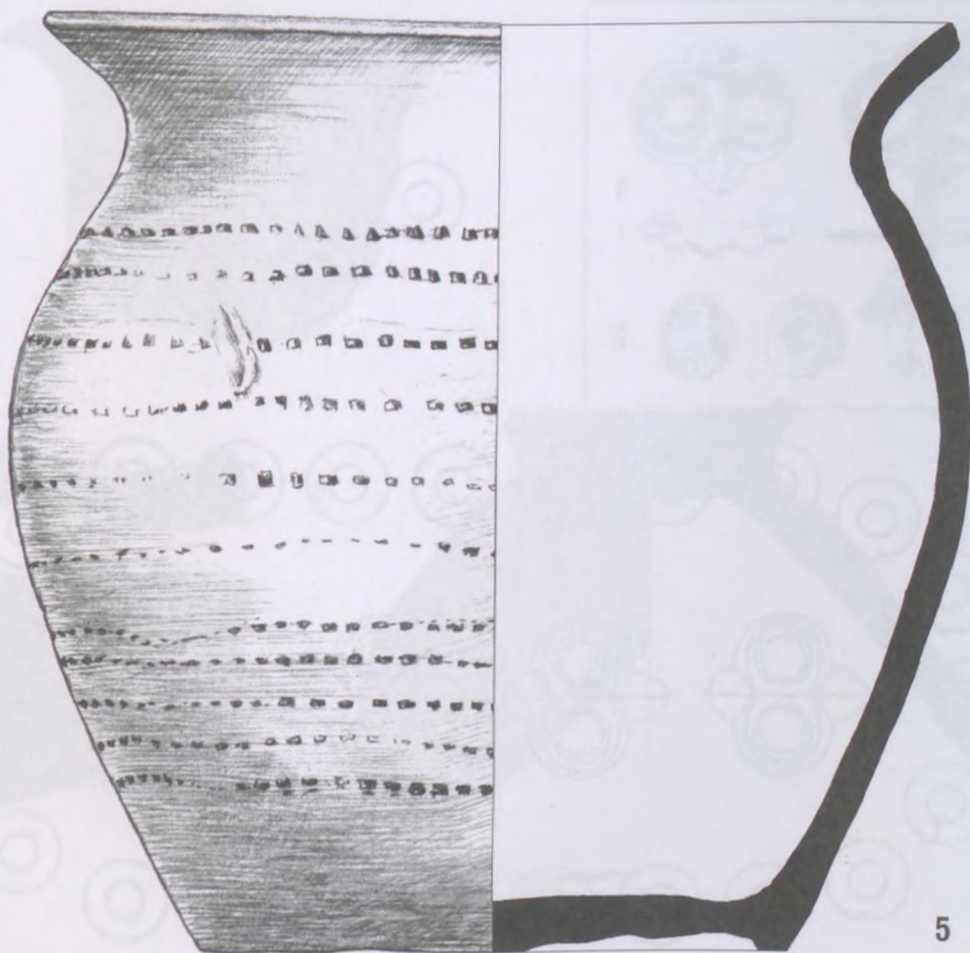
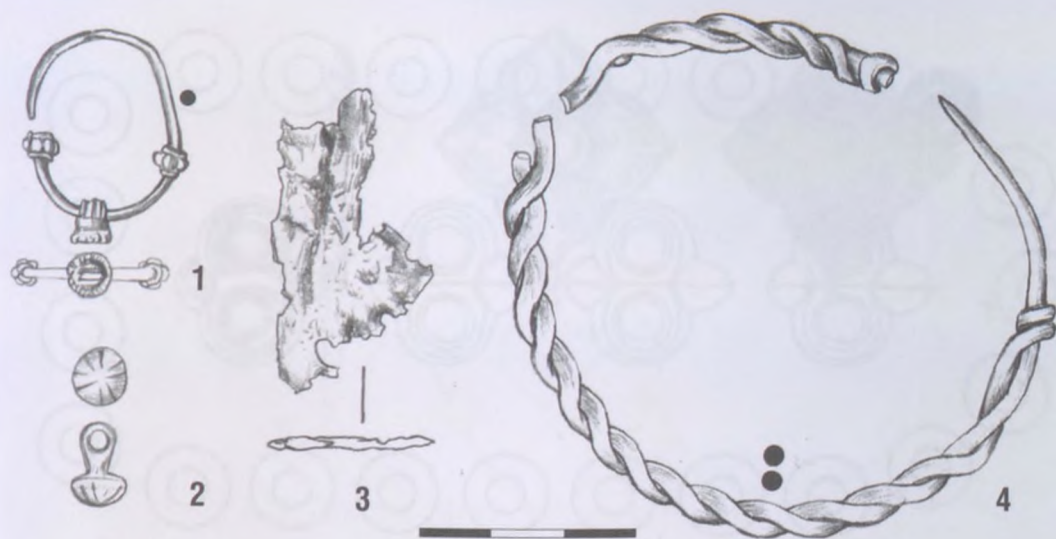
Döge, közelebbről nem meghatározott helyről



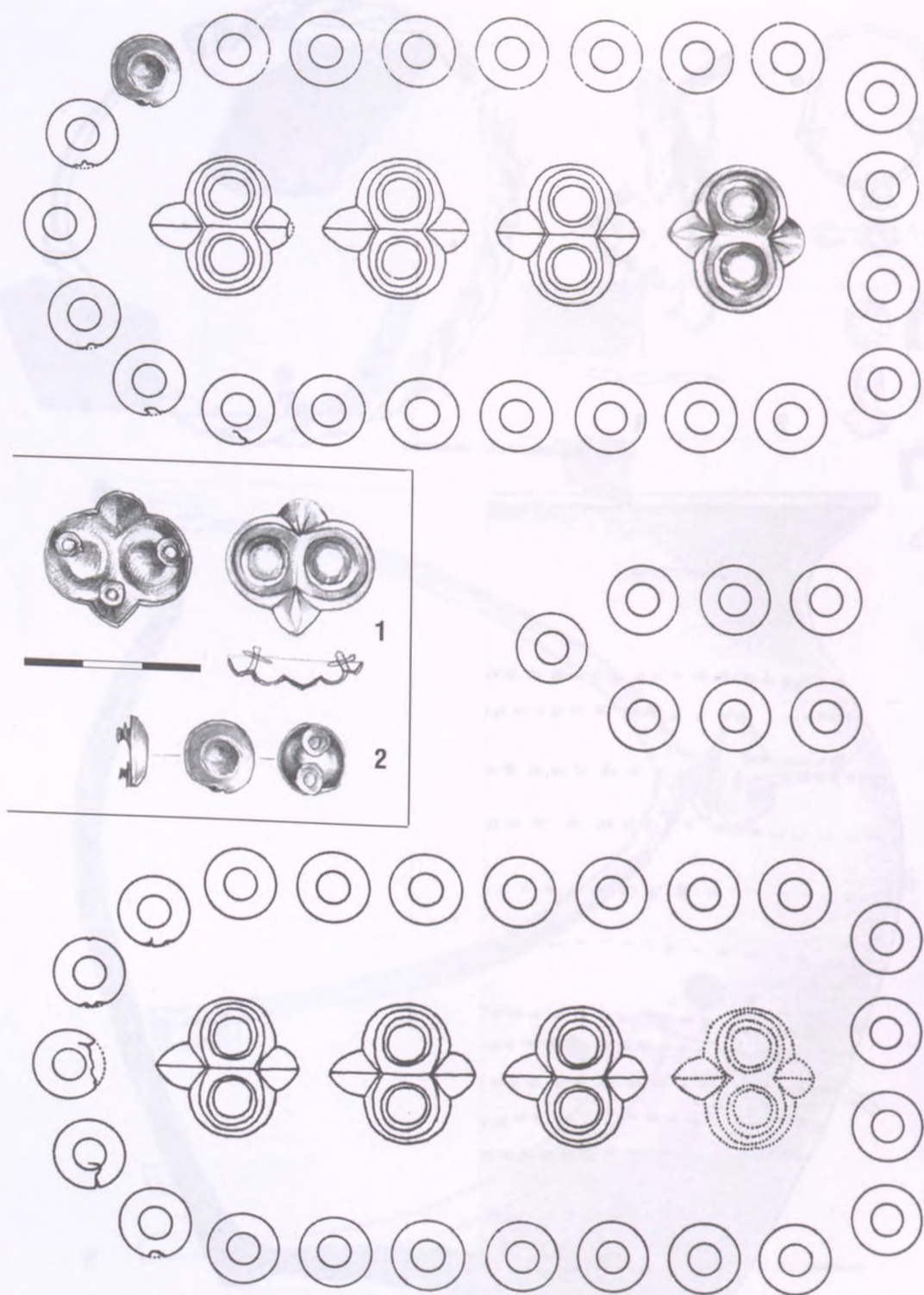


**36. tábla**

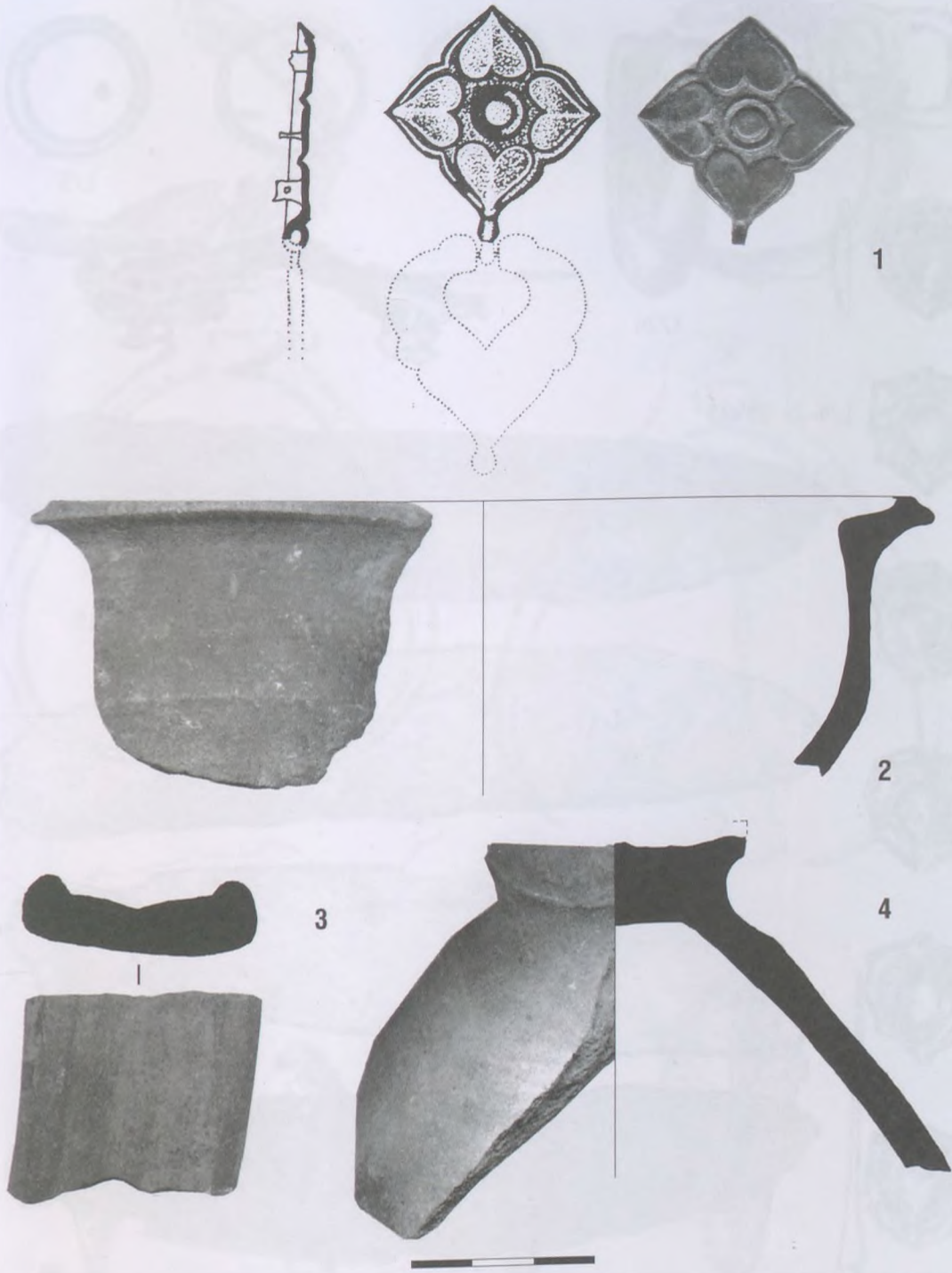
1–2: Fényeslitke, Petofi u., 3: Gávavencsellő, Vencsellő–Szárazerdő,  
4: Gávavencsellő, Gáva–Kató-halom, 5: Fényeslitke, közelebről nem meghatározott helyről



37. tábla  
 Gávavencsellő, Gáva 1–4: Szincse-domb, 5: Farkas Lajosné udvara

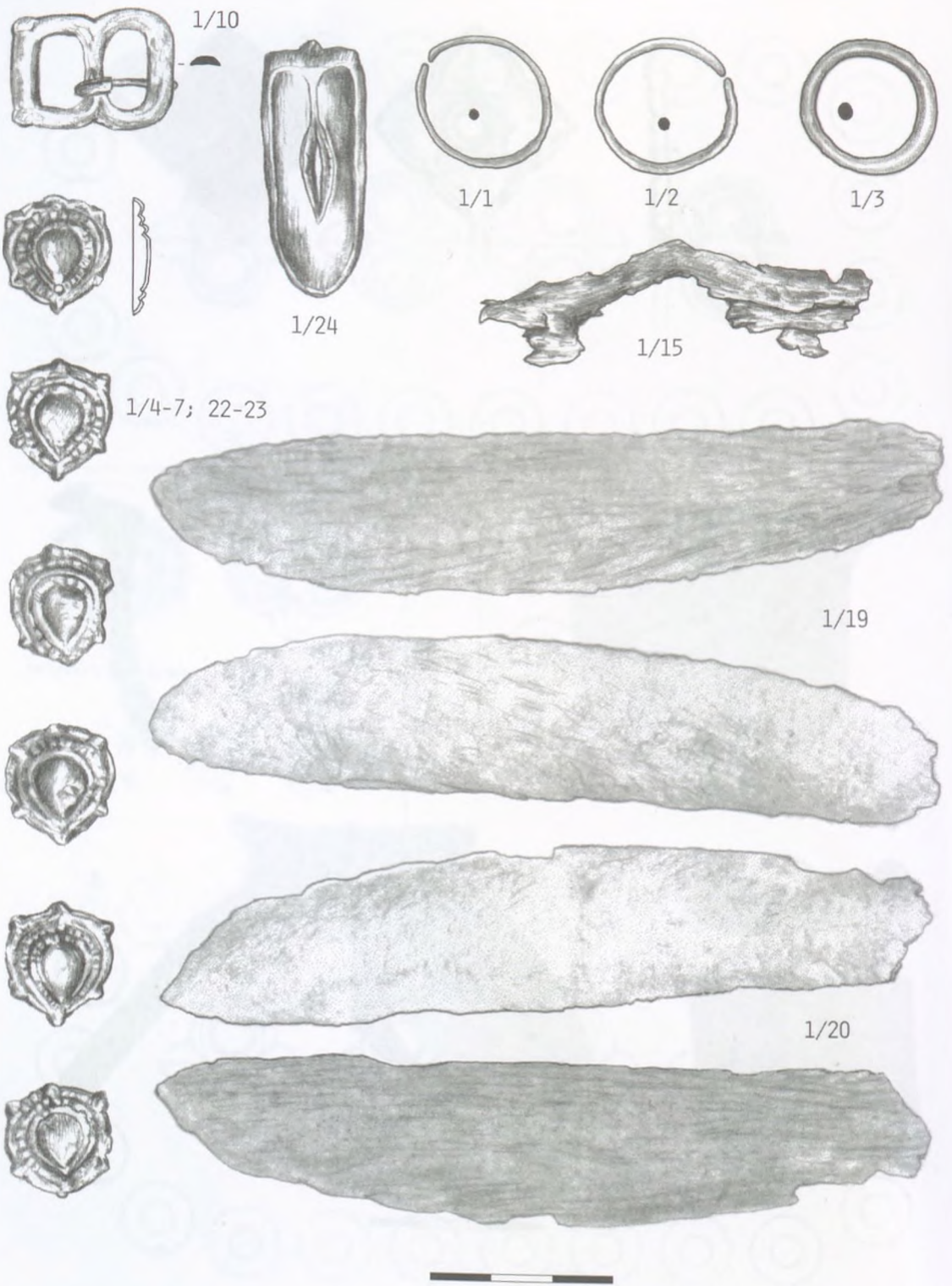


38. tábla  
Gávavencsellő, Gáva-Szincse-domb

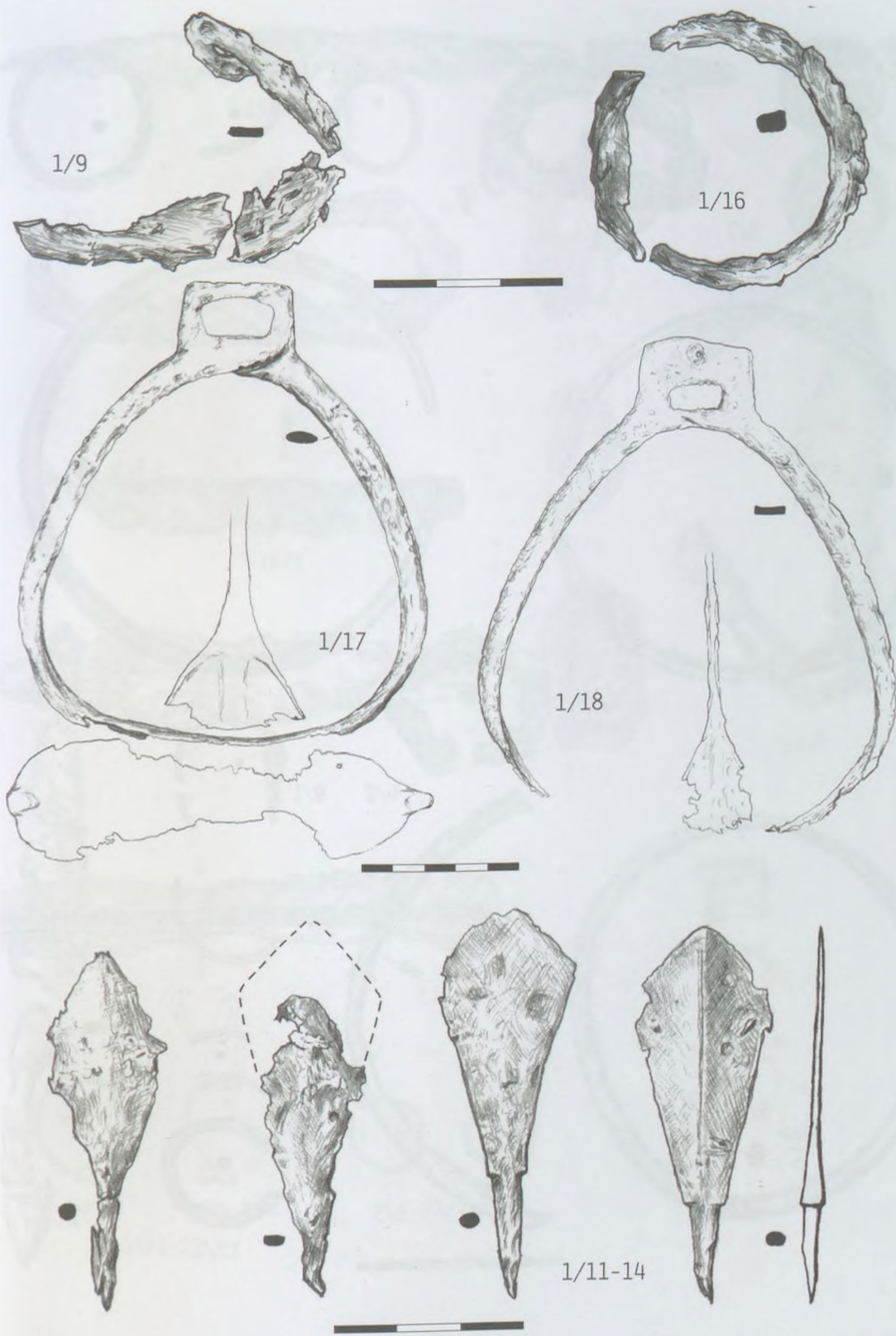


39. tábla

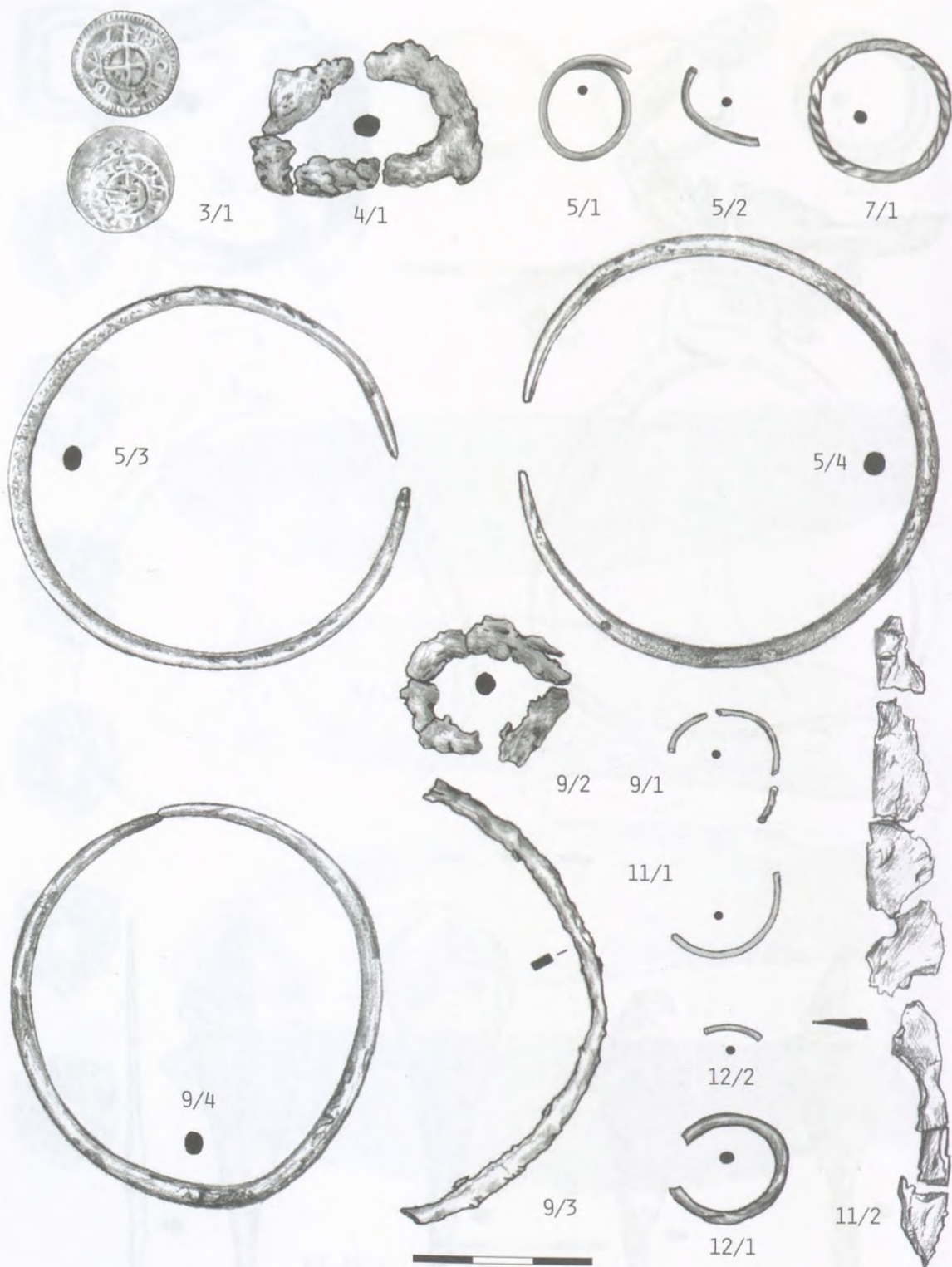
Gávavencselló, Gáva 1: Vasúti híd, 2–4: Fränkelpart



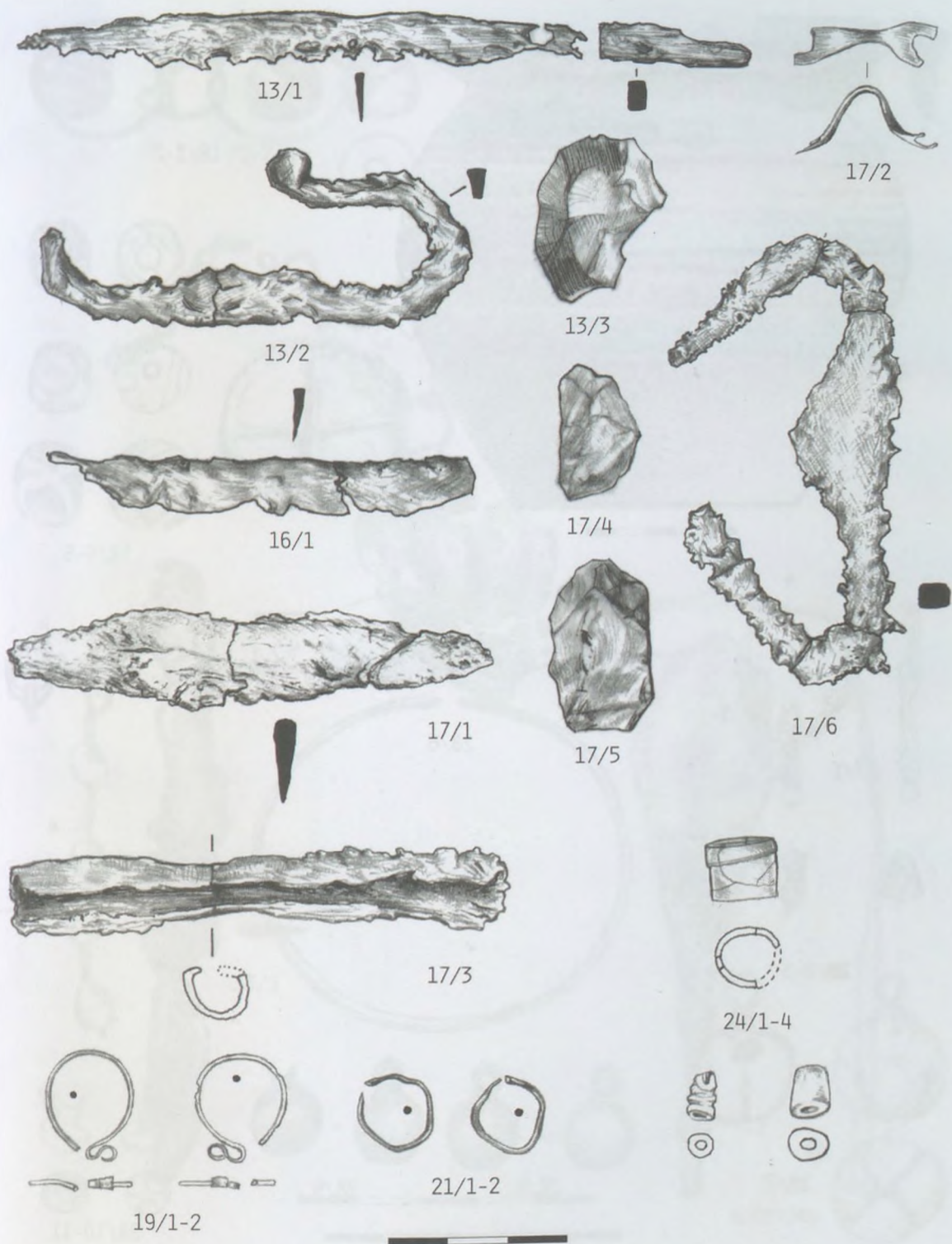
40. tábla  
 Gávavencsellő, Gáva-Vásártér 1. sír



41. tábla  
 Gávavencsellő, Gáva-Vásártér 1. sír

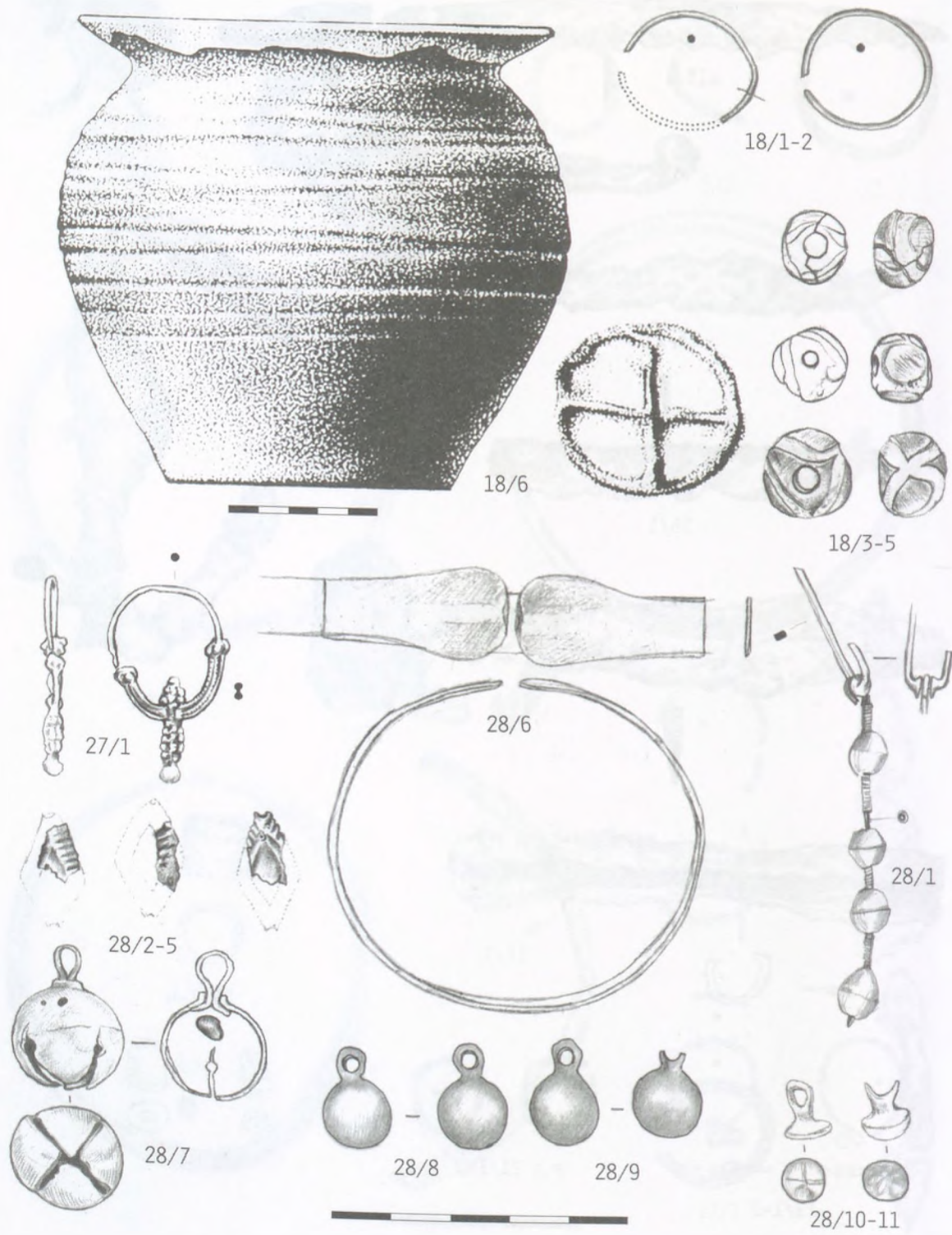


42. tábla  
 Gávavencsellő, Gáva-Vásártér 3-5., 7., 9., 11-12. sír

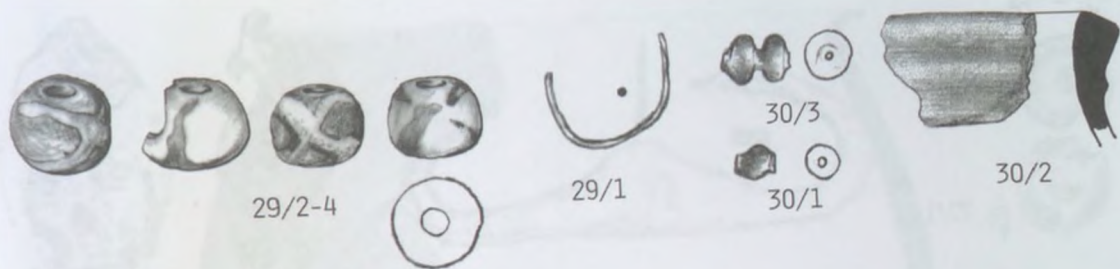


43. tábla  
 Gávavencsellő, Gáva-Vásártér 13., 16-17., 19., 21., 24. sír

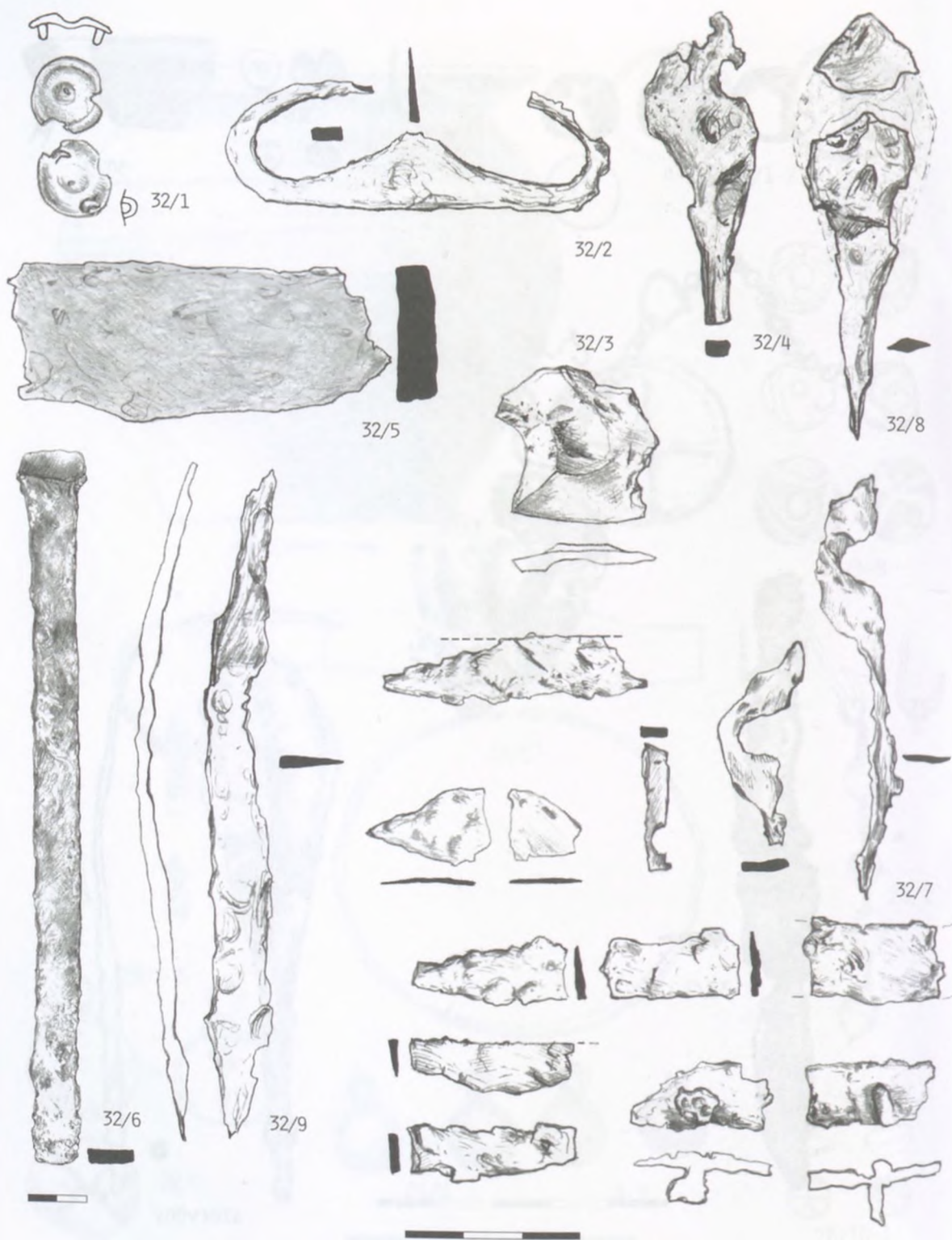




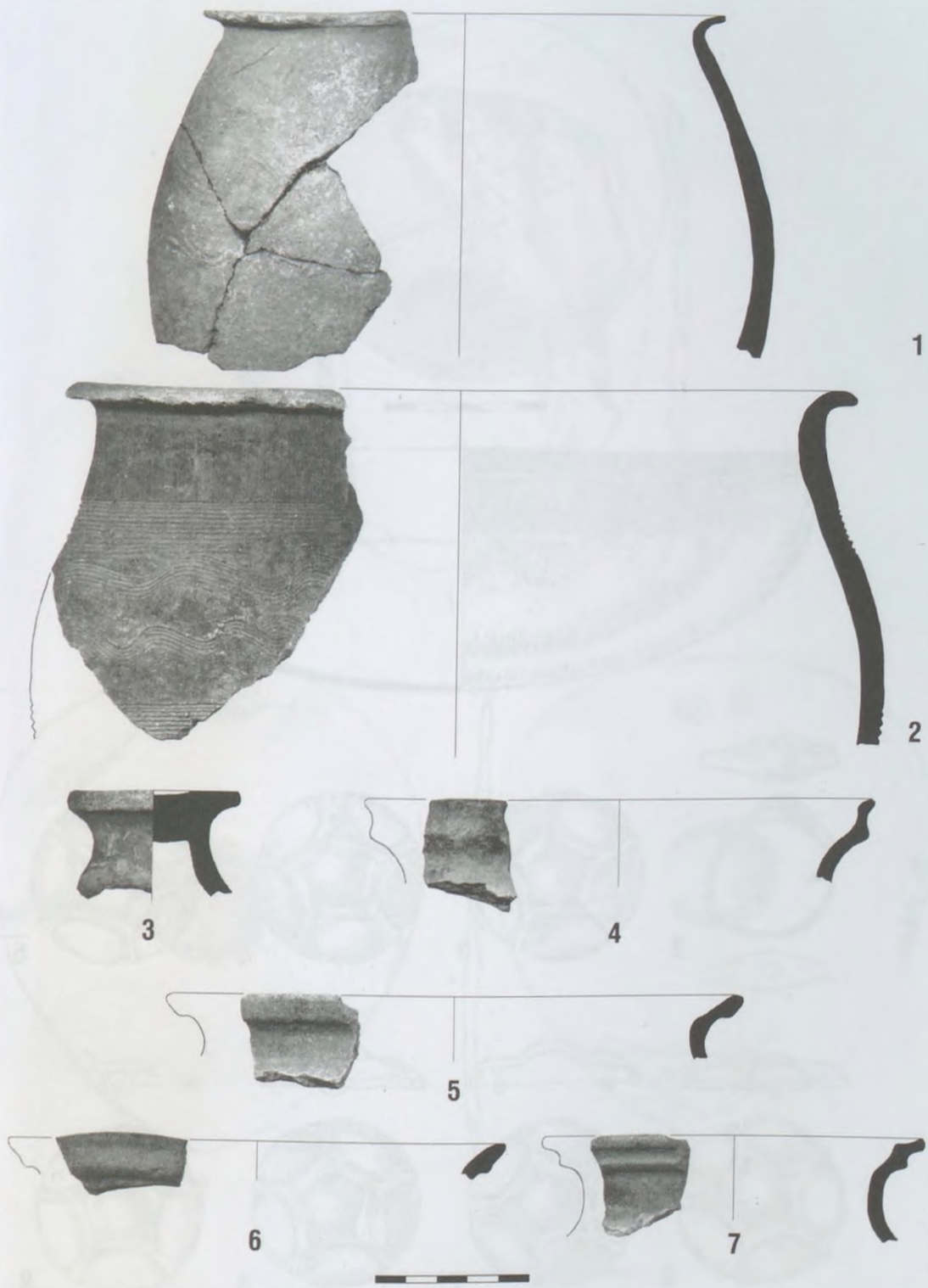
44. tábla  
 Gávavencsellő, Gáva-Vásártér 18., 27-28. sír



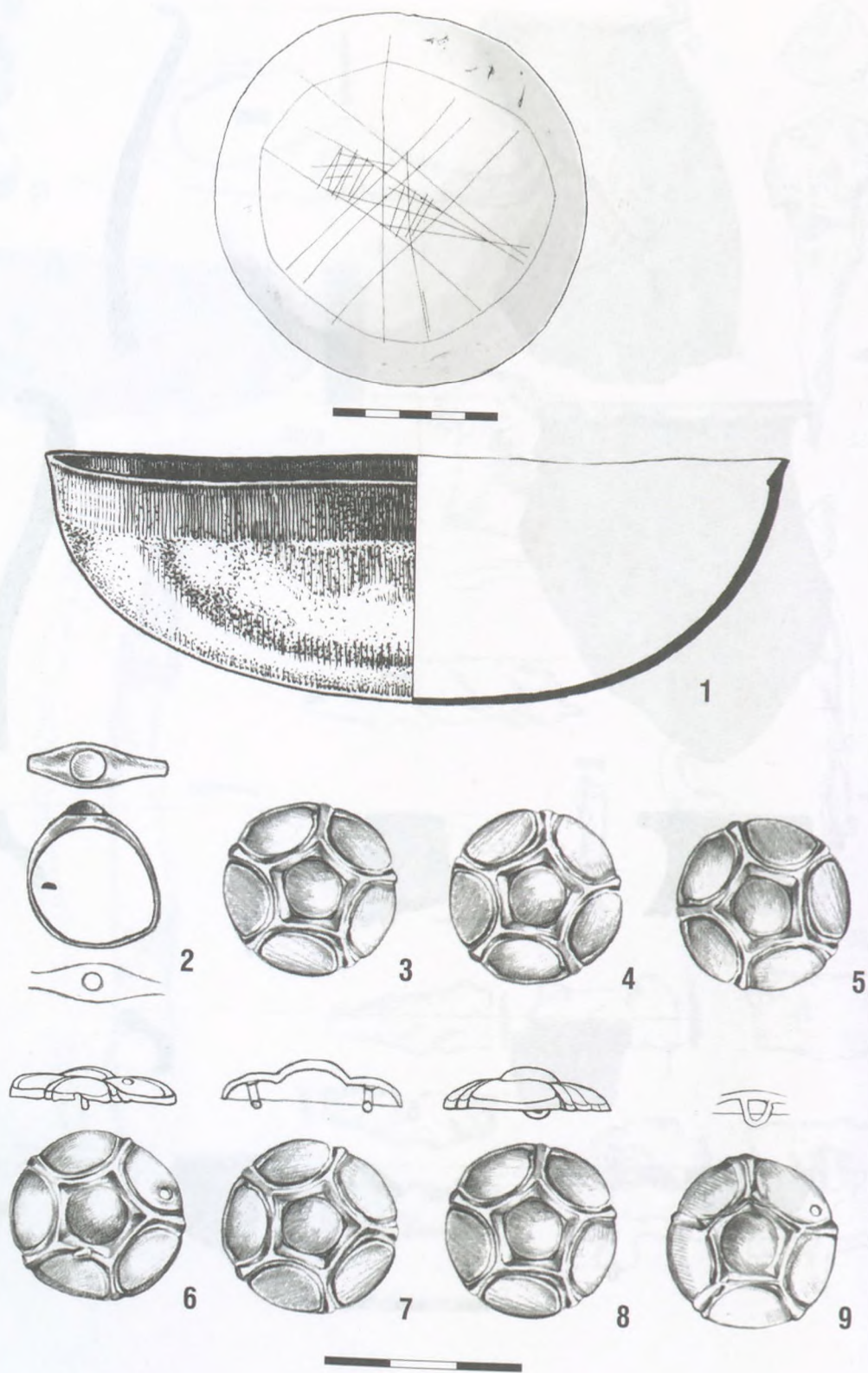
45. tábla  
Gávavencsellő, Gáva-Vásártér 29-30., 33. sír és szórvány



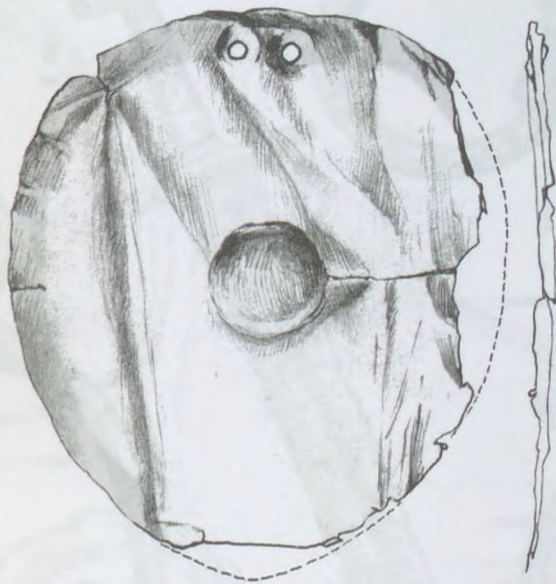
46. tábla  
 Gávavencsellő, Gáva-Vásártér 32. sír



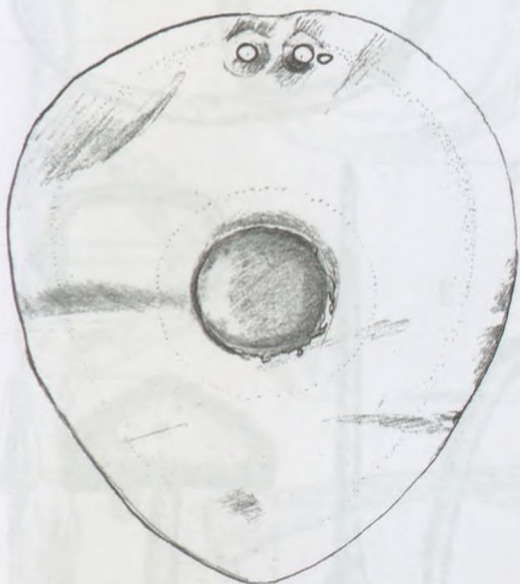
47. tábla  
 Gáva, közelebbről nem meghatározott helyről



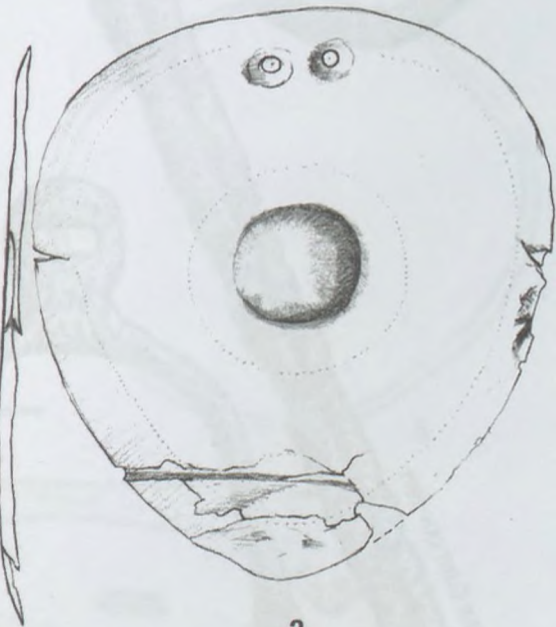
48. tábla  
Gégény–Monok-domb



1



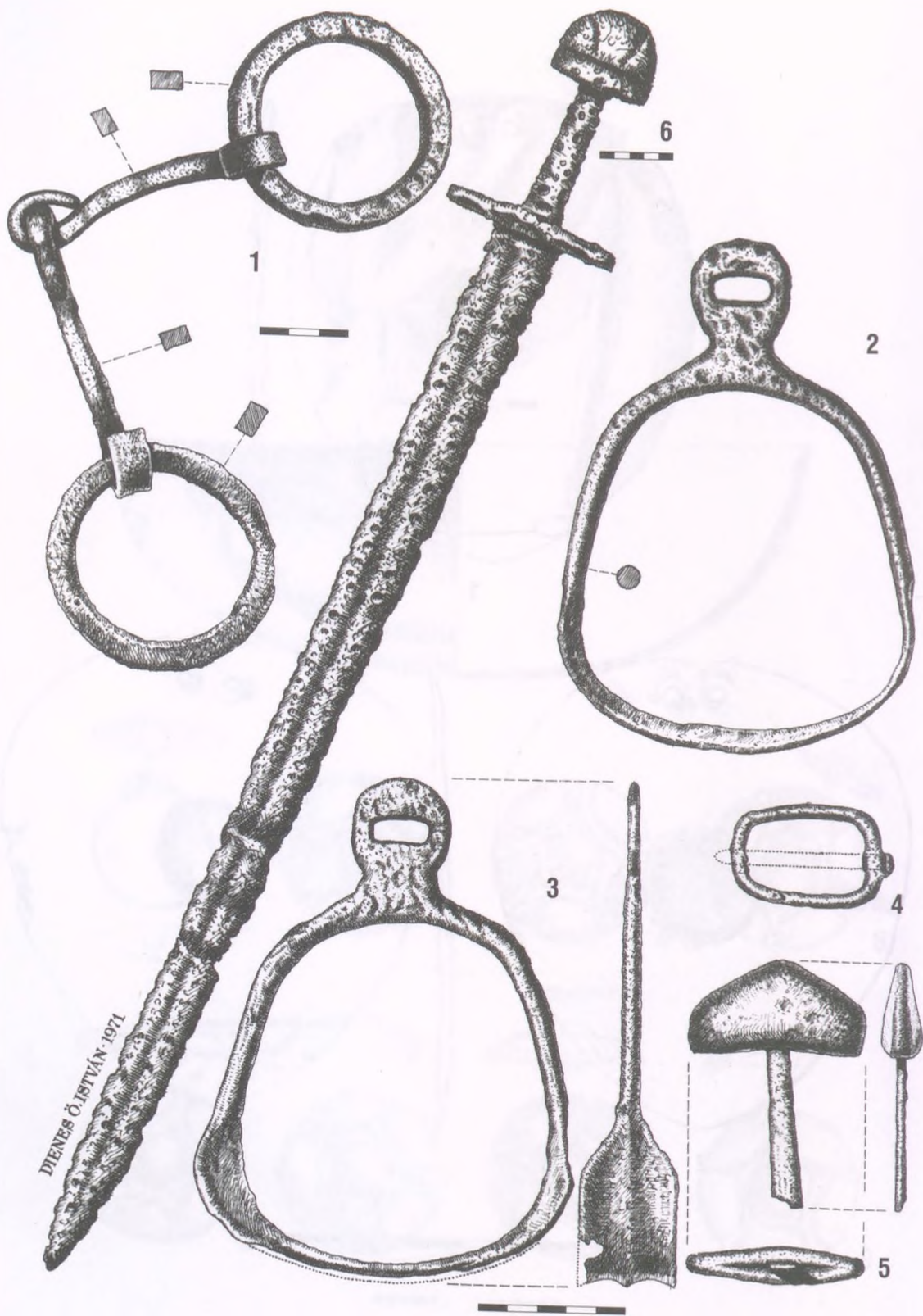
2



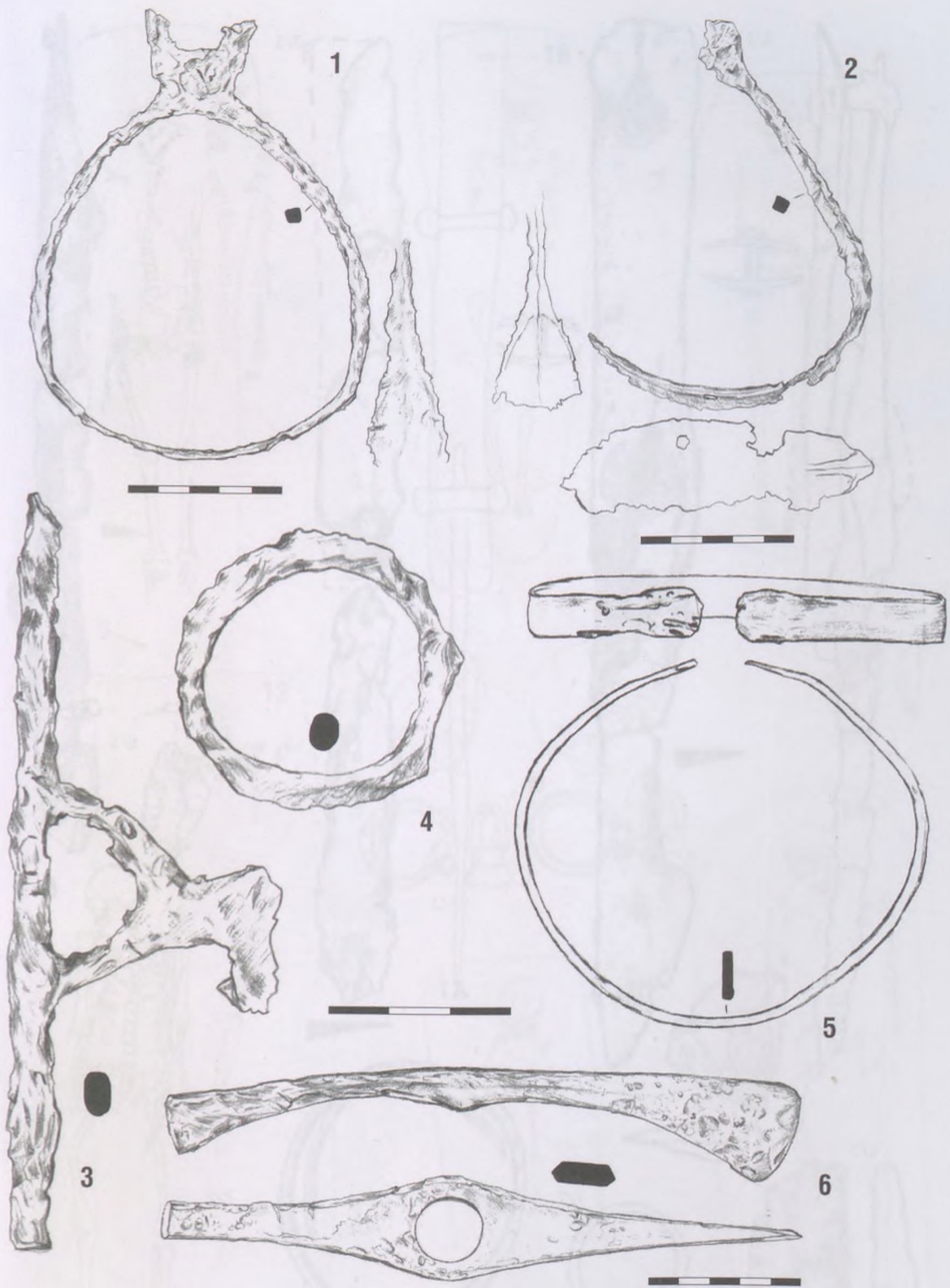
3



49. tábla  
Gégény-Monok-domb



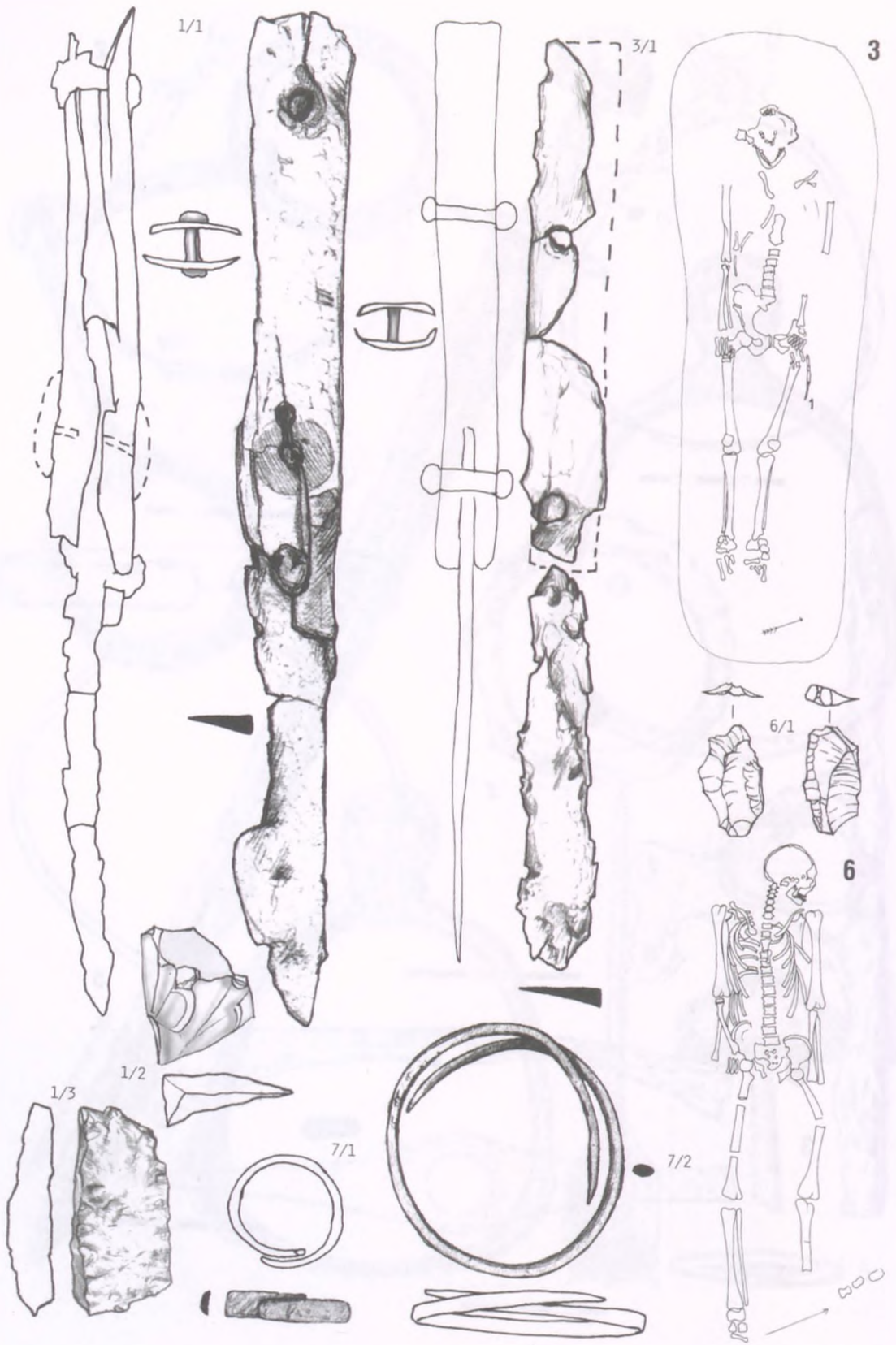
50. tábla  
Gégény-Vasútállomás



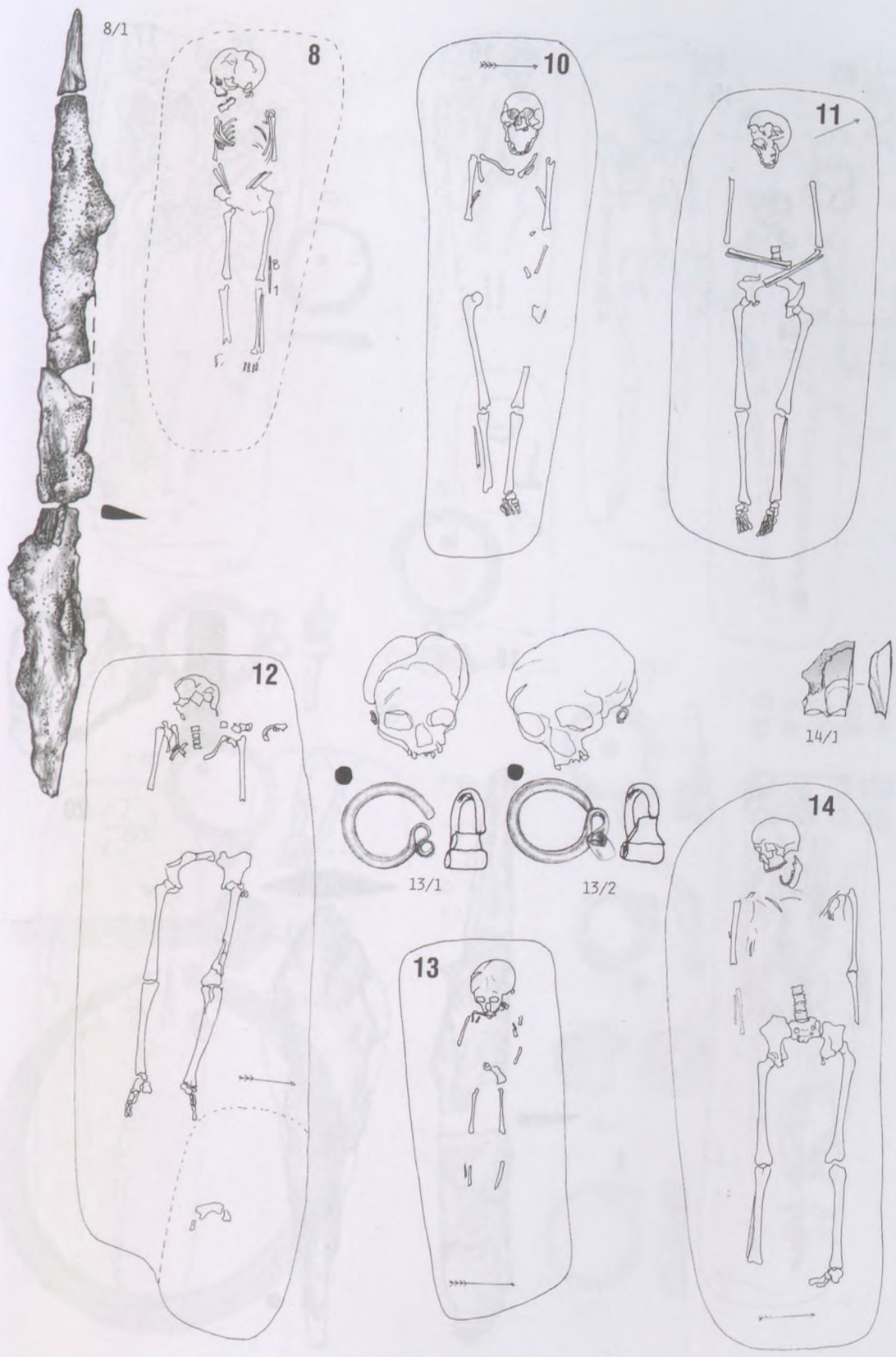
51. tábla

Gégény 1–5: Vasúti órház, 6: közelebbről nem meghatározott helyről

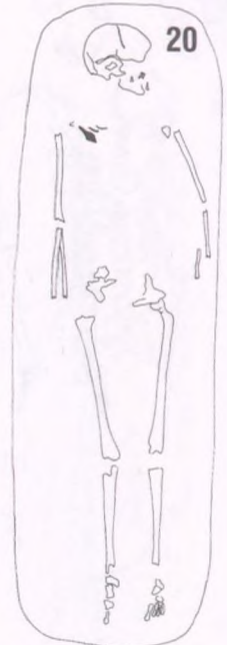
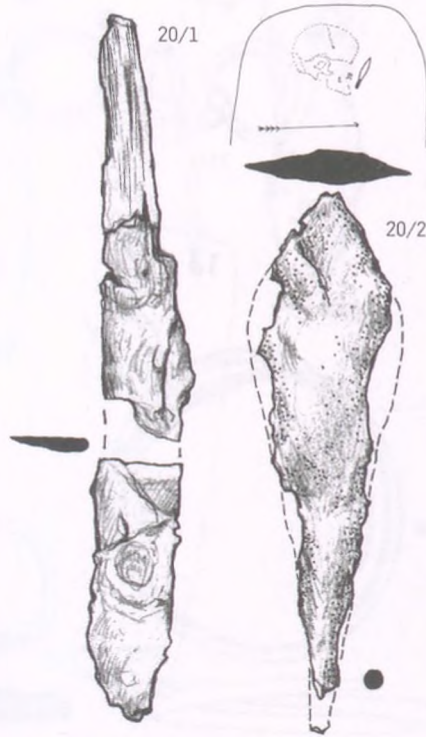
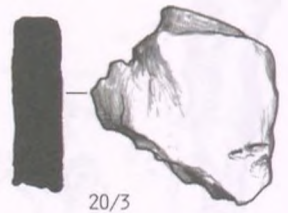
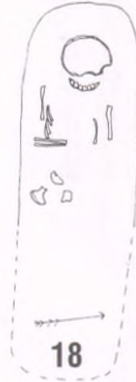
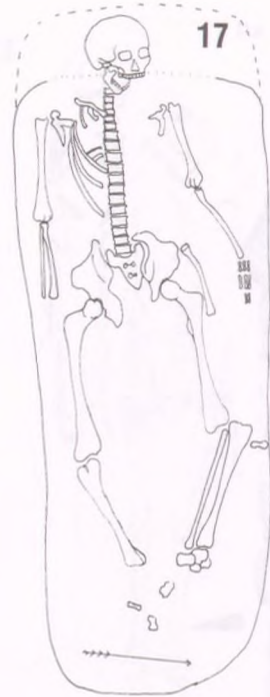




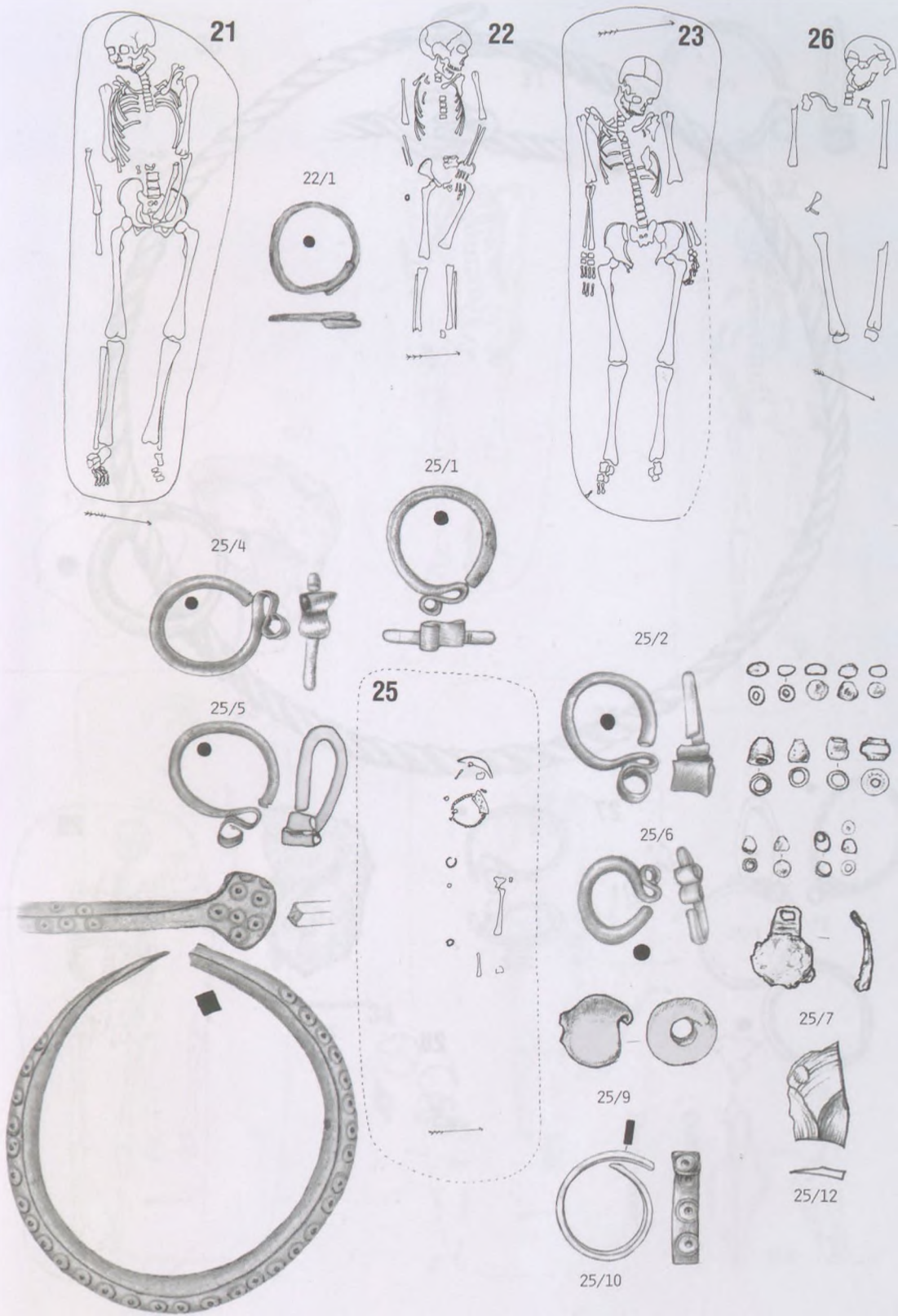
52. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 1., 3., 6-7. sír



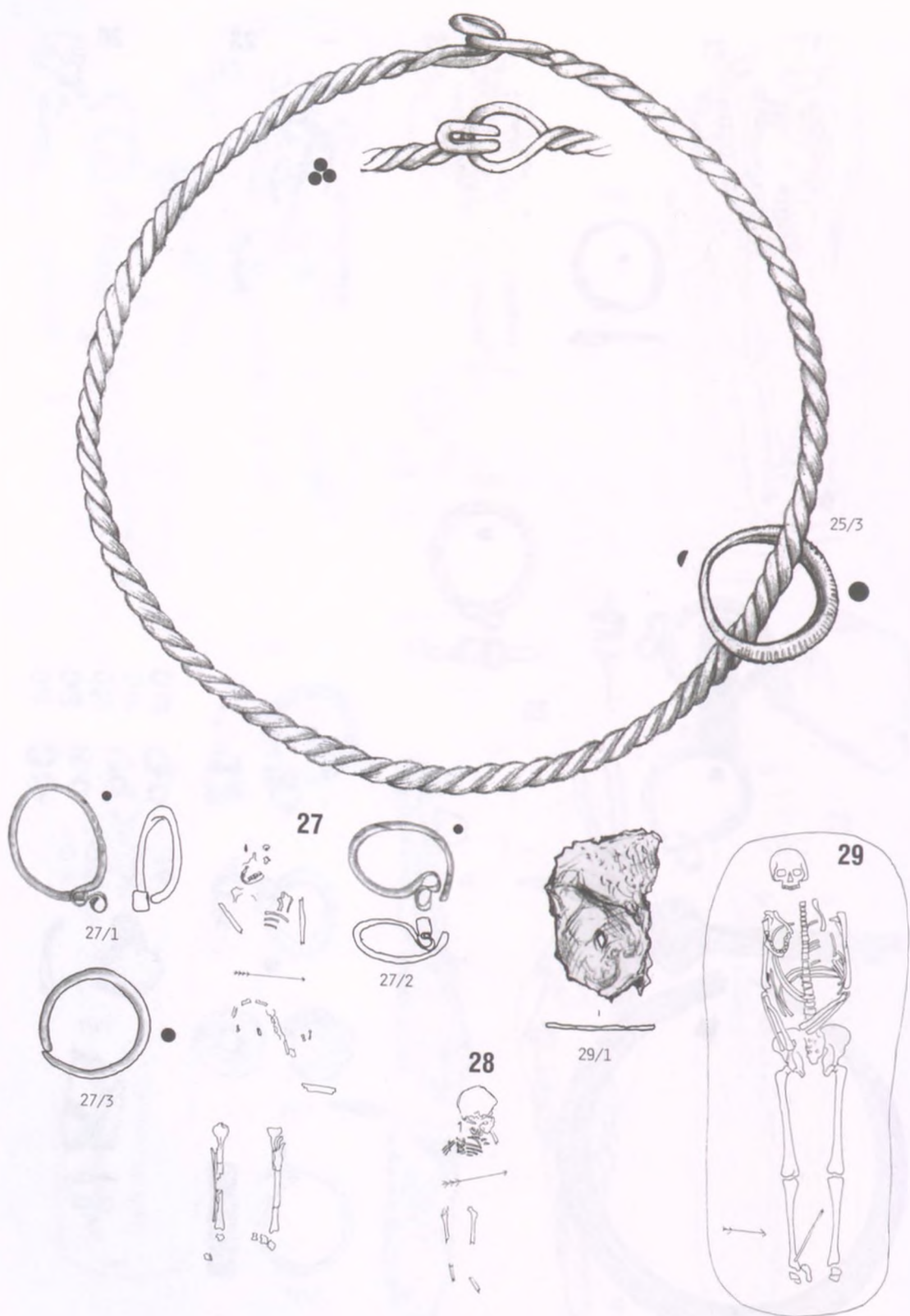
53. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 8., 10-14. sír



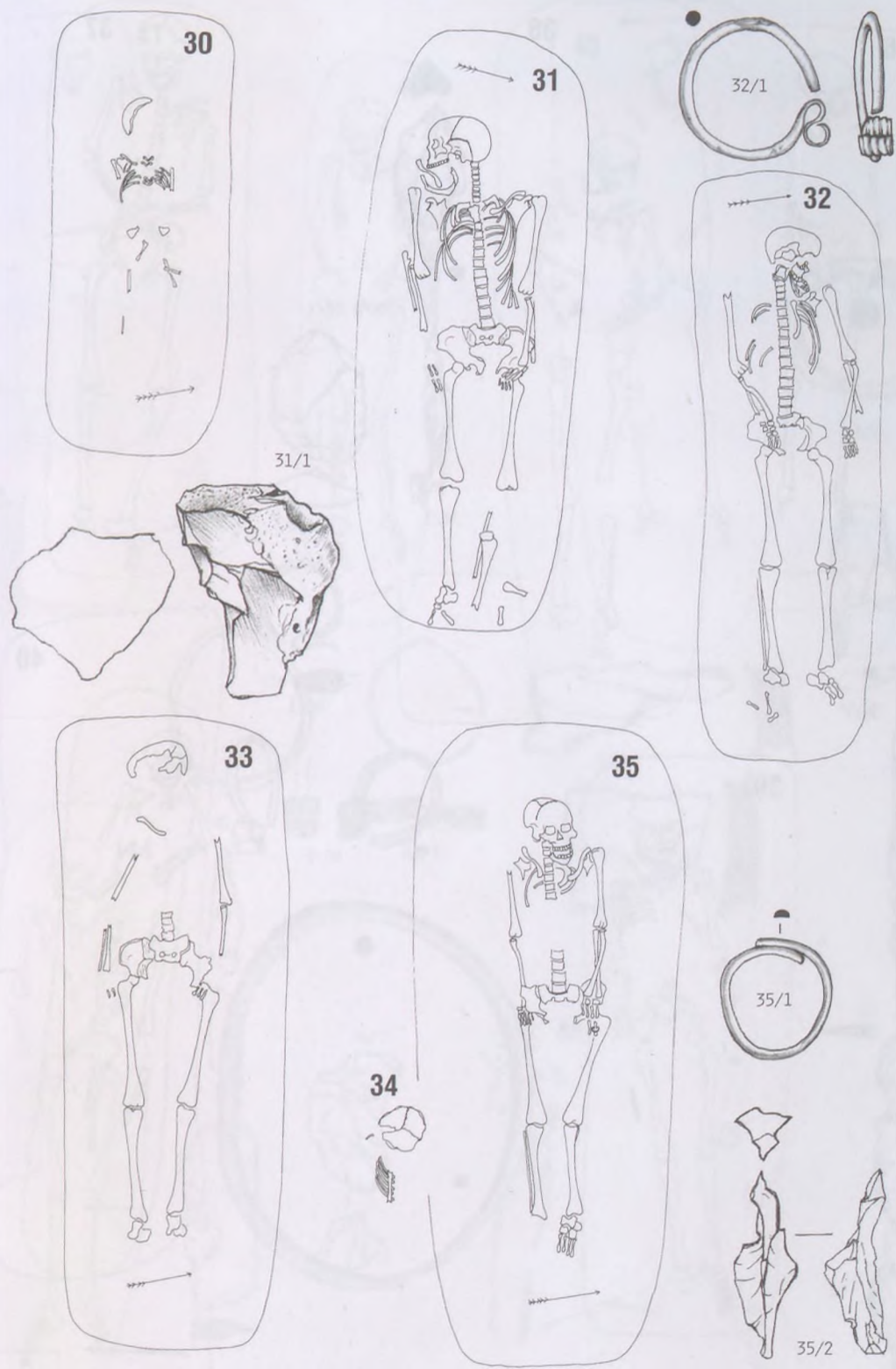
54. tábla  
Ibrány–Esbó-halom 15–20. sír



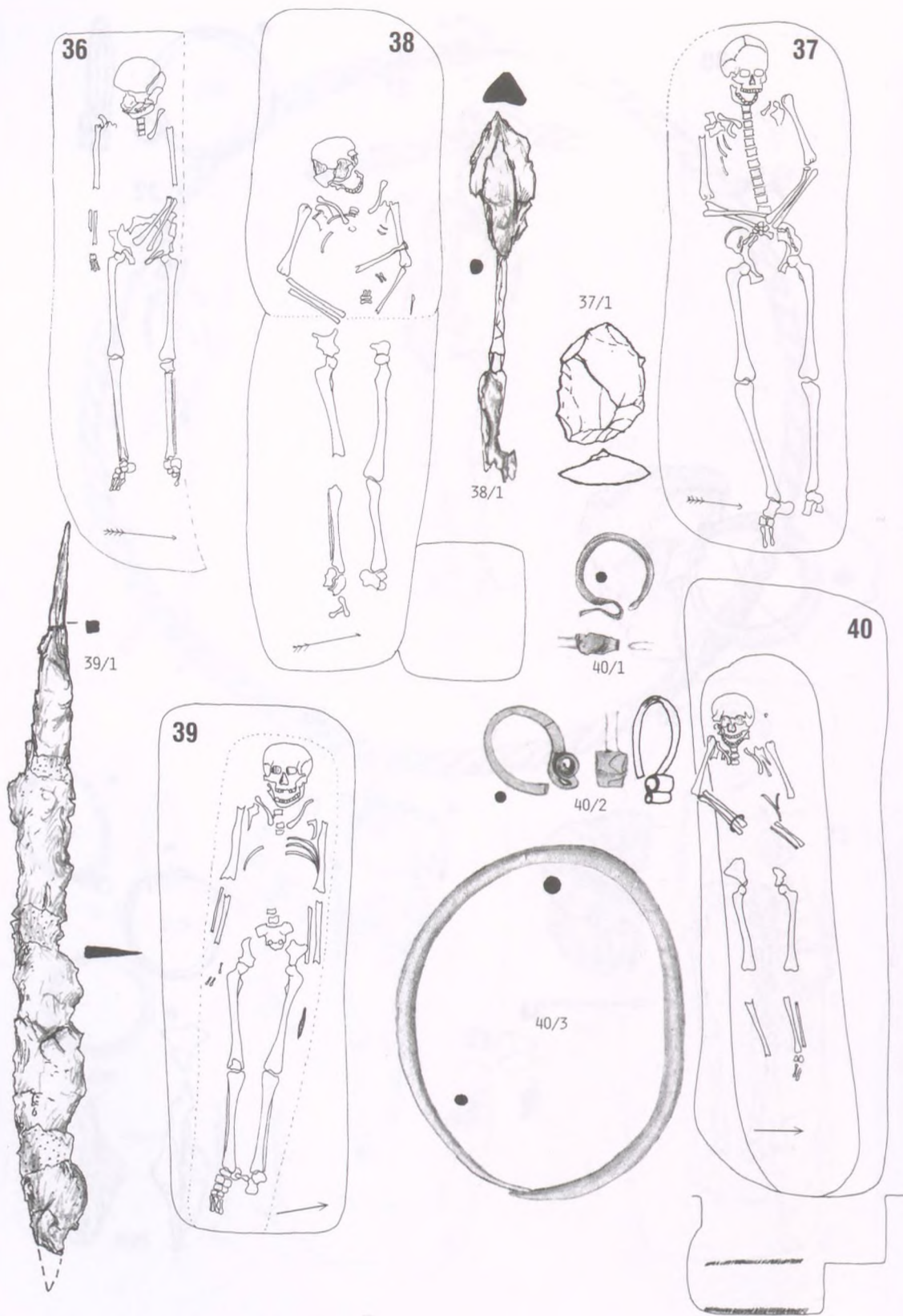
55. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 21–23., 25–26. sír



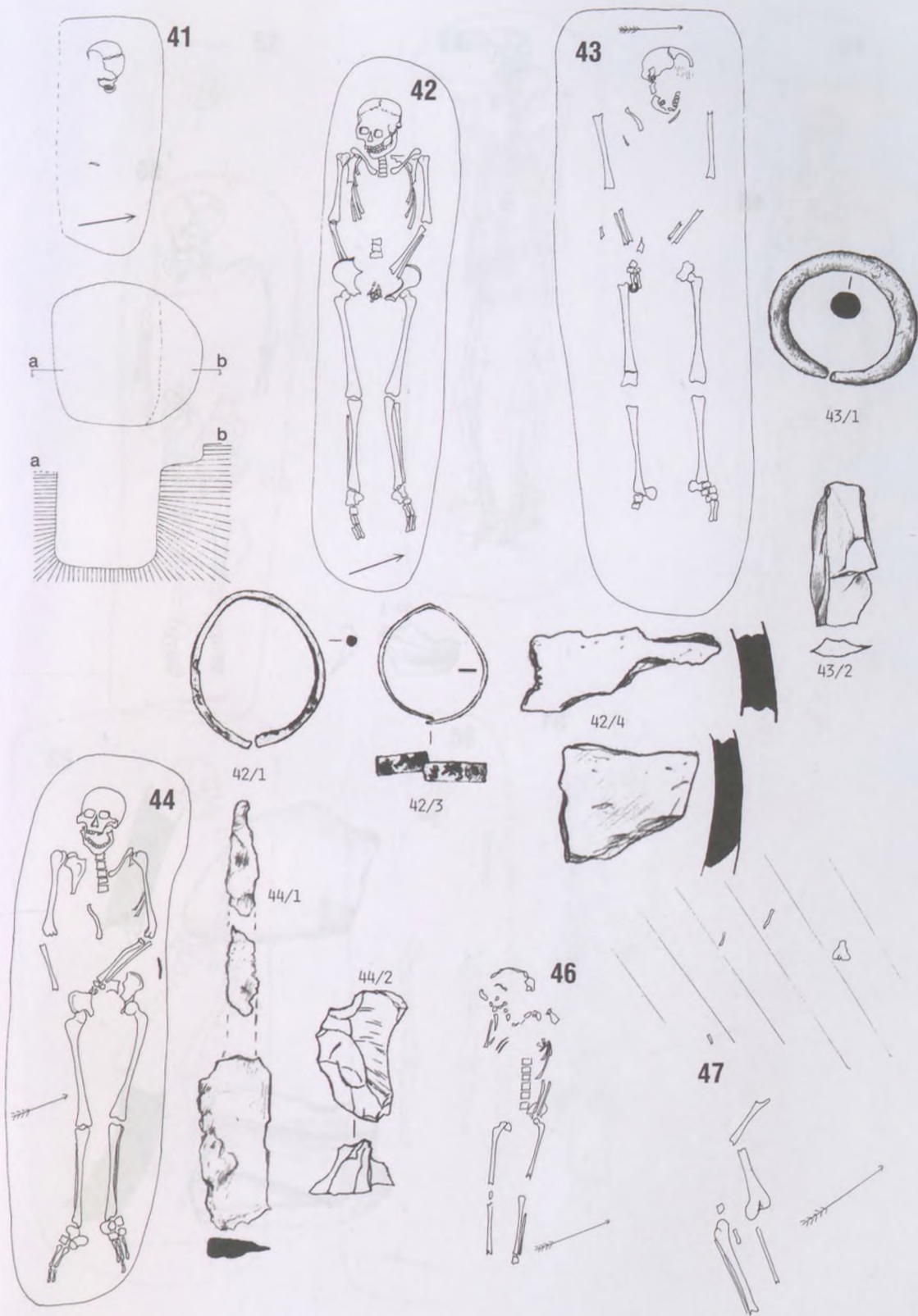
56. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 25., 27–29. sír



57. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 30–35. sír

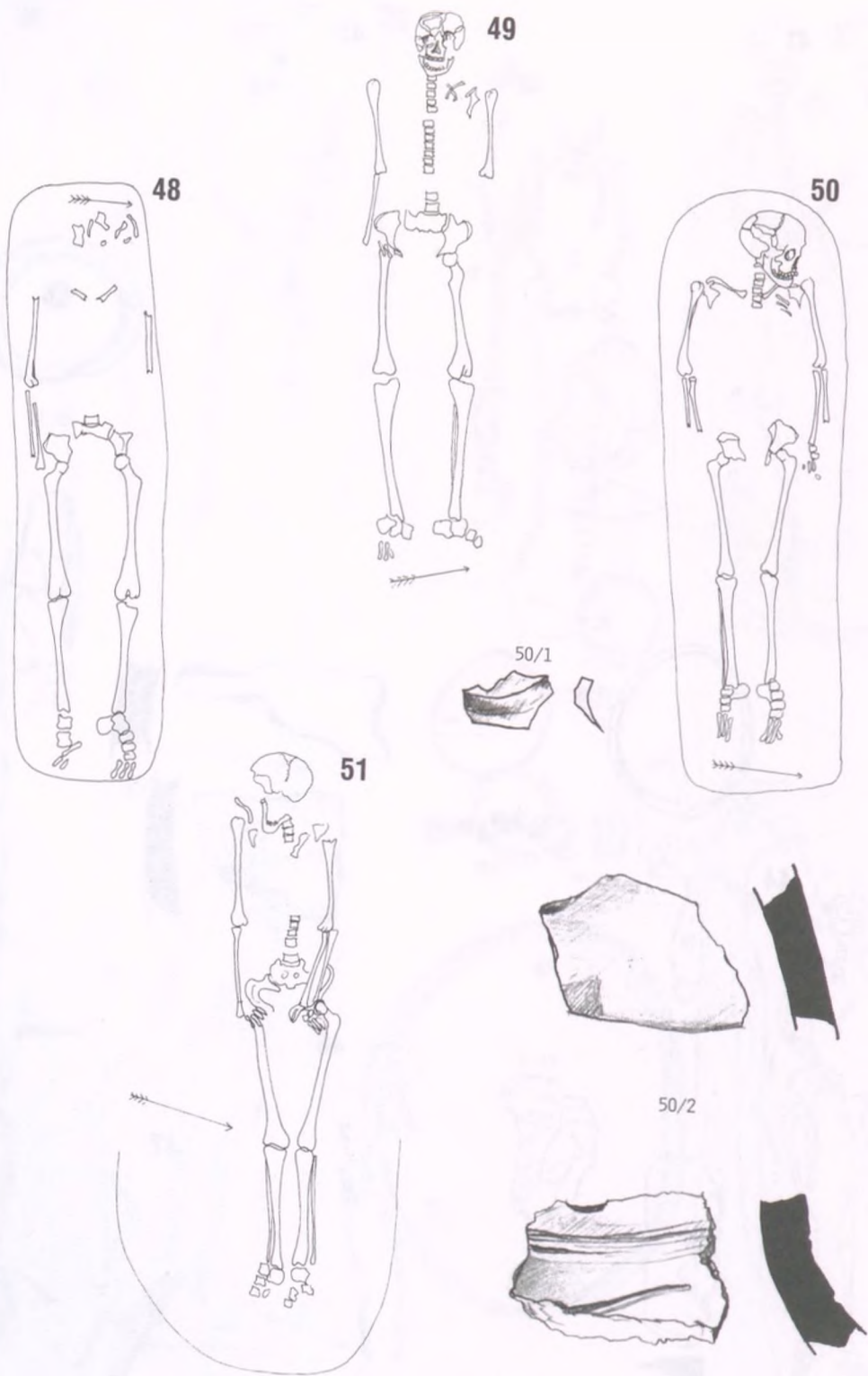


58. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 36-40. sír

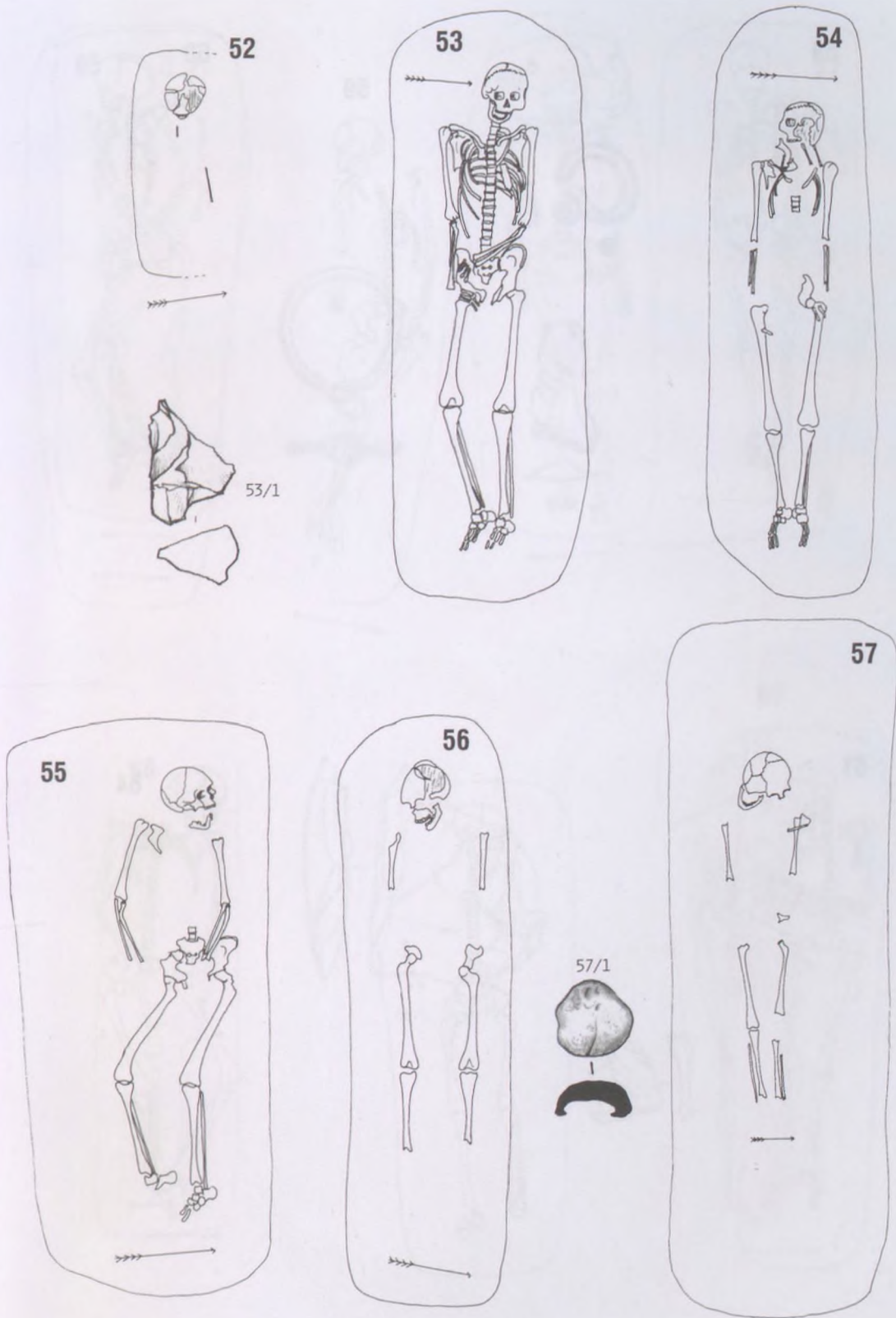


59. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 31-44., 46-47. sír

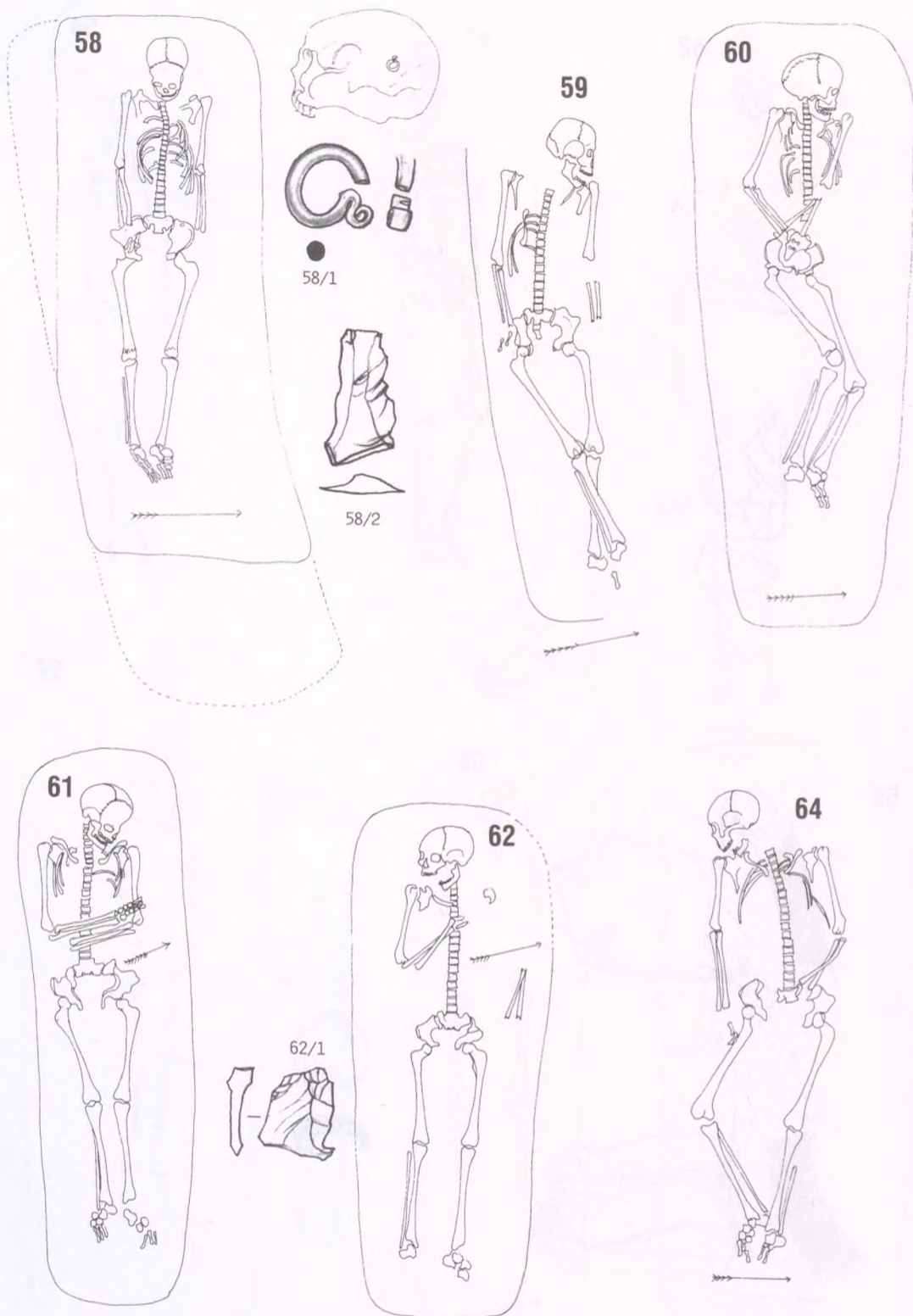




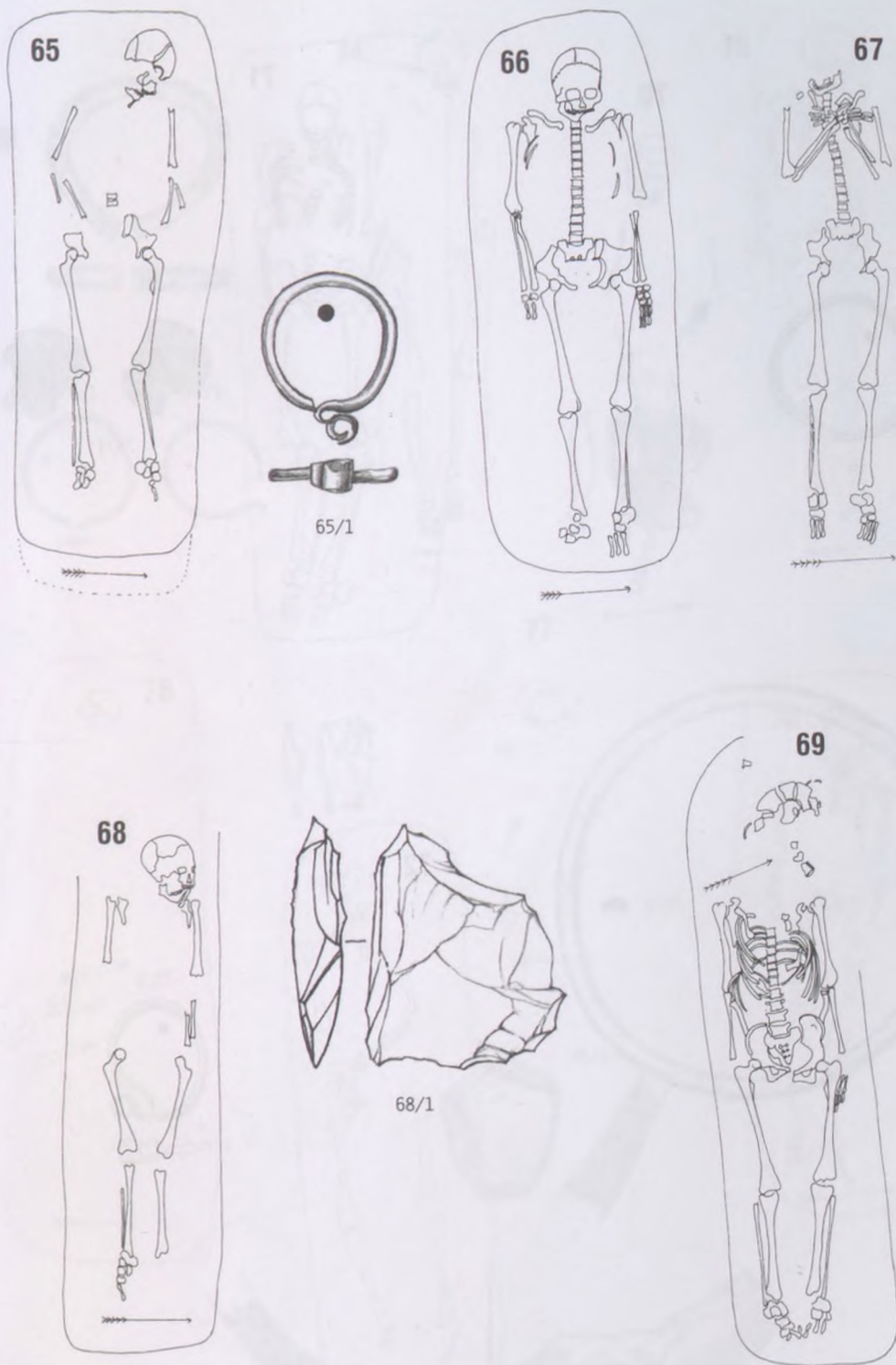
60. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 48-51. sír



61. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 52-57. sír

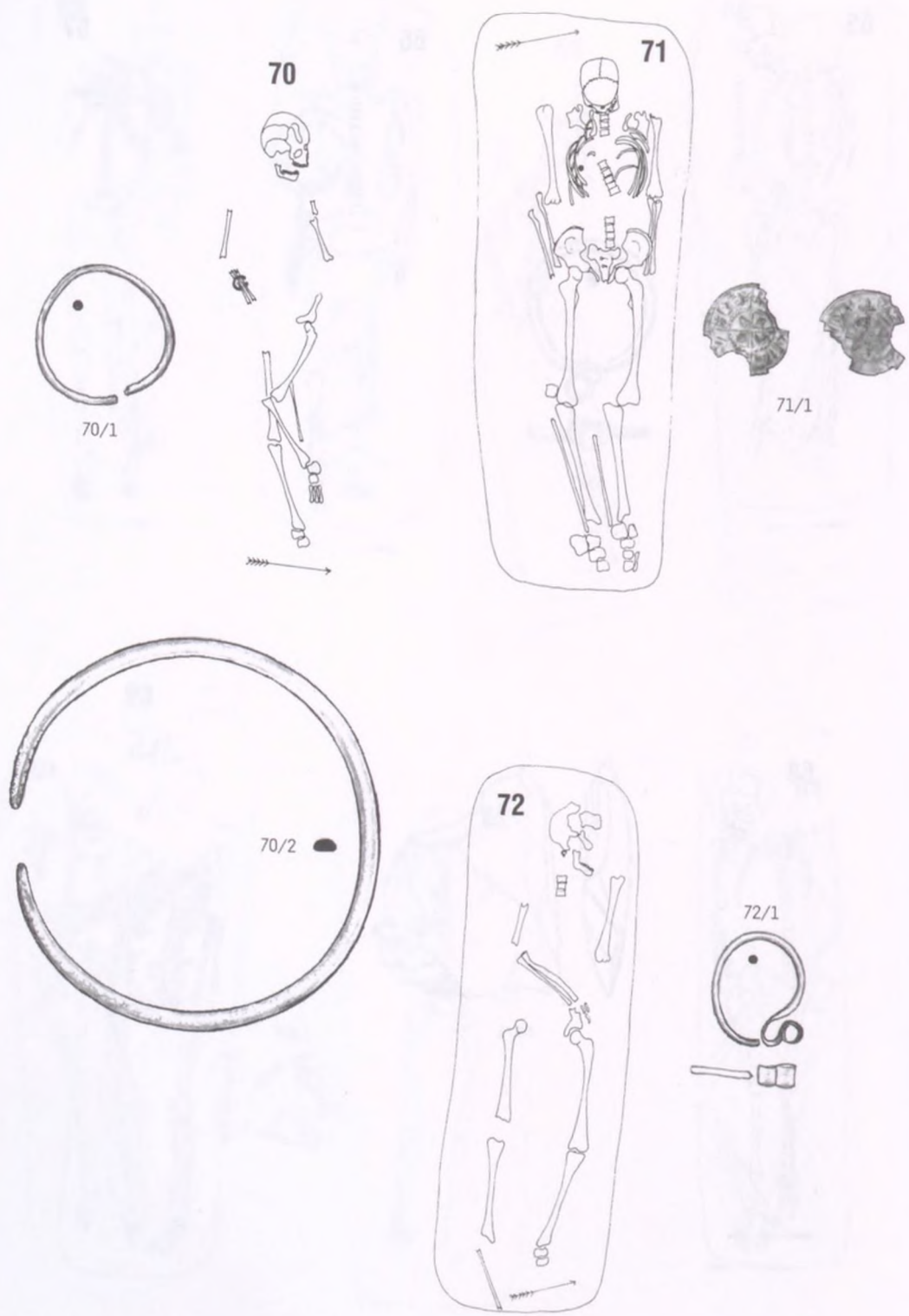


62. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 58-62., 64. sír

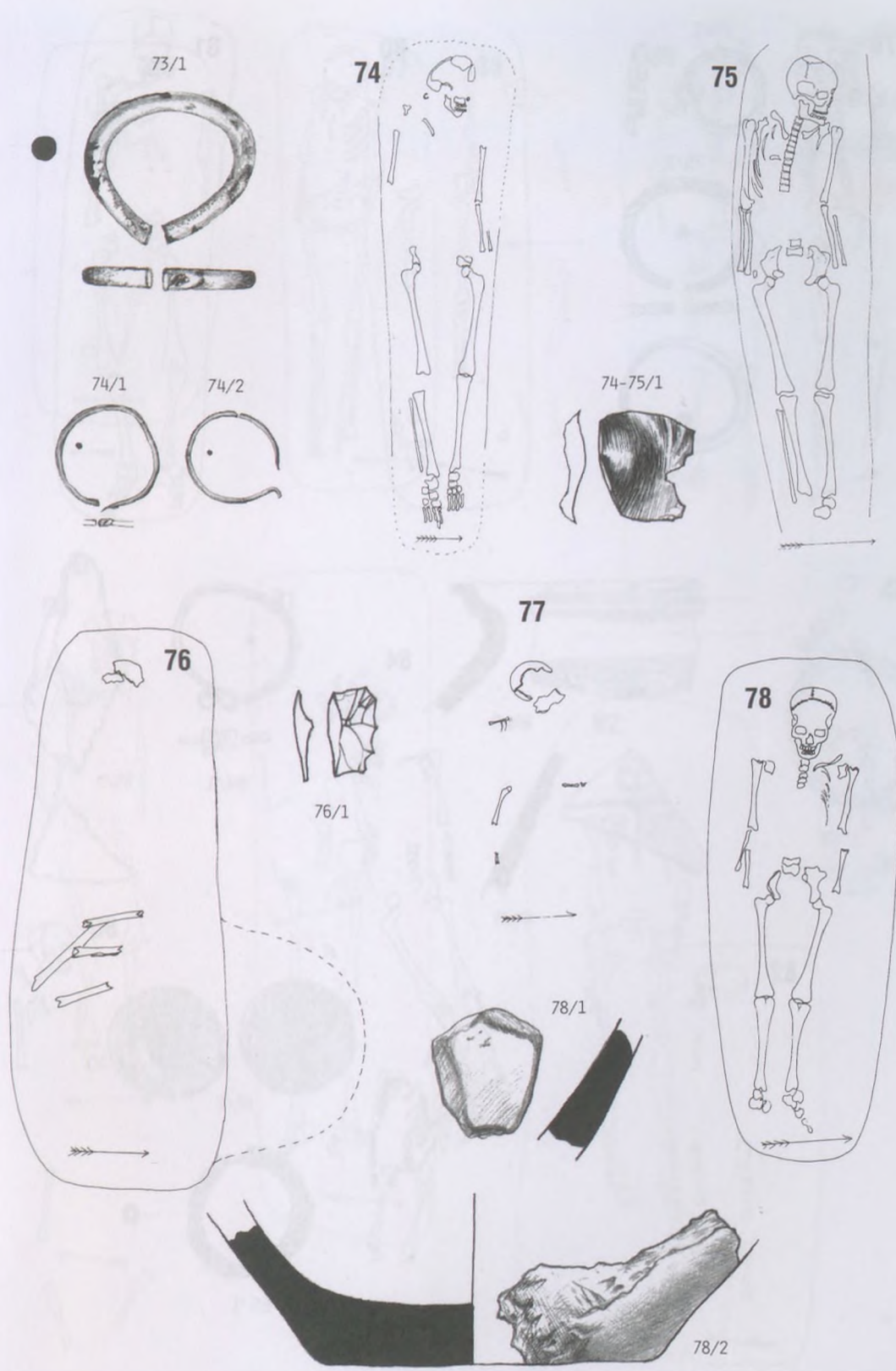


**63. tábla**

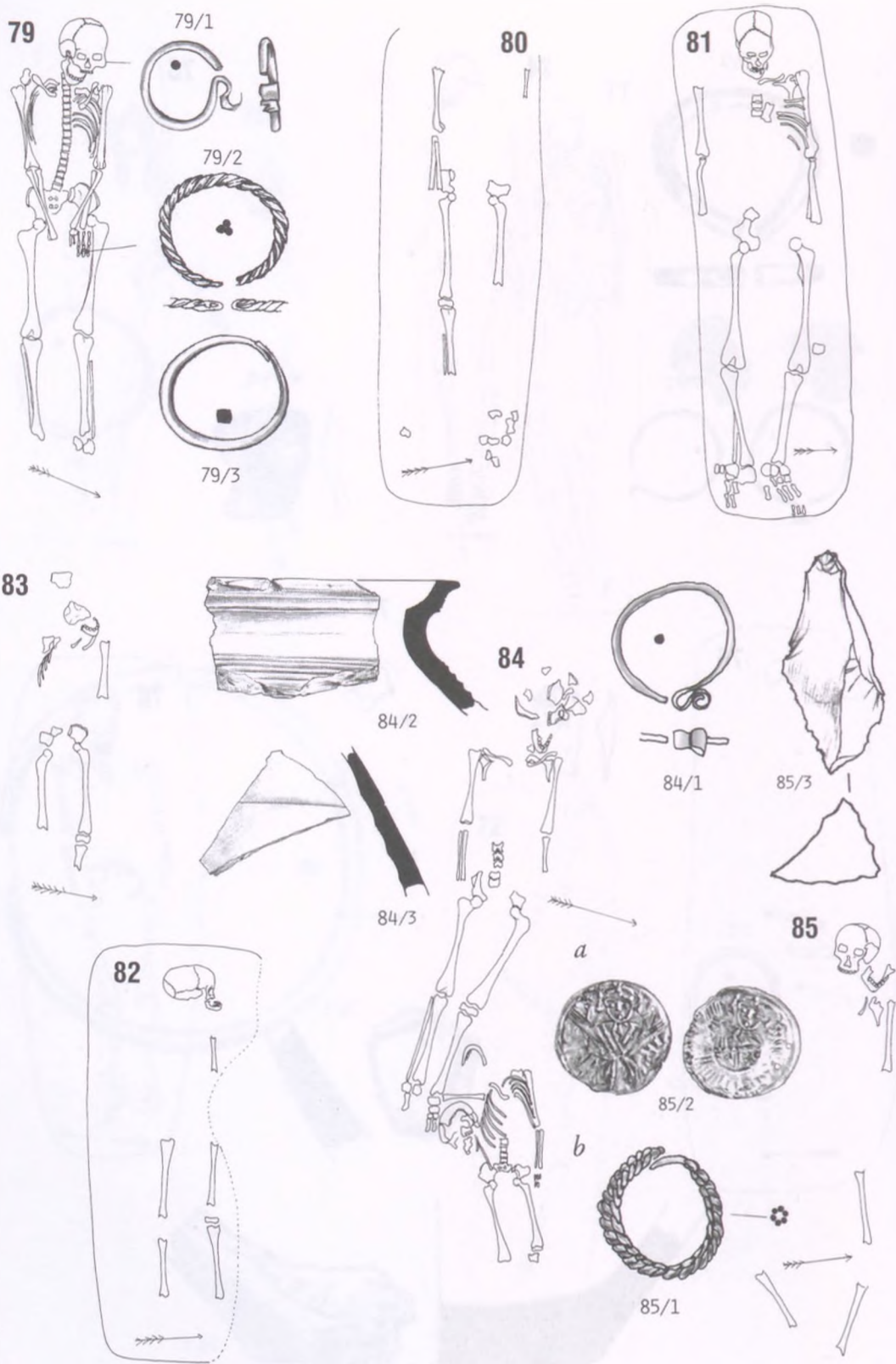
Ibrány-Esbó-halom 65–69. sír



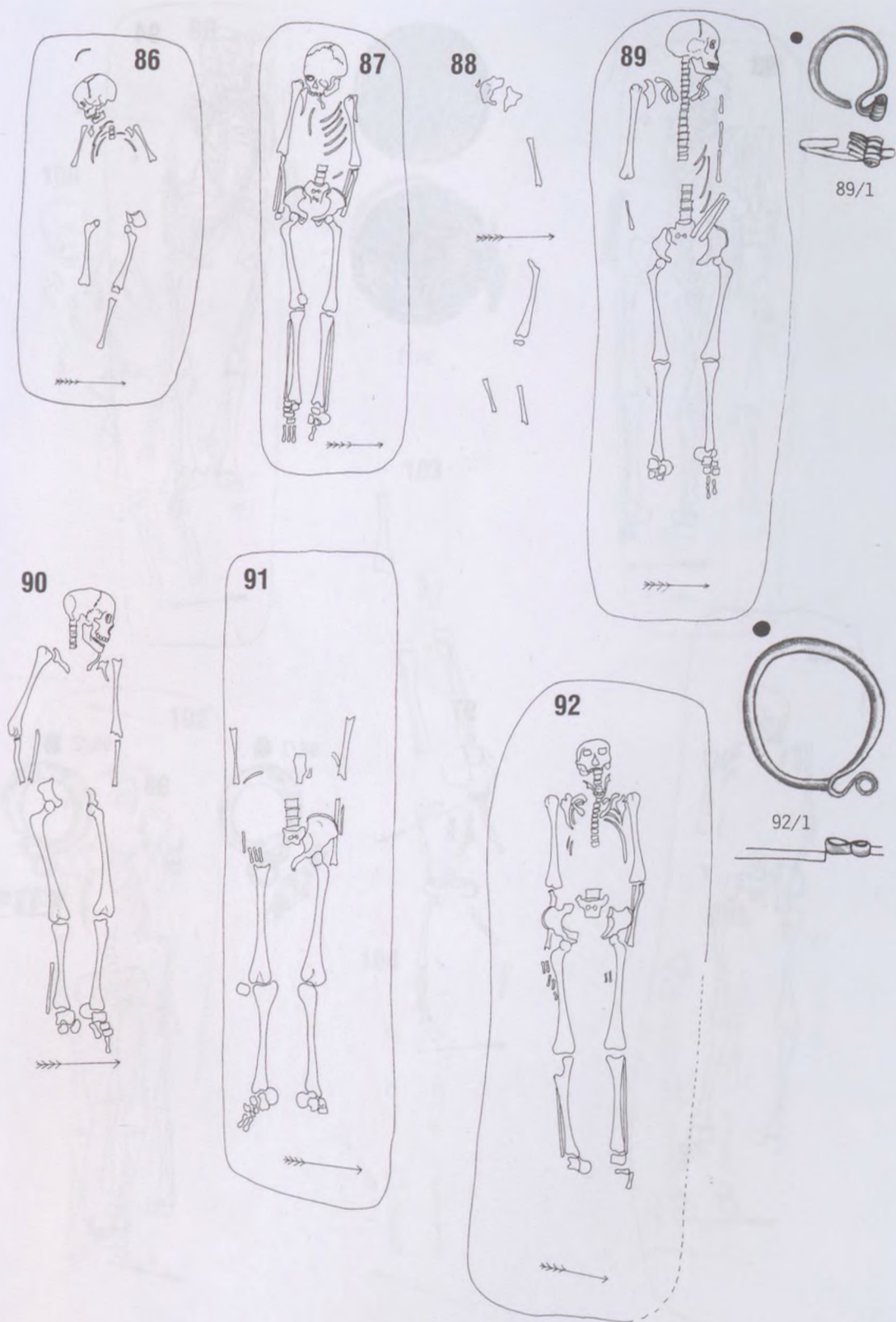
64. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 70-72. sír



65. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 73–78. sír

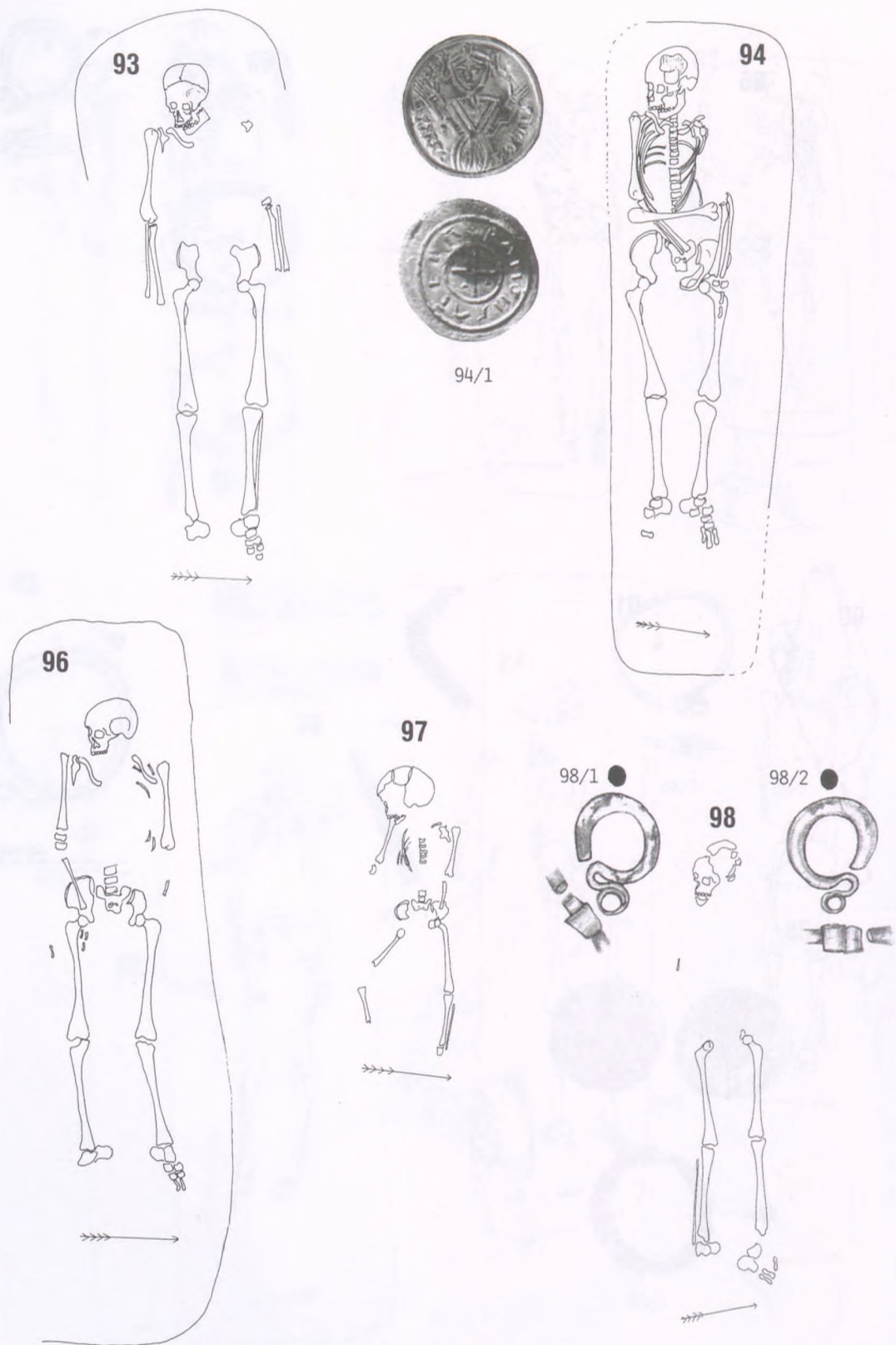


66. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 79–85. sír

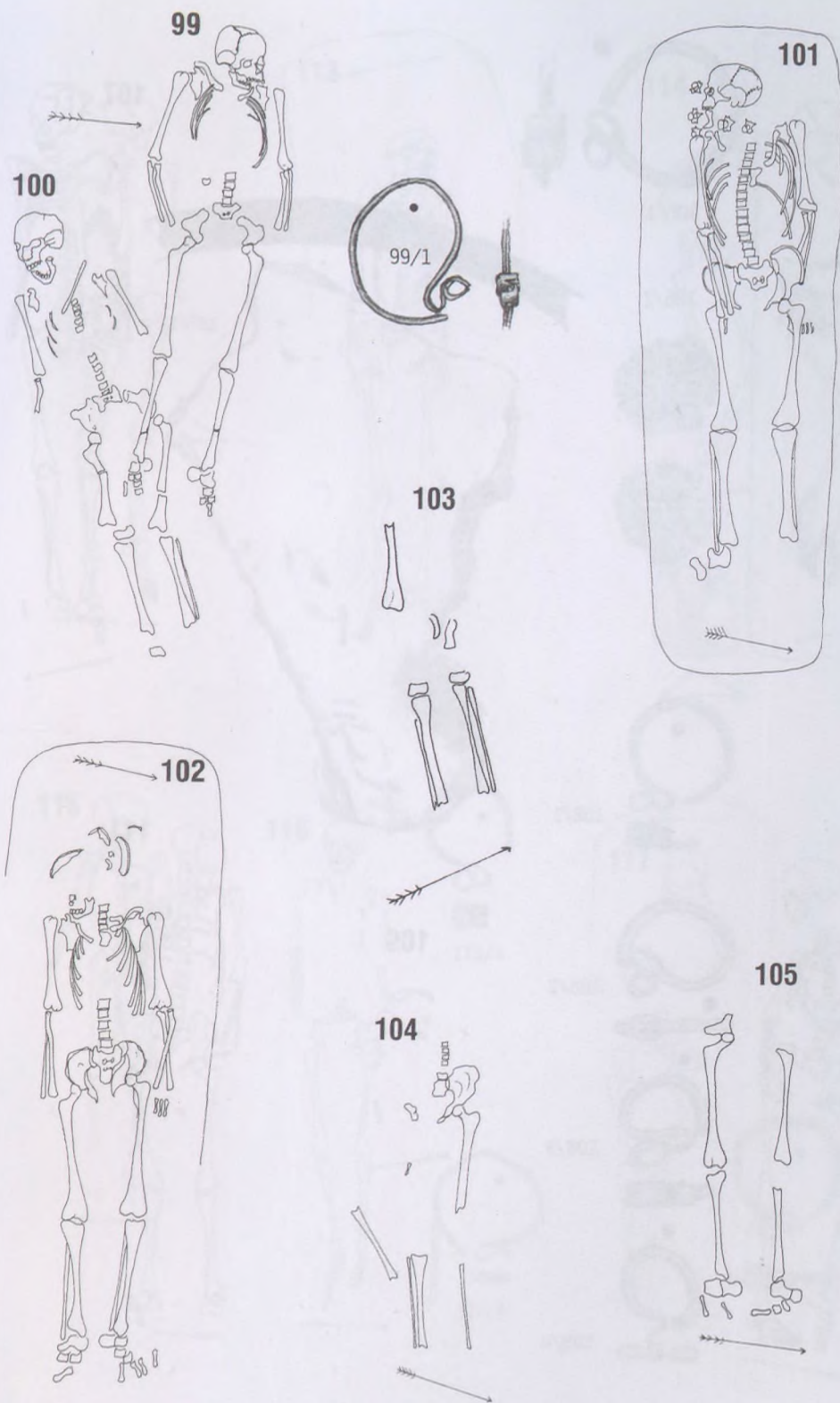


67. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 86-92. sír

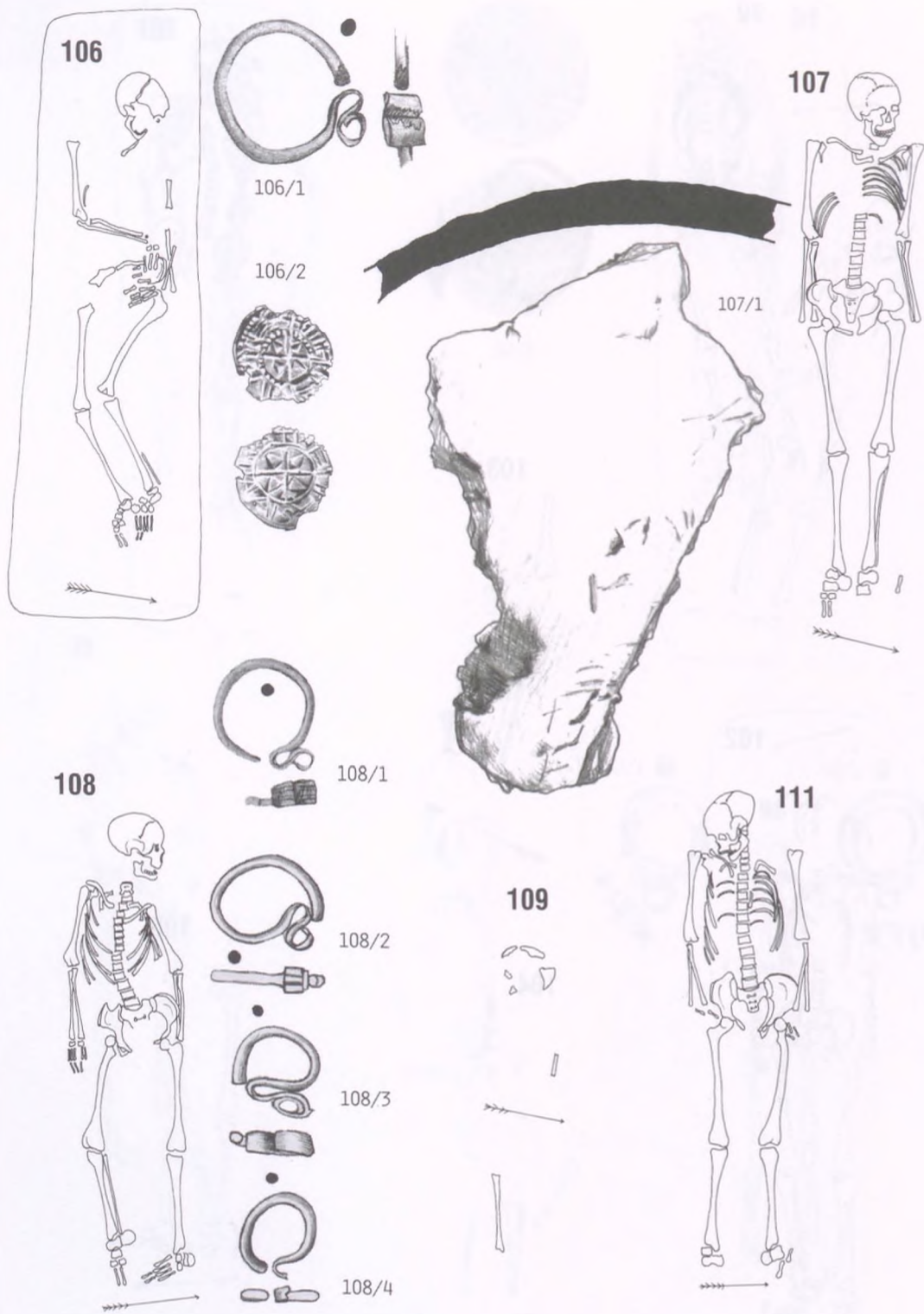




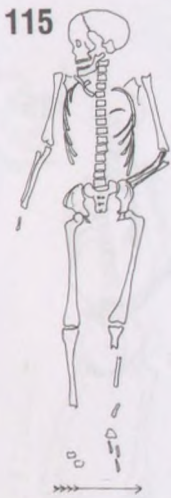
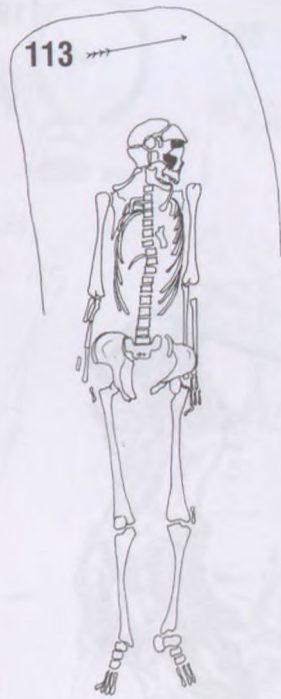
68. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 93-94., 96-98. sír



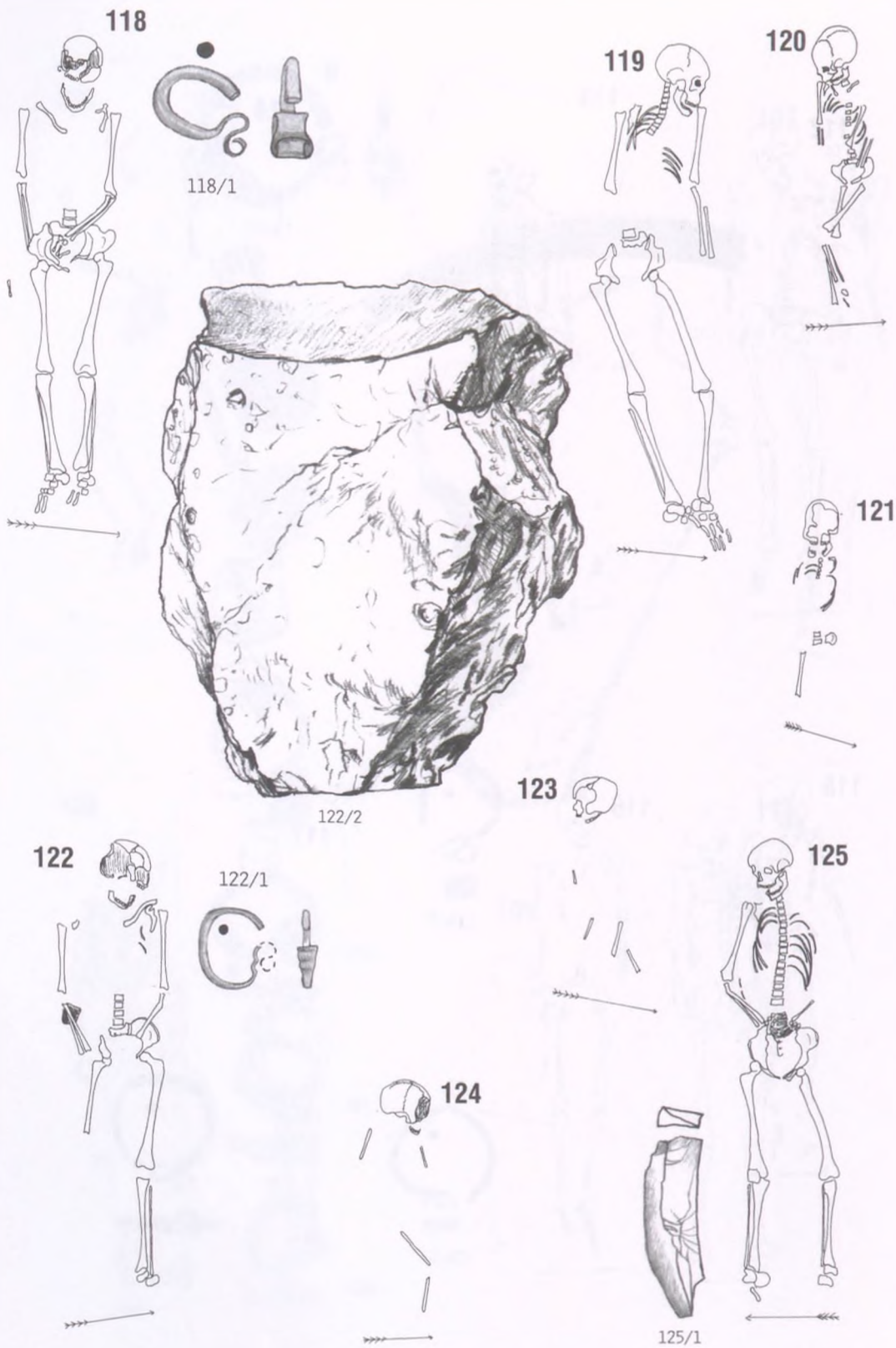
69. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 99–105. sír



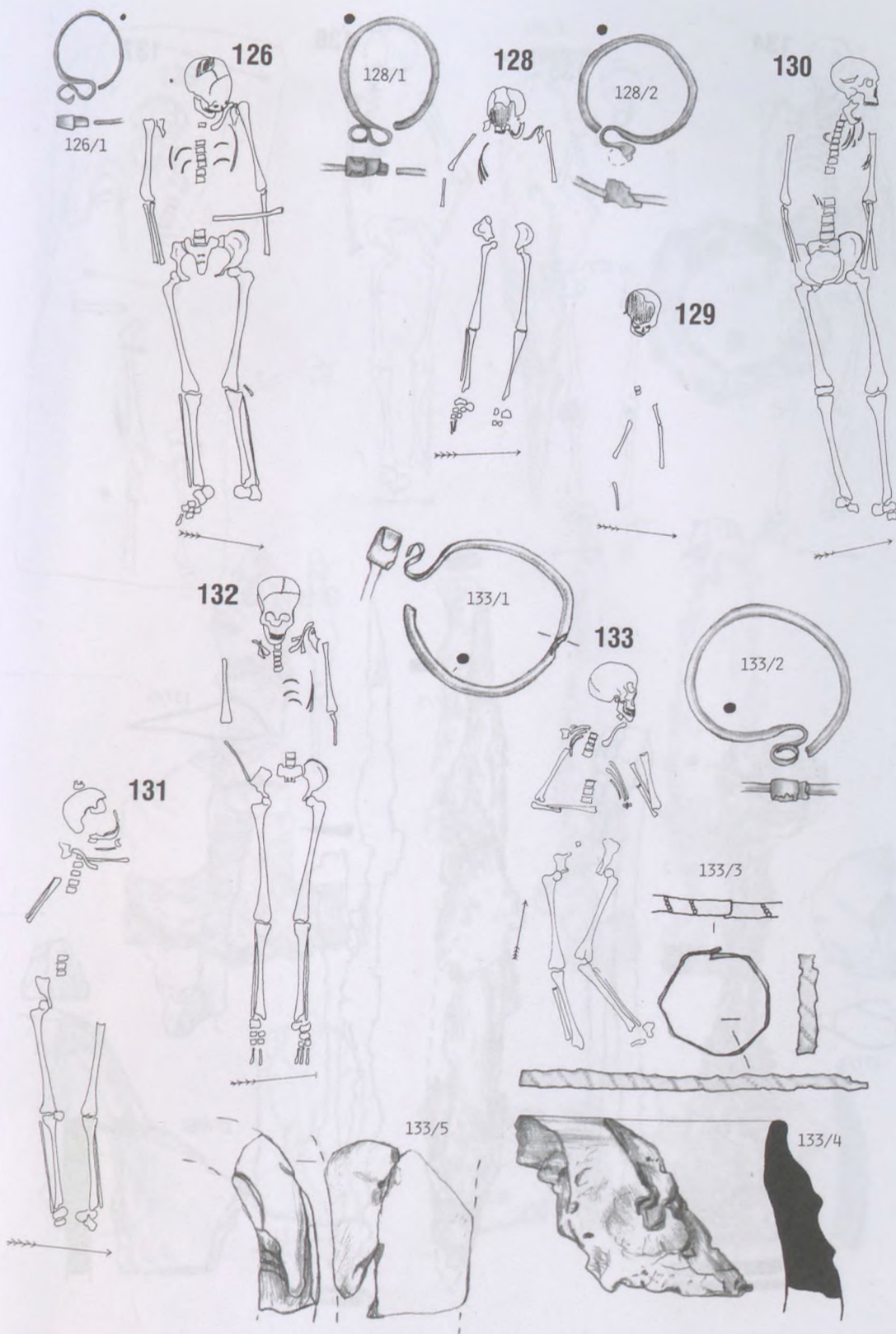
70. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 106-109., 111. sír



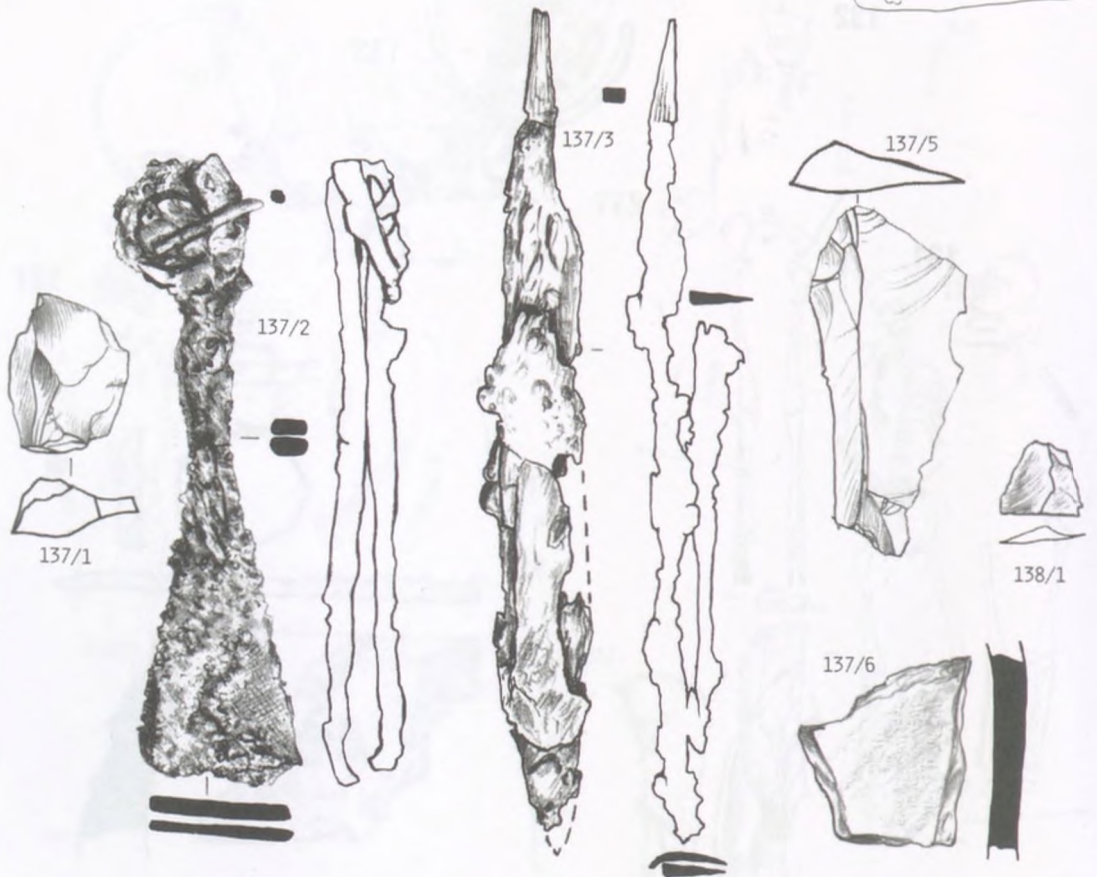
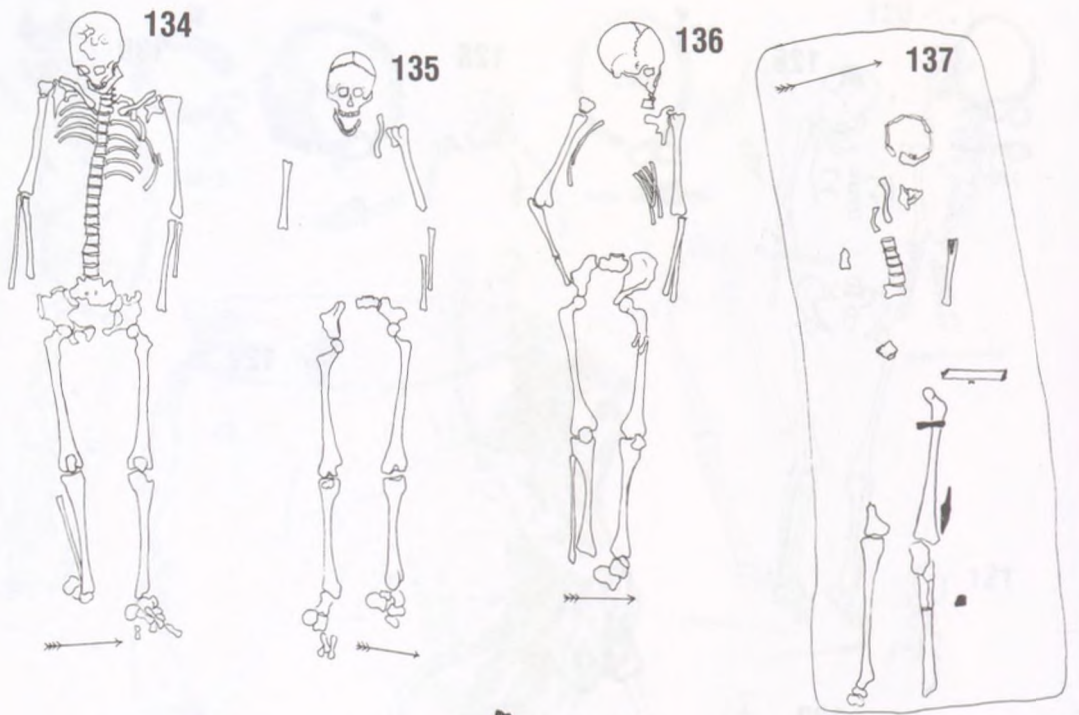
71. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 112–117. sír



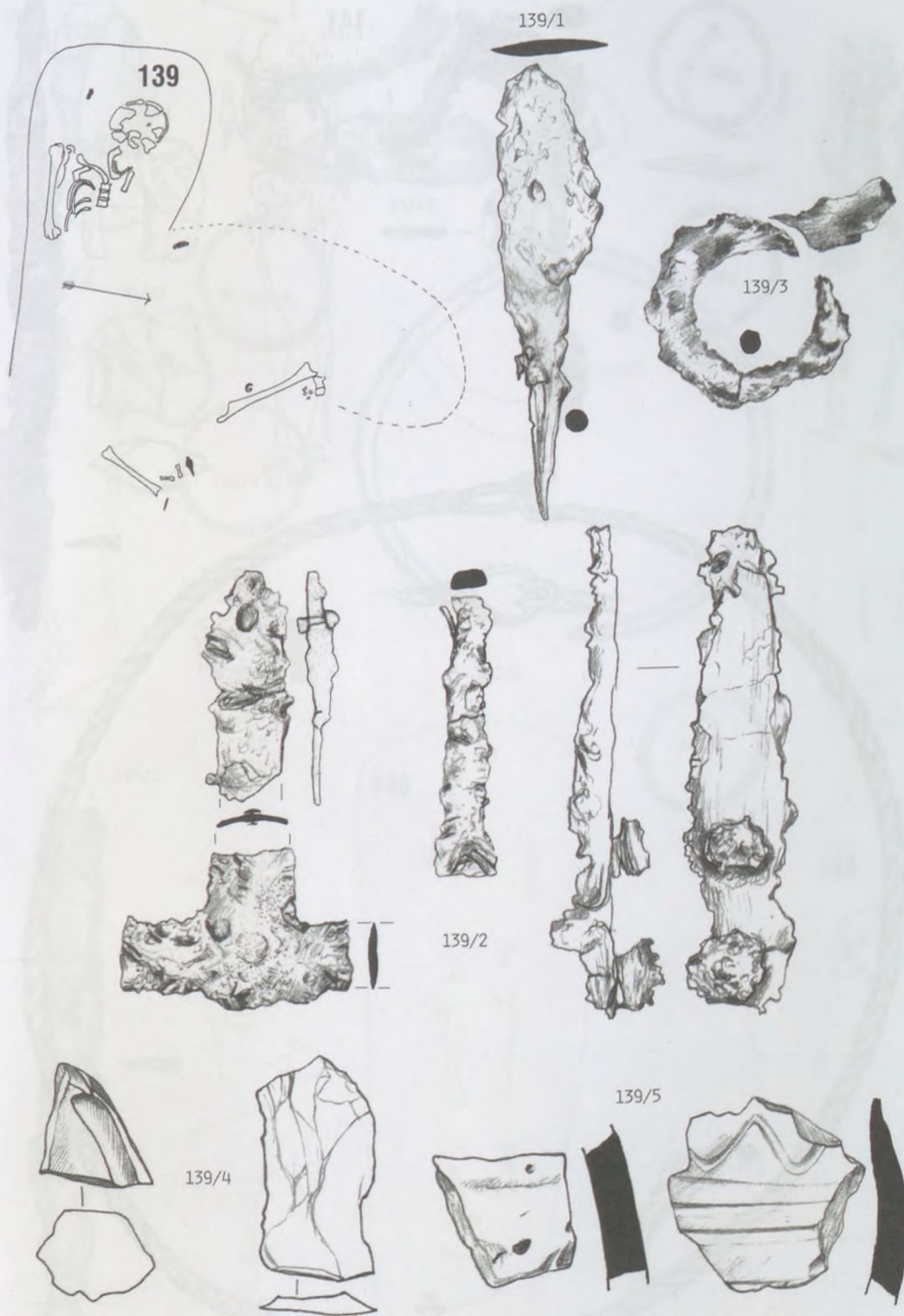
72. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 118–125. sír



73. tábla  
 Ibrány-Esbó-halom 126., 128–133. sír



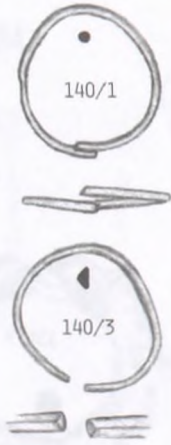
74. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 134–137. sír



75. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 139. sír



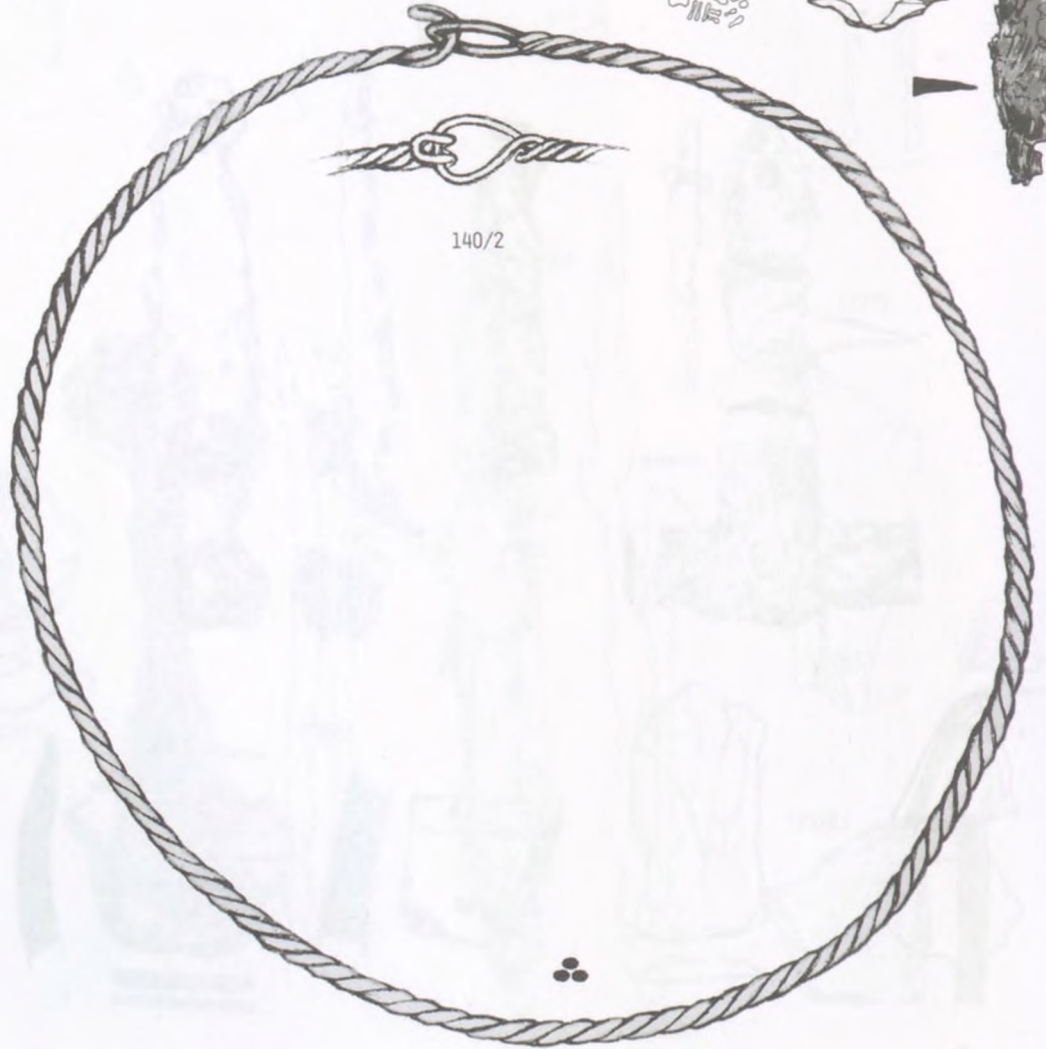
140



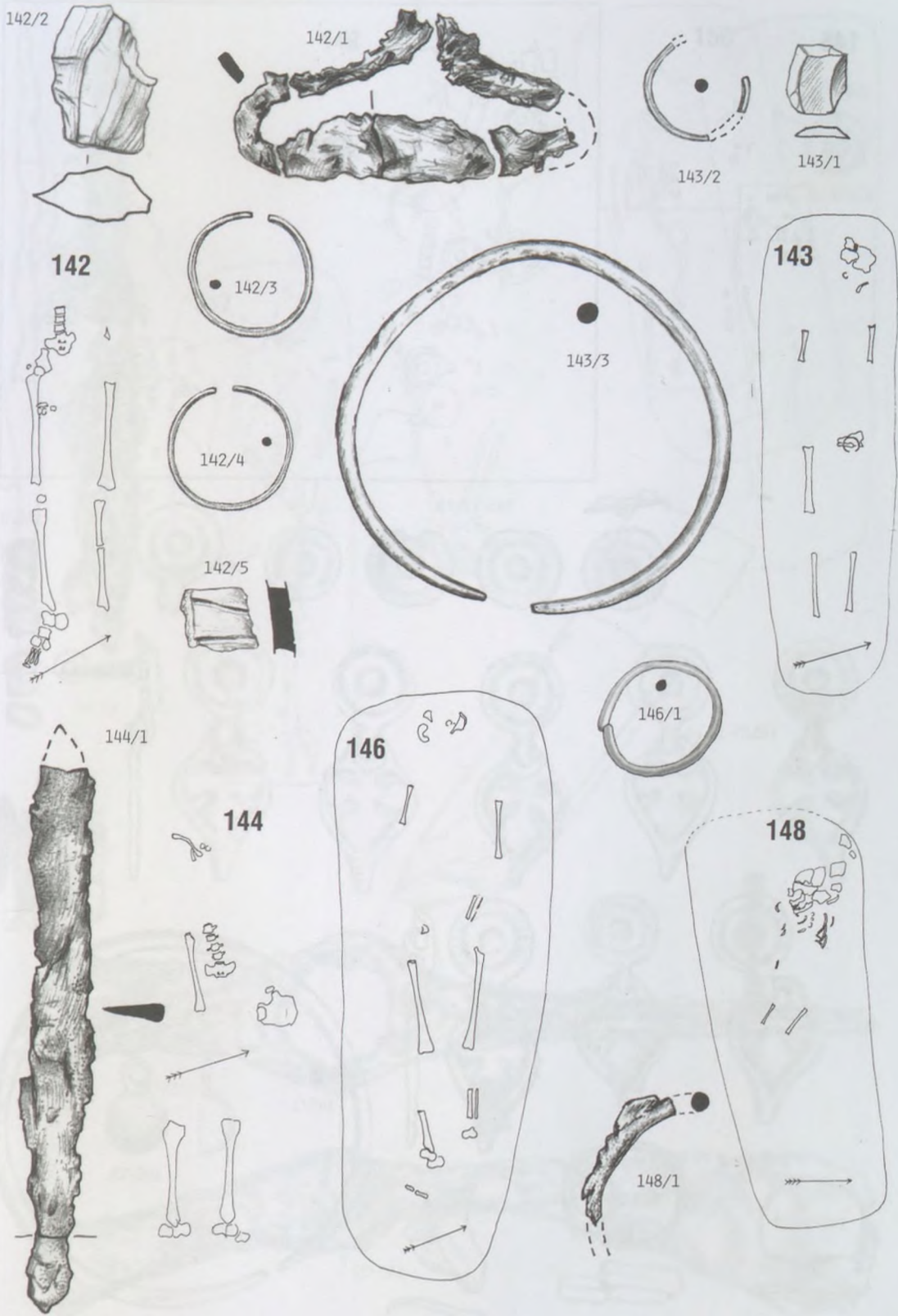
141



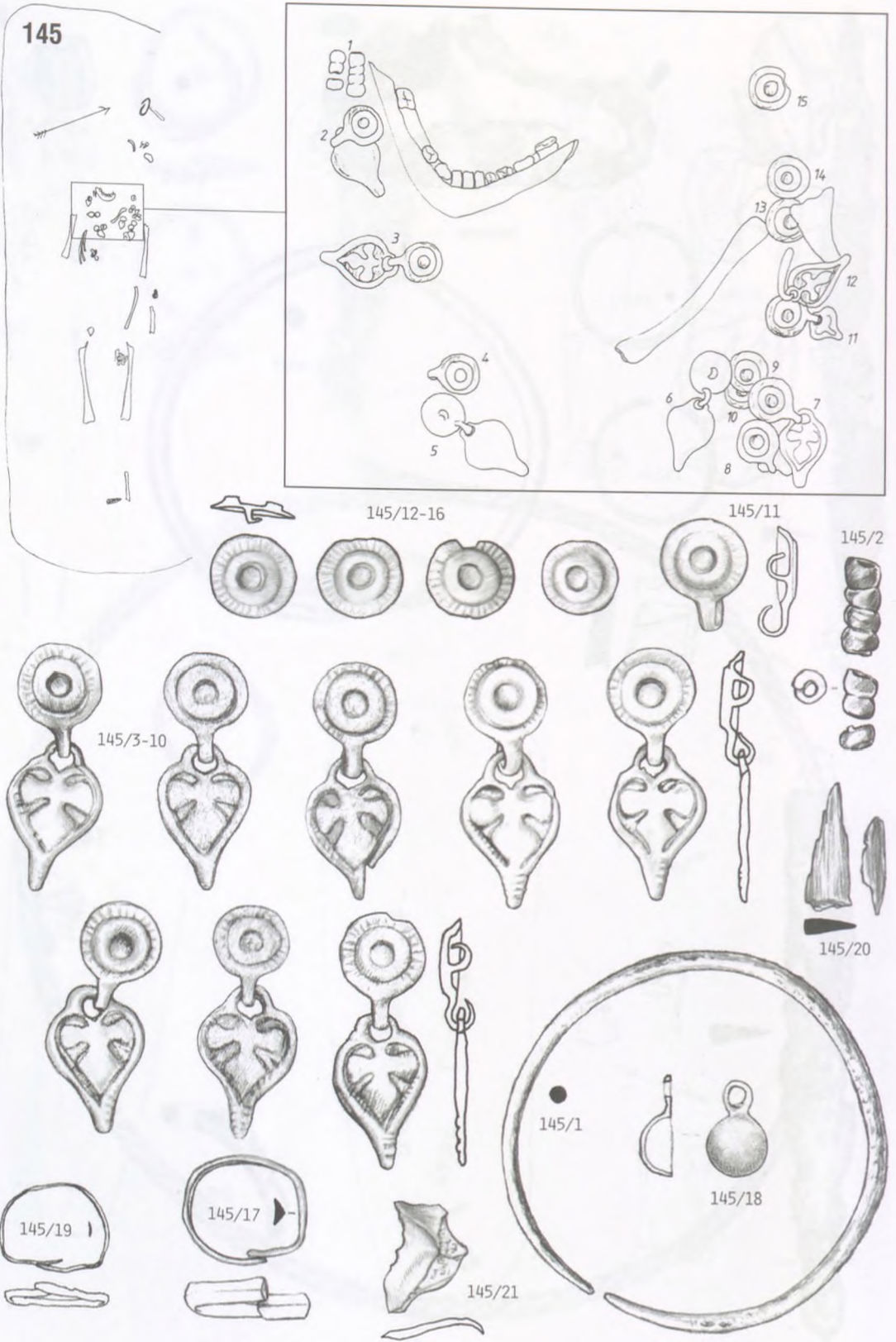
141/1



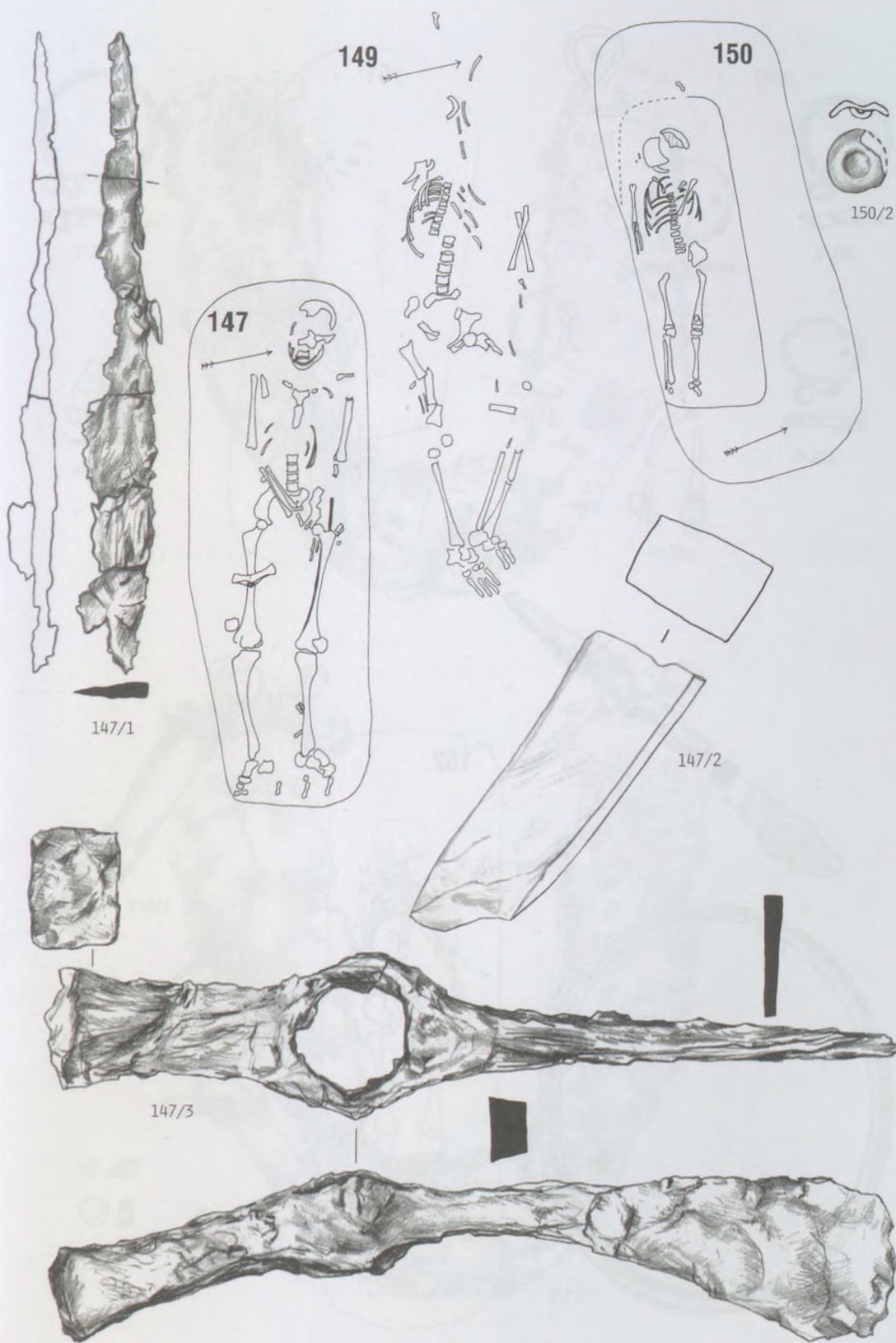
76. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 140-141. sír



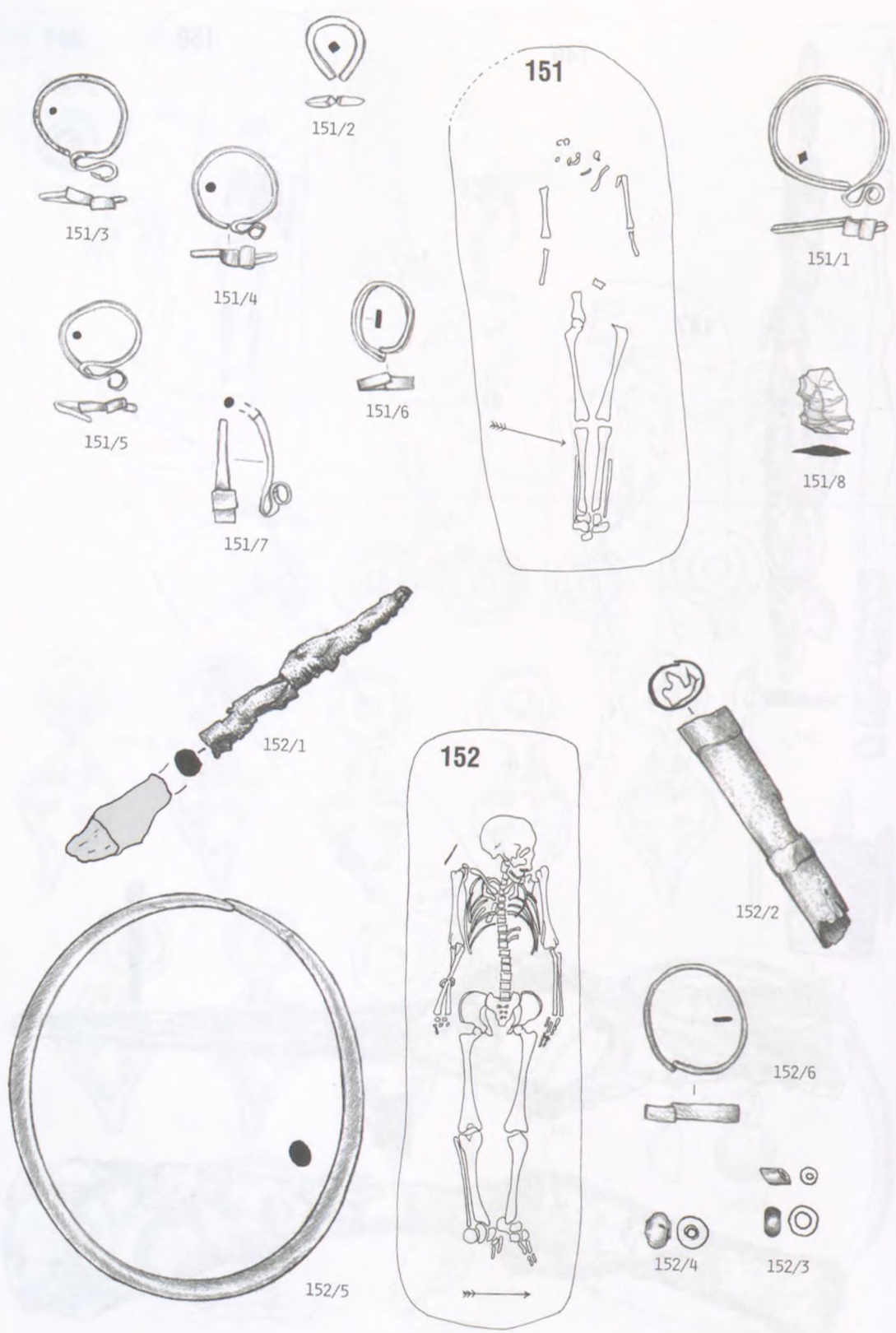
77. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 142-144., 146., 148. sír



78. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 145. sír



79. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 147., 49–150. sír

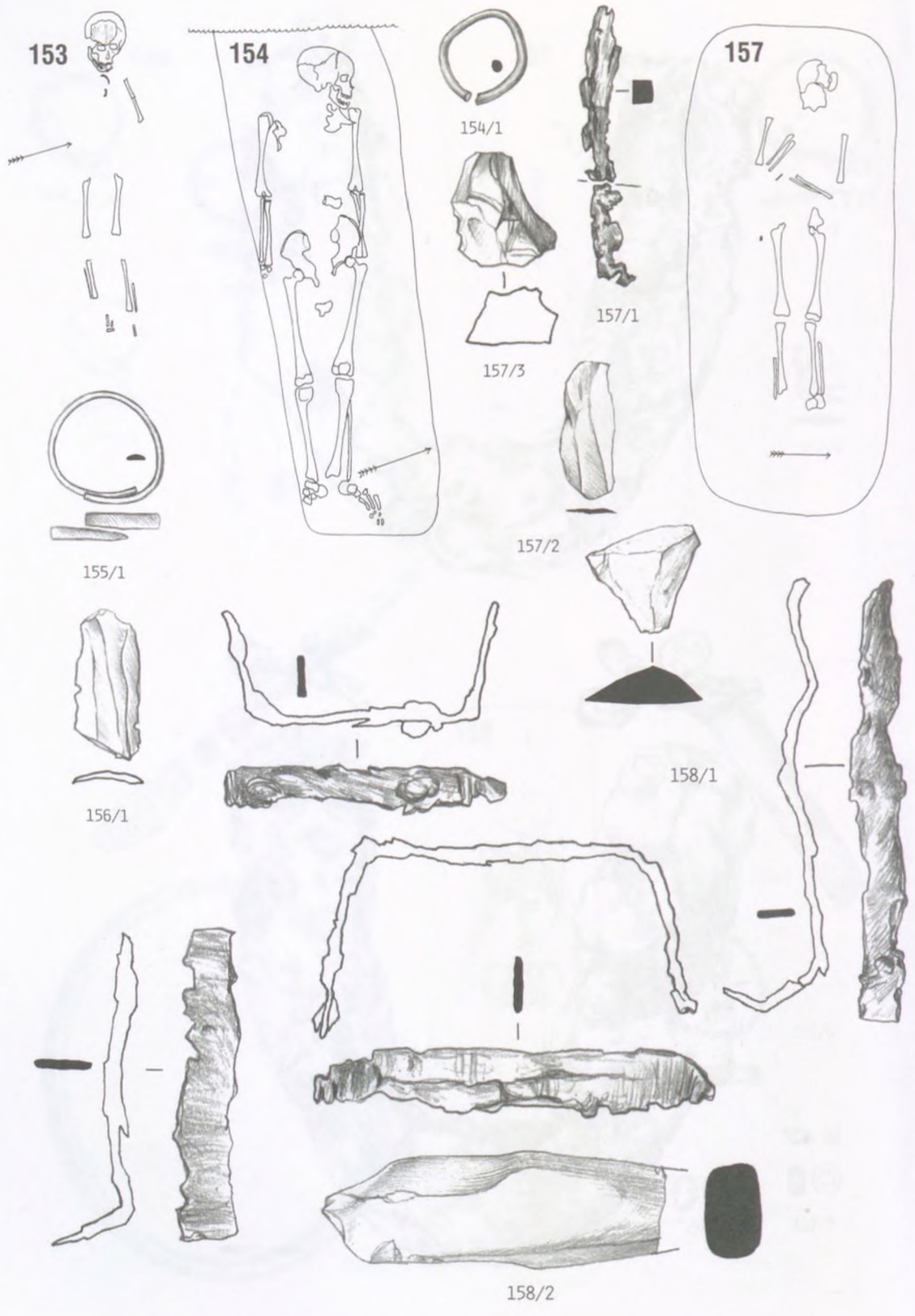


80. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 151–152. sír

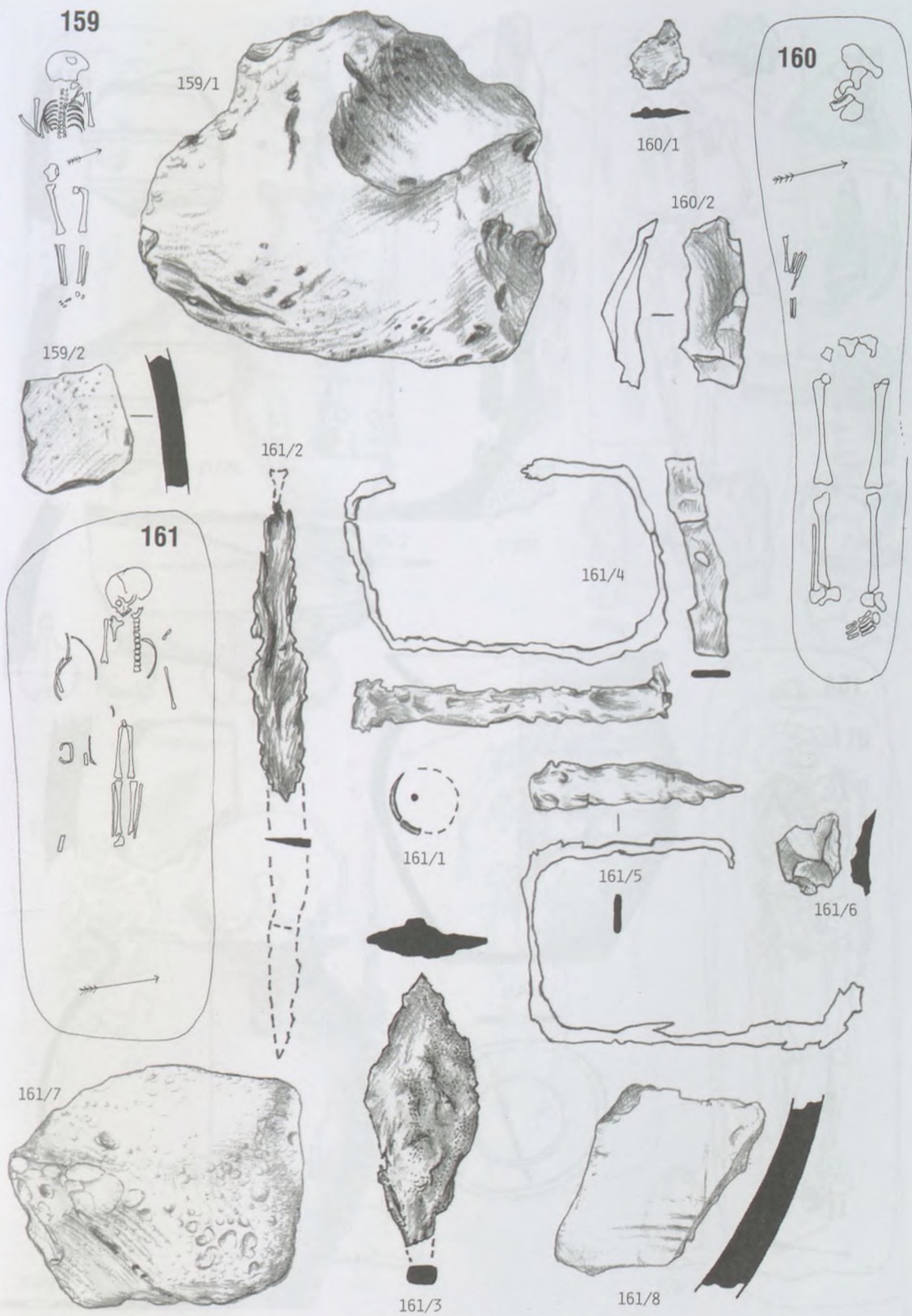
152/7



81. tábla  
Ibrány–Esbó-halom 152. sír

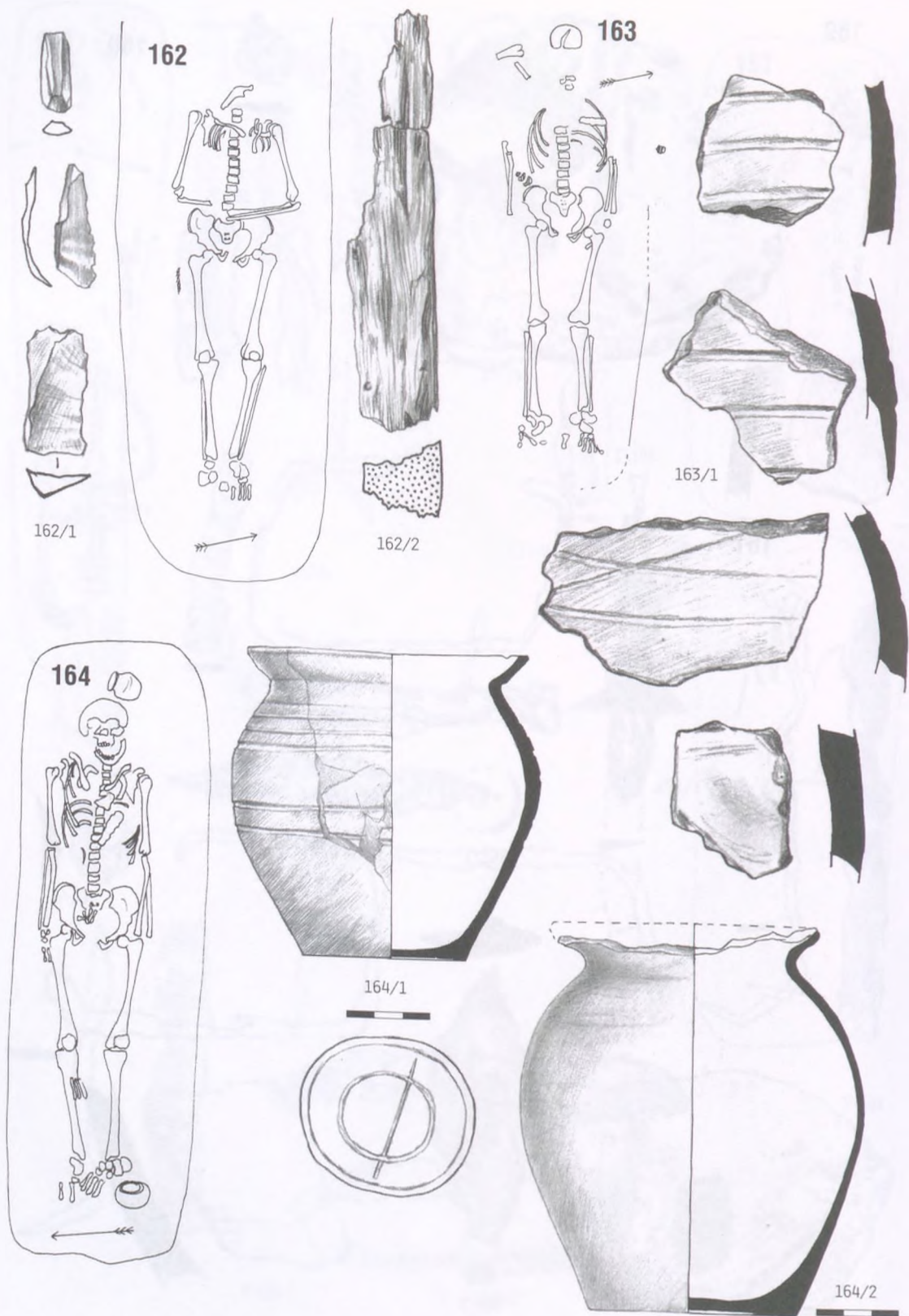


82. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 153-158. sír

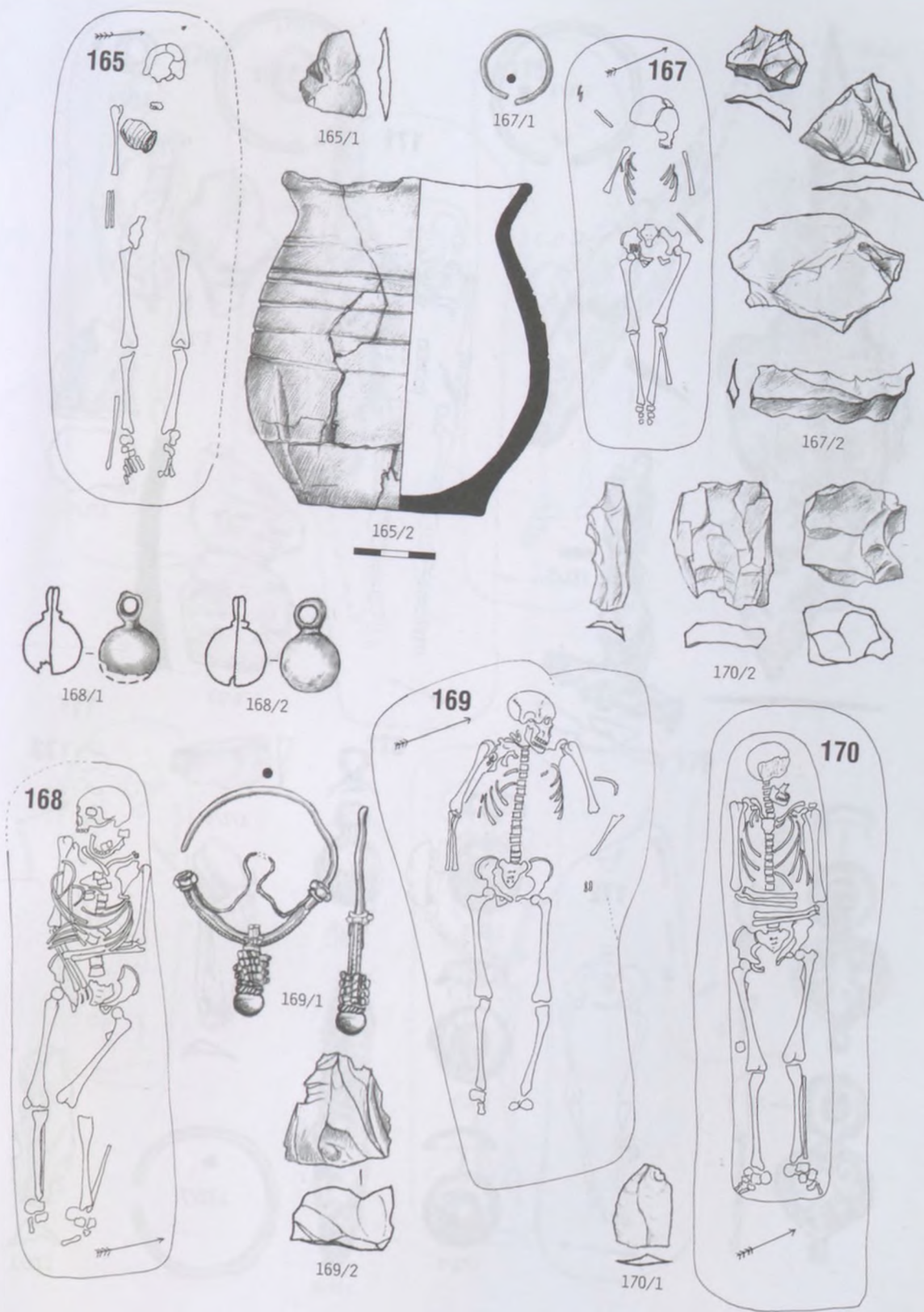


83. tábla  
Ibrány–Esbó-halom 159–161. sír

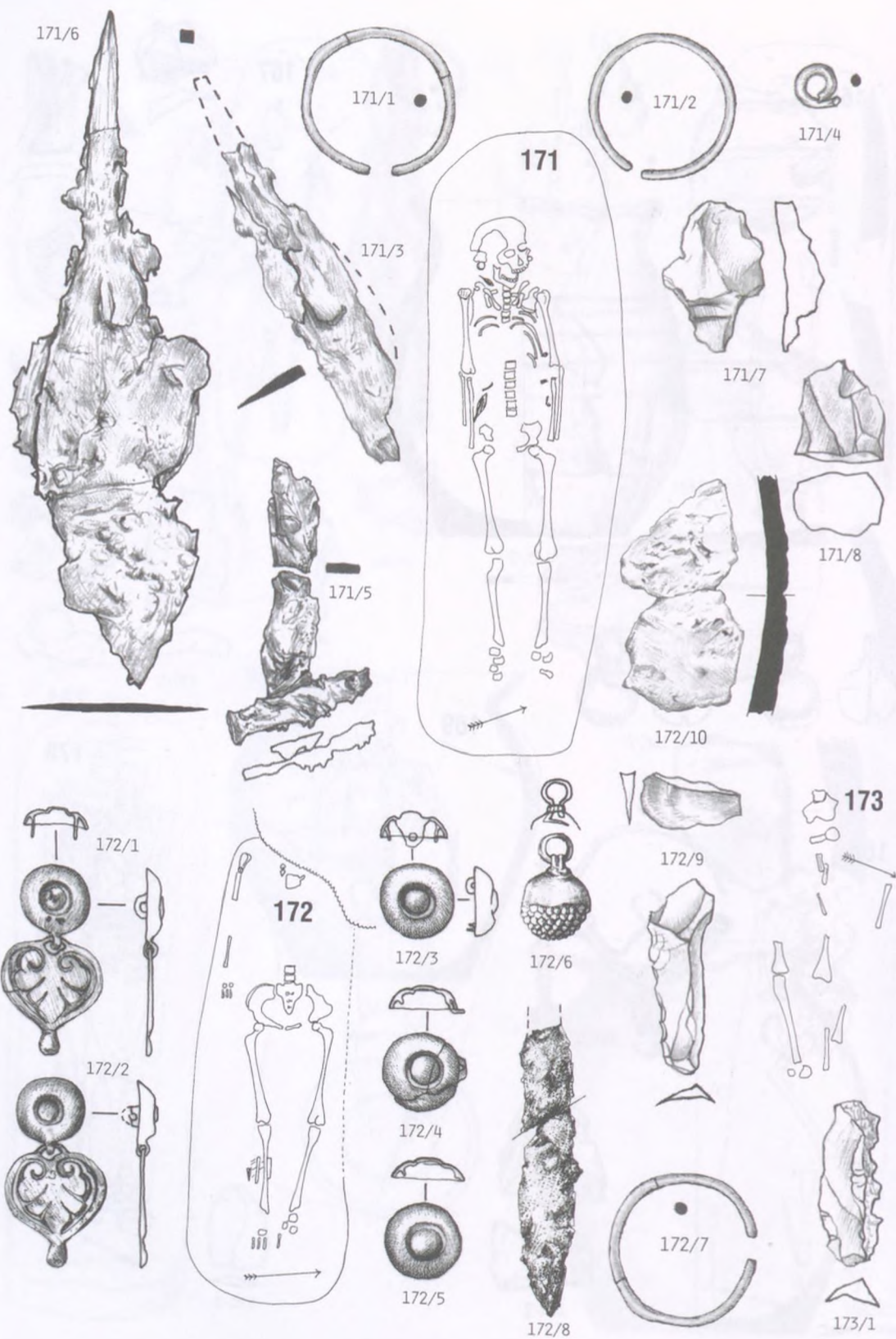




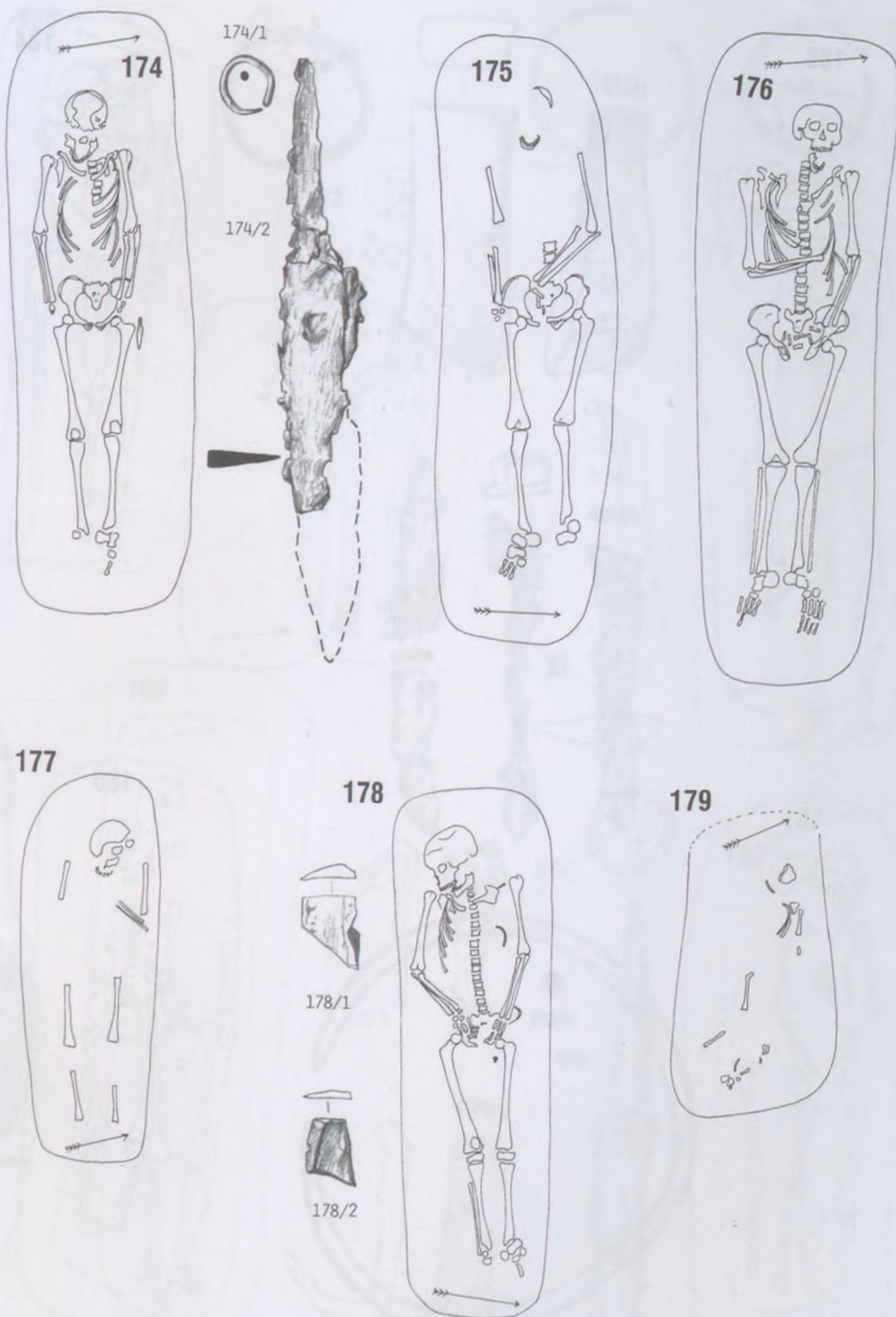
84. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 162–164. sír



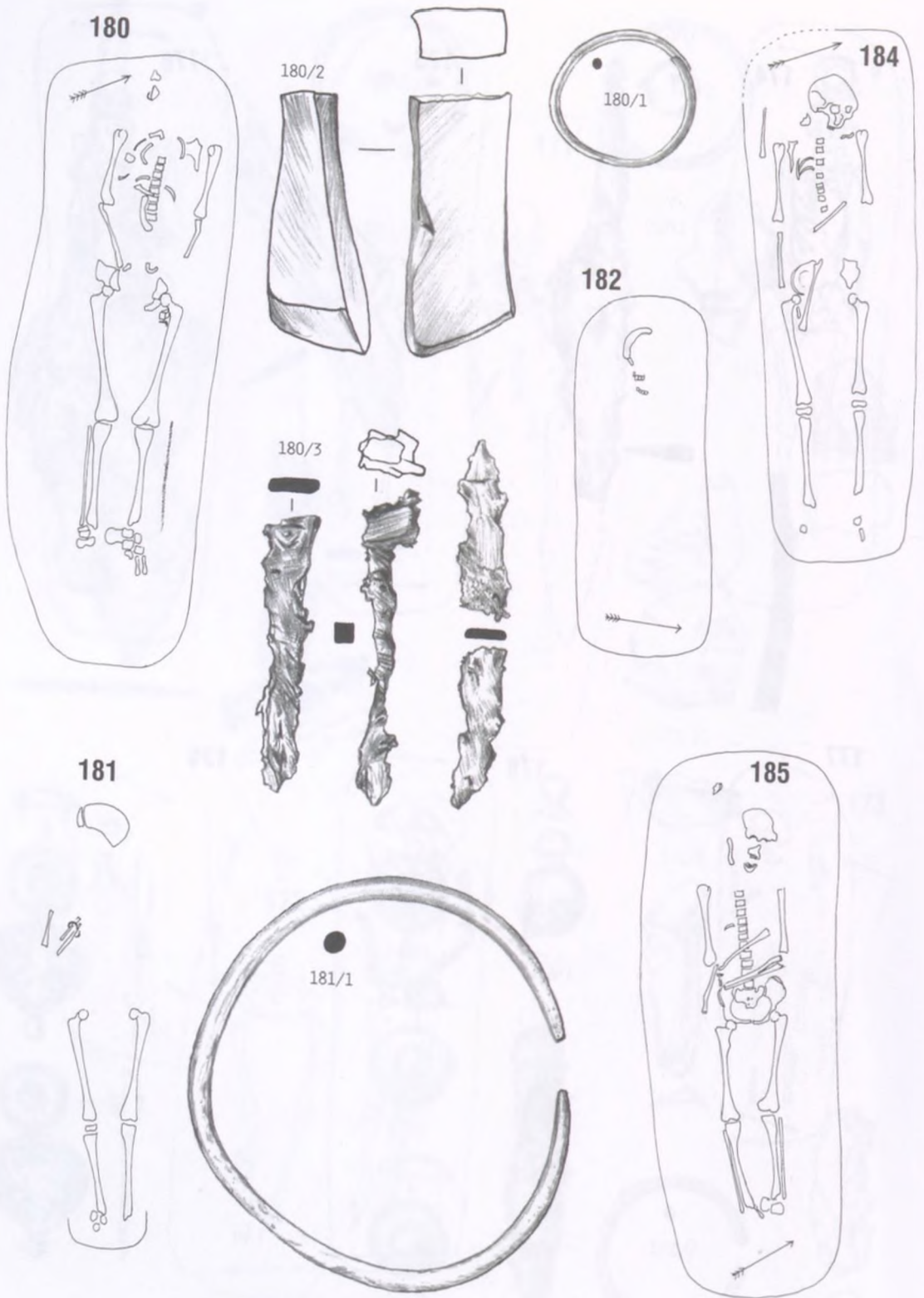
85. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 165., 167-170. sír



86. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 171–173. sír

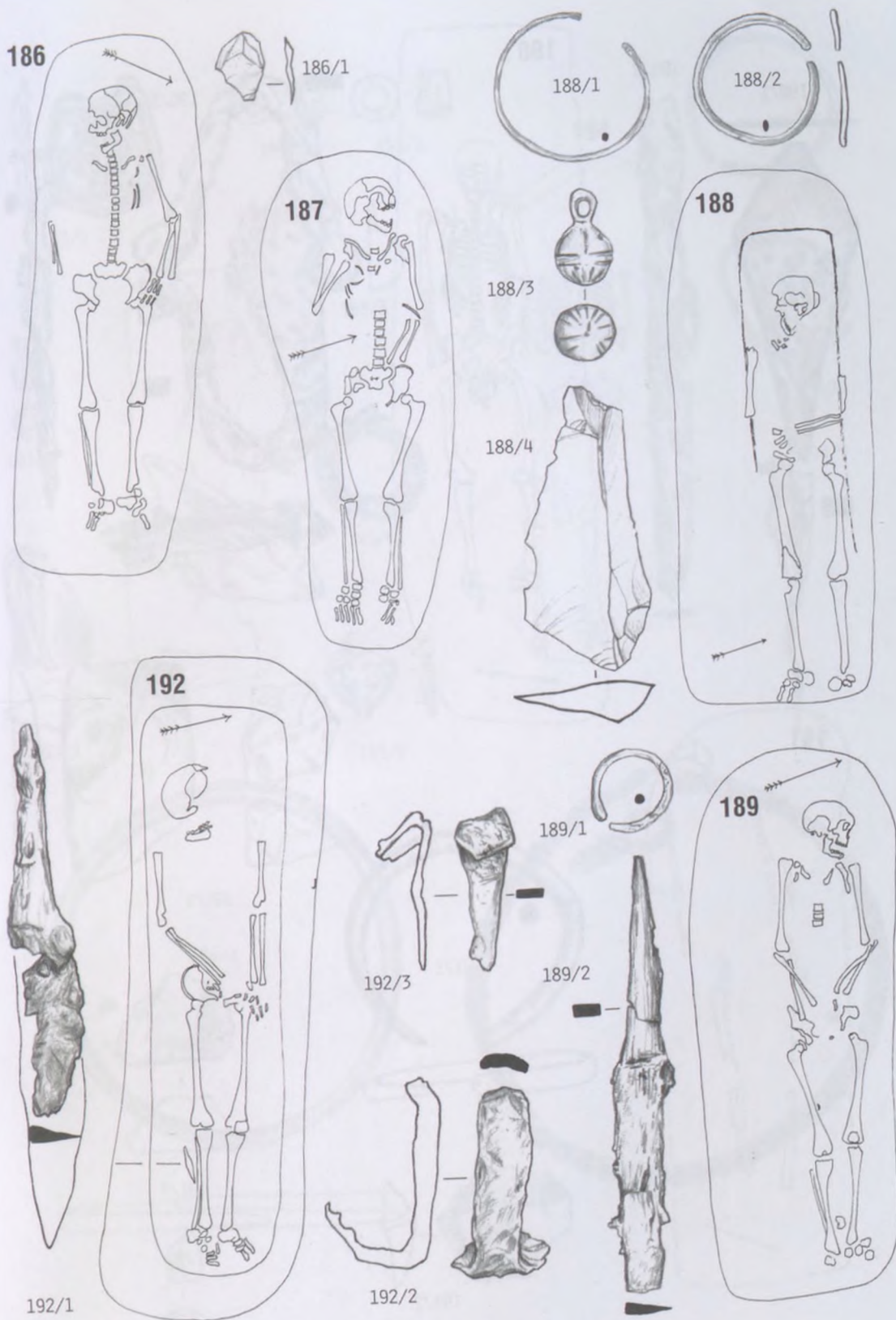


87. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 174-179. sír

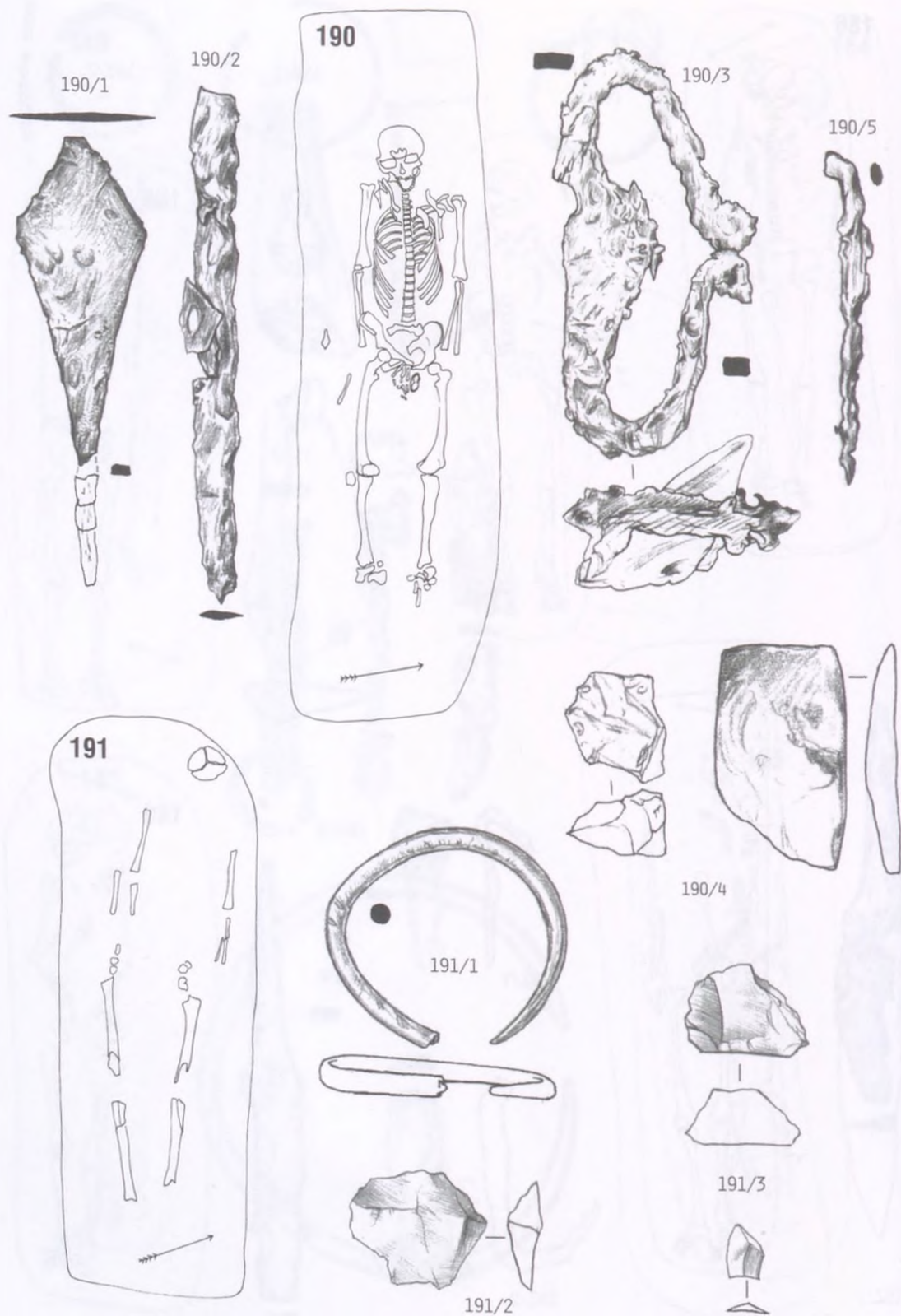


**88. tábla**

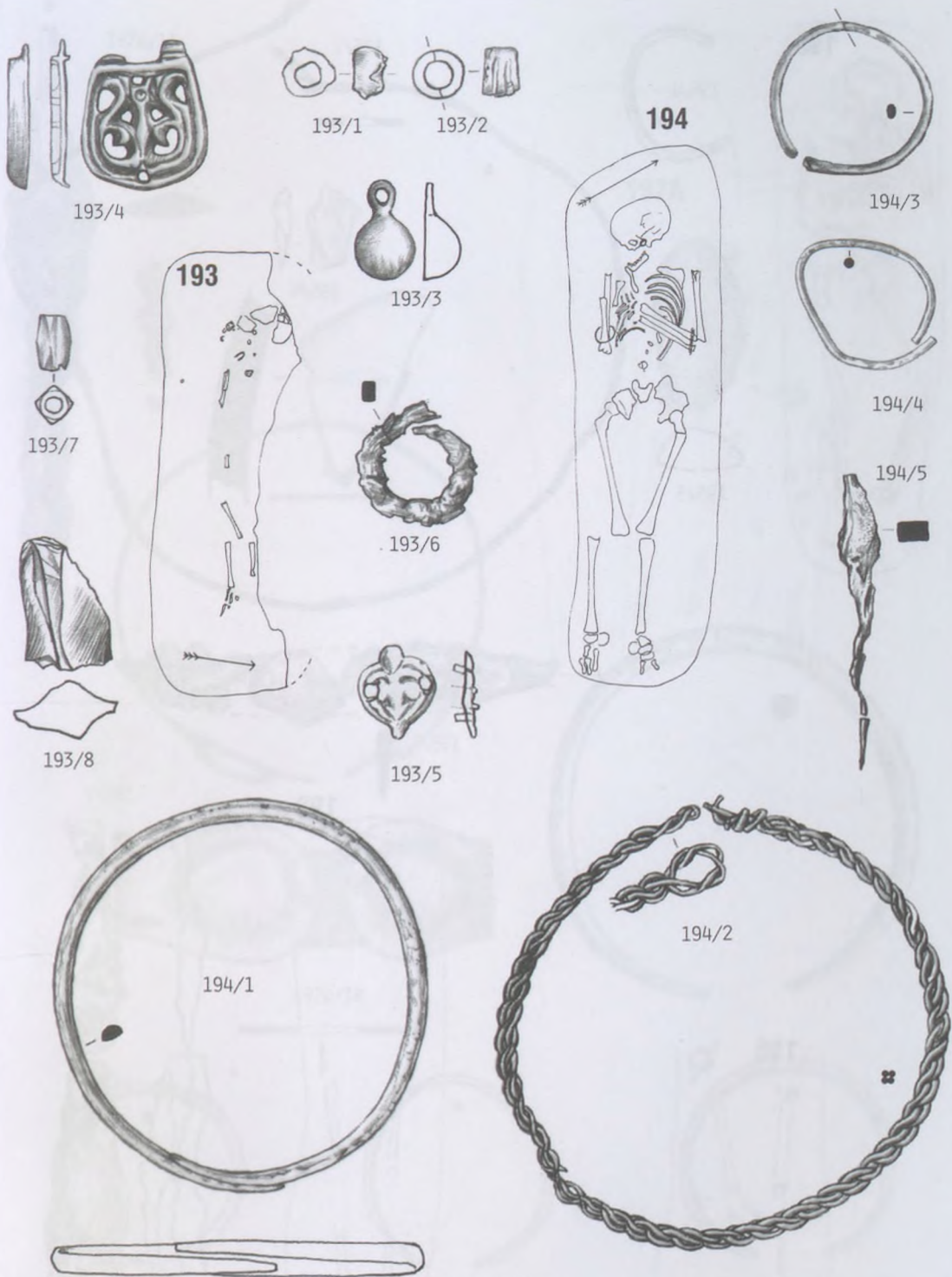
Ibrány-Esbó-halom 180-182., 184-185. sír



89. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 186-189., 192. sír

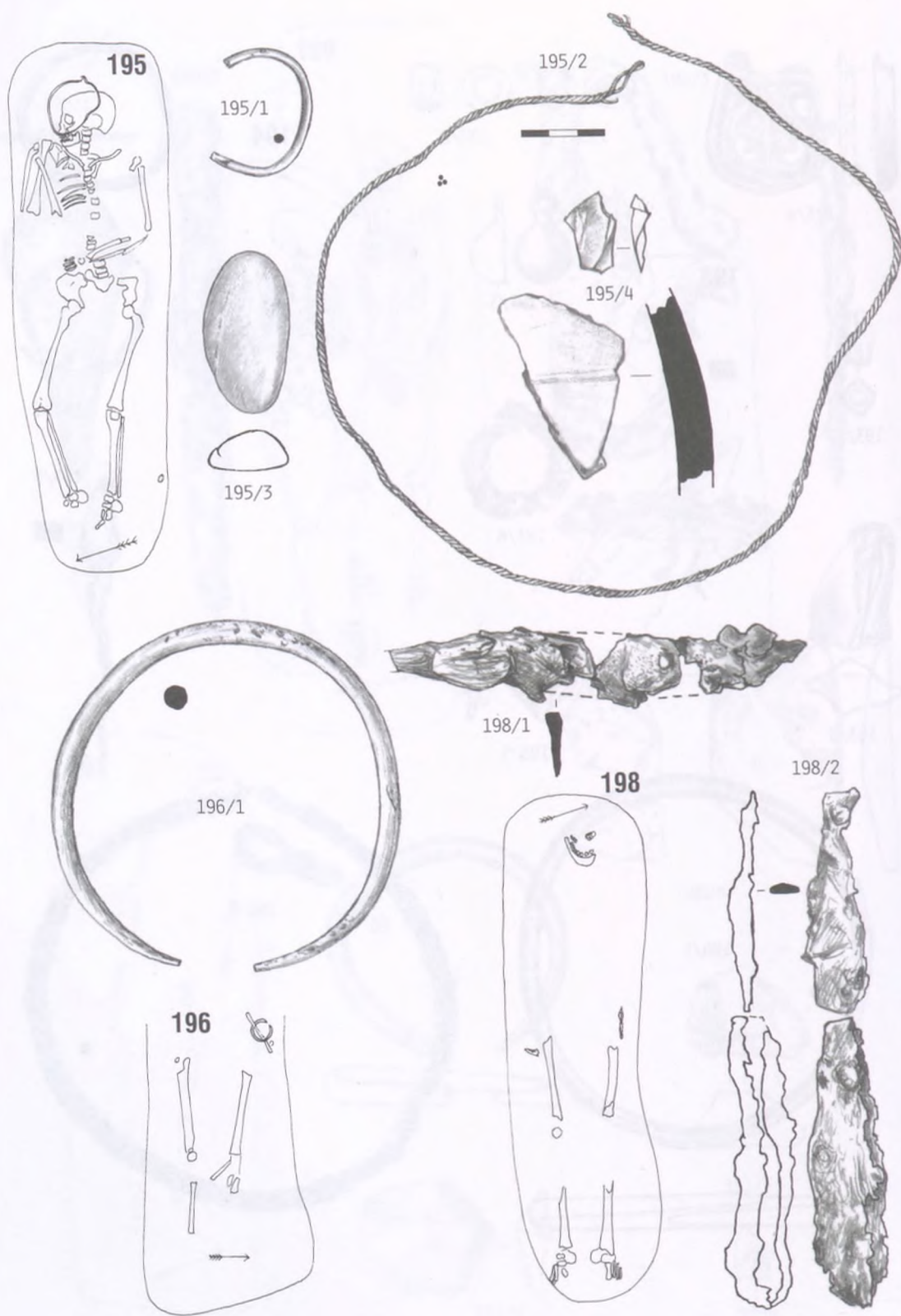


90. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 190-191. sír

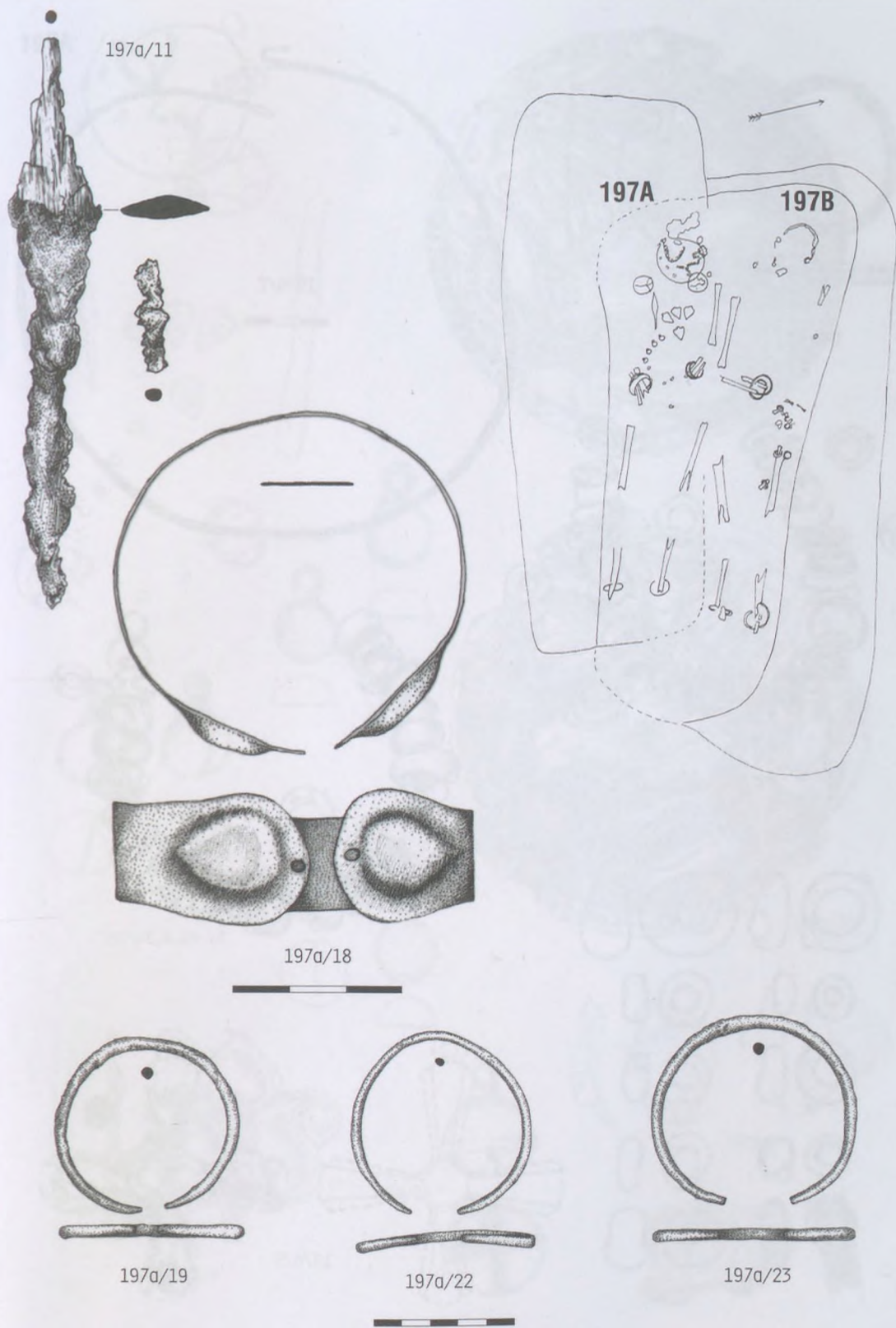


91. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 193–194. sír





92. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 195–196., 198. sír



93. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 197a-b. sír



197a/1



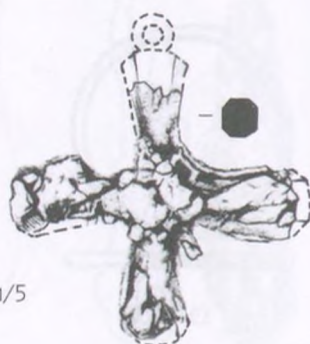
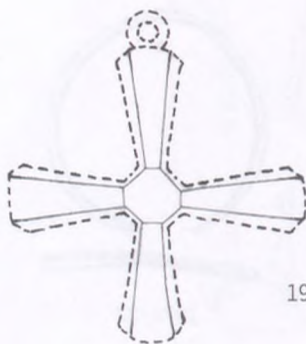
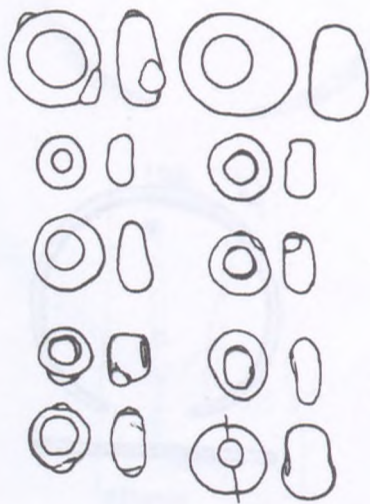
197a/4



197a/2



197a/3

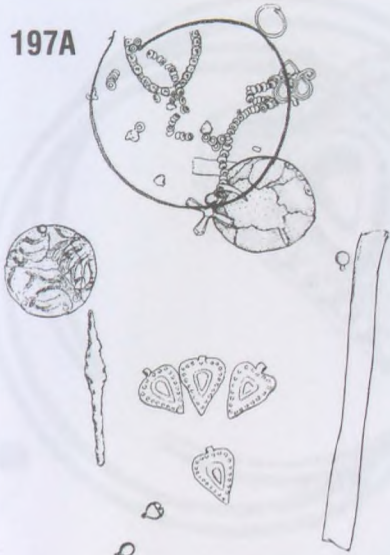


197a/5

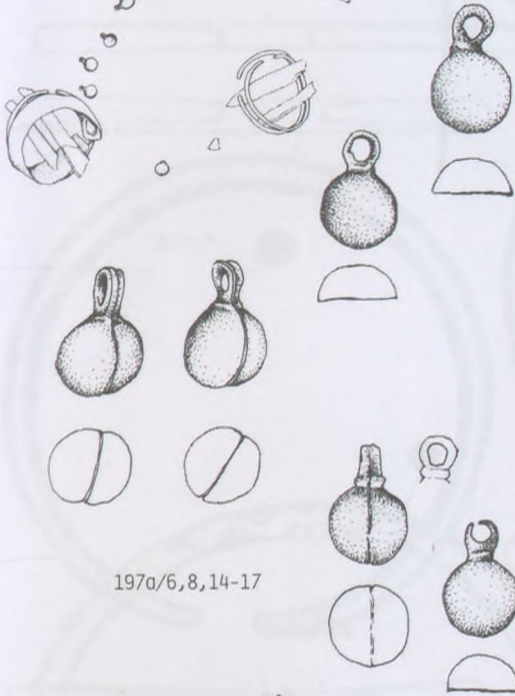
94. tábla

Ibrány-Esbó-halom 197a. sír

197A



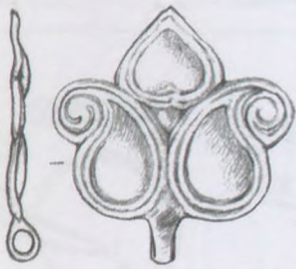
197a/7



197a/6, 8, 14-17



197a/10



197a/9

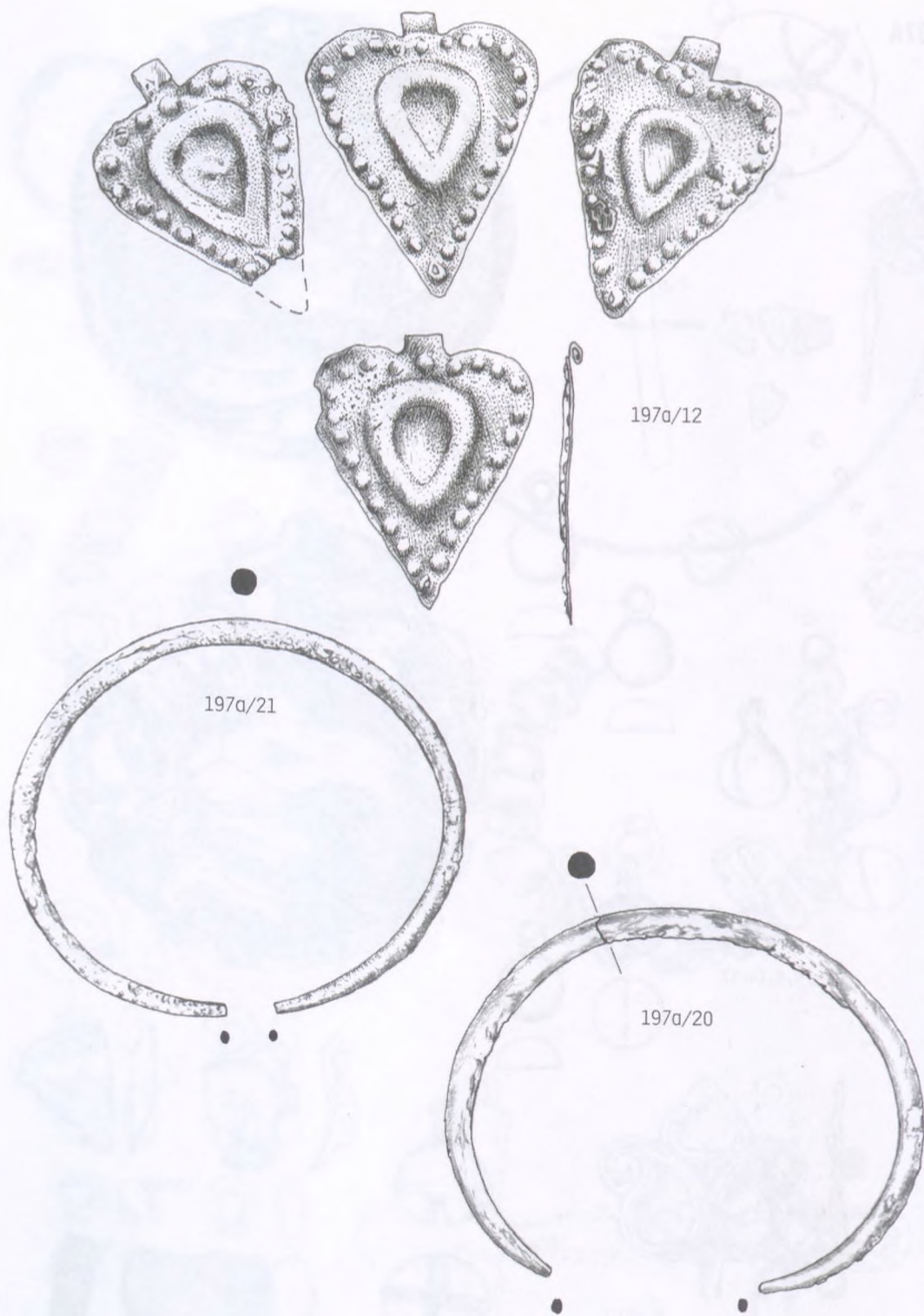
197a/13



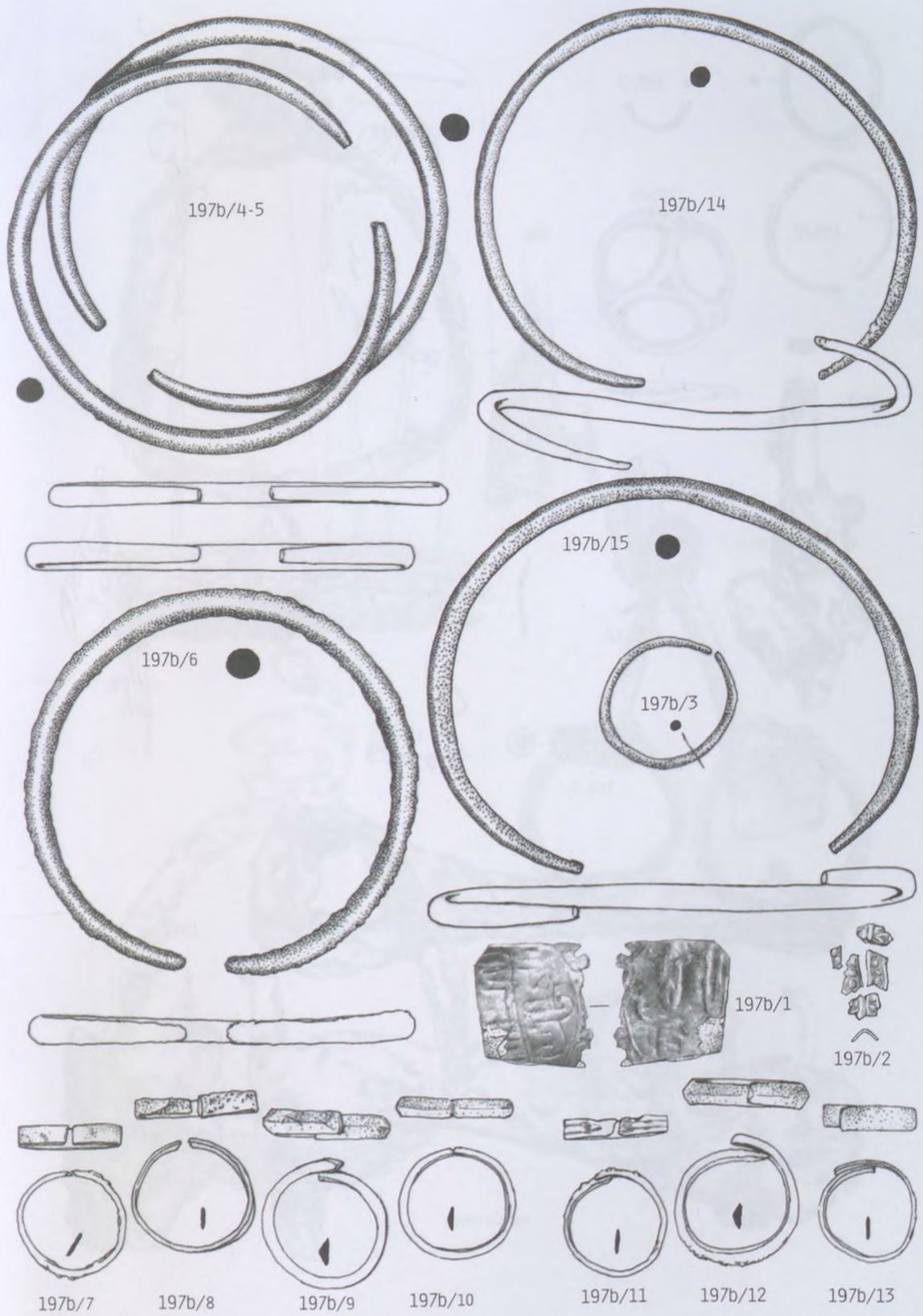
197a-b



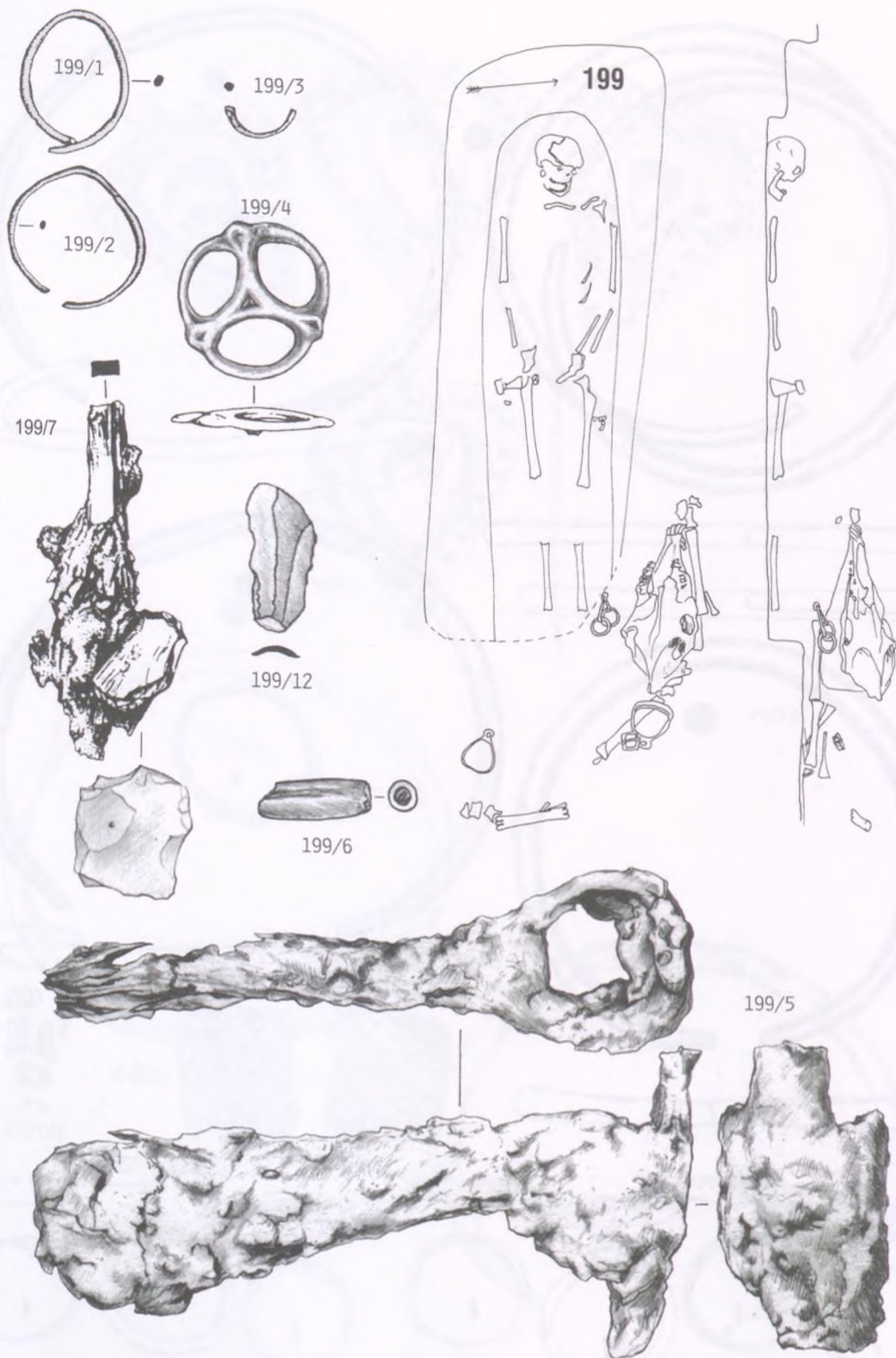
95. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 197a. sír



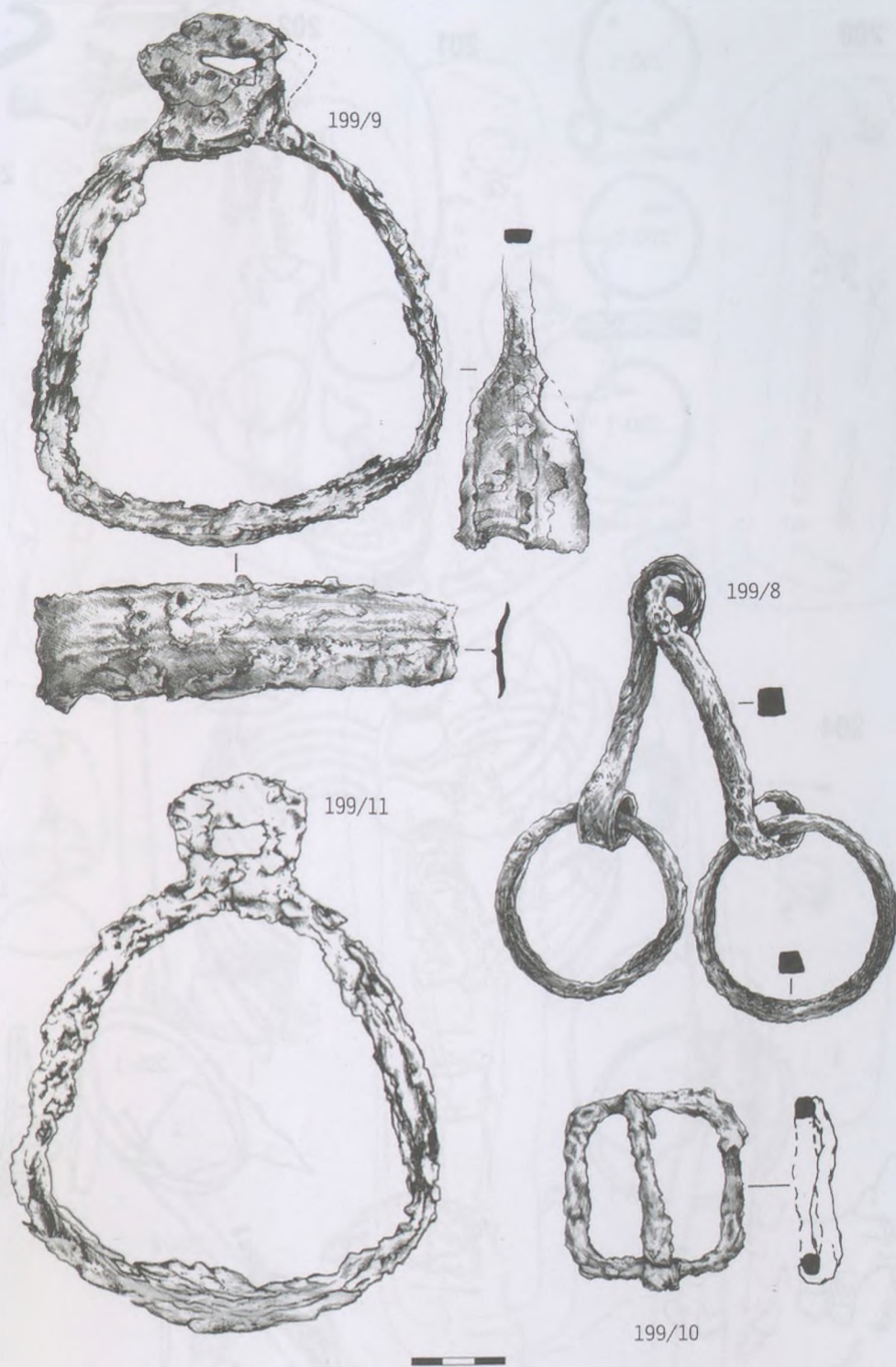
96. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 197a. sír



97. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 197b. sír



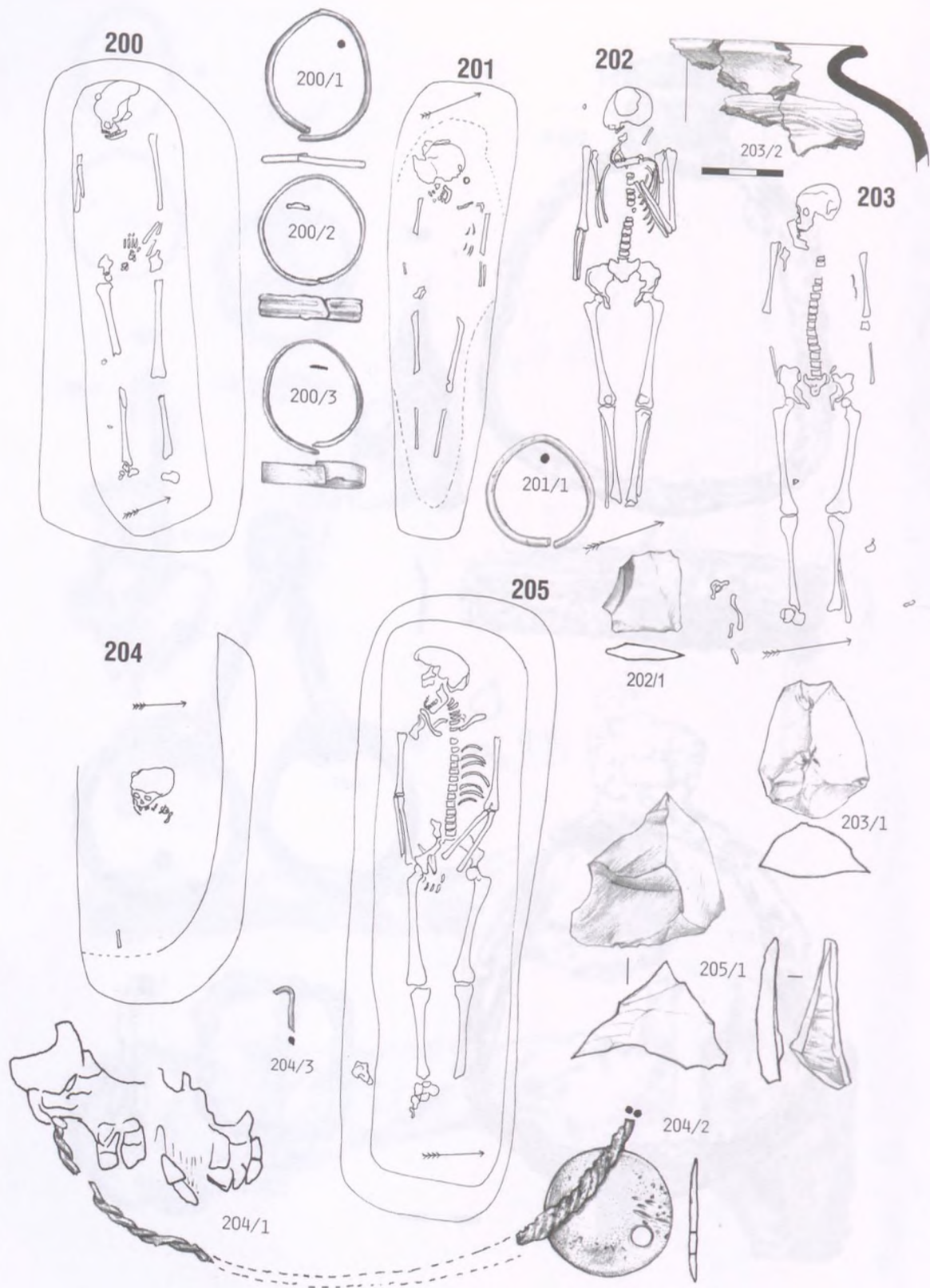
98. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 199. sír



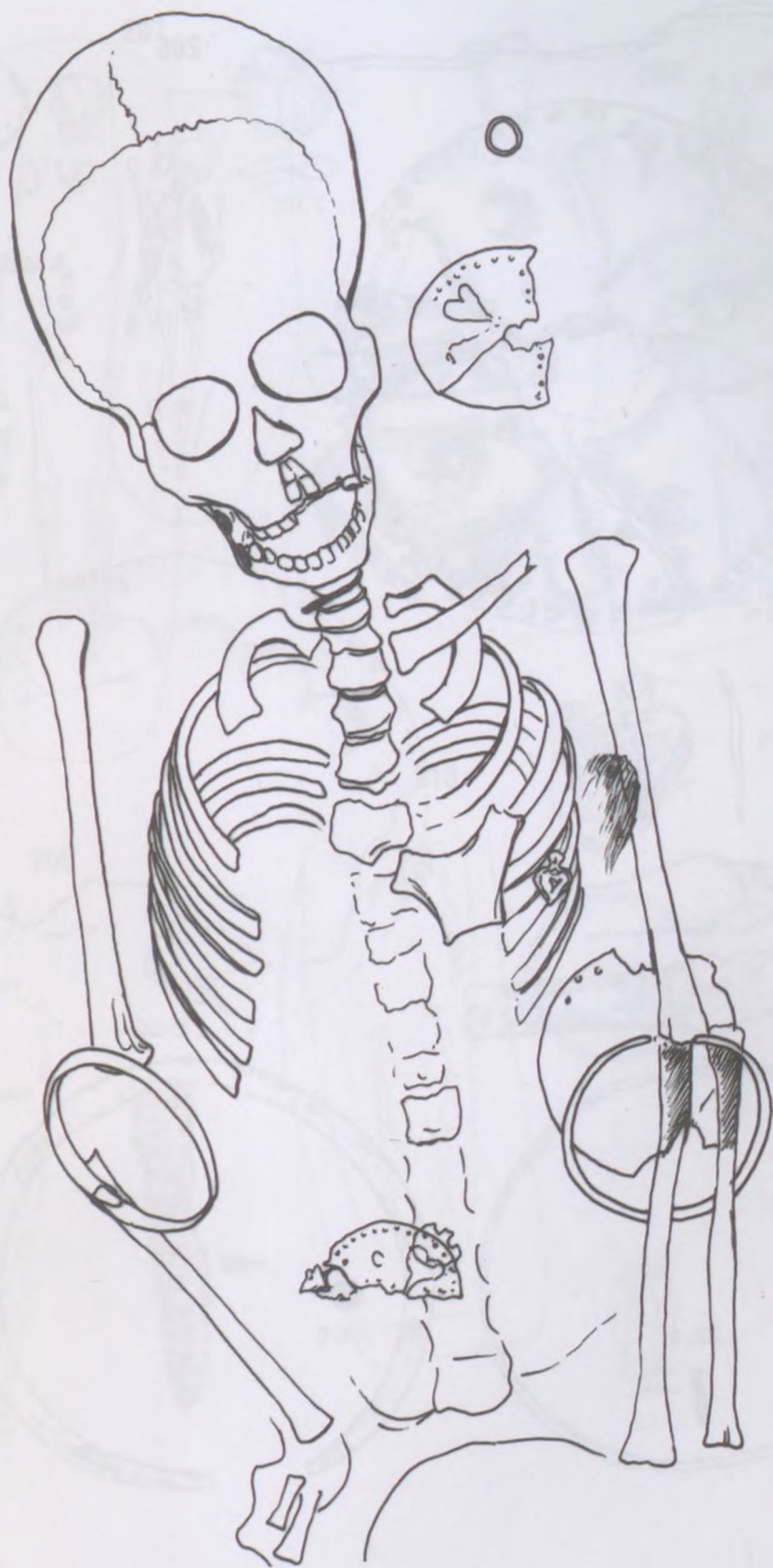
99. tábla

Ibrány-Esbó-halom 199. sír

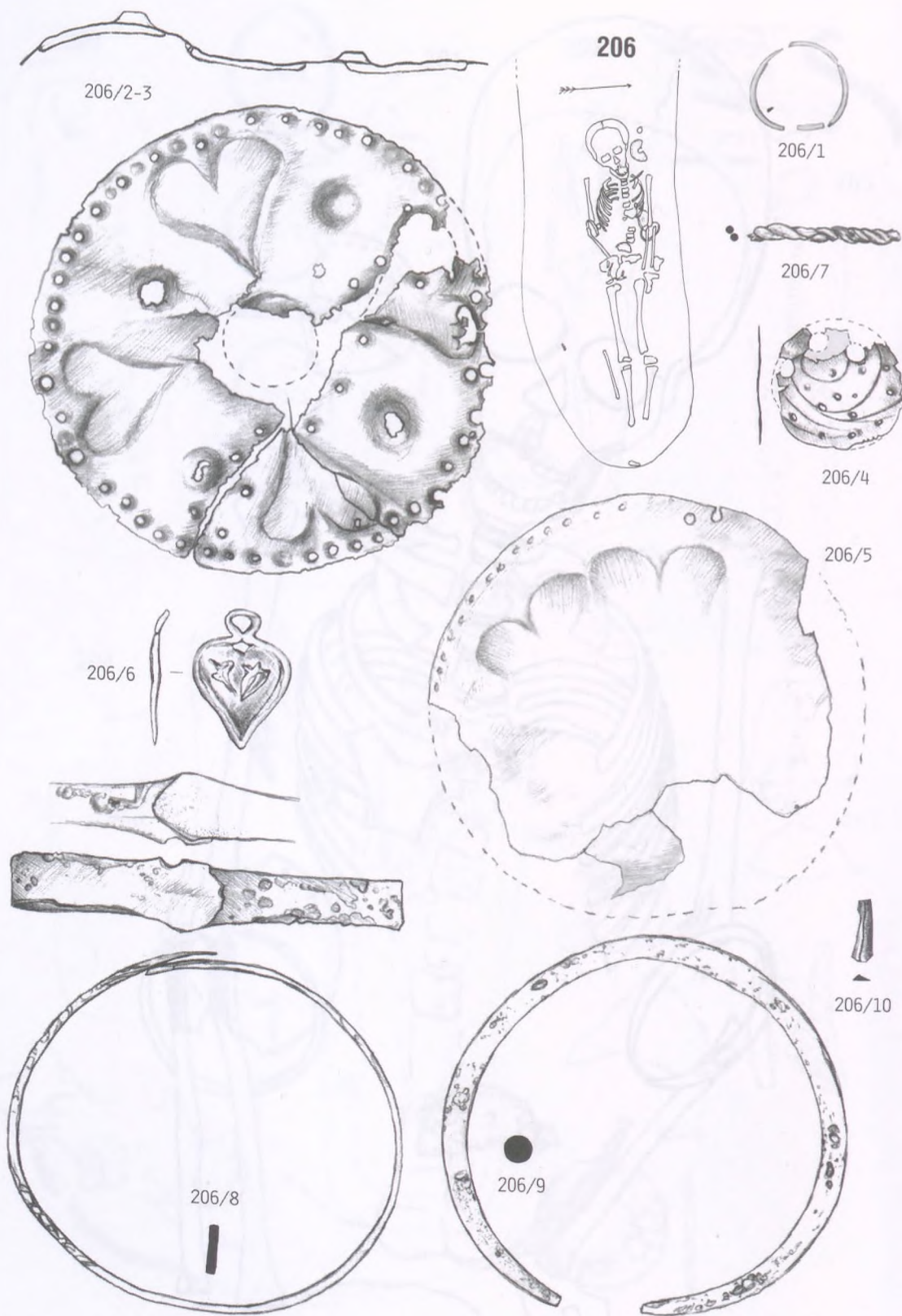




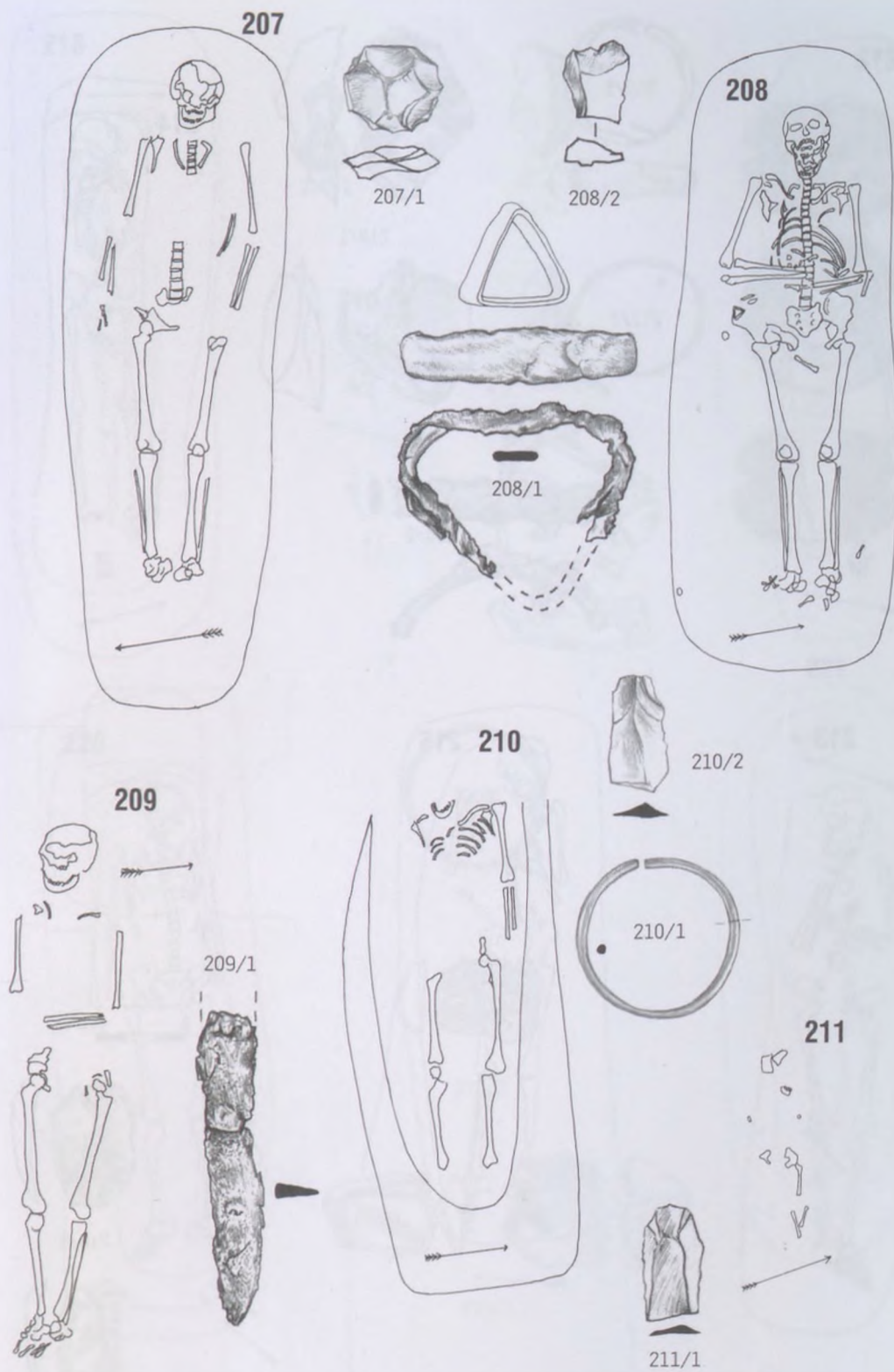
100. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 200–205. sír



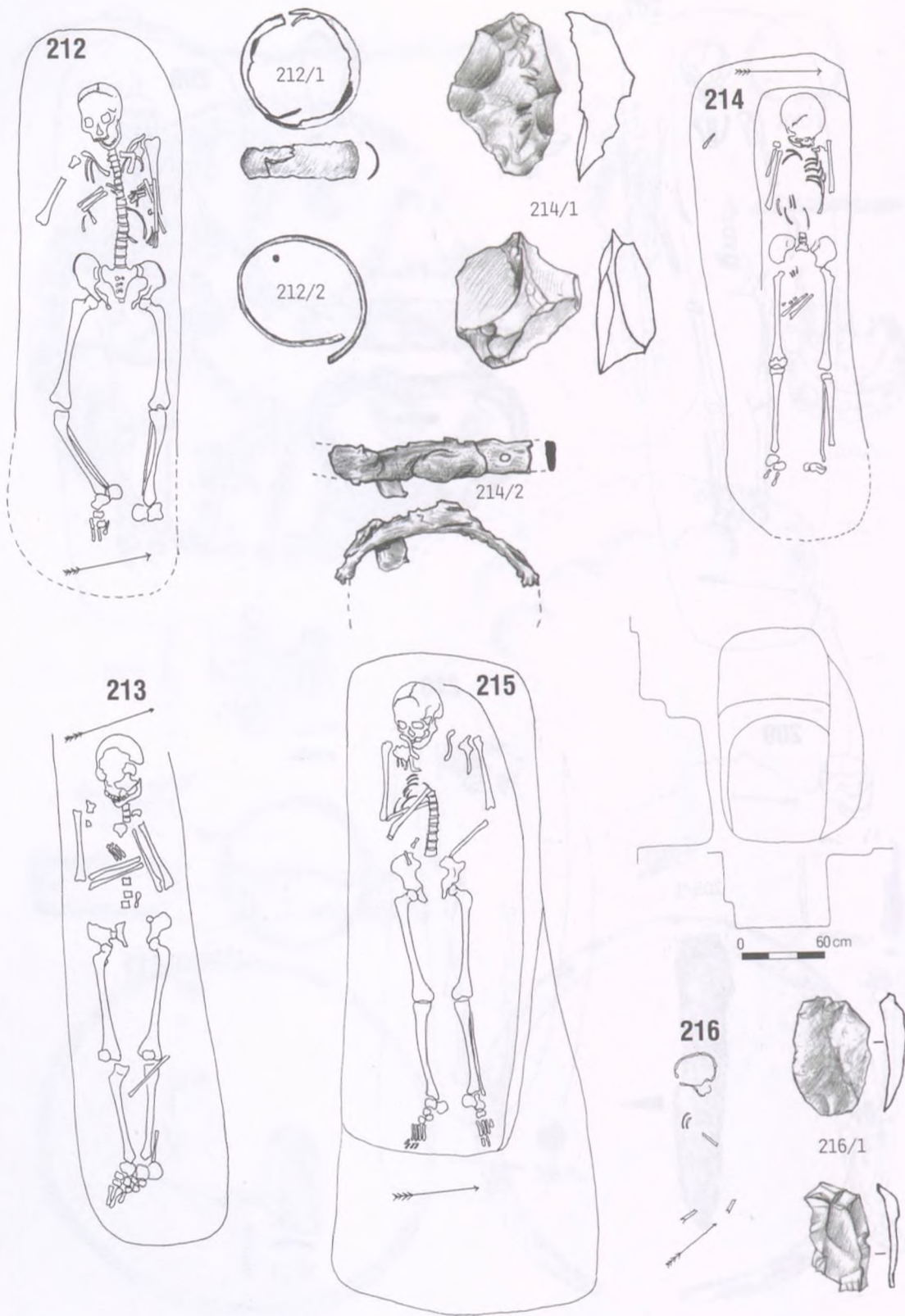
101. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 206. sír



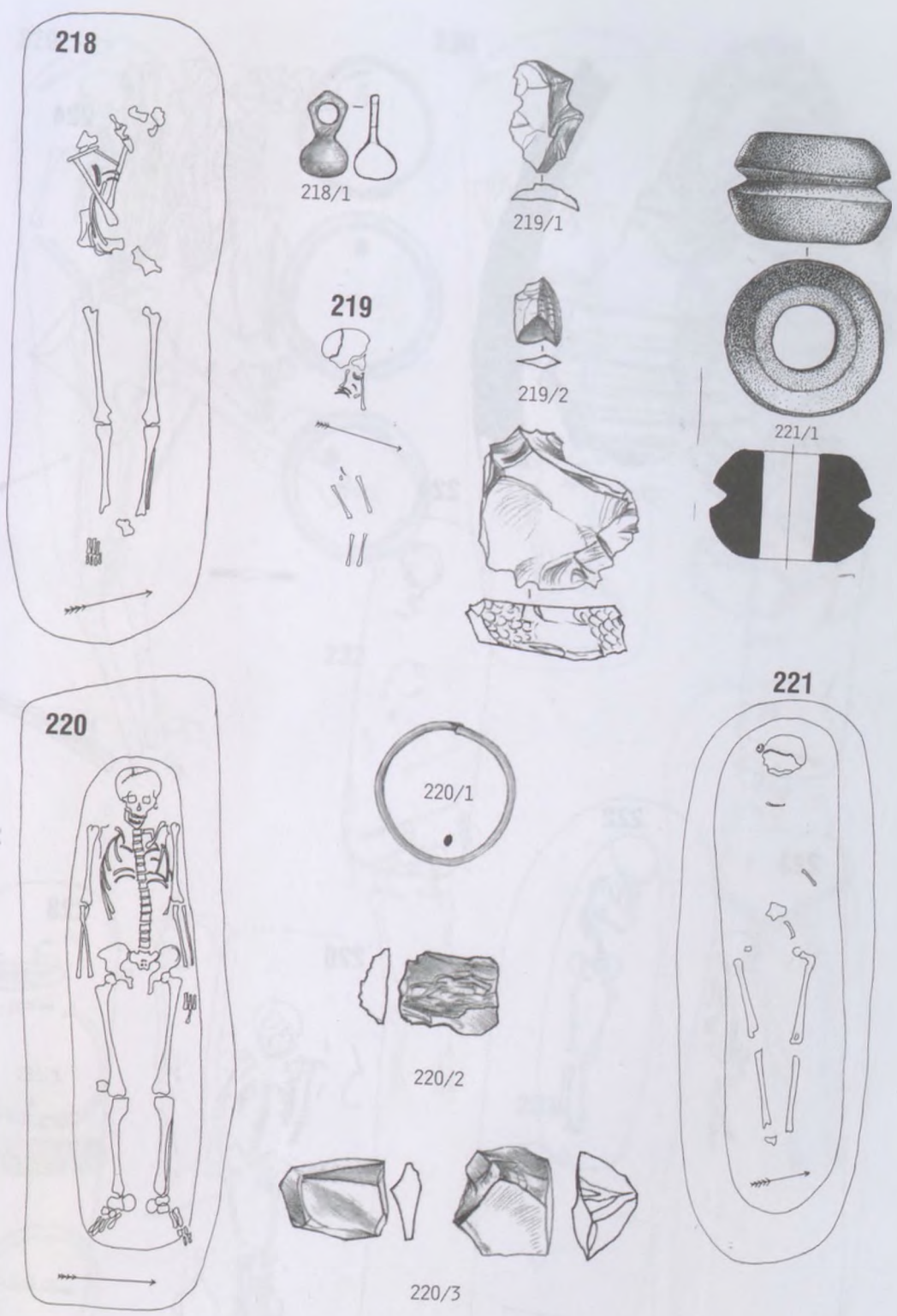
102. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 206. sír



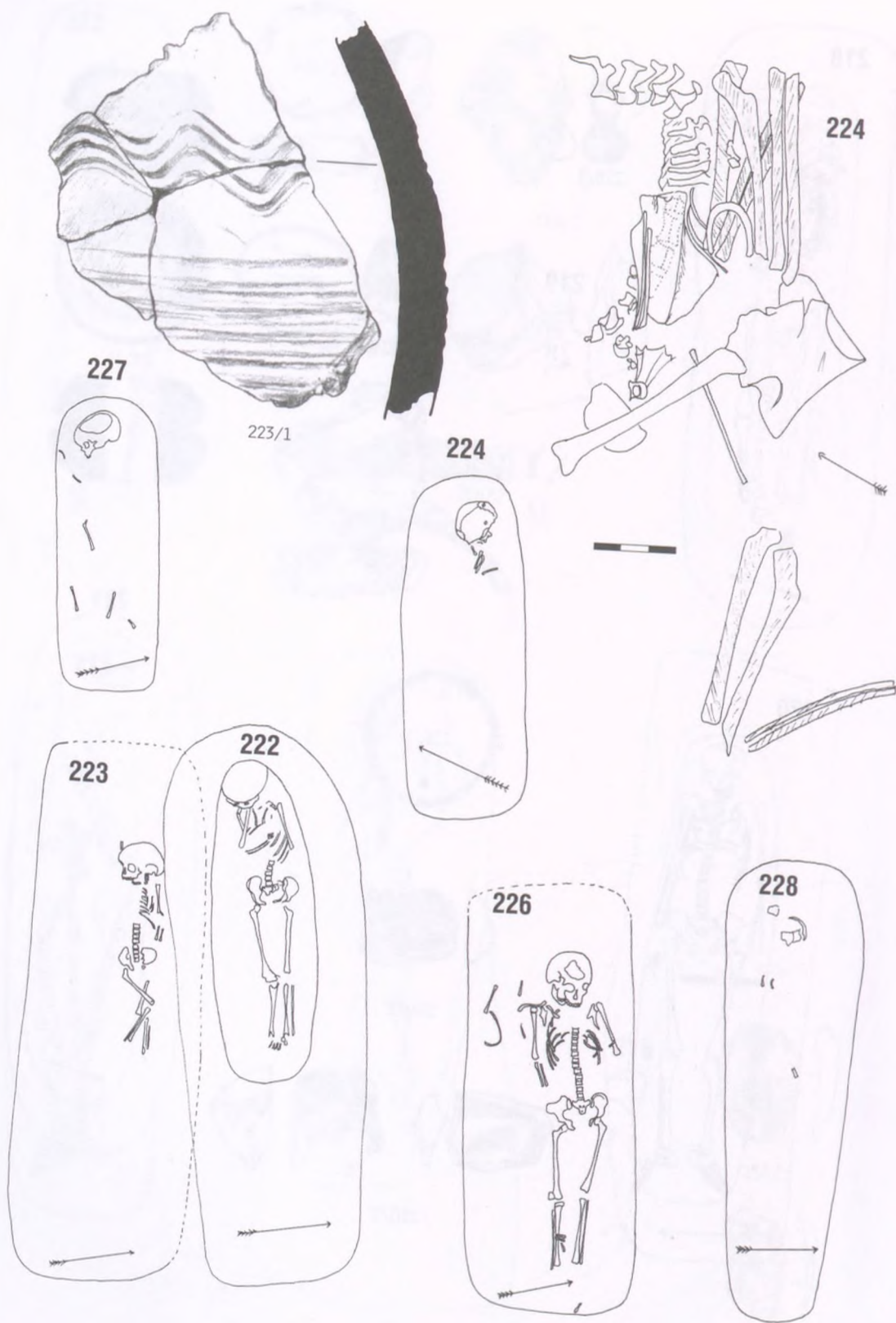
103. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 207-211. sír



104. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 212–216. sír

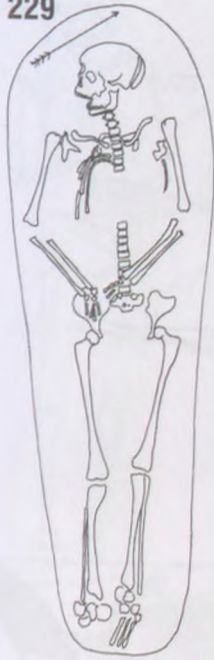


105. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 218–221. sír

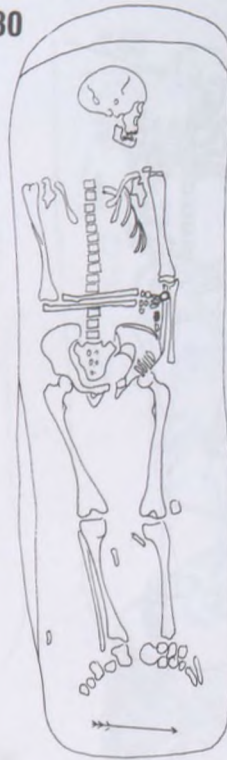


106. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 222-224., 226-228. sír

229



230

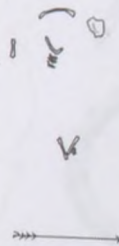


232

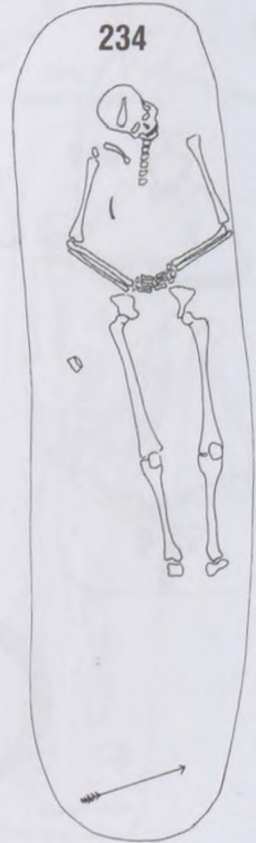
231



233

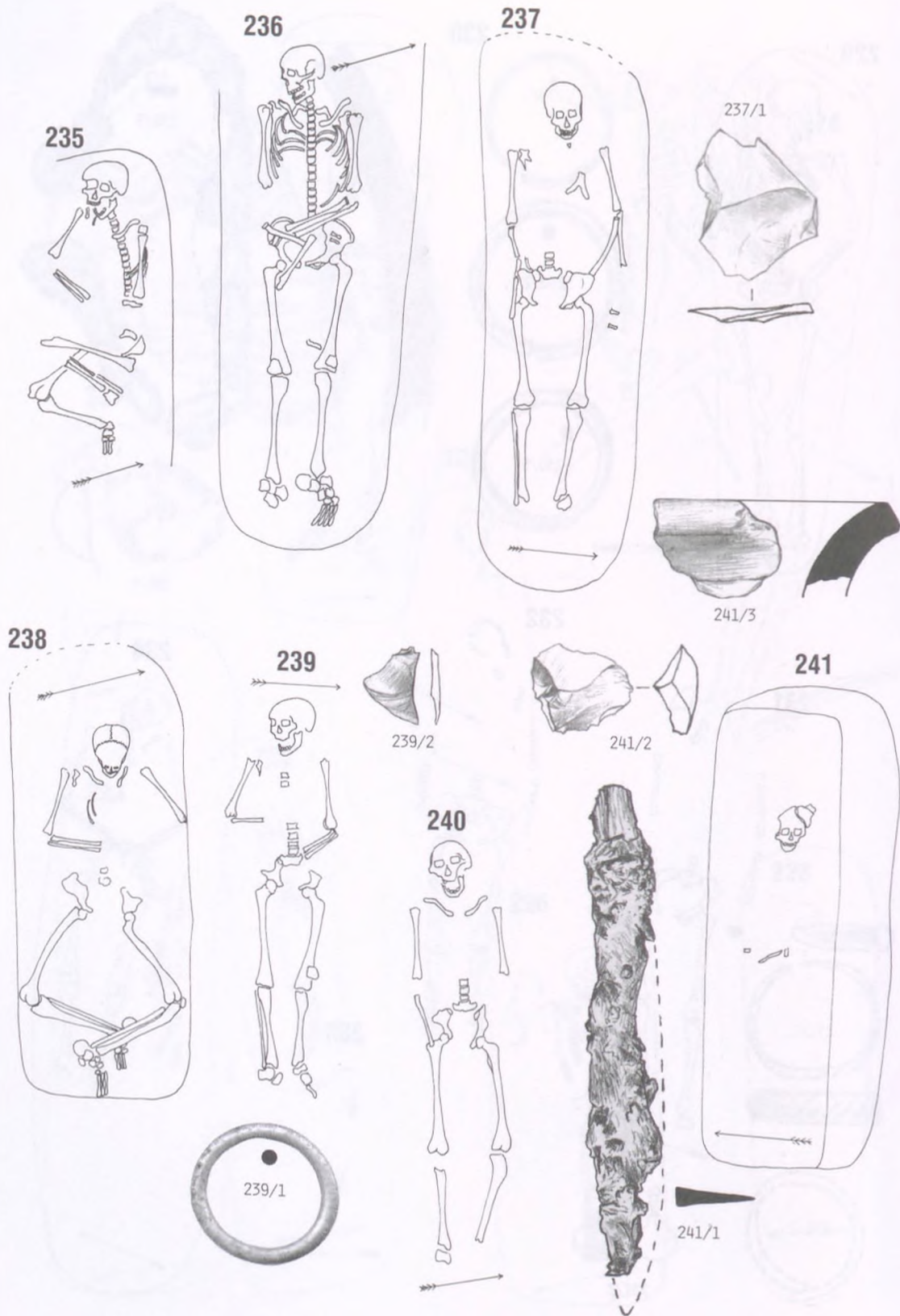


234

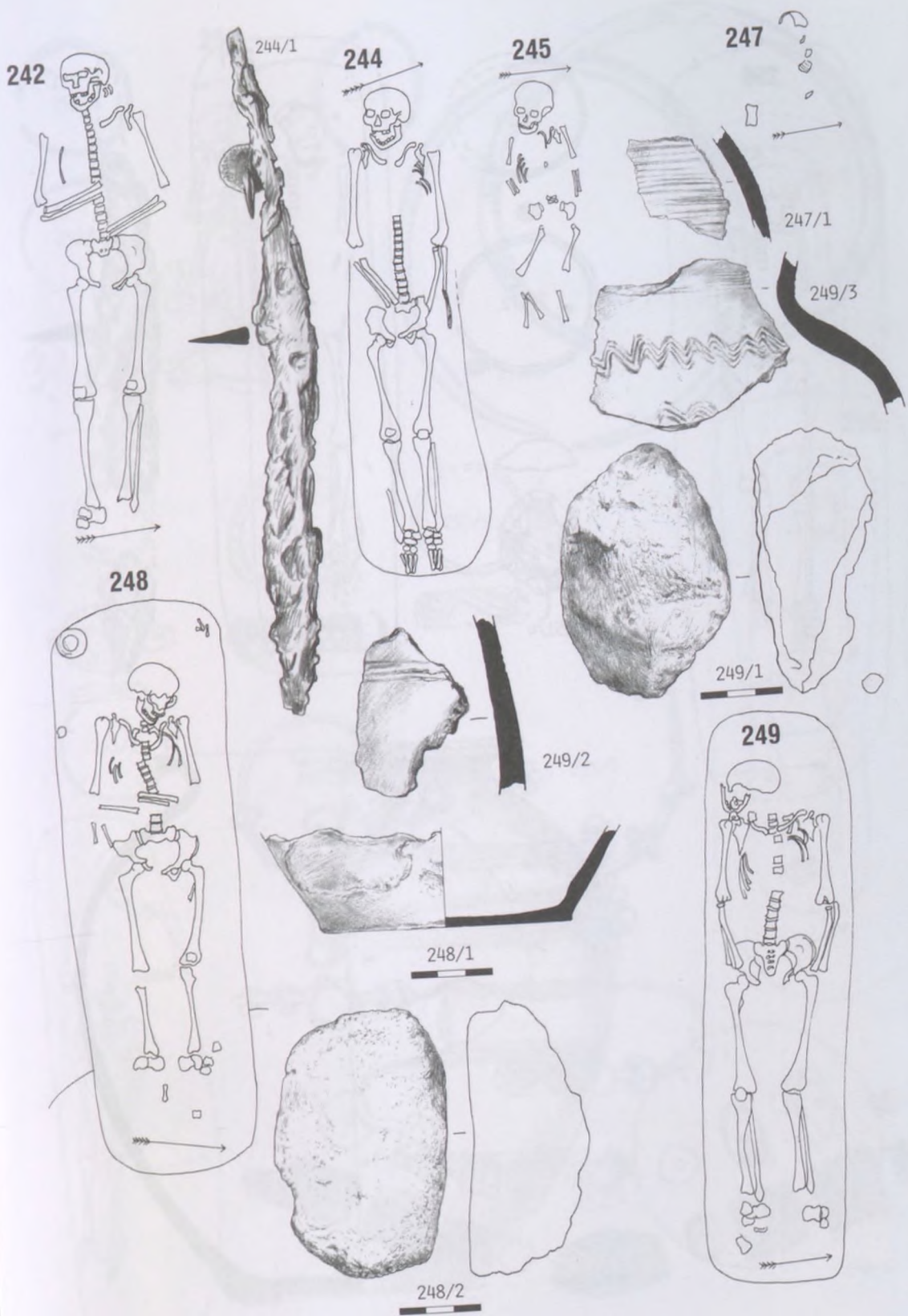


107. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 229-234. sír

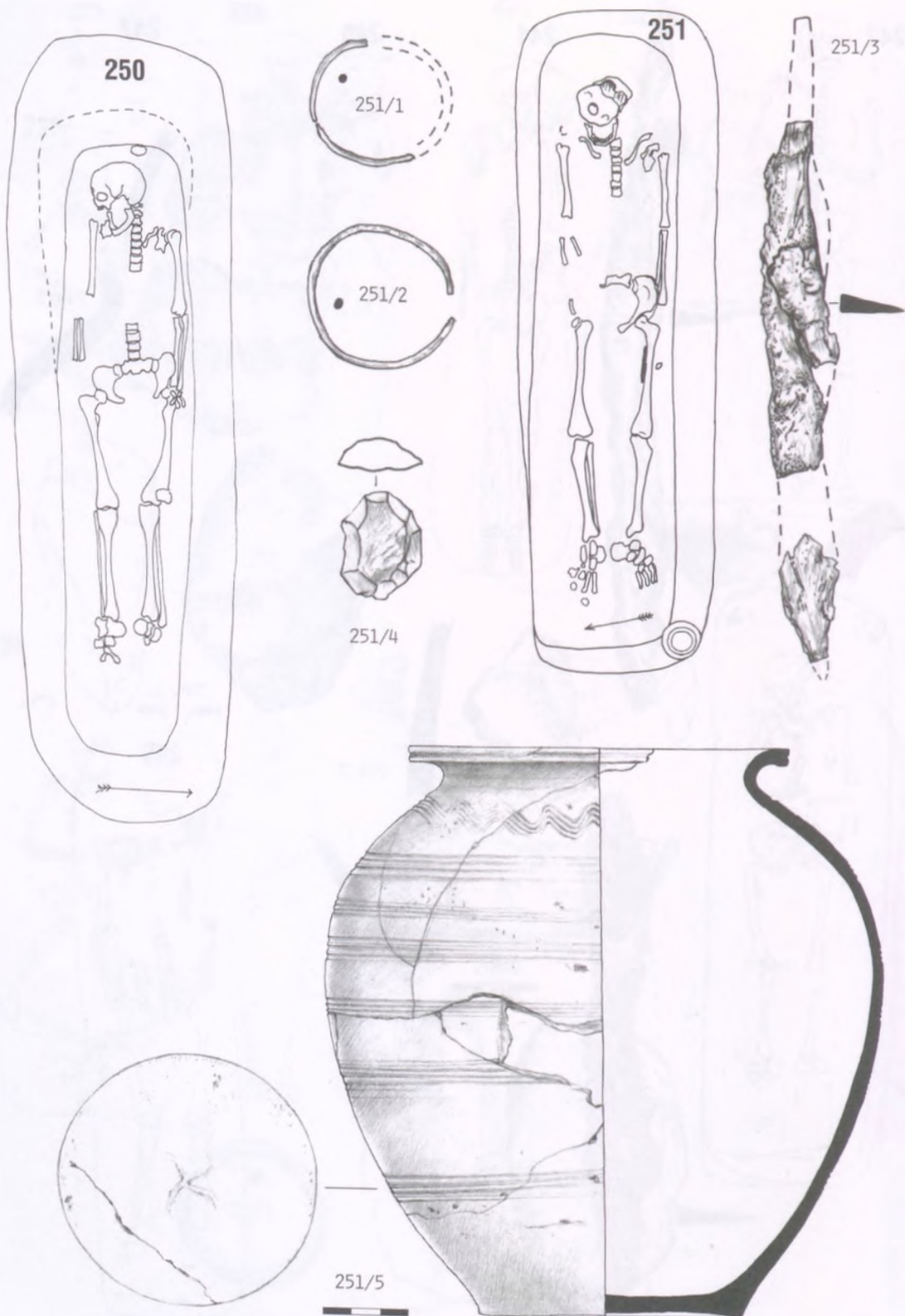




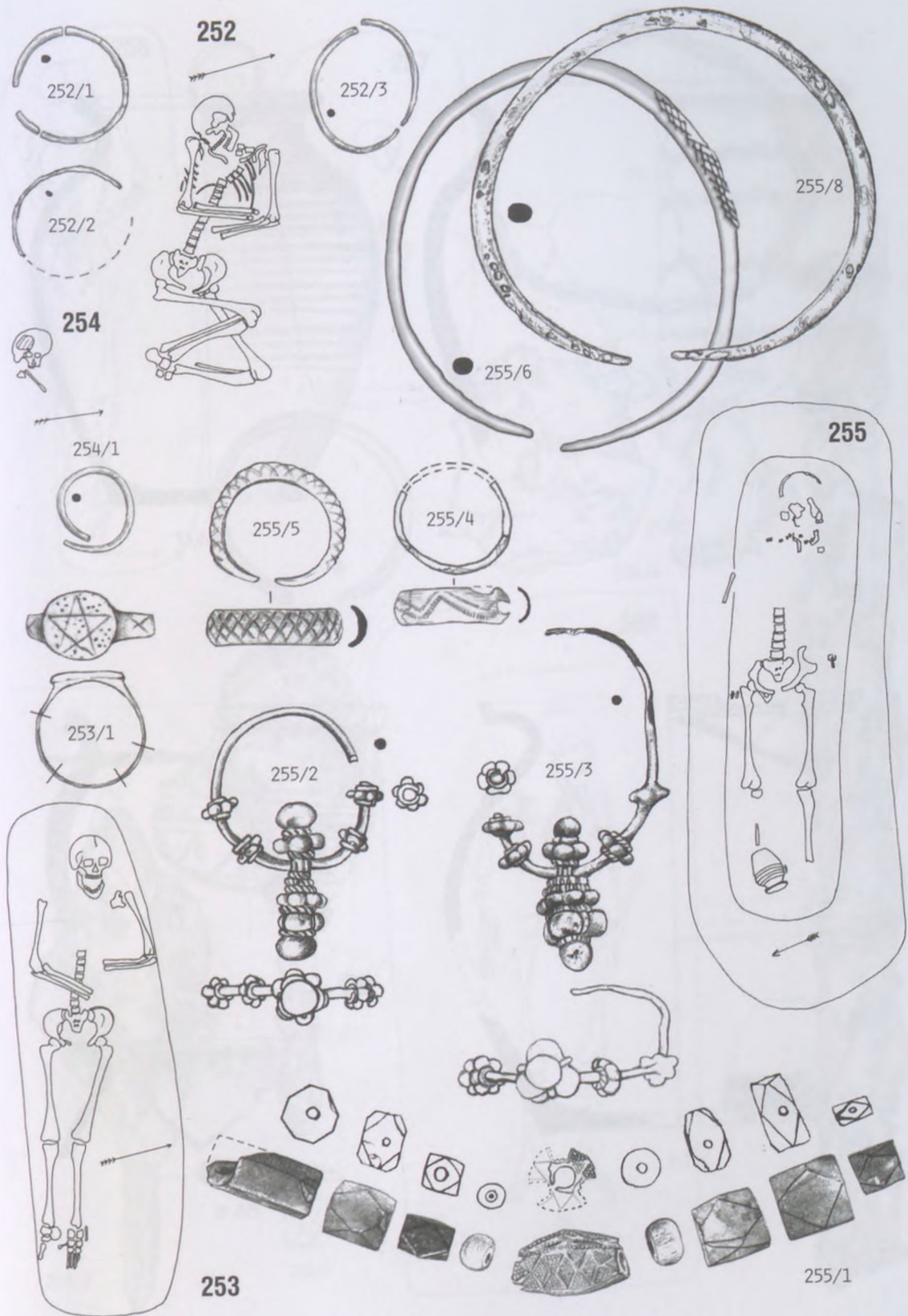
108. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 235–241. sír



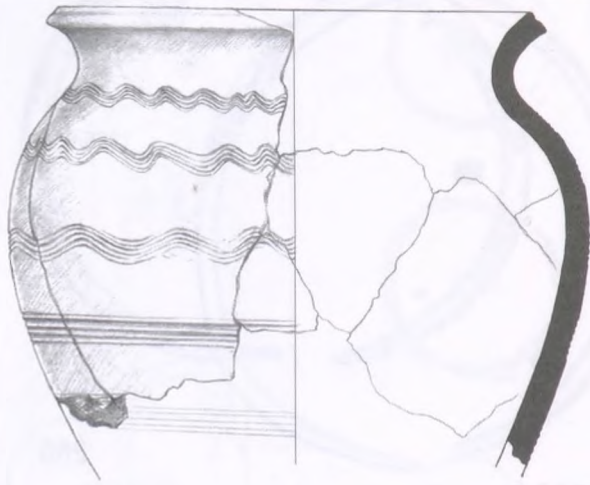
109. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 242., 244-245., 247-249. sír



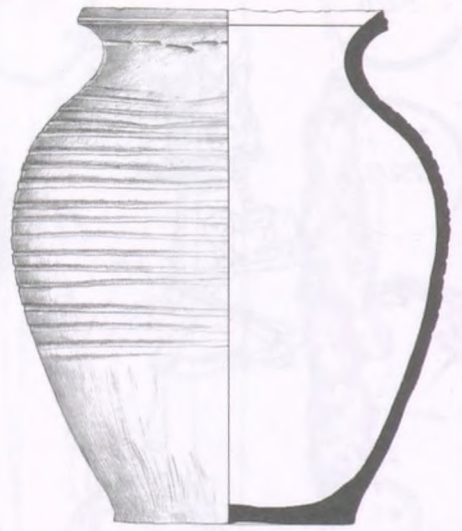
110. tábla  
Ibrány–Esbó-halom 250–251. sír



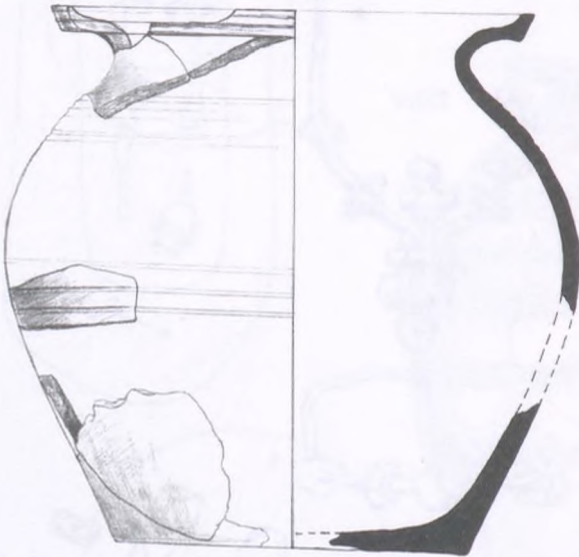
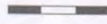
111. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 252–255. sír



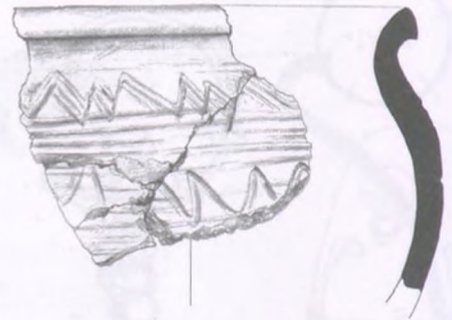
253/2



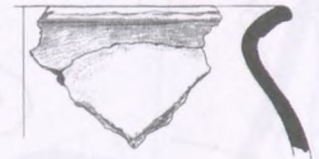
255/7



252/5

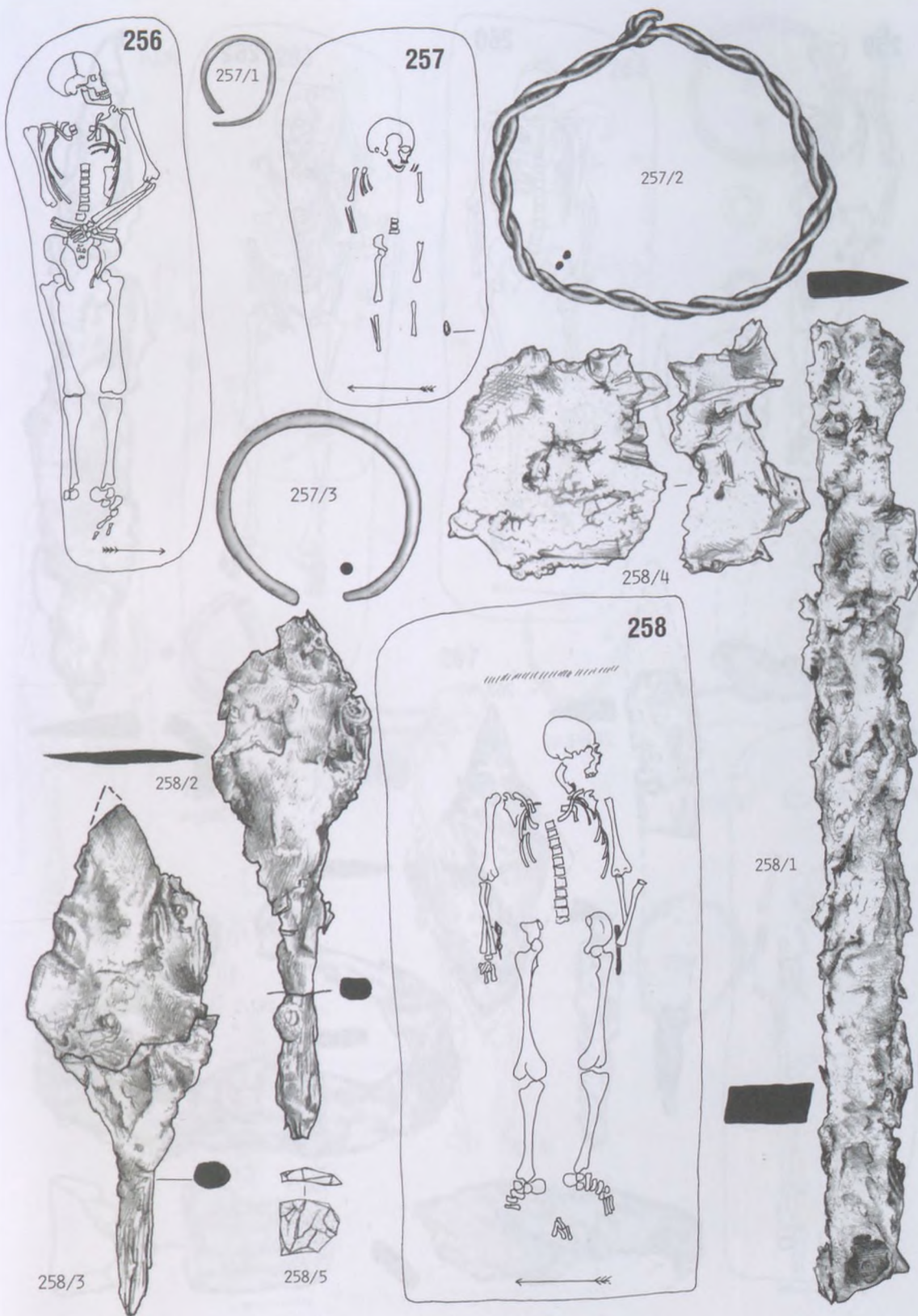


256/5

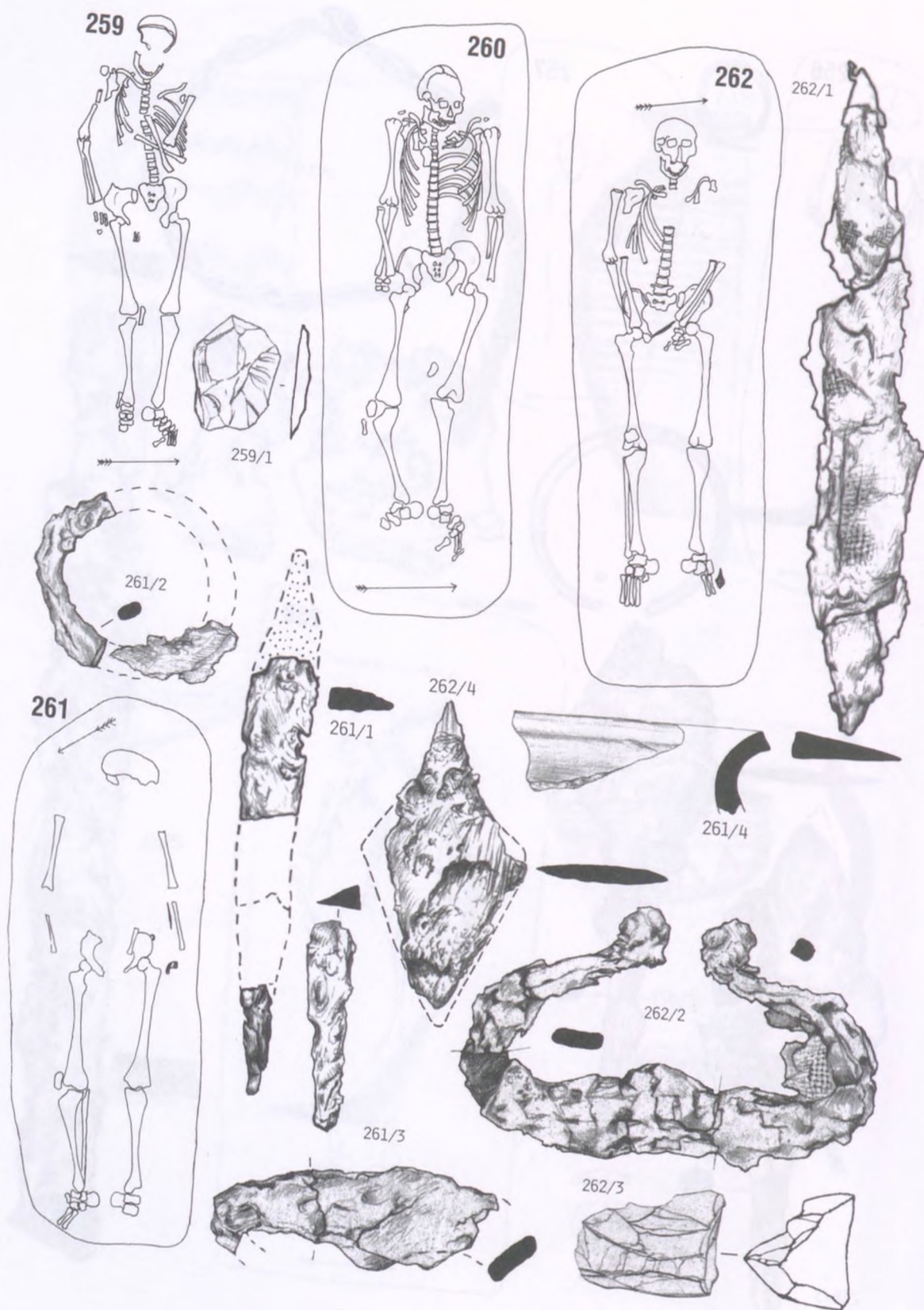


256/6

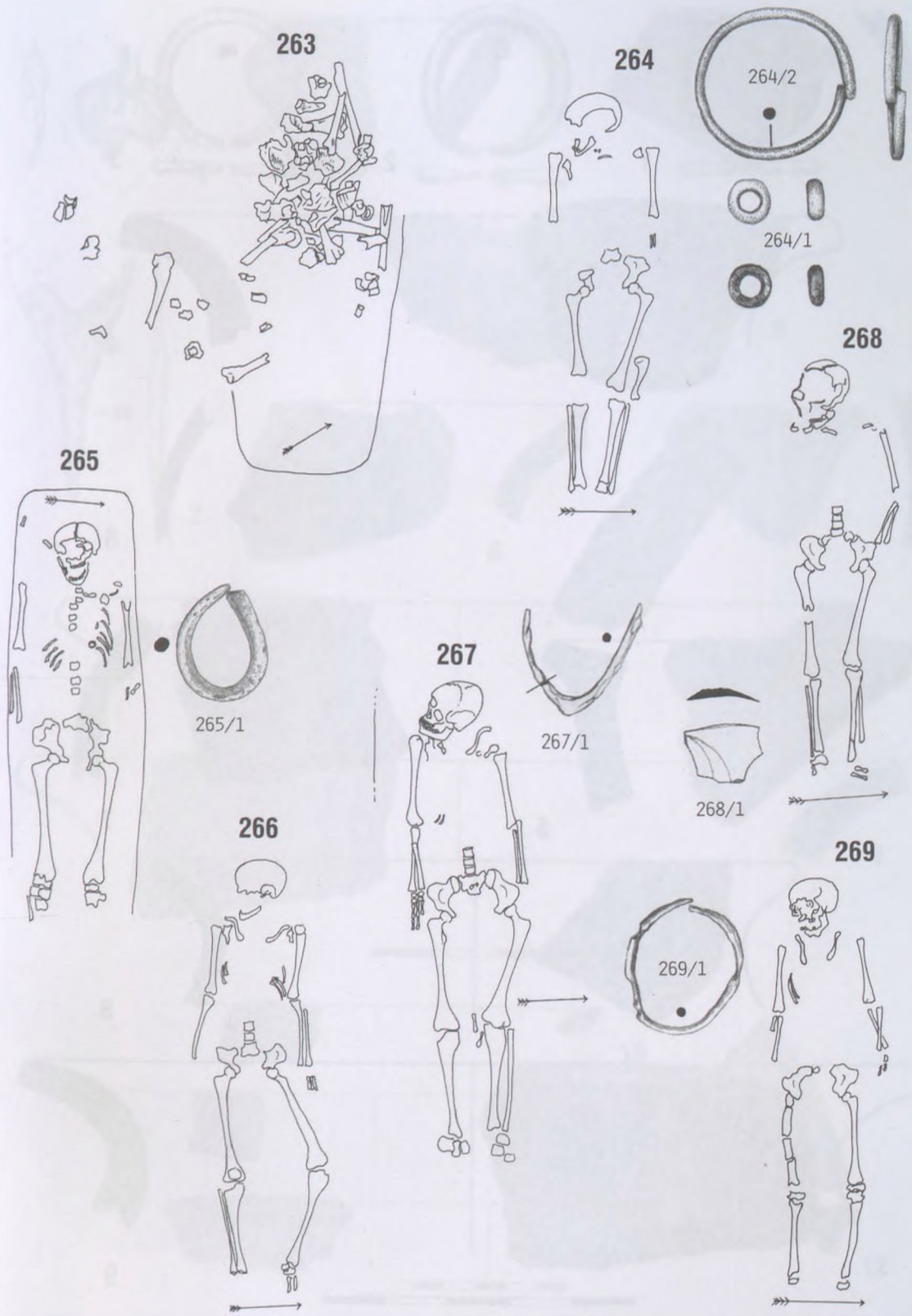
112. tábla  
Ibrány–Esbó-halom 253., 255–256. sír



113. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 256–258. sír

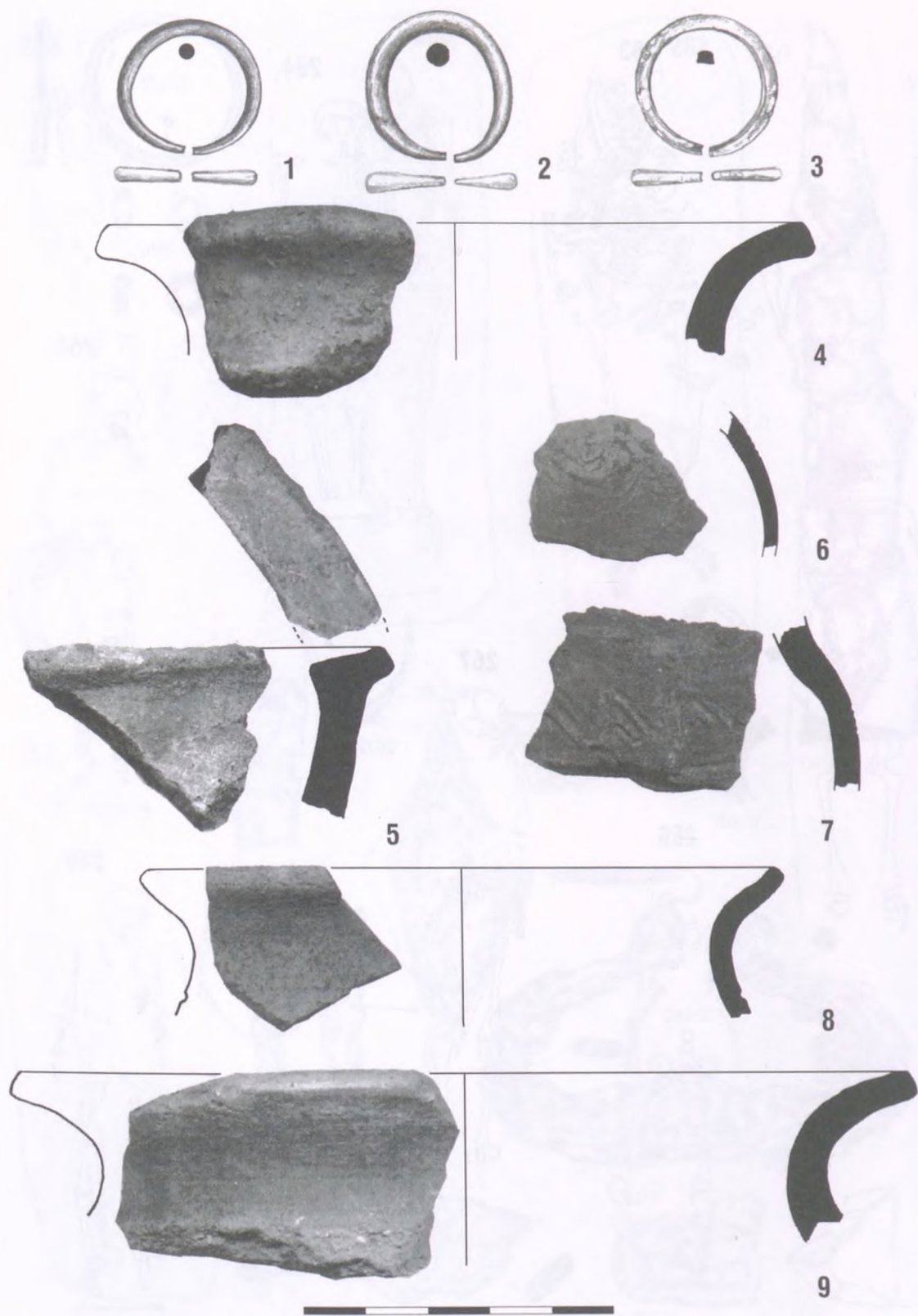


114. tábla  
 Ibrány-Esbó-halom 259-262. sír



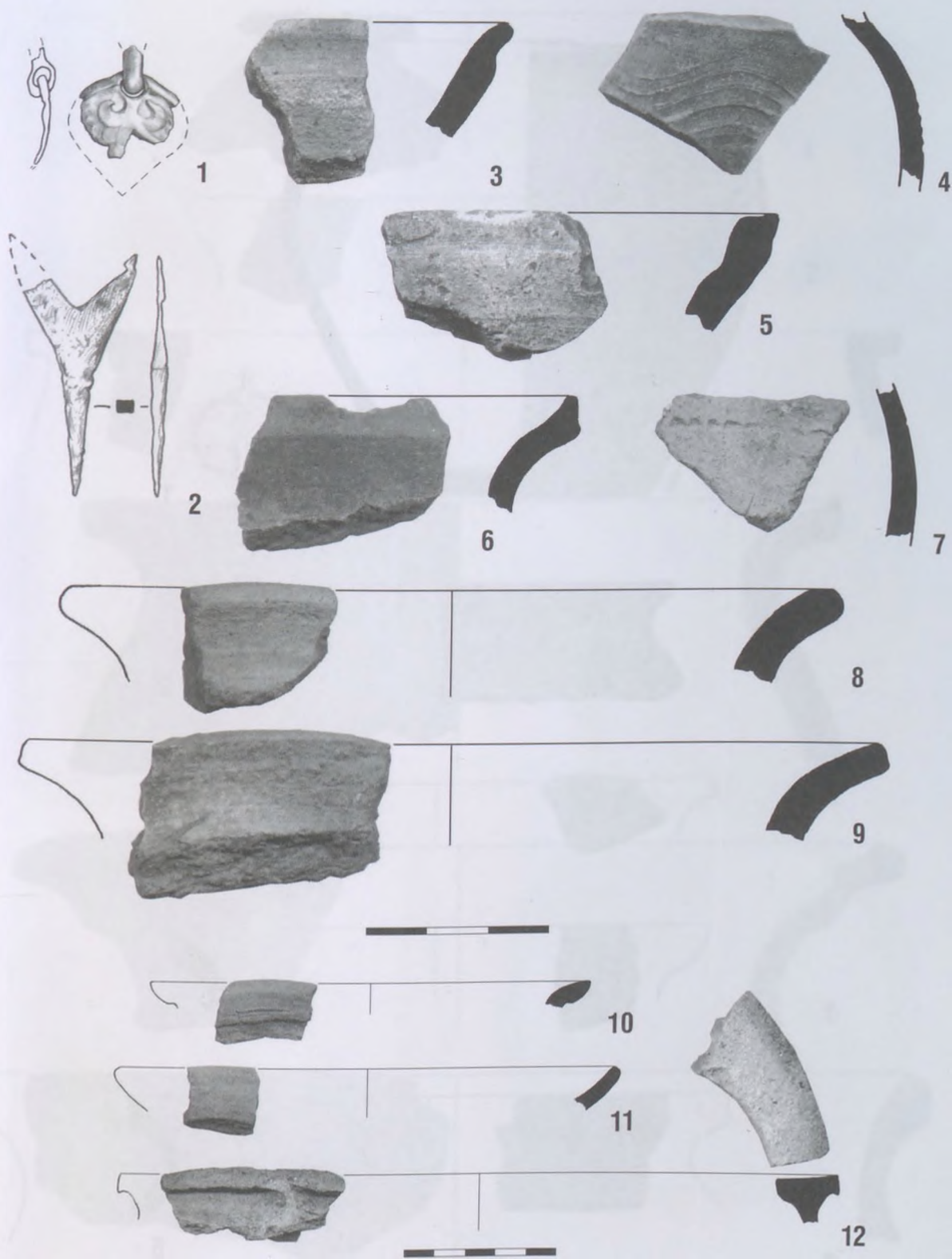
115. tábla  
Ibrány-Esbó-halom 263–269. sír



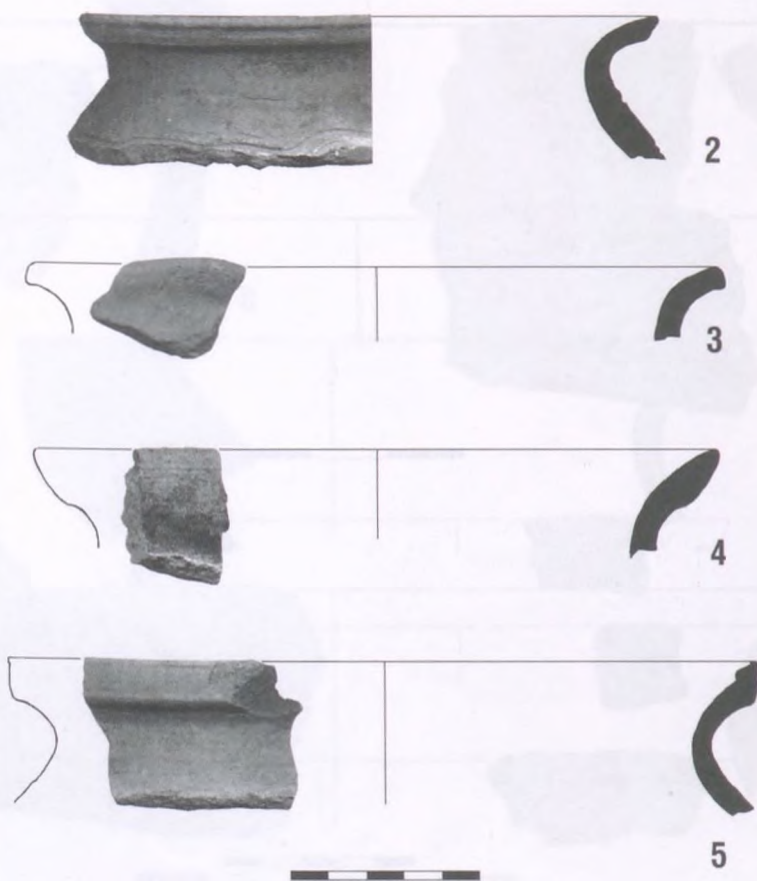
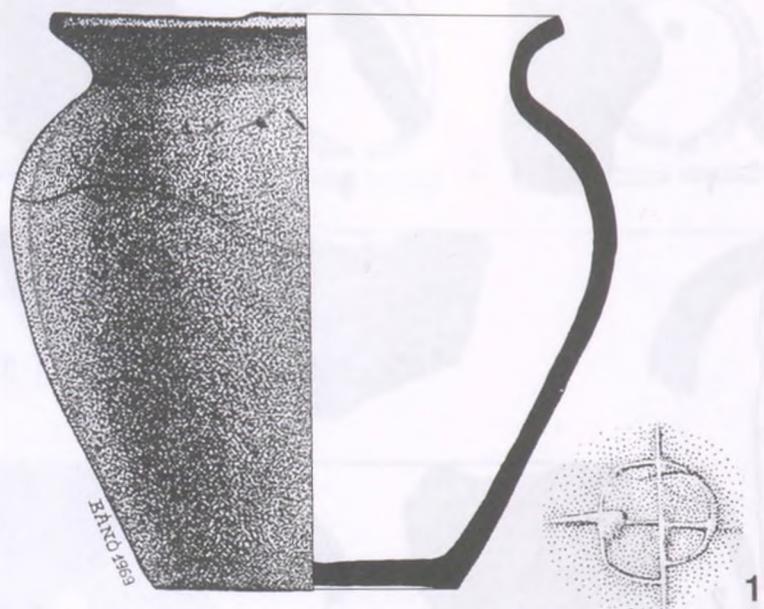


116. tábla

Ibrány 1-3: Belterület-Általános iskola, 4: Belterület-Északi oldal, 5-9: Espán tava

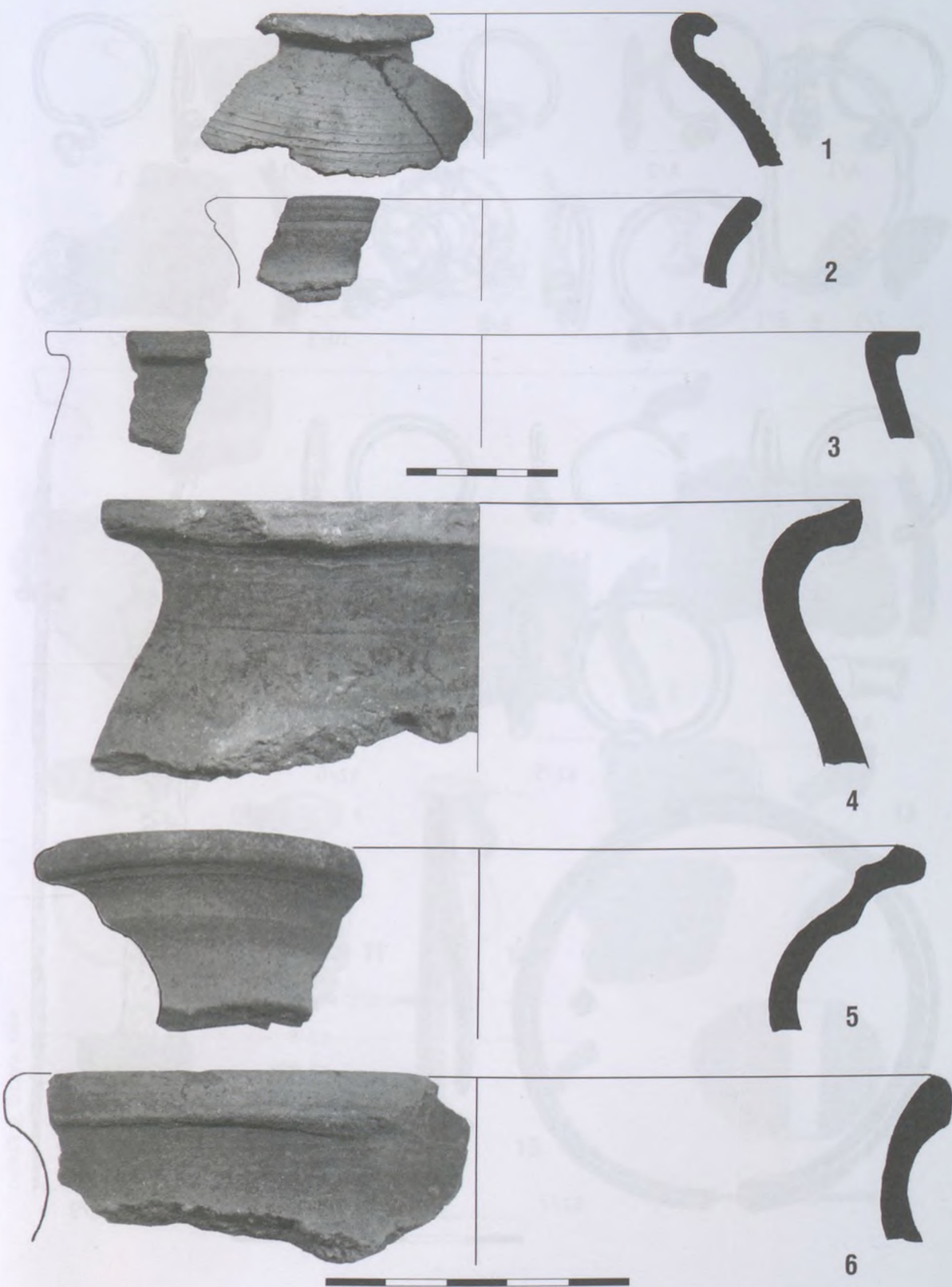


117. tábla  
 Ibrány–Espán tava



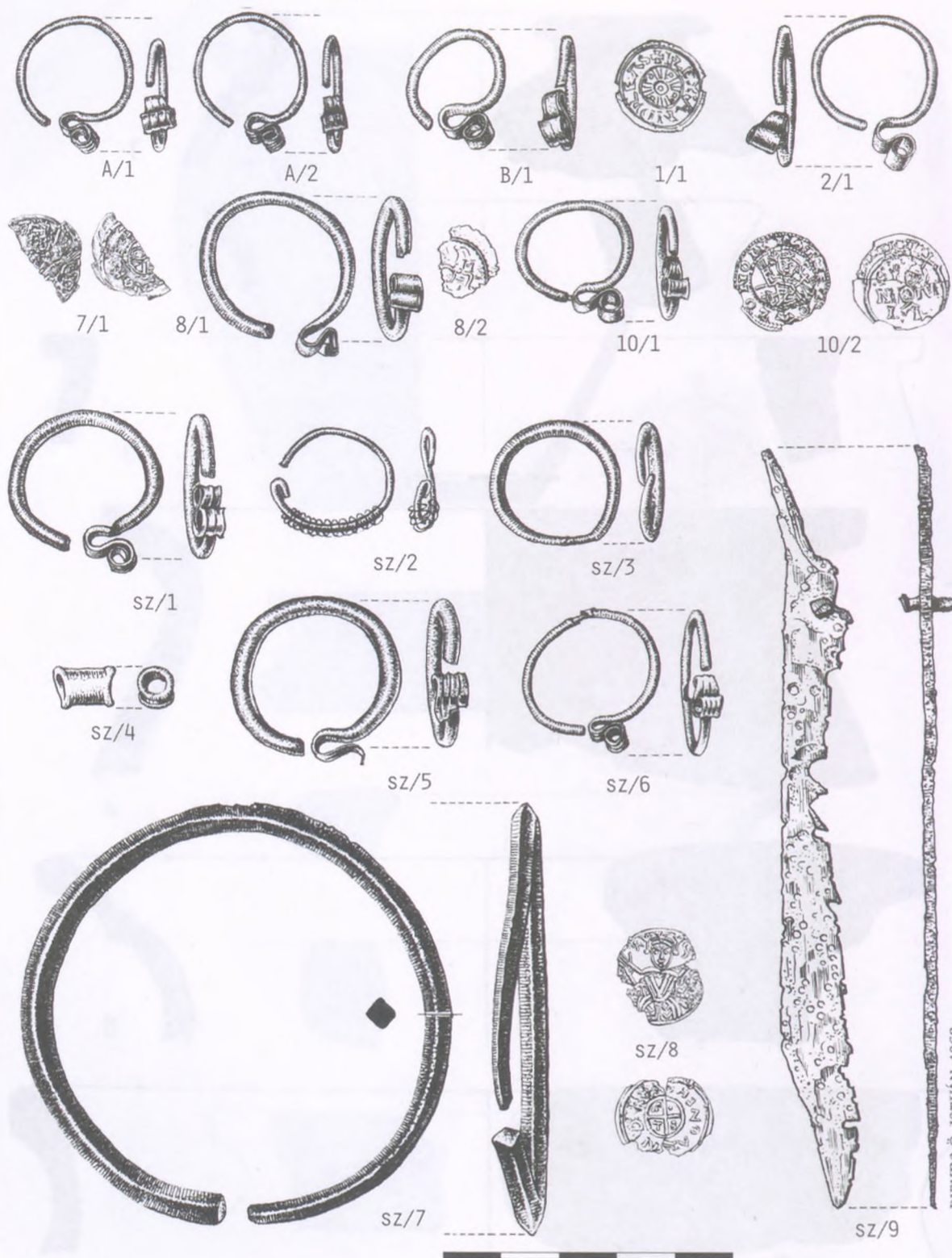
118. tábla

Ibrány 1: Nagy-tanya–Temető tábla, 2: Orvuszeg, 3: Macskás-tag, 4–5: Nagy-tanya–Kisvasút



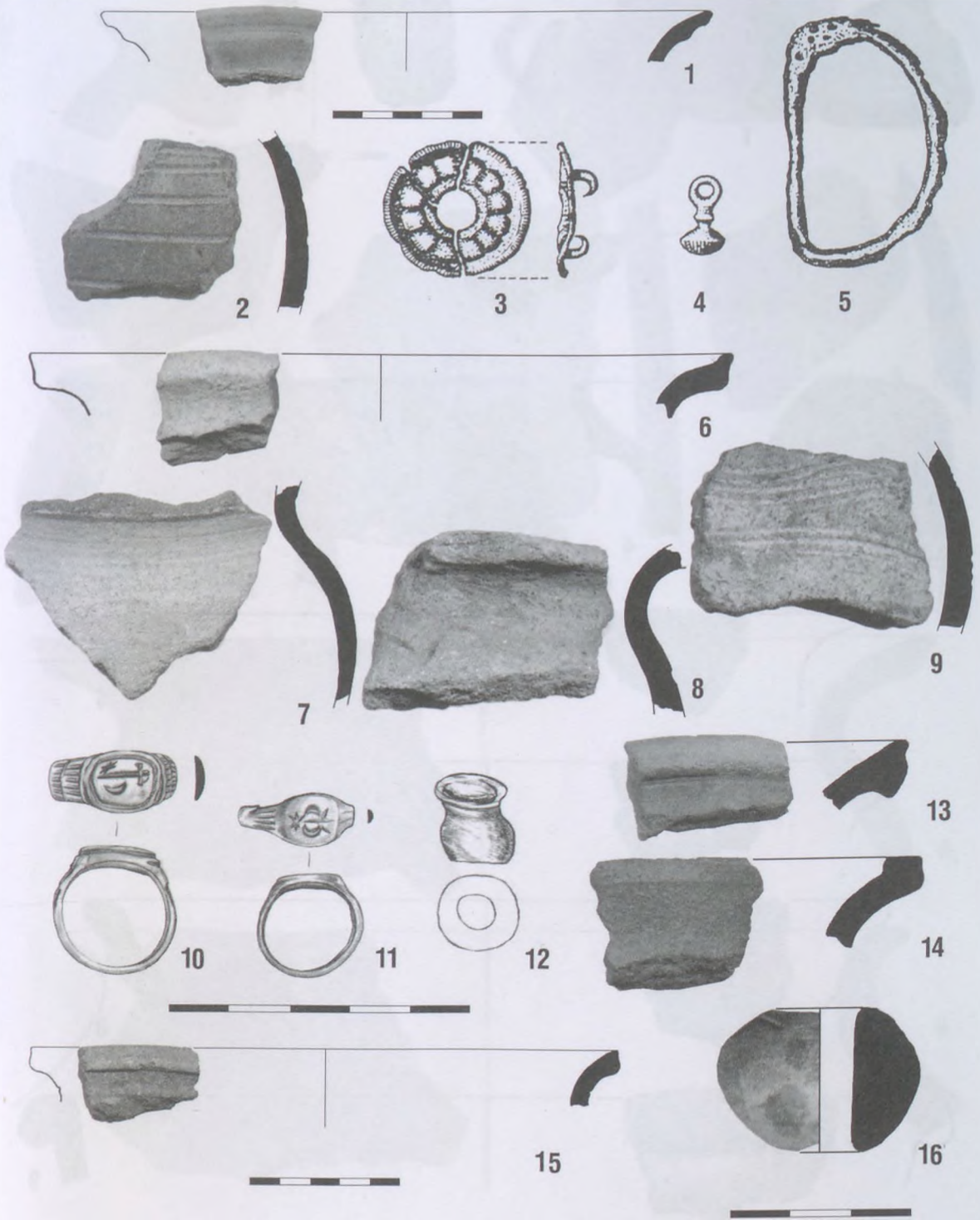
119. tábla

Ibrány 1: Rákóczi tsz, 2-6: Szőlőhomoka



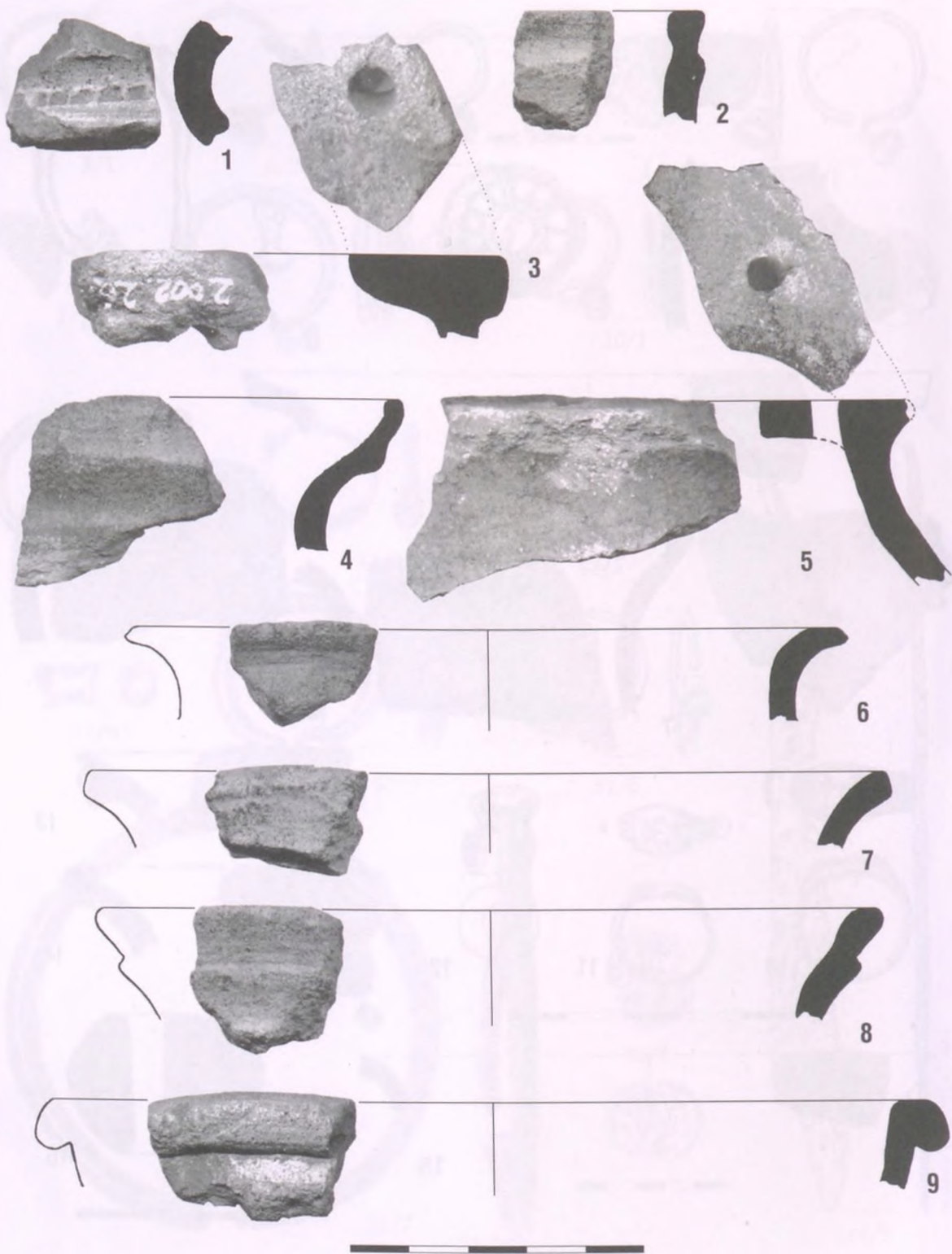
DIENES Ö. ISTVÁN · 1968

120. tábla  
Kék-Telek-dűlő

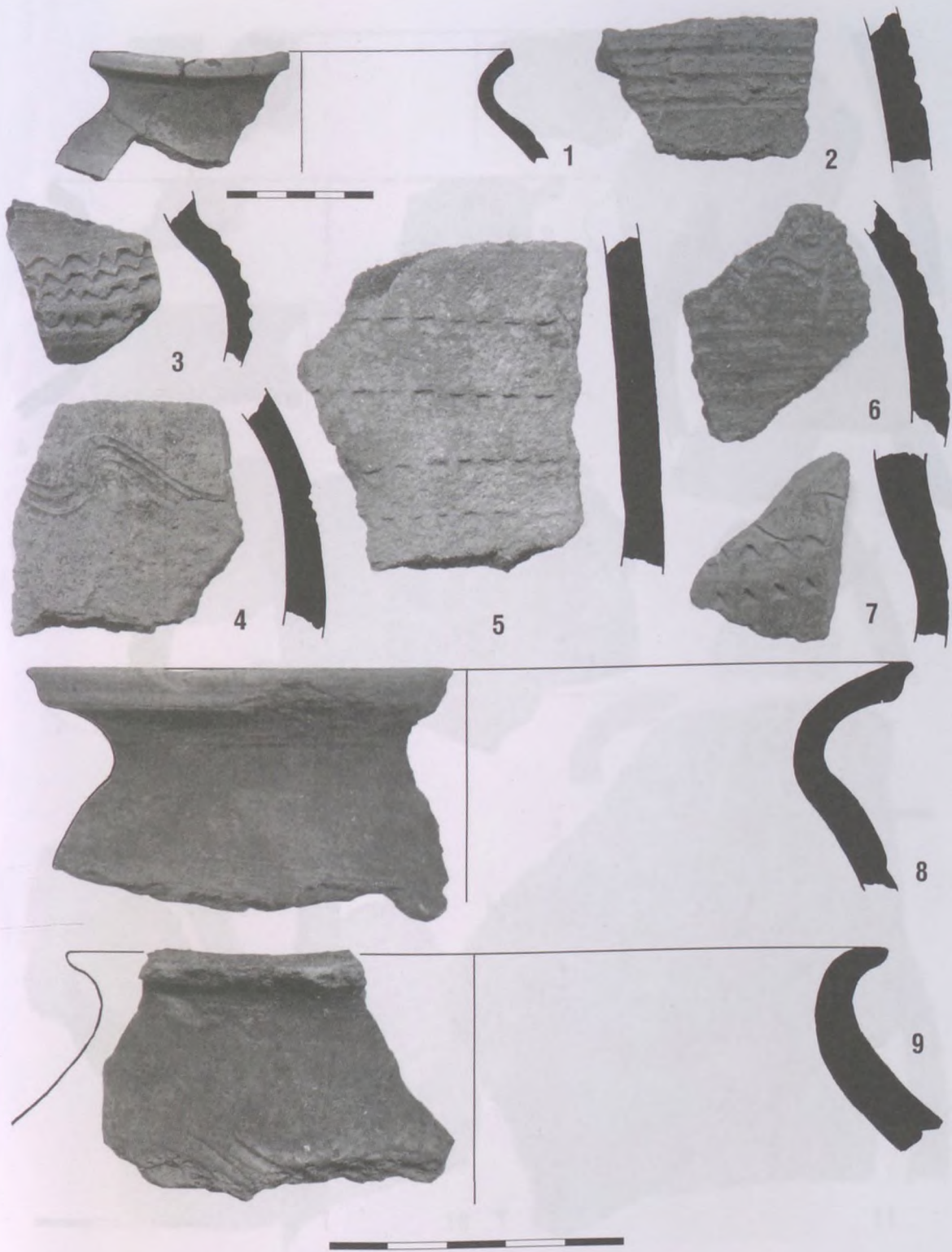


**121. tábla**

1-2: Kék-Kriston-tag, 3-5: Kék-Poros-(Szöllősi-)hegy, 6-7: Kékcse-Alföldi-hegy-dűlő,  
 8-9: Kemece-Rétközberencsi határ, 10., 13-14: Kemece, közelebből nem meghatározott helyről,  
 11: Kemece-Belterület, 12., 16: Kemece-Varjas-dűlő, 15: Kemece-Pápaházi-dűlő

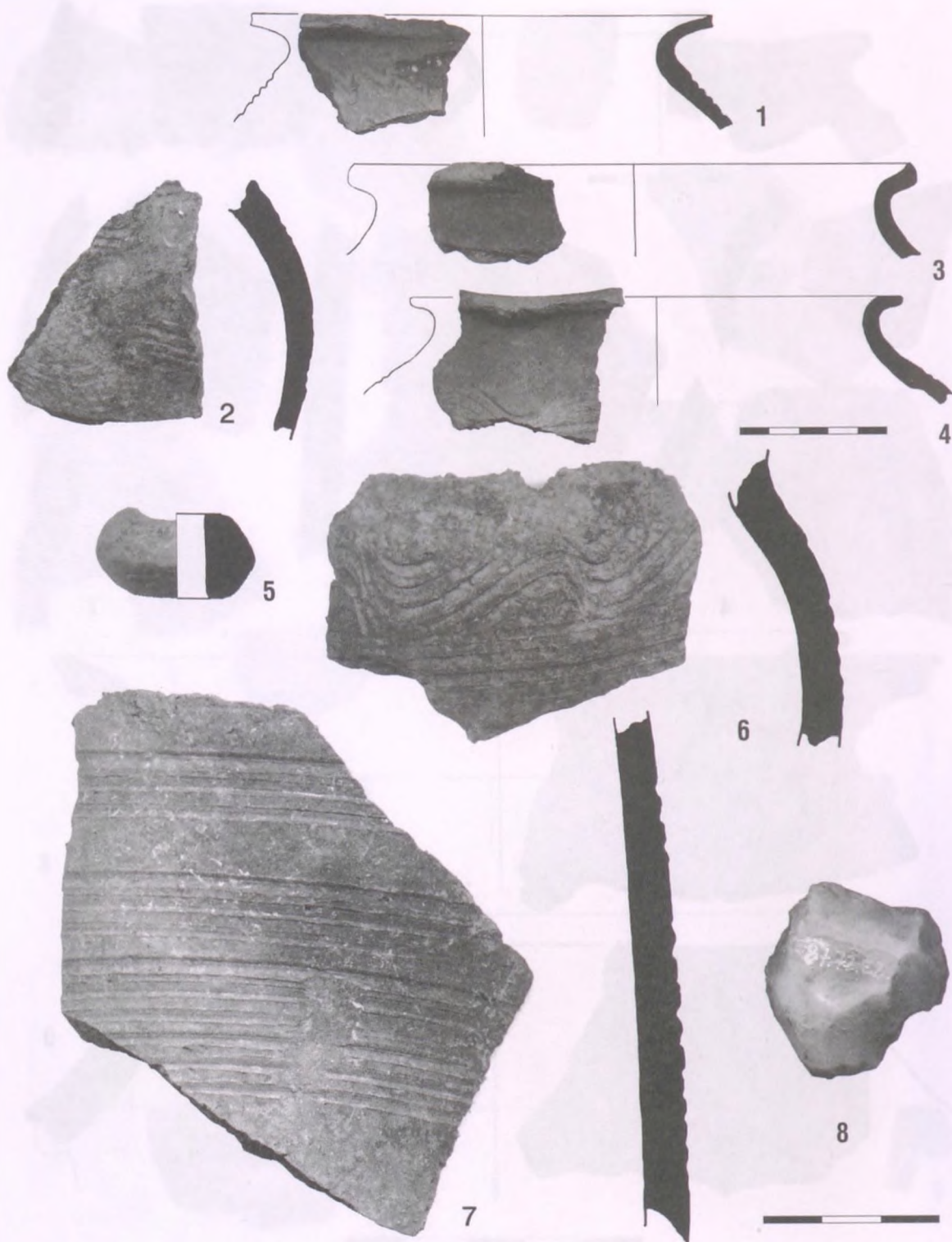


122. tábla  
Kemece-Kállai-főfolyás

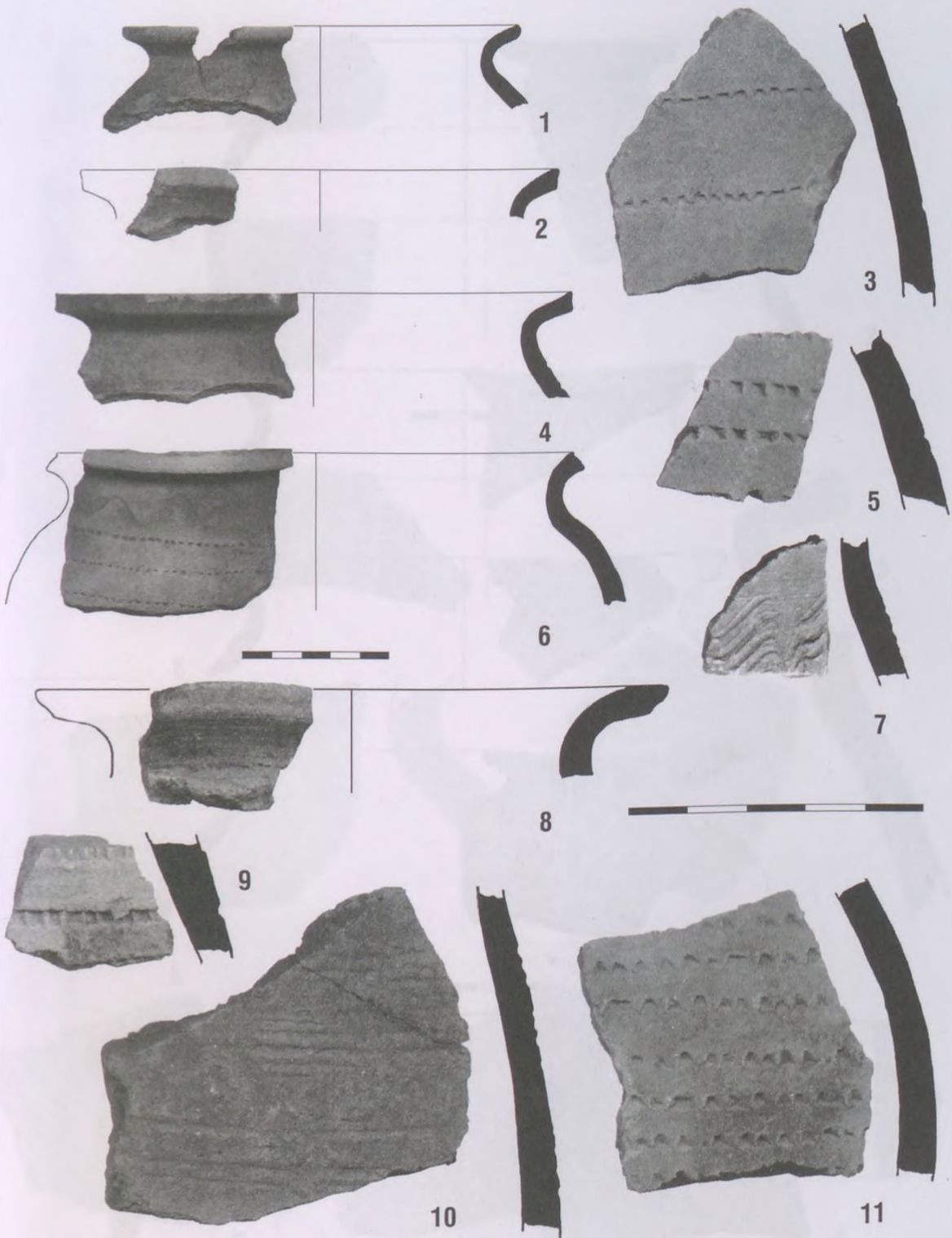


123. tábla  
Kemece-Ignác István szőlője, nyugati szelvény



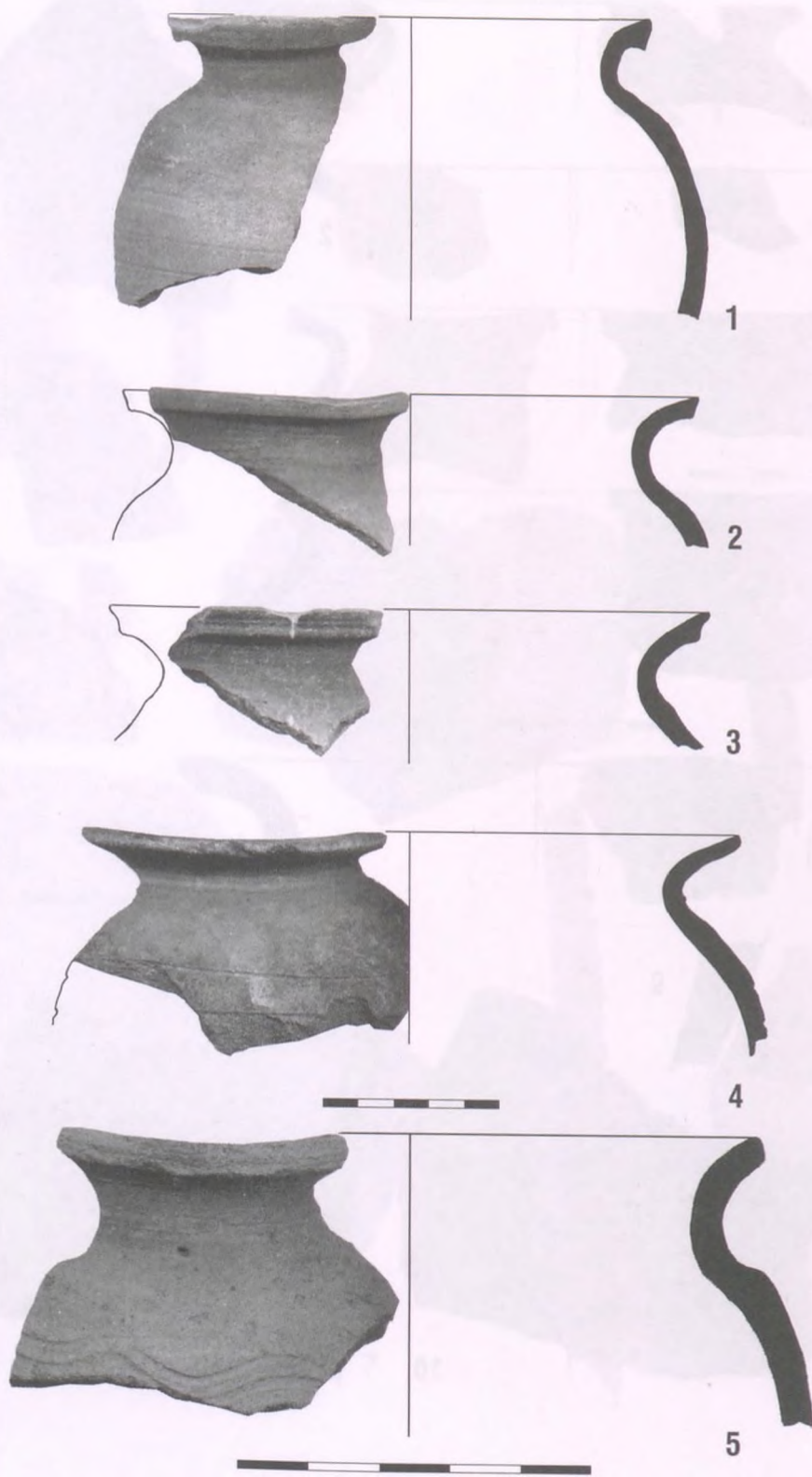


124. tábla  
 Kemece–Ignác István szőlője, keleti szelvény



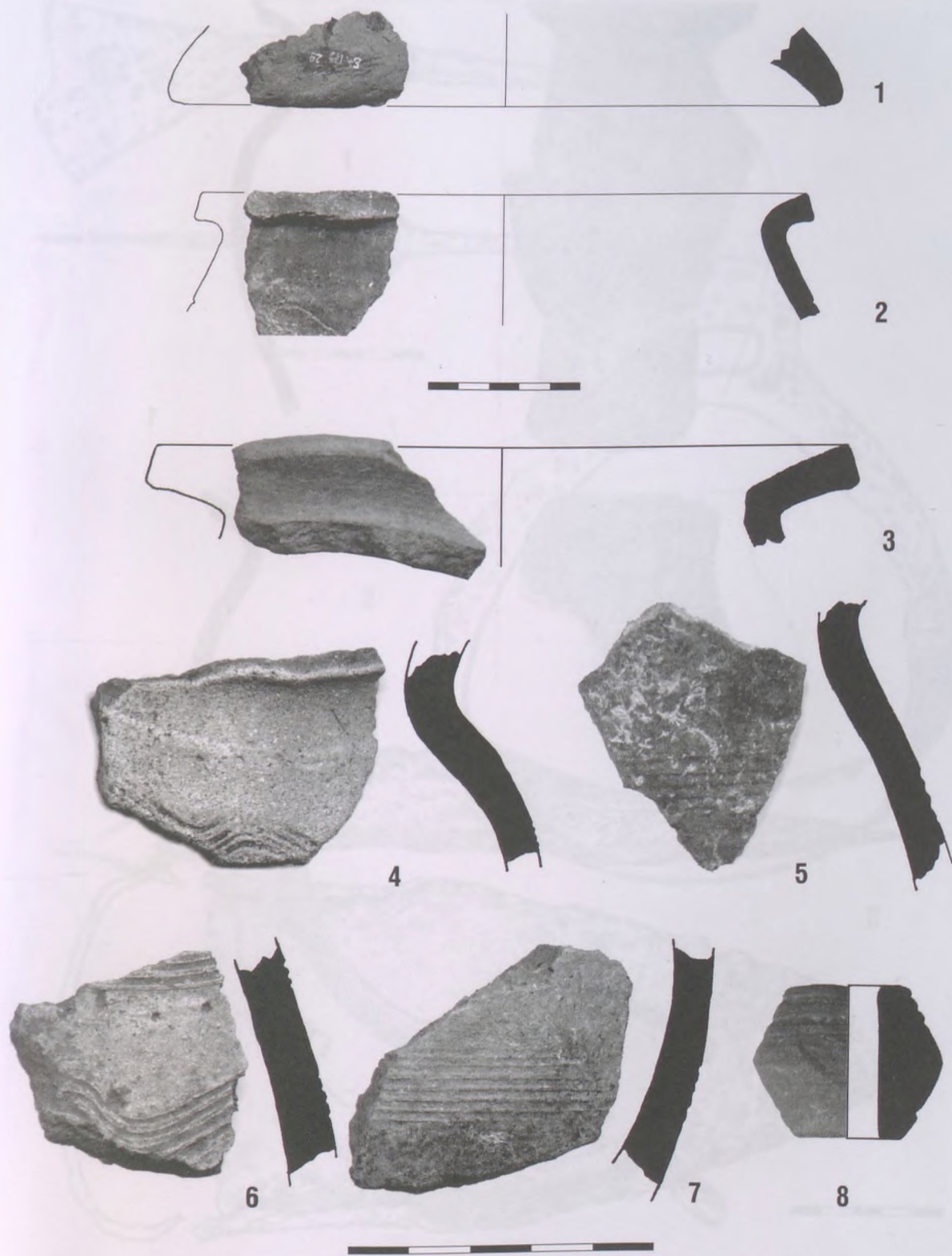
125. tábla

Kemecse-Ignác István szőlője, szelvények



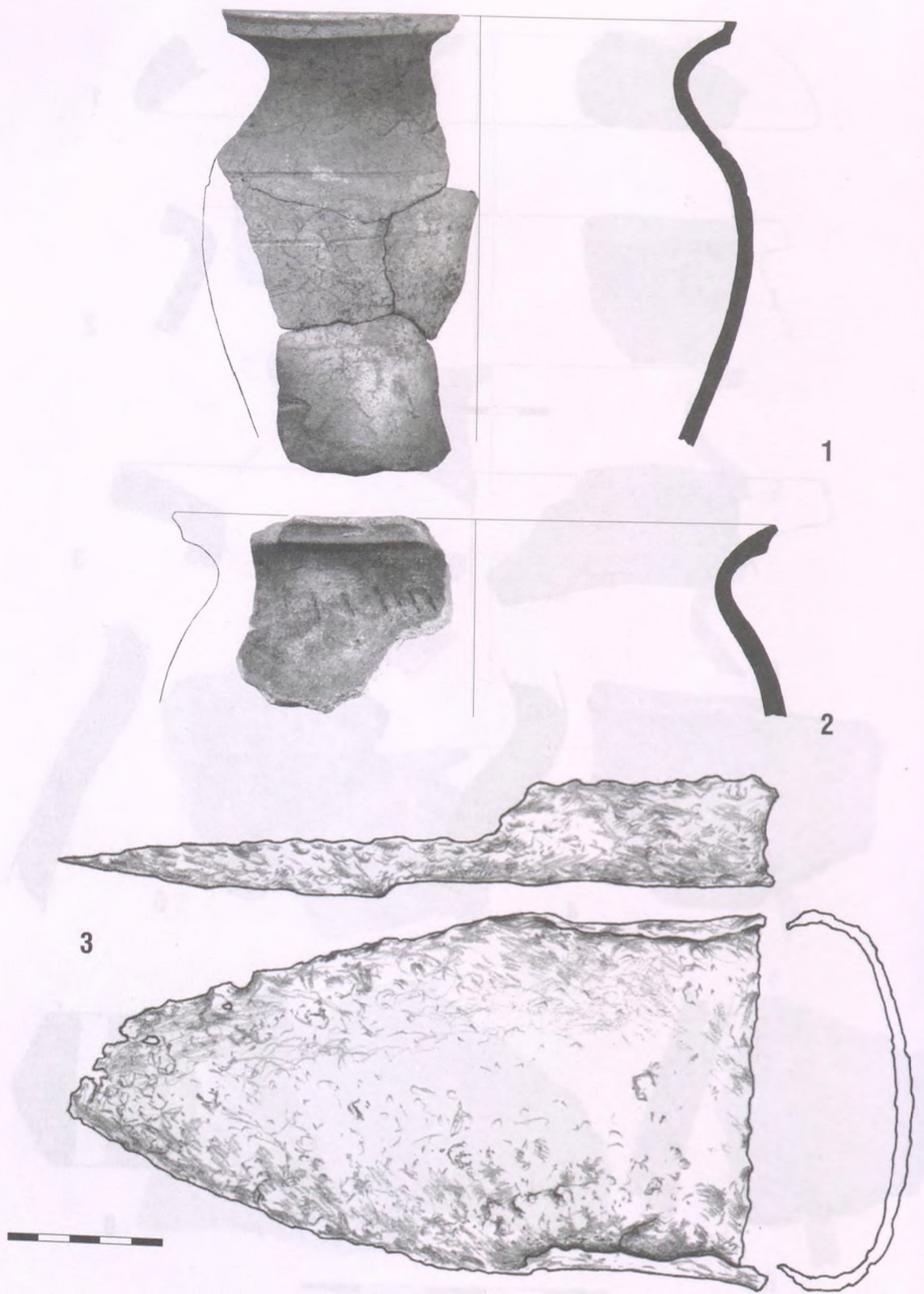
126. tábla

Kemecse-Ignác István szőlője 1-3., 5: 1. ház, 4: I. szelvény

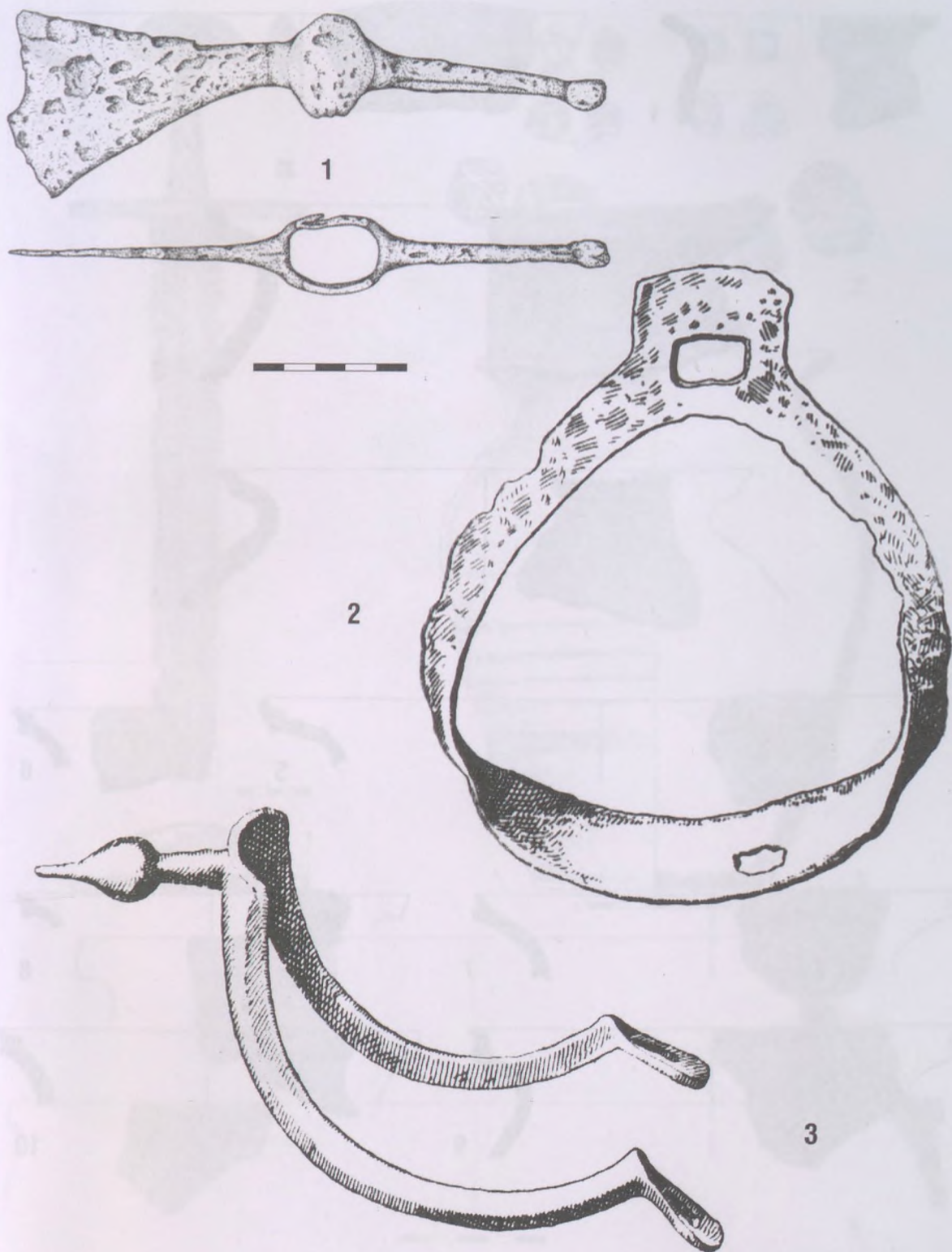


127. tábla

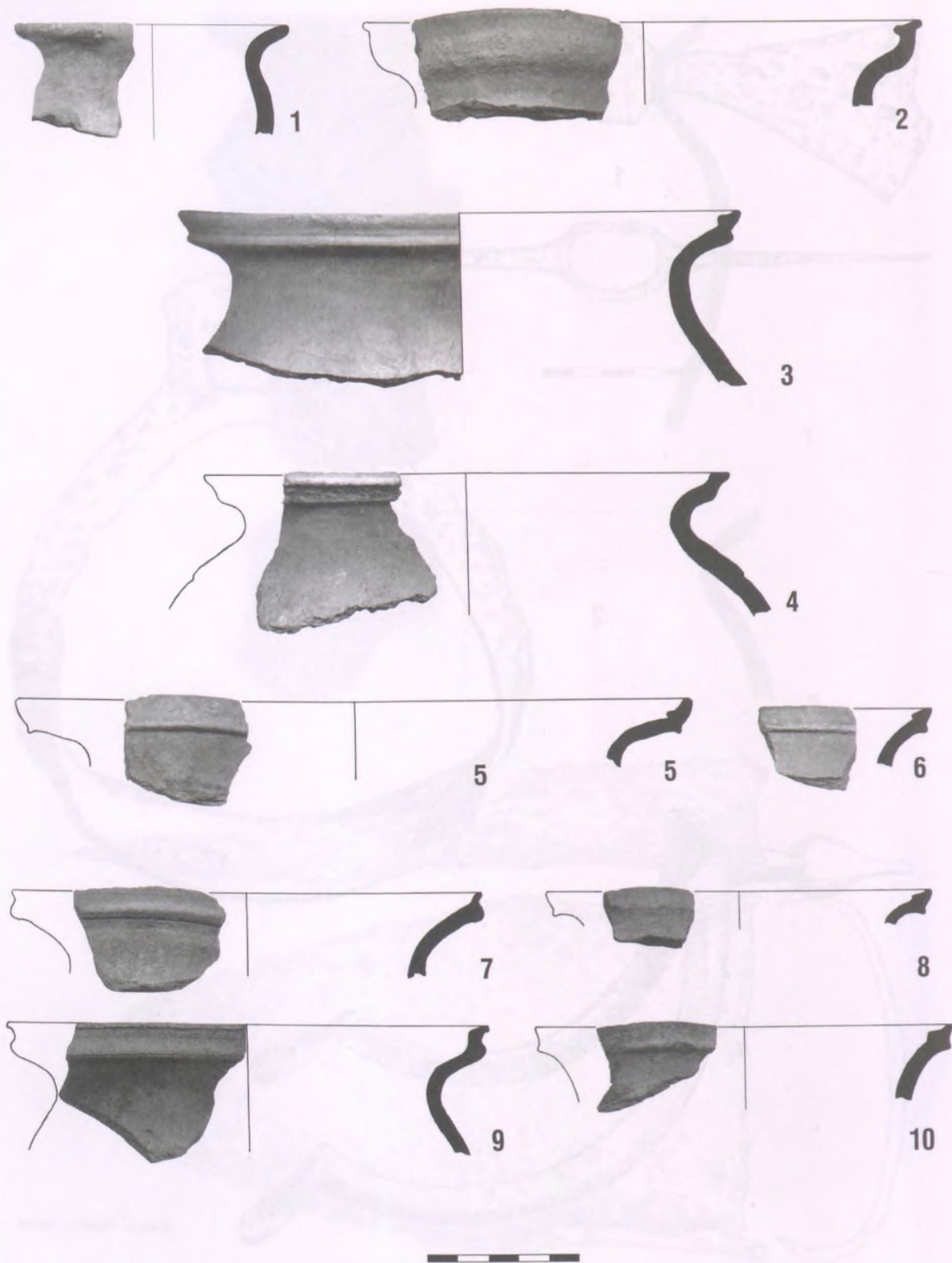
Kemecse-Leskó-tanya (Sarvay-tag)



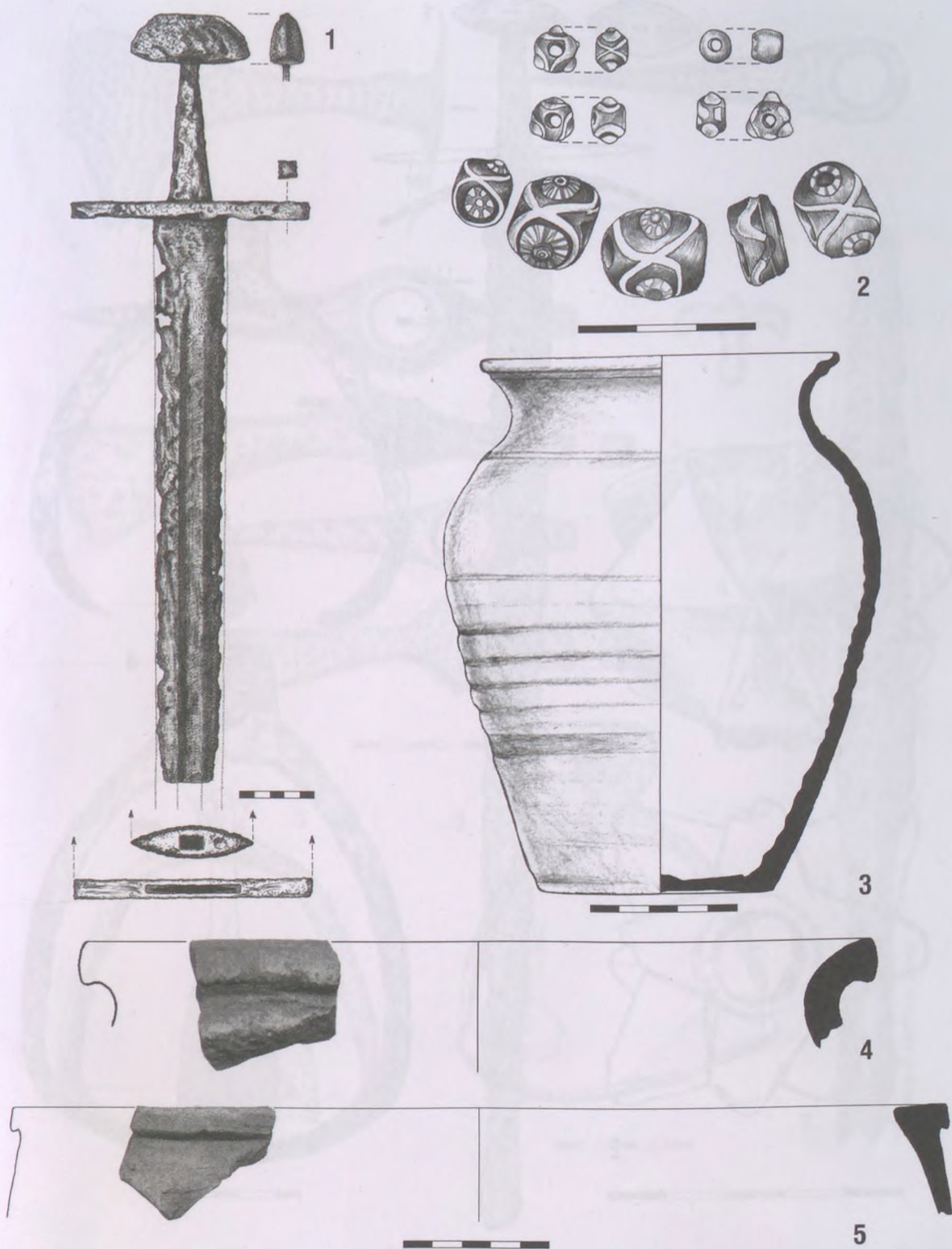
128. tábla  
Kisvárdá-Belterület



129. tábla  
Kisvárda-Csaba mező



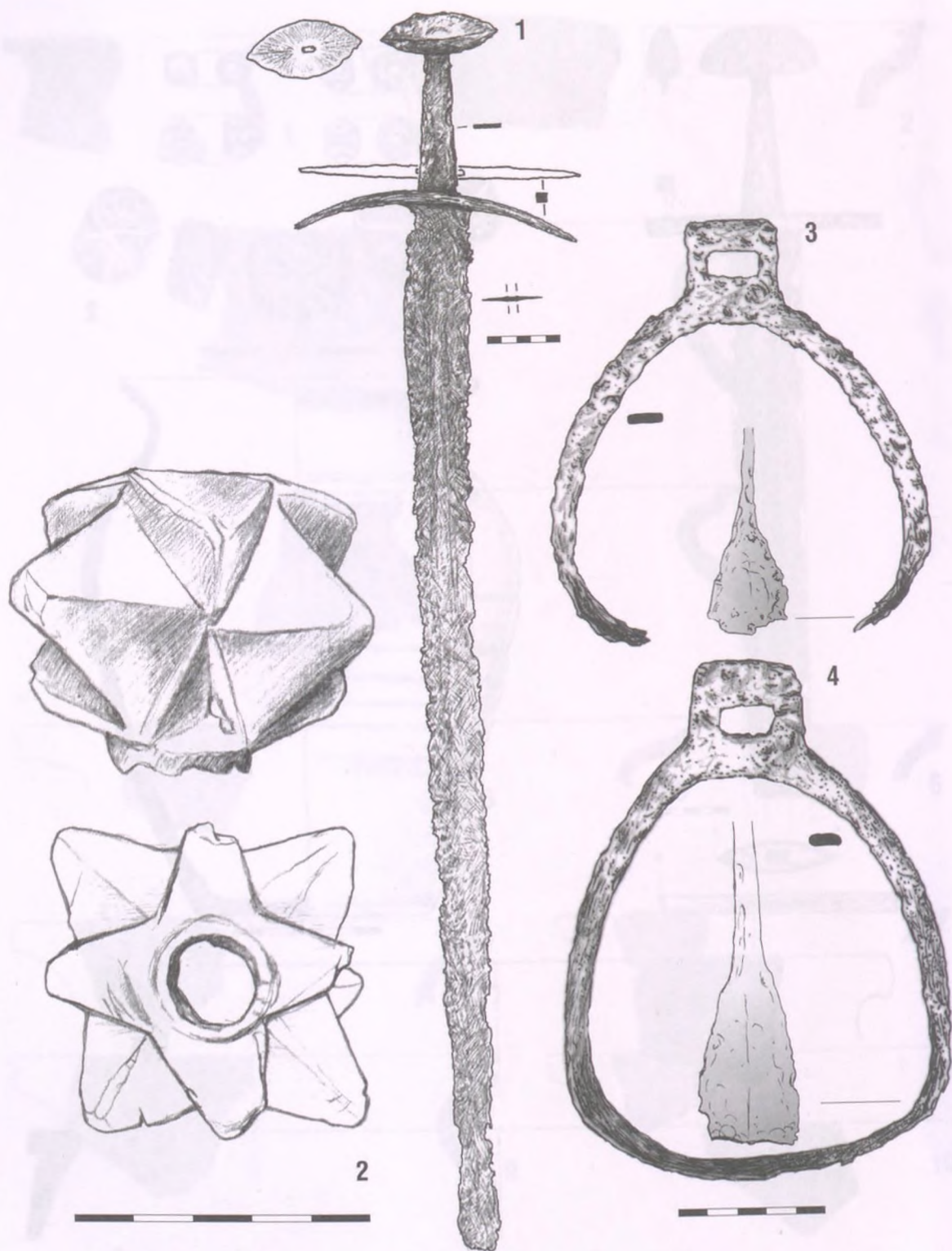
130. tábla  
 Kivárda 1: TV-torony, 2–10: Dögei határ



131. tábla

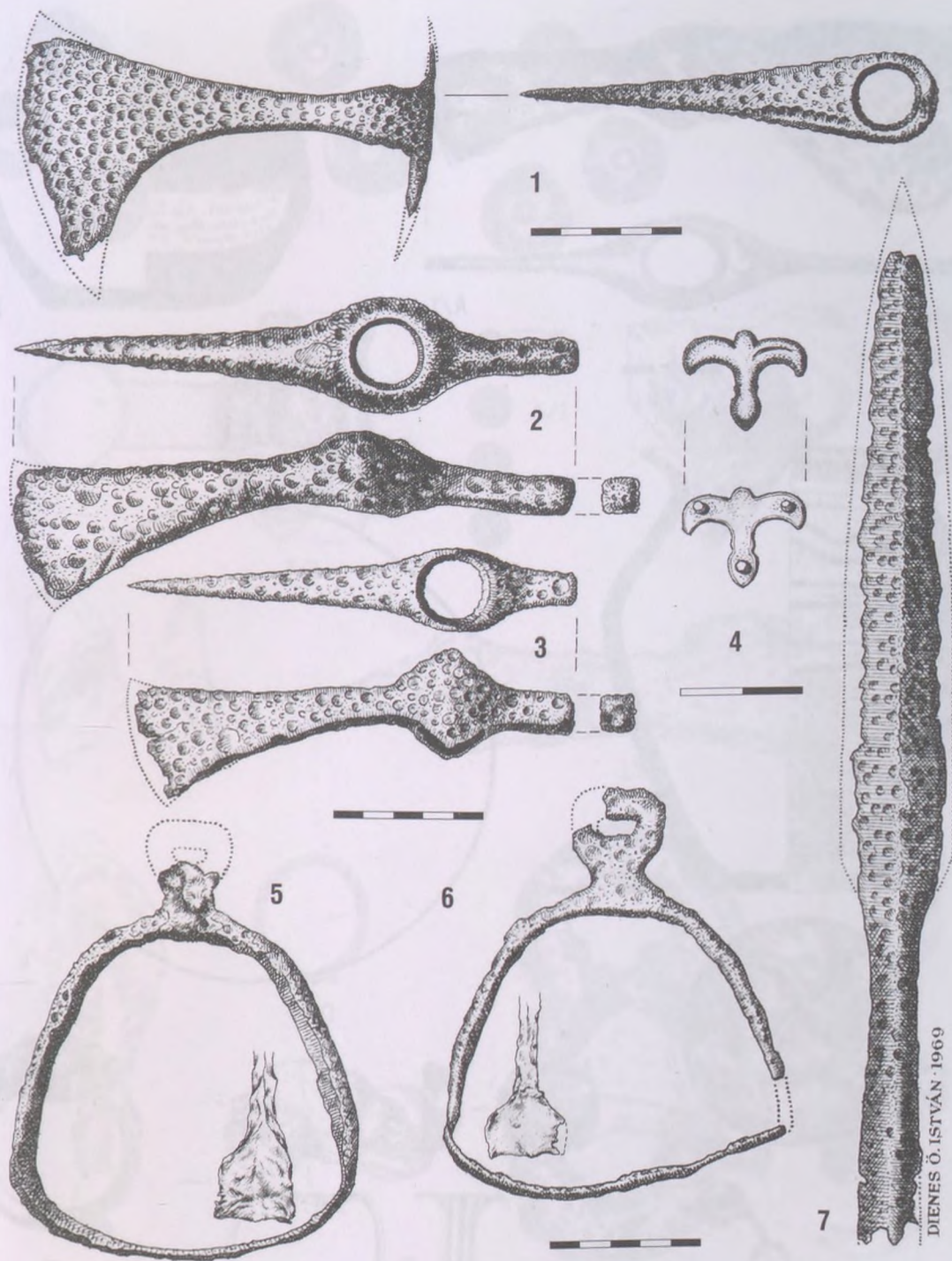
1: Kisvárdá–Gyár u., 2: Kisvárdá, közelebbről nem meghatározott helyről,  
 3: Kótaj–Belterület, Ibrányi Zsigmondné kertje, 4: Kótaj–Nagysóstó, 5: Kótaj–Balfi part



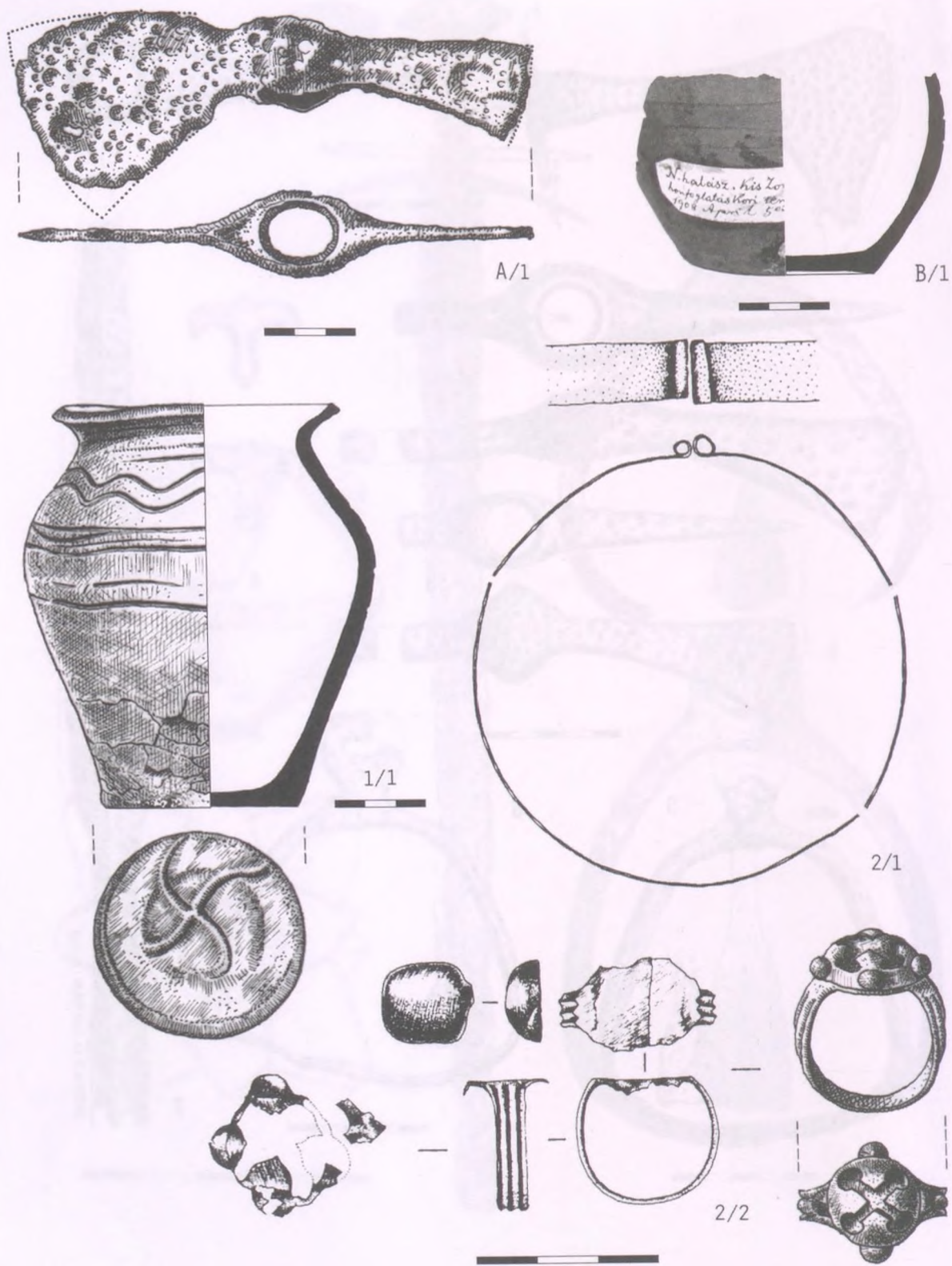


132. tábla

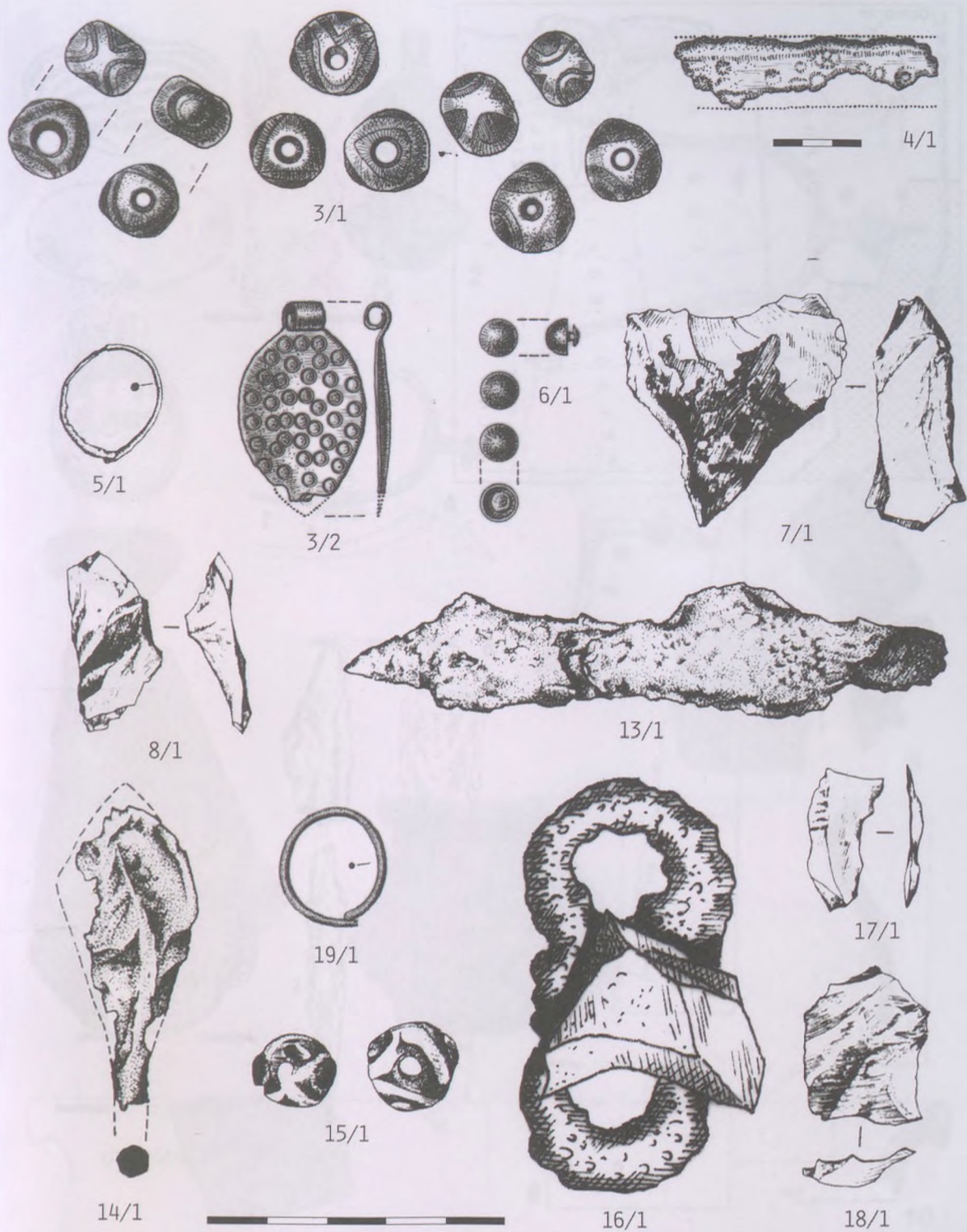
Kótaj 1: Várrét, 2: Szőlő, 3–4: Teleki László birtoka



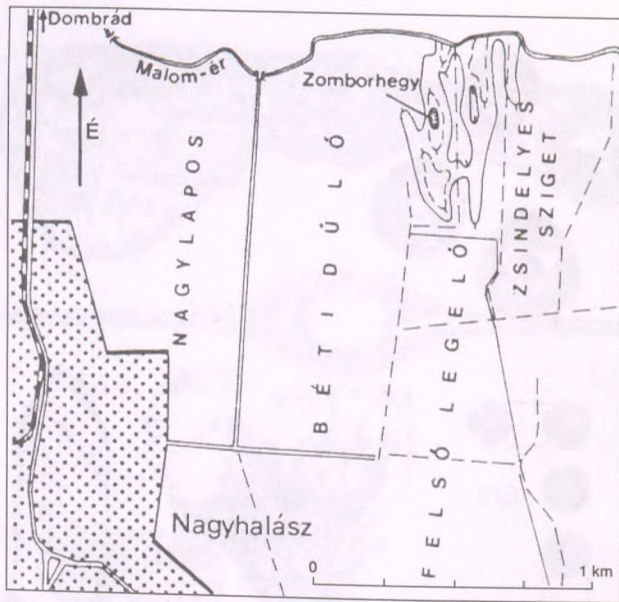
133. tábla  
Nagyhalász-Homok-tanya



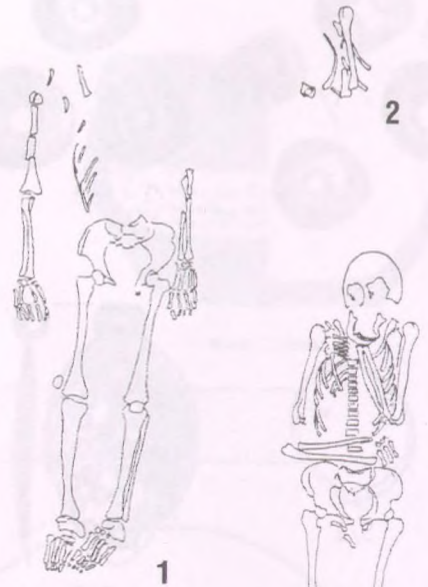
134. tábla  
Nagyhalász–Kiszombor-hegy A–B., 1–2. sír



135. tábla  
 Nagyhalász-Kiszombor-hegy 3-18. sír

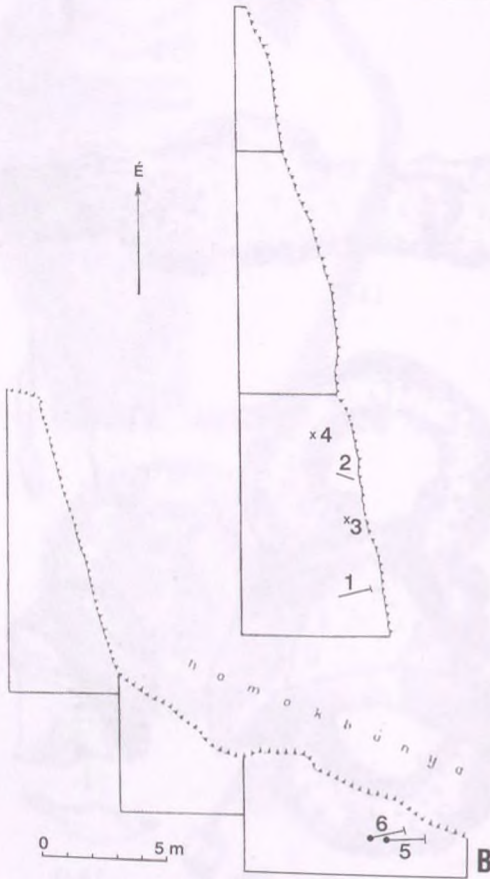


A



1

2



B



5



5/1



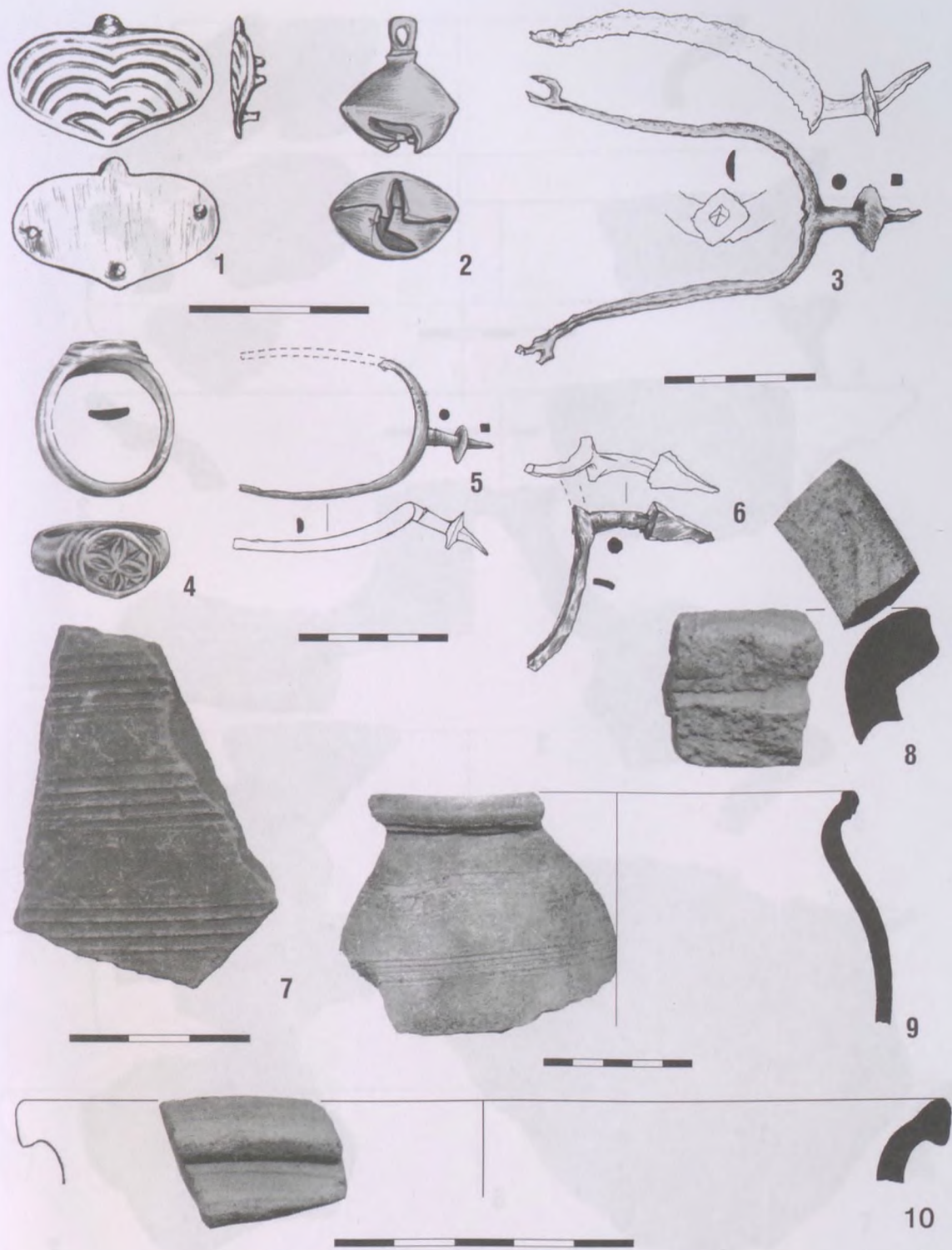
6



szóróvány

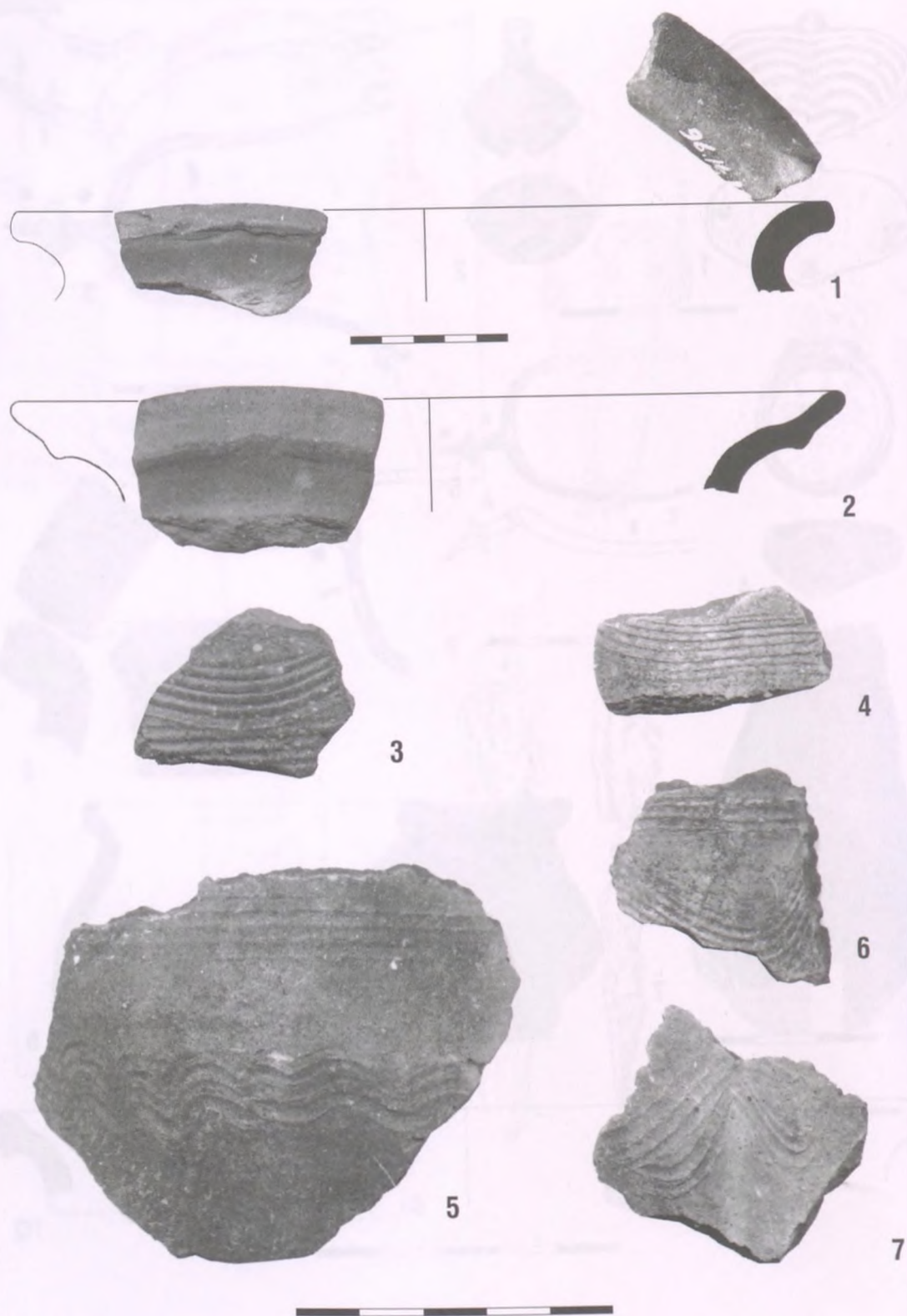
136. tábla

Nagyhalász–Kiszombor-hegy 1–6. sír (KOVÁCS 1989A. 1. kép alapján)



137. tábla

1–2: Nagyhalász–Nesze kocsmá, 3–7: Nagyhalász, közelebről nem meghatározott helyről,  
8–10: Nyírbogdány–Darvas

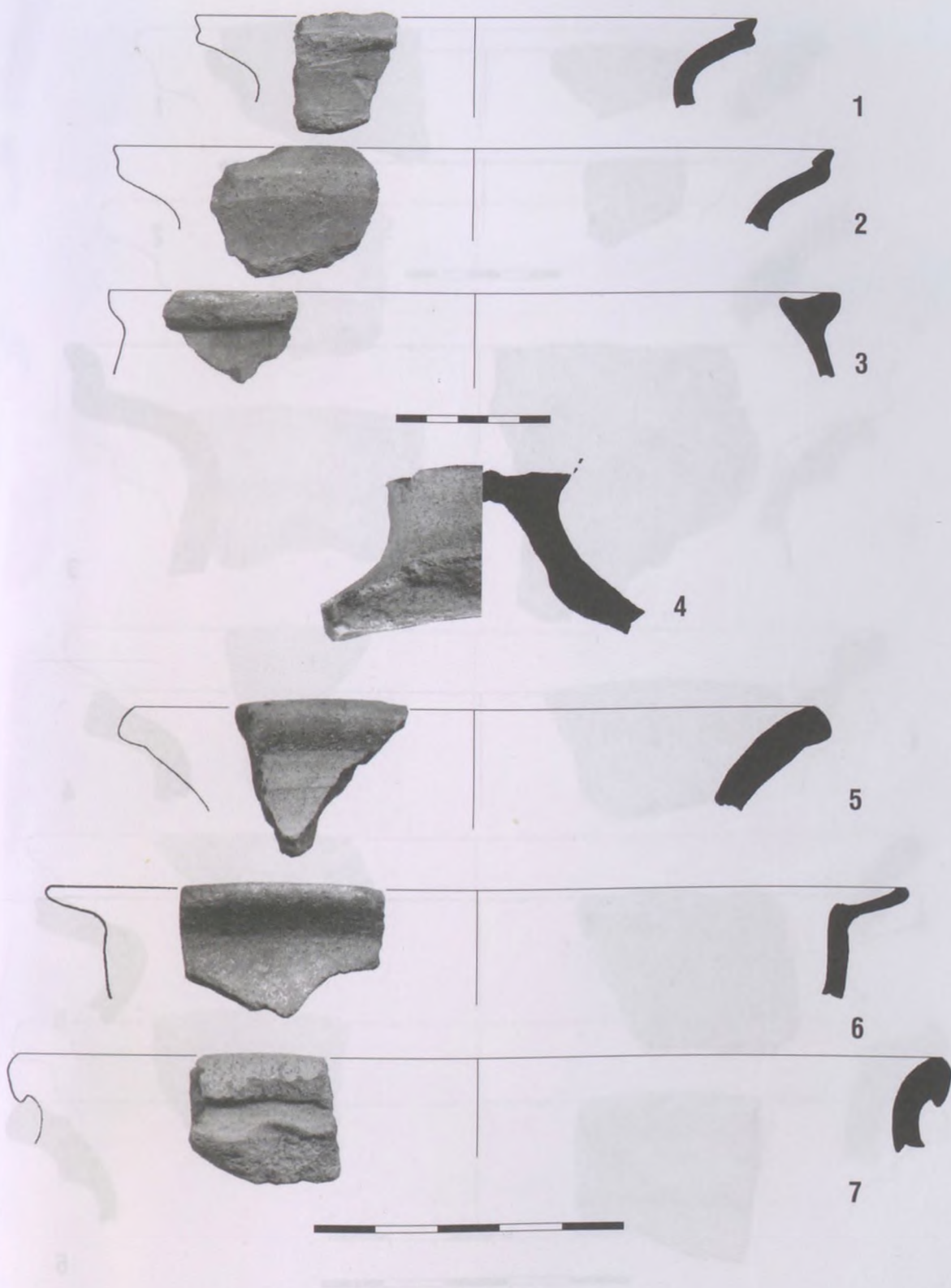


**138. tábla**

Nyírbogdány–Darvas

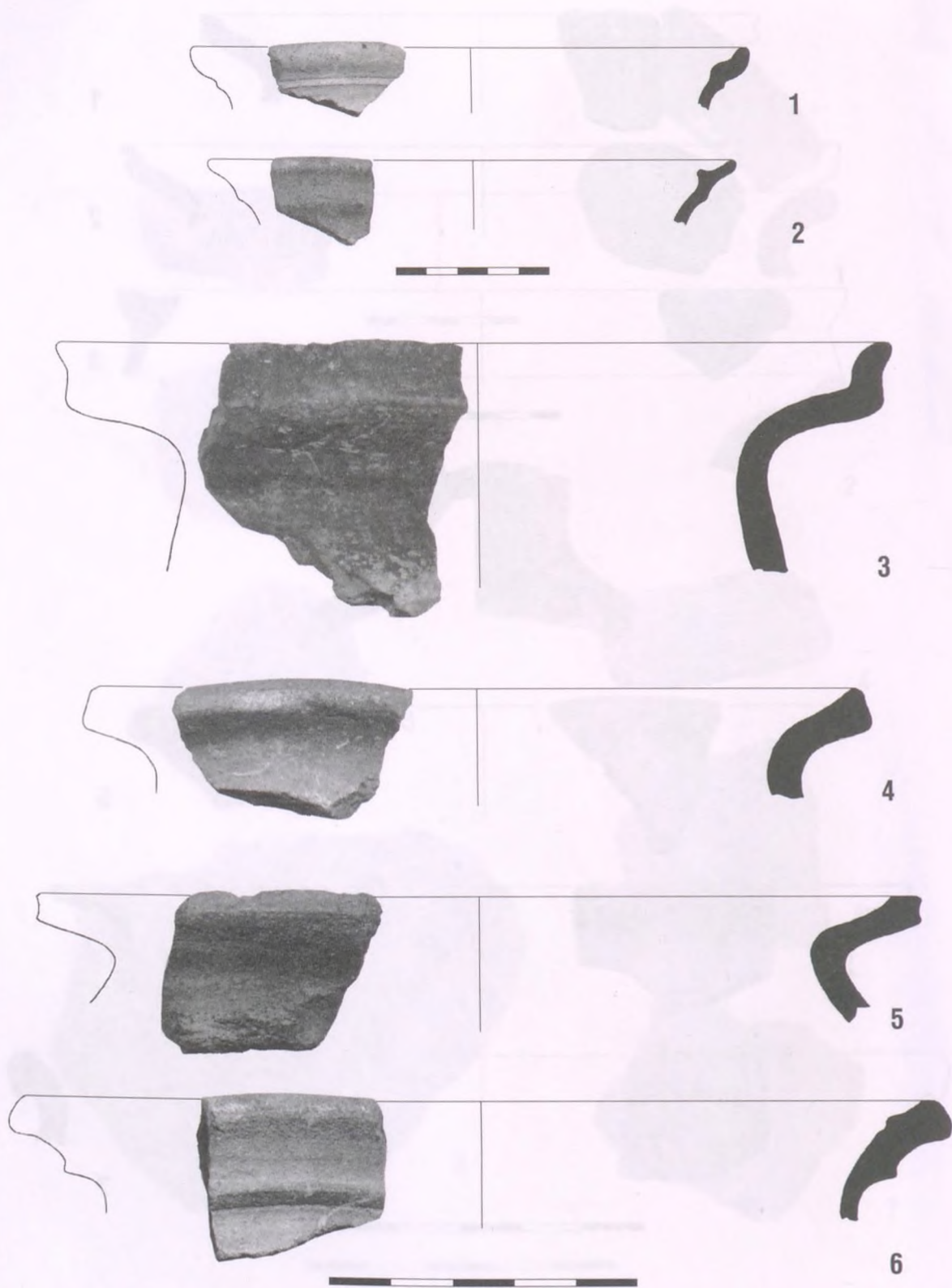
1, 4, 7: III. szelvény, 2: II. szelvény 1. ásónyom,

3: I. szelvény 1. ásónyom, 5: 2/c. objektum, 6: III. szelvény 1. ásónyom

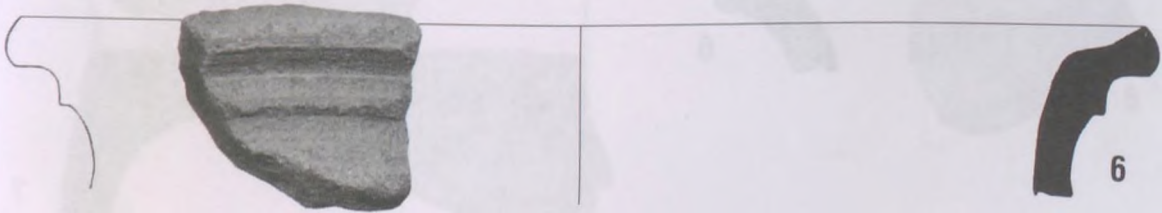
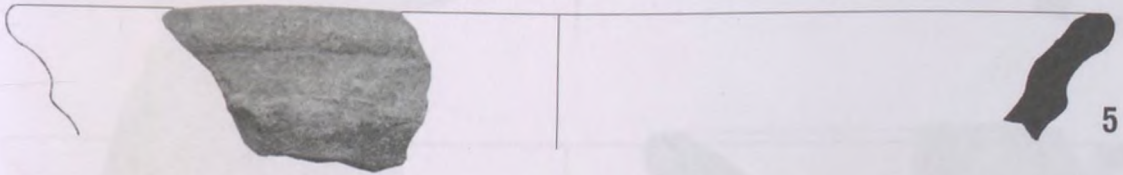
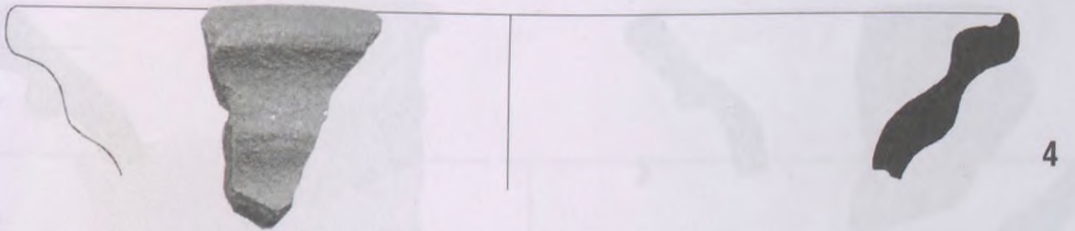
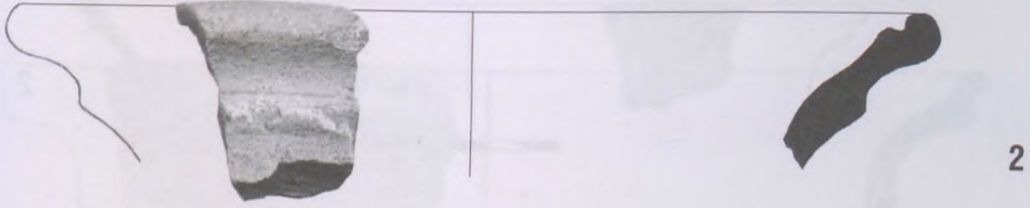
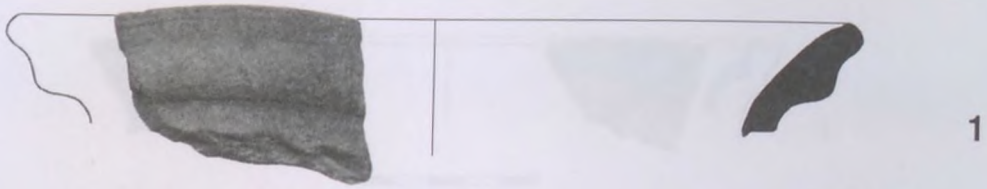


139. tábla  
Nyírbogdány–Hene

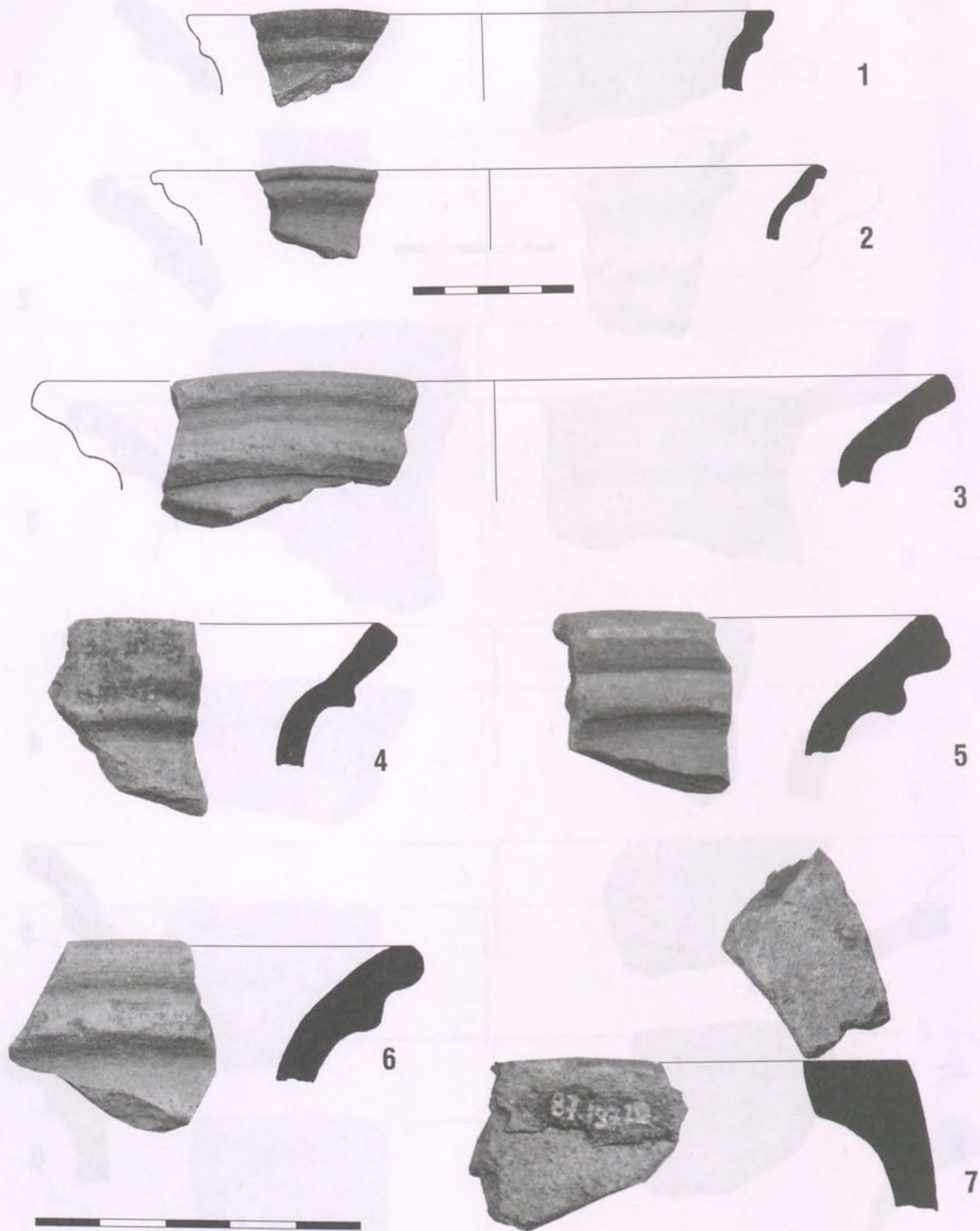




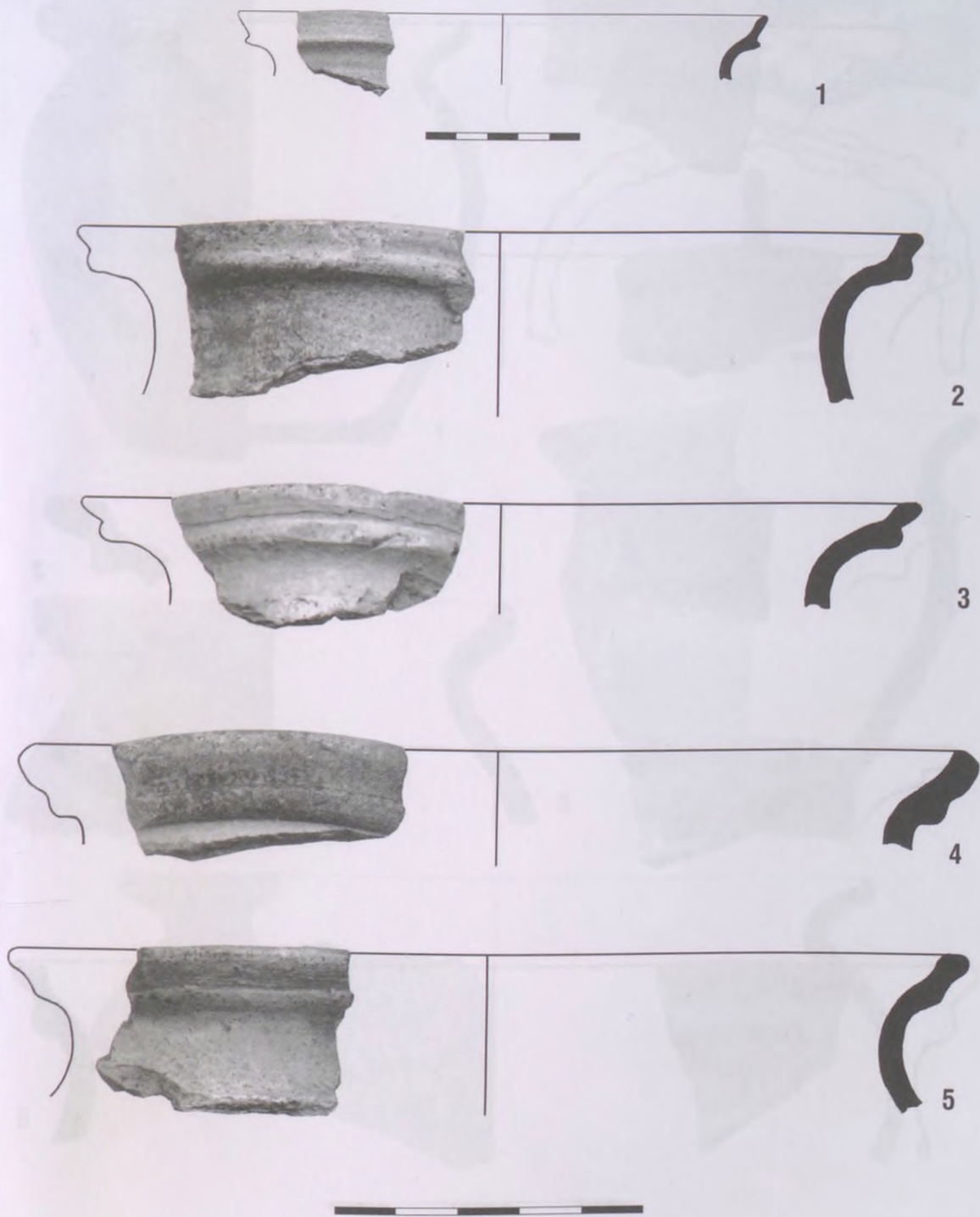
140. tábla  
Nyírbogdány–Hene



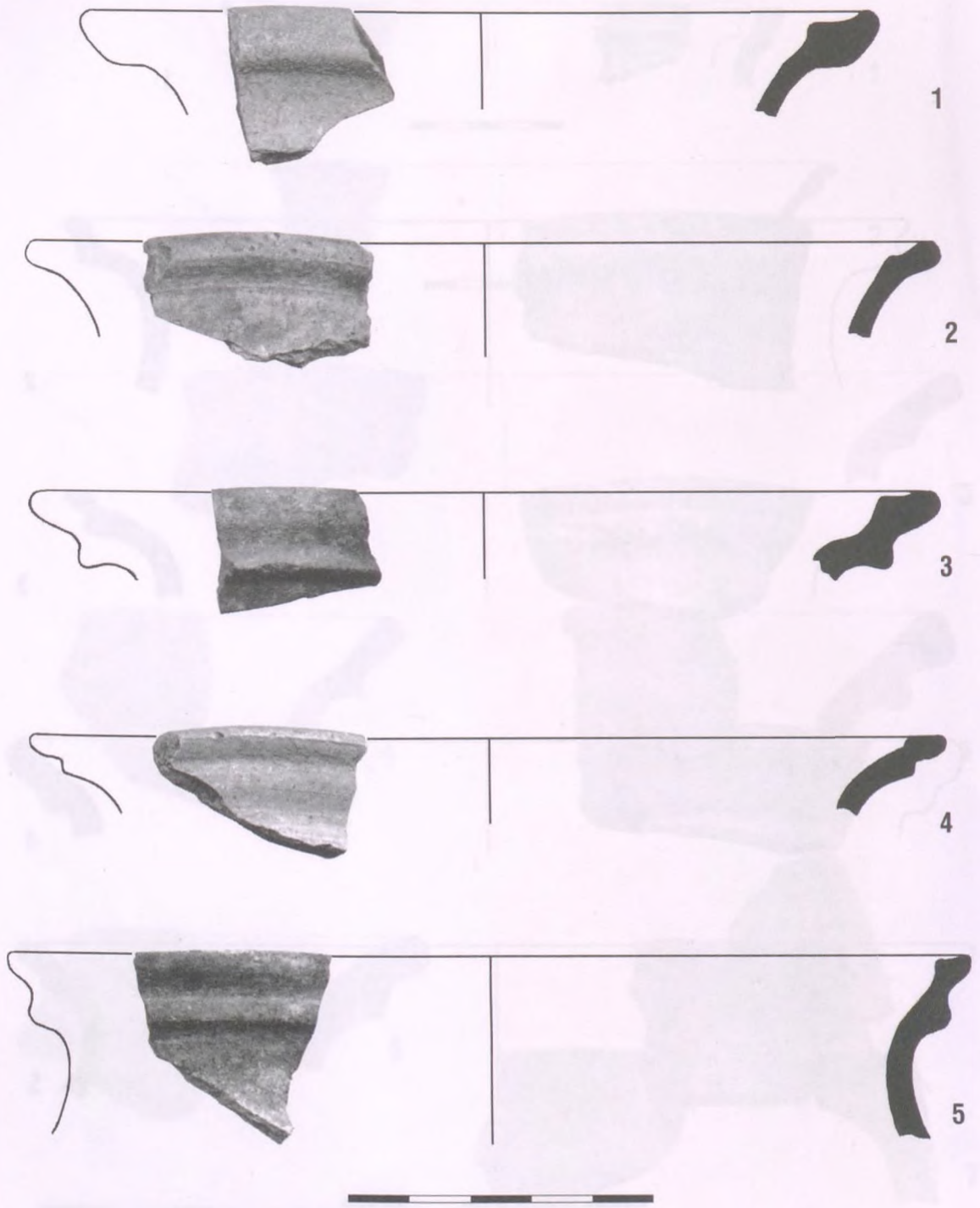
141. tábla  
Nyírbogdány–Hene



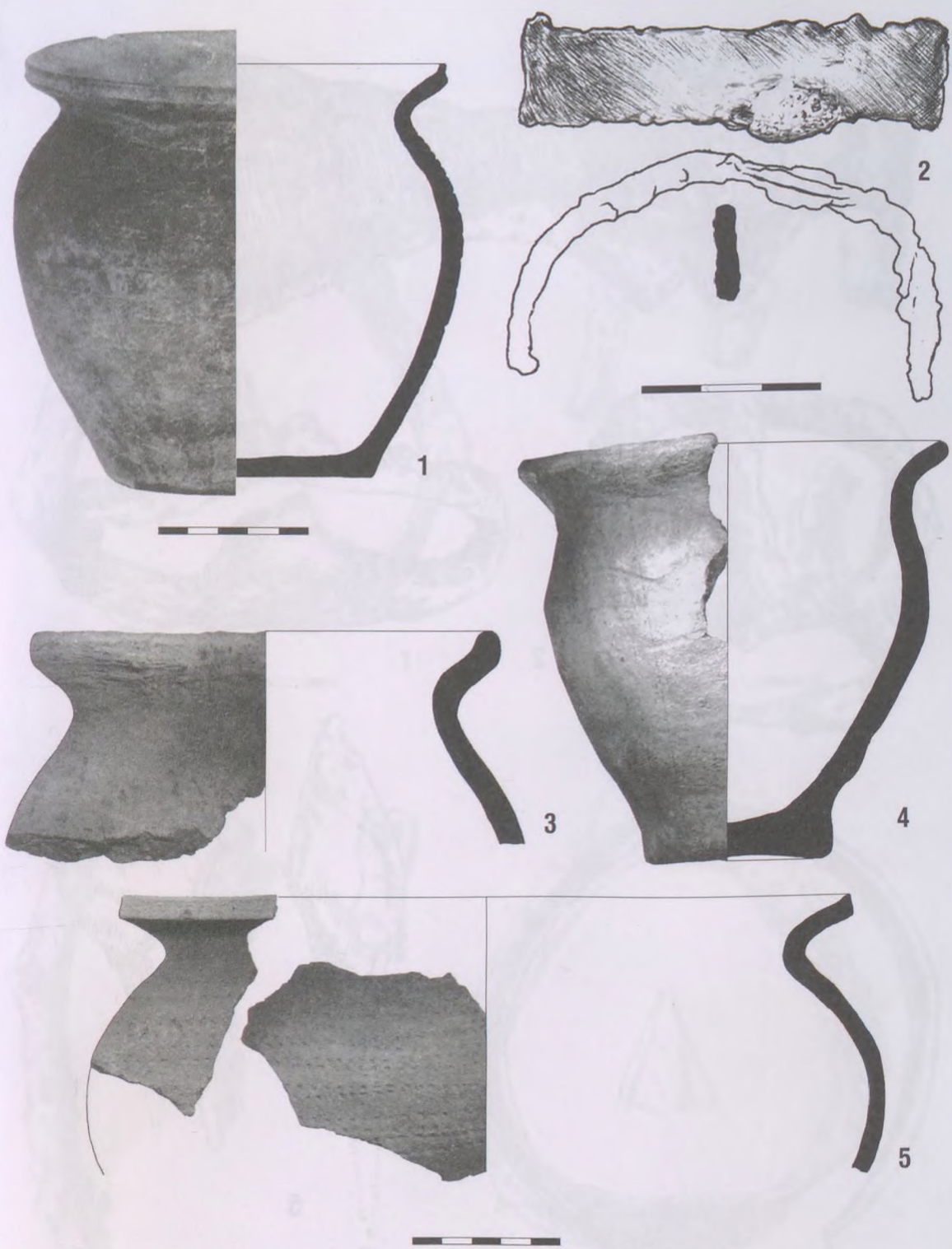
142. tábla  
Nyírbogdány–Hene



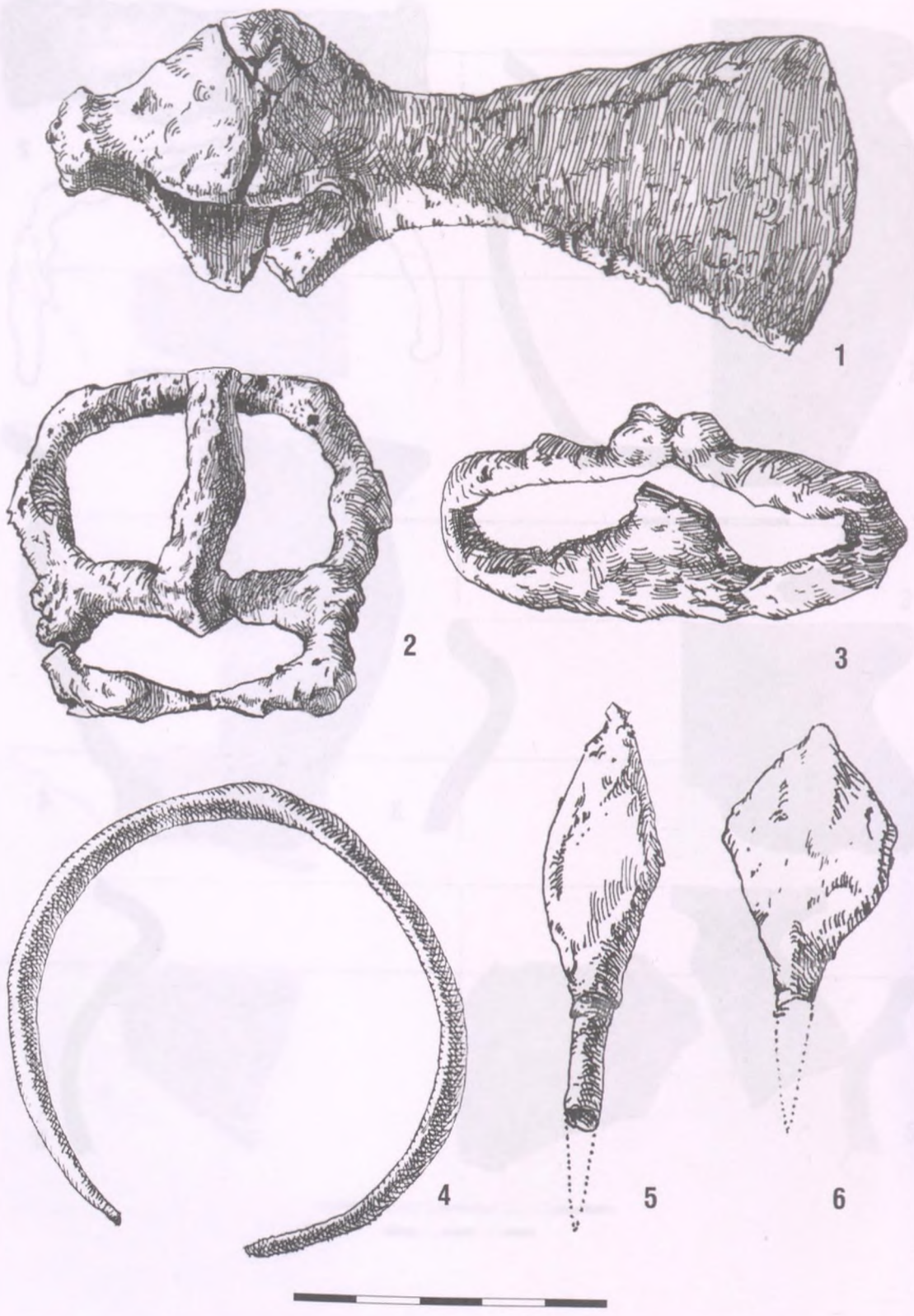
143. tábla  
Nyírbogdány-Telek



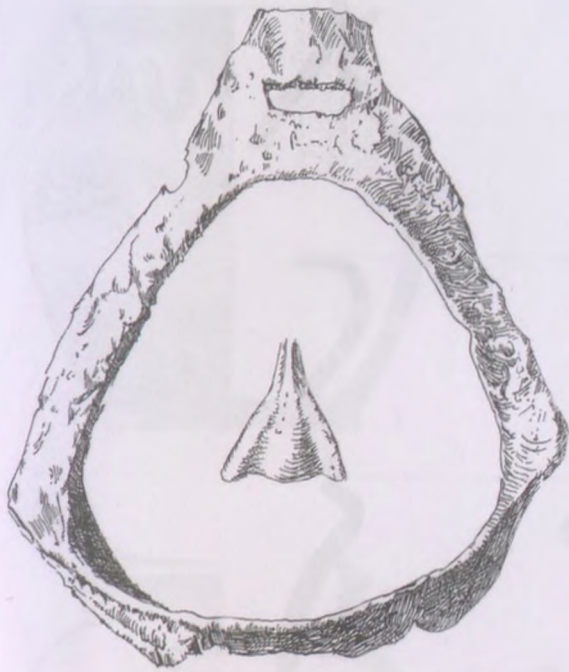
144. tábla  
Nyírbogdány-Telek



145. tábla  
Paszab-Belterület



146. tábla  
Paszab-Belterület



1



2



3

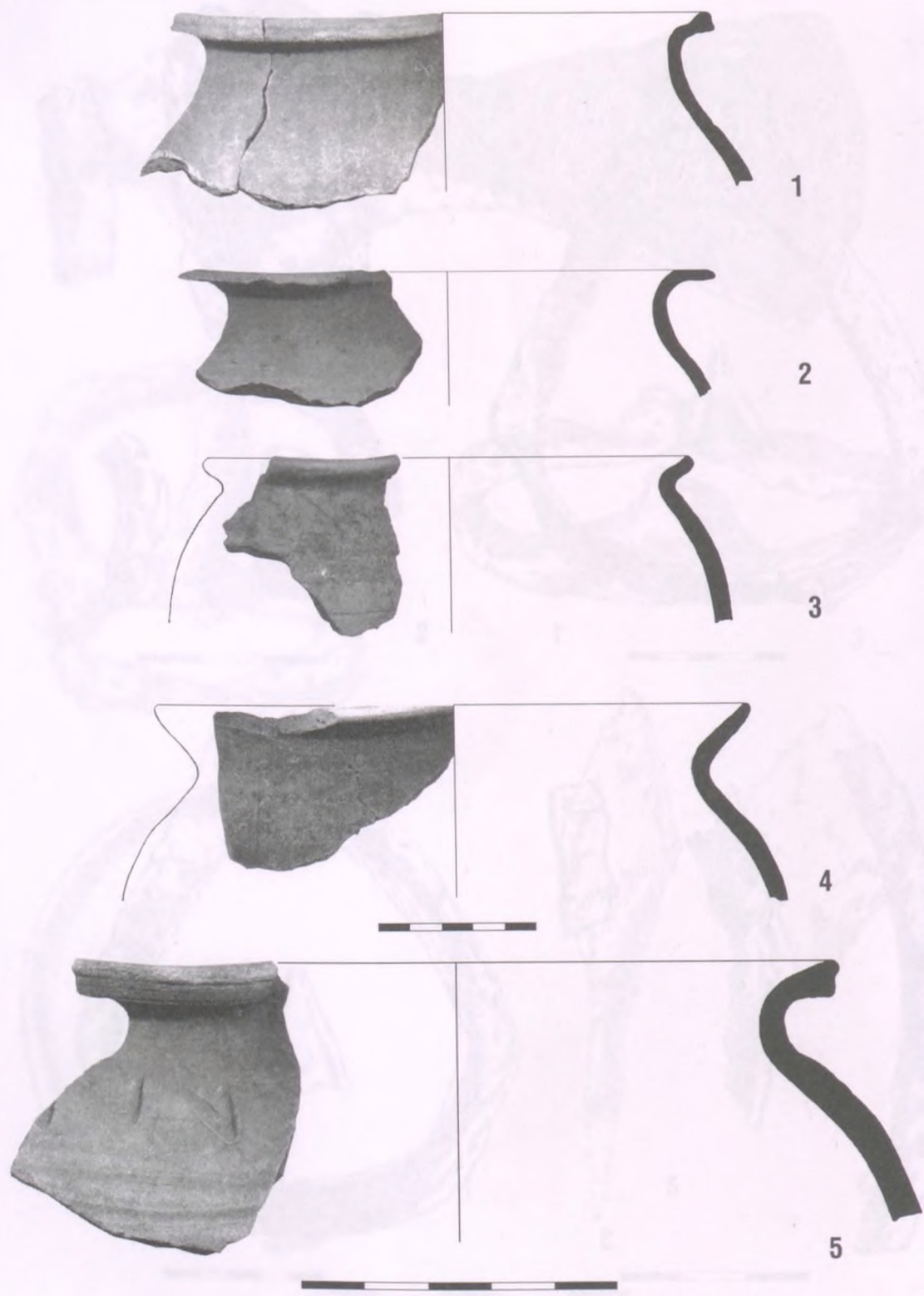


4

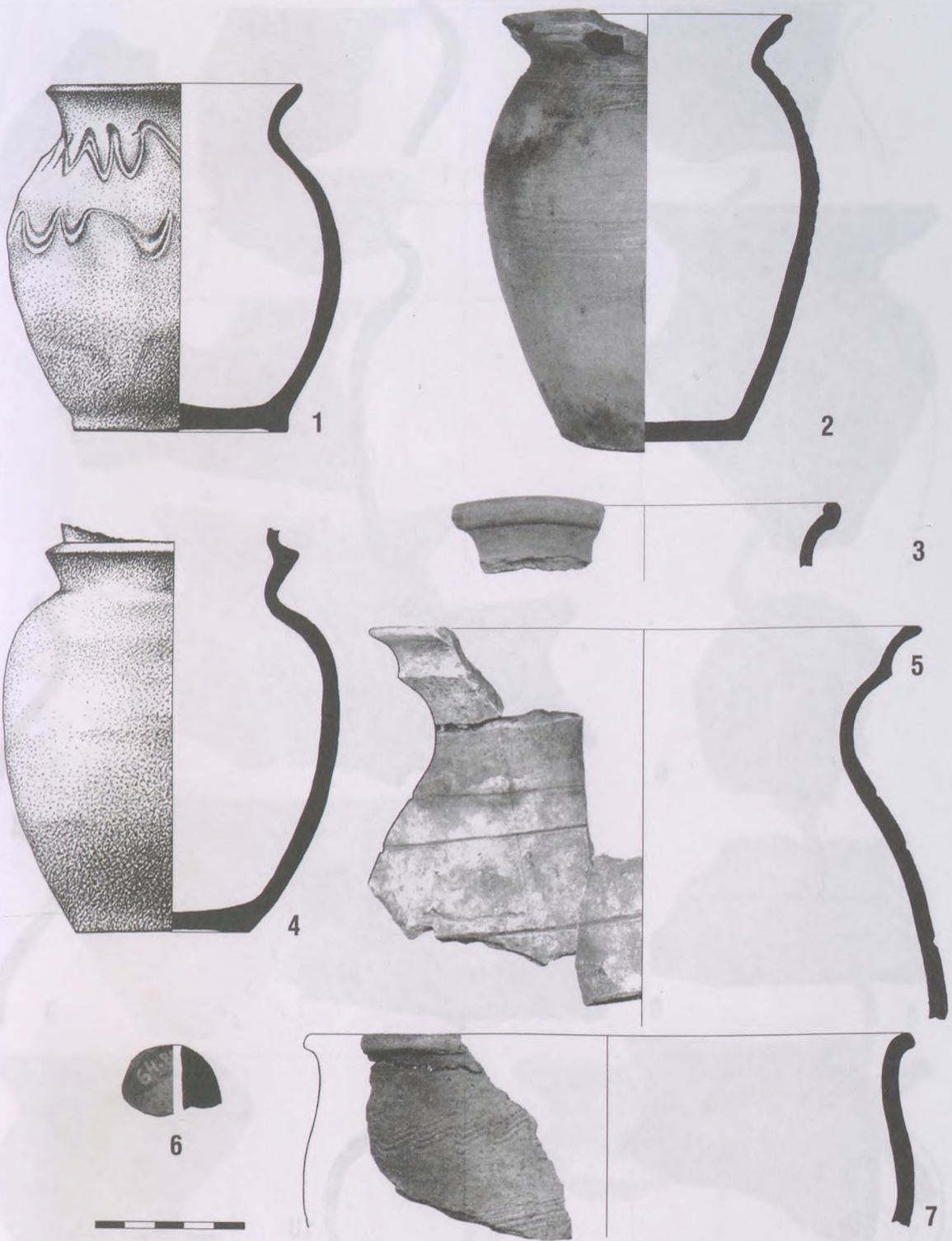
Kiss L.  
1935

147. tábla  
Paszab-Belterület



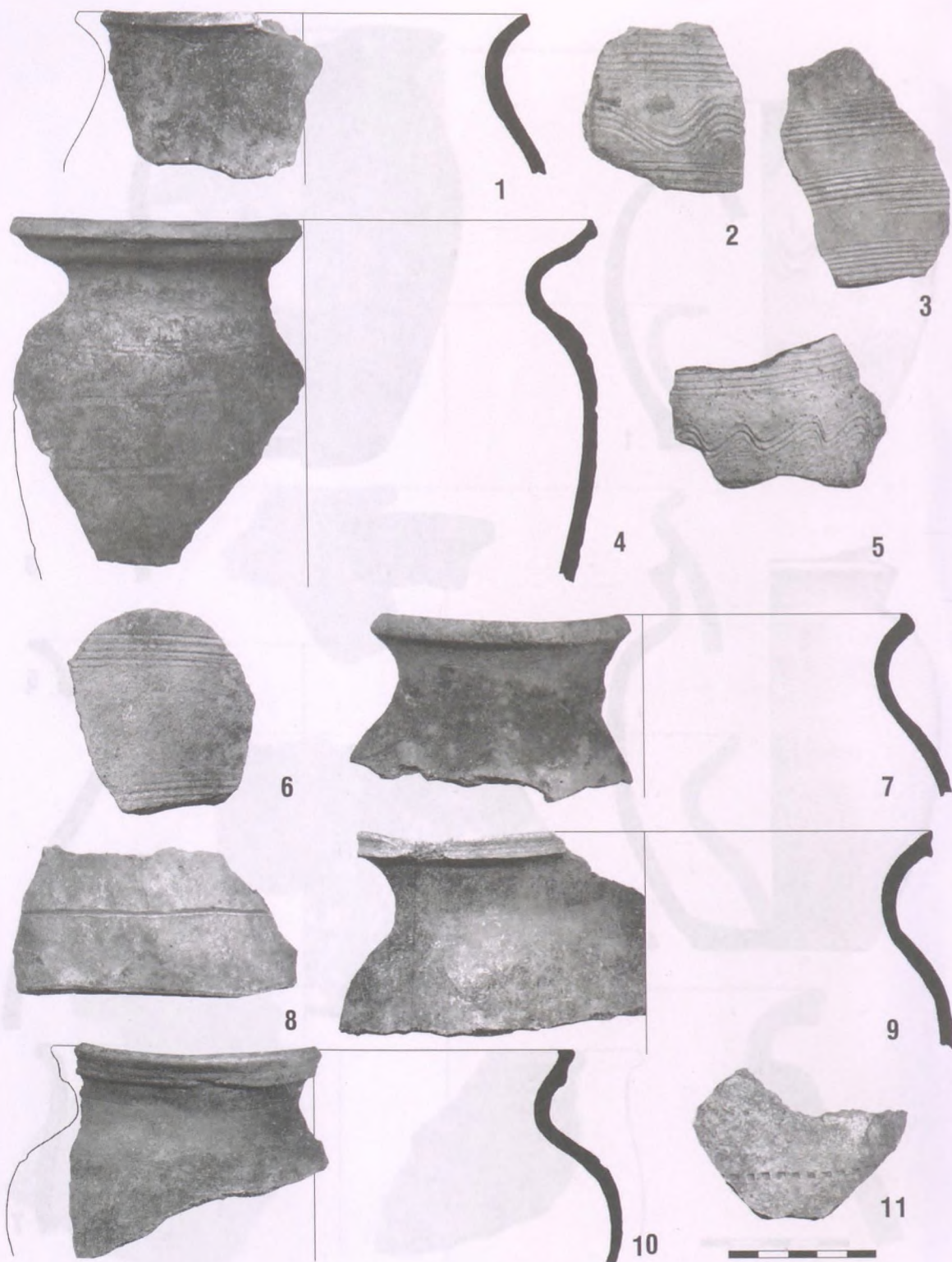


148. tábla  
 Paszab 1: Bényepart 2-5: Belterület

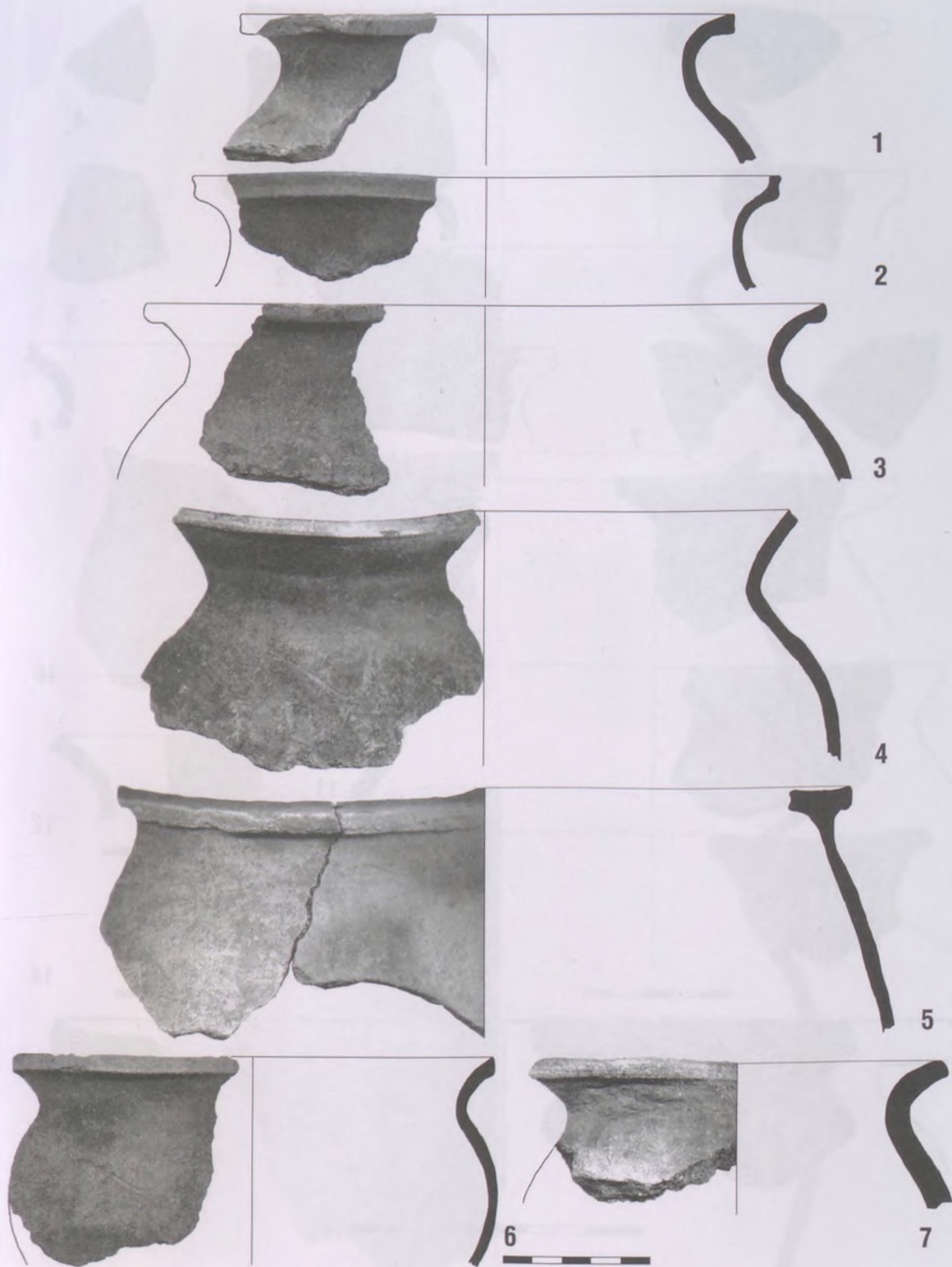


149. tábla

Paszab 1, 2, 4, 6: Belterület, 3, 5, 7: Bényepart



150. tábla  
Paszab-Bényepart

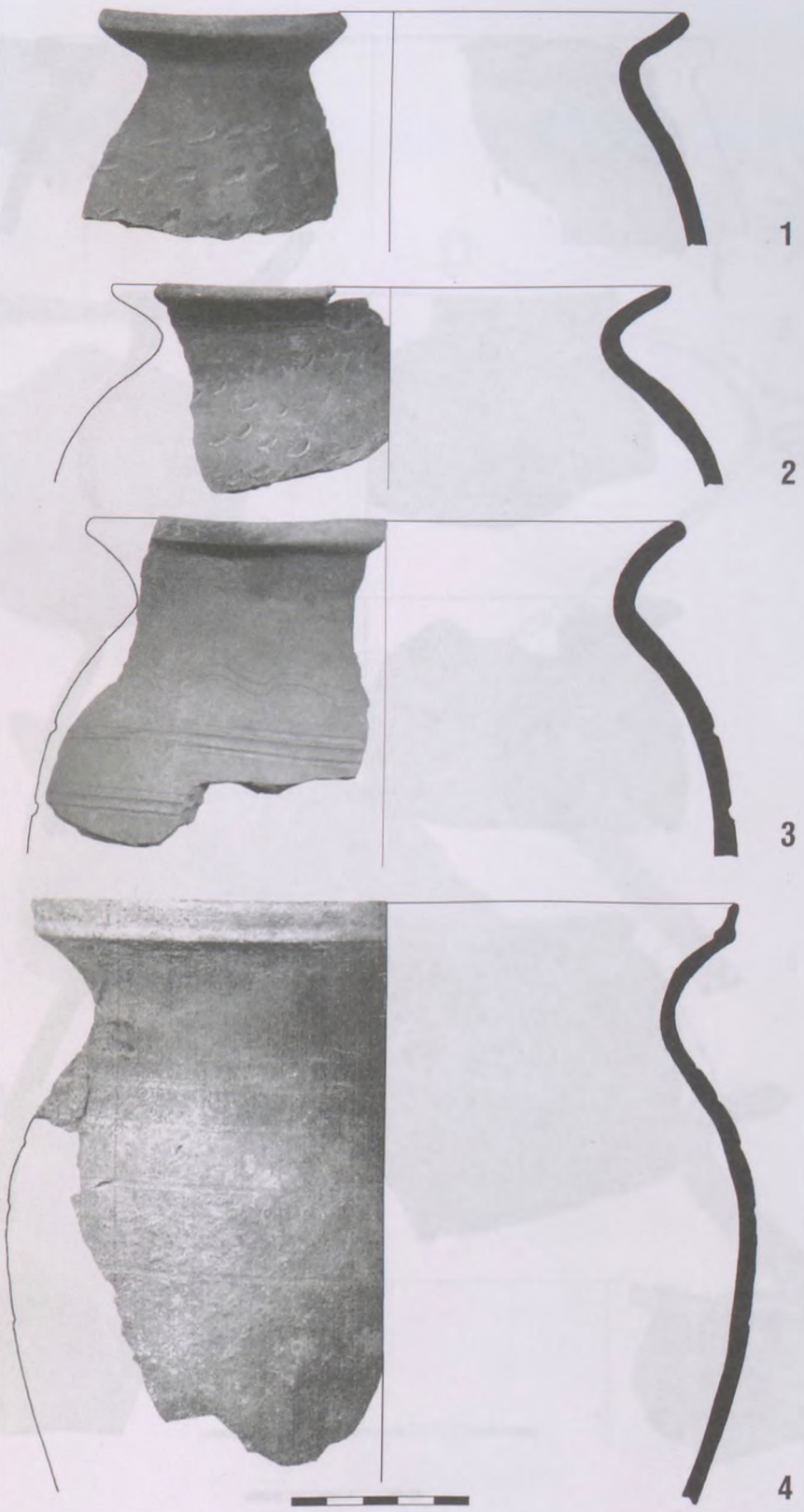


151. tábla  
 Paszab-Bényepart

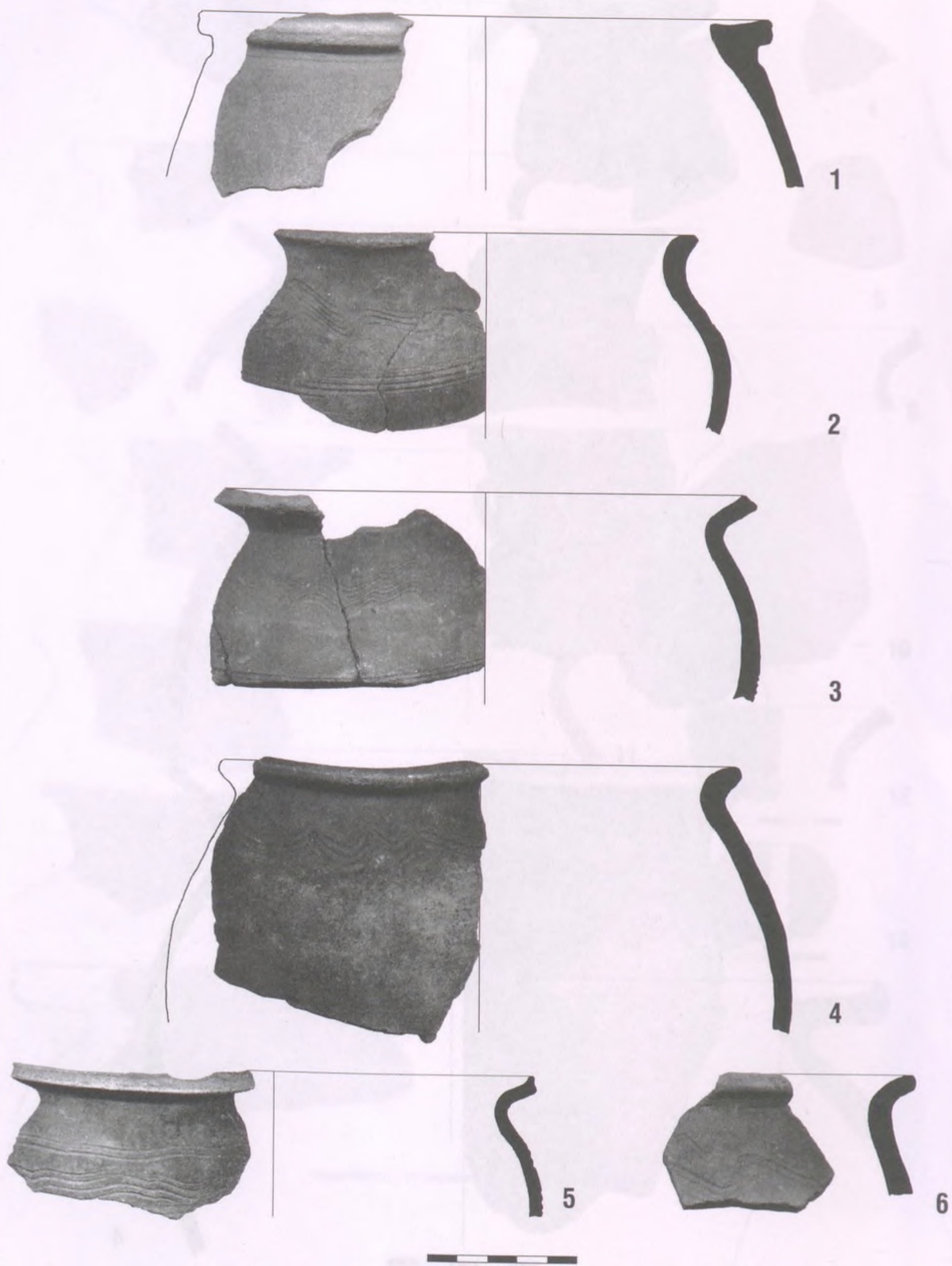


152. tábla

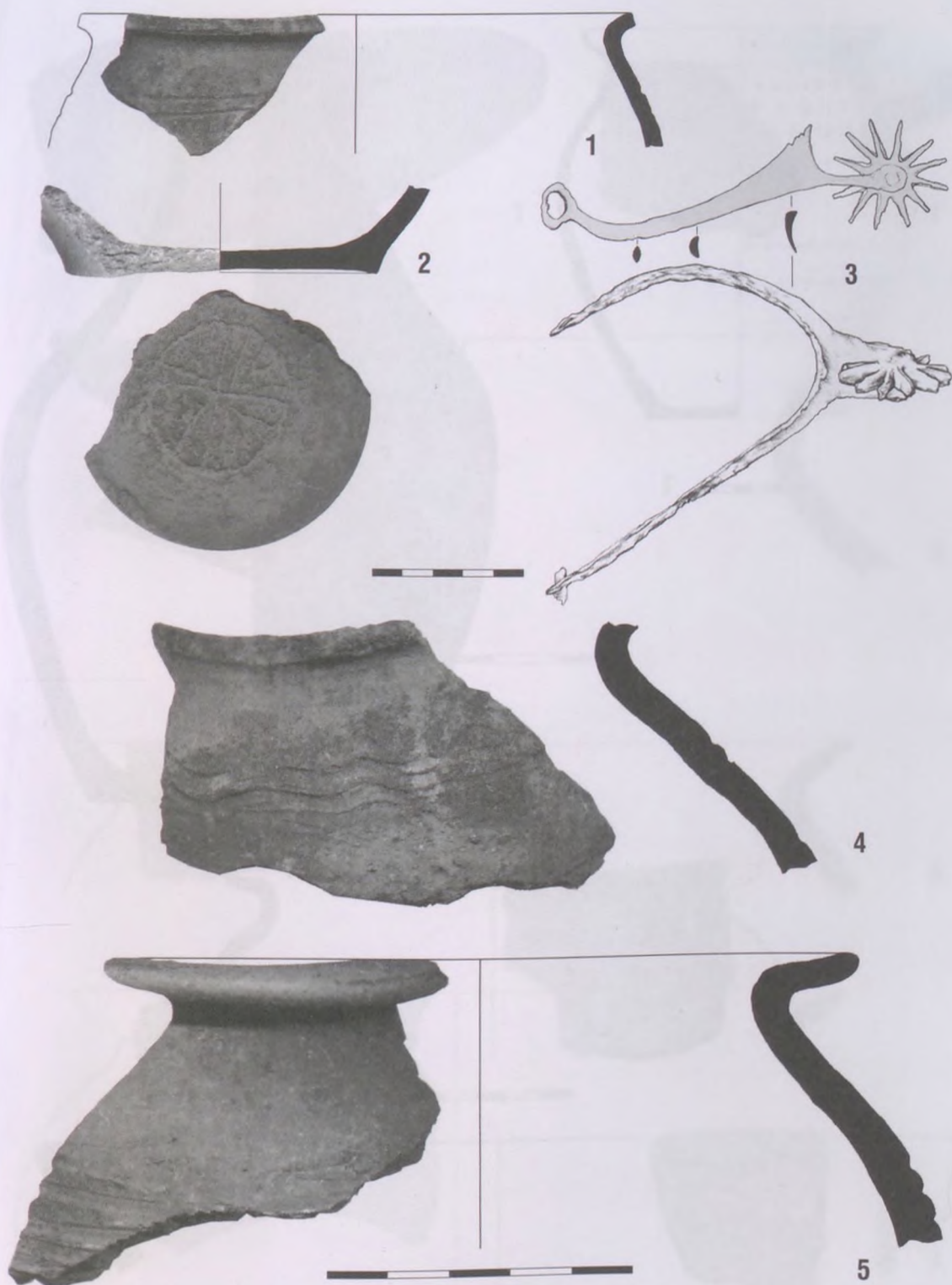
Paszab 1–13: Bényepart, 14–15: közelebről nem meghatározott helyről



153. tábla  
Paszab-Bényepart



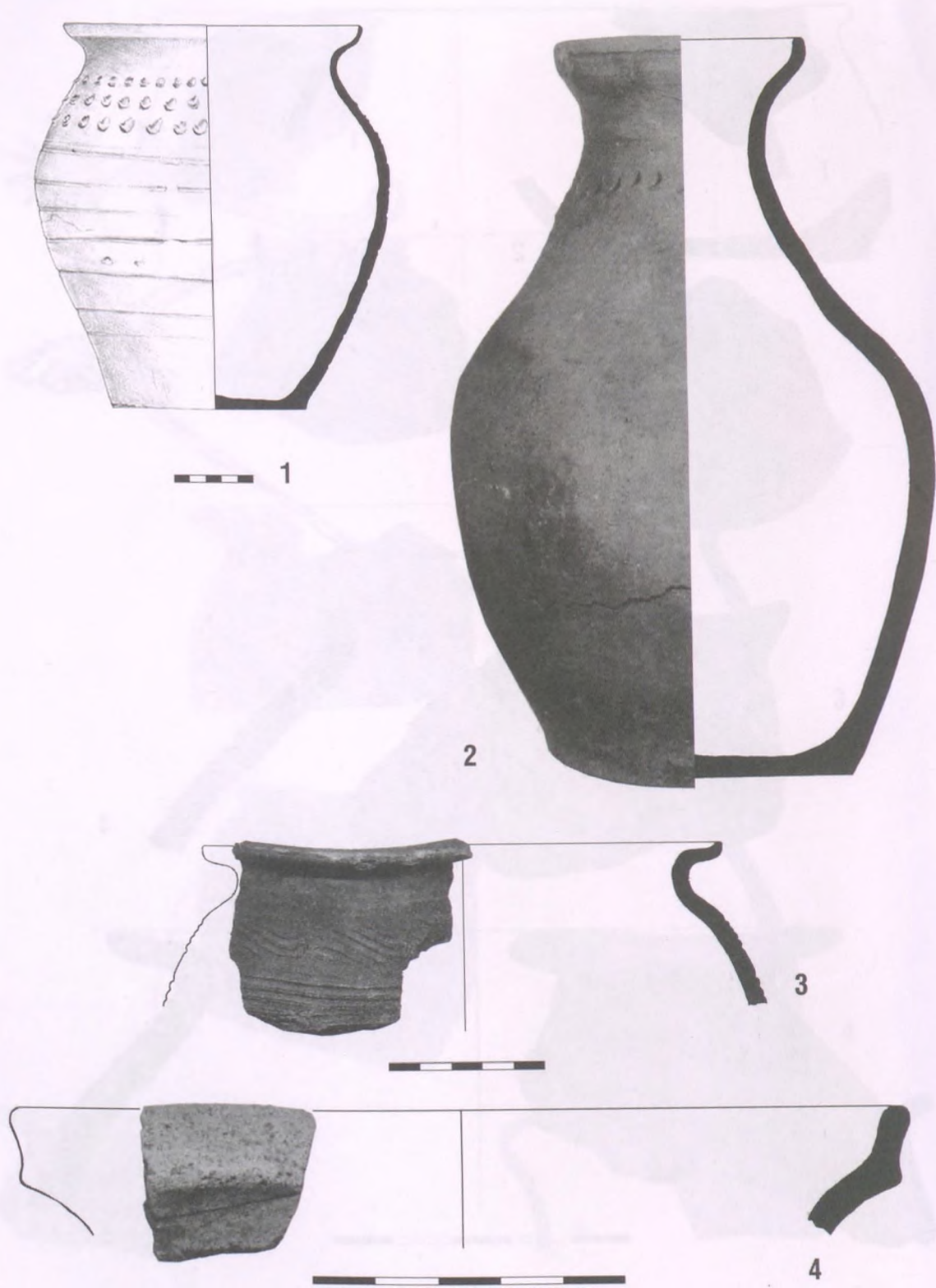
154. tábla  
Paszab–Hordozó-dűlő



155. tábla

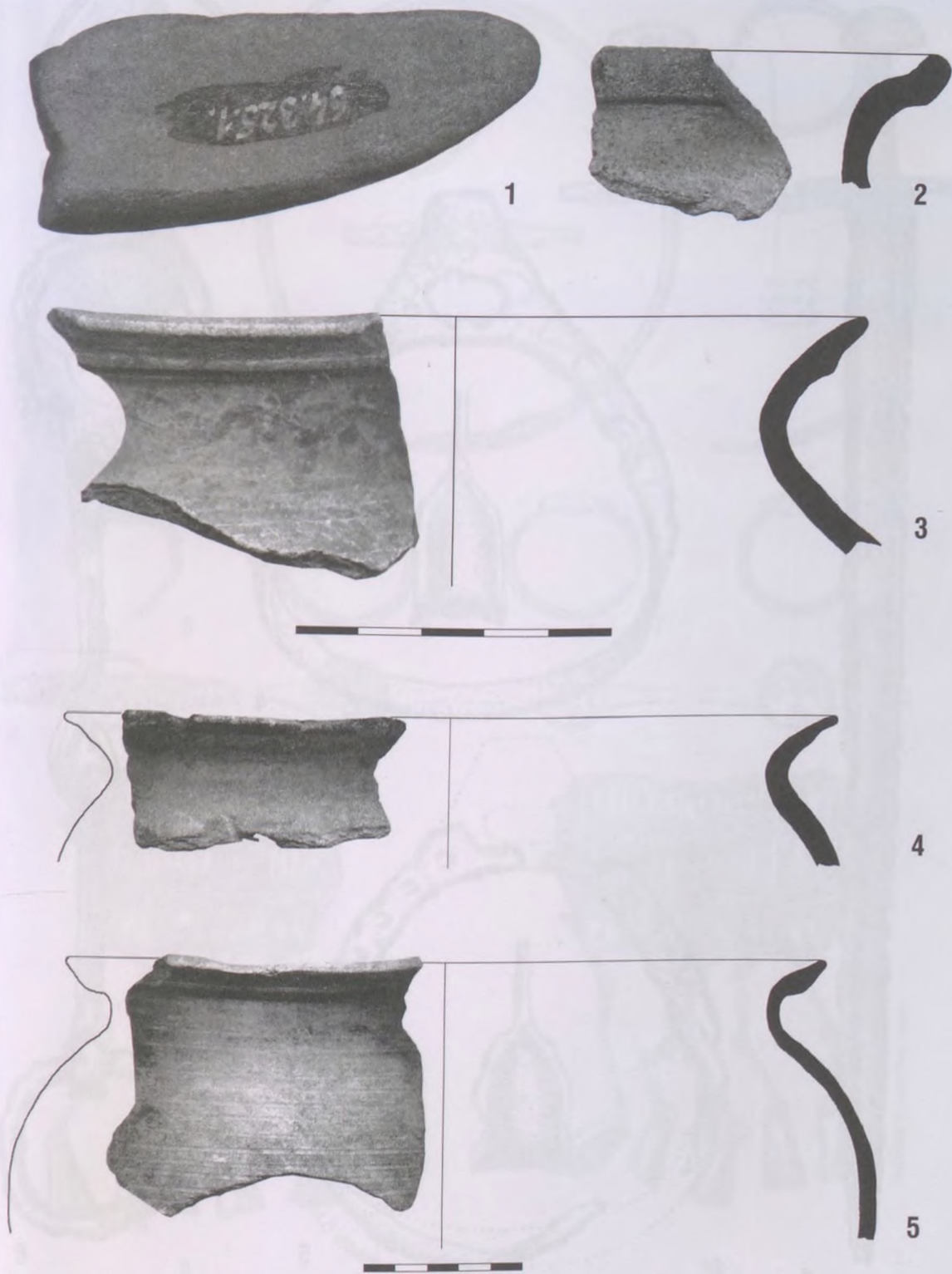
Paszab 1: Paptag, 2–3: Sűrűpart, 4–5: Péntekaranya





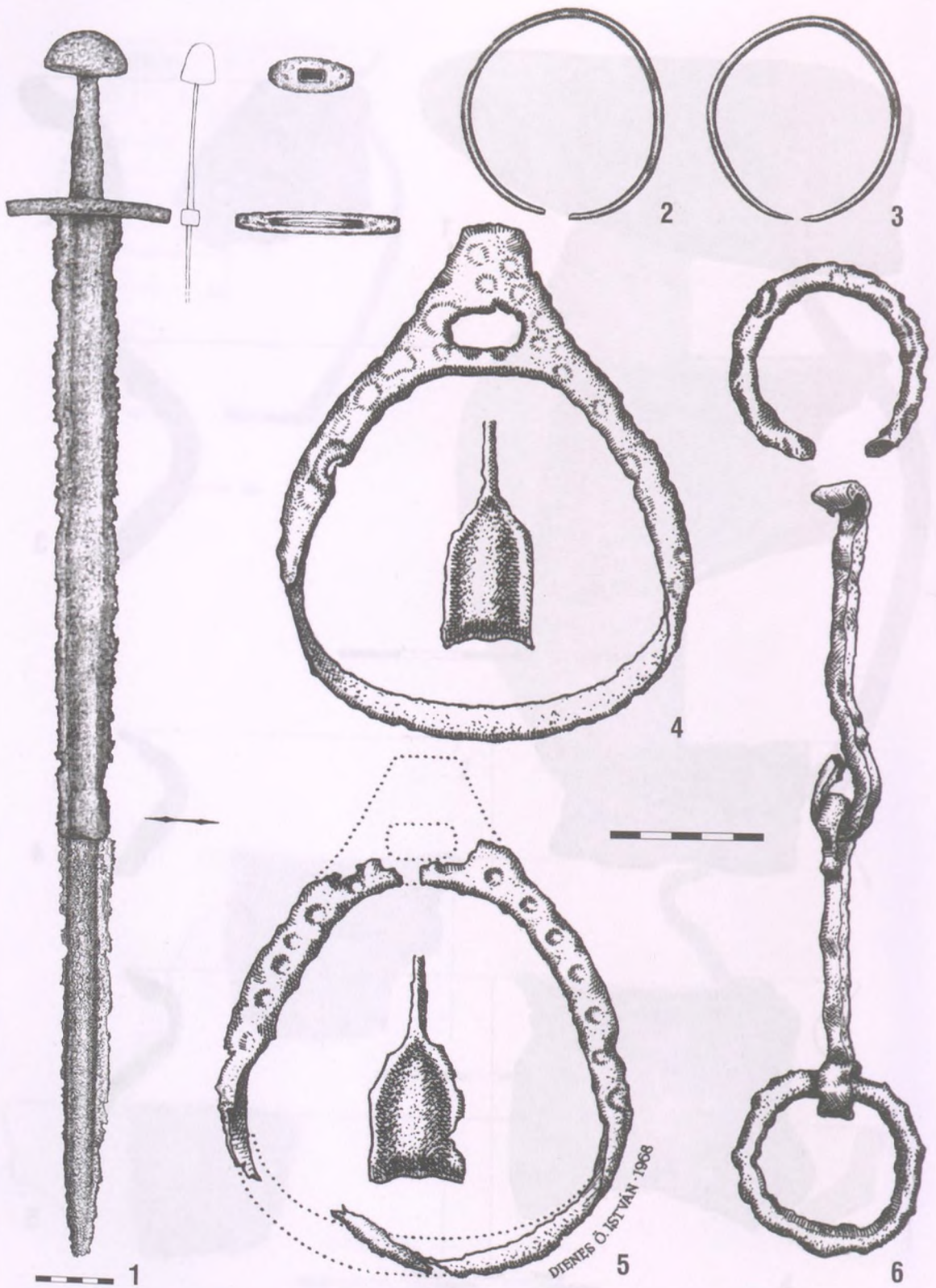
156. tábla

Paszab 1-2: közelebbről nem meghatározott helyről, 4: Sűrűpart



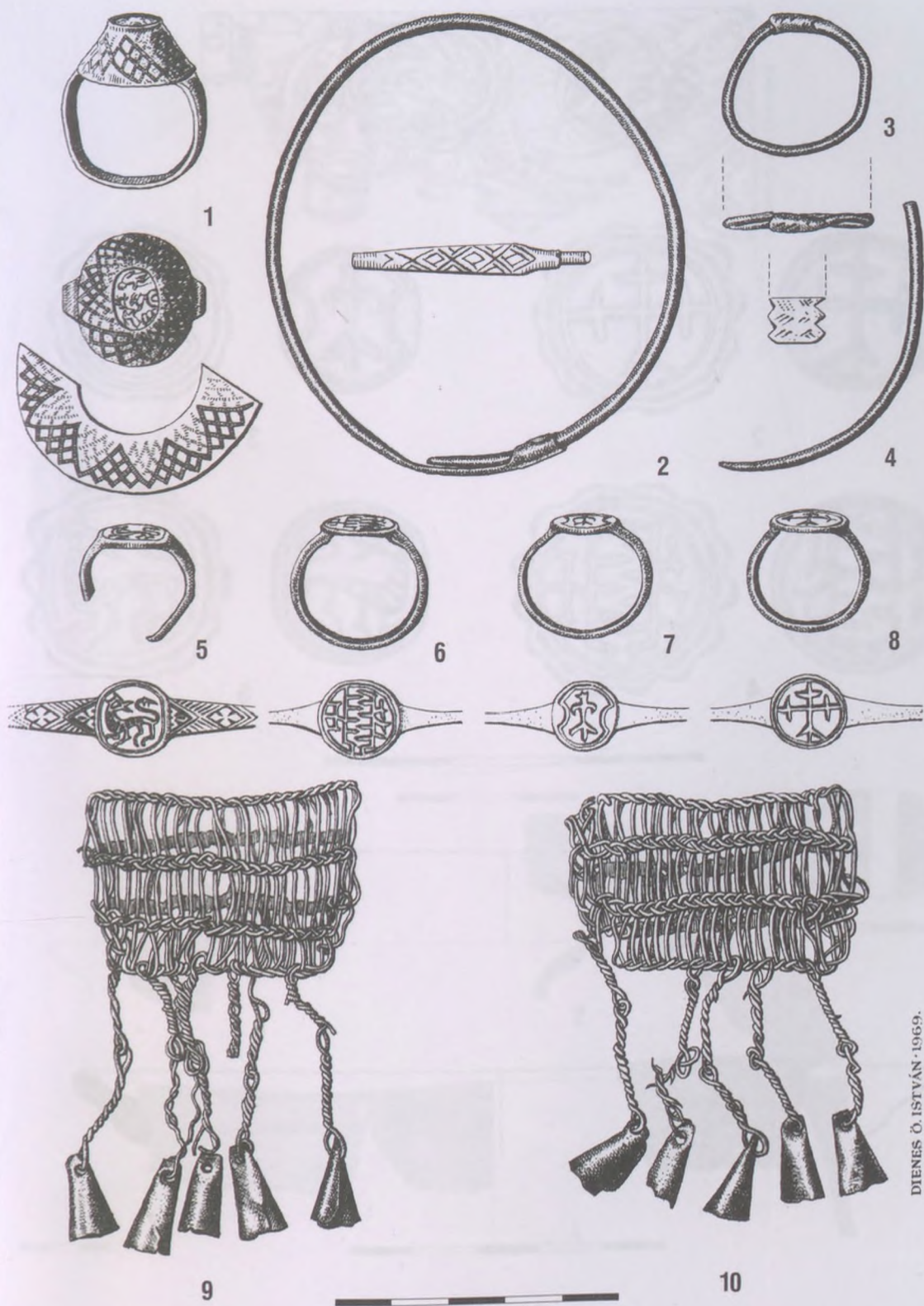
157. tábla

1., 3–5: Paszab-közelebbről nem meghatározott helyről, 2: Pátroha–Záhonyi út



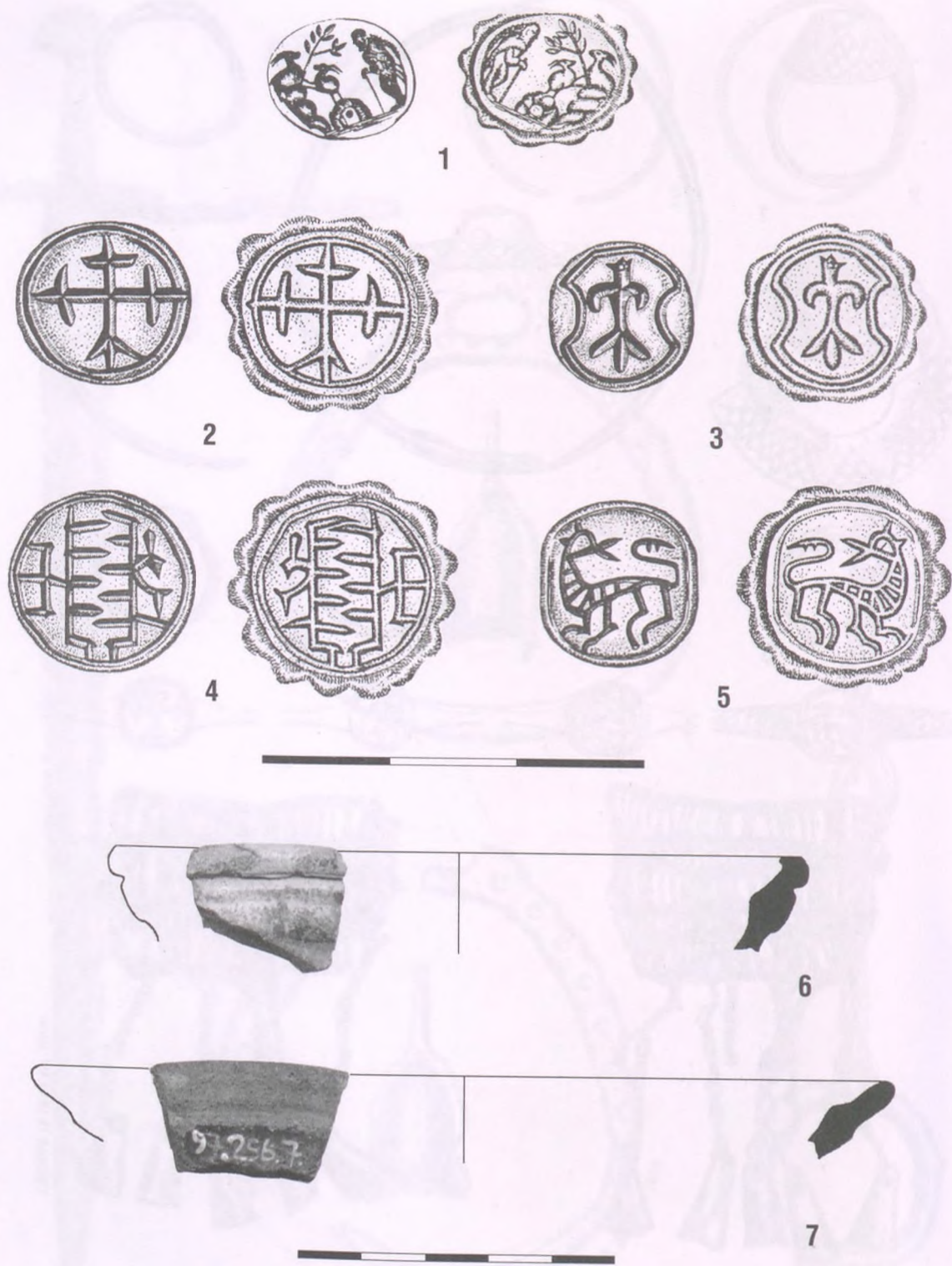
158. tábla

Pátroha 1: Bajor-hegy, Szilas-domb, 2-3: Kuklás-domb, 4-6: Szőlőskert



DIENES Ö. ISTVÁN · 1969.

159. tábla  
Pátroha-Butorka-dűlő



160. tábla

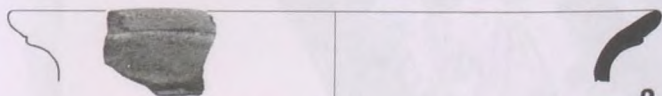
Pátroha 1–5: Butorka-dűlő, 6: Kígyós-hegytől keletre, 7: Záhonyi út



1



3



2

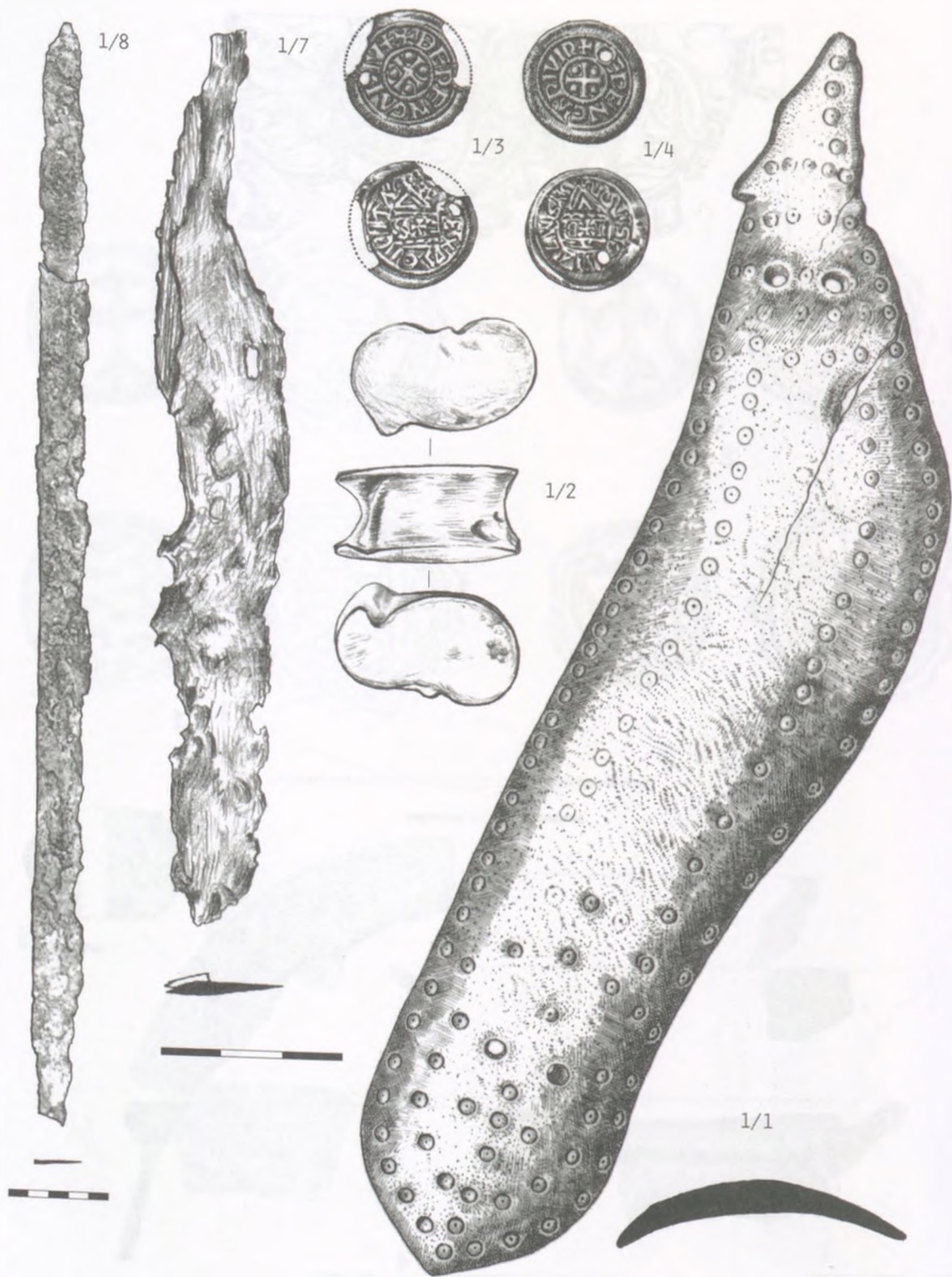


4

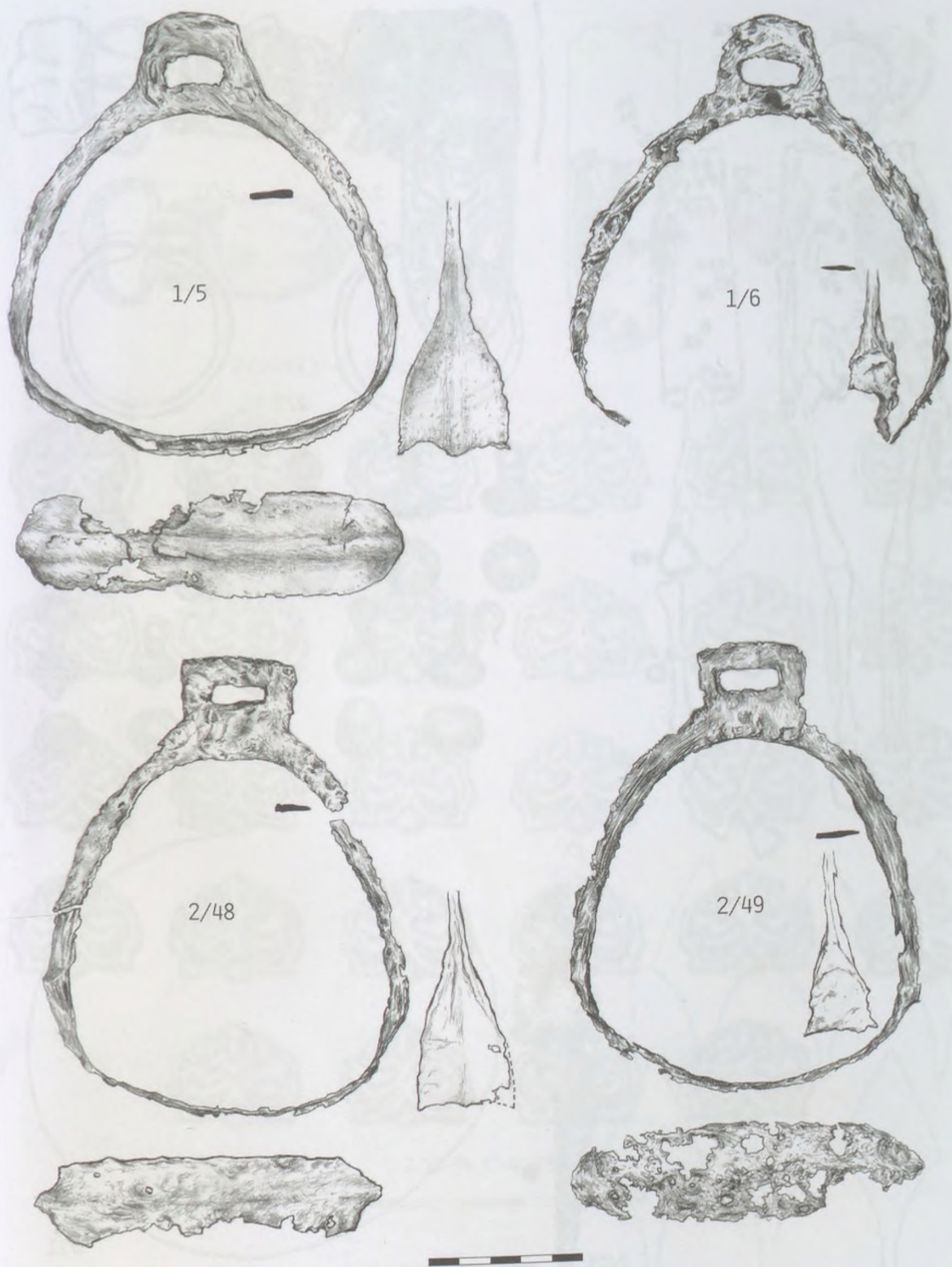


**161. tábla**

Rétközberencs 1: Parom-domb 3. sír, 2: Berzecz, 3: Parom-domb 4. sír, 4: Parom-domb

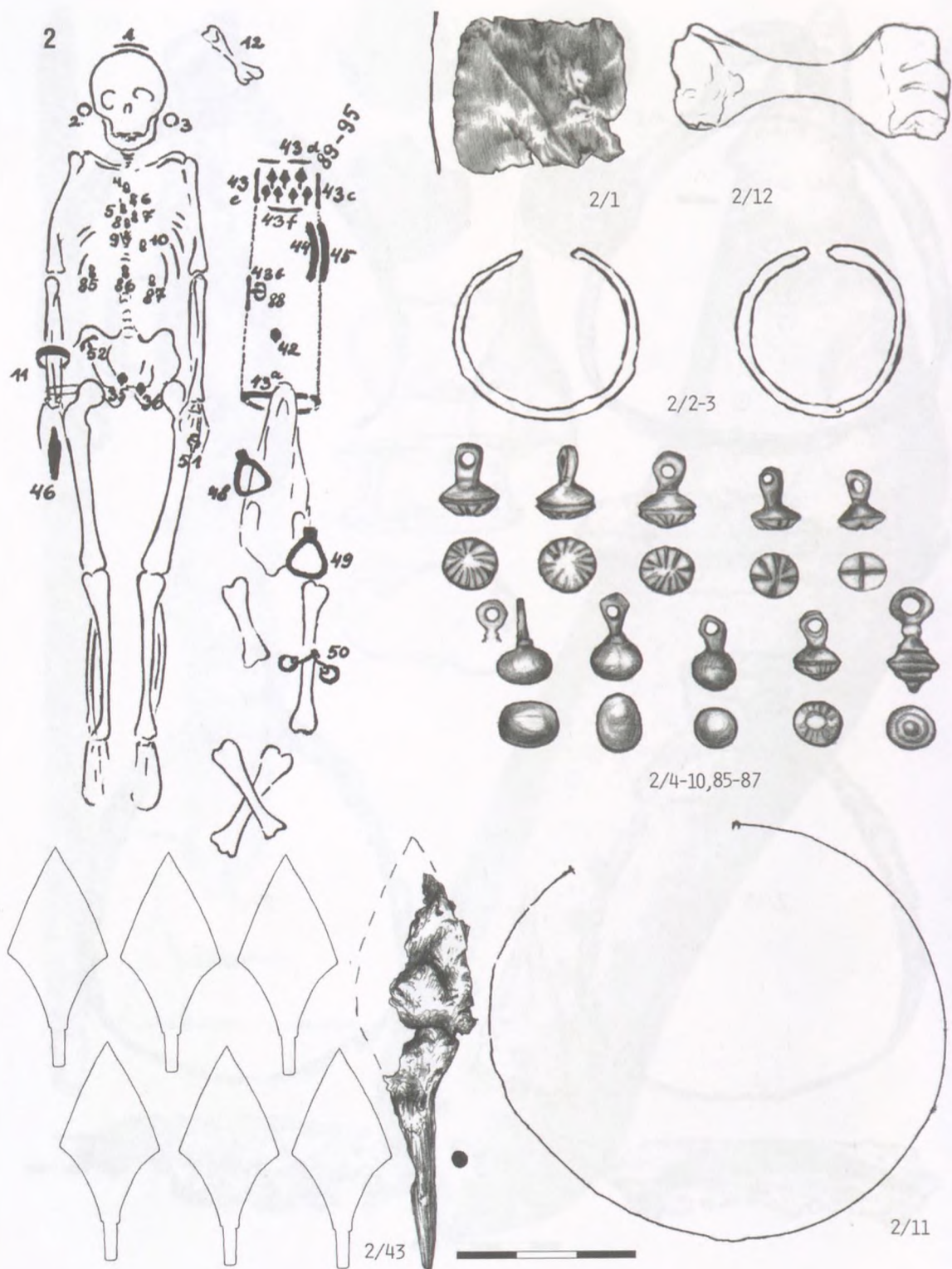


162. tábla  
Rétközberencs-Parom-domb 1. sír



163. tábla  
 Rétközberencs-Parom-domb 1: 1. sír, 2: 2. sír



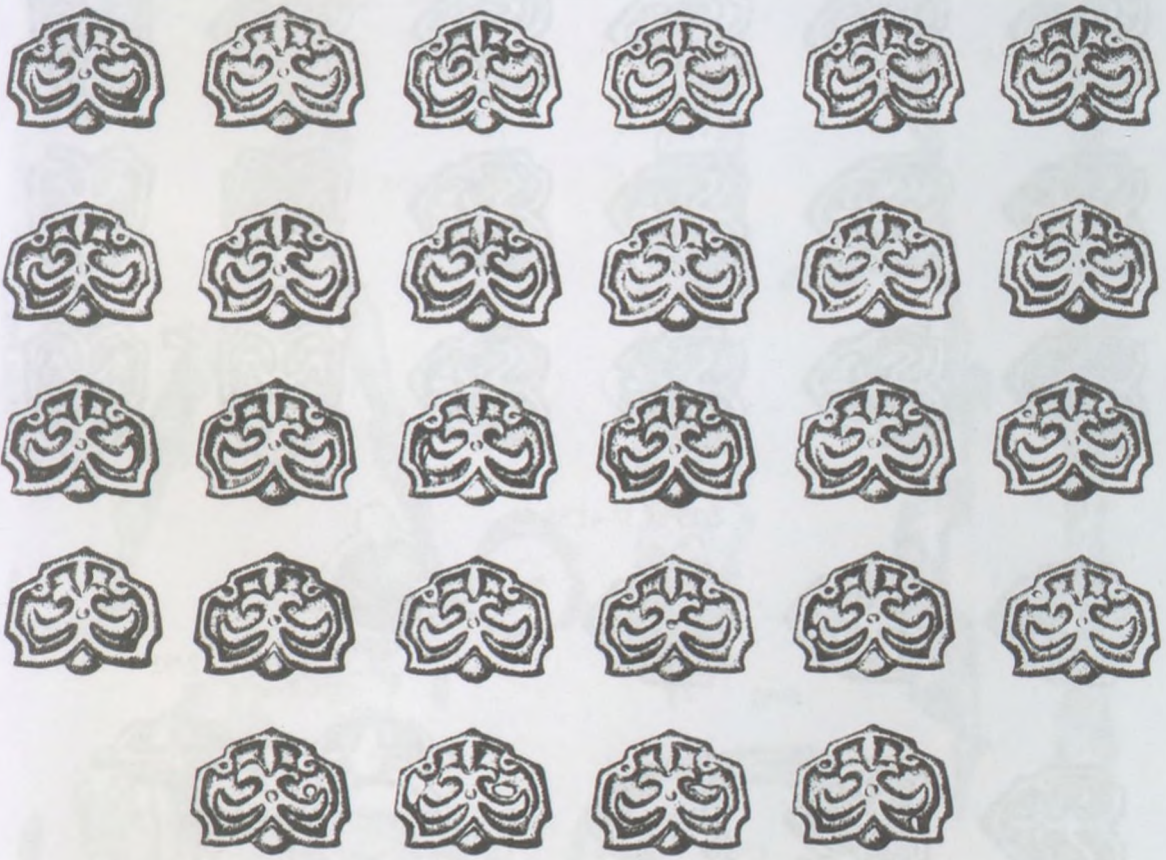


164. tábla  
 Rétközberencs–Parom-domb 2. sír



2/13-34,37-41,53-84

2/35-36,42



2/13-34,37-41,53-84



165. tábla  
Rétközberencs-Parom-domb 2. sír



2/13-34,37-41,53-84

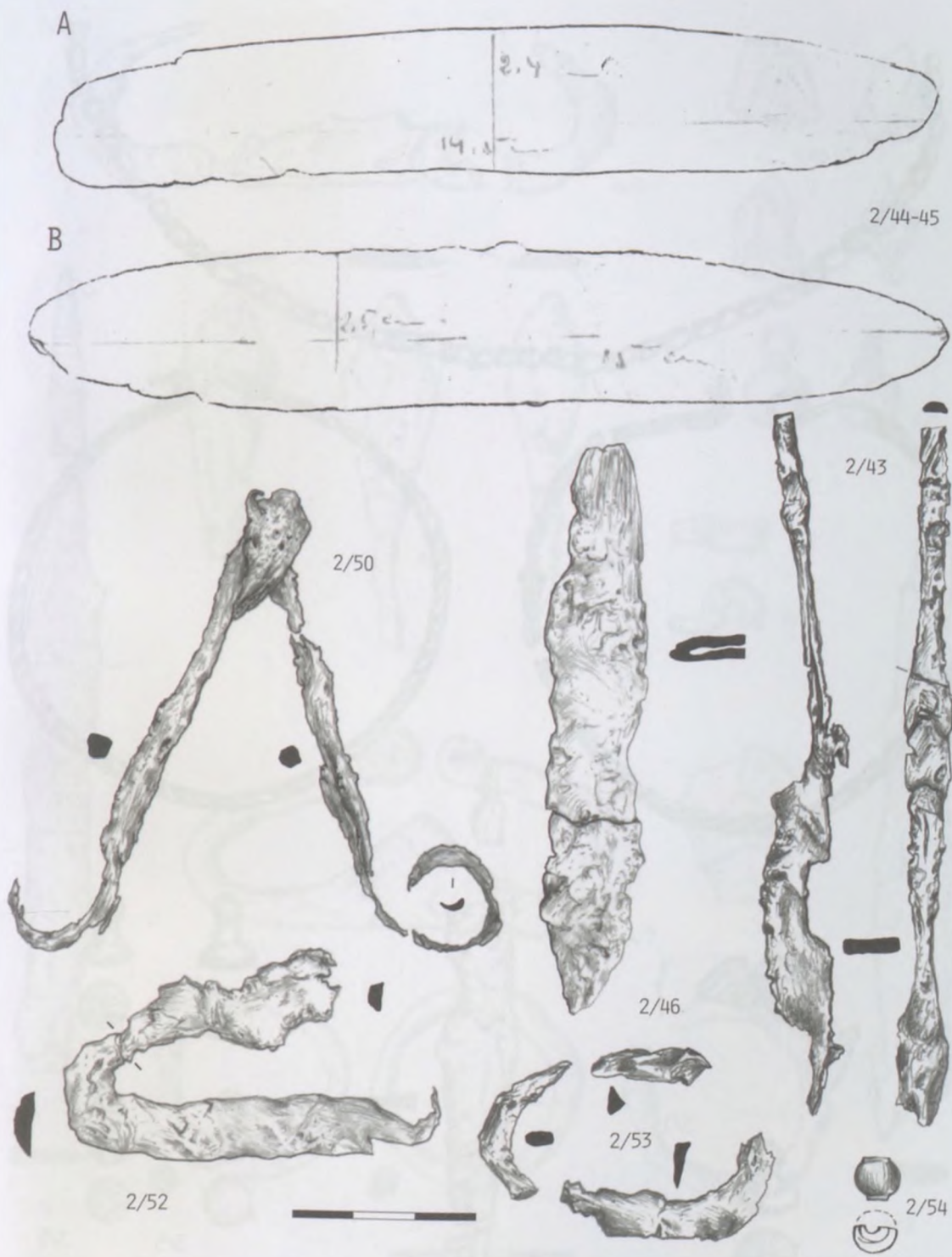


2/13-34,37-41,53-84

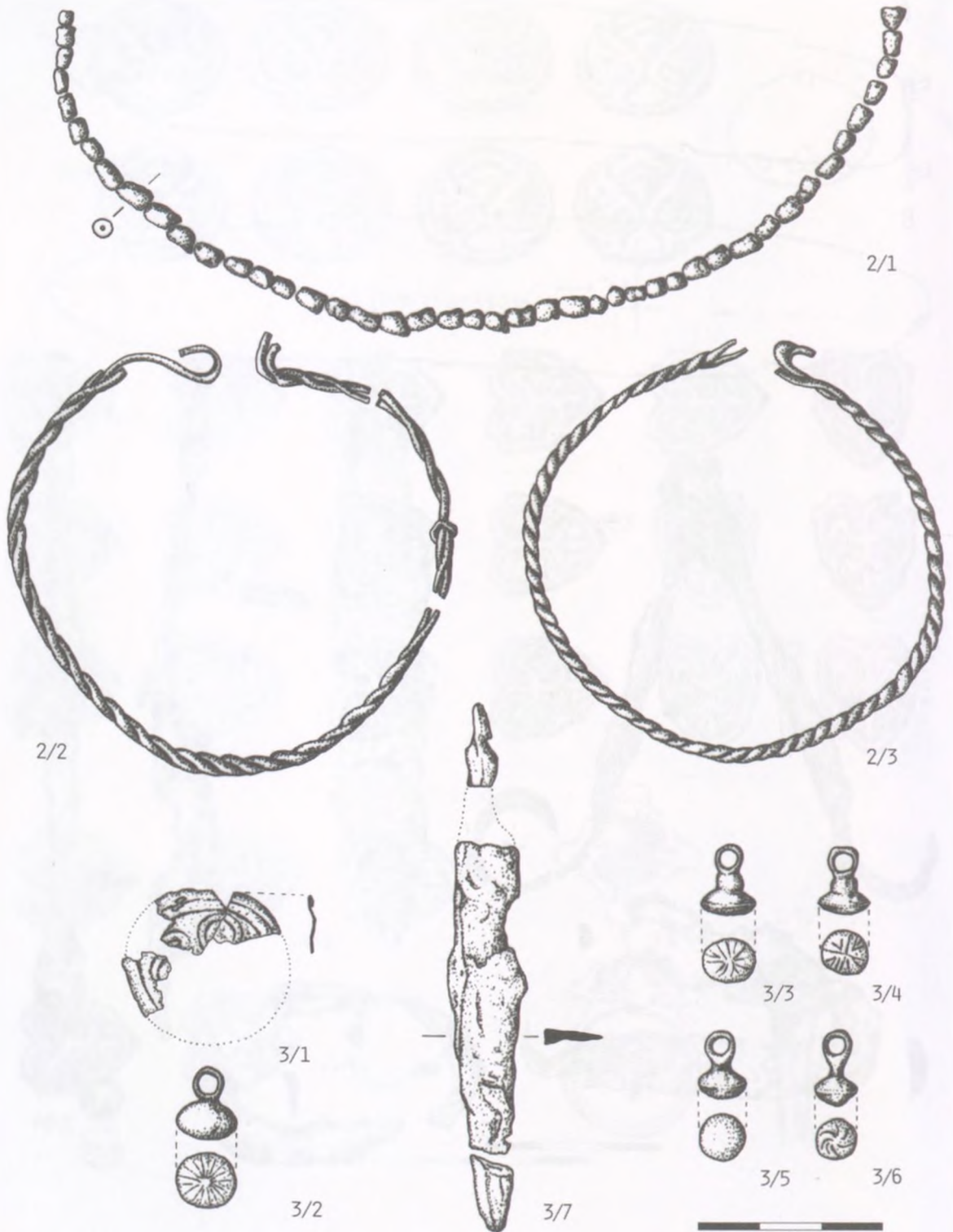


2/51

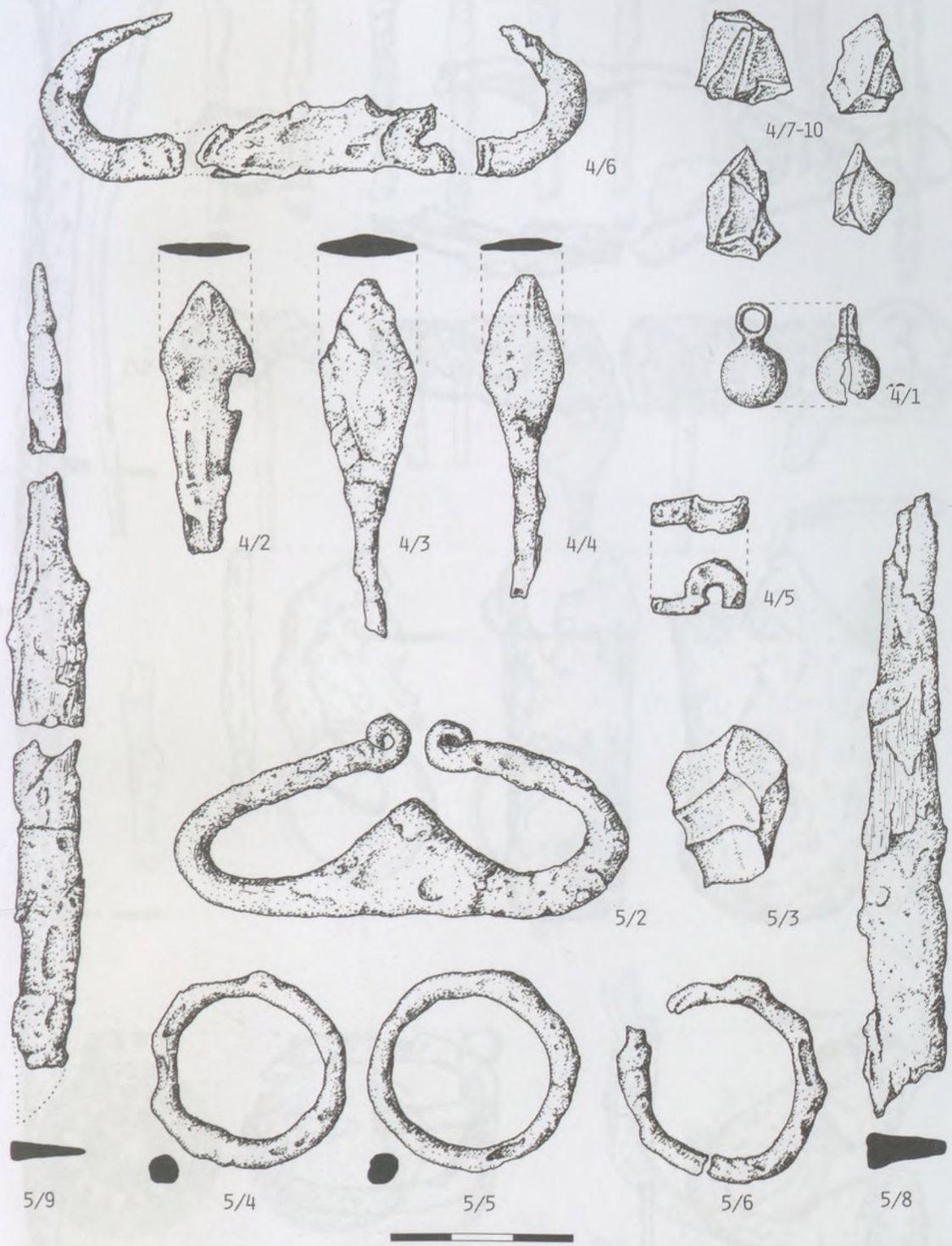
166. tábla  
Rétközberencs–Parom-domb 2. sír



167. tábla  
 Rétközberencs-Parom-domb 2. sír



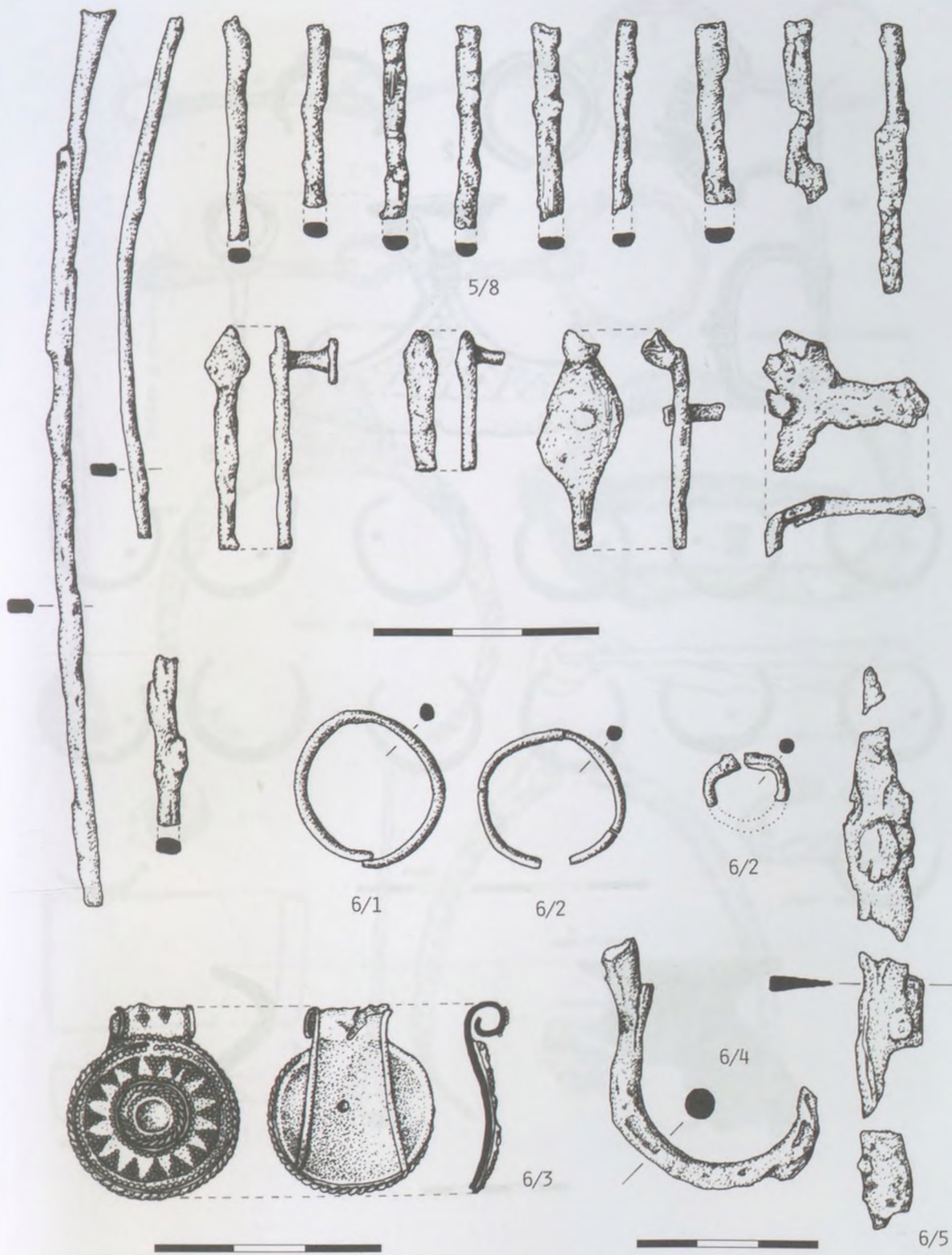
168. tábla  
Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 2–3. sír



169. tábla  
 Szabolcsveresmart-Szelérd-domb 4-5. sír



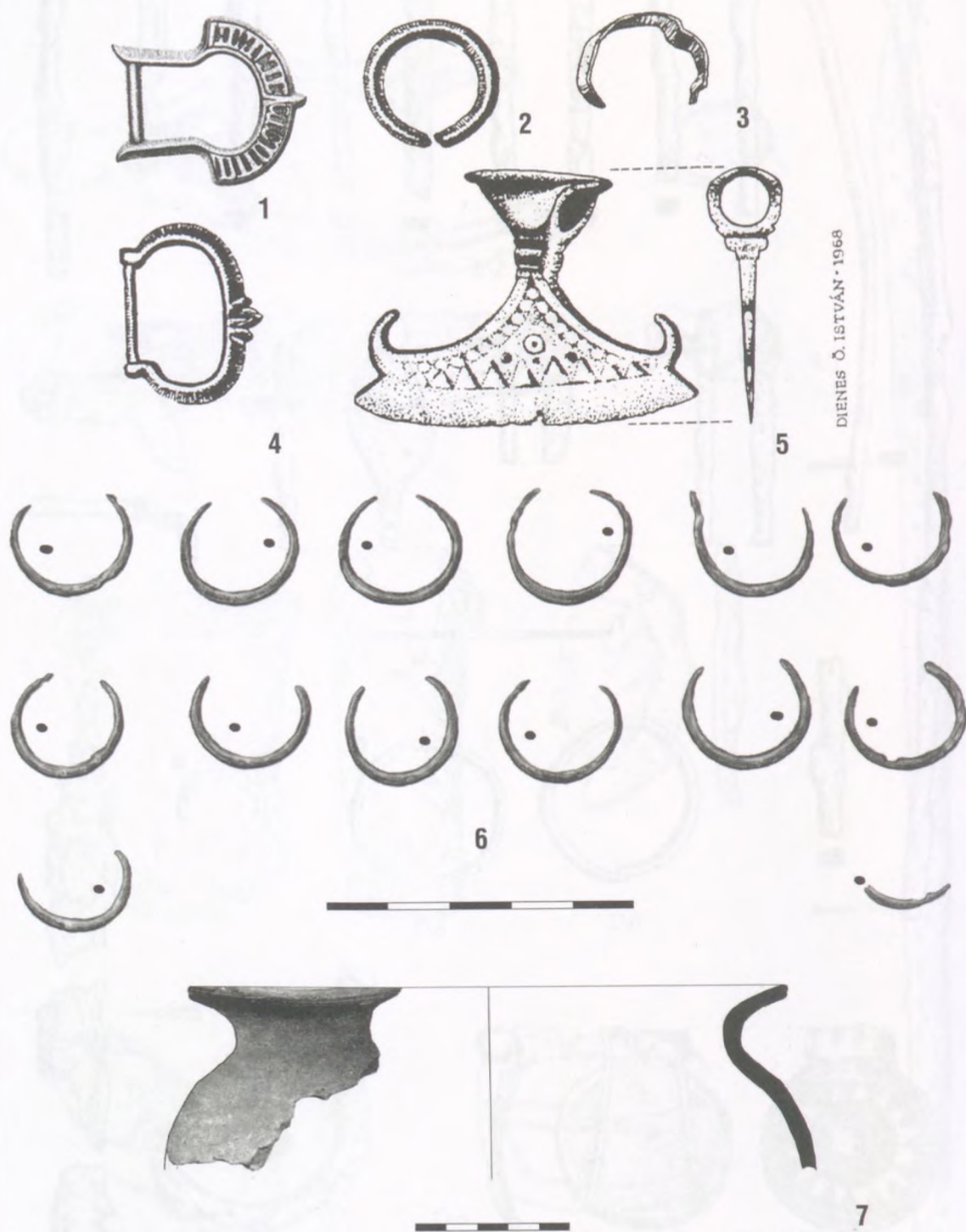
170. tábla  
 Szabolcsveresmart-Szelárd-domb 5. sír



171. tábla

Szabolcsveresmart-Szelérd-domb 5-6. sír



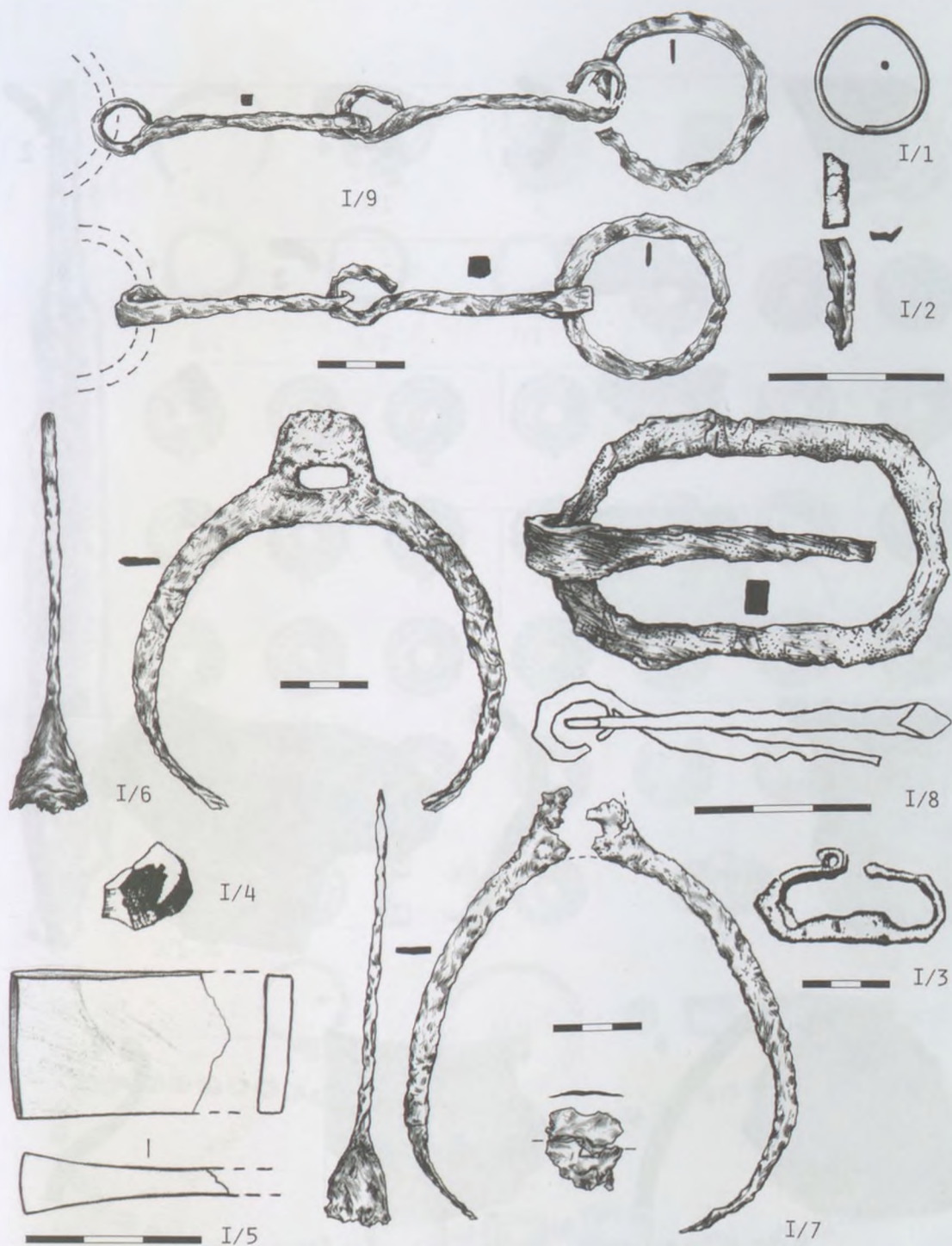


DIENES Ö. ISTVÁN • 1968

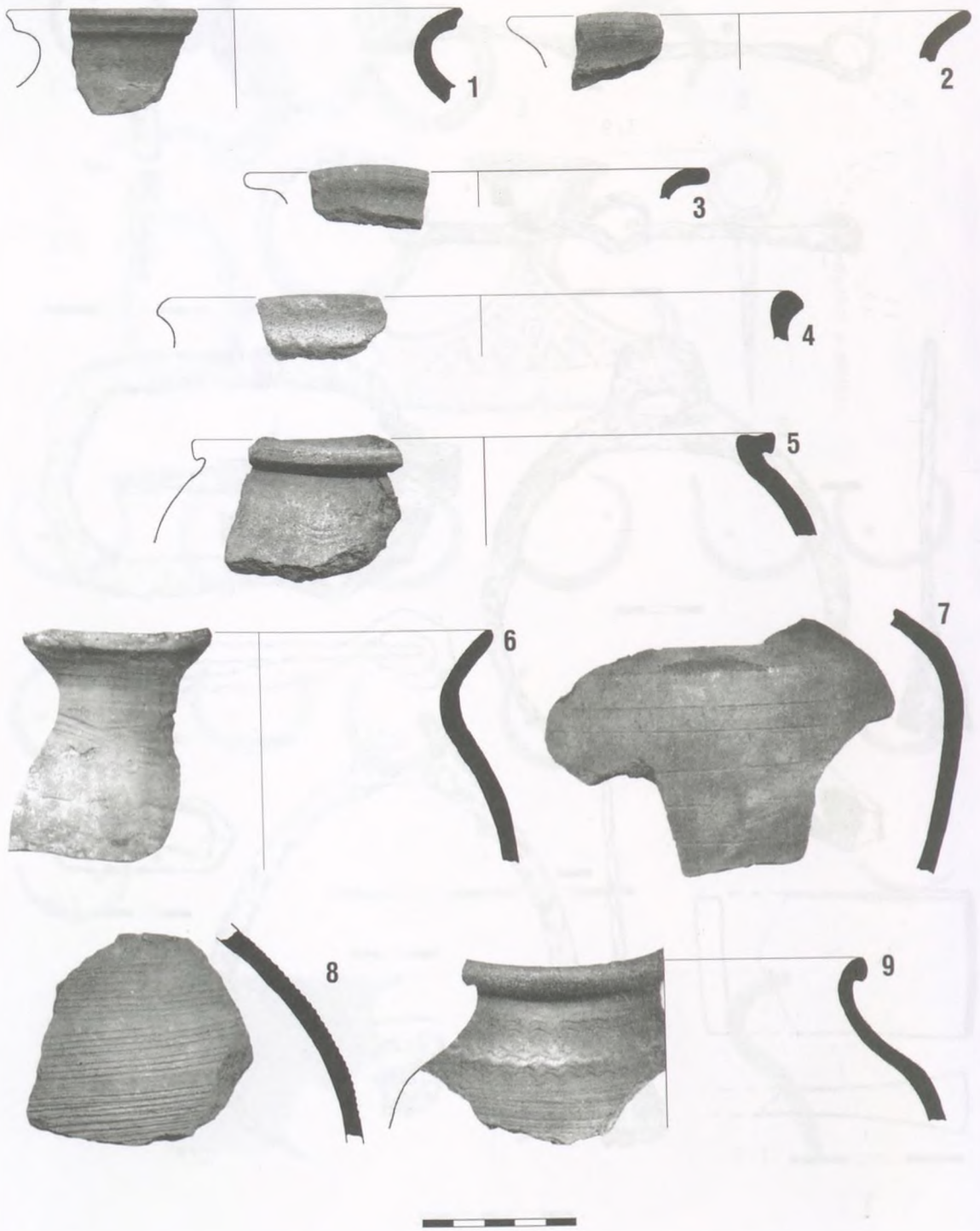
172. tábla

1-5: Szabolcsveresmart-Tiszapart szakadása,

6-7: Tiszabercel-Belterület, Bessenyei György szülőházának udvara

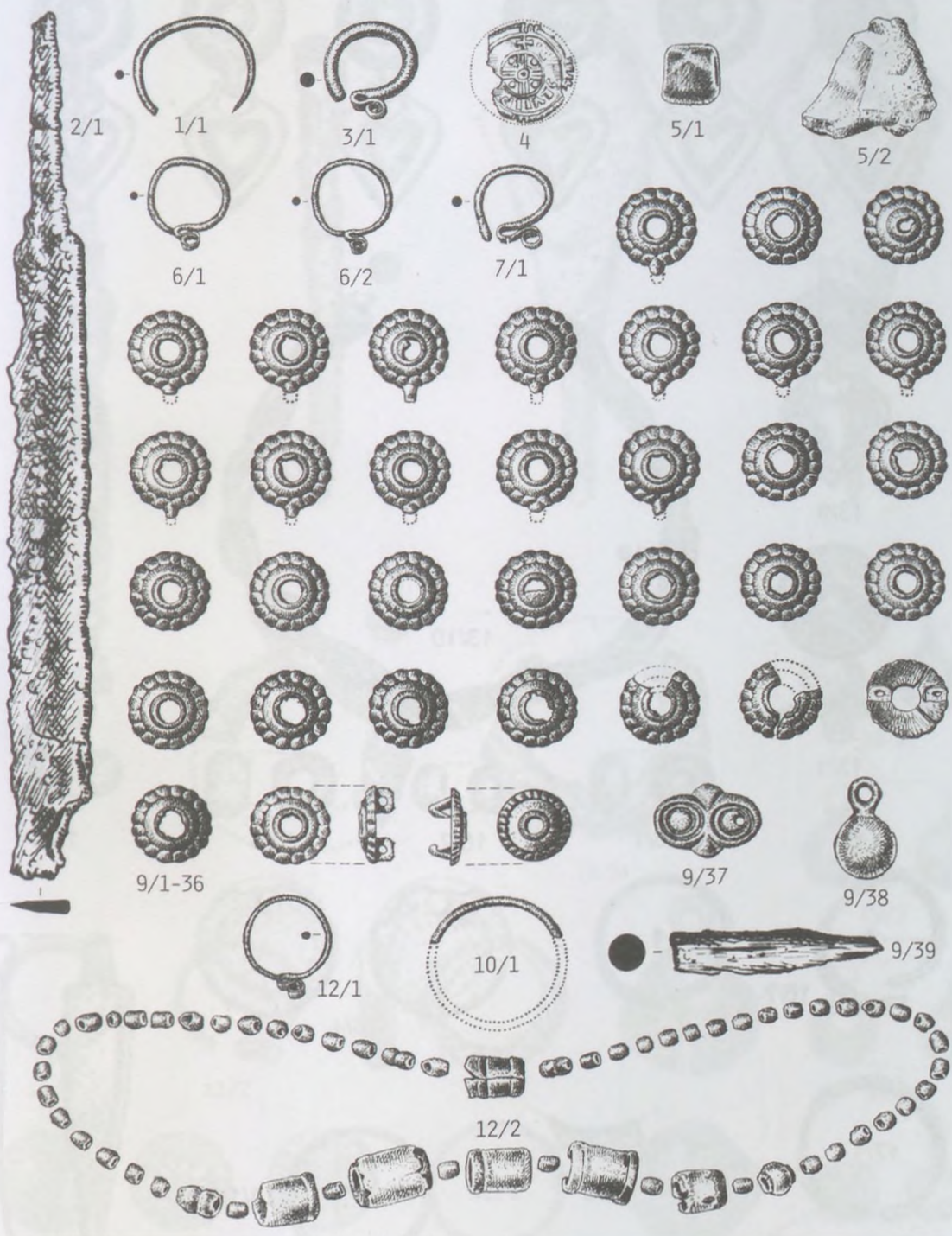


173. tábla  
 Tiszabercel-Diófa-lapos

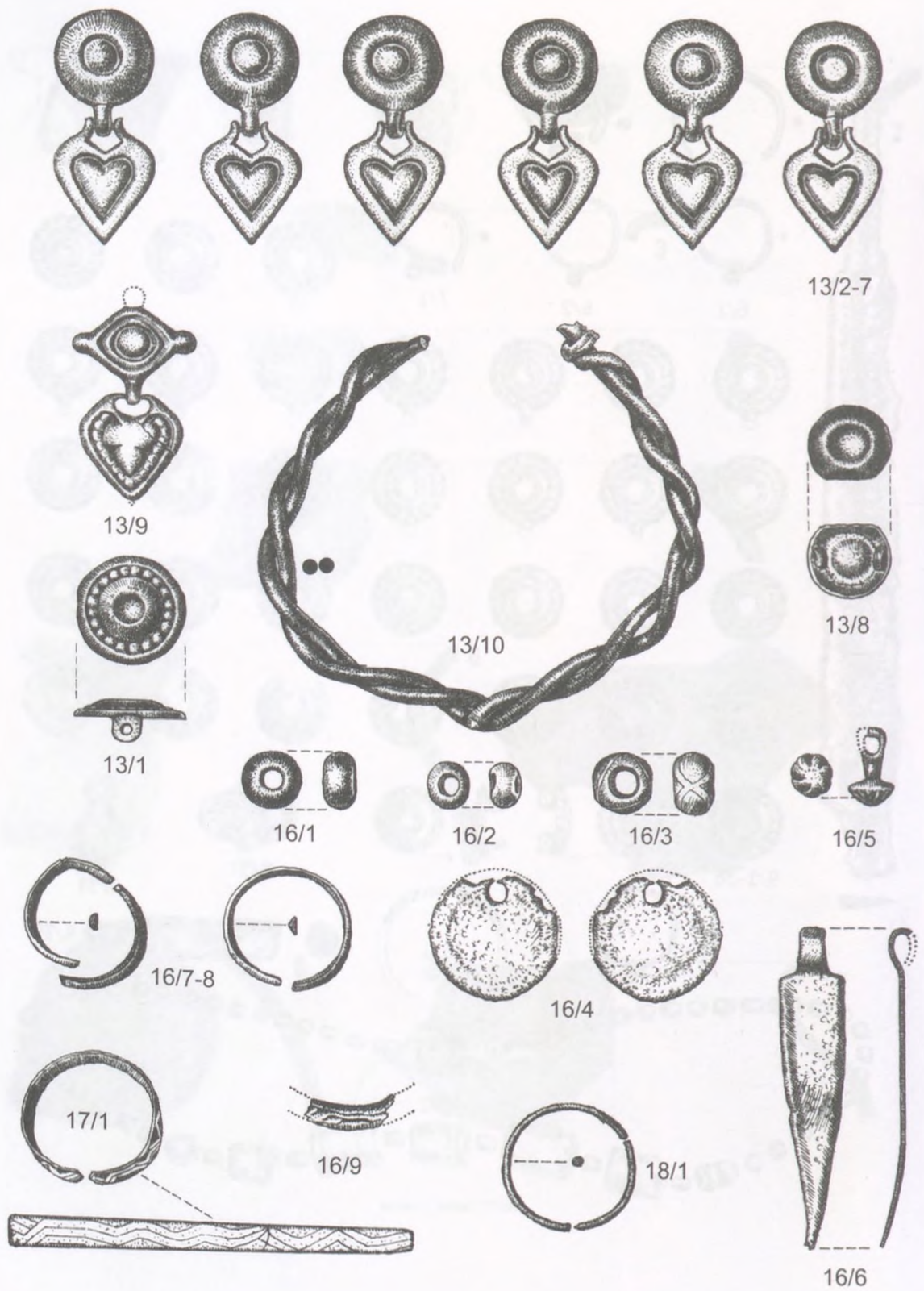


**174. tábla**

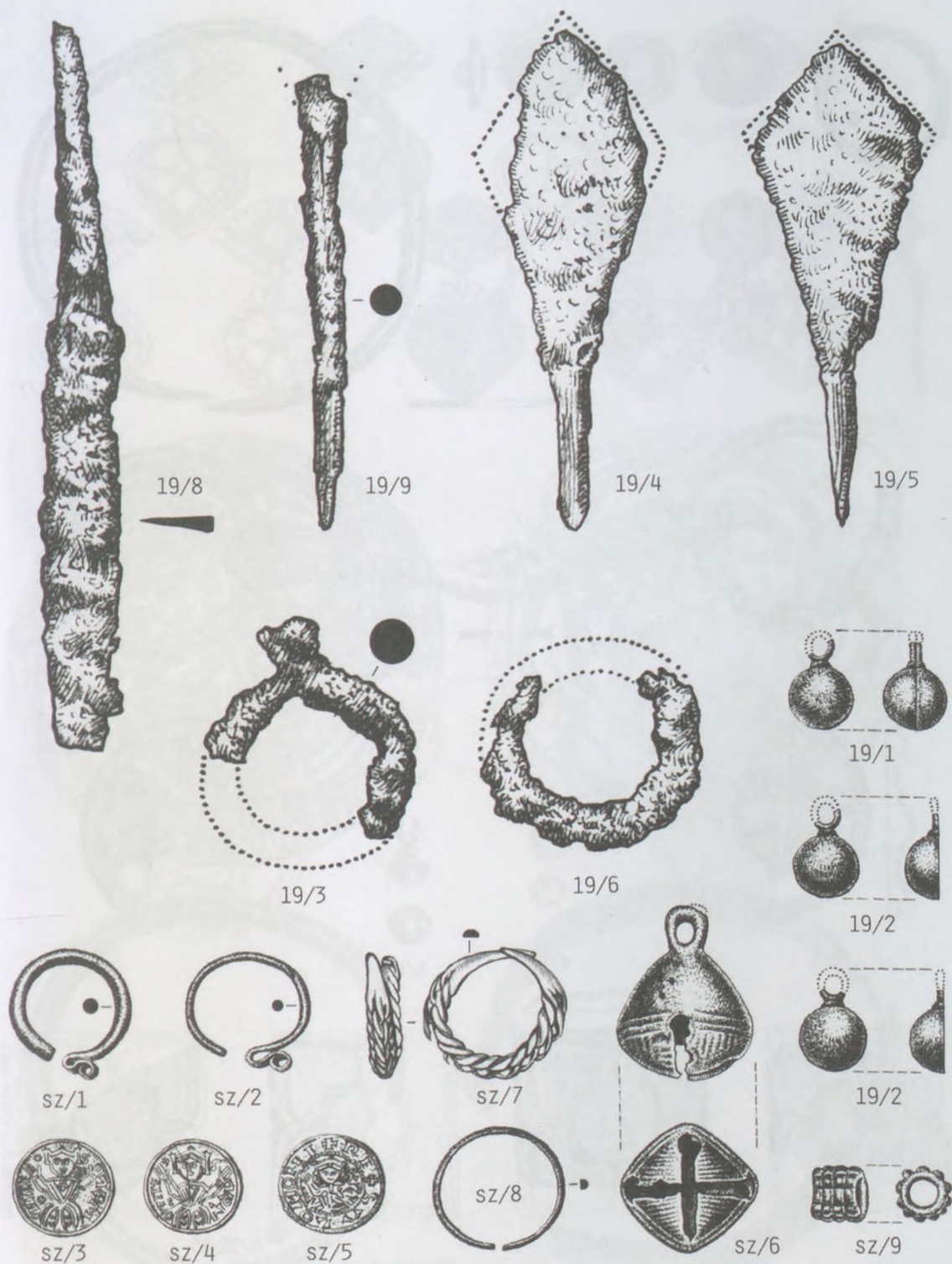
Tiszabercel 1: Kerítőpart, 2: Állásrét, 3–5: Tódalja,  
6–8: közelebbről nem meghatározott helyről, 9: Pálinkás-dűlő



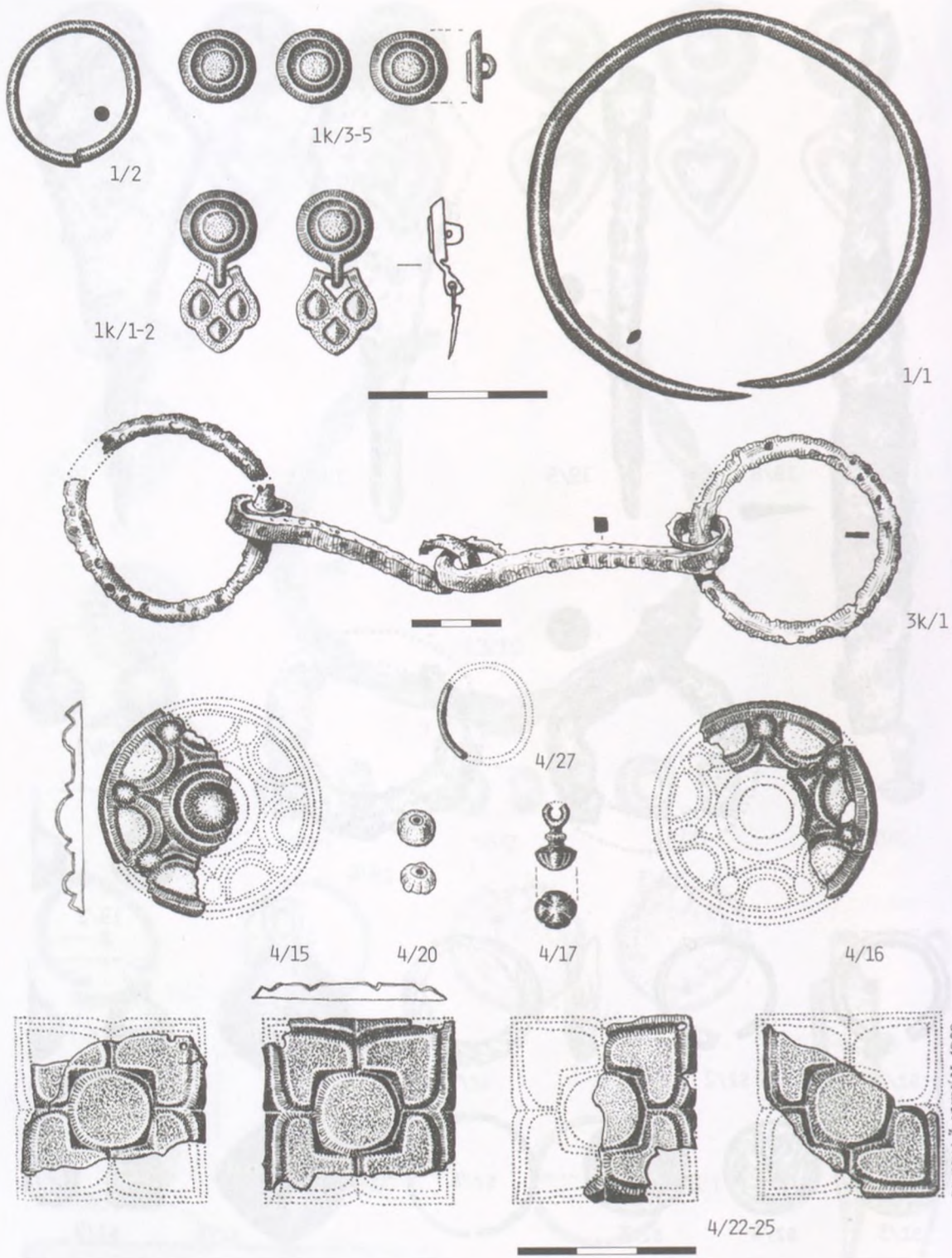
175. tábla  
 Tiszabercel-Mezőgazdasági Szakiskola 1-12. sír



176. tábla  
 Tiszabercel-Mezőgazdasági Szakiskola 13-18. sír

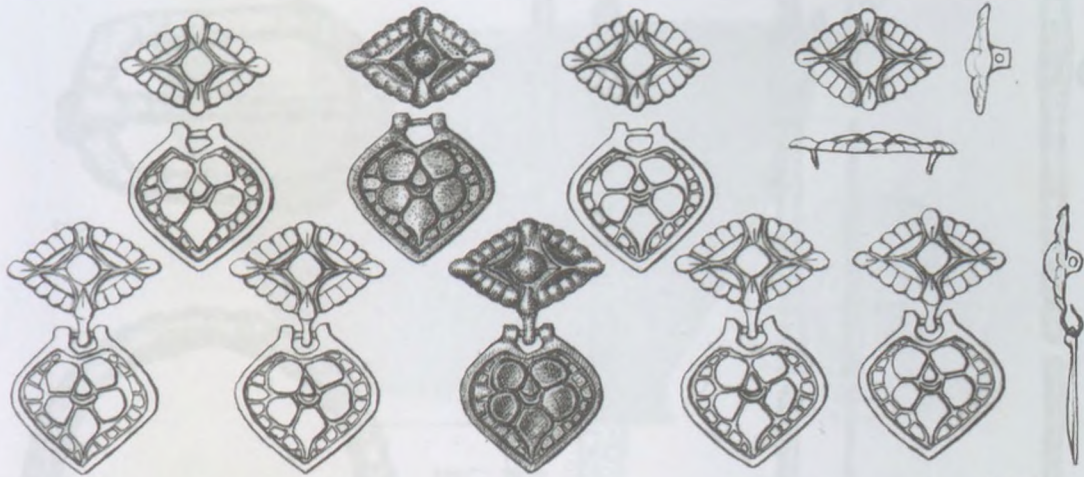


177. tábla  
Tiszabercel-Mezőgazdasági Szakiskola 19. sír és szórvány



DIENES Ö. ISTVÁN · 1969

178. tábla  
Tiszabercel-Ráctemető 1., 3-4. sír



4/3-14



4/1



4/2



4/19

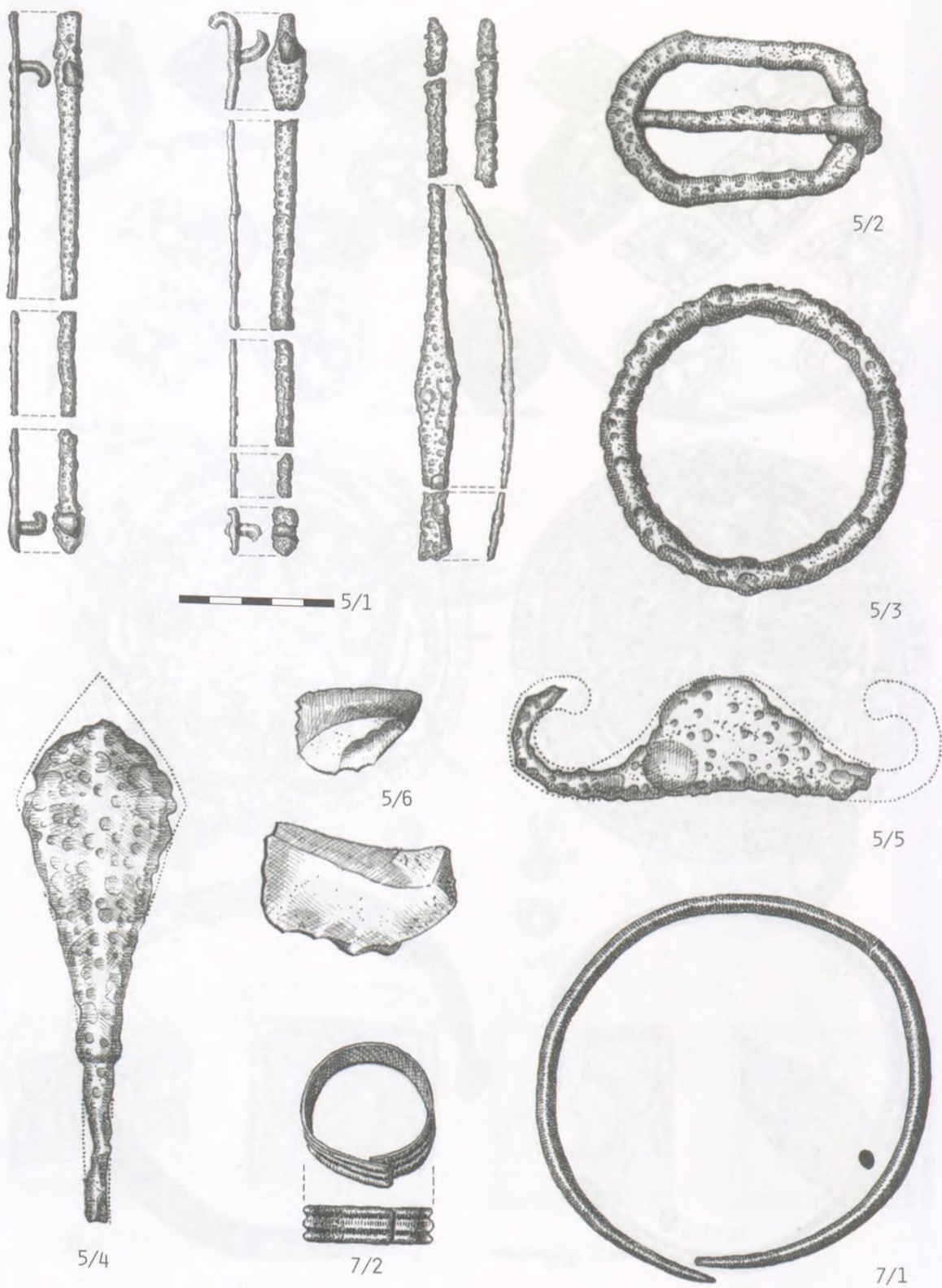


4/18

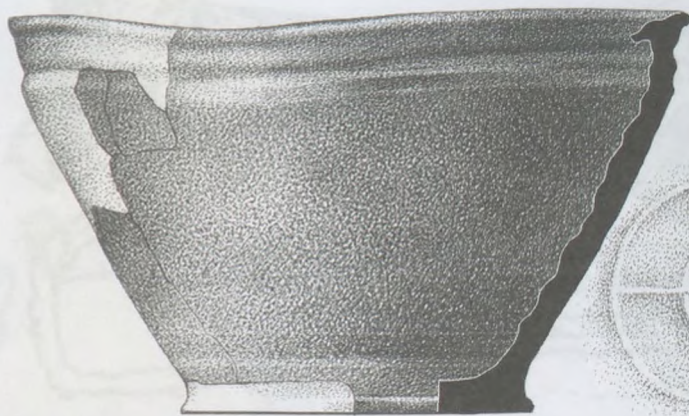
DIENES Ö. ISTVÁN, 1963

179. tábla  
Tiszabercel-Ráctemető 4. sír

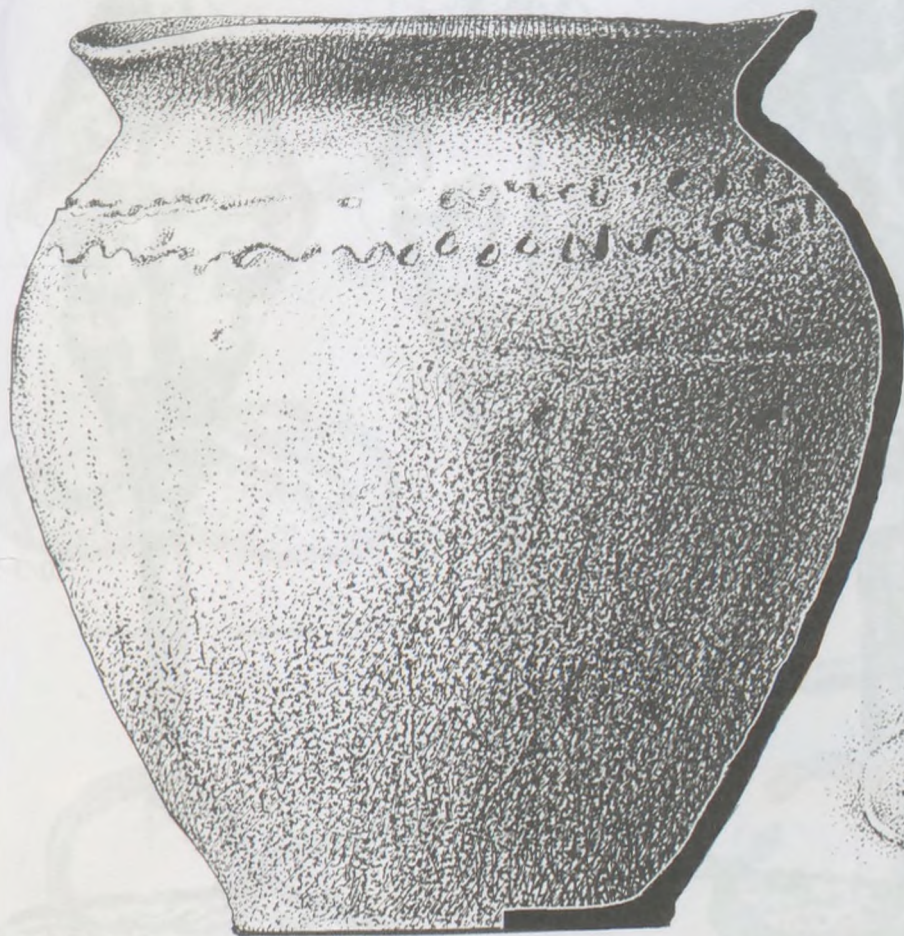




180. tábla  
Tiszabercel-Ráctemető 5., 7. sír

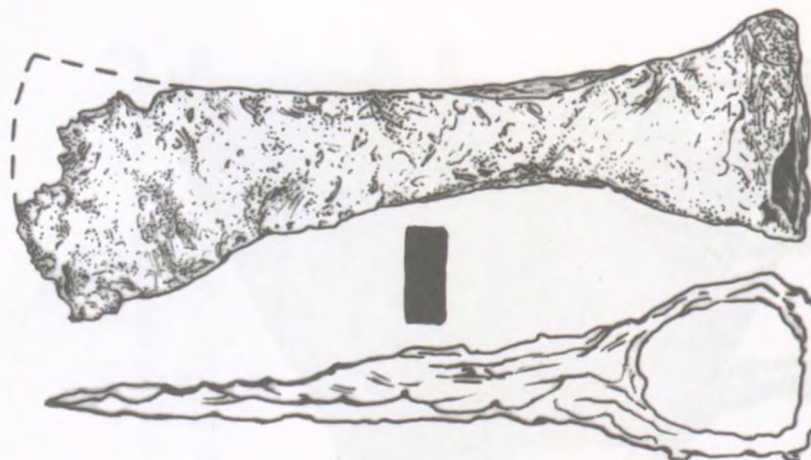


— — — — — 9/1

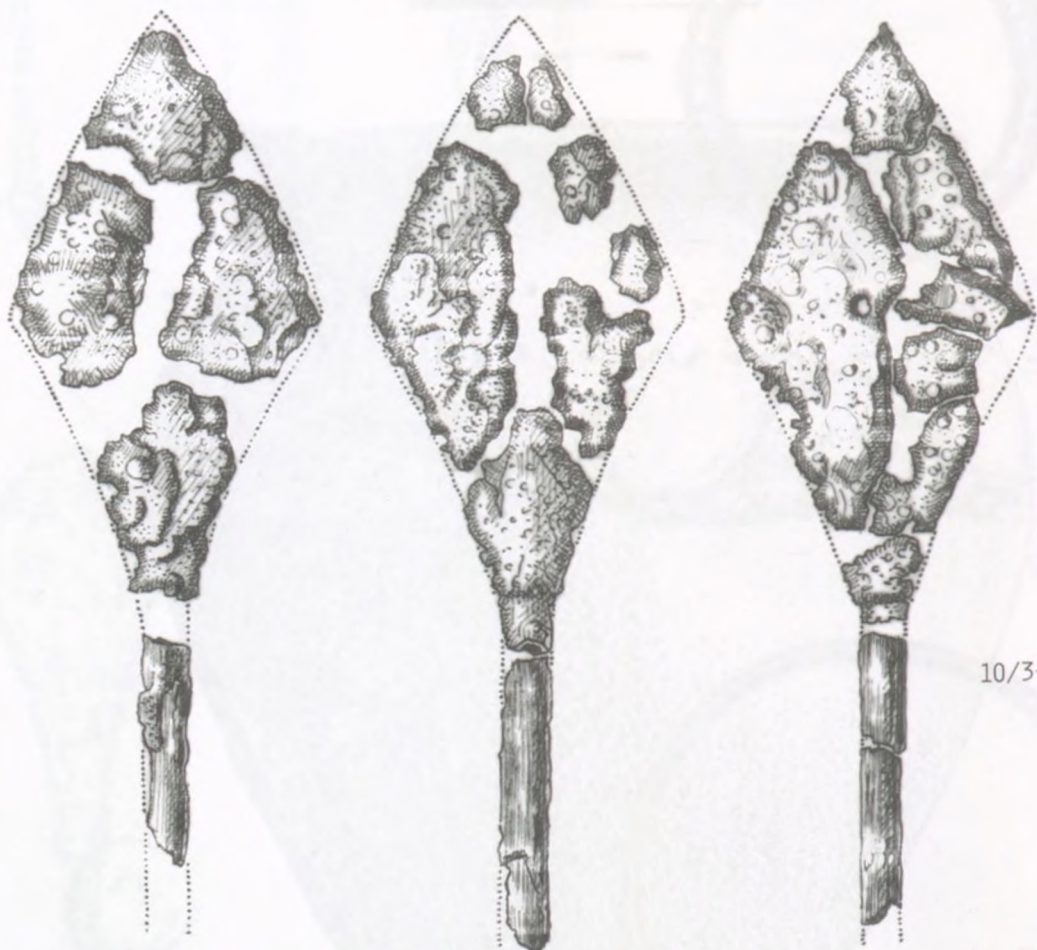


— — — — — 8/1

181. tábla  
Tiszabercel-Ráctemető 8-9. sír



10/2

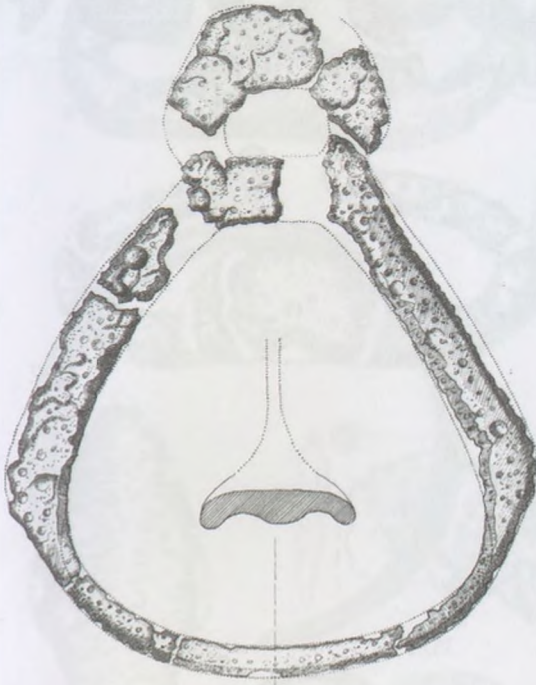


10/3-5

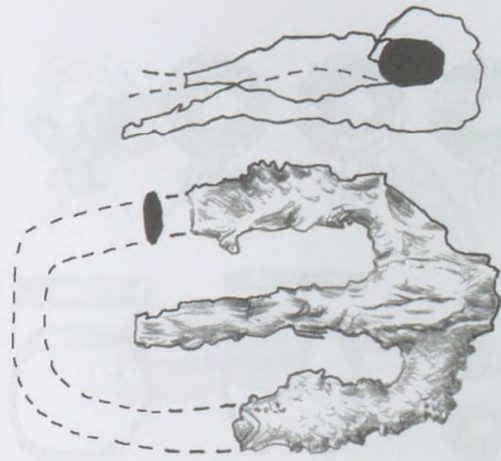


10/10

182. tábla  
Tiszabercel-Ráctemető 10. sír



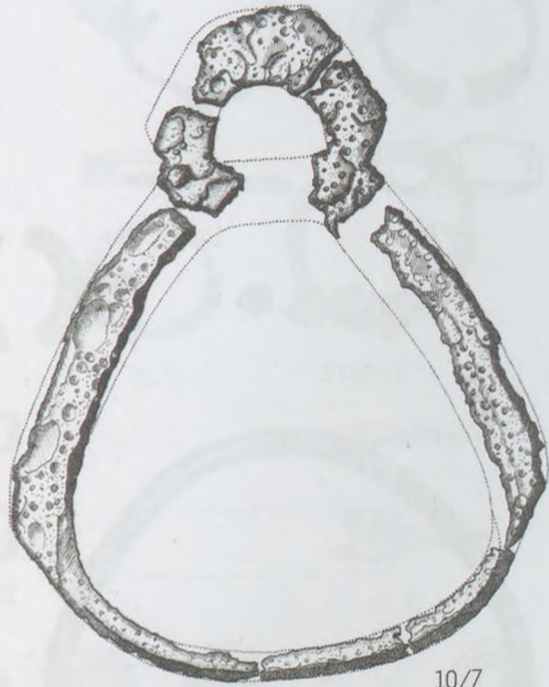
10/6



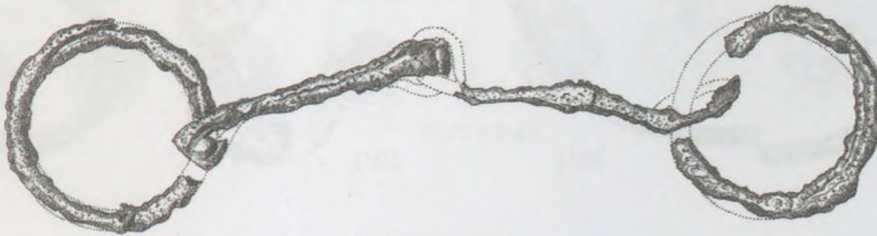
10/9



10/11

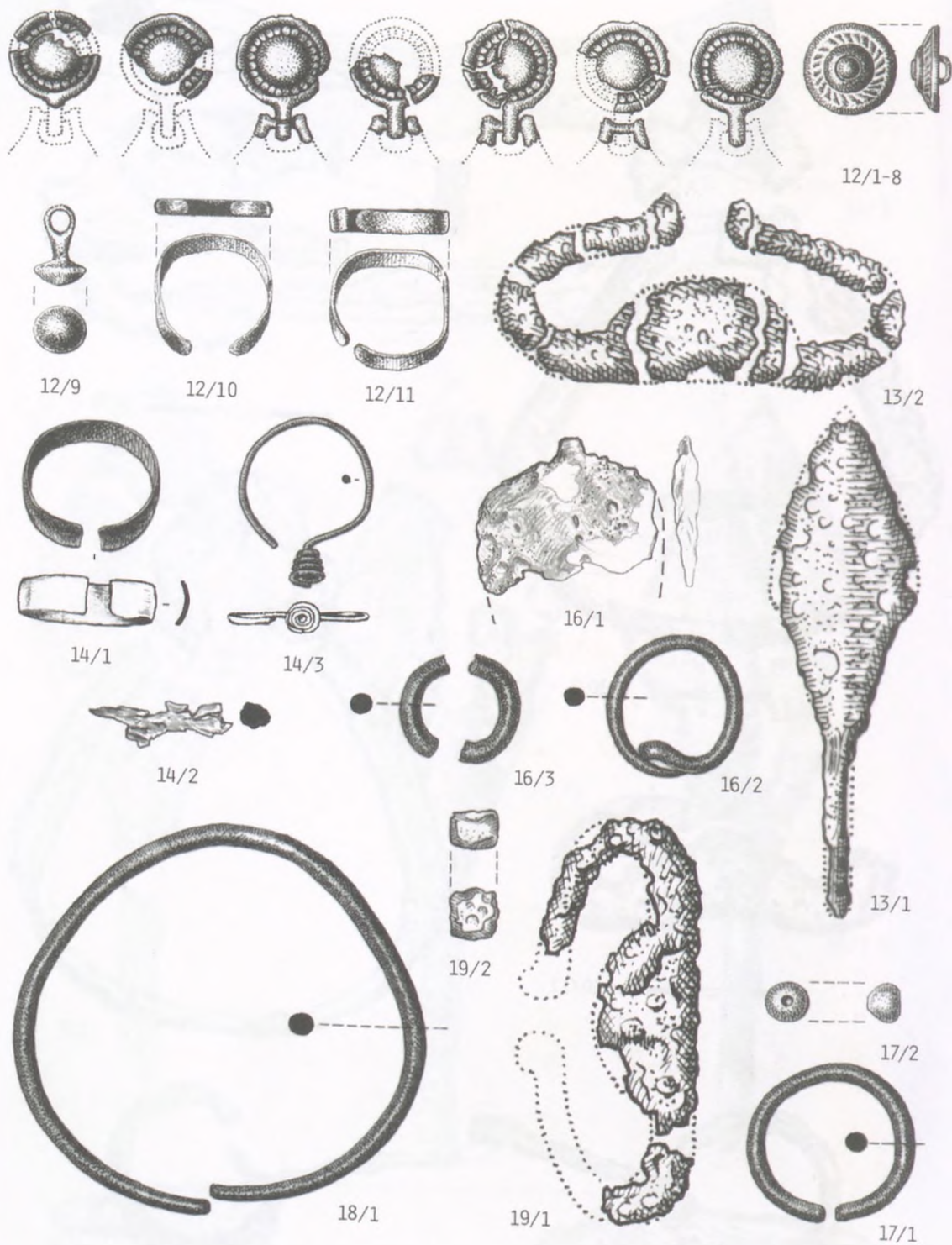


10/7

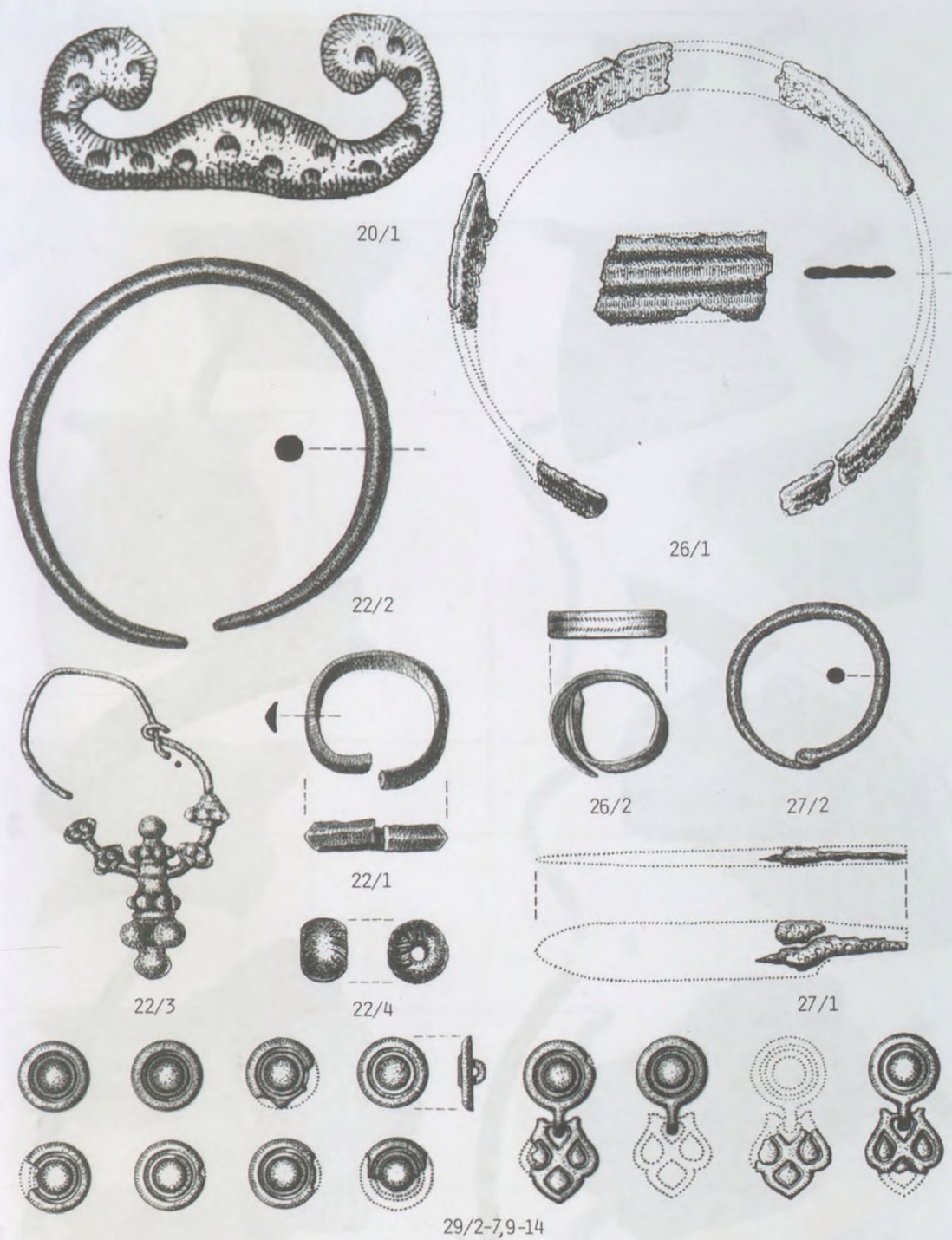


10/8

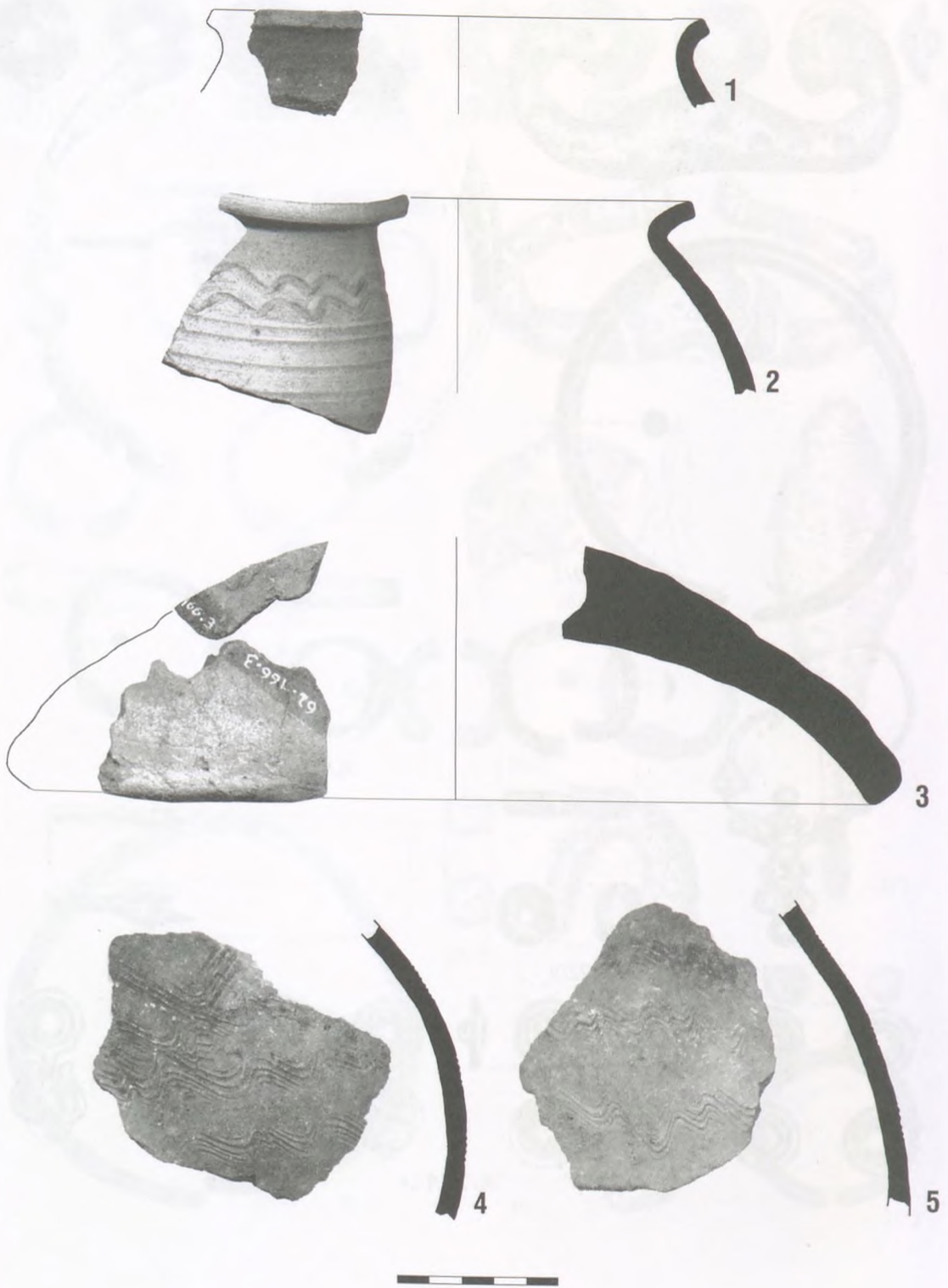
183. tábla  
Tiszabercel-Ráctemető 10. sír



184. tábla  
Tiszabercel-Ráctemető 12-14., 16-19. sír

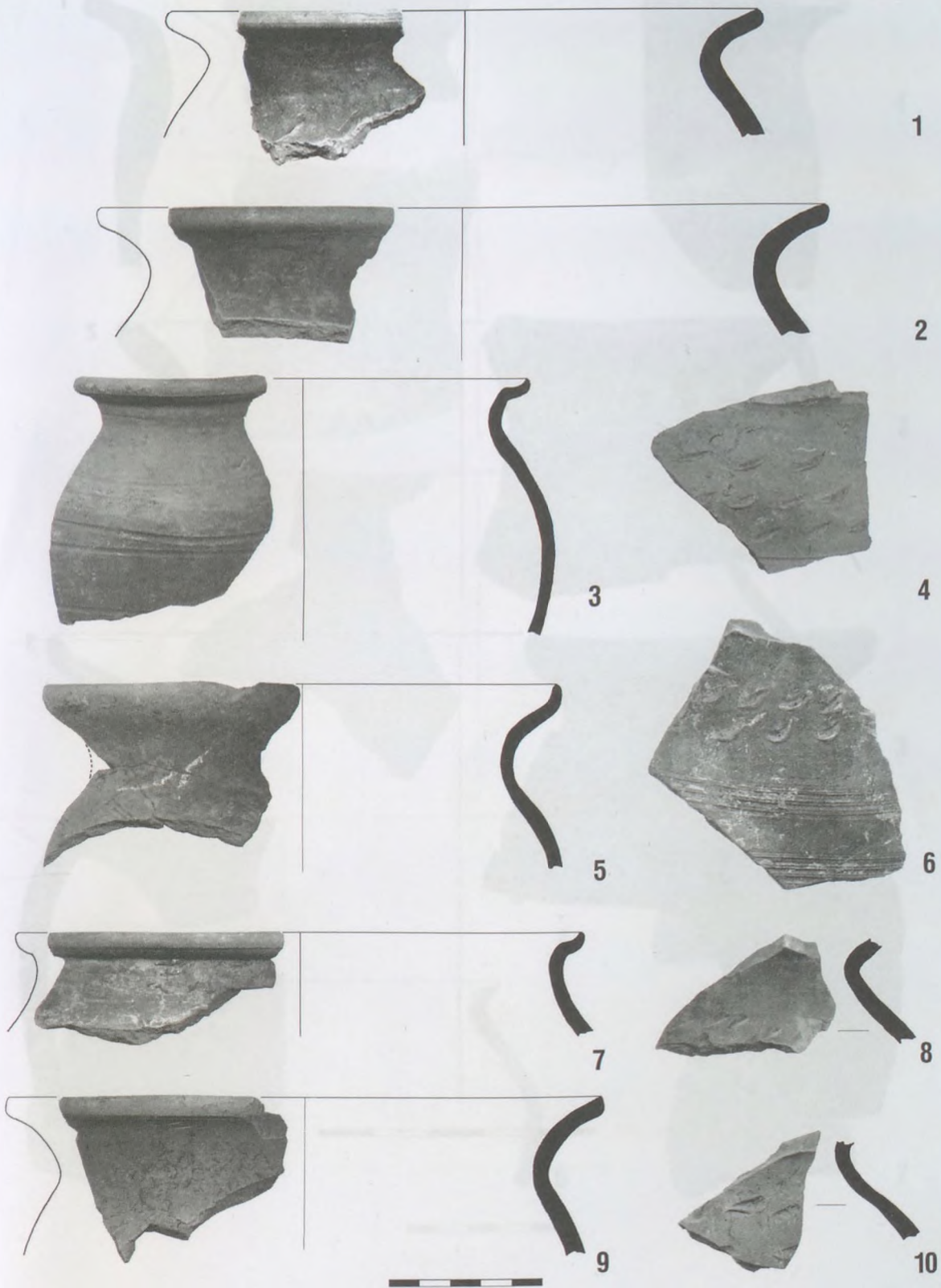


185. tábla  
Tiszabercel-Ráctemető 20., 22., 26-27., 29. sír



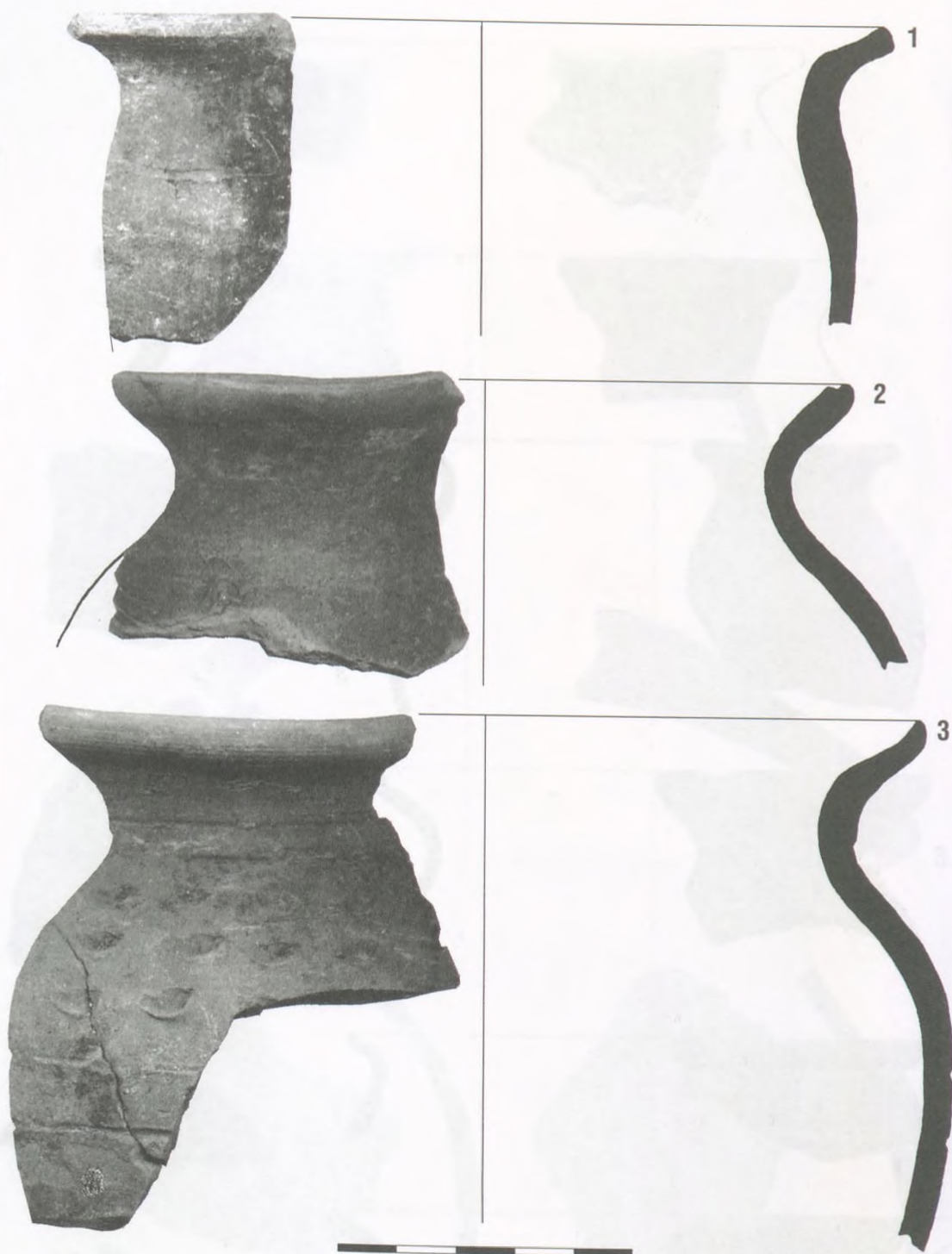
186. tábla

Tiszabercel-Ráctemető 1-2: szórvány, 3-5: H. gödör

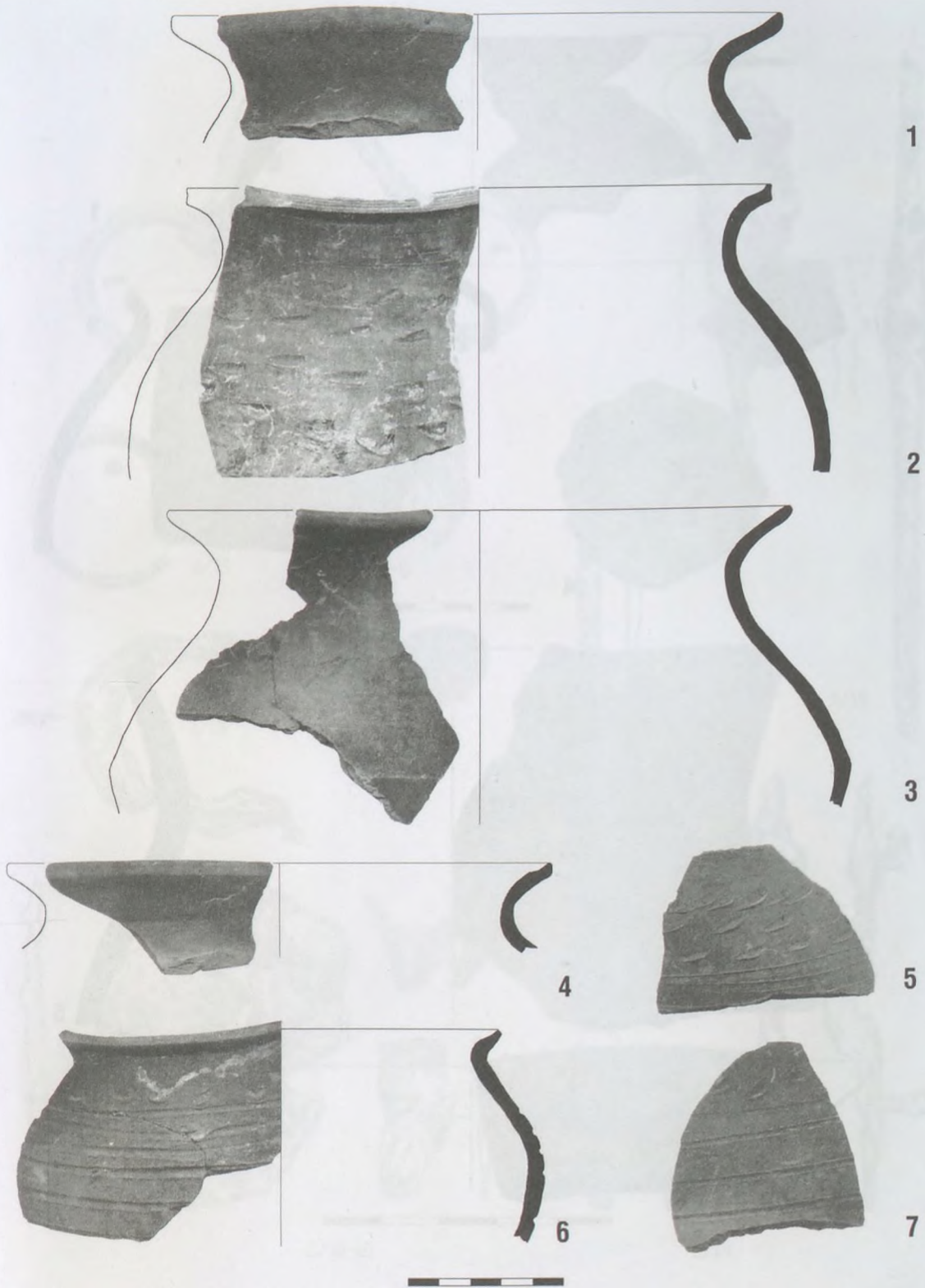


187. tábla  
Tiszabercel-Rigó-domb

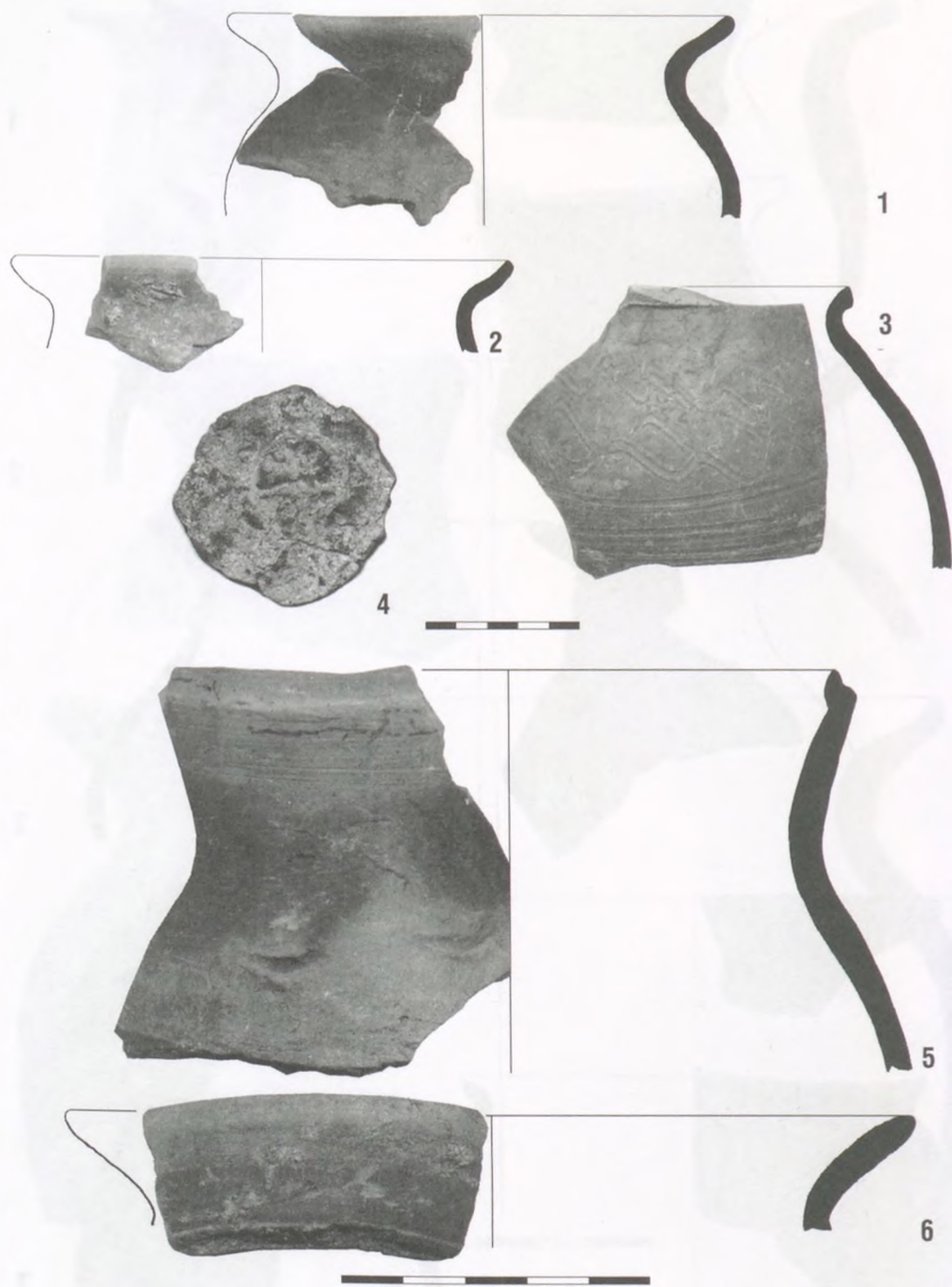




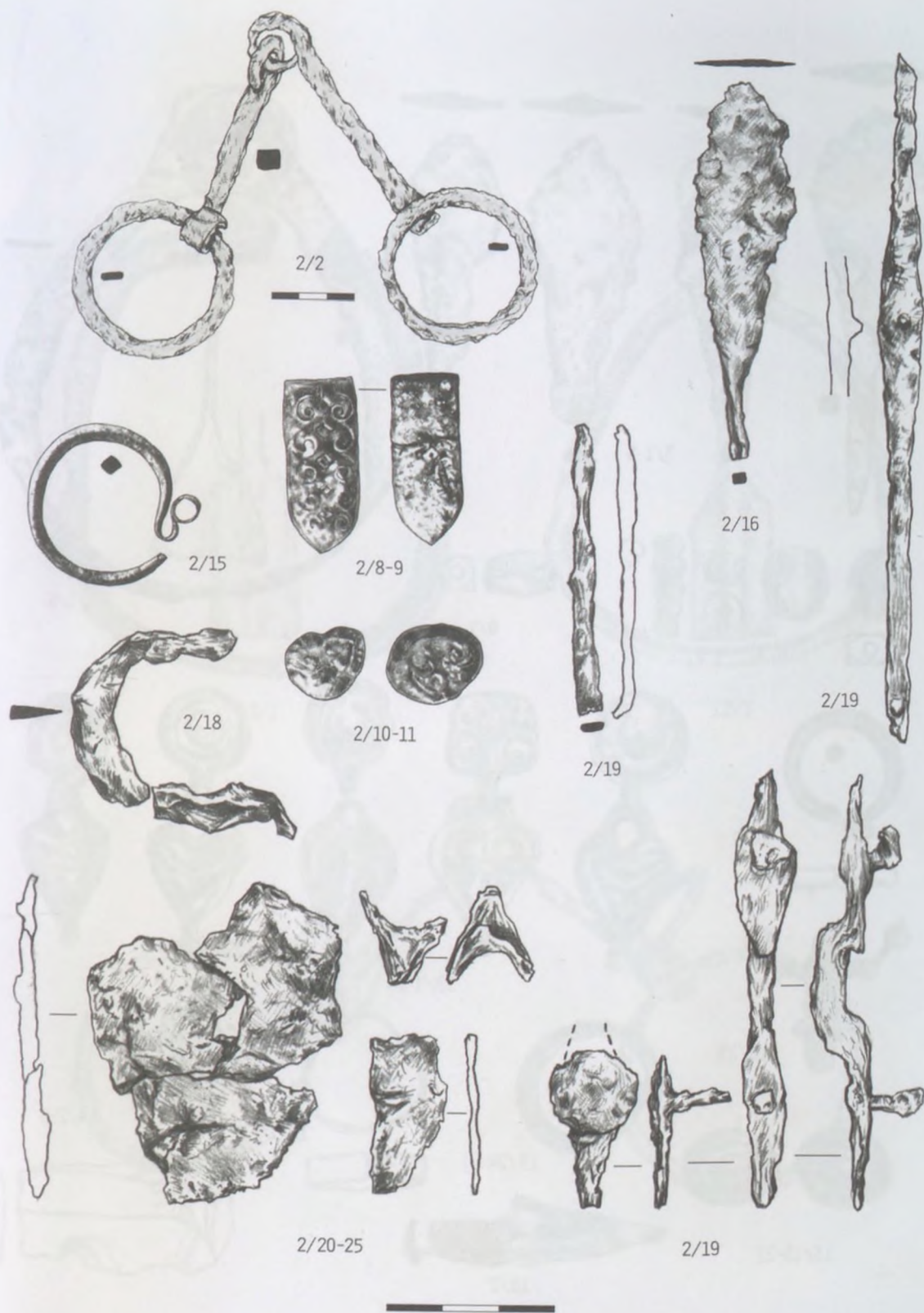
188. tábla  
Tiszabercel-Rigó-domb



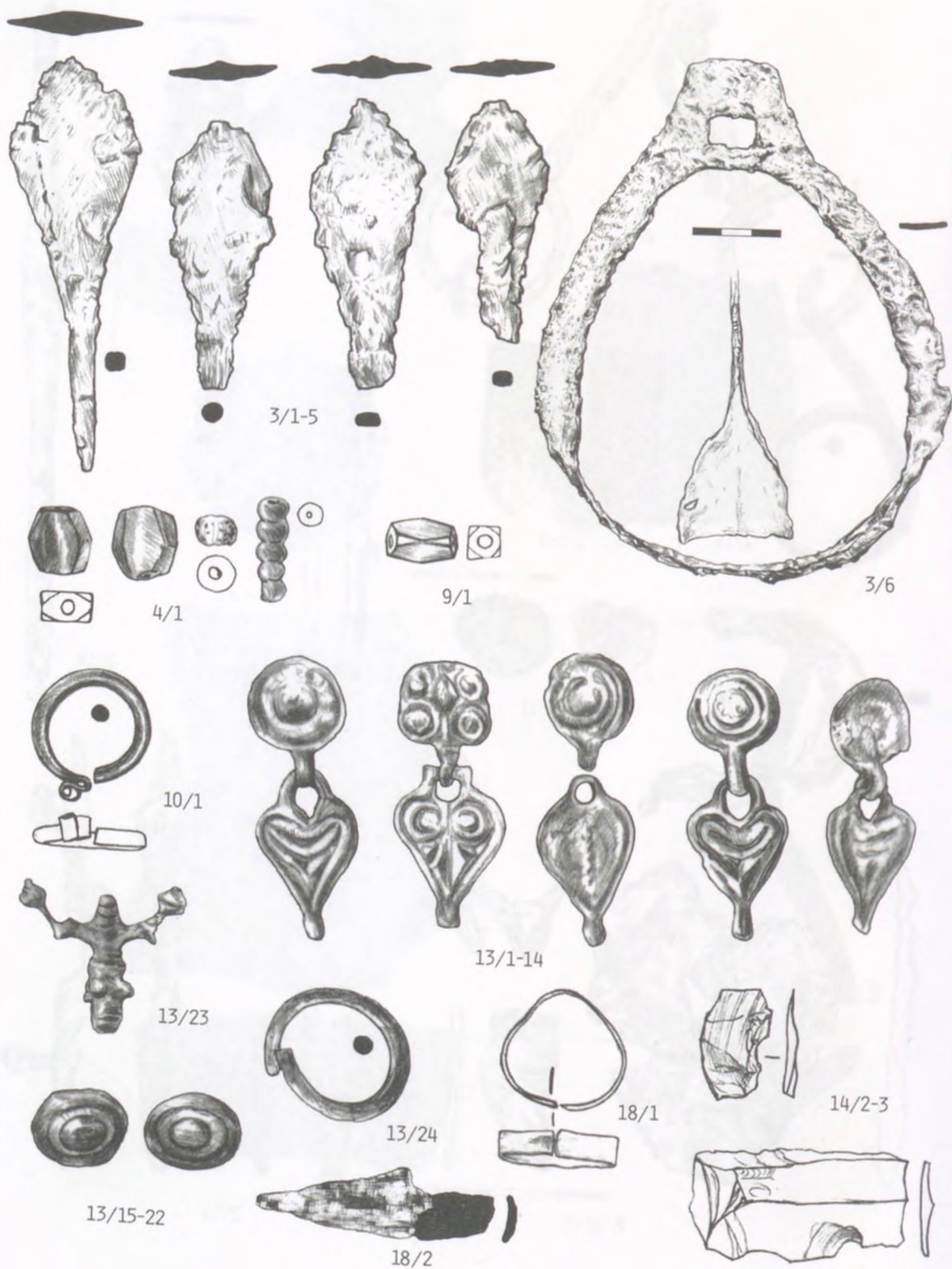
189. tábla  
Tiszabercel-Rigó-domb



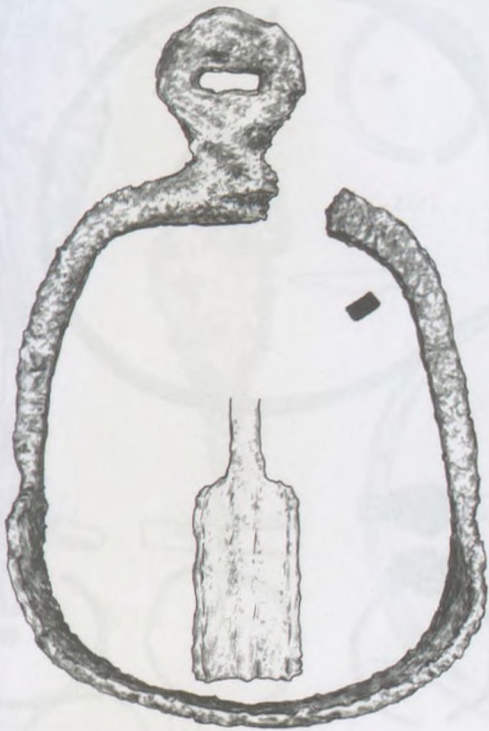
190. tábla  
Tiszabercel-Rigó-domb



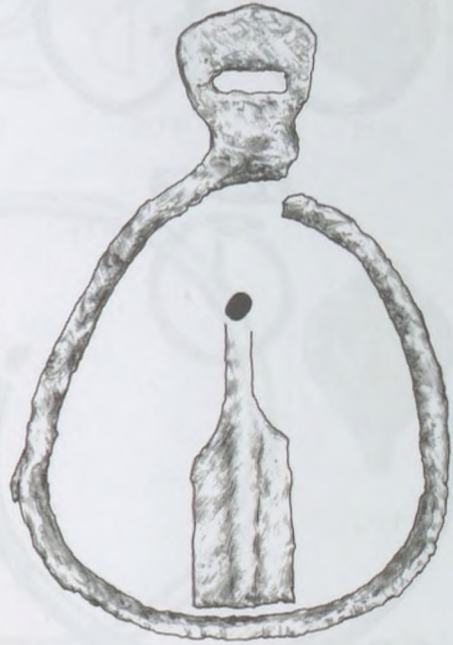
191. tábla  
Tiszabercel-Újsor 2. sír



192. tábla  
Tiszabercel-Újsor 3-4., 9-10., 13-14., 18. sír



12/2



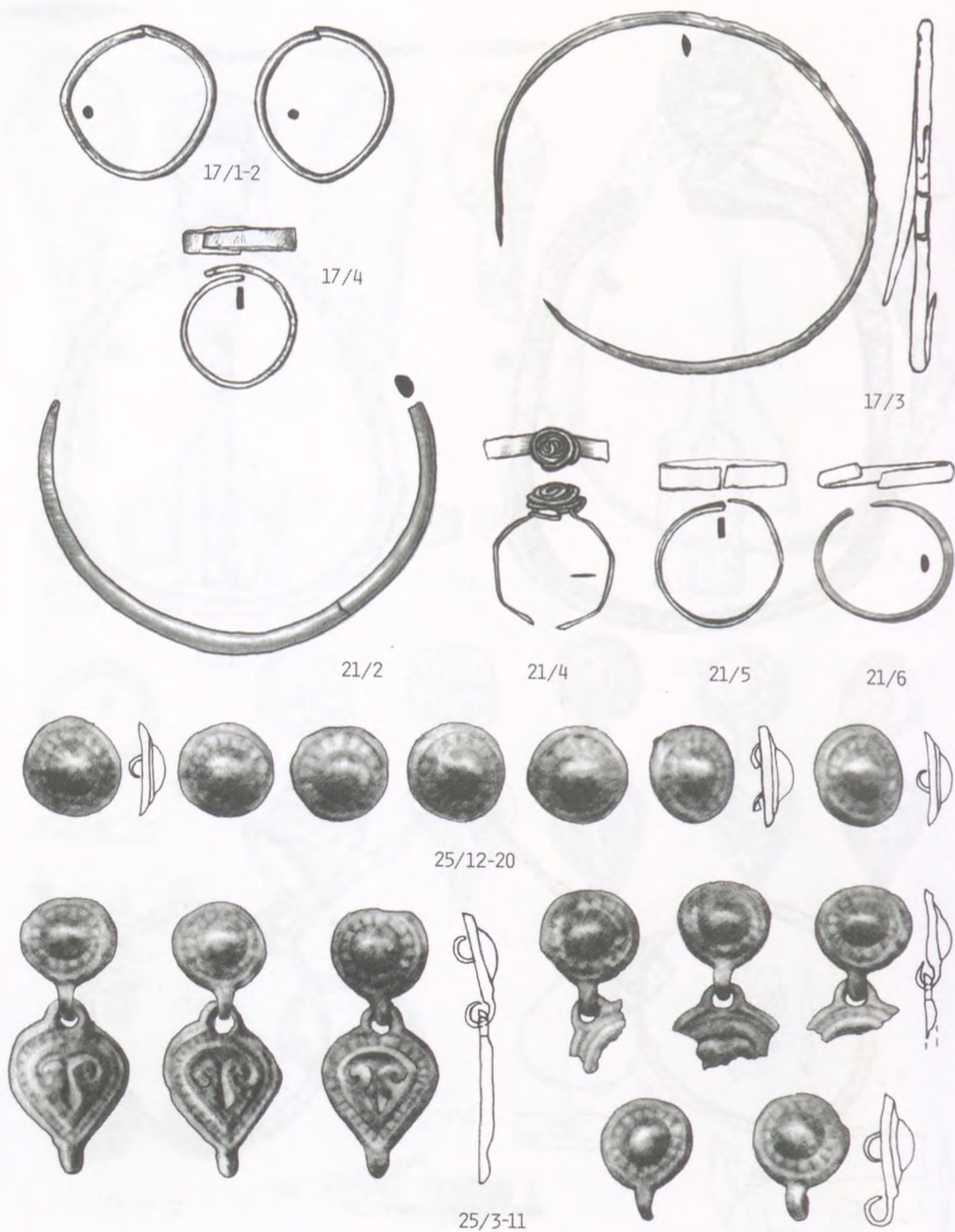
12/3



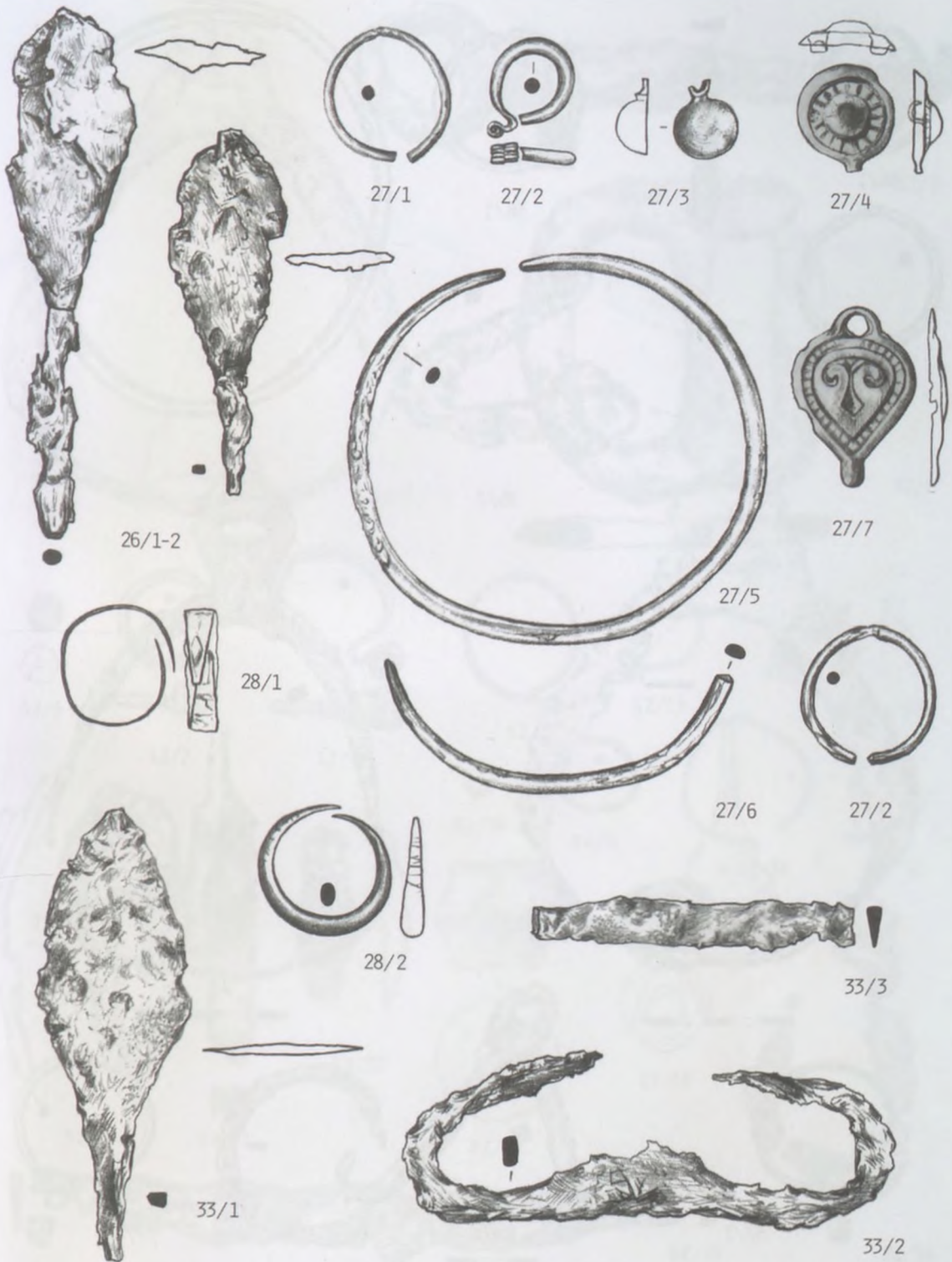
12/4



193. tábla  
Tiszabercel-Újsor 12. sír

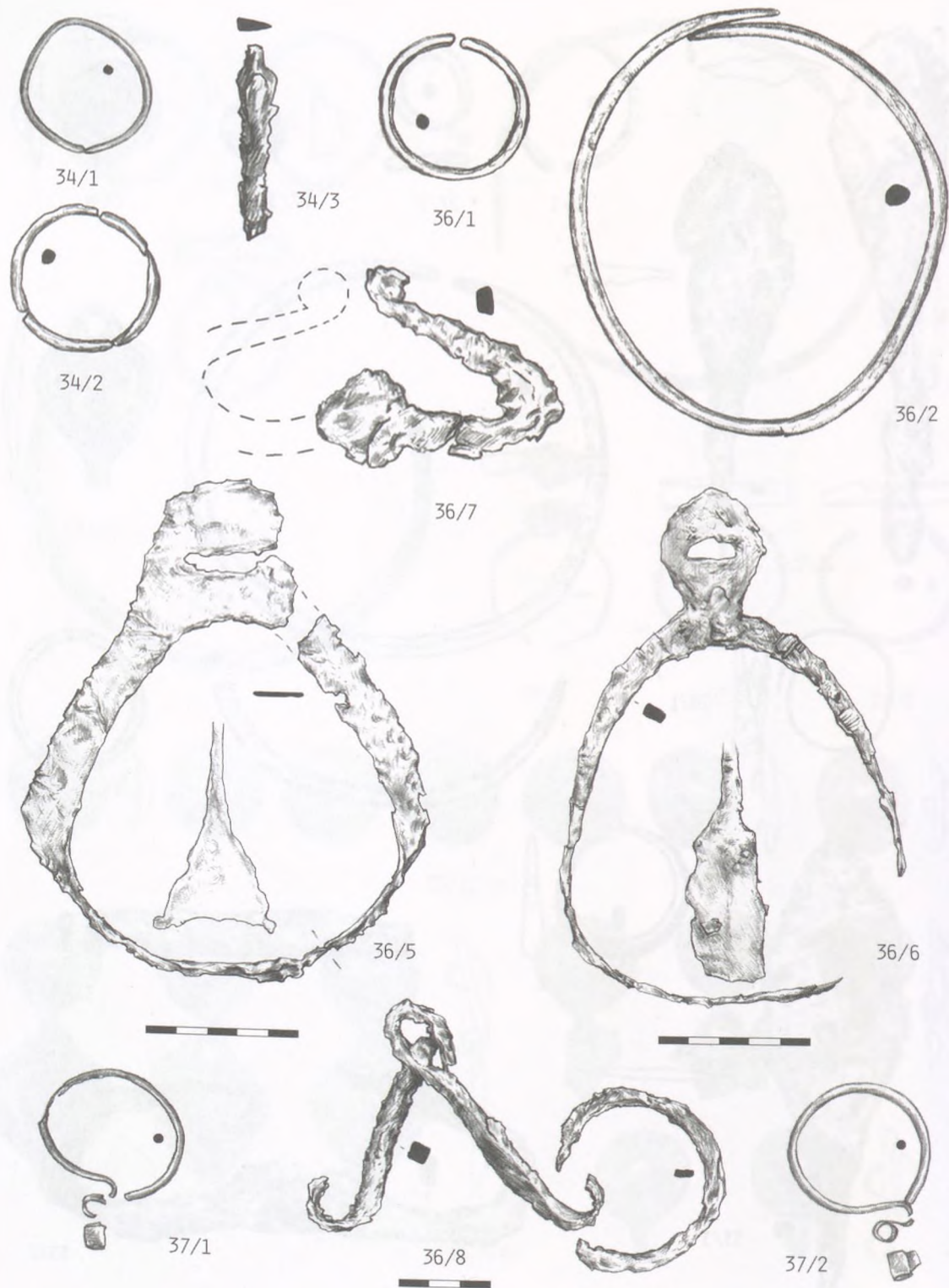


194. tábla  
Tiszabercel-Újsor 17., 21., 25. sír

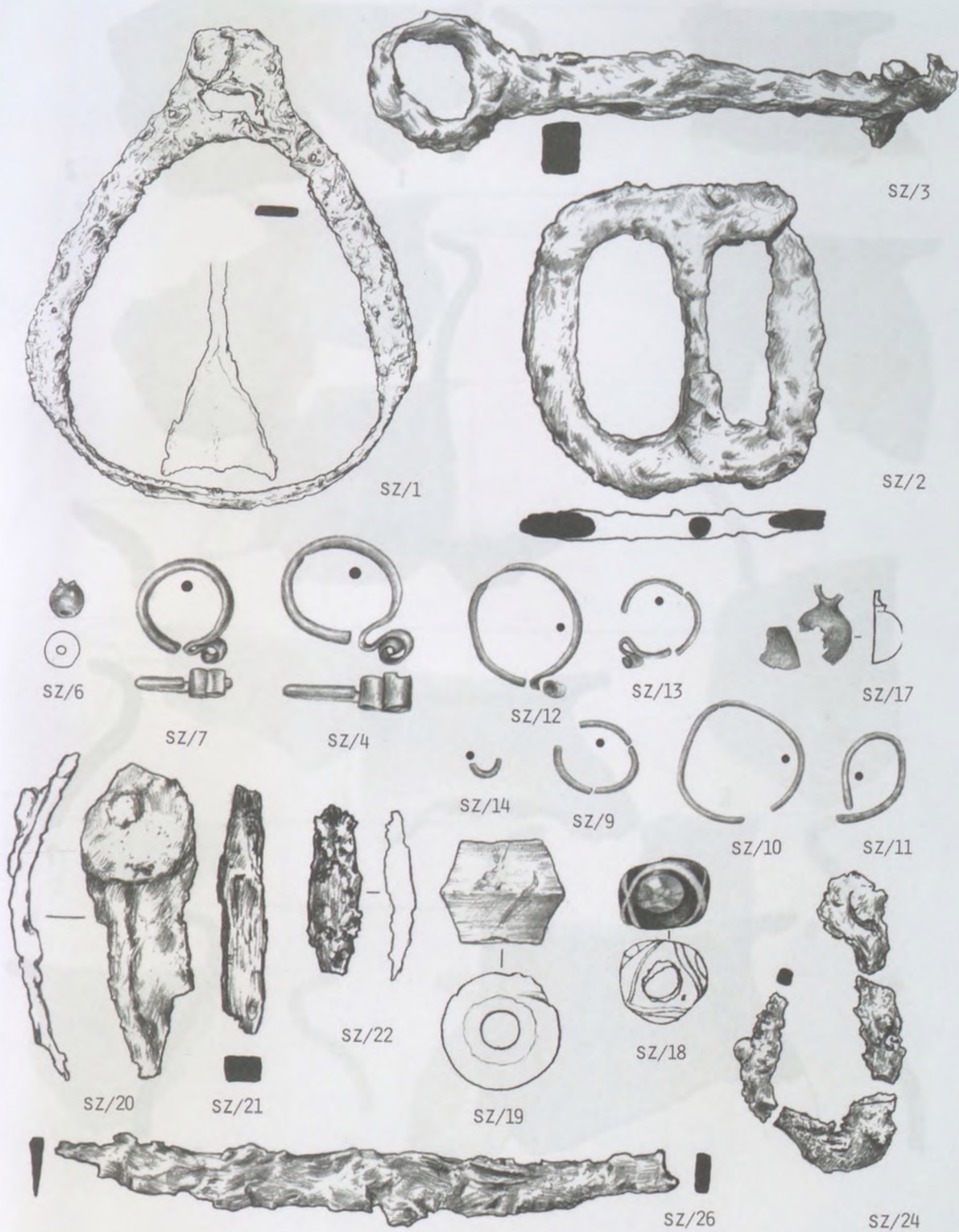


195. tábla  
 Tiszabercel-Újsor 26-28., 33. sír

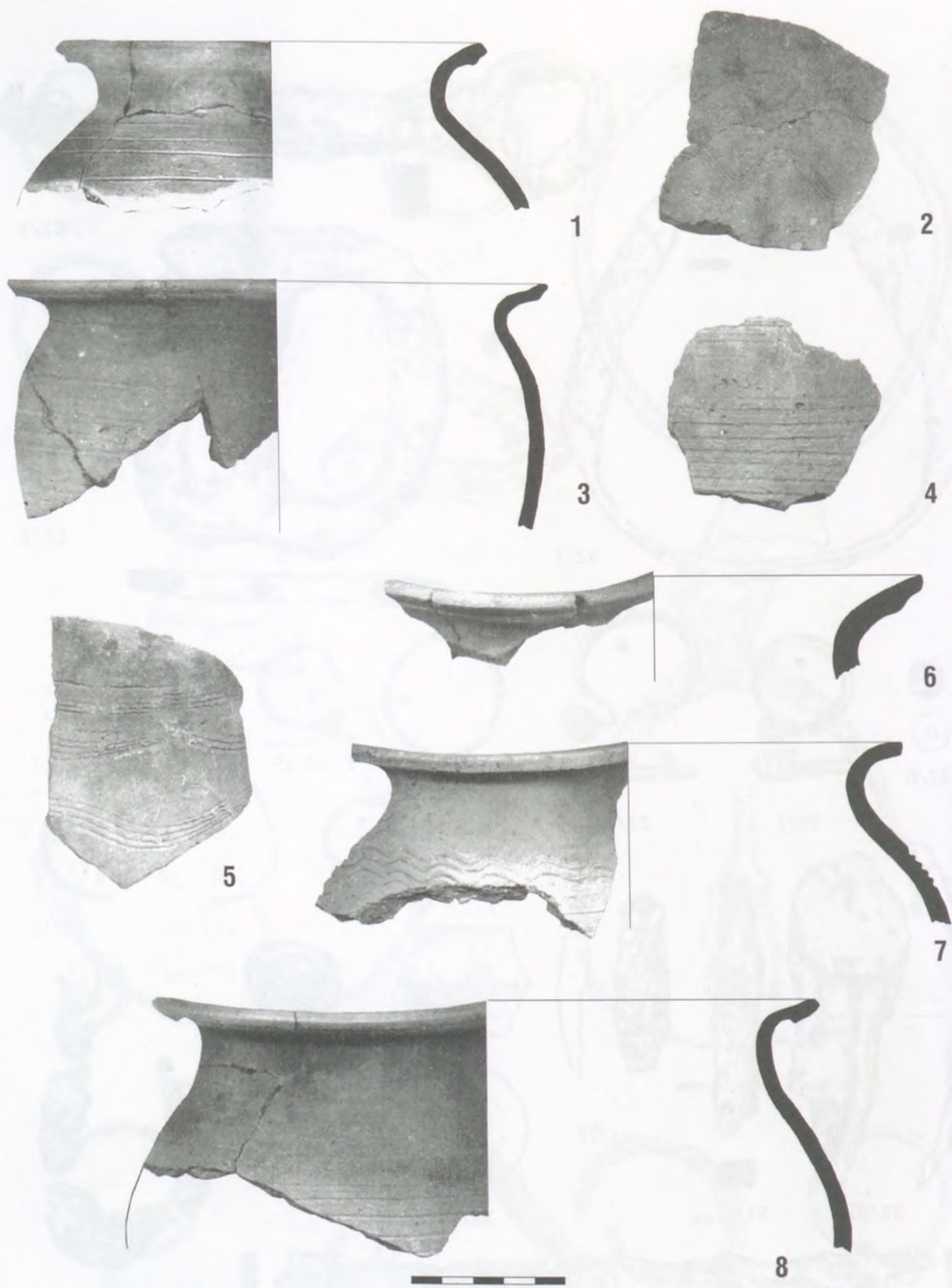




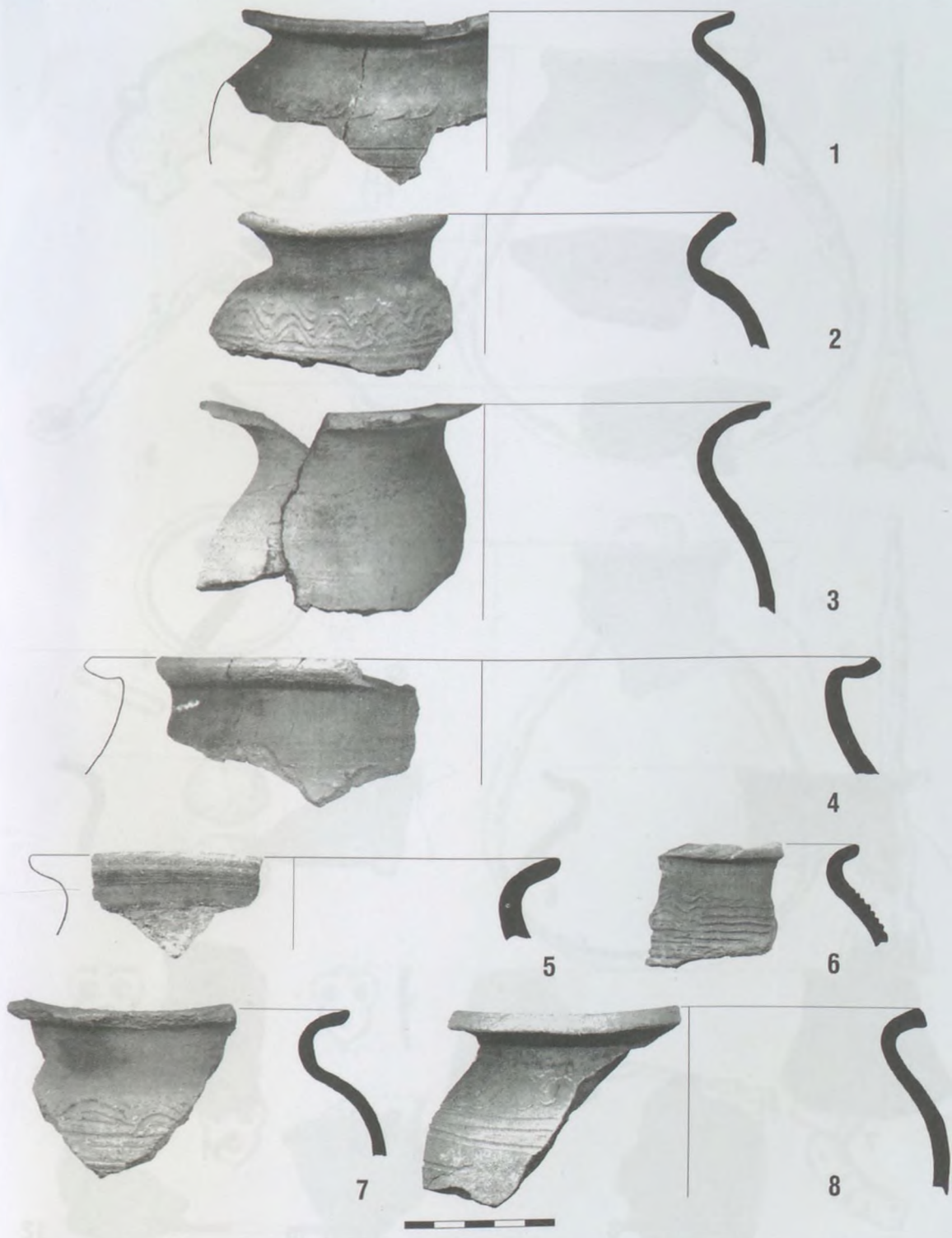
196. tábla  
Tiszabercel-Újsor 34., 36., 37. sír



197. tábla  
 Tiszabercel-Újsor szórványok

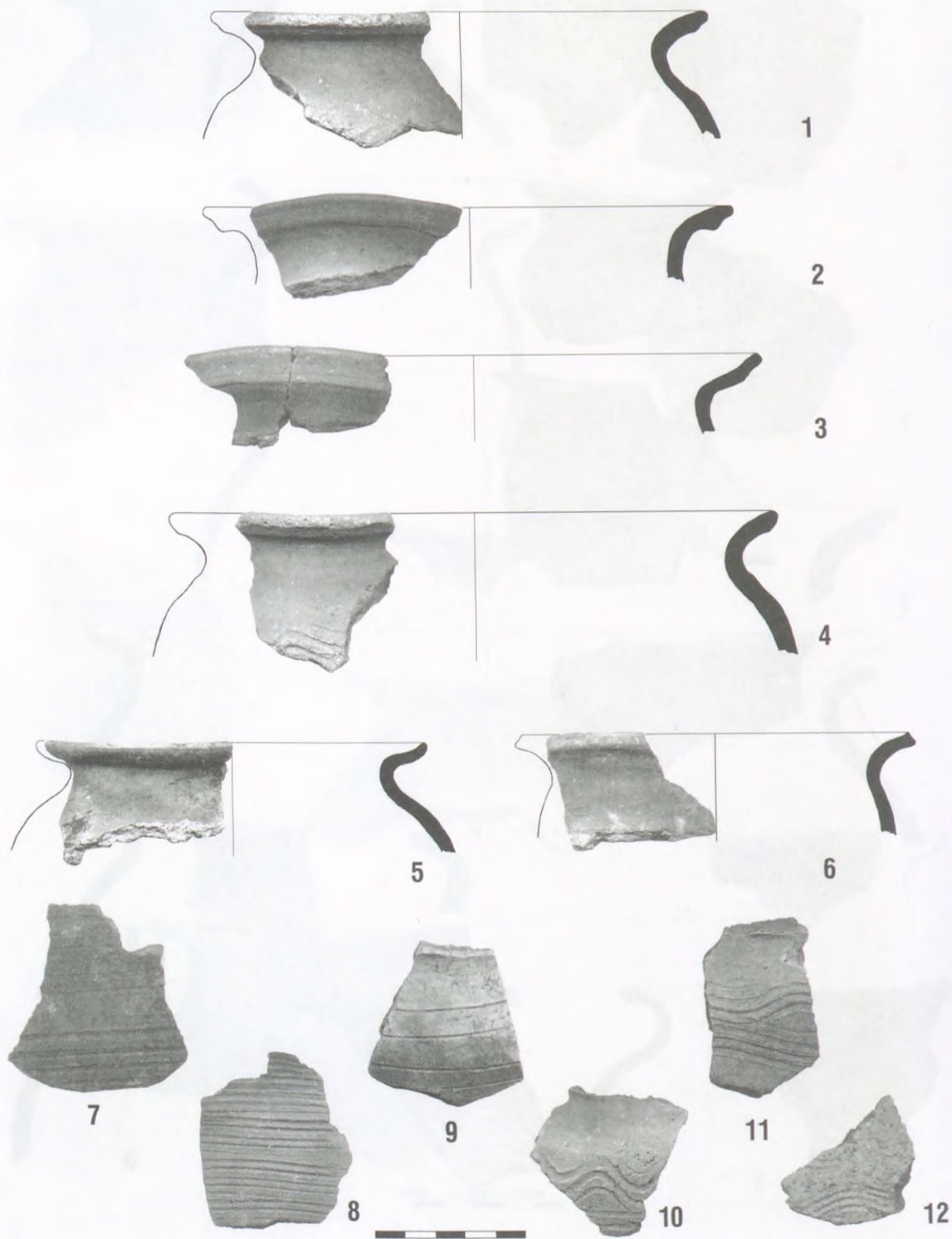


198. tábla  
Tiszabercel-közelebről nem meghatározott helyről

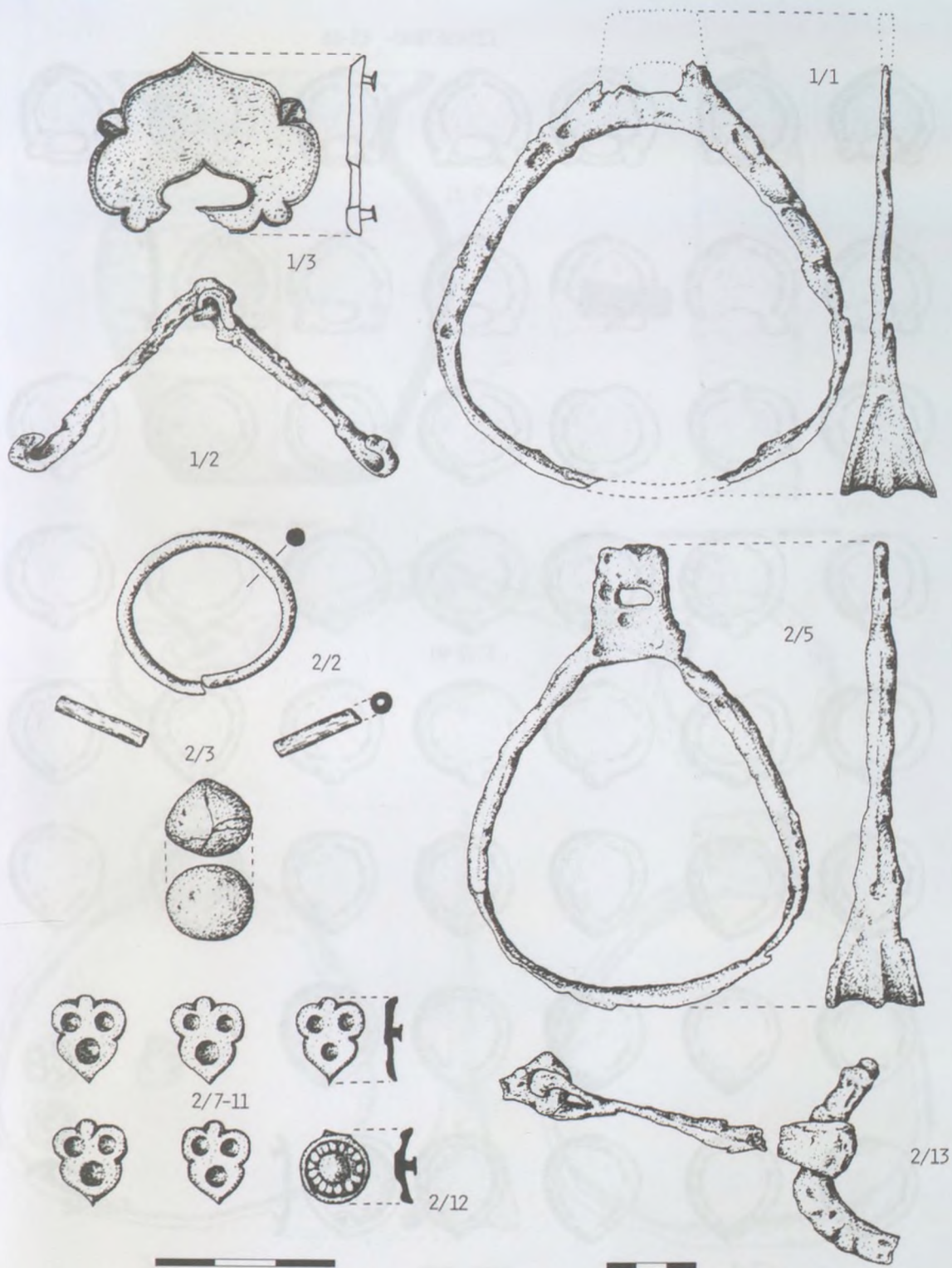


199. tábla

Tiszabercel-közelebről nem meghatározott helyről

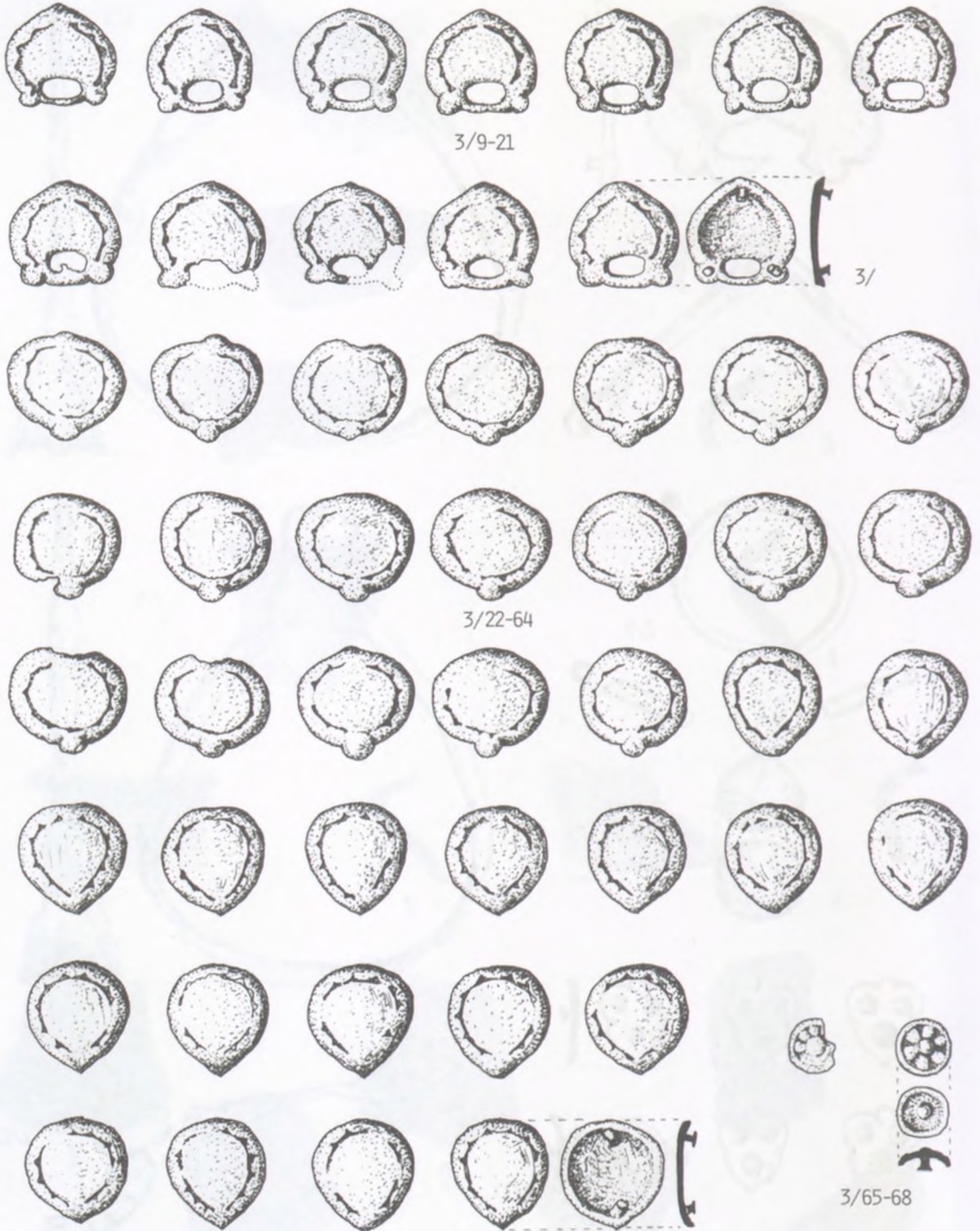


200. tábla  
Tiszabercel-közelebről nem meghatározott helyről

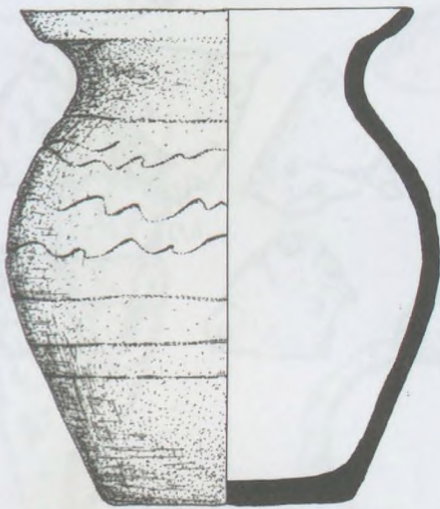


201. tábla  
Tiszabéd-Harangláb-dűlő (Rácstag) 1-2. sír

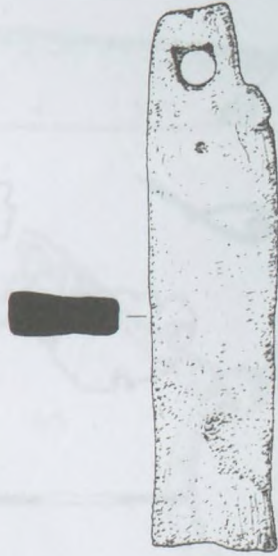
1234567890- 65-68



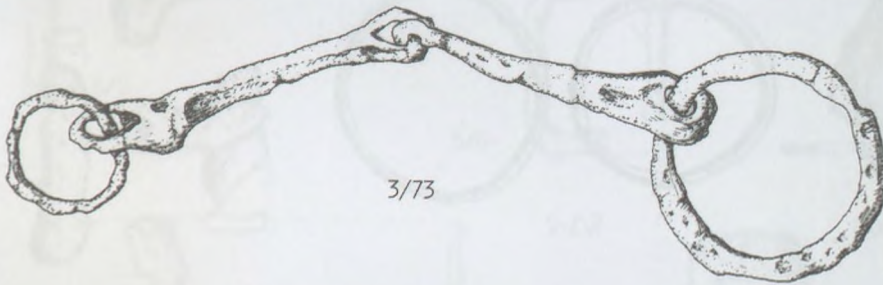
202. tábla  
Tiszabezdéd-Harangláb-dűlő (Rácstag) 3. sír



3/1



3/70



3/73



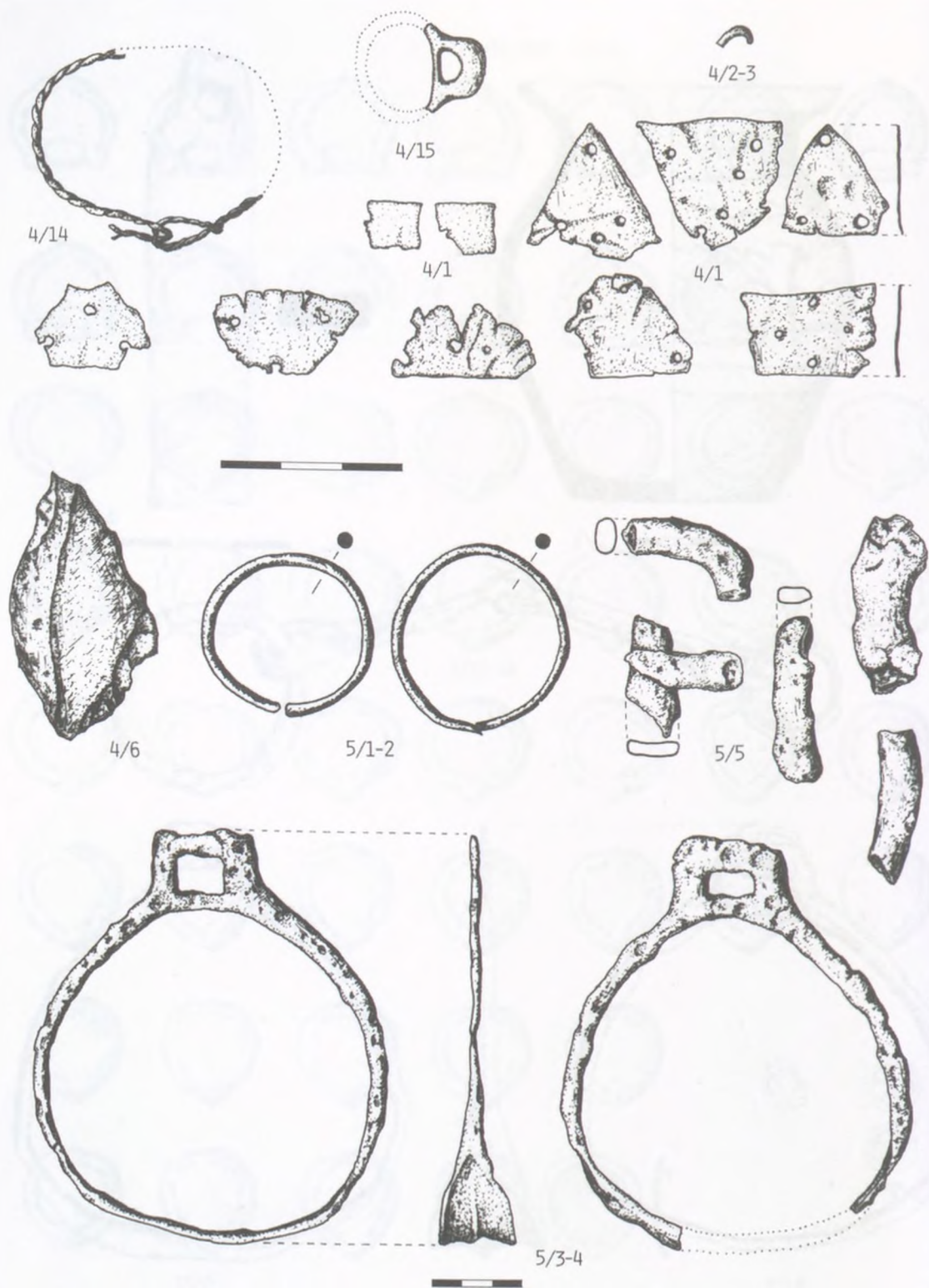
3/71



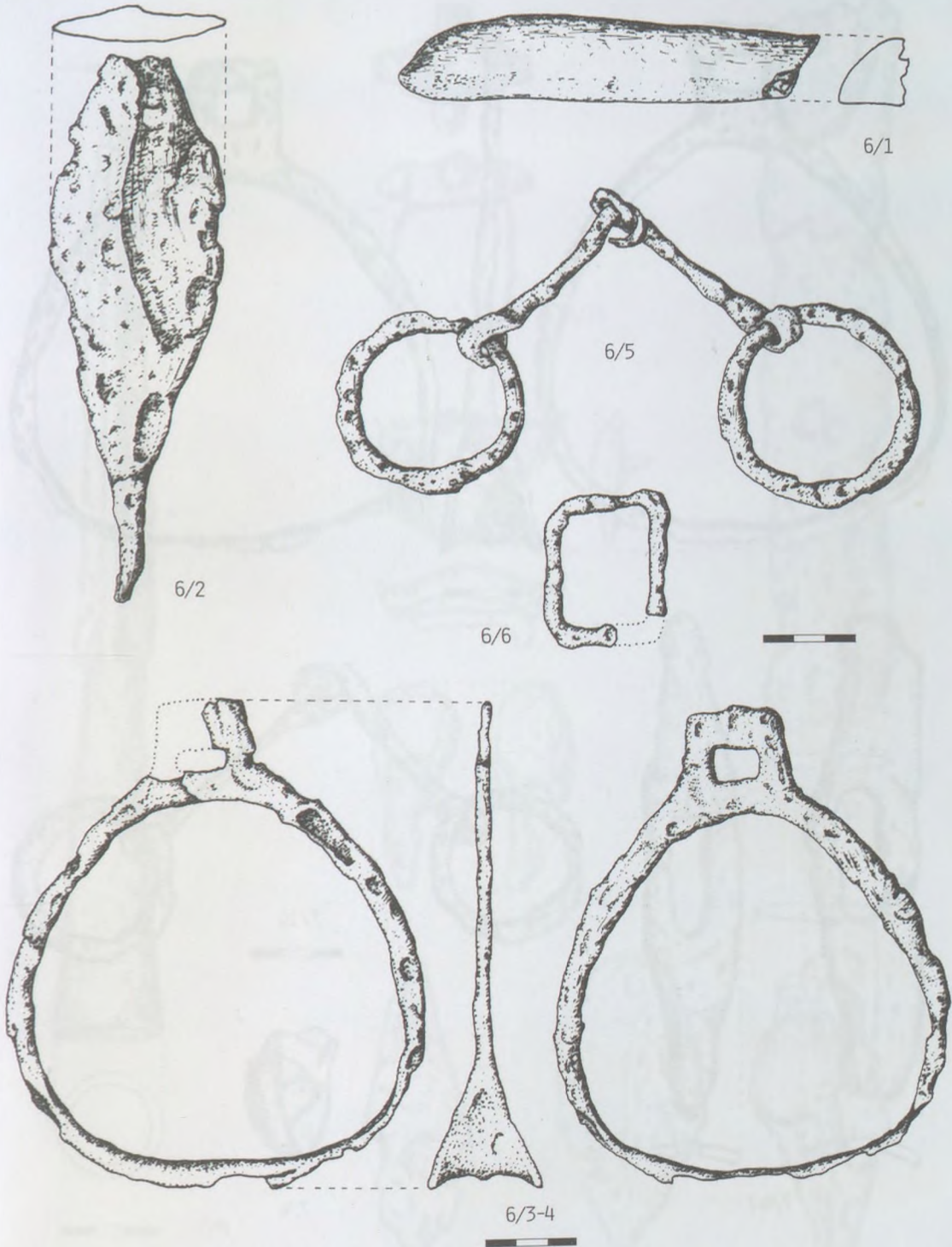
3/72

203. tábla  
Tiszabездéd–Harangláb-dűlő (Rác-tag) 3. sír



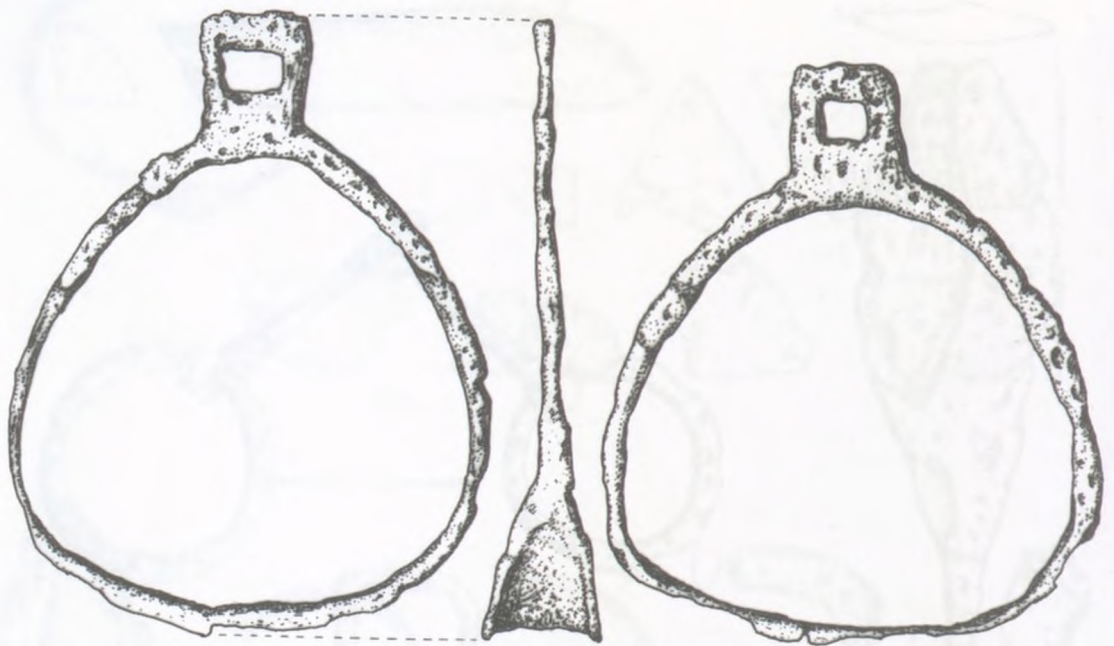


204. tábla  
 Tiszabездéd–Harangláb–dűlő (Rácstag) 4–5. sír

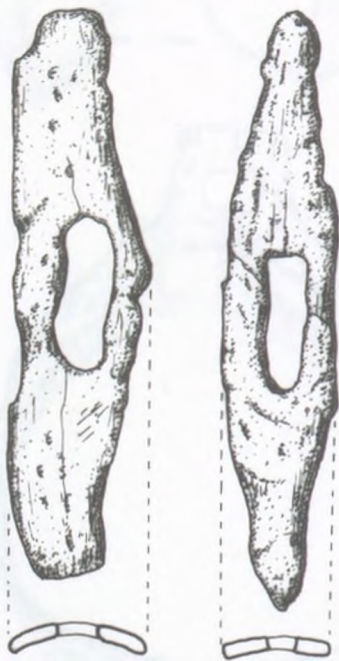


205. tábla

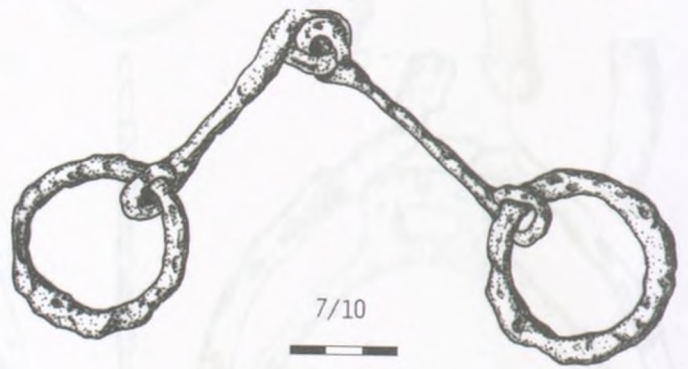
Tiszabездéd–Harangláb-dűlő (Rác-ztag) 6. sír



7/1-2



7/6-7

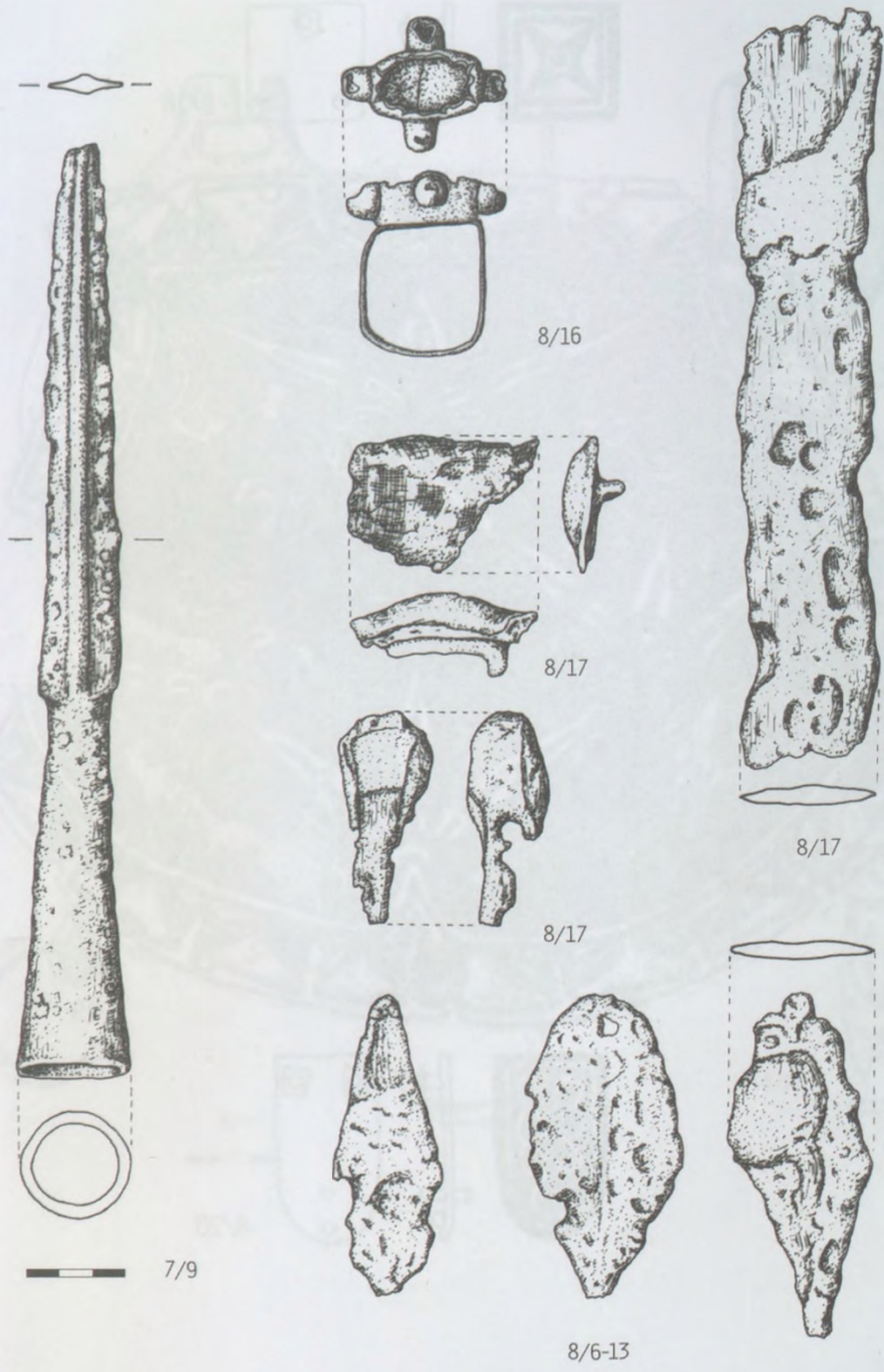


7/10

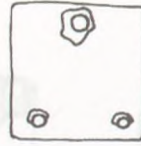


7/4

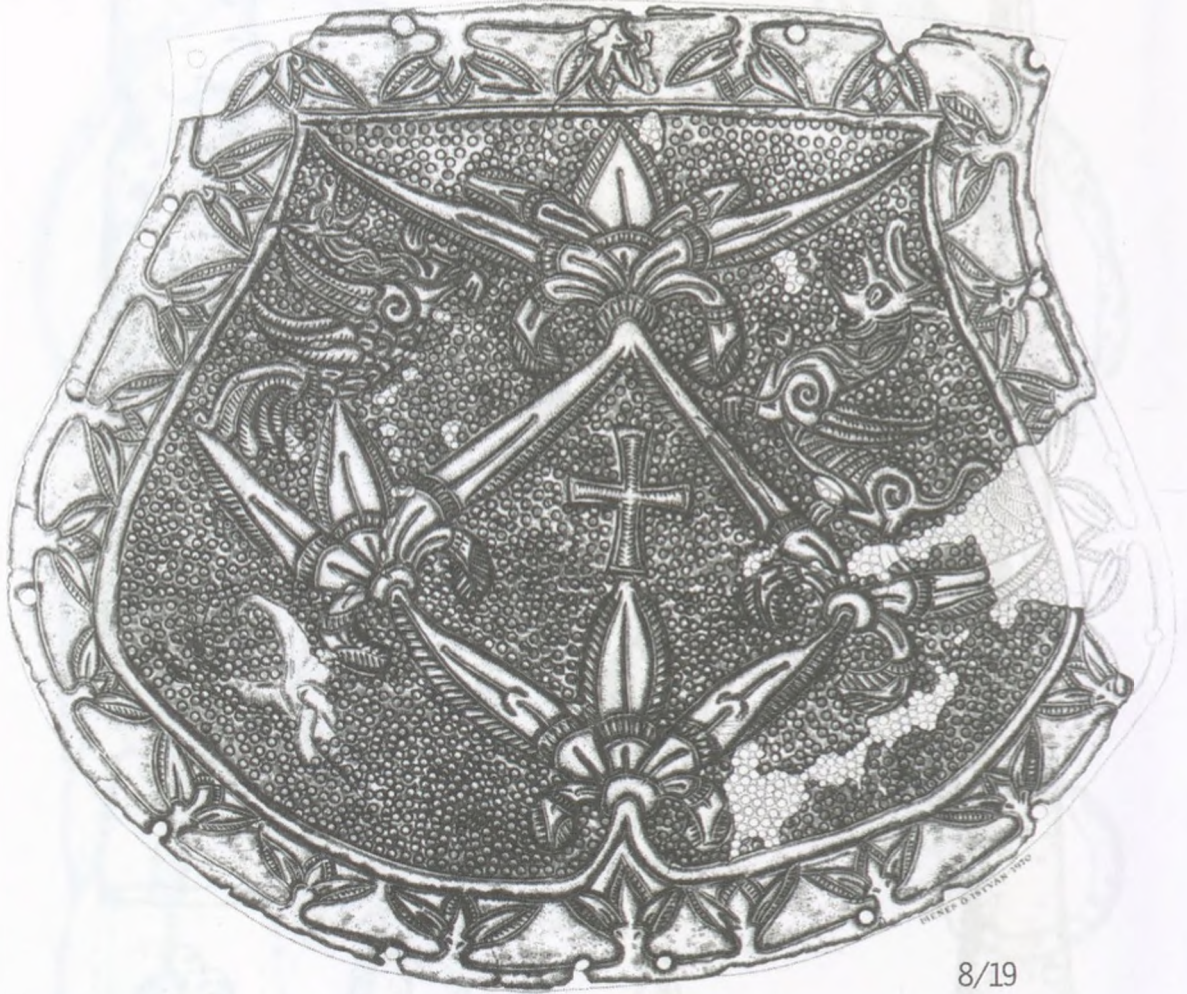
206. tábla  
Tiszabездéd–Harangláb-dűlő (Rácstag) 7. sír



207. tábla  
 Tiszabездéd–Harangláb-dűlő (Rácstag) 7–8. sír



8/18



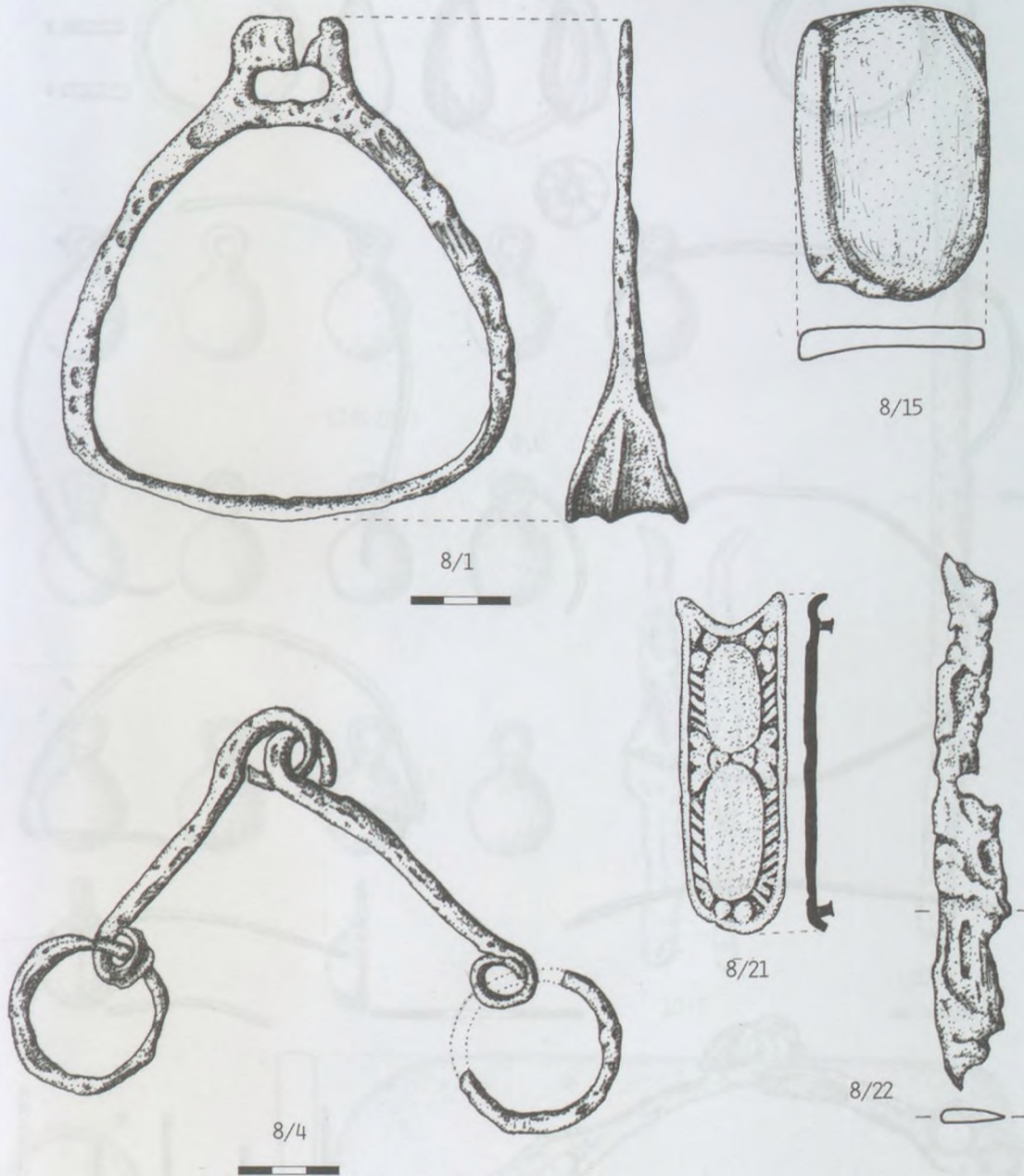
8/19



8/20

208. tábla

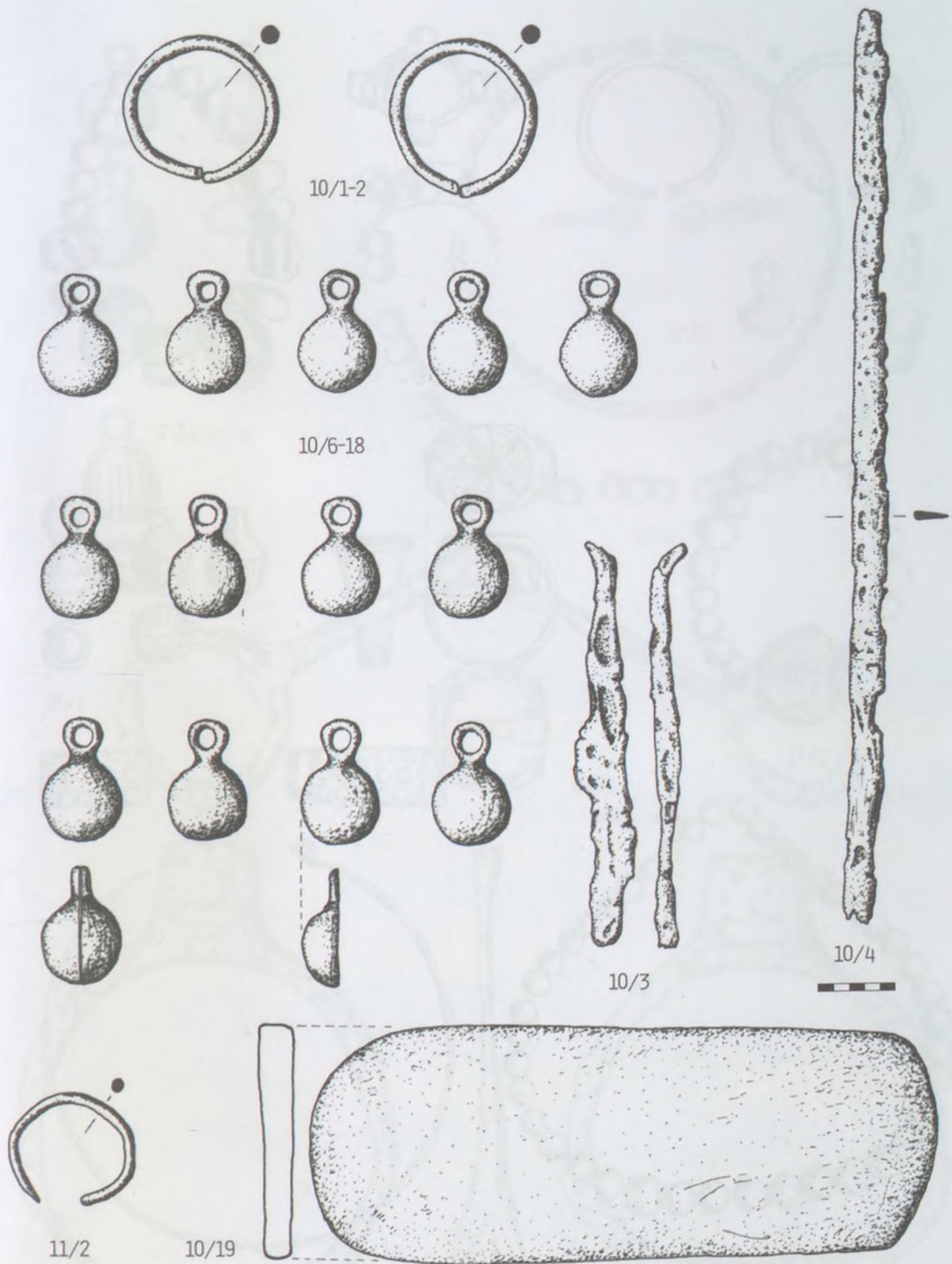
Tiszabездéd–Harangláb-dűlő (Rácstag) 8. sír



209. tábla  
Tiszabездéd-Harangláb-dűlő (Rácstag) 8. sír



210. tábla  
Tiszabecs-déd–Harangláb-dűlő (Rác-Tag) 9. sír



**211. tábla**  
 Tiszabездéd–Harangláb-dűlő (Rácstag) 8., 10–11. sír





12/3-4



12/2



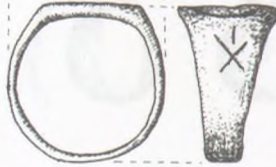
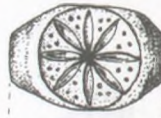
12/6



12/1



13/1



14/7



14/9



14/6

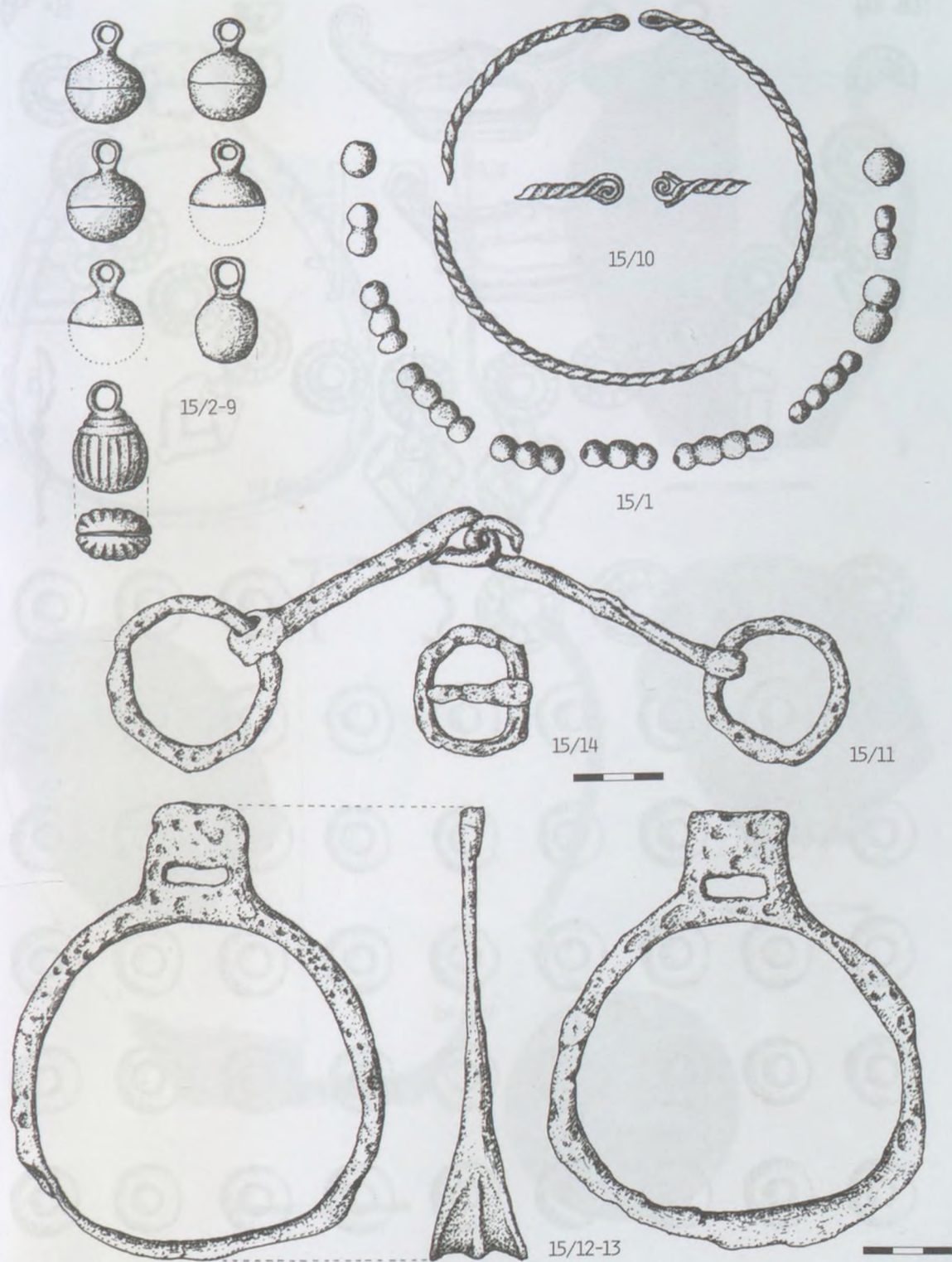


14/1

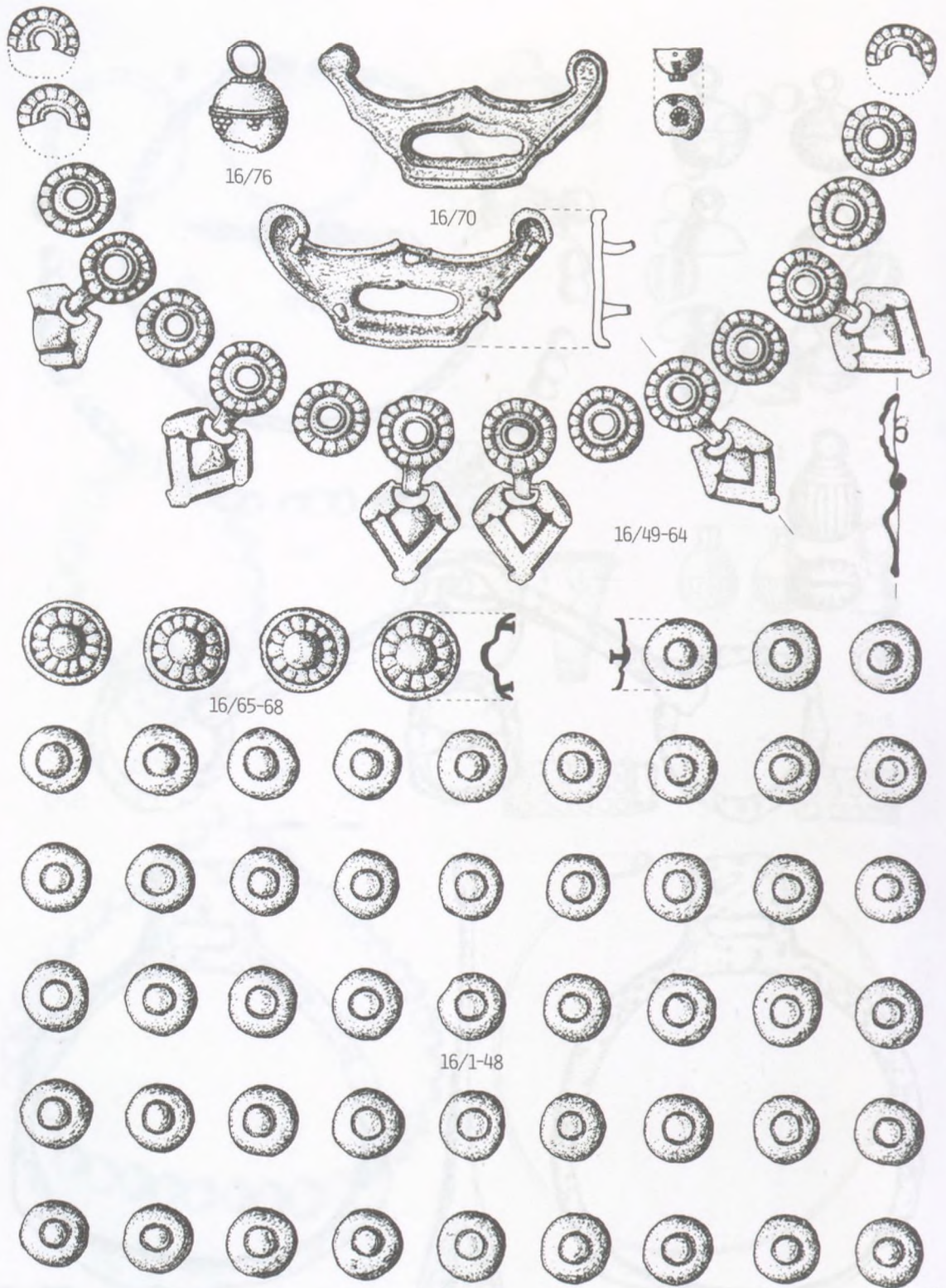


14/4

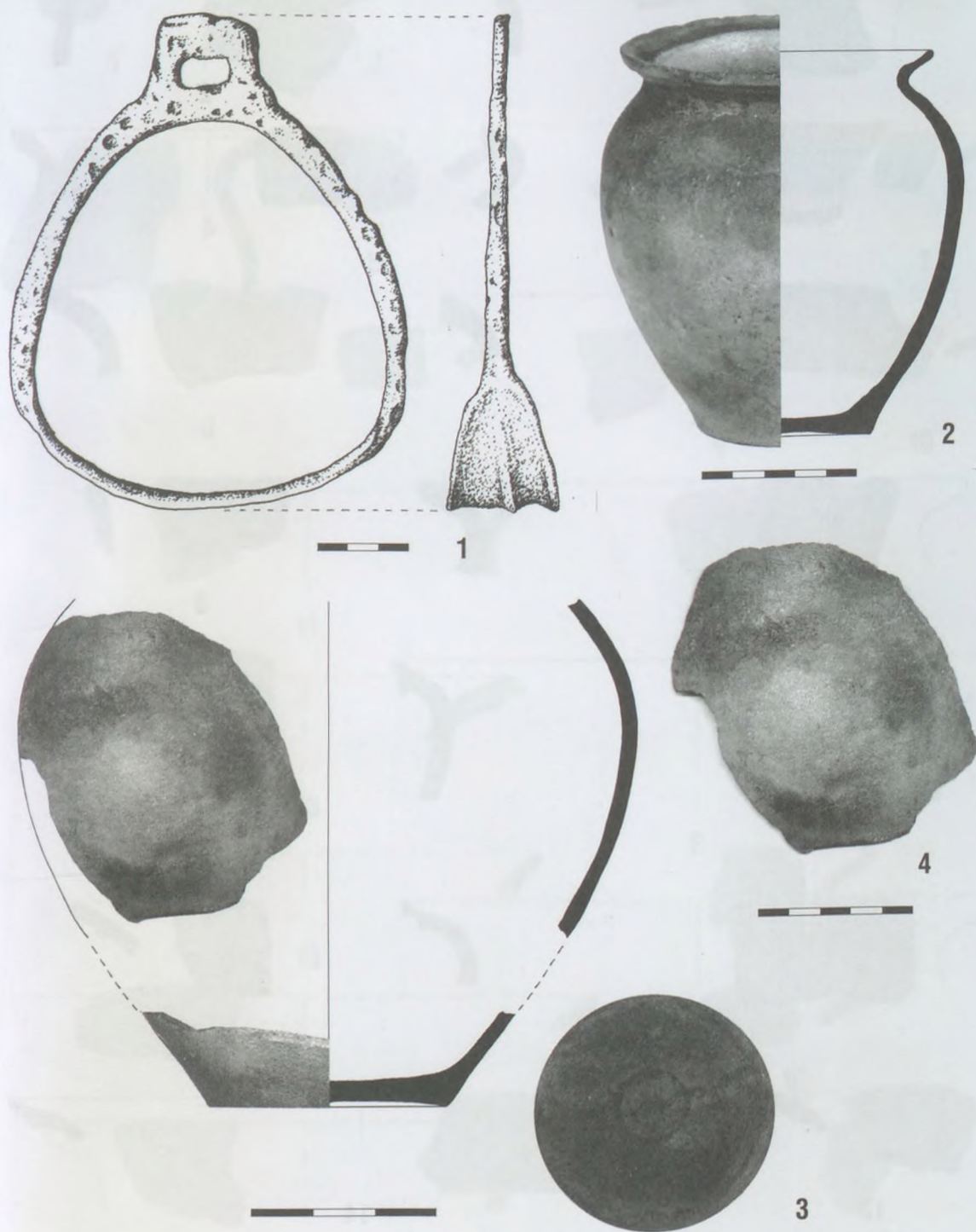
212. tábla  
Tiszabездéd-Harangláb-dűlő (Rácstag) 12-14. sír



213. tábla  
 Tiszabездéd-Harangláb-dűlő (Rácstag) 15. sír

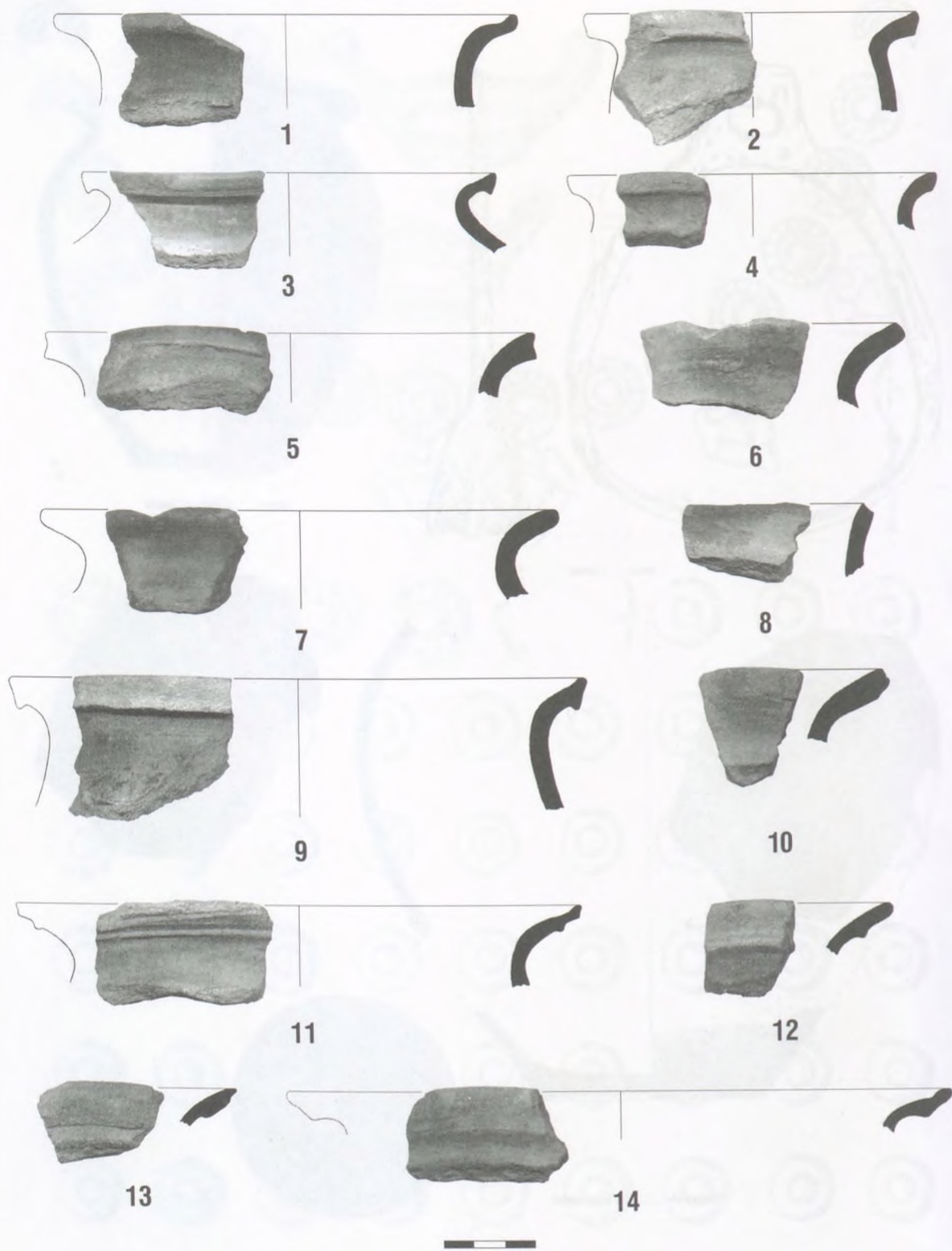


214. tábla  
Tiszabездéd–Harangláb-dűlő (Rácstag) 16. sír

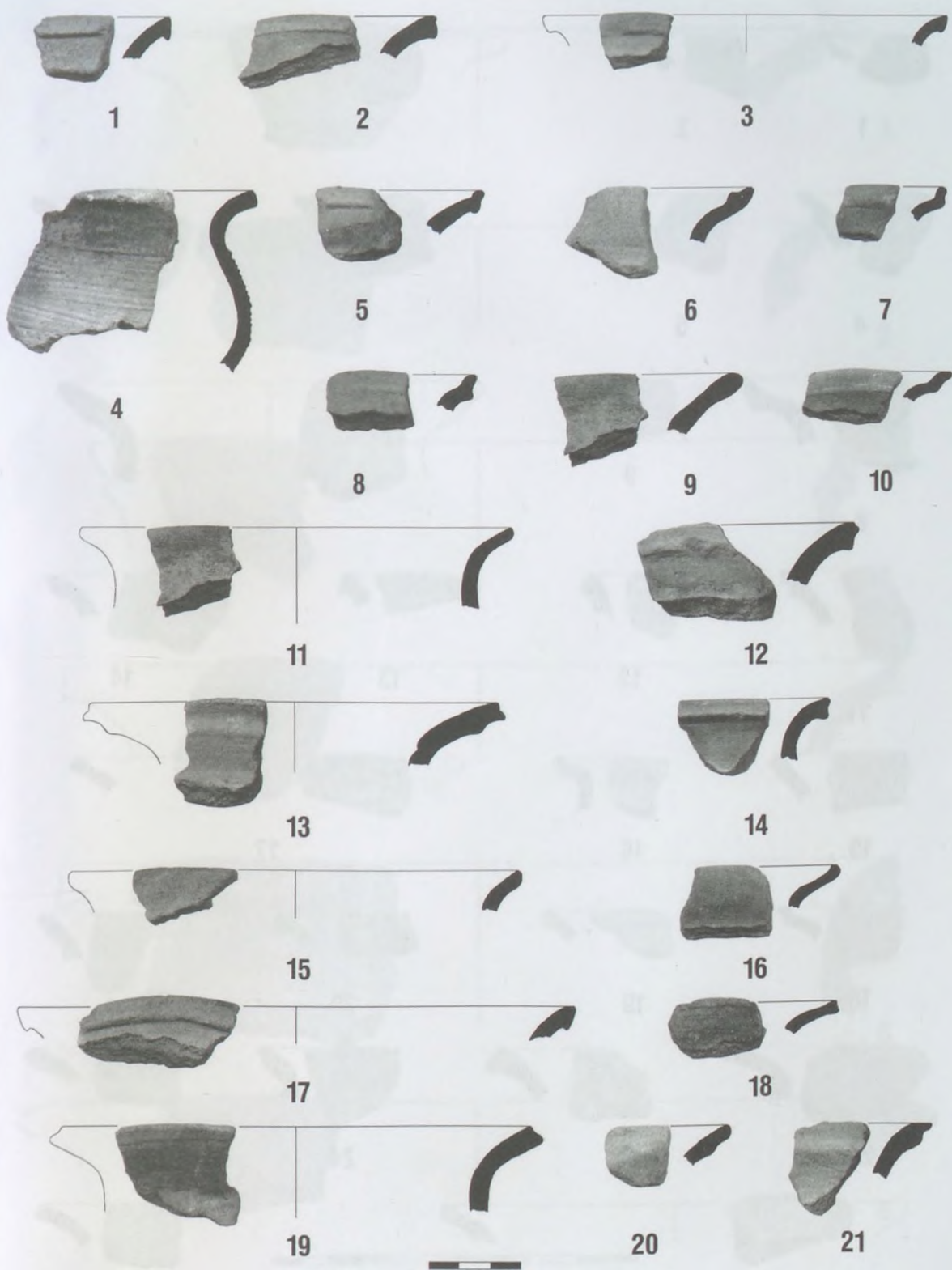


215. tábla

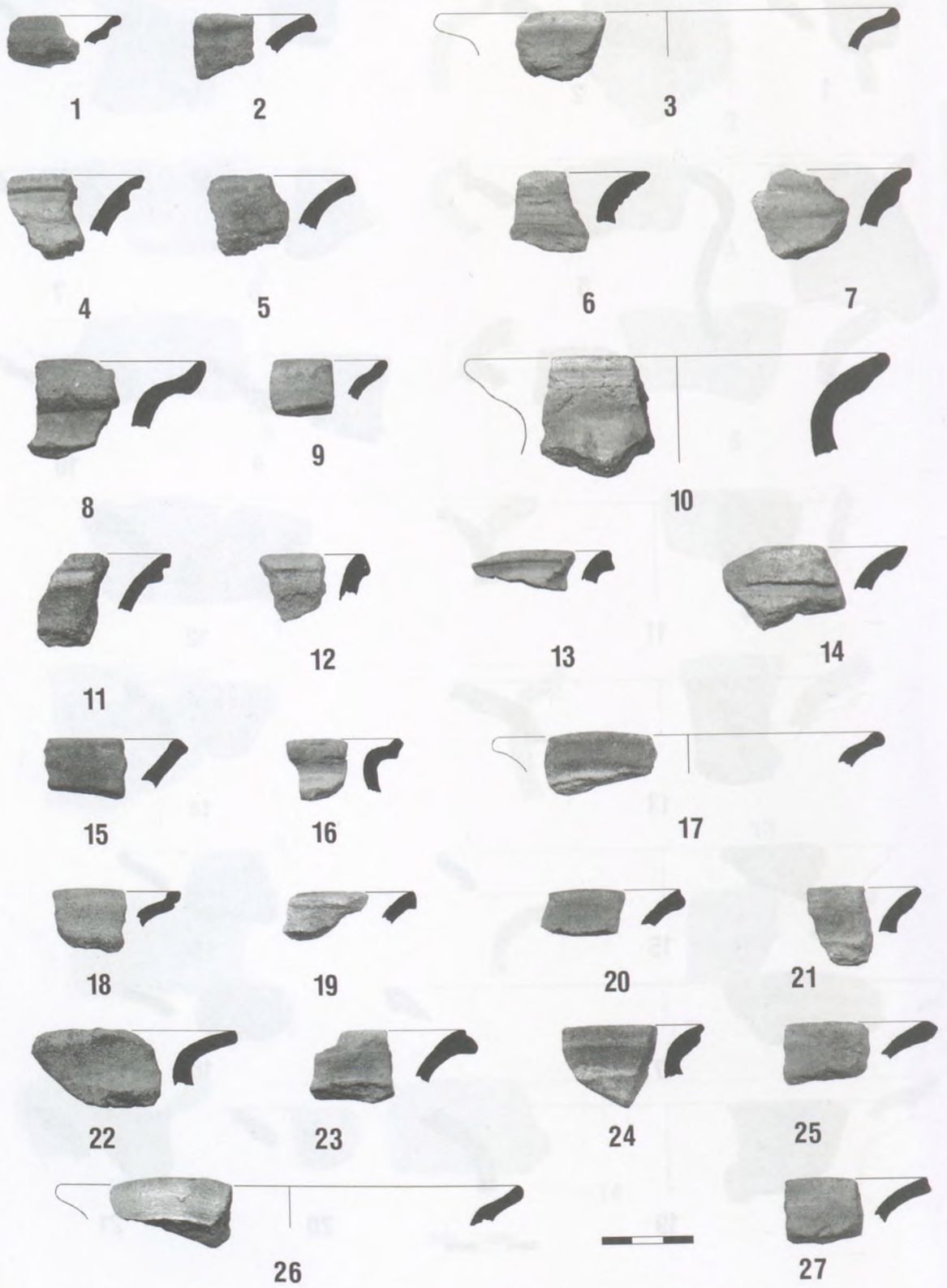
Tiszabездéd 1: Homokbánya, 2-4: Református templom



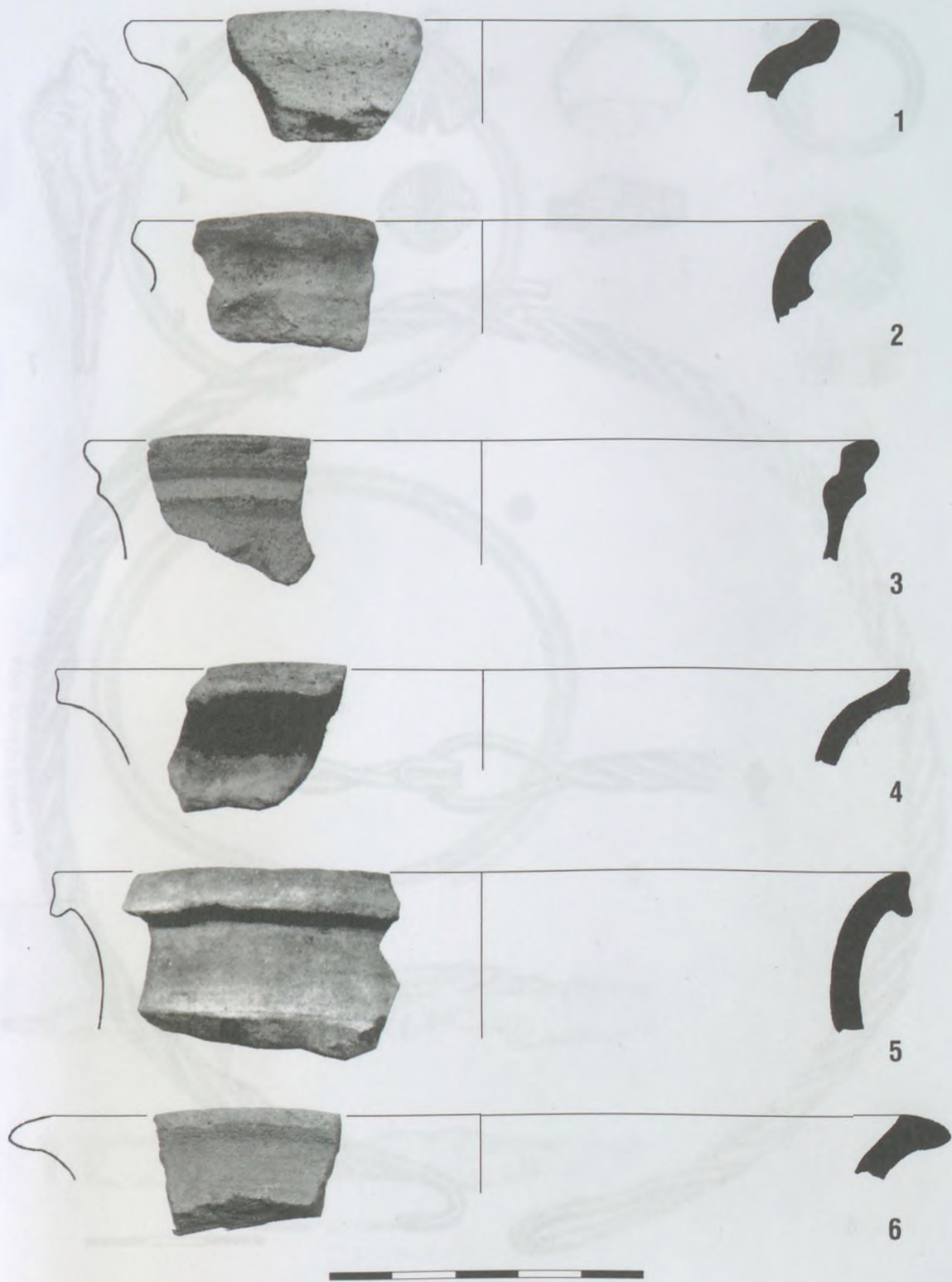
216. tábla  
Tiszabездéd-Szebecse-hát



217. tábla  
Tiszabездéd-Szebecse-hát



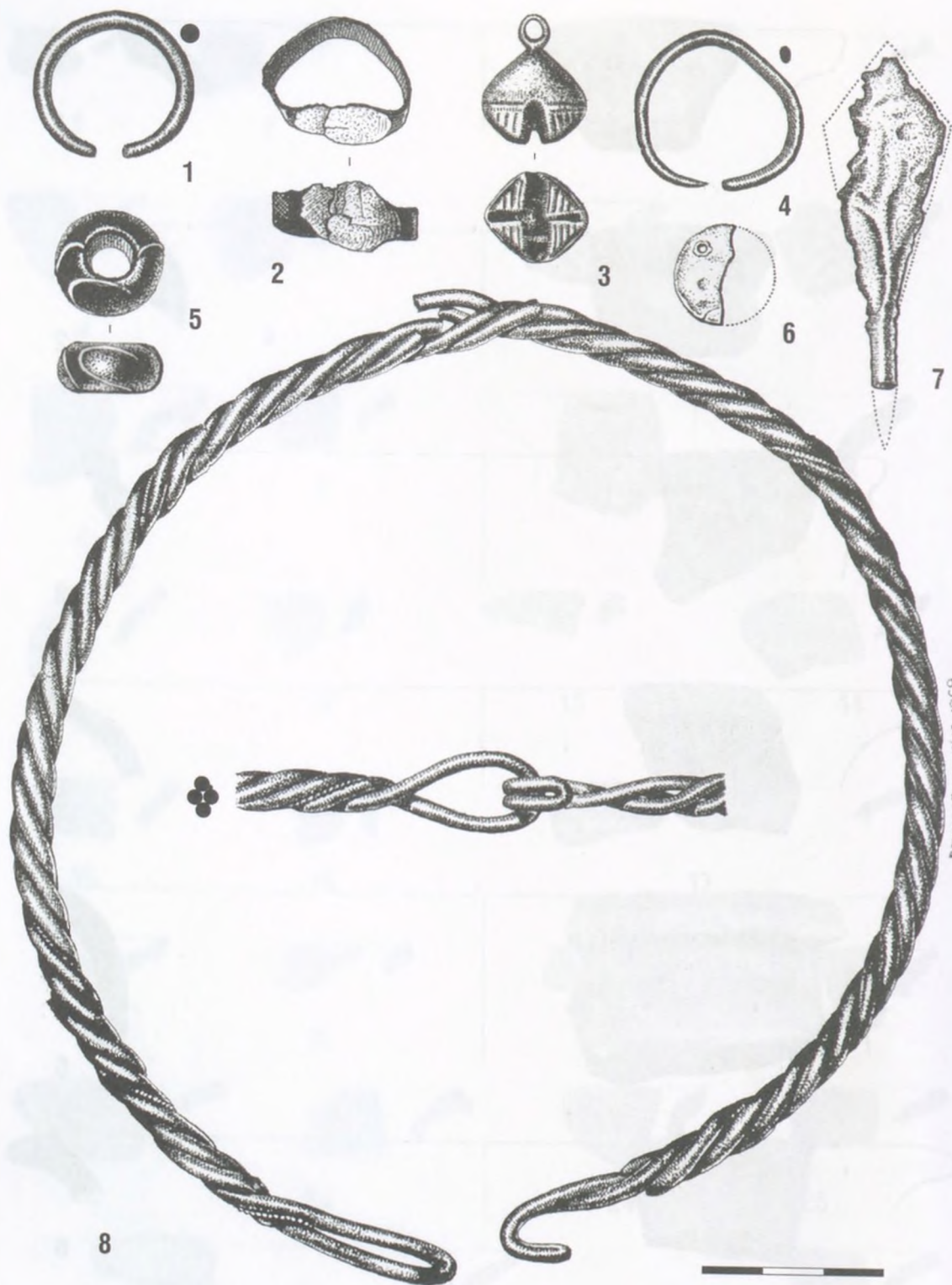
218. tábla  
Tiszabездéd–Szebecse-hát



219. tábla

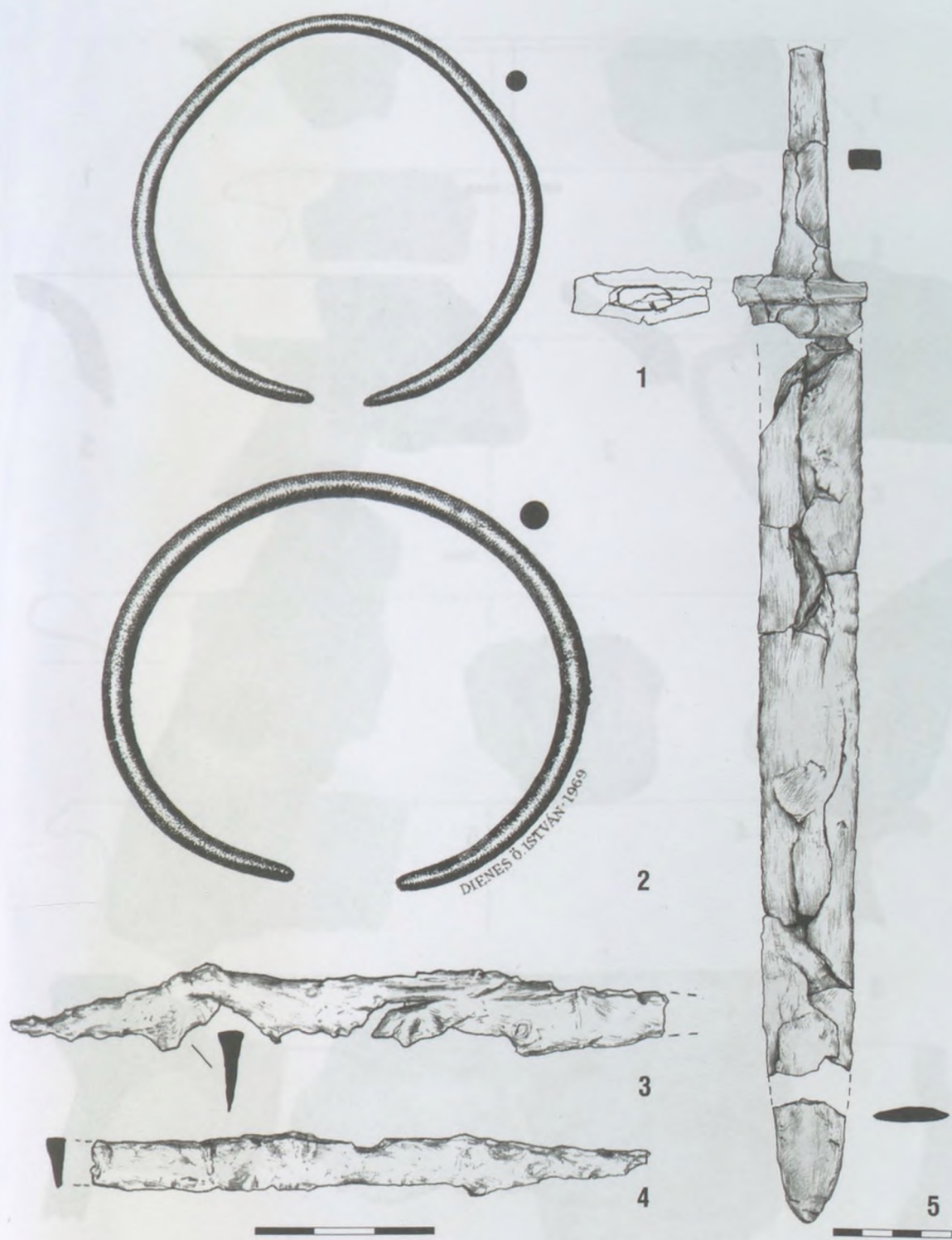
1: Tizsakanyár-Págát-dűlő, 2-5: Tiszarád-Ivánka, 6: Tiszarád-Nagyhalászi határ



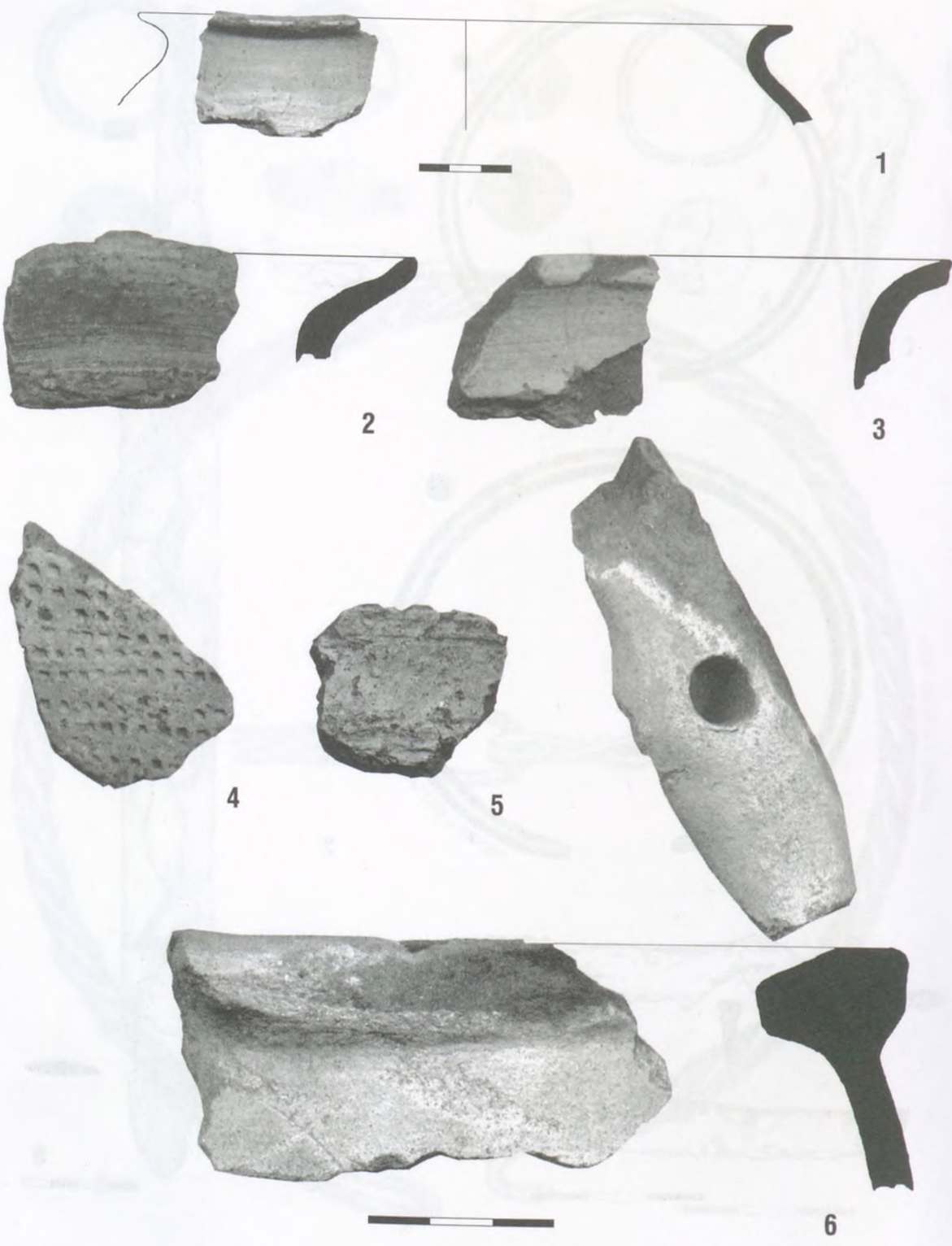


DIENES Ö. ISTVÁN · 1969

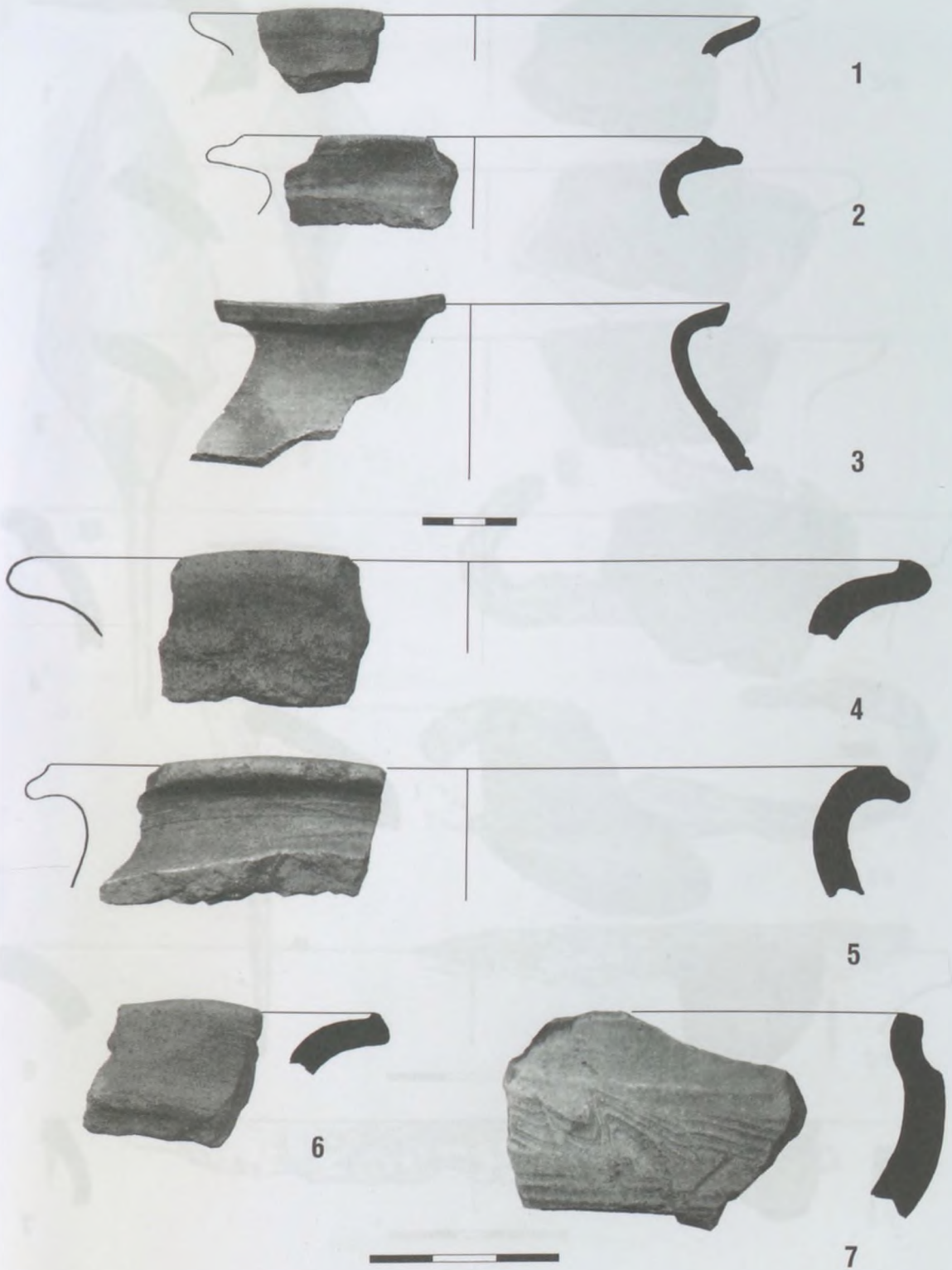
220. tábla  
Tiszarád-Újszőlő



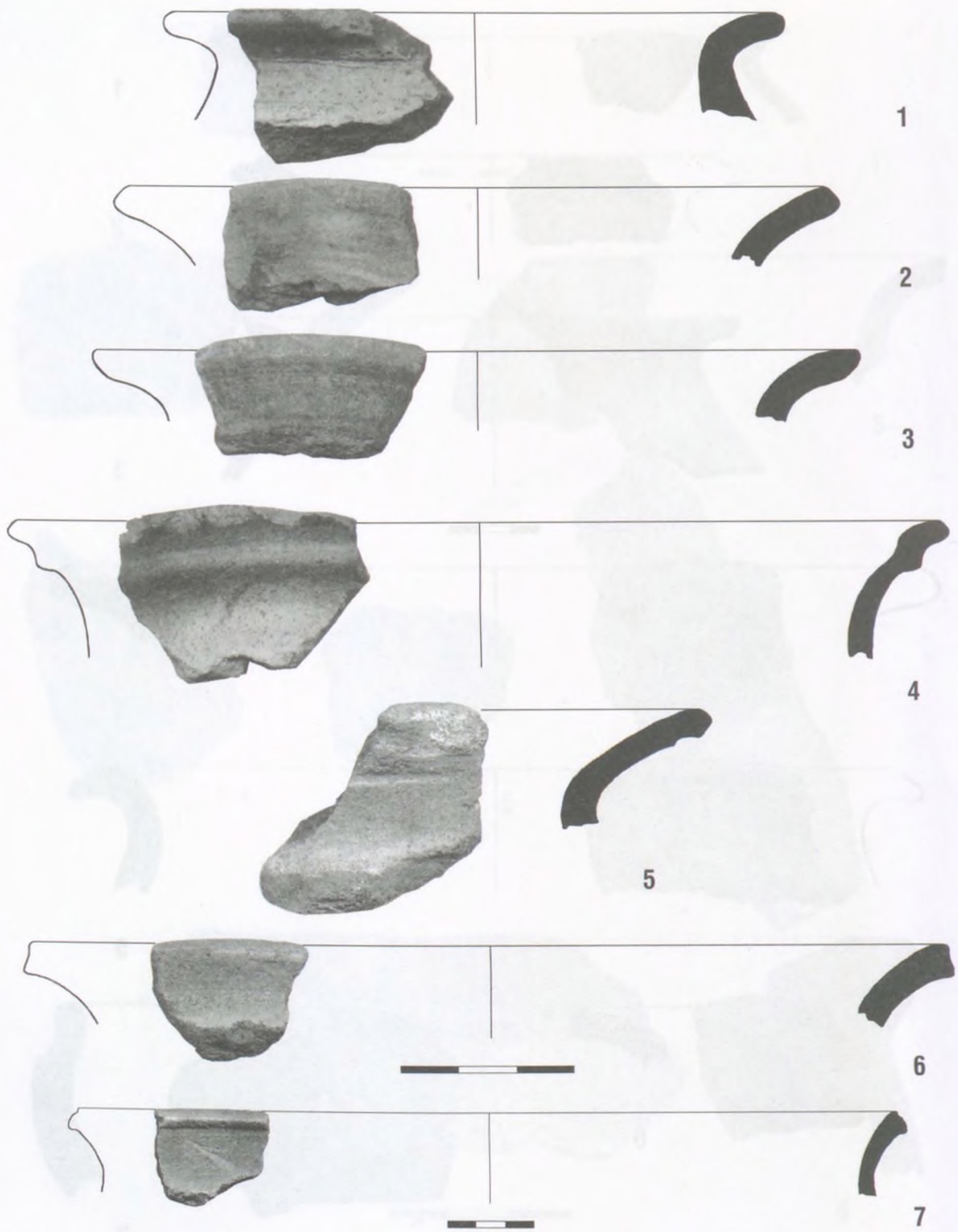
221. tábla  
 Tiszarád-Újszőlő



222. tábla  
Tiszatelek–Telek-domb

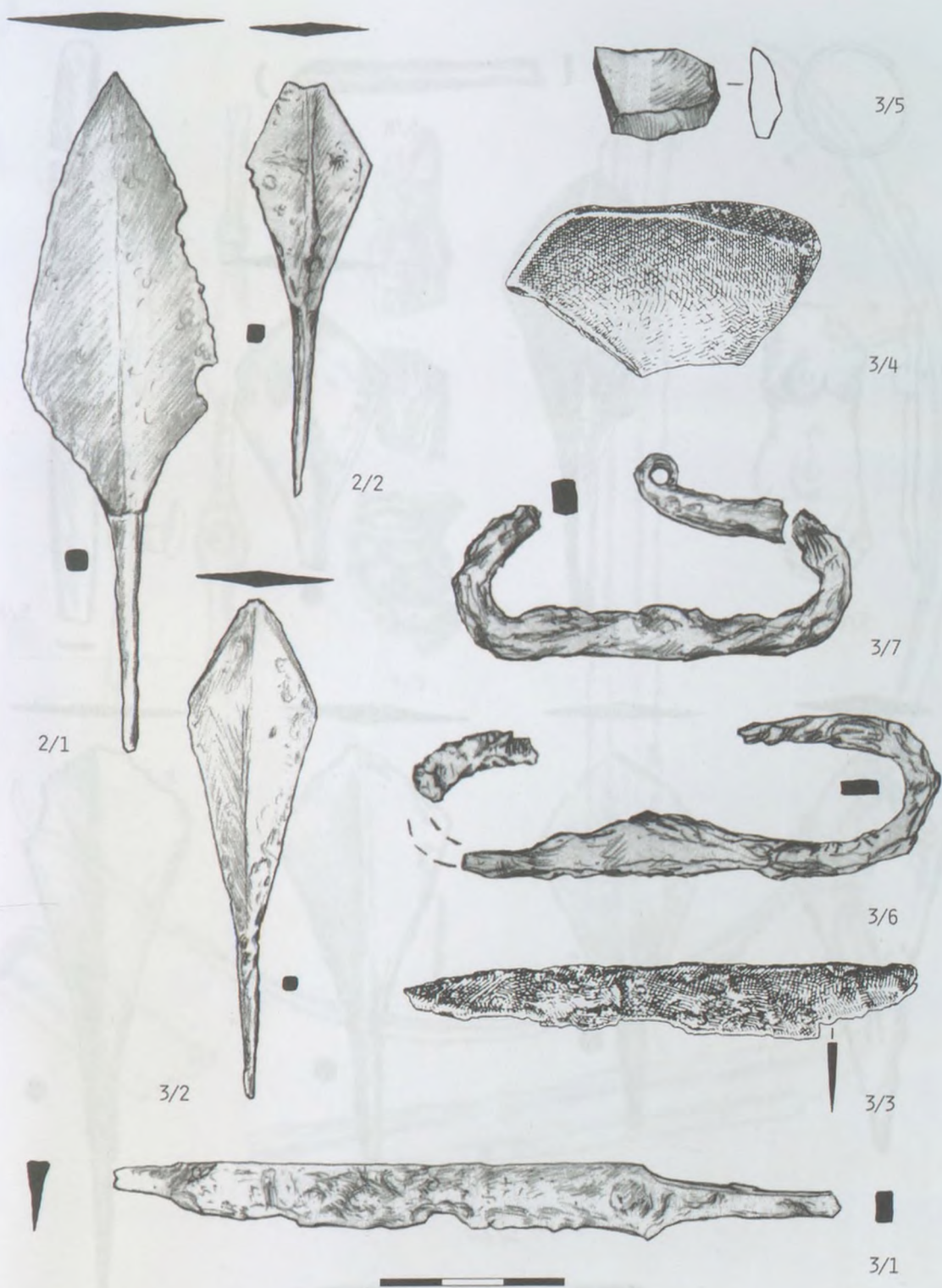


223. tábla  
Tiszatelek–Telek-domb

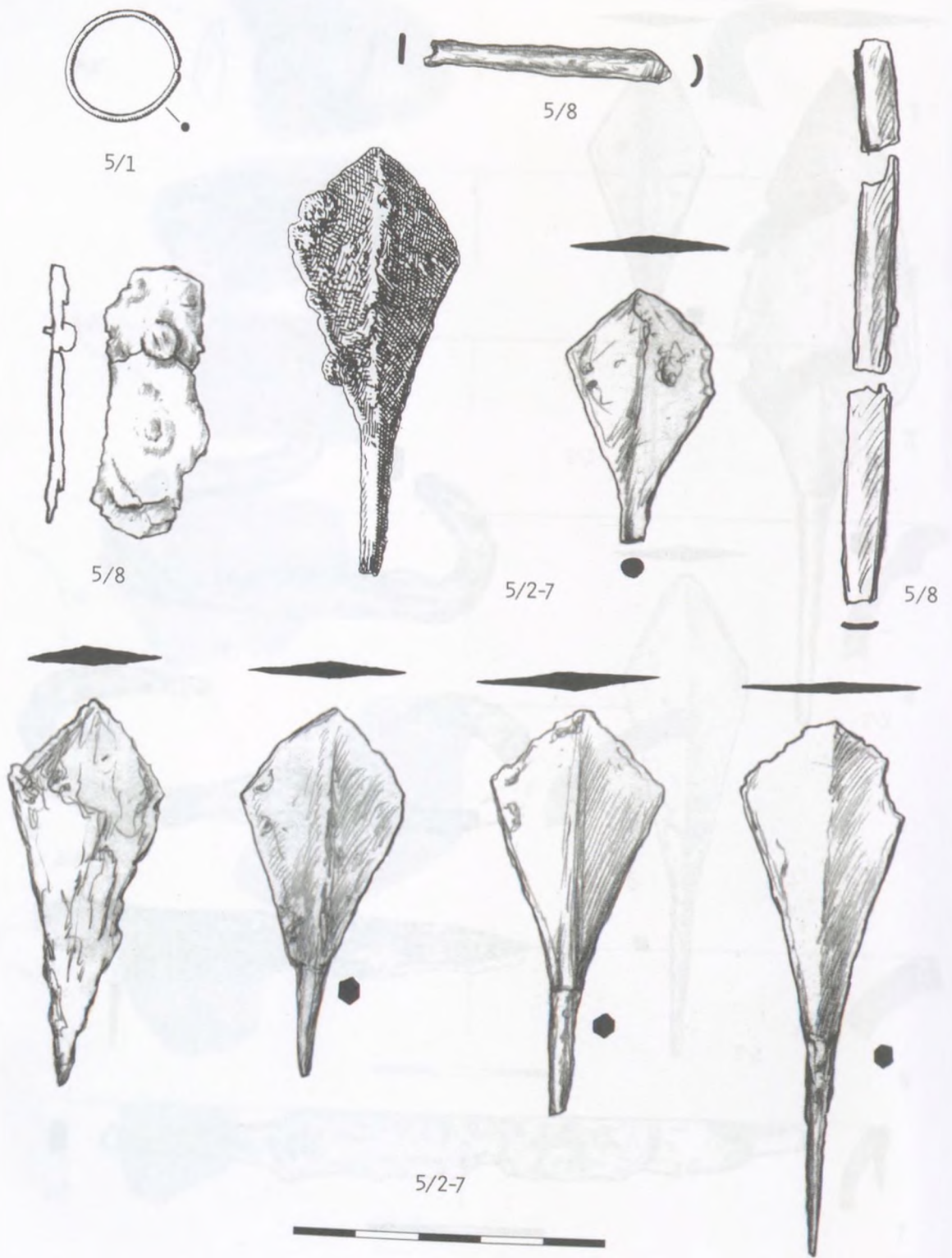


224. tábla

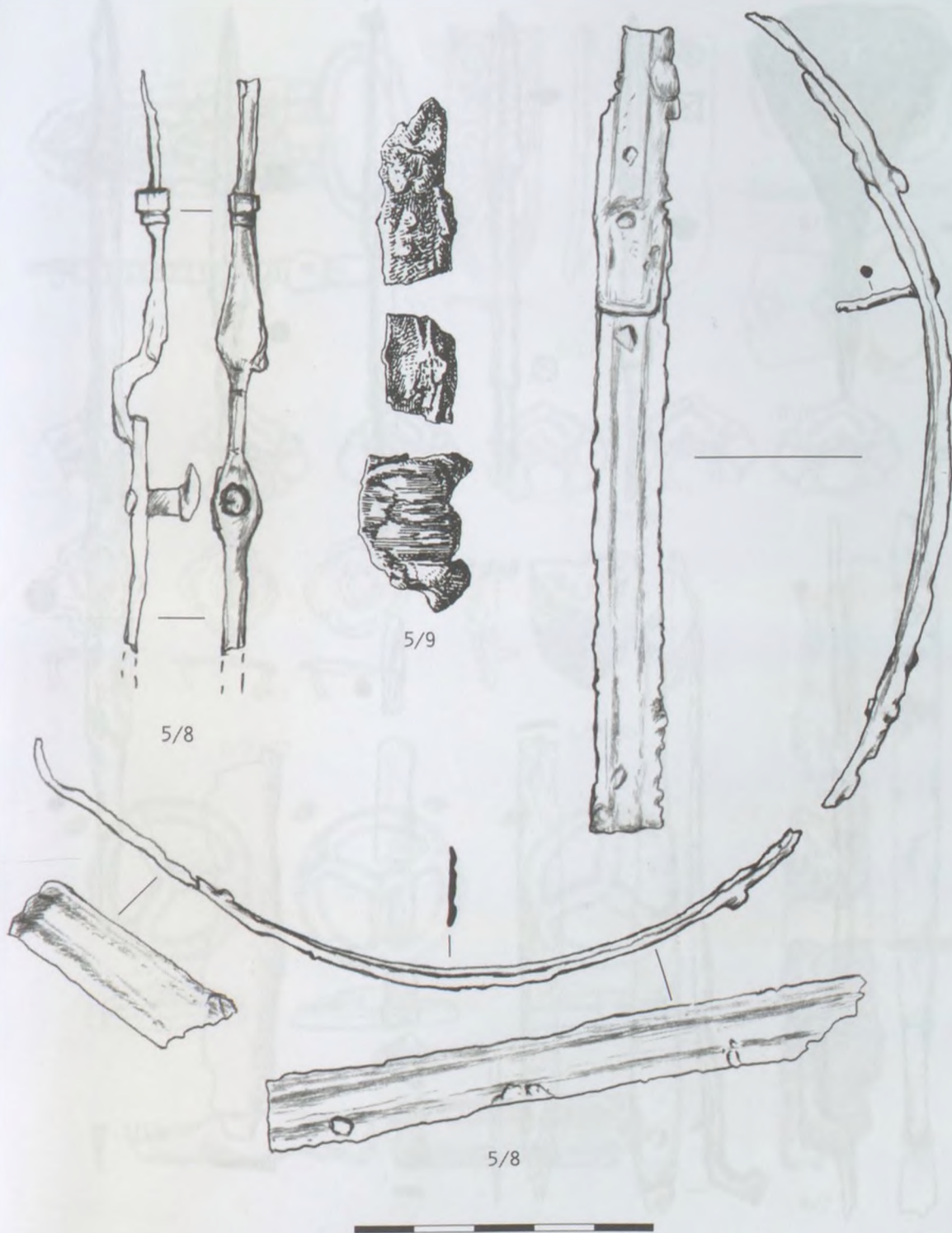
Tiszatelek 1-4: Telek-domb, 5-7: Vasútállomással szemben



225. tábla  
Tuzsér-Boszorkány-hegy 2-3. sír

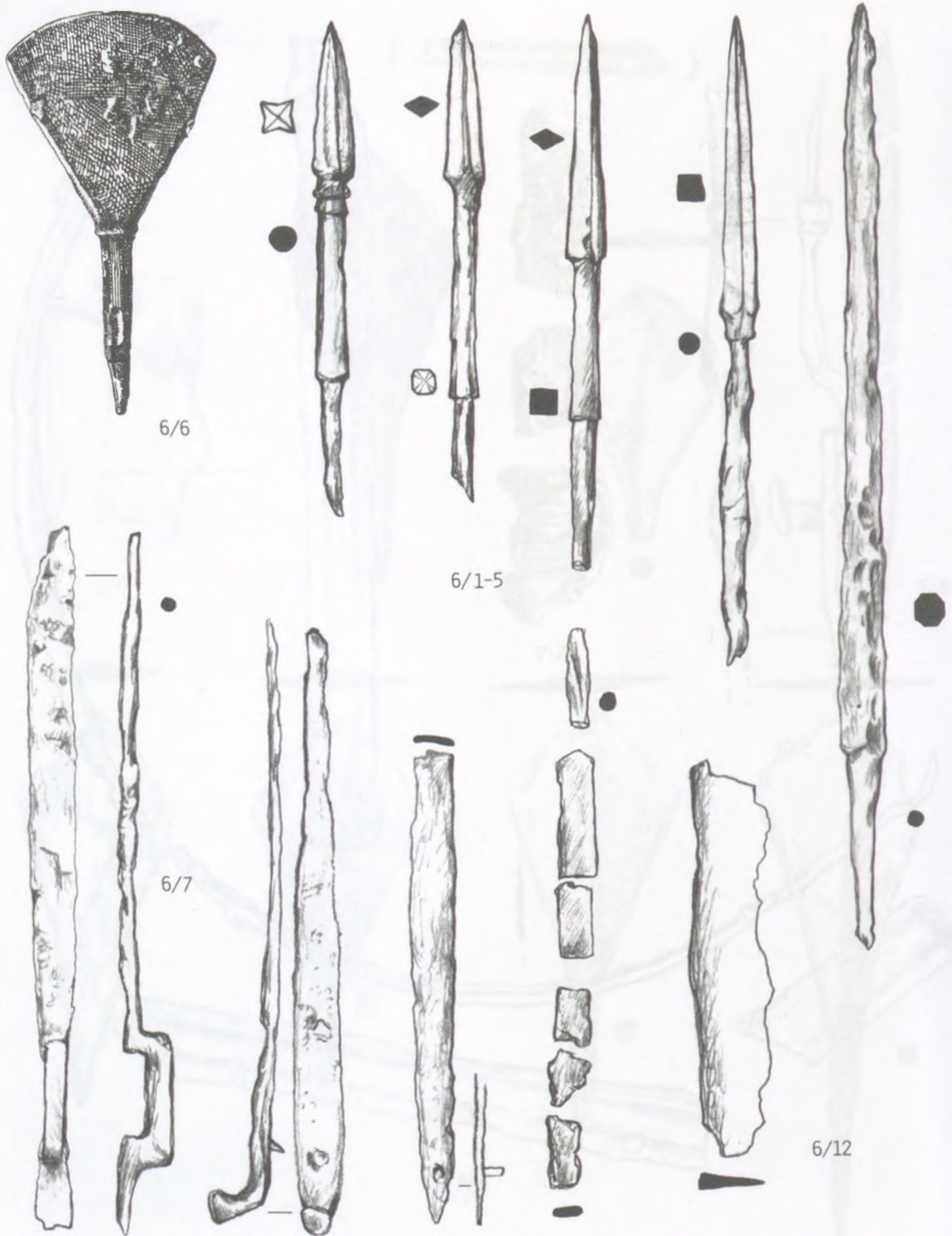


226. tábla  
Tuzsér-Boszorkány-hegy 5. sír

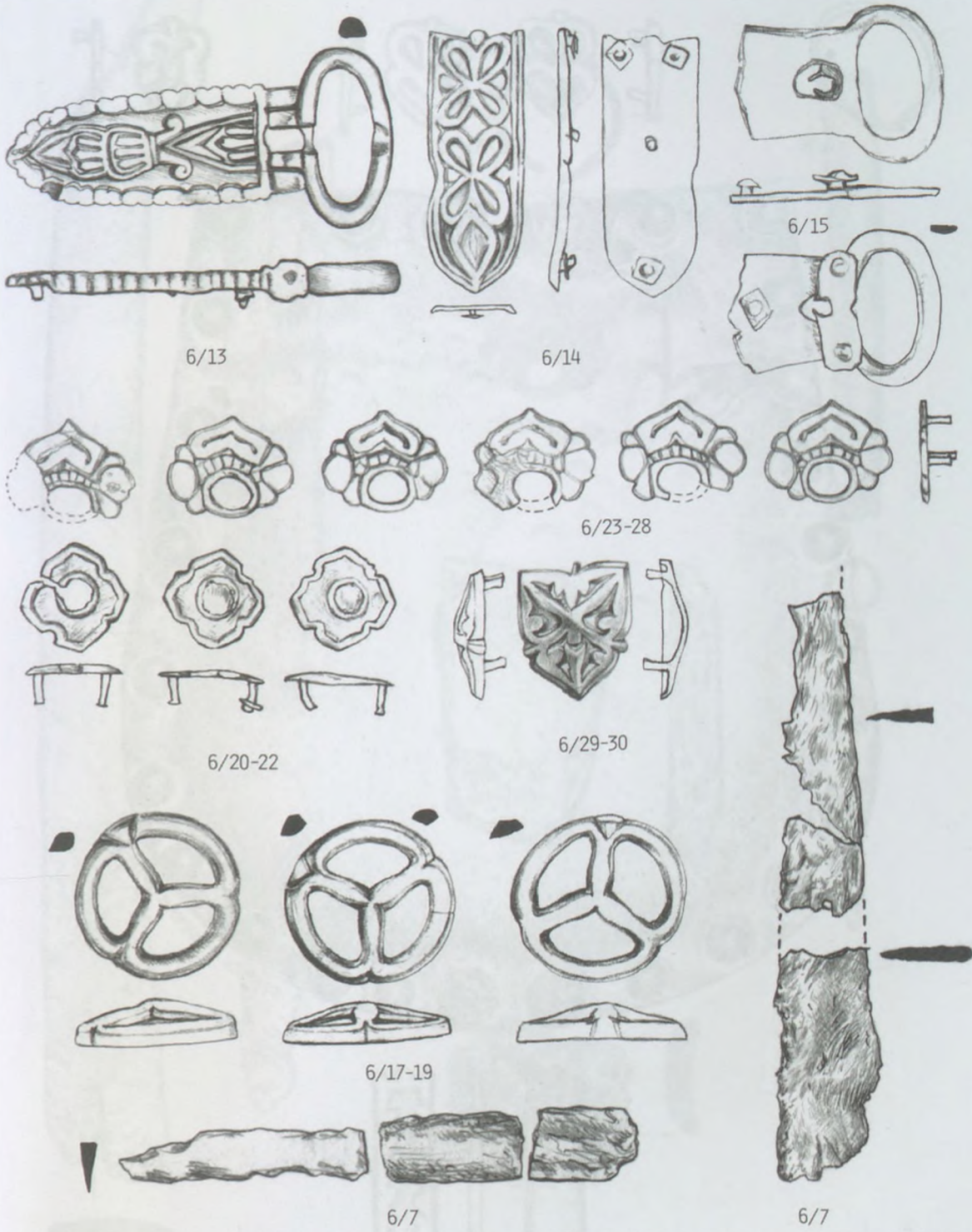


227. tábla  
Tuzsér-Boszorkány-hegy 5. sír





228. tábla  
Tuzsér-Boszorkány-hegy 6. sír



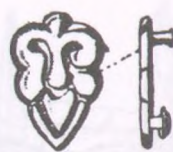
229. tábla  
Tuzsér-Boszorkány-hegy 6. sír



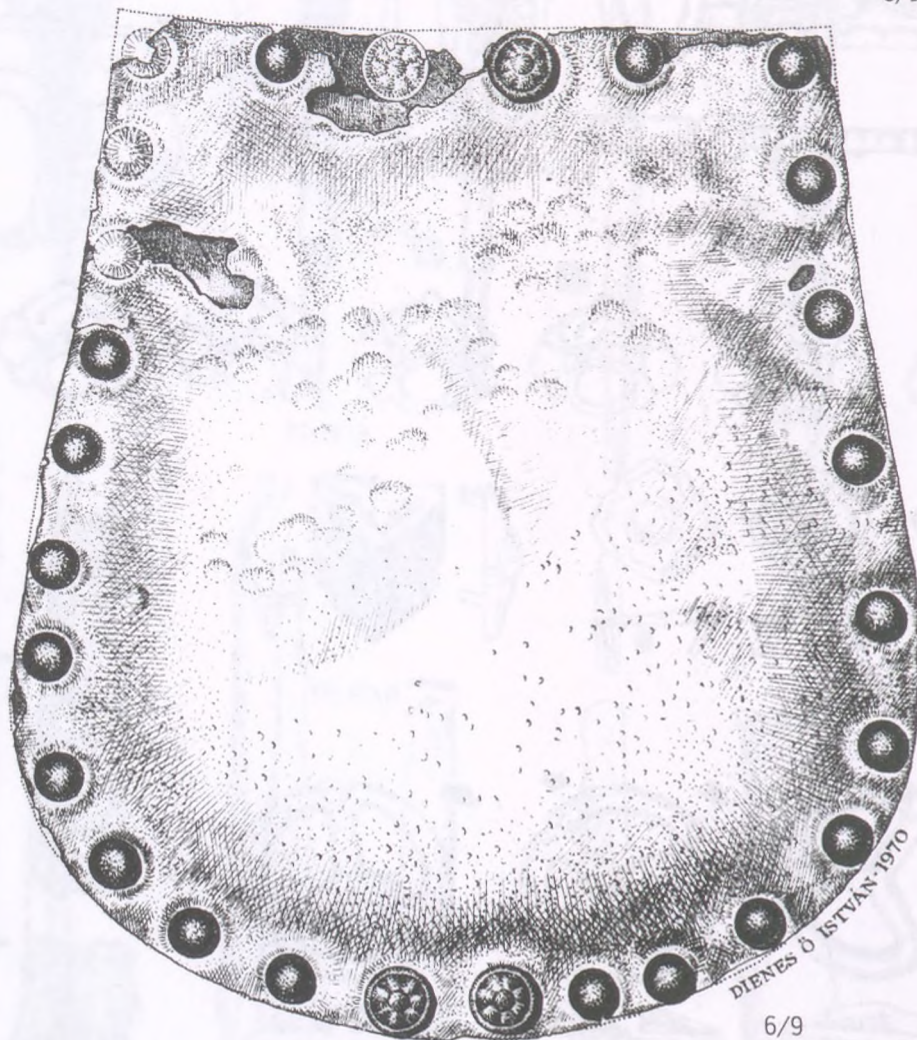
6/8



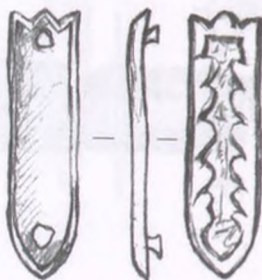
6/31-32



6/33

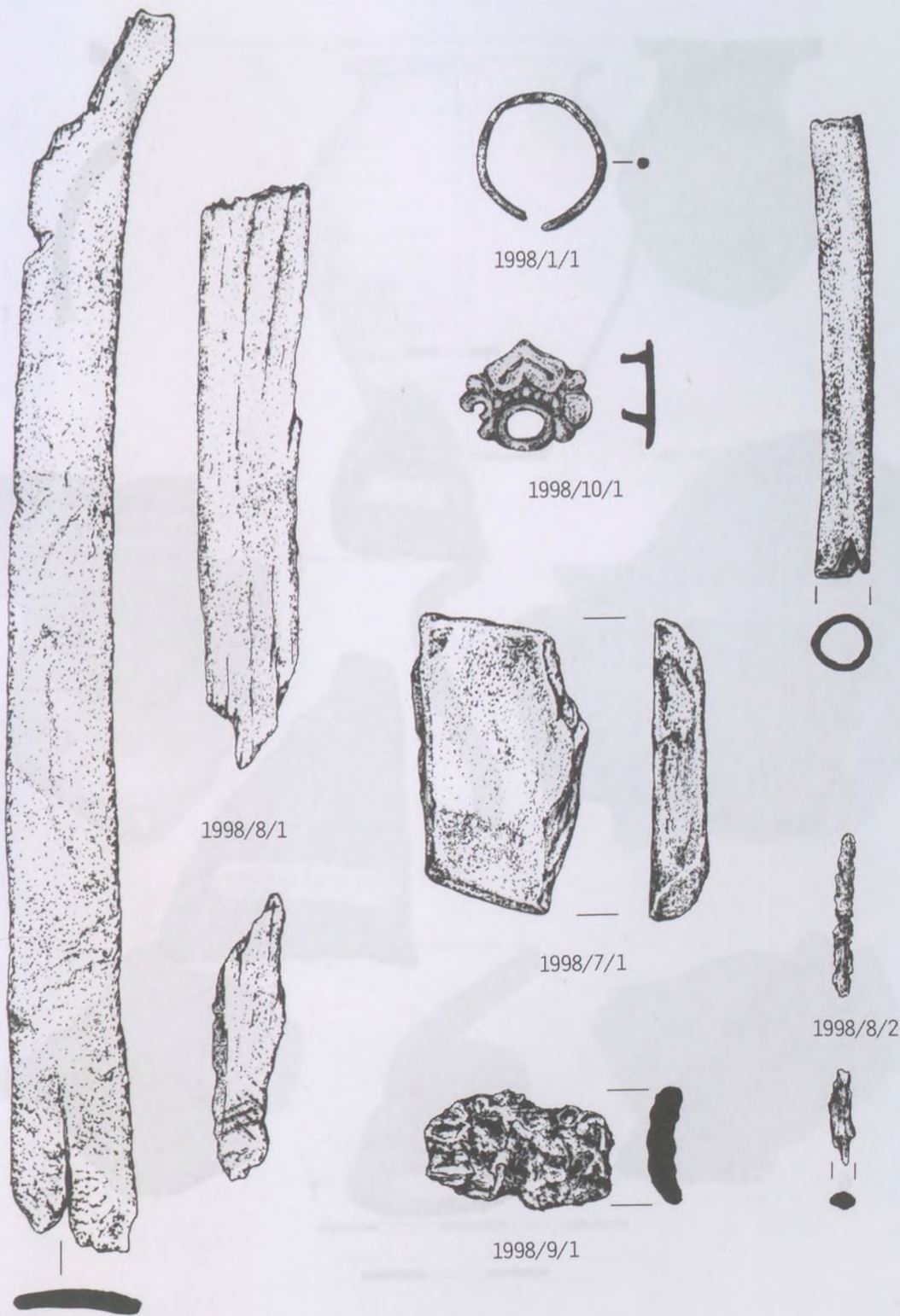


6/9



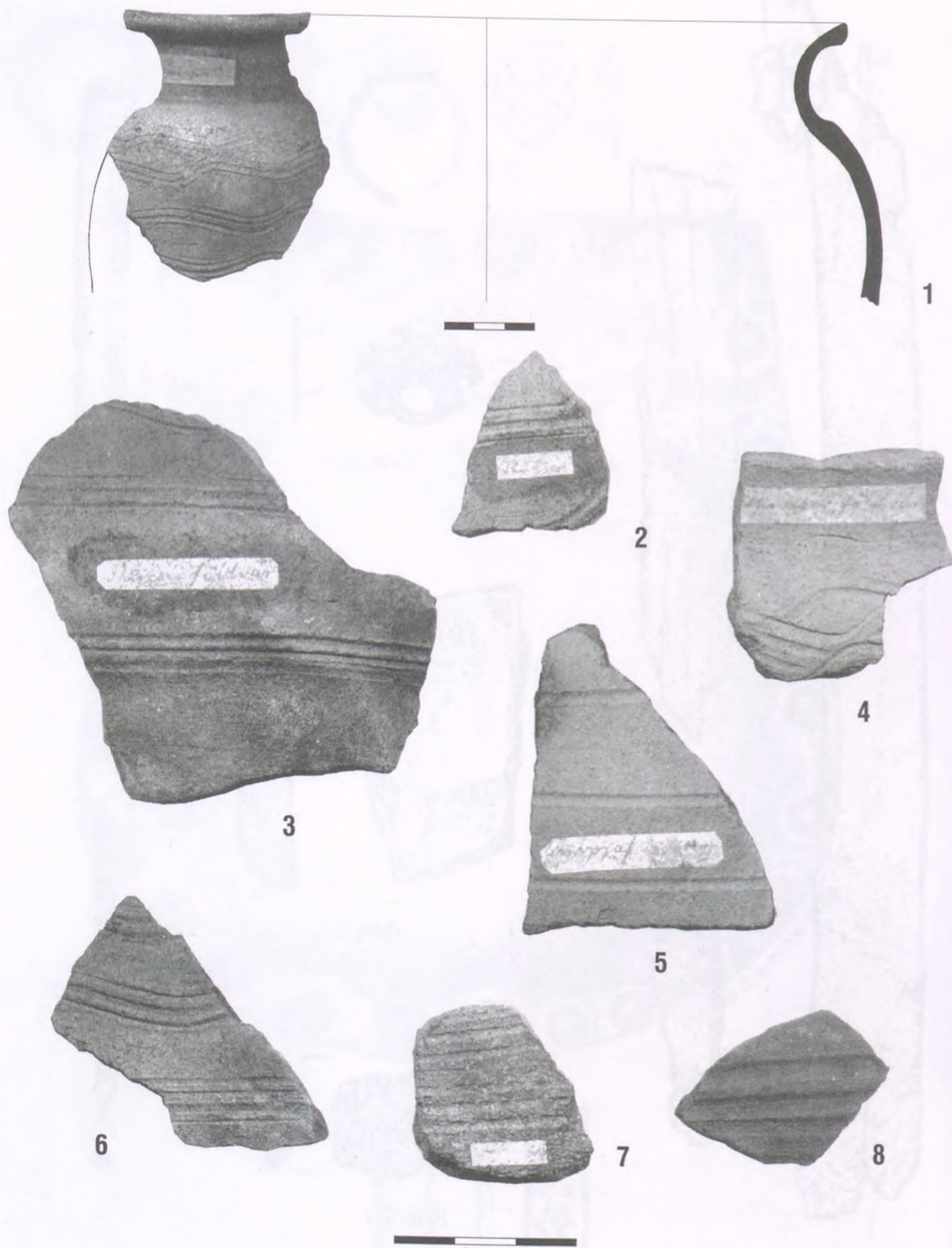
6/16

230. tábla  
Tuzsér-Boszorkány-hegy 6. sír

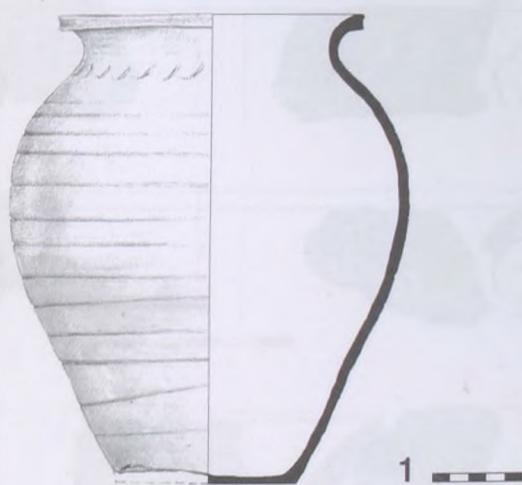


231. tábla

Tuzsér-Boszorkány-hegy 1998/1., 1998/7-10. sír



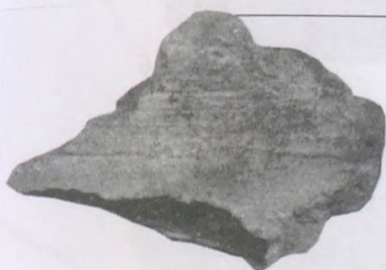
232. tábla  
Tuzsér-Földvár



2



3



4

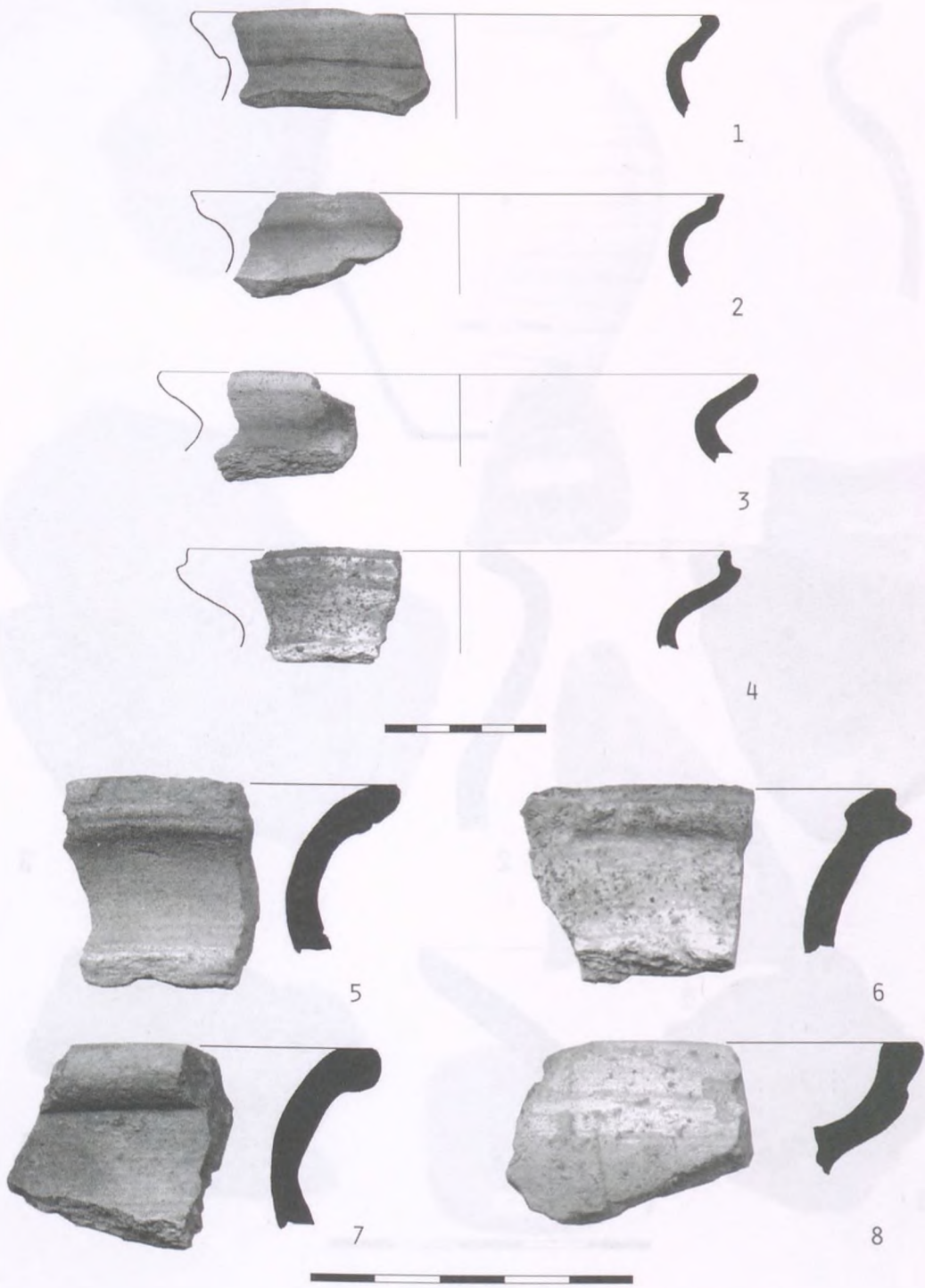


5

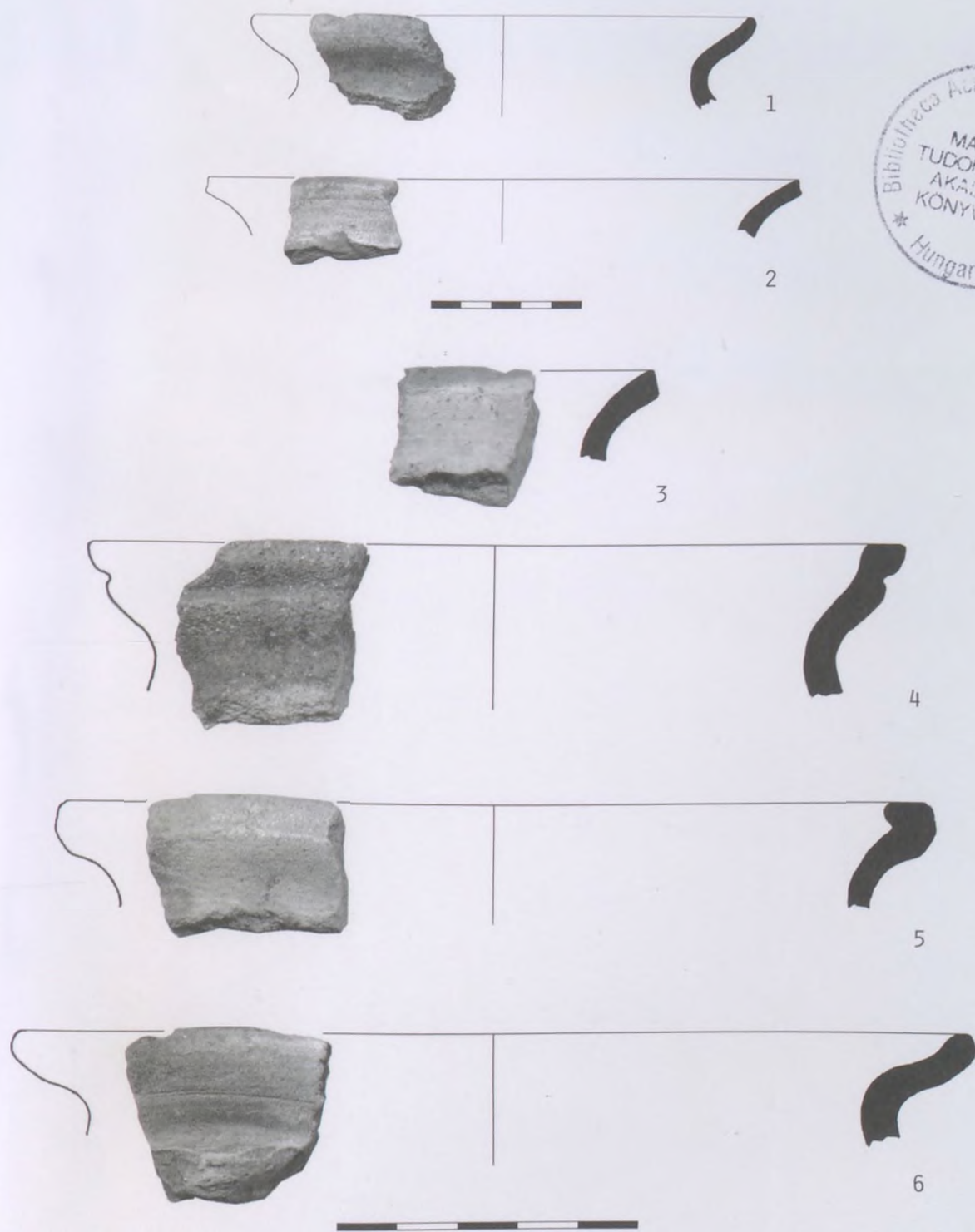


233. tábla

Vamegyer 1: Vécsey Károly Nagy-tanyája, 2-5: Apáti-Kastélykert



234. tábla  
Tiszatelek-Telek-domb



235. tábla  
 Tiszatelek–Szekeres-tanya















7000, —



